ΑΘΗΝΑΙΟΝ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΚΑΤΑ

ΔΙΜΗΝΙΑΝ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ

ΣΥΜΠΡΑΞΕΙ

ΠΟΛΛΩΝ ΛΟΓΙΩΝ.

ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΤΟΣ. 3

Acc. 57655.

Biblioth. Academ. Dorpat.

ΑΘΗΝΗΣΙΝ,

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΕΡΜΟΥ.

παρὰ τὴν ὁδὸν Μουσῶν, ἀριθ. 2.

1874.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.

Τὸ Ἀθήναιον, εἰσερχόμενον διὰ τοῦ τεύχους τούτου εἰς τὸ γ' τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἔτος, θέλει ἐκδίδεσθαι, ὡς μέχρι τοῦδε, κατὰ δεμηνίαν. Πολλοὶ ὅμως τῶν ἀναγνωστῶν αὐτοῦ ἐξέφρασαν τὴν εὐχὴν τὰ ἐκδίδεται κατὰ μῆνα. Τοῦτο ἦτο καὶ τῶν ἐπιμελητῶν αὐτοῦ ἐξ ἀρχῆς ἡ εὐχή. Ἀλλ' οὗτοι, λαβόντες ὑπ' ὄψιν ὅτι τὸ περιοδικὸν τοῦτο θὰ περιέχῃ διατριβὰς, ὧν αἱ πλείονες θὰ ἦσαν οὐχὶ βραχεῖαι, ὃ καὶ ἡ μέχρι τοῦδε πεῖρα ἐβεβαίωσε, καὶ ὅτι τούτων δύο ἢ τρεῖς μόνον θὰ συνεπλήρουν τὰ τρία τυπογραφικὰ φύλλα, ἃ ἠδύνατο τοῦτο τὰ ἐκδίδῃ κατὰ μῆνα ἕνεκα τῶν ὀλίγων χρηματικῶν μέσων, πρόσθες δὲ καὶ ἕνεκα τοῦ ἐκ τῶν προτέρων φόβου ὅτι οὐχὶ πολλοὶ τῶν λογίων θὰ παρεῖχον εἰς αὐτὸ τὴν σύμπραξίν των, ἐνόμισαν ἀναγκαῖον τὰ ἐκδίδωσι κατὰ δεμηνίαν τοῦτο ἐν 5—6 τυπογραφικοῖς φύλλοις, ἵνα οὕτω παρέχωσι ποικιλωτέραν ὕλην τοῖς ἀναγνώσταις αὐτοῦ. Νῦν δὲ, βλέποντες οἱ αὐτοὶ ὅτι οὐχὶ ὀλίγοι τῶν ἡμετέρων λογίων ἐχορήγησαν, καὶ ἔτι πλείονες ἐλπὶς εἶναι ὅτι εἰς τὸ μέλλον θέλουσι χορηγήσει εἰς αὐτὸ ἐπιστημονικὴν ὕλην, δὲν θὰ ἐδίσταζον εὐθὺς ἀπὸ τοῦδε τὰ ἐκδίδωσι τὸ Ἀθήναιον συχνότερον καὶ πληρέστερον. Ἀλλ' οὐχ ἧττον ὀκνοῦσι τὰ πράξωσι τοῦτο, διότι τὰ χρηματικὰ αὐτοῦ μέσα εἰσὶν ἔτι ἀνεπαρκῆ πρὸς τοιαύτην ἐπιχείρησιν. Ἀληθῶς οἱ τὴν ἔκδοσιν αὐτοῦ ἀναλαβόντες, ἅτε μὴ διώκοντες ἐξ αὐτῆς ὑλικὴν ὠφέλειαν, ἀπηξίωσαν τὰ ἐπαιτήσωσι χρηματικὴν συνδρομὴν κατὰ τὸν συνήθη δυστυχῶς παρ' ἡμῖν τρόπον, προτιμήσαντες αὐτὸ τὸ Ἀθήναιον ἀφ' ἑαυτοῦ τρόπον τινὰ τὰ ἀνεύρῃ συνδρομητὰς ἐν ἐκείνοις τῶν ἡμετέρων, οἵτινες, εἴτε ὠφέλειαν ἐν αὐτῷ εὑρίσκοντες, εἴτε τὰ ἐνισχύσωσι τοὺς εἰς τὰ γράμματα ἀσχολουμένους θέλοντες, αὐτόκλητοι θὰ ἔδιδον συν-

δρομὴν πρὸς ὑποστήριξιν καὶ ἐδραίωσιν τοῦ περιοδικοῦ τούτου. Ἐπειδὴ δὲ τοῦτο μόνον ἐν σμικρῷ ἐγένετο μέχρι τοῦδε, διότι μόλις 150 εἰσὶν οἱ αὐτοκλήτως αἰτήσαντες τὰ λαμβάνωσιν ἐπὶ χρηματικῇ συνδρομῇ τὸ Ἀθήναιον, ἀνάγκη τὰ ἀναμείνωμεν ἔτι μικρὸν, μέχρις οὗ αὐξήσῃ ὁ τῶν συνδρομητῶν ἀριθμός. Τότε ἔσται δυνατὸν καὶ συχνότερον καὶ πλείονα τῶν μέχρι τοῦδε τυπογραφικῶν φύλλων τὰ ἐκδίδωνται, καὶ μικρά τις χρηματικὴ ἀμοιβὴ τὰ χορηγῆται εἰς τοὺς ἀξίους ταύτης λογίους, τοὺς διὰ τῆς γραφῖδός των συμπράττοντας ὑπὲρ αὐτοῦ.

Καιρὸς, νομίζομεν, εἶναι οἱ εὐποροῦντες ἐν ἡμῖν τὰ ἐννοήσωσιν ὅτι ἡ ἀληθὴς τῶν γραμμάτων πρόοδος καὶ ἡ τῆς ἡμετέρας φιλολογίας ἀνάπτυξις δὲν κατορθοῦται διὰ μόνων τῶν ἐν αὐτῇ ἐργαζομένων· ἀνάγκη καὶ οἱ πλούσιοι τὰ ἔλθωσιν εἰς ἐπικουρίαν, εἴτε δύνανται αὐτοὶ τὰ ὠφεληθῶσι πολὺ ἐκ τῶν νοερῶν ἀγώνων εἴτε οὐχί. Τὸ ἡμέτερον ἔθνος εἶναι μικρόν, οἱ φιλαναγνῶσται ὀλίγοι καὶ οἱ φιλόβιβλοι ἔτι ὀλιγώτεροι. Ἂν οἱ πολλοὶ τῶν εὐπορούντων δὲν θελήσωσι τὰ πιστεύσωσι τὴν ἀλήθειαν ταύτην καὶ δὲν σπεύσωσιν αὐτοὶ εἰς ἐπικουρίαν τῶν γραμμάτων, ὅπως εἴθιστο παρ' ἡμῖν ἐν προτέροις χρόνοις, φοβούμεθα μὴ πολὺς χρόνος παρέλθῃ ἕως οὗ ἡ ἡμετέρα φιλολογία δυνηθῇ, ἐκ τῶν ἰδίων ἐργασιῶν τρεφομένη, τὰ παράγῃ ἔργα πρωτότυπα καὶ ἱκανὰ τὰ περαιωθῶσι καὶ πέραν τῶν ἑλληνικῶν θαλασσῶν.

Ἀθήνησι, τῇ 24 Ἰουνίου 1874.

Οἱ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Ἀθηναίου ἐπιμελούμενοι

Σ. Α. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ, ΕΥΘ. ΚΑΣΤΟΡΧΗΣ.

ΟΜΗΡΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ.

Ἀπάντησις πρὸς τὸν κύριον Ἐμίλιον Βουρνούφ.

Διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν μαχῶν τῆς Ἰλιάδος ἐπὶ τοῦ Τρωϊκοῦ πεδίου ἀπεδείξαμεν ἄλλοτε (*) τήν τε ἀληθῆ τοπογραφίαν καὶ τὴν ἑνότητα τοῦ πολυθρυλλήτου ποιήματος. Ἐπειδὴ δὲ ὁ πολυμαθὴς ἡγήτωρ τῆς Γαλλικῆς ἐν Ἀθήναις Σχολῆς, γράψας (Ἐπιθ. τῶν Δύω Κόσμων α'. Ἰανουαρ. 1874) περὶ τῶν ἀνασκαφῶν τῶν γενομένων ὑπὸ τοῦ κυρίου Σχλίμαν ἐν τῇ Τρωϊκῇ χώρᾳ, φαίνεται ἀμφιβάλλων, οὐ μόνον περὶ τῆς ὑπάρξεως Τρωϊκοῦ πολέμου καὶ Ὁμήρου, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς ἑνότητος καὶ τῆς ἀληθείας τῶν τοπογραφικῶν περιγραφῶν τῆς Ἰλιάδος, ἀναγκάζομαι ἐπανελθεῖν εἰς τὰ ὅλως ἑλληνικὰ ταῦτα ζητήματα. Καὶ περὶ μὲν τῆς Τρωάδος καὶ τῶν ἐκεῖ γενομένων ἀνασκαφῶν μετ' οὐ πολὺ ποιησόμεθα λόγον· τοῦτο μόνον ἐν τῷ παρόντι μετὰ λύπης λέγομεν, ὅτι ὁ κύριος Βουρνοὺφ παρεδέχθη ἄνευ ἐλέγχου καὶ ἐξετάσεως πάντα σχεδὸν τὰ λεχθέντα ὑπὸ τοῦ κυρίου Σχλίμαν περί τε τῆς Τρωϊκῆς τοπογραφίας καὶ περὶ τῶν ἐν Ἰσαρλὴκ ἀνακαλυφθέντων.

Πρὶν δὲ ἢ ἐκεῖσε ἔλθωμεν, ἐπιτραπήτω ἡμῖν ὀλίγα τινὰ εἰπεῖν περὶ τῆς Ἰλιάδος καὶ τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων, περὶ ὧν ἀείποτε ὁ κύριος Βουρνοὺφ μετὰ περιφρονήσεως ἐλάλησεν, ὡς ὀπαδὸς τοῦ Βολφίου καὶ τῆς νέας τῶν Ἀνατολιστῶν (Orientalistes) σχολῆς. Οὕτω, παραδείγματος χάριν, ἄδικον βουλόμενος ἐπιτρίψαι μομφὴν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις, λαμβάνει τὸ ἐν τῇ Ἰλιάδι ἐπίθετον «δημοβόρος», τὸ ἐκτοξευφθὲν κατὰ τοῦ Ἀγαμέμνονος ὑπὸ τοῦ ὑβρισθέντος καὶ ὀργιζομένου Ἀχιλλέως, καὶ ἐφαρμόζει αὐτὸ ἐπὶ πάντων τῶν τότε βασιλέων, ὡς δῆθεν τυραννούντων καὶ καταβιβρωσκόντων τοὺς λαούς· αἰτίασις ἀδικωτάτη, τῆς Ἰλιάδος μαρτυρούσης ἀμοιβαῖον σεβασμὸν, ἀμοιβαίαν ἀγάπην τῶν λαῶν πρὸς τοὺς βασιλεῖς, τῶν βασιλέων πρὸς τοὺς λαούς. Οἱ τότε κατὰ

(*) Ἐν τῷ ἐν Παρισίοις κατὰ τὸ 1867 ἐκδοθέντι βιβλίῳ Topographie et plan stratégique de l'Iliade.

διαδοχὴν ἢ κατ' ἐκλογὴν βασιλεύοντες ἦρχον ἐπὶ ὡρισμένοις προνομίοις, ἅπερ ἐκαλοῦντο γέρα· οὐδὲν δὲ σπουδαῖον ἔπραττον, οὔτε πόλεμον, οὔτε εἰρήνην, ἄνευ τῆς συναινέσεως τῶν Γερόντων καὶ τοῦ λαοῦ. Ἦσαν ἄρα ἧττον αὐθαίρετοι καὶ δημοβόροι ἢ οἱ τελευταῖοι τῆς Νεαπόλεως βασιλεῖς, ἢ ὁ τελευταῖος τῶν Γάλλων αὐτοκράτωρ.

Ὑπὸ τῶν αὐτῶν προλήψεων ἐμπνεόμενος ὁ κύριος Βουρνοὺφ ἔγραψεν ἐν τῇ αὐτοῦ ἱστορίᾳ τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας (σελ. 112)· «Μόνοι οἱ βασιλεῖς ἢ ἡγεμόνες ἦσαν ἐκ τῆς φυλῆς τῶν ἀνέρων, ἤτοι τῶν καθαρῶν Ἀριανῶν, οἱ δὲ τοῦ λαοῦ ἄνθρωποι, μόνον ὡμοίαζον (ἄνθρωπος=ἀνὴρ, ὄψ), ἀλλ' οὐκ ἦσαν ἴσοι ἐκείνοις»· «Les rois ou les princes seuls étaient la race des ἀνέρες, c'est à dire des purs Aryas, par opposition aux hommes du peuple qui n'ont avec eux qu'une ressemblance (ἄνθρωπος = ἀνὴρ, ὄψ), sans être nullement leurs égaux». Ἰδέα αὕτη τῶν Ἀνατολιστῶν λεγομένων, ἀλλ' ἰδέα ἐσφαλμένη· ἐν γὰρ τῇ Ἰλιάδι ἡ λέξις ἀνὴρ σημαίνει ὅ,τι καὶ παρ' ἡμῖν· ἴσως ἔχει συγγένειάν τινα μετὰ τῆς λέξεως Ἄρια, ὡς λέγει ὁ κύριος Βουρνοὺφ, οὐδεμίαν ὅμως ἔννοιαν ἀριστοκρατικὴν ἔχει, ὡς ἐφαρμοζομένη ἐν τῇ Ἰλιάδι οὐ μόνον ἐπὶ τῶν βασιλέων καὶ ἡγεμόνων, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ λαοῦ, τοῦ δήμου.

«Ὅν δ' αὖ δήμου τ' ἄνδρα ἴδοι, βοόωντά τ' ἐφεύροι.»

Ἐν τῇ αὐτῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἑλληνικῆς φιλολογίας (σελ. 114), λαλῶν περὶ τῆς δῆθεν τιμαριωτικῆς πολιτείας τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων, κατακρίνει τὸν Ὅμηρον ὡς μὴ ὀνομάζοντα καὶ μὴ μεταδίδοντα τοῖς μεταγενεστέροις τὰ ὀνόματα τῶν ἰδιωτῶν, τὰ τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ μόνα τὰ τῶν ἡγεμόνων καὶ ἀρχηγῶν. Ἀλλὰ μήπως ὁ Ἡρόδοτος, ὁ Θουκυδίδης, ὁ Thiers, πάντες οἱ ἱστορικοὶ, πράττουσιν ἄλλως; Ἀριθμοῦσι μὲν τοὺς λαοὺς τοὺς μετέχοντας τῶν πολέμων, μόνα δὲ τὰ ὀνόματα τῶν βασιλέων καὶ ἀρχηγῶν μεταδίδουσι τοῖς μεταγενεστέροις. Τῆς ἀληθείας ταύτης τὸ ἄδικον ἐκφράζει μελαγχολικῶς ὁ Βύρων ἐν ἑνὶ στίχῳ τοῦ Childe Harold, διηγούμενος τὰς ἐν Ἱσπανίᾳ μάχας ἐπὶ Ναπολέοντος τοῦ πρώτου·

«Though thousands fall to deck some single name.»
«Καίτοι χιλιάδες πίπτουσι πρὸς κόσμον ἑνὸς ὀνόματος.»

Ἄλλως δὲ ὁ Ὅμηρος ἀπαθανατίσας ἐν τῇ Ἰλιάδι οὐ μόνον τὰ ὀνόματα βασιλέων καὶ ἀρχηγῶν, ἀλλὰ καὶ ἁπλῶν στρατιωτῶν, τὸ τοῦ ναυπηγοῦ Φερέκλου, τὸ τοῦ ἀσπιδοποιοῦ Τυχίου, ἐκέκτητο, δοκεῖ μοι, δικαιώματα συμπαθείας καὶ παρὰ τοῖς δημοκρατικοῖς.

Ἕνεκα τῆς πολλῆς ἀφοσιώσεως πρὸς τὴν νέαν τῶν Ἀνατολιστῶν σχολὴν ὁ κ. Βουρνοὺφ τίθησι τὴν κατοικίαν τῶν θεῶν ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου τῆς Βιθυνίας (Ἱστ. τῆς Ἑλλ. Φιλολογ. σελ. 81), καίπερ τοῦ Ὁμήρου ἐναργῶς λέγοντος αὐτὴν ἐπὶ τοῦ Θετταλικοῦ Ὀλύμπου (Ἰλ. Ξ, 225—293).

Ἔχων δὲ ὑπέρμετρον πίστιν ταῖς ἀνασκαφαῖς, γράφει (Αὐτόθι σελ. 79) ὅτι «ὁ λέων ἐστὶ ζῶον ἀσιανόν, ὅπερ οὐδεμία μὲν ἀρχαία παράδοσις μαρτυρεῖ ὑπάρξαν ἐν τῇ Εὐρώπῃ (ἐξαιρουμένου τοῦ συμβολικοῦ λέοντος τῆς Νεμέας τοῦ ὑπὸ Ἡρακλέους φονευθέντος), οὐδὲν δὲ ἴχνος αὐτοῦ οἱ φυσιολόγοι ἀνεκάλυψαν». Ὁ κ. Βουρνοὺφ γράφων ταῦτα, ἐπελάθετο τῆς τε μαρτυρίας τοῦ Ἡροδότου, λέγοντος (Βιβλ. Ζ', 126) ὅτι ἐπὶ τῶν χρόνων αὐτοῦ ὑπῆρχον λέοντες ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ἐν Ἀκαρνανίᾳ, μεταξὺ Νέστου καὶ Ἀχελῴου, καὶ τῆς τοῦ Ξενοφῶντος (Κυνηγετ. Κεφ. ΙΑ'.), λέγοντος ὅτι ἐν τοῖς κατ' αὐτὸν χρόνοις οἱ λέοντες ἐθηρεύοντο ἐν τῷ Παγγαίῳ ὄρει καὶ περὶ τὸν Κισσόν. Οὕτω καὶ ὁ τῆς Νεμέας λέων ἀντὶ συμβολικοῦ καθίσταται ἱστορικός· εἰ γὰρ ἐν μὲν τῷ τετάρτῳ πρὸ Χριστοῦ αἰῶνι ἦσαν ἔτι λέοντες ἐν Μακεδονίᾳ, ἐν δὲ τῷ πέμπτῳ καὶ μέχρι Ἀκαρνανίας προὐχώρουν, οὐδόλως ἀπίθανον καὶ πέραν τοῦ Ἀχελῴου ζῆν αὐτοὺς κατὰ τὸν δωδέκατον πρὸ Χριστοῦ αἰῶνα Πότεροι οὖν πιστευτοὶ μᾶλλον, οἱ ἱστορικοὶ Ἕλληνες, ἢ οἱ φυσιολόγοι, οὓς ἐπικαλεῖται ὁ κ. Βουρνούφ; Ἀναμφιβόλως οἱ ἱστορικοί· οὔτε γὰρ ἡ ὅλη ἐπιφάνεια τῆς ἀνατολικῆς Εὐρώπης ἀνεσκάφη ὑπὸ τῶν γεωλόγων, οὔτε οἱ λέοντες ἦσαν ἠναγκασμένοι ὑποβάλλειν ἑαυτοὺς ἀταράχως ὑπὸ τὰς γηΐνας ἀναστατώσεις, ὅπως εὑρεθῶσιν εἰς τὸ μετέπειτα ἀπολελιθωμένοι.

Τελευταῖον δὲ ὁ κ. Βουρνοὺφ καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἑλλην. φιλολογίας καὶ ἐν τῇ Ἐπιθεωρήσει τῶν Δύω Κόσμων παρομοιά-

ζει τὴν Ἰλιάδα ταῖς Ἐποποιίαις τῶν Ἰνδῶν καὶ ταῖς βίβλοις τῶν Βέδα· ὡς ἂν ἠγνόει ὅτι ἡ Ἰλιὰς ἐστὶν ἡ ἀρχαιοτέρα ἡμῶν βίβλος ἱστορίας καὶ γεωγραφίας, πραγματικῆς, ἀληθοῦς, οὐχὶ φαντασιώδους καὶ ἰδανικῆς· ὅτι πολλάκις ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἀνεγνωρίζοντο καὶ ὡρίζοντο ὅρια χωρῶν καὶ πόλεων τῆς τε Ἑλλάδος καὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας διὰ τῶν ἱστορικῶν καὶ τοπογραφικῶν τῆς Ἰλιάδος μαρτυριῶν. Ἐὰν οἱ ἐν τῷ ποιήματι περιγραφόμενοι ἄνδρες εἰσὶν ἰδανικοί, ὡς νομίζει ὁ κ. Βουρνοὺφ, αἱ χῶραι ὅμως, ἐφ' ὧν κινοῦνται, εἰσὶ πραγματικαὶ καὶ ὡρισμέναι. Αἱ Μυκῆναι, ἡ Πύλος, ἡ Κρήτη, αἱ Ἀθῆναι, ὅλαι αἱ πόλεις, ἐξ ὧν ἀνεχώρησαν οἱ τῆς Ἰλιάδος ἄνδρες, εἰσὶν ἀληθεῖς καὶ ἀλανθάστως περιγραφόμεναι. Ὁμοίως ἀληθεῖς καὶ μετ' ἀκριβείας ὡρισμέναι εἰσὶν αἱ χῶραι, ἔνθα ἦλθον μαχησόμενοι.

Καὶ οἱ ἄνδρες δὲ ἐκεῖνοι οὐδὲν ἔχουσι τὸ ἰδανικὸν καὶ φαντασιῶδες, ἀλλ' εἰσὶν ὅμοιοι τοῖς νῦν βροτοῖς· τινὲς μὲν ἐξ αὐτῶν εἰσὶ νέοι, ὡραῖοι, μεγάλοι, κατὰ διαφόρους βαθμοὺς, οἷοι ὁ Ἀχιλλεὺς, ὁ Διομήδης, ὁ Μενέλαος, ὁ Νηρεύς· ἕτεροι δὲ εἰσὶ πρεσβύτεροι, οἷοι ὁ Νέστωρ, ὁ Φοῖνιξ, ὁ μεσαιπόλιος Ἰδομενεὺς, ὁ Ἀγαμέμνων. Ὁ Ὀδυσσεὺς ἦν εὐρὺς τοὺς ὤμους καὶ τὸ στῆθος, μέτριος τὸ ἀνάστημα, ἔχων μελαίνας, πυκνὰς καὶ οὔλας τὰς τρίχας τῆς κεφαλῆς, ὅμοιος κριῷ·

«ἀρνειῷ μιν ἔγωγε ἐΐσκω πηγεσιμάλλῳ.»

τύπος ἔτι καὶ νῦν ὁρώμενος ἐν Ἰθάκῃ καὶ Κεφαλληνίᾳ. Ἦσαν ἐν αὐτοῖς καὶ κολοσσιαῖοι, οἷοι ὁ Τελαμώνιος Αἴας καὶ ὁ Ἐπειὸς, ἀλλὰ βραδεῖς τὸ σῶμα καὶ τὸν νοῦν· ἦν ὁ Αἴας ὁ τοῦ Ὀϊλέως «μικρὸς μὲν τὸ δέμας, ἀλλὰ μαχητής». Ἦσαν καὶ αἰσχροὶ τὸ εἶδος, οἷος ὁ Θερσίτης ἐν τοῖς Ἕλλησι καὶ ὁ Δόλων ἐν τοῖς Τρωσί. Τὴν δίαιταν τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων καὶ τὴν ἀγωγὴν μιμοῦνται παντοῦ οἱ νῦν, τρεφόμενοι ὀπτοῖς κρέασι καὶ πίνοντες μέλανα οἶνον, γυμναζόμενοι τὰ σώματα καὶ πρὸς εὐεξίαν καὶ πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς πατρίδος, μελετῶντες τὴν ῥητορικὴν, ὅπως διαπρέπωσιν ἐν ταῖς βουλαῖς ἢ ἐν ταῖς ἀγοραῖς. Ὁ Φοῖνιξ προσεκλήθη ὅπως διδάξῃ τὸν Ἀχιλλέα τὴν ῥητορικὴν καὶ τὰ πολεμικά·

«Τοὔνεκά μοι προέηκε διδασκέμεναι τάδε πάντα
»μύθων τε ῥητῆρ' ἔμεναι, πρηκτῆρά τε ἔργων»

Πόσον θ' ἐτιμῶντο ἡ εὐγλωττία καὶ ἡ ῥητορικὴ ἐν τοῖς ἡρωϊκοῖς χρόνοις, μαρτυροῦσι τά τε ἐπίθετα τῆς ἀγορᾶς, λεγομένης «κυδιανείρας, πολυφήμου», καὶ οἱ ῥητορικοὶ ἀγῶνες, ὧν ὁ ποιητὴς ποιεῖται μνείαν λαλῶν περὶ Θόαντος·

«ἀγορῇ δὲ ἔ παῦροι Ἀχαιῶν
»νίκων, ὁππότε κοῦροι ἐρίσειεν περὶ μύθων»

Οἱ τῆς Ἰλιάδος ἄνδρες ἠγάπων καὶ ἐσέβοντο τὰς γυναῖκας, ἀνέτρεφον ἐπιμελῶς καὶ σχεδὸν ἐλάτρευον τοὺς εὐγενεῖς ἵππους, εἶχον πολλοὺς κύνας κυνηγετικούς τε καὶ τραπεζήας, ἐστοιχημάτιζον κατὰ τοὺς ἀγῶνας. Τὰ ὅπλα αὐτῶν καὶ αἱ πληγαί, ἃς παρῆγον, εἰσὶν ἐκ τῶν ἀνθρωπίνων, θαυμάζεται δὲ ἔτι καὶ νῦν ὑπὸ τῶν ἀνατόμων ἡ ἀκριβὴς καὶ ἐπιστημονικὴ περιγραφὴ τῶν τραυμάτων ἐν τῇ Ἰλιάδι.

Ὅθεν τὴν τοιαύτην συγγραφὴν ἡμῶν οἱ Ἀνατολισταὶ, συγκρίνοντες πρὸς τὰς βίβλους τὰς Ἰνδικὰς, λέγουσιν οὐδεμίαν ἔχειν ἐπιστημονικὴν ἀξίαν. Καὶ τί ἄλλο ἦν ὁ τοῦ Περικλέους αἰὼν, εἰμὴ ἀπόῤῥοια, συνέπεια τοῦ ἀνδρικοῦ ἐκείνου τῆς Ἑλλάδος βίου, ὃν δυστυχῶς μόνος ὁ Ὅμηρος ἀντιπροσωπεύει; Ὁ Ἡρόδοτος ἐμιμήθη κατὰ πάντα τὴν Ἰλιάδα καὶ ἐν τῇ ποικιλίᾳ τῶν ἐπεισοδίων, καὶ ἐν τῇ ἀπαριθμήσει τῶν ἐθνῶν τῶν ἐν τοῖς Μηδικοῖς ἔργοις πολεμησάντων, καὶ ἐν τῇ ἀναμίξει τοῦ θείου καὶ τοῦ μυθώδους. Τὸ ἐπεισόδιον τοῦ Γύγου μετὰ τῆς γυναικὸς τοῦ Κανδαύλου πολλὴν ἔχει τὴν ὁμοιότητα τῷ Ὁμηρικῷ ἐπεισοδίῳ Βελλεροφόντου καὶ Ἀντείας, γυναικὸς τοῦ Προίτου, ὁ δὲ πτυκτὸς πίναξ, ὃν ὁ Βελλεροφόντης φέρει τῷ βασιλεῖ τῆς Λυκίας, ἀναμιμνήσκει ἡμῖν τὸ δίπτυχον δελτίον τὸ σταλὲν ὑπὸ Δημαράτου πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους. Οἱ ποιηταὶ, οἱ ἱστορικοὶ, οἱ φιλόσοφοι, οἱ ῥήτορες, πάντες ἐθαύμαζον τὴν Ἰλιάδα, ὠνόμαζον θεῖον τὸν συγγράψαντα, καὶ ἐμιμοῦντο ὅσον οἷόν τε τὸ ὕφος τοῦ Ὁμήρου. Μαρτυροῦσι δὲ οὐ μόνον ὁ Φειδίας καὶ ὁ Παῤῥάσιος, οὐ μόνον οἱ συγγραφεῖς οἱ περιγράψαντες εἰκόνας ἐξαφανισθείσας ἢ ἀγάλματα ἀπολεσθέντα, ἀλλὰ

καὶ τὰ πλεῖστα τῶν σωθέντων ἔργων τῆς ἀρχαιότητος μαρτυροῦσιν, ὅτι μέγα μέρος τῆς καλλιτεχνικῆς δόξης τῆς Ἑλλάδος ἀνήκει εἰς τὸν Ὅμηρον καὶ εἰς τὴν Ἰλιάδα.

Ἐὰν λοιπὸν οἱ φιλόσοφοι, οἱ ῥήτορες, οἱ ζωγράφοι, οἱ γλύπται τοῦ ἐνδόξου αἰῶνος εὕρισκον ἐν τῇ Ἰλιάδι πηγὴν ἀέναον ἐπιστήμης καὶ τέχνης, τίνος οἴκτου οὐκ εἰσὶν ἄξιοι οἱ *τῆς νέας ἐπιστήμης νεόφυτοι*, οἱ ὑπὸ τοῦ κ. Βουρνοὺφ μνημονευόμενοι; Ἄνδρες ἀγνώμονες, ὡς μὴ ἀναγνωρίζοντες τὴν ἀξίαν τῶν χρόνων ἐκείνων, τοῦ πολιτισμοῦ ἐκείνου, πρὸς ὃν τὰ πάντα ὀφείλουσιν ἐκτὸς τῆς θρησκείας· ἄνδρες φέροντες τὰς τῶν Βέδα βίβλους, τὰς σκοτεινὰς καὶ μηδεμίαν ἀξίαν ἐπιστήμης ἢ τέχνης ἐχούσας, καὶ παραβάλλοντες αὐτὰς τῇ Ἰλιάδι, ἐν ᾗ περιγράφεται ἐποχὴ, καθ' ἣν τὸ λογικὸν καὶ ἡ τοῦ καλοῦ λατρεία, ἐναρμονίως ἡνωμένα, παρήγαγον πολιτισμὸν, οὗτινος ὁ ἔνδοξος ἱστορικὸς, ἅμα δὲ καὶ ποιητὴς, ἔσεται ἐσαεὶ σχολὴ καὶ τέρψις τῶν σπουδαίων.

Ὅ,τι δὲ ὁ κ. Βουρνοὺφ ἔπαθε περὶ τὴν Ἰλιάδα, πιστεύσας τῷ Βολφίῳ καὶ τῇ νέᾳ σχολῇ τῶν Ἀσιανῶν, τοῦτ' αὐτὸ ἔπαθε περὶ τὴν Τρωϊκὴν τοπογραφίαν πιστεύσας τῷ κ. Σχλίμαν, τῷ νομίσαντι εὑρεῖν τὸ τοῦ Πριάμου Ἴλιον ἐπὶ τῶν λόφων Ἰσαρλὴκ, τῷ εἰπόντι τὸν Στράβωνα οὐδέποτε ἰδεῖν τὴν Τρωάδα, ἐνῷ ὁ Γεωγράφος καὶ εἶδε καὶ περιῆλθε καὶ ἐκτενέστερον καὶ λεπτομερέστερον τὴν Τρωάδα περιγράφει, χάριν τῆς Ἰλιάδος καὶ τοῦ Ὁμήρου, ὃν ἐθαύμαζε καὶ ἀπεκάλει πρῶτον τῆς Ἑλλάδος γεωγράφον (Στρβ. Γεωγρ. Βιβλ. ΙΓ', σελ. 581.—Καὶ Βιβλ. Β', σελ. 117). Ἀναφέρει μὲν ὁ Στράβων τὰς μαρτυρίας ἄλλων τε ἱστορικῶν καὶ τοῦ ἐκ Σκήψεως Δημητρίου, ὡς ἐγχωρίου καὶ πολλὰ περὶ τῆς Τρωϊκῆς συγγράψαντος, ἀλλ' ἀπορρίπτει τὰς μὴ συναδούσας τῇ Ἰλιάδι. Ὢν δ' ἄριστος κριτικὸς καὶ Ὁμηριστὴς, ἅμα δὲ καὶ φιλαλήθης, οὐ μόνον τὴν ὑπέρμετρον τοῦ Σκηψίου φιλοπατρίαν ἐξελέγχει, ἀλλὰ καὶ τὴν κενοδοξίαν τῶν Ῥωμαίων, τῶν πλασάντων τὸν μῦθον τῆς καταγωγῆς αὐτῶν ἐκ τοῦ Αἰνείου (Στράβ. Γεωγρ. Βιβλ. ΙΓ', Κεφ. 608, § 53). Ὁ ἀναγνοὺς μετὰ προσοχῆς τὸ μέρος τοῦτο τῶν Γεωγραφικῶν εὐκόλως πείθεται, ὅτι αἱ ἐν τῷ Νέῳ Ἰλίῳ (Ἰσαρλὴκ) γενόμεναι ἀνασκαφαὶ ἐπιβεβαιοῦσι τὰ ὑπὸ Στράβωνος λεχθέντα περὶ τῆς πό-

λεως ἐκείνης. Θαυμάζομεν δὲ πρὸ πάντων πῶς ὁ κ. Βουρνοὺφ ἐπείσθη, ὅτι ἥ τε Ἰλιὰς καὶ ἡ κλασικὴ ἀρχαιότης συνηγοροῦσι τῷ κ. Σχλίμαν, ἐνῷ τοὐναντίον γεγωνυίᾳ τῇ φωνῇ καταδικάζουσιν αὐτὸν, θέλουσαι τὸ Ἴλιον ἐν τῷ μυχῷ τοῦ Τρωϊκοῦ πεδίου, ἐπὶ τῶν λόφων Βουνάρβασι.

Ὅτι ὁ Τρωϊκὸς πόλεμος ἀληθῶς ἐπολεμήθη, ἔχων μὲν πρόφασιν τὴν τῆς Ἑλένης ἁρπαγὴν, αἰτίας δὲ σπουδαιοτέρας, μαρτυροῦσιν ὁ Ἡρόδοτος, ὁ Θουκυδίδης, ὁ Πλάτων. Οὕτως ἐπὶ τῶν ἡμετέρων χρόνων ὁ Κριμαϊκὸς πόλεμος ἐγένετο πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ τῆς Γαλλίας θρόνου, οὐχὶ δὲ διὰ τὸν μανδύαν τοῦ Μεντζικώφ, ἢ διὰ τὰς τῶν ἱερέων ἔριδας ἐν Ἱερουσαλήμ. Τὸ ἕτερον ζήτημα, ἂν ὁ Ὅμηρος ὑπῆρξεν, ἐμπεριέχεται ἐν τῷ ζητήματι τῆς ἑνότητος τῆς Ἰλιάδος· ταύτης γὰρ ἀποδειχθείσης, ἕπεται κατ' ἀνάγκην ἡ ὕπαρξις ἑνὸς συγγραφέως, εἴτε Ὁμήρου, εἴτε ἄλλως ὀνομαζομένου. Ὅθεν ἀπολείπεται ἡμῖν ἐνταῦθα ἡ ἀπόδειξις τῆς ἀκριβείας τῶν τοπογραφικῶν τῆς Ἰλιάδος περιγραφῶν, ἐξ ὧν καὶ ἡ ἑνότης ἀποδεικνύεται καὶ ἡ τοῦ Ἰλίου ἀληθὴς θέσις.

Παρακολουθείτω μοι οὖν ὁ ἀναγνώστης ἔχων τὴν Ἰλιάδα καὶ πίνακα τοῦ Τρωϊκοῦ πεδίου, ἵνα ἴδωμεν ὅτι ἡ τῶν μαχῶν περιγραφὴ καὶ πᾶσαι αἱ τῶν πολεμούντων κινήσεις, μόνον ἐπὶ τοῦ Τρωϊκοῦ πεδίου ἐφαρμόζονται, οὐχὶ δὲ καὶ ἐπὶ τῶν πεδίων τῶν Ἀθηνῶν ἢ τοῦ Ἄργους, ὡς λέγει ὁ κ. Βουρνούφ.

Πάντες γιγνώσκουσιν, ὅτι κύριον ἀντικείμενον τῆς Ἰλιάδος ἐστὶν ἡ τοῦ Ἀχιλλέως μῆνις· ἐν αὐτῇ δὲ περιγράφονται μεθ' ἱστορικῆς καὶ στρατηγικῆς ἀκριβείας αἱ τελευταῖαι τέσσαρες τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου μάχαι· λέγει δὲ πρὸς τούτοις ὁ ποιητὴς, ὅτι ὁ πόλεμος διήρκεσε δέκα ἔτη· ὅτι οἱ μὲν Τρῶες μετὰ τῶν συμμάχων ἦσαν περὶ τὰς πεντήκοντα χιλιάδας, ἄνευ δὲ τῶν συμμάχων περὶ τὰς δέκα, οἱ μάχιμοι· οἱ δὲ Ἕλληνες περὶ τὰς ἑκατὸν χιλιάδας, ἐλθόντες ἐπὶ 1186 πλοίων. Περιγράφει λεπτομερῶς τὰς χώρας καὶ τὰς πόλεις ἀφ' ὧν οἱ Ἕλληνες ὡρμήθησαν· λέγει ὅτι συνηθροίσθησαν εἰς Αὐλίδα, ἐκεῖθεν δὲ ἀναχθέντες προσωρμίσθησαν εἰς Λῆμνον· ἐντεῦθεν δὲ ἀναχωρήσαντες ἀφίχθησαν εἰς τὰ τῆς Τρωάδος παράλια, ἐφ' ὧν σύραντες τὰ πλοῖα ἐστρατοπεδεύσαντο.

Καί τοι δὲ παραδεχομένου τοῦ κυρίου Βουρνοὺφ τὴν εἰς τὸν πορθμὸν τῶν Δαρδανελίων εἴσοδον τῶν ἑλληνικῶν πλοίων καὶ τὴν στρατοπέδευσιν τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ τῆς μεταξὺ Σιγείου καὶ Ῥοιτίου παραλίας, ἐπὶ δεξιὰ τῷ εἰσπλεύσαντι τὸν Ἑλλήσποντον, ἡμεῖς οὐκ ἐπιτρέψομεν τῷ Ἑλληνικῷ στόλῳ τὴν ἐκεῖσε προσόρμισιν ἄνευ τῆς μαρτυρίας τοῦ Ὁμήρου. Ποιοῦμεν δὲ τοῦτο πρῶτον μὲν ἵνα δείξωμεν τῷ κυρίῳ Βουρνοὺφ, ὅτι οὐκ ἐσμὲν προκατειλημμένοι, ἀλλ' ὅτι τῷ ποιητῇ μόνῳ πειθόμεθα· ἔπειτα δὲ ἵνα πείσωμεν καὶ τὸν κύριον Βουρνοὺφ, μὴ ὄντα ἐν συνειδήσει πεπεισμένον, ὅτι ἐκεῖσε ἀφίχθησαν οἱ Ἕλληνες. Ναὶ μὲν ἡ Ἰλιὰς λέγει τὴν παραλίαν ἐκείνην ἐπὶ τοῦ Ἑλλησπόντου εἶναι καὶ ὁρᾶσθαι ἀπὸ τῆς Ἴδης ἀφ' ἑνός, ἀπὸ τῆς Σαμοθράκης καὶ Λήμνου ἀφ' ἑτέρου, ἀλλ' οἱ περὶ τὸν κύριον Βουρνοὺφ Ἀνατολισταὶ ἀμφιβάλλουσιν ἴσως καὶ περὶ τῆς ἐν τῷ νῷ τοῦ Ὁμήρου ἀληθοῦς ὑπάρξεως τῆς Ἴδης, τῆς Σαμοθράκης, τῆς Λήμνου. Ἴσως εἴπωσιν (ὡς λέγουσι περὶ Τροίας), ὅτι τὰ ὀνόματα ταῦτα, ἰδανικὰ ὄντα, ἐδόθησαν τῷ ὄρει τῆς Βιθυνίας καὶ ταῖς νήσοις τοῦ Αἰγαίου μετὰ τὸν Ὅμηρον, ὅπως ἡ Ἰλιὰς ἐφαρμοσθῇ ἐπὶ τῆς χώρας τῆς Τρωϊκῆς. Ὅθεν χρήζομεν μαρτυρίας ἀσφαλεστέρας, ὁρισμοῦ γεωγραφικοῦ εὐκρινοῦς, μὴ ἐπιδεχομένου ἀμφισβήτησιν. Εὐτυχῶς τὸν ὁρισμὸν τοῦτον παρέχει ἡμῖν ἡ μεγαλοπρεπὴς καὶ ταχεῖα τοῦ Ἑλλησπόντου ροή, φαινόμενον φυσικὸν, μεῖναν ἀναλλοίωτον ἀφ' ὅτου ἡ Ἰλιὰς ἐγράφη. Ὁ Ὅμηρος, δοὺς τῷ Ἑλλησπόντῳ τὸ ἐπίθετον «ἀγάῤῥοος», ἔδειξεν ἐναργῶς καὶ ἀναμφισβητήτως ποῦ ἀπεβιβάσθη ὁ ἑλληνικὸς στρατός. Ἂς εἰσέλθωμεν λοιπὸν ἐλευθέρως εἰς τὸν Ἑλλήσποντον· ἐπὶ τῆς παραλίας γὰρ αὐτοῦ κατὰ τὴν Ἰλιάδα (I,359. M,30. O,232. Σ,148 κτλ.) οἱ Ἕλληνες μονίμως ἐστρατοπεδεύσαντο.

Ὁ παρακολουθῶν μοι ἀναγνώστης ἐνόησεν ἤδη, ὅτι καὶ διὰ μόνον τὸ ἐπίθετον «ἀγάῤῥοος» αἱ τῆς Ἰλιάδος στρατηγικαὶ κινήσεις καὶ μάχαι εἰσὶν ἐφαρμοστέαι μόνον ἐπὶ πεδίου συνορευομένου ὑπὸ θαλάσσης ῥεούσης ὡς μέγας ποταμὸς, ἤτοι ἐπὶ τοῦ Τρωϊκοῦ μόνον πεδίου, ἔνθα ἐσμὲν, οὐδέποτε δὲ ἐπὶ τῶν πεδίων τῶν Ἀθηνῶν ἢ τοῦ Ἄργους· οὔτε γὰρ ὁ Σαρωνικὸς κόλπος ἐστὶν ἀγάῤῥοος, οὔτε ὁ Ἀργολικός.

Ὁ ἰδὼν τὴν μεταξὺ Σιγείου καὶ Ῥοιτείου χθαμαλὴν καὶ τεναγώδη παραλίαν, εὐθὺς πείθεται ὅτι ἄλλοτε ἡ θάλασσα προύχώρει ἐν τῇ πεδιάδι ποιοῦσα κόλπον χωσθέντα ὑπὸ τῶν ὑλῶν, ἃς ἀπὸ τῆς Ἴδης καταφέρει ὁ Σκάμανδρος ποταμός, ὁ παρὰ τὸ Σίγειον ἐκβάλλων. Ἀπέχει δὲ ὁ αἰγιαλὸς οὗτος, ἐφ' οὗ οἱ Ἕλληνες ἐστρατοπεδεύσαντο, ἀπὸ μὲν τοῦ νέου Ἰλίου (Ἰσαρλὴκ) περὶ τὰ πέντε χιλιόμετρα, ἀπὸ δὲ τοῦ ἀρχαίου Ἰλίου (ἐπὶ τῶν λόφων Βουνάρβασι) περὶ τὰ δεκατρία· ἐὰν δὲ ἀφαιρέσωμεν μόνον τρισχίλια μέτρα διὰ τὴν γενομένην ἐπιχωμάτωσιν ἀπὸ τῶν Τρωϊκῶν χρόνων μέχρι τῶν νῦν, ἓν δὲ χιλιόμετρον (κατὰ βάθος) διὰ τὸν σχηματισμὸν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοπέδου, εὑρίσκομεν τὴν πρώτην σειρὰν τῶν ἑλληνικῶν πλοίων, ἤτοι τὸ πρὸς τὴν πεδιάδα μέτωπον, ἀπέχον ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου Ἰλίου κατὰ ἐννέα περίπου χιλιόμετρα.

Τούτων οὕτως ἐχόντων, ἃς ἴδωμεν πῶς ἐγένετο τὸ στρατόπεδον. Ὁ Ὅμηρος λέγει (Ξ, 31—36), ὅτι οἱ Ἕλληνες σύραντες ἐπὶ τοῦ αἰγιαλοῦ τὰ πλοῖα, ἔθεσαν αὐτὰ ἐπὶ πολλῶν σειρῶν παραλλήλων τῷ Ἑλλησπόντῳ καὶ ἐπλήρωσαν τὸ μεταξὺ τῶν δύω ἀκρωτηρίων (Σιγείου καὶ Ῥοιτείου)· μετὰ δὲ ταῦτα ᾠκοδόμησαν τεῖχος πρὸ τοῦ μετώπου. Λέγει δὲ ἡμῖν ὁ Ποιητὴς καὶ τὴν τάξιν καὶ τὴν διαίρεσιν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοπέδου, τάξιν καὶ διαίρεσιν γενομένας δεκτὰς ἐν τῇ στρατηγικῇ μέχρι τοῦ νῦν. Πρῶτος ὁ Ἡρόδοτος καὶ κατὰ τοῦτο μιμεῖται τὸν Ὅμηρον, περιγράφων τὸ ἐν Πλαταιαῖς ἑλληνικὸν στρατόπεδον· «Μετὰ δὲ ταῦτα ἐτάσσοντο ὧδε οἱ ἐπιφοιτῶντες τε καὶ οἱ ἀρχὴν ἐλθόντες Ἑλλήνων· τὸ μὲν δεξιὸν κέρας εἶχον Λακεδαιμονίων μύριοι..... προσεχέας δέ σφι εἵλοντο ἑστάναι τοὺς Τεγεάτας....τουτέων δ' ἔσαν ὁπλῖται χίλιοι καὶ πεντακόσιοι· μετὰ δὲ τούτους ἵσταντο Κορινθίων πεντακισχίλιοι.....τελευταῖοι δὲ καὶ πρῶτοι Ἀθηναῖοι ἐτάσσοντο, κέρας ἔχοντες τὸ εὐώνυμον, ὀκτακισχίλιοι· ἐστρατήγει δ' αὐτέων Ἀριστείδης ὁ Λυσιμάχου.»

Ἐν τῇ Ἰλιάδι ὁμοίως ἡ τοῦ στρατοπέδου περιγραφὴ ἄρχεται ἀπὸ τοῦ δεξιοῦ κέρατος, ἔνθα πρῶτοι ἦσαν οἱ Βοιωτοί, ἔθνη δύω· μετ' αὐτοὺς ἐτάσσοντο οἱ Φωκεῖς, ἐπ' ἀριστερὰ τῶν Βοιωτῶν·

«Βοιωτῶν δ' ἔμπλην ἐπ' ἀριστερὰ θωρήσοντο»·

μετὰ τοὺς Φωκεῖς ἦσαν οἱ Λοκροὶ, τέταρτοι τὴν τάξιν, εἰκοστοὶ δὲ ἔνατοι καὶ τελευταῖοι οἱ Μάγνητες, κατέχοντες τὴν ἐσχατιὰν τοῦ ἀριστεροῦ κέρατος (1). Ἵνα ἐντελῶς ἐννοήσωμεν τὴν Ἰλιάδα καὶ κρίνωμεν περὶ τῆς ἑνότητος καὶ τῆς στρατηγικῆς ἀξίας τοῦ ἱστορικοῦ τούτου ποιήματος, ἀνάγκη πᾶσα ἔχειν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τὸ ἐπὶ τοῦ Ἑλλησπόντου ἑλληνικὸν στρατόπεδον, ἤτοι τὰ εἰκοσιεννέα ἑλληνικὰ ἔθνη παρατεταγμένα κατὰ τὴν ἐν τῷ Καταλόγῳ τάξιν. Ἂς σημειωσωμεν λοιπὸν ἐπὶ χάρτου, κατὰ τὴν δεξιὰν ἐσχατιὰν αὐτοῦ, τοὺς Βοιωτοὺς πρῶτον, εἶτα ἐπ' ἀριστερὰ τῶν Βοιωτῶν τὸ τῆς Ἀσπληδόνος καὶ Ὀρχομενοῦ σωματεῖον, τρίτους τοὺς Φωκεῖς, τετάρτους τοὺς Λοκροὺς, καὶ οὕτω προχωροῦντες πρὸς τ' ἀριστερὰ, μέχρις οὗ ἔλθωμεν εἰς τοὺς Μάγνητας. Ἐὰν μετὰ τὴν σημείωσιν ταύτην ῥίψωμεν ἓν βλέμμα ἐπὶ τῶν εἰκοσιεννέα τούτων ἐθνῶν, ῥαδίως ἀναγνωρίζομεν τὴν εἰς κέρατα καὶ κέντρον διαίρεσιν· βλέπομεν ὅτι ἕβδομοι μὲν τὴν τάξιν εἰσὶν οἱ Σαλαμίνιοι, ὧν ὁ ἀρχηγὸς, Αἴας ὁ Τελαμῶνος, διοικεῖ τὸ δεξιὸν κέρας· ὅτι δέκατοι πέμπτοι, ἤτοι ἀκριβῶς ἐν τῷ μέσῳ τῶν εἰκοσιεννέα ἐθνῶν, εἰσὶν οἱ Ἰθακήσιοι καὶ Κεφαλῆνες, ὧν ὁ ἀρχηγὸς Ὀδυσσεὺς διοικεῖ τὸ κέντρον· ὅτι εἰκοστοὶ δεύτεροι εἰσὶν οἱ Μυρμιδόνες, ὧν ὁ ἀρχηγὸς Ἀχιλλεὺς διοικεῖ τὸ ἀριστερὸν κέρας. Τὴν ἀριθμητικὴν ταύτην διαίρεσιν καὶ τὴν τάξιν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοπέδου ἐξηγεῖ ὁ Ὅμηρος καὶ κατὰ τὴν διήγησιν τῶν μαχῶν, λέγων ὅτι ὁ Ἀγαμέμνων, θέλων ποτὲ λαλῆσαι πρὸς τὸν στρατὸν, ἐξελέξατο τὸ τοῦ Ὀδυσσέως πλοῖον, ὡς κείμενον ἐν τῷ μέσῳ τοῦ στρατοπέδου, ὅπως ἀκουσθῇ πρὸς ἀμφοτέρας τὰς πτέρυγας, τὰ κέρατα·

«Στῆ δ' ἐπ' Ὀδυσσῆος μεγακήτεϊ νηῒ μελαίνῃ
»ἥ ῥ' ἐν μεσσάτῳ ἔσκε γεγωνέμεν ἀμφοτέρωσε
»ἠμὲν ἐπ' Αἴαντος κλισίας Τελαμωνιάδαο,
»ἠδ' ἐπ' Ὀδυσσῆος· τοὶ ῥ' ἔσχατα νῆας ἐΐσας
»εἴρυσαν ἠνορέῃ πίσυνοι καὶ κάρτεϊ χειρῶν (Θ, 222.)»

(1) Ἐκ τῆς περιγραφῆς τῶν μαχῶν φαίνεται ὅτι τὸ τῆς Φυλάκης

Μετὰ τοὺς Ἕλληνας περιγράφονται οἱ Τρῶες ἐν τῷ Καταλόγῳ. Ὁ Ὅμηρος λέγει ὅτι ὁ ταχύπους Πολίτης ἔρχεται μετὰ σπουδῆς εἰς Ἴλιον ἀπὸ τῆς ἔξωθεν τῆς πόλεως σκοπιᾶς καὶ ἀναγγέλλει τῷ Πριάμῳ ὅτι πλῆθος ἄπειρον Ἑλλήνων ἀπὸ τοῦ Ἑλλησπόντου βαδίζουσι πρὸς τὰ ἄνω. Οἱ Τρῶες ἀκούσαντες τὴν ἀγγελίαν ὁπλίζονται ἐξέρχονται τῶν τειχῶν καὶ παρατάττονται παρὰ τὸν λόφον Βατιείαν. Καὶ ἐπιτοπίως καὶ ἐπὶ τοῦ πίνακος τοῦ γεωγραφικοῦ ἐρευνῶντες, οὐδένα λόφον εὑρίσκομεν πρὸ τοῦ Ἰσαρλὴκ· ἀναγνωρίζομεν δὲ εὐθὺς ὅτι, ἂν τῳόντι τὸ Ἴλιον ἔκειτο ἐνταῦθα, ἡ ἐκτὸς τῆς πόλεως σκοπιὰ ἦν περιττὴ καὶ ἄλογος· ἀπὸ γὰρ τῆς πόλεως αὐτῆς, μόλις τότε τριχίλια μέτρα ἀπεχούσης ἀπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοπέδου, οἱ Τρῶες ἔβλεπον καὶ τὸ ἐλάχιστον τῶν Ἑλλήνων κίνημα. Πρὸς δὲ τούτοις ὁ δεκαετὴς πόλεμος καθίσταται δυσεξήγητος, ἡ δεκαετὴς πολιορκία ἀδικαιολόγητος, ἂν ὑποθέσωμεν τὴν τοῦ Πριάμου πόλιν ἐπὶ τῶν λόφων Ἰσαρλὴκ· ὡς καὶ ἐπὶ τοῦ πίνακος τῆς Τρωάδος φαίνεται, ἐὰν ὀλίγαι χιλιάδες Ἑλλήνων, κυρίων ὄντων τῆς θαλάσσης, ἐκάθηντο ἐπὶ τοῦ αὐχένος τῶν λόφων τούτων, οὔτε τροφαὶ, οὔτε ἐπικουρίαι εἰσήρχοντο εἰς τὸ Ἴλιον καὶ οἱ Τρῶες ταχέως παρεδίδοντο. Ἔδει δὲ τοὺς κατοικοῦντας ἐπὶ τοῦ Ἰσαρλὴκ καὶ ναύτας εἶναι καὶ στόλον ἔχειν, ἐνῷ ἡ Ἰλιὰς περιγράφει τοὺς Τρῶας ὡς γεωργοὺς καὶ ποιμένας.

Ἂς ἀπομακρυνθῶμεν τοῦ Ἰσαρλὴκ καὶ ἂς προχωρήσωμεν πρὸς τὸν μυχὸν τοῦ πεδίου, ὅπερ δικαίως ὁ ποιητὴς καὶ Σκαμάνδριον ὀνομάζει, ὡς ἐγκαρσίως διατεμνόμενον ὑπὸ τοῦ Σκαμάνδρου. Ὁ παρακολουθῶν μοι βλέπει ἐπὶ τοῦ πίνακος ὅτι ὁ ἀπὸ τῆς παραλίας τοῦ Ἑλλησπόντου εἰς τὸν μυχὸν τοῦ Τρωϊκοῦ πεδίου πορευόμενος, διαβαίνει, ὡς οἱ Ἕλληνες ἐν τῇ Ἰλιάδι, τὸν Σκάμανδρον, ῥέοντα σχεδὸν παραλλήλως τῷ Ἑλλησπόντῳ περὶ τὰ μέσα τοῦ πεδίου· ὁ δὲ εἰς Ἰσαρλὴκ ἐρχόμενος οὔτε εὑρίσκει πρὸ αὐτοῦ, οὔτε

ἔθνος, στρατηγούμενον ὑπὸ Πρωτεσιλάου, ἦν ἑστρατοπεδευμένον κατὰ τὸ δεξιὸν κέρας ἐπ' ἀριστερὰ τῶν Λοκρῶν, πέμπτον τὴν τάξιν, οὐχὶ κατὰ τὸ ἀριστερὸν, ὡς κατὰ λάθος ἐτέθη ἐν τῷ καταλόγῳ. Περὶ τούτου ἀλλαχοῦ ἐλαλήσαμεν ἐν ἐκτάσει.

διαβαίνει τὸν Σκάμανδρον. Ἕνεκα δὲ τῆς ἐγκαρσίας ῥοῆς τοῦ Σκαμάνδρου, ἐκβάλλοντος εἰς τὴν θάλασσαν παρὰ τὸ Σίγειον, οἱ Ἕλληνες ἔνθεν μὲν τῆς διαβάσεως ὄντες, εἶχον τὸν Σκάμανδρον ἐπὶ δεξιά, μετὰ δὲ τὴν διάβασιν ὁ ποταμὸς εὑρίσκετο ἐπ' ἀριστερὰ αὐτῶν· τοῦτο συμβαίνει καὶ νῦν ὡς ἐπὶ Ὁμήρου. Ὅθεν ματαία ἡ μεταφορὰ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Σκαμάνδρου ἀπὸ Σιγείου εἰς Ῥοίτειον, ἣν ἄλλοτε ἐτόλμησε ποιῆσαι ὁ Οὐλριχ καὶ ἣν ἐπαναλαμβάνει ὁ κ. Σχλίμαν. Ἂν μεταφέρωμεν εἰς Ῥοίτειον τὰς τοῦ Σκαμάνδρου ἐκβολὰς, τότε ὁ ἀπὸ Ἑλλησπόντου εἰς Ἰσαρλὴκ ὁδεύων ἔξει τὸν Σκάμανδρον συγχρόνως ἐπὶ δεξιὰ καὶ ἐπ' ἀριστερὰ, καὶ πρὸ τῆς διαβάσεως καὶ μετὰ τὴν διάβασιν. Ἔπειτα καὶ ἡ τῶν Ἑλλήνων στρατοπέδευσις, μεταξὺ Ῥοιτείου καὶ Σιγείου, παράλληλος τῷ Ἑλλησπόντῳ, ἀποδείκνυται ἄλογος, ἕνεκα τῆς μεγάλης ἀποστάσεως τοῦ πρὸς τῷ Σιγείῳ δεξιοῦ κέρατος, ἀπὸ τοῦ σημείου τῆς προσβολῆς, ἤτοι τοῦ Ἰσαρλήκ.

Ἐν τῷ μυχῷ τοῦ Τρωϊκοῦ πεδίου, ἔνθα αἱ ῥίζαι τῆς Ἴδης, βλέπομεν λόφους καὶ κώμην τουρκικὴν, ὀνομαζομένην Βουνάρβασι (κυρία πηγὴ, ἡ πρώτη πηγὴ), διὰ τὴν γειτνίασιν τῶν Δύο Πηγῶν, σημειουμένων ἐν τῷ πίνακι, ἐπὶ τὰ δεξιὰ ἡμῶν ὁρώντων πρὸς τὴν Ἴδην. Αἱ δύο αὗται πηγαὶ, ὡς πρῶται ἐξερχόμεναι ἐκ τῶν λόφων καὶ ἀφθονώτεραι (Βουνάρβασι), εἰσὶν ἀξιόλογον σημεῖον τοπογραφικὸν τῷ ὁρίζοντι τὴν θέσιν πόλεως κειμένης ἐπὶ τῶν παρακειμένων αὐταῖς λόφων. Αἱ κατωτέρω πολλαὶ, ἀλλ' ἀσθενέστεραι πηγαὶ ὀνομάζονται τουρκιστὶ Κιρκ-Γκιὸζ (τεσσαράκοντα ὄμματα) καὶ οὐδὲν ἔχουσι κοινὸν ταῖς πρώταις, καλουμέναις Βουνάρβασι. Ἐκ τῶν μαχῶν τῆς Ἰλιάδος ἀποδεικνύεται, ὅτι αἱ πηγαὶ Βουρνάβασι εἰσὶν αἱ τῆς Ἰλιάδος δύω πηγαὶ, καθ' ἃς ἐφονεύθη ὁ Ἕκτωρ· καίτοι δὲ σχεδὸν ὁμοίας οὔσης νῦν τῆς θερμοκρασίας ἀμφοτέρων, κατὰ μὲν τὸ θέρος εἰσὶ ψυχραὶ, κατὰ δὲ τὰ ψύχη τοῦ χειμῶνος περικαλύπτονται ἀτμῷ, ὡς ἂν ἔζεον. Ἐπὶ δὲ τὰ ἀριστερὰ ἡμῶν, πρὸ τῆς κώμης τῆς τουρκικῆς, ὁρῶμεν λοφίσκον ὅμοιον τῇ Βατιείᾳ, παρ' ἣν, ὡς λέγει ὁ Ὅμηρος, παρετάχθησαν οἱ Τρῶες. Ἀναβάντες δὲ ἐπὶ τῶν λόφων καὶ ἐξετάσαντες τὴν πρὸς τὴν Ἴδην πλευρὰν, πειθόμεθα εὐθὺς ὅτι ἡ τοῦ Πριάμου

πόλις, οὖσα ἐνταῦθα, συνεκοινώνει μὲν εὐκόλως μετὰ τῆς Ἀσίας πάσης διὰ τῆς Ἴδης, ἦν δὲ πάντη ἀπρόσιτος ἐκεῖθεν τοῖς Ἕλλησι. Τότε καὶ ἡ σκοπιὰ τοῦ Πολίτου ἐκτὸς τῆς πόλεως ἐξηγεῖται λογικῶς· μόνον γὰρ ἐν αἰθρίᾳ ἀπὸ τῶν λόφων τούτων ἡ τοῦ Ἑλλησπόντου παραλία ἐστὶ καταφανής, συντεμνομένου ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τοῦ ὁρίζοντος ὑπὸ τῶν ἀναθυμιάσεων τῶν καλυπτουσῶν τὰ κάτω τοῦ πεδίου τὰ πρὸς τῇ θαλάσσῃ.

Ἂς μεταβῶμεν νῦν εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῶν μαχῶν τῆς Ἰλιάδος, ἀρχόμενοι ἀπὸ τῆς πρώτης, τῆς γενομένης ὑπὸ τὸ Ἴλιον, καὶ περιγραφομένης ἀπὸ τοῦ 1ου στίχου τῆς Γ ῥαψῳδίας μέχρι τοῦ 312ου τῆς ῥαψῳδίας Η.

Μετὰ πολλὰ ἐπεισόδια συμβαίνοντα κατὰ τὴν μάχην, ὁ ποιητὴς λέγει ὅτι ἡ Ἀφροδίτη εὑρίσκει τὸν Ἄρην καθήμενον ἐπὶ τὰ ἀριστερὰ τῆς μάχης·

«εὗρεν ἔπειτα μάχης ἐπ' ἀριστερὰ θοῦρον Ἄρηα
»ἥμενον....» (Ε, 355).

ἐκεῖ, ὅπου πρὸ ὀλίγου ἡ Ἀθηνᾶ τὸν ἀφῆκεν, ἐπὶ τὰς ὄχθας τοῦ Σκαμάνδρου.

«Ὣς εἰποῦσα (Ἀθηνᾶ) μάχης ἐξήγαγε θοῦρον Ἄρηα·
»τὸν μὲν ἔπειτα καθεῖσεν ἐπ' ἠϊόεντι Σκαμάνδρῳ» (Ε, 35.)

Ἐξετάζοντες τὸν πίνακα τοῦ Τρωϊκοῦ πεδίου, βλέπομεν ὅτι, ἐὰν μὲν ἡ πρώτη μάχη ἐγένετο πρὸ τῶν λόφων Βουνάρβασι, οἱ Ἕλληνες εἶχον τῷόντι τὸν Σκάμανδρον ἐπ' ἀριστερὰ αὐτῶν, οὐχὶ ὅμως ἐὰν ἡ μάχη ἐγίνετο πρὸ τῶν λόφων Ἰσαρλήκ.

Καὶ μόνα τὰ μέχρι τοῦδε λεχθέντα ἱκανῶς ἀποδεικνύουσιν ὅτι αἱ τῆς Ἰλιάδος περιγραφαὶ οὐκ εἰσὶν ἐφαρμοστέαι ἐπὶ τῶν λόφων τοῦ Ἰσαρλήκ. Ἂς ἐξακολουθήσῃ ὁ ἀναγνώστης τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ἑτέρων τριῶν μαχῶν, ἵνα πεισθῇ. Πῶς, λόγου χάριν, ἐξηγήσωμεν τὴν νυκτερινὴν στρατοπέδευσιν τῶν Θρᾳκῶν καὶ ἄλλων ἐθνῶν ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς Θύμβρης; (Κ, 430). Πῶς τὴν παρουσίαν τοῦ Ἄρεως ἐπὶ τῆς Καλλικολώνης, ἵνα ἐνθαῤῥύνῃ στρατὸν μαχόμενον πρὸ τοῦ Ἰσαρλήκ; Τὸ τῆς Θύμβρης πεδίον καὶ ἡ Καλλικολώνη κεῖνται πέραν τῶν λόφων Ἰσαρλήκ· Τοὐναντίον ἡ μνεία

τῶν χωρῶν τούτων, ὡς σημείων τοπογραφικῶν, ἐστὶ λογικὴ καὶ κάλλιστα ἐφαρμόζεται ἐπὶ τῶν λόφων Βουνάρβασι.

Ἐπειδὴ δέ τινες λέγουσι τὴν ἀπὸ Ἑλλησπόντου εἰς Βουνάρβασι ἀπόστασιν εἶναι μείζονα τῆς ἐν Ἰλιάδι περιγραφομένης, ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι κατὰ τὸν Τρωϊκὸν πόλεμον τὸ Βουνάρβασι μόλις ἀπεῖχε τῆς παραλίας κατὰ ἐννεακισχίλια μέτρα, ἅπερ διανύονται ἀπονητὶ ἐν δυσὶν ὥραις· κατὰ δὲ τὴν τρίτην μάχην, τὴν σπουδαιοτέραν τῆς Ἰλιάδος, οἱ Ἕλληνες τρὶς διέτρεξαν τὸ Τρωϊκὸν πεδίον ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ, ἤτοι ἐν συνόλῳ διέτρεξαν εἰκοσιεπτὰ χιλιόμετρα· καὶ τοῦτο ἐγένετο ἐν μιᾷ μόνῃ τῶν πέντε συνεχῶν ἡμερῶν, καθ' ἃς συμβαίνουσιν αἱ τέσσαρες τῆς Ἰλιάδος μάχαι, αἱ μετὰ τὴν μῆνιν τοῦ Ἀχιλλέως. Ναπολέων ὁ Α', δραπετεύσας ἐκ τῆς νήσου Αἰθαλίας (Ἔλβας) καὶ ἀποβιβασθεὶς εἰς τὰ παράλια τῆς Γαλλίας, ἦλθεν εἰς Παρισίους μετὰ στρατοῦ διανύοντος ἐπὶ πολλὰς συνεχεῖς ἡμέρας τριάκοντα, ἐνίοτε δὲ καὶ τεσσαράκοντα τὴν ἡμέραν χιλιόμετρα.

Περιγράφεται δὲ ἡ τοῦ Ἰλίου πόλις ἐν τῇ Ἰλιάδι ὡς εὐρυάγεια, εὐτύχεος, ἄστυ μέγα, ἔχουσα μακρὰ τείχη, αἰπεινὴ, ἐρατεινὴ καὶ λοιπά· τὸ δὲ ἀνώτατον μέρος, ἡ ἄκρα πόλις, ὠνομάζετο Πέργαμος, ἔνθα ἦσαν τὰ ἐκ ξεστοῦ λίθου μεγάλα τοῦ Πριάμου ἀνάκτορα, τὰ τοῦ Ἕκτορος, τὰ τοῦ Πάριδος, καὶ οἱ ναοὶ Ἀθηνᾶς καὶ Ἀπόλλωνος. Αἱ ὁδοὶ ἦσαν ἀμαξιτοὶ μέχρι τοῦ Περγάμου· αἱ πρὸς τὸ πεδίον πύλαι τῆς πόλεως, φέρουσαι ἐπ' αὐτῶν πύργον ὑψηλὸν, ὠνομάζοντο Σκαιαὶ πύλαι· ἡ ἀπὸ τοῦ Περγάμου ἀπόστασις τῶν Σκαιῶν πυλῶν ἦν μεγάλη καὶ ὑπὸ πολλῶν ὁδῶν διακεκομμένη. Ἐρωτῶ οἱονδήποτε ἂν ἡ τοιαύτη περιγραφὴ ἐφαρμόζεται τὸ παράπαν τῇ σμικροτάτῃ πόλει, ἣν ἀνεῦρεν ὁ κύριος Σχλίμαν ἐπὶ τῶν λόφων Ἰσαρλὴκ. Τοὐναντίον ἐπὶ τῶν λόφων Βουνάρβασι, ἐχόντων ἐπιφάνειαν μείζονα τεσσάρων τετραγωνικῶν χιλιομέτρων, κάλλιστα ἐφαρμόζονται ἥ τε περιγραφὴ καὶ τὰ ἐπίθετα. Πανταχοῦ δὲ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας ταύτης εὑρίσκονται λίθοι διεσπαρμένοι, λείψανα ἀρχαίων οἰκοδομῶν, ὅμοιοι τοῖς ἐπὶ τῶν πέριξ τῶν Ἀθηνῶν εὑρισκομένοις λίθοις. Ἐπὶ τῶν τοίχων τοῦ τουρκικοῦ ναοῦ τῆς κώμης Βουνάρβασι φαίνονται πολλοὶ λί-

θοι κανονικῶς λελαξευμένοι, πώρινοι ἢ κογχυλῖται, ἀρχαῖοι. Ἐν τῷ νεκροταφείῳ τῆς αὐτῆς κώμης πλεῖστα τεμάχια στηλῶν λιθίνων ἵστανται ἐπὶ τῶν τάφων· καὶ ἐν τῇ αὐλῇ δὲ τῆς παρὰ τῇ κώμῃ ἐπαύλεως εἶδον μεγάλα τεμάχια μαρμάρου. Ἐπὶ δὲ τοῦ Περγάμου πρῶτος ὁ Μοδουΐ, καὶ τελευταῖον ὁ Χὰν, ἀνεῦρον τείχη ἔχοντα τύπον ἀρχαῖον. Διὰ τί λοιπὸν μετὰ τοσαύτας καὶ τοιαύτας μαρτυρίας ὁ κύριος Βουρνοὺφ γράφει ὅτι, ἄν ποτε τὸ Ἴλιον ὑπῆρξεν, οὐκ ἦν ἐνταῦθα, ἀλλ' ἐπὶ τῶν λόφων τοῦ Ἰσαρλήκ; Διότι, λέγει, τὰ ἐπὶ τῶν λόφων Βουνάρβασι ἀνακαλυφθέντα τεμάχια πηλίνων ἀγγείων οὐκ εἰσὶν ἀρχαιότερα τοῦ ἕκτου αἰῶνος· διὰ τὴν αὐτὴν δὲ αἰτίαν, προστίθησι τὰ ἐπὶ τοῦ Περγάμου τείχη οὐκ εἰσὶν ἀρχαιότερα τοῦ ἕκτου αἰῶνος. Ἂς ἐξετάσωμεν ἂν τὸ ἐπιχείρημα τοῦ κυρίου Βουρνοὺφ ἀρκεῖ, ἂν τὰ κεράμια ἔχουσιν ἀρχαιολογικὴν σημασίαν, οἵαν ἀποδίδει αὐτοῖς.

Κατ' ἐμὲ, δυνάμεθα μὲν εἰπεῖν ὅτι ὅπου κεραμεικῶν ἔργων λείψανα, ἐκεῖ καὶ ἄνθρωποι ἔζων ποτὲ καὶ πόλεις ὑπῆρξαν, οὐχὶ ὅμως ὅτι οὔτε ἄνθρωποι ποτὲ ἔζησαν, οὔτε πόλεις ὑπῆρξαν παντοῦ, ὅπου οὐδὲν τεμάχιον κεραμικοῦ ἔργου εὑρέθη. Μὴ ἀνακαλυφθέντων ἐνταῦθα κεραμεικῶν ἀγγείων τοῦ ὀγδόου, ἐννάτου ἢ δεκάτου αἰῶνος, ἔπεται ἆρά γε διὰ τοῦτο ὅτι οὔτε ἄνθρωποι ἔζων, οὔτε Ἀθῆναι ὑπῆρχον πρὸ τοῦ ἑβδόμου αἰῶνος; Ἕπεται ἆρά γε διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, ὅτι τὰ τῆς Τίρυνθος τείχη οὐκ εἰσὶν ἀρχαιότερα τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος;

Θαυμάζω δὲ πῶς ὁ κύριος Βουρνοὺφ ζῶν ἐν Ἀθήναις ἔγραψε «τὰ ὄστρακα μόνον σώζονται· τοῦ δὲ ἀγγείου συντριβέντος, οὐδεὶς ἀθροίζει τὰ τεμάχια»· la poterie seule subsiste, et si le vase est brisé person ne songe à le recueillir». Ἀγνοεῖ, φαίνεται, ὅτι καὶ ἀλλαχοῦ καὶ ἐνταῦθα πλῆθος ἄπειρον ἀρχαίων ὀστράκων συναθροίζονται, ἀλέθονται καὶ εἰς κόνιν μεταβάλλονται πρὸς χρῆσιν τῶν οἰκοδομῶν· καὶ ὅμως περὶ τὰς Ἀθήνας πολλάκις ἀπαντῶνται γυναῖκες καὶ ἀπόμαχοι συναθροίζοντες ἐκ τῶν ἀγρῶν καὶ συσσωρεύοντες ἀρχαῖα ὄστρακα.

Εἰσὶ δὲ καὶ τόποι ἔνθα οἱ κάτοικοι ἀντὶ πηλίνων χρῶνται ἀγγείοις ἐκ ξύλου ἢ χαλκοῦ κατεσκευασμένοις, ἔνθα αἱ τῶν εἰ-

κιῶν στέγαι φέρουσιν ἀντὶ κεράμων πλάκας λιθίνας. Πάντες οἱ περὶ τὰς κορυφὰς τοῦ Πίνδου κατοικοῦντες οὔτε κατασκευάζουσιν, οὔτε ἔξωθεν εἰσάγουσι πήλινα ἀγγεῖα, ἢ κεράμους ἢ πλίνθους, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ πόλει Μετσόβῳ, ἐχούσῃ περὶ τὰς τέσσαρας χιλιάδας κατοίκων, δυσκόλως εὑρήσεις ἀγγεῖα πήλινα.

Καὶ οἱ συγγραφεῖς δὲ οἱ κλασικοὶ τῆς Ἑλλάδος συμφωνοῦσι τῇ Ἰλιάδι καὶ μαρτυροῦσιν, ὅτι τὸ Ἴλιον ἦν ἐπὶ τῶν λόφων τοῦ Βουνάρβασι, οὐχὶ ἐπὶ τῶν τοῦ Ἰσαρλήκ. Πρῶτος ὁ Ἡρόδοτος, ἐξιστορῶν τοὺς Μηδικοὺς πολέμους, πολλάκις περὶ Ἰλίου λαλεῖ, ἀλλ' ἀεὶ ὡς περὶ πόλεως μὴ ζώσης, μὴ ὑπαρχούσης, ἀλλ' ἐρήμου· τοσάκις ποιεῖται μνείαν τῆς Τρωϊκῆς χώρας, τοῦ Ἑλλησπόντου, τοῦ παρὰ τὸν Σκάμανδρον Σιγείου, τῶν περὶ τὸ Σίγειον χωρῶν, ἃς εἶχον πρῶτον οἱ Πεισιστρατίδαι, εἶτα οἱ Λέσβιοι, εἶτα οἱ Ἀθηναῖοι· τοσάκις ὀνομάζει τὰ ἔθνη τὰ κατοικοῦντα τὴν Τρωάδα, ἀλλ' οὐδέποτε λαλεῖ περὶ Ἰλιέων, ζώντων, κατοικούντων πόλιν ὀνομαζομένην Ἴλιον. Τοὐναντίον λέγει ἐν τῷ τέλει τοῦ Ε'. Βιβλ. Κεφαλ. 122, ὅτι Ὑμέας τις καλούμενος ἐλθὼν μετὰ στρατοῦ εἰς Ἑλλήσποντον «εἶλε μὲν Αἰολέας πάντας ὅσοι τὴν Ἰλιάδα νέμονται, εἶλε δὲ Γέργιθας τοὺς *ὑπολειφθέντας τῶν ἀρχαίων Τευκρῶν*». Ἄρα κατὰ τὰ Μηδικὰ καὶ ἐπὶ Ἡροδότου οἱ ὑπολειφθέντες τῶν ἀρχαίων Τευκρῶν, ἤτοι τῶν ἀρχαίων Τρώων, τῶν κατοίκων τοῦ Ὁμηρικοῦ Ἰλίου, κατῴκουν πόλιν, οὐχὶ Ἴλιον ἀλλὰ Γέργιθα καλουμένην.

Ἐπὶ τίνος οὖν Περγάμου ἀνέβη ὁ Ξέρξης καὶ ἔθυσε τῇ Ἀθηνᾷ τῇ Ἰλιάδι; Ἀναμφιβόλως ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῶν λόφων τοῦ Βουνάβασι, χώρας ἐρήμου κατοίκων καὶ οἰκιῶν καὶ ναῶν, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν λόγων τοῦ Ἡροδότου. Ὁ Περσικὸς στρατὸς, λέγει ὁ ἱστορικὸς τῆς Ἁλικαρνασσοῦ (Βιβλ. Ζ', Κεφ. 42—43), «ἐποιέετο τὴν »ὁδὸν ἐκ τῆς Λυδίας εἰς τὸν ποταμὸν Κάϊκον· ἀπὸ δὲ Καΐκου »ὁρμεώμενος, Κάνης ὄρος ἔχων ἐν ἀριστερῇ.... ἐς Καρίνην πό»λιν· ἀπὸ δὲ ταύτης διὰ Θήβης πεδίου ἐπορεύετο, Ἀτραμύττειόν »τε πόλιν καὶ Ἄντανδρον τὴν Πελασγίδα παραμειβόμενος· τὴν »Ἴδην δὲ λαβὼν εἰς ἀριστερὰν χέρα, ἦιε εἰς τὴν Ἰλιάδα γῆν.... »Ἀπικομένου δὲ τοῦ στρατοῦ ἐπὶ τὸν Σκάμανδρον... ἐπέλιπε

»τὸ ῥέεθρον οὐδ' ἀπέχρησε τῇ στρατιᾷ τε καὶ τοῖσι κτήνεσιπι-»νόμενος. Ἐπὶ τοῦτον δὴ τὸν ποταμὸν ὡς ἀπίκετο Ξέρξης, ἐς τὸ »Πριάμου Πέργαμον ἀνέβη, ἱμερον ἔχων θεήσεσθαι· θεησάμενος δὲ καὶ πυθόμενος κείνων ἕκαστα, τῇ Ἀθηναίῃ τῇ Ἰλιάδι ἔθυσε βοῦς »χιλίας· χοὰς δὲ οἱ μάγοι τοῖσι ἥρωσι ἐχέαντο· ταῦτα δὲ ποιησα-»μένοισι νυκτὸς φόβος ἐς τὸ στρατόπεδον ἐνέπεσε· ἅμα ἡμέρῃ δὲ »ἐπορεύετο ἐντεῦθεν, ἐν ἀριστερῇ μὲν ἀπέργων Ῥοίτειον πόλιν καὶ »Ὄφρύνιον καὶ Δάρδανον, ἧπερ δὴ Ἀβύδῳ ὅμουρος ἐστί· ἐν δεξιῇ »δὲ Γέργιθας Τευκρούς».

Ὡς ἐπὶ τοῦ γεωγραφικοῦ πίνακος φαίνεται, ὁ Περσικὸς στρατὸς, πορευθεὶς παρὰ τὰς μεσημβρινὰς καὶ ἀνατολικὰς ὑπωρείας τῆς Ἴδης, εἰσῆλθεν εἰς τὸ Τρωϊκὸν πεδίον διὰ τῆς κοιλάδος τῆς μεταξὺ τῶν λόφων Βουνάρβασι καὶ Καλλικολώνης, εἶδε δὲ κατὰ πρῶτον τὸν Σκάμανδρον ὑπὸ τοὺς λόφους τοῦ Βουνάρβασι. Εἰς τὸ ἐπ' αὐτῶν ἄρα Πέργαμον ἀνέβη ὁ Ξέρξης· λέγει γὰρ ὁ Ἡρόδοτος «ἐπὶ τοῦτον δὴ τὸν ποταμὸν *ὡς ἀπίκετο Ξέρξης ἐς τὸ τοῦ Πριάμου Πέργαμον ἀνέβη*». Οὔτε πόλεως δὲ μνημονεύει ὁ Ἡρόδοτος κατὰ τὴν ἀπὸ Σκαμάνδρου εἰς Πέργαμον ἀνάβασιν τοῦ Ξέρξου, οὔτε ναῶν, οὔτε κατοίκων· ἐξηγοῦσι δὲ τὸν διὰ νυκτὸς πανικὸν φόβον ἥ τε ἐρημία τοῦ τόπου καὶ τὸ εὐρὺ χάσμα, ἐν ᾧ ῥίπτεται ὁ Σκάμανδρος μετὰ κρότου, καὶ ἡ ὑψηλὴ καὶ κρημνώδης πλευρὰ τοῦ Περγάμου, ἀφ' ἧς συχνὰ ἀποσπῶνται λίθοι, κατακρημνιζόμενοι εἰς τὸν βυθὸν τοῦ χάσματος διὰ φοβεροῦ πατάγου ἀντηχουμένου ἐν τοῖς παρακειμένοις σπηλαίοις.

Ὁμοίως ὁ Θουκυδίδης περιγράφων τὰ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου μέχρι τοῦ εἰκοστοῦ πρώτου ἔτους, πολλάκις ὁμιλεῖ περὶ Ἑλλησπόντου, περὶ τῶν πόλεων Σιγείου, Ῥοιτείου καὶ ἑτέρων τῆς Τρωϊκῆς χώρας πόλεων, ἀλλ' οὐδ' ἅπαξ μνημονεύει πόλεως Ἰλίου ὑπαρχούσης κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους. Τί ἄλλο δηλοῖ ἡ σιωπὴ αὕτη, εἰμὴ ἔλλειψιν, ἀνυπαρξίαν Ἰλίου τότε; Ἐὰν ἡ ὑπὸ τῶν Ἀχαιῶν ἐκπορθηθεῖσα Ἴλιος ἦν, ὡς νομίζει ὁ κύριος Βουρνοὺφ, *ἐπὶ Ἰσαρλὴκ καὶ ὑπῆρχεν* ἔτι καὶ κατῳκεῖτο κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον, ὅτε τόσαι ναυμαχίαι ἐγένοντο ἐν τῷ Ἑλλησπόντῳ, βεβαίως ὁ Θουκυδίδης ἐλάλει ἂν καὶ περὶ ταύτης.

Μετὰ τὸν Θουκυδίδην ἔρχεται ὁ Ξενοφῶν ἐξελέγχων ἠπατημένους τοὺς νομίζοντας τὸ Ἴλιον ἐπὶ τῶν λόφων Ἰσαρλήκ. Ὁ Ξενοφῶν, ὡς γνωστὸν, ἐν τοῖς Ἑλληνικοῖς, ἀναλαμβάνει τὴν ἱστορίαν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ἀπὸ τοῦ εἰκοστοῦ πρώτου ἔτους, ἔνθα λήγει ἡ τοῦ Θουκυδίδου· ἄρχεται δὲ διηγούμενος δύω ναυμαχίας, γενομένας ἐν τῷ Ἑλλησπόντῳ μεταξὺ Λακεδαιμονίων καὶ Ἀθηναίων, τὴν μὲν παρὰ τῷ Ροιτείῳ ἄκρῳ, τὴν δὲ παρ' Ἀβύδῳ· «Μετ' ὀλίγον δὲ τούτων Δωριεὺς ὁ Διαγόρου »ἐκ Ῥόδου ἐς Ἑλλήσποντον εἰσέπλει, ἀρχομένου χειμῶνος, τέτ»ταρσι καὶ δέκα ναυσὶν, ἅμα ἡμέρᾳ. Κατιδὼν δὲ ὁ τῶν Ἀθη»ναίων ἡμεροσκόπος ἐσήμανε τοῖς στρατηγοῖς. Οἱ δὲ ἀνηγάγοντο »ἐπ' αὐτὸν εἴκοσι ναυσὶν, ἃς ὁ Δωριεὺς φυγὼν πρὸς τὴν γῆν »ἀνεβίβαζε τὰς ἑαυτοῦ τριήρεις, ὡς ἤνοιγε, περὶ τὸ Ῥοίτειον. »Ἐγγὺς δὲ γενομένων τῶν Ἀθηναίων, ἐμάχοντο ἀπό τε τῶν »νεῶν καὶ τῆς γῆς μέχρις οἱ Ἀθηναῖοι ἀπέπλευσαν ἐς Μάδυτον »πρὸς τὸ ἄλλο στρατόπεδον οὐδὲν πράξαντες. Μίνδαρος δὲ »κατιδὼν τὴν μάχην ἐν Ἰλίῳ θύων τῇ Ἀθηνᾷ, ἐβοήθει ἐπὶ τὴν »θάλατταν καὶ καθελκύσας τὰς ἑαυτοῦ τριήρεις ἀπέπλει, ὅπως »ἀναλάβῃ τὰς μετὰ Δωριέως. Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ἀνταναγαγόμενοι »ἐναυμάχησαν περὶ Ἄβυδον κατὰ τὴν ἠϊόνα, μέχρι δείλης ἐξ »ἑωθινοῦ.»

Ἡ περιγραφὴ ἐστὶν ἐναργής· ἡ μὲν πρώτη ναυμαχία, ἡ περὶ τὸ Ῥοίτειον, ἐγένετο τὴν ἡμέραν καθ' ἣν ὁ Δωριεὺς εἰσῆλθεν εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, ἡ δὲ ἑτέρα, ἡ παρ' Ἀβύδῳ, ἐγένετο τὴν ἐπομένην ἡμέραν, διαρκέσασα «μέχρι δείλης ἐξ ἑωθινοῦ». Ἡ τελευταία φράσις ἐξηγεῖ ἱκανῶς ὅτι ἡ περὶ τὸ Ῥοίτειον ναυμαχία προηγεῖται κατὰ μίαν ἡμέραν.

Πρὸς τούτοις δὲ ὁ Ξενοφῶν δεικνύει, ὅτι τὸ ναυτικὸν στρατόπεδον τῶν Λακεδαιμονίων, τὸ ναυαρχούμενον ὑπὸ τοῦ Μινδάρου, ἦν ἐν Ἀβύδῳ· τοῦτο προεῖπε καὶ ὁ Θουκυδίδης ἐν τῷ τέλει τῆς ἱστορίας του. Ὁ Μίνδαρος ἄρα ἦλθε πεζὸς ἀπὸ Ἀβύδου εἰς Ἰσαρλήκ, ὅπως θύσῃ τῇ Ἀθηνᾷ, ὅπερ ἄλογον καὶ ἐπικίνδυνον, ναυλοχούντων περὶ τὰ μέρη ἐκεῖνα τῶν Ἀθηναίων. Ἀλλ' ἔστω πρὸς στιγμὴν ὁ Μίνδαρος ἐπὶ τῶν λόφων Ἰσαρλήκ· ἐντεῦθεν καὶ ἡ εἴ-

σοδος τοῦ Ἑλλησπόντου ἐστὶ καταφανὴς καὶ ἡ ἀντικρὺ παραλία ἔνθα ἦσαν αἱ τῶν Ἀθηναίων τριήρεις· ἔδει οὖν πρῶτον τὸν Μίνδαρον ἰδεῖν τά τε τοῦ Δωριέως πλοῖα εἰσερχόμενα εἰς τὸν Ἑλλήσποντον καὶ τὰ τῶν Ἀθηναίων ἀναγόμενα καὶ πλέοντα κατὰ τῶν Λακεδαιμονίων· πρὸς δὲ τούτοις ἔδει αὐτὸν, ναύαρχον ὄντα τῶν Λακεδαιμονίων, ἀναγγεῖλαι εὐθὺς τῷ Δωριεῖ τὴν τῶν Ἀθηναίων παρασκευὴν καὶ εἰ δυνατὸν κωλύσαι αὐτὸν τῆς εἰς τὰ πρόσω πορείας. Τούτου δὲ μὴ γενομένου, ἔδει τὸν Μίνδαρον καταβῆναι καὶ μετασχεῖν τῆς ναυμαχίας, οὐχὶ δὲ μένειν ἐπὶ Ἰσαρλὴκ, καὶ ὁρᾶν ἀταράχως πρὸ αὐτοῦ τοὺς Λακεδαιμονίους μαχομένους πρὸς διπλασίους ἐχθρούς. Τίς ὁ μὴ ὁρῶν, ὁ μὴ πειθόμενος ὅτι ὁ Μίνδαρος οὐκ ἦν θύων ἐπὶ τῶν λόφων τοῦ Ἰσαρλὴκ, ἀλλ' ἐπὶ τῶν λόφων τοῦ Βουνάρβασι; Ἡ ἀπὸ Ἀβύδου ἐκεῖσε πορεία τοῖς μὲν Λακεδαιμονίοις ἦν ἀσφαλὴς, ἀπρόσιτος δὲ τοῖς Ἀθηναίοις. Ἀπὸ τῶν λόφων τοῦ Βουνάρβασι ὁ Μίνανδρος οὐκ ἠδύνατο ἰδεῖν τὰς τοῦ Δωριέως ναῦς, πλεούσας παρὰ τὴν γῆν, κατὰ τὴν εἴσοδον τοῦ Ἑλλησπόντου· εἶδεν αὐτὰς οὔσας ἤδη ἐντὸς τοῦ Ἑλλησπόντου, διωκομένας καὶ προσβαλλομένας ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων· τότε καὶ κατέβη εὐθὺς εἰς Ἄβυδον, τὴν δὲ πρωΐαν τῆς ἑπομένης ἡμέρας ἀνήγετο μετὰ τοῦ στόλου ἐξ Ἀβύδου, ὅπως ἔλθῃ εἰς Ῥοίτειον καὶ ἀναλάβῃ τὰς τοῦ Δωριέως τριήρεις· ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι ἀνταναχθέντες ἐκώλυσαν τὸν Μίνδαρον ἐλθεῖν εἰς Ῥοίτειον, ναυμαχήσαντες πρὸ τῆς Ἀβύδου ἐφ' ὅλης τῆς ἡμέρας.

Ὁ Αἰσχύλος ἐν τῷ Ἀγαμέμνονι, διηγούμενος πῶς διὰ φανῶν ἐν μιᾷ νυκτὶ ἠγγέλθη εἰς Ἄργος ἡ ἅλωσις τῆς Τροίας, λέγει ὅτι ὁ πρῶτος φανὸς ἀπὸ τῆς Ἴδης ἀνήγγειλε τὴν ἅλωσιν εἰς Λῆμνον, ἀπὸ δὲ Λήμνου εἰς Ἄθω τὸ ὄρος καὶ οὕτω καθεξῆς·

«Ἥφαιστος Ἴδης λαμπρὸν ἐκπέμπων σέλας,
»φρυκτὸς δὲ φρυκτὸν δεῦρ' ἀπ' ἀγγάρου πυρὸς
»ἔπεμπεν· Ἴδη μὲν πρὸς Ἑρμαῖον λέπας
»Λήμνου.. ..»

Οἱ μὲν τοῦ Βουνάρβασι λόφοι εἰσὶν οἱ πρὸς τὸ πεδίον τελευταῖοι τῆς Ἴδης κνημοὶ, οἱ δὲ ἀπωτέρω καὶ χαμηλότεροι λόφοι τοῦ Ἰσαρλὴκ οὐδὲν κοινὸν ἔχουσι τῇ Ἴδῃ.

Ὁμοίως ὁ Εὐριπίδης ἐν τῇ Ἑλένῃ καλεῖ τὸ Ἴλιον πόλιν Ἴδης·

«Κἀγώ σε τὴν δοκοῦσαν Ἰδαίαν πόλιν
»μολεῖν, Ἰλίου τε μελέους πύργους.»

Καὶ ἐν τῇ Ἰφιγενείᾳ ἐν Αὐλίδι ἐπὶ τοῦ Βουνάρβασι ἐννοεῖ τὸ Ἴλιον ὁ Εὐριπίδης, λαλῶν περὶ τοῦ ὡραίου Φρυγίου ποιμένος, τοῦ κριτοῦ τῶν τριῶν θεαινῶν, τοῦ εἰς τὰ βούσταθμα τῆς Ἴδης ἐλθόντος μετὰ τῆς ἁρπαγείσης Ἑλένης·

«ἐρῶν ἐρῶσαν ᾤχετ' ἐξαναρπάξας
»Ἑλένην πρὸς Ἴδης βούσταθμα.»

Πᾶσα λοιπὸν ἡ κλασικὴ ἀρχαιότης ὁμολογεῖ τῷ Ὁμήρῳ, λέγουσα οὐ μόνον ὅτι τὸ τοῦ Πριάμου Ἴλιον ἦν ἐπὶ τῶν λόφων Βουνάρβασι, ἀλλ' ὅτι οὐδ' ἀνωρθώθη πλέον οὐδὲ κατῳκήθη ἅπαξ ἀλωθέν.

Ὁ Ὅμηρος εἶπεν ἐν τῇ Ἰλιάδι·

«Πέρθετο δὲ Πριάμοιο πόλις δεκάτῳ ἐνιαυτῷ.»

Ὁ Αἰσχύλος λέγει ἐν ταῖς Εὐμενίσι·

«Σὺν ᾧ σὺ Τροίαν ἄ π ο λ ι ν Ἰλίου πόλιν
»ἔθηκας...»

Ὁ Εὐριπίδης ἐν τῇ Ἑλένῃ τοιαύτην λέγει τὴν καταστροφὴν τοῦ Ἰλίου·

«ὥστ' οὐδ' ἴχνος γε τειχέων εἶναι σαφές.»

Ἐν τοῖς Γεωγραφικοῖς τοῦ Στράβωνος ἀναγινώσκομεν τοὺς ἐξῆς τοῦ ῥήτορος Λυκούργου λόγους περὶ Ἰλίου· «Τίς οὐκ ἀκήκοε, ὡς ἅπαξ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων κατεσκάφθη, ἀοίκητον οὖσαν;»

Τέλος δὲ πάντων ἰδοὺ οἱ τοῦ Γεωγράφου αὐτοῦ λόγοι· «Ἔστι δὲ Τρωὰς πρώτη τῆς παραλίας ταύτης, ἧς τὸ πολυθρύλητον καίπερ ἐν *ἐρειπίοις καὶ ἐν ἐρημίᾳ* λειπομένης, ὅμως πολυλογίαν οὐ τὴν τυχοῦσαν παρέχει τῇ γραφῇ.... (Βιβλ. ΙΓ', § 1.).

Κατὰ τὴν εἰς Ἀσίαν μετάβασιν Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνος, ἄνδρες καλούμενοι Ἰλιεῖς καὶ ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων Τρώων, κατῴκουν τὴν ἐπὶ τοῦ Ἰσαρλὴκ μικρὰν τότε καὶ πτωχὴν κώμην.

Ἡ φιλοδοξία ἅμα δὲ καὶ τὸ φιλόμηρον τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐγένοντο πρώτη ἀφορμὴ φήμης καὶ εὐτυχίας τοῖς Ἰλιεῦσι τούτοις. Μετὰ δὲ ταῦτα, τολμηρότεροι γενόμενοι διὰ τὴν κενοδοξίαν τῶν Ῥωμαίων καὶ τῶν Καισάρων, οὐ μόνον ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων Τρώων ἠξίουν εἶναι, ἀλλὰ καὶ οἰκεῖν ἐν αὐτῇ τῇ πόλει τοῦ Πριάμου. Αἱ δ' ὑπὸ τοῦ κ. Σχλίμαν γενόμεναι ἀνασκαφαὶ καὶ τὰ ἐκεῖ εὑρεθέντα μαρτυροῦσι τὴν ἀλήθειαν τῶν λόγων τοῦ Στράβωνος καὶ τοῦ ἐκ Σκήψεως Δημητρίου, διηγουμένων τὴν ἀρχὴν καὶ τὰς περιπετείας τῆς ἐπὶ τῶν λόφων Ἰσαρλὴκ πόλεως. Ἐν αὐταῖς ταῖς ἀνασκαφαῖς ἀναγνωρίζεται ἥ τε μικρὰ καὶ πτωχὴ κώμη, ἣν εἶδεν ὁ Ἀλέξανδρος μετὰ τὴν εἰς Γρανικὸν μάχην, καὶ ὁ μικρὸς καὶ εὐτελὴς ναός, ὃν ἐκόσμησε διὰ προσφορῶν· καὶ ὁ μέγας ναὸς καὶ τὸ τεῖχος, ἃ κατ' ἐντολὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐγένοντο ἐπὶ Λυσιμάχου. Ἐν ταῖς ὠμαῖς πλίνθοις καὶ ταῖς ἐκ γῆς μόνον καὶ πετρῶν οἰκοδομαῖς ἀναγνωρίζεται ἡ πενιχρὰ πόλις, ἣν, νέος ἔτι, εἶδεν ὁ ἐκ Σκήψιος Δημήτριος. Ἐκεῖ φαίνονται τὰ σημεῖα τῆς τε ἐκπορθήσεως καὶ τῆς καταστροφῆς τῆς διὰ πυρὸς καὶ μαχαίρας γενομένης ὑπὸ τῶν περὶ τὸν λῃστὴν Φιμβρίαν· φαίνονται δὲ ἴσως καὶ τὰ σημεῖα τῆς πρὸς παρηγορίαν τῶν Ἰλιέων τούτων ἐπελθούσης ἀλώσεως ὑπὸ τοῦ Σύλλα, καὶ τῆς ὀλιγοχρονίου διαμονῆς τῶν Γαλατῶν. Τὰ ἐν τοῖς κάτω στρώμασιν εὑρεθέντα κεραμεικὰ ἀγγεῖα μαρτυροῦσιν οὐχὶ ἀρχαιότητα, ἀλλὰ πτωχείαν· ὡς οὐχὶ ἀρχαιότητα, ἀλλὰ πτωχείαν μαρτυροῦσι τὰ νῦν ἐν τοῖς χωρίοις τῆς Τοσκάνης κατασκευαζόμενα ἄτεχνα καὶ πτωχὰ ἐκ πηλοῦ ἀγγεῖα, παραβαλλόμενα πρὸς τὰ ὡραῖα καὶ κομψὰ τῶν κεραμικῶν ἐργαστηρίων τῆς Φλωρεντίας καὶ Λούκκας. Τὰ αὐτὰ λεκτέον καὶ περὶ τῶν γραμμῶν καὶ παραστάσεων, ἃς φέρουσιν ἔνια τῶν ἀγγείων, ἀπομιμήσεων γενομένων ὑπὸ πτωχῶν καὶ φαύλων τεχνιτῶν.

Πρὸς τὴν τερατώδη δὲ ἐξήγησιν τὴν δοθεῖσαν ὑπὸ τῶν κκ. Σχλίμαν καὶ Βουρνούφ τῷ ἐπιθέτῳ «γλαυκῶπις» ἀντιτάττομεν, δυσωπούμενοι, τοὺς ἑξῆς πρῶτον στίχους, τοὺς μαρτυροῦντας ὅτι ἐν τῇ Ἰλιάδι οἱ θεοὶ εἰσὶν ἐντελῶς ἀνθρωπόμορφοι, δυσκόλως ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων διακρινόμενοι·

«ἀχλὺν δ' αὐτοι ἀπ' ὀφθαλμῶν ἕλον, ἣ πρὶν ἐπῆεν,
»ὄφρ' εὖ γιγνώσκῃς ἠμὲν θεὸν ἠδὲ καὶ ἄνδρα» (Ε, 127).

ἔπειτα τὸν ἑξῆς στίχον, τὸν κηρύττοντα ὅτι ὁ Ὅμηρος θέλει τὴν Ἀθηνᾶν ἔχουσαν κεφαλὴν γυναικὸς, οὐχὶ γλαυκός·

«Τὸν θὲς Ἀθηναίης ἐπὶ γούνασιν ἠϋκόμοιο» (Ξ, 273).

Τὸ ἄγαλμα ἄρα τῆς Ἀθηνᾶς τὸ ἐν τῷ Περγάμῳ, ὡς καὶ ἡ Ἀθηνᾶ αὐτὴ, εἶχον κεφαλὴν γυναικὸς ἠϋκόμοιο, τοὺς ὀφθαλμοὺς δὲ γλαυκούς.

Οὕτως ἐνόει ὁ Ἀνακρέων τὸ γλαυκῶπις Ἀθήνη καὶ διέταττε τὸν ζωγράφον ποιῆσαι τὴν αὐτοῦ ἑταίραν ἔχουσαν τὸ βλέμμα

«ἅμα γλαυκὸν ὡς Ἀθήνης,
»ἅμα δ' ὑγρὸν ὡς Κυθήρης.» (Ἀνακρ. ᾠδὴ κή.)

Οὕτως ὁ Φειδίας ἐποίησε τὴν θεὸν ἐν τῷ Παρθενῶνι.

Τὰ δὲ ἐκ λίθου ὄργανα, τὰ ἐν Ἰσαρλὴκ εὑρεθέντα, μέγα μέρος τῆς προϊστορικῆς αὐτῶν φήμης ἀπώλεσαν, ἀφ' ὅτου ἐνεθυμήθημεν ὅτι, ἐπὶ Ἡροδότου, βεβαίως δὲ καὶ μετὰ τὸν Ἡρόδοτον, οἱ τῶν σφραγίδων γλύπται ἐχρῶντο λιθίνοις ὀργάνοις· ὅτι οἱ μετὰ τῶν Περσῶν ἐλθόντες Αἰθίοπες καὶ πολεμήσαντες ἐν Μαραθῶνι, ἐχρῶντο ὀϊστοῖς, ὧν ἡ αἰχμὴ, ἀντὶ σιδήρου, ἦν ἐκ λίθου ὀξέος πεποιημένη. «Αἰθιόπες δὲ.....τόξα εἶχον ἐκ φοίνικος....ἐπὶ δὲ καλαμίνους »ὀϊστοὺς σμικρούς· ἀντὶ δὲ σιδήρου ἐπῆν λίθος ὀξὺς πεποιημέ»νος τῷ καὶ τὰς σφραγῖδας γλύφουσι. (Ἡρόδ. βιβλ. Ξ', κεφ. 69.) Ἔτι δὲ καὶ νῦν ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἰδίως ἐν Βιθυνίᾳ, οἱ γεωργοὶ χρῶνται λιθίνοις τισὶν ὀργάνοις.

Τὰ δὲ χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ σκεύη, ἢ κοσμήματα, ὁ πολύκροτος τοῦ Πριάμου θησαυρὸς, οὐδὲν ἄλλο κατ' ἐμὲ εἰσὶν ἢ τὸ σύνολον πραγματειῶν χρυσοχόου, θέντος αὐτὰς ὁμοῦ ἐν κιβωτίῳ, ὅπως τὰς σώσῃ ἀπὸ κινδύνου, ἴσως κατὰ τὴν πολιορκίαν τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν περὶ τὸν Φιμβρίαν λῃστῶν. Τὸ ὁμοιόμορφον πολλῶν δακτυλίων, πολλῶν ἐνωτίων καὶ ὅρμων, τεκμηριοῖ ὅτι ἐμπολήματα χρυσοχόου ἦσαν καὶ οὐχὶ θησαυρὸς ἡγεμονίδος· ἄλλως τε πάντα τὰ χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ ταῦτα σκεύη ἢ κοσμήματα εἰσὶ κοινὰ καὶ ἄκομψα. Οἱ ὀφιοειδεῖς δακτύλιοι ὁμοιάζουσι τοῖς ἐν

Ἰταλίᾳ ἀνακαλυπτομένοις, οὓς οἱ νῦν χρυσοχόοι μιμοῦνται καὶ οὓς βλέπομεν κρατοῦντας τὸν λαιμοδέτην τῶν ἀνδρῶν ἀντὶ δεσμοῦ.

Ὅτι δὲ οὐδὲν δέπας ἀμφικύπελλον εὑρέθη ἐν Ἰσαρλὴκ καὶ ὅτι κακῶς ὅ,τε κύριος Σχλίμαν καὶ ὁ κύριος Βουρνοὺφ ἐφήρμοσαν τὴν λέξιν ἀμφικύπελλον ἐπὶ τῶν ἀνακαλυφθέντων ποτηρίων, μίαν μόνην κοιλότητα ἐχόντων, ἕνα μόνον πυθμένα, μαρτυρεῖ ὁ Ὅμηρος περιγράφων τὸ τοῦ Νέστορος δέπας, ὃν ἀμφικύπελλον·

«πὰρ δὲ δέπας περικαλλὲς ὃ οἴκοθεν ἦγ' ὁ γεραιὸς,
»χρυσείοις ἥλοισι πεπαρμένον· οὔατα δ' αὐτοῦ
»τέσσαρ' ἔσαν, δοιαὶ δὲ πελειάδες ἀμφὶς ἕκαστον
»χρύσειαι νεμέθοντο· δύω δ' ὑπὸ πυθμένες ἦσαν.»

Οἱ χειρόμυλοι οἱ εὑρεθέντες ἐν Ἰσαρλὴκ εἰσὶν ἔτι καὶ νῦν ἐν χρήσει ἐν Ἑλλάδι πρὸς κατασκευὴν τοῦ χόνδρου, σίτου χονδρῶς ἀληλεσμένου, ἐξ οὗ τὸ ὁμώνυμον φαγητόν, χόνδρος λεγόμενον, ὅμοιον τῷ ἰταλικῷ ὀρυζόττῳ (risotto), θρεπτικώτερον δέ. Ἐν τῷ Ἀθηναίῳ τῷ Δειπνοσοφιστῇ περιγράφεται ὁ χόνδρος καὶ ἡ τοῦ φαγητοῦ κατασκευὴ ἐν ζωμῷ ὄρνιθος ἢ ἐρίφου (Βιβλ. Γ', σελ. 100).

Μετὰ τὰ λεχθέντα ἐπιτραπήτω ἡμῖν πιστεύειν μᾶλλον τῇ Ἰλιάδι καὶ τοῖς Ἕλλησι κλασικοῖς ἢ τῇ *νέᾳ σοφίᾳ*, *ἥτις* κατὰ τὸν κύριον Βουρνοὺφ *προτιμᾷ τὰς ἀνασκαφάς*.

Τελευτῶντες δὲ λέξομεν περὶ Ὁμήρου ὅ,τι οἱ ἀρχαῖοι εἶπον, εἶναι αὐτὸν ὠκεανόν,

«ἐξ οὗ πάντες ποταμοὶ καὶ πᾶσα θάλασσα,
»καὶ πᾶσαι κρῆναι καὶ φρείατα μακρὰ νάουσιν.»

καὶ ὅ,τι ὁ κύριος Τρομβλὼν εἶπε ποιούμενος τὸν ἐπιτάφιον τῷ ζωγράφῳ Ἴνγρες, «εἶναι τὸν Ὅμηρον πατέρα τῆς ἰδανικῆς ἐκείνης τελειότητος τῆς ὑπὸ τῶν αἰώνων καθιερωθείσης, ἧς ἄνευ ἡ τέχνη ἐστὶ νεωτερισμὸς ἄστατος ἢ ἰδιοτροπία.» Homère est le père de cet idéal de perfection que les siecles ont consacré et en dehors duquel l' art n' est plus qu'une mode ou un caprice. (Tomblong. Oraison funebre d' Ingres.)

Γ. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ.

ΒΑΣΑΝΟΣ ΤΩΝ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΝ ΤΩΝ ΕΚ ΤΗΣ ΓΡΑΦΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΑΣ ΛΑΜΒΑΝΟΜΕΝΩΝ ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΕΡΑΣΜΙΚΗΣ ΠΡΟΦΟΡΑΣ.

(Συνέχεια καὶ τέλος τοῦ ἐν τῷ Β' τόμ. σελ. 358 διακοπέντος ἄρθρου)

Δὲν θὰ ἦτο δὲ περιττὸν νὰ προσθέσωμεν ἐνταῦθα ὅτι ἡ ἐκφώνησις τῶν ἑλληνικῶν διφθόγγων κατὰ τὰς ἀντιστοίχους γερμανικὰς, (καθ' ἃς οἱ Ἐρασμῖται ἀξιοῦσι νὰ προφέρωνται αἱ ἑλληνικαὶ, καίτοι οὐ διαῤῥήδην λέγοντες τοῦτο), εἶνε ὅλως ἡμαρτημένη καὶ πλημμελής. Διότι τοιαύτη γερμανικὴ ἢ ἄλλη ὁμοία ἐκφώνησις ἥκιστα ἁρμόζει εἰς διφθόγγους ἐκ συναιρέσεως γεννηθείσας, καὶ ἕκαστος δύναται δικαίως νὰ ἐρωτήσῃ, ὁποία συναίρεσις εἶνε αὕτη, ἡ ὑπὸ τῶν Ἐρασμιτῶν ἐπινοηθεῖσα, καθ' ἣν ἡ συναίρεσις ἀποβαίνει μᾶλλον διαίρεσις. Τί δὲ ἄλλο ποιοῦσιν οἱ Γερμανοὶ, ἢ διαιροῦσι μᾶλλον ἢ συναιροῦσι τὰς ἑαυτῶν διφθόγγους (α), π. χ. τὴν ei καὶ eu (οϊ), ὅταν ἀμφοτέρας ἐν πολλαῖς γερμανικαῖς χώραις προφέρουσιν ὡς αϊ; Πῶς λοιπὸν θὰ ἦτο συγκεχωρημένον νὰ προφέρῃ τις κατὰ ταύτας τὰς ἑλληνικὰς ει καὶ οι, αἵτινες συναιρεθεῖσαι ἀπέβησαν ι καὶ υ; Πῶς δὲ θὰ ἦτο πάλιν ὀρθὸν νὰ προφέρωμεν τὴν ἑλληνικὴν αι κατὰ τὴν ἀντίστοιχον γερμανικὴν, ὅτε ἐκείνη μὲν ἐκ παλαιοῦ χρόνου ἀπέβη ε, ὁτὲ μὲν βραχὺ, ὁτὲ δὲ μακρὸν, αὕτη δὲ, ὅπου τῆς Γερμανίας συναιρεῖται, ἐπειδὴ δὲν δύναται, ἀνοιγομένου ἐπὶ πλέον τοῦ στόματος, νὰ διαιρεθῇ περισσότερον, γίνεται ā, οἷον Stein, Stain, Stahn, gemein, gemain, gemahn κτλ; Δι' ὅμοιον λόγον θὰ ἦτο ὡσαύτως ἄτοπος ἡ προφορὰ τῶν διφθόγγων αυ καὶ ευ κατὰ τὰς ἀντιστοίχους γερμανικὰς ἢ λατινικὰς, ἢ κατὰ τὰς ἀντιστοίχους γαλλικὰς ἢ ἀγγλικάς. Οὐχὶ δὲ ὀλιγώτερον ἄτοπον καὶ πρὸς τοὺς περὶ ἑλληνικῆς προσω-

(α) Τοῦτο συμβαίνει πολὺ φυσικῶς παρὰ τοῖς Γερμανοῖς ἕνεκα τῆς ἐν τῇ γλώσσῃ αὐτῶν συμπυκνώσεως τῶν συμφώνων, ὅπως, τοὐναντίον, ἡ συναίρεσις παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἕνεκα τῆς συχνῆς ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἀλλεπαλληλίας τῶν φωνηέντων.

δίας κανόνας ἐναντιώτατον εἶνε, ὅπερ ποιοῦσι λανθάνοντες ἑαυτοὺς πλεῖστοι τῶν Γερμανῶν Ἐρασμιτῶν, τὸ νὰ τονίζωσι δηλαδὴ τὰς ἑλληνικὰς διφθόγγους, καὶ ὅταν ὁ τόνος ὑπάρχῃ ἐν τῇ προηγουμένῃ συλλαβῇ, λέγοντες π. χ., ἥκιστα ἑλληνικῶς, λόγοϊ, ἑωρακέναϊ κτλ. Τοῦτο δὲ ποιοῦσι δι' οὐδένα ἄλλον λόγον, νομίζομεν, ἢ διότι ἐν τῇ γερμανικῇ συμβαίνει νὰ τονίζωνται πάντοτε αἱ δίφθογγοι, δίφθογγος δὲ ἀτόνιστος θὰ ἦτο παρ' αὐτοῖς πρᾶγμα ἀκατανόητον· ἢ ἴσως διότι ἄλλως θὰ ἀπέβαινε δύσκολος πολλάκις ἡ διηρημένη ἐκφώνησις τῶν ἑλληνικῶν διφθόγγων. Ἂν δὲ τὸ μέτρον καὶ ὁ τονισμὸς ἀπαιτοῦσι (α) τὴν ὡς ἁπλῶν φωνηέντων ἐκφώνησιν τῶν διφθόγγων, τούτου ὀλίγον φαίνονται φροντίζοντες οἱ Γερμανοὶ Ἐρασμῖται, διότι θέλουσι νὰ ἐρασμίζωσι μᾶλλον, ὡς ἔοικε, καὶ γερμανίζωσιν ἢ νὰ ἑλληνίζωσιν. Ἀλλὰ τὸ πάντων ἀτοπώτατον εἶνε τὸ νὰ νομίζωσιν οἱ αὐτοὶ, ἐπειδὴ ἐν τῇ γερμανικῇ γλώσσῃ τονίζεται πάντοτε τὸ πρῶτον τῶν διφθόγγων φωνῆεν, ὅτι καὶ ἐν τῇ ἑλληνικῇ οὐδὲν ἄλλο εἶνε συναίρεσις δύο φωνηέντων, ἢ ὁ ἀναβιβασμὸς τοῦ τόνου ἐπὶ τὸ πρῶτον τούτων (β) καὶ ἡ ταχεῖα αὐτῶν εἰς μίαν συλλαβὴν συνεκφώνησις. Λέγομεν δὲ τὴν δοξασίαν ταύτην ἀτοπωτάτην, οὐ μόνον διότι μάχεται φανε-

(α) Οἷον ἐν ταῖς διφθόγγοις αι καὶ οι, ὅταν αὗται ἦνε ἀτόνιστοι, καὶ τὸ μέτρον ἀπαιτῇ νὰ ἐκφωνηθῶσιν ὡς συλλαβαὶ βραχεῖαι, οἷον ἐν τοῖς ὁμηρικοῖς· Ἄνδρα μοι ἔννεπε (Ὀδ. Α, 1.), Εἰ ἐτεὸν Κάλχας μαντεύεται, ἠὲ καὶ οὐκὶ (Ἰλ. Β, 300). Πολὺ ὀρθότερον θὰ ἐποίουν οἱ Ἐρασμῖται, ἂν, ἀντὶ νὰ διδάσκωσιν ὅτι ἡ μὲν αι πρέπει νὰ ἐκφωνῆται ὡς ἡ γερμανικὴ ai, ἡ δὲ οι ὡς ἡ ἀγγλικὴ oi, ἥ, ὅπερ ταὐτὸν, ὡς ἡ γερμανικὴ eu, ὅπου αὕτη ἐκφωνεῖται ὡς οϊ, ἤθελον νὰ συμπλησιάζωσι τὰ δύο φωνήεντα ἑκατέρων, καὶ τὴν μὲν αι νὰ ἐκφωνῶσιν ὡς ε, τὴν δὲ οι ὡς τὸ γαλλικὸν u, ἥ, ἂν θέλωσιν, ὀλίγον λεπτότερον, ὡς ἐξεφώνουν αὐτὴν καὶ οἱ ἀρχαῖοι γραμματικοὶ, ὅπερ οὐδὲ ὁ Κούρτιος ἀρνεῖται, ἀλλὰ διὰ πολλῶν καὶ ἐπιτυχῶν παραδειγμάτων κάλλιστα ἀποδεικνύει (Erläuterungen κτλ. σελ. 21, 23, 24).

(β) Ἀφίνομεν ὅτι τὴν εὐκαιρίαν ταύτην δὲν ἔχουσι πάντοτε οἱ Ἐρασμῖται, διότι πολλάκις, καὶ πρὶν συναιρεθῶσι δύο φωνήεντα, ὁ τόνος εἶνε ἐπὶ τοῦ πρώτου, οἷον ἐν τοῖς παῖς, ὅς, κόϊλος, βασιλεΐ κτλ. Ἐνίοτε δὲ μάλιστα συμβαίνει καὶ νὰ καταβιβάζηται ὁ τόνος μετὰ τὴν συναίρεσιν ἐπὶ τὴν ἑπομένην συλλαβὴν, οἷον ἐν τῷ ὅϊος, οἰός.

ρῶς, ὡς πολλάκις εἴπομεν, πρὸς τοὺς ἐν τῇ ἑλληνικῇ νόμους τῆς συναιρέσεως, καὶ γεννᾷ μεγίστην αὐθαιρεσίαν, εἰσάγουσα βιαίως εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν προφορὰν ἀλλοτρίαν, ἀλλὰ καὶ διότι καθόλου δὲν δύναταί τις ἀσφαλῶς νὰ συμπεραίνῃ ἐκ τοῦ συμβαίνοντος ἔν τινι γλώσσῃ ὅτι τὸ αὐτὸ τοῦτο πάντως πρέπει νὰ συμβαίνῃ καὶ ἐν ἑτέρᾳ. Δὲν εἶνε βεβαίως ἱκανὸς λόγος οὗτος, ἐπειδὴ ἐν τῇ γερμανικῇ τὸ a καὶ i, καίτοι ἀσυναίρετα μένοντα, ἀποτελοῦσι δίφθογγον, νὰ πιστεύωμεν διὰ τοῦτο ὅτι καὶ ἐν τῇ γαλλικῇ ἡ δίφθογγος ai δὲν δύναται νὰ ἐκφωνῆται ἄλλως, ἢ ὡς ἡ ἀντίστοιχος γερμανική. Οὐδὲ, τἀνάπαλιν, θὰ ἠξίου τις εὐλόγως νὰ τονίζωσιν οἱ Γερμανοὶ τὸ δεύτερον φωνῆεν τῶν διφθόγγων, διότι οἱ Γάλλοι ἐν ταῖς διφθόγγοις oi καὶ ui τονίζουσι τὸ δεύτερον. Παραλείπομεν ὅτι θὰ ἦτο γελοῖόν τι χρῆμα, ἂν οἱ Γάλλοι εἶχον τὴν ἀξίωσιν καὶ παρ' Ἕλλησι τὰ φωνήεντα o καὶ a νὰ ἀποτελῶσι δίφθογγον, διότι καὶ παρ' αὐτοῖς συμβαίνει τὸ αὐτὸ ἐν τῇ oi (oa). Ὅμοια θὰ ἠδύνατό τις νὰ εἴπῃ καὶ περὶ ἄλλων διφθόγγων τῶν αὐτῶν ἢ ἄλλων γλωσσῶν, ἀποδεικνύων, πόσον εἶνε ἐπισφαλὲς καὶ αὐθαίρετον τὸ συμπεραίνειν ἐκ τῆς προφορᾶς τῶν διφθόγγων ταύτης τῆς γλώσσης περὶ τῆς προφορᾶς αὐτῶν ἐν ἐκείνῃ.

Ἀλλ' οὐδὲ τὸ ὄνομα δίφθογγος (α), ὅπερ ἔχουσι πάντοτε πρόχειρον ὅπλον οἱ Ἐρασμῖται κατὰ τῶν ἐναντίων, ὠφελεῖ αὐτοὺς μᾶλλον, ἢ αἱ ἄλλαι ἐκ τῆς γραφῆς καὶ τῆς ἐτυμολογίας ἀποδείξεις. Διότι τὸ ὄνομα τοῦτο εἶνε ὅρος γραμματικὸς, ἡ δὲ γραμματικὴ, ὡς ὀρθότατα λέγει ὁ Κούρτιος (β), ἐγεννήθη ὁρμηθεῖσα, ὅπως καὶ τὸ ὄνομα αὐτῆς δηλοῖ, ἐκ φθόγγων *γεγραμμένων*, τούτου δὲ ἕνεκα αἱ αι, ει, οι, ἅτε διὰ δύο φωνηέντων γεγραμμέναι ἠδύναντο κάλλιστα, ὡς πάλιν ὁ αὐτὸς Κούρτιος λέγει, νὰ ὀνομάζωνται δίφθογγοι, καὶ ὅτε ἐν αὐταῖς ἠκούετο εἷς μόνος καὶ ἁπλοῦς φθόγ-

(α) Περὶ τούτου λέγομεν πλείονα ἀλλαχοῦ, ἐνταῦθα δὲ ὀλίγα τινὰ ἐν παέργῳ, καὶ μόνον ἵνα διὰ ταύτης καὶ ἄλλων ὁμοίων προσθηκῶν ἀποδῇ καὶ τὸ παρὸν εἰς τὸ Ἀθήναιον καταχωριζόμενον μέρος ὡς οἷόν τε αὐτοτελὴς πραγματεία, καὶ ἧττον ἐπιδεὴς τοῦ ὅλου.

(β) Studien κτλ. 1^2 σελ. 275.

γος. Ὅτι δὲ τὴν δύναμιν ταύτην τῆς ἁπλότητος καὶ μονοφωνίας δὲν εἶχεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὸ ὄνομα δίφθογγος ἐν τῇ γραμματικῇ αὐτοῦ σημασίᾳ, οὐδεὶς πώποτε, οὔτε ὁ Κούρτιος, οὔτε ἄλλος τις τῶν Ἐρασμιτῶν ἐπεχείρησάν πως νὰ ἀποδείξωσι, νομίζοντες ἴσως ἱκανὸν τὸ λέγειν τι μόνον. Οἱ Ἕλληνες ὅμως γραμματικοὶ οὐδέποτε φαίνονται θελήσαντες νὰ δηλώσωσιν ἄλλως, ἢ διὰ τοῦ ὀνόματος τούτου τοὺς διὰ δύο φωνηέντων σημαινομένους φθόγγους, ἀφοῦ ἐν ταῖς διφθόγγοις κατατάττουσιν ἐξ ἀρχαιοτάτων χρόνων καὶ τὰς κατ' ἐπικράτειαν καλουμένας διφθόγγους, ἤτοι τὰς α, η, ω, ει, καίτοι τούτων τὸ ἓν μόνον φωνῆεν προφέροντες (α). Ἐν τούτῳ δὲ οὐδὲν ἀτοπώτερον ἐποίησαν καὶ πρὸς τὴν δύναμιν καὶ σημασίαν τῶν λέξεων ἐναντιώτερον ἢ οἱ ἐπὶ Περικλέους καὶ Πλάτωνος Ἀθηναῖοι, ὅτε καὶ ἐκεῖνοι ἔλεγον δίδραχμον καὶ τετράδραχμον, ἂν καὶ αἱ δύο καὶ τέσσαρες δραχμαὶ δὲν ἐφαίνοντο διακεκριμέναι ἀπ' ἀλλήλων καὶ καθ' ἓν τι μόνον σημεῖον αὐτῶν συναπτόμεναι, ἀλλ' ἦσαν εἰς ἓν καὶ ἁπλοῦν νόμισμα συγκεχωνευμέναι. Ἂν τις πταίει ἐν τῇ ὀνομασίᾳ τῶν διφθόγγων, πταίουσιν οἱ νόμοι τῆς

(α) Ἡ φράσις Ἀριστείδου τοῦ Κοϊντιλιανοῦ ἐν τῷ περὶ Μουσικῆς (ἴδε M. Meibonii antiquæ Musicæ auctores septem, 1652. Vol. II. p. 44) «τὰς διφθόγγους ἤτοι κατὰ κρᾶσιν, [ἢ] κατὰ συμπλοκήν, ἢ κατ' ἐπικράτειαν γίνεσθαι φαμὲν», ἀποδεικνύει ὅτι ὁ ὅρος οὗτος κατ' ἐπικράτειαν ἦτο ἤδη πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος εὐχρηστότατος ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς γραμματικῆς, πιθανώτατα ἀπὸ Διονυσίου τοῦ Θρᾳκὸς, εἰ μὴ ἀπὸ Ἀριστοφάνους τοῦ Βυζαντίου. Τεκμηριοῖ δὲ τοῦτο καὶ ὁ Στράβων, ὅταν (xiv. p. 648) τὴν σὺν τῷ ι γραφὴν τῶν δοτικῶν ὀνομάζει ἔθος, φυσικὴν αἰτίαν οὐκ ἔχον, γεννηθὲν δὲ μόνον, ὅπως ἐκ τοῦ ὅλου νοῦ τοῦ χωρίου συμπεραίνεται, χάριν ἁπλῆς διακρίσεως τῆς ὀνομαστικῆς πτώσεως ἀπὸ τῆς δοτικῆς. Τοιαῦτα δὲν θὰ ἔλεγε βεβαίως ὁ Στράβων, ἂν μετὰ τὰς πρὸ αὐτοῦ γενομένας ἀκριβεστάτας γραμματικὰς ἐρεύνας ἤθελεν εὑρεθῇ ὅτι τὸ ι τῶν δοτικῶν ἐξεφωνεῖτό ποτε, καὶ τοῦτο ἐμάνθανε καὶ αὐτὸς, ὅτε ἐμαθήτευε τῷ γραμματικῷ Ἀριστοδήμῳ τοῦ Μενεκράτους, μαθητοῦ τοῦ Ἀριστάρχου (βιβλ. ιδ', σελ. 650). Ὅτι δὲ καὶ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὸ ὄνομα δίφθογγος εἶχε τὴν σημασίαν ταύτην τῆς ἁπλότητος καὶ μονοφωνίας διδάσκουσι σαφέστατα οἱ παλαιοὶ γραμματικοὶ, ὅταν πάντοτε καὶ πανταχοῦ κατατάττωσιν ἐν ταῖς διφθόγγοις καὶ τὴν καὶ κατ' αὐτὸν τὸν Βλάσσιον μονόφωνον ου.

γλώσσης, οἵτινες ἀπ' ἀρχαιοτάτων χρόνων ἠθέλησαν νὰ συγχωνεύσωσιν εἰς ἕνα φθόγγον τὰ δύο αὐτῶν φωνήεντα, ὅπως πάλιν ἐν τῇ ὀνομασίᾳ τῶν διδράχμων καὶ τετραδράχμων τὴν αἰτίαν ἔχουσιν οἱ νόμοι τῆς πόλεως, κόψαντες τοιαῦτα νομίσματα, καὶ ἀναγκάσαντες τοὺς Ἀθηναίους καὶ τοὺς ἄλλους Ἕλληνας, οὐδὲ αὐτὸν τὸν Περικλέα καὶ Πλάτωνα ἐξαιροῦντες, νὰ λέγωσι δίδραχμον καὶ τετράδραχμον, καίτοι ἑνὸς καὶ μόνου κέρματος προσπίπτοντος εἰς τὴν ὄψιν. Τότε θὰ ἔπραττον καὶ μέγα ἄτοπον οἱ Ἕλληνες γραμματικοί, ἂν ἤθελον ὀνομάσῃ τὰς διφθόγγους διγράφους ἢ διγράμμους ἢ διγραμμάτους, ὅπως ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις ἐπενόησεν ἡ ἐρασμικὴ σοφία, καὶ ἤθελον βαπτίσῃ εἰς τὰς διφθόγγους καὶ τὰς συλλαβὰς γε, τε, λε, βα, κτλ., ἅτε καὶ ταύτας διὰ δύο γραμμάτων σημαινομένας (α). Οὕτως ὅμως ὀλίγην αἴσθησιν τῆς δυνάμεως τῶν ἑλληνικῶν λέξεων φαίνεται νὰ μὴ εἶχον οἱ ὑπὸ τοῦ Κουρτίου καὶ ἄλλων τινῶν Ἐρασμιτῶν ὀλιγωρούμενοι ἐν τῇ προφορᾷ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης παλαιοὶ ἐκεῖνοι γραμματικοί. Ἀλλ' ἐπανερχόμεθα, ὅθεν ἐξέβημεν, ἐπὶ τὸν περὶ τῆς γραφῆς λόγον.

Πολλὰ λοιπόν, ὡς ἀπεδείξαμεν, ἔχει τις νὰ εἴπῃ περὶ τῆς ἀσαφείας τοῦ γράμματος ἐπὶ τῶν φωνηέντων. Ἀλλ' οὐδὲ ἐπὶ τῶν συμφώνων γίνεταί πως τὸ γράμμα σαφέστερον ἑαυτοῦ, διδάσκον ἐν τούτοις ἀκριβέστερον τὴν ἀληθῆ προφοράν. Διότι τίς θὰ ἠδύνατο π. χ. νὰ διδαχθῇ τὴν ὀρθὴν προφορὰν τῶν ἀγγλικῶν συμφώνων th καὶ w ὑπὸ τῶν ὁμοίων γερμανικῶν, ἢ τῶν γερμανικῶν j, v, z ὑπὸ τῶν ἀντιστοίχων ἀγγλικῶν ἢ γαλλικῶν, ἢ τῶν νῦν ἑλληνικῶν β, γ, δ ὑπὸ τῶν αὐτῶν γαλλικῶν; Ἀλλὰ μήπως ἐν τῇ ἑλληνικῇ τοὐλάχιστον ὑπάρχῃ ἐλπίς τις ὅτι εἰς εὕρεσιν τῆς ὀρθῆς προφορᾶς τῶν συμφώνων θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ βοηθήσῃ, ἅτε συγγενὴς οὖσα, ἡ λατινική; Τοῦτο θὰ ἦτο εὐχῆς ἔργον, ἀλλὰ δυστυχῶς μάρτυρες τῶν ἀξιοχρεωτάτων, οἷοι ὁ Ῥωμαῖος Κοϊντι-

(β) Ἂν αἱ λέξεις δίγραφος κτλ. δὲν θὰ ἐσήμαινον ἄλλο τι ἀτοπώτερον, περὶ διφθόγγων λεγόμεναι. Ἀλλὰ περὶ τούτου ἀφίνομεν νὰ εἴπωσιν ἡμῖν οἱ Ἐρασμῖται, οἵτινες καλοῦσι δίγραφον τὴν ου (Blass. κτλ., σελ. 29), ἀπαξιοῦντες νὰ ὀνομάσωσιν αὐτὴν δίφθογγον, ὅπως πάντοτε καὶ ἑλληνικώτατα ὀνομάζουσιν οἱ παλαιοὶ γραμματικοί.

λιανὸς καὶ ὁ Ἁλικαρνασσεὺς Διονύσιος, διαῤῥήδην λέγουσιν, ἐκεῖνος μὲν ὅτι ἡ λατινικὴ φωνὴ προσέπιπτε τραχυτέρα εἰς τὴν ἀκοὴν, ὡς μὴ ἐχόντων τῶν Ῥωμαίων τὰ γλυκύτατα τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων (α), οὗτος δὲ ὅτι Ῥωμαῖοι φωνὴν μὲν οὔτ' ἄκραν βάρβαρον, οὐδ' ἀπηρτισμένως ἑλλάδα φθέγγονται, μικτὴν δέ τινα ἐξ ἀμφοῖν.....τοῦτο μόνον ἀπολαύσαντες ἐκ τῶν πολλῶν ἐπιμίξεων τὸ *μὴ πᾶσι τοῖς φθόγγοις ὀρθοεπεῖν* (β). Ἔπειτα πῶς δὲν ἤθελον εὕρῃ καθ' ὑπερβολὴν ἄτοπον τὴν εἰσαγωγὴν λατινικῆς προφορᾶς εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν οἱ Ἐρασμῖται, οἵτινες αὐστηροτάτην διώκοντες ἀκρίβειαν, νομίζουσιν ὅτι καὶ μόνον τοὺς συγχρόνους Βοιωτοὺς, ἢ τοὺς μετὰ ταῦτα ζήσαντας γραμματικοὺς ἄν τις ἐτόλμα νὰ μιμηθῇ, ἤθελεν ἁμαρτήσῃ ἁμάρτημα ἀσυγχώρητον, καὶ ἀσεβῶς μολύνῃ τὴν καθαρότητα τῶν ἀττικῶν φθόγγων; Τὸ δὲ λυπηρὸν εἶνε ὅτι, ἐνῷ τὸ γράμμα ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς ἐκφωνήσεως πολλῶν συμφώνων ἵσταται σχεδὸν ὅλως ἄφωνον καὶ βωβὸν, ἡ γνῶσις τῆς ἀληθοῦς προφορᾶς τούτων δὲν εἶνέ τι ἀξιοκαταφρόνητον καὶ ἀδιάφορον, συγχωρουμένου ἑκάστῳ ἀβλαβῶς νὰ ἐκφωνῇ, ὅπως αὐτὸς θέλῃ, τὰ διάφορα σύμφωνα, ἀλλὰ, τοὐναντίον, καὶ πολὺ ἀναγκαία. Ὁποίαν ἀληθῶς μεταμόρφωσιν δὲν ἤθελε λάβῃ ἡ προφορὰ τῆς γαλλικῆς γλώσσης, ἄν τις ἤθελε νὰ προφέρῃ τὰ σύμφωνα ταύτης κατὰ τὰ ἀντίστοιχα τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς, μεταβάλλων συγχρόνως καὶ τὸν συμφωνικὸν φθόγγον τοῦ v εἰς ου ἢ u! Δὲν θὰ ἦτο δὲ ὑπερβολὴ νὰ εἴπῃ τις ὅτι, ἂν ἡ φωνὴ ἐν ταύταις μὲν τῶν γλωσσῶν προσπίπτει γλυκυτέρα καὶ μαλακωτέρα, ἐν ἐκείναις δὲ τραχυτέρα καὶ σκληρο-

(α) Quintil. Instit. orat. XII, 10, 27· Namque est ipsis sonis durior (latina facundia): quando et jucundissimas ex Graecis litteras non habemus, vocalem alteram, alteram consonantem (τὸ υ καὶ τὸ ζ), quibus nullæ apud eos dulcius spirant. Καὶ κατωτέρω· Tanto est sermo græcus latino jucundior, ut nostri poëtæ, quoties dulce carmen esse voluerint, illorum id nominibus exornent. Αὐτόθι, 33 καὶ 34. Κατωτέρω δὲ πάλιν· quare qui ex Latinis exiget illan gratiam sermonis Attici, det mihi eandem jucunditatem et parem copiam. Αὐτ. 35.

(β) Ῥωμαϊκῶν ἀρχαιολογιῶν I, 90.

τέρα, τοῦτο ἀποδοτέον μᾶλλον τῇ διαφόρῳ παρὰ τοῖς διαφόροις λαοῖς συμπλοκῇ καὶ ἐκφωνήσει τῶν συμφώνων, ἢ τῇ διαφόρῳ ἐκφωνήσει τῶν φωνηέντων καὶ τῶν διφθόγγων.

Τούτων οὕτως ἐχόντων, γίνεται φανερὸν ὅτι τὸ γράμμα οὐδὲν μᾶλλον ἀπέβαλεν ἐν τῇ ἑλληνικῇ τὴν συμβολικὴν αὐτοῦ σημασίαν, διδάσκον ἐν ταύτῃ σαφέστερον τὴν ἀληθῆ προφοράν, ἢ ἐν ἄλλῃ ἤτινι δήποτε γλώσσῃ. Καὶ οὐδεὶς, νομίζομεν, εὖ φρονῶν Ἐρασμίτης, ἐξαιρουμένου ἴσως τοῦ Βλασσίου καί τινων ἄλλων ὀλίγων, ἤθελεν ἔχῃ τὸ θάρρος νὰ καυχᾶται ὅτι προφέρει τὴν ἑλληνικὴν ὡς ἀνὴρ Ἀττικὸς ἐπὶ Περικλέους, ἐνῷ, ἀναγινώσκων τοὺς Ἕλληνας συγγραφεῖς οὐδὲν ἄλλο ποιεῖ, ἢ ἐκφωνεῖ τὰ γράμματα ἀπαραλλάκτως, ὅπως τὰ τῆς μητρικῆς γλώσσης· πλὴν ἂν ἤθελεν ἀποδείξῃ ὅτι τὰ σύμφωνα καὶ καθόλου οἱ φθόγγοι τῆς γλώσσης τῶν νῦν Γερμανῶν, καθ' οὓς οἱ Ἐρασμῖται ἀξιοῦσι νὰ ἐκφωνῶνται οἱ ἀττικοὶ, ἔλαβον προϊόντος τοῦ χρόνου, εἰ μὴ ὅλον, ἀλλὰ τοὐλάχιστον ἐκεῖνο μόνον τὸ ἐπίχαρι καὶ τερπνὸν τῆς ἀττικῆς φωνῆς, ὅπερ αὕτη μὲν διέσωζε μέχρι χρόνων πολὺ ὑστέρων τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Δημοσθένους, οὐκ ὀλίγον δ' ἐθαύμαζον ὁ Κικέρων (α) καὶ ὁ Κοϊντιλιανός (β)· ἢ ὅτι οὕτως ἀκριβῶς καὶ στρογγύλως προφέρουσιν οἱ Ἐρασμῖται τοὺς ἑλληνικοὺς φθόγγους, ὅταν συχνὰ πυκνὰ ἐκφωνῶσιν ἐκεῖνα τὰ εϊ, οϊ, αϊ, εου, αου, ὥστε ἂν ἤθελον ἀκούσῃ αὐτῶν ὁ Ὁράτιος ἢ Φιλόστρατος, ἤθελον εἴπῃ, οὗτος μὲν ὅτι «ὑγιαίνει αὐτοῖς ἡ φωνὴ, καὶ ἡ γλῶττα τὴν ἄκραν Ἀτθίδα ἀποψάλλει» (γ), ὅπως εἶπε καὶ περὶ τῶν τὴν μεσογείαν τῆς Ἀτ-

---

(α) De Oratore, III, 11. Ἔνθα λέγει ὅτι eruditissimos homines Asiaticos quivis Atheniensis indoctus, non verbis, sed sono vocis, nec tam bene quam suaviter loquendo, facile superabit. Ἴδε καὶ Brut. 46.

(β) Quintil. Instit. Orat. ἐν τοῖς προμνημονευθεῖσι καὶ ἄλλοις χωρίοις.

(γ) Ἐν βίοις σοφιστῶν II, 1, 14, ἔνθα λέγει πρὸς τούτοις «ἡ μεσογεία τῆς Ἀττικῆς ἀγαθὸν διδασκαλεῖον ἀνδρὶ βουλομένῳ διαλέγεσθαι». Ἴδε τοῦ αὐτοῦ καὶ II, 31, 1. Οὐδὲν δὲ παράδοξον ἂν ἐπὶ Φιλοστράτου διεσῴζετό που ἡ ἄκρα Ἀτθὶς, ἀφοῦ καὶ αἱ ἄλλαι διάλεκτοι, καίτοι οὐκ

τικῆς οἰκούντων κατὰ τὴν δευτέραν καὶ τρίτην ἀπὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδα, ἐκεῖνος δὲ ὅ,τι καὶ περὶ τῶν συγχρόνων Ἑλλήνων, ὅτι τοῖς Ἐρασμίταις ἀναντιῤῥήτως dedit Musa ore loqui rotundo. Ἕως δὲν ἀποδείξωσι ταῦτα, ἂς συγχωρηθῇ καὶ ἡμῖν νὰ ὀνομάζωμεν τοὺς κατὰ τὸν Ἔρασμον προφέροντας τὴν ἑλληνικὴν ἑλληνιστὰς βαρβαροφώνους, καίτοι οὐδεμίαν ἔχοντες ἀμφιβολίαν ὅτι πολλοὶ τούτων εἶνε σοφώτατοι καὶ κατὰ πάντα τὰ ἄλλα ἄριστοι ἄνδρες. Τοσούτῳ δὲ μᾶλλον ἔχομεν δίκαιον νὰ ὀνομάζωμεν οὕτω τοὺς περὶ τὸν Ἔρασμον σοφοὺς, ὅσῳ καὶ ὁ Κούρτιος παντάπασι δὲν ἐδίσταση νὰ εἴπῃ τὸν ἀληθῶς μέγαν λόγον, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ προφορὰ διεφθάρη μετὰ τὸν μέγαν Ἀλέξανδρον, μάλιστα διότι ἡ θεραπεία τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων περιῆλθεν ἐξ ἐκείνου τοῦ χρόνου εἰς ἀνθρώπους, ἐκ τῶν ἀποικιῶν μᾶλλον ἢ τῆς κυρίως Ἑλλάδος ὁρμωμένους (6). Καὶ ἂν μὲν ἐκεῖνοι διέ-

ὀλίγον ὑπὸ τῆς ἀττικῆς διαλέκτου ἐπηρεαζόμεναι, ἠδυνήθησαν ὅμως κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον νὰ ἀντέχωσι μέχρι τῶν ῥωμαϊκῶν χρόνων καὶ ἔτι ὕστερον, ὡς μαρτυροῦσι πολλαὶ ἑλληνικαὶ ἐπιγραφαὶ καὶ ἱκανὰ χωρία τῶν παλαιῶν συγγραφέων. Καὶ ὅμως ὁ Κούρτιος ὀνειροπολεῖ ὅτι ἡ ἑλληνικὴ προφορὰ διεφθάρη κατὰ τοὺς μακεδονικοὺς χρόνους καὶ ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε οἱ Ἕλληνες γραμματικοὶ νὰ μὴ λάβωσι μηδὲ τὴν ἐλαχίστην εἴδησιν τοῦ πράγματος· χωρὶς νὰ ἐνθυμηθῇ ὁ ἀττικώτατος Ἐρασμίτης ὅτι καὶ μέχρι τῆς δευτέρας ἀπὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος οὕτως ἀκριβῶς διεστέλλοντο τὰ μακρὰ ἀπὸ τῶν βραχέων, ὧν ἡ διάκρισις εἶνε πολὺ δυσχερέστερον, ἢ ἂν ἡ αι πρέπει νὰ προφέρηται ὡς ε ἢ αϊ, ὥστε τὸν ἐκ Καισαρείας σοφιστὴν Παυσανίαν, «ἐπειδὴ ἀπήγγελλε παχεῖα τῇ γλώττῃ, καὶ ὡς Καππαδόκαις ξύνηθες, ξυγκρούων μὲν τὰ ξύμφωνα τῶν στοιχείων, ξυστέλλων δὲ τὰ μηκυνόμενα καὶ μηκύνων τὰ βραχέα», οἱ πολλοὶ ἐκάλουν «μάγειρον πολυτελῆ ὄψα πονήρως ἀρτύοντα». (Ἴδε Φιλοστράτου βίους Σοφιστῶν II, 13). Καὶ ἂν τοιαῦτα ἔλεγον οἱ πολλοὶ τῶν Ἑλλήνων περὶ τοῦ Καππαδόκου Παυσανίου, καθ' ἡμέραν ἑλληνικοὺς φθόγγους ἀκούοντος καὶ ὑπὸ Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ παιδευθέντος, τί ἄρα θὰ ἔλεγον οἱ Ἕλληνες γραμματικοὶ περὶ τοῦ Κουρτίου, τοῦ τοσοῦτον καταφρονοῦντος αὐτῶν ἐν τῇ προφορᾷ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ἂν ἤκουον αὐτοῦ ἐκφωνοῦντος τὴν ἑλληνικὴν ἐν προφορᾷ γερμανικωτάτῃ καὶ κατὰ μόνην τὴν διδασκαλίαν τῆς ἀφώνου ἐτυμολογίας ;

(6) Erläuterungen κτλ. σελ. 22.

φθειραν τὴν ἑλληνικὴν προφορὰν, ἢ μᾶλλον ἡ ἀττικὴ διάλεκτος διέφθειρε τὴν προφορὰν ἐκείνων, ἀναγκάσασα αὐτοὺς νὰ προφέρωσιν ὡς ἁπλᾶ φωνήεντα τὰς διφθόγγους, καὶ ἂν κατὰ τὰς ἐπιχωρίους αὐτῶν διαλέκτους προέφερον αὐτὰς διηρημένας πρότερον, τοῦτο εὐκόλως, νομίζομεν, συμπεραίνεται ἐκ τῶν ἔμπροσθεν εἰρημένων. Ὅτι δὲ οὐδένας ἄλλους λέγει διαφθορεῖς τῆς ἑλληνικῆς προφορᾶς ὁ ἀττικώτατος Κούρτιος, ἢ Καλλίμαχον τὸν Κυρηναῖον καὶ Ζηνόδοτον τὸν Ἐφέσιον καὶ Ἀριστοφάνην τὸν Βυζάντιον καὶ Ἀρίσταρχον τὸν Σαμόθρακα καὶ Κράτητα τὸν Μαλλώτην καὶ Διονύσιον τὸν Θρᾶκα καὶ Διονύσιον τὸν Ἁλικαρνασσέα καὶ τοὺς ἄλλους ἀρχηγοὺς τῆς γραμματικῆς καὶ κριτικῆς ἐπιστήμης, φανερόν. Ἔτι δὲ φανερώτερον ὅτι οἱ μεγάλοι οὗτοι γραμματικοὶ διέφθειραν τὴν ἑλληνικὴν προφορὰν, καθ' ὃν χρόνον πάσῃ δυνάμει ἐσπούδαζον, ὅπως φυλάξωσιν ὡς ἱερὰν παρακαταθήκην ὅ,τι πολύτιμον παρέλαβον ἐκ τῆς ἐγκρίτου ἀρχαιότητος, ποικίλας μὲν καὶ παντοδαπὰς εἰς τοὺς παλαιοὺς συγγραφεῖς ἐξηγήσεις καὶ ἑρμηνείας γράφοντες, ἀκριβέστατα δὲ γραμματικὰ ἔργα φιλοτεχνοῦντες περὶ τῆς ἀττικῆς καὶ τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν διαλέκτων, οὐχὶ δ' ἐλλιπέστερον καὶ τοὺς ῥυθμοὺς καὶ τὰ μέτρα τῶν ποιητῶν ἐξετάζοντες. Ἂς μὴ χολωθῶσι λοιπὸν οἱ φίλοι Ἐρασμῖται, ἂν καὶ ἡμεῖς, ἀπαντῶντες πρὸς ταῦτα τὰ πλήρη ἐρασμικῆς ὑψηλοφροσύνης ἀποφθέγματα, παῤῥησίᾳ λέγωμεν πρὸς αὐτοὺς τὴν ἀλήθειαν, προσεπιφέρωμεν δὲ τοῖς εἰρημένοις καὶ τὸ ἑξῆς. Ἂν οἱ Ἕλληνες γραμματικοὶ, ἀρξάμενοι τοῦ ἔργου τῆς διασώσεως ἐν ᾧ χρόνῳ ἔζη ἔτι ὁλόκληρος ἡ ἀρχαιότης, ἐσῴζοντο δὲ σχεδὸν πάντα τὰ συγγράμματα τῶν πεζογράφων καὶ ποιητῶν ἐν ἀντιγράφοις παλαιοτάτοις, ἵσταντο δὲ ἀκέραια καὶ ἀλώβητα τὰ ἐν λίθοις γράμματα (α), δὲν ἠδυνήθησαν ἔπειτα, τοιαῦτα καὶ τοσαῦτα

(α) Πολλοὶ δὲ καὶ ἐξέδωκαν τοιαῦτα ἐπιγράμματα, οἷον Φιλόχορος ὁ Ἀθηναῖος, ἀνθήσας κατὰ τὸν μεταξὺ τῆς 118 καὶ 129 Ὀλυμ. χρόνον, ἐξέδωκεν ἀττικὰ ἐπιγράμματα, Πολέμων δὲ ὁ περιηγητὴς, σύγχρονος Ἀριστοφάνους τοῦ Βυζαντίου, ὁ καὶ στηλοκόπας ἐπικληθεὶς, καὶ ἄλλοι πλεῖστοι ἐξέδωκαν διάφορα κατὰ πόλεις ἐπιγράμματα (περὶ ὧν ἴδε Βοίκχιον ἐν τῷ C. I. Præfat. VIII).

ἔχοντες πρὸς διάσωσιν ἢ εὕρεσιν τοῦ ἀληθοῦς, νὰ γινώσκωσι τὴν παλαιὰν προφορὰν ἕως τῆς δευτέρας τοὐλάχιστον καὶ τρίτης ἀπὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, μέχρι ὧν ἐγίνετο, ὡς ἐκ πολλῶν τεκμηριοῦται, ἀκριβεστάτη ἡ διδασκαλία τῶν παλαιῶν συγγραφέων καὶ τῆς γλώσσης αὐτῶν, τίς ὑπολείπεται πλέον βεβαιότης, ἢ μᾶλλον πῶς δὲν θὰ ἦτο γελοῖον νὰ πιστεύῃ τις, ὅτι ἄνθρωποι, ἀλλοτρίαν γλῶσσαν λαλοῦντες, καὶ ἂν εἶνε σοφοί, ὅσον οὐδεὶς πώποτε ἄλλος ὑπῆρξεν ἐπὶ τῆς γῆς, ἐγένοντο ἱκανοὶ νὰ ἀνακαλύψωσι σήμερον, πῶς προεφέρετο ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα πρὸ δισχιλίων καὶ πεντακοσίων ἐτῶν; Ὅσον δὲ καὶ ἂν πιστεύομεν ὅτι οἱ περὶ τὸν Κούρτιον γινώσκουσιν ἀσυγκρίτως ὀρθότερον τὸ ἔτυμον τῶν ἑλληνικῶν λέξεων, ἢ ὁ Πλάτων καὶ οἱ μετ' αὐτὸν Ἕλληνες, οὐδέποτε ὅμως θὰ δυνηθῶμεν καὶ νὰ πείσωμεν ἑαυτοὺς ὅτι οἱ Ἐρασμῖται κατώρθωσαν νὰ προφέρωσι τὴν ἑλληνικὴν ὀρθότερον τοῦ Πλάτωνος ἢ καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, καὶ τῶν πολὺ μετ' αὐτὸν ἀκμασάντων. Ἂν δὲ εἰς ἄκρον ἀμφιβάλλομεν ὅτι διὰ τῶν ἐτυμολογικῶν καὶ τῶν ἄλλων αὐτοῦ ἐκ τῆς κράσεως ἀποδείξεων εὗρεν ὁ Κούρτιος τὴν ἐπὶ Πλάτωνος καὶ Δημοσθένους προφορὰν τῶν ἑλληνικῶν διφθόγγων, πολλῷ μᾶλλον ἀμφιβάλλομεν ὅτι θὰ δυνηθῇ ποτε νὰ ἀποδείξῃ ὅτι τὰ ἑλληνικὰ σύμφωνα, π.χ. τὸ γ, θ, φ, χ, ἐξεφωνοῦντο ὅπως αὐτὸς διδάσκει, τὸ μὲν πρῶτον ὡς τὸ γερμανικὸν ἢ λατινικὸν g, τὰ δὲ λοιπὰ τρία ὡς th, ph, kh, οὕτω δηλαδὴ ὥστε νὰ ἀκούωνται, ἐκφωνουμένων αὐτῶν, εὐκρινῶς οἵτε φθόγγοι τ, π, κ καὶ τὸ δασὺ h (α). Διότι, ἂν εἶχεν οὕτω τὸ πρᾶγμα, θὰ

(α) Schulgrammatik, 1866, σελ. 4 καὶ Erläuterungen, σελ. 19. Ἡ μαρτυρία μάλιστα τοῦ Ἁλικαρνασσέως Διονυσίου (περὶ συνθ. ὀνομάτων, κεφ. ιδ' τελ.), ἣν προσάγει ὑπὲρ τῆς ἑαυτοῦ γνώμης, ἀποδεικνύει, τοὐναντίον, τὸ ὀρθὸν τῆς καθ' ἡμᾶς προφορᾶς τοῦ θ, ἥτις ἀληθῶς ἀποτελεῖται προστεθειμένου εἰς τὸ τ τοῦ δασέος πνεύματος. Ἄλλη δὲ προφορὰ ἐκ τῆς ἑνώσεως τοῦ τ καὶ τοῦ πνεύματος δὲν δύναται νὰ προκύψῃ, ἢ μόνη ἡ τοῦ παρ' ἡμῖν θ. Ἀλλ' ὁ Κούρτιος φαίνεται προσκρούσας εἰς τὰς λέξεις προσθήκην τοῦ πνεύματος. Ἂν ὅμως ἀνεγίνωσκε μετὰ προσοχῆς τὸ χωρίον τοῦ Διονυσίου, ἤθελε παρατηρήσῃ, ὅτι ἡ λέξις προσθήκη οὐδὲν ἄλλο σημαίνει ἐκεῖ ἢ ἐπαύξησιν δυνάμεως, ἐκ τοῦ πνεύματος προσγινομένην εἰς τὰ δασέα. Καὶ περὶ τῶν σημερινῶν δὲ ψι-

ἔμενεν αἰνιγματῶδες, πῶς οἱ Ἕλληνες, ἐνῷ ἐποίουν τοιαύτας καὶ τοσαύτας μεταβολὰς καὶ ἀποβολὰς τῶν συμφώνων, φεύγοντες τὴν ἀντιτυπίαν αὐτῶν καὶ σύγκρουσιν, καὶ δὲν ἔλεγον π. χ. γέγραφται, μέμιγσθε, λέλεγται, ἐλέγθη, κέκλωθται, ἐκαλύβθη, ἔπδομος, ὄκδοος, ἐπθήμερος, κτλ., ἔπρεπεν ἔπειτα, φοβερῶς συγκρούοντες τὰ σύμφωνα, νὰ προφέρωσιν ἐπλάgκhτhη, ἠλέgκhτhη, ἐλέκhτhη, khthès, ἀgκhόνη, súgκhρονος, συgκhαίρω, ὀπhταλμὸς, ἐλάμπhτhη, πhτhίσις, ἐπhτhήμερος κτλ., νὰ προφέρωσι δηλαδὴ φθόγγους, δυναμένους νὰ ὑπάρχωσιν ἴσως ἐν μόνῃ τῇ γλώσσῃ τῶν Ὀττεντόττων. Εἶνε μὲν ἀληθὲς ὅτι ὁ Κούρτιος διδάσκει ὅτι τὸ γ πρὸ τῶν γ, κ, χ πρέπει νὰ ἐκφωνῆται ὡς ν, ὅπως καὶ ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων, γραφόντων διὰ τοῦτο ν ἀντὶ γ πρὸ τῶν εἰρημένων συμφώνων (α)· ἀλλ' ἐλησμόνησεν ὁ ἀκριβέστατος γραμματικὸς ὅτι ἂν οἱ Ῥωμαῖοι, στερούμενοι τῆς προφορᾶς τοῦ ἑλληνικοῦ γ (β), καὶ μάλιστα τῆς πρὸ τῶν γ, κ, χ, ἐξεφώνουν καὶ ἔγραφον πρὸ τούτων, ὅπως σήμερον οἱ Γερμανοὶ καὶ Γάλλοι καὶ ἄλλοι λαοὶ τῆς Εὐρώπης, ν ἀντὶ γ, τοῦτο δὲν εἶνε καὶ ἀπόδειξις ὅτι καὶ οἱ Ἕλληνες οὕτω προέφερον τὸ γ ἐν τοῖς τὸγ Γραμματέα (C. I. G, 84), τῶγ καιρῶν (101), ἱερῶγ χρημάτων (147), κτλ· διότι κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον θὰ ἀπεδεικνύετο ὡσαύτως ὅτι καὶ τὸ μ προεφέρετο ὡς ν ἐν τοῖς τῶμ πόλεων (C. I. G, 71) ὅταμ περ (76), κτλ. Ἀλλὰ τότε τίς ἡ χρεία νὰ γράψωσιν οἱ Ἕλληνες γ καὶ μ ἀντὶ ν (γ); Ζητεῖται λοιπὸν πῶς πρέπει νὰ

λῶν καὶ δασέων ἂν ἔγραφεν ὁ Ἀλικαρνασσεὺς, σαφέστερον καὶ ἐναργέστερον δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ γράψῃ, ἢ ὅπως ἔγραψεν. Ἂν δὲ τὸ θ ἐξεφωνεῖτο ὡς th, ὅπως διδάσκει ὁ Κούρτιος, διὰ τί οἱ Ἕλληνες οὐδέποτε οὐδαμοῦ ἔγραψαν ἀντὶ θ th, ἢ, διὰ τί, ἀφ' οὗ ἐξηφανίσθη τὸ δασὺ πνεῦμα ἀπὸ τῆς γλώσσης, ἐξηφανίσθη δὲ πρωϊαίτατα, οὔτε οἱ Ἀττικοὶ οὔτε οἱ ἄλλοι οἱ μετ' αὐτοὺς Ἕλληνες, οὐδὲ ἐν τῇ τελείᾳ παρακμῇ τῆς γλώσσης, εἶπόν ποτε κατ' Ὅμηρον, κατ' ὕπνον, κατ' ἡμέραν κτλ ;

(α) Schulgrammatik, σελ. 4.

(β) Ἴδε Δισκόβιον. Ueber die Aussprache des Griechischen, σ. 64.

(γ) Ὅτι ἡ τροπὴ τοῦ ν εἰς γ ἐν τοῖς τῶγ καιρῶν, ἱερῶγ χρημάτων, συγχαίρω, σύγχρονος, ἐγένετο ὅπως ἡ τροπὴ τοῦ ν εἰς μ ἐν τοῖς τὸμ πόλεμον, ἐμπίπτω κτλ. ἵνα τὰ σύμφωνα συμπλησιάσωσι μᾶλλον πρὸς ἄλ-

προφέρηται τὸ γ ἐν τῷ ἐπλάγχθη. Καὶ ἂν μηδεμία ἄλλη προφορὰ τούτου φαίνηται ὀρθοτέρα τῆς νῦν παρ' ἡμῖν ἐν τοῖς γγ, γκ, γχ, διὰ τί νὰ μὴ ἐκφωνῇ τὸ σύμφωνον τοῦτο καὶ ὁ Κούρτιος ὡς καὶ ἡμεῖς; Ἐπειδὴ δὲ πρὸς τούτοις οὐδεὶς δύναται νὰ μᾶς βεβαιώσῃ σήμερον, οὐδ' αὐτὸς ὁ Κούρτιος, ὅτι ἐν τοῖς ἀγαθὸν, ἀγάλλομαι, ἀγὼν, ἀγορὰ, κτλ, ἡ καθ' ἡμᾶς προφορὰ τοῦ γ δὲν εἶνε ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ, διὰ τί πάλιν νὰ μὴ ὁμολογήσῃ ὁ αὐτὸς Κούρτιος ὅτι τὸ γ καθόλου ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσῃ πρέπει νὰ ἐκφωνῆται ὡς παρ' ἡμῖν σήμερον; Ἡ λεπτοτάτη μάλιστα διάκρισις τῆς προφορᾶς τῶν γγ ἐν ταῖς συνθέτοις τῶν λέξεων, οἷον ἐν ταῖς ἐγγράφω, ἐγγλύφω, ἐγγίγνομαι, συγγράφω κτλ, ἀπὸ τῶν γγ ἐν ταῖς ἁπλαῖς ἄγγελος, φθόγγος, ἀγγαρεύω κτλ, ἀποδεικνύει ὅτι περὶ παντὸς ἄλλου δύναται νὰ γείνῃ λόγος ἐν τούτοις, ἢ περὶ διαφθορᾶς τοῦ γ. Ἂν δὲ τὸ γ πρὸ τοῦ ε καὶ μάλιστα πρὸ τοῦ ι προφέρεται ὑγρότερον, προφέρεται οὕτω διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, δι' ὃν καὶ τὰ κ, λ, ν προφέρονται μαλακώτερον πρὸ τῶν αὐτῶν φωνηέντων· ἀλλ' ἐκ τούτου οὐδεὶς, νομίζομεν, δύναται νὰ συμπεράνῃ ὅτι καὶ τῶν συμφώνων τούτων τὴν προφορὰν διεφθείραμεν. Τοὐναντίον, ἄν τις παρατηρήσῃ ὅτι καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες πρὸ ὡρισμένων συμφώνων καὶ φωνηέντων γράφουσι Ϙ ἢ ΚΕ ἀντὶ Κ καὶ ΚΕΙ (α), θέλει ὁμολογήσῃ ὅτι καὶ παρ' ἐκείνοις, ὡς καὶ παρ' ἡμῖν

ληλα, εἶνε καὶ καθ' ἑαυτὸ φανερὸν, ἀποδεικνύουσι δ' οὐχὶ ὀλιγώτερον καὶ σύμπαντες οἱ περὶ τῆς εἰς ἄλληλα τροπῆς τῶν συμφώνων κανόνες τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Ὁποία λοιπὸν συμπλησίασις καὶ συναρμογὴ τῶν ἑλληνικῶν συμφώνων θὰ ἐγίνετο κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Κουρτίου ἐν τοῖς εἰρημένοις καὶ ἄλλοις παμπόλλοις παραδείγμασιν, ἀφίνομεν εἰς αὐτὸν νὰ εἴπῃ, διότι ἡμεῖς τοὐλάχιστον ἐν τῇ προφορᾷ τοῦ ἐπλάgkhthη καὶ τῶν τοιούτων, αἰσθανόμεθα οὐχὶ συναρμογὴν καὶ συμφιλίωσιν, ἀλλὰ διάστασιν καὶ νεῖκος ἀδιάλλακτον.

(α) Ὅτι πρὸ ὡρισμένων φωνηέντων, καὶ οὐχὶ μεθ' ὡρισμένα φωνήεντα γράφουσιν οἱ Ἕλληνες Ϙ ἢ ΚΕΙ ἀντὶ Κ ἢ ΚΕΙ, τοῦτο εἶνε ἀπόδειξις ὅτι ἡμεῖς προφέρομεν ἑλληνικώτερον τὰ κ καὶ χ, προφέροντες αὐτὰ μαλακώτερον ἢ τραχύτερον κατὰ τὸ ἑπόμενον φωνῆεν, ἢ οἱ Γερμανοὶ, οἵτινες προφέρουσι ταῦτα τραχύτερον ἢ μαλακώτερον κατὰ τὸ ἡγούμενον, ὅπως καὶ ἐν τῇ ἑαυτῶν γλώσσῃ τὰ k καὶ ch.

σήμερον, τινὰ τῶν συμφώνων ἐξεφωνοῦντο ποτὲ μὲν τραχύτερον, ποτὲ δὲ μαλακώτερον. Δὲν εἰξεύρομεν ἂν ὁ Γραμματικῶν ἔξοχ' ἄριστος Κούρτιος διδάσκει ἰδίαν προφορὰν τῶν ἑλληνικῶν συμφώνων γ, θ, φ, χ, ἵνα μὴ φαίνωνται οἱ 'Ερασμῖται προφέροντες ταῦτα ὡς τὰ ἑαυτῶν γερμανικά· ἀλλ' ἂν ἕνεκα τούτου διδάσκῃ τοιαύτην προφορὰν, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν αὐτῷ μετὰ βεβαιότητος ὅτι φεύγων τὴν Σκύλλαν, ἐνέπεσεν ὁλόκληρος εἰς τὴν Χάρυβδιν. Εἶνε δὲ καὶ θαυμασμοῦ ἄξιος ὁ ἀνὴρ, ὅτι οὐδὲ ἅπαξ ἐτόλμησε νὰ ὁμολογήσῃ, ὅπως ἄλλοι 'Ερασμῖται, ὅτι δὲν εἶνε ὅλως ἀπίθανον, εἰ μὴ πάντα, ὡς ἡμεῖς μετὰ πολλῶν ἄλλων πιστεύομεν, ἀλλά τινα τοὐλάχιστον τῶν παρ' ἡμῖν συμφώνων νὰ ἐφύλαξαν τὴν παλαιὰν καὶ γνησίαν αὐτῶν προφοράν. 'Αλλ' ἴσως φοβεῖται, μήπως ἔπειτα ἀναγκασθῇ νὰ κάμῃ καὶ ἄλλας ὑποχωρήσεις, καὶ οὕτω τὸ καθ' ἑαυτὸν καταστρέψῃ τὸ μετὰ πόνων ἱδρυθὲν πολύτιμον ἔργον. Καὶ ὄντως τοσοῦτον φοβεῖται ὁ Κούρτιος νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ἡ σημερινὴ ἡμῶν προφορὰ διετήρησε φθόγγον τινὰ φωνήεντος ἢ συμφώνου ἀπὸ τῆς ἀκμῆς τῆς γλώσσης, ὥστε, ἐπειδὴ ὁ Βλάσσιος, καίτοι ἄλλως τυφλῶς ἀκολουθῶν τοῖς δόγμασι τοῦ Κορτίου, ἐτόλμησε νὰ προβάλῃ μετριοφρόνως πάνυ μικράν τινα ἀπορίαν, πῶς τὸ ἑλληνικὸν ζ δύναται νὰ ἐκφωνῆται ὡς dz, ὅπως δηλαδὴ ὁ σοφὸς γλωσσολόγος διδάσκει, ἐνῷ πάντοτε τὸ δ ἀποβάλλεται πρὸ τοῦ σ (α), ὁ Κούρτιος, ὅστις δυσκόλως, ὡς ἔοικε, δύναται νὰ φέρῃ τοὺς ὑπὸ τῶν ἄλλων ἐλέγχους, μηχανᾶται παντοῖα μᾶλλον, ὅπως ὑπερασπίσῃ τῆς ἑαυτοῦ δοξασίας, ἢ νὰ ἀποχωρισθῇ ταύτης καὶ ὁμολογήσῃ τὸ ἀρχαῖον καὶ γνήσιον τῆς παρ' ἡμῖν προφορᾶς τοῦ ζ. Καὶ πρὸς τὰ ποικίλα μὲν αὐτοῦ ἐπινοήματα ἀπαντῶμεν ἀλλαχοῦ, ἐν δὲ μόνον ὑπομιμνήσκομεν ἐνταῦθα τὸν φίλον διδάσκαλον, ὅτι ἐν ταῖς σοφαῖς αὐτοῦ περὶ τῆς προφορᾶς τοῦ ζ ἐρεύναις δὲν ἔπρεπε νὰ παρέλθῃ ἀνεξετάστους ἀρχαίας τινὰς γραφὰς, ἐν αἷς ἀντὶ τοῦ ξ εἶνε γεγραμμένον Ξ· οἷον τὰς γραφὰς Ζμυρναῖος (β) καὶ πελαζγικὸν (γ), ἐν αἷς φανερῶς τὸ ζ δὲν δύναται νὰ ἔχῃ,

(α) Erläuterungen, 1870, σελ. 17 καὶ 18.

(β) C. I. G. N. 1590, 13.

(γ) Ross. Archäol. Aufs. 2te Sammlung, σελ. 662 σημ. καὶ Le-

ἀλλ' ἢ τὴν παρ' ἡμῖν προφορὰν τοῦ σ πρὸ τῶν μ, δ, γ, β. Ἂν ἐξήταζε τὰς εἰρημένας γραφὰς, δὲν ἤθελεν ἴσως πιστεύσῃ οὕτω προθύμως εἰς τὰ ἐκ τῆς ἐτυμολογίας συμπεράσματα. Διότι αἱ γραφαὶ αὗται ἀνήκουσαι, ἡ μὲν πρώτη εἰς τὰ μέσα τῆς τρίτης, ἡ δὲ δευτέρα εἰς τὰ τέλη τῆς τετάρτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, ἀποδεικνύουσιν ὅτι τὸ Σ, καὶ ἂν ἀρχαιότατά ποτε εἶχεν ἄλλην προφορὰν, δὲν ἠδύνατο ὅμως νὰ χρησιμεύσῃ ἐν οὕτω παλαιοῖς χρόνοις ὡς γράμμα σημαντικὸν προφορᾶς, ἣν ἔχει παρ' ἡμῖν τὸ σ ἐν ταῖς λέξεσι Σμυρναῖος καὶ πελασγικὸν, καὶ ἣν εἶχεν ἀναμφιβόλως καὶ ἐπὶ Λουκιανοῦ (α) καὶ Σέξτου τοῦ Ἐμπειρικοῦ (β) καὶ Κοϊντιλιανοῦ (ὅστις τοσοῦτον ἠπίστατο νὰ θαυμάζῃ τὴν κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοῦ προφορὰν τοῦ ἑλληνικοῦ ζ), ἂν ἐν πάσαις ταῖς λέξεσιν, ὅπου εὑρίσκετο, δὲν προεφέρετο ἤδη σταθερῶς ὅπως παρ' ἡμῖν σήμερον. Ἐπειδὴ δὲ τοῦτο δὲν ἠδύνατο νὰ συμβῇ ἐντὸς μιᾶς ἢ δύο, ἀλλὰ πολλῶν γενεῶν ἀνθρώπων, συμπεραίνεται ἄρα ὅτι ἀπὸ τῆς ἀπανταχοῦ τοὐλάχιστον τῆς Ἑλλάδος ἐπικρατήσεως τοῦ ἰωνικοῦ ἀλφαβήτου, ἐν τοῖς καλλίστοις δηλαδὴ χρόνοις τῆς γλώσσης, δὲν ἠδύνατο τὸ ζ νὰ ἔχῃ ἄλλην, ἀλλ' ἢ τὴν νῦν παρ' ἡμῖν προφοράν. Τοῦτο δὲ ἐκτὸς πολλῶν ἄλλων διδάσκει, πόσον ὀλίγην πίστιν πρέπει νὰ ἔχῃ τις εἰς τὰ ἐκ τῆς συγκριτικῆς γλωσσολογίας συμπεράσματα, προκειμένου τοῦ λόγου περὶ τῆς προφορᾶς τῆς γλώσσης ἐν τῇ τετάρτῃ καὶ πέμπτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι. Ἀλλ' ἐπειδὴ τῶν τοιούτων φαίνεται ὀλιγωρήσας ὁ σοφὸς καθηγητὴς, δὲν λέγει ἡμῖν τοὐλάχιστον, πόθεν λαβὼν διδάσκει ὅτι οἱ μὲν νῦν Ἕλληνες ἀπώλεσαν τὴν γνησίαν προφορὰν τῶν ἑλληνικῶν συμφώνων, οἱ δὲ ῥωμαϊκοὶ λαοὶ τῆς νεωτέρας Εὐρώπης

---

bas. Voyage archéologique en Grèce et en Asie Mineur. Argolide. N. 122, p. 27.

(α) Ἐν τῷ περὶ δίκης φωνηέντων, ἔνθα τὸ σίγμα ἐγκαλεῖ τῷ ζήτα, σμάραγδον ἀποσπάσαντι καὶ πᾶσαν ἀφελομένῳ τὴν Σμύρναν.

(β) Πρὸς Γραμματικοὺς, σελ. 639 κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Βεκκήρου, 1847. Οὐδὲν γὰρ βλαπτόμεθα, ἐάν τε σὺν τῷ ι γράφωμεν τὴν δοτικὴν πτῶσιν, ἐάν τε μὴ, καὶ ἐάν τε διὰ τοῦ σ τὸ σμιλίον καὶ τὴν Σμύρναν, ἐάν τε διὰ τοῦ ζ.

διεφύλαξαν καὶ διασῴζουσιν ἀκριβέστατα τὴν τῶν λατινικῶν; Διότι οὐδὲν ἄλλο ἢ τοῦτο διδάσκει, ὅταν καὶ αὐτὸς προφέρῃ τὰ λατινικὰ, σύμφωνα b, c, d, f, g, ἀπαραλλάκτως, ὅπως οἱ Γάλλοι ἐκφωνοῦσι ταῦτα ἐν ταῖς λέξεσι bon, concave, guerre κτλ. Ἂν δὲ πιστεύει ὅτι πάντες οἱ νεώτεροι λαοὶ ἀπέβαλον τὴν ἀρχαίαν προφορὰν τῶν συμφώνων, τότε διὰ τίνος ἀποκρύφου τέχνης ἀνεκάλυψεν ὁ μακάριος ὅτι τὰ ἑλληνικὰ σύμφωνα ἐξεφωνοῦντο, ὅπως αὐτὸς διδάσκει; Ἂν δὲ νομίζει ὅτι μικρὰ ἡ ζημία, ἐὰν δὲν προφέρῃ τις αὐτὰ ἀκριβῶς ὡς οἱ ἀρχαῖοι, ἄλλος δὲ πάλιν ἤθελεν ἰσχυρισθῇ ὅτι δὲν βλάπτει καὶ πολὺ, ἂν ὀλίγον διαφόρως προφέρῃ τις τὰ φωνήεντα καὶ τὰς διφθόγγους, τότε τί ἄλλο ματαιότερον καὶ μωρότερον τοῦ ἐρασμικοῦ τολμήματος;

Ἀλλὰ πῶς; ἀκούομεν ἐνταῦθα ἐκφωνοῦντος τοῦ Κουρτίου· πρέπει λοιπὸν νὰ ἀναγινώσκωμεν τοὺς Ἕλληνας συγγραφεῖς κατὰ τὴν νεωτέραν ἑλληνικὴν προφοράν, ἥτις εἶνε ὅλως ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν ὑποκειμένην τοῖς ἑλληνικοῖς ποιήμασι προσῳδίαν (α); Ναὶ, ἀποκρινόμεθα, ἂν εἶνε βέβαιον ὅτι τὸ μακρὸν καὶ βραχὺ δὲν μεταβάλλει τὴν φύσιν φθόγγου τινὸς, καὶ ὅτι καὶ ἁπλᾶ φωνήεντα εἶνε ἐπιδεκτικὰ ῥυθμοῦ καὶ προσῳδίας, πρὸς δὲ τούτοις εἶνε βεβαιότατον ὅτι ἡ νῦν προφορὰ δὲν διαφέρει οὐσιωδῶς τῆς τῶν ἀρχαίων γραμματικῶν. Διότι, ἂν οἱ ἀρχαῖοι γραμματικοὶ, καίτοι ὡς ἁπλᾶ φωνήεντα προφέροντες, ὡς ἡμεῖς, τὰς πλείστας τῶν διφθόγγων, ὅπως καὶ ὁ Κούρτιος ὁμολογεῖ (β), ἠδύναντο ὅμως, ὡς ἐκ τῶν συγγραμμάτων αὐτῶν καταφαίνεται, νὰ ἀναγινώσκωσι τὰ μέτρα τῶν ποιητῶν ἐῤῥύθμως καὶ κατὰ προσῳδίαν, τίνα λόγον θὰ εἶχέ τις σήμερον νὰ ἀκολουθήσῃ τῇ περὶ προφορᾶς διδασκαλίᾳ τοῦ Κουρτίου καὶ τῶν ἄλλων Ἐρασμιτῶν, ἐνῷ οὐδεὶς τούτων, ἂν θέλωσιν εἰλικρινῶς νὰ εἴπωσι τὴν ἀλήθειαν, ἠδυνήθη ποτὲ μέχρι τοῦδε νὰ ἀναγινώσκῃ τοὺς Ἕλληνας ποιητὰς, ὅπως οἱ ἀρχαῖοι γραμματικοὶ, διαστέλλων ἐν τῇ ἀναγνώσει τῶν μέτρων οὐ μόνον τὸ μακρὸν ἀπὸ τοῦ βραχέος, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ τὴν βαρεῖαν προσῳδίαν ἀπὸ τῆς ὀξείας καὶ τῆς περισπωμένης; Ὁπόταν σὺν

(α) Studien κτλ., σελ. 273 καὶ Erläut. σ. 19.

(β) Erläut. σελ. 21.

Θεῷ κατορθώσωσί ποτε τοῦτο, ὥστε νὰ μὴ δύνηταί τις καὶ θέλων νὰ ὀνομάζῃ αὐτούς, ὅτι οἱ Ἕλληνες κατὰ τὴν δευτέραν ἀπὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδα τὸν ἐκ Καισαρείας σοφιστὴν Παυσανίαν, τότε καὶ ἡμεῖς εὐγνωμονοῦντες θὰ σπουδάσωμεν ἐκ παντὸς τρόπου, ὅπως μιμηθῶμεν αὐτῶν τὸ παράδειγμα, χωρὶς ὅμως ἕνεκα τούτου νὰ θεωρήσωμεν ἀναγκαίαν καὶ τὴν μεταβολὴν τῆς ἡμετέρας προφορᾶς κατὰ τὴν ἐρασμικήν. Ταύτης ἕνα καὶ μόνον φθόγγον ἐζηλώσαμεν οἱ νεώτεροι Ἕλληνες, τὸν τοῦ υ κατὰ τὸ γαλλικὸν u, διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, δι' ὃν ἐζήλου καὶ ὁ Ῥωμαῖος Κοϊντιλιανός, καὶ διότι εὑρίσκομεν αὐτὸν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις γραμματικοῖς ἐν τῇ ἐκφωνήσει τοῦ υ καὶ οι. Τὴν προφορὰν τοῦ η ὡς ē καὶ θέλοντες δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποδεχθῶμεν, διότι δὲν ἠξεύρομεν πῶς ἐξεφώνουν αὐτὸ ἀκριβῶς οἱ ἀρχαῖοι, εἶνε δὲ πολλὴ ὑποψία, ὡς καὶ πρότερον ἐλέγομεν, ὅτι ἐξεφώνουν πλησιάζοντες μᾶλλον πρὸς τὸ ι ἢ πρὸς τὸ ε (α). Νὰ ἀναστήσωμεν δὲ ἡμεῖς σήμερον τὸ δασὺ πνεῦμα δὲν θὰ ἦτο πολὺ δίκαιον, ἐνῷ ἡ γλῶσσα φαίνεται ἀποβαλοῦσα αὐτὸ ἐν τοῖς καλλίστοις αὐτῆς χρόνοις οὐ μόνον ἐκ τῆς ἰωνικῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀττικῆς διαλέκτου. Ἀπόδειξις δὲ σαφὴς τοῦ λόγου εἶνε οὐ μόνον ὅτι καὶ πρὸ Εὐκλείδου παραλείπεται οὐχὶ σπανίως τὸ δασὺ πνεῦμα ἐν τῇ γραφῇ (β), ἀπὸ δὲ

(α) Ὅτι τοιοῦτόν τινα, μεταξὺ τοῦ ε καὶ ι σαλεύοντα, φθόγγον εἶχον καὶ οἱ Ῥωμαῖοι, συμπεραίνεται ἀσφαλῶς ἐξ ὧν ὁ Κοϊντιλιανὸς λέγει περὶ τῆς λατινικῆς λέξεως here (Instit. Orat, I, 4, 8), ὅτι ἐν αὐτῇ neque e plane neque i auditur. Διότι βεβαίως τοιοῦτος φθόγγος δὲν θὰ ὑπῆρχεν ἐν μόνῃ ταύτῃ τῇ λέξει, ἀλλὰ καὶ ἐν ἄλλαις πολλαῖς. Κατὰ ταῦτα δὲ φαίνεται ἡμῖν πιθανώτατον ὅτι καὶ τὸν φθόγγον e, εἰς ὃν μεταγράφουσι τὸ ἑλληνικὸν η, οἷον ἐν ταῖς λέξεσιν æther, musice κτλ., οὕτω, μεταξὺ ε καὶ ι, προέφερον οἱ Ῥωμαῖοι, οἱ λογιώτεροι τοὐλάχιστον αὐτῶν καὶ τῆς ἑλληνικῆς εἰδήμονες.

(β) Ἴδε Ῥαγκαβῆ Antiquités Helléniques I. N. 259, ἔνθα αἱ λέξεις οἷς καὶ Ἑλληνοταμίαι, καί τοι ἐν προευκλειδείῳ ἐπιγραφῇ εὑρισκόμεναι, γράφονται ὅμως ἄνευ τοῦ δασέος πνεύματος. Περὶ τῆς τοιαύτης τοῦ πνεύματος παραλείψεως πρὸ Εὐκλείδου ἴδε καὶ Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος ἀριθ. 1204, στίχ. 33 καὶ 38, τοῦ Ῥοσσίου die Demen von Attika, σελ. 17. σημ. Πρὸς δὲ τούτοις ἴδε ἐκτὸς ἄλλων καὶ Βοικχίου Staatshaushaltung der Athener, II, ἐν τῇ ἀπὸ σελίδος 748—50 προευ-

τοῦ ἄρχοντος ἐκείνου ἐξαφανίζεται παντελῶς ἀπὸ τῶν ἀττικῶν γραμμάτων, ἀλλὰ καὶ ὅτι αὐτὸς ὁ Πλάτων καταφωρᾶται ἢ οὐδαμῶς ἢ ἀσθενέστατα μόνον ἐκφωνῶν αὐτό, ὅταν λέγῃ· «Ἴσως δὲ μετεωρολογῶν ὁ νομοθέτης τὸν ἀέρα Ἥραν ὠνόμασεν ἐπικρυπτόμενος, θεὶς τὴν ἀρχὴν ἐπὶ τὴν τελευτήν· γνοίης δ' ἄν, *εἰ πολλάκις λέγοις τὸ τῆς Ἥρας ὄνομα*» (α). Ἂν δὲ ὁ Κούρτιος νομίζει ὅτι καὶ αἱ ἐλάχισται αὗται διαφοραὶ προσκρούουσιν εἰς τὴν ἑλληνικὴν προσῳδίαν, δὲν ἠθέλομεν τὸ παράπαν διστάσῃ χάριν αὐτοῦ τοὐλάχιστον, πολλὰ ὠφελοῦντος τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, νὰ ἀπορρίψωμεν τὴν νεωτέραν ἡμῶν προφορὰν ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῶν παλαιῶν συγγραφέων, ἂν ἐβλέπομεν ὅτι ὑπῆρχεν ἄλλη ὀρθοτέρα, ἑτοίμη νὰ καταλάβῃ τὸν τόπον αὐτῆς, καὶ δὲν ἤμεθα ἠναγκασμένοι πάλιν νὰ προσλάβωμεν τὴν ἀκρίτως οὕτω καὶ ταχυβούλως ἀπορριφθεῖσαν. Καὶ ἡμεῖς μὲν εἰς τοὺς νόμους τῆς γλώσσης πειθόμενοι καὶ τὰς μαρτυρίας τῶν Ἑλλήνων γραμματικῶν, ἔτι δὲ καὶ εἰς ἄλλους λογους, ὧν ποιούμεθα ἀλλαχοῦ μνείαν, ταῦτα δοξάζομεν περὶ τῆς ἑλληνικῆς προφορᾶς.

Ἀλλ' ὁ θερμότατος λάτρις τοῦ νεκροῦ γράμματος Βλάσσιος,

κλειδείῳ ἐπιγραφῇ, ἐν ᾗ πολλαχοῦ τὸ πνεῦμα ἐλλείπει. Αἱ γραφαὶ μάλιστα Οἰκῶν, ἐχομένων, ἑξῆς, προσάπεδομεν, ἀφ' ὧν, ἐς ἃς, ἐφ' ἃ, ἄγοντα, ὀπισθοφανῆ, ἀνάλωμα καὶ ἀνάλωμα (Rang. Ant. Hell. N. 56, 57, 89), ὄγδοος καὶ ὄγδοος, ἀνδράσι καὶ ἄνδρα, ὀροφὴ καὶ ὀροφή, ὤνημα καὶ ὤνημα, κτλ. ἐν αἷς τὸ πνεῦμα ἀδιαφόρως ἐλλείπει, ἢ πλεονάζει, ἢ εἶνε πρωθυστέρως γεγραμμένον, ἀποδεικνύουσιν ὅτι τοῦτο, παῦσαν πλέον ἀπὸ πολλοῦ χρόνου νὰ ἐκφωνῆται, ἐγράφετο μέχρι τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ ἰωνικοῦ ἀλφαβήτου ἐπὶ Εὐκλείδου μόνον κατὰ ἔθος ἀρχαῖον, καὶ ἐνίοτε χωρὶς ὁ γράφων νὰ ἔχῃ σαφῆ συνείδησιν, ποῦ ἔπρεπε νὰ γράψῃ αὐτό, καὶ ποῦ νὰ μὴ γράψῃ. Ἡ δοξασία αὕτη κρατύνεται ἔτι μᾶλλον καὶ ἐκ τούτου, ὅτι ἡ τοιαύτη πρωθύστερος ἢ ἡμαρτημένη γραφὴ τοῦ πνεύματος, εὕρηται μόνον ἐν ὀλιγίσταις τισὶν ἐπιγραφαῖς καὶ ἴσως ὑπὸ τῆς αὐτῆς χειρὸς γεγραμμέναις (ἴδε καὶ A. Ῥαγκαβῆν ἐν ταῖς Antiqu. Hell. I, σελ. 71). Ἂν δὲ ἐξεφωνεῖτο τὸ δασὺ πνεῦμα ὑπὸ τῶν Ἀττικῶν ἐν τοῖς ἐπὶ, ἀπὸ, ἀνάλωμα, ἔχω, ὠνοῦμαι, ἄνδρα κτλ., τότε τὸ τοιοῦτον ἔπρεπε καὶ ἀλλαχόθεν νὰ ἐπιμαρτυρῆται, νὰ γράφηται δὲ καὶ σταθερῶς τὸ δασὺ πνεῦμα ἐπὶ τῶν αὐτῶν λέξεων ἐν ταῖς εἰρημέναις ἐπιγραφαῖς.

(α) Κρατυλ. 464 C.

εἰς τοῦτο μόνον προσέχων τὸν νοῦν καὶ εἰς τὰς κράσεις τοῦ Κουρτίου, πιστεύσας ὅτι ἂν ἐπὶ Περικλέους αἱ δίφθογγοι ἐξεφωνοῦντο ὡς ἁπλᾶ φωνήεντα, οἱ Ἕλληνες ἄλλην φροντίδα καὶ ἄλλον λογισμὸν δὲν θὰ εἶχον, ἢ πῶς νὰ γράψωσι ταύτας δι' ἁπλῶν γραμμάτων, νομίζει πλέον ὅτι καταλαμβάνει ἐπ' αὐτοφώρῳ ἐρασμίζοντας τοὺς Ἀττικοὺς, ὅταν βλέπῃ ὅτι ἐπὶ Εὐκλείδου ἄρχοντος (Ὀλ. 94, 2. π. Χ. 403), ἐφ' οὗ, λέγει (α), ἐγένετο ῥιζικὴ μεταρρύθμισις τῆς γραφῆς ἐν Ἀθήναις, οὐδεὶς διανοεῖται νὰ μεταρρυθμίσῃ καὶ τὴν παλαιὰν γραφὴν τῶν διφθόγγων· ὅπερ κατὰ τὴν στερεὰν αὐτοῦ πεποίθησιν πάντως ἔμελλε νὰ διανοηθῇ καὶ ἐπιχειρήσῃ ὁ ἄρχων Εὐκλείδης, ἢ ἄλλος τις τῶν ἐν τέλει Ἀθηναίων, ἂν τῷ ὄντι τὸ γράμμα διεφώνει πρὸς τὴν προφορὰν καὶ κατὰ τοὺς καλλίστους ἐκείνους χρόνους τῆς γλώσσης. Ἀλλ' ἤθελεν ἴσως μετριάσῃ ὀλίγον ὁ ἀνὴρ τὸν μέγαν αὐτοῦ ὑπὲρ τοῦ γράμματος ζῆλον, ἂν ἤθελεν ἐνθυμηθῇ, ἐν ᾧ ἰσχυρίζετο ταῦτα, ὅτι ἐπὶ Εὐκλείδου δὲν ἐπιχειροῦσιν οἱ Ἀθηναῖοι μεταρρύθμισιν τῆς γραφῆς, οὐδ' ἐπινοοῦσι καινὸν ἀλφάβητον, ἀλλ' ἁπλῶς ἐπιτρέπουσι διὰ νόμου νὰ εἰσαχθῇ καὶ εἰς τὰ δημόσια αὐτῶν γράμματα, ἅτε τελειότερος ὢν τοῦ ἀττικοῦ, ὁ ἰωνικὸς ἀλφάβητος, ὅστις ἐν τῷ κατ' ἰδίαν γράφειν ἦτο γνωριμώτατος ἤδη πολὺ πρότερον παρ' αὐτοῖς (β) Οὗτος δὲ πάλιν ὁ ἰωνικὸς ἀλφάβητος οὐδὲν ἄλλο εἶνε, ἢ ὁ παλαιότερος ἑλληνικὸς, *ἀπηλλαγμένος μόνον τῶν προτέρων αὐτοῦ ἀτελειῶν καὶ ἐλλείψεων.* Μεταρρύθμισιν δὲ τῆς παλαιᾶς ὀρθογραφίας, ὡς τι περιττὸν καὶ μάταιον, οὐδέποτε φαίνονται διανοηθέντες οἱ Ἴωνες. Ἀλλ' οὐδὲ τοῖς Ἀθηναίοις ἐπὶ Εὐκλείδου παρίστατό τις ἀνάγκη νὰ ἐξεύρωσι καινὴν ὀρθογραφίαν καὶ γράψωσι δι' ἁπλῶν φωνηέντων τὰς διφθόγγους, ἐνῷ οὐδεμίαν τέως ἔλαβον ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσωσιν ὅτι ἐκ τῆς παλαιᾶς τούτων διὰ δύο χαρακτήρων γραφῆς συνέβη ποτέ τι ἀτόπημα, οἷον ἐκ τῆς γραφῆς τοῦ ο ἀντὶ τοῦ ω καὶ ου, ἢ τοῦ ε ἀντὶ τοῦ η καὶ ει,

---

(α) Blass. Ueber die Aussprache κτλ., σελ. 10.

(β) Kirchhoff. Studien z. G. d. g. A. σελ. 68—72. Franz. Elementa epigraphices græcæ, σελ. 148 καὶ 24 σημ.

ἀλλὰ μάλιστα, τοὐναντίον, ἔβλεπον σαφέστατα ὅτι διὰ τῆς γενομένης ὑπὸ τῶν Ἰώνων *συμπληρώσεως* τοῦ παλαιοῦ ἀλφαβήτου ἠδύναντο ἀκριβέστερον ἢ ποτε ἄλλοτε νὰ διακρίνωσιν οὐ μόνον τὰς διαφόρους καταλήξεις τῶν διαφόρων μερῶν τοῦ λόγου, ἀλλὰ καὶ τὰ μακρὰ καὶ βραχέα, καὶ καθόλου νὰ διαστέλλωσι πολλὰ πρότερον συγχεόμενα. Τί δὲ ἤθελεν ὁ Βλάσσιος καὶ οἱ Ἐρασμῖται; ἤθελον νὰ γράψωσιν οἱ Ἀθηναῖοι η ἀντὶ αι (α); Ἀλλ' οὕτω δὲν θὰ διεκρίνετο πλέον τὸ ἡ ἀρχὴ ἀπὸ τοῦ αἱ ἀρχαὶ, τὸ δραχμῆς ἀπὸ τοῦ δραχμαῖς, τὸ δεσπότης ἀπὸ τοῦ δεσπόταις κτλ. Ἀλλ' ἴσως ἀντὶ τοῦ αι θὰ προετίμων οἱ Ἐρασμῖται νὰ γραφῇ ε ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων. Ἀλλὰ καὶ οὕτω θὰ ἐγεννᾶτο πάλιν σύγχυσις μεταξὺ τοῦ λέγετε καὶ λέγεται, τοῦ βούλεσθαι καὶ βούλεσθε, τοῦ λείπεσθαι καὶ λείπεσθε, τοῦ καινὸς καὶ κενὸς κτλ., συγχύσεις οὐχὶ ἐλάσσονες ἐκείνων, ἃς διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ ἰωνικοῦ ἀλφαβάτου ἐζήτουν νὰ ἀποφύγωσιν. Ἂν δὲ κατὰ τὰς ἐρασμικὰς ἀξιώσεις ἤθελον γράψῃ οἱ Ἀθηναῖοι καὶ ευδοκιμησιν ἀντὶ εὐδοκιμήσειν, καταλειψιν ἀντὶ καταλείψειν, ὑπόθεσις ἀντὶ ὑποθέσεις, λιπόντων ἀντὶ λειπόντων, κτλ. ἢ ἂν ἀντὶ αἱ ἀρχαὶ, ταῖς ἀρχαῖς, ἔγραφον ε αρχε τες αρχες, ἐνῷ συγχρόνως διὰ τῶν τελευταίων τούτων ἐσημαίνοντο ἔτι ὑπὸ πλείστων τὰ ἡ ἀρχὴ, τῆς ἀρχῆς, οὐδεμία ὑπολείπεται ἀμφιβολία ὅτι ἡ σύγχυσις θὰ προέβαινεν εἰς τὸ μὴ περαιτέρω τῆς ἀκμῆς καὶ τελειότητος. Ἀλλ' ἴσως θὰ εὕρισκον εὐλογώτερον οἱ Ἐρασμῖται νὰ ἐπινοήσωσιν οἱ Ἕλληνες νέα σημεῖα χάριν τῶν διφθόγγων, ἀφοῦ τὰ ὑπάρχοντα δὲν ἦσαν ἱκανὰ νὰ σημάνωσι ταύτας ἀκριβῶς καὶ χωρὶς συγχύσεως. Ἀλλὰ τίς θὰ ἦτο *ἡ ἐπείγουσα ἀνάγκη* νὰ ἐξεύρωσι νέα σημεῖα οἱ Ἕλληνες, ἀφοῦ καὶ διὰ τούτων συμβολικῶς μόνον θὰ ἠδύναντο νὰ σημαίνωσιν ὅ,τι καὶ πρότερον διὰ τῆς παλαιᾶς καὶ ἐν χρήσει γραφῆς, ἐκ δὲ τῶν κενοφανῶν χαρακτήρων οὐδὲν ἄλλο κέρδος θὰ ἀπήλαυον, ἢ τὸν κόπον νὰ ἀποβάλωσι μὲν τὴν παλαιὰν ἕξιν, προσκτήσωνται δὲ νέαν, καὶ οὕτως ἐπιχειρήσωσιν ἔπειτα νὰ μετα-

(α) Ὑποτιθεμένου ὅτι τὸ η ἐξεφωνεῖτο ὡς ê· διότι ἄλλως καὶ ἡ προφορὰ ἐκώλυε τὴν ἀντὶ τῆς αι γραφὴν τοῦ η.

γράψωσι τὰς διφθόγγους εἰς τὰ νέα σημεῖα ἐν ἁπάσαις ταῖς λέξεσι καὶ ἐν ἅπασι τοῖς ποιήμασι καὶ πεζοῖς συγγράμμασι; Καὶ τί ἄλλο θὰ ἦτο μωρότερον τούτου; ἢ τίνα ἄλλον ἐπὶ γῆς λαὸν κατέλαβέ ποτε τοιαύτη νεωτερισμοῦ ἄφρων καὶ ἔξαλλος μανία; Καὶ ἂν διὰ μόνον τὸν ἀναγκαῖον μεταχαρακτηρισμὸν τοῦ ε εἰς η πολλὰ γέγονεν ἁμαρτήματα, ὡς λέγει ὁ Γαληνὸς (α), ποῖα ἄρα καὶ πόσα δὲν θὰ ἐγίνοντο, ἂν ἔμελλε νὰ μετατεθῇ κατὰ τὰς ἀξιώσεις τῶν Ἐρασμιτῶν ὁλόκληρος ἡ παλαιὰ ὀρθογραφία; Ἄνευ λοιπὸν ἀνάγκης καὶ ἀσυνέτως θὰ ἐπεχείρουν οἱ Ἀθηναῖοι νὰ μετακινήσωσι τὰ καλῶς κείμενα, ὡς ἂν μὴ εἶχον ἄλλα σπουδαιότερα νὰ πράξωσι, καὶ ταῦτα ἐν ᾧ χρόνῳ πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος εἰσήγετο ὁ ἰωνικὸς ἀλφάβητος, ἀναγκαιότατος μὲν ἀποδειχθεὶς ἐκ τῆς πείρας, ὡς τοιοῦτος δὲ γινόμενος δεκτὸς ὑπὸ πάντων τῶν Ἑλλήνων. Ἔπειτα τίνι δικαίῳ ἤθελεν ἀπαιτήσῃ τις παρὰ τῶν Ἀττικῶν ἢ τῶν Ἰώνων νὰ σημάνωσι δι' ἑνὸς χαρακτῆρος φθόγγους, διὰ δύο πρότερον γραφομένους, ἐνῷ βλέπει ὅτι, ἵνα ἀκριβέστερον διαστείλωσιν ἀπ' ἀλλήλων ἁπλᾶς καὶ στοιχειώδεις φωνάς, συγχεομένας πρότερον ἐν τῇ γραφῇ, προετίμησαν τὸ ἐναντίον, ἔγραψαν δηλαδή τινας τούτων (β) διὰ δύο γραμμάτων;

(α) Γαλην. Ἐκδ. Kühn. Τόμ. ΙΖ', μέρ. β'. σελ. 111.

(β) Τὰς ου καὶ ει, αἵτινες πρότερον ἐσημαίνοντο δι' ἁπλῶν γραμμάτων, ἅτε ἁπλαῖ οὖσαι. Ἡ διὰ δύο χαρακτήρων ὑπὸ τῶν Ἰώνων γραφὴ ἁπλῶν φθόγγων, ἀποδεικνύει σαφέστατα ὅτι τὸ τοιοῦτον καὶ πρὸ Εὐκλείδου ἤδη δὲν ἦτο ἄγνωστον εἰς τοὺς Ἕλληνας, καὶ ὅτι οἱ Ἴωνες οὐδαμῶς ἐσκέφθησαν, ὅπως γράψωσι δι' ἁπλῶν φωνηέντων τὰς διφθόγγους, ἀλλὰ μόνον ὅπως συμπληρώσωσι τὸν παλαιὸν ἀλφάβητον, καὶ ἀποδείξωσι τὸ τῆς γραφῆς ἔργον ἀκριβέστερον καὶ τελειότερον. Πάντοτε δὲ καὶ πανταχοῦ θὰ παρίσταται ἡ ἀνάγκη τῆς σημειώσεως ἁπλῶν φθόγγων διὰ δύο γραμμάτων, ἐφ' ὅσον εὑρίσκει τις περιττὸν καὶ μάταιον ἄνευ ἰσχυροῦ τινος λόγου νὰ ἐξευρίσκῃ νέους χαρακτῆρας καὶ ἀσκόπως πολλαπλασιάζῃ τοὺς ὑπάρχοντας· οὐδέποτε δὲ οἱ Ἴωνες θὰ ἔγραφον οὔτε ου ἀντὶ ο, ἂν ἐν ταῖς λέξεσιν, οὐκ, οὗτος, Σπουδίας κτλ., αἵτινες καὶ πρότερον ἐγράφοντο διὰ τῆς ου, τὸ ο καὶ υ δὲν ἦσαν ἤδη συνηρημένα εἰς ἕνα ἁπλοῦν φθόγγον (ὅπως δηλαδὴ πολλοὶ μετὰ μεγίστης πιθανότητος λέγουσιν, ἰσχυ-

Ἀλλὰ καὶ χωρὶς τούτων, πῶς συλλογιζόμενος εὑρίσκει ὁ Βλάσσιος ὅτι θὰ εἶχον καὶ τὴν ἐλαχίστην ὄρεξιν νὰ ἐπινοήσωσι καινὴν ὀρθογραφίαν οἱ ἐπὶ Εὐκλείδου Ἀθηναῖοι, οἵτινες οὐδὲ τὸν ἰωνικὸν ἀλφάβητον, καίτοι γνωστότατον ὄντα αὐτοῖς ἀπὸ Περικλέους ἤδη (α), ἐπὶ δὲ Εὐκλείδου καὶ διὰ νόμου εἰσαχθέντα εἰς τὰ δημόσια αὐτῶν γράμματα, ἀποδέχονται καθ' ὁλοκληρίαν εὐθὺς καὶ προθύμως, ἀλλὰ πολλὰς μετὰ τὸν Εὐκλείδην Ὀλυμπιάδας (β); Καὶ

ριζόμενοι ὅτι ἡ ου ἐν ταῖς εἰρημέναις καὶ ἄλλαις λέξεσιν ἀρχαιότατα προεφέρετο ὅπως καὶ ἐγράφετο, ὡς oou ἴδε Humperdinck. Zeitschrift f. d. gymnasialwesen 1868, σελ. 888), οὔτε ει ἀντὶ τοῦ ε, ἂν τὸ ε καὶ τὸ ι ἐν ταῖς λέξεσιν, ὅπου ἐξ ἀρχῆς ἐγράφοντο, δὲν ἦσαν ὁμοίως πρὸ πολλοῦ συνηρημένα εἰς ἁπλοῦν φθόγγον· ὅπως οὐδὲ οἱ Γάλλοι θὰ ἠδύναντο νὰ σημάνωσι τὸν ἐν τοῖς ὀνόμασι fleur, amateur, imitateur κτλ. ἁπλοῦν φθόγγον eu διὰ τοῦ e καὶ τοῦ u, ἂν τὰ φωνήεντα ταῦτα δὲν ἦσαν ἤδη ἀπὸ πολλοῦ συνηρημένα εἰς ἕνα καὶ ἁπλοῦν φθόγγον ἐν ταῖς ἄλλαις λέξεσιν, ἐν αἷς ἐξ ἀρχῆς ὑπῆρχον ἐκ τῆς λατινικῆς. Εἶνε δὲ περιττὸν νὰ ὑπομνήσωμεν ἡμεῖς ἐνταῦθα, πόσον ἀκριβῶς τὰ φαινόμενα τῆς ἑλληνικῆς ὀρθογραφίας τῆς πρὸ Εὐκλείδου καὶ τῆς μετ' αὐτὸν συμφωνοῦσι πρὸς τὰ φαινόμενα τοῦ ἐν τῇ γλώσσῃ νόμου τῶν συναιρέσεων καὶ κράσεων καὶ ἀπὸ κοινοῦ ἐλέγχουσι τὴν ἐρασμικὴν πλάνην. Ἓν μόνον δὲν διδάσκουσι τὰ ὀρθογραφικὰ καὶ γλωσσικὰ ταῦτα φαινόμενα, ἂν ἐν ταῖς ου καὶ ει ἐπεκράτησε μετὰ τὴν συναίρεσιν τὸ δεύτερον φωνῆεν, τὸ υ (ου ἐν τῇ ἀρχαιοτάτῃ γραφῇ καὶ προφορᾷ) καὶ τὸ ι, ἢ ἐγεννήθη τρίτος τις φθόγγος, παραχωροῦντα τὴν περὶ τούτου διδασκαλίαν εἰς τὴν ζῶσαν φωνήν. Ἀλλ' ὅτι μὲν ἐν τῇ ου ἐπεκράτησε τὸ δεύτερον φωνῆεν, ὁμολογοῦσι καὶ οἱ Ἐρασμῖται, προφέροντες τὴν δίφθογγον ταύτην, ὡς καὶ ἡμεῖς· ὅτι δὲ καὶ ἐν τῇ ει ἐπεκράτησε τὸ δεύτερον φωνῆεν, λέγομεν ἀλλαχοῦ, μαρτυρεῖ δὲ σαφῶς ἡ διδασκαλία τῶν ἀρχαίων γραμματικῶν, καὶ τὸ ἐκ τῶν καλλίστων χρόνων τῆς γλώσσης ἀρξάμενον ἔθος τοῦ νὰ γράφωσιν οἱ Ἕλληνες πολλάκις ει ἀντὶ τοῦ μακροῦ, ἐνίοτε δὲ καὶ ἀντὶ τοῦ βραχέος ι.

(α) Τοῦτο ὁμολογεῖ καὶ διὰ πολλῶν ἀποδεικνύει καὶ ὁ γενναιότατος καὶ μανικώτατος τῆς ἡμετέρας προφορᾶς πολέμιος, ὁ Δανὸς Ἐϊρίξενος (Heinrichsen) ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ Ueber die Neugriechische oder sogenante Reuchlinische Aussprache der Hellenichen Sprache, 1839 ἀπὸ σελίδος 156 ἕως 158. Ἴδε καὶ Οἰκονόμον ἐν τῷ περὶ προφορᾶς σελ. 97.

(β) Οὕτως ἰσχυρὸν ἦτο παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις τὸ κράτος τῆς χρήσεως,

ἂν ἐπὶ Περικλέους καὶ Εὐκλείδου δὲν ἔλαβε καιρὸν νὰ βλαστήσῃ

ὥστε καὶ μετὰ τὸν Εὐκλείδην μέχρι τῆς ἑκατοστῆς Ὀλυμπιάδος διατελεῖ κρατῶν ἐν τῇ γραφῇ ὁ ἀττικὸς ὁ παλαιὸς ἀλφάβητος (ἴδε Boeckh, Staatshaushaltung der Athener. Τόμ. Β', σελ 319 καὶ 355), δὲν ὑποχωρεῖ δὲ καθ' ὁλοκληρίαν εἰς τὸν ἰωνικόν, ἀλλ' ἡ πολλὰς μετὰ τὴν ἑκατοστὴν Ὀλυμπιάδας. Διότι καὶ μέχρι τῆς 111 Ὀλ. καὶ ἔτι ὕστερον εὑρηται ἐνίοτε ἐν ἀττικαῖς ἐπιγραφαῖς ἡ παλαιὰ γραφὴ Ο ἀντὶ τῆς ΟΥ, ἢ ἡ ΕΙ ἀντὶ τῆς ΗΙ, οἷον Κηφισίο, Διονυσίο, Δεινομένος, ταύτει (Boeckh, Urkunden über das Seewesen κτλ. VII, Ὀλ. 106—107), στέφανος χρυσοῦς (C. I. G. 159. Ὀλυμ. 111, 2), Ἀρχενίκο, Χαιρεστράτο, προξένο, σὺν εἴ, τῇ βουλεῖ, ὁπλοθήκει (Urkunden κτλ. XIV, Ὀλ. 113, 4, π. Χ. 325. Τὰ τελευταῖα παραδείγματα ἐλάβομεν ἐκ τῆς νεωτέρας καὶ ἀκριβεστέρας ἐκδόσεως τῆς ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι, ἀριθ. 3144, Γ' στήλ., στίχ. 110, 130, 148, Δ' στήλ. 26, 27, Ε' στήλ. 79). Ἡ γραφὴ Ο ἀντὶ τῆς ΟΥ εὕρηται καὶ ἐν ὑστέροις χρόνοις ἐπὶ νομίσματος Ἀλεξάνδρου τοῦ Δ' (296—4 π. Χ.), Ἀλεξάνδρο (ἴδε Κατάλογον τῶν ἀρχαίων νομισμάτων τοῦ Ἀθήνησιν ἐθνικοῦ νομισματικοῦ Μουσείου, ὑπὸ Ἀχιλ. Ποστολάκα, σελ. 261, ἀριθ. 1602). Ἐν ψηφίσματι δὲ τῶν Ἀκαρνάνων περὶ προξενίας, εὑρεθέντι ἐν Σπάρτῃ πρὸ δύο σχεδὸν ἐτῶν (ἴδε Ἀθηναίου Τόμ. Α', τεῦχ. γ', σελ. 253 καὶ 254) ἡ κατάληξις τῆς δοτικῆς τῷ κοινῷ γράφεται διὰ τῆς οι, ἂν καὶ τὸ ψήφισμα εἶνε μακεδονικῶν χρόνων, ἡ δὲ δοτικὴ τῶν δευτερόκλιτων ἔληγε παρὰ τοῖς Ἀκαρνᾶσιν οὐχὶ εἰς οι, ἀλλ' εἰς ῳ, ὅπως μαρτυροῦσιν ἄλλαι νεώτεραι τοῦ ψηφίσματος τούτου ἀκαρνανικαὶ ἐπιγραφαί (ἴδε C. I. G. N. 1793). Οὕτω δὲ συχνὴ εἶνε ἡ γραφὴ ει ἀντὶ τῆς η καὶ ἐν χρόνοις πολὺ νεωτέροις τοῦ Δημοσθένους, ὥστε ἐμβάλλεταί τις εἰς τὸν πειρασμὸν νὰ πιστεύσῃ ὅτι ἡ η εἰς οὐδὲν διέφερε τῆς ει ἐν τῇ προφορᾷ, ἐπενοήθη δὲ μόνον χάριν ἁπλῆς ὀρθογραφικῆς διακρίσεως τῶν διαφόρων καταλήξεων.

Οὐδαμῶς λοιπὸν διστάζομεν καὶ τὰς γραφὰς ἐν Ἡρακλέῳ, βαλανεῦον, τοπεᾶ, πρυτανεαι, τρεῖς, ἡμίσεα (ἴδε Philol. XIII, σελ. 248, καὶ τὰς αὐτόθι παραπομπὰς), Ἀλεξάνδρεα (ἐπὶ νομίσματος Ἀλεξάνδρου τοῦ μεγάλου), καὶ πᾶσαν ἄλλην, δυναμένην ἀκωλύτως νὰ ἀναχθῇ εἰς τοὺς περὶ τὸν Δημοσθένη χρόνους, νὰ θεωρήσωμεν λείψανα τῆς παλαιᾶς τοῦ ε ἀντὶ τῆς ει γραφῆς, ἂν καὶ ὁ Κούρτιος ἰσχυρίζεται (Studien κτλ. 1^2, σελ. 277), ὅτι αἱ λέξεις αὗται πρέπει νὰ συγκαταταχθῶσι μετὰ τῆς τέλεος καὶ τῶν ὁμοίων, τὸ δὲ ἐν αὐταῖς ε νὰ ληφθῇ ὡς ἁπλοῦν ε, γεννηθὲν ἐκ τῆς ει, ὡς εἰ ἐκφωνουμένης, κατ' ἀποβολὴν τοῦ ι. Ἀλλὰ καὶ ἂν θελήσωμεν νὰ ἀσπασθῶμεν τὴν γνώμην τοῦ Κουρτίου, ὅτι τὸ ε ἔν τισι τῶν εἰρημένων γραφῶν δὲν εἶνε ει ἀλλ' ἀληθὲς ε, οὐδὲ οὕτως ὅμως εἴμεθα

καὶ φανῇ εἰς τὸ φῶς τῆς ἡμέρας ἡ πολύτιμος μεταῤῥύθμισις,

ἠναγκασμένοι καὶ νὰ ἀποδεχθῶμεν ὅτι ἡ ει ἐξεφωνεῖτο ὡς εἴ ἐπὶ Δημοσθένους καὶ ἀρχαιότερον. Διότι ἡ κατάληξις εα ἀντὶ εια εἶνε εὐχρηστοτάτη καὶ κοινοτάτη καὶ ἐν πολὺ νεωτέροις χρόνοις (ἴδε Ahrens II, σελ. 188 καὶ 566 καὶ τὰς αὐτόθι παραπομπὰς εἰς τὸ C. I. G.), οἷον ἐν τοῖς ὀνόμασι Νικόκλεα, Εὐκράτεα, Σωσικράτεα, Δαμόκλεα (ἢ κατὰ τὸν Βοίκχιον Νικοκλέα, κτλ.) κτλ., ἐκ δὲ τούτου συμπεραίνεται πᾶν τοὐναντίον τῆς γνώμης τοῦ Κουρτίου· καθ' ὅσον τινὰ μὲν τῶν εἰρημένων ὀνομάτων, οἷον τὰ Σωκράτεα, εὕρηνται ἐν ἐπιγραφαῖς, ἔνθα ἀναγινώσκονται καὶ τὰ Ἐρεινύς, ὠδεῖσι, Νείκανδρος (C. I. G. N. 2415), ἀνήκουσι δηλαδὴ εἰς χρόνους, καθ' οὓς ἀναντιῤῥήτως ἡ ει ἐξεφωνεῖτο ὡς ι, τινὰ δὲ πάλιν, οἷον τὰ Νικόκλεα, Εὐκράτεα κλ. ἀναγινώσκονται ὅπου καὶ τὰ Σωκρατία (1207). Ὅμοια δύναταί τις νὰ εἴπῃ καὶ περὶ τῆς εος. Διὰ τοῦτο, εἴτε αἱ εα καὶ εος ἐγεννήθησαν ἐκ τῶν εια καὶ εις κατ' ἀποβολὴν τοῦ ι, εἴτε τἀνάπαλιν αἱ εια καὶ εις ἐκ τῶν εα καὶ εος κατ' ἔκτασιν τοῦ ε εἰς ει, οὐδὲν βέβαιον καὶ ὡρισμένον δυνάμεθα ἐκ τῶν διαφόρων τούτων τύπων τῶν αὐτῶν καταλήξεων νὰ συμπεράνωμεν περὶ τῆς προφορᾶς τῆς ει παρὰ τοῖς Ἀττικοῖς, ἀλλὰ τὸ πολύ, ἂν ἡ εα καὶ εος προέκυψαν κατ' ἀποβολὴν τοῦ ι ἐκ τῶν εια καὶ εις, μόνον περὶ τῆς ἀρχαιοτάτης αὐτῆς ἐκφωνήσεως κατὰ τοὺς περὶ τὸν Ὅμηρον χρόνους, ἐξ ὧν φαίνονται ἐρχόμεναι αἱ καταλήξεις εα καὶ εος, εια καὶ εις, ὅπως δεικνύουσι τὰ ὁμηρικὰ βαθέη καὶ βαθεῖα, ὠκέα καὶ ὠκεῖα, χρύσεος καὶ χρύσειος, βόεος καὶ βόειος, λίθεος καὶ λίθειος, φλόγεος, κυνέη κτλ. Ἀλλ' ἂν οἱ διάφοροι οὗτοι τύποι τῶν αὐτῶν καταλήξεων οὐδὲν λέγουσιν ὡρισμένον περὶ τῆς προφορᾶς τῆς ει ἐπὶ Περικλέους, διδάσκουσιν ὅμως σαφῶς, ὡς καὶ τὰ Καλλίας καὶ Καλλέας (C. I. G. N. 158), Νικίας καὶ Νικέας (139 καὶ 1542), Χαβρίας καὶ Χαβρέας (265), χρύσειος (Στράβ. VII, 331, Θουκ. Δ', 105) καὶ χρυσοῦς, Σωκράτεα καὶ Σωκρατία, ἔχω καὶ ἴσχω, αις καὶ ῃσι (καταλήξεις ἐπίσης εὐχρηστοι πρὸ Εὐκλείδου ἐν τῇ πληθυντικῇ δοτικῇ τῶν πρωτοκλίτων) κτλ., ὅτι δύο τύποι, ἐκ μιᾶς ἀρχῆς ἅπαξ ὁρμηθέντες, βαίνουσιν ἔπειτα παραλλήλως ἐν γλώσσῃ τινὶ ἐπὶ πλείστας ἑκατονταετηρίδας ἀνεπηρέαστοι ὑπ' ἀλλήλων. Ἐκ τῆς τοιαύτης δ' αὐτῶν κεχωρισμένης πορείας διδασκόμεθά τι, ὅπερ εἶνε πολλοῦ λόγου ἄξιον ἐν τῷ προκειμένῳ ζητήματι· ὅτι, ὅπως τὰ χρύσεια μέταλλα τοῦ Θουκυδίδου δὲν ἐκώλυσαν τὰ ἄλλα χρύσεα νὰ γείνωσι χρυσᾶ, τὸ δὲ δραχμαῖς ἀφῆκεν ἐλεύθερον τὸ Ἀθήναισι νὰ γείνῃ Ἀθήνῃσι καὶ ὕστερον Ἀθήνησιν, οὕτως οὐδὲ τὰ τέλεος, Ἡράκλεον, βαλανέον, Ἡράκλεα κτλ., ἠδύναντο νὰ κωλύσωσι τὸ ει ἐν τοῖς χρύσειος, ὄνειος, βόειος, τέλειος, Ἡράκλεια κτλ. καὶ τὸ αι ἐν τῷ δραχμαῖς καὶ τοῖς ὁμοίοις νὰ συναιρεθῶσι πρωϊαίτατα εἰς ἁπλοῦ

τίς θὰ ἐτόλμα μετὰ ταῦτα (α) νὰ ἐπιβάλῃ βέβηλον χεῖρα καὶ ἀσεβῶς ἀκρωτηριάσῃ καὶ κολοβώσῃ, ἢ καὶ ἁπλῶς μεταβάλῃ τὴν ὀρθογραφίαν, ἐν ᾗ ἦσαν γεγραμμένα τὰ ἔπη τοῦ Ὁμήρου, τὰ δράματα τοῦ Αἰσχύλου, τοῦ Σοφοκλέους, τοῦ Εὐριπίδου, τοῦ Ἀριστοφάνους, αἱ ἱστορίαι τοῦ Θουκυδίδου, τοῦ Ἡροδότου, καὶ συλλήβδην πάντα τὰ ἔργα τῶν μεγάλων ποιητῶν καὶ συγγραφέων τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ; Ἢ μήπως νομίζῃ ὁ Βλάσσιος ὅτι οἱ ἐπὶ Περικλέους καὶ Εὐκλείδου Ἕλληνες, ἢ οἱ ἐπὶ Δημοσθένους καὶ Λυκούργου ὠλιγώρουν τῶν παλαιῶν αὐτῶν ποιητῶν καὶ συγγραφέων, ὅτε τινὲς μὲν ἠδύναντο νὰ εἴπωσιν ἀπὸ στόματος ὁλόκληρον τὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν Ὀδύσσειαν (β), πολλοὶ δὲ νὰ ᾄδωσι μέλη τοῦ Εὐριπίδου (γ), βεβαιότατα δὲ καὶ πολλῶν ἄλλων ποιητῶν, ἄλλοι δὲ πάλιν οὐδ' ἐν τοῖς δικαστηρίοις αὐτοῖς ἀπηξίουν νὰ ἀναγινώσκωσι ῥήσεις ἐκ τῶν παλαιῶν ποιημάτων (δ), διὰ τοιού-

---

φθόγγους κατὰ τὸν ἐν τῇ ἀττικῇ διαλέκτῳ κρατοῦντα νόμον τῶν συναιρέσεων, ὅπως καὶ τὰ ἐν τοῖς αὐτοῖς λίθοις προευκλείδεια Ποτειδαιᾶται καὶ Ποτειδεᾶται, Χαλκειᾶται καὶ Χαλκιᾶται, Αἰνειᾶται καὶ Αἰνιᾶται δεικνύουσιν (ἴδε τοὺς φορολογικοὺς καταλόγους τῶν Ἑλληνοταμιῶν ἐν ταῖς Antiquités Helléniques τοῦ Ῥαγκαβῆ, τόμ. 1), καὶ ὅτι οὐδεμία ἦτο ἀνάγκη νὰ λέγωσιν οἱ Ἀθηναῖοι Νικέτας, Καλλέτας κτλ., διότι ἔλεγον καὶ Νικέας, Καλλέας κτλ.

(α) Ὅτι μετὰ ταῦτα ἦτο δύσκολον νὰ μεταβληθῇ ἡ παλαιὰ ὀρθογραφία, ὁμολογεῖ καὶ αὐτὸς ὁ Βλάσσιος, σελ. 11. Ὁμολογεῖ δὲ καὶ ὁ Humperdinck ἐν τῇ πολλάκις μνημονευθείσῃ αὐτοῦ πραγματείᾳ περὶ τῆς ἑλληνικῆς προφορᾶς, ἐν σελ. 883 καὶ 884.

(β) Ξενοφ. Συμπ. Γ', 5.

(γ) Πλούταρχ. ἐν βίῳ Νικίου XXIX.

(δ) Ἴδε Αἰσχίνην κ. Τιμάρχου, Δημοσθένη π. παραπρεσβ. Λυκοῦργον κ. Λεωκράτους κτλ. Ὁ Λυκοῦργος μάλιστα ἐφρόντισεν, ὡς γνωστὸν, καὶ περὶ ἀκριβοῦς ἀντιγραφῆς τῶν δραματικῶν ἔργων τῶν τριῶν μεγάλων τραγικῶν καὶ διαφυλάξεως τῶν ἀντιγράφων ἐν τῷ Μητρῴῳ. Καὶ ἔπειτα νὰ περιμένῃ τις ἀπὸ τοιούτων ἀνδρῶν μεταβολὴν τῆς παλαιᾶς ὀρθογραφίας! Ἀλλ' οὐδὲ ἀπὸ Ἀριστοφάνους τοῦ Βυζαντίου ἔπρεπε νὰ περιμένῃ τις περισσοτέραν, οὐδὲ ἀπὸ τοῦ Ἀριστάρχου καὶ τῶν ἄλλων μεγάλων γραμματικῶν καὶ κριτικῶν, οἵτινες οὐδὲ ἴῶτα ἕν, οὐδὲ κεραία μία θὰ ἐπέτρεπον νὰ ἀφαιρεθῇ ἀπὸ τῆς

των ῥήσεων ἐμπεδοῦντες πολλάκις ἐνώπιον τῶν δικαστῶν τὰς ἑαυτῶν γνώμας; Πῶς δὲ ἄνθρωποι, ἐντραφέντες ἐν τῇ ἀναγνώσει τῶν παλαιῶν ποιητῶν καὶ μάλιστα τοῦ πρεσβυτάτου αὐτῶν, τοῦ Ὁμήρου, θὰ ἦτο εὔκολον ἔπειτα νὰ ἀπομάθωσι τὴν παλαιὰν ὀρθογραφίαν, καὶ εἰσαγάγωσιν ἀντ' αὐτῆς ἄλλην ἄγνωστον καὶ καινήν;

Ὅτι βεβαίως εἶνε δυνατὴ καὶ ἀναγκαία ἐνίοτε μεταβολή τις περὶ τὴν ὀρθογραφίαν, ὅταν ἐξ ἀτελείας τῆς ὑπαρχούσης ἢ ἄλλου λόγου γεννῶνται συγχύσεις τινές, τοῦτο εἶνε λογικὸν καὶ εὐνόητον, καὶ τοιαύτην μεταβολὴν ἐπεχείρησαν ἐν Ἑλλάδι πρῶτον μὲν οἱ Ἴωνες, ὕστερον δὲ καὶ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες, μιμηθέντες αὐτούς, ἐπεχείρησαν δὲ καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους οἱ Γάλλοι, μεταβαλόντες τὸ oi ὅπου ἔλαβε τὴν προφορὰν τοῦ ê εἰς ai, οἷον ἐν τοῖς **Français, avait** κτλ., ἵνα μὴ συγχέηται πρὸς τὸ ἕτερον **oi** τὸ ἐν τοῖς **roi, avoir, pouvoir, moi** κτλ. Ἀλλὰ καὶ αἱ τοιαῦται ἀναγκαιόταται μεταβολαὶ δὲν γίνονται, ὡς ἴσως ἤθελέ τις νομίσῃ, αἴφνης καὶ διὰ μιᾶς, ἀλλὰ κατὰ μικρὸν καὶ διὰ πλείστου χρόνου, ὡς τοῦτο διδάσκει σαφέστατα ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι ἡ ἱστορία τοῦ ἰωνικοῦ ἀλφαβήτου (α). Οὐδεὶς δὲ ἄνευ ἀνάγκης θὰ

ἐμπιστευθείσης εἰς αὐτοὺς παρακαταθήκης. Ἂν δὲ ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα χρόνοις πολλοὶ ὑπὸ ἀμαθείας ἢ ὀλιγώτερον τῆς ἀκριβείας φροντίζοντες ἀπεμακρύνοντο καθ' ἡμέραν τῆς παραδεδομένης ὀρθογραφίας, οὐδὲν ἔχει ἀπροσδόκητον τὸ τοιοῦτον, δυνάμενον νὰ συμβῇ εἰς πᾶν ἔθνος ἐν χρόνοις παρακμῆς, ἐν οἷς καὶ ἄλλα πολλὰ τῶν ἀρχαίων ἀγαθῶν ἐκλείπουσι καὶ ἀφανίζονται. Ἀλλὰ καὶ οὕτως οὐδέποτε ὅμως ἐξέλιπεν ἐκ τῆς Ἑλλάδος ἡ γνῶσις τῆς παλαιᾶς ὀρθογραφίας τῶν λέξεων καὶ τῆς σημασίας αὐτῶν· οὐδὲ εἶνε πιθανὸν ὅτι μόνη ἡ ὀρθὴ προφορὰ τῶν στοιχείων τοῦ ἀλφαβήτου ἀπώλετο ἐκ τῆς Ἑλλάδος, καὶ μάλιστα ἀπώλειαν τοιαύτην, ὁποία, ἂν πρέπει νὰ πιστεύσωμεν τοῖς Ἐρασμίταις, εἰς οὐδὲν ἄλλο ἔθνος συνέβη, καὶ ἦτο ἀνάγκη νὰ γεννηθῇ ὁ Ἔρασμος, ἵνα διδάξῃ τὸν κόσμον τὴν ἀρχαίαν καὶ γνησίαν ἑλληνικὴν προφοράν, τὸ μέγα δὲ τοῦτο ἔργον νὰ κατορθώσῃ ἁπλούστατα, μόνον τὸ γράμμα λαβὼν ὁδηγόν!

(α) Καὶ παρὰ τοῖς Γάλλοις δὲ, ἐνῷ πολὺ πρὸ τοῦ Βολταίρου ἐγράφετο, καίτοι ἀτάκτως καὶ ἀκανονίστως, ἡ ai ἀντὶ τῆς oi, ὅπου ἡ

ἠδύνατο νὰ μεταβάλῃ καὶ μάλιστα ὁλόκληρον τὴν ὀρθογραφίαν γλώσσης τινός, διότι πρὸς τὸ τοιοῦτον ἀντιμάχεται στερεὰ δύναμις, ἡ τύραννος χρῆσις. Ταύτης τῆς δυνάμεως τὸ κράτος ὑπερισχύοντες ἀπέτυχον οἰκτρῶς παρ' ἡμῖν μὲν πρό τινων δεκαετηρίδων ὁ Βηλαρᾶς, πλεῖστοι δ' ἐν Γαλλίᾳ κατὰ τὰς τρεῖς τελευταίας ἑκατονταετηρίδας (α), ἀποπειραθέντες ἀπερισκέπτως νὰ μεταρρυθμίσωσι κατὰ τὴν ζῶσαν προφορὰν τὴν ἑλληνικὴν καὶ γαλλικὴν ὀρθογραφίαν. Καὶ σήμερον δὲ ἂν ἤθελέ τις εἴτε ἐν Ἑλλάδι, εἴτε ἐν Γαλλίᾳ, εἴτε ἐν Ἀγγλίᾳ νὰ ἐπιχειρήσῃ, ὑπὸ πολλῆς ἀκρισίας ἀγόμενος, ὀρθογραφικὴν μεταρρύθμισιν, ἀμφιβάλλομεν πρῶτον πάντων, ἂν καὶ αὐτὸς ὁ μεταρρυθμιστὴς θὰ ἠδύναντο γράφων νὰ κινῇ τὴν χεῖρα εὐχερῶς καὶ ἀνέτως ἐναντίον τῆς συνηθείας, καὶ δὲν θὰ ἔγραφε πολλάκις ἑκὼν ἄκων ὡς καὶ πρότερον τὰς λέξεις. Ἀλλὰ καὶ ἂν διὰ πολλῆς ἀσκήσεως καὶ ἐπιμονῆς ἤθελεν ὑπερβῇ πᾶν πρόσκομμα, ἤθελε δὲ ὡσαύτως διὰ παρακλήσεων πείσῃ καὶ τυπογράφους τινὰς νὰ μιμηθῶσι τὸ ἑαυτοῦ παράδειγμα, καὶ οὕτω διὰ πολλῶν πόνων καὶ μόχθων κατώρθου τέλος νὰ ἐκδώσῃ βιβλίον ἢ ἐφημερίδα ἐν ὀρθογραφίᾳ, μᾶλλον συμφωνούσῃ πρὸς τοὺς σημερινοὺς φθόγγους τῆς ἑλληνικῆς ἢ ἀγγλικῆς ἢ γαλλικῆς, πάλιν οὐδὲν τὸ ἐκ τούτου ὄφελος· διότι πάντοτε θὰ ὑπελείπετο αὐτῷ νὰ κατορθώσῃ τὸ δυσχερέστατον τῶν ἔργων, νὰ ἀναγκάσῃ δηλαδὴ ὁλόκληρον τὸ ἔθνος νὰ ἀναγινώσκῃ καὶ κατανοῇ τὰς οὕτω παραδόξως καὶ ἀλλοκότως μεταμορφωθείσας λέξεις. Θαῦμα θὰ ἦτο ἂν οἱ ἄνθρωποι ἐνέμενον τῇ ἀναγνώσει μιᾶς καὶ μόνης σελίδος, καὶ δὲν ἔπεμπον παραχρῆμα εἰς κόρακας καὶ τὸ βιβλίον καὶ τὸν συγγραφέα.

Ἀλλ' οὐδὲ οἱ Βοιωτοὶ καινοτομοῦσιν, ὡς λέγει ὁ Βλάσσιος,

τελευταία αὕτη εἶχεν ἤδη τὸν φθόγγον τοῦ ê, ἀπὸ δὲ Βολταίρου καὶ ἐκανονίσθη ἡ τοιαύτη τῆς αι ἀντὶ τῆς οι γραφὴ (ἴδε Egger. Notions élementaires de Grammaire comparée, 1854—55, σελ. 192, σημ. 22 καὶ σελ. 27), ὅμως μέχρι χθὲς καὶ πρῴην διετέλει ἔτι γραφομένη ὑπὸ πολλῶν ἡ οι, ὅπου καὶ ἀρχαιότερον. Οὕτω μέγα εἶνε πανταχοῦ τὸ κράτος τῆς χρήσεως!

(α) Egger. κτλ., σελ. 27.

περὶ τὴν γραφήν, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνοι εἰσάγουσιν εἰς τὰ δημόσια αὐτῶν γράμματα, ὅπως καὶ οἱ Ἀθηναῖοι, τὸν Ἰωνικὸν ἀλφάβητον, τούτου δὲ ἕνεκα μεταγράφουσι καὶ προσαρμόζουσιν ὅσον δύνανται ἀκριβέστερον τοὺς φθόγγους τῆς ἑαυτῶν διαλέκτου πρὸς τὴν δύναμιν τῶν ἰωνικῶν γραμμάτων. Ἂν λοιπὸν γράφουσι π. χ. η ἀντὶ αι καὶ ᾳ, τοῦτο ποιοῦσιν ἀναμφιβόλως, ὡς καὶ οἱ Ἐρασμῖται αὐτοὶ πιστεύουσι, διότι ἀμφότεραι αἱ δίφθογγοι αὗται δὲν εἶχον πλέον παρ' αὐτοῖς τὴν προφοράν, ἣν παρὰ τοῖς Ἀττικοῖς καὶ τοῖς ἄλλοις Ἕλλησιν, ἀλλ' ἀληθῶς ἐξεφωνοῦντο ὡς η. Ἀλλαχοῦ δὲ, ἐν τῇ ἰωνικῇ καὶ ἀττικῇ διαλέκτῳ, πρέπει νὰ ζητηθῇ τίς ἦτο ἡ προφορὰ τοῦ η καὶ τῶν διφθόγγων αι καὶ ᾳ (α). Ἂν δ' ἐκ τῆς συνυπάρξεως τῶν η καὶ αι ἐν τῷ ἀττικῷ ἀλφαβήτῳ δὲν δύναταί τις νὰ συμπεράνῃ ὅτι ἡ αι ἐξεφωνεῖτο ὡς αἱ παρὰ τοῖς Ἀττικοῖς (ὅπως οὐδὲ ἐκ τῆς ἐν τῷ γαλλικῷ συνυπάρξεως τῶν ai, è, é, ê, e, ὅτι οἱ Γάλλοι προφέρουσιν ὡς aï τὴν ai), πᾶν ἄλλο πρέπει ἔπειτα νὰ ἐλπίζῃ, ἢ ὅτι ἐκ τῆς παρὰ Βοιωτοῖς χρήσεως τοῦ η

(α) Ὅτι τὸ η δὲν εἶχε τὸν τοῦ ἀνοικτοῦ ê φθόγγον, ἀλλά τινα μεταξὺ τοῦ ε καὶ ι σαλεύοντα, ἀποδεικνύει πρὸς τοῖς πρότερον εἰρημένοις καὶ τοῦτο, ὅτι ἐν ταῖς ἀττικαῖς ἐπιγραφαῖς ἐναλλάσσονται μὲν ἐνίοτε ἕνεκα ἁμαρτήματος τοῦ χαράκτου τὸ η πρὸς τὸ ει, ἢ καὶ τἀνάπαλιν, ἢ γράφεται ἐνίοτε ι ἀντὶ η ἢ ει, ἢ ει ἀντὶ ι, οὐδέποτε ὅμως η ἀντὶ αι, ἢ αι ἀντὶ η, ἀλλὰ μόνον ε ἀντὶ αι καὶ ἅπαξ, ὡς ἀλλαχοῦ λέγομεν, αι ἀντὶ ε. Ἂν λοιπὸν ἡ αι ἔλαβε παρὰ τοῖς Βοιωτοῖς τὸν τοῦ ἀνοικτοῦ ê φθόγγον, ὃν λαμβάνει ἡ αϊ, συναιρουμένη εἰς ἁπλοῦν φωνῆεν, τότε οἱ Βοιωτοὶ ἔπρεπε νὰ γράψωσιν ἀντὶ τῆς αι οὐχὶ η, ἀλλ' ε. Ἂν δὲ πάντοτε γράφουσιν η, τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ αι παρὰ μὲν τοῖς ἄλλοις Ἕλλησιν ἐξεφωνεῖτο ὡς ê ἀνοικτὸν, συναιρεθέντος τοῦ αϊ εἰς ê, παρὰ δὲ τοῖς Βοιωτοῖς εἶχε πλέον τὴν κλειστοτέραν, τὴν μεταξὺ τοῦ ε καὶ ι προφοράν. Ἔν τισι μάλιστα λέξεσιν ἤρξατο ἤδη ἡ αι διὰ νέας μεταβάσεως εἰς κλειστότερον φθόγγον νὰ λαμβάνῃ παρ' αὐτοῖς καὶ τὸν τῆς ει· οἷον, ἐν ταῖς Ἀθανεῖος, Θειβεῖος, Ταναγρεῖος (C. I. G. 1562, 1563, 1583), ἅτινα ἐν ἀρχαιοτέρᾳ ἐπιγραφῇ γράφονται Θειβῆος, Ταναγρῆος (1593). Πάντα δὲ τὰ ὀρθογραφικὰ ταῦτα φαινόμενα συμφωνοῦσιν ἀκριβέστατα πρὸς τὰ ὑφ' ἡμῶν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἰρημένα περὶ τῆς ὡς ι προφορᾶς τοῦ η παρ' ἡμῖν καὶ τῆς προφορᾶς τοῦ αι καὶ ε ὡς ε.

ἀντὶ τῶν αι καὶ α, θὰ εἶχε περισσότερον λόγον νὰ συμπεράνῃ τι ὑπὲρ τῆς διηρημένης ἐκφωνήσεως τῆς αι. Ἀλλὰ τοσοῦτον ἀσφαλῶς δύναταί τις νὰ συμπεράνῃ ὅτι ἡ αι ἐξεφωνεῖτο ὡς αἱ ἐκ τοῦ ὅτι οἱ Βοιωτοὶ ἀντὶ ταύτης γράφουσιν η, ὅσον καὶ ἐκ τοῦ ὅτι οἱ αὐτοὶ Βοιωτοὶ γράφουσιν ω ἀντὶ ου θὰ εἶχέ τις ἐκ τούτου ἱκανὸν λόγον νὰ πιστεύῃ ὅτι ἡ ου παρὰ τοῖς Ἀττικοῖς ἐξεφωνεῖτο ὡς οϋ. Ὁμοίως γράφουσιν οἱ Βοιωτοὶ ει ἀντὶ η, διότι τὸ η ἀληθῶς ἀπέβη παρ' αὐτοῖς ει. Καὶ ἐνταῦθα δὲ ἡ ἀκριβὴς προφορὰ τῆς ει πρέπει νὰ ζητηθῇ πάλιν ἐν ταῖς εἰρημέναις διαλέκτοις (α). Ἂν δὲ ἀντὶ τῆς ει γράφουσι πολλαχοῦ ι, ποιοῦσι τοῦτο, διότι ἴσως πολλαχοῦ τὸ ει ἀπέβη παρ' αὐτοῖς ῑ (β). Οὐδὲν δὲ τὸ παράδοξον καὶ ἂν καὶ ῑ ἔγραψαν ἀντὶ τῆς ει· διότι κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ἡ τοῦ φθόγγου ι γραφὴ ἤρξατο νὰ λαμβάνῃ πολλὴν ἀστασίαν παρὰ τοῖς Ἕλλησιν, ἄλλων μὲν, ὡς τῶν Βοιωτῶν, γραφόντων ι ἀντὶ τῆς ει, ἄλλων δὲ πάλιν ει ἀντὶ ι, οὐ μόνον μακροῦ ὄντος αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ βραχέος (γ). Οὐδὲν δὲ ἔτι παράδοξον, ἂν

(α) Ὅτι ἡ ει παρὰ τοῖς Ἀττικοῖς καὶ καθόλου παρὰ τοῖς Ἕλλησιν εἶχε τὴν προφορὰν τοῦ ῑ ἀποδεικνύομεν ἐν ἰδιαιτέρῳ περὶ αὐτῆς κεφαλαίῳ.

(β) Ὅπως παρὰ τοῖς Ἀττικοῖς ἐν τῷ ἴσος, ἴση, ὅπως ἐν τῷ ὁμηρικῷ ποσῑδήϊον (Ἰλ. Β, 506) κτλ. Εἶνε ἀληθὲς ὅτι ὁ Πρισκιανὸς (Ahrens I., σελ. 189, σημ. 4) λέγει μακρὸν τὸ ἐκ τῆς ει προελθὸν βοιωτικὸν ι, ἀλλὰ πιθανῶς τοῦτο ἐτεκμαίροντο οἱ παλαιοὶ γραμματικοὶ ἐκ τοῦ ὅτι τὰ βοιωτικὰ ἀντίγραφα τῆς Κορίννης, γεγραμμένα μετὰ τὴν εἰς Βοιωτίαν εἰσαγωγὴν τοῦ ἰωνικοῦ ἀλφαβήτου, εἶχον κατὰ τὴν νεωτέραν προφορὰν τὸ γράμμα ι, ὅπου ἐξ ἀρχῆς ὑπῆρχε πιθανώτατα ει. Ποιήματα δὲ ἐν βοιωτικῇ διαλέκτῳ ποιηθέντα κατὰ τὴν τετάρτην καὶ τρίτην πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδα δυστυχῶς δὲν ἔχομεν, ὥστε παραβάλλοντες ταῦτα (ἂν βεβαίως εἴμεθα πεπεισμένοι περὶ τῆς ἀκριβείας αὐτῶν) πρὸς τὰς μέχρι τοῦδε ὑπαρχούσας καὶ καθ' ἡμέραν ἀνασκαπτομένας βοιωτικὰς ἐπιγραφὰς (ἴδε Ἀθηναίου τόμ. Α', τεῦχ. ς' καὶ τόμ. Β', τεῦχ. ε'.) μετὰ πλείονος βεβαιότητος νὰ ἀποφανθῶμεν περὶ τοῦ μακροῦ ἢ βραχέος τοῦ βοιωτικοῦ ι.

(γ) Οὐ μόνον μετὰ τὸν μέγαν Ἀλέξανδρον, ἀλλὰ καὶ πρὸ αὐτοῦ καὶ ἐν ἀττικαῖς ἐπιγραφαῖς εὑρηται πολλάκις γεγραμμένον ἀδιαφόρως ι ἀντὶ ει, καὶ ἐνίοτε τἀνάπαλιν ει ἀντὶ ι. Ἡ τοιαύτη μάλιστα διὰ τῆς

οἱ Βοιωτοὶ, ἀφοῦ ἐν ταῖς ὀνοματικαῖς καὶ ῥηματικαῖς καταλήξεσιν ἔγραψαν η ἀντὶ αι καὶ ᾳ καὶ ἄλλα ἁπλᾶ φωνήεντα ἀντὶ διφθόγγων, ἔγραψαν ὁμοίως ἐν ταῖς αὐταῖς καταλήξεσιν υ (α) ἀντὶ οι (οι καὶ ῳ), καθ' ὅσον μάλιστα ἄλλως θὰ ἀπέβαινεν αὐτοῖς ἄχρηστον τοῦτο τὸ γράμμα, ἀφοῦ ὁ δι' αὐτοῦ πρότερον σημαινόμενος φθόγγος ἤρξατο ἤδη ἀπὸ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ ἰωνικοῦ ἀλφαβήτου γραφόμενος διὰ τῆς διφθόγγου ου, ἕνεκα τῆς πρὸς ταύτην ὁμοίας ἐκφωνήσεως τοῦ βοιωτικοῦ υ. Κατὰ ταῦτα, ἂν οἱ Βοιωτοὶ ἔγραψαν τὰ αι, ᾳ, η, ει, ῳ διαφόρως ἢ οἱ Ἴωνες καὶ οἱ Ἀττικοὶ, ἔγραψαν διαφόρως διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, δι' ὃν οἱ αὐτοὶ ἢ ἄλλοι Ἕλληνες ἔγραφον καὶ ω ἀντὶ ου, ου ἀντὶ υ, οι ἀντὶ ου, η ἀντὶ α (οἷον ἐν τοῖς ὁρῶν, τιμῶν), υ ἀντὶ ου, ευ ἀντὶ ου, ζ ἀντὶ γ, δδ ἢ σδ ἀντὶ ζ, κτλ. κτλ· ἀλλ' ἐκ τῶν τοιούτων διαφορῶν περὶ τὴν γραφὴν καὶ τὴν προφορὰν οὐδὲν δύναταί τις νὰ συμπεράνῃ περὶ τῆς ἐκφωνήσεως τῶν ἑλληνικῶν διφθόγγων, καὶ μάλιστα ἐν τῇ τετάρτῃ καὶ πέμπτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, ἂν δὲν γινώσκῃ αὐτὴν ἀλλαχόθεν. Ἔπειτα δὲν εἶνε παντάπασιν ἀπίθανον, ἀφοῦ οἱ Βοιωτοὶ πολλὰς λέξεις ἔγραψαν διαφόρως τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, ἕνεκα τῆς διαφόρου παρ' αὐτοῖς ἐκφωνήσεως πολλῶν φθόγγων, νὰ ἠναγκάσθησαν μετὰ ταῦτα, τὸ μὲν χάριν ὀρθογραφικῶν διακρίσεων, ἀναγκαίων εἰς πᾶσαν γραφομένην γλῶσσαν, τὸ δὲ καὶ συμβιβάζοντες, ἀφοῦ ἅπαξ βιασθέντες ἤρξαντο, ὅσον ἠδύναντο ἀκριβέστερον τὴν γραφὴν πρὸς τὴν ἀληθῆ προφορὰν, νὰ ἀπομακρυνθῶσι κατὰ μικρὸν καὶ λεληθότως οὕτω τῆς παλαιᾶς ὀρθογραφίας, ὥστε νὰ μὴ δυνώμεθα ἡμεῖς σήμερον νὰ γινώσκωμεν

ει γραφὴ τοῦ ι, ἐν τοῖς καλλίστοις χρόνοις τῆς γλώσσης ἀναφαινομένη, εἶνε σαφὲς τεκμήριον ὅτι ἡ ει πανταχοῦ ἤδη καὶ πρωϊαίτατα ἦτο συνηρημένη εἰς ι, καὶ ὅπου ἀρχαιότατά ποτε ἐξεφωνεῖτο διηρημένως πως, διότι ἄλλως ἡ διὰ τῆς ει γραφὴ τοῦ ι θὰ ἦτό τι ὅλως ἀκατανόητον καὶ ἀνερμήνευτον.

(α) Καὶ πάλιν οὐχὶ σταθερῶς. Διότι ἐνίοτε γράφουσι τὴν αὐτὴν κατάληξιν ἀναμίξ, ποτὲ μὲν διὰ τοῦ υ, ποτὲ δὲ διὰ τοῦ οι, ἴδε Rangabé, Antiquitès Helléniques, N. 1306 καὶ ἄλλας βοιωτικὰς ἐπιγραφάς.

ἀκριβῶς σύμπασαν τὴν διαφορὰν τῶν βοιωτικῶν φθόγγων πρὸς τοὺς ἀττικούς. Ἐξ ἡμιτελοῦς δὲ γνώσεως οὐδὲν βεβαίως ἀσφαλὲς συμπέρασμα δυνάμεθα νὰ πορισθῶμεν ὑπὲρ τῆς διηρημένης ἐκφωνήσεως τῶν ἀττικῶν διφθόγγων, τοσούτῳ δὲ μᾶλλον, ὅσῳ ἡ ὑπὸ τῶν Βοιωτῶν διὰ τῆς ει καὶ ου γραφὴ τοῦ η καὶ υ ἀποδεικνύει σαφέστατα ὅτι *οἱ Ἕλληθες οὐδαμοῦ οὐδέποτε διενοήθησαν νὰ ἀποφύγωσι τὴν διὰ δύο χαρακτήρων σημείωσιν ἁπλῶν φθόγγων*. Ἀλλὰ καὶ ἀναγκασθέντες οἱ Βοιωτοὶ νὰ ἀπομακρυνθῶσι τῆς παλαιᾶς ὀρθογραφίας, δὲν κατώρθωσαν ὅμως καὶ νὰ ἀποφύγωσι τὸ κράτος τῆς χρήσεως, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνοι πολλάκις ὑπὸ τῆς τυράννου συνηθείας βιαζόμενοι γράφουσιν ἐνίοτε ἀναμὶξ τὰς λέξεις (α), ποτὲ μὲν κατὰ τὸν παλαιὸν καὶ κοινὸν τοῖς λοιποῖς Ἕλλησι τρόπον, ποτὲ δὲ πάλιν κατὰ τὸν νεώτερον καὶ ἀκριβέστερον σημαίνοντα τοὺς φθόγγους τῆς ἑαυτῶν διαλέκτου. Ἡ ἀστασία δὲ αὕτη τῶν Βοιωτῶν περὶ τὴν γραφὴν δύναται κάλλιστα νὰ ἀποδοθῇ κατὰ μέγα μέρος καὶ εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀττικῆς ἢ κοινῆς ὀρθογραφίας καὶ διαλέκτου, ἥτις ἀπὸ τῶν μέσων τῆς τρίτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος ἤρξατο μάλιστα καὶ ἀθρόα νὰ εἰσβάλλῃ εἰς τὴν Βοιωτίαν (β).

Οὐχὶ ὀλιγώτερον ἀσθενὲς κατὰ τοῦ ἁπλοῦ τῶν ἑλληνικῶν διφθόγγων εἶνε καὶ τὸ ἄλλο ἐπιχείρημα τοῦ Βλασσίου, τὸ ἐκ τῶν γραφῶν αε καὶ οε ἀντὶ τῶν αι καὶ καὶ οι (γ). Διότι αἱ γραφαὶ αὗ-

(α) Ἴδε τὰς ὑπὸ τοῦ Βοικχίου ἐκδεδομένας βοιωτικὰς ἐπιγραφὰς ἐν τῷ C. I. G. καὶ τοῦ Keil, sylloge inscriptionum Bœoticarum, καὶ τούτων μάλιστα τὴν πρώτην.

(β) Ἴδε C. I. G. N. 1590 καὶ σελ. 7036.

(γ) Σελ. 13, ἔνθα λέγει ὅτι διὰ τῶν γραφῶν αε καὶ οε ἐσημαίνετο μέσος τις φθόγγος μεταξὺ αϊ καὶ ὲ καὶ οϊ καὶ υ (=ü). Ἀλλὰ πρῶτον τοιοῦτοι μέσοι φθόγγοι μεταξὺ τῶν συνῃρημένων καὶ ἀσυναιρέτων εἶνε ὅλως ἄγνωστοι ἐν τῇ ἑλληνικῇ γραμματικῇ. Ἔπειτα, ἂν τοιοῦτοι φθόγγοι ὑπῆρχον ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ καὶ ἐσημαίνοντο μάλιστα, τότε διὰ τί νὰ γράφηται μετὰ τὸν Εὐκλείδην ἐν ταῖς βοιωτικαῖς ἐπιγραφαῖς πάντοτε οι καὶ υ, οὐδέποτε δὲ καὶ οε καὶ υ, ὅπως μάλιστα ἔπρεπε νὰ γράφηται, ἂν εἶχον ὑπόστασίν τινα τὰ ἐκ τῶν γραφῶν τούτων περὶ τῆς ἑλληνικῆς προφορᾶς ἐρασμικὰ συμπεράσματα.

ται, ὡς καὶ αὐτὸς κάλλιστα γινώσκει, ἀναφαίνονται πρὸ Εὐκλείδου οὐ μόνον ἐν Βοιωτίᾳ (α), ἀλλὰ καὶ ἐκτὸς αὐτῆς (β), μόλις δὲ ἀναφανεῖσαι, ἀφανίζονται πάλιν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς ὀρθογραφίας ἀκριβῶς, καθ' ὃν χρόνον ἐπικρατεῖ πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος ὁ ἰωνικὸς ἀλφάβητος· ὅπερ ἀποδεικνύει ὅτι αἱ γραφαὶ αὗται εἶνε ἀπόπειραι ἀκριβεστέρας καὶ πιστοτέρας σημειώσεως ἁπλῶν φθόγγων, πρὸ πολλοῦ γεννηθέντων ἐν τῇ γλώσσῃ ἐκ τῆς συναιρέσεως τῶν α καὶ ι, καὶ ο καὶ ι, ὑπεχώρησαν δὲ εἰς τὰς γραφὰς αι καὶ οι τοῦ ἰωνικοῦ ἀλφαβήτου δι' οὐδένα ἄλλον λόγον βεβαίως, ἢ διότι καὶ αἱ κρατήσασαι καὶ αἱ ὑποχωρήσασαι ἐσήμαινον ἀκριβῶς τὸ αὐτό, ἁπλοῦς δηλαδὴ φθόγγους καὶ στοιχειώδεις. Οὐδεὶς δὲ θὰ ἠδύνατο νὰ ἰσχυρισθῇ, οὐχὶ ἁπλῶς εἰκάζων καὶ ἀντιλέγων, ἀλλ' ἀσφαλῶς καὶ καὶ ἀναντιῤῥήτως ἀποδεικνύων, ὅτι ἐν τῇ δοτικῇ π. χ. Διονύσοε δὲν ἐγράφη συμβολικῶς οε εἰς δήλωσιν ἁπλοῦ φθόγγου, τοῦ υ, ὅστις μετὰ ταῦτα καὶ γράφεται ἐν ταῖς βοιωτικαῖς ἐπιγραφαῖς, σημαίνων τὴν κατάληξιν τῆς δοτικῆς τῶν εἰς ος ὀνομάτων, οἷον τῷ δάμυ. Τοσούτῳ δὲ μᾶλλον δὲν θὰ ἠδύνατό τις νὰ ἀποδείξῃ τὸ ἐναντίον τῆς δοξασίας ἡμῶν ταύτης, ὅσῳ πρῶτον μὲν οὐδὲ κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ἦτο ὅλως ξένον τοῖς Ἕλλησιν ἡ διὰ δύο γραμμάτων σημείωσις ἁπλῶν φθόγγων,

(α) Ἐν ταῖς λέξεσι Διονύσοε, Ἀεσχρώνδας (C. I. G. 1599) ἐπὶ Πλαύχαε (1647).

(β) Ἐπὶ ἀγγείων ἐν τοῖς Αἴθρα (C. I. G. 7746), Κροῖσος (7756), Φόραε (Ahrens I, σελ. 199 σημ.) καὶ Λαρισαέον (Λαρισαίων ἢ Λαρισαῖον) ἐπὶ νομίσματος τῆς Λαρίσης (Ahrens I, σελ. 221 καὶ 199 σημ.). Εἶνε δὲ ὅλως ἀπίστευτον ὅτι, ἐνῷ ἅπαξ ἡ αι ἐν τῷ ὀνόματι τῶν Λαρισαίων συνηρέθη εἰς ἁπλοῦν φθόγγον, ἢ εἰς μέσον τινὰ μεταξὺ αἱ καὶ ē, ὡς δοξάζουσιν οἱ Ἐρασμῖται, ἔπειτα ἀνελύθη πάλιν εἰς αἱ, ὥστε νὰ βιάσῃ τοὺς Λαρισαίους νὰ γράφωνται καὶ πάλιν, ὡς καὶ ἀρχαιότατα, Λαρισαῖοι, καὶ μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων. Διὰ τί μετὰ τὴν πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐπικράτησιν τοῦ ἰωνικοῦ ἀλφαβήτου δὲν συνέβη καὶ δεύτερον τοιοῦτον παίγνιον τῆς συναιρέσεως καὶ ἀναλύσεως τῆς διφθόγγου παρὰ τοῖς Λαρισαίοις; Ἢ καθόλου διὰ τί ἀφανίζονται αἱ γραφαὶ αε καὶ οε ἀκριβῶς καθ' ὃν χρόνον ἐπικρατεῖ ὁ ἰωνικὸς ἀλφάβητος;

ὡς μαρτυρεῖ ἡ ἐν τισιν ἀρχαιοτάταις ἐπιγραφαῖς διὰ τοῦ ο καὶ υ γραφὴ τῆς ἑνικῆς γενικῆς, εἶτα δὲ καὶ διὰ τὸν λόγον, ὅτι τότε δὲν ἠδύναντο ἀκόμη νὰ γράψωσιν οἱ Βοιωτοὶ καὶ ἄλλοι Ἕλληνες ἀντὶ τοῦ οι ἢ τοῦ οε τὸ υ, ἅτε διὰ τοῦ γράμματος τούτου σημαινομένου ἔτι παρ' αὐτοῖς τοῦ φθόγγου ου· πρὸς δὲ τούτοις, ὅπερ εἶνε τὸ μέγιστον, διότι, ἂν τὸ οε ἐν τῷ Διονύσοε ἐξεφωνεῖτο ὡς οε, ὅπως ὁ Κούρτιος καὶ ὁ Βλάσσιος ἀποφαίνονται (α), ἐκ τῆς συναιρέσεως τῶν φωνηέντων ο καὶ ε θὰ ἐγεννᾶτο οὐχὶ τὸ υ, ἀλλὰ τὸ ου, ἢ τὸ πολὺ τὸ ω, ὡς οἱ περὶ συναιρέσεως τῶν ἑλληνικῶν φθόγγων κανόνες διδάσκουσι. Καὶ βεβαίως πολλῷ μᾶλλον πρέπει νὰ πιστεύῃ τις εἰς τοὺς κανόνας καὶ τοὺς νόμους τῆς γλώσσης, ἢ εἰς τὰς δοξασίας τῶν γραμματικῶν καὶ γλωσσολόγων, ὅταν διὰ ψιλῶν μόνον εἰκασιῶν ἀποπειρῶνται να ἑρμηνεύσωσι πράγματα, ἅτινα καὶ ἐξ ἄλλων αἰτίων ἢ αὐτοὶ νομίζουσιν ἠδύναντο νὰ ἔχωσι τὴν ἀρχὴν αὐτῶν καὶ τὴν γένεσιν.

Ἀλλ' ἀφίνοντες ἡσύχους τὰς βραχυβίους ταύτας γραφὰς, αἵτινες οὐδὲν ἄλλο ἀποδεικνύουσιν ἢ ὅ,τι καὶ ἐκ τῶν νόμων τῆς γλώσσης διδασκόμεθα, ὅτι πρωϊαίτατα παρὰ τοῖς Ἕλλησι πλεῖστα ἀλλεπάλληλα φωνήεντα συνῃρέθησαν εἰς ἁπλοῦς φθόγγους, ἐξετάζομεν ἤδη καὶ ἕτερον συμπέρασμα τοῦ Βλασσίου, ὅπερ οὗτος συνάγει ὑπὲρ τῆς διῃρημένης ἐκφωνήσεως τῶν ἑλληνικῶν διφθόγγων ἐκ τοῦ ὅτι ἡ πρώτη συλλαβὴ τοῦ ἐθνικοῦ ὀνόματος τῶν Βοιωτῶν γράφεται ἐν ταῖς βοιωτικαῖς ἐπιγραφαῖς πάντοτε διὰ τῆς οι, οὐδέποτε δὲ διὰ τοῦ υ, ὅπως πανταχοῦ ἀλλαχοῦ γράφεται ἡ οι ὑπὸ τῶν Βοιωτῶν. Τοῦτο δὲ κατ' αὐτὸν εἶνε ἀσφαλὴς ἀπόδειξις τῆς ὡς οϊ ἐκφωνήσεως τῆς διφθόγγου οι οὐ μόνον παρὰ τοῖς Βοιωτοῖς, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις Ἕλλησι. Καὶ ἡμεῖς δὲ ὁμολογοῦμεν ὅτι θὰ εἶχεν ἰσχύν τινα τὸ συμπέρασμα τοῦ Βλασσίου, ἐν μόνῃ τῇ προφορᾷ τῆς εἰρημένης συλλαβῆς Βοι περιοριζόμενον (β)· διότι ἀληθῶς ἡ γραφὴ αὕτη, ἂν δὲν εἶνε λείψανον

(α) Blass. Ueber die Aussprache, σελ. 20.

(β) Καὶ ἐν μόνῃ τῇ προφορᾷ τῶν Βοιωτῶν. Διότι οἱ Ἀθηναῖοι ἠδύναντο νὰ προφέρωσι τὸ ὄνομα Βοιωτοὶ, ὅπως καὶ ἄλλα βοιωτικὰ ὀνό-

(α) τῆς παλαιοτέρας ὀρθογραφίας (εὑρόντων ἴσως τῶν Βοιωτῶν προτιμότερον νὰ φυλάξωσιν ἀκίνητον τὴν ὀρθογραφίαν τοῦ ἐθνικοῦ αὐτῶν ὀνόματος), ἀποδεικνύει ὅτι ἡ οι ἐν τῇ συλλαβῇ Βοι ἐξεφωνεῖτο παρ' αὐτοῖς ὡς οϊ, καὶ ὅτι καθόλου αἱ συλλαβαὶ αι, οι, ει κτλ. ἔν τισι κυρίοις ὀνόμασι καὶ ἄλλαις τισὶ λέξεσι προεφέροντο διηρημένως ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ὡς τοῦτο συμβαίνει καὶ παρ' ἡμῖν ἐν πολλοῖς τῶν κυρίων καὶ προσηγορικῶν ὀνομάτων. Ἐκεῖνος δὲ μόνον δύναται ἐκ τούτου νὰ συμπεραίνῃ ὅτι αἱ ἑλληνικαὶ δίφθογγοι ἐξεφωνοῦντο διηρημένως, ὅστις ἀγνοεῖ ὅτι διὰ τῶν αὐτῶν γραμμάτων, δι' ὧν ἐσημαίνοντο αἱ δίφθογγοι, ἐσημαίνοντο παρὰ τοῖς Ἕλλησιν, ὡς καὶ παρ' ἡμῖν νῦν καὶ παρ' ἄλλοις ἔθνεσιν, οἷον τοῖς Γάλλοις, καὶ ἄλλοι οὐχὶ ἁπλοῖ, ἀλλὰ σύνθετοι φθόγγοι. Κατὰ ταῦτα δὲ καὶ τὸ ὑπὸ Ἀναξαγόρου εἰς τοὺς Βοιωτοὺς ῥηθέν· εἰκότως καλεῖσθε Βοιωτοί· βοῶν γὰρ ὦτα ἔχετε· τὸ ὑπὸ τῶν Ἐρασμιτῶν (6) μνημονευόμενον εἰς ἀπόδειξιν ὅτι ἡ οι ἐξεφωνεῖτο ὡς οϊ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, οὐδὲν ἄλλο ἀποδεικνύει, ἢ ὅ,τι ἄρτι ἐλέγομεν, ἢ καὶ ὅτι ὁ Ἀναξαγόρας, θέλων νὰ σκώψῃ τοὺς Βοιωτούς, διότι δὲν ἐπε-

---

ματα, ἄλλως ἢ οἱ Βοιωτοὶ, ὅπως πάλιν οὗτοι προέφερον ἄλλως τὰ τῶν Ἀθηναίων, ἑκάτερος κατὰ τὴν ἑαυτοῦ διάλεκτον.

(α) Τοσούτῳ μᾶλλον ἔχομεν λόγον νὰ πιστεύσωμεν εἰς τοῦτο, ὅσῳ καὶ ἐν τῇ καταλήξει τοῦ αὐτοῦ ὀνόματος ἐνίοτε γράφεται οι ἀντὶ υ, καὶ μάλιστα ἐν ἐπιγραφαῖς αὐστηρῶς γεγραμμέναις κατὰ τὴν βοιωτικὴν ὀρθογραφίαν (ἴδε C. I. G. N. 1593, Ἀθηναίου τόμ. Α', τεῦχ. ς', σελ. 494, ἀριθ. 9, 3), καὶ ἐν αἷς ἥκιστα περιέμενέ τις τοιαύτην ἐναλλαγὴν τῆς γραφῆς. Ἡ τοιαύτη δὲ ἀπροσδόκητος καὶ αἰφνίδιος ἐναλλαγὴ γεννᾷ πολλὴν ὑποψίαν ὅτι, ἂν οἱ Βοιωτοὶ ἦσαν ἀσταθεῖς περὶ τὴν γραφὴν τῶν καταλήξεων οι καὶ οις, γράφοντες ταύτας ποτὲ μὲν διὰ τοῦ υ, ποτὲ δὲ διὰ τῆς οι, τοῦτο προήρχετο, διότι οὐδεμίαν διάκρισιν ἐποιοῦντο μεταξὺ τῆς οι καὶ τοῦ υ, προετίμων δὲ συνήθως νὰ γράφωσι τὸ υ ἐν ταῖς εἰρημέναις καταλήξεσι, διότι καὶ ἄλλας καταλήξεις ἔγραψαν δι' ἁπλῶν φωνηέντων, ἀναγκασθέντες ὑπὸ τῆς διαφορᾶς τῆς ἑαυτῶν πρὸς τὰς ἄλλας ἑλληνικὰς διαλέκτους. Ἡ ὑποψία δὲ αὕτη μεταβάλλεται εἰς βεβαιότητα, ὅταν ἐνθυμηθῶμεν, ὅσα εἴπομεν περὶ τῶν γραφῶν αε καὶ οε καὶ τοῦ γεννήσαντος αὐτὰς νόμου τῶν συναιρέσεων.

(6) Heinrichsen. Ueber die Neugriechische Aussprache, σελ. 159.

κρότουν τοῖς ὑπ' αὐτοῦ ἀναγινωσκομένοις, ἀνέλυσεν ἐπίτηδες τὴν δίφθογγον τῆς συλλαβῆς Βοι, ὅπως καὶ πᾶς τις ἄλλος, νομίζομεν, θὰ ἠδύνατο νὰ ποιήσῃ, ἐκ τοῦ ἐτύμου τῆς λέξεως ὀρθῶς ἢ ἡμαρτημένως λαμβάνων τὸ σκῶμμα. Ὅτι δὲ ἡ ἀνάλυσις δὲν εἶνε συνήθης μόνον εἰς τοὺς νῦν ἐτυμολογοῦντας, ἀλλ' ἦτο πρᾶγμα καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους γνωστόν, δεικνύουσι πολλὰ χωρία τοῦ πλατωνικοῦ Κρατύλου. Οὐδὲ εἶχε βεβαίως φόβον τινὰ ὁ Ἀναξαγόρας ὅτι ἤθελεν ἀποβάλῃ καὶ μικρὸν τῆς δυνάμεως τὸ ἐτυμολογικὸν αὐτοῦ σκῶμμα, ἂν τις τῶν Βοιωτῶν, ὑπὸ πολλῆς εὐηθείας ἐλαυνόμενος, ἤθελεν ἀντείπῃ αὐτῷ ὅτι οὐ καλούμεθα Βοϊωτοί, ἀλλὰ Βοιωτοί (Βυωτύ).

Ἀλλ' ὁ Κούρτιος νομίζει ἀδύνατον τὴν ὡς υ προφορὰν τῆς οι ἐν τοῖς καλοῖς χρόνοις τῆς γλώσσης, διότι κατ' αὐτὸν (α) τὸ Τροζήνιοι (C. I. G. N. 106)ἐκ μόνης τῆς προφορᾶς Τροϊζήνιοι ἠδύνατο νὰ γεννηθῇ. Ἐλησμόνησεν ὅμως ὁ ἐρασμικώτατος Κούρτιος ὅτι κατὰ τὸν λόγον αὐτοῦ καὶ τὰ βοιωτικὰ Ἀμόντας καὶ Σόμφορος (β) ἐκ μόνων τῶν Ἀμοΐντας καὶ Σοΐμφορος ἠδύναντο νὰ προέλθωσιν· οὕτω δὲ ἀνάγκη νὰ ζητηθῇ, ποῦ τῆς ἑλληνικῆς χώρας ὑπῆρξαν ἄνθρωποι, τοιαῦτα ὀνόματα φέροντες. Ἕως ἂν εὑρεθῶσιν οἱ τοιοῦτοι, ἱκανὸν ἡμῖν ἔστω ἐν τῷ μεταξὺ νὰ εἴπωμεν τῷ φίλῳ διδασκάλῳ, ὅτι καὶ παρ' ἡμῖν σήμερον πολλοὶ τῶν Ἑλλήνων λέγουσι Κεφαλλονία ἢ Κεφαλλονιὰ, ἀλλὰ διὰ τοῦτο, παρακαλοῦμεν αὐτὸν πολὺ, ἂς μὴ πιστεύσῃ ὅτι οἱ λοιποὶ λέγουσι Κεφαλλοϊνία, ἀλλὰ μόνον Κεφαλληνία, προφέροντες ἀναμφιβόλως ὡς ι τὸ η, διότι καὶ ἡμεῖς σήμερον εὖ μάλα χρώμεθα τῷ ἰῶτα, ὅπως καὶ οἱ πρὸ Πλάτωνος Ἀττικοί. Οὐδὲν δὲ παράδοξον ἂν οἱ Τροιζήνιοι ἐν τῷ ἐθνικῷ αὐτῶν ὀνόματι προετίμων ἀντὶ τοῦ φθόγγου τῆς οι (ὡς ἁπλοῦ φωνήεντος ἐκφωνουμένης) τὸ ο, ὅπως οὐδὲν ἄπορον, ἀλλοι πάλιν ἀντὶ τῆς ου προέκριναν αὐτὸ τοῦτο τὸ ο, λέγοντες π. χ. βόλα ἢ βόλλα, βόλεσθε, Συράκοσαι, τὸς λύκος, ὄρανος κτλ.

(α) Studien, σελ. 276.

(β) Keil. Inscript. Bœot. σελ. 168.

Ταῦτα δὲ λέγοντες οὐδαμῶς διανοούμεθα καὶ νὰ ἀρνηθῶμεν ὅτι τὸ Βοιωτὸς καὶ Τροιζήνιος, καὶ εἴ τι ἄλλο τοιουτότροπον, δὲν ἠδύνατο νὰ ἐκφωνῆται Βοϊωτὸς, Τροϊζήνιος ὑπὸ τῶν ἐπιχωρίων, κατὰ μίμησιν δὲ τούτων ἐνίοτε καὶ ὑπὸ τῶν Ἀττικῶν καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων. Τὴν διηρημένην ταύτην ἐκφώνησιν ὁμολογοῦμεν ἀσμένως τοσούτῳ μᾶλλον, ὅσῳ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ἀττικῇ, ἔνθα ὁ νόμος τῆς συναιρέσεως καὶ κράσεως εἶχε πολλῷ μεῖζον κράτος ἢ ἐν τοῖς Δωριεῦσι καὶ τοῖς Αἰολεῦσι, βλέπομεν, ἐξ ἀναγραφῆς τῶν ὑπὸ τοῦ δήμου στεφανωθέντων διαιτητῶν ἐπὶ ἄρχοντος Ἀντικλέους (Ὀλ. 113, 4, π. Χ. 325), ὅτι ὀνόματά τινα δήμων (α)

(α) Ἴδε Ross. Die Demen von Attika, N. 5. Ταῦτα δὲ τὰ ὀνόματα εἶνε τὰ ἑξῆς· Λαμπτρέες, Εὐωνυμέες, Κολλυτέες, Ἐρχιέες, Ἀλαιέες, Πλωθέες, Χολαργέες, Ἀχαρνέες, Παλληνέες, Διομεῖες, Ἰκαριεῖες, Ἀθμονῆες. Ἴδε τοῦ αὐτοῦ καὶ Archäologische Aufsätze. Zweite Sammlung, σελ. 544, ἔνθα λέγει ὅτι ἐν τοῖς ὀνόμασι τούτοις διὰ τῶν δύο ε ἐσημαίνετο ὁ φθόγγος τοῦ η. Ἀλλὰ τὴν γνώμην ταύτην καταδικάζουσιν οὐ μόνον τὰ ὑπὸ Βοικχίου λεγόμενα κατὰ τῶν φουρμοντείων γραφῶν Λαοδάμεεα, μάτεερ, Καλλιρόεε κτλ. (C. I. G., σελ. 69), ὡς οὔσης ὅλως ἀγνώστου ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἐπιγραφικῇ τῆς διὰ τῶν δύο εε σημειώσεως τοῦ η, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ ἀναγραφὴ, ἔνθα ἀναγινώσκονται καὶ τὰ Διομεῖες, Ἰκαριεῖες, Ἀθμονῆες. Τοῦτο συνιδὼν καὶ ὁ Ῥόσσιος ἀναγκάζεται, ὅπως στηρίξῃ τὴν ἑαυτοῦ γνώμην, νὰ θεωρήσῃ τὴν γραφὴν τῶν ὀνομάτων τούτων, αὐθαιρέτως ὅμως καὶ ἄνευ τινὸς ἀποδείξεως, ἁμάρτημα τοῦ χαράκτου, γράψαντος εἰς καὶ ῆες ἀντὶ τῶν ὀρθῶν καταλήξεων ῆς καὶ εἷς, δι' ὧν εἶνε γεγραμμένα ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ λίθου καὶ τὰ Κηφισιεῖς, Ἑστιαιεῖς, Παιανιεῖς, Λευκονοεῖς, Ἀλαιεῖς, Πειραιεῖς, Αἰξωνεῖς, Φαληρεῖς, Ἀζηνιῆς. Τὸ ἡμαρτημένον τῆς δοξασίας τοῦ Ῥοσσίου ἐξελέγχεται ἔτι καὶ διὰ τοῦτο ὑπὸ τῆς ἀναγραφῆς, διότι τὸ η τῆς ἑνικῆς ὀνομαστικῆς τῶν εἰς ης ὀνομάτων οὐδέποτε σημαίνεται ἐν ταύτῃ διὰ τῶν εε, ἀλλὰ σταθερῶς διὰ τοῦ η, οἷον Δημοκλῆς, Σωκράτης, Καλλιτέλης, Ἐπιγένης, Μενεκράτης κτλ. Ἀλλ' οὐδὲ τὸ ὁμηρικὸν δέελον, Ἰλ. Κ, 466, ὠφελεῖ μᾶλλον τὸν Ῥόσσιον, οὐδὲ τὸ χωρίον τοῦ Πλάτωνος, «οὐ γὰρ νόησις τὸ ἀρχαῖον ἐκαλεῖτο, ἀλλ' ἀντὶ τοῦ η ε ἔδει λ έ γ ε ι ν δύο, νοέεσις», Κρατυλ. 411 e, ὧν τὴν μαρτυρίαν ἐπικαλεῖται ὑπὲρ τῆς ἑαυτοῦ δοξασίας. Διότι καὶ ἐν τῷ χωρίῳ τοῦ Πλάτωνος δὲν γίνεται λόγος περὶ διαφόρου γραφῆς,

ἐφύλαττον καὶ μέχρι τοῦ τέλους τῆς τετάρτης πρὸ Χριστοῦ ἑκα-

ἀλλὰ περὶ διαφόρου μορφῆς καὶ προφορᾶς τοῦ ἀρχαιοτέρου κατὰ τὴν ἀττικὴν τὴν παλαιὰν φωνὴν νοέεσις ἢ νοέεσις, καὶ τοῦ νεωτέρου νόησις· καὶ τὸ ὁμηρικὸν δὲ δέελον ἀποδεικνύει ὡσαύτως οὐχὶ ὅτι τὸ η ἔγραφον οἱ παλαιοὶ διὰ τῶν εε, ἀλλ' ὅτι ἡ ἀρχαιοτέρα μορφὴ καὶ προφορὰ τοῦ ὄῆλος ἦτο δέελος, ὅπως τῶν βασιλεῖς, τριήρεις, πήχεις, ἱππῆς ἡ βασιλέες, τριήρεες, πήχεες, ἱππῆες κτλ. Ἂν δὲ παλαιότατα ὁ φθόγγος τοῦ η ἐσημαίνετο διὰ τῶν εε, διὰ τί παραδείγματα τῆς παλαιοτάτης ταύτης γραφῆς δὲν ἐτηρήθησαν καὶ ἄλλα ἐν τοῖς ὁμηρικοῖς ποιήμασιν, ἀλλὰ μόνον τὸ δέελον; Ἀλλ' ἐάν τις καὶ ἐναντίον τούτων ἀποδεχθῇ ὡς ὀρθὴν τὴν γνώμην τοῦ Ῥοσσίου, τότε ἐξ ἀνάγκης πρέπει νὰ ἀποδεχθῇ καὶ τὸ κατὰ ταύτην συμπέρασμα τοῦ αὐτοῦ, ὅτι οἱ φθόγγοι η καὶ ει, ἐπειδὴ προσέπιπτον ὁμοίως τῇ ἀκοῇ, ἠδύναντο νὰ γράφωνται ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ἀττικῆς πεζογραφίας ἀδιαφόρως ἢ διὰ τοῦ ε, ἢ τοῦ εε, ἢ τοῦ η ἢ τοῦ ῃ· πρέπει δηλαδὴ κατ' ἀνάγκην νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι οἱ Ἕλληνες οὕτως ἦσαν εἰθισμένοι ἀπὸ Εὐκλείδου νὰ γράφωσι διὰ δύο γραμμάτων ἁπλοῦς φθόγγους, ὥστε καὶ τὸν φθόγγον τοῦ η καὶ ει, πάντοτε δι' ἑνὸς γράμματος, τοῦ ε, πρὸ Εὐκλείδου σημαινόμενον, ἅτε ἁπλοῦν ὄντα, ἀπὸ τοῦ ἄρχοντος ἐκείνου ἠδύναντο πλέον νὰ γράφωσιν ἀδιαφόρως ποτὲ μὲν δι' ἑνὸς, ποτὲ δὲ διὰ δύο γραμμάτων, κατά τε τὸν παλαιότερον καὶ τὸν νεώτερον τρόπον, εἰ μὴ πάντοτε καὶ παντοῦ, καὶ μάλιστα ἐν τοῖς δημοσίοις γράμμασιν, ὅπου ἐτηρεῖτο ὡς οἷόν τε αὐστηρότατα ἡ ὑπὸ τῶν Ἰώνων ἐπινοηθεῖσα ἀκριβεστάτη ὀρθογραφικὴ διάκρισις τῶν λέξεων, ἀλλ' ἐνίοτε μόνον, ὑπὸ τῶν μὴ τὰ τοιαῦτα ἀκριβούντων· πρὸς δὲ τούτοις, ἂν ἀλλαχόθεν ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ ει ἀπὸ Εὐκλείδου ἐξεφωνεῖτο ὡς ῑ, νὰ συμπεράνῃ ἐκ τῶν λεγομένων ὑπὸ τοῦ Ῥοσσίου ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἐπὶ Δημοσθένους καὶ Πλάτωνος τὸν φθόγγον τοῦ ι ἠδύναντο νὰ σημαίνωσιν ἀδιαφόρως ποτὲ μὲν κατὰ τὴν ἀρχαιοτέραν γραφὴν, διὰ τοῦ ε καὶ εε, ποτὲ δὲ κατὰ τὴν νεωτέραν διὰ τῶν ει καὶ η καὶ ῃ, ὅπως καὶ οἱ Ἄγγλοι σήμερον τὸν αὐτὸν φθόγγον ι σημαίνουσιν ἐν ταύταις μὲν τῶν λέξεων διὰ τοῦ e, ἐν ἐκείναις δὲ διὰ τῶν ee, ἐν ἄλλαις δὲ πάλιν διὰ τῶν ea. Ταῦτα δὲ ὁμολογῶν δὲν θὰ ἦτο βεβαίως ἠναγκασμένος νὰ ὁμολογήσῃ οὔτε περὶ τῶν Ἄγγλων, οὔτε περὶ τῶν Ἑλλήνων, ὅτι καὶ ἐξ ἀρχῆς οὕτως, ὡς ι, προέφερον τὸν διὰ τοῦ ε ἢ εε ἢ ει ἢ ea δηλούμενον φθόγγον. Ἀλλὰ νομίζομεν ὅτι τὴν γνώμην ταύτην τοῦ Ῥοσσίου οὔτε ἠσπάσθη, οὔτε θὰ θελήσῃ ποτὲ νὰ ἀσπασθῇ τις τῶν Ἐρασμιτῶν, ἅτε ἐκ βάθρων ἀνασκάπτουσαν ὁλόκληρον τὸ ἐρασμικὸν οἰκοδόμημα.

τονταετηρίδος (ἴσως δὲ καὶ βραδύτερον), τὴν παλαιοτάτην αὐτῶν ἐκφώνησιν, διατηροῦντα ἀσυναίρετον τὴν κατάληξιν εες τῆς πληθυντικῆς ὀνομαστικῆς, ἐνῷ ἡ κατάληξις αὕτη ἦτο ἤδη συνῃρημένη ἐν Ἀθήναις ἐξ ἀμνημονεύτων χρόνων, ὅπως πᾶσαι αἱ πρὸ Εὐκλείδου (α) καὶ αἱ μετ' αὐτὸν ἀττικαὶ ἐπιγραφαὶ, καὶ ἡ χρῆσις τῶν Ἀττικῶν συγγραφέων τρανότατα μαρτυροῦσιν. Ἐκ τῆς εἰρημένης ἀναγραφῆς συμπεραίνεται ὡσαύτως μετὰ πολλῆς πιθανότητος, ὅτι καὶ ἄλλαι καταλήξεις καὶ ἄλλα ἀλλεπάλληλα φωνήεντα διέμενον ἀσυναίρετα ἐν τοῖς αὐτοῖς δήμοις, ἢ καὶ ἐν ἄλλοις, ὧν οἱ κάτοικοι, ἧττον τῶν λοιπῶν Ἀττικῶν συμπαρακολουθοῦντες τῇ ἐν τῷ ἄστει συμβαινούσῃ καθ' ἡμέραν μεταβολῇ περὶ τὴν γλῶσσαν, καὶ τὰς ἐννοίας καὶ τὰ ἤθη, ἐνέμενον πιστότεροι εἰς τὰ πάτρια, οὐ μόνον τὰ ἀρχαῖα ἤθη καὶ ἔθιμα καὶ τὰς ἄλλας παραδόσεις αὐστηρότερον φυλάττοντες, ἀλλὰ καὶ τὸ ἰδίωμα τῆς ἀττικῆς τῆς παλαιᾶς φωνῆς ἀκραιφνέστερον καὶ καθαρώτερον διασῴζοντες. Ἥκιστα δὲ πιθανῶς, καὶ οἷον εἰσάγοντες τὸν θεὸν τὸν ἀπὸ μηχανῆς, ἐπικαλοῦνται οἱ Ἐρασμῖται εἰς βοήθειαν τὴν προφορὰν τῶν πολλῶν, ὅταν ἐξ ἀρχαίων ἐπιγραφῶν καὶ ἄλλων ἀποδείξεων βλέπωσιν ἑαυτοὺς ἠναγκασμένους νὰ ὁμολογήσωσιν ἐν πολλοῖς τὸ ἀρχαῖον τῆς ὡς ἁπλῶν φωνηέντων ἐκφωνήσεως τῶν διφθόγγων. Διότι ἐκ τοῦ εἰρημένου παραδείγματος τῶν ὀνομάτων Ἀχαρνέες, Λαμπτρέες κτλ. πᾶς τις δύναται νὰ συμπεράνῃ ὅτι τὸ συνῃρημένον δὲν ἦτο ἴδιον τῆς τῶν πολλῶν καὶ τῶν χωριτῶν γλώσσης, ἀλλὰ τῆς τῶν λογίων καὶ τῶν συγγραφέων (β) καὶ τῶν

(α) Αἴτινες ἀντὶ τῆς ἀρχαιοτέρας καὶ ἀσυναιρέτου καταλήξεως εες ἔχουσι πάντοτε ἐν τοῖς τοιούτοις ὀνόμασι τὴν ες, διὰ τοῦ ἁπλοῦ ε σημαίνουσαι τὸν ἐκ τῆς συναιρέσεως τῶν δύο ε προελθόντα ἁπλοῦν φθόγγον τοῦ η καὶ τῆς ει, ὅπως διὰ τοῦ ἁπλοῦ ο αἱ αὐταὶ πρὸ Εὐκλείδου ἐπιγραφαὶ σημαίνουσι τὸν ἐκ τῆς συναιρέσεως τῶν δύο ο γεννηθέντα ἁπλοῦν φθόγγον τῆς μετὰ ταῦτα διὰ δύο χαρακτήρων γραφομένης ου.

(β) Ἂν οἱ τραγικοὶ μεταχειρίζονται ἐνίοτε ποιητικῶν ἕνεκα λόγων τὰ ἀσυναίρετα ἀντὶ τῶν συνῃρημένων, οἷον ἀΐσσω ἀντὶ ἄσσω, φάος, ἀντὶ φῶς κτλ., ἢ καὶ ἄλλας λέξεις τῆς ἀρχαίας φωνῆς, οὐδεὶς βεβαίως δύναται ἐκ τούτου νὰ συμπεράνῃ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἐπὶ Περικλέους καὶ

ἐν ἄστει, ἐξ ἀρχαιοτάτων χρόνων προτιμησάντων τοὺς συνῃρημένους καὶ ἁπλοῦς φθόγγους τῶν διῃρημένων καὶ συνθέτων.

Συγκεφαλαιοῦντες πάντα τὰ μέχρι τοῦδε εἰρημένα περὶ τῶν ἐρασμικῶν ἀποδείξεων τῶν λαμβανομένων ἐκ τῆς ἐτυμολογίας καὶ τῆς γραφῆς, λέγομεν. Ἐπειδὴ οἱ Ἐρασμῖται ἐν ταῖς ἰδίαις αὐτῶν περὶ τῆς ἑλληνικῆς προφορᾶς μελέταις ἠμέλησαν νὰ ἐρευνήσωσιν ἀκριβῶς, κατὰ πόσον τὸ νεκρὸν γράμμα δύναται νὰ σημάνῃ τὴν ζῶσαν καὶ ἀληθῆ προφοράν, ἀφῆκαν δὲ διὰ τοῦτο ἀνεξέταστον, ὁποία ἦτο ἡ φύσις τῆς ἑλληνικῆς ὀρθογραφίας ἀπὸ τοῦ Εὐκλείδου τοὐλάχιστον καὶ μετὰ ταῦτα, ὑπέλαβον δὲ διαφθοράν, ὅ,τι ἀποτελεῖ νόμον καὶ κανόνα τῆς ἀττικῆς διαλέκτου, ἡμιτελῶς δὲ καὶ ἡμαρτημένως ἐξήτασαν καὶ τὰ φαινόμενα τῆς κράσεως, διὰ ταῦτα οὐδὲν ἄπορον, ἂν, οὐχὶ ἀληθῶς ἀντιληφθέντες τοῦ πράγματος, ἐφαντάσθησαν ὅτι εὗρον τὴν ἀττικὴν φωνήν, ἐνῷ οὐδὲν ἄλλο ἐποίησαν ἀληθῶς, ἢ ἐβίασαν τὸ νεκρὸν γράμμα νὰ λάβῃ παρ' Ἀττικοῖς ἑκὸν ἄκον τὴν γερμανικὴν προφοράν. Τοὐλάχιστον δυνάμεθα νὰ συγχαρῶμεν αὐτοῖς, ὅτι *ὑπὸ πολλῆς φιλοσοφίας τὰ πάντα συγκυκήσαντες*, κατὰ Πλάτωνα, *ἐδυνήθησαν ὅμως ἑαυτοῖς ἀρέσκειν*. Ὅπως δὲ ἀποβῇ τέλειον τὸ πρᾶγμα, ἓν ἔτι ὑπολείπεται τοῖς Ἐρασμίταις, καὶ μάλιστα τοῖς σφοδροτάτοις αὐτῶν· νὰ τυπώσωσιν ἐν Λειψίᾳ, ἢ ὅπου ἀλλαχοῦ βούλωνται, τοὺς Ἕλληνας συγγραφεῖς γερμανικοῖς γράμμασιν, ἵνα πάντες, ὁμοεθνεῖς τε καὶ ἀλλοεθνεῖς, ἀναγινώσκοντες ὁπωσδήποτε γερμανικὰ, εἰδότες ἢ μὴ εἰδότες τὴν ἑλληνικὴν, δύνωνται ἐν ἀκαρεῖ χρόνῳ ἄνευ διδασκαλίας τινὸς, πλὴν ἴσως τῆς περὶ τοῦ ζ (α), νὰ ἀναγινώσκωσιν ὡς ἄλλοι ἐπὶ Περικλέους καὶ Πλάτωνος Ἀθηναῖοι, ὁ δὲ κόσμος, ἐκπληττόμενος ὑπὸ τῶν ὁρωμένων καὶ ἀκουο-

---

ἐν τῷ καθ' ἡμέραν βίῳ μετεχειρίζοντο τὰς ἀσυναιρέτους, ἢ τὰς ἄλλας ἀρχαιοπρεπεῖς καὶ ποιητικὰς λέξεις.

(α) Ἐπειδὴ καὶ ὁ Κούρτιος νομίζει ἀτοπωτάτην τὴν κατὰ τὸ γερμανικὸν z προφορὰν τοῦ γράμματος τούτου, διδάσκων ὅτι πάντως πρέπει νὰ ἐκφωνῆται ὡς dz (dζ).

μένων, πιστεύσῃ πλέον ἀδιστάκτως ὅτι δὲν παρῆλθον ὅλως οἱ καιροὶ τῶν θαυμάτων.

Μόλις ἐκδοθέντος τοῦ ἡμίσεος τῆς παρούσης πραγματείας, τοῦ καταχωρισθέντος εἰς τὸ ε' τεῦχος τοῦ Β' τόμου τοῦ Ἀθηναίου, ὁ ἐν Ἀθήναις ἐπιδημῶν Γερμανὸς Δερνῆρος, ὁ μέλλων νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ὁ Κοραῆς καὶ Φίλιππος Ἰωάννου, ἅτε Ἕλληνες ὄντες, περιέπλεξαν μᾶλλον ἢ ἔλυσαν τὸ περὶ τῆς σημερινῆς ἡμῶν γλώσσης ζήτημα, καὶ ἦτο χρεία νὰ ἔλθῃ αὐτὸς εἰς Ἑλλάδα, ἵνα διδάξῃ τοὺς Ἕλληνας, πῶς πρέπει νὰ ὁμιλῶσι καὶ γράφωσι τὴν ἰδίαν ἑαυτῶν γλῶσσαν, βαρέως, ὡς ἔοικε, φέρων νὰ βλέπῃ ὅτι ἡμεῖς, εἷς τις τῶν ἀγλώσσων τούτων Ἑλλήνων ὄντες, ἐτολμήσαμεν νὰ ἐπιχειρήσωμεν ἐπιστημονικὴν βάσανον τῶν ἐρασμικῶν ἀποδείξεων, πρᾶγμα, ὅπερ αὐτῷ μόνῳ, τῷ ἐν γλωσσικοῖς ζητήμασι ὁμολογουμένως δοκιμωτάτῳ, θὰ ἦτο συγκεχωρημένον, ἔσπευσε παραχρῆμα ἐν τῷ β' φύλλῳ τῆς Νέας Ἑλλάδος νὰ μεμφθῇ τινας τῶν ἡμετέρων ἀποδείξεων ὡς σοφιστικὰς δῆθεν καὶ παραλόγους, ὑποσχεθεὶς νὰ ἀνασκευάσῃ αὐτὰς ἀθρόας καὶ ἅρδην ἔν τινι τῶν ἑξῆς φύλλων. Καὶ μέχρι μὲν τῆς σήμερον, μελλονικιῶν, δὲν ἐπλήρωσε τὴν δημοσίᾳ γενομένην ὑπόσχεσιν, καὶ ἀγνοοῦμεν ὁποῖά τινα ὅπλα προχειρίζεται καθ' ἡμῶν. Ἐξ ὅσων ὅμως ἔγραψεν ἐν τῷ εἰρημένῳ φύλλῳ εἰκάζοντες, καὶ, τὸ τῆς παροιμίας, ἐξ ὄνυχος τὸν λέοντα, δὲν ἀμφιβάλλομεν τὸ παράπαν περὶ τῆς δεινότητος αὐτῶν, καὶ ἀπὸ τοῦδε μάλιστα συγχαίρομεν τῷ φίλῳ Δερνήρῳ ἐπὶ τῇ λαμπρᾷ ἐπιτυχίᾳ, ἥτις ἐλπίζομεν ὅτι θέλει ἐπιστέψῃ καὶ τὰς ἄλλας αὐτοῦ περὶ τῶν ἄκου' τον, στέκω, λιμπίδα καὶ τῶν τοιούτων σοφωτάτας ἐτυμολογικὰς θεωρίας. Καὶ πῶς θὰ ἦτο ἐπιτετραμμένον πλέον νὰ ἀμφιβάλλωμεν, ὅτε εἴδομεν αὐτὸν ἀποπειραθέντα, μετὰ θαυμαστῆς ὄντως ἀγχινοίας, νὰ ἀνασκευάσῃ πάντα, ὅσα ἡμεῖς εἴπομεν κατὰ τῶν ἐκ τῆς κράσεως ἀποδείξεων τοῦ Κουρτίου, δι' ἑνὸς καὶ μόνου ἐπιχειρήματος, φοβεροῦ νὴ Δία καὶ ἀκαταγωνίστου, ὅτι αἱ δίφθογγοι ἀνάγκη νὰ ἐξεφωνοῦντο διηρημένως ὑπὸ τοῦ Σοφοκλέους καὶ τοῦ Ἀριστοφάνους, διότι οἱ νῦν Ἕλληνες λέγομεν τὸ εἶδες καὶ τόϊδες, τὸ εἶπες καὶ τόϊπες, τὰ

εἶδες καὶ τάϊδες; Καίτοι δὲ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς συνιδόντες τὸ ἀπροσμάχητον τῶν τοιούτων ἐπιχειρημάτων, ἀλλ' ὅμως ἐνομίσαμεν καθῆκον ἡμῶν, προκληθέντες, νὰ μὴ ἀφήσωμεν ἀβασάνιστον μόνην τὴν δύναμιν τοῦ δεφνηρείου ἐπιχειρήματος, ἀφοῦ ἅπαξ ἐπεχειρήσαμεν νὰ βασανίσωμεν τὴν δύναμιν τῶν ἀποδείξεων τοῦ Κουρτίου, τοῦ Κυννήρου, τοῦ Βλασσίου καὶ ἄλλων. Καὶ δὴ ἐν τῷ 3006 φύλλῳ τοῦ *Αἰῶνος* ἐλάβομεν τὸ θάρρος νὰ ἀπαντήσωμεν τῷ γλωσσολογικωτάτῳ Δεφνήρῳ, καὶ ἀντιπαρατηρήσωμεν αὐτῷ ὅτι τὰ τόϊδες καὶ τάϊδες δὲν εἶνε κράσεις, ὡς ὑπέλαβεν, ἐκ βαθείας βεβαίως γνώσεως τοῦ νέου ἡμῶν ἰδιώματος, ἀλλ' ἁπλαῖ συνιζήσεις· θεωρίαι δὲ ἐκ τοιούτων συνιζήσεων δὲν εἶνε ἱκαναὶ νὰ ἀποδείξωσιν ὅτι αἱ ἐκ κράσεως γεννηθεῖσαι αι καὶ οι ἐν τοῖς θοἰμάτιον, θαἰμάτια ἐξεφωνοῦντο διηρημένως ὑπὸ τῶν ἐπὶ Περικλέους Ἀθηναίων, ἐνῷ ὁ ἐν τῇ ἀττικῇ διαλέκτῳ νόμος τῶν συναιρέσεων καὶ κράσεων τρανῶς διδάσκει πᾶν τοὐναντίον. Τὰ αὐτὰ δὲ ἰσχυριζόμενοι καὶ ἐνταῦθα ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι ἡ νέα ἡμῶν γλῶσσα στερεῖται τῶν κράσεων τῆς ἀρχαίας, ἐκείνων τοὐλάχιστον, ὧν ἔχομεν χρείαν ἐν τῷ παρόντι ζητήματι, ἐκείνων δηλαδή, ἐν αἷς ἐκ τῶν δύο συνερχομένων φωνηέντων γεννᾶται τρίτος τις φθόγγος, διάφορος τῶν γεννησάντων, ἁπλοῦς δὲ πάντοτε καὶ στοιχειώδης. Ἕνεκα δὲ τῆς ἐν τῇ νεωτέρᾳ γλώσσῃ ἐλλείψεως τοῦ τοιούτου εἴδους τῶν κράσεων δὲν λέγομεν οὔτε κοῦταν, οὔτε κοὐρφανός, οὔτε κοὖχι, ὅπως οἱ ἀρχαῖοι χὦταν, κὠρφανός, τοὖπος, τοὖργον κτλ., ἀλλὰ μόνον κι' ὅταν, κι' ὀρφανός, κι' ὄχι, προφέροντες τὸν φθόγγον ε τοῦ καὶ μετὰ τοῦ ἑπομένου φωνήεντος ἐν συνιζήσει, ὅπως καὶ τὸν ἐν τοῖς δίκιος, παλιὸς, γριὰ κτλ. Διὰ τὸν αὐτὸν δὲ λόγον λέγομεν μόνον κι' ἐγώ, οὐδέποτε δὲ κἀγώ, ὅπως πάντως ἔπρεπε νὰ λέγωμεν ἐνίοτε, ἂν καὶ παρ' ἡμῖν νῦν εἶχεν ἰσχύν τινα ὁ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις κρατῶν νόμος τῶν κράσεων, ὁ γεννήσας ἐκ τῶν λέξεων τὰ ὅπλα, τὸ ἔρμαιον, τὸ ὁμόφυλον, τὸ ἱμάτιον, τὰ ἱμάτια, τὰς θὤπλα, θοὔρμαιον, θοὐμόφυλον, θοἱμάτιον, θαἱμάτια. Ἂν δὲ ἔν τισιν ἑλληνικοῖς μέρεσι καὶ μάλιστα ἐν ταῖς νήσοις τοῦ Αἰγαίου, οἷον ἐν Τήνῳ, Λέσβῳ, Σάμῳ λέγουσι συνήθως τοὔφαγα, τοὔπια, ἀντὶ τῶν παρὰ τοῖς ἄλλοις Ἕλλησι τό'φαγα, τό'πια,

λέγουσιν ὅμως ἐν ταῖς αὐταῖς νήσοις καὶ τοῦδες, τοῦπες, σεῖδα (σῖδα), τᾶδες, τᾶπες, ἀντὶ τῶν παρὰ τοῖς ἄλλοις Ἕλλησι τόϊδες, τόϊπες, σέϊδα κτλ. Ὥστε καὶ ἂν ἐπεθύμει ὁ Δεφνῆρος νὰ εὑρίσκῃ ἐν τοῖς εἰρημένοις παραδείγμασι τεκμήρια ὑπάρξεως καὶ τοῦ δευτέρου εἴδους τῶν κράσεων παρὰ τοῖς νῦν Ἕλλησιν, ὅπως καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, πάλιν ὅμως οὐδὲ οὕτω θὰ ὠφελεῖτο μᾶλλον ἐκ τῶν τοιούτων παραδειγμάτων, διότι τὰ τοῦδες καὶ τοῦπες καὶ σεῖδα, θὰ ἀπεδείκνυον ὅτι καὶ ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς γλώσσῃ, ὅπου τῆς Ἑλλάδος τὰ ο καὶ ε φαίνονται συγκεραννύμενα εἰς ἁπλοῦν φθόγγον, ἐκεῖ συγκεράννυνται εἰς ἁπλοῦς φθόγγους καὶ τὸ α καὶ ι, καὶ ο καὶ ι καὶ ε καὶ ι, καὶ ὅτι ἀνάγκη καὶ αἱ αι καὶ οι ἐν τοῖς θαἰμάτια, θοἰμάτιον, νὰ ἐξεφωνοῦντο ὡς ἁπλᾶ φωνήεντα ὑπὸ τοῦ Σοφοκλέους καὶ τοῦ Ἀριστοφάνους καὶ τῶν ἄλλων συγχρόνων Ἀθηναίων. Ἀλλὰ παρακαλοῦμεν πολὺ τὸν φίλον Δεφνῆρον νὰ μὴ νομίσῃ ὅτι τὰ τοὔπια καὶ τοὔφαγα καὶ τοῦδες καὶ τοῦπες προῆλθον ἐκ κράσεως τῶν ο καὶ ε καὶ ο καὶ ι, ἀλλὰ νὰ πιστεύσῃ μεθ' ἡμῶν ὅτι ταῦτα ἐγεννήθησαν ἐκ τῶν τό'πια, τό'φαγα, τό'δες, τό'πες (ἅπερ καὶ λέγονται ἐνιαχοῦ), κατὰ τροπὴν τοῦ ο εἰς ου, ὅπως ἀποδεικνύουσι τὰ ἐν Τήνῳ π. χ. καὶ ἄλλαις νήσοις λεγόμενα τοὺ βλέπω ἀντὶ τὸ βλέπω, οὺ κόσμος ἀντὶ ὁ κόσμος, οὺ ἕνας ἀντὶ ὁ ἕνας (α). Ἔτι δὲ παρακαλοῦμεν αὐτὸν νὰ πιστεύσῃ ὁμοίως ὅτι τὰ τᾶδες ἢ τά'δες, τᾶπες ἢ τά'πες, ἐγεννήθησαν ὅπως τὰ νἄλθω ἢ νά'λθω, νἄχω ἢ νά'χω, καὶ εἰς πᾶν ἄλλο δύνανται νὰ χρησιμεύσωσιν, ἢ εἰς ἀπόδειξιν ὅτι ἡ αι ἐν τῷ θαἰμάτια πρέπει νὰ ἐκφωνῆται ὡς ἁπλοῦν α, ἤ, ὅπερ ταὐτὸν, ὅτι τὸ θαἰμάτια διὰ τοῦ χρόνου ἔμελλε πάντως νὰ γείνῃ θᾰμάτια. Μετὰ πολλῆς λοιπὸν ἀπερισκεψίας ἠθέλησεν ὁ φίλος νὰ μᾶς ὑπομνήσῃ ὅτι καὶ αὐτοί, ἀφοῦ οἱ Ἐρασμῖται ἐλησμόνησαν νὰ ἐξετάσωσιν, ἠδυνάμεθα, ἂν ἠθέλομεν ὀλίγον ἐπιστήσῃ τὸν νοῦν εἰς τὰ μητρικῆς ἡμῶν γλώσσης τόϊδες, τάϊδες, νὰ λύσωμεν τὴν ἡμετέραν ἀπορίαν, πῶς αἱ αι

(α) Τὸ δὲ ἐν τῇ νήσῳ Μεγίστῃ (Καστελλοῤῥίζῳ) οὔνας δὲν λέγεται ἀντὶ τοῦ ὁ ἕνας ἢ οὐ ἕνας, ὅπως ἴσως ἤθελε νομίσῃ ὁ Δεφνῆρος, ἀλλ' ἀντὶ τοῦ ἁπλοῦ ἕνας.

καὶ οι, καὶ ἐκεῖ, ὅπου εἶνε προϊόντα κράσεως, οἷον ἐν τοῖς θοἰμάτιον, θαἰμάτια, ἠδύναντο νὰ ἐκφωνῶνται διηρημέναι θοϊμάτιον, θαϊμάτια.

Χαριέστατος δὲ ἐφάνη ἡμῖν ὁ Δεφνῆρος, ὅτε ἐπιχειρήσας νὰ ἀνασκευάσῃ ὅσα ἡμεῖς λέγομεν περὶ τῶν ἑλληνικῶν κράσεων, ὅτι αὗται δὲν εἶνε, ὡς δοξάζει ὁ Κούρτιος, στιγμιαῖαι συναιρέσεις, καὶ οὐδὲν λέγουσι βέβαιον καὶ ὡρισμένον περὶ τῆς προφορᾶς τῶν διφθόγγων ἐπὶ Περικλέους, οὕτως ἐξεταζόμεναι, ὅπως ἐξετάζουσιν αὐτὰς οἱ Ἐρασμῖται, αὐτὸς μὲν οὐδὲν ἀπεκρίθη πρὸς πάντα ταῦτα, ἐπανέλαβε δὲ μόνον ξηρῶς καὶ ὡς ἑτεροκίνητος μηχανὴ τοὺς λόγους τοῦ Κουρτίου, ὅτι αἱ κράσεις εἶνε στιγμιαῖαι συναιρέσεις. Ἀπορῶν δὲ πῶς νὰ ἀνασκευάσῃ τὰς ἡμετέρας κατὰ τῆς εἰρημένης δοξασίας τοῦ Κουρτίου ἀποδείξεις, οὐδὲ γρὺ λέγει περὶ τῆς ὑφ' ἡμῶν μνημονευομένης κράσεως θἄτερον, διότι ἔβλεπεν ὅτι θὰ ἦτο ἠναγκασμένος ἢ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι τὸ πρῶτον ε ἐν τῷ ἕτερον οἱ ἐπὶ Περικλέους Ἀθηναῖοι ἔδει πάντως νὰ ἐκφωνῶσιν ὡς α, ἀφοῦ δὲν ἔλεγον θοὔτερον, ἢ νὰ συνομολογήσῃ ἡμῖν ὅτι πλανᾶται καὶ πολὺ ὁ διδάσκαλος Κούρτιος, δοξάζων ὅτι αἱ κράσεις, ὡς στιγμιαῖαι συναιρέσεις, εἶνε τὸ ἄριστον τεκμήριον τῆς προφορᾶς τῆς ἐπὶ Περικλέους. Δὲν θὰ εἶχε δὲ ἴσως δυσκολίαν τινὰ καὶ τοιοῦτόν τι νὰ ἰσχυρισθῇ, ὅτι τὸ ἕτερον ἐξεφωνεῖτο ὡς ἄτερον ὑπὸ τῶν ἐπὶ Περικλέους Ἀθηναίων, ἂν ὑπῆρχε διαφωνία τις περὶ τῆς ἐκφωνήσεως τοῦ α καὶ ε, ὅπως περὶ τῆς ἐκφωνήσεως τῆς αι καὶ οι. Ἀλλ' ἐπειδὴ τοιαύτη διαφωνία δὲν ὑπάρχει, διὰ τοῦτο ὁ μὲν Κούρτιος ἠναγκάσθη νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι τὸ θἄτερον εἶνε τὸ μόνον παράδειγμα ἀρχαιοτάτης κράσεως, χωρὶς ὅμως νὰ ἀποδείξῃ, διὰ τί καὶ τὰ κἀγὼ, κᾆτα, μοὐδόκει κτλ. δὲν εἶνε ὡσαύτως παραδείγματα ἀρχαιοτάτης κράσεως, ὁ δὲ Δεφνῆρος ἐνόμισε φρονιμώτερον νὰ ἀντιπαρέλθῃ ἐν εὐφήμῳ σιγῇ, καὶ μόνον ἐν παρόδῳ νὰ ὀνομάσῃ μὴ ἐπιστημονικά, ὅσα ἡμεῖς λέγομεν εὐθὺς ἐν τοῖς ἑξῆς, προσεπικυροῦντες διὰ παραδειγμάτων, ὅτι αἱ κράσεις δὲν εἶνε ἀκαριαῖαι συναιρέσεις, ἀλλὰ τελειόταται ἤδη οὖσαι ἀπὸ χρόνων ἀρχαιοτέρων τῶν Μηδικῶν, μετεδίδοντο τοῖς ἐπιγιγνομένοις ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεὰν, ὅπως καὶ πᾶσαι αἱ λοιπαὶ ἄπειροι

ἁπλαῖ καὶ σύνθετοι λέξεις. Κατανοήσας δὲ καὶ αὐτὸς, ὡς φαίνεται, τὴν δύναμιν τῶν ἡμετέρων παραδειγμάτων καὶ συλλογισμῶν, ἀλλ' ἀμηχανῶν τί νὰ εἴπῃ, προσποιεῖται μὲν κατ' ἀρχὰς ὅτι ἀπαξιοῖ νὰ ἀπαντήσῃ πρὸς τοιαῦτα ἀσθενῆ ἐπιχειρήματα, ἔπειτα ὅμως, ἀφοῦ ἤκουσέ που ὅτι ἡμεῖς λέγομεν τὸ εἶδες καὶ τόϊδες, τὸ εἶπες καὶ τόϊπες καὶ τ.λ., νομίσας πλέον ὅτι ἀνεκάλυψέ τι μέγα, ἔρχεται τέλος, συγκαταβαίνων, νὰ μᾶς διδάξῃ ὅτι κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον θὰ ἦτο ἓν καὶ τὸ αὐτὸ καὶ δὲν θὰ ὑπῆρχεν οὐδεμία διαφορὰ, ἄν τις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἔλεγε κἀϊ ἐγὼ μὲν καθ' ἑαυτὸν, κἀγὼ δὲ μεγαλοφώνως, ὁμοίως δὲ κἀϊ ἔϊτα καὶ κἆτα, μοϊ ἔδωκε καὶ μοὔδωκεν. Ἀλλ' ἡ ἀγχινουστάτη αὕτη παραβολὴ καὶ ἐξομοίωσις θὰ εἶχέ τινα λόγον, ἂν οἱ Ἕλληνες μετὰ τὴν κρᾶσιν ἀντὶ κἀϊ ἐγὼ, μοϊ ἔδωκε κτλ., ἔλεγον κἀϊεγὼ, μοϊέδωκε, καὶ δὲν ἐξεφώνουν κἀγὼ, μοὔδωκεν, ἐν οἷς αἴφνης καὶ ἀπροσδοκήτως ἐκ τῶν τριῶν βλαστάνει εἷς φθόγγος, καὶ ἐνίοτε διάφορος ἐκείνων ἐξ ὧν ἐγεννήθη. Ὅτι δὲ τὰ κἀγὼ, μοὐδόκει δὲν ἐγεννήθησαν αἴφνης καὶ διὰ μιᾶς, ἀλλὰ διὰ πολλοῦ χρόνου, ὁμολογεῖ λεληθότως καὶ αὐτὸς ὁ Κούρτιος (καὶ οὕτως αὐτὸς ἀναιρεῖ τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ δοξασίαν, ὅτι αἱ κράσεις εἶνε στιγμιαῖαι συναιρέσεις), ὅταν ἰσχυρίζηται (Studien κτλ. 1[2] σελ. 284) ὅτι οἱ Ἕλληνες πρὶν εἴπωσι κἀγὼ, ἔλεγον κἀ ἐγὼ, καὶ ὅ' ἐμοὶ, πρὶν εἴπωσιν ὁὐμοί. Ὅτε λοιπὸν καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν λόγων τοῦ Κουρτίου συμπεραίνεται ὅτι αἱ κράσεις δὲν ἐγεννήθησαν ἐν ἀκαρεῖ χρόνῳ, οὐδὲ εἶνε ἀκαριαῖαι συναιρέσεις, πόθεν λοιπὸν γινώσκουσιν οἱ Ἐρασμῖται καὶ ὁ Δεφνῆρος ὅτι αἱ αι καὶ οι ἐν τοῖς καὶ, μοὶ, σοὶ, οἱ, οἶμαι κτλ. δὲν ἦσαν ἐπὶ Περικλέους συνῃρημέναι εἰς ἁπλοῦς διφθόγγους, ἐνῷ ὁ νόμος τῶν συναιρέσεων καὶ κράσεων διδάσκει πᾶν τοὐναντίον; Ἔπειτα, ἂν ἀκαριαῖος χρόνος καὶ συναίρεσις ἦτό τι δυνατὸν ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ, διὰ τί ἐκ τῶν ἀεἴδω, ἄεἰδεν ἢ ἐαεϊδεν, ἀοϊδὴ, λόγοϊο, ἀργυρέοϊο κτλ. δὲν ἐγεννήθησαν ἐν ἀκαρεῖ χρόνῳ τὰ ᾄδω, ᾖδεν, ᾠδὴ, λόγου, ἀργυροῦ; Ἂν δὲ ὁ Κούρτιος ἀληθῶς πιστεύει ὅτι ἐν ἀκαρεῖ τοῦ χρόνου καὶ ἀρχαιότατα προῆλθον ἐκ τοῦ ἀείδω τὸ ᾄδω, ἐκ τοῦ νόοϊο τὸ νοῦ ἐκ τοῦ κἀϊ ἐγὼ τὸ κἀγὼ, διὰ τί νὰ μὴ πιστεύῃ εὐκολώτερον ὅτι ὡσαύτως ἐν ἀκαρεῖ τοῦ χρόνου καὶ

ἀρχαιότατα ἠδύναντο νὰ γεννηθῶσιν ἐκ τοῦ πάϊς τὸ πῆς, ἐκ τοῦ κάϊ τὸ κῆ, ἀλλὰ διδάσκει (εἰ καὶ μὴ διαῤῥήδην λέγει), ὅτι ἀπὸ Ὁμήρου ἦτο χρεία νὰ παρέλθωσιν ὀκτακόσια ἢ χίλια ἔτη, ἕως αἱ δίφθογγοι συναιρεθῶσιν εἰς ἁπλᾶ φωνήεντα; Πῶς δὲ οἱ ἐπὶ Σοφοκλέους καὶ Ἀριστοφάνους Ἀθηναῖοι ἠδύναντο νὰ ἐκφωνῶσι διῃρημένως τὰς αι καὶ οι ἐν τοῖς κεκραμένοις θοἰμάτιον, θαἰμάτια, ἢ τοῖς συνῃρημένοις παῖς, οἷς, ἐνῷ ὁ ἐν τῇ ἀττικῇ διαλέκτῳ κρατῶν νόμος τῶν συναιρέσεων καὶ κράσεων φανερώτατα ἐναντιοῦται πρὸς τοῦτο; Ποῦ δὲ ἠκούσθη ὅτι συναίρεσις ἢ κρᾶσις δύο φωνηέντων ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ οὐδὲν ἄλλο εἶνε, ἢ, ὡς δοξάζουσιν οἱ Ἐρασμῖται, ὁ τονισμὸς τοῦ πρώτου τούτων καὶ ἡ ταχεῖα αὐτῶν εἰς μίαν συλλαβὴν συνεκφώνησις;

Περαίνοντες τὸν πρὸς τὸν Δεφνῆρον λόγον, συμβουλεύομεν αὐτῷ νὰ μὴ νομίζῃ ὅτι διὰ ψιλῶν ὑποθέσεων καὶ εἰκασιῶν δύναται νὰ ἀναπληρώσῃ τὴν δύναμιν τῶν ἱστορικῶν ἀποδείξεων, μηδὲ νὰ ἀποφαίνηται, ὡς ἀπὸ σκήπτρου θεμιστευόμενος, ὅτι, ἐπειδὴ αἱ κράσεις εἶνε στιγμιαῖαι συναιρέσεις, οἱ Ἕλληνες ἐπὶ Σέξτου τοῦ Ἐμπειρικοῦ, ἢ καὶ τρεῖς ἢ τέσσαρας ἑκατονταετηρίδας ἀρχαιότερον (ἵνα παντελῶς θεραπευθῇ ἡ ἀντίφασις τοῦ Κουρτίου), ἦτο ἀνάγκη νὰ λέγωσι κἠγὼ ἢ κειγὼ, κἀκεῖνος ἢ κειἀκεῖνος, κἀκεῖ ἢ κειἀκεῖ, μηδὲ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἐπὶ Περικλέους ἔπρεπε πάντως κατὰ τὸν αὐτὸν συλλογισμὸν νὰ λέγωσι θοὔτερον· διότι, τοιαῦτα ἰσχυριζόμενος, ἐξελέγχεται ὀλίγον γινώσκων τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Πρὸς δὲ τούτοις ὑπομιμνήσκομεν αὐτὸν ὅτι δὲν ἁρμόζει εἰς ὑφηγητὴν ἐν τῷ ἑλληνικῷ πανεπιστημίῳ, ἐπαγγελλόμενον μάλιστα νὰ ἀσκήσῃ τοὺς μαθητὰς εἰς τὸ ἑλληνιστὶ γράφειν, νὰ βαρβαρίζῃ σκανδαλωδέστατα, γράφων παραμεμελημένον (ἴδε Νεοελληνικὰ Ἀνάμικτα· 1872, σελ. 436), ἀντὶ παρημελημένον, καταχωρηθείσῃ (σ. 427. σημ.), ἀντὶ καταχωρισθείσῃ, ἐρωμένος (σ. 452), ἀντὶ ἐρώμενος, καὶ ἄλλα τοιαῦτα πάμπολλα. Οὐδὲ ἁρμόζει τῷ δεινῷ γλωσσολόγῳ νὰ ἰσχυρίζηται ὅτι ἡ πρόσθεσις τοῦ ν ἀπαντᾷ μόνον εἰς λέξεις ἀπὸ τοῦ ι φθόγγου ἀρχιζούσας (σ. 457), λησμονῶν τὴν νουρὰν καὶ τὸν νῶμον καὶ τὸ ἐν αὐτῷ τῷ γλωσσαρίῳ (σ. 412) μνημονευόμενον Νέλυμπος. Πολὺ δὲ ὀλιγώτερον ἁρ-

μόζει νὰ λέγῃ ὅτι τὸ ποτίζω γίνεται ἐκ τοῦ ποτέω, τὸ δὲ ξαίνω νὰ μεταμορφώνῃ παραδόξως εἰς ξένω, καὶ νὰ παράγῃ αὐτὸ ἀπὸ τοῦ ξέω, ὅπως τὸ σβένω ἀπὸ τοῦ σβέω! καταφρονήσας τῆς τε ξαντικῆς τῶν ἀρχαίων καὶ τοῦ παρ' ἡμῖν ξαντοῦ· ἢ νὰ διδάσκῃ (ἴδε Neograeca ἐν Studien κτλ. τόμ. IV, σελ. 297 σημ.) ὅτι τὸ στέκω γίνεται ἐκ τῆς ῥίζης στα, στε κατὰ προσθήκην τοῦ κ, ὅπως τὸ ὀλέκω ἐκ τῆς ὀλε, ἐνῷ καὶ ὁ μικρὰν εἰδησιν ἔχων τῆς ἑλληνικῆς γραμματικῆς γινώσκει ὅτι τὸ στέκω οὐδὲν ἄλλο εἶνε ἢ τὸ συχνὸν παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις καὶ ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ στήκω, καὶ γίνεται ἐκ τοῦ ἕστηκα, ἑστήκω, ὅπως τὸ γρηγορῶ ἐκ τοῦ ἐγρήγορα. Ἀντὶ δὲ νὰ ποιῆται ὁ Δεφνῆρος ἄκαιρον χρῆσιν τῆς συγκριτικῆς γλωσσολογίας καὶ νὰ ὀφλισκάνῃ γέλωτα ὀνειροπολῶν ὅτι τὸ λιμάρισσα γίνεται ἐκ τοῦ λιμάρικια καὶ τὸ περιβολάρισσα καὶ γύφτισσα ἐκ τοῦ περιβολάρικια καὶ γύφτικια (Νεοελλ. σ. 410 σημ.)· ἢ ὅτι τὸ ἄκουμε καὶ ἄκουτον ἔχουσι τὴν ἀρχὴν ἐκ τοῦ στελέχους ak, ἐξ οὗ καὶ ἡ λέξις ὄμμα (ὄπμα, ὄκμα), καὶ αἱ λατινικαὶ ecce καὶ ocalus, καὶ αἱ ἰταλικαὶ eccome, eccolo (σ. 390 σημ.)· ἢ ὅτι ἐν τῇ φράσει πάει ἀντάρα, ἡ λέξις ἀντάρα εἶνε κρυσταλλωμένη δοτικὴ μὲ ἐπιῤῥηματικὴν σημασίαν, ὅπως τὸ κομιδῇ (σ. 392 σημ.)· ἢ ὅτι τὸ λεσβικὸν λιμπίδα πρέπει νὰ ἀναχθῇ εἰς τὸ στέλεχος λυπ, ἐπειδὴ καὶ τὸ ἐκ τοῦ αὐτοῦ παραγόμενον λυπρὸς ἀπαντᾷ παρ' Ὁμήρῳ μόνον ἐπὶ ἐλεεινῆς καὶ ἀκάρπου γῆς (σ. 410 σημ.)· ἀντὶ, λέγομεν, νὰ ἐτυμολογῇ τοιαύτας γελοιώδεις ἐτυμολογίας, θὰ ἐποίει πολὺ φρονιμώτερον, ἂν κατεδέχετο νὰ ἐρωτήσῃ καὶ τὸν ἀπαιδευτότατον τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἐμάνθανε παρ' αὐτοῦ, ὅτι τὰ ἄκου' με, ἄκου' τον δὲν ἀναφέρονται εἰς τὴν ὄψιν, ἀλλ' εἰς τὴν ἀκοήν, οὐδὲ δεικνύει τις ἄλλον τινὰ, ὅταν λέγῃ ἄκου' τον, ὅπως, ὅταν λέγῃ νά τον ἢ ἰδέ τον, καὶ ὅτι οὐδὲν ἄλλο εἶνε ταῦτα, ἢ συγκεκομμένα τὰ ἄκουέ με, ἄκουέ τον· τὸ δὲ λεσβικὸν λιμπίδα ὅτι οὐδὲν ἔχει κοινὸν πρὸς τὸ λύπη καὶ λυπρὸς, ἀλλ' εἶνε τὸ ὑπὸ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων λεγόμενον λεπίδα. Οὕτω δὲ ἐρωτῶν ἤθελε διδαχθῇ καὶ ἄλλα πάμπολλα, δυνάμενα νὰ ἀπαλλάξωσιν αὐτὸν τῆς δεινῆς ἀλαζονείας καὶ οἰήσεως, ὑφ' ἧς φαίνεται κατεχόμενος, ἤθελε δὲ ἴσως καὶ αὐ-

τὸς συνίδῃ ὅτι ἐπιδεικνύεται μέγα θράσος, ἐπιχειρῶν νὰ διδάξῃ τὸν Φίλιππον Ἰωάννου καὶ τοὺς ἄλλους παρ' ἡμῖν λογίους, τίς εἶνε ἡ φύσις τῆς νεωτέρας ἡμῶν γλώσσης, καὶ ἤθελεν ἴσως τελευταῖον ἀνομολογήσῃ, πόσον δίκαιον εἶχεν ὁ Περικλῆς, πιστεύων ὅτι τὸ θράσος εἶνε τὸ φίλτατον καὶ ἀχώριστον τέκνον τῆς ἀλογιστίας καὶ ἀμαθείας. Θ. ΠΑΠΑ ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ.

ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΠΟΛΕΩΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ (*).

Β'.

Μεταξὺ τῶν πρὸς νότον καὶ δυσμὰς τοῦ Ῥωμαϊκοῦ στρατοπέδου ταφῶν καὶ τῶν πρὸς βορρᾶν παραλλήλως τῇ θαλάσσῃ καὶ πρὸς ἕω τειχῶν τῆς ἀρχαίας Ἀλεξανδρείας πᾶσα ἡ παραλία βρίθει ὑπογείων κρυπτῶν ἐντὸς τῆς ἐξ ἀμμολίθου συγκειμένης πέτρας λελαξευμένων, ὀλιγίστων ἀπὸ τῶν μακεδονικῶν, τῶν πλείστων δὲ ἀπὸ τῶν ῥωμαϊκῶν χρόνων, περιεχουσῶν ἀναμὶξ ἰουδαϊκὰς, ἑλληνικὰς, ῥωμαϊκὰς, αἰγυπτιακὰς καὶ χριστιανικὰς ταφὰς, καὶ ἀπαρτιζουσῶν τὴν νεωτέραν ἀνατολικὴν καὶ μικρὰν Νεκρόπολιν, πρὸς διάκρισιν τῆς παλαιᾶς ἀπὸ τῶν πτολεμαϊκῶν χρόνων δυσμικῆς καὶ μεγάλης κατ' ἐξοχὴν Νεκροπόλεως.

Αἱ ταφαὶ αὗται, ὡς μὴ ὤφελε, μετεποιήθησαν ἐν τοῖς ἐσχάτοις καθ' ἡμᾶς χρόνοις εἰς λατομίας· οἱ πρὸς οἰκοδομὴν τῆς νεωτέρας Ἀλεξανδρείας καὶ Νικοπόλεως λίθοι προέρχονται ἐκεῖθεν δι' ἀνασκαφῆς, τυμβωρυχίας καὶ λιθοτομίας, καὶ μία μετὰ τὴν ἄλλην ἐκλείπουσιν ὁσημέραι αἱ ἀρχαῖαι ταφαὶ καταστρεφόμεναι διὰ χειρῶν ἀράβων λιθοπρατῶν, λαμβανόντων τὴν ἄδειαν τῆς ἐκμεταλλεύσεως τῶν λίθων παρὰ τῆς τοπικῆς κυβερνήσεως, ἐπὶ

(*) Συνέχεια καὶ τέλος τῆς διακοπείσης διατριβῆς ἐν τῷ Β' τόμῳ τοῦ Ἀθηναίου, σελ. 429.

εὐτελεῖ φόρῳ ἐπιτηδεύματος, ὅστις δὲν πλουτίζει βέβαια τὴν δημοσίαν γάζην, στερεῖ δὲ τὴν χώραν τῶν ἀρχαίων αὐτῆς μνημείων.

Κατὰ καιροὺς ἀρχαιοκάπηλοι παρατυγχάνοντες διὰ μικρᾶς ἀμοιβῆς γίνονται κάτοχοι ἐνεπιγράφων πλακῶν, ληκύθων, λύχνων, θυμιατηρίων καὶ ὑδριῶν· ἄλλοτε λάρνακες ἐκ μαρμάρου καὶ σαρκοφάγοι τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς καλλιτεχνικῶς ἐπεξειργασμένοι μεταφέρονται εἰς οἰκίας εὐπορούντων ἐγχωρίων, καὶ χρησιμεύουσιν ὡς ποτίστραι, ἢ δωρούμενοι τοῖς ἀλλογενέσιν ἐκκομίζονται εἰς τὴν ἀλλοδαπήν. — Ἀλλὰ καὶ κατ' αὐτὴν τὴν Νικόπολιν, καὶ μάλιστα ἐν τῷ ἐπὶ τῇ θαλάσσῃ μέρει, ἀνακαλύπτονται πολλαὶ ὑπόγειοι ταφαί, ἑλληνικαί, ρωμαϊκαὶ καὶ αἰγυπτιακαί, καὶ ἐν αὐταῖς στῆλαι ἐνεπίγραφοι, τίτλοι, λάρνακες, ὑδρίαι καὶ λύχνοι.

Ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν ὅσαι εὑρέθησαν ἐνταῦθα καὶ ἐν τῇ ἀνατολικῇ τῆς Ἀλεξανδρείας Νεκροπόλει, ὧν τυχαίως ἐνίοτε ἐλάμβανον γνῶσιν, ἀνεκοίνωσα τινὰς τῷ Αἰγυπτιακῷ Ἰνστιτούτῳ, χάριν δὲ τῶν Ἑλλήνων ἀναγνωστῶν παρατίθημι ἐνταῦθα τὰς κυριωτέρας καὶ μᾶλλον ἐνδιαφερούσας αὐτῶν.

1.

ΛΥΣΙΜΑΧΟΣ Γ ΤΟΥ ΞΕΝΩΝΟΣ
ΚΑΙ ΓΛΑΦΥΡΑ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
ΠΑΡΕΙΣ ΛΥΣΙΜΑΧΩ Δ ΤΟΥ ΞΕ
ΝΩΝΟΣ ΠΑΡΕΙ ΤΩ ΥΙΩ
ΜΝΗΜΗΣ ΕΝΕΚΕΝ.

«Λυσίμαχος γ' τοῦ Ξένωνος καὶ Γλαφυρὰ Δημητρίου, πάρεις, »Λυσιμάχῳ δ' τοῦ Ξένωνος, πάρει, τῷ υἱῷ, μνήμης ἕνεκεν».

Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη φέρει χαρακτῆρας τοῦ β' πρὸ Χριστοῦ αἰῶνος, τῆς μακεδονικῆς ἐποχῆς, κομψῶς καὶ εὐκρινέστατα ἐγκεκολαμμένους, ἐπὶ κίονος ἐν σχήματι βωμοῦ κυλινδροειδοῦς, ἐκ λευκοτάτου μαρμάρου, ἀπὸ τοῦ ἄνωθεν καὶ γύρωθεν κυματίου ἔχοντος βούκρανα καὶ ἀνθοπλέγματα ἐξαρτώμενα ἔγκαρπα εἰς ἔνδειξιν ἐπιταφίου μνημείου. Κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν τὸ μνημεῖον ἵδρυσαν Λυσίμαχος τρίτος τοῦ ὀνόματος καὶ τοῦ Ξένωνος ἀπελεύθε-

ρος, μετὰ τῆς συζύγου του Γλαφυρᾶς, θυγατρὸς Δημητρίου, τῷ υἱῷ αὐτῶν Λυσιμάχῳ, τετάρτῳ τοῦ ὀνόματος, καὶ τούτῳ ἀπελευθέρῳ τοῦ αὐτοῦ πάτρωνος Ξένωνος. Ἰστέον ὅτι ἡ γενικὴ *τοῦ Ξένωνος* μετὰ τοῦ ἄρθρου σημαίνει κτῆσιν, ἐν ᾧ ἀνάρθρως *Δημητρίου* σημαίνει τὴν γενετήν. Ἀξία ἔτι σημειώσεως εἶνε ἡ πρωτοφανὴς λέξις *πάρεις*, πληθυντικὴ ὀνομαστικὴ ἀναφερομένη εἰς τοὺς δύο συζύγους Λυσίμαχον γ' καὶ Γλαφυρὰν, καὶ *πάρει* ἑνικὴ δοτικὴ ἀναφερομένη Λυσιμάχῳ δ' τῷ υἱῷ· ἄγνωστος καὶ ξένη τὸ παράπαν εἶνε ἡ λέξις, οὐδαμοῦ ἀπαντωμένη τῶν ὅσων ἐγὼ οἶδα ἑλληνικῶν λεξικῶν, ἀλλὰ τὸ νόημα εἶνε σαφὲς, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς τοῦ λόγου ἀκολουθίας, καὶ σημαίνει τὸν *πάρετον ἤ τοι ἄφετον* δοῦλον, ὡς εἰπεῖν *ἀπελεύθερον*, ἐκ τοῦ *παρίημι* ἴσου τῷ *ἀφίημι*. Ἡ φράσις φαίνεται οὖσα μακεδονικὴ τῶν πτολεμαϊκῶν χρόνων, ὡς καὶ ἄλλη τις εὑρισκομένη ὡσαύτως ἐν ἀρχαιοτέραις Ἀλεξανδριναῖς ἐπιγραφαῖς *μέλλακες*, σημαίνουσα τοὺς ἀκολούθους τοῦ βασιλέως παῖδας (γαλλιστὶ pages), ἀντὶ *μείρακες* ἢ *μίλακες* κατὰ Ἡσύχιον. Σὺν τοῖς ἄλλοις ἐξάγεται ἔτι ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς, ὅτι μεταξὺ τῶν πολλῶν δούλων, οὓς ἐκέκτητο ὁ Ξένων, πολλοὶ ἔφερον τὸ αὐτὸ ὄνομα, καὶ διεκρίνοντο ἀπ' ἀλλήλων δι' ἀριθμητικῶν ἐπιθέτων τάξεως, ὡς παρ' ἡμῖν οἱ τοῦ αὐτοῦ ὀνόματος καὶ τοῦ αὐτοῦ ἔθνους ἀλλήλους διαδεχόμενοι ἡγεμόνες.

2.

ΟΤΥΜΒΟΣΟΥΚΑΣΑΜΟΣΑΔΕΤΟΙΠΕΤΡΟΣ
ΤΟΝΚΑΤΘΑΝΟΝΤΑΣΗΜΑΝΕΙΤΙΣΚΑΙΤΙΝΟΣ
ΕΣΑΙΔΑΝΒΕΒΑΚΕΝΑΛΛΑΜΟΙΣΧΑΣΑΣ
ΤΟΝΕΚΡΑΓΩΓΟΝΩΦΙΛΕΝΠΕΙΔΩΙΓΟΝΥ
ΚΟΛΑΠΤΟΝΑΘΡΕΙΓΡΑΜΜΑΔΙΠΤΥΧΟΙΣΚΟΡΑΙΣ
ΠΑΤΗΡΜΕΝΕΙΡΗΝΑΙΟΣΑΔΕΤΟΙΠΑΤΡΙΣ
ΜΕΜΦΙΣΤΟΔΟΥΝΟΜΑΓΟΡΕΥΕΤΕΚΒΡΕΦΟΥΣ
.....ΦΑΥΛΟΝΟΥΣΥΝΕΙΠΕΤΟ
.....ΤΑΝΜΟΙΡΑΝΩΣΕΠΕΔΡΑΜΕ

«Ὁ τύμβος οὐκ ἄσαμος· ἆδε τοι πέτρος
»τὸν κατθανόντα σημανεῖ, τίς καὶ τίνος
»ἐς Ἀΐδαν βέβακεν· ἀλλά μοι σχάσας
»τὸ νεκραγωγὸν, ὦ φίλ', ἐν πείδῳ γόνυ,
»κολαπτὸν ἄθρει γράμμα διπτύχοις κόραις.
»Πατὴρ μὲν Εἰρηναῖος, ἁ δέ τοι πατρὶς
»Μέμφις· τὸ δ' οὔνομ' ἀγορεύετ' ἐκ βρέφους
»……φαύλον οὐ συνείπετο,
»……τὰν μοῖραν ὡς ἐπέδραμε.»

Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη ἐπὶ πλακὸς λίθου τιτανώδους πωρείου γέγραπται ἐν ἰάμβοις καὶ διαλέκτῳ δωρικῇ· ἀλλ' οἱ τελευταῖοι δύο στίχοι εἶνε κατὰ τὸ ἥμισυ ἀφανεῖς ἐκ παρατριβῆς, καὶ ἑπομένως τὸ νόημα αὐτῶν ἀτελές. Τὰ γράμματα εἶνε ἐπιμελῶς καὶ εὐκρινῶς ἐγκεκολαμμένα καὶ φέρουσι χαρακτῆρα τῆς μακεδονικῆς ἐποχῆς.

3.

ΡΕ
ΕΝΘΑΔΕΤΙΝΑΤΗΣΠΙΝΥ
ΤΗΝΚΑΤΑΓΑΙΑΚΑΛΥΠΤΕΙΠΡΕΜΟΝ
ΤΗΝΑΛΟΧΟΝΣΕΜΝΟΝΘΑΛΟΣΕΞΟΧΟΝ
ΑΛΛΩΝΙΟΥΛΙΑΝΗΝΤΗΝΜΟΙΡΑΦΕ
ΡΕΙΚΡΗΤΗΣΑΠΟΓΑΙΗΣΕΙΚΟΣΙ
ΠΕΝΤΕΕΤΗΣΗΣΑΣΑΙΣΟΝ
ΧΡΟΝΟΝΩΣΕΤΕΤΑΚΤΟ
ΛΟΙΠΟΝΝΥΝΠΑΡΟΔΕΙ
ΤΑΦΙΛΟΝΓΕΝΕΤΗΝ
ΑΕΕΛΕΕΡΕΩΣΕΙ
ΔΩΣΟΤΙΠΑΣΙΒΡΟ
ΤΟΙΣΤΟΘΑΝΕΙΝ
ΑΠΟΚΕΙΤΑΙ
ΠΑΝΤΟΜ
ΑΤΡΙΚΗ

«Ἐνθάδε τὴν ἀρετῆς πινυτὴν κατὰ γαῖα καλύπτει,
»πρέμ(ν)ον τὴν ἄλοχον, σεμνὸν θάλος, ἔξοχον ἄλλων
»Ἰουλιανὴν, τὴν μοῖρα φέρει Κρήτης ἀπὸ γαίης·
»εἴκοσι πέντε ἔτη ζήσασα, ἴσον χρόνον ὡς ἐτέτακτο.
»Λοιπὸν νῦν, παροδῖτα, φίλον γενέτην ἀεὶ ἐλέαιρε,
»ὡς εἰδὼς, ὅτι πᾶσι βροτοῖς τὸ θανεῖν ἀπόκειται.
»Παντοματρική.»

Ὄπισθεν τῆς πλακὸς ἐγκεκόλαπται μεγαλειτέροις γράμμασιν·

ΕΙΜΙΔΕΤΗΣ
ΚΡΗΤΗΣΠΑΝ
ΤΟΜΑΤΡΕΙΟΥ
ΕΙΟΥΛΙΑΝΗ

«Εἰμὶ δὲ τῆς Κρήτης Παντοματρίου Ἰουλιάνή.»

Αὕτη ἡ ἐπιγραφὴ ἐπὶ τεμαχίου πλακὸς μαρμάρου κυαναυγοῦς εὑρέθη ἐν τῷ αἰγιαλῷ, ὅπου εἶχε ῥιφθῆ ἐξ ἀποκρήμνου ὄχθου τῆς ἐπὶ τῇ θαλάσσῃ Νεκροπόλεως. Ἡ πλὰξ ἐν τῷ μέσῳ διερρωγυῖα ἕνεκα τῆς ἐξ ὕψους πτώσεως αὐτῆς, καὶ κατάβρωτος ἐκ τῆς τοῦ θαλασσίου ὕδατος ἐπιῤῥοίας, εἶνε εἰς πολλὰ αὐτῆς μέρη λίαν δυσανάγνωστος καὶ ἐφθαρμένη· ἄλλως δὲ καὶ ὁ τὴν ἐπιγραφὴν χαράξας φαίνεται ὅτι ἦτο τὴν τέχνην ἄπειρος, διότι τὰ μὲν γράμματα εἶνε μᾶλλον ἠμελημένως καὶ ἀκόμψως ἐγκεχαραγμένα, διὰ χαρακτήρων τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ α' μετὰ Χριστὸν αἰῶνος, μεταξὺ Οὐεσπασιανοῦ καὶ Τραϊανοῦ, ὅτε τὸ Σ καὶ Ω ἐγράφοντο μηνοειδῶς, ἐν ᾧ τὸ Ε ἐφύλαττεν ἔτι τὸ ἀρχαῖον αὐτοῦ σχῆμα, οἱ δὲ στίχοι πολὺ ἀπέχουσι τῆς εὐθείας γραμμῆς, ἵνα μηδὲν εἴπω περὶ τῶν ἀνορθογραφιῶν καὶ παροραμάτων καὶ τῆς τῶν ἡμαρτημένων ἐνίοτε ἀκαλλοῦς ἐπιδιορθώσεως.

Ἀλλὰ καὶ ὁ τὸ ἐπίγραμμα ὑπαγορεύσας δὲν ἦτο πολλῷ καλλίτερος τοῦ τεχνίτου· ἐν ᾧ ὁ λόγος ἔχει τὴν ἀξίωσιν τοῦ νὰ ἦνε ἔμμετρος, τὸ μέτρον αὐτοῦ εἶνε ἔκρυθμον καὶ ἰδιόμελον· διότι τοὺς πρώτους τρεῖς δακτυλικοὺς ἑξαμέτρους στίχους ἀκολουθοῦσι δύο ἑπτάμετροι καὶ εἷς ἑξάμετρος, καὶ τούτους κλείει ἐπὶ τέλους ἀνάπαιστος. Παρὰ ταῦτα δὲ τὰ περισσότερα μέτρα τῆς ἐπιγρα-

φῆς, ἀντὶ νὰ περατῶνται εἰς τελείαν λέξιν, τέμνονται εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἀπαρτίζωσι στίχους τεταγμένους κλιμακηδὸν, ὧν ἕκαστος ἑπόμενος νὰ ἦνε βραχύτερος τοῦ προηγουμένου, καὶ ἐν συνόλῳ νὰ σχηματίζωσιν ἀνεστραμμένην πυραμίδα εἰς ὀξὺ ἀπολήγουσαν, καὶ ἔχουσαν τὴν βάσιν ἐν ἀρχῇ τοῦ λόγου πρὸς τὰ ἄνω.

Ἀνορθογραφίαι ἀπαντῶνται ἐν τῷ πρώτῳ στίχῳ ΤΙΝ ἀντὶ ΤΗΝ, καὶ ἐν τῷ ὀγδόῳ ΠΑΡΟΔΕΙΤΑ ἀντὶ ΠΑΡΟΔΙΤΑ, ἐν ᾧ ὄπισθεν τῆς πλακὸς τὰ ὀνόματα *Παντοματρίου* καὶ *Ἰουλιανῆ* γράφονται ΠΑΝΤΟΜΑΤΡΕΙΟΥ καὶ ΕΙΟΥΛΙΑΝΗ διὰ τὸ ὁμοιόφωνον τοῦ Η, Ι καὶ ΕΙ παρ' Ἕλλησι, τοὐλάχιστον ἀπὸ τῶν Μακεδονικῶν καὶ Ῥωμαϊκῶν χρόνων, ἂν οὐχὶ καὶ πρότερον, ὃ παρὰ τῶν τὰ τοῦ Ἐράσμου φρονούντων ὀνειδίζεται ἡμῖν τοῖς νεωτέροις ὡς ἁμάρτημα ἰωτακισμοῦ· καὶ ἄλλαι δὲ ἀνορθογραφίαι καὶ παραράματα ὑπάρχουσιν ἐν τῷ δεκάτῳ στίχῳ ΑΕ ἀντὶ ΑΕΙ καὶ ΕΛΕΕΡΕ ἀντὶ ΕΛΕΑΙΡΕ, ἐν ᾧ ἐν τῷ δευτέρῳ στίχῳ γράφεται ΠΡΕΜΟΝ ἀντὶ ΠΡΕΜΝΟΝ παραλειπομένου τοῦ Ν, καὶ ἐν τῷ πρώτῳ στίχῳ διορθοῦται τὸ ΡΕ παρ' αὐτοῦ τοῦ λιθοξόου ἄνωθεν τῆς ἡμαρτημένως γραφείσης λέξεως ΑΤΗΣ ἀντὶ ΑΡΕΤΗΣ. Σημείωσαι ἐν ἐπιμέτρῳ καὶ τοῦ λόγου τὸ ἀνακόλουθον καὶ τὴν ἀσυνταξίαν· ἐν ᾧ ἐν ἀρχῇ ὁ λόγος ἐκφέρεται παρὰ τοῦ γράψαντος τοῖς ἐντευξομένοις περὶ τῆς θανούσης Ἰουλιανῆς, ἀπὸ τοῦ μέσου καὶ ἐφεξῆς τρέπεται ὡς ἐκφερόμενος παρ' αὐτῆς τῆς ἐκ Παντομάτριου Ἰουλιανῆς πρὸς τὸν τυγχάνοντα παροδίτην περὶ τοῦ πατρὸς ἑαυτῆς, καὶ ἡ προσδιοριστικὴ μετοχὴ *ζήσασα* ἀντὶ νὰ ἀναφέρηται ὁμοιοπτώτως πρὸς τὸ ἐν τῇ ἀρχικῇ προτάσει ἀντικείμενον *Ἰουλιανὴν* κατ' αἰτιατικὴν, τρέπεται εἰς ἀπόλυτον ὀνομαστικὴν ταυτοπροσωποῦσαν τῷ ἐκ τῶν ὑστέρων ὑπονοουμένῳ προσώπῳ ἐν ὀνομαστικῇ *Παντοματρικὴ*, ἥ τοι *ἐκ Παντοματρίου Ἰουλιανή*. Ἦτο δὲ τὸ Παντομάτριον πόλις ἐν Κρήτῃ, ὡς ἀναφέρει ὁ Πτολεμαῖος (Γεωγρ. Ὑφήγησ. Γ'. ιζ'. 7.) καὶ Στέφανος ὁ Βυζάντιος.

4.

ΘΕΩΥΨΙΣΤΩΙΚΑΙΠΑΝΤΩΝ
ΕΠΟΠΤΗΚΑΙΗΛΙΩΙΚΑΙ
ΝΕΜΕΣΕΣΙΑΙΡΕΙΑΡΣΕΙΝΟ
ΗΑΩΡΟΣΤΑΣΧΕΙΡΑΣ
ΗΤΙΣΑΥΤΗΦΑΡΜΑΚΑ
ΕΠΟΗΣΕΝΚΑΙΕΠΕ
ΧΑΡΕΤΙΣΑΥΤΗΣΤΩ
ΘΑΝΑΤΩΗΕΠΙΧΑ
ΡΕΙΜΕΤΕΛΘΕΤΕ
ΑΥΤΟΥΣ L

«Θεῷ ὑψίστῳ καὶ πάντων ἐπόπτῃ, καὶ Ἡλίῳ καὶ Νεμέσεσι »αἴρει Ἀρσινόη ἄωρος τὰς χεῖρας· εἴ τις αὐτῇ φάρμακα ἐπο(ί)ησε, »ἢ καὶ ἐπέχαρέ τις αὐτῆς τῷ θανάτῳ, ἢ ἐπιχαρεῖ, μετέλθετε »αὐτούς.»

Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη εἰ καὶ μηδεμίαν φέρουσα χρονολογίαν, ὡς ἐκ τοῦ μηνοειδοῦς σχήματος τῶν γραμμάτων Ε, Σ καὶ Ω φαίνεται νὰ ἦνε ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν Ἀντωνίνων, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς, κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ β′ μετὰ Χριστὸν αἰῶνος. Σημειωτέαι καὶ ἐνταῦθα αἱ ἰωτακιστικαὶ ἀνορθογραφίαι ΑΡΣΕΙΝΟΗ ἀντὶ *Ἀρσινόη* ἐν τῷ τρίτῳ, Η ΤΙΣ ἀντὶ *εἴ τις* ἐν τῷ πέμπτῳ, καὶ τὸ οὐχὶ σπάνιον ἐν ἐπιγραφαῖς ΕΠΟΗΣΕ ἀντὶ *ἐποίησε* ἐν τῷ ἕκτῳ στίχῳ. Αἱ δοτικαὶ ΘΕΩ, ΑΥΤΗ, ΤΩ ΘΑΝΑΤΩ, δὲν ἔχουσι τὸ ἰῶτα οὔτε προγεγραμμένον οὔτε ὑπογεγραμμένον· δύο δὲ μόνον ΥΨΙΣΤΩΙ καὶ ΗΛΙΩΙ ἔχουσιν αὐτὸ προγεγραμμένον.

5.

ΕΥΨΥΧΙΣΑΡΑ
ΠΙΑΣΗΚΑΙ
ΘΕΡΜΟΥΘΑ
ΡΙΟΝΕΤΩΝ
ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΝ
ΤΑΕΝΝΗΑ

«Εὐψύχι, Σαραπιὰς ἡ καὶ Θερ»μουθάριον, ἐτῶν τεσσαράκοντα »ἐννηά.»

Ἡ βραχεῖα αὐτὴ ἐπιγραφὴ εἶνε κεχαραγμένη ἐπὶ μικρᾶς μαρμαρίνης πλακὸς, μόλις μιᾶς παλαιστῆς ἐχούσης τὸ μέγεθος, ἐξ ἐκείνων αἵτινες καλούμεναι, ὡς ἄλλοθι ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴρηται, *τίτλοι* (tituli), ἐγκτίζονται ἢ προσκολλῶνται δι' ἀμμοκονίας ἐν ταῖς ὑπογείοις κρύπταις παρὰ τὴν εἴσοδον τῆς ταφῆς, καὶ διὰ τὸ εὐτελὲς αὐτῶν δὲν συμφωνοῦσι τῇ ἰδέᾳ ἣν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ τις περὶ στήλης ἐπιταφίου.

Ἡ ἐπιφώνησις *εὐψύχι* ἀντὶ εὐψύχει, μεθ' ἧς ἄρχεται ἡ ἐπιγραφὴ, ὑπαινίττεται, ὅτι ἡ ἐκεῖ ἀναπαυομένη Σαραπιὰς, ἡ καὶ Θερμουθάριον προεπιλεγομένη γυνὴ, ἦτο χριστιανή· πλεῖσται ἄλλαι ἐπιτάφιοι ἐπιγραφαὶ ἐν Αἰγύπτῳ ἀπὸ τοῦ 6′ μετὰ Χριστὸν αἰῶνος φέρουσιν ὡς μόνον γνώρισμα τοῦ τότε ὑποφώσκοντος ἐν Αἰγύπτῳ νέου θρησκεύματος τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος εὐχήν· «Εὐψύχι Ταῆσι.» «Ἱεραξ εὐψύχι.» «Εὐψυχῖτε τέκνα.» καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς· καθ' ὅτι, διὰ τὸν φόβον τῶν ἀπὸ Δομιτιανοῦ καὶ ἐφεξῆς διωγμῶν, οἱ τότε Χριστιανοὶ ἐδειλίων νὰ ὁμολογήσωσί τι περισσότερον, ἡ δὲ φράσις *εὐψύχι* ἐχρησίμευεν ὡς σύμβολον ἀναγνωρίσεως ἀλλήλων παρὰ τοῖς μεμυημένοις, ὅσοι πιστοί.

Ἐκτὸς τῆς ἰωτακιστικῆς ἀνορθογραφίας ΕΥΨΥΧΙ ἀντὶ *εὐψύχει*, ἄξιος σημειώσεως εἶνε ἔτι ἐν τῇ ἀνωτέρῳ ἐπιγραφῇ καὶ ὁ σχηματισμὸς ΕΝΝΗΑ ἀντὶ *ἐννέα*, τὸ πρωτότυπον τοῦ παρ' ἡμῖν τοῖς νεωτέροις Ἕλλησιν *ἐννιά*.

6.

† † †

Ο ΘΕΟΣ Ο ΠΑΝΤΟΚΡΑΤΩΡ
Ο ΩΝ ΠΡΟΩΝ ΚΑΙ ΜΕΛΛΩΝ
ΙΗΣΟΥΣ Ο ΧΡΙΣΤΟΣ Ο ΥΙΟΣ ΤΟΥ
ΘΕΟΥ ΤΟΥ ΖΩΝΤΟΣ ΜΝΗΣΘΗΤΙ
ΤΗΣ ΚΟΙΜΗΣΕΩΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΑΥΣΕΩΣ
ΤΗΣ ΔΟΥΛΗΣ ΣΟΥ ΖΩΝΕΗΝΗΣ
ΤΗΣ ΕΥΣΕΒΕΣΤΑΤΗΣ ΚΑΙ ⟋
ΦΙΛΕΝΤΟΛΟΥ ΚΑΙ ΤΑΥΤΗΝ

ΚΑΤΑΞΙΩΣΟΝ ΚΑΤΑΣΚΗΝΩΣΕ
ΔΙΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΣΟΥ ΚΑΙ ΦΩΤΑΓΩΓΟΥ
ΑΡΧΑΝΓΕΛΟΥ ΜΙΧΑΗΛ
ΕΙΣ ΚΟΛΠΟΥΣ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΠΑΤΕΡΩΝ
ΑΒΡΑΑΜ ΙΣΑΚ ΙΑΚΩΒ ΟΤΙ ΣΟΥ ΕΣΤΙΝ
Η ΔΟΞΑ ΚΑΙ ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΑΙΩΝΑΣ
ΤΩΝ ΑΙΩΝΩΝ ΑΜΗΝ ΕΖΗΣΕΝ ΔΕ
ΜΑΚΑΡΙΩΣ ΕΤΗ ΟΖ ΕΣΤΙΝ ΔΕ
Η ΜΝΗΜΗ ΑΥΤΗΣ ΦΑΜΕΝΩΘ ΚΓ
ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΥΠΑΤΙΑΝ ΒΑΣΣΟΥ ΚΑΙ ΦΙΛΙΠΠΟΥ

«Ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ, ὁ ὢν, προὼν καὶ μέλλων, Ἰησοῦς ὁ »Χριστὸς, ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος, μνήσθητι τῆς κοιμήσεως »καὶ ἀναπαύσεως τῆς δούλης σου Ζωνεήνης, τῆς εὐσεβεστάτης »καὶ φιλεντόλου· καὶ ταύτην καταξίωσον κατασκηνῶσε διὰ τοῦ »ἁγίου σου καὶ φωταγωγοῦ Ἀρχανγέλου Μιχαὴλ εἰς κόλπους »τῶν ἁγίων πατέρων Ἀβραὰμ, Ἰσὰκ καὶ Ἰακώβ· ὅτι σοῦ ἐστιν »ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν. Ἔζη»σεν δὲ μακαρίως ἔτη οζ'. Ἐστὶν δὲ ἡ μνήμη αὐτῆς Φαμενὼθ »κγ', μετὰ τὴν ὑπατίαν Βάσσου καὶ Φιλίππου.»

Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη, εὑρεθεῖσα κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 1871 ἐν τῇ ἔωθεν τῆς Ἀλεξανδρείας ἐπὶ τῇ θαλάσσῃ Νεκροπόλει ἐπὶ πλακὸς πωρείου λίθου, κλειούσης τὴν θύραν ἑνὸς τῶν πολλῶν ἐντὸς τῆς πέτρας λελαξευμένων μνημάτων ὑπογαίου χριστιανικῆς κρύπτης ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ε' μετὰ Χριστὸν αἰῶνος, ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον παρ' ἐμοῦ ἐν τῷ Ἀττικῷ Ἡμερολογίῳ τοῦ ἔτους 1872 (σελ. 143—146.), καὶ δεύτερον ἀνεκοινώθη τῷ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Αἰγυπτιακῷ Ἰνστιτούτῳ μηνὶ Μαΐῳ 1873 (Bulletin de l' Inst. Égypt. 1873. page 112—116.) μετά τινων ἐπεξηγηματικῶν σημειώσεων, ἃς ἐπαναλαμβάνω ἐνταῦθα χάριν τῶν τοῦ Ἀθηναίου Ἑλλήνων ἀναγνωστῶν.

Ἡ μνήμη τῆς θανούσης Ζωνεήνης χρονολογεῖται «μετὰ τὴν ὑπατίαν Βάσσου καὶ Φιλίππου», ἤ τοι τὸ ἀμέσως ἀκόλουθον ἔτος τῆς ἀνακηρύξεως αὐτῶν ὡς ὑπάτων ἐν ἔτει 408 μ. Χρ., δῆλα δὴ

τὸ ιδ' τῆς βασιλείας Ὀνωρίου ἐν Ῥώμῃ καὶ ἀ Θεοδοσίου τοῦ β' ἐν Βυζαντίῳ. Ἰστέον ὅτι ἔκπαλαι μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ δ' μετὰ Χριστὸν αἰῶνος αἱ χρονολογίαι ἁπανταχοῦ τῆς Ῥωμαϊκῆς οἰκουμένης ὡρίζοντο ἀπὸ τῶν ἐν Ῥώμῃ δίκην ἐπωνύμων ἀρχόντων ἐτησίως ἀνακηρυττομένων δύο ὑπάτων. Ἀλλ' ἔκτοτε συνέβη κατ' ἀνάγκην μεταβολή τις εἰς τὴν ἀνακήρυξιν αὐτῶν, καὶ ἑπομένως καὶ εἰς τὴν κατ' αὐτοὺς χρονολογίαν. Ἤδη ἀπὸ τοῦ 305 ἔτους μ. Χρ. ἐγένετο ἡ πρώτη ἀπόπειρα τῆς διαιρέσεως τοῦ μεγάλου Ῥωμαϊκοῦ κράτους, καὶ μετέπειτα διῃρέθη ὁριστικῶς ἡ Ῥωμαϊκὴ οἰκουμένη εἰς δυτικὴν καὶ ἀνατολικὴν αὐτοκρατορίαν, ἐχούσας ἰδίαν ἕδραν κυβερνήσεως καὶ ἰδίους ὑπάτους. Ἀλλ' οἱ ἐν Ῥώμῃ ὕπατοι δὲν ἦσαν πάντοτε γνωστοὶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ, οἱ δὲ ἐν Κωνσταντινουπόλει σπανίως ἐμνημονεύοντο ἐν τῇ Δύσει. Πολλάκις κατὰ τὸν δ', σχεδὸν δὲ πάντοτε κατὰ τὸν ε' καὶ ς' αἰῶνα, ὁ ἐν ἑκατέρᾳ τῇ μητροπόλει ἐκλεγόμενος καὶ παρὰ τοῦ ἑκεῖ αὐτοκράτορος ὡς ἐπώνυμος ἄρχων ἐπικυρούμενος καὶ ἀνακηρυττόμενος ὕπατος, ἔμενε παντελῶς ἄγνωστος ἐν ταῖς χώραις τῆς ἑτέρας αὐτοκρατορίας, ἡ καθυστέρει τοῦ ὀνόματος ἡ ἀνακοίνωσις μῆνας ὁλοκλήρους καὶ ἔτη· τὸ δὴ χεῖρον, ἐν μεμακρυσμέναις ἀπ' ἀμφοτέρων τῶν μητροπόλεων χώραις, ὡς ἐν Αἰγύπτῳ, ἔμενον ἐξ ἴσου ἄγνωστοι διὰ πολὺν χρόνον οἱ κατ' ἔτος ἀνακηρυττόμενοι ὕπατοι τῆς τε παλαιᾶς καὶ τῆς νέας Ῥώμης. Ἔκτοτε ἀντὶ τῆς ἀρχαίας φράσεως «*ἐπὶ τῆς ὑπατίας*» (Consulibus) ἤρχισε νὰ γίνηται χρῆσις τοῦ νεωτέρου καὶ πρὶν ἐντελῶς ἀγνώστου τύπου «*μετὰ τὴν ὑπατίαν*» (post Consulatum). Κατὰ ταῦτα «*Φαμενὼθ κγ', μετὰ τὴν ὑπατίαν Βάσσου καὶ Φιλίππου*», οἵτινες ὑπάτευσαν ἐν ἔτει 408, σημαίνει τὴν 19 Μαρτίου τοῦ ἔτους 409 κατὰ τὸ Ἰουλιανὸν Ἡμερολόγιον, ἐπὶ τῆς βασιλείας Ὀνωρίου ἐν Ῥώμῃ καὶ Θεοδοσίου τοῦ β' ἐν τῇ Ἀνατολῇ.

Σημείωσαι ἐν τῇ προκειμένῃ ἐπιτυμβίῳ ἐπιγραφῇ, ὅτι καλουμένου τοῦ *Ἰησοῦ Χριστοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος* οὐδεμία γίνεται μνεία τῆς μητρὸς αὐτοῦ Μαρίας, ἀλλὰ μᾶλλον τοῦ *Ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ* ὡς *ἁγίου καὶ φωταγωγοῦ*· ἀπόδειξις καὶ τοῦτο ὅτι ὁ τάφος ἦτο ἀρχαιότερος τῆς ἐν Ἐφέσῳ συνόδου, ἥτις

ἐν ἔτει 431 κατὰ πρῶτον ἐδογμάτισε *τὴν παρθένον Μαρίαν Παναγίαν καὶ Θεοτόκον*, καὶ διετύπωσε τὴν λατρείαν αὐτῆς μεταξὺ τῶν Χριστιανῶν. Σημείωσαι προσέτι καὶ τὴν μακροβιότητα τῆς ἐν τῷ τάφῳ ἀναπαυομένης αἰγυπτίας χριστιανῆς Ζωνεήνης, ἥτις ἔζησε μακαρίως ἔτη ἑβδομήκοντα ἑπτά. Σημειώσεως ἄξιαι εἶνε ἔτι αἱ ἀνορθογραφίαι ΚΑΤΑΣΚΗΝΩΣΕ ἀντὶ *κατασκηνῶσαι*, καὶ ΑΡΧΑΝΓΕΛΟΥ ἀντὶ *Ἀρχαγγέλου*, ἃς συνιστῶ τοῖς περὶ τὴν προφορὰν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης σοφοῖς.

Πλησίον τοῦ μνήματος τῆς Ζωνεήνης ὑπῆρχε καὶ ἕτερον τρίσωμον, ἔχον ἐπὶ τῆς θύρας ἄλλον ἐπιτύμβιον ἐκ μαρμάρου λίθον μικρότερον, φέροντα ἀναγλύφους τὰς προτομὰς τριῶν παιδίων, καὶ ὑπὸ ταύτας τὴν ἀνορθόγραφον μέν, ἀλλὰ χριστιανικωτάτην προσφώνησιν ΕΥΨΥΧΙΤΕ ΤΕΚΝΑ.

Γ.′

Ἐντὸς τῆς νεωτέρας τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων πόλεως Ἀλεξανδρείας, ἔτι δὲ καὶ ἐν Νικοπόλει, εὑρίσκονται ἐνίοτε καὶ ἄλλαι τινὲς, σπάνιαι ὅμως, ἀφιερωματικαὶ ἐπιγραφαὶ, ἐν τόποις ὅπου γίνονται ἀνασκαφαὶ πρὸς κατάθεσιν θεμελίων τῶν ὁσημέραι κτιζομένων νέων οἰκοδομῶν. Τούτων τὰς ἀποκαλυφθείσας κατὰ τὰ τελευταῖα δύο ἔτη, ἃς ἀνεκοίνωσα κατὰ καιροὺς τῷ Αἰγυπτιακῷ Ἰνστιτούτῳ, ἐπιχειρῶ νῦν ἵνα μνημονεύσω διὰ τοὺς ἐν Ἑλλάδι ἀναγνώστας τοῦ Ἀθηναίου.

1.

ΥΠΕΡ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ
ΚΑΙ ΒΑΣΙΛΙΣΣΗΣ ΑΡΣΙΝΟΗΣ
ΘΕΩΝ ΦΙΛΟΠΑΤΟΡΩΝ
ΑΠΟΛΩΝΙΟΣ ΑΜΜΩΝΙΟΥ ΚΑΙ
ΤΙΜΟΚΙΟΝ ΚΡΙΣΙΛΑΟΥ ΚΑΙ ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ
ΔΗΜΗΤΡΙ ΚΑΙ ΚΟΡΗ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ

«Ὑπὲρ βασιλέως Πτολεμαίου καὶ βασιλίσσης Ἀρσινόης, θεῶν »Φιλοπατόρων, Ἀπολώνιος Ἀμμωνίου καὶ Τιμόκιον Κρισιλάου »καὶ τὰ παιδία, Δήμητρι καὶ Κόρῃ καὶ Δικαιοσύνῃ.»

Ἡ ἐπιγραφὴ ἐπὶ μαρμάρου λευκοτάτου ἐν σχήματι κυλίνδρου, χρησιμεύσαντός ποτε ἀντὶ βάσεως ἀγάλματος ἢ τρίποδος ἢ βωμοῦ, χρονολογεῖται ἐπὶ βασιλέως Πτολεμαίου δ' Φιλοπάτορος καὶ τῆς ἀδελφῆς συζύγου του Ἀρσινόης (225—205 πρ. Χρ.), ἑπομένως εἶνε μεταγενεστέρα τοῦ ψηφίσματος τοῦ ἐν Κανώπῳ ἐπὶ Πτολεμαίου γ' Εὐεργέτου (230 πρ. Χρ.), ἀπὸ τοῦ ὁποίου διακρίνεται διὰ τῶν ἔτι μᾶλλον ἐπιμελῶς καὶ καλλιγραφικῶς ἐγκεκολαμμένων γραμμάτων. Σημειώσεως ἀξία εἶνε ἡ χρῆσις τοῦ οὐδετέρου γένους ΤΙΜΟΚΙΟΝ ἐπὶ τὸ θωπευτικώτερον διὰ τὸ ὄνομα τῆς γυναικὸς Τιμοκίας, ὡς εἴθισται παρ' Ἀττικοῖς, καὶ τοῖς νεωτέροις Ἕλλησι τοῖς ἐν τοῖς νήσοις. Αἱ δοτικαὶ ΚΟΡΗ καὶ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ δὲν φέρουσιν ὑπογεγραμμένον ἰῶτα, ἀλλ' οὐδὲ προγεγραμμένον.

2.

L' PVBLILIVS' [LABEO' VIATOR']
CONSVLVM' PRAETORVM'
TI' CAESARIS' PRAEF' STATOR'
PHILALEXANDREVS.
ΛΟΥΚΙΟΣ ΠΟΥΒΛΙΛΙΟΣ ΛΑΒΕΩΝ ΟΥΙΑΤΟΡ Υ

.....

Ἡ δίγλωσσος αὐτὴ ῥωμαϊστὶ καὶ ἑλληνιστὶ ἐπὶ πλακὸς λευκοῦ μαρμάρου ἀπὸ τῶν χρόνων Τιβερίου Καίσαρος κεχαραγμένη ἐπιγραφὴ εὑρέθη ἐν Νικοπόλει· εἶνε δὲ ἐν τῷ δευτέρῳ ἡμίσει τοῦ πρώτου στίχου ἐλλειπὴς ἕνεκεν συντριβῆς, ἀλλ' εὐκόλως δύναται ἵνα ἀποκατασταθῇ βοηθείᾳ τοῦ ἀντιστοιχοῦντος ἑλληνικοῦ μέρους, ἀλυμάντου ὄντος καὶ ἀβλαβοῦς, ὅπως καὶ ὁ ἐξηφανισμένος τελευταῖος τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου στίχος δύναται ἵνα συμπληρωθῇ διὰ τοῦ ἄνωθεν σῴου λατινικοῦ μέρους τῆς ἐπιγραφῆς καὶ ἀναγνωσθῇ.

«Lucius Publilius Labeo, Viator, Consulum, Praetorum' Tiberii Caesaris Praefectorum Stator, Philalexan-

»drεus.— Λούκιος Πουβλίλιος Λαβέων, οὐϊάτωρ ὑ[πάτων τε »καὶ πραιτώρων· Τιβερίου Καίσαρος ἐπάρχων παραστάτης, φιλα»λεξανδρεύς]».

Ἐκ τοῦ ὀνόματος Λούκιος Πουβλίλιος καὶ τοῦ ἐπωνυμίου Λαβέων, ἤ τοι Χειλαρᾶς, εἰκάζω, ὅτι ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος ἦτο τοῦ Καίσαρος ἀπελεύθερος, καὶ τοιοῦτοι ἦσαν συνήθως ἐπὶ αὐτοκρατόρων οἱ τῶν ὑπάτων καὶ πραιτώρων οὐϊάτορες, ἤ τοι κλητῆρες, καὶ οἱ τῶν ἐπάρχων παραστάται (Statores), ἤ τοι ἐκτελεσταὶ τῶν δικαστικῶν ἀποφάσεων καὶ πολλάκις δημόσιοι βασανισταί. Ἡ τελευταία αὕτη ὑπηρεσία καθιᾷ ἐν μέρει εἰρωνικὸν τὸν τίτλον «*Φιλαλεξανδρεύς*».

3.

ΔΙΙ ΗΛΙΩ ΜΕΓΑΛΩ «Διὶ Ἡλίῳ Μεγάλῳ
ΣΑΡΑΠΙΔΙ » Σαράπιδι,
ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ »ὑπὲρ τῆς τοῦ κυρίου
ΚΑΙΣΑΡΟΣ ΤΡΑΙΑΝΟΥ »Καίσαρος Τραϊανοῦ
ΤΥΧΗΣ ΕΠΙ ΕΝΚΟΛΠΙΩ »τύχης, ἐπὶ Ἐνκολπίῳ
ΕΠΙΤΡΟΠΩ ΚΑΙ ΚΟΥΙΝΤΩ »ἐπιτρόπῳ καὶ Κουΐντῳ
ΑΚΚΙΩ ΟΠΤΑΤΩ ΧΡ ΑΠΟΛΛΩ »Ἀκκίῳ Ὀπτάτῳ χιλιάρχῳ, Ἀ-
ΝΙΟΣ ΑΜΩΝΙΟΥ ΑΛΕ »πολλώνιος Ἀμωνίου Ἀλε-
ΞΑΝΔΡΕΥΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΩΝ »ξανδρεύς, ἀρχιτέκτων,
ΑΝΕΘΗΚΕΝ ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΣΩΤΗ »ἀνέθηκεν ὑπὲρ τῆς σωτη-
ΡΙΑΣ ΑΥΤΟΥ ΠΑΝΤΩΝ ΕΡΓΩΝ »ρίας αὐτοῦ πάντων ἔργων.»

Αὕτη ἡ ἐπιγραφὴ εἶνε ἐγκεχαραγμένη ἐπὶ βωμοῦ τετραπλεύρου, ἐκ λίθου συηνίτου φαιοῦ, ἐπὶ τῆς ςενωτέρας δεξιᾶς τῷ ὁρῶντι πλευρᾶς, ἀμέσως κάτωθεν τοῦ ἐξέχοντος κυματίου. Τὸ ἄνω μέρος τοῦ βωμοῦ εἶνε ἐσκαμμένον ἐν εἴδει λεκάνης τετραπλεύρου εἰς ἔνθεσιν τῆς πυρᾶς.

Ὁ βωμὸς εὑρέθη ἐπὶ τῷ ποταμίῳ λιμένι Ἀλεξανδρείας τῷ καλουμένῳ «*Κρομμύων ὅρμῳ*» (Minet el Bassal ἀραβιστὶ), ὅπισθεν τοῦ Σαραπίου, καὶ ἀνεκοινώθη παρ' ἐμοῦ τῷ ἐν Ἀλεξαν-

δρείᾳ Αἰγυπτιακῷ Ἰνστιτούτῳ ἐν τῇ συνεδριάσει τῆς 10 Νοεμβρίου 1871, ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ ἐπιτίμου μέλους αὐτοκράτορος τῆς Βραζιλίας κυρίου Πέτρου τοῦ Β' ἀπὸ Ἀλκάνταρας. Τότε, ὑπὸ τὴν ἐπικράτησιν τῆς ἰδέας τοῦ τόπου τῆς εὑρέσεως, ὄπισθεν τοῦ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Σαραπίου, καὶ τῆς ἀφιερώσεως τῷ Σαράπιδι ἐκ μέρους τοῦ Ἀλεξανδρέως ἀρχιτέκτονος Ἀπολλωνίου, ἔτι δὲ καὶ ἀπὸ τοῦ μονογράμματος ☧ παραπεισθεὶς, ἐξέλαβον τὸν Κούϊντον Ἄκκιον Ὀπτάτον τοῦ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Σαραπίου χρηματοφύλακα, καὶ ὡς τοιοῦτον ἀνέφερα αὐτόν.

Ἀλλ' ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν ἐν συλλογῇ ἐπιγραφῶν ἐξ Αἰγύπτου τοῦ Letronne διδάσκομαι, ὅτι ἐν τῷ παρὰ τὰς τοῦ Κλαυδιανοῦ ὄρους λατομίας κειμένῳ χωρίῳ, ἐν τῷ πρὸς Ἀραβίαν μέρει τῆς Θηβαΐδος, ἐπὶ τῆς ἀπὸ Καινῆς καὶ Κοπτοῦ εἰς Μυὸς ὅρμον καὶ Λευκὸν λιμένα φερούσης ὁδοῦ, μεταξὺ ἄλλων ἐρειπίων εὑρίσκονται διάφοροι ἐπιγραφαὶ, δηλοῦσαι ὅτι ἐκεῖ που ἵστατο *ναὸς τοῦ Σαράπιδος* καὶ σταθμὸς τὸ καλούμενον *Ὕδρευμα Τραϊανοῦ*· ὅτι ἐν ταῖς ἐκεῖ πλησίον περιβοήτοις λιθοτομίαις εἰργάζοντο κατάδικοι καὶ δοῦλοι κόπτοντες τὴν πέτραν, καὶ ἐξεργαζόμενοι μονολίθους στήλας, κίονας, παραστάδας, λάρνακας, λουτῆρας, βωμοὺς καὶ ἄλλα καλλιτεχνικὰ ἔργα, ἃ καταβιβάζοντες εἰς τοὺς ἐπὶ τῇ Ἐρυθρᾷ Θαλάσσῃ λιμένας ἐφόρτουν ἐπὶ φορτηγῶν πλοίων καὶ ἔφερον διὰ τῆς θαλάσσης καὶ τῆς διώρυγος, καλουμένης τότε *Τραϊανοῦ ποταμοῦ*, εἰς Ἀλεξάνδρειαν· ὅτι πρὸς τοῖς τοῦ Κλαυδιανοῦ ὄρους ἔργοις ἦσαν ἐπιστατεύοντες τῶν μετάλλων, ἤ τοι λατομιῶν, διάφοροι *μισθωταὶ ἢ ἐργολάβοι*, μεταξὺ τῶν ὁποίων διεκρίνετό τις ἀφιερώσας μνημόσυνον στήλην μὲ τὴν ἐπιγραφὴν «*Τὸ προσκύνημα Ἀπολλωνίου υἱοῦ Ἀμμωνίου ἐργολάβου*»· ὅτι παρὰ τοὺς μισθωτὰς ἐσχημάτιζεν ἐκεῖ ὁ κατὰ καιροὺς *ἐπίτροπος Καίσαρος, προεστὼς τῶν μετάλλων*, praepositus ab optimo Trajano operi marmorum monti Claudiano, ὡς ἀναφέρεται ἔν τινι ῥωμαϊστὶ γεγραμμένῃ ἐπιγραφῇ *ἐπίτροπος τῶν μετάλλων*, ὡς γράφεται ἀλλαχοῦ ἑλληνιστὶ, συνήθως ἐκ τῆς τάξεως τῶν τοῦ Καίσαρος ἀπελευθέρων, καὶ ὅτι τὴν μεταξὺ τῶν ἐργατῶν τάξιν καὶ τὴν ἔξωθεν τῶν χωρίων ἀσφάλειαν

ἐπετήρει ὁ *χιλίαρχος* $\overset{\text{X}}{\text{P}}$ μετὰ τῆς ὑπ' αὐτὸν κοχώρτης ἢ σπείρης ἱππικῆς (Cohors equitata)· ὅτι ἡ ἐκτέλεσις τῶν ἔργων ἐγίνετο *ἐπιταγῇ τοῦ ἐπάρχου Αἰγύπτου*, ἢ καὶ ἀπ' εὐθείας *τῶν ἔργων ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ Καίσαρος ἐπιταγέντων*. Ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν μανθάνω ἐπὶ τέλους, ὅτι ὁ ἐκεῖ ναὸς ἵδρυτο «*Διὶ Ἡλίῳ Μεγάλῳ Σαράπιδι καὶ τοῖς συννάοις θεοῖς*», καὶ περὶ πλέον ἐκπλήττομαι ἀκούων ὅτι ἐν τοῖς ἐρειπίοις τοῦ παρὰ τοῖς τοῦ Κλαυδιανοῦ ὄρους ἔργοις ναοῦ τοῦ Σαράπιδος εὑρίσκεται βωμὸς ὅμοιος καὶ ἀπαράλλακτος κατά τε τὴν ὕλην καὶ τὸ μέγεθος καὶ τὸ σχῆμα ὡς ὁ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ εὑρεθείς, μὲ τὴν αὐτὴν πανομοιότυπον ἐπιγραφήν, εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ διακρίνωνται ἀπ' ἀλλήλων ἀμφότεραι αἱ ἐπιγραφαί, εἰ μὴ δι' ἑνὸς καὶ μόνου ἐπουσιώδους χαρακτῆρος· δῆλον ὅτι ἐπὶ μὲν τοῦ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ εὑρεθέντος βωμοῦ ἡ λέξις ΑΡΧΙΤΕΚΤΩΝ ἔχει τὰ γράμματα ἐν παραθέσει, ἐπὶ δὲ τοῦ βωμοῦ ἐν τῷ παρὰ τὸ Κλαυδιανὸν ὄρος ναῷ τὸ Κ τῆς λέξεως γράφεται ἐν ἐπιθέσει ΑΡΧΙΤ $\overset{\text{K}}{\text{E}}$ ΤΩΝ.

Ἐκ ταύτης λοιπὸν τῆς συγκυρίας ἐξάγεται, ὡς εἰκός, ὅτι ὁ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ περὶ οὗ ὁ λόγος βωμὸς εἶχε σταλῆ ἐκ τῶν τοῦ Κλαυδιανοῦ ὄρους λατομιῶν, ἐπὶ αὐτοκράτορος Τραϊανοῦ, παρὰ τοῦ ἐκεῖ τελοῦντος Ἀλεξανδρέως ἀρχιτέκτονος Ἀπολλωνίου υἱοῦ Ἀμωνίου, ἐργολάβου ὄντος, ἐπὶ Ἐγκολπίῳ ἐπιτρόπῳ τῶν μετάλλων, ἤ τοι curam agente operum dominicorum, καθεστηκότι παρὰ Καίσαρος ἐκ τῶν αὐτοῦ ἀπελευθέρων, καὶ Κουΐντῳ Ἀκκίῳ Ὀπτάτῳ χιλιάρχῳ τῆς ἐκεῖ σταθμευούσης ἱππικῆς σπείρης, καὶ ὅτι ὁ εἰρημένος ἀρχιτέκτων καὶ ἐργολάβος Ἀπολλώνιος Ἀμωνίου ποιήσας δύο ὁμοίους βωμούς, ἀνέθηκεν αὐτοὺς ὑπὲρ τῆς σωτηρίας αὐτοῦ πάντων ἔργων, τὸν μὲν ἕνα ἐπιτοπίως τῷ πρὸς τοῖς τοῦ Κλαυδιανοῦ ὄρους ἔργοις Διὶ Ἡλίῳ μεγάλῳ Σαράπιδι, τὸν δὲ ἕτερον, ἐξαποστείλας εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ Ἀλεξάνδρειαν, ἀφιέρωσε τῷ ἐκεῖ μητροπολιτικῷ Σαραπίῳ.

Ὁ Ἐγκόλπιος ἄρα ἦτο ἀπελεύθερος τοῦ αὐτοκράτορος Τραϊανοῦ καὶ ἐπίτροπος Καίσαρος, procurator dominicus, προεστὼς τῶν μετάλλων, praepositus operi marmorum, ὁ δὲ Κούϊντος Ἄκκιος Ὀπτάτος ἦτο χιλίαρχος σπείρης, τῆς φρουρούσης τότε

τὰς λατομίας, τὰ ὑδρεύματα καὶ τοὺς διαφόρους τῆς πρὸς Ἀραβίαν Θηβαΐδος σταθμούς.

4.

ΣΑΡΑΠΙΩΝΙ ΕΠ ΑΓΑ
ΘΩ
ΠΑΚΕΙΛΙΣ ΖΩΣΙΜΟΣ
ΣΥΝ ΑΙΛΙΩ ΔΟΡΥΦΟΡΩ ΕΠΟΙΕΙ.

«Σαραπίωνι ἐπ' ἀγαθῷ· Πάκειλις Ζώσιμος σὺν Αἰλίῳ Δορυφόρῳ ἐποίει.»

Ἡ ἀφιέρωσις αὕτη ἐπιγέγραπται ὄπισθεν τῶν σφυρῶν δεξιοῦ ἀνθρωπίνου ποδός, διπλάσιον ἢ τὸ φυσικὸν ἔχοντος μέγεθος, ἐκ μαρμάρου λευκοῦ, τὸν ῥωμαϊκὸν ὑποδεδεμένου τρόπον, καὶ χρησιμεύοντος ἀντὶ βάσεως τῇ ἄνωθεν ἀνδρὸς προτομῇ, ἧς ἀτυχῶς δὲν σώζεται πλέον ἡ κεφαλή· ἑκατέρωθεν τῆς ἐπιγραφῆς συσπειρῶνται δύο ὄφεις οὐραῖοι, ὀρθούμενοι ὄπισθεν τῆς προτομῆς, καὶ μεταξὺ τῶν ἑλιγμάτων κάθηται Ἐρώτιον παῖζον μετὰ τῶν ὄφεων, καὶ παριστᾶναν συμβολικῶς τὴν Ὑγίειαν.

Τὰ γράμματα εἶνε τῆς ἐποχῆς τῶν Ἀντωνίνων, ἤ τοι τῶν μέσων τοῦ Β' μετὰ Χριστὸν αἰῶνος, μεταξὺ τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας Ἀδριανοῦ καὶ Μάρκου Αὐρηλίου, καθ' ὅλα δὲ τὰ φαινόμενα τὸ μικρὸν τοῦτο καὶ χαριέστατον ἀνάθημα δὲν εἶνε εἰ μὴ ἐνθύμιον δωρηθὲν παρὰ τῶν ποιησάντων αὐτὸ τεχνιτῶν, ὧν ὁ εἷς Πάκειλις Ζώσιμος καὶ ὁ ἕτερος Αἴλιος Δορυφόρος, τῷ ἰατρῷ αὐτῶν Σαραπίωνι, ὡς εὐχαριστήριον δι' ἐπιτυχῆ τινα ἀλγοῦντος ποδὸς θεραπείαν.

Σημείωσαι ὅτι καθὼς μεταξὺ τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων εἴθισται νὰ προσφέρωσιν Ἁγίῳ τινὶ ἐκ πολυτίμου μετάλλου ἀπομίμησιν τοῦ ποτὲ νοσήσαντος καὶ μεσιτείᾳ ἢ προστασίᾳ αὐτοῦ ἰαθέντος μέλους τοῦ σώματος, οὕτω καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἦτο ἔθος κοινὸν, ἵνα ἀφιερῶσι τῷ θεῷ, ὅστις ὑπετίθετο ἐνεργήσας τὴν ἴασιν, εἰκόνα καὶ ὁμοίωμα ἐκ χρυσοῦ, ἀργύρου ἢ μαρμάρου τοῦ ἀπὸ οἵας δή ποτε ἀσθενείας θεραπευθέντος μέλους ἢ ὀργάνου ἢ καὶ ὅλου

τοῦ σώματος, ἢ τοὐλάχιστον στήλην μνημόσυνον, ἐν ᾗ ἀνεγράφετο ἡ θεραπεία, εἰς μνήμην τοῦ ἐνεργηθέντος θαύματος αἰωνίαν. Ἀλλὰ νῦν διὰ πρώτην φορὰν ἀπαντῶμεν ἀφιέρωσιν ἀπεικονίσματος ἀντικειμένου οἵου νοσήσαντός ποτε ποδὸς, γινομένην οὐχὶ θεῷ, ἀλλ' αὐτῷ τῷ θεραπεύσαντι Σαραπίωνι ἰατρῷ, εἰς μαρτύριον, ὅτι οὐχὶ μόνον ἔμπειρος καλλιτέχνης, ἀλλὰ καὶ ὑγιοῦς νοὸς ἀνὴρ καὶ ἥκιστα δεισιδαίμων ἦτο ὁ ἰαθεὶς, καὶ τὸ ἀφιέρωμα ἐπ' ἀγαθῷ ποιήσας καὶ δωρησάμενος Πάκειλις Ζώσιμος μετὰ τοῦ βοηθοῦ αὐτοῦ Αἰλίου Δορυφόρου, ὡς μικρὸν μὲν, ἀλλ' ἐκφραστικώτατον εὐχαριστήριον τῷ ἀξιολόγῳ αὐτῶν ἰατρῷ.

Ἄλλως δὲ πολλοὶ ὑπῆρξαν οἱ φέροντες τὸ ὄνομα Σαραπίων διάσημοι ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἰατροὶ, ὧν περιφημότερος ἦτο ὁ περὶ τὰ 240 πρ. Χρ. ἀκμάσας ἱδρυτὴς τῆς *Ἐμπειρικῆς* λεγομένης Σχολῆς.

5.

ΘΕΑΜΕΓΙΣΤΗΙΙΣΙΔΙΠΛΟΥΣΙΑ
ΤΙΒ. ΙΟΥΛΙΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ
ΓΕΝΑΜΕΝΟΣ ΕΠΑΡΧΟΣ ΣΠΕΙΡΗΣ Α.
ΦΛΑΟΥΙΑΣ ΤΩΝ ΑΓΟΡΑΝΟΜΗΚΟΤΩΝ
Ο ΕΠΙ ΤΗΣ ΕΥΘΗΝΙΑΣ ΤΟΥ Β ΓΡΑΜΜΑΤΟΣ
ΤΟΝ ΑΝΔΡΙΑΝΤΑ ΣΥΝ ΤΗΙ ΒΑΣΕΙ ΑΝΕΘΗΚΕ
L ΚΑ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣ ΚΑΙΣΑΡΟΣ ΤΙΤΟΥ ΑΙΛΙΟΥ
ΑΔΡΙΑΝΟΥ ΑΝΤΩΝΕΙΝΟΥ ΣΕΒΑΣΤΟΥ ΕΥΣΕΒΟΥΣ
ΜΕΣΩΡΗ ΕΠΑΓΟΜΕΝΩΝ Γ'. B

«Θεᾷ μεγίστῃ Ἴσιδι πλουσίᾳ. Τιβέριος Ἰούλιος Ἀλέξανδρος, »γενάμενος ἔπαρχος σπείρης Α Φλαουΐας, τῶν ἀγορανομηκότων ὁ »ἐπὶ τῆς εὐθηνίας τοῦ Β Γράμματος, τὸν ἀνδριάντα σὺν τῇ βάσει »ἀνέθικε, ἔτει κά αὐτοκράτορος Καίσαρος Τίτου Αἰλίου Ἀδριανοῦ »Ἀντωνείνου Σεβαστοῦ Εὐσεβοῦς, Μεσωρῆ ἐπαγομένων γ'.»

Ἐπὶ τῆς διασταυρώσεως τῶν νεωτέρων ὁδῶν τῆς ἐπὶ τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων Ἀλεξανδρείας, καλουμένων τῆς μὲν τοῦ Προφήτου Δανιὴλ (Nébi Daniel ἀραβιστὶ), τῆς δὲ ὁδοῦ Ἁγίου

Σάββα, ἥ τοι Ἑλληνικοῦ Νοσοκομείου, ἐπὶ τῇ πρὸς δύσιν γωνίᾳ, γενομένης ἀνασκαφῆς εἰς κατάθεσιν θεμελίων καὶ οἰκοδομὴν ἐπὶ τοῦ τῷ κόμητι Ζογὲπ ἀνήκοντος οἰκοπέδου, μεταξὺ ἄλλων ἄλλης ἀρχαιοτέρας οἰκοδομῆς ἐρειπίων, κιόνων, παραστάδων καὶ ἐπιστυλίων, μηνὶ Ὀκτωβρίῳ τοῦ ἔτους 1872 εὑρέθη καὶ στήλη κυλινδροειδὴς ἐκ μαρμάρου κυαναυγοῦς, ἀντὶ βάσεως χρησιμεύσασα ἄλλοτε ἀνδριάντι καταστραφέντι καὶ μηκέτι ὑπάρχοντι, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἦτο κεχαραγμένη ἡ ἄνω περιῆς ὁ λόγος ἐπιγραφή. Εἶνε δὲ αὕτη λόγου ἀξία διά τε πολλὰ ἄλλα καὶ μάλιστα διὰ τὴν τοπογραφίαν τῆς ἀρχαίας Ἀλεξανδρείας, καθ' ὅ τι δι' αὐτῆς μανθάνομεν, ὅτι ἐκεῖ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τοῦ Προφήτου Δανιὴλ, ὅπου τὸ πάλαι ἡ εἰς τὸ Σῶμα Ἀλεξάνδρου ἄγουσα ὁδὸς, καὶ ἐντεῦθεν τῆς εἰς τὴν Κανωπικὴν πύλην ἀγούσης πλατείας ὁδοῦ, ἑκατοστύας τινὰς βημάτων πρὸς νότον καὶ ἀνατολὰς τῆς αἰγυπτιακῆς τοῦ Ἁγίου Μάρκου ἐκκλησίας, καὶ ἄλλας τόσας πρὸς δυσμὰς τῆς τοῦ Ἁγίου Σάββα ἑλληνικῆς μονῆς, ὑπῆρχεν ὁ ναὸς τῆς Ἴσιδος Πλουσίας, ἀνήκων τῷ δευτέρῳ τῆς πόλεως τμήματι, τῷ καλουμένῳ *Βῆτα*. Γνωρίζομεν δὲ ἐκ τῶν συγγραφῶν Φίλωνος τοῦ Ἰουδαίου (εἰς Φλάκκον), ὅτι ἡ Ἀλεξάνδρεια διῃρεῖτο εἰς πέντε μοίρας ἐπωνύμως τῶν πρώτων στοιχείων τῆς ἐγγραμμάτου φωνῆς, δι' ὃ καὶ τὰ πέντε αὐτὰ τμήματα ὠνομάζοντο *Γράμματα*, ὧν τὸ *Δέλτα* ἦτο ἀποκλειστικῶς Ἰουδαϊκόν. (Ἰώσηπ. Ἰουδ. πόλεμ. Β'. *ιή*. 8.).

Οὕτω λοιπὸν ὁ Τιβέριος Ἰούλιος Ἀλέξανδρος, γενόμενος ἔπαρχος σπείρης Α Φλαουΐας, καὶ συγχρόνως ἐκ τῶν ἀγορανομικότων ἐπὶ τῆς εὐθηνίας τοῦ Βῆτα Γράμματος, ἥ τοι δευτέρου τμήματος τῆς πόλεως, χρηματίσας ἀνέθηκε τὸν ἀνδριάντα τῇ Μεγάλῃ Θεᾷ Ἴσιδι Πλουσίᾳ, ἔτει κά Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς, Μεσωρῆ ἐπαγομένων τρίτῃ, ἥ τοι τῇ 26 Αὐγούστου 158 μετὰ Χριστὸν κατὰ τὸ Ἰουλιανὸν Ἡμερολόγιον. Ἀόριστον μένει ἐν τούτοις ἂν διὰ τῆς σπείρης Α Φλαουΐας γίνεται λόγος περὶ τῆς «*Κοχώρτης Α Φλαουΐας Θρᾳκῶν*», ἧς μνημονεύει ἐπιγραφὴ τοῦ Κλαυδιανοῦ ὄρους, τῆς ἐποχῆς τοῦ αὐτοκράτορος Δομιτιανοῦ, ἢ «*Σπείρης Α Φλαουΐας Κιλίκων ἱππικῆς*» τοῦ αὐτοῦ χωρίου ἀπὸ

τῶν χρόνων τοῦ Ἀδριανοῦ. Ἔπαρχος σπείρης καλεῖται ἐνταῦθα ὁ ἄλλοθι ὀνομαζόμενος σπειράρχης (Orelli Inscript. Tom. I. p. 411.), ἢ χιλίαρχος σπείρης ὡς ἐν ταῖς τοῦ Κλαυδιανοῦ ὅρους ἐπιγραφαῖς. Σημείωσαι δὲ ἀντὶ σπείρας τὸν σχηματισμὸν σπείρης ἰωνικῶς, ὡς ἀπαντᾶται καὶ ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ (Πράξ. Ἀποστ. κζ'. 1.) καὶ ἀλλαχοῦ, καὶ ἀντὶ γενόμενος τὸν σχηματισμὸν γενάμενος δωρικῶς, ὡς καὶ ἐν πολλαῖς ἄλλαις τῆς Αἰγύπτου Ἑλληνικαῖς ἐπιγραφαῖς· πρὸς δὲ τούτοις καὶ τὸ ἀνορθόγραφον ΑΝΕΘΙΚΕ ἀντὶ ΑΝΕΘΗΚΕ διὰ τὸ ἀνέκαθεν ὁμοιόφωνον τῶν φωνηέντων Η καὶ Ι, ἤ τοι τὸν ἡμῶν τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων κατηγορούμενον ἰωτακισμόν.

6.

ΙΕΡΑΞ Ο Κ.	«Ἱέραξ ὁ καὶ
ΑΡΧΙΒΙΟΣ	»Ἀρχίβιος
ΣΥΝΤΩΥΙΩ	»σὺν τῷ υἱῷ
ΑΝΕΘΗΚΑ	» ἀνέθηκα
ΕΠΑΓΑΘΩ	»ἐπ' ἀγαθῷ »

Αὕτη ἡ ἐπιγραφὴ εὕρηται ἐπὶ βωμοῦ τριπλεύρου ἐκ λίθου σκληροῦ, κειμένου κατὰ τὴν συνοικίαν τὴν λεγομένην Ἀτταρείν. Σημειώσεως ἀξία εἶνε ἡ χρῆσις διπλοῦ ὀνόματος δι' ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον «Ἱέραξ ὁ καὶ Ἀρχίβιος», ὡς εἴθιστο πολλάκις μεταξὺ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ Ἑλλήνων καὶ τῶν ἑλληνιζόντων Ἰουδαίων καὶ Αἰγυπτίων· τοῦτο δὲ μαρτυροῦσι πλεῖσται ὅσαι ἐν Αἰγύπτῳ εὑρισκόμεναι ἐπιγραφαί, καὶ κατάλογοι ὀνομάτων ἐν σωζομένοις ἑλληνικοῖς παπύροις τῆς μακεδονικῆς καὶ ῥωμαϊκῆς ἐποχῆς. Ἤδη ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἐγένετο μνεία μικροῦ τίτλου ἀρχίζοντος μετὰ τὰς λέξεις «Εὐψύχι Σαραπιὰς ἡ καὶ Θερμουθάριον,» καὶ ἐν παπύρῳ εὑρεθέντι ἐν τῷ Σωχαρείῳ (Sakkarah) τοῦ Μεμφίτου γέγραπται «Αὐρηλίῳ Διδύμῳ τῷ καὶ Λογαδίῳ, στρατηγῷ».

7 [1]).

ΑΥΡΗΛΙΟϹ ΙϹΙΔΩΡΟϹ	«Αὐρήλιος Ἰσίδωρος
ϹΥΝΤΟΙϹ ΤΕΚΝΟΙϹ Κ·ΤΟΙϹ	»σὺν τοῖς τέκνοις καὶ τοῖς
ΙΔΙΟΙϹ ΥΠΕΡ ΕΥΧΑΡΙϹΤΙΑϹ	»ἰδίοις ὑπὲρ εὐχαριστίας
ΑΝΕΘΗΚΕΝ ΕΠ ΑΓΑΘΩ	»ἀνέθηκεν ἐπ' ἀγαθῷ·
ΕΤΟΥϹ Γ. ΟΥΑΛΕΡΙΑΝΟΥ	»ἔτους γ' Οὐαλεριανοῦ
ΚΑΙ ΓΑΛΛΙΗΝΟΥ ϹΕ.ΒΒ	»καὶ Γαλλιηνοῦ Σεβαστῶν,
ΜΕϹΟΡΗ Θ..	» Μεσωρῆ θ'.»

Εὑρέθη παρὰ τὴν ἐπὶ τὸν ποταμὸν διώρυγα ὄπισθεν τοῦ Σαραπίου, ὅπου νῦν τὰ ἐργοστάσια τοῦ ἀεριόφωτος ἐν τῷ Καρμοὺζ καλουμένῳ χωρίῳ· εἶνε δὲ ἐγκεκολαμμένη ἡ ἐπιγραφὴ ἐπὶ στήλης κυλινδροειδοῦς ἐκ λίθου συηνίτου φαιοῦ, χρησιμευσάσης ὡς βάσεως ἄλλοτε ἐπ' αὐτῆς ἱδρυμένῳ καὶ νῦν μηκέτι ὑπάρχοντι πλέον ἀγάλματι. Τὰ γράμματα φέρουσι τὸν χαρακτῆρα τοῦ γ' μετὰ Χριστὸν αἰῶνος, καὶ διὰ τὸν ἰδιάζοντα αὐτῶν τύπον δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς πρόδρομα τῶν Βυζαντινῶν. Χρονολογεῖται δὲ τὸ ἀνάθημα «ἔτους τρίτου Οὐαλεριανοῦ καὶ Γαλλιηνοῦ Σεβαστῶν, Μεσορῆ ἐννάτῃ», ἤ τοι 2 αὐγούστου 255 κατὰ τὸ Ἰουλιανὸν Ἡμερολόγιον, τῶν δύο εἰρημένων αὐτοκρατόρων ἀναλαβόντων τὴν αὐτοκρατορικὴν ἐξουσίαν ἔτει 253 ἀπὸ Χριστοῦ.

ΝΕΡΟΥΤΣΟΣ.

---

(1) Μὴ δυνηθέντες νὰ ἐκτυπώσωμεν ἁπάσας τὰς ἐπιγραφὰς ταύτας, ὧν τινες διάφορον σχῆμα γραμμάτων ἔχουσι, πανομοιοτύπως, ὡς ἡ ἐπιστημονικὴ ἀκρίβεια ἀπαιτεῖ, ἠρκέσθημεν νὰ ξυλογραφήσωμεν ταύτην μόνην, διότι ταύτης τὰ γράμματα μᾶλλον διαφέρουσι τῶν λοιπῶν. Σ. τ. Ἐκ.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΠΛΗΘΟΥΣ ΤΩΝ ΤΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ ΚΑΤΟΙΚΩΝ ΚΑΙ ΤΟΥ ΚΑΤ' ΕΝΙΑΥΤΟΝ ΠΑΡΑΓΟΜΕΝΟΥ ΕΝ ΑΥΤΗ ΠΟΣΟΥ ΤΩΝ ΔΗΜΗΤΡΙΑΚΩΝ ΚΑΡΠΩΝ ΤΟ ΠΑΛΑΙ ΚΑΙ ΝΥΝ.

Πιστεύεται κοινῶς, καὶ ὑπό τινων ἐγράφη μάλιστα, ὅτι τὸ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος πλῆθος τῶν κατοίκων ἦτο μέγα, σχεδὸν ὑπερδεκαπλάσιον τοῦ σημερινοῦ. Ἡ δόξα αὕτη, ὅσον καὶ ἂν φαίνηται πολλοῖς πιθανή, δὲν στηρίζεται ὅμως εἰς ῥητὰς μαρτυρίας ἀρχαίων, ἀλλ' εἰς εἰκασίας ἁπλᾶς νεωτέρων, οἵτινες ἐκ τοῦ ὁπωσοῦν μαρτυρουμένου πλήθους τῶν κατοίκων τῆς Ἀττικῆς κρίνοντες, ὅπερ ἀληθῶς ἐπταπλάσιον τοῦ σημερινοῦ ἦτο, πιστεύουσιν ὅτι καὶ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος τὸ πλῆθος τῶν κατοίκων εὑρίσκετο ἐν τῇ αὐτῇ ἀναλογίᾳ (1). Ἀνησμονοῦσιν ὅμως ὅτι ἡ Ἀττικὴ ἦτο ἡ εὐδαιμονεστέρα τῆς Ἑλλάδος καὶ πλουσιωτέρα χώρα, ὅτι εἰς αὐτὴν κατέφευγον (2) ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων Ἕλληνες

---

(1) Οἷον ὁ Schlosser (ἐν τῇ τοῦ 1844 ἐπιμελείᾳ τοῦ Kriegk ἐκδόσει τῆς γενικῆς ἱστορίας τόμ. ά. σελ. 26) ἀναβιβάζει τὸ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν ἀποικιῶν αὐτῆς πλῆθος εἰς 20,000,000. Οἱ εὐλαβέστεροι ὅμως μόλις ἀναβιβάζουσιν εἰς 5,000,000 ἅπαν τὸ πλῆθος τῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος. Ὁ Ἔρμαννος (ἐν τῷ β' τόμῳ τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιολ. ἐν σελ. 3 ἐκδ. β') λέγει, ὅτι ἐν τῇ κλασικῇ περιόδῳ τῆς Ἑλλάδος, τῇ ἀπὸ τῶν Περσικῶν μέχρι τῶν Μακεδονικῶν, ἠδύνατο ἡ Ἑλλὰς νὰ ὁπλίσῃ 200,000 ἄνδρας· τὸ δὲ τῶν ἐλευθέρων κατοίκων πλῆθος αὐτῆς ἦτο 1,500,000 καὶ τὸ τῶν δούλων 3 ἢ 3,500,000· ὥστε ἅπαντες οἱ κάτοικοι αὐτῆς ἦσαν κατ' αὐτὸν περὶ τὰ 5,000,000. Ἀλλὰ καὶ οὗτος ὑπολογίζων τοσοῦτον τὸ τῶν δούλων πλῆθος κρίνει ἐξ ἀναλογίας ἀπὸ τοῦ πλήθους τῶν ἐν τῇ Ἀττικῇ δούλων, ὅπερ ἦτο ὑπερτριπλάσιον τοῦ τῶν ἐλευθέρων, ὡς ὕστερον ἐροῦμεν. Καὶ ὅμως ἀδύνατον νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι καὶ ἐν τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι ὑπῆρχε μέγα πλῆθος δούλων ὡς ἐν τῇ Ἀττικῇ, διότι οὔτε βιομηχανίαν οὔτε μεταλλεῖα οὔτε ναυτικὸν οὔτε πλοῦτον εἶχον αἱ λοιπαὶ πόλεις ὡς αἱ Ἀθῆναι· διὸ καὶ τὸ πλῆθος τῶν παρ' αὐταῖς δούλων ἦτο βεβαίως πολὺ ὀλιγώτερον.

(2) Θουκ. 1, 2. «Τὴν γοῦν Ἀττικὴν ἐκ τοῦ ἐπὶ πλεῖστον διὰ τὸ

καὶ ἔμενον ἐν αὐτῇ, διότι ἐν αὐτῇ ὑπῆρχε πλείων ἀσφάλεια ἢ ἀλλαχοῦ, ἐν αὐτῇ ἤκμαζεν ἡ βιομηχανία καὶ τὸ ἐμπόριον, ὅτι αὐτὴ ἐπὶ μακρὸν χρόνον εἶχε τὴν ἡγεμονίαν ἐπὶ τῶν ἑλληνικῶν νήσων καὶ πολλῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, καὶ διὰ τοῦτο μεγάλην ἐπιμιξίαν πρὸς ξένους λαούς, ὧν πολλοὶ συμφέρον εἶχον νὰ μετοικῶσιν εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ νὰ μετέρχωνται ἐν αὐτῇ εἴτε ἐμπόριον εἴτε τέχνας βιοποριστικάς. Ἐντεῦθεν δὲ καὶ πλοῦτος πολὺς ὑπῆρχεν ἐν αὐτῇ καὶ δοῦλοι ὅσοι οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, διότι οὐδαμοῦ ὑπῆρχον τὰ προκαλοῦντα τὴν αὔξησιν ταύτην αἴτια.

Ἀλλὰ καὶ αὐτῆς τῆς Ἀττικῆς τὸ πλῆθος τῶν ἰθαγενῶν καὶ ἐλευθέρων ἦτο σχεδὸν διπλάσιον τοῦ τῶν σημερινῶν κατοίκων αὐτῆς πλήθους· διότι, ὅσῳ καὶ ἂν ἦσαν οἱ Ἀθηναῖοι ἐλευθεριώτεροι καὶ κοινωνικώτεροι τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων, ὅσῳ καὶ ἂν ἤρχοντο εἰς κοινωνίαν πρὸς ἀλλοδαποὺς ἕνεκα τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς ναυτιλίας των, ἔσωζον ὅμως καὶ αὐτοὶ ἐν τοῖς ἱστορικοῖς τοὐλάχιστον χρόνοις τὸ τοῖς Ἕλλησι πᾶσι κοινὸν ἰδίωμα καὶ μάλιστα ἐν ὑπάτῳ βαθμῷ. Οὐδέποτε δηλ. μετέδιδον ἀλλοδαποῖς τὰ τῆς πολιτείας δίκαια, ὅσον χρόνον καὶ ἂν ἔζων οὗτοι ἐν Ἀττικῇ, εἰ μὴ ἐν ὀλίγαις μόνον καὶ ἐκτάκτοις περιστάσεσι, προκαλουμέναις ἐκ μεγάλων κινδύνων.[3])

Ἄλλοι Ἕλληνες τοὐναντίον, μικρὰν ἐπιμιξίαν πρὸς ἀλλοδαποὺς ἔχοντες καὶ ἧττον φιλότεχνοι καὶ ναυτικοὶ καὶ πλούσιοι ὄντες, ἀλλ' εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς καὶ τὴν κτηνοτροφίαν

λεπτόγεων ἀστασίαστον οὖσαν ἄνθρωποι ὤκουν οἱ αὐτοὶ ἀεί. Καὶ παράδειγμα τόδε τοῦ λόγου οὐκ ἐλάχιστόν ἐστι, διὰ τὰς μετοικίας ἐς τὰ ἄλλα μὴ ὁμοίως αὐξηθῆναι. Ἐκ γὰρ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος οἱ πολέμῳ ἢ στάσει ἐκπίπτοντες παρ' Ἀθηναίους οἱ δυνατώτατοι, ὡς βέβαιον ὄν, ἀνεχώρουν, καὶ πολῖται γιγνόμενοι, εὐθὺς ἀπὸ παλαιοῦ μείζω ἔτι ἐποίησαν πλήθει ἀνθρώπων τὴν πόλιν· ὥστε καὶ ἐς Ἰωνίαν ὕστερον, ὡς οὐχ ἱκανῆς οὔσης τῆς Ἀττικῆς, ἀποικίας ἐξέπεμψαν».

(3) Ὡς ἐπὶ τῆς καταλύσεως τῆς τῶν Πεισιστρατιδῶν τυραννίδος ἐνέγραψαν εἰς τοὺς πολίτας μετοίκους καὶ ὕστερον ἐπὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου δούλους· ἀλλὰ καὶ τούτους μετὰ πολλῆς δυσκολίας. (Βλ. κατωτέρω σημ. 19).

ἀρκούμενοι, οὔτε πολλοὺς δούλους εἶχον οὔτε μετοίκους ἐδέχοντο· διὸ καὶ τὸ πλῆθος τῶν ἐν ταῖς χώραις αὐτῶν οἰκούντων ἦτο πολὺ μεῖον τοῦ τῆς Ἀττικῆς.

Διὰ τοὺς λόγους λοιπὸν τούτους δὲν δύναται ὁ τῆς Ἀττικῆς πληθυσμὸς νὰ ἐκληφθῇ ὡς κανών, καὶ ἐξ αὐτοῦ νὰ ὁρισθῇ κατὰ προσέγγισιν τὸ πλῆθος τῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος ἁπάσης. Ἴσως ὅμως ἀπίθανον δὲν θὰ ἦτο νὰ εἴπωμεν γενικῶς ὅτι τὸ πλῆθος τῶν κατοίκων ἁπάσης τῆς Ἑλλάδος ἐν τοῖς πρὸ τῶν Μηδικῶν χρόνοις ἦτο πολὺ μεῖζον ἢ ἐν τοῖς ἑπομένοις τούτων, ὅτε ἐν πολλοῖς ἄλλοις συμπίπτει ἡ τῆς Ἑλλάδος ἀκμή. Κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους βλέπομεν ὅτι ἡ Ἑλλὰς, μὴ δυναμένη νὰ θρέψῃ τοὺς κατοίκους αὐτῆς, ἐκπέμπει ἀποίκους εἰς ἁπάσας σχεδὸν τὰς νήσους καὶ παραλίας τῆς Μεσογείου καὶ τοῦ Εὐξείνου Πόντου, ἀφ' ὧν καὶ πλοῦτος καὶ ἰσχὺς προγίνεται τῷ ἑλληνισμῷ. Ἀπὸ τῶν Μηδικῶν ὅμως χρόνων, ὅτε καὶ πλοῦτος καὶ δόξα καὶ ἰσχὺς μείζων ὑπάρχει ἐν Ἑλλάδι, οὐ μόνον παύει ἐντελῶς σχεδὸν ἡ τῶν ἀποικιῶν ἀποστολὴ εἰς ξένας χώρας, ὅπερ ἐμφαίνει ὅτι ὁ πληθυσμὸς αὐτῆς μένει στάσιμος, ἀλλὰ καὶ πολλὰ αἴτια προκαλοῦσι τὴν ὀσημέραι αὐξάνουσαν ἐλάττωσιν αὐτοῦ, ὡς ἄλλοτε ἔσται περὶ τούτου μακρότερος λόγος.

Ἐν τῇ διατριβῇ ταύτῃ περιορίζοντες τὴν ἐξέτασιν εἰς τὰ τῆς Ἀττικῆς, ἀρκούμεθα περὶ τῶν τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος κατοίκων νὰ παραπέμψωμεν εἰς τὰ νεώτερα συγγράμματα, τὸ τοῦ Clinton Fasti Hellenici τόμ. Β' σελ. 380 τοῦ ἀγγλικοῦ πρωτοτύπου ἢ 391 τῆς λατ. μεταφράσεως τοῦ Krüger. Alex. Moreau de Jonnés statistique des peuples de l' antiquité. Paris 1851 ά τόμ. σελ. 155—319 καὶ Zumpt ἐν τοῖς ὑπομνήμασι τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Βερολίνου 1840 ἀπὸ σελ. 7—16, καὶ εἰς τὰ ἐν συνόψει περὶ τούτου πραγματευόμενα, τὸ τοῦ Wachsmuth ἑλλ. ἀρχαιολ. τόμ. Β' σελ. 13 καὶ K. F. Hermann ἑλλ. ἀρχαιολ. τόμ. Β' ἐν ἀρχῇ.

Α'

Περὶ τῶν ἀρχαίων τῆς Ἀττικῆς κατοίκων.

Ἡ γνῶσις τοῦ πλήθους τῶν κατοίκων χώρας τινὸς καὶ τῶν μέσων τῆς συντηρήσεως τούτων ἦτο ἓν τῶν πολλῶν, ἅπερ ὤφειλε νὰ γινώσκῃ καὶ εἰς ὧν τὴν ἐξέτασιν νὰ ἐνδιατρίβῃ ὁ ἀρχαῖος πολιτικός, ὡς γίνεται δῆλον ἐκ τῶν εἰς τοῦτον παραγγελμάτων τοῦ Σωκράτους παρὰ Ξενοφῶντι [4]) καὶ ἐκ τῆς Ἀριστοτέλους ῥητορικῆς [5]), ἂν ἤθελε νὰ εὐδοκιμήσῃ ἐν τῇ τῆς πόλεως διοικήσει καὶ ὁ λόγος του νὰ ἰσχύῃ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τοῦ δήμου καὶ τοῖς βουλευτηρίοις. Εἰς ἡμᾶς ὅμως ἡ τοιαύτη γνῶσις ἔχει ἁπλῆν ἱστορικὴν σημασίαν, καὶ ἡ τοιούτων ἀρχαίων πραγμάτων ἔρευνα, ὅσον δύσκολος καὶ ἂν ἦναι διὰ τὴν μεγάλην τῶν χρόνων ἀπόστασιν καὶ τὴν ἔλλειψιν βεβαίων ἀποδείξεων, εἶναι οὐκ ὀλίγον ἐπαγωγὸς καὶ τερπνή, ὡς ἱκανοποιοῦσα τὴν ἐν τοῖς τοιούτοις φιλομάθειαν ἡμῶν, καὶ γνωστὸν ποιοῦσα κατὰ τὸν νῦν δυνατὸν ἡμῖν τρόπον τὸ μέρος τοῦτο τῆς ἱστορίας τῶν ἡμετέρων προγόνων.

Ἐπειδὴ δὲ αἱ περὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης μαρτυρίαι εἰσὶ πολλαὶ καὶ ἔν τισιν ἀντικείμεναι, αἱ δὲ τῶν νεωτέρων ἐντεῦθεν πορίζόμεναι κρίσεις διάφοροι, θέλομεν ὑποβάλει ταύτας εἰς νέαν ἐξέτασιν καὶ παραβολήν, ὅπως ἐκ τῶν μᾶλλον γνωστῶν καὶ ὁπωσοῦν βεβαίων ἐξακριβώσωμεν κατὰ τὸ δυνατὸν καὶ τὰ ἧττον φανερὰ καὶ βέβαια. Καὶ γνωστὸν μέν πως εἶναι τὸ πλῆθος τῶν τῆς Ἀττικῆς κατοίκων καὶ τὸ ἔξωθεν εἰσκομιζόμενον ποσὸν πρὸς διατροφὴν τούτων, ὡς καὶ τὸ ἀναγκαῖον ποσὸν πρὸς τὴν καθημερινὴν τροφὴν ἑνὸς ἑκάστου αὐτῶν, ὅλως δὲ ἄγνωστον τὸ ἐκ τῆς χώρας παραγόμενον ποσὸν τῶν πρὸς τροφὴν τῶν κατοίκων δημητριακῶν καρπῶν. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο θέλει εὑρεθῇ κατὰ προσέγγισιν τοὐλάχιστον, ὅταν προηγουμένως προσδιορισθῇ τὸ πλῆθος τῶν κατοίκων καὶ τὸ πρὸς διατροφὴν τούτων ἀναγκαῖον ποσόν, καὶ ἀπ' αὐτοῦ ἀφαιρεθῇ τὸ ἔξωθεν εἰσκομιζόμενον, διότι τὸ ὑπόλοιπον εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον παρῆγεν ἡ Ἀττικὴ χώρα. Ὅθεν

(4) Ἐν ἀπομνημ. 3, 6, 13.
(5) Ἐν βιβλ. 1, 4.

ζητητέον 1) τὸ πλῆθος τῶν τῆς Ἀττικῆς ἀρχαίων κατοίκων, 2) ἡ καθ' ἡμέραν ἀναγκαία τροφὴ ἑκάστου αὐτῶν 3) τὸ ἔξωθεν εἰςκομιζόμενον εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ 4) τὸ ἐκ τῆς χώρας ταύτης παραγόμενον ποσὸν δημητριακῶν καρπῶν. Ἐν τέλει δὲ τούτων θέλομεν προσθέσει ὀλίγα καὶ περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν σήμερον κατοίκων καὶ τοῦ νῦν παραγομένου ποσοῦ τῶν σιτηρῶν καὶ τῶν διαφόρων εἰδῶν τούτων, ὅπως οὕτω γείνῃ καταφανὴς ἡ διαφορὰ τῆς τότε καὶ τῆς νῦν καλλιεργείας τῆς χώρας ταύτης ᾗ τοῦ πλήθους τῶν κατοίκων αὐτῆς.

1) Περὶ τοῦ πλήθους τῶν τῆς Ἀττικῆς ἀρχαίων κατοίκων.

Τὸ πλῆθος τῶν τῆς Ἀττικῆς ἀρχαίων κατοίκων ἀπεπειράθησαν νὰ ὁρίσωσι πολλοὶ τῶν νεωτέρων, ὧν τὰ ὀνόματα φέρει ὁ Βοίκχιος [6]), ἔκ τε τῶν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις φερομένων μαρτυριῶν περὶ τούτου, καὶ ἐκ τοῦ πλήθους τοῦ στρατοῦ τῆς τῶν Ἀθηναίων πόλεως, ἐξαγαγόντες διάφορα καὶ ποικίλα ἐξαγόμενα. Θέλομεν δοκιμάσει καὶ ἡμεῖς ἐκ τῶν αὐτῶν μαρτυριῶν νὰ εὕρωμεν ὁπόσον κατὰ πιθανὸν λόγον ἠδύνατο νὰ ἦναι τὸ πλῆθος τῶν τῆς Ἀττικῆς κατοίκων ἐν τοῖς χρόνοις τῆς τούτων ἀκμῆς μέχρι τῶν Μακεδονικῶν χρόνων, διότι μέχρι τούτου τοῦ χρόνου φθάνουσιν αἱ σωζόμεναι μαρτυρίαι.

Ἀναγκαῖον ὅμως πρὸ παντὸς νὰ διαστείλωμεν τρία εἴδη κατοίκων, ὅσα μαρτυροῦνται ὅτι ὑπῆρχον ἐν τοῖς χρόνοις τούτοις ἐν Ἀττικῇ, ὡς καὶ ἐν ταῖς πλείσταις πόλεσι τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἑνὸς ἑκάστου τούτων νὰ ὁρίσωμεν κατὰ προσέγγισιν τὸ πλῆθος. Ταῦτα δὲ ἦσαν ἀ) οἱ ἰθαγενεῖς ἐλεύθεροι πολῖται Ἀθηναῖοι, οἵτινες ἦσαν κύριοι τῆς πόλεως, μετέχοντες καὶ τῶν δύο τούτων, ἀρχῆς καὶ κρίσεως, ἅτινα πρὸς τὸ ἐκκλησιάζειν καὶ βουλεύεσθαι ἦσαν τὰ τοῦ πολίτου προσόντα κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη [7]), ὀφείλοντες οἱ αὐτοὶ ὑπηρετεῖν ἐν τῷ στρατῷ καὶ τῷ ναυτικῷ ἀπὸ τοῦ κ'—ξ' ἔτους τῆς

(6) Ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ περὶ τῶν Οἰκονομικῶν τῶν Ἀθηναίων τόμ. Α'. σελ. 48 κ. ἑ. τῆς ά. καὶ 35 τῆς 6'. ἐκδόσεως.

(7) Ἐν πολιτ. 3, 1, 4. «Πολίτης ἁπλῶς οὐδενὶ τῶν ἄλλων ὁρίζεται μᾶλλον ἢ τῷ μετέχειν κρίσεως καὶ ἀρχῆς». Πρβ. Schoemann de comitiis Atheniens. σελ. 72 κ. ἑ.

ἡλικίας· β') οἱ ἔξωθεν ἐλθόντες, κατοικοῦντες δὲ διὰ παντὸς ἐν Ἀττικῇ, μέτοικοι καλούμενοι, οἵτινες ἦσαν μὲν ἄλλως ἐλεύθεροι, οὐδόλως ὅμως μετεῖχον τῆς πόλεως, ἀλλὰ διὰ τὴν ἐν αὐτῇ ἐλευθέραν ἐξάσκησιν τοῦ ἔργου των καὶ τὴν ἀσφάλειαν τῆς ζωῆς καὶ περιουσίας των δίδοντες τῇ πόλει φόρον τινά, μετοίκιον καλούμενον, καὶ γ') οἱ δοῦλοι, οἵτινες ἦσαν ἢ αἰχμάλωτοι ἢ ἀργυρώνητοι ἢ καὶ οἰκογενεῖς, ἐξ ἄλλων δηλαδὴ δούλων ἐν τῇ Ἀττικῇ γεννηθέντες. Τούτων δὲ τὸ πλῆθος ἦτο πολὺ μεῖζον τοῦ τῶν πολιτῶν καὶ τῶν μετοίκων.

Καὶ *περὶ μὲν τοῦ πλήθους τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν* σώζονται οὐκ ὀλίγαι μαρτυρίαι διαφέρουσαι κατὰ τὸν χρόνον καὶ τὴν ἀκρίβειαν τῶν φερόντων αὐτὰς συγγραφέων. Ἡ τοῦ Ξενοφῶντος[8]), λέγοντος τοὺς Ἀθηναίους οὐδὲν μείους τῶν Βοιωτῶν, εἶναι λίαν ἀόριστος, διότι καὶ τὸ τῶν Βοιωτῶν πλῆθος εἶναι ὅλως ἄγνωστον. Ὡσαύτως ἀόριστος εἶναι καὶ ἡ τοῦ Πολυδεύκους (8,111) λέγοντος ὅτι, ὅτε ἐσώζοντο ἐν τῇ Ἀττικῇ αἱ τέσσαρες ἀρχαῖαι Ἰωνικαὶ φυλαί, ἤτοι πρὸ τοῦ Κλεισθένους, πρὸ τοῦ 510 π. Χρ., διηρεῖτο ἑκάστη τούτων εἰς τρεῖς τριττύας ἢ φρατρίας, καὶ πάλιν ἑκάστη τούτων εἰς 30 γένη, ὧν ἕκαστον περιελάμβανε τοσούτους ἄνδρας· τὸ ὅλον ἄρα ἦτο $4\times3\times30\times30=10,800$. Ἡ ἀκρίβεια αὕτη δὲν φαίνεται πιθανή. Ἴσως ὡρίσθησάν ποτε, ἄγνωστον πότε, πρὸ τοῦ 510 π. Χ. τὰ γένη καὶ τὸ πλῆθος τῶν ἀνδρῶν, ἤτοι τῶν οἰκογενειαρχῶν, ἑκάστου γένους, ἀλλὰ δὲν ἔπεται ὅτι καὶ τότε ἦσαν πάντα τὰ γένη πλήρη. Ὅπως συμβαίνει πολλάκις καὶ εἰς τὰ τοῦ στρατοῦ τάγματα, ὧν ὁρίζεται μὲν ἡ δύναμις ἑκάστου, ἀλλ' οὐχὶ πάντοτε εἰσὶ ταῦτα πλήρη. Ὅθεν πιθανὸν καὶ ἧττον τῶν 30 ἀνδρῶν τότε, ἢ καὶ πλέον ὕστερον νὰ περιελάμβανεν ἕκαστον γένος. Ἡ δὲ τοῦ Φιλοχόρου[9]), μαρτυροῦντος ὅτι

(8) Ἐν Ἀπομνημ. 3, 5, 2.

(9) Παρὰ Σχολ. Πινδ. Ὀλ. 9, 68. «Φιλόχορος δέ φησι Κέκροπα βουλόμενον τὸν τῶν Ἀθηναίων δῆμον καὶ τὸ πλῆθος ἐπιγνῶναι, κελεῦσαι αὐτοὺς λίθους εἰσφέρειν καὶ βάλλειν εἰς τὸ μέσον, ἐξ ὧν ἐπιγνῶναι δισμυρίους αὐτοὺς ὄντας».

τὸ τῶν Ἀθηναίων πλῆθος ἐπὶ Κέκροπος ἦτο 20,000, πολῖται δηλαδή, δὲν ἔχει πολὺ τὸ κῦρος, διότι μεταβιβάζει εἰς μυθικοὺς χρόνους ἀπαριθμήσεις κατοίκων, αἵτινες μόλις ἐγίνοντο ἐν τοῖς ὕστερον ἱστορικοῖς χρόνοις, καὶ τότε πάλιν οὐχὶ ἁπλῶς πρὸς εὕρεσιν τοῦ τῶν κατοίκων πλήθους, ἀλλὰ πρὸς ἄλλον τινὰ κοινωνικὸν σκοπόν. Τὸ ὑπ' αὐτοῦ ὅμως μαρτυρούμενον πλῆθος συμφωνεῖ ἄλλως πρὸς τὸ ἐν ὑστέροις χρόνοις ἀληθῶς ὑπάρχον ἐν τῇ Ἀττικῇ, τὸ τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν δηλονότι.

Ἱστορικῆς ἀληθείας ἔχεται καθ' ἡμᾶς ἡ τοῦ Ἡροδότου [10]) μαρτυρία, ὅστις, εἰπὼν περὶ Ἀρισταγόρου τοῦ Μιλησίου, ὅτι ἐλθὼν οὗτος εἰς Ἑλλάδα, ἵνα ζητήσῃ βοήθειαν ὑπὲρ τῶν Ἰώνων κατὰ τῶν Περσῶν, καὶ μὴ δυνηθεὶς νὰ πείσῃ τὸν τῆς Σπάρτης βασιλέα Κλεομένη, πρὸς ὃν κατὰ πρῶτον ἦλθεν, ἔπεισεν ὕστερον τὸν τῶν Ἀθηναίων δῆμον, προσθέτει· «Πολλοὺς γὰρ οἶκε εὐπετέστερον διαβάλλειν ἢ ἕνα, εἰ Κλεομένεα μὲν τὸν Λακεδαιμόνιον μοῦνον οὐκ οἷός τε ἐγένετο διαβάλλειν, *τρεῖς δὲ μυριάδας Ἀθηναίων ἐποίησε τοῦτο*», δηλῶν οὕτως ὅτι τὸ τῶν Ἀθηναίων πλῆθος, καθ' ὃν χρόνον ἦλθεν ὁ Ἀρισταγόρας εἰς Ἀθήνας, ἤτοι τὸ 500 π. Χρ., ἦτο περὶ τὰς 30,000, πολῖται δηλ. συνερχόμενοι καὶ μὴ ἐν τῇ τοῦ δήμου ἐκκλησίᾳ· ἐπειδὴ ἐλευθέρους πολίτας μόνον ἐννοεῖ ὁ ἱστορικὸς, οὐχὶ δὲ καὶ μετοίκους καὶ δούλους, διότι οὗτοι οὐδόλως συνήρχοντο ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου, εἰς ἣν προσῆλθεν ὁ Ἀρισταγόρας, καὶ ἥτις ἔμελλε ν' ἀποφασίσῃ περὶ τῆς αἰτήσεώς του. Ἀλλ' εἰ καὶ ὁ στρογγύλος οὗτος ἀριθμὸς πρῶτον ὡς τοιοῦτος, καὶ εἶτα ὡς ἀντικείμενος εἰς ὑστέρων συγγραφέων μαρτυρίας, φαίνεται λίαν ὕποπτος ἄλλοις τε πολλοῖς καὶ αὐτῷ τῷ Βοικχίῳ, νομίζομεν ὅμως ὅτι ὁρίζει κατὰ προσέγγισιν τὸ ἀληθὲς τῶν Ἀθηνῶν πλῆθος, καθότι ὁ Ἡρόδοτος, ζήσας πολὺν χρόνον ἐν Ἀθήναις [11]), ἐγίνωσκε περίπου ὁπόσον τοῦτο ἀληθῶς ἦτο, οὐδὲ λόγον εἶχε νὰ αὐξήσῃ παρὰ τὴν ἀλήθειαν αὐτό.

Εἰς βεβαίωσιν τῆς μαρτυρίας ταύτης τοῦ Ἡροδότου ἔρχεται

(10) Ἐν βιβλ. 5, 97.

(11) Βλ. Μυλλέρου ἱστορ. τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας, τόμ. α', σελ. 450 τῆς ἑλλ. μεταφρ. Κυπριανοῦ.

καὶ ἡ τοῦ Ἀριστοφάνους, ὅστις ἐν ταῖς Ἐκκλησιαζούσαις, ὅπερ δρᾶμα ἐδιδάχθη τῷ 392 π. Χρ., λέγει ὅτι τότε ἦσαν πολῖται πλέον ἢ τρισμύριοι· καὶ αὐτὸς χρώμενος στρογγύλῳ ἀριθμῷ, ὅπως δηλώσῃ κατὰ προσέγγισιν, ὅτι τοσοῦτοι περίπου ἦσαν τότε πολῖται ἐν τῇ Ἀττικῇ. Τοσούτους λέγει τοὺς Ἀθηναίους καὶ ὁ γράψας τὸν περὶ θανάτου διάλογον, Ἀξίοχον ἐπιγραφόμενον, ὅστις συνήθως ἀποδίδεται εἰς Αἰσχίνην τὸν Σωκρατικόν[12]). Ἀλλ' εἰ καὶ τοσοῦτον πλῆθος ἀπίθανον φαίνεται ὅτι συνῆλθεν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐκείνῃ τοῦ δήμου, ἥτις κατεδίκασε τοὺς στρατηγοὺς μετὰ τὴν ἐν Ἀργινούσαις ναυμαχίαν, τρισμυρίων ἐκκλησιαζόντων κατὰ τὸν συγγραφέα τοῦ διαλόγου τούτου, διὸ καὶ ὁ Βοίκχιος ἀποδοκιμάζει τὴν μαρτυρίαν ταύτην, διότι ἀληθῶς οὐδέποτε συνήρχοντο, οὐδὲ δυνατὸν ἦτο νὰ συνέλθωσι τοσοῦτοι Ἀθηναῖοι εἰς ἐκκλησίαν, καὶ ἂν τὸ πλῆθος αὐτῶν ἦτο τοσοῦτο, δὲν δικαιούμεθα ὅμως δι' αὐτὸ τοῦτο καὶ μόνον ν' ἀπορρίψωμεν μαρτυρίαν ἀρχαίαν, ἥτις μάλιστα δὲν εἶναι μεμονωμένη, ἀλλ' ἔχει καὶ ἄλλας συμφωνούσας αὐτῇ, ὡς πρὸς τὸ πλῆθος τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν, τὴν Ἡροδότου καὶ Ἀριστοφάνους, οἵτινες πιθανὸν νὰ μὴ ἀκριβολογῶσι, μαρτυροῦσιν ὅμως ὅτι τὸ τῶν Ἀθηναίων πλῆθος κατὰ τὸν ε π. Χρ. αἰῶνα, ἤτοι ἀπὸ τῶν Περσικῶν μέχρι τέλους σχεδὸν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἦτο περὶ τὰς τρεῖς μυριάδας. Ἀδιάφορον καθ' ἡμᾶς ἂν τοσοῦτοι οὐδέποτε συνήρχοντο εἰς ἐκκλησίαν, ἤρκει ὅτι τοσοῦτοι εἶχον δικαίωμα νὰ ἐκκλησιάζωσι, καὶ ὡς ἐκκλησιάζοντας λέγουσιν αἱ σωζόμεναι μαρτυρίαι, ὑποπίπτουσαι εἰς ὑπερβολήν· ἀλλὰ τούτου ἕνεκα καὶ μόνου οὐδένα ἔχομεν λόγον ν' ἀπορρίψωμεν αὐτὰς ὡς ἀκύρους. Δεχόμεθα λοιπὸν ὅτι τὸν ε π. Χρ. αἰῶνα ὑπῆρχον ἐν τῇ Ἀττικῇ πολῖται Ἀθηναῖοι, δυνάμενοι νὰ συνέρχωνται εἰς τὴν τοῦ δήμου ἐκκλησίαν[13]), περὶ τοὺς

(12) Κεφ. 12. «Τρισμυρίων ἐκκλησιαζόντων».

(13) Ἠδύναντο δὲ νὰ ἐκκλησιάζωσι παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις οἱ ἔχοντες ἡλικίαν πλέον τῶν δεκαοκτὼ ἐτῶν πολῖται, οἱ πατρόθεν καὶ μητρόθεν Ἀθηναῖοι, καὶ ὅσοι ἄλλοι ψηφίσματι τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων εἶχον τὸ δικαίωμα τοῦτο. Βλ. Schoemann de Comit. Atheniens. σελ. 72 καὶ ἑ. Παρ' ἄλλοις τῶν Ἑλλήνων ὅμως κατετάσσοντο

τρισμυρίους, ὧν ἕκαστος ἦτο ἀρχηγὸς, ἢ οἱ πλείους τούτων τοὐλάχιστον, ἰδίου οἴκου ἢ οἰκογενείας.

Κατὰ τῆς ὑποθέσεως ἡμῶν ταύτης φαίνεται ὅτι ἀντίκειται ἡ τοῦ Φιλοχόρου μαρτυρία, ἣν φέρει ὁ τοῦ Ἀριστοφάνους σχολιαστὴς καὶ ὁ Πλούταρχος. Κατὰ τὸν Πλούταρχον ὁ Περικλῆς ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ ἰσχύος εἰσήγαγε νόμον εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου, ὃν αὖτη ἐδέχθη καὶ ἐκύρωσε. Κατὰ τοῦτον πολίτης Ἀθηναῖος ἦτο ὁ ἐκ δυοῖν Ἀθηναίων γεγονώς. Ἐπειδὴ δὲ ὕστερον ὁ βασιλεὺς τῶν Αἰγυπτίων ἔπεμψεν ἐπὶ Λυσιμαχίδου ἄρχοντος τῷ 445 π. Χρ., ἢ τῷ γ' ἔτει τῆς 83 Ὀλυμ., δωρεὰν τοῖς Ἀθηναίοις τετρακισμυρίους μεδίμνους σίτου, ἡ τούτου διανομὴ φαίνεται ὅτι προεκάλεσεν ἔριδας μεταξὺ γνησίων καὶ νόθων Ἀθηναίων κατὰ τὸν περὶ γνησιότητος τῶν πολιτῶν νόμον τοῦ Περικλέους. Ὅθεν ἐδέησε νὰ γείνῃ ἔρευνα περὶ τῆς τῶν πολιτῶν γνησιότητος, ἥτις ἀπέδειξεν ὅτι γνήσιοι μὲν Ἀθηναῖοι, ἦτοι ἔχοντες ἀμφοτέρους τοὺς γονεῖς των ἀστοὺς, ὑπῆρχον τότε ἐν Ἀθήναις καὶ τῇ Ἀττικῇ 14,040 κατὰ τὸν Πλούταρχον[14]), ἢ 14,240 κατὰ τὸν Φιλόχορον· νόθοι δὲ κατὰ μὲν τὸν

εἰς τοὺς πολίτας οἱ συμπληρώσαντες ἤδη τὸ τριακοστὸν τῆς ἡλικίας ἔτος· ὡς παρὰ τοῖς Ἀχαιοῖς κατὰ Πολύβιον 22, 9· «Συγκλήτου συναχθείσης.....ἐν ᾗ συνέβαινε μὴ μόνον συμπορεύεσθαι τὴν βουλὴν, ἀλλὰ πάντας τοὺς ἀπὸ τριάκοντα ἐτῶν)»· καὶ τοῖς Σπαρτιάταις κατὰ Πλούτ. ἐν Λυκ. 25· «Οἱ μέν γε νεώτεροι τριάκοντα ἐτῶν τὸ παράπαν οὐ κατέβαινον εἰς ἀγοράν)»· καὶ παρ' ἄλλοις ἐν γένει κατὰ Διονύσιον Ἁλικαρν. ἐν ῥωμ. ἀρχ. 4, σελ. 647· «Τριακοστὸν ἔτος.....ἀπὸ ταύτης γὰρ οἱ νόμοι καλοῦσι τῆς ἡλικίας ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τοὺς ἄρχειν τε καὶ πράττειν βουλομένους τὰ κοινά». Ὃ ἔθος παρὰ τοῖς λοιποῖς τῶν Ἑλλήνων ἐναντιθέσει πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ἐπιβεβαιοῖ καὶ ὁ Θουκυδίδης (5, 43), ἔνθα λέγει περὶ Ἀλκιβιάδου, ὄντος 27 ἐτῶν, ὅτι ἦτο «ἡλικίᾳ ἔτι τότε νέος, ὡς ἐν ἄλλῃ πόλει».

(14) Ἐν βίῳ Περικλέους 37. «Ἀκμάζων ὁ Περικλῆς ἐν τῇ πολιτείᾳ πρὸ πάνυ πολλῶν χρόνων καὶ παῖδας ἔχων, ὥσπερ εἴρηται, γνησίους, νόμον ἔγραψε μόνους Ἀθηναίους εἶναι τοὺς ἐκ δυοῖν Ἀθηναίων γεγονότας. Ἐπεὶ δὲ τοῦ βασιλέως τῶν Αἰγυπτίων δωρεὰν τῷ δήμῳ πέμψαντος τετρακισμυρίους πυρῶν μεδίμνους, ἔδει διανέμεσθαι τοῖς

αὐτὸν Πλούταρχον ὀλίγῳ πεντακισχιλίων ἐλάττους, κατὰ δὲ τὸν Σχολιαστὴν Ἀριστοφάνους ἢ μᾶλλον τὸν παρ' αὐτῷ Φιλόχορον[15]) 4,760, οὓς καὶ ἀπέκλεισαν οὐ μόνον τῆς δωρεᾶς, ἀλλὰ καὶ τῆς πολιτείας[16])· ὥστε τὸ ὅλον τῶν πολιτῶν ἐν καιρῷ τῆς ἐρεύνης ταύτης ἦτο 19,000. Ἀλλ' οὐ μόνον τὸ στρογγύλον τοῦ ἀριθμοῦ φαίνεται ἡμῖν ὕποπτον, ἀλλὰ καὶ διότι τοῦτο στηρίζεται εἰς μίαν μόνην μαρτυρίαν τὴν τοῦ Φιλοχόρου, ἣν φέρει ὁ τοῦ Ἀριστοφάνους Σχολιαστής, καὶ ἣν μόνην πρὸ ὀφθαλμῶν εἶχεν ὁ Πλούταρχος, διότι, εἰ καὶ δὲν ὀνομάζει τοῦτον, τὸ τοῦ ἀριθμοῦ ὅμως ἐξαγόμενον δηλοῖ ὅτι τοῦτον εἶχεν ὑπ' ὄψιν· ἤτις ὅμως μαρτυρία, ὡς πολὺ ἐλαττώνουσα τὸ πλῆθος τοῦ Ἀθηναϊκοῦ δήμου, ἀντίκειται εἰς τὰς προρρηθείσας ἀρχαιοτέρων καὶ πολὺ ἀξιοπίστων συγγραφέων μαρτυρίας, ἃς καὶ ἡ ἀμέσως ἑπομένη τοῦ Θουκυδίδου ἐπιβεβαιοῖ.

Ὁ Περικλῆς, ἀποπειρώμενος ἐν ἀρχῇ τοῦ Πελοποννησιακοῦ

πολίταις, πολλαὶ μὲν ἀνεφύοντο δίκαι τοῖς νόθοις ἐκ τοῦ γράμματος ἐκείνου, τέως διαλανθάνουσαι καὶ παρορώμεναι, πολλοὶ δὲ καὶ συκοφαντήμασι περιέπιπτον. Ἐπράθησαν (ἴσως γραπτέον «ἀπηλάθησαν», τῆς πολιτείας δηλαδή·) οὖν ἀλόντες ὀλίγῳ πεντακισχιλίων ἐλάττους, οἱ δὲ μείναντες ἐν τῇ πολιτείᾳ καὶ κριθέντες Ἀθηναῖοι, μύριοι καὶ τετρακισχίλιοι καὶ τεσσαράκοντα τὸ πλῆθος ἐξητάσθησαν».

(15) Ἐν σχολίοις εἰς Σφῆκας στίχ. 718, ἐκδ. Δινδ. 1850· «Φησὶ Φιλόχορος αὖθίς ποτε τετρακισχιλίους ἑπτακοσίους ξ' ὀφθῆναι παρεγγράφους..... Τοὺς λαβόντας (σῖτον) γενέσθαι μυρίους τετρακισχιλίους διακοσίους μ'(14240+4760=19000).... Σιτοδείας ποτὲ γενομένης ἐν τῇ Ἀττικῇ Ψαμμήτιχος ὁ τῆς Λιβύης βασιλεὺς ἀπέστειλε σῖτον τοῖς Ἀθηναίοις αἰτήσασιν αὐτόν. Τῆς δὲ διανομῆς γενομένης τοῦ σίτου ξενηλασίαν ἐποίησαν Ἀθηναῖοι, καὶ ἐν τῷ διακρίνειν τοὺς ἰθαγενεῖς εὗρον καὶ ἑτέρους τετρακισχιλίους ἑπτακοσίους ἑξήκοντα ξένους καταγεγραμμένους».

(16) Ὁ Πλούταρχος λέγει ὅτι ἐπράθησαν, ἀλλ' εἰς πάντας φαίνεται ἡ γραφὴ αὕτη ὕποπτος διὰ τὸ μέγεθος τῆς ποινῆς κατὰ πολιτῶν Ἀθηναίων· διὸ Κοραῆς καὶ ἄλλοι ἀποπειρῶνται νὰ διορθώσωσιν αὐτήν. Ὅρα τοὺς περὶ τούτου λόγους τοῦ Κοραῆ ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ καὶ τοὺς τῶν ἄλλων ἐκδοτῶν παρὰ Siebelis ἐν τῇ ἰδιαιτέρᾳ τοῦ βίου τοῦ Περικλέους ἐκδόσει ἀπὸ σελ. 254.

πολέμου νὰ ἐνθαρρύνῃ τοὺς Ἀθηναίους εἰς τοῦτον, ἀπαριθμεῖ κατὰ τὸν Θουκυδίδην[17]) τὰς τούτων δυνάμεις, λέγων ὅτι πρὸς τοῖς ἄλλοις ἔχει ἡ πόλις 13,000 ὁπλίτας ἑτοίμους εἰς ἐκστρατείαν, καὶ ἑτέρας 16,00 ἐν τοῖς φρουρίοις καὶ ταῖς ἐπάλξεσι, διότι τοσοῦτοι ἐφύλασσον, ὅτε πρῶτον εἰσέβαλον εἰς τὴν Ἀττικὴν οἱ Πελοποννήσιοι, ἐν οἷς καὶ πρεσβύτατοι καὶ νεώτατοι τὴν ἡλικίαν[18]), ἤτοι ἀπὸ τοῦ ιη′ μέχρι τοῦ ξ′ τῆς ἡλικίας, καὶ ὅσοι ἐκ τῶν μετοίκων ἦσαν ὁπλῖται. Πρὸς τούτοις 1,200 ἱππεῖς μετὰ τῶν ἱπποτοξοτῶν, καὶ 1,600 τοξότας. Ὥστε τὸ ὅλον τῶν μαχίμων Ἀθηναίων πολιτῶν μετά τινων μετοίκων ἦτο τῷ 427 π. Χρ., ἐν ἀρχῇ δηλονότι τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, 31,800, ὅ ἐστιν ἀριθμὸς ὑπέρτερος τῶν τριςμυρίων, ὅσοι κατὰ τὰς εἰρημένας μαρτυρίας ἠδύναντο νὰ βουλεύωνται ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἀπὸ τῶν Περσικῶν μέχρι τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου· τὸ πλέον τῶν τριςμυρίων ἀποδοτέον εἰς τοὺς μετοίκους, οὓς αἱ μαρτυρίαι ἐκεῖναι δὲν περιλαμβάνουσιν, ὡς μὴ ἔχοντας δίκαιον εἰς τὸ ἐκκλησιάζειν, ἐν ἀνάγκῃ ὅμως πολέμου ἐλαμβάνοντο καὶ οὗτοι εἰς τὸν στρατὸν καὶ τὸν στόλον[19]), ὅπως πολλάκις ἐγένετο ἐπὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ὅτε καὶ δοῦλοι ἐνίοτε ὑπηρέτουν ἐν τῷ στρατῷ καὶ τῷ ναυτικῷ[20]).

---

(17) Ἐν βιβλ. 2, 13. «Ὁπλίτας δὲ τριςχιλίους καὶ μυρίους εἶναι ἄνευ τῶν ἐν τοῖς φρουρίοις καὶ τῶν παρ' ἔπαλξιν ἑξακισχιλίων καὶ μυρίων (τοσοῦτοι γὰρ ἐφύλασσον τὸ πρῶτον, ὁπότε οἱ πολέμιοι εἰςβάλοιεν, ἀπό τε τῶν πρεσβυτάτων καὶ τῶν νεωτάτων καὶ μετοίκων ὅσοι ὁπλῖται ἦσαν.....)· ἱππέας δὲ ἀπέφαινε διακοσίους καὶ χιλίους ξὺν ἱπποτοξόταις, ἑξακοσίους δὲ καὶ χιλίους τοξότας καὶ τριήρεις τὰς πλωΐμους τριακοσίας».

(18) Νεώτατοι εἰσιν οἱ ἐπὶ διετὲς ἡβῶντες, οἵτινες ἀπὸ τοῦ 16—18 ὑπηρέτουν περιπολοῦντες ἐν τῇ Ἀττικῇ. Πρεσβύτατοι δὲ οἱ πλέον τοῦ 40 ἔτους ἢ μᾶλλον οἱ πλέον τοῦ 60 καὶ ἀκμαῖοι ἔτι ὄντες τὰς δυνάμεις. Ὅρα Wachsmuth ἐν ἑλλ. ἀρχαιολ. 2, 1, 397. Hermann I. § 152, 11, 12.

(19) Ὡς ἔν τινι ἐκστρατείᾳ εἰς Μεγαρίδα κατὰ Θουκυδίδην, 2, 31, ἐν ἑτέρᾳ εἰς Δήλιον κατὰ τὸν αὐτὸν, 4, 90.

(20) Ὁ Βοίκχιος διεξοδικῶς πραγματεύεται περὶ τούτων ἐν Οἰκ.

Τριςμύριοι λοιπὸν περίπου ἦσαν οἱ ἰθαγενεῖς πολῖται Ἀθηναῖοι μέχρι τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, πιθανὸν δὲ καὶ μέχρι τέλους τοῦ πολέμου τούτου, διότι, εἰ καὶ πολλοὶ ἀπώλοντο ἐν τούτῳ ὑπό τε τοῦ λοιμοῦ καὶ ἐν ταῖς στρατείαις, ἀνεπλήρουν ὅμως οἱ Ἀθηναῖοι τὸ ἐκλεῖπον πλῆθος, ἢ μέρος τούτου τοὐλάχιστον, διὰ πολιτογραφήσεως μετοίκων, ἐνίοτε δὲ καὶ δούλων, οἵτινες ἐγένοντο αὐτοῖς λίαν χρήσιμοι ἐν τῷ πολέμῳ τούτῳ· ὡς ἔπραξαν ἰδίως ἐπὶ Εὐκλείδου ἄρχοντος τὸ 6′ ἔτος τῆς 94 Ὀλυμ. 403 π. Χρ. καὶ ὕστερον πάλιν μετὰ τὴν ἐν Χαιρωνείᾳ μάχην τὸ 336 π. Χρ. Ἀλλὰ, εἴτε διότι αἱ πολιτογραφήσεις αὗται ἦσαν λίαν φειδωλαὶ (διότι ἀληθῶς οἱ Ἀθηναῖοι οὐδέποτε εὐχαρίστως οὐδὲ εὐκόλως παρεῖχον ξένοις πολίτου δίκαια), εἴτε διὰ τὴν ἐκ τοῦ πολέμου καὶ ἐξ ἄλλων αἰτίων ἐλάττωσιν τῶν τῆς εὐημερίας μέσων, ἐπὶ τοῦ δ′ π. Χρ. αἰῶνος φαίνεται ὅτι ὑπέστη ἐλάττωσιν τὸ τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν πλῆθος. Ἄλλως ἀγνοοῦμεν τὸν λόγον δι' ὃν ἅπασαι αἱ μαρτυρίαι συγγραφέων τοῦ αἰῶνος τούτου καταβιβάζουσιν αὐτὸ εἰς δισμυρίους. Τοσούτους ὑποθέτει ὁ Βοίκχιος τοὺς Ἀθηναίους καὶ ἐν τῷ ἡγουμένῳ αἰῶνι, νομίζων μὴ ἀκριβεῖς ἢ ὑπερβολικὰς τὰς περὶ τούτου σωζομένας μαρτυρίας. Ἡμεῖς ὅμως νομίζομεν ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος ἦσαν πλείονες ἐν προγενεστέροις χρόνοις [21]), ἰδίως δὲ ἀπὸ τοῦ η′ μέχρι τοῦ ε′ αἰῶνος, ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν, ὅτε καὶ αἱ πολλαὶ ἐκεῖναι ἀποικίαι ἐστά-

τῶν Ἀθηναίων τόμ. ά σελ. 358, ἔκδ. β′ καὶ ἐν τῇ τῶν ἑλλ. ἐπιγρ. συλλογῇ, τόμ. α′, ἐπιγρ. 171.

(21) Καὶ ὁ Γάλλος De Jonnés (ἐν τῷ πονήματι αὐτοῦ Statistique de l'Antiquité, τόμ. α′, σ. 175) νομίζει ὅτι τὸ πλῆθος τῶν πολιτῶν κατὰ τὸν ε′ π. Χ. αἰῶνα ἦτο τοσοῦτον, ἤτοι τρισμύριοι, καὶ ὅτι ὕστερον ἕνεκα τῶν Περσικῶν πολέμων καὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ, ὑφ' οὗ ἡ Ἀττικὴ πολλὰ δεινὰ ὑπέστη, ἔτι δὲ καὶ ἕνεκα τοῦ λοιμοῦ καὶ τῶν ἀποικιῶν ἢ κληρουχιῶν, ἃς ἔπεμψε κατὰ τούτους τοὺς χρόνους, ὑπέστη μεγάλην φθορὰν καὶ ἐλάττωσιν. Ἐν τῷ λοιμῷ ἀπέθανον πλεῖστοι, ἐν τῇ εἰς Σικελίαν ἐκστρατείᾳ ἀπώλοντο 7000 καὶ ἐν ταῖς Ἀργινούσαις 4000, ὧν πολλοὶ ἦσαν Ἀθηναῖοι πολῖται. Ἐντεῦθεν μετὰ τὸν ε′ αἰῶνα τὸ πλῆθος τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν λέγεται ὅτι ἦτο οὐχὶ πλέον τῶν δισμυρίων.

λησαν εἰς τὰ παράλια τοῦ Εὐξείνου καὶ τῆς Μεσογείου ἁπάσης, καὶ ὅτι προϊόντος τοῦ χρόνου ἠλαττοῦντο διὰ λόγους πολλοὺς, καὶ ὅτι ἡ ἐλάττωσις αὕτη ἤρξατο κυρίως ἀπὸ τοῦ ε′ π. Χρ. αἰῶνος, ἐπιτεινομένη ἐπὶ μᾶλλον κατὰ τὴν πρόοδον τοῦ χρόνου οὕτως, ὥστε ὁ Πλούταρχος λέγει, ὑπερβολικῶς βεβαίως ἐκφραζόμενος, ὅτι ἐπ' αὐτοῦ μόλις ἅπασα ἡ Ἑλλὰς ἠδύνατο νὰ παρασκευάσῃ τοσούτους ὁπλίτας, ἤτοι τριςχιλίους, ὅσους ἐν τοῖς Μηδικοῖς μία μόνη πόλις, τὰ Μέγαρα, ἔπεμψεν εἰς τὴν ἐν Πλαταιαῖς κατὰ Μαρδονίου μάχην. Πιστεύομεν ὅμως ὅτι καὶ τὸ τῶν Ἀθηναίων πλῆθος ὑπέστη ἐλάττωσιν οὐ μικρὰν ἐπὶ τοῦ Πελοπονν. πολέμου, ἧν αἱ τῶν μετοίκων καὶ δούλων πολιτογραφήσεις δὲν ἀνεπλήρωσαν, καὶ ὅτι ἡ ἐλάττωσις αὕτη ἐπετείνετο οὕτως, ὥστε περὶ τὰ μέσα ἡ τέλη τοῦ δ′ αἰῶνος κατεβιβάσθη τὸ πλῆθος τοῦτο κατὰ τὸ τρίτον, ἤτοι ἀπὸ τριςμυρίων, ὅσοι ἦσαν διαρκοῦντος τοῦ ε′ αἰῶνος, ἔμειναν μόνον δισμύριοι πολῖται Ἀθηναῖοι, ὅσους ἅπασαι σχεδὸν αἱ μαρτυρίαι λέγουσι τοὺς κατοίκους τοῦ αἰῶνος τούτου. Ἡ ὑπόθεσις αὕτη βεβαιοῦται ὑπὸ τῶν ἑπομένων μαρτυριῶν.

Ὁ Πλάτων, πραγματευόμενος ἐν Κριτίᾳ[22]) περὶ τῶν μυθικῶν χρόνων τῶν Ἀθηνῶν, λέγει καὶ περὶ τοῦ πλήθους τῶν τότε κατοίκων τῆς πόλεως ταύτης, ὅτι ἦτο «*ἤδη καὶ τότε* [ἔτι] *περὶ δύο μάλιστα μυριάδας*», ἀποδίδων καὶ εἰς τοὺς χρόνους ἐκεί-

(22) Ἐν σελ. 112· «Πλῆθος δὲ διαφυλάττοντες (οἱ τῆς πόλεως φύλακες) ὅτι μάλιστα ταὐτὸν ἑαυτῶν εἶναι πρὸς τὸν ἀεὶ χρόνον ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν τὸ δυνατὸν πολεμεῖν, ἦδη καὶ τότε [ἔτι] περὶ δύο μάλιστα ὄντες μυριάδας». Ὁ αὐτὸς ὅμως ἐν Συμποσίῳ σ. 175 λέγει τοὺς ἐν τῷ Διονυσιακῷ θεάτρῳ Ἀθηναίους καὶ ξένους πλέον ἢ τρισμυρίους, φέρων ἀριθμὸν, ὃς συνήθως ἐδήλου πλῆθος ὃ τὸ θέατρον ἠδύνατο περιλαμβάνειν. [Ἀλλ' ἦσαν ἀληθῶς τοσοῦτοι οἱ ἐν τῷ θεάτρῳ ξένοι καὶ Ἀθηναῖοι; ἐχώρουν ἄρα ἐν αὐτῷ τοσοῦτοι; Τινὲς τῶν ἡμετέρων διϊσχυρίζονται ὅτι ἐν τῷ πρὸ μικροῦ ἀνασκαφέντι Διονυσιακῷ θεάτρῳ δύνανται νὰ καθίσωσιν ἀνέτως τοσοῦτοι. Καὶ ὁ Leak (ἐν τοπογρ. τῶν Ἀθηνῶν σ. 38 τῆς γερμ. μεταφρ.) ὑποθέτει ὅτι ἐχώρουν τοσοῦτοι, καὶ ὅτι ὁ ἀριθμὸς τρισμύριοι δηλοῖ κυρίως τὸ τῶν Ἀθηναίων πλῆθος, ὅπερ ἠδύνατο νὰ συνέλθῃ ἐν τῷ Διονυσιακῷ θεάτρῳ, εἰ καὶ πιθανὸν νὰ μὴ εἶχε συνέλθει πᾶν τοῦτο ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς τοῦ Ἀγάθωνος τραγῳδίας].

νους τὸν αὐτὸν ἀριθμὸν τῶν τῆς πόλεως κατοίκων, ὅσους καὶ ἐπ' αὐτοῦ εἶχεν αὕτη, περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ δ' π. Χρ. δηλαδὴ αἰῶνος, ὅτε συνέταξε τὸν διάλογον τοῦτον· διότι, εἰ καὶ ἀκριβεῖς τῶν κατοίκων ἀπαριθμήσεις ἔλειπον τότε, ἐγίνωσκεν ὅμως ὁ Πλάτων ὁπόσοι περίπου ἦσαν ἐπ' αὐτοῦ οἱ τῆς πόλεως κάτοικοι, ὅπως καὶ ἡμεῖς γινώσκομεν περίπου ὁπόσον τὸ νῦν τῶν Ἀθηνῶν πλῆθος τῶν κατοίκων καὶ ἂν ὅλως ἔλειπον ἡμῖν αἱ παρὰ τῆς ἀρχῆς γινόμεναι ἐνίοτε ἀπαριθμήσεις.

Διμυρίους ὡσαύτως λέγει τοὺς Ἀθηναίους καὶ ὁ συντάξας[23]) τὸν πρῶτον κατὰ Ἀριστογείτονος λόγον, ὅστις συνήθως ἀποδίδεται εἰς τὸν Δημοσθένη, ἀλλὰ καὶ ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι νομίζουσι τοῦτον νόθον, καὶ ἔργον τῶν Ἀλεξανδρινῶν χρόνων· ὥστε, ἐπειδὴ συνεγράφη οὗτος περὶ τὰ τέλη τοῦ δ' ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ γ' π. Χρ. αἰῶνος, νομίζομεν ὅτι ὁ συγγραφεὺς τούτου ἐγίνωσκε περίπου ὡς σύγχρονος τὸ πλῆθος τῶν Ἀθηναίων. Ἀλλ' ἐκτὸς τούτων καὶ ἄλλαι μαρτυρίαι σώζονται, αἵτινες βεβαιοῦσι τοῦτο. Ὁ τοὺς βίους τῶν δέκα Ἀττικῶν ῥητόρων συντάξας[24]) λέγει ἐν τέλει τοῦ βίου τοῦ Λυκούργου, ὅτι ἐκ τῆς διανομῆς τῆς τοῦ Διφίλου οὐσίας, ἥτις ἦτο 160 τάλαντα, ἤτοι δρ. 960,000, ἔλαβεν ἕκαστος πολίτης δραχμὰς πεντήκοντα, ὥστε τὸ πλῆθος τῶν πολιτῶν ἦτο 19,200.

Ὅτε δὲ τὸ γ' ἔτος τῆς 114 Ὀλυμπιάδος, ἤτοι τὸ 322, κατελύθη ὁ τῶν Ἀθηναίων δῆμος ὑπὸ Ἀντιπάτρου, φρουρὰ δὲ Μακεδονικὴ κατέλαβε τὴν Μουνυχίαν, καὶ ὁ νικητὴς ὥρισεν, ὅπως τοῦ λοιποῦ μετέχωσι τῆς πολιτείας μόνοι οἱ ἔχοντες τίμημα πλέον τῶν διχιλίων δραχμῶν, ἐγένετο τῶν πολιτῶν ἀπαρίθμησις κατὰ

(23) Ἐν § 51· «Εἰσὶν ὁμοῦ δισμύριοι πάντες Ἀθηναῖοι».

(24) Ἐν σελ. 155 τοῦ ε' τόμου τῶν ἠθικῶν συγγραμμάτων τοῦ Πλουτάρχου κατὰ τὴν ἔκδοσιν Tauchnitz· «Ἔκρινε δὲ καὶ Δίφιλον ἐκ τῶν ἀργυρίων μετάλλων τοὺς μεσοκρινεῖς, οἳ ἐβάσταζον τὰ ὑπερκείμενα βάρη, ὑφελόντα, καὶ ἐξ αὐτῶν πεπλουτηκότα παρὰ τοὺς νόμους· καὶ θανάτου ὄντος ἐπιτιμίου, ἀλῶναι ἐποίησε, καὶ πεντήκοντα δραχμὰς ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ ἑκάστῳ τῶν πολιτῶν διένειμε, τῶν πάντων συναχθέντων ταλάντων ἑκατὸν ἑξήκοντα [ἢ ὡς τινες μνᾶν]».

Πλούταρχον[25]) καὶ Διόδωρον[26]), καθ' ἣν ἀπεδείχθη ὅτι οἱ ἔχοντες τὸ τίμημα τοῦτο ἦσαν μόνον ἐννεακισχίλιοι, οἱ δὲ μὴ ἔχοντες δωδεκακισχίλιοι, ἤτοι τὸ ὅλον τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν 21,000. Ποσὸν τὸ ὁποῖον συμφωνεῖ πρὸς τὸ ἐξαγόμενον ἑτέρας ἀπαριθμήσεως, ἥτις ἐγένετο, ἄγνωστον ὅμως πρὸς τίνα σκοπόν, μετὰ πέντε ἔτη, ἤτοι τὸ 317, ἐπὶ Δημητρίου τοῦ Φαληρέως, ὅτε εἶχον ἐπανέλθει εἰς Ἀθήνας οἱ ἐξορισθέντες ὑπὸ Ἀντιπάτρου δωδεκακισχίλιοι πολῖται[27]). Κατὰ τὸν παρ' Ἀθηναίῳ[28]) Κτησικλῆ, ἐξετασμοῦ γενομένου ὑπὸ Δημητρίου τοῦ Φαληρέως τῶν κατοικούντων τὴν Ἀττικήν, εὑρέθησαν Ἀθηναῖοι μὲν δισμύριοι πρὸς τοῖς χιλίοις, μέτοικοι μύριοι, καὶ οἰκετῶν μυριάδες τεσσαράκοντα.

Κατὰ τὰς εἰρημένας μαρτυρίας τὸ ποσὸν τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν διαρκοῦντος τοῦ δ' π. Χρ. αἰῶνος, ἢ μᾶλλον περὶ τὰ τέλη αὐτοῦ, ἦτο 21,000 περίπου, ἤτοι μεῖον κατὰ τὸ τρίτον τοῦ αὐ-

---

(25) Ἐν βίῳ Φωκ. 28· «Τῶν ἀποψηφισθέντων τοῦ πολιτεύματος διὰ πενίαν ὑπὲρ μυρίους καὶ δισχιλίους γενομένων, οἵ τε μένοντες ἐδόκουν σχέτλια καὶ ἄτιμα πάσχειν, οἵ τε διὰ τοῦτο τὴν πόλιν ἐκλιπόντες καὶ μεταστάντες εἰς Θράκην, Ἀντιπάτρου γῆν καὶ πόλιν αὐτοῖς παρασχόντος, ἐκπεπολιορκημένοις ἐῴκεσαν».

(26) Ἐν βιβλ. 18, 18· «Ὁ δὲ Ἀντίπατρος τὴν πολιτείαν μετέστησεν ἐκ τῆς δημοκρατίας καὶ προσέταξεν ἀπὸ τιμήματος εἶναι τὸ πολίτευμα· καὶ τοὺς μὲν κεκτημένους πλείω δραχμῶν δισχιλίων κυρίους εἶναι τοῦ πολιτεύματος καὶ τῆς χειροτονίας, τοὺς δὲ κατωτέρω τῆς τιμήσεως ἅπαντας... ἀπήλασε τῆς πολιτείας, καὶ τοῖς βουλομένοις χώραν ἔδωκεν εἰς κατοίκησιν ἐν τῇ Θράκῃ. Οὗτοι μὲν οὖν ὄντες πλείους τῶν δισμυρίων [ἄλλοι γράφουσιν ὀρθῶς μυρίων] καὶ δισχιλίων μετεστάθησαν ἐκ τῆς πατρίδος· οἱ δὲ τὴν ὡρισμένην τίμησιν ἔχοντες περὶ ἐνακισχιλίους ἀπεδείχθησαν».

(27) Διοδ. 18, 66.

(28) Ἐν σελ. 272· «Κτησικλῆς δ' ἐν τρίτῃ Χρονικῶν.... καὶ δεκάτῃ [ὁ S. Croix παρὰ Böckh ἐν Οἰκον. Ἀθην. 1, 52 δέχεται τὸ δ' τῆς 117 Ὀλ. ὁ Clinton F. H. 2 ἐν ἔτει 317 π. Χ. τὸ δ' τῆς 115] πρὸς ταῖς ἑκατόν φησιν Ὀλυμπιάδι Ἀθήνησιν ἐξετασμὸν γενέσθαι ὑπὸ Δημητρίου τοῦ Φαληρέως τῶν κατοικούντων τὴν Ἀττικήν, καὶ εὑρεθῆναι Ἀθηναίους μὲν δισμυρίους πρὸς τοῖς χιλίοις, μετοίκους δὲ μυρίους, οἰκετῶν δὲ μυριάδας τεσσαράκοντα».

τοῦ ποσοῦ ἐπὶ τοῦ ἡγουμένου αἰῶνος. Περὶ τῶν ὑστέρων αἰώνων οὐδεμία μαρτυρία εἶναι ἡμῖν γνωστή, ὥστε εἰμεθα ἐν πλήρει ἀγνοίᾳ περὶ τοῦ πλήθους τῶν τῆς Ἀττικῆς κατοίκων.

Ἡ ἐν διαστήματι αἰῶνος ἐλάττωσις τῶν πολιτῶν κατὰ τὸ τρίτον εἶναι ἀληθῶς μεγάλη, ἀλλ' οὐχὶ δυσεξήγητος. Ἐπειδὴ αἱ μαρτυρίαι, ὑφ' ὧν αὕτη βεβαιοῦται, εἰσὶ πᾶσαι σχεδὸν συγγραφέων ἢ συγχρόνων ἢ λίαν ἀξιοπίστων, οἵτινες ἠδύναντο νὰ ἔχωσι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἀκριβῆ γνῶσιν τοῦ πλήθους τῶν κατοίκων τῆς χώρας, ἐν ᾗ καὶ αὐτοὶ ᾤκουν, οὐδεὶς δὲ λόγος ἔπειθεν αὐτοὺς νὰ αὐξήσωσιν ἢ ἐλαττώσωσι τὸν ἀριθμὸν αὐτοῦ, παραδεχόμεθα ὅτι ὁ τῆς Ἀττικῆς πληθυσμὸς ἦτο ἐπὶ Δημητρίου τοῦ Φαληρέως, ἤτοι περὶ τὰ τέλη τοῦ δ' π. Χρ. αἰῶνος, τοσοῦτος περίπου, ὅσον λέγει αὐτὸν ὁ παρ' Ἀθηναίῳ Κτησικλῆς.

Ζητεῖται ὅμως νῦν τίς ἡ ἀκριβὴς τῶν ἀριθμῶν τούτων τοῦ λογογράφου ἢ χρονογράφου ἔννοια; Παραλείποντες τὰς πολλὰς τῶν νεωτέρων ἑρμηνείας τῶν ἀριθμῶν τοῦ Κτησικλέους[29]), νομίζομεν ὀρθὴν τὴν τοῦ Βοικχίου, καθ' ἣν ὁ τῶν πολιτῶν ἀριθμὸς **21,000** δηλοῖ ἄνδρας μόνον ἔχοντας δικαίωμα πολίτου καὶ ἀρχηγοὺς οἴκων ἢ οἰκογενειάρχας, τοὺς πλείστους τοὐλάχιστον. Ἐπειδὴ δὲ

(29) Ὁ Γρότης (ἑλλ. ἱστορ. τομ. 6 σελ. 710, 63 τῆς γερμ. μεταφρ.) λόγον ποιούμενος περὶ τῆς ἀριθμήσεως ταύτης τῶν τῆς Ἀττικῆς κατοίκων, καὶ δισταγμοὺς ἐκφράζων περὶ τῆς τοῦ Κλίντωνος ἑρμηνείας τῶν ἀριθμῶν τούτων, ἥτις συμφωνεῖ τῇ τοῦ Βοικχίου, νομίζει ἄτοπον ἐν μὲν τοῖς τῶν πολιτῶν καὶ μετοίκων ἀριθμοῖς νὰ μὴ περιλαμβάνωνται οἱ παῖδες καὶ γυναῖκες, νὰ περιλαμβάνωνται ὅμως ἐν τῷ τῶν οἰκετῶν. Ἀρέσκεται δὲ νὰ δεχθῇ, ὅτι ἡ λέξις οἰκέτης δηλοῖ ἐνταῦθα οὐ μόνον τοὺς δούλους, ἀλλὰ πάντας τοὺς συγκροτοῦντας μίαν τινὰ οἰκογένειαν, γενικῶς δὲ πάντας τοὺς συμπληροῦντας τὰς ἐν Ἀττικῇ οἰκογενείας, πλὴν τῶν ἐν ἡλικίᾳ πολιτῶν καὶ μετοίκων, οὓς ἰδιαιτέρως ὁ Κτησικλῆς ἀριθμεῖ. Προτείνων ὁ Γρότης τὴν ἑρμηνείαν ταύτην ὡς δυνατὴν, δὲν θεωρεῖ ὅμως καὶ ὡς ἀληθῆ, καθόσον μάλιστα ὁ σκοπὸς, δι' ὃν ἐγένετο ἐπὶ Δημητρίου ἡ ἀρίθμησις αὕτη, δὲν εἶναι γνωστὸς, διότι, ἂν αὕτη ἐγένετο ἐπὶ σκοπῷ στρατιωτικῷ ἢ οἰκονομικῷ ἢ πολιτικῷ θὰ ἐγινώσκομεν κάλλιον καὶ τίνες παραλαμβάνονται ἐν ἑκάστῳ ἀριθμῷ καὶ τίνες ὄχι. Βλέπε ἄλλας ἑρμηνείας παρὰ Κλίντωνι ἐν τῷ δ' τόμῳ τῆς ἑλλ. Χρονολογίας αὐτοῦ, σ. 396 τῆς τοῦ Κρυγέρου λατ. μεταφράσεως.

οὗτοί εἰσι τὸ πέμπτον μέρος ἑκάστης οἰκογενείας κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς στατιστικῆς[30]), τὰ δὲ λοιπὰ τέσσαρα πέμπτα συμπληροῦσι τὸ γυναικεῖον φῦλον καὶ τ' ἀνήλικα ἄῤῥενα τέκνα καὶ οἱ παρήλικες γέροντες, ἂν πενταπλασιάσωμεν τὸν ἀριθμὸν τοῦτον, εὑρίσκομεν πλῆθος ἀστῶν ἐπὶ μὲν τοῦ ε' αἰῶνος περίπου 150,000, ἐπὶ δὲ τοῦ δ' 100,000, ἐν οἷς περιλαμβάνονται πάντες οἱ ἑκατέρου φύλου καὶ πάσης ἡλικίας ἰθαγενεῖς Ἀθηναῖοι ἀστοί.

Ἐὰν δὲ εἰς τὸ ποσὸν τοῦτο προσθέσωμεν καὶ *τὸ τῶν μετοίκων ξένων* πλῆθος, ὅπερ ἦτο κατὰ Κτησικλῆ ἐπὶ Δημητρίου τοῦ Φαληρέως 10,000, ἤτοι τὸ ἥμισυ τοῦ τῶν πολιτῶν Ἀθηναίων, ἐν ᾧ περιλαμβάνονται πιθανῶς καὶ οἱ τῶν Ἀθηναίων ἰσοτελεῖς, οἵτινες δὲν εἶχον πλήρη πολίτου δίκαια, ἀλλὰ δικαίωμα μόνον κτήσεως, καὶ δι' αὐτὸ ὑπέκειντο εἰς τὰ τῶν πολιτῶν τέλη[31]) καὶ ἐὰν ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ ἀριθμὸς οὗτος δηλοῖ τοὺς οἰκογενειάρχας ἢ κυρίους οἴκων, ὅστις πενταπλασιαζόμενος δίδει πλῆθος 50,000 μετοίκων καὶ ἰσοτελῶν παντὸς φύλου καὶ ἡλικίας, εὑρίσκομεν ὅτι τὸ πλῆθος τῶν ἐν τῇ Ἀττικῇ οἰκούντων ἐλευθέρων, πολιτῶν καὶ μή, ἐπὶ μὲν τοῦ ε αἰῶνος ἦτο 200,000, ἐπὶ δὲ τοῦ δ' 150,000. Εἰς τὸ ποσὸν τοῦτο δὲν συμπεριλαμβάνονται οἱ ἐπί τινα χρόνον οἰκοῦντες ἐν Ἀθήναις ἢ ἐν τῇ Ἀττικῇ ξένοι Ἕλληνες, διότι οὗτοι, ὡς ἀπερχόμενοι, δὲν λογίζονται κάτοικοι σταθεροί. Ἦσαν ὅμως καὶ οὗτοι πιθανὸν οὐκ ὀλίγοι διὰ τὴν ἐν Πειραιεῖ καὶ Ἀθήναις ἀκμὴν τοῦ ἐμπορίου, τῆς βιομηχανίας καὶ ναυτιλίας.

Ὁ τῶν *οἰκετῶν* ἢ δούλων ὅμως ἀριθμός, ὁ παρὰ τοῦ Κτησικλέους φερόμενος, παρέσχε καὶ παρέχει δυσχερείας ἐν τῇ ἑρμηνείᾳ αὐτοῦ· ἐπειδὴ ἄλλοις μὲν φαίνεται λίαν ὑπερβολικός, καὶ διὰ τοῦτο ἐπιχειροῦσι νὰ διορθώσωσι τὸ τοῦ Ἀθηναίου κείμενον γράφοντες ἀντὶ τεσσαράκοντα τέσσαρας μυριάδας, καὶ ἐκλαμβάνοντες ὅτι ὁ ἀριθμὸς οὗτος δηλοῖ τὸ πλῆθος τῶν ἀνδρῶν μόνον, ὅπερ τετραπλασιάζοντες ἢ πενταπλασιάζοντες

(30) Clinton F. H. 2, 397.

(31) Βλ. Ἑρμαννον ἐν ἑλλ. Ἀρχ. Α'. § 116, 1.

εὑρίσκουσι τὸν ὅλον ἀριθμὸν τῶν δούλων 160 — 200,000· ἀλλ' ἄνευ λόγου· διότι καὶ ἄλλων τινῶν χωρῶν τῆς Ἑλλάδος, μάλιστα παραλίων καὶ ἐμπορικῶν καὶ ναυτικῶν, τὸ πλῆθος τῶν δούλων ἦτο σχετικῶς οὐ μικρόν, ὡς ἄλλοι συγγραφεῖς ἀξιόπιστοι παρὰ τῷ αὐτῷ Ἀθηναίῳ μαρτυροῦσιν· οἷον τὸ τῶν ἐν Αἰγίνῃ δούλων 47 μυριάδες κατ' Ἀριστοτέλη, τὸ τῶν ἐν Κορίνθῳ 46 μυριάδες κατ' Ἐπιτίμαιον. Ὅσοι δὲ δέχονται αὐτὸν ὡς καλῶς ἔχοντα, καὶ οὗτοί εἰσιν οἱ πλεῖστοι, νομίζουσιν ὅτι δι' αὐτῶν σημαίνονται οὐχὶ ἐνήλικες μόνον καὶ ἄνδρες οἰκογενειάρχαι (διότι οἴκους οἱ δοῦλοι, πάντες τοὐλάχιστον, δὲν ἠδύναντο νὰ ἔχωσιν), ἀλλὰ μόνον ψυχαὶ ἢ κεφαλαί, ἐπειδὴ καὶ τοὺς δούλους, ὥσπερ τὰ λοιπὰ ἔμψυχα κτήματα, ἠρίθμουν οἱ ἀρχαῖοι ὡς καὶ ἡμεῖς κατὰ κεφαλάς. Ὄντος λοιπὸν τοῦ τῶν δούλων τῆς Ἀττικῆς πλήθους 400,000 [32]), ὁ σύμπας τῶν κατοίκων αὐτῆς ἀριθμός, ἐλευθέρων τε καὶ μὴ, ἀνήρχετο ἐν τέλει τοῦ δ' αἰῶνος ἐν στρογγύλῳ ἀριθμῷ εἰς 550,000. Εἰς τοῦτο δὲ τὸ ποσὸν ἂς προσθέσωμεν ἔτι μυρίους πολίτας, ὅσοι πλέον ἦσαν ἐν τῷ ε' αἰῶνι οὗτοι, ἢ τὸ πενταπλάσιον αὐτῶν, 50,000 ἀστούς, τὸ ὅλον πλῆθος τῶν τῆς Ἀττικῆς κατοίκων ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ δὲν ἦτο πλέον τῶν 600,000 [33]).

(32) Ὁ ἀριθμὸς οὗτος ἐπιβεβαιοῦται καὶ ἄλλοθεν. Κατά τι ἀπόσπασμα τοῦ Ὑπερείδους παρὰ Σουΐδᾳ ἐν λ. ἀπεψηφίσατο, οἱ ἐν τοῖς ἀργυρείοις καὶ οἱ κατὰ τὴν ἄλλην χώραν ἐργαζόμενοι δοῦλοι ἦσαν πλείους τῶν 15 μυριάδων. Ἂν εἰς τὸ ποσὸν τοῦτο προστεθῶσι 50,000 δοῦλοι ἐν τῷ ἄστει ἐργαζόμενοι, τότε τὸ ὅλον τῶν ἐργαζομένων ἐν τῇ Ἀττικῇ δούλων ἦτο πλέον τῶν 200,000, εἰς οὓς προσθετέον τὸ γυναικεῖον τούτων φῦλον, ἴσος ἢ ἀνώτερος ἀριθμὸς, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν μὴ δυναμένων ἐργάζεσθαι ἀῤῥένων τέκνων τούτων ἕνεκα τῆς μικρᾶς αὐτῶν ἡλικίας. Ὅρα καὶ Leak ἐν τοπογρ. Ἀθ. σελ. 464 τῆς τοῦ Sauppe γερμ. μεταφράσεως.

(33) Ἐκ τοῦ πλήθους τῶν ἐν τῷ ἄστει μυρίων οἰκιῶν, ὧν τὴν ὕπαρξιν μαρτυρεῖ ὁ Ξενοφῶν (ἐν ἀπομνημ. 3, 6, 14), καὶ ἐκ τῆς καταναλώσεως τῶν $^2/_3$ τοῦ εἰς τὴν Ἀττικὴν ἐκ θαλάσσης εἰσαγομένου σίτου κατὰ τὸν αὐτὸν Ξενοφῶντα (παρ' Ἁρποκρ. ἐν λ. μετρητὴς καὶ Σουΐδᾳ ἐν λ. ἐπιμελητὴς) ἐξάγει ὁ Λὴκ ὅτι τὰ $^2/_3$ τοῦ τῶν ἐλευθέρων τῆς Ἀττικῆς πλήθους κατῴκουν ἐν τῷ ἄστει καὶ τοῖς πέριξ αὐτοῦ δήμοις, διότι τὸ πλεῖστον τοῦ εἰσαγομένου σίτου κατηναλίσκετο ὑπὸ τούτων, τὸ δὲ ἐκ τῆς χώ-

2) *Πόση ἡ καθ' ἡμέραν καὶ ἔτος τροφὴ τῶν τῆς Ἀττικῆς ἀρχαίων κατοίκων.*

Ἡ καθ' ἡμέραν τροφὴ ἀνθρώπου τελείου καὶ ὑγιοῦς ἦτο κατὰ τὰς παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἀπαντωμένας μαρτυρίας μία χοῖνιξ σίτου ἢ κριθῆς, ἢ τὸ $\frac{1}{4}$ τοῦ μεδίμνου. Τοσοῦτον ὑπολογίζει τὴν τροφὴν ἑκάστου στρατιώτου τῆς τοῦ Ξέρξου στρατιᾶς ὁ Ἡρόδοτος[1]). Ὁ δὲ Ἡσύχιος (ἐν λ. χοίνικες) τὰς ἀφ' ἡμέρας τροφὰς χοίνικας λέγει· καὶ ὁ Ἀλέξαρχος παρ' Ἀθηναίῳ[2]) καλεῖ τὴν χοίνικα ἡμεροτροφίδα· καὶ παρὰ Πλουτάρχῳ[3]) λέγονται οἱ στρατιῶται ὁμοχοίνικες, ὡς λαμβάνοντες τὸ αὐτὸ ποσὸν τῆς τροφῆς. Κατὰ δὲ Θουκυδίδην[4]) ἐδίδοντο τοῖς ἐν Σφακτηρίᾳ αἰχμαλώτοις Σπαρτιάταις ὑπὸ τῶν οἰκείων κατὰ τὴν γενομένην πρὸς τοὺς Ἀθηναίους συνθήκην τοῖς μὲν Σπαρτιάταις δύο χοίνικες, τοῖς δὲ εἵλωσι μία μόνη εἰς καθημερινὴν τροφὴν ἑκάστου τούτων. Ὡσαύτως δύο χοίνικες ἐδίδοντο καθ' Ἡρόδοτον[5]) καὶ ἑκατέρῳ τῶν ἐν Σπάρτῃ βασιλέων, ὅπως καὶ ἐκ τῶν λοιπῶν πάντων ἐδίδετο αὐτοῖς πάντοτε διπλῆ μερὶς, οὐχὶ ὅπως πλείω ἐσθίωσιν, ἀλλ' ὅπως ἔχωσι δίδειν καὶ ἄλλοις. Τοὐναντίον ἡμίσεια χοῖνιξ ἐδίδετο τοῖς ἐν Συρακούσαις αἰχμαλώτοις Ἀθη-

---

ρας παραγόμενον ἐχρησίμευεν εἰς τροφὴν τῶν δούλων διὰ τὴν κακὴν αὐτοῦ ποιότητα. Νομίζει λοιπὸν ὅτι ἐν Ἀθήναις καὶ Πειραιεῖ καὶ τοῖς πέριξ δήμοις κατῴκουν 85,000 περίπου ἐλεύθεροι, εἰς οὓς προσθέτει καὶ περὶ τὰς 100,000 δούλους ἑκατέρου φύλου, οἵτινες ἐξετέλουν πάσας τὰς οἰκιακὰς ἐργασίας. Καὶ ὁ Βοίκχιος (ἔ. ἀ. σελ. 58) ὑπολογίζει ὅτι ἐν ἄστει καὶ ἐν τοῖς λιμέσι κατῴκουν περὶ τὰς 180,000 ἐλεύθεροι καὶ δοῦλοι, ἦτοι τριπλάσιον ποσὸν τοῦ σήμερον ἐν ἀμφοτέραις ταῖς πόλεσι ταύταις οἰκοῦντος.

(1) Ἐν βιβλ. 7, 187· «εἰ χοίνικα πυρῶν ἕκαστος τῆς ἡμέρας ἐλάμβανε καὶ μηδὲν πλέον». Πρβλ. Διογ. Λαέρτ. 8, 18· «ἡ χοῖνιξ, ἡμερήσιος τροφή».

(2) 3, σελ. 98. Ἐν δὲ σελ. 272 τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως καλεῖ ἡ Πυθία τοὺς Κορινθίους χοινικομέτρας διὰ τὸ μέγα πλῆθος τῶν παρ' αὐτοῖς δούλων καὶ τὴν διδομένην τούτοις τροφήν.

(3) Ἐν Συμποσ. 11, 10.

(4) Ἐν βιβλ. 4, 16.

(5) Ἐν βιβλ. 6, 57.

ναίοις καθ' ἡμέραν[6]), ἤτοι δύο κοτύλαι σίτου ἢ κριθῆς, καὶ μία κοτύλη ὕδατος. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀνεπαρκὴς αὕτη τροφὴ ἐδίδετο ἐπὶ ὀκτὼ μῆνας τοῖς ἐν λατομείοις ἐργαζομένοις, οἵτινες καὶ ἄλλως ἐταλαιπωροῦντο δεινῶς, ἀπίθανον δὲν εἶναι ὅτι πλεῖστοι αὐτῶν ἐτελεύτησαν ἐκ τῆς πείνης καὶ δίψης.

Ἐκ τῶν εἰρημένων γίνεται δῆλον, ὅτι συνήθης ἡμερησία τροφὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἰδίως δούλου καὶ στρατιώτου ἦτο ἡ χοῖνιξ· τὸ πλέον δὲ ἢ ἔλαττον ταύτης, ὅπερ ἐνίοτε ἐδίδετό τισιν, ἦτο ἐξαίρεσις γινομένη ἢ τιμῆς ἢ ποινῆς χάριν. Ὅθεν λαμβάνοντες τὴν χοίνικα ὡς μέτρον τῆς τοῦ Ἕλληνος ἡμερησίας τροφῆς, διότι καὶ πάλαι καὶ νῦν συνηθίζει οὗτος νὰ τρώγῃ πλέον ἄρτου ἢ ἄλλοι λαοί, οἵτινες καὶ ἄλλας πολλὰς οὐσίας σὺν τῷ ἄρτῳ τρώγουσι, δυνάμεθα νὰ ὁρίσωμεν κατὰ προσέγγισιν ὁπόσος σῖτος ἀπῃτεῖτο εἰς τροφὴν τοῦ πλήθους ὅλου τῶν τῆς Ἀττικῆς κατοίκων. Ἀληθὲς μὲν ὅτι ἐν τούτῳ ὑπῆρχον καὶ παῖδες μικρᾶς ἡλικίας, καὶ γέροντες λίαν προβεβηκότες τὴν ἡλικίαν, οἵτινες δὲν ἠδύναντο νὰ ἐσθίωσι καθ' ἡμέραν χοίνικα, ἀλλ' ἐπειδὴ πάλιν τὸ πλεῖστον τῶν δούλων καὶ μέγα μέρος τῶν ἐλευθέρων εἰργάζοντο σωματικῶς εἰς καλλιέργειαν τῶν γαιῶν καὶ ἐν τοῖς ἐργοστασίοις, καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἤρκει αὐτοῖς μία μόνη χοῖνιξ, νομίζομεν ὅτι δὲν ἀπέχομεν πολὺ τῆς ἀληθείας λαμβάνοντες ὡς κοινὸν μέτρον τῆς ἡμερησίας τροφῆς παντὸς κατοίκου τῆς Ἀττικῆς τὴν χοίνικα.

Ὄντος δὲ, καθ' ἃ ἤδη εἴπομεν, τοῦ πλήθους τῶν τῆς Ἀττικῆς κατοίκων παντὸς γένους καὶ πάσης ἡλικίας 550,000, ἕπεται ὅτι τοῦτο ἐδεῖτο πρὸς τροφὴν καθ' ἡμέραν μὲν ἰσαρίθμον ποσὸν χοινίκων, κατ' ἔτος δὲ 200,750,000, ἢ 4,182,291

---

(6) Θουκ. 7, 87. Πλουτ. Νικ. 29. Εὐσταθ. εἰς Ἰλ. Χ, σελ. 1282, 15. Κατὰ Θεόφραστον ἐν ἱστ. φυτῶν 8, 4. Ἀθλητὴς ἠδύνατο καθ' ἑκάστην ἐσθίειν ἐν μὲν τῇ Ἀττικῇ 2 1/2 χοίνικας, ἐν δὲ Βοιωτίᾳ μόλις 1 1/2, διότι ὁ βοιωτικὸς σῖτος ἦτο βαρύτερος καὶ μᾶλλον θρεπτικὸς, ὅπως καὶ νῦν ἔτι ὁ τῆς Βοιωτίας σῖτος εἶνε πολὺ ὑπέρτερος τοῦ τῆς Ἀττικῆς.

Ἐπειδὴ δὲ τοῖς ἀθληταῖς, οἵτινες πάντοτε εἴσθιον διπλῆν τροφὴν, ἤρκε

μεδίμνων[7]). Ἐπειδὴ δὲ ὁ μέδιμνος δύναται κατὰ Hultsch[8](0,956 πρωσσικοῦ Scheffel, οὗτος δὲ 52,53 λίτρας γαλλικὰς[9]), ὧν ἑκάστη ἔχει βάρος δράμια ἑλληνικὰ ἢ Κωνσταντινουπόλεως 156 ($156 \times 52\frac{1}{2} = \frac{8190}{400} = 20\ \frac{1}{2}$ ὀκ.), ἤτοι εἴκοσι περίπου ὀκάδας, ἢ ἓν κοιλὸν, ἔπεται ὅτι πρὸς τροφὴν ὅλου τούτου τοῦ πλήθους ἦσαν ἀναγκαῖα κατ' ἔτος 4,000,000 περίπου κοιλὰ Κωνσταντινουπόλεως ἐν στρογγύλῳ ἀριθμῷ, ἀδυνάτου ὄντος τοῦ ἀκριβοῦς ὑπολογισμοῦ ἕνεκα τοῦ κατὰ προσέγγισιν προσδιορισμοῦ τοῦ πλήθους τῶν κατοίκων καὶ τῆς τροφῆς αὐτοῦ καὶ τῆς σχέσεως ἀρχαίων καὶ νεωτέρων μέτρων.

3) *Πόθεν παρήγετο τὸ ποσὸν τοῦτο τῶν σιτηρῶν.*

Ἅπαν δὲ τὸ πρὸς τροφὴν τῶν κατοίκων κατ' ἔτος ἀπαιτούμενον τοῦτο ποσὸν δὲν παρῆγεν ἡ τῆς Ἀττικῆς χώρα, εἰ καὶ ἕνεκα τοῦ μεγάλου πλήθους τῶν ἐν αὐτῇ δούλων, οἵτινες κύριον ἔργον εἶχον τὴν γεωργίαν, ἐκαλλιεργεῖτο αὕτη ὅσον οἷόν τε καλῶς· τὸ ἐλλεῖπον ποσὸν εἰσήγετο καὶ τότε, ὅπως καὶ νῦν, ἔξωθεν καὶ μάλιστα ἐκ τοῦ Πόντου[1]).

Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Δημοσθένους[2]), στηριζομένην ἐπὶ

---

1 $\frac{1}{2}$ χοῖνιξ καλοῦ σίτου, ἔπεται ὅτι οἱ λοιποὶ ἄνθρωποι εἴσθιον μίαν μόνην χοίνικα· ἄλλας τοιαύτας ἐξαιρέσεις φέρει ὁ Βοίκχιος I, σελ. 128.

(7) Ὁ Βοίκχιος, δεχόμενος (1,108) ὅτι τὸ πλῆθος τῶν μὲν ἐλευθέρων ἦτο 135,000, τῶν δὲ δούλων 365,000, ἤτοι τὸ ὅλον 500,000, καὶ ὅτι ἐκ τοῦ πλήθους τῶν δούλων 25,000 μικρὰ παιδία δὲν ἔτρωγον ἴσην τοῖς ἐνήλιξι τροφὴν, ἀλλ' ὀλιγωτέραν, ὡσαύτως καὶ οἱ ἐλεύθεροι ὡς καὶ τὰ μικρὰ τούτων τέκνα, ὑπολογίζει διὰ ταῦτα ὅτι τὸ μὲν τῶν ἐλευθέρων πλῆθος ἐχρειάζετο κατ' ἔτος 810,000, ἀνὰ 6 μεδίμνους ἕκαστος κατ' ἔτος, τὸ δὲ διὰ τῶν δούλων 2,607,500, ἤτοι ἐν ὅλοις 3,417,500 μεδίμνους.

(8) Ἐν Μετρολογίᾳ Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων, σελ. 305.

(9) Κατὰ τὸν De Jonnès (1,249) δύναται ὁ μέδιμνος 51 $\frac{7}{10}$ γαλλικὰς λίτρας. Κατὰ δὲ ταῦτα ἡ χοῖνιξ 180 περίπου δράμια.

(1) Πόθεν ἀλλοθεν εἰσεκομίζετο σῖτος, λέγει ὁ Βοίκχιος ἔ. ἀ. I, σελ. 110 κ. ἑ. καὶ πρὸ τούτου ὁ Wolf ἐν τῷ Δημοσθένους λόγῳ πρὸς Λεπτίνην, σελ. 250 κ. ἑ.

(2) Ἐν τῷ πρὸς Λεπτίνην, σελ. 465—7 ἢ § 31 τῆς Bekk. ἐκδόσεως.

τῆς ἀπογραφῆς τῶν ἐν Πειραιεῖ σιτοφυλάκων, ὁ ἐκ Πόντου εἰς Ἀττικὴν εἰσκομιζόμενος σῖτος, ἴσος ὢν πρὸς τὸν ἐξ ἄλλων ἐμπορίων εἰσκομιζόμενον, ἦτο κατ' ἐνιαυτὸν 40 μυριάδες μέδιμνοι· τὸ δ' ὅλον ἔκ τε Πόντου καὶ ἐξ ἄλλων χωρῶν διπλάσιον τούτου, ἤτοι 80 μυριάδες μέδιμνοι. Εἰς τὸ ποσὸν τοῦτο, ὅπερ φαίνεται τῷ Βοικχίῳ μικρὸν, προσθέτει οὗτος ἔτι 200,000 μεδίμνους, ὥστε ἀναβιβάζει τὸ κατ' ἔτος εἰσκομιζόμενον ποσὸν εἰς 1,000,000 μεδίμνους κατὰ μέσον ὅρον, καθόσον ἐν κακῇ συγκομιδῇ τῆς χώρας ἐχρειάζετο καὶ πλέον τούτου. Ἀποδεχόμενοι λοιπὸν ὅτι τοσοῦτον ποσὸν ἀληθῶς εἰσήγετο κατ' ἔτος εἰς τὴν Ἀττικὴν πρὸς κατανάλωσιν, νομίζομεν ὅτι τὸ λοιπὸν ποσὸν, ἤτοι 3,000,000 μεδίμνους, παρῆγεν ἡ τῆς Ἀττικῆς καλλιεργουμένη γῆ, ἥτις ἦτο τὸ ἥμισυ σχεδὸν ἁπάσης τῆς ἀττικῆς χώρας, τοῦ ἑτέρου ἡμίσεος ὑπολειπομένου πρὸς νομὰς, δενδροφυτείας, ἀμπέλους κλπ., καθ' ἃ ἐφεξῆς λέγομεν. Οὐδόλως δὲ ἀπίθανον φαίνεται ἡμῖν ὅτι ἡ τῆς Ἀττικῆς γῆ παρῆγε τότε τοσοῦτον ποσὸν, ἴσως δὲ καὶ ἔτι πλέον, διότι, ὅπως καὶ νῦν οὕτω καὶ τὸ πάλαι βεβαίως, μέρος τοῦ παραγομένου ποσοῦ, μάλιστα ἡ κριθὴ καὶ βρόμη, ἐχρησίμευον εἰς τροφὴν τῶν ζώων. Νῦν τοὐλάχιστον πᾶσα ἡ ἐκ τῆς Ἀττικῆς παραγομένη κριθὴ χρησιμεύει πρὸς τροφὴν τῶν ζώων. Ὥστε ἀνάγκη νὰ δεχθῶμεν ἢ ὅτι πλεῖον ποσὸν παρῆγεν ἡ Ἀττικὴ σιτηρῶν, ἢ πλεῖον εἰσήγετο τοῦ ὑπὸ Βοικχίου ὑπολογιζομένου· διότι ὁ ἀρχαιολόγος οὗτος μόνον τὴν τῶν ἀνθρώπων τροφὴν θέτει βάσιν τοῦ ὑπολογισμοῦ του οὐχὶ δὲ καὶ τὴν τῶν ζώων. Ὑποθέτομεν λοιπὸν ὡς μᾶλλον πιθανὸν ὅτι ἡ Ἀττικὴ παρῆγε πλέον τῶν τρισχιλίων μεδίμνων δημητριακῶν καρπῶν κατ' ἐνιαυτόν· διότι τὸ μέγα πλῆθος τῶν δούλων, οἵτινες ἐκαλλιέργουν αὐτὴν, οὐδὲ σπιθαμὴν ἀκαλ-

---

«Ἴστε γὰρ δή που τοῦθ' ὅτι πλείστῳ τῶν ἁπάντων ἀνθρώπων ἡμεῖς ἐπεισάκτῳ σίτῳ χρώμεθα. Πρὸς τοίνυν ἅπαντα τὸν ἐκ τῶν ἄλλων ἐμπορίων ἀφικνούμενον ὁ ἐκ τοῦ Πόντου σῖτος εἰσπλέων ἐστίν..... Αἱ τοίνυν παρ' ἐκείνου δεῦρο ἀφικνούμεναι σίτου μυριάδες περὶ τεσσαράκοντά εἰσι· καὶ τοῦτο ἐκ τῆς παρὰ τοῖς σιτοφύλαξιν ἀπογραφῆς ἄν τις ἴδοι».

λιέργητον ἄφιναν, καταναγκάζοντες διὰ τακτικῆς καὶ ἐπιπόνου ἐργασίας τὴν γῆν νὰ παράγῃ ποσὸν, ὅσον ἦτο ἀναγκαῖον πρὸς διατροφὴν τῶν κατοίκων. Πρὸς τοιαύτην δὲ καλλιέργειαν ἀπῃτεῖτο διηνεκὴς ἐκ μέρους τῶν δούλων ἐπιμέλεια τῆς γῆς καὶ μικρὰ ἐκ μέρους τῶν δεσποτῶν δαπάνη· καθότι οἱ μὲν δοῦλοι πρὸς τοῦτο ὑπῆρχον ὅπως καὶ τὰ ὑποζύγια, ἡ δὲ εἰς αὐτοὺς ἀπαιτουμένη δαπάνη ἦτο μικροτάτη· διότι οὐδὲν ἄλλο ἔδιδον οἱ δεσπόται αὐτοῖς εἰ μὴ ἁπλῆν τροφὴν καὶ εὐτελέστατα ἐνδύματα, ὅπως καλύπτωσι τὴν τοῦ σώματος γυμνότητα. Τῶν ἐν τῇ πόλει καὶ ταῖς οἰκίαις ζώντων δούλων ἥ τε τροφὴ καὶ ἐνδυμασία ἦτο κρείττων. Ὥστε ὀλίγα πρὸς τὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς δαπανῶντες οἱ δεσπόται εἰς τοὺς δούλους, κατηνάγκαζον τὴν γῆν διὰ μεγάλης καὶ ἐντόνου καλλιεργείας νὰ παράγῃ πολὺ πλεῖον ποσὸν, ἢ ὅσον παράγει νῦν, ἧττον καλλιεργουμένη καὶ ἀμελέστερον ἕνεκα τῆς μὴ ἐπαρκείας τῶν προϊόντων εἰς ἐξίσωσιν τῶν μεγάλων δαπανῶν, ἃς νῦν ἀπαιτεῖ ἡ γῆ ἕνεκα τῆς ὑπερτιμήσεως τῶν ἡμερομισθίων. Νῦν ὁ ἔχων καλλιεργήσιμον ἀγρὸν ἐν τῇ Ἀττικῇ, καὶ τοῦτον διὰ μισθωτῶν ἐργατῶν καλλιεργῶν, μόλις ἀπολαμβάνει ἐκ τῆς προσόδου τῆς γῆς τὰς τῆς καλλιεργείας δαπάνας· καθότι ἕνεκα τῆς ὀλιγότητος τῶν ἐργατικῶν κατοίκων τὸ ἡμερομίσθιον ἐργάτου τιμᾶται 3 ἕως 4 δραχμάς· ὥστε ἀδύνατον εἶναι γῆ καλλιεργουμένη δι' ἡμερομισθίων νὰ παράγῃ ποσὸν, καὶ ἐν εὐφόροις ἐνιαυτοῖς, ἱκανὸν νὰ καλύψῃ τὰς τῆς καλλιεργείας δαπάνας καὶ ν' ἀφήσῃ κέρδος εἰς τὸν καλλιεργητήν. Ἐντεῦθεν συμβαίνει νὰ καλλιεργῶσι τὰς τῆς Ἀττικῆς γαίας τὸ πλεῖστον ἰδιοκτῆται γεωργοὶ διὰ τῶν ἰδίων χειρῶν, λαμβάνοντες ἐξ αὐτῶν πρὸς ἀμοιβὴν τῆς ἐργασίας των τὴν ἰδίαν αὐτῶν τροφὴν, ἐνίοτε δὲ ἐν εὐφόροις ἐνιαυτοῖς καὶ τὴν λοιπὴν αὐτῶν δαπάνην πρὸς τὸν καθημερινὸν βίον. Ἀποτέλεσμα δὲ τούτου εἶναι ὅτι οἱ τῆς Ἀττικῆς γεωργοὶ μόλις δύνανται νὰ πορίζωνται τὰ πρὸς τὸ ζῆν διὰ τῆς καλλιεργείας τῶν ἰδίων γαιῶν. Ἐπειδὴ δὲ οὗτοι δὲν ἔχουσιν ὑπηρέτας, οὐδὲ δύνανται ἀ καλέσωσιν ἄλλους ἐργάτας ἐπὶ μισθῷ, διὰ τοῦτο καλλιεργοῦσι τοσαύτην μόνον γῆν, ὅσην δύνανται, τὸ δὲ πλεῖστον μέ-

ρος τῆς Ἀττικῆς μένει ἀκαλλιέργητον. Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ὅμως ἦτο ὅλως διάφορον τὸ πρᾶγμα διὰ τὴν ὕπαρξιν τῶν δούλων καὶ τὴν εἰς αὐτοὺς μικρὰν ἢ ἐλαχίστην δαπάνην τῶν δεσποτῶν· οὐ μόνον πᾶσα ἡ καλλιεργήσιμος τῆς Ἀττικῆς γῆ ἐκαλλιεργεῖτο καλῶς, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ μὴ καλλιεργήσιμος καὶ πετρώδης ὑπεβάλλετο εἰς καλλιέργειαν κατ' ἀνάγκην διὰ μετακομίσεως εἰς αὐτὴν χώματος ἐξ ἄλλου μέρους καὶ διὰ λιπάνσεως αὐτῆς διὰ τεχνικῶν μέσων, ὥστε καὶ αὕτη ἐγίνετο καρποφόρος καὶ κατὰ τὸ δυνατὸν γόνιμος. Ὅτι δὲ τοῦτο ἦτο σύνηθες παρὰ τοῖς τότε Ἀθηναίοις, βλέπομεν ἔν τινι ἀττικῇ ἐπιγραφῇ ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Βοικχίου[1]), καθ' ἣν πρὸς ταῖς λοιπαῖς συμφωνίαις τῆς ἐκμισθώσεως ἀγροῦ τινος πρὸς καλλιέργειαν ἀπαγορεύεται ἡ χώματος μεταφορὰ ἐξ αὐτοῦ εἰς ἄλλον ἀγρὸν ἐπὶ ποινῇ τοῦ παραβάτου τῆς συμφωνίας ταύτης.

Ἐκτὸς δὲ τῆς τεχνικῆς ταύτης καταναγκάσεως τῆς χώρας πρὸς πλείονα παραγωγὴν καρπῶν καὶ αὐτὴ ἡ τότε φύσις τῆς ἀττικῆς γῆς ἦτο πρόσφορος πρὸς ἀφθονωτέραν παραγωγὴν καρπῶν· διότι καὶ πλείονα φυτὰ εἶχε τότε αὕτη, καὶ ἕνεκα τούτων πλείονα ὕδατα[2])· ἀμφότερα δὲ ταῦτα συνετέλουν πολὺ

---

(1) Τῇ 93 (ἐν σελ. 152 τοῦ α' τόμου), καθ' ἣν οἱ Αἰξωνεῖς, ὧν ὁ δῆμος ἔκειτο κατὰ Λῆκ (ἐν Δήμοις Ἀττικῆς, σελ. 47) ἓξ μίλλια πρὸς μ. τῶν Ἀθηνῶν μεταξὺ Ὑμηττοῦ καὶ τῆς θαλάσσης, ὅπου νῦν τὸ χωρίον Τράχωνες, ἐκμισθοῦσι τῷ δ' τῆς 108 Ὀλ. 345 π. Χ. εἰς ἰδιώτας κτῆμά τι τοῦ δήμου των, ἵνα καλλιεργῶσι καὶ φυτεύωσιν οὗτοι ἐπὶ μ' ἔτη καὶ ἐπὶ ἐτησίῳ ἐκμισθώματι 152 δραχμῶν. Ἐν ταῖς συμφωνίαις τῆς ἐκμισθώσεως ὑπάρχει καὶ αὕτη· «Τὴν δὲ γῆν τὴν ἐκ τῆς γεωρυχίας μὴ ἐξεῖναι ἐξάγειν μηδεμι[ᾷ], ἀλλ' ἢ εἰς αὐτὸ τὸ χωρίον», ὅπερ πιθανῶς ἦτο σύνηθες τότε ἐν τῇ Ἀττικῇ, ὡς καὶ νῦν εἰς χώρας πετρώδεις καὶ γυμνὰς χώματος, εἰς ἃς μεταφέρουσι τὸ χῶμα ἀπὸ ἄλλου τόπου, ἵνα σπείρωσι κριθὴν ἢ ἄλλο τι, καὶ καταστήσωσι καρποφόρους.

(2) Στράβων Θ', 397 καὶ πλείω παρὰ Kruse Hellas, 2, 27. Ἐν τῷ Φαίδρῳ τοῦ Πλάτωνος (σελ. 229 πρβ. πρὸς 242 καὶ 259) βλέπομεν ὅτι ὁ Ἴλισσὸς ποταμὸς ἐν καιρῷ καυστικοῦ θέρους περὶ μεσημβρίαν καὶ ᾀδόντων τῶν τεττίγων, ἐν Ἰουλίῳ δηλαδὴ μηνί, εἶχεν ὕδωρ τοσοῦτον, ὥστε ὁ Φαῖδρος χαίρει, διότι ἔτυχεν ἀνυπόδητος ἵνα διέλθῃ τὸ ὑδάτιον,

εἰς γονιμότητα τῆς γῆς διὰ τῆς ἀπ' αὐτῶν ὑγρασίας καὶ τῆς ἐκ τῶν φύλλων τῶν δένδρων παχύτητος τῆς γῆς.

Νῦν τοὐναντίον, γυμνῆς σχεδὸν ἁπάσης τῆς Ἀττικῆς οὔσης δένδρων καὶ ἀνύδρου, ἡ καλλιέργεια τοῦ πλείστου αὐτῆς μέρους καὶ αὐτοῦ τοῦ ἐπιπέδου εἶναι δύσκολος καὶ ἧττον καρποφόρος· διὸ αἱ καλλιεργήσιμοι γαῖαι ἢ κατὰ τριετίαν ἢ κατὰ διετίαν μόνον σπείρονται, ὅπως διὰ τῆς ἀργίας πιανθῇ ὁπωσοῦν ἡ γῆ αὐτῶν καὶ ἀνταμείψῃ τοὺς πόνους τοῦ γεωργοῦ διὰ μετρίας τοὐλάχιστον προσόδου. Ἀλλαχοῦ ὅμως τῆς Ἑλλάδος, ὅπου αἱ γαῖαί εἰσι φύσει παχεῖαι καὶ γόνιμοι, σπείρονται κατ' ἐνιαυτὸν καὶ πρόσοδον πλουσίαν πάντοτε, ἢ τοὐλάχιστον ἐν εὐτυχέσιν ἐνιαυτοῖς, φέρουσιν.

Ἀποτέλεσμα δὲ τῆς νῦν ὀλιγοχειρίας τῶν καλλιεργητῶν τῆς γῆς καὶ τῆς μεγάλης δαπάνης τῆς καλλιεργείας καὶ τῆς φειδωλῆς ἀμοιβῆς τῶν πόνων τῶν γεωργῶν διὰ τῆς προσόδου τῆς γῆς εἶναι, ὅτι νῦν ὀλίγον ἢ μᾶλλον ἐλάχιστον μέρος τῆς Ἀττικῆς καλλιεργεῖται, καὶ ὅτι ἡ ἐκ τῶν καλλιεργουμένων γαιῶν αὐτῆς πρόσοδος εἶναι μόλις τὸ ὄγδοον σχεδὸν τῆς παρὰ τοῖς ἀρχαίοις προσόδου αὐτῆς· ἀνάλογος δηλονότι τῆς τε νῦν γινομένης καλλιεργείας καὶ τοῦ πλήθους τῶν κατοίκων, οἵτινες μόλις εἰσὶ τὸ ἕβδομον τοῦ ἀρχαίου πληθυσμοῦ αὐτῆς, ἐλευθέρου καὶ δούλου.

Ἀλλ' ὅπως δείξωμεν ἐν τίνι σχέσει ὑπάρχει τὸ παραγόμενον ἐκ τῆς Ἀττικῆς ποσὸν δημητριακῶν καρπῶν πρὸς τὴν ἔκτασιν ταύτης, ἀναγκαῖον ἦτο νὰ γνωρίζωμεν ἀκριβῶς ὁπόση ἡ ἔκτα-

---

βρέχων τοὺς πόδας· ἐν ᾧ νῦν καὶ ἐν χειμῶνι δύναται πᾶς τις νὰ διέλθῃ τὸν αὐτὸν ποταμὸν ξηρὸν, ἢ τὸ πολὺ ἔχοντά που ὀλίγα ἀκάθαρτα λιμνάζοντα ὕδατα. Καὶ οἱ λοιποὶ δὲ πάντες τῆς Ἀττικῆς ἀρχαῖοι ποταμοί εἰσι νῦν ῥύακες ἢ χειμαῤῥοι, ὕδωρ φέροντες μόνον ἐν χειμῶνι καὶ ἐν καιρῷ συνεχῶν καὶ πολλῶν ὄμβρων. Τούτου δ' αἰτία εἶναι ἡ παντελὴς σχεδὸν ἔλλειψις δένδρων ἐπὶ τῶν ὀρέων καὶ πεδιάδων, ἧς ἕνεκα οὔτε ὑετοὺς συχνοὺς ἔχομεν, οὔτε πηγαῖα πολλὰ ὕδατα, ἄφθονον δὲ καύσωνα ἐν καιρῷ θέρους καὶ ξηρασίαν πνιγηρὰν, ἐν καιρῷ δὲ χειμῶνος ψῦχος ὁριμὺ καὶ συνεχὲς ἐνίοτε.

σις ταύτης εἶναι, καὶ ὁπόσον τὸ καλλιεργούμενον αὐτῆς μέρος· ἀλλὰ ἐπειδὴ δυστυχῶς νέας γεωδεσιακὰς ἐρεύνας περὶ τῆς ἐκτάσεως τῆς Ἀττικῆς δὲν ἔχομεν, ἀρκούμεθα εἰς τὰς ἀρχαιοτέρας, ἃς καὶ ἄλλοι ἔθεσαν ὡς βάσιν τῶν ἐρευνῶν των.

Ὁ Βοίκχιος (1) παρεδέχθη ὅτι πᾶσα ἡ τῆς Ἀττικῆς χώρα περιελάμβανε 40 τετρ. μίλια ἢ 64,000 στάδια, ἢ 2,304,000 πλέθρα[2]) καὶ ὅτι πρὸς παραγωγὴν 2,400,000 μεδίμνων, ὅσοι ἦσαν ἀναγκαῖοι πρὸς διατροφὴν τῶν κατοίκων, πλὴν τοῦ ἔξωθεν εἰσκομιζομένου ἑνὸς ἑκατομμυρίου, ἔδει νὰ καλλιεργηθῶσι 914,286 πλέθρα γῆς (ὑποτιθεμένου ὅτι ἕκαστον πλέθρον παράγει $2\frac{5}{8}$ μεδίμνους[3]), καὶ ἄλλα 152,381 πλέθρα πρὸς ἀπόκτησιν τῆς ἑκάστοτε ἀναγκαίας σπορᾶς, ἥτις ἦτο τὸ $\frac{1}{7}$ τῆς ὅλης παραγωγῆς. Ἐν ὅλοις 1,066,667 πλέθρα ἀπαιτοῦνται πρὸς καλλιέργειαν, ὧν τὸ ἐνιαύσιον εἰσόδημα ὑπολογίζεται εἰς 2,800,000 μεδίμνους. Ἀπὸ τούτων ἀφαιρουμένου τοῦ $\frac{1}{7}$ πρὸς τὴν κατ' ἔτος ἀναγκαίαν σποράν ὑπολείπονται 2,400,000 μέδιμνοι πρὸς τροφὴν τῶν κατοίκων. Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ ποσοῦ τούτου τῶν πλέθρων ἀπὸ τῆς ὅλης ἐκτάσεως τῆς Ἀττικῆς, ὑπολείπονται κατὰ Βοίκχιον 1,237,333 πλέθρα γῆς πρὸς νομὴν τῶν ζώων, δενδροφυτείας, ἀμπέλους, τέλματα, ὄρη, ὕδατα, ὁδοὺς καὶ οἰ-

(1) Ἔ. ἀ. σελ. 113. πρβ. καὶ Clinton ἔ. ἀ. σελ. 395 κ. ἑ.

(2) Τοῦ πλέθρου τὸ μῆκος ἑκάστης πλευρᾶς εἶναι (κατὰ Hultsch ἐν Μετρολ., σελ. 298) 100 πόδες (ἕκαστος ποὺς 0,31 γαλλ. μέτρου) ἢ 31 μέτρα γαλλικά. Κατὰ τὸν De Jonnès ἔ. ἀ. 1, σελ. 183) ἡ τῆς Ἀττικῆς ἔκτασις εἶναι 164,526 ἑκτάρια ἢ 83 λεῦγαι. Ἐπειδὴ δὲ τὸ ἑκτάριον δύναται 10 νέα ἑλληνικὰ στρέμματα, ὧν ἕκαστον ἔχει ἐμβαδὸν 1000 τετραγωνικὰ μέτρα γαλλικὰ (κατὰ τοὺς στατιστικοὺς πίνακας τῆς Ἑλλάδος τοῦ 1864. σελ. η'), ἕπεται ὅτι ἡ ὅλη ἔκτασις τῆς Ἀττικῆς εἶναι 1,645,260 στρέμματα. Τὸ ποσὸν τοῦτο εἶναι μεῖον τοῦ παρὰ Βοικχίῳ κατὰ τὸν αὐτὸν De Jonnès κατὰ 12,500 ἑκτάρια.

(3) Εἰς σποράν ἑνὸς πλέθρου γῆς δέχεται ὁ Βοίκχιος ἐξ ἀναλογίας ἄλλων χωρῶν ὅτι εἶναι ἀναγκαῖαι 18 χοίνικες. Τὸ ἑπταπλοῦν δὲ τούτου εἶναι 2 5/8 μέδιμνοι· διότι τὸ πάλαι, ὅτε ἡ καλλιέργεια τῆς γῆς ἦτο κρείττων τῆς νῦν, ἡ παραγωγὴ συνήθως ἦτο τοσαύτη· σήμερον δὲ μόλις δίδει ἡ γῆ τὸ πενταπλοῦν ἢ ἑξαπλοῦν τὸ πολύ.

κίας καὶ ἄλλα τοιαῦτα. Ἡ ἀναλογία λοιπὸν τῆς σιτοφόρου καὶ κριθοφόρου γῆς πρὸς τὴν λοιπὴν ἦτο ὡς 5:6, ἐν ᾧ ἐν Γαλλίᾳ ἡ σιτοφόρος γῆ εἶναι τὸ ἥμισυ σχεδὸν τῆς ὅλης ἐπιφανείας τῆς Γαλλίας. Νῦν μόλις σπείρεται δημητριακοὺς καρποὺς τὸ $\frac{1}{17}$ τῆς ὅλης ἐκτάσεως τῆς Ἀττικῆς, ὡς εὐθὺς κατωτέρω λέγομεν.

Β'.

1) Περὶ τοῦ πλήθους τῶν νῦν κατοίκων τῆς Ἀττικῆς.

Τούτων οὕτως ἐχόντων, ἐξετάσωμεν πῶς ἔχουσι νῦν τὰ τῆς Ἀττικῆς κατά τε τὸ πλῆθος τῶν ἐν αὐτῇ οἰκούντων καὶ τὸ ἐκ τῆς καλλιεργουμένης γῆς παραγόμενον ποσὸν τῶν σιτηρῶν πρὸς διατροφὴν αὐτῶν.

Κατὰ τὴν τελευταίαν ἀπαρίθμησιν τῶν τῆς Ἑλλάδος κατοίκων, τὴν γενομένην τὸ 1870, εὑρέθη ὅτι τὸ τῆς σημερινῆς ἐπαρχίας Ἀττικῆς πλῆθος τῶν κατοίκων εἶναι 76,919 (ἢ 87,775 μετὰ τῶν τῆς Σαλαμῖνος, Ἐλευσῖνος καὶ Εἰδυλίας), ὧν τὸ πλεῖστον κατοικεῖ ἐν Ἀθήναις καὶ Πειραιεῖ, τὸ τέταρτον δὲ μόλις εἰς τοὺς λοιποὺς τῆς Ἀττικῆς δήμους[1]). Τὴν ἀπαρίθμη-

(1) Καὶ ὁ μὲν τῶν Ἀθηναίων δῆμος ἀριθμεῖ·

	δημότας 30747	κατοίκους	48107
Ὁ τοῦ Πειραιῶς	» 4326	»	11047
» » Μαραθῶνος	» 2520	»	2464
» τῆς Κρωπίας	» 4662	»	4781
» τῶν Ὠρωπίων	» 2022	»	2096
» τοῦ Λαυρίου	» 2382	»	3700
» τῆς Φυλῆς	» 1868	»	1809
» τῶν Ἀχαρνῶν	» 2896	»	2915
	51423	»	76919

Εἰς τοὺς δήμους τούτους τῆς νῦν ἐπαρχίας Ἀττικῆς προσθετέοι καὶ οἱ ἑξῆς δῆμοι, ὧν ἡ χώρα τὸ πάλαι ἦτο μέρος τῆς Ἀττικῆς, νῦν δὲ ἀποτελεῖ μέρος τῆς ἐπαρχίας Μεγαρίδος κατὰ τὴν νῦν τῶν ἐπαρχιῶν διαίρεσιν·

Σαλαμῖνος	3950
Ἐλευσῖνος	3715
	7665

σιν ταύτην εἰ καὶ δὲν νομίζομεν λίαν ἀκριβῆ, καθότι οὔτε αἱ ἀρχαὶ φαίνονται λίαν ἐπιμελεῖς καὶ ἀκριβεῖς εἰς ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου τούτου, οὔτε οἱ κάτοικοι μαρτυροῦσι πανταχοῦ τὸ ἀληθὲς πλῆθος πάσης οἰκίας διὰ λόγους προλήψεων, πιστεύομεν ὅμως ὅτι προσεγγίζει πολὺ εἰς τὴν ἀλήθειαν, καὶ ὅτι κατ' ὀλίγας μόνον ἑκατοντάδας ἡ χιλιάδας ὑπολείπεται τοῦ ἀληθοῦς· ὥστε παραβαλλόμενον τοῦτο πρὸς τὸ ἤδη ῥηθὲν ἐν ἀρχαίοις χρόνοις εἶναι τὸ $\frac{1}{7}$ τούτου περίπου.

Ἂν ὅμως ἐξετάσωμεν ὁπόσον ἦτο ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 μέχρι τοῦ 1835 τὸ τῶν κατοίκων τῆς Ἀττικῆς πλῆθος, μανθάνομεν παρὰ τῶν πρεσβυτέρων, ὅτι τότε οἱ τῶν Ἀθηνῶν κάτοικοι μόλις ἦσαν 6—8000, τῆς πόλεως Πειραιῶς τότε μὴ ὑπαρχούσης, καθότι ταύτης ἡ νέα κτίσις ἄρχεται ἀπὸ τοῦ 1835, ὅτε αἱ Ἀθῆναι ἐγένοντο μητρόπολις τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου· τὸ δὲ λοιπὸν τῆς χώρας πλῆθος περὶ τὰς 14,000. Ἡ αὔξησις αὕτη, ἡ πενταπλασίασις τοῦ πλήθους τῶν κατοίκων τῆς Ἀττικῆς ἐν διαστήματι τεσσάρων δεκαετηρίδων, ἐγένετο ἔκ τε τῆς ἡσυχίας καὶ τοῦ κρείττονος βίου τῶν κατοίκων καὶ ἐκ τῆς μετοικήσεως εἰς Ἀθήνας καὶ Πειραιᾶ πολλῶν Ἑλλήνων καὶ ξένων ἐκ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ. Ὅθεν οἱ μὲν τοῦ Πειραιῶς κάτοικοι περὶ τὰς 11,000 εἰσὶ πάντες ἀλλοδαποὶ Ἕλληνες καὶ ξένοι, οἱ δὲ πλείονες τῶν κατοίκων τῶν Ἀθηνῶν εἰσὶ πάροικοι ἀλλοδαποί· καὶ οὗτοι πάντες πλὴν ὀλίγων δημόται Ἀθηναῖοι, οὐδόλως ἐν τοῖς πολιτικοῖς καὶ δημοτικοῖς δικαίοις διαστελλόμενοι κατὰ τὴν νεωτέραν ἡμῶν νομοθεσίαν ἀπὸ τῶν ἰθαγενῶν, εἰμὴ κατὰ τὴν ὀνομασίαν τῆς διαφόρου καταγωγῆς αὐτῶν.

Τῶν κατοίκων τούτων οἱ μὲν ἐν τοῖς δήμοις, πλὴν τοῦ

ἐκ μεταφορᾶς.... 7665
Εἰδυλίας..... 3191

87775

Βλ. σελ. 4 Στατιστικῆς τῆς Ἑλλάδος τοῦ 1870, ἐκδοθείσης τῷ 1872 ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐσωτερικῶν, ἐπιμελείᾳ Α. Μανσόλα.

τῶν Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς, καὶ οἱ πλείονες τῶν ἐν τῇ πόλει Ἀθηνῶν παλαιότεροι αὐτῆς κάτοικοι, ἀσχολοῦνται περὶ τὴν γεωργίαν μάλιστα, οἱ δ' ἐν Πειραιεῖ καὶ οἱ τῶν Ἀθηνῶν νέοι κάτοικοι, οἱ ἄλλοθεν ἀποικήσαντες ἐνταῦθα, ἐνδιατρίβουσι κυρίως περὶ τὸ ἐμπόριον καὶ τὰς τέχνας καὶ τὰ γράμματα, ἢ ὑπηρετοῦσιν ἐν τοῖς διαφόροις τῆς κυβερνήσεως γραφείοις καὶ ἐν τῷ στρατῷ[1]).

2) *Περὶ τῆς νῦν παραγωγῆς δημητριακῶν καρπῶν ἐν τῇ Ἀττικῇ.*

Ἀνάλογος πρὸς τὸ πλῆθος τῶν νῦν κατοίκων τῆς Ἀττικῆς, συγκρινομένων πρὸς τὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων, εἶναι καὶ ἡ ἐκ τῆς καλλιεργείας τῆς γῆς παραγομένη ποσότης τῶν δημητριακῶν καρπῶν. Κατὰ τοὺς δημοσιευθέντας τῷ 1864 ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐσωτερικῶν στατιστικοὺς πίνακας τῆς Ἑλλάδος σπείρονται ἐν τῇ Ἀττικῇ

σπέρματα.	σπόρον κατὰ στρέμμα.	ὅλον σπόρου κατ' ἔτος.	τὸ στρέμμα παράγει κατὰ μέσον ὅρον.	ὅλον παραγωγῆς.
σῖτον....	69443 ὀκ. 12	κοιλ. 37878	κοιλ. 3 ὀκ. 6	κοιλ. 230374
κριθὴν...	26360 » 9	» 10783	» 5	» 132191
σίκαλιν..	1370 » 11	» 685	» 3 » 3	» 4372
βρόμην..	212 » 8	» 99	» 3	» 648
ἀραβόσιτον	31 » 5	» 7	» 5	» 158
ὄσπρια...	462 » 8	» 184	» 3 » 3	» 1928
	97878	59636		369671

ἄμπελοι στρέμ. 20650, μέση παραγωγὴ αὐτῶν κατὰ στρέμμα βαρέλαι 3 ὀκ. 3, τὸ ὅλον κατ' ἐνιαυτὸν βαρέλαι 61950.

---

(1) Κατὰ τὴν Στατιστικὴν τοῦ 1870, σελ. 146 καὶ 172, τῶν κατοίκων τῆς Ἀττικῆς 6199 εἰσὶ βιομήχανοι, 2632 ἔμποροι, 4818 γεωργοί, 1006 ποιμένες, 2142 ἐργάται ἄνδρες καὶ 141 γυναῖκες.

Τῶν αὐτῶν τῆς Ἀττικῆς κατοίκων γινώσκουσι γράμματα 25,936, εἰσὶ δ' ὅλως ἀγράμματοι 50,983.

ἔλαιον ὀκ. 303,500 κατ' ἐνιαυτόν.
μωρέαι δένδρα 1895 παράγουσι μέταξαν ὀκ. 168 κατ' ἐνιαυτόν.
βελανίδιον καντάρια 2070 κατ' ἐνιαυτόν.

Ὑπάρχουσιν ἔτι						
βόες ἀροτῆρες..τὸ 1864	5231[1])					
ἀγελάδες.....	»	1734	τὸ 1872[2])	1153	τὸ 1873[2])	1328
πρόβατα.....	»	64114	»	94287	»	94011
αἶγες.....	»	68193	»	61299	»	56539
χοῖροι	»	444				
ἵπποι.....	»	2759	»	2771	»	2941
ἡμίονοι	»	850	»	409	»	642
ὄνοι.....	»	3830	»	3200	»	3033
μελίσσια	»	19298	κυψέλαι παράγουσαι μέλι ὀκ. 30,160, κηρὸν 4,600.			

Ἐκ τῶν πινάκων τούτων γίνεται δῆλον ὅτι δημητριακοὺς καρποὺς σπείρονται στρέμματα 97,878, καὶ ὅτι εἰς ἕκαστον στρέμμα ἀπαιτεῖται πρὸς σπορὰν ἥμισυ περίπου κοιλόν· παράγει δὲ τοῦτο κατὰ μέσον ὅρον 3 καὶ ἥμισυ κοιλὰ, ἤτοι τὸ ἐξαπλοῦν ἢ ἑπταπλοῦν· τὸ ὅλον δὲ τῆς παραγωγῆς εἶναι κοιλὰ 369,671[3]). Ἐπειδὴ δὲ τὸ πάλαι ἡ παραγωγὴ τῆς αὐτῆς χώ-

(1) Κατὰ τοὺς στατιστικοὺς πίνακας τοῦ 1864, σελ. 60.

(2) Καθ' ἣν σημείωσιν ἔδωκεν ἡμῖν τὸ γραφεῖον τοῦ οἰκονομικοῦ ἐφόρου Ἀττικῆς.

(3) Τὸ ποσὸν τοῦτο δεικνύει τὴν πρὸ δεκαετίας παραγωγὴν τῶν σιτηρῶν τῆς Ἀττικῆς. Ἔκτοτε δὲν ἐδημοσίευσεν, ὅσον ἐγὼ γινώσκω, τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐσωτερικῶν ὁμοίαν στατιστικὴν τῆς τοῦ 1864, ἐξ ἧς ἠδυνάμεθα νὰ μάθωμεν ἂν ἡ τῆς Ἀττικῆς καλλιέργεια τῶν σιτηρῶν ηὔξησεν ἢ ἠλαττώθη. Ἀπεπειράθην νὰ λάβω νέας περὶ τούτου πληροφορίας παρὰ τοῦ γραφείου τοῦ οἰκονομικοῦ ἐφόρου Ἀττικῆς, ἀλλ' αἱ δοθεῖσαί μοι δεικνύουσι μόνον τὸ τῆς φορολογίας τῶν σιτηρῶν ποσὸν, οὐχὶ δὲ τὴν ὅλην παραγωγὴν αὐτῶν. Ἐξ αὐτοῦ θελήσας δι' ὑπολογισμῶν νὰ εὕρω καὶ τὸ τῆς παραγωγῆς ποσὸν, καὶ εὑρὼν τοῦτο μεῖον τοῦ πρὸ δεκαετίας, εἰκάζω ἢ ὅτι οἱ δοθέντες μοι ἀριθμοὶ εἶσι μὴ ἀκριβεῖς, ἢ ὅτι ἡ παραγωγὴ τῶν σιτηρῶν ἠλαττώθη ἔκτοτε. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν μοὶ φαίνεται πιθανὸν, διότι εἰ καὶ ἡ τῆς γῆς καλλιέργεια δὲν εἶναι ἐκ τῶν πρώτων μελημάτων ἡμῶν, οὐχ ἧττον ὅμως προβαίνει καὶ αὕτη εἰς τὰ πρόσω κατὰ μικρόν. Ἐν ἐλλείψει λοιπὸν ἀκριβεστέρων πληροφοριῶν δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὸ ποσὸν τῶν 369,671 κοιλῶν, ἢ μικρόν τι πλέον, ἐμφαίνει τὴν κατ' ἐνιαυτὸν μέσην παραγωγὴν τῆς Ἀττικῆς καὶ ἐν ἔτει 1874.

ρας ἦτο, ὡς εἴρηται, 2,800,000 μέδιμνοι ἡ κοιλὰ, ὑπολογιζομένου τοῦ μεδίμνου πρὸς ἓν κοιλὸν περίπου, ἕπεται ὅτι παρῆγε τότε ὁκταπλάσιον περίπου ποσὸν ἢ ὅσον νῦν παράγει ἡ αὐτὴ χώρα, καλλιεργουμένων μόνον 97,878 στρεμμάτων ἐκ τῶν 1,645,260 ἢ τοῦ $\frac{1}{17}$ τῆς ὅλης ἐκτάσεως τῆς Ἀττικῆς κατὰ στρέμματα λογιζομένης, ὡς ἀνωτέρω (ἐν σελ. 116, 2) εἴπομεν.

Ὁποία λοιπὸν εἶναι ἡ ἀναλογία τῆς νῦν παραγωγῆς τῶν δημητριακῶν καρπῶν πρὸς τὴν παλαιὰν, ἡ αὐτὴ περίπου ὑπάρχει καὶ ἡ τῶν νῦν πρὸς τοὺς πάλαι κατοίκους τῆς Ἀττικῆς· διότι οἱ νῦν κάτοικοί εἰσι τὸ ἕβδομον τοῦ πλήθους τῶν ἀρχαίων, ἐν ᾧ τὸ πάλαι ἦσαν, ὡς εἴδομεν, 550—600,000, ἤτοι ἑπταπλάσιοι σχεδὸν τῶν νῦν.

3) *Ὁπόσον τὸ πρὸς τροφὴν τῶν νῦν κατοίκων τῆς Ἀττικῆς ἀπαιτούμενον ποσὸν δημητριακῶν καρπῶν καὶ ὁπόθεν εἰσάγεται τὸ ἐλλεῖπον.*

Ὁ Ἕλλην, ὅπως τὸ πάλαι, οὕτω καὶ νῦν τρώγει πολὺν ἄρτον καὶ ὀλίγον προσφάγιον ἢ ὄψον, καὶ μάλιστα ἡ ἐργατικὴ τάξις, εἰς ἣν ἀρκεῖ εἰς προσφάγιον ὀλίγος τυρὸς, ἐλαῖαι, κρόμμυα, σκόροδα καὶ πολὺς ἄρτος καὶ ποσόν τι οἴνου, ὅταν ὑπάρχῃ οὗτος· οἱ τῶν λοιπῶν τάξεων, καὶ μάλιστα οἱ εὐπορούντες, τρώγουσιν ὀλιγώτερον ποσὸν ἄρτου, διότι καὶ ὄψον κρέατος, ἰχθύων, ὀπωρῶν καὶ ἄλλων τοιούτων, συνήθως τρώγουσι πολύ. Τούτου ἕνεκα ὑπολογίζομεν κατὰ μέσον ὅρον πρὸς ἡμερησίαν τροφὴν τοῦ ἀνθρώπου ἡμίσειαν ὀκὰν σίτου ἢ 15 ὀκ. κατὰ μῆνα, κατ' ἔτος δὲ 180, ἤτοι 7—8 κοιλά· ὅσον ποσὸν βλέπομεν ὅτι ὑπολογίζεται πρὸς τὴν ἐνιαύσιον τροφὴν ἀνθρώπου ἐν τοῖς τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐσωτερικῶν ϛατιϛικοῖς πίναξι τοῦ 1864 ἐν σελ. κ'. Ὄντος δὲ τοῦ πλήθους τῶν τῆς νῦν ἐπαρχίας Ἀττικῆς κατοίκων 76,919 (1), ἀπαιτεῖται πρὸς ἐνιαύσιον τούτου

(1) Ἂν ὅμως εἰς τούτους προστεθῶσι καὶ οἱ τῆς Σαλαμῖνος, Ἐλευσῖνος καὶ Εἰδυλίας, καθ' ἃ ἀνωτέρω εἴπομεν ἐν σελ. 117 σημ. [1]), τότε πρέπει νὰ προστεθῇ ἀνάλογον ποσὸν καὶ διὰ τοὺς κατοίκους τῶν χωρῶν τού-

τροφὴν 538,433 ἢ 615,352, ἂν ὑπολογίσωμεν πρὸς 7 ἢ 8 κοιλὰ τὴν ἐνιαύσιον τροφὴν ἑκάστου. Εἴδομεν δὲ ἀνωτέρω ὅτι τὸ ποσὸν τῶν σιτηρῶν, ὅπερ ἡ Ἀττικὴ κατ' ἔτος παράγει, εἶναι περίπου 230,000 κοιλὰ, εἰς ἃ προσθέτοντες καὶ 20,000 ἀραβοσίτου καὶ ὀσπρίων καὶ ἄλλων σιτηρῶν, ἅτινα νῦν χρησίμευουσι πρὸς τροφὴν τῶν ἀνθρώπων, εὑρίσκομεν ποσὸν 250,000 κοιλῶν. Εἰς τοῦτο δὲν ὑπολογίζομεν τὸ τῆς κριθῆς, διότι ἐν τῇ Ἀττικῇ ἡ κριθὴ χρησιμεύει νῦν πρὸς τροφὴν τῶν ζώων οὐχὶ τῶν ἀνθρώπων, πλὴν ὀλιγίστων ἐξαιρέσεων[2]). Ἀλλαχοῦ ὅμως τῆς Ἑλλάδος, μάλιστα ἐν ταῖς νήσοις, τρώγουσι καὶ τὴν κριθὴν οἱ ἄνθρωποι, διότι ἡ ἐν αὐτοῖς παραγομένη εἶναι κρειττονος φύσεως· ἐν Πελοποννήσῳ δὲ μιγνύουσιν αὐτὴν μὲ τὸν σῖτον ἐνίοτε, καὶ οὕτως χρησιμεύει καὶ αὕτη πρὸς τροφὴν τῶν ἀνθρώπων.

Ἀπαιτεῖται λοιπὸν πρὸς τροφὴν τῶν τῆς νῦν ἐπαρχίας Ἀττικῆς κατοίκων ἐπείσακτος σῖτος 250—350,000 κοιλά. Τούτου τὸ πλεῖστον ποσὸν εἰσκομίζεται ὡς καὶ τὸ πάλαι ἐκ τοῦ Πόντου καὶ τῆς Τουρκίας, μέρος δὲ, ἀλλ' ὀλίγον, ἐκ Φθιώτιδος, Θηβῶν καὶ Λεβαδείας. Ὁ ἐγχώριος σῖτος, κακῆς ποιότητος ὢν[3]), χρησιμεύει εἰς τροφὴν μᾶλλον τῶν ἐν τοῖς δήμοις οἰκούν-

---

των εἴς τε τὸν ἀριθμὸν τῶν κατοίκων καὶ εἰς τὸν τῆς ἐνιαυσίου τροφῆς αὐτῶν·

(2) Τὸ πάλαι καὶ ἡ κριθὴ ἐχρησίμευεν εἰς τροφὴν τῶν ἀνθρώπων ἐν τῇ Ἀττικῇ. ἰδίως τῶν δούλων καὶ πτωχῶν. Βλ. Βοίκχιον ἐν Οἰκ. Ἀθην. 1, 112, 6' ἔκδ.

Καὶ σήμερον ἔτι ἡ Ἀττικὴ εἶναι κριθοφόρος ἀρίστη, ὅπως καλεῖ αὐτὴν ὁ Θεόφραστος ἐν τῇ τῶν φυτῶν ἱστ. 8, 8, σελ. 274. Ἀλλ' ἕνεκα τῆς λυπρότητος τῆς γῆς καὶ ὁ σῖτος καὶ ἡ κριθὴ αὐτῆς δὲν εἶναι καλῆς ποιότητος. Ἡ ἀρετὴ αὐτῆς ὡς πρὸς τὴν κριθὴν συνίσταται νῦν εἰς τὴν πλείονα παραγωγὴν τοῦ εἴδους τούτου· διότι, ἐν ᾧ σῖτον δίδει πενταπλάσιον, κριθὴν τοὐναντίον ἑπταπλάσιον καὶ ὀκταπλάσιον συνήθως τοῦ σπειρομένου ποσοῦ, καὶ ἔτι πλέον ἐν εὐφόροις ἐνιαυτοῖς.

(3) Ὁ τῆς Λεβαδείας καὶ Θηβῶν σῖτος εἶναι καὶ νῦν πολὺ κρειττων τοῦ τῆς Ἀττικῆς ὅπως καὶ τὸ πάλαι, καὶ διὰ τοῦτο προτιμᾶται τούτου εἰς τροφὴν τῶν ἀνθρώπων καὶ εἰς σπορᾶν. Συνήθως προτιμᾶται εἰς σπορὰν ὁ τῆς Βοιωτίας, ῥουσσιὰ ἐπικαλούμενος, ἅτε ὅμοιος τῷ ἐκ Ῥωσσίας εἰσκομιζομένῳ σίτῳ· ἐν ἐλλείψει δὲ τούτου καταφεύγουσιν εἰς τὸν ἐγχώριον, τὸν κρειττονος ποιότητος.

των ἐκτὸς Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς, ὁ δ' ἐπείσακτος, κρείττονος ὢν ποιότητος, χρησιμεύει εἰς τροφὴν τῶν εὐπορωτέρων κατοίκων τῶν πόλεων τούτων ἰδίως. Ὄντων δὲ τούτων περίπου 40,000, τὸ πρὸς τροφὴν αὐτῶν ἀπαιτούμενον ποσὸν εἶναι περίπου 300,000 κοιλὰ, τὰ δὲ λοιπὰ 50,000 καταναλίσκονται ὑπὸ τῶν ἐν ἀγροῖς κατοίκων, ὅτε ἡ τοῦ ἔτους συγκομιδὴ δὲν εἶναι δαψιλὴς καὶ ἀρκοῦσα.

Τὸ συμπέρασμα τῶν μέχρι τοῦδε ῥηθέντων εἶναι δι' ὀλίγων δηλούμενον τοῦτο· Οἱ τῆς Ἀττικῆς κάτοικοι τὸν μὲν ε' π. Χ. αἰῶνα ἦσαν περὶ τὰς 600,000, τὸν δὲ δ' περὶ τὰς 550 χιλιάδας. Τῶν τελευταίων τούτων ἦσαν 100,000 ἰθαγενεῖς Ἀθηναῖοι, 50,000 μέτοικοι ξένοι καὶ 400,000 δοῦλοι, ἐξ ὧν ἐν Ἀθήναις καὶ Πειραιεῖ κατῴκουν περὶ τοὺς 180,000, ἐλεύθεροι καὶ δοῦλοι, οἱ λοιποὶ πάντες ἐν τοῖς ἔξω δήμοις. Ἀπητοῦντο δὲ πρὸς τροφὴν πάντων τούτων κατ' ἐνιαυτὸν 4,000,000 μέδιμνοι ἢ κοιλὰ, λογιζομένων 7—8 κοιλῶν κατ' ἔτος εἰς τροφὴν ἑκάστου ἀνθρώπου. Τοῦ ποσοῦ τούτου τὸ $\frac{1}{4}$ εἰσεκομίζετο ἐκ τοῦ Πόντου καὶ ἄλλοθεν, τὰ δὲ $\frac{3}{4}$ παρῆγεν αὐτὴ ἡ Ἀττικὴ, καλῶς καλλιεργουμένου τοῦ ἡμίσεος τῆς ὅλης ἐκτάσεως αὐτῆς διὰ τῶν πολλῶν ἐν αὐτῇ δούλων. Ὁ δὲ πληθυσμὸς τῆς αὐτῆς χώρας σήμερον εἶναι 76,919 ἢ 87,725 μετὰ τῶν τῆς Σαλαμῖνος καὶ Ἐλευσῖνος καὶ Εἰδυλίας, αἵτινες τὸ πάλαι ἀνῆκον εἰς τὴν Ἀττικὴν, σήμερον δὲ εἰς τὴν ἐπαρχίαν Μεγαρίδος, ἤτοι τὸ $\frac{1}{7}$ περίπου τοῦ ἀρχαίου πληθυσμοῦ αὐτῆς, ὧν 60,000 οἰκοῦσιν ἐν Ἀθήναις καὶ Πειραιεῖ, οἱ λοιποὶ ἐν τοῖς ἄλλοις δήμοις. Πρὸς τροφὴν τούτων ἀπαιτοῦνται κατ' ἐνιαυτὸν 550,000 κοιλὰ περίπου, ὧν ἧττον τοῦ ἡμίσεος παράγει ἡ Ἀττικὴ, καλλιεργουμένου τοῦ $\frac{1}{7}$ τῆς ὅλης ἐκτάσεως αὐτῆς, τὸ δὲ λοιπὸν ποσὸν εἰσάγεται ἔξωθεν. Ἡ σημερινὴ λοιπὸν παραγωγὴ πάντων τῶν σιτηρῶν, παραβαλλομένη πρὸς τὴν τῶν ἀρχαίων, εἶναι τὸ ὄγδοον περίπου.

Μετὰ τὰ περὶ τῶν κατοίκων καὶ τῶν σιτηρῶν τῆς ἀρχαίας καὶ σημερινῆς Ἀττικῆς ῥηθέντα προσθέτομεν ὀλίγας λέξεις καὶ περὶ τῶν κατοίκων καὶ τῶν σιτηρῶν τῆς Ἑλλάδος ἁπάσης.

Ἅπαν τὸ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐξωθεν εἰσκομιζόμενον ποσὸν τῶν δημητριακῶν καρπῶν εἶναι ἐν στρογγύλῳ ἀριθμῷ καὶ κατὰ μέσον ὅρον κοιλὰ 2,600,000 κατὰ τοὺς γενικοὺς πίνακας τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου τῆς Ἑλλάδος τῶν ἐτῶν 1868, 1869, 1870 καὶ 1871 (σελ. ε′ καὶ 42—47), οὓς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐσωτερικῶν ἐδημοσίευσε τῷ 1873. Τὸ ποσὸν τοῦτο ἀκριβέστερον ἐξεταζόμενον κατὰ τὰ ἔτη ταῦτα ἔχει οὕτω·

εἰσήχθησαν κοιλὰ σίτου τὸ

1868	1869	1870	1871
1,909,347	1,996,152	2,726,889	3,756,377
	ἀξία τούτου εἰς δραχμὰς		
12,411,138	14,106,585	18,071,985	25,429,930
	ἀλεύρου ὀκάδες		
317,069	421,307	280,571	313,894
	ἀξία τούτου εἰς δραχμὰς		
170,601	228,000	145,590	167,111

Κατὰ μέσον δὲ ὅρον τὸ εἰσαχθὲν ποσὸν τοῦ μὲν σίτου ἦτο κατὰ τὰ ἔτη ταῦτα κοιλὰ 2,597,191 καὶ ἡ ἀξία αὐτοῦ 18 ἑκατομμύρια καὶ 504,909, τοῦ δὲ ἀλεύρου κατὰ μέσον ὅρον ἦτο ὀκάδες 333,210, καὶ ἡ ἀξία αὐτοῦ δραχμαὶ 177,825.

Τὸ ποσὸν τούτων, ὅπερ εἰσεκομίσθη εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸ 1871, προῆλθεν ἐκ τῶν ἐξῆς κυρίως χωρῶν κατὰ σελ. 52 καὶ 95 τῶν αὐτῶν πινάκων·

	κοιλὰ σίτου	τιμὴ δραχ.	ὀκ. ἀλεύρου	δραχ.
Ἐξ Ἀγγλίας..	13,562	81,582	5,510	3,897
» Αἰγύπτου .	44	150		
» Αὐστρίας .	10,050	48,620	188,599	101,395
Ἐκ Γαλλίας ..			2,497	1,811
» Ῥωμουνίας	532,698	3,451,830	8,084	4,196
Ἐξ Ἰταλίας..	10,345	44,285	3,570	2,012
Ἐκ Ῥωσσίας .	1,907,568	14,179,048	12,855	5,921
» Τουρκίας .	1.282,154	7,624,565	92,734	47,729
	33,756,420	25,430,080	313,849	160,961

Τὸ δὲ ἐκ τῆς ἑλληνικῆς χώρας, πλὴν τῆς Ἑπτανήσου, παραχθὲν ποσὸν τῶν σιτηρῶν ἦτο τὸ 1864 κοιλὰ 9,937,782, ἐξ ὧν κατὰ τὰς πολιτειογραφικὰς πληροφορίας περὶ Ἑλλάδος, τὰς ὑπὸ τοῦ κ. Μανσόλα τὸ 1867 δημοσιευθείσας (σελ. 69), εἶναι

σῖτος....κοιλὰ 4,144,988 κριθὴ κοιλὰ 1,842,296
ἀραβόσιτος » 3,042,883 καλαμβόκ. κοιλὰ 137,849

Ἀλλὰ κατὰ τοὺς αὐτοὺς πίνακας (ἐν σελ. 61) τὸ ἐκ τῆς ἑλληνικῆς χώρας παραχθὲν ποσὸν ἀνῆλθε τὸ 1857 εἰς κοιλὰ 13 ἑκατ. καὶ 784,517, τὸ δ' ἑπόμενον ἔτος 1858 κατῆλθεν εἰς 8 ἑκατομμύρια καὶ 420,078· ὥστε ὁ μέσος ὅρος τῶν δύο τούτων ἐτῶν ἦτο κοιλὰ 11,102,297. Τὸ 1860 ἀνῆλθε πάλιν εἰς 9 512,993, ἐξ ὧν ἐχρησίμευσαν εἰς σπορὰν 1,067,768. Ὥστε δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὡς μέσον ὅρον ἐνιαυσίου παραγωγῆς τῆς ἑλληνικῆς χώρας τὸ ῥηθὲν ποσὸν κοιλῶν 9,637,782. Ἂν ὅμως ἐκ τοῦ ποσοῦ τούτου τῆς παραγωγῆς ἀφαιρέσωμεν τὸ πρὸς τροφὴν τῶν ζώων ἀναγκαῖον ποσὸν βρόμης καὶ κριθῆς, ὅπερ ὡς ἀνωτέρω ἐν τοῖς περὶ Ἀττικῆς εἴδομεν ὅτι εἶναι τὸ $^1/_3$ περίπου τῆς ὅλης προσόδου, τότε ὑπολείπονται πρὸς τροφὴν τῶν κατοίκων κοιλὰ 6,625,188, εἰς ἃ προσθέτοντες τὸ ἔξωθεν εἰσκομιζόμενον ποσὸν 2,600,000, ποριζόμεθα ποσὸν 9,225188, καταναλισκόμενον κατ' ἔτος ὑπὸ τῶν τῆς Ἑλλάδος ἁπάσης κατοίκων, ὄντων κατὰ τοὺς αὐτοὺς στατιστικοὺς πίνακας 1,457,894, ὑφ' ἑνὸς δ' ἑκάστου ἑπτὰ περίπου κοιλὰ ἢ 170 ὀκάδες κατ' ἐνιαυτὸν ἢ ἡμίσεια ὀκὰ καθ' ἡμέραν, ὅσον καὶ ἡμεῖς ἀνωτέρω ὑπελογίσαμεν τὴν ἡμερησίαν τροφὴν ἑκάστου ἀνθρώπου. Ἂν ὅμως ὑπολογίσωμεν τὴν κατ' ἐνιαυτὸν κατανάλωσιν ἑκάστου ἀνθρώπου ὀκτὼ κοιλὰ ἢ καὶ πλέον (ἐν Γαλλίᾳ ὑπολογίζουσιν αὐτὴν 8 $\frac{1}{2}$ κοιλὰ κατὰ τοὺς εἰρημένους στατιστικοὺς πίνακας, σελ. 63), τότε ἀπαιτοῦνται ἔτι περὶ τὰ 2,000,000 κοιλὰ πρὸς τροφὴν τῶν τῆς Ἑλλάδος κατοίκων, ὧν πιθανῶς τὸ μὲν νὰ παράγῃ ἡ ἑλληνικὴ χώρα, τὸ δὲ νὰ εἰσκομίζηται ἔξωθεν. Ἀλλὰ τότε ἡ ἔλλειψις αὕτη ἐπιβαρύνει τοὺς ὑπὸ τῶν Ὑπουργείων δημοσιευομένους στατιστικοὺς πίνακας τῆς τε παραγωγῆς τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς ἔξωθεν εἰσκομιδῆς τῶν σιτηρῶν.

ΕΥΘ. ΚΑΣΤΟΡΧΗΣ.

ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΑΙ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΙ
ΠΕΡΙ ΔΕΚΕΛΕΙΑΣ.

Γνωστὴ εἶναι ἡ θέσις τῆς Δεκελειακῆς χώρας ἐπὶ τῆς Μ. Α. κλιτύος τῆς Πάρνηθος, τῆς ἀπολεγούσης εἰς τὴν ἄνω πεδιάδα τῶν Ἀθηνῶν πρὸς τὰ Β. Α. αὐτῶν. Ὑπῆρξε μία τῶν ἐπὶ Κέκροπος δώδεκα πόλεων τῆς Ἀττικῆς, ἐκτήσατο ἐκ τῶν ἡρωϊκῶν ἀκόμη χρόνων, κατὰ τὴν ῥωμαντικὴν ἐκστρατείαν τῶν Τυνδαριδῶν ἐπὶ τὴν Ἀττικὴν καὶ τὰς Ἀφιδνάς, δικαιώματα εἰς τὴν εὐγνωμοσύνην τῆς Σπάρτης, οἱ δὲ πολῖται Δεκελειεῖς ἔχαιρον προνόμιά τινα ἐκεῖ παρεπιδημοῦντες, σεβαστὴ ἦτο ἡ χώρα των κατὰ τὰς ἐχθρικὰς εἰσβολὰς τῶν Λακεδαιμονίων εἰς τὴν Ἀττικὴν, ἀπεῖχε τῆς τῶν Ἀθηνῶν πόλεως σταδίους ἑκατὸν εἴκοσιν, εὑρίσκετο ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς εἰς Ὠρωπὸν ἣ παρέκειτο αὐτῇ, κατελήφθη ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων κατὰ τὸ δέκατον ἔννατον ἔτος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, καὶ τειχισθεῖσα ἐδυσχέρανε τὴν κατάστασιν τῆς πόλεως καὶ ἐπετάχυνε τὴν πτῶσιν αὐτῆς· ἐκλήθη δὲ ἐκ τούτου ὁ κατὰ τὰ τελευταῖα ὀκτὼ ἔτη Πελοποννησιακὸς πόλεμος, Δεκελειακὸς, ὁρατὸν ἦτο τὸ οἰκοδομηθὲν τεῖχος ἐκ τοῦ ἄστεος, ὁ δὲ βασιλεὺς τῆς Σπάρτης Ἄγις διέμενεν ἐν αὐτῷ κατὰ τὸ διάστημα τοῦ πολέμου. — Τοιαῦται καὶ ἄλλαι ὅμοιαι ἐν συντόμῳ εἶναι αἱ πληροφορίαι περὶ τῆς Δεκελειακῆς χώρας, καὶ τοῦ ἐν αὐτῇ τειχισθέντος χώρου. Ἡ γνῶσις ὅμως τοῦ σημερινοῦ ἐδάφους, αἱ ἐπ' αὐτοῦ ἐνεργηθεῖσαι ἀνασκαφαὶ, τὰ ἀνακαλυφθέντα μνημεῖα καὶ ἐπιγραφαὶ, τὰ εἰς διάφορα μέρη ἀνευρεθέντα ἀρχαῖα τείχη, τὸ εἶδος τῆς οἰκοδομῆς αὐτῶν, αἱ σημεριναὶ ὀνομασίαι τῶν θέσεων, ὁ ἀκριβὴς καὶ μετὰ βάσεως προσδιορισμὸς τῆς διευθύνσεως τῆς ἀπ' Ἀθηνῶν εἰς Ὠρωπὸν ὁδοῦ, καὶ ἄλλα τινὰ ἴχνη ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς χώρας ταύτης νομίζω ὅτι θέλουν τροποποιήσει κατά τι τὴν τοπογραφίαν της.

Καὶ πρῶτον μὲν ἡ μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Ὠρωποῦ κυρία ὁδὸς, ἐφ' ἧς τῶν πολλῶν ἡ κίνησις, δὲν ἤλλαξεν ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων μέχρις ἡμῶν, ἐνδεικνυομένης τῆς διευθύνσεως αὐτῆς ἐκ τῆς φύσεως τοῦ ἐδάφους καὶ τοῦ σχηματισμοῦ τῶν ὀρέων. Ὁ δὲ Δικαίαρχος ἰδοὺ πῶς ἐκφράζεται περὶ ταύτης γράφων· «Ἐντεῦθεν

εἰς Ὠρωπὸν δι' Ἀφιδνῶν (1) καὶ τοῦ Ἀμφιαράου Διὸς ἱεροῦ ὁδὸν ἐλευθέρῳ βαδίζοντι σχεδὸν ἡμέρας πρόσαντα· ἀλλ' ἡ τῶν καταλύσεων πολυπληθία, τὰ πρὸς τὸν βίον ἔχουσα ἄφθονα, καὶ ἀναπαύσεις, κωλύει κόπον ἐγγίνεσθαι τοῖς ὁδοιποροῦσι». Τὴν ὁδὸν ταύτην φαίνεται ὅτι διῆλθεν αὐτὸς ὁ ἴδιος συγγραφεύς, καὶ ὅτι αὐτὴ ἦτο ἡ κυρία τῆς συγκοινωνίας γραμμή. Τινὲς ἐνόμισαν ὅτι ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος ὁδὸς εἶναι ἡ διερχομένη τοῦ σημερινοῦ χωρίου Τατοΐου καὶ ἀνερχομένη πρὸς τὸ Κατσιμίδιον, ὅπερ τὸν τειχισθέντα ἐν Δεκελείᾳ χῶρον ὑπέθεσαν, ἀκολουθεῖ κυκλοειδῶς τὴν βάσιν αὐτοῦ, κατέρχεται δι' ἀτραποῦ δυσβάτου πρὸς ὁδὸν ὁμαλωτέραν, ἔχουσαν πρὸς ἀριστερὰ ἐντὸς παρακειμένου ἀγροῦ μεγάλους ὀγκολίθους οὐχὶ ἀμόρφου σχήματος καταπεσόντας ἴσως ἐκ τῆς κορυφῆς του αἰτίας τινὸς ἕνεκεν, εἶτα στρεφομένην πρὸς δεξιὰ διέρχεται ὀρυκτικὸν χείμαρρον, οὗ ἡ κοίτη λευκοτάτων γέμει λίθων διαφόρου μεγέθους, σχῆμα καὶ μορφὴν ἐχόντων θαλασσίων χαλίκων, μεθ' ὧν δι' ἐπιμήκους ὀροπεδίου, Μακρυχωράφου καλουμένου, διευθύνεται πρὸς τὴν εὐρεῖαν χαράδραν τοῦ ἁγίου Μερκουρίου, κατέρχεται εἰς αὐτὴν διὰ μεγάλων κατὰ τόπους κλίσεων καὶ ἐκδίδει πρὸς τὴν πετρώδη τὸ κατ' ἀρχὰς μεγάλην κοιλάδα τοῦ Κακοσαλεσίου, ὅπου ὀλίγον μετὰ τὴν κατάβασιν καὶ τὴν διάβασιν δύω χειμάρρων, ἑτέρα χαράσσεται πρὸς δεξιὰ ὁδός, διευθυνομένη πρὸς τὸ χωρίον Μποῦγα, ἐπὶ ἐδάφους ὁμαλοῦ καὶ λείου, ἐν μέσῳ δάσους πευκῶν καὶ δρυῶν μέχρι τῶν ὑπωρειῶν τοῦ ὄρους ἐφ' οὗ τὸ χωρίον. Ἐκεῖ δὲ ἕτερον διερχομένη χείμαρρον ἀνέρχεται πρὸς αὐτὸ, ἐπὶ πετρώδους καὶ δυσκόλου ἐδάφους, μεθ' ὃ, ἡ πρὸς Ὠρωπὸν κατάβασις λεία μὲν καὶ ὁμαλὴ, μεγάλων δὲ ἐπίσης καὶ ἀποτόμων κλίσεων.

---

(1) Τὸ κείμενον τοῦ Δικαιάρχου φέρει διὰ Δαφνιδῶν, ὁ δὲ Κασαβὼν ἀναγινώσκει «ἐντεῦθεν εἰς Ὠρωπὸν στάδια..... ὁδὸς διὰ..... καὶ τοῦ Ἀμφιαράου ἱεροῦ καὶ Ἐλευθερῶν βαδίζοντι.» κλπ. Καὶ ὁ Οὐόσσιος ἀντὶ τοῦ Δαφνιδῶν Δαφναίδων ἀναγινώσκει, ἀλλὰ τόσον τὸ ἀνὰ χεῖρας ἡμῶν κείμενον, ὅσον καὶ αἱ διορθώσεις εἶναι ἐσφαλμέναι, ἡ ἡμετέρα δὲ διόρθωσις διὰ τοὺς γινώσκοντας τὴν τοπογραφίαν τῆς Ἀττικῆς εἶναι ἀναμφισβήτητος.

Ἡ δὲ ἑτέρα ἀκολουθοῦσα τὴν ἀρχικὴν πρὸς βορρᾶν διεύθυνσιν παρὰ τὸ πανδοχεῖον τοῦ ῥηθέντος Κακοσαλεσίου, περὶ ὃ ἴσως ἡ ἀρχαία Σφενδάλη, καὶ τὸν Ἀσωπὸν διερχομένη, μετὰ ὥρας πορείαν συναντᾷ σταυροειδῶς ἑτέραν ἐξ ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς χαρασσομένην ὁδὸν, ἥτις ἐκ δεξιῶν μὲν εἰς Δήλιον ἄγει καὶ πρὶν τούτου, δι' ἑτέρας μὲ ταύτην κοινωνούσης καὶ πρὸς ἀνατολὰς διευθυνομένη εἰς Ὠρωπὸν, ἐξ ἀριστερῶν δὲ εἰς Τάναγραν, ὅπου τὰ ἐρείπια τῆς ἀρχαίας πόλεως. «Τραχεῖα μὲν καὶ μετέωρος, λευκὴ δὲ τῇ ἐπιφανείᾳ καὶ ἀργιλλώδης» εἰς ὥρας σχεδὸν ἀπόστασιν ἀπὸ τὸ χωρίον Σχηματάρι. Ἀλλ' ἐπλανήθησαν· ἡ σημειωθεῖσα αὕτη ὁδὸς δὲν εἶναι ἡ ἀπ' Ἀθηνῶν εἰς Ὠρωπὸν, δι' ἧς « ἥτε τῶν ἐπιτηδείων παρακομιδὴ ἐκ τῆς Εὐβοίας, πρότερον ἐκ τοῦ Ὠρωποῦ κατὰ γῆν διὰ τῆς Δεκελείας θᾶσσον οὖσα, περὶ τὸ Σούνιον κατὰ θάλασσαν πολυτελὴς ἐγίγνετο.....»(1) καθότι δὲν ἦτο ἀναγκαῖον νὰ ζητήσῃ τις τὴν πλείονας δυσκολίας παρέχουσαν ὁδὸν, οὐδεμίαν δὲ οἰκονομίαν χρόνου, πετρώδη, δύσβατον ἐκ τῆς φύσεως αὐτῆς τοῦ ἐδάφους της, σκληρὰς ἔχουσαν κλίσεις, καὶ οὖσαν μίαν τῶν πολλῶν ἐπὶ Πάρνηθος διαβάσεων διὰ τὰς τοπικὰς ἀνάγκας τῶν ἀνθρώπων καὶ διὰ τὰς θερινὰς τῶν ζώων βοσκὰς τῶν περιοικούντων, οὐδέποτε ὅμως δυναμένην νὰ χρησιμεύσῃ ὡς γραμμὴ κυρία κινήσεως στρατῶν, μεταφορᾶς ὑλικῶν καὶ τροφῶν πολέμου ἄνευ ἀνάγκης· καθότι εἰς οὐ μεγάλην ἀπὸ ταύτης ἀπόστασιν πρὸς ἀνατολὰς ἑτέρα παράκειται ὁδὸς, ἧς μνείαν ἐποιησάμεθα ἀνωτέρω, ἐκτυλισσομένη ἐπὶ ἐδάφους ὁμαλοῦ κατὰ τὸ πλεῖστον διὰ μετρίας κλίσεως τῆς αὐτῆς σχεδὸν ἐκτάσεως, ἐπὶ τῆς ὁποίας φορτηγαὶ ἅμαξαι εὐκόλως ἠδύναντο νὰ κυλίωνται, καὶ κυλίονται ἔτι σήμερον ἄνευ οὐδεμιᾶς προπαρασκευαστικῆς ἀνθρωπίνου ἐργασίας, ἴχνη δὲ τροχῶν ἁμάξης διακρίνονται παρὰ τὰς ὑπωρείας τοῦ βραχώδους λόφου τῶν ἀρχαίων Ἀφιδνῶν, τανῦν Κοτρώνη καλουμένων, ὅπερ δηλοῖ τοιαύτην ἐπ' αὐτῆς καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις κίνησιν.

Τῆς ὁδοῦ ταύτης ἐποιοῦντο χρῆσιν οἱ ἀπ' Ἀθηνῶν εἰς Ὠρωπὸν καὶ τἀνάπαλιν διαβαίνοντες. Ἐξ αὐτοῦ (Ὠρωποῦ) καὶ διὰ τῶν

(1) Θουκ. β. 6. VII. 28.

ἐπ' αὐτοῦ γεωλόφων καὶ τῆς πετρώδους Μαλακάκας ἀνέρχεται ἡ πρὸς Ἀθήνας ὁδὸς εἰς τὴν θέσιν τὴν καλουμένην Βοῦλαν, ἔχουσα ἐκ δεξιῶν τὸ ὄρος Κορακᾶ, ἅμα τῇ ἐκ ταύτης καταβάσει πρὸς ἀνατολάς, εἰς ἡμισείας ὥρας ἀπόστασιν, φαίνονται τὰ χωρία Μάζι καὶ Καπανδρίτι· εἶτα κατέρχεται πρὸς τὴν πεδιάδα τῶν Λιοσίων, ἔχουσα πρὸς δεξιὰ τὴν ἀνατολικὴν παρειὰν τῆς Πάρνηθος καὶ ἀφίνουσα ὄπισθεν καὶ πρὸς αὐτὴν τὸ χωρίον Κιοῦρκα, ἀριστερὰ δὲ τὰς ῥηθείσας ἀρχαίας Ἀφιδνὰς μὲ τὸ περὶ αὐτὰς πεδίον. Ἀνέρχεται δὲ ἐν μέσῳ ὁμαλῶν καὶ καταφύτων γεωλόφων τῆς Πάρνηθος, τῶν πρὸς τὰς πηγὰς τοῦ Κηφισσοῦ καταληγόντων, καὶ ἐκδίδει εἰς τὴν ἄνω τῶν Ἀθηνῶν πεδιάδα. Διὰ τῆς ὁδοῦ ταύτης διῆλθεν ὁ Μαρδόνιος μεταβαίνων ἐκ τῆς Ἀττικῆς εἰς τὴν Βοιωτίαν πρὸ τῆς μάχης τῶν Πλαταιῶν. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀπ' Ἀθηνῶν εἰς Ὠρωπὸν «δι' Ἀφιδνῶν καὶ τοῦ Ἀμφιαράου Διὸς ἱεροῦ»· δι' αὐτῆς καθ' ὅλας τὰς ἐποχὰς οἱ εἰς τὴν Ἀττικὴν ἐκ τῆς Εὐβοίας διὰ τοῦ Ὠρωποῦ καὶ τἀνάπαλιν εἰσελθόντες στρατοὶ διέβησαν μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Ἑλληνικοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας πολέμου, ὅπου καὶ πάλιν διὰ ταύτης διήρχοντο οἱ ἐξ Εὐβοίας· τὸ δὲ περὶ τὰ Λιόσια περίβουνον πεδίον ὑπῆρξε τὸ θέατρον αἱματηρῶν πολέμων πρὸς παρεμπόδισιν τῶν εἰς Ἀθήνας διευθυνομένων Τουρκικῶν στρατῶν· δι' αὐτῆς μετεκόμιζον τὰς ἐκ τῆς Εὐβοίας τροφὰς οἱ Ἀθηναῖοι· τὴν διὰ τῆς Ὠρωπείας γῆς καὶ τῆς ὁδοῦ ταύτης συγκοινωνίαν ἠθέλησαν νὰ διακόψουν οἱ Λακεδαιμόνιοι, τὴν Δεκέλειαν καταλαβόντες καὶ τειχίσαντες. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀπ' Ἀθηνῶν εἰς Ὠρωπόν, ἐφ' ἧς ἐκυριάρχει ἡ Δεκέλεια. Δὲν εἶναι ἄσκοπον νὰ δώσωμεν πληροφορίας τινὰς καὶ περὶ τοῦ κατεχομένου αὐτοῦ χώρου κατὰ τὸν Δεκελειακὸν πόλεμον, στηριζόμενοι ἐπὶ ἱστορικῶν βάσεων.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Δεκελείας ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων πολλοὶ τῶν ἐν Ἀθήνας δούλων κυτομόλησαν πρὸς αὐτούς (ἕως εἰκοσι χιλ.), ἐκ τῶν ὁποίων οἱ πλεῖστοι ἦσαν τεχνῖται. Διόδωρος δὲ ὁ Σικελιώτης μᾶς πληροφορεῖ ὅτι τὸ ά. ἔτος τῆς ἐννενηκοστῆς τρίτης Ὀλυμπιάδος ὁ βασιλεὺς Ἄγις, ὠφελούμενος ἀπὸ ἀσέληνον καὶ σκοτεινὴν νύκτα, κατῆλθεν ἐκ Δεκελείας,

ἡγούμενος εἰκοσιοκτὼ χιλ. πεζῶν καὶ χιλίων διακοσίων ἱππέων, τοποθετηθεὶς ὑπ' αὐτὰ τὰ τείχη τῶν Ἀθηνῶν, καὶ ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν φυλάκων τινὰς κατασφάξας καὶ τοὺς λοιποὺς ἀπωθήσας ἐντὸς τῶν τειχῶν κλπ. . . . . Κατὰ πᾶσαν λοιπὸν πιθανότητα ὁ βασιλεὺς τῆς Σπάρτης ἀφῆκεν ἐν Δεκελείᾳ φρουράν τινα ἐκεῖθεν ἀπερχόμενος καὶ ἐκ τῶν μαχίμων ἀνδρῶν αὐτοῦ βεβαίως τινὲς ἐκωλύθησαν νὰ παρακολουθήσωσιν αὐτὸν ἕνεκα νοσημάτων κλπ. Ἐὰν δὲ θεωρήσωμεν τὸν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὑπάρχοντα ἐν Δεκελείᾳ συμμαχικὸν στρατὸν εἰς τριάκοντα πέντε χιλιάδας, δὲν εἶναι ὑπερβολή, ἔχοντες ὑπ' ὄψιν ὅτι οἱ παλαιοὶ μαχηταί, καὶ πρὸ πάντων οἱ Σπαρτιᾶται, ἠκολουθοῦντο εἰς τοὺς πολέμους ὑπὸ δούλων. Ἐὰν εἰς τούτους προσθέσωμεν τοὺς κατοίκους τῆς Δεκελείας, ὑπολογίζοντες αὐτοὺς αὐθαιρέτως κατ' ἐλάχιστον ὅρον εἰς πέντε χιλιάδας, καὶ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι εὑρίσκοντο ἐν ἐχθρικῇ χώρᾳ καὶ ἦσαν ἠναγκασμένοι νὰ προμηθεύωνται ἔξωθεν, καὶ πιθανῶς ἐκ τῆς Βοιωτίας, συμμαχικῆς χώρας, τὰς τροφὰς καὶ λοιπὰ τῆς συντηρήσεως ἀναγκαῖα, προϋποθέντες ἄνδρας οὐχὶ ἐλάσσονας τῶν 5,000 ἀσχολουμένους διὰ τὴν ὑπηρεσίαν τούτων, τὴν ὁποίαν ὑποθέτω καλῶς ὠργανισμένην, ὁ ἀριθμὸς οὗτος ὅλος τῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐν Δεκελείᾳ διαμενόντων ὑπερέβαινε τὰς ἑξήκοντα πέντε χιλ. Τοσοῦτος πληθυσμὸς τὸ πλεῖστον ἐκ πολεμιστῶν συγκείμενος κατεῖχε βεβαίως ἔκτασιν ἀρκοῦσαν καὶ διὰ τὰς ἀνάγκας του καὶ διὰ τὴν ἐλευθέραν ἐκτέλεσιν τῶν κινήσεών του. Εἶναι πιθανώτατον ὅτι, ἐκτὸς τῆς ἀπὸ Δεκελείας εἰς Ἀθήνας ἀγούσης κυρίας ὁδοῦ, κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς κατοχῆς ἠνοίχθησαν καὶ ἕτεραι ὁδοὶ ἀρκοῦσαι διὰ τὴν κάθοδον τῶν δυνάμεων αὐτῶν πρὸς τὴν τῶν Ἀθηνῶν ἀφ' ἑνὸς καὶ πρὸς τὴν Ὠρωπείαν ὁδὸν ἀφ' ἑτέρου, τῆς ὁποίας ἡ κατοχὴ πολὺ τοὺς ἐνδιέφερε. Νομίζω ὅτι ἡ εὐρεῖα κοιλὰς, ἡ πρὸς τὰ Α. Μ. τῆς βασιλικῆς ἐπαύλεως ἐκτεινομένη καὶ περιοριζομένη ὑπὸ δασωδῶν γεωλόφων, εἶναι ἀρκετῆς ἐκτάσεως διὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην διαμενόντων ἐν Δεκελείᾳ, καὶ ὅτι εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ χῶρος ὁ κατεχόμενος ὑπ' αὐτῶν διὰ τὰς διαφόρους αὐτῶν ἀνάγκας· οὐδαμοῦ καθ' ὅλην τὴν Δεκελειακὴν χώραν ὑπάρχει ἔκτασις δυναμένη νὰ ἐπαρκέσῃ ὡς αὐτή. Ἀλλὰ τὸ

τειχισθὲν μέρος, τὸ προωρισμένον διὰ τὴν φρουρὰν τὴν διαχειμάζουσαν ἐκεῖ, δὲν εἶναι βεβαίως ὁ μεμακρυσμένος καὶ ἀπότομος τοῦ Κατσιμιδίου βράχος. Τὰ ἐπ' αὐτοῦ τείχη ὡς ἐκ τοῦ εἴδους τῆς οἰκοδομῆς αὐτῶν ἀνήκουν εἰς ἐποχὴν πλέον μεμακρυσμένην τοῦ Πελοπον. πολέμου, καὶ ἐγένοντο μᾶλλον διὰ τὴν ἀσφάλειαν τῶν ἐν αὐτοῖς κατοικούντων παρὰ διὰ τὴν ἐν Δεκελείᾳ Πελοποννησιακὴν φρουράν, διὰ τὴν ὁποίαν δὲν ἦσαν ἐπαρκῆ, καὶ ἥτις διαχειμάζουσα ἐπὶ τοῦ μεμακρυσμένου καὶ ἀπροσίτου ἐκείνου βράχου οὐδόλως ἠδύνατο νὰ παρεμποδίσῃ τὸν ἐπισιτισμὸν τῆς πόλεως οὐδὲ νὰ παραβλάψῃ αὐτήν. Ὁ σκοπὸς τοῦ τειχισμοῦ τῆς Δεκελείας ἦτο ὅπως δυνηθῶσι νὰ περιορίσωσι καθ' ὅλον τὸ ἔτος ἅπαντα τὸν πληθυσμὸν ἐντὸς τῆς πόλεως, ἐμποδίσωσι τὸν ἐπισιτισμὸν αὐτῆς καὶ τὴν καλλιέργειαν τῶν περὶ αὐτὴν πεδιάδων, καὶ οὕτως ἐπαυξάνοντες τὰς στενοχωρίας καὶ οἰκονομικὰς δυσκολίας, ἐπιταχύνωσι τὴν πτῶσιν αὐτῆς. Ὁ δὲ βράχος τοῦ Κατσιμιδίου οὐδόλως ἦτο κατάλληλος πρὸς τοῦτο. Ὁ κ. *Λὴκ* νομίζει ὅτι τὰ ἐπ' αὐτοῦ λείψανα ὀχυρωμάτων εἶναι μᾶλλον τῆς ἀρχαίας κωμοπόλεως ἢ τοῦ δήμου παρὰ τοῦ Λακεδαιμονικοῦ τείχους, τὸ ὁποῖον κατ' αὐτὸν, εἶναι πιθανώτερον νὰ κατεῖχε τὸ παρὰ τὸ Τατόϊον μεμονωμένον ὕψωμα. Εἶναι δύσκολον νὰ ὁρίσῃ τις, ὁποῖον ἐννοεῖ ὁ κ. *Λὴκ*· φρονῶ ὅμως ὅτι εἶναι ἐκεῖνο, ἐφ' οὗ ᾠκοδόμηται τὴν σήμερον ὁ ἀνεμόμυλος. Δοκιμάζω νὰ χαρακτηρίσω τὰ ἐπὶ τοῦ Κατσιμιδίου λείψανα ἀρχαίων τειχῶν· ἀποφαίνομαι ὅμως ὅτι δὲν εἶναι τὰ Πελοποννησιακὰ τείχη, καὶ πρῶτον ἡ ἀπ' Ἀθηνῶν εἰς Ὠρωπὸν δὲν εἶναι ἡ διὰ τοῦ Ἁγίου Μερκουρίου ἄγουσα, ἀλλ' ἡ ἐν ἀρχῇ τῆς παρούσης ὑποδειχθεῖσα, δεύτερον τὸ τεῖχος κατὰ τὸν Θουκυδίδην «ᾠκοδόμειτο ἐπὶ τῷ πεδίῳ καὶ τῆς χώρας τοῖς κρατίστοις (ἐς τὸ κακουργεῖν)», καὶ οὐχὶ ἐν μέσῳ τῶν ὀρέων καὶ βράχων, ὡς τὸ Κατσιμίδιον, ἀπροσίτων καὶ εἰς αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς πεζούς, ἀδυνατούντων δὲ ἐντελῶς τῶν «ἐκ τῆς πόλεως ἐξελαυνόντων ἱππέων, πρός τε τὴν Δεκέλειαν καταδρομὰς ποιουμένων» νὰ διευθυνθῶσιν ἐκεῖ. Ἡ δὲ περὶ αὐτὸ γῆ δὲν εἶναι «ἀπόκροτος», ἀλλὰ βραχώδης καὶ ἀπρόσιτος. Ἂν δὲ ἐπισταμένως ἐξετάσῃ τις τὰ τείχη ταῦτα, πείθεται ὅτι δὲν εἶναι θέρους ἑνὸς ἔργον. Οἱοσδήποτε δὲ

καὶ ἂν ἦτο ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐργατῶν, ὁ τῶν ἐργαζομένων ἦτο τοσοῦτος, ὅσον ἡ μετρικὴ ἔκτασις τοῦ ἔργου καὶ ἡ ποιότης αὐτοῦ ἐπέτρεπον. Ἔχων δέ τις ὑπ' ὄψιν τὴν κατὰ τὴν ὥραν ἐκείνην τοῦ ἔτους λειψυδρίαν, τὴν δυσκολίαν εἰς τὴν μεταφορὰν καὶ ἀνάβασιν τῶν βαρέων καὶ δυσμετακομίστων ὑλικῶν, πείθεται ὅτι εἶναι ἔργον χρόνου πλειοτέρου καὶ ὑπὸ ἀνθρώπων ἐκδιωκόντων μακροτέραν ἀσφαλῆ βίωσιν, στερεωτέραν ἐργασίαν καὶ οὐχὶ πρόσκαιρον καὶ ὡρισμένου σκοποῦ.

Κατερχόμενός τις ἐκ τῆς βασιλικῆς ἐπαύλεως πρὸς τὰ Μ. Α. διὰ τῆς νέας ἁμαξιτῆς ὁδοῦ ἀφίνει κατὰ πρῶτον πρὸς ἀριστερὰ τὸν λόφον τοῦ ἀνεμομύλου, οὗ μνείαν ἐποιησάμην ἀνωτέρω· περὶ αὐτὸν πρὸς τὴν πρὸς τὰ Α. Μ. κατερχομένην ὁμαλὴν κοιλάδα, ἣν ὑπέθεσα ἀνωτέρω κατοικουμένην κατὰ τὸν Δεκελειακὸν πόλεμον καὶ ἐν τῇ ὁποίᾳ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὑπῆρχεν ἡ κωμόπολις τῆς Δεκελείας, διακρίνονται λείψανα ἀρχαίων κτιρίων, λίθοι κατὰ σωροὺς καὶ μεμονωμένοι, ὀγκώδεις καὶ μή, φρέατα καὶ ἄλλα σημεῖα δικαιολογοῦντα τὴν ὕπαρξιν κατοικουμένου χώρου, τειχῶν, παρακειμένων δημοσίων οἰκοδομῶν ἢ ἄλλων κτιρίων. Πρὸ δὲ τοῦ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ κατωτέρου σημείου τῆς κοιλάδος ὀλίγα μέτρα πρὸς δεξιὰ ἐντὸς ἀγροῦ ἐνεργηθείσης ἀνασκαφῆς εὑρέθησαν διάφοροι ἐπιτύμβιοι στῆλαι, ἐκ λευκοῦ πεντελικοῦ μαρμάρου, διαφόρων σχημάτων, κεκοσμημέναι διὰ γλυφῶν καὶ φέρουσαι σχεδὸν πᾶσαι ἐπιγραφὰς δημοτῶν Δεκελειέων ἢ Δεκελέων, πλὴν μιᾶς, ἐφ' ἧς γέγραπται *Λόσσας Τεγεάτης*, ἐπ' αὐτῆς δὲ ἀνάγλυφον καλῆς τέχνης παριστάνον πολεμιστὴν ἢ στρατιώτην πρὸς δεξιὰ κρατοῦντα διὰ τῆς ἀριστερᾶς ἀσπίδα, καλύπτουσαν τὸ ὀλίγον πρὸς τὸ ἔμπροσθεν κεκλιμένον σῶμά του. Εἶναι πιθανώτατον ὅτι ὁ Τεγεάτης οὗτος ἔπεσε κατὰ τὸν Δεκελειακὸν πόλεμον συνεκστρατευόντων τῶν Τεγεατῶν ἐπὶ τὴν Ἀττικήν. Περιγραφὴ καὶ δημοσίευσις τῶν ἀνακαλυφθέντων τούτων μνημείων καὶ ἐπιγραφῶν ἐγένετο, νομίζω, κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἐν Βερολίνῳ παρὰ τοῦ κυρίου Λύδερς. Τὰ μνημεῖα ταῦτα ὑποστηρίζουν τὴν γνώμην μου ὅτι παράκειται αὐτοῖς ἐν τῇ κοιλάδι ἡ Δεκέλεια. Πρὶν ἢ στρέψῃ τις πρὸς δεξιὰ ἐπὶ τῆς

ἰδίας ὁδοῦ ὑψοῦται κατὰ μέτωπον καὶ πρὸς μεσημβρίαν κατάφυτος ἐκ πευκῶν λόφος, εἰς οὗ τὴν ὑπώρειαν ἠνεῴχθη ἀμαξιτὴ ὁδός, ἥτις κυκλοειδῶς καὶ βαθμηδὸν ἀνέρχεται εἰς τὸν μέχρι τῆς κορυφῆς του, οὕτης ἐπὶ μήκους ἐκ δυσμῶν πρὸς ἀνατολὰς, ὅπου φαίνεται ὁ σχηματισμὸς τῆς ὑψηλοτέρας κορυφῆς, ἐφ' ἧς οἰκίσκος μικρὸς ᾠκοδόμηται διὰ τὴν φύλαξιν τῶν δασῶν τοῦ Βασιλέως. Ἐκ τῆς κορυφογραμμῆς τοῦ λόφου τούτου κατέρχονται αἱ ποδιαί του κυματοειδῶς καὶ οὐχὶ δι' ἀποτόμων κλίσεων, καὶ ἀπολήγουν ἐξ ἀνατολῶν μὲν πρὸς ῥεῦμα ὅπερ πρὸς Κηφισσὸν ἐκδίδει, καὶ πέραν τοῦ ὁποίου ἕτερος ὑψοῦται λόφος ἐπιμήκους ἐπίσης σχήματος, ὁ τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου καλούμενος. Πρὸς μεσημβρίαν δὲ διακόπτονται ὑπὸ ἐπιπέδων κεκλιμένων καὶ κοιλάδων μικρῶν, μεθ' ἃς καὶ πάλιν ἡ ὁμαλὴ πρὸς τὴν πεδιάδα ἀκολουθεῖ κλίσις. Ὁ λόφος οὗτος ὑψοῦται πράγματι «ἐπὶ τῷ πεδίῳ καὶ τῆς χώρας τοῖς κρατίστοις». Φαίνεται ἐκεῖθεν ἡ πόλις Ἀθηνῶν καὶ τὰ εἰς τὸν Πειραιᾶ εἰσερχόμενα πλοῖα, κυριαρχεῖ ἐπὶ τῆς μεταξὺ Πεντέλης καὶ Πάρνηθος κοιλάδος, ἣν ὁ Κηφισσὸς διαῤῥεῖ, καὶ δι' ἧς *διέρχεται* ἡ ὁδὸς ἡ ἀπ' Ἀθηνῶν εἰς Ὠρωπόν. Ἀπέχει τῆς πόλεως εἰκοσιτέσσαρα ὡς ἔγγιστα χιλιόμετρα ἢ ἑκατὸν εἴκοσι σταδίους, λογιζομένου ἑκάστου εἰς διακόσια μέτρα. Περὶ τὴν κορυφογραμμὴν αὐτοῦ εἰς ἀκτῖνα σχεδὸν διακοσίων μέτρων φαίνονται θεμέλια ἀρχαίου τείχους, ἀκολουθοῦντα τὴν μορφὴν τοῦ λόφου. Ἀνασκαφὴ ἐνεργηθεῖσα πρὸς τὴν βορειοανατολικὴν κλιτὺν αὐτοῦ ἐβεβαίωσε τὴν ὕπαρξιν τοῦ τείχους τούτου καὶ ἐδικαίωσε τὴν ὀνομασίαν αὐτοῦ, Παλαιόκαστρον παρὰ τῶν περιοικούντων καλουμένου. Ἀκριβῶς δὲν δύναταί τις νὰ ὁρίσῃ τὸ σχῆμα τοῦ τείχους τούτου, εὔκολος ὅμως ἔσεται ὁ προσδιορισμὸς διὰ τῆς ἐκχώσεως κατὰ μῆκος τῶν θεμελίων του. Τὸ εἶδος τῆς οἰκοδομῆς φαίνεται πράγματι πρόσκαιρον καὶ ἄνευ περιττῆς ἐργασίας. Ἀκολουθῶν δέ τις πρὸς ἀνατολὰς τὴν διεύθυνσιν αὐτοῦ ἐπὶ ἀτραποῦ πρὸς τὰ ἐκεῖ ἐπίσης ἀγούσης εὑρίσκει λίθους ἐσπαρμένους οὕτως εἰπεῖν ἔνθεν καὶ ἔνθεν αὐτῆς. Ἴχνη δὲ πάλιν τειχῶν φαίνονται παρὰ τὸ παρὰ τοὺς πόδας τοῦ λόφου κατερχόμενον ῥεῦμα, πρὸς ὃ καὶ ἡ ἀτραπὸς καταβαίνει σύσκιος ἀπὸ πλατάνων καὶ πευκῶν, εἶτα ἀνερχομένη πρὸς τὸν λόφον τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, ἀκο-

λουθεῖ τὴν βορειοανατολικὴν κλιτὺν αὐτοῦ καθ' ὅλον τὸ μῆκος, συναντῶσα ἐν τῷ μέσῳ σχεδὸν αὐτῆς πρὸς τὰ ἀριστερὰ τῆς ὁδοῦ μικρὸν ἐρειπωμένον Βυζαντινὸν ἐκκλησίδιον τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου σώζονται ἀκόμη ζωηραὶ Βυζαντιναὶ τοιχογραφίαι. Ἡ ὁδὸς αὕτη, ἀκολουθοῦσα πάντοτε τὴν πλαγίαν τοῦ ἐπιμήκους τούτου λόφου, διέρχεται ἐπὶ τῆς χαίτης αὐτοῦ πρὸς τὴν ἀνατολικὴν αὐτοῦ κλίσιν, καὶ μετ' οὐ πολὺ στρεφομένη πρὸς τὰ δεξιὰ κατέρχεται πρὸς τὴν πεδιάδα κατευθυνομένη πρὸς τὰς Ἀθήνας, καὶ αὕτη ἦτο ἡ ἐξ Ἀθηνῶν εἰς Δεκέλειαν ἄγουσα· ἐξ ἀριστερῶν δὲ διὰ τῶν ἐρειπείων τοῦ χωρίου Μπάφι καὶ τῶν ὑπωρειῶν τοῦ λόφου τοῦ Κεραμιδίου συνερχομένη ἡ αὐτὴ, κατέρχεται μετ' οὐ πολὺ πρὸς τὴν πεδιάδα τῶν Λιοσίων καὶ ἐκεῖθεν δι' Ἀφιδνῶν εἰς Ὠρωπόν.

Ἐξ ὅλων τούτων τῶν πληροφοριῶν καὶ τῆς ἐπὶ τόπῳ ἐξετάσεως νομίζω, ὅτι ὁ λόφος οὗτος τοῦ Παλαιοκάστρου εἶναι ὁ χῶρος, ὃν οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐτείχισαν. Ἀνασκαφαὶ πλέον ἐκτεταμέναι ἐλπίζω ὅτι θέλουν βεβαιώσει τὴν ὑπόθεσίν μου ταύτην. Ἐὰν δὲ ὁ εἰρημένος λόφος καὶ τὸ περὶ αὐτὸν τεῖχος δὲν ἦναι τὸ Λακεδαιμονικὸν, ποῖον ἄλλο σημεῖον ἐντὸς τῆς Δεκελειακῆς χώρας δύναται νὰ ἔχῃ ὑπὲρ αὐτοῦ περισσότερα διδόμενα; (1)

Ἐν Ἀθήναις, 20 Ἀπριλίου 1874.

ΤΙΜΟΛΕΩΝ ΒΑΣΣΟΣ,
διαγγελεὺς τῆς Α. Μ. τοῦ Βασιλέως.

---

(1) Χάρτης τοπογραφικὸς, τὸν ὁποῖον ἐσχεδιάσαμεν μεθ' ὅλης τῆς δυνατῆς ἀκριβείας, θέλει καταστήσει εὐληπτοτέραν τὴν παροῦσαν διατριβήν. Τὸν χάρτην τοῦτον θέλομεν παραθέσει προσεχῶς, ὅταν ὁ λιθογράφος ἀποπερατώσῃ αὐτόν.

ΠΕΡΙ ΦΩΤΙΟΥ [1]).

Ὁ σπουδαιότερος πολέμιος τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας ὑπῆρξε πάντοτε καὶ ὑπάρχει ἀναντιρρήτως ὁ παπισμός. Ἡ ἀνατολὴ βρίθει ἔτι καθολικῶν ἱεραποστόλων καὶ μάλιστα Ἰησουϊτῶν· ἐν μέσῳ δὲ ἡμῶν ὑπάρχουσι καθολικὰ σχολεῖα ὑπὸ τὸ πρόσχημα μὲν χάριν τῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν ἐν Ἑλλάδι εὐαρίθμων καθολικῶν, πράγματι δὲ πρὸς σκοποὺς προσηλυτιστικούς. Οἱ Ἰησουΐται ἐλπίζουσι μέχρι τοῦ νῦν, ὅτι θὰ δυνηθῶσί ποτε νὰ γίνωσι κύριοι τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ὑποτάσσοντες αὐτὴν ὑπὸ τὸν ζυγὸν τοῦ ἐν Ῥώμῃ ποντίφηκος. Δὲν εἶναι πολὺς χρόνος, ἀφ' ὅτου ἐτόλμησαν ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως, ὅπου εἶναι ἡ κυρία ἕδρα αὐτῶν, νὰ πέμψωσιν εἰς Ἀθήνας παράδοξά τινα δελτία, ἐν οἷς προτρέπονται οἱ ὀρθόδοξοι, ἐὰν θέλωσι τὴν ἑαυτῶν ψυχικὴν σωτηρίαν, νὰ ἐγκαταλίπωσι δῆθεν τὸ σχίσμα, καὶ νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τοὺς κόλπους τῆς μόνης ἀληθοῦς ἐκκλησίας, τῆς ἐκκλησίας δηλ. τοῦ ἀλανθάστου πάπα! Εἰς τὰ δελτία ἐκεῖνα ὡς ἀπάντησις ἀπ' Ἀθηνῶν ἔστω ἡ μελέτη αὕτη. Ἡ Ῥώμη εἶναι πάντοτε ἐπίφοβος δύναμις. Δὲν ὑπῆρξε δὲ τοιαύτη μόνον κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας, ὅτε οἱ πάπαι ἦγον καὶ ἔφερον τοὺς εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς, ὅτε ἐκίνουν σύμπασαν τὴν δύσιν εἰς σταυροφορίαν κατὰ τῶν μουσουλμάνων ἐν τῇ ἁγίᾳ γῇ καὶ κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅτε διένεμον τὰ στέμματα εἰς τοὺς βασιλεῖς, ὅτε ἀφώριζον αὐτοκράτορας καὶ ἔλυον τοὺς ὑπηκόους αὐτῶν τοῦ πρὸς αὐτοὺς ὅρκου, ὅτε διὰ τῆς φρικώδους ἱερᾶς ἐξετάσεως ἐτυράννουν τὰς συνειδήσεις τῶν ἀνθρώπων. Καὶ σήμερον ἔτι κατὰ τοὺς πεφωτισμένους τούτους αἰῶνας ἐν τῷ μέσῳ τῶν τοσούτων τοῦ πολιτισμοῦ προόδων ὁ παπισμὸς κινεῖται καὶ δὲν ἀπώλεσε πᾶσαν τὴν δύναμιν αὐτοῦ. Ὑπάρχει ἔτι παρὰ τοῖς χωρικοῖς πληθυσμοῖς καὶ παρὰ τοῖς ὄχλοις τῶν πόλεων ἐν τῇ δύσει ἀρκετὴ ἀμάθεια, ὥστε ἡ Ῥώμη νὰ δύναται νὰ ἐξασκῇ ἐπιρροήν. Ἐν ὅσῳ δὲ ἡ δημοτικὴ ἐκπαίδευσις

---

(1) Ἐπιτομὴ τῆς μελέτης ταύτης περὶ Φωτίου ἀνεγνώσθη παρ' ἡμῶν κατὰ τὴν ἔναρξιν τῶν ἐξετάσεων τῆς ἐκκλησιαστικῆς Ῥιζαρείου σχολῆς τῇ ι' Ἰουνίου παρόντος ἔτους.

δὲν γενικεύεται πανταχοῦ παρὰ τοῖς καθολικοῖς λαοῖς, ἐν ὅσῳ ὁ φανατισμὸς καὶ ἡ βαρβαρότης τοῦ λαοῦ συμβαδίζουσι συνυπάρχοντα παραλλήλως μετὰ τῆς προόδου τῶν ἀνωτέρων τάξεων τῆς δυτικῆς κοινωνίας, ἐπὶ τοσοῦτον καὶ ὁ παπισμὸς θὰ ἦναι μεγάλη δύναμις. Ἰδοὺ διὰ τί οἱ αὐστηροὶ, ὑπεράλτειοι καθολικοὶ ἐπολέμησαν ἐπ' ἐσχάτων ἐν τῇ γαλλικῇ ἐθνοσυνελεύσει τὸ περὶ ὑποχρεωτικῆς τοῦ λαοῦ ἐκπαιδεύσεως νομοσχέδιον τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως. Ἰδοὺ διὰ τί καὶ τὸ κίνημα τῶν παλαιῶν καθολικῶν ἐν Γερμανίᾳ, Ἑλβετίᾳ καὶ Γαλλίᾳ, τὸ ὁποῖον σκοπεῖ τὴν καταπολέμησιν τῆς παπικῆς παντοδυναμίας τῆς θεσπισθείσης ἐν τῇ Βατικανῇ συνόδῳ διὰ τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ ἀλανθάστου, τὴν περιστολὴν τῶν δεισιδαιμονιῶν ἐν τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ καὶ τὴν ἀνακαίνισιν ἐν γένει ταύτης διὰ τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης, περιωρίσθη μέχρι τοῦ νῦν σχεδὸν μόνον μεταξὺ τῶν τάξεων τῶν πεπαιδευμένων, ὁ δὲ λαὸς καὶ ὁ αὐτὸν ὁδηγῶν κλῆρος ἠ ἔμειναν ψυχροὶ πρὸς αὐτὸ ἢ καταπολεμοῦσι μετὰ φανατισμοῦ τοὺς παλαιοὺς καθολικούς. Πόσον ἰσχυρὸς εἶναι ὁ παπισμὸς ἔτι καὶ νῦν ἀποδεικνύει καὶ ἡ φοβερὰ πάλη ἡ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν κυβερνήσεων ἐν Ἰταλίᾳ, Πρωσσίᾳ, Ἑλβετίᾳ, Ἀγγλίᾳ, Ἱσπανίᾳ διεξαγομένη καὶ τὸ κράτος τῶν κληρικῶν ἐν Γαλλίᾳ. Πανταχοῦ οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ Πάπα καὶ ὁ κλῆρος τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας, μηδόλως τοὺς νόμους τῶν διαφόρων κρατῶν σεβόμενοι, παραβαίνουσιν αὐτοὺς σκανδαλωδῶς, παριστάμενοι ὡς ἐχθρικὴ δύναμις κεκηρυγμένη κατὰ πάσης προόδου, κατὰ πάσης ἐλευθέρας πολιτικῆς ζωῆς τῶν λαῶν. Ὁ πάπας ἔτι καὶ νῦν ἀξιοῖ νὰ κηδεμονεύῃ τοὺς λαούς· ἡ δὲ ἐλευθερία αὐτῶν καὶ ἡ ἀπὸ τῆς κληροκρατίας χειραφέτησις αὐτῶν εἶναι τῷ πάπᾳ σατανικὴ ἀποπλάνησις· διότι οὕτω ἐχαρακτηρίσθησαν αἱ τάσεις αὗται τῶν νεωτέρων λαῶν ἐν τῇ διαβοήτῳ ἐγκυκλίῳ καὶ τῷ συλλάβῳ Πίου τοῦ Θ', ἅτινα ἐπεκυρώθησαν καὶ ἐν τῇ τελευταίᾳ Βατικανῇ συνόδῳ. Ἡ ἀνατολὴ εὐτυχῶς εἶναι ἀπηλλαγμένη τοῦ μεγάλου τούτου κακοῦ, τοῦ παπισμοῦ. Ἐζήτησε μὲν οὗτος ἀπὸ πολλῶν αἰώνων νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν ἑαυτοῦ δύναμιν καὶ ἐνταῦθα, ἀλλὰ πάντοτε ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία, εἰς τὰς ἑαυτῆς παραδόσεις

ἐμμένουσα πιστὴ, ἀπέκρουσε τοὺς σκοποὺς αὐτοῦ τούτους. Πρῶτος δὲ ὁ πολὺς Φώτιος ἀνέλαβε τὸν φοβερὸν τοῦτον κατὰ τοῦ παπισμοῦ ἀγῶνα καὶ νικηφόρως διεξήγαγεν αὐτὸν, ὅτε κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα ἐζήτησε νὰ ἐπιβληθῇ ἐπὶ τῆς ἀνατολῆς. Πᾶσα ἡ μετὰ ταῦτα κατὰ τοῦ ἐκ τῆς δύσεως τούτου ἐχθροῦ ἐκ τῆς ἀνατολῆς ἀντίδρασις εἶναι συνέχεια τῆς πάλης ταύτης ὑπὲρ τῶν δικαιωμάτων καὶ παραδόσεων τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ἧς τὴν σημαίαν ἀνύψωσε πρῶτος ὁ Φώτιος. Ἄνευ τοῦ Φωτίου καὶ τῶν ἄλλων πολεμίων τῆς παπικῆς ἀλαζονείας τῶν τοῖς ἴχνεσιν αὐτοῦ ἀκολουθησάντων ἀπὸ τοῦ Κηρουλαρίου μέχρι τοῦ Μηνιάτου, σήμερον ἡ ἀνατολὴ θὰ ἀπετέλει μέρος τῆς παπικῆς ἐκκλησίας· ἐκκλησιαστικῶς θὰ διῳκούμεθα ἀπὸ Ῥώμης, ἐκεῖθεν ὡς δοῦλοι δεχόμενοι παρὰ τοῦ ἁλανθάστου διαταγάς· παπικοὶ βικάριοι θὰ ἦσαν οἱ ἀνώτατοι ἡμῶν ἐκκλησιαστικοὶ ἄρχοντες, οἷς θὰ ὑπέκειντο πατριάρχαι καὶ ἀνατολικαὶ ἐπισκόπων σύνοδοι· πᾶσα ἡ ἀρχαία, ἀπὸ τῶν ἀποστόλων χρονολογουμένη ἀνεξαρτησία τῶν ἀνατολικῶν ἐκκλησιῶν, πᾶσα ἐν γένει ἡ πατροπαράδοτος αὐτῶν διοίκησις θὰ ἐξέλιπεν· οἱ κανόνες τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων καὶ τῶν ἀρχαίων πατέρων οὐδεμίαν πλέον θὰ εἶχον ἰσχὺν ἐναντίον τοῦ δυτικοῦ κανονικοῦ δικαίου τοῦ ἐπὶ τῶν ψευδοϊσιδωρείων διατάξεων στηριζομένου, καὶ ἐν γένει τῆς θελήσεως τοῦ ἁλανθάστου· ἡ θεολογία ἡμῶν, ἀρνουμένη τοὺς ἀρχαίους αὐτῆς διδασκάλους καὶ φωστῆρας τῆς ἐκκλησίας, θὰ μετεσχηματίζετο κατὰ τὰς λεπτολόγους καὶ γελοίας θεωρίας τῶν μεσαιωνικῶν τῆς δύσεως θεολόγων, τῶν σχολαστικῶν λεγομένων, πλουτιζομένη καὶ διὰ νέων δογμάτων, ἰδίως δὲ διὰ τῆς ἀσπίλου συλλήψεως καὶ τοῦ ἁλανθάστου· ἡ λατρεία ἡμῶν ἀντὶ νὰ γίνηται ἐν τῇ ὡραίᾳ γλώσσῃ ἡμῶν, τῇ γλώσσῃ τοῦ Πλάτωνος, τοῦ εὐαγγελίου καὶ τοῦ Χρυσοστόμου, θὰ ἐτελεῖτο ἴσως ἐν τῇ γλώσσῃ τῆς Ῥώμης, τῇ λατινικῇ· τὰ δὲ ἤθη ἡμῶν θὰ ἦσαν τὰ ἤθη τῶν Βενετῶν καὶ Νεαπολιτῶν. Τοιαύτην οἰκτρὰν εἰκόνα θὰ παρίστα σήμερον ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία, ἐὰν, ὅτε ὁ παπισμὸς, δυνηθεὶς ἕνεκα διαφόρων περιστάσεων νὰ ὑψωθῇ ἐν τῇ δύσει εἰς μεγάλην δύναμιν, ἐπειράθη κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα νὰ ἐπιβληθῇ καὶ ἐπὶ τῆς ἀνατολῆς, δὲν εὗ-

ρίσκετο εἷς Φώτιος, ὅς ὄργανον βεβαίως γενόμενος τῆς θείας προνοίας, νὰ σώσῃ τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν ἀπὸ τοῦ φοβεροῦ ἐκείνου κινδύνου. Τίνα δὲ θὰ ἦσαν, ἐὰν ὁ παπισμὸς τότε ἐνίκα, τὰ ἀποτελέσματα καὶ ὡς πρὸς τὸν ἑλληνικὸν ἡμῶν ἐθνισμόν, ἕκαστος εὐκόλως δύναται νὰ κατανοήσῃ. Ὁ ἑλληνισμὸς δηλητηριαζόμενος ὑπὸ τοῦ παπισμοῦ θὰ ἀπεμαραίνετο, καὶ θὰ ἐνοθεύετο· θὰ συνέβαινεν ἀπάσῃ τῇ ἀνατολῇ, ὅ,τι συνέβη εἰς ὀλίγα μέρη αὐτῆς, ὅπου ἠδυνήθησαν οἱ λατῖνοι νὰ ἐπικρατήσωσι, καὶ ὅπου ἐσχηματίσθη τὸ εἰδεχθὲς ἐκεῖνο καὶ ἀπαίσιον κρᾶμα τῶν καλουμένων γραικοκαθολικῶν ἢ γραικολατίνων, ἀνθρώπων μηδεμίαν διακεκριμένην ἐθνικὴν συνείδησιν ἐχόντων, ἀγνοούντων δὲ, ἂν εἶναι Ἰταλοὶ ἢ Ἕλληνες, τοῦτο δὲ μόνον γινωσκόντων, ὅτι εἶναι δοῦλοι τοῦ ἐν Ῥώμῃ ἱερέως[1]). Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς προῃσθάνετο κατὰ βάθος τὰ ἐπιβλαβῆ ταῦτα ἀποτελέσματα τῆς ὑπὸ τὴν Ῥώμην ὑποταγῆς, καὶ διὰ τοῦτο οὐδέποτε μετὰ τὸ σχίσμα ἠθέλησεν ἐνδίδων εἰς οἱασδήποτε ὑποκινήσεις εἴτε αὐτῶν τῶν παπῶν, ζητούντων πάντοτε τὴν ὑποταγὴν τῆς ἀνατολῆς, εἴτε τῶν αὐτοκρατόρων ἐνεργούντων χάριν τῶν δυναστικῶν αὐτῶν συμφερόντων ὑπὲρ τῆς ἑνώσεως, νὰ δεχθῇ ταύτην. Τὴν εἰς τὰ πάτρια ἐμμονὴν ταύτην καὶ ἀποστροφὴν πρὸς τοὺς Λατίνους ὀνομάζουσιν οἱ δυτικοὶ συγγραφεῖς συνήθως δεισιδαιμονίαν τῶν βυζαντινῶν. «Εἰς τὴν δεισιδαιμονίαν ἡμῶν, λέγει ὁ σοφὸς Κοραῆς[2]), ἀποδίδουσιν οἱ Λατῖνοι τὸ πεῖσμα τοῦ κοινοῦ λαοῦ νὰ μὴ ἑνωθῇ μὲ τοὺς παπιστὰς, καὶ τὴν σταθερὰν αὐτοῦ ἀντίστασιν εἰς τοὺς ἐπιθυμοῦντας νὰ τὸν ἑνώσωσιν αὐτοκράτορας. Εἰς τὴν δεισιδαιμονίαν ὅμως ταύτην (ἂν ἐγέννησέ ποτέ τι καλὸν ἡ δεισιδαιμονία) χρεωστοῦμεν οἱ σημερινοὶ γραικοὶ τὴν ὕπαρξίν μας. Χωρὶς τὸ εὐτυχέστατον τοῦτο πεῖσμα τῶν πρὸ ἡμῶν, καὶ ἡ δεισιδαιμονία ἤθελεν αὐξηνθῆν ἐπὶ

(1) Ἐννοεῖται, ὅτι ὑπάρχουσι καί τινες ἐπαινεταὶ ἐξαιρέσεις μεταξὺ αὐτῶν, ἀλλ' αἱ ἐξαιρέσεις δὲν καταργοῦσι τοὺς κανόνας. Ἀναγνώτω ὁ βουλόμενος τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως καὶ θέλει ἴδει, ἂν οἱ γραικοκαθολικοὶ π. δ. χ. τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου προσηνέχθησαν ὡς Ἕλληνες ἢ ὡς ἐχθροὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας.

(2) Πρόλεγ. Α' τόμ. Ἀτάκτων, σελ. κδ'.

πλέον, καὶ τὰ πολυπληθῆ τάγματα τῶν δυτικῶν μοναχῶν ἔμελλον νὰ καταβρωμίσωσι τὸ ἔδαφος τῆς ταλαιπώρου Ἑλλάδος καὶ τὰ νερωνικὰ τῆς ἱερᾶς ἐξετάσεως κριτήρια νὰ φλογίζωσι τοὺς Ἕλληνας ὡς κατέφλεξαν πολλὰς μυριάδας δυτικῶν, καὶ ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία νὰ ὑποταχθῇ ὡς εἰς κεφαλὴν εἰς τὸν πάπαν, καθὼς ὑποτάσσονται ἀκόμη σήμερον πολλοὶ τῆς φωτισμένης Εὐρώπης λαοί, ἄλλοι διότι κρατοῦν ἀκόμη τοὺς ὀφθαλμοὺς κεκλεισμένους εἰς τὰ πανταχόθεν περιλάμποντα φῶτα τῆς παιδείας, καὶ ἄλλοι, διότι ἔχοντες καὶ αὐτοὶ μεταξύ των ὄχι ὀλίγους ἀκόμη ἑκουσίως τυφλοὺς, ἔκριναν φρονιμώτερον νὰ ἀφήσωσι τὴν κατάτριψιν τῆς παπικῆς τυραννίας εἰς τὸ ῥινίον τῆς τυπογραφίας παρὰ νὰ τὴν πελεκίσωσι μὲ τὴν βίαν. Καὶ ἡ τυπογραφία δὲν θέλει προδόσει τὰς ἐλπίδας των. Ἡ ἀκαταμάχητος αὐτῆς ὁπλοθήκη

«...Πολλάων πολίων κατέλυσε κάρηνα
«ἠδ' ἔτι λύσει». (Ἰλιάδ. Β', 117)».

Οὕτω κρίνομεν ἡμεῖς ἐν τῇ ἀνατολῇ περὶ τοῦ σχίσματος τοῦ Θ' αἰῶνος καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτοῦ. Οὕτω δὲ ἐκτιμῶμεν τὸν Φώτιον καὶ τοὺς ἀγῶνας αὐτοῦ. Καὶ ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία καὶ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἰδίᾳ αἰωνίαν ὀφείλουσιν εὐγνωμοσύνην τῷ μεγάλῳ Φωτίῳ διὰ τοὺς ἀγῶνας αὐτοῦ κατὰ τοῦ παπισμοῦ.

Τοὺς ἀγῶνας τούτους τοῦ Φωτίου καὶ ἐν γένει τὰ κατ' αὐτὸν ἐκθέτομεν ἐν τοῖς ἑξῆς.

Οὐδενὸς ἀρχαίου ἐκκλησιαστικοῦ ἀνδρὸς ὁ βίος διεστράφη τοσοῦτον παρὰ τῶν ἱστορικῶν, ὅσον ὁ τοῦ Φωτίου· διότι πάντες σχεδὸν οἱ ἐκ τῶν δυτικῶν ἱστορικῶν περιγράψαντες τὰ κατ' αὐτὸν καὶ τὸ σχίσμα, δυσμενῶς πρὸς τὸν Φώτιον διακείμενοι ὡς καταπολεμήσαντα τὸν αὐτοῖς προσφιλῆ παπισμὸν, ἀντὶ νὰ ἐξετάσωσι τὰ πράγματα ἀμεροληπτως, ἐσπούδασαν νὰ παραστήσωσι τὸν Φώτιον ὡς τὸν αἴτιον τοῦ σχίσματος, νὰ δικαιολογήσωσι δὲ τὴν παπωσύνην, ἀκολουθοῦντες τυφλῶς τοῖς περὶ Φωτίου ὑπὸ τῶν γνωστῶν καὶ κεκηρυγμένων αὐτοῦ ἐχθρῶν Νικήτα τοῦ Παφλαγόνος[1]), Μητροφάνους ἐπισκόπου Σμύρνης[2]), Στυλιανοῦ τοῦ Νεο-

(1) Ἐν τῷ βίῳ τοῦ Ἰγνατίου.

(2) Ἐν ἐπιστολῇ πρὸς Μανουὴλ Πατρίκιον ἐκ τοῦ ἔτους 870.

καισαρείας[1]) καὶ Ἀναστασίου τοῦ Βιβλιοθηκαρίου[2]) ἐν Ῥώμῃ γραφεῖσιν. Ὁ τελευταῖος οὗτος ὑπῆρξεν εἷς τῶν φαυλοτέρων ἀνθρώπων τοῦ Θ' αἰῶνος, ὑπὸ τριῶν παπῶν κατακριθεὶς καὶ καθαιρεθεὶς ἕνεκα διαφόρων ἐγκλημάτων, ὑπὸ Λέοντος δηλ., Βενεδίκτου καὶ Νικολάου[3]). Καὶ ὅμως οἱ Λατῖνοι ἱστορικοὶ θεωροῦσι ταῦτον ἀξιοπιστότερον αὐτοῦ τοῦ Φωτίου, ἐκθέσαντος τὰ κατ' αὐτὸν γεγονότα ἐν διαφόροις ἐπιστολαῖς αὐτοῦ καὶ τῆς μαρτυρίας τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὲρ Φωτίου γενομένων πολυπληθεστάτων συνόδων κατὰ τὸ 867 καὶ 879, καθὼς καὶ τῶν μετὰ ταῦτα ἀκμασάντων Βυζαντινῶν ἱστορικῶν, τοῦ ἐξακολουθήσαντος τὸν Θεοφάνη, Συμεῶνος τοῦ Μαγίστρου, τοῦ Γεωργίου Κεδρηνοῦ, τοῦ Ζωναρᾶ καὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου. Οὕτως ἐμπαθῶς συνέγραψαν τὰ περὶ Φωτίου ὁ Βαρώνιος[4]), ὁ Μαϊμβοῦργος[5]), ὁ Ἰάγγρος[6]), ὁ Ἐργενροίθερος[7]) καὶ οἱ λοιποὶ καθολικοὶ ἱστορικοί. Τὸ παράδοξον δὲ εἶναι ὅτι καὶ διαμαρτυρόμενοι συγγραφεῖς, οἷον ὁ Γφρέρερ[8]), ὁ Νέανδρος[9]) καὶ ὁ Γὰς[10]) τὰ κατὰ Φώτιον ἐξιστοροῦντες, περιπίπτουσιν εἰς τὰς αὐτὰς περὶ αὐτοῦ πλάνας καὶ μεροληπτικὰς κρίσεις, τὸ ὁποῖον φαινόμενον ἐξηγεῖται ἐκ τῆς καθόλου ὑπεραυστηρᾶς καὶ ἄγαν δυσμενοῦς διαθέσεως τῶν ἐν τῇ δύσει συγγραφέων πρὸς τοὺς Βυζαντινούς, οἵτινες κατ' αὐτοὺς οὐδὲν ἠδύναντο νὰ ποιήσωσι καὶ πράξωσιν ἀγαθὸν, ἀλλ' ἦσαν ὅλως προσποίησις, ψεῦδος καὶ ἀπάτη, ἣν δυσμενῇ διάθεσιν λίαν εὐφυῶς καὶ βασίμως ἐξήλεγξεν ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμετέρων λογίων

(1) Ἐν τῇ ἐπιστολῇ πρὸς Στέφανον ἐκ τοῦ ἔτους 866 (παρὰ Mansi πρακτ. Συνόδ. T. XVI).

(2) Praef. ad concil. VIII œcum; ejusdem vita Nicolai et Hadriani II. παρὰ τῷ Mansi, αὐτόθι.

(3) Ὅρα Feller, Diction Biogr. ἐν λέξ. Anastase.

(4) Ἐν τοῖς χρονικοῖς αὐτοῦ.

(5) Histoire du schisme. Paris, 1686.

(6) Jager, Histoire du Photius. Louvain, 1848.

(7) Hergenrœther, Photius.

(8) Ἐν τῇ ἐκκλ. ἱστορίᾳ αὐτοῦ.

(9) Ἐπίσης ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ.

(10) Ἐν Herzog. Theolog. Real-encyclopæd. XI. 629—637.

τις[1]) διά τινος ὡραίας «Περὶ Βυζαντινῶν μελέτης». Ἐκ τῶν ἡμετέρων ἐπραγματεύθησαν περὶ Φωτίου λίαν καλῶς ὁ Ἠλίας Ταναλίδης[2]), ὁ Καραθεοδωρῆς[3]), ὁ Σ. Οἰκονόμος[4]), ὁ Βαλέττας[5]) καὶ ὁ γάλλος μὲν τὸ γένος, ὀρθόδοξος δὲ τὴν πίστιν Γυεττέ[6]).

Περὶ τὰ μέσα τοῦ Θ' αἰῶνος αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου ἦτο Μιχαὴλ ὁ Γ'. Ἡ ἐκκλησία μόλις εἶχεν ἐξέλθει ἐκ τῶν ἕνεκα τῶν εἰκόνων ταραχῶν. Ἀπὸ τοῦ 846 πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἦτο ὁ Ἰγνάτιος, ἐξ αὐτοκρατορικοῦ οἴκου καταγόμενος, ἀνὴρ μικρᾶς παιδείας, αὐστηρὸς τὰ ἤθη, ἀλλὰ τραχὺς τοὺς τρόπους καὶ ἀλαζονικῶς πρὸς τοὺς ὑπ' αὐτὸν προσφερόμενος ἕνεκα τῆς τοῦ οἴκου αὐτοῦ ἐπιφανείας. Ἕνεκα δὲ τούτου εἶχε πολλοὺς ἐκ τοῦ κλήρου καταστήσει ἐαυτῷ ἐχθρούς, ἐν οἷς καὶ τὸν ἀρχιεπίσκοπον Συρακουσῶν Γρηγόριον, ὃν λίαν ἀποτόμως εἶχεν ἀπυδάλει ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας, μὴ ἐπιτρέψας αὐτῷ νὰ παραστῇ κατὰ τὴν χειροτονίαν αὐτοῦ, διότι ἁπλῶς ὑπῆρχε κατηγορία τις κατ' αὐτοῦ, περὶ ἧς ὅμως δὲν εἶχεν ἀκόμη δικασθῆ. Οὕτως αὐστηρῶς προσεφέρετο ὁ Ἰγνάτιος καὶ πρὸς τὴν αὐλὴν τοῦ Μιχαὴλ, ἐν ᾗ εἶχε νὰ ἐλέγξῃ πολλὰ ἀτοπήματα, διότι καὶ ὁ Μιχαὴλ καὶ ὁ θεῖος αὐτοῦ Βάρδας δὲν ἔζων βίον χρηστόν. Καὶ ἄλλως ὅμως διέκειτο ὁ Ἰγνάτιος δυσμενῶς πρὸς τὸν δυναστεύοντα οἶκον, θεωρῶν αὐτὸν ὡς σφετερισθέντα τὴν ἐξουσίαν ἀπὸ τοῦ ἰδίου οἴκου. Ὅτε

(1) Ὁ Βικέλας, Μελέτη περὶ Βυζαντινῶν. Ἐν Λονδίνῳ, 1874.

(2) Ἐν τοῖς Προλεγομ. εἰς Β' τόμ. Παπιστ. ἐλέγχων.

(3) Ἐν τοῖς αὐτοῖς παπιστ. ἐλέγχοις.

(4) Ἐν τοῖς Προλεγ. εἰς τὰ Ἀμφιλόχια τοῦ Φωτίου τὰ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθέντα.

(5) Ἐν τοῖς Προλ. εἰς τὰς ἐπιστολὰς τοῦ Φωτίου, τὰς ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθείσας.

(6) La Papauté schismatique 271—332. Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω σημειουμένων ἔγραψαν περὶ Φωτίου καὶ οἱ ἑξῆς· Cave hist. lit. II, 47. Oudini Comment, II, 201. Le Quien, Oriens Christianus, I. 246. Fabricii Biblioth. Græc ed. Harl. X, 668. Pichler, Geschichte der Trennung. Schroeckh, Kgeschichte XXIV, 188. Daniel, ἐν τῇ μεγάλῃ ἐγκυκλοπαιδείᾳ τοῦ Ersch καὶ Gruber. Καὶ Γ. Ζῶτος ἐν τῇ Union Chrétienne. Τὰ πρακτικὰ τῶν σχετικῶν συνόδων παρὰ Mansi XV, XVI καὶ Harduin V.

δὲ ἠθέλησε ν' ἀποκλείσῃ τὸν Βάρδαν τῆς ἁγίας εὐχαριστίας ἕνεκα τῶν ἁμαρτημάτων αὐτοῦ, ἀπεφάσισεν οὗτος τὴν καθαίρεσιν αὐτοῦ, καὶ δὴ κατηγορήσας αὐτὸν ὡς συνένοχον ἔν τινι στάσει κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος, ἐπέτυχε νὰ καταβιβασθῇ ἀπὸ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου καὶ νὰ ἐξορισθῇ τῷ 857 ἔτει.

Ὑψοῦται δὲ εἰς τὴν πατριαρχικὴν ἐξουσίαν ὁ Φώτιος ἀπαιτήσει τοῦ Μιχαὴλ καὶ τοῦ Βάρδα καὶ ψήφῳ ὁμοφώνῳ τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ. Ὁ Βάρδας ἐρρώντισεν, ὅπως καλυφθῇ ἡ ἄδικος πτῶσις τοῦ Ἰγνατίου, νὰ διαδεχθῇ αὐτὸν πρόσωπον παρὰ πᾶσι σεβαστὸν, καὶ τοιοῦτο ἦτο ὁ Φώτιος. Ὁ Φώτιος κατήγετο ἐξ ἐπιφανοῦς οἴκου, ὅστις εἶχεν ἐργασθῇ ὑπὲρ τῶν εἰκόνων. Ὁ Ταράσιος, ὁ ἐπὶ τῆς Εἰρήνης πατριάρχης, ἐφ' οὗ ἐγένετο ὑπὲρ τῶν εἰκόνων ἡ ἑβδόμη οἰκουμενικὴ σύνοδος, ὑπῆρξε θεῖος αὐτοῦ. Καὶ περὶ ἑαυτοῦ δὲ καὶ τοῦ πατρός του λέγει αὐτὸς ὁ Φώτιος, ὅτι ἐπί τινος συνόδου κατεκρίθησαν ὡς φίλοι τῶν εἰκόνων. Οἱ οὕτω κατὰ τῶν εἰκονομάχων ἀγωνισθέντες ἦσαν τότε λίαν τῷ λαῷ καὶ τῷ κλήρῳ προσφιλεῖς. Ὁ Φώτιος δὲν ἐξεπαιδεύθη ἀπ' ἀρχῆς ὡς θεολόγος, ἀλλ' ὅμως ἀπὸ νεαρᾶς ἡλικίας εἶχεν ἐπιδοθῇ εἰς τὴν καλλιέργειαν τῶν γραμμάτων καθόλου, πρὸς ὃ εἶχε φυσικὴν κλίσιν, πεπροικισμένος ὢν συνάμα δι' ἐξόχων πνευματικῶν χαρισμάτων. Ἐν τοῖς γράμμασι δὲ περιελαμβάνοντο τότε καὶ τὰ θεολογικά, ἰδίως ἡ γνῶσις τῶν δογμάτων καὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἐκκλησίας. Ἠδυνήθη δὲ κατὰ τὴν παιδείαν νὰ ὑπερβῇ πάντας τοὺς συγχρόνους του, ὅπως ὁμολογοῦσι καὶ αὐτοὶ οἱ ἐχθροί του ἀρχαῖοί τε καὶ νεώτεροι. Περὶ αὐτὸν εἶχε σχηματισθῇ ὅμιλός τις λογίων ἀνδρῶν, οἵτινες ἠσχολοῦντο ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν αὐτοῦ εἰς τὰ γράμματα, ἰδίως τὴν γραμματικὴν, τὴν ῥητορικὴν, τὴν λογικὴν, τὰ μαθηματικὰ καὶ τὴν θεολογίαν. Ὁ Φώτιος δικαίως νομίζεται μετὰ τοῦ Βάρδα καὶ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνος εἷς τῶν πρώτων αἰτίων τῆς ἀνανεώσεως τῶν κλασικῶν σπουδῶν παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα, αἵτινες ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἶχον παραμεληθῇ[1]). Δὲν ἔμενεν ὅμως καὶ ξένος τῶν πολιτικῶν πραγμάτων, ἀνυψώθη μάλιστα καὶ εἰς μεγάλας θέσεις, γενόμενος πρῶ-

(1) Kurtz, Handb. d. Kirchengeschichte, I, 3, 120.

τος γραμματεὺς ἐν τῇ αὐτοκρατορικῇ αὐλῇ καὶ πρωτοσπαθάριος, δηλ. ἀρχηγὸς τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς, ὡς συγκλητικὸς δὲ τῆς πρωτευούσης ἐστάλη πρεσβευτὴς εἰς Ἀσσυρίαν[1]). Καίπερ δὲ ὢν λαϊκὸς, ἐζητήθη ὅμως ὁμοφώνως ἕνεκα τῆς μεγάλης αὐτοῦ ἐπ' ἀρετῇ, συνέσει καὶ σοφίᾳ φήμης παρὰ πάντων ὡς πατριάρχης, ὅπως ἄλλοτε ὁ Νεκτάριος, ὁ Νικηφόρος καὶ ὁ Ταράσιος, λαβὼν ἐντὸς ἓξ ἡμερῶν πάντας τοὺς ἱερατικοὺς βαθμοὺς τῷ 857. Εἰς μάτην ἀνθίστατο τὸ πρῶτον ὁ Φώτιος, μὴ θέλων νὰ παραιτήσῃ τὸν πρότερον ἥσυχον ἑαυτοῦ βίον, ὅστις ἄφινεν αὐτῷ ἱκανὸν χρόνον ἵνα ἀσχολῆται περὶ τὰς προσφιλεῖς αὐτῷ μελέτας, καὶ νὰ ἀναλάβῃ τὸ τότε πολυασχολώτατον ἀξίωμα τοῦ πατριάρχου ἐν τῷ μέσῳ τοσοῦτον δεινῶν περιστάσεων μετὰ βιαίαν πτῶσιν τοῦ πρώην πατριάρχου, ἐν ᾧ ἔτι ὁ ἐκ τῆς εἰκονομαχίας σάλος δὲν εἶχεν ἐντελῶς κατασιγάσει. Ἡ θέλησις τοῦ βασιλέως, τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ ὑπερίσχυσεν, ὁ δὲ Φώτιος σύρεται σχεδὸν εἰς τὴν χειροτονίαν, καθὼς οὐ μόνον οὗτος βεβαιοῖ ἐν ταῖς αὐτοῦ ἐπιστολαῖς πρὸς τὸν Πάπαν Νικόλαον καὶ τὸν Βάρδαν[2]), ἀλλὰ καὶ ἡ πολυάριθμος σύνοδος ἡ κατὰ τὸ 879 συγκροτηθεῖσα ἐκ 400 περίπου ἐπισκόπων. Ἂς μὴ πιστεύωσιν οἱ δυτικοὶ συγγραφεῖς ὅτι εὑρέθη ἀνὴρ τοσοῦτον μετριόφρων, ὥστε διὰ τῆς βίας σχεδὸν νὰ ἀνυψωθῇ εἰς τὸ ὕπατον ἐκκλησιαστικὸν ἀξίωμα. Ἡμεῖς παράτολμον νομίζοντες νὰ διαμφισβητήσωμεν τὴν φιλαλήθειαν τοῦ Φωτίου, οὗ ὁ ὅλος χαρακτὴρ ἔκ τε τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ καὶ τῶν ἄλλων συγγραμμάτων καὶ ἐξ ὅλου τοῦ βίου του παρίσταται ἡμῖν ἄξιος σεβασμοῦ, καὶ τὴν βεβαίωσιν 400 ἐπισκόπων, οὐδόλως ἀμφιβάλλομεν περὶ τοῦ γεγονότος, ἔχοντες μάλιστα καὶ πρόσφατα παραδείγματα ἀνδρῶν ἀποδειξάντων τὴν αὐτὴν εὐαγγελικὴν μετριοφροσύνην καὶ ἀνελθόντων εἰς τὰ ὕψιστα ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα παρὰ τὴν θέλησίν των κατ' ἐπίμονον ἀπαίτησιν τοῦ χριστιανικοῦ πληρώματος. Γενόμενος πατριάρχης ὁ Φώτιος ἔπεμψε τὰς εἰθισμένας ἐνθρονιστικὰς ἐπιστο-

(1) Προοίμ. εἰς μυριόβ.

(2) Φωτίου ἐπιστ. 1, 3 καὶ 159 κατὰ ἔκδ. τοῦ Βαλέττα.

λὰς πρὸς τὸν Ῥώμης ἐπίσκοπον καὶ τοὺς πατριάρχας τῆς ἀνατολῆς, ἐν αἷς ἀνήγγειλε τὴν ἀνάδειξίν του ὡς πατριάρχου παρὰ τὴν θέλησίν του, ἐκθέτων ἅμα καὶ τὴν ὁμολογίαν τῆς πίστεώς του.

Ἀλλ' αἱ δυσχέρειαι, ἃς προεῖδεν ὁ Φώτιος, ἦρχισαν πάραυτα. Διότι, ἐνῷ τὸ πρῶτον ἅπας ὁ κλῆρος, μηδ' αὐτῶν τῶν φίλων τοῦ Ἰγνατίου ἐξαιρουμένων, ἀπεδέχθησαν τὴν ἐκλογὴν τοῦ Φωτίου, ἤρξαντο μετὰ ταῦτα οἱ περὶ τὸν Ἰγνάτιον νὰ ἀποκηρύττωσι τὴν ἐκλογὴν ταύτην, ὁ δὲ Ἰγνάτιος ἠρνεῖτο νὰ δώσῃ ἑκουσίως τὴν παραίτησιν αὐτοῦ καὶ νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸν νέον πατριάρχην. Ὁ Βάρδας, ὁ ἐπὶ τῇ ὠμότητι αὐτοῦ γνωστὸς, ἔλαβε τότε ἀφορμὴν νὰ καταδιώξῃ τοὺς Ἰγνατιανοὺς ἀπανθρώπως μεθ' ἁπάσας τὰς κατὰ τῆς τοιαύτης ἀπανθρωπίας πικρὰς παραστάσεις τοῦ Φωτίου, ὅστις ηὔχετο μυριάκις νὰ ἀπαλλαγῇ μᾶλλον τοῦ νέου ἀξιώματος ἢ νὰ βλέπῃ κληρικοὺς καταδιωκομένους ἕνεκα αὐτοῦ[1]). Τὰ πράγματα ἐδεινώθησαν ἔτι μᾶλλον, ὅτε τῷ 859 ἐν συνόδῳ προσκληθεὶς ὁ Ἰγνάτιος καὶ μὴ παραιτούμενος καθῃρέθη. Ἔκτοτε ὁ κλῆρος τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐσχίσθη εἰς δύο μερίδας. Ἡ ἐπιμονὴ τοῦ Ἰγνατίου ὤθει τὰ πράγματα ἐπὶ τὸ χεῖρον. Δὲν συνέβη τότε τὸ πρῶτον νὰ καταβιβασθῇ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ἀδίκως ὁ πατριάρχης. Πολλοὶ πρὸ τοῦ Ἰγνατίου ἔπαθον τὸ αὐτὸ, ἀλλὰ χάριν τῆς εἰρήνης τῆς ἐκκλησίας ἐσίγησαν, ὑπείκοντες εἰς τὴν ἀνωτέραν βίαν, ἀναγνωρίσαντες τοὺς μετ' αὐτοὺς ἀναδεικνυομένους πατριάρχας. Κατὰ τοῦ Φωτίου οὐδένα λόγον εἶχον οἱ περὶ τὸν Ἰγνάτιον, νὰ ἐξανίστανται, διότι οὔτε αὐτὸς παρεσκεύασε τὴν πτῶσιν τοῦ Ἰγνατίου καὶ τὸ πατριαρχικὸν ἀξίωμα ἐδέξατο, ὡς τοῖς πᾶσι ἦτο γνωστὸν, βιαζόμενος ὑπὸ τοῦ βασιλέως, τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ. Ἐπειδὴ δὲ καὶ αἱ ἐκ τῆς εἰκονομαχίας ταραχαὶ δὲν εἶχον ἀκόμη καθ' ὁλοκληρίαν κατασιγάσει, ἔγνω Μιχαὴλ ὁ Γ' νὰ συγκαλέσῃ σύνοδον, ἥτις νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν εἰρήνην ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Διὰ τοῦτο πέμπει πρὸς τὸν Ῥώμης ἐπίσκοπον Νικόλαον ἐπιστολὴν, ἐν ᾗ ζητεῖ παρ' αὐτοῦ νὰ πέμψῃ ἀπεσταλμένους καὶ αὐτὸς, ἵνα παραστῶσιν εἰς τὴν σύνοδον ταύτην, καθὼς προσεκλήθησαν

(1) Ἐπιστ. 159.

καὶ οἱ ἄλλοι τῆς ἀνατολῆς πατριάρχαι, ἀναφέρει δὲ ἅμα καὶ τὴν ἀνύψωσιν τοῦ Φωτίου εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον.

Τότε πάπας Ῥώμης ἦτο Νικόλαος ὁ Α', ἀνὴρ φιλόδοξος, ὅστις στηριζόμενος ἐπὶ τῶν πρὸ μικροῦ ἀναφανεισῶν ἐν τῇ δύσει ψευδοϊσιδωρείων διατάξεων[1]), ἠξίου νὰ ἀναγνωρίζηται παρὰ πάσης τῆς ἐκκλησίας ὡς ἀνώτατος καὶ ἀπεριόριστος αὐτῆς ἄρχων. Καὶ αὐτοὶ οἱ καθολικοὶ ἱστορικοί, οἷον ὁ Μαϊμβοῦργος[2]), μαρτυροῦσιν, ὅτι Νικόλαος ὁ Α' ὕψωσε τὴν παπικὴν δύναμιν εἰς τοιοῦτον βαθμὸν, τὸν ὁποῖον οὐδέποτε εἶχε φθάσει, ἀπέναντι τῶν αὐτοκρατόρων, τῶν βασιλέων καὶ τῶν πατριαρχῶν, πρὸς οὓς προσεφέρετο μετὰ μεγαλειτέρας τραχύτητος ἢ οἱ προκάτοχοι αὐτοῦ, ὁσάκις ἐπίστευεν, ὅτι προσεβάλλοντο προνόμια τῆς ἕδρας αὐτοῦ. Ὁ Νικόλαος δὲν προσεκαλεῖτο ὡς δικαστὴς μεταξὺ Φωτίου καὶ Ἰγνατίου, ἠγγέλθη μόνον αὐτῷ ἡ ἀπομάκρυνσις τοῦ Ἰγνατίου καὶ ἡ ἀνύψωσις τοῦ Φωτίου, καὶ ἐζητοῦντο ἀπεσταλμένοι αὐτοῦ, καθὼς

(1) Αἱ ψευδοϊσιδώρειοι αὗται διατάξεις ἦσαν συλλογὴ πλαστῶν διατάξεων ἀρχαίων παπῶν, συνοδικῶν κανόνων καὶ βασιλικῶν νόμων, δι' ὧν ἀπενέμοντο τῷ πάπᾳ μέγισται ἐξουσίαι, οἱ ἀνὰ πᾶσαν τὴν ἐκκλησίαν ἐπίσκοποι ἐτίθεντο ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐξάρτησιν ἀπ' αὐτοῦ, οἱ κατὰ τόπους μητροπολῖται ἀπέβαλλον πᾶσαν ἰδίαν ἐξουσίαν, ἐπίσης δὲ καὶ αἱ ἐπαρχιακαὶ σύνοδοι μόνον τῇ συγκαταθέσει τοῦ πάπα ἠδύναντο νὰ συγκροτῶνται. Τοιουτοτρόπως αἱ κατὰ τόπους ἐκκλησίαι αἱ ἐν τῇ ἀρχαιότητι αὐτοκέφαλοι, ἐξηρτῶντο ἀπὸ τοῦ πάπα, διευθύνοντος αὐτὰς διὰ τῶν ἐξάρχων ἢ τῶν ἀπεσταλμένων αὐτοῦ. Αἱ διατάξεις αὗται ἐθεωροῦντο καθ' ἅπαντα τὸν μέσον αἰῶνα ὡς γνήσιαι, ἀπετέλεσαν δὲ τὴν βάσιν τοῦ νέου τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας κανονικοῦ δικαίου, ἀλλὰ κατὰ τὸν ΙϚ' αἰῶνα οἱ διαμαρτυρόμενοι συγγραφεῖς τῶν Μαγδεβουργικῶν ἑκατονταετηρίδων ἀπέδειξαν τὴν νοθείαν αὐτῶν, κατὰ δὲ τὸν ΙΖ' αἰῶνα συνεπλήρωσε τὴν ἀπόδειξιν ταύτην ὁ καλβινιστὴς θεολόγος Βλονδῆλος μετὰ τοιαύτης δυνάμεως, ὥστε καὶ αὐτοὶ οἱ δυτικοὶ θεολόγοι ἠναγκάσθησαν νὰ ὁμολογήσωσι τὸ ψευδὲς καὶ πλαστὸν αὐτῶν. Καὶ ὅμως καὶ μετὰ ταῦτα μέχρι τῆς σήμερον ἡ διοίκησις τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας ἐξακολουθεῖ γινομένη κατὰ τὰς ἀρχὰς αὐτῶν. Περὶ αὐτῶν ἴδε D. Blondel, Pseudoisid. et Tur. vapulantes. Genev. 1634 καὶ Μοσχάτου «Περὶ τῶν ψευδοϊσιδ. διατάξεων» ἐν Εὐαγγελικῷ Κήρυκι.

(2) Histoire du schisme des Grecs.

καὶ τῶν λοιπῶν πατριαρχῶν, ὅπως παραστῶσιν εἰς τὴν μέλλουσαν νὰ συγκροτηθῇ σύνοδον, ἵνα σκεφθῇ περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων. Ἀλλ' αὐτὸς ἀφορμὴν ζητῶν ἵνα παρεμβαίνων εἰς τὰ πράγματα τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ἐπεκτείνῃ καὶ ἐνταῦθα τὴν παπικὴν αὐτοῦ ἐξουσίαν, ἅμα λαβὼν τὰς ἐπιστολὰς τοῦ Φωτίου καὶ τοῦ Μιχαὴλ, ἀπαντῶν παρουσιάζεται αὐτεπαγγέλτως ὡς ἐξ ἰδίας ἐξουσίας δικαστὴς τοῦ Φωτίου, καὶ κατακρίνει μὲν τὴν καθαίρεσιν τοῦ Ἰγνατίου οὐχὶ ὡς ἄδικον καθ' ἑαυτὴν, ἀλλὰ διότι δῆθεν ἔγινεν ἄνευ τῆς γνώσεως αὐτοῦ παρὰ τοὺς κανόνας (τοὺς ἐμπεριεχομένους ἐν τῇ συλλογῇ τῶν ψευδοϊσιδωρείων διατάξεων, ἀγνώστους δὲ ὄντας καὶ μείναντας πάντοτε τοῖς ἀνατολικοῖς ἐπισκόποις), ἀποδοκιμάζει δὲ τὴν ἀνύψωσιν τοῦ Φωτίου εἰς τὴν πατριαρχείαν ἀπὸ ἁπλοῦ λαϊκοῦ, καὶ λέγει μετὰ ὕφους ἐπιτακτικοῦ, ὅτι περὶ τούτου θὰ ἀποφασίσῃ αὐτὸς βραδύτερον, ἀφοῦ πρότερον ἐξετάσωσι τὰ πράγματα οἱ ἀπεσταλμένοι αὐτοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει. Εἰς τὴν ἀπόφασιν δὲ αὐτοῦ ταύτην ἀπῄτει νὰ ὑποκύψωσι πάντες. Ἐν γένει ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς ταύταις καὶ ταῖς μετὰ ταῦτα γραφείσαις ὑπὸ τοῦ Νικολάου αἱ παπικαὶ περὶ παντοδυναμίας ἀξιώσεις ἐντονώτερον ἢ ἀλλαχοῦ ἐν ἐπιστολαῖς τῶν προκατόχων αὐτοῦ παπῶν ἐκτίθενται, ὅπως ὁμολογεῖ καὶ αὐτὸς ὁ Ἰάγγρος[1]). Ἀλλ' οἱ ἐπίσκοποι τῆς ἀνατολῆς δὲν ἦσαν παντάπασι πρόθυμοι νὰ ἀποδεχθῶσι τοιαύτας ἀξιώσεις ἀντιβαινούσας εἰς τὴν παλαιόθεν παραδεδεγμένην ἀρχὴν, ὅτι οἱ ἐπίσκοποι τῆς ἀνατολῆς καὶ οἱ ἐπίσκοποι τῆς δύσεως ἦσαν ἀνεξάρτητοι ἀλλήλων[2]), οὐδεὶς δὲ ἐπίσκοπος ἀνεγνωρίζετο πάντων

(1) Jager, Histoire du Photius IV, 114, ed. 1854.

(2) Ὅτι ἡ ἀρχὴ αὕτη ἀνεγνωρίζετο γενικῶς κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας, μαρτυροῦσι διάφορα γεγονότα. Οὕτως ὁ αὐτοκράτωρ Κωνστάντιος γράφων πρὸς τὴν ἐν Ἀριμίνῳ σύνοδον παρατηρεῖ τὰ ἑξῆς (τῷ 359 παρὰ Mansi πρακτικὰ τῶν συνόδων III, 297): «Περὶ δὲ τῶν ἀνατολικῶν ἐπισκόπων ἐν τῇ ὑμετέρᾳ συνόδῳ δὲν δύνασθε νὰ ἀποφασίσητέ τι. Διὰ τοῦτο ὀφείλετε νὰ σκεφθῆτε περὶ τῶν ἀφορώντων ὑμᾶς μόνον. Ἐὰν δὲ ἠθέλετε διατάξει τι κατὰ τῶν ἀνατολικῶν, τοῦτο οὐδὲν ἀποτέλεσμα θέλει ἔχει». Ἐπί τινος δὲ ἐν Ἀκυληίᾳ συνόδου (351), κατηγορούμενος ὁ Παλλάδιος (παρὰ Mansi, III, 602) ἐπὶ ἀρειανισμῷ,

ἐξουσιαστὴς, μόνον τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων θεωρουμένων ὡς ἀνωτάτων ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν. Κατὰ τοὺς ἀρχαίους κανόνας[3]) τοὺς ἐν τῇ ἀνατολῇ ἰσχύοντας τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως μόνον ἐπίσκοποι ἀνατολικοὶ ἠδύναντο νὰ δικάσωσιν. Οὗτοι δὲ εἶχον ἤδη ἀποφανθῇ ὑπὲρ τοῦ Φωτίου καὶ κατὰ τοῦ Ἰγνα-

---

ἀπήντησεν, «ὅτι ἀπόντων τῶν ἡμετέρων κληρικῶν, δὲν δυνάμεθα νὰ ἀπολογηθῶμεν». Εἰς δὲ τὴν ἐρώτησιν «Τίνες εἶναι οἱ ὑμέτεροι;» ἀπήντησεν· «Οἱ ἀνατολικοὶ ἐπίσκοποι». Ὅτε δὲ Ἰταλική τις σύνοδος ἤθελε νὰ ἐπέμβῃ εἰς διαφοράν τινα γεννηθεῖσαν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἕνεκα τῆς ἐκλογῆς τοῦ Νεκταρίου, ἀπέκρουσε τὴν ἐπέμβασιν ταύτην ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησία. Ἡ ἐπιστολὴ τῆς συνόδου ταύτης 382) πρὸς τοὺς δυτικοὺς εἶχεν οὕτω: «Περὶ δὲ τῶν οἰκονομιῶν τῶν κατὰ μέρος ἐν ταῖς ἐκκλησίαις παλαιὸς ὡς ἴστε θεσμὸς κεκράτηκε καὶ τῶν ἁγίων ἐν Νικαίᾳ πατέρων ὅρος, καθ' ἑκάστην ἐπαρχίαν τοὺς τῆς ἐπαρχίας ποιεῖσθαι τὰς χειροτονίας· οἷς ἀκολούθως τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησίας Νεκτάριον ἐπίσκοπον κεχειροτονήκαμεν· οἷς ὡς ἐνθέσμως καὶ κανονικῶς κεκρατηκόσι καὶ τὴν ὑμετέραν συγχαίρειν παρακαλοῦμεν εὐλάβειαν». Τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ἀπέναντι τῶν παπῶν δεικνύουσι τρανῶς καὶ αἱ ἐν τῇ ἀνατολῇ καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον ὑπὸ ἀνατολικῶν ἐπισκόπων συγκροτηθεῖσαι οἰκουμενικαὶ σύνοδοι, αἵτινες συνεκαλοῦντο ὑπὸ τῶν αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου, εἶχον δὲ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον προέδρους ἐπισήμους τῆς ἀνατολῆς ἐπισκόπους. Ἡ Β' οἰκουμενικὴ σύνοδος εἶχε μεταξὺ τῶν προέδρων αὐτῆς καὶ τὸν Ἀντιοχείας Μελέτιον, ὃν ἡ Ῥώμη μεθ' ἁπάσης τῆς δύσεως δὲν ἀνεγνώριζε κανονικὸν ἐπίσκοπον, παραδεχομένη Παυλῖνόν τινα ἀντεπίσκοπον αὐτοῦ ἐν τῇ αὐτῇ πόλει. Ἡ δὲ ΣΤ' οἰκουμενικὴ σύνοδος κατέταξε μεταξὺ τῶν αἱρετικῶν τὸν πάπαν Ὀνώριον, ἡ δὲ Πενθέκτη κατεδίκασε πολλὰ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας ἔθιμα. Ὅρα περὶ τούτων καὶ ἡμέτερον Δοκίμιον ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, ἐκδ. δευτέρας, 1874, σελ. 167.

(3) Τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Β' οἰκουμεν. κανόν. ς'. «Τοὺς ἔχοντας κατὰ ἐπισκόπου κατηγορίαν κελεύει ἡ ἁγία σύνοδος πρῶτον μὲν ἐπὶ τῶν τῆς ἐπαρχίας πάντων ἐπισκόπων ἐνίστασθαι τὰς κατηγορίας· εἰ δὲ συμβαίνει ἀδυνατῆσαι τοὺς ἐπαρχιώτας πρὸς διόρθωσιν, τότε αὐτοὺς προσιέναι μείζονι συνόδῳ τῶν τῆς διοικήσεως ἐπισκόπων, ὑπὲρ τῆς αἰτίας ταύτης συγκαλουμένων». Καὶ τῆς ἐν Νικαίᾳ Α', κανόν. γ'. «Ἐπίσκοπον προσήκει ὑπὸ πάντων τῶν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ καθίστασθαι».

τίου. Ἰδοὺ ἡ αἰτία τοῦ σχίσματος. Ὁ Φώτιος φίλος ὢν τῆς ἐκκλησιαστικῆς εἰρήνης δὲν ἠθέλησεν ἀπ' εὐθείας νὰ ἀποκρούσῃ τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ Νικολάου, ἀλλὰ προὐτίμησε νὰ παρίδῃ ἁπλῶς αὐτάς. Ἡ σύνοδος, περὶ ἧς εἶχε γράψει ὁ Μιχαὴλ συνῆλθε τῷ 861, ἀποτελεσθεῖσα ἐκ 329 ἐπισκόπων, ἐπὶ παρουσίᾳ δὲ τῶν παπικῶν ἀπεσταλμένων δικαιοῖ τὸν Φώτιον ὡς ἐκλεχθέντα ψήφῳ τοῦ κλήρου καὶ αἰτήσει τοῦ λαοῦ, ἀνανεοῖ δὲ τὴν καθαίρεσιν τοῦ Ἰγνατίου, ὅστις προσκληθεὶς εἰς τὴν σύνοδον, δὲν ἠθέλησε νὰ παραιτηθῇ ἐκουσίως τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου. Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ πάπα Νικολάου ἀνεγνώσθη ἐν τῇ συνόδῳ ἐν μεταφράσει, ἐν ᾗ σκοπίμως παρεσιωπήθησαν τὰ μέρη ἐκεῖνα, ἐν οἷς ἐξέφραζεν οὗτος ἀντικανονικὰς, δεσποτικὰς ἀξιώσεις, ἵνα μὴ γεννηθῶσι σκάνδαλα. Ὁ Φώτιος ἀνήγγειλε μετὰ ταῦτα τὰ ἐν τῇ συνόδῳ γενόμενα διὰ δευτέρας ἐπιστολῆς αὐτοῦ τῷ πάπᾳ Νικολάῳ, ἐν ᾗ πάλιν διαβεβαιοῖ αὐτὸν ὅτι παρὰ τὴν θέλησίν του ἐγένετο πατριάρχης, καὶ ὅτι διὰ τοῦτο οὐδὲ μακρόθεν εἶναι αἴτιος τῆς πτώσεως τοῦ Ἰγνατίου, ὅτι ἂν ἀπὸ λαϊκοῦ ἐγένετο ἐπίσκοπος, δὲν παρέβη κανόνα τινὰ, διότι τοιοῦτος κανὼν δὲν ἦτο γνωστὸς ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ· τοὐναντίον μάλιστα ὑπάρχουσι πολλὰ παραδείγματα ἀρχαιοτέρων πατριαρχῶν, οἵτινες διὰ τὴν ἔξοχον αὐτῶν ἀρετὴν πεφημισμένοι ὄντες, ἀπὸ λαϊκῶν ἀνυψώθησαν ἀμέσως εἰς τὴν ὑψίστην πατριαρχικὴν ἀξίαν· ὅτι ἐπὶ ζητημάτων, ἐφ' ὧν δὲν ἀπεφάνθησαν οἰκουμενικαὶ σύνοδοι, ἑκάστη κατὰ τόπον ἐκκλησία πρέπει νὰ ἀκολουθῇ τὴν ἰδίαν τάξιν· τέλος δὲ ὑποδεικνύει τῷ πάπᾳ, ὅτι ἅτε ζηλωτὴς ἐν τῇ τηρήσει τῶν κανόνων, δὲν ἔπρεπε παρὰ τοὺς κανόνας νὰ δέχηται κληρικοὺς ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς εἰς Ῥώμην καταφεύγοντας ἄνευ συστατικῶν ἐπιστολῶν τοῦ οἰκείου ἐπισκόπου, μηδὲ νὰ δίδῃ ἀκρόασιν εἰς τὰς μηχανορραφίας αὐτῶν. Οὕτως εὐγενῶς, εἰρηνικῶς καὶ ἀξιοπρεπῶς ἀπήντησεν ὁ Φώτιος πρὸς τὸν ὑβρίσαντα αὐτὸν, τὸν ἀλαζονικώτατον Νικόλαον. Καὶ ὅμως ὑπάρχουσιν ἱστορικοὶ συγγραφεῖς, καὶ οὐ μόνον φανατικοὶ παπισταὶ, οἵτινες τὸν μὲν Φώτιον ψέγουσιν, ἐπαινοῦσι δὲ τὰς ἐπιστολὰς τοῦ Νικολάου! Πρὸς τὸν Νικόλαον ἔγραψεν ἐπιστολὴν καὶ ὁ Ἰγνάτιος δι' ἀπεσταλμένου αὐτοῦ, διαμαρτυρόμενος κατὰ

τῆς καθαιρέσεώς του. Ὁ Ἰγνάτιος ἦτο μὲν ἀγαθὸς κατὰ βάθος, ἀλλ' οὐχὶ ἀπηλλαγμένος ἐντελῶς φιλοδοξίας, ἠδύνατο δὲ ἕνεκα τῆς ἁπλότητός του νὰ γίνῃ ὄργανον ἄλλων ἐχθρῶν τοῦ Φωτίου, οἵτινες ὅπως βλάψωσιν αὐτὸν, ἦσαν πρόθυμοι νὰ θυσιάσωσι καὶ αὐτὴν τὴν ἀξιοπρέπειαν καὶ ἀνεξαρτησίαν τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Ἰγνατίου ἦτο πλήρης κολακειῶν πρὸς τὸν πάπαν Νικόλαον καὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ. Ὁ Νικόλαος τὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει γενόμενα μαθὼν, μηδόλως δὲ σκεπτόμενος νὰ μεταβάλῃ τὴν ἀπέναντι τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας θέσιν αὐτοῦ, συνεκρότησεν ἐν Ῥώμῃ σύνοδον τῷ 863, ἐν ᾗ πρῶτον μὲν ἀπεκήρυξε τοὺς αὐτοῦ ἀπεσταλμένους τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀπεδεχθέντας τὰ ὑπὲρ Φωτίου γενόμενα, εἶτα δ' ἀνεγνώρισεν ὡς κανονικὸν πατριάρχην τὸν Ἰγνάτιον καὶ ἀφώρισε τὸν Φώτιον ὡς ἐπιβάτην τοῦ θρόνου. Πέμπων δὲ νέας ἐπιστολὰς εἰς Κωνσταντινούπολιν[1]), ἔτι ἀλαζονικώτερον ἐκφράζεται καὶ ζητεῖ νὰ ἐπιβάλῃ τὴν θέλησίν του, ἀπαιτῶν τελείαν ὑποταγήν. Εἰς τὰς ἐπιστολὰς ταύτας τοῦ Νικολάου ἀπήντησεν, ὡς ἔδει, ὁ αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ, ἐλέγχων δικαίως αὐτὸν ἐπὶ τῇ ἄφρονι αὐτοῦ διαγωγῇ, καὶ τῇ ἀλαζονείᾳ αὐτοῦ. Ὁ Νικόλαος κατὰ τὸν Μιχαὴλ ἔπρεπε νὰ θεωρήσῃ τιμὴν αὐτοῦ τὸ ὅτι μετὰ τοσοῦτον χρόνον ἐκλήθη ὁ ἐπίσκοπος Ῥώμης νὰ συμπράξῃ μετὰ τῶν λοιπῶν τῆς ἀνατολῆς πατριαρχῶν πρὸς εἰρηνοποίησιν τῆς ἐκκλησίας· ἐν τῇ προσκλήσει ἐκείνῃ οὐδεμία περιείχετο ἀναγνώρισις αὐτοῦ ὡς ἀνωτάτου δικαστοῦ· ὁ Φώτιος ἀναγνωρισθεὶς ὑπὸ τῶν ἐπισκόπων τῆς ἀνατολῆς ὡς πατριάρχης δὲν ἔχρῃζεν ἀπολύτως τῆς συγκαταθέσεως αὐτοῦ, τοσοῦτον μᾶλλον καθ' ὅσον ἡ σχετικῶς τότε πεφωτισμένη ἀνατολὴ, ἡ πατρὶς τῶν μεγάλων πατέρων καὶ τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων, δὲν εἶχεν ἀνάγκην τῶν βαρβάρων τῆς δύσεως[2]).

(1) Harduin. V. f. 135.

(2) Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη τοῦ Μιχαὴλ δὲν διεσώθη εἰς ἡμᾶς, τὸ περιεχόμενον ὅμως αὐτῆς εἶναι γνωστὸν ἐκ τῶν ἀπαντήσεων τοῦ Νικολάου ep. VII Hard. V, 145. Ὅστις γνωρίζει εἰς ποίαν βαρβαρότητα διετέλει τότε ἡ δύσις ἀπὸ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν βορείων λαῶν ἀπὸ τοῦ ε' αἰῶνος, καὶ ποία ἦτο ἡ πνευματικὴ ὑπεροχὴ τῆς ἀνατολῆς ἀπέναντι τῆς δύ-

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο εἶχεν ὠθήσει τὰ πράγματα ἡ παπικὴ ἀφροσύνη καὶ ἀλαζονεία, ὅτε νέα τις περίστασις προσῆλθεν ἵνα δεινώσῃ ἔτι μᾶλλον τὰς μεταξὺ ἀνατολῆς καὶ δύσεως σχέσεις, δηλ. ἡ περὶ τῆς ἐκκλησίας τῶν Βουλγάρων ἔρις. Δὲν εἶναι τὸ πρῶτον σήμερον, ὅτε οἱ Βούλγαροι παρέχουσι πράγματα τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ. Εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τῆς ἐπιστροφῆς των εἰς τὸν χριστιανισμὸν ἐγένοντο αἰτία διχονοίας μεταξὺ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ῥώμης καὶ συνετέλεσαν μεγάλως εἰς τὸ νὰ συμβῇ τὸ μέγα μεταξὺ τῆς ἀνατολῆς καὶ τῆς δύσεως ἐκκλησιαστικὸν σχίσμα. Παρὰ τοῖς Βουλγάροις τὴν πρώτην εἴδησιν περὶ τοῦ χριστιανισμοῦ διέδωκαν Ἕλληνες αἰχμάλωτοι κληρικοὶ καὶ μοναχοὶ κατὰ τοὺς μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν Βυζαντινῶν πολέμους κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Θ' αἰῶνος. Ἀλλὰ κυρίως ἡ ἐπιστροφὴ αὐτῶν συνέβη ἐπὶ τοῦ βασιλέως αὐτῶν Βογόριδος, οὗ ἡ ἀδελφὴ ὑπῆρξεν αἰχμάλωτος ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀφοῦ δ' ἐκεῖ ἀνετράφη χριστιανικῶς, ἀπελευθερωθεῖσα ἦλθε πρὸς τὸν ἑαυτῆς ἀδελφόν. Μετ' αὐτῆς ἐργασθεὶς ὁ ἐκ Θεσσαλονίκης μοναχὸς Μεθόδιος, ἐπέτυχε νὰ ἐπιστρέψῃ καὶ αὐτὸν τὸν Βόγοριν εἰς τὴν νέαν πίστιν, ὅστις ἐδέξατο τὸ βάπτισμα κατὰ τὸ 863—864, μετονομασθεὶς Μιχαὴλ κατὰ τὸ ὄνομα τοῦ ἀναδόχου αὐτοῦ αὐτοκράτορος Μιχαήλ. Ὁ Φώτιος, ὅστις ἦτο ὁ κύριος μοχλὸς τῶν ἐνεργειῶν τούτων, καθὼς εἰργάζετο καὶ περὶ ἐξαπλώσεως τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν Ῥωσσίᾳ, Μεσοποταμίᾳ καὶ Ἀσσυρίᾳ, ἔν τινι σωζομένῃ αὐτοῦ ἐπιστολῇ πρὸς τὸν νεοφώτιστον Βόγοριν[1]), ἐκθέτει αὐτῷ τὰ κυριώτερα τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ ἠθικῆς ἄρθρα, καὶ διαγράφει μετὰ ἀξιοθαυμάστου περινοίας τὰ καθήκοντα τοῦ χριστιανοῦ ἡγεμόνος. Οὕτως ἱερεῖς τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας καθίδρυσαν τὴν ἐν

σεως, δὲν θὰ εὕρῃ παράδοξον τὸ ὅτι ὁ Μιχαὴλ βάρβαρον τὴν δύσιν ἀποκαλεῖ. Καὶ ὁ Φώτιος οὕτως ἐφρόνει περὶ τῶν τότε δυτικῶν, τὴν γνώμην δὲ ταύτην ἐκφράζει ἔν τινι ἐπιστολῇ (84 κατὰ Montac.) πρὸς μοναχόν τινα ἐκ τῆς δύσεως, λέγων· «Οὐδὲν θαυμαστὸν εἰ καὶ σὺ τὸ γένος ἕλκων ἐξ ἑσπερίας, οὐδὲν οὔτε σῶφρον λέγειν ἔχεις, οὔτε διαπράττεσθαι».

(1) Ἐπιστ. 6 κατὰ ἔκδ. Βαλέττα.

Βουλγαρίᾳ ἐκκλησίαν. Ἀλλ' ὁ εὐμετάβολος Βόγορις, τὴν ἀπὸ τοῦ ἐγγὺς κειμένου Βυζαντίου ἐκκλησιαστικὴν ἐξάρτησιν φοβούμενος, ἢ ὅπως προσελκύσῃ τὴν εὔνοιαν τοῦ αὐτοκράτορος τῶν Γερμανῶν Λουδοβίκου τοῦ Γερμανοῦ[1]), ἀπεφάσισεν αἴφνης νὰ στραφῇ πρὸς τὴν δύσιν καὶ ἐζήτησε νὰ συνάψῃ ἐκκλησιαστικὰς σχέσεις πρὸς αὐτήν. Ὁ Νικόλαος ὁ πάντοτε σπουδάζων νὰ ἐπεκτείνῃ δι' οἱουδήποτε τρόπου τὸ κράτος αὐτοῦ, μηδόλως ἀναλογισθεὶς, ὅτι ἡ ἐκκλησία τῆς Βουλγαρίας ὡς ἱδρυθεῖσα ὑπὸ βυζαντινῶν ἀποστόλων, ἀνῆκε φυσικῶς εἰς τὴν πατριαρχικὴν περιφέρειαν Κωνσταντινουπόλεως, ὅπου περιελαμβάνοντο αἱ χῶραι αὗται καὶ πρὶν καταλάβωσιν αὐτὰς οἱ ἀπὸ βορρᾶ εἰσβαλόντες Βούλγαροι, πέμπει λατίνους κληρικοὺς εἰς Βουλγαρίαν, οἵτινες ἐκδιώξαντες τοὺς ἀνατολικοὺς ἱερεῖς ἐκεῖθεν, ἤρξαντο νὰ ἀνατρέπωσι πᾶσαν τὴν ἐκεῖ εἰσαχθεῖσαν τάξιν τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, καὶ νὰ μεταρρυθμίζωσι τὰ πάντα κατὰ τὸν ῥωμαϊκὸν τύπον· εἰσήγαγον τὴν νηστείαν τοῦ σαββάτου· ἀπέκοψαν μέρος τῶν νηστειῶν· ἐκήρυττον τὸν νόμιμον γάμον τῶν ἱερέων ἀνίερον· ἀπεδοκίμαζον τὸ μύρον τὸ παρὰ πρεσβυτέρων διδόμενον· καὶ εἰσήγαγον εἰς τὸ σύμβολον τὴν προσθήκην τοῦ Filioque, τὴν ἐν τῇ δύσει σχεδὸν πανταχοῦ τότε δεκτὴν γενομένην. Πρὸς τὸν Βόγοριν δὲ γράφων ὁ Νικόλαος, ἐπαναλαμβάνει τὰς αὐτὰς ὑπὲρ τῆς ἕδρας αὐτοῦ ὑπερμέτρους ἀξιώσεις, σπουδάζει δὲ τοὐναντίον νὰ ταπεινώσῃ τὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως· ὁ θρόνος τῆς Ῥώμης εἶναι κατ' αὐτὸν ἡ μόνη πηγὴ τοῦ ἐπισκοπικοῦ ἀξιώματος· διὰ τοῦτο μόνον ἡ Ῥώμη ἠδύνατο νὰ πέμψῃ τοῖς Βουλγάροις ἐπίσκοπον· ἀπ' αὐτῆς δὲ ἔπρεπε νὰ λάβωσι καὶ τὴν διδασκαλίαν· διότι μόνον ἐκεῖ διετηρήθη αὕτη καθαρὰ, καθόσον ὁ ἅγιος Πέτρος ζῇ ἐν αὐτῇ αἰωνίως, παρέχει δὲ τὴν ἀλήθειαν τῆς πίστεως τοῖς ζητοῦσιν αὐτήν· ἡ ἁγία ῥωμαϊκὴ ἐκκλησία ὑπῆρξε πάντοτε ἄνευ κηλίδος!

Μετὰ τῶν πρὸς τὸν Βόγοριν ἀπεσταλμένων ἔπεμψεν ὁ Νικόλαος καὶ τρεῖς ἄλλους ἀντιπροσώπους αὐτοῦ εἰς Κωνσταντινού-

(1) Κατὰ τὸν Guettée.

πολιν μετὰ 8 ἐπιστολῶν ὑπὸ χρονολογίαν 13 νοεμβρίου τοῦ 866, αἵτινες εἶναι πᾶσαι τρανώτατα μνημεῖα παπικῆς ἀλαζονείας[1]). Ἐν αὐταῖς ἀπειλεῖ τὸν Μιχαὴλ, ὅτι ἤθελε καύσει τὴν πρὸς αὐτὸν ἐπιστολὴν ταύτην ἐναντίον τῶν ῥωμαϊκῶν προνομίων, ἐὰν δὲν ἤθελεν ἀποκηρύξει αὐτὴν αὐτός. Γράφων δὲ πρὸς τὸν κλῆρον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καθαιρεῖ πάντας τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ Φωτίου καὶ ἀποκαθιστᾷ ἐν τοῖς ἀξιώμασιν αὐτῶν τοὺς φίλους τοῦ Ἰγνατίου. Τῷ Βάρδᾳ ἐκφράζει τὴν λύπην αὐτοῦ, διότι διέψευσε τὰς ὡραίας ἐλπίδας, ἃς ἐστήριζεν ἐπὶ τῆς εὐσεβείας του. Τῷ δὲ Ἰγνατίῳ ἀναγγέλλει, ὅτι ἀποκαθιστᾷ αὐτὸν εἰς τὸν θρόνον του, καὶ ὅτι ἀνεθεμάτισε τὸν Φώτιον καὶ τοὺς ὀπαδούς του. Τὴν αὐτοκράτειραν Θεοδώραν κολακεύων ἐπαινεῖ, ὅτι ἔλαβε μέρος ὑπὲρ τοῦ Ἰγνατίου καὶ ὑποστηρίζει ἔτι αὐτόν. Παρακαλεῖ δὲ καὶ τὴν αὐτοκράτειραν Εὐδοξίαν νὰ ὑποστηρίζῃ παρὰ τῷ αὐτοκράτορι τὸν Ἰγνάτιον. Τοῖς συγκλητικοῖς τέλος παραγγέλλει νὰ χωρισθῶσιν ἀπὸ τῆς μετὰ τοῦ Φωτίου κοινωνίας καὶ νὰ κηρυχθῶσι ὑπὲρ τοῦ Ἰγνατίου. Ἡ πρὸς τὸν Φώτιον ἐπιστολὴ, ἡ τρίτη ἐν τῇ συλλογῇ, εἶναι ἀξία ἰδιαιτέρας μνείας· ἐν αὐτῇ δίδει ὁ Νικόλαος τῷ Φωτίῳ μόνον τὸν τίτλον τοῦ ἀνθρώπου. Nicolaus etc. ...viro Photio! Κατηγορεῖ δ' αὐτὸν, ὅτι ἀναισχύντως παρεβίασε τοὺς ἱεροὺς κανόνας καὶ τοὺς ὅρους τῶν συνόδων καὶ τὰ θεῖα παραγγέλματα· ὀνομάζει αὐτὸν κλέπτην καί τι πλέον· βεβαιοῖ δὲ, ὅτι δύναταί τις νὰ ἀποκαλέσῃ αὐτὸν φονέα, ἔχιδναν, Χάμ, Ἰούδαν, καὶ τελευταῖον ἀπειλεῖ αὐτὸν, ὅτι θὰ ἐξεσφενδονίσῃ κατ' αὐτοῦ τὸν ἀφορισμὸν, ὅστις θὰ διαρκέσῃ μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ!

Μετὰ τοιαύτην ἀλαζονικὴν συμπεριφορὰν, μετὰ τοιαύτας ἐπιστολὰς, μετὰ τοιαύτην περιφρόνησιν πρὸς τοὺς πατριάρχας καὶ τοὺς ἐπισκόπους τῆς ἀνατολῆς καὶ τὰς συνόδους αὐτῶν, μετὰ τὴν ἐν τῇ Βουλγαρίᾳ ἐπέμβασιν τοῦ Νικολάου, τί ὤφειλεν ὁ Φώτιος νὰ πράξῃ; Ἡ τιμὴ καὶ ἡ ἀνεξαρτησία τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ἠπειλοῦντο προφανῶς. Ἐὰν ὁ Φώτιος ἐσίγα, ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία θὰ ὑπεδουλοῦτο ἀφεύκτως τῷ παπισμῷ· αἱ παραδόσεις αὐτῆς θὰ ἐθυσιάζοντο· τὸ λαμπρὸν παρελθόν της θὰ ἐπροδίδετο· τὸ

(1) Αὐτόθι.

μέλλον αὐτῆς θὰ ἐνεταφιάζετο. Ἔπρεπε νὰ ῥιφθῇ ὁ περὶ τῶν ὅλων κύβος· ἡ παπικὴ ἀλαζονεία ἔπρεπε νὰ ῥαπισθῇ· αἱ δεσποτικαὶ ἀξιώσεις τῆς Ῥώμης ἅπαξ διὰ παντὸς νὰ ἀποκρουσθῶσιν ἐπισήμως ὑπὸ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, νὰ κηρυχθῇ δὲ ἡ ἀνεξαρτησία ταύτης ἡ ἐπὶ τῶν παραδόσεων 9 ὅλων αἰώνων στηριζομένη. Τοῦτο πράξας ὁ Φώτιος, ἀπέβη ὁ σωτὴρ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ φοβεροῦ ἐκείνου ἐκ τοῦ παπισμοῦ κινδύνου.

Ἡ εἰρηνικὴ καὶ ἡπία γλῶσσα, ἣν μέχρι τότε ὁ Φώτιος εἶχε μεταχειρισθῆ ἀπέναντι τῆς Ῥώμης, καὶ ἥτις οὐδόλως ἠδυνήθη νὰ σωφρονίσῃ τοὺς ἐπισκόπους αὐτῆς, ἦτο πλέον ἀκατάλληλος· ὁ Φώτιος ἔπρεπε νῦν νὰ λαλήσῃ τὴν γλῶσσαν τῆς τόλμης καὶ νὰ στηλιτεύσῃ πικρῶς τοὺς ἕνεκα ἐγωϊστικῶν συμφερόντων διαταράσσοντας τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἑνότητα. Ἐν τοιαύτῃ γλώσσῃ γράφει τὴν περίφημον ἐγκύκλιον αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἀρχιερατικοὺς θρόνους ἁπάσης τῆς ἀνατολῆς, δι' ἧς δεικνύων τὸν μέγαν κίνδυνον τὸν ἀπὸ τῆς δύσεως ἀπειλούμενον, διηγούμενος δὲ τὰ ἐν τῇ Βουλγαρίᾳ γενόμενα καὶ τὴν ἐκεῖ ὑπὸ τῶν λατίνων ἐξύβρισιν καὶ καταπάτησιν τῶν δογμάτων καὶ τῶν ἐθίμων τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, προσκαλεῖ τοὺς ἐπισκόπους τῆς ἀνατολῆς εἰς γενικὴν σύνοδον, ἵνα ἐκ συμφώνου προνοήσωσι περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων. Μεταξὺ τῶν ἄλλων ἀναγινώσκονται ἐν τῇ ἱστορικῇ ταύτῃ ἐγκυκλίῳ καὶ τὰ ἑπόμενα· «Οὔπω γὰρ ἐκείνου τοῦ ἔθνους (τῶν Βουλγάρων) οὐδ' εἰς δύο ἐνιαυτοὺς τὴν ὀρθὴν τῶν χριστιανῶν τιμῶντος θρησκείαν, ἄνδρες δυσσεβεῖς καὶ ἀποτρόπαιοι, ἄνδρες ἐκ τοῦ σκότους ἀναδύντες (τῆς γὰρ ἑσπερίας μοίρας ὑπῆρχον γεννήματα), οἵμοι πῶς τὸ ὑπόλοιπον ἐκδιηγήσομαι, οὗτοι πρὸς τὸ νεοπαγὲς εἰς εὐσέβειαν καὶ νεοσύστατον ἔθνος, ὥσπερ κεραυνὸς ἢ σεισμὸς ἢ χαλάζης πλῆθος, μᾶλλον δὲ οἰκειότερον εἰπεῖν, ὡς περ ἄγριος μονιὸς ἐμπηδήσαντες, τὸν ἀμπελῶνα τοῦ Κυρίου τὸν ἠγαπημένον καὶ νεόφυτον καὶ ποσὶ καὶ ὀδοῦσιν, ἤ τοι τρίβοις αἰσχρᾶς πολιτείας καὶ διαφθορᾶς δογμάτων κατανεμησάμενοι, ἐλυμήναντο· ἀπὸ γὰρ τῶν ὀρθῶν καὶ καθαρῶν δογμάτων καὶ τῆς τῶν χριστιανῶν ἀμωμήτου πίστεως παραφθείρειν τούτους καὶ ὑποσπᾶν κατεπανουργήσαντο. Καὶ πρῶτον μὲν αὐτοὺς ἐκθέσμως

εἰς τὴν τῶν *σαββάτων νηστείαν* μετέστησαν. Οἶδε δὲ καὶ ἡ μικρὰ τῶν παραδοθέντων ἀθέτησις καὶ πρὸς ὅλην τοῦ δόγματος ἐπιτρέψαι καταφρόνησιν. Ἔπειτα δὲ τὴν *τῶν νηστειῶν πρώτην ἑβδομάδα* τῆς ἄλλης νηστείας *περικόψαντες*, εἰς γαλακτοποσίας καὶ τυροῦ τροφὴν καὶ τὴν τῶν ὁμοίων ἀδηφαγίαν καθείλκυσαν, ἐντεῦθεν αὐτοῖς τὴν ὁδὸν τῶν παραβάσεων ἐμπλατύνοντες, καὶ τῆς εὐθείας τρίβου καὶ βασιλικῆς διαστρέφοντες. Καὶ δὴ καὶ τοὺς *ἐνθέσμῳ γάμῳ πρεσβυτέρους* διαπρέποντας οἱ πολλὰς κόρας χωρὶς ἀνδρὸς γυναῖκας δεικνύοντες καὶ γυναῖκας παῖδας ἐκτρεφούσας, ὧν οὐκ ἔστι πατέρα θεάσασθαι, οὗτοι τοὺς ὡς ἀληθῶς Θεοῦ ἱερεῖς μυσάττεσθαί τε καὶ ἀποστρέφεσθαι παρεσκεύασαν, τῆς Μανοῦ γεωργίας ἐν αὐτοῖς τὰ σπέρματα κατασπείροντες καὶ ψυχὰς ἄρτι βλαστάνειν ἀρξαμένας τὸν σπόρον τῆς εὐσεβείας τῇ τῶν ζιζανίων ἐπισπορᾷ λυμαινόμενοι. Ἀλλά γε δὴ καὶ τοὺς ὑπὸ *πρεσβυτέρων μύρῳ* χρισθέντας ἀναμυρίζειν αὐτοὶ οὐ πεφρίκασιν, ἐπισκόπους ἑαυτοὺς ἀναγορεύοντες, καὶ τὸ τῶν πρεσβυτέρων χρίσμα ἄχρηστον εἶναι καὶ εἰς μάτην ἐπιτελεῖσθαι τερατευόμενοι. Ἀλλὰ γὰρ οὐχὶ μόνον εἰς ταῦτα παρανομεῖν ἐξηνέχθησαν, ἀλλὰ καὶ εἴ τις κακῶν ἐστιν κορωνὶς, εἰς ταύτην ἀνέδραμον. Πρὸς γάρ τοι τοῖς εἰρημένοις ἀτοπήμασι καὶ τὸ ἱερὸν καὶ ἅγιον *σύμβολον*, ὃ πᾶσι τοῖς συνοδικοῖς καὶ οἰκουμενικοῖς ψηφίσμασιν ἄμαχον ἔχει τὴν ἰσχὺν, νόθοις λογισμοῖς καὶ παρεγγράπτοις λόγοις καὶ θράσους ὑπερβολῇ κιβδηλεύειν ἐπεχείρησαν, ὧ τῶν τοῦ πονηροῦ μηχανημάτων, τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐκ ἐκ τοῦ πατρὸς μόνον, ἀλλά γε καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι καινολογήσαντες.— Καὶ γὰρ δὴ καὶ ἀπὸ τῶν τῆς Ἰταλίας μερῶν συνοδική τις ἐπιστολὴ πρὸς ἡμᾶς ἀναπεφοίτηκεν, ἀρρήτων ἐγκλημάτων γέμουσα, ἅτινα κατὰ τοῦ οἰκείου αὐτῶν *ἐπισκόπου* οἱ *τὴν Ἰταλίαν* οἰκοῦντες μετὰ πολλῆς κατακρίσεως καὶ ὅρκων μυρίων διεπέμψαντο μὴ παριδεῖν αὐτοὺς οὕτως οἰκτρῶς ὀλλυμένους καὶ ὑπὸ *τηλικαύτης βαρείας* πιεζομένους *τυραννίδος* καὶ τοὺς ἱερατικοὺς νόμους ὑβριζομένους καὶ πάντας θεσμοὺς ἐκκλησίας ἀνατρεπομένους[1])». Τοιαύτη ἦτο ἡ ἐγκύκλιος τοῦ Φωτίου, πλήρης δυ-

(1) Παρὰ Montac. ἐκδ. ἐπιστ. 2.

νάμεως καὶ ζήλου· διότι προῦκειτο περὶ τῆς ὑβριζομένης καὶ περιφρονουμένης ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Ἡ σύνοδος, εἰς ἣν προσεκλήθησαν οἱ ἐπίσκοποι τῆς ἀνατολῆς διὰ τῆς ἐγκυκλίου ταύτης συνῆλθε τῷ ἔτει 867. Παρευρέθησαν δ' ἐν αὐτῇ οἱ ἀπεσταλμένοι τῶν πατριαρχῶν τῆς ἀνατολῆς, πληθὺς μεγάλη ἐπισκόπων, ἱερέων καὶ μοναχῶν, οἱ αὐτοκράτορες Μιχαὴλ καὶ Βασίλειος (ὁ τελευταῖος εἶχε προσληφθῆ εἰς τὴν ἀρχὴν ἀντὶ τοῦ φονευθέντος Βάρδα) καὶ ἡ σύγκλητος. Ἡ σύνοδος αὕτη, μία τῶν πολυαριθμοτέρων ἐκ τῶν χρόνων ἐκείνων, (διότι τὰ πρακτικὰ αὐτῆς, ἅτινα ἐξηφανίσθησαν μετὰ ταῦτα κατ' ἀπαίτησιν τοῦ πάπα, ὅπως θέλομεν ἰδεῖ κατωτέρω, ἔφερον χιλίας περίπου ὑπογραφάς!) μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ὑβριστικῶν ἐπιστολῶν τοῦ πάπα Νικολάου, θεωρήσασα τοῦτον ἀνάξιον τοῦ ἐπισκοπικοῦ ἀξιώματος, ἀφώρισεν αὐτὸν καὶ ἀνεθεμάτισε. Τὸ σχίσμα ἤρξατο. Ἐν τῇ συνόδῳ ταύτῃ διεξεδίκησεν ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία τὰ ἑαυτῆς δίκαια, διὰ δὲ τῆς καθαιρέσεως τοῦ πάπα, τοῦ ζητήσαντος νὰ ὑποτάξῃ αὐτὴν, ἐξεδήλωσε τὴν αὐτονομίαν καὶ ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς. Ὁ Φώτιος ἐθριάμβευσεν. Ἀλλ' ὅμως οὐχὶ ὁριστικῶς. Νέοι ἀγῶνες περιέμενον αὐτόν· διότι αἴφνης τὰ πράγματα μεταβάλλονται. Βασίλειος ὁ Μακεδὼν φονεύσας τὸν Μιχαὴλ καὶ μονοκράτωρ ἀναδειχθεὶς, ἐπειδὴ ἠλέγχετο ὑπὸ τοῦ Φωτίου διὰ τὸν φόνον τοῦτον καὶ ἐκωλύθη ἔν τινι ἑορτῇ παρ' αὐτοῦ ἀπὸ τῆς κοινωνίας τῶν μυστηρίων, καθὼς διηγοῦνται Συμεὼν ὁ Μάγιστρος, Λέων ὁ Γραμματικὸς, ἐχθροὶ ἄλλως τοῦ Φωτίου ὄντες, καὶ ὁ Ζωναρᾶς, ἢ καὶ διὰ πολιτικοὺς λόγους, διότι οἱ περὶ τὸν Φώτιον ἦσαν προσκείμενοι τῷ Μιχαὴλ, καταβιβάζει ἀπὸ τῆς πατριαρχείας τὸν Φώτιον, καὶ ἀναβιβάζει τὸ δεύτερον τὸν Ἰγνάτιον. Ἵνα δὲ ἐνισχύσῃ τοῦτον ἐν τῇ ἀρχῇ, ἐπικαλεῖται δι' ἐπιστολῶν καὶ ἀπεσταλμένων τὴν συνδρομὴν τοῦ πάπα Ἀδριανοῦ τοῦ Β', τοῦ διαδεξαμένου τὸν Νικόλαον καὶ ἐν τῇ ἀρχῇ καὶ ἐν ταῖς δεσποτικαῖς τάσεσιν αὐτοῦ. Ἡ ἀπροσδόκητος αὕτη μεταβολὴ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπλήρωσε χαρᾶς τοὺς ἐν Ῥώμῃ. Ὁ Ἰγνάτιος καὶ πάλιν ἵνα διατηρήσῃ τὴν πατριαρχικὴν ἐξουσίαν, ταπεινόνει καὶ ἐξευτελίζει πρὸς τὸν πάπαν γράφων καὶ ἑαυτὸν καὶ τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν. Ὁ

Ἀδριανὸς τὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει μαθών, ἐν συνόδῳ ἐν Ῥώμῃ γενομένῃ τῷ 868 κατακρίνει τὸν Φώτιον καὶ τὴν σύνοδον τοῦ 867, τὴν κατακρίνασαν τὸν Νικόλαον. Ἡ σύνοδος αὕτη πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐθέσπισεν, ὅτι ὁ πάπας κρίνει πάντας τοὺς ἐπισκόπους, αὐτὸν ὅμως οὐδεὶς δύναται νὰ δικάσῃ! Ἀπεφάσισε δὲ ὁ Νικόλαος νὰ γίνῃ καὶ νέα τις γενικὴ σύνοδος ἐν Κωνσταντινουπόλει ἵνα ἀποκηρύξῃ τὴν προηγηθεῖσαν καὶ κατακρίνῃ τὸν Φώτιον. Τῷ 869 φαίνονται πάλιν παπικοὶ ἀπεσταλμένοι ἐν τῇ ἀνατολῇ ἵνα παραστῶσιν ἐν τῇ συγκροτηθησομένῃ συνόδῳ, κομίζοντες ἐπιστολὰς πρὸς τὸν αὐτοκράτορα καὶ τὸν Ἰγνάτιον. Ἐν τῇ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα ἐπιστολῇ λέγει πρὸς τοῖς ἄλλοις ὁ Ἀδριανὸς καὶ τάδε· «*Θέλομεν* νὰ συγκροτήσητε πολυάριθμον σύνοδον, ἧς μέλλουσι νὰ προεδρεύσωσιν οἱ ἡμέτεροι ἀπεσταλμένοι καὶ ἐν ᾗ θέλουσι κριθῇ πάντες. Ἐν τῇ συνόδῳ ταύτῃ *διατάσσομεν* νὰ καῶσι πάντα τὰ ἀντίγραφα τῶν πρακτικῶν τῆς κατὰ τῆς ἁγίας ἕδρας γενομένης ψευδοῦς συνόδου, καὶ νὰ ἀπαγορευθῇ ἐπὶ ποινῇ ἀναθέματος πᾶσα διάσωσις αὐτῶν[1])». Ἀποκηρύττει ἔπειτα τοὺς λατίνους ἐκείνους κληρικοὺς τοὺς ποιήσαντας ἔκκλησιν πρὸς τὸν Φώτιον κατὰ τοῦ Νικολάου. Εἰς τὰς ἐπιστολὰς ταύτας προσέθηκεν ὁ Ἀδριανὸς καὶ τύπον τινά, ὅστις ἔπρεπε νὰ ὑπογραφῇ παρὰ πάντων τῶν μελῶν τῆς συνόδου, καὶ δι' οὗ ὑπεχρεοῦντο πάντες νὰ ἀναγνωρίσωσιν αὐτὸν *ὡς ἀνώτατον ἐπίσκοπον τῆς ἀνατολῆς καὶ καθολικὸν πάπαν*. Ἡ σύνοδος τοῦ 869 ἤρξατο τῶν συνεδριάσεων αὐτῆς μετὰ μόνον 12 ἐπισκόπων ἐχθρῶν τοῦ Φωτίου, ἐν οἷς καὶ πλαστοὶ ἀπεσταλμένοι τῶν πατριαρχῶν τῆς ἀνατολῆς! Κατὰ τὴν τρίτην συνεδρίασιν ἦσαν ἔτι μόνον 24, μόλις δὲ μετὰ πολλὰς προσπαθείας τοῦ Βασιλείου ἠδυνήθησαν νὰ συνέλθωσιν 100 ἐν ταῖς τελευταίαις συνεδριάσεσι, πάλιν ὀλίγιστοι, ἐὰν λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν, ὅτι τὸ πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως ἠρίθμει τότε πλείονας τῶν 600 ἐπισκόπων. Τὸ μέγιστον μέρος τῶν ἐπισκόπων τούτων ἠρνήθη ἄρα νὰ συμμετάσχῃ τῆς κατὰ τοῦ Φωτίου συνόδου. Ἐν τῇ συνόδῳ ὑπερησπίσθησαν τὸν

(1) Ἐν τῇ συλλογῇ τῶν πρακτικῶν τῶν συνόδ. ὑπὸ Labbe T. VIII.

Φώτιον πολλοὶ τῶν ἐπισκόπων, ἰδίως δὲ Ζαχαρίας ὁ Χαλκηδόνος καὶ ὁ Ἡρακλείας Ἰωάννης. Ὁ πρῶτος ἐκήρυξεν ἐν ὀνόματι τῆς μερίδος τοῦ Φωτίου, ὅτι οὐδεμία ἀπόφασις εἰς τοὺς κανόνας τῆς ἐκκλησίας ἀντιβαίνουσα εἶναι ἔγκυρος, καὶ ὅτι οὐδεὶς ὑποχρεοῦται νὰ ὑπακούσῃ εἰς σύνοδον πράττουσαν παρὰ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς θεσμούς· οἱ κανόνες, εἶπεν, ἄρχουσι καὶ τῶν πατριαρχῶν καὶ πάντων τῶν ἐπισκόπων. Προσήγαγε δὲ καὶ παραδείγματα ἀποδεικνύοντα, ὅτι αἱ ἀποφάσεις τῶν ῥωμαίων ἐπισκόπων, αἱ ἀντιβαίνουσαι εἰς τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς νόμους ἀπερρίφθησαν. Τέλος ὑπερήσπισε καὶ τὴν ἀπὸ λαϊκοῦ ἐκλογὴν τοῦ Φωτίου δι' ἀρχαιοτέρων παραδειγμάτων[1]). Ὁ δὲ Ἡρακλείας, ὅτε ἀπήτησαν παρὰ τῶν φίλων τοῦ Φωτίου νὰ κατακρίνωσιν αὐτὸν, εἶπεν, ὅτι εἶναι κατακεκριμένος ὁ τὸν ἑαυτοῦ πατριάρχην κατακρίνων[2]). Ὁ δὲ Φώτιος κατὰ τὴν ὁμολογίαν καὶ αὐτῶν τῶν ἐχθρῶν του προσηνέχθη καὶ κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην λίαν ἀξιοπρεπῶς[3]). Προσκληθεὶς (οὐχὶ διὰ κληρικῶν, ἀλλὰ διὰ λαϊκῶν πρὸς περιφρόνησιν) νὰ παρουσιασθῇ εἰς τὴν σύνοδον, ἐδήλωσεν, ὅτι ἔχει ἀπόφασιν νὰ σιγήσῃ, ἐπειπὼν τοὺς λόγους τοῦ ψαλμοῦ κθ', 1· «Ἐπὶ σοὶ, Κύριε, ἤλπισα, μὴ καταισχυνθείην εἰς τὸν αἰῶνα, ἐν τῇ δικαιοσύνῃ σου ῥῦσαί με καὶ ἐξελοῦ με». Τέλος ὅμως ἤγαγον αὐτὸν διὰ τῆς βίας ἐν τῇ πέμπτῃ συνεδριάσει, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ ἐπέμενεν εἰς τὴν ἀπόλυτον σιγήν. Παρακινούμενος δὲ νὰ εἴπῃ, τί ἠδύνατο νὰ ἀντιτάξῃ πρὸς δικαίωσίν του, ἀπήντησεν, ὅτι μόνον παρὰ τῷ Θεῷ μέλλει νὰ εὕρῃ τὴν δικαίωσίν του· «Τὰ ἐμὰ δίκαια οὐκ εἰσὶν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ». Τὸ κατ' αὐτοῦ ἐκφωνηθὲν ἀνάθεμα τῆς συνόδου ἤκουσεν ὁ Φώτιος μετὰ ἀταραξίας μαρτυρούσης μεγάλην ψυχήν. Ὁ Φώτιος ἐγίνωσκεν ὅτι τὰ ἄδικα ἀναθέματα ἐπαναπίπτουσιν ἐπ' ἐκείνους, οἵτινες ἐκφράζουσιν αὐτὰ, συντελοῦντα εἰς τὴν δόξαν ἐκείνων, καθ' ὧν ἀδίκως ἐκσφενδονίζονται[4]). Ἡ σύνοδος

(1) Harduin. VI, 1058.

(2) Αὐτόθι VI, 1066.

(3) Καὶ ὁ Νέανδρος, ὅστις ἄλλως κρίνει περὶ Φωτίου δυσμενῶς ὁμολογεῖ τοῦτο KGeschichte IV, 617.

(4) Ἐπις. 115 κατὰ Montac.

μετὰ τὸ ἀνάθεμα κατὰ τοῦ Φωτίου ἀπεκήρυξε τὴν κατὰ τοῦ Νικολάου γενομένην σύνοδον τοῦ 867, διατάξασα τὴν καταστροφὴν τῶν πρακτικῶν αὐτῆς, διὰ δὲ τῶν κανόνων αὐτῆς ἀνεγνώρισε τὸν πάπαν ἀνώτατον καὶ ἀπεριόριστον ἄρχοντα καὶ δικαστὴν τῆς ἐκκλησίας, ὑπερκείμενον καὶ αὐτῶν τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων. Οὕτως ὁ κα' αὐτῆς κανὼν ὁρίζει, ὅτι «ἐὰν ἤθελε συγκροτηθῆ οἰκουμενικὴ σύνοδος, ἠγείρετο δ' ἐν αὐτῇ περὶ τῆς ἁγιωτάτης τῶν Ῥωμαίων ἐκκλησίας ἀμφιβολία τις καὶ συζήτησις, πρέπει μετὰ τοῦ ἀνήκοντος σεβασμοῦ νὰ ζητῶνται πληροφορίαι καὶ νὰ λαμβάνηται παρ' αὐτῆς ἡ λύσις (solutionem accipere!), μηδέποτε δὲ αὐθαδῶς νὰ ἀποφαίνηται ἡ σύνοδος κατὰ τῶν μεγίστων τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης ἀρχιερέων[1])». Ἰδοὺ ποῦ κατέρριψαν τὸ ἀξίωμα τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, τὸ ἀξίωμα καὶ αὐτῶν τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων, οἱ περὶ τὸν Ἰγνάτιον[2]) ἐν τῇ συνόδῳ ταύτῃ ! Μόνον ἐν τοῖς περὶ Βουλγαρίαι, τὴν ὁποίαν ἀπῄτει ὁ Ἀδριανὸς, ἂν καὶ ἀπεσταλμένοι Βούλγαροι εἶχον ἤδη δηλώσει, ὅτι οἱ Βούλγαροι ἐπεθύμουν πάλιν νὰ ἀνανεώσωσι τὴν μετὰ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ἕνωσίν των, δὲν ἐνέδωκεν ἡ ἄλλως τοσοῦτον δουλόφρων δειχθεῖσα αὕτη σύνοδος τῷ πάπᾳ, διότι οὕτως ἠθέλησεν ὁ Βασίλειος. Οἱ ἐπίσκοποι ἀπεφάνθησαν, ὅτι ἡ Βουλγαρία ἀνήκει κατὰ τὸ δίκαιον εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον Κωνσταντινουπόλεως, διότι αἱ ἐπαρχίαι, ἃς ἐκυρίευσαν οἱ Βούλγαροι, ἀνέκαθεν ἀνῆκον εἰς τὸ βυζαντινὸν κράτος, ἐκκλησιαστικῶς δὲ ἀπετέλουν μέρος τῆς πατριαρχικῆς περιφερείας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ διότι ἐν ταῖς χώραις ταύταις Ἕλληνες ἱερεῖς ἐδίδαξαν τοὺς Βουλγάρους τὸν χριστιανισμόν. Εἰς μάτην

(1) Si Synodus universalis fuerit congregata, et facta fuerit etiam de sancta Romanorum ecclesia quaevis ambiguitas et controversia, oportet venerabiliter et cum convenienti reverentia de proposita quaestione sciscitari et s o l u t i o n e m a c c i p e r e..... non autem audacter sententiam dicere contra snmmos senioris Romae Pontifices Παρὰ Mansi VI.

(2) Καὶ ὅμως καὶ τῶν ἡμετέρων τινὲς ἔκριναν εὐμενῶς περὶ Ἰγνατίου. Ὅρα Κ. Π α π α ρ ρ η γ ο π ο ύ λ ο υ Ἱστορ. ἑλλ. ἔθνους τόμ. Δ'.

διεμαρτυρήθησαν οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ πάπα, λέγοντες, ὅτι ἡ ἁγία ἕδρα τῆς Ῥώμης δὲν κατέστησε τοὺς ἐπισκόπους τῆς συνόδου ταύτης κριτὰς ἑαυτοῦ, διότι μόνος αὐτὸς ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ κρίνῃ πάντας τοὺς ἐπισκόπους, καὶ διὰ τοῦτο καταφρονεῖ πᾶσαν ἀπόφασιν τῆς συνόδου ἐναντίον τῆς γνωστῆς θελήσεώς του. Τὰ πρακτικὰ τῆς συνόδου ταύτης, σταλέντα εἰς Ῥώμην, ἁρπάγησαν καθ' ὁδὸν ὑπὸ σλάβων λῃστῶν, σώζονται δὲ ἓν τινι λατινικῇ μεταφράσει Ἀναστασίου τοῦ Βιβλιοθηκαρίου, ὅστις ἦτο παρὼν ἐν τῇ συνόδῳ ὡς ἀπεσταλμένος τοῦ αὐτοκράτορος Λουδοβίκου τοῦ Β'. Ὑπάρχει δὲ καὶ ἑλληνική τις ἔκδοσις αὐτῶν ἐν πολλοῖς διάφορος τῆς τοῦ Ἀναστασίου, κατ' οὐσίαν ὅμως σύμφωνος, περιέχουσα καὶ τὸν ἄνω ἐκτεθέντα κανόνα, τὸν ὑποδουλοῦντα τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν καὶ αὐτὰς τὰς οἰκουμενικὰς συνόδους τῷ πάπᾳ.

Μετὰ τὰ ἐν τῇ συνόδῳ γενόμενα ὁ μὲν Φώτιος ἀπεδιώχθη καὶ ὑφίστατο τὰ πάνδεινα ἐν τῇ φυλακῇ· αἱ μετὰ τῶν φίλων αὐτοῦ συνεντεύξεις ἀπηγορεύθησαν αὐτῷ· εἰς κληρικοὺς καὶ μοναχούς, μεθ' ὧν ἠδύνατο νὰ συμπροσεύχηται, δὲν ἐπετρέπετο νὰ ἐπισκέπτωνται αὐτόν· περὶ ἑαυτὸν ἔβλεπε μόνον τοὺς φρουροῦντας στρατιώτας· ἀσθενῶν δὲ ἐπὶ τριάκοντα ὅλας ἡμέρας, ἐστερήθη καὶ αὐτῆς τῆς ἰατρικῆς θεραπείας· τὸ δὲ αὐτῷ ἀλγεινότατον ὑπῆρξεν ὅτι πρὸς ἔτι μείζονα τιμωρίαν ἀφῄρεσαν ἀπ' αὐτοῦ καὶ τὰ βιβλία ἵνα μὴ ἔχῃ καὶ τὴν ἐντεῦθεν ἀνακούφισιν[1]). Ἀλλὰ καὶ αἱ σχέσεις τοῦ Ἰγνατίου πρὸς τὸν πάπαν ἤρχισαν νὰ ψυχραίνωνται ἕνεκα τῆς Βουλγαρίας· διότι μετὰ τὴν σύνοδον τοῦ 869, ἡνώθησαν πάλιν οἱ Βούλγαροι μετὰ τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐπίσκοποι δὲ ἀνατολικοὶ ἐπέμφθησαν εἰς τὴν βουλγαρικὴν ἐκκλησίαν, χωρὶς νὰ δοθῇ οὐδεμία προσοχὴ εἰς τὰς ἐναντίον τούτου γενομένας παραστάσεις τοῦ πάπα Ἰωάννου τοῦ Η'. Ὁ Ἰγνάτιος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἤρξαντο κατ' ὀλίγον νὰ ἀναλογίζωνται πόσον διὰ τῆς τυφλῆς ὑπακοῆς εἰς τὰς παπικὰς θελήσεις ἐταπείνωσαν τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλη-

(1) Ἐπιστ. 85, 97, 114 κατὰ τὴν ἐκδ. Montac.

σίαν καὶ ὑπέθαλψαν τὴν ἀλαζονείαν τῆς Ῥώμης, ἐννόησαν δὲ, ὅτι ὁ Φώτιος εἶχε δίκαιον ἀντιστὰς κατὰ τῶν παπικῶν ἀπαιτήσεων. Οὕτως συνέβη κατὰ μικρὸν συμφιλίωσίς τις καὶ ἀμοιβαία προσέγγισις μεταξὺ τῶν φίλων τοῦ Ἰγνατίου καὶ τῶν τοῦ Φωτίου. Ὁ Φώτιος ἀνακαλεῖται ἀπὸ τῆς ἐξορίας, ἀνατίθεται δ' αὐτῷ παρὰ τοῦ Βασιλείου ἡ ἐκπαίδευσις τῶν βασιλοπαίδων. Μικρὸν πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἰγνατίου τοῦ συμβάντος κατὰ τὸ 878 εἶχεν ἐπέλθει τοσοῦτον τελεία συμφιλίωσις αὐτοῦ πρὸς τὸν Φώτιον, ὥστε ἀποθνήσκων ὁ Ἰγνάτιος συνέστησεν αὐτῷ τὴν μέριμναν περὶ τῶν οἰκειοτάτων καὶ φίλων του. Ἡ ὥρα, καθ' ἣν ὁ Φώτιος ἔμελλε πληρέστατα νὰ δικαιωθῇ, οἱ δὲ ἀγῶ ; νες αὐτοῦ νὰ στεφθῶσι διὰ τελείας ἐπιτυχίας, ἤγγικε.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰγνατίου κατὰ κοινὴν πάντων θέλησιν ἀναβιβάζεται πάλιν ὁ Φώτιος εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον, συνευδοκούντων νῦν καὶ τῶν πλείστων ἐκ τῶν φίλων τοῦ Ἰγνατίου. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ πάπας Ἰωάννης ὁ Η' πιεζόμενος ὑπὸ τῶν Λογγοβάρδων καὶ ἀνάγκην ἔχων τῆς βοηθείας τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος, ἠναγκασμένος ὢν διὰ τοῦτο νὰ προσενεχθῇ μετριοφρονέστερον τῶν προκατόχων αὐτοῦ, ἐφάνη πρόθυμος νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸν Φώτιον ὡς κανονικὸν πατριάρχην, δὲν ἐπελάθετο ὅμως ἐντελῶς καὶ τῶν παπικῶν ἀξιώσεων, διότι τὴν ἀναγνώρισιν ταύτην παρεῖχε μόνον ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ ζητήσῃ ὁ Φώτιος συγγνώμην, διότι ἀνῆλθεν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον χωρὶς νὰ τύχῃ πρότερον ἀφέσεως παρὰ τοῦ πάπα, καὶ νὰ παραιτηθῇ πάσης ἐπὶ τῆς Βουλγαρίας ἀξιώσεως. Ἀλλ' ὁ Φώτιος μηδόλως εἰς τὰς νέας ἀπὸ Ῥώμης ἀπαιτήσεις προσχὼν, συγκαλεῖ μεγάλην τινὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει σύνοδον ἐκ 383 περίπου ἐπισκόπων τῷ 879, ἥτις ἀνεγνώρισεν ὡς κανονικὸν πατριάρχην αὐτὸν, βεβαιώσασα, ὅτι ἀνῆλθεν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τῇ συγκαταθέσει τῶν τριῶν πατριαρχῶν τῆς ἀνατολῆς, τῇ αἰτήσει τοῦ αὐτοκράτορος, καὶ τῇ ἐπιμόνῳ παρακλήσει παντὸς τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Μεγαλειτέρα ἱκανοποίησις δὲν ἠδύνατο νὰ δοθῇ τῷ Φωτίῳ τῆς δημοσίας ταύτης 400 περίπου ἐπισκόπων διαβεβαιώ-

σεως ὑπὲρ αὐτοῦ. Ἔπειτα οἱ ἀπεσταλμένοι τῶν τριῶν τῆς ἀνατολῆς πατριαρχῶν ἐκήρυξαν, ὅτι οἱ πατριάρχαι οὗτοι ἀνεγνώριζον πάντοτε τὸν Φώτιον, καὶ ὅτι οἱ παρουσιάσαντες ἐν τῇ συνόδῳ τοῦ 869 ὡς ἀντιπρόσωποι αὐτῶν ἦσαν πλαστὰ πρόσωπα, ἀπεσταλμένοι τῶν Σαρακηνῶν! Μετὰ ταῦτα ἀνεθεματίσθη ἐπισήμως ἡ σύνοδος ἐκείνη καὶ αἱ ἀποφάσεις αἱ ὑποδουλοῦσαι τῷ πάπᾳ τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν. Ταῦτα δὲ πάντα ἐγένοντο ἐπὶ παρουσίᾳ αὐτῶν τῶν ἀπεσταλμένων τοῦ πάπα Ἰωάννου τοῦ Η'. Ἡ τιμὴ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ἐσώθη. Ἐπειδὴ δὲ ἡ σύνοδος παρὰ τὰς διαταγὰς τοῦ πάπα οὐδεμίαν περὶ τῶν βουλγαρικῶν ἐποίησεν ἀπόφασιν, ἀφήσασα τῷ αὐτοκράτορι τὰ τῆς ὑποθέσεως ταύτης, οὗτος ὀργισθεὶς κατ' αὐτῆς καὶ τοῦ Φωτίου ἐκ νέου, ἀφορίζει πάλιν αὐτὸν καὶ κατακρίνει καὶ τὴν σύνοδον. Ἡ ῥῆξις μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν ἀνανεοῦται πάλιν.

Μετὰ τὴν ἔκθεσιν τῶν γεγονότων τούτων ἐὰν ἠθέλομεν προβάλει τὸ ἐρώτημα, τίς εἶναι ὁ αἴτιος τοῦ σχίσματος, αὐτὰ τὰ πράγματα ἀπαντῶσιν ἡμῖν· Ὄχι ὁ Φώτιος! ἀλλ' ἡ ἀλαζονεία τῶν παπῶν. Τὸ σχίσμα ἀρξάμενον τότε, ὑφίσταται μέχρι τῆς σήμερον. Ἐζήτησαν μὲν μετὰ ταῦτα οἱ πάπαι καὶ οἱ βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες ἐκεῖνοι μὲν ὑπὸ φιλαρχίας ὁρμώμενοι, οὗτοι δὲ ἕνεκα λόγων πολιτικῶν νὰ προσεγγίσωσι τὰς δύο ἐκκλησίας, ἀλλ' οὐδέποτε ἐπετεύχθη ἡ ἕνωσις αὐτῶν, διότι οἱ μὲν πάπαι οὐδέποτε ἠθέλησαν νὰ παραιτηθῶσι τῶν δεσποτικῶν αὐτῶν ἀξιώσεων, ἡ δὲ ἀνατολικὴ ἐκκλησία οὐδέποτε ἐδέχθη, οὐδὲ θέλει δεχθῇ ἐπὶ οἱαδήποτε ἀνταμοιβῇ ἐγκαταλείπουσα τὰς ἀρχαίας αὐτῆς λαμπρὰς παραδόσεις, καὶ τὴν αὐτονομίαν αὐτῆς καὶ ἀνεξαρτησίαν, νὰ ὑποκύψῃ ὑπὸ τὸν παπικὸν ζυγόν.

Τοιοῦτοι ὑπῆρξαν οἱ ἀγῶνες τοῦ Φωτίου κατὰ τοῦ παπισμοῦ δι' οὓς ἐδοξάσθη ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἐκκλησίᾳ. Ἐν τοῖς ἀγῶσι τούτοις κατεδείχθη λαμπρὸς ὁ χαρακτὴρ τοῦ Φωτίου, οὗ τινος πρέπει νὰ θαυμάσωμεν τὴν σύνεσιν καὶ περίνοιαν ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ διοικήσει, τὴν ταπεινοφροσύνην, τὴν μετριοπάθειαν καὶ τὸ ἄτυφον ἐν ταῖς εὐπραγίαις, τὸ καρτερικὸν καὶ ἀνεξίκακον ἐν ταῖς

δυσπραγίαις, τὸ θάρρος καὶ τὴν τόλμην ἐν τοῖς κινδύνοις, πρὸ πάντων δὲ τὸν ζῆλον ὑπὲρ τῆς τιμῆς καὶ τῶν δικαίων τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας.

Ἀλλ' ὁ Φώτιος δὲν ὑπῆρξε μόνον μέγας πατριάρχης, ἀλλὰ καὶ ἔξοχος σοφός. Εἶναι ὁ σοφώτερος ἀνὴρ τοῦ Θ' αἰῶνος. Εὐφυὴς ὢν καὶ φιλομαθής, ἠδυνήθη διὰ τῆς ἀκαμάτου φιλοπονίας του νὰ ἀποκτήσῃ εὐρυτάτας γνώσεις. Τὸ σπουδαιότατον μνημεῖον τῆς παιδείας του ταύτης εἶναι ἡ Μυριόβιβλος ἢ Βιβλιοθήκη αὐτοῦ, ἔργον κριτικόν, ἐν ᾧ ἀπογράφονται καὶ συναριθμοῦνται ὅσα συγγράμματα ἀνέγνωσεν ὁ Φώτιος μετὰ κριτικῶν παρατηρήσεων. Τὸ σύγγραμμα τοῦτο εἶναι κατὰ τὴν κρίσιν πάντων τῶν σοφῶν «πολύτιμον προϊὸν ἀξιοθαυμάστου φιλοπονίας, εὐρυτάτων μελετῶν καὶ πολλῶν γνώσεων»[1]). Ἐκ τῆς ἀφιερώσεως εἰς τὸν Ταράσιον γίνεται δῆλον, ὅτι ἐγράφη τὸ ἔργον πρὶν ἀνέλθῃ ὁ Φώτιος εἰς τὴν πατριαρχείαν. Μετὰ τὴν ἀφιέρωσιν ἔπονται 290 κώδικες ἐν οἷς δίδονται εἰδήσεις περὶ ἰσαρίθμων συγγραμμάτων τῶν διαφορωτάτων εἰδῶν καὶ συγγραφέων, προσάγονται δὲ πολλὰ ἀποσπάσματα ἐξ αὐτῶν καὶ προστίθενται διάφοροι σημειώσεις καὶ κριτικαὶ παρατηρήσεις ἐπ' αὐτῶν. Εἶναι τρόπον τινὰ οἱ καρποί, οὓς συνέλεξεν ὁ φιλοπονώτατος συγγραφεὺς ἐκ τῆς μελέτης τῆς μεγάλης βιβλιοθήκης του. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ συνήθης ἀρχὴ «ἀνεγνώσθη» ἢ «ἀνεγνώσθησαν». Ἡ ἀξία τοῦ ἔργου καταφαίνεται καὶ ἐκ τούτου μόνου, ὅτι μεταξὺ τῶν προσαγομένων συγγραφέων εὑρίσκονται ὀγδοήκοντα, οἵτινες ἄνευ τῆς μυριοβίβλου δὲν θὰ ἦσαν ἡμῖν γνωστοί. Ἄλλα συγγράμματα τοῦ Φωτίου ἔχομεν τὸν Νομοκάνονα, ἐν ᾧ συμπεριέλαβεν ὁ Φώτιος πρῶτος πλήρη συλλογὴν τῶν ἀρχαίων κανόνων καὶ τῶν περὶ ἐκκλησιαστικῶν ὑποθέσεων βασιλικῶν νόμων, ἐκείνων μὲν μόνον τοὺς τίτλους ἀναφέρων, τούτων δὲ ἐκτιθεὶς ὁλόκληρον τὸ κείμενον. Πᾶσαι αἱ μετὰ ταῦτα γενόμεναι συλλογαὶ ἐγένοντο ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ νομοκάνονος τούτου, ὃν ἡρμήνευσαν καὶ οἱ μετὰ ταῦτα ἑρμηνευταί, οἷον ὁ Ζωναρᾶς.

(1) Gass.

Σπουδαῖα ἔργα τοῦ Φωτίου εἶναι καὶ τὰ ἀμφιλόχια[1]) καὶ αἱ ἐπιστολαί[2]) αὐτοῦ δεικνύοντα τὴν θεολογικὴν αὐτοῦ πολυμάθειαν, τὴν βαθεῖαν τῆς Γραφῆς μελέτην καὶ ἀκριβεστάτην τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας γνῶσιν. Τὸ πρῶτον ἔργον ἐκλήθη οὕτως διότι ἀφιεροῦται Ἀμφιλοχίῳ τῷ Κυζίκου ἐπισκόπῳ. Αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Φωτίου εἶναι χρησιμωτάτη καὶ ἡ μᾶλλον ἀξιόπιστος πηγὴ τῶν περὶ τῶν κατ' αὐτὸν γενομένων. Ἐκτὸς τῶν ἄνω εἰρημένων συνέγραψεν ὁ Φώτιος καὶ διαφόρους ἄλλας πραγματείας περὶ τῆς τῶν Μανιχαίων ἀναβλαστήσεως, λέξεων συναγωγὴν, περὶ Τριάδος καὶ ἐνανθρωπήσεως, περὶ τῶν ἐν Χριστῷ θελήσεων, ὁμιλίας, κατὰ λατίνων περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ ἄλλα, ἅτινα εὑρίσκει τις ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκδόσει τῶν πατέρων τῇ ὑπὸ Migne ἐν Παρισίοις γενομένῃ. Ταῦτα εἶναι τὰ συγγράμματα αὐτοῦ.

Περὶ τὰ τέλη τοῦ βίου του ὁ Φώτιος ἐπὶ Λέοντος τοῦ φιλοσόφου ἠναγκάσθη νὰ παραιτηθῇ τῆς πατριαρχείας, ἵνα ἀναβιβασθῇ εἰς αὐτὴν ἀντ'αὐτοῦ κατ' ἀπαίτησιν τοῦ Λέοντος ὁ τούτου ἀδελφὸς Στέφανος. Ὁ Φώτιος ἀπέθανε τῇ 6 Φεβρουαρίου 891, καθ' ἣν ἡμέραν τελεῖ ἡ ἐκκλησία ἡμῶν τὴν μνήμην αὐτοῦ.

Ταῦτα περὶ τοῦ Φωτίου. Ἡ ἔκθεσις τῶν κατὰ τὸν βίον αὐτοῦ ἐξηγεῖ πληρέστατα τὴν μεγάλην φήμην, ἧς ἀπολαύει ὁ Φώτιος ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Εἶναι δικαιότατον ὅτι κατατάσσεται ἐν τοῖς πρώτοις πατράσι καὶ θεολόγοις τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, συναριθμούμενος μεταξὺ τῶν Ὠριγενῶν, τῶν Ἀθανασίων, τῶν Βασιλείων, τῶν Γρηγορίων, τῶν Χρυσοστόμων καὶ τῶν Δαμασκηνῶν. Τῷ Φωτίῳ θέλει αἰωνίως ὀφείλεσθαι εὐγνωμοσύνη παρά τε τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς Ἑλλάδος διὰ τοὺς ἀγῶνας αὐτοῦ κατὰ τοῦ παπισμοῦ.

Α. ΔΙΟΜΗΔΗΣ ΚΥΡΙΑΚΟΣ.

---

(1) Ἐξεδόθησαν ἐν Ἀθήναις ὑπὸ Σ. Οἰκονόμου 1858.

(2) Ἀρίστη ἔκδοσις ἐγένετο ὑπὸ Βαλέττα. Ἐν Λονδίνῳ 1868.

Ἀπὸ ἐννέα περίπου μηνῶν διεθρυλήθη ἐν Ἀθήναις ἡ Τάναγρα τῆς Βοιωτίας διὰ τὰ ἐξ ὀπτῆς γῆς εἰδώλια, τὰ ὁποῖα ἀνορυχθέντα ἐκεῖ ἐκ τάφων ἀρχαίων ἐκομίσθησαν ἐνταῦθα πρὸς πώλησιν καὶ εὗρον τιμὰς ὑπερόγκους. Ὄχι ὅτι δὲν ἤρχοντο καὶ ἄλλοτε ἐκεῖθεν κατὰ καιροὺς τοιαῦτα ἔργα τέχνης, ἀλλὰ ταύτην τὴν φορὰν καὶ πολλὰ ἦσαν καὶ καλὰ λίαν ἐλέγοντο. Ἀλλ' ἐκεῖνο ὅπερ οἱ τῶν εἰδωλίων ἐκτιμηταὶ δὲν ἔμαθαν καὶ δὲν ἐφρόντισαν ἴσως νὰ μάθωσιν εἶναι, ὅτι αὐτόθι καὶ πολλαὶ εὑρέθησαν ἀρχαῖαι ἐπιγραφαί, ἐξ αὐτῶν ἐκείνων τῶν τάφων ἀνορυχθεῖσαι, ἐξ ὧν καὶ τὰ εἰδώλια. Ἀνάξιον τοῦτο τῆς περιεργίας τῶν ἐκτιμητῶν δὲν θὰ ἦτο βεβαίως, ἂν πως ἠδύναντο νὰ πληροφορηθῶσιν, εἰς τίνας ποτὲ τίνων χρόνων θνητοὺς ἐκεῖνα τὰ εἰδώλια ἐδόθησαν παρὰ τῶν ἐπιζώντων συγγενῶν των ὡς κτερίσματα νεκρικά. Ἂς εἴπωμεν λοιπὸν ἡμεῖς τώρα, ὅτι ὁ τρόπος, καθ' ὃν ἐγένοντο ἐκεῖ αἱ τῶν τάφων ἀνασκαφαί, κατέστησε δυστυχῶς τὰς πληροφορίας ταύτας ἀδυνάτους, διότι ἐγένοντο παρὰ σκοτίων ἀρχαιοκαπήλων καὶ κατὰ ἀδείας ἐκδοθείσας ἀνόμως, ἄλλως τε καὶ ἄνευ ἐπιστημονικῆς ἐπιτηρήσεως. Καὶ ἐμποδίσθη μὲν ὕστερον ὁπωσδήποτε τὸ κακὸν ἐν μηνὶ Δεκεμβρίῳ διὰ πράξεως τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου, ἀπαγορευσάσης τὰς ἰδιωτικὰς ἀνασκαφάς, τὰ ἐπακόλουθα ὅμως τῶν ἀνομιῶν δὲν ἐξέλιπον ἐντελῶς καὶ μέχρι τοῦδε. (*) Ἡ δὲ ἀρχαιολογικὴ ἡμῶν Ἑταιρία εἶχε καὶ ἔχει ἀκόμη κόπους καὶ δυσκολίας

(*) Πολλὰ τῶν εἰδωλίων λέγονται κάλλιστα κατά τε τὸ σχῆμα καὶ τὰ χρώματα (ἡμεῖς αὐτοὶ πάνυ ὀλίγα εἴδομεν ὁπωσοῦν πρὸς τὴν φήμην ἐξισούμενα·) ἀλλὰ καὶ πολλά, ὡς ἀκούομεν, νοθεύουσιν οἱ ἀρχαιοπράται, προστιθέντες εἰς αὐτὰ νέα χρώματα καὶ χρύσωσιν. Ἂν δὲ καὶ ἡ Ἑταιρία ἡμῶν ἡ ἀρχαιολογικὴ, ἡ διὰ τοῦ Π. Σταματάκη ποιοῦσα νῦν πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν ἀνασκαφὴν αὐτόθι κατὰ τὸν νόμον, ἐπιτύχῃ νὰ εὕρῃ ὅμοια τὴν ἀξίαν εἰδώλια· (ἕως τώρα εὗρε πολὺ κοινά·) θὰ εἴμεθα τότε εἰς κατάστασιν νὰ κρίνωμεν ἀσφαλέστερον περὶ τῆς ποιότητός των, ἴσως καὶ τῶν χρόνων εἰς οὓς ἀνήκουσιν. Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ ἀναγνῶσται δύνανται ν' ἀναβράμωσι διὰ τὰ Ταναγραϊκὰ εἰδώλια εἰς ἓν ἄρθρον, ὃ ἐδημοσίευσεν ὁ O. Lüders ἐν τῇ ἐνταῦθα ἐκδιδομένῃ Νέᾳ Ἑλλάδι, φύλλῳ τῆς 11 Μαΐου τοῦ ἔτους τούτου.

νὰ περισυνάξῃ διὰ τοῦ ἀποστόλου της Παναγ. Σταματάκη τὰ ἐν ταῖς λαθραίαις ἀνασκαφαῖς διασκορπισθέντα ἐνεπίγραφα καὶ γλυπτὰ μνημεῖα, τὰ ὁποῖα οἱ σκαφεῖς καὶ πολλαχῶς ἔβλαψαν καὶ εἰς διάφορα μέρη κατέκρυψαν, φροντίζοντες μόνον περὶ τῶν εὐκομίστων ἐξ ὀπτῆς γῆς εἰδωλίων καὶ ἀγγείων, τῶν κέρδος εἰς αὐτοὺς βέβαιον ὑπισχνουμένων. Ὁ Π. Σταματάκης μῆνας ὅλους κατέτριψε περὶ τὴν ἀναζήτησιν καὶ συνάθροισιν τῶν ὄχι ἐπιταφίων μόνον λίθων εἰς τὸ χωρίον Σχιματάρι, τὴν ἕδραν τοῦ δήμου Τανάγρας, ἔνθα ἐξ αὐτῶν ἐσχημάτισε πολλῇ δαπάνῃ τῆς Ἑταιρίας δημοτικὴν συλλογὴν ποικίλην καὶ πλουσίαν, περιλαμβάνουσαν 583 κομμάτια μέχρι τοῦδε. Τὸ Σχιματάρι ἀπέχει πλέον τῆς ὥρας τῶν ἐρειπίων τῆς Τανάγρας, καὶ γίνεται διὰ τοῦτο ἡ μετακομιδὴ δύσκολος. Εὑρέθησαν δὲ καὶ εἰς τὰ πέριξ χωρία Λιάτανη καὶ Μπράτσι καὶ ἄλλαχοῦ στῆλαι διαρπαγεῖσαι, καὶ ἔπρεπε καὶ αὐταὶ νὰ συγκομισθῶσιν, ὅπερ ἐγένετο. Ἤδη ἡμεῖς ἐκ τῶν ἐν Σχιματαρίῳ συναχθέντων ἀνεφέραμέν τινα καὶ ἐξεδώκαμεν προχείρως ἐν τῷ προτελευταίῳ τεύχει τοῦ Ἀθηναίου. Σήμερον δὲ ἐξακολουθοῦμεν τὸ ἔργον, ἔχοντες ὑπ' ὄψιν μας ἀντίγραφα καὶ ἅμα χάρτινα ἔκτυπα καὶ τὰς περὶ μεγέθους καὶ σχήματος τῶν ἀρχαίων πληροφορίας, ἃ πάντα ἔπεμψεν εἰς τὴν ἀρχαιολ. Ἑταιρίαν ὁ Σταματάκης. Καὶ ψηφίσματα μὲν προξενίας καὶ ἀλλοίας ἐπιγραφάς, οἷον τιμητικὰς καὶ ἀναθηματικάς, ἀναβάλλομεν εἰς ἄλλοτε, ἐπιτυμβίους δὲ μόνον ἐκδίδομεν σήμερον, καὶ ἐξ αὐτῶν, συμποσουμένων περὶ τὰς 400, μόνον ὀλίγας, ὅσαι μᾶς ἐφάνησαν περιεργότεραι διὰ διαφόρους λόγους.

Πρῶτον δὲ λέγομεν περὶ τῶν ἐπιτυμβίων τούτων μνημείων γενικά τινα. Ὡς ἐπληροφορήθημεν, ὄντα ταῦτα διαφόρων σχημάτων, καὶ ἁπλούστατα βαθροειδῆ, καὶ στῆλαι μετὰ γείσων ἢ ἀετωματίων καὶ ῥοδάκων (rosaces), τινὲς δ' ὀλίγαι καὶ μετ' ἀναγλύφων, δὲν ἔχουν εὑρεθῆ ἱδρυμένα κατὰ χώραν, ἀλλὰ πάντα σχεδὸν, ἂν καὶ εἶναι διαφόρων χρόνων, ἀπὸ τοῦ $\varsigma^{ου}$ περίπου αἰῶνος πρὸ Χριστοῦ μέχρι τοῦ $\beta^{ου}$ ἢ καὶ $\gamma^{ου}$ αἰῶνος μετὰ Χριστόν, ἔχουν εὑρεθῆ ἢ ὡς σκεπάσματα τάφων ἄλλων σχετικῶς νεωτέρων, πάντοτε ὅμως ἀρκετὰ παλαιῶν, ἢ ὡς ἀποτελοῦντα τοὺς τοίχους

αὐτῶν. Πλείονες δὲ γραμμαὶ τάφων παρετηρήθησαν ἀρχόμεναι ἀπὸ Τανάγρας καὶ διευθυνόμεναι πρὸς Θήβας, Ὠρωπὸν καὶ Χαλκίδα. Εἶναι δὲ τὰ μνημεῖα ἢ πώρινοι πλίνθοι τετράγωνοι, καὶ οὗτοι ἀποδεικνύονται ὄντες λίαν παλαιοί, ἢ στῆλαι λίθου λευκοῦ, καὶ φαιοῦ καὶ μέλανος. Πρὸς δὲ τούτοις καὶ κεράμου λάρνακες εὑρέθησαν ἔχουσαι ἐνίοτε ἐπιγραφάς.

Τὸ δὲ τυπικὸν τῶν ἐπιγραφῶν εἶναι᾽ ἢ κατ᾽ ὀνομαστικὴν πτῶσιν τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ ἁπλοῦν ἄνευ πατρωνυμικοῦ ἢ ἐθνικοῦ, ὅστις τρόπος εἶναι ὁ συχνότατος (302 κομμάτια ἐν 400 ἔχουσι τοῦτον᾽) ἢ ἡ ἐπὶ πρόθεσις μετὰ δοτικῆς τοῦ ὀνόματος τοῦ νεκροῦ καὶ τούτου ἢ ἁπλοῦ ἢ συνωδευμένου μετὰ τοῦ τοῦ πατρὸς ἢ καὶ μετὰ τοῦ εἰμί, ἔνθα ὑποκείμενον ἐξυπακούεται τὸ ἐγὼ ἡ στήλη, ἢ τὸ σῆμα. Εἰκοσιεπτάκις ἁπαντᾷ ἡ ἐπὶ ἐν 400. Ἄλλοι τρόποι εἶναι σπανιώτεροι, δηλ. κατὰ κλητικὴν ἢ γενικὴν πτῶσιν τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ. Τὸ δὲ χρηστὸς ἢ χρηστὴ ὡς ἐπίθετον καὶ τὸ χαῖρε ὡς προσφώνημα εἶν᾽ ἐπίσης σπάνια. Περὶ τούτων δὲ δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἐξακριβώσωμεν, ἂν εἰς μόνους τοὺς ξένους καὶ τοὺς δούλους ἦσαν εὔχρηστα, ὡς ἐν Ἀττικῇ (*), ἀλλὰ πιθανὸν τὸ θεωροῦμεν. Βεβαιότητα δὲ ἠθέλομεν ἔχει τότε μόνον, ὅταν οἱ πολῖται Τανάγρας ἤθελον ἔχει συνειθισμένον, ὡς οἱ Ἀθηναῖοι τῶν μέσων τε καὶ τελευταίων χρόνων, καὶ τὰ δημοτικά των, ἂν εἶχον, ἢ φυλετικὰ ὀνόματα νὰ γράφωσιν ἐπὶ τῶν στηλῶν, ὅπερ ὅμως δὲν φαίνονται ποιήσαντες, ὡς οὐδὲ οἱ παλαιότατοι Ἀθηναῖοι. Ἀλλὰ τοῦτο τοὐλάχιστον δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι οὔτε τὸ χρηστός, χρηστή, οὔτε τὸ χαῖρε ἐμφανίζονται ἐπὶ τῶν παλαιοτάτων στηλῶν, σχεδὸν δὲ οὐδ᾽ ἐπὶ τῶν τῶν μέσων χρόνων.

Τελευταίαν γενικὴν παρατήρησιν κάμνομεν, ὅτι ἐν Τανάγρᾳ στῆλαι ξένων ῥητῶς δεδηλωμένων διὰ τοῦ ἰδίου ἐθνικοῦ εἶναι ὀλίγισται, μόλις 5 ἐν τετρακοσίαις, καὶ τὰς 5 ταύτας ἐκδίδομεν πάσας κατωτέρω. Διαφορὰ λοιπὸν κατὰ τοῦτο μεγάλη πρὸς τὰ

(*) Ἴδε τὸ ἡμέτερον βιβλίον «Ἀττικῆς ἐπιγραφαὶ ἐπιτύμβιοι. Ἐν Ἀθήν. 1871, καὶ ἰδίως τὴν κβ'. σελίδα τῶν προλεγομένων καὶ τὸν ἓν τέλει πίνακα.

ἐν Ἀττικῇ καὶ ἰδίως ἐν Ἀθήναις, ἔνθα ἡ ξενούρα πολλὴ καὶ ἄλλως ὑπὸ τῶν συγγραφέων μαρτυρεῖται καὶ ἐκ τῶν περισωθέντων μνημάτων ἀπεδείχθη (*). Ἐπερίμενε δέ τις ὅμοιόν τι καὶ διὰ τὴν Τάναγραν, ἂν καὶ μεσόγειον πόλιν, διότι ὁ Δικαίαρχος ἐν Βίῳ Ἑλλάδος, ἐνῷ καὶ ἄλλον πολὺν ἔπαινον αὐτῆς ἀναγράφει, ῥητῶς καὶ ταῦτα λέγει· «καὶ ἐνδιατρίψαι δὲ ξένοις ἀσφαλεστάτη πόλις τῶν κατὰ τὴν Βοιωτίαν». Ἴσως λοιπὸν ῥητέον, ὅτι ἡ κατὰ τύχην ὀλίγα εἰς ἡμᾶς περιῆλθον μνημεῖα ξένων τῶν ἐν Τανάγρᾳ, ἢ δὲν ἐφρόντιζον πάντοτε νὰ ἐγχαράττωσιν οἱ ξένοι εἰς τὰ μνημεῖά των τὰς οἰκείας πατρίδας.

Ἂς ἔλθωμεν τώρα ἐπ' αὐτὰς τὰς ἐπιγραφάς. Αἱ παλαιόταται τῶν ὑπ' ὄψιν μας ἔχουσι πρὸς τοῖς ἐννέα ἐκείνοις ἀρχαϊκοῖς γράμμασιν, ὧν τὸ σχῆμα ἀπεδώκαμεν διὰ ξυλογραφίας ἐν τῷ προτελευταίῳ τεύχει, ἔτι καὶ τὰ ἑξῆς·

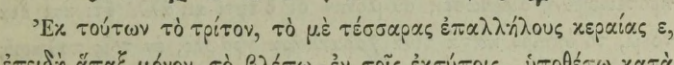

Ἐκ τούτων τὸ τρίτον, τὸ μὲ τέσσαρας ἐπαλλήλους κεραίας ε, ἐπειδὴ ἅπαξ μόνον τὸ βλέπω ἐν τοῖς ἐκτύποις, ὑποθέτω κατὰ λάθος ἐγχαραχθεῖσαν τὴν τετάρτην κεραίαν του, καθ' ὅσον μάλιστα σχῆμα τοιοῦτο τοῦ ε δὲν βλέπω ἐν τοῖς πλουσιωτάτοις πίναξι τοῦ Kirchhoff, τοῖς ἐν τῷ βιβλίῳ του: Studien zur Geschichte des griech. Alphabets, Berlin, 1867. — Τὸ τέταρτον γράμμα ἴσως εἶναι δίγαμμα, οἷον τὸ ἐν τοῖς αὐτοῖς πίναξι, τὸ ληφθὲν ἐκ τῶν ἀλφαβήτων Κρήτης, Κερκύρας, Τάραντος καὶ ἄλλων τινῶν μερῶν, ὄχι δ' ἐκ Βοιωτίας.—Τὸ πέμπτον γράμμα παριστάνει τὸ δασὺ πνεῦμα. —Τὸ ἕβδομον εἶναι ο.—Τὰ τρία τελευταῖα εἶναι διάφορα σχήματα τοῦ χῖ.

Ἰδοὺ δὲ τὰ κείμενα τὰ γεγραμμένα τοῖς γράμμασι τούτοις καὶ τοῖς ἄλλοις, ὧν τὸ σχῆμα πρότερον ἐδόθη.

(*) Ἐν τῷ ἡμετέρῳ βιβλίῳ, τῷ προμνημονευθέντι, τὰ τῶν ῥητῶς ξένων ἐν Ἀττικῇ μνημεῖα σχεδὸν ἐξισοῦνται πρὸς τὰ τῶν ῥητῶς ἐγχωρίων. Δυνατὸν δὲ εἰπεῖν, ὅτι καὶ τὰ φθάνουσι καὶ τὰ ὑπερτεροῦσιν, ἂν εἰς τὰ Ἀττικὰ προσλογισθῶσί τινα ἐκ τῶν ἁπλᾶ μόνον ἐχόντων ὀνόματα μνημείων, ἅπερ διὰ πολλοὺς λόγους φαίνεται ὅτι ἦσαν Ἀττικῶν ἀνθρώπων.

1. Ἀβαεόδορος (*). — Εὐθὺς ἐν τῷ πρώτῳ τούτῳ ὀνόματι ἔχομεν τὴν δίφθογγον αι γεγραμμένην διὰ τῶν αε, ὡς ἤδη πρὸ ἐτῶν εὑρέθη ἅπαξ καὶ δὶς ἐν ταῖς Βοιωτικαῖς ἐπιγραφαῖς τοῦ C. I. Gr. ταῖς ὑπ' ἀρ. 1599 καὶ 1647 ἐν τῷ: Αεσχρόνδας= Αἰσχρώνδας κτλ. καί που καὶ ἐπὶ ἀγγείων ἐν τῷ Αἔθρα=Αἴθρα, (ὅπως δηλ. ἐν τῇ Λατινικῇ συνήθως ἡ δίφθογγος αὕτη ἐγράφετο ae.) Τὸ δὲ ὄνομα εἶναι ἐσχηματισμένον κατὰ τὸ Πυθόδωρος κ. τ. τ., ἐξ ἐπιθέτου τοῦ θεοῦ Ἀπόλλωνος, ὅστις ἐν Ἄβαις τῆς Φωκίδος λατρευόμενος καὶ ἔχων μαντεῖον ἐπεκαλεῖτο Ἀβαῖος.—Ἐνταῦθα σημειοῦμεν, ὅτι τὸ παρὰ Πολυβίῳ 20, 4 καὶ παρὰ Πλουτάρχῳ ἐν βίῳ Ἀράτου, 16, ὄνομα Βοιωτάρχου, γραφόμενον καὶ ἐκδιδόμενον Ἀμαιόκριτος ἢ Ἀβοιώκριτος ἢ Ἀβιόκριτος, φαίνεται ὅτι πρέπει νὰ διορθωθῇ ἐκ τούτου τοῦ νῦν ἐμφανιζομένου εἰς Ἀβαιόκριτος, (ὅπως ὑπάρχει Πυθόκριτος, Ἑρμόκριτος κτλ.). Ἡ παρὰ Πολυβίῳ δὲ γραφὴ Ἀμαιόκριτος εἶναι ἡ μᾶλλον πλησιάζουσα τῇ προτεινομένῃ διορθώσει, οὐ μόνον δι' ὃ ἔχει αι, ἀλλ' ἔτι καὶ διὰ τὸ μ, τὸ ὁποῖον κατά τινα χαρακτῆρα γραφῆς, ἐν τοῖς παλαιοῖς χειρογράφοις λίαν συχνόν, ὅταν ἔχῃ πάνυ βραχεῖαν τὴν οὐράν, ταὐτίζεται σχεδὸν τῷ β, γραφομένῳ ὁμοιότατα τῷ Λατινικῷ u.

2. Ἐπὶ Λυσανίαε Ηιαρίδα(ος)—Καὶ ἐδῶ τὸ αε εἶναι ἀντὶ α· Τὸ δὲ δεύτερον ὄνομα, ὃν κατὰ γενικὴν πτῶσιν καὶ ἔχον ἐπὶ τοῦ λίθου τὸ τοῦ δασέος πνεύματος σημεῖον κεκλεισμένον ἄνωθέν τε καὶ κάτωθεν, εἶναι ταὐτόσημον τοῦ, ἂν ὑπῆρχεν, Ἱερείδας.

3. Ἐπὶ Ὀκίβαε.—Τὰ δύο πρῶτα γράμματα τοῦ ὀνόματος τούτου εἶναι κάπως ἀμφίβολα ἐν τῷ ὑπ' ὄψιν μου ἐκτύπῳ. Καὶ ἐδῶ τὸ αε ἀντὶ α. Οὕτω ἐπληθύνθησαν τὰ πρὶν σπάνια.

4. Ἐπὶ .Ηεκαδάμοε ἐμί. —Αὕτη ἡ ἐπιγραφὴ παρέσχε μοι

(*) Κατὰ τὴν συνήθειάν μας πάντα τὰ ὡς νέα παρουσιαζόμενα κύρια ὀνόματα ἀραιογραφοῦμεν. Πολλὰ δὲ σήμερον τὰ τοιαῦτα. Ἀραιογραφήσαμεν δὲ καί τινα ἐν μέρει μόνον, ἵνα δηλώσωμεν διαλεκτικὴν διαφορὰν πρῶτον νῦν παρουσιαζομένην ἐν μιᾷ τινι συλλαβῇ τοῦ δεῖνα ἢ δεῖνα ὀνόματος, εἰ καὶ καθόλου εἰπεῖν ἡ διαφορὰ καὶ πρότερον ἐγνωρίζετο. Ὅστις ἔχει καὶ μεταχειρίζεται τὸ τοῦ Pape-Benseler λεξικὸν τῶν κυρίων ὀνομάτων τῆς Ἑλληνικῆς, 1863—70, νοεῖ τὸ τί λέγομεν.

πλεῖστα πράγματα, ὄχι βέβαια διὰ τὸ οε, ὅπερ εἶναι ἀντὶ τοῦ οι (=ῳ, ὁμοίως τῷ Λατινικῷ oe) καὶ εὑρέθη οὕτως ἤδη ἐν τῇ ὑπ' ἀριθ. 1599 Ταναγραίᾳ ἐπιγραφῇ τοῦ C. I. Gr. ἐν τῷ: Διονύσοε, καί που καὶ ἐπὶ ἀγγείου ἐν τῷ ὀνόματι: Κροεσος =Κροῖσος, ἀλλὰ διὰ τὸ μεταξὺ τοῦ ε καὶ τοῦ κλειστοῦ δασέος ὁρώμενον ἐν τῷ ἐκτύπῳ σχῆμα γράμματος, τὸ ὁποῖον ἦμην πολὺν χρόνον ἀμφίβολος πῶς νὰ ἐκλάβω, ὡς δίγαμμα; διότι ἔχει τὸ ἀνωτέρω διὰ ξυλογραφίας παρατεθὲν τέταρτον σχῆμα, ἢ ὡς ἄλλο τι; Δέν μοι ἦτο γνωστὸν μέχρι τοῦδε δίγαμμα πρὸ δασέος· ὅθεν ἔκλινα νὰ δεχθῶ αὐτὸ ὡς σίγμα, οἷον εὑρίσκεται ἐν χρήσει κατὰ τοὺς Ῥωμαϊκοὺς χρόνους τετράγωνον, καὶ δὴ ὡς σίγμα τελικὸν τῆς ἐπὶ προθέσεως, γραφομένης ποτὲ ἴσως ἐπὶς κατ' ἀναλογίαν τῶν παλαιῶν Ἑλληνικῶν ἀμφίς, ἐνς, ἐχς καὶ ἄλλων, οἷον τοῦ ἀψ, τοῦ περὶς ἐπὶ τῆς σημασίας τοῦ πέριξ ἐν τῇ ὑπ' ἀρ. 1625 ἐπιγρ. τοῦ C. I. Gr. καὶ τῶν Λατινικῶν abs, cis, dis κ.τ.τ. ἔτι δὲ καὶ κατὰ τὸ ἀντὶς τῆς παρ' ἡμῖν συνηθείας, τὸ ὁποῖον ἴσως δὲν εἶναι προσχηματισμὸς ἄλογος τοῦ κοινοῦ ὄχλου, ὡς ἐν τοῖς ἐπειδής, κάτιντίς, σήμερις, τότες κ.τ.λ. ἀλλὰ λείψανον παλαιᾶς ἑλλόγου χρήσεως. Ἀλλὰ τοῦτο πάλιν μ' ἐφάνη ἐπὶ τέλους τολμηρόν, καὶ οὕτω συνεχόμενος ἀπορίᾳ πολλῇ, ἄφησα εἰς τοὺς σοφωτέρους μου νὰ διακρίνωσι τὸ πρᾶγμα, καὶ ἔθεσα ἐν τῇ μεταγραφῇ στιγμὴν ἀντὶ τοῦ ἀλλοκότου σημείου γράμματος.

5. Χοε.....—Ἀρχὴ ὀνόματος, δυναμένου νὰ συμπληρωθῇ πολλαχῶς· Χοῖρος, Χοιρίδιον, Χοιρίλη, Χοιρίλος, διότι πάντα ταῦτα τὸ πάλαι ἦσαν εὔχρηστα ἀνθρώπων Ἑλλήνων ὀνόματα καὶ μάλα ἐντίμων. Ἄλλοι καιροί, ἄλλα ἤθη.

6. Ἀρνεσίχα. 7. Δεχσαρέτα. 8. Εὐτελία.

9. Θεριπίον. (=Θηριππίων). 10. Λάοτος.

11. Σαμίχα. 12. Χσενοκλία.

Τὰ μνημεῖα τὰ ἔχοντα τὰς ἄνω 12 ἐπιγραφὰς εἶναι, πλὴν τῶν ὑπ' ἀρ. 8, 9 καὶ 10, λίθου πωρίνου. Τὸ ὑπ' ἀρ. 9 εἶναι λάρναξ ἐκ κεράμου κολοβή. Τὰ δὲ ὑπ' ἀρ. 8 καὶ 10 εἶναι λίθου μέλανος. Τούτων τῶν δύο ὡς καὶ τῶν ὑπ' ἀρ. 1, 2, 5, 9 καὶ 11 δὲν παρεδόθη ἡμῖν ὑπὸ τοῦ Σταματάκη τὸ μέγεθος, τὸ δὲ τῶν λοι-

πῶν ἔχει οὕτως· τοῦ ἀρ. 3, μῆκος 0,30, πλάτ. 0,21, ὕψ. 0,15.—τοῦ ἀρ. 4, μῆκ. 0,77, πλάτ. 0,40, πάχ. 0,45.—τοῦ ἀρ. 6, ὕψ. 0,35, πλάτ. 0,23, πάχ. 0,07.—τοῦ ἀρ. 7, ὕψ. 0,25, πλάτ. 0,25, πάχ. 0,15.—τοῦ ἀρ. 12, ὕψ. 0,30, πλάτ. 0,40, πάχ. 0,30. —Τὸ δὲ σχῆμα αὐτῶν δὲν κρίνομεν ἀναγκαῖον διὰ λέξεων νὰ δηλώσωμεν. Σαφέστερον θὰ φανῇ ὅταν ποτὲ πανομοιοτύπως ἐκδοθῶσι καὶ ταῦτα καὶ ὅσα ἄλλα, ἐπίσης παλαιὰ ὄντα, ἀφήσαμεν τό γε νῦν ἀνέκδοτα διὰ διαφόρους λόγους, τὰ ὁποῖα εἶναι ἀκόμη 19 τὸν ἀριθμόν. Λέγομεν μόνον, ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν λίθων τούτων ἔχουσιν ἄνω κοίλωμα ἢ τετράγωνον ἢ στρογγύλον, ἔνθα τι ἐνετίθετο ἴσως στερεὸν σῶμα, ἂν δὲν ἦτο διὰ χοὰς ἢ ἐναγίσματα.

Μεταβαίνομεν εἰς τὰ μνημεῖα τῶν μέσων Ἑλληνικῶν καὶ Μακεδονικῶν χρόνων.

13. Κόριλλα. 14. Κόριλλα. 15. Κόριλ(λα). 16. Κόρ(ι)λλα. 17. Κόριλλα.

Τοῦτο τὸ ὄνομα, ἐπὶ πέντε διαφόρων στηλῶν ὂν κεχαραγμένον, φαίνεται, ἦτο πολὺ συχνὸν ἐν Τανάγρᾳ (*) καὶ μόνον κατὰ προφορὰν διέφερεν ὀλίγον ἐκείνου, ὅπερ εἶχεν ἡ περίφημος τῆς πόλεως ταύτης ποιήτρια Κόριννα. Καὶ πιστεύομεν μὲν ἡμεῖς, ὅτι ὀρθῶς διὰ τῶν συγγραφέων παρεδόθη ἡμῖν τὸ τῆς ποιητρίας ὄνομα δυσὶ νῦ γραφόμενον, πάντως ὅμως περίεργον, ὅτι ἡ γραφὴ τῶν συγγραφέων οὐδ' ἅπαξ εὑρέθη ἐπὶ τῶν τόσον πολυαρίθμων Βοιωτικῶν στηλῶν. Μόνον τὸ Κορινν῀ εὑρέθη ἔν τινι τῆς Κορωνείας στήλῃ. Ἴδε Keil Inscript. Boeot. ἀρ. LVIII,o.

18. Παῖς. 19. Παῖς. 20. Παῖς.

21. Πάϊλλος. 22. Πάϊλλος. 23. Πάϊλλος. 24. Πάϊλλος 25. Πάϊλλ(ος). 26. Πάϊλος

χρηστός. (**)

Ὅτι τῶν δύο τούτων πρωτοφανῶν ὀνομάτων, τῶν ἀναγνωσθέντων, τοῦ μὲν τρὶς, τοῦ δὲ ἑξάκις ἐπὶ στηλῶν διαφόρων, τὸ

(*) Εὑρέθη ἤδη πρότερον στήλῃ ἐν Κορωνείᾳ, ἔχουσα τὸ αὐτὸ ὄνομα· Ἴδε A. Ῥαγκαβῆ Antiquit. Hellén. Tom. II, Nº 2165.

(**) Ὁ ἀρ. οὗτος ἔχει γράμματα τῶν Ῥωμ. χρόνων· ὅμως δὲ κείσθω ἐδῶ.

δεύτερον εἶναι ὑποκοριστικὸν τοῦ πρώτου, καὶ οἷον τὸ Λατιν. puellus, δὲν πρέπει, νομίζομεν, ν' ἀμφιδάλλῃ τις. Ἐγχωρεῖ δέ πως ἀμφιβολία, ἂν καὶ τοῦτο καὶ τὸ ἁπλοῦν Παῖς ἐδίδοντο καὶ εἰς ἐλευθέρους παῖδας, ἢ μόνον ἴσως εἰς δούλους, ἂν καὶ ἠξεύρομεν, ὅτι τὰ Γέρων, Πρεσβύλος, Κόρη, Κορίσκος καί τινα ἄλλα τοιαῦτα εὑρηνται ἤδη ὡς ὀνόματα ἐλευθέρων.

27. Ἀγαθεστράτη. 28. Ἀλκινόα. 29. Ἀμφίμναστος·
30. Ἀρκεσιλάα. 31. Ἀσωπίχα. 32. Γλυκανθίς.
33. Εὐδώλα. 34. Εὐνικίς. 35. Εὐτουχίνα.
36. Γισοκλεῖς. 37. Γισοκλία. 38. Ἡφήστιχος.
39. Ζωπούρα. 40. Θαρσούμαχος.
41. Θιοζότα. 42. Θιοζότα (=Θεοδότη).
43. Κλεομνάστα. 44. Κοθώπα. 45. Κουδίππα.
46. Λουσις. 47. Μελανθίς. 48. Νιαρχίς.
49. Νικόστροτος. 50. Νιουμφήα. 51. Ξανθικλεῖς.
52. Ὀνασίμα. 53. Πολεμῆος. 54. Πολιουκῶν.
55. Πουθοκλία. 56. Πουθικῶν. 57. Πού(ρι)χος.
58. Πουρριχίδας. 59. Σωστρότα. 60. Τρίαξ.
61. Φήνουλλα. 62. Φιλιστώ. 63. Φιλοκουδίς.
64. Φιλοττίς. 65. Φρουνίχα. 66. Χηρίας (=Χαιρίας).

67. Ἀγέλαος Ἐλαΐτης.
68. Ἀριστοκράτης Ἀθηνίωνος Μιλήσιος.
69. Δαλίων Κορωνεύς.
70. Νικοστράτη Διονυσοδώρου Χαλκιδική.
71. Πιστόξενος Λυσίππου Τήνιος χαῖρε.

Σημειοῦμεν βραχέα τινὰ εἰς τὰς ἄνω ἐπιγραφάς. Κατὰ τὸν ἀρ. 37 διορθωτέον ἴσως τὸ παρὰ Α. Ῥαγκαβῇ Ant. Hel. Τ. II, ἀρ. 2028 Εἰσοκλία, δηλ. θετέον τὸ δίγαμμα ἀντὶ τοῦ Ε.— Περὶ τῆς τοῦ ἀρ. 44 πρωτοφανοῦς Κοθώπας μᾶς ὑπέμνησεν ὁ συνάδελφος Κ. Σ. Κόντος, ὅτι ἠμπορεῖ νὰ εἶναι τὸ πρῶτον μέρος τοῦ ὀνόματος ἐκ τῆς ῥίζης κοθ, τῆς ἐν τῷ κόθουρος, ὅπερ ὡς ἐπίθετον τῶν κη-

φήνων κεῖται παρ' Ἡσιόδῳ (ἐν Ἔργ. κ. ἡμ. στ. 324). Ἀλλὰ καὶ ἡ σημασία τῆς ῥίζης ἐκείνης ζητεῖται ἔτι. Ὅμως δὲ ἔλλειψίν τινα ἢ βλάβην ἢ κακίαν πάντως σημαίνει ἡ Ἡσιόδειος λέξις. Λοιπὸν ἡ ῥίζα της ἐνωθεῖσα, ὡς ἐνταῦθα, μετὰ τοῦ ὤψ, ὠπός, δέν θα σχηματίζῃ πολὺ εὔφημον ὄνομα διὰ γυναῖκα, ἔξω ἂν τὸ κοθ θεωρήσωμεν ἴσον τῷ κυθ καὶ προκρίνωμεν παρ' Ἡσιόδῳ τὴν γραφὴν κύθουρος, ὥς τινες θέλουσιν, ἐκ τοῦ κεύθω· τότε δύναται ἡ Κοθώπα νὰ σημαίνῃ τὴν κεύθουσαν ἢ κρύπτουσαν ὑπ' αἰδοῦς τὸ πρόσωπον. Ἀλλὰ ταῦτα μετὰ πολλῆς ἐπιφυλάξεως λέγομεν.— Τὸ τοῦ ἀρ. 46 Λουσις δὲν ἐτονίσαμεν, διότι καὶ ἀρσ. δύναται νὰ εἶναι ἀντὶ τοῦ κοινῶς Λῦσις καὶ θηλ. ἀντὶ τοῦ Λυσίς.— Εἰς τὸ στροτ τοῦ ἀρ. 49 σημειοῦμεν, ὅτι ο ἀντὶ τοῦ α εἰς τὴν συλλαβὴν ταύτην μάλιστα εἶναι συχνὸν ἐν Βοιωτίᾳ. Κατωτέρω ἔχομεν τὸ Σωσρότα καὶ τὸ Δαμόσρατος. Εὕρηται που καὶ τὸ Πολυσροτίδας καὶ ἄλλα. Γνωστὸν δὲ ὅτι αὕτη ἡμετάληψις εὑρίσκεται καὶ ἐν ἄλλαις πολλαῖς λέξεσι παρὰ Λεσβίοις μάλιστα καὶ Θεσσαλοῖς. Ἴδε Kühner, Ausführl. Grammatik d. gr. Spr. Τόμ. Α'. σελ. 105. Ἡμεῖς δὲ παρατηροῦμεν, ὅτι ἐκ τῶν σήμερον ζώντων Ἑλλήνων μάλιστα οἱ ἐν Μελενίκῳ τῆς Μακεδονίας φαίνονται τὴν τοῦ α προφορὰν ἀμαυροτέραν ἔχοντες καὶ πρὸς τὸ ο ἀποκλίνουσαν, οὕτω πως δὲ καὶ οἱ Τήνιοι, καί τινες ἴσως ἄλλοι, ὧν ἡμεῖς δὲν ἔχομεν πεῖραν. — Τὸ τοῦ 52 ἀρ. ὄνομα Ξανθικλεῖς ἴσως δευτέραν ταύτην φορὰν παρουσιάζεται ἐκ τῆς ἀρχαιότητος. Ἐν τῇ Ἀναβάσει τοῦ Ξενοφῶντος (Γ'. 1, 47 καὶ Ε'. 8, 1) πρῶτον, ὡς ὄνομα ἑνὸς στρατηγοῦ τῶν μυρίων, τὸ γένος Ἀχαιοῦ. Ἀλλὰ τὸ παρὰ Ξενοφῶντι, γραφόμενον φυσικῷ τῷ λόγῳ Ἀττικῶς Ξανθικλῆς, δὲν ἠξεύρομεν διὰ τί ὁ Keil ποτε τὸ ἐπείρασεν καὶ ἐδυσπίστησεν εἰς τὴν ὀρθότητά του, ὡς βλέπομεν ἐκ τοῦ λεξικοῦ τοῦ Pape-Benseler τῶν κυρίων ὀνομάτων τῆς Ἑλληνικῆς. Δὲν ἐνετύχομεν εἰσέτι τῷ βιβλίῳ τοῦ Keil, ἔνθα περὶ τούτου ἔκαμε λόγον, ἵνα κρίνωμεν. Ὁπωσδήποτε ὅμως, ἡ Ταναγραϊκὴ ἐπιγραφὴ εὐπρόσδεκτος ἀντιλήπτωρ ἦλθε τοῦ Ξανθικλέους.

Ἐν ταῖς ἀνωτέρω ἀπὸ τοῦ ἀρ. 13 μέχρι τοῦ 71 ἐπιγραφαῖς παρετήρησαν, νομίζω, οἱ ἀναγνῶσαι, ὅτι οὐδεμία ἔχει οὔτε τὸ ἐπὶ

μετὰ δοτικῆς, οὔτε τὸ χρηςός, χρηςή (τὸ δὲ χαῖρε ἔχει μία μόνη). Φαίνεται ὅτι τὸ ἐπὶ ἐν μόνοις τοῖς παλαιτάτοις χρόνοις εὐδοκίμησε μετὰ τοῦ εἰμί, διὰ τὴν ἁπλότητα καὶ σαφήνειαν τῆς ἐκφράσεως, ἐν δὲ τοῖς μεταγενεστάτοις ἐξανέδυ πάλιν καὶ ἦτο ἐν χρήσει (ὡς θέλομεν ἰδεῖ κατωτέρω)· ἀλλ' ἄνευ τοῦ εἰμί, ἵνα μὴ γράφηται περιττῶς τὸ εὐκόλως ἐξυπακουόμενον ῥῆμα καὶ ἐντρέπωνται οἱ εὐφυεῖς ἐπὶ τῇ τοσαύτῃ ἀφελείᾳ, ἐν δὲ τοῖς μέσοις χρόνοις ἦτο ἐν ἀχρηστίᾳ, ἴσως παντελεῖ, δι' ὁντιναδήποτε λόγον. Οὕτως ἀληθεύει τὸ τοῦ Ὁρατίου (ἐν τῷ de arte poëtica, ς. 70—72) σοφὸν ῥητόν·

> Multa renascentur, quae jam cecidere cadentque
> quae nunc sunt in honore vocabula, si volet usus.
> quem penes arbitrium est et jus et norma loquendi.

ὅπερ προχείρως μεταφραζόμενον ἔχει τὴν ἑξῆς ἔννοιαν·

> Πολλαὶ νεκραὶ θ' ἀναστηθοῦν καὶ ἄλλαι θ' ἀποθάνουν
> λέξεις τανῦν τιμώμεναι, ἂν τὸ θελήσ' ἡ χρῆσις,
> παρ' ἧ ἐστι τὸ δίκαιον καὶ ὁ κανὼν τοῦ λέγειν.

Καὶ ταῦτα μὲν οὕτως ἐπελθόντα ἐγράψαμεν. Περὶ δὲ σχήματος τῶν ἀνωτέρω στηλῶν δὲν ἔχομέν τι νὰ εἴπωμεν περιεργίας ἄξιον. Αἱ ὀλιγώτεραι ἐξ αὐτῶν ἔχουσιν ἀετωμάτιον, αἱ δὲ πλείονες εἶναι ἁπλούστεραι. Ὁ λίθος τῶν πλείστων μέλας, λευκὸς δ' ἐσημειώθη ἡμῖν μόνον ὁ τῆς Χαλκιδικῆς Νικοστράτης, πώρινος δὲ ὁ τῶν ἑξῆς ἓξ στηλῶν, μιᾶς τῶν ἐχουσῶν τὸ ὄνομα Παῖς, μιᾶς τῶν τὸ Κόριλλα, μιᾶς τῶν τὸ Πάϊλλος, ἔτι δὲ ὁ τοῦ Δαλίωνος Κορωνέως, ὁ τοῦ Δαμοστρότου καὶ ὁ τῆς Φιλοττίδος. Ἀνάγλυφον δὲ παράστασιν οὐδεμία ἔχει.

Μέγεθος ἐσημειώθη ἡμῖν μόνον τῶν ἑξῆς δέκα καὶ πέντε στηλῶν.

Τοῦ ἀρ.	21	ὕψ.	0,77,	πλάτ.	0,33,	πάχ.	0,08.
»	26	»	0,50,	»	0,20,	»	0,05.
»	27	»	1,05,	»	0,42,	»	0,06.
»	28	»	0,80,	»	0,35,	»	0,12.
»	29	»	1,35,	»	0,45,	»	0,18.

Τοῦ ἀρ.	32	ὕψ.	0,50,	πλάτ.	0,25,	πάχ.	0,10.
»	35	»	0,87,	»	0,30,	»	0,08.
»	43	»	1,10,	»	0,40,	»	0,15.
»	46	»	0,95,	»	0,40,	»	0,18.
»	58	»	0,90,	»	0,38,	»	0,15.
»	60	»	0,80,	»	0,35,	»	0,12.
»	62	»	0,88,	»	0,38,	»	0,10.
»	64	»	0,38,	»	0,20,	»	0,07.
»	67	»	0,50,	»	0,25,	»	0,10.
»	69	»	0,80,	»	0,55,	»	0,12.

Τέλος μεταβαίνομεν καὶ εἰς τὰς τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων ἐπιγραφάς.

72. Ἐπὶ Ἀγαθοκλῆ Σ; ωστράτου.

73. Ἀγάθων μάγιρος.

74. Ἀριστογενία.

75. Ἀσκλάπιχες χαῖρε.

76. Δημοσθένη Φιλομούσου χαῖρε.

77. Ἱππόμαχε χῆρε (=χαῖρε). Οὗτον ἔθαψαν. . . .υ;ν. . . .αν;

78. Ἐπὶ Λέοντι Λεόντος. χαῖρε Λέων.

79. Χαῖρε Τελέδαμε.

80. Μουσὶ (χρ)ηστὴ χαῖρε.

81. Ἐπὶ Διονυσία Σεκουνδίωνος.

82. Ἐπὶ Κοκκηΐῳ Φαύστω.

83. Ἐπὶ Ποπλίῳ Πωλίωνος.

84. Δαμόστρατος.

85. Ζωπούρα.

86. Ζωπουρίνα.

87. Ζωπουρίνα χρηστά.

88. Ζωπουρίων.

89. Ζώπουρος.

90. Ζωπυρίνα χαῖρε.

91. Ἐπὶ Ζωπυρίναι.

92. Ἐπὶ Ζωπυρίνα.

93. Θεοκλέα Προμαθίωνος. 94. Κωμικόν. 95. Λιουσικλία. 96. Νικέα χρηστά. 97. Ξανθίς. 98. Προσδοκίμου· Ἐπὶ Ζωσῶ Παρθένας. 99. Σαμίχα. 100. Σωτηρίχα. 101. Τιμάρχα. 102. Φηδρίχα. 103. Χαρμουλίδας.

Εἰς τὰ ἀνωτέρω κείμενα ἔχομεν νὰ σημειώσωμεν τάδε.

Ὁ ἀριθ. 73 ἔχει μόνος ἐκ πάντων τῶν τε σήμερον ἐκδιδομένων καὶ τῶν ἄλλων τῶν ἀνεκδότων εἰσέτι δήλωσιν ἐπαγγέλματος τοῦ νεκροῦ. Κατὰ τύχην ἆρά γε νὰ εἴπωμεν ὅτι εἶναι τὸ τοῦ μαγείρου, ἢ διότι ὡς τίμιον πάνυ ἐν Βοιωτίᾳ ἐθεωρήθη καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἐσιγήθη; Ὁ Πολύβιος λέγει τοὺς Βοιωτοὺς καχεκτοῦντας ἤδη καὶ πρὸ τῶν τοῦ Ἀράτου χρόνων καὶ, ἀφοῦ μάλιστα ἐνικήθησαν ὑπὸ τῶν Αἰτωλῶν ἐπ' αὐτοῦ τοῦ Ἀράτου, «οὕτως ἀνέπεσον ταῖς ψυχαῖς, ὥστε ἀπ' ἐκείνης τῆς χρείας ἁπλῶς οὐδενὸς ἔτι τῶν καλῶν ἀμφισβητεῖν ἐτόλμησαν οὐδ' ἐκοινώνησαν οὔτε πράξεως οὔτ' ἀγῶνος οὐδενὸς ἔτι τοῖς Ἕλλησι μετὰ κοινοῦ δόγματος, ἀλλ' ὁρμήσαντες πρὸς εὐωχίας καὶ μέθας οὐ μόνον τοῖς σώμασιν ἐξελύθησαν, ἀλλὰ καὶ ταῖς ψυχαῖς..... Τὰ δὲ κοινὰ τῶν Βοιωτῶν εἰς τοσαύτην παρεγεγόνει καχεξίαν, ὥστε σχεδὸν εἴκοσι καὶ πέντε ἐτῶν τὸ δίκαιον μὴ διεξῆχθαι παρ' αὐτοῖς μήτε περὶ τῶν ἰδιωτικῶν συμβολαίων μήτε περὶ τῶν κοινῶν ἐγκλημάτων, ἀλλ' οἱ μὲν φρουρὰς παραγγέλλοντες τῶν ἀρχόντων, οἱ δὲ στρατείας κοινάς, ἐξέκοπτον ἀεὶ τὴν δικαιοδοσίαν· ἔνιοι δὲ τῶν στρατηγῶν καὶ μισθοδοσίας ἐποίουν ἐκ τῶν κοινῶν τοῖς ἀπόροις τῶν ἀνθρώπων, ἐξ ὧν ἐδιδάχθη τὰ πλήθη τούτοις προσέχειν καὶ τούτοις περιποιεῖν τὰς ἀρχάς, δι' ὧν ἔμελλε τῶν μὲν ἀδικημάτων καὶ τῶν ὀφειλημάτων οὐχ ὑφέξειν δίκας, προσλήψεσθαι δὲ τῶν κοινῶν ἀεί τι διὰ τὴν τῶν ἀρχόντων χάριν.... Τούτοις δ' ἠκολούθησε καὶ ἕτερος ζῆλος οὐκ εὐ-

τυχής· οἱ μὲν γὰρ ἄτεκνοι τὰς οὐσίας οὐ τοῖς κατὰ γένος ἐπιγενομένοις τελευτῶντες ἀπέλειπον, ὅπερ ἦν ἔθος παρ' αὐτοῖς πρότερον, ἀλλ' εἰς εὐωχίας καὶ μέθας διετίθεντο καὶ κοινὰς τοῖς φίλοις ἐποίουν· πολλοὶ δὲ καὶ τῶν ἐχόντων γενεὰς ἀπεμέριζον τοῖς συσσιτίοις τὸ πλεῖον μέρος τῆς οὐσίας, ὥστε πολλοὺς εἶναι Βοιωτῶν οἷς ὑπῆρχε δεῖπνα τοῦ μηνὸς πλείω τῶν εἰς τὸν μῆνα διατεταγμένων ἡμερῶν..... Τοιαύτην δ' ἔχοντες οἱ Βοιωτοὶ τὴν διάθεσιν τῆς πολιτείας, εὐτυχῶς πως διώλισθον καὶ τοὺς κατὰ Φίλιππον καὶ τοὺς κατ' Ἀντίοχον καιρούς· ἔν γε μὴν τοῖς ἑξῆς οὐ διέφυγον, ἀλλ' ὥσπερ ἐπίτηδες ἀνταπόδοσιν ἡ τύχη ποιουμένη βαρέως ἔδοξεν αὐτοῖς ἐπεμβαίνειν». Δὲν μᾶς ἐφάνη περιττὸν νὰ παραθέσωμεν ὁλόκληρον τὸ ἀνωτέρω χωρίον ἐκ τῆς εἰκοστῆς τοῦ Πολυβίου, διότι ἂν ὄχι τὰ κατὰ τὰ δεῖπνα καὶ τὰς εἰς αὐτὰ διαθέσεις τῶν χρημάτων, ἄλλα τινὰ ὅμως τῶν ἱστορουμένων μᾶς φαίνονται ὄχι ὅλως ἀνήκουστα καὶ ἀήθη παρ' ἡμῖν τοῖς νῦν οὖσι, καὶ δὲν βλάπτει, ἂν καὶ ἐν μέσῳ φιλολογικοῦ ἄρθρου ἀκούομεν ἐνίοτε πατρικὴν ἐπίπληξιν ἐκ στόματος παλαιοῦ.

Εἰς τοὺς ἀρ. 75 καὶ 76 σημειοῦμεν, ὅτι ὅπως τὸ ἐν τέλει τοῦ Ἀσκλάπιχες σίγμα δὲν εἶναι κανονικὸν διὰ τὴν κλητικήν, οὕτω καὶ τὸ η, τὸ ἐν τέλει τοῦ Δημοσθένη. Καὶ περὶ μὲν τοῦ ες τῶν δευτεροκλίτων (οἷον ἐδῶ ὑποτίθεται τὸ Ἀσκλάπιχος κατ' ὀνομαστικήν·) δὲν ἔχω τώρα νὰ εἴπω ἄλλοθεν ὅμοιον παράδειγμα, διότι τὸ Ἀριστοφάνειον ἐκεῖνο «μάκαρ ὦ Στρεψίαδες» εἶναι πεπαιγμένον ἐπὶ πρωτοκλίτου· αἱ δὲ εἰς η κλητικαὶ τῶν συνηρημένων τριτοκλίτων ἤδη πολλάκις ἐν ἐπιγραφαῖς ἀνεγνώσθησαν καὶ παλαιοὶ γραμματικοὶ παρετήρησαν τὰ κατ' αὐτάς. Ἡμεῖς δὲ τόσον μόνον λέγομεν εἰς τοὺς Ἕλληνας ἀναγνώστας τοῦ Ἀθηναίου, ὅτι δὲν πρέπει πολὺ νὰ βαρυθυμῶσιν, ἂν ὁμοίως τοῖς πρὸ αἰώνων προγόνοις των κράζωσιν ἡμαρτημένως· Δημοσθένη, Σωκράτη! μᾶλλον δὲ ἂς παρηγορῶνται ἐνθυμούμενοι, ὅτι καὶ ἂν ὄχι πάντα τὸν τυπικὸν πλοῦτον τῆς παλαιᾶς γραμματικῆς, τόσον ὅμως αὐτοῦ μέρος ἔσωσαν, ὥστε νὰ μὴ δύνανται πρὸς αὐτοὺς νὰ ἐρίσωσι περὶ κλητικῆς οἱ λαοὶ οἱ τὰς νῦν εὐρωπαϊκὰς γλώσσας λαλοῦντες οὔτε οἱ Τοῦρκοι. Οἱ Σλάβοι μόνον ἔχουσι κλητικάς τινας, ἀλλ' ἀ-

γνοοῦμεν, ἂν τόσον πλουσίας ὁποῖαι αἱ ἡμέτεραι εἰς ε, έ, α, ᾶ καὶ η, ή τῶν ἀρσενικῶν.

Τὴν ὑπ' ἀρ. 77 ἐπιγραφὴν ἐξεδώκαμεν καὶ ἐν τῷ προτελευταίῳ τεύχει, ἀλλὰ τότε ὄχι ἐκ τοῦ ἐκτύπου, ὅπερ νῦν ἔχοντες βλέπομεν ὅτι τὸ ὄνομα ἀπεδόθη τότε ἐσφαλμένως Νικόμαχε, ὡς καὶ ἡ προστακτικὴ χαῖρε· ἀλλὰ καὶ τὰ ὡς τέταρτος τότε στίχος δοθέντα· «τὸ Ἀ(θαναϊστή)», τώρα δὲν δικαιολογοῦνται ἐκ τοῦ ἐκτύπου. Ἀντ' ἐκείνων ἐθέσαμεν σήμερον ὅσα ἀμυδρῶς διεκρίναμεν γράμματα.

Ἐν τῷ 98 ἀρ. τὸ Ζωσῶ εἶναι βεβαίως δοτικὴ θηλυκοῦ ὀνόματος, ἀντὶ Ζωσοῖ ἢ Ζωσῶι. Λείπει δὲ τὸ προσγραφόμενον ἰῶτα ὡς καὶ ἐν τοῖς ἀρ. 72, 81—3 καὶ 92. Παράξενον δέ, ὅτι ἐν τῷ λεξικῷ τοῦ Pape-Benseler ἐτέθη ἐκ τοῦ C. I. Gr. ἀρ. 2001 ὡς ὀνομαστικὴ τὸ Ζωσοῦς, ἐνῷ προφανῶς ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἐκείνῃ κεῖται ὡς γενική.

Ἐκ τούτων τῶν 32 στηλῶν τῶν Ῥωμ. χρόνων δύο μὲν εἶναι πώριναι, ἐννέα δὲ λίθου λευκοῦ, αἱ δὲ λοιπαὶ φαιοῦ ἢ μέλανος, τρεῖς δ' ἐκ πασῶν ἔχουσιν ἀναγλύπτους παραστάσεις. Πρῶτον ἡ ὑπ' ἀρ. 81 τῆς Διονυσίας, περὶ ἧς ὁ Σταματάκης σημειοῖ τάδε· «Λίθου ὑπομέλανος, ὕψ. 1,50, πλάτ. 0,55, πάχ. 0,12. Ἔχει ἀετωμάτιον, οὗ ἡ κορυφὴ ἀποκεκομμένη, ὑπὸ δὲ τὸ ἀετωμάτιον τὴν ἐπιγραφήν. Παριστάνει ἐπὶ κοίλης τετραγώνου ἐπιφανείας γυναῖκα καθημένην ἐπὶ θρόνου, ἐστραμμένην κατὰ δεξιὰν τῷ ὁρῶντι. Ἔμπροσθεν αὐτῆς ἵσταται ἑτέρα γυνὴ προσφέρουσα αὐτῇ κίστην, πρὸς ἣν ὀρέγει τὴν χεῖρα τὴν δεξιὰν ἡ καθημένη. Ἐφθαρμένον πολύ. — Εὑρέθη ἐν Σχιματάρι, ἐν τῇ οἰκίᾳ Ἀθ. Μπρατσιώτου, καὶ ἐδωρήθη ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὴν Συλλογήν.»

Δεύτερον ἡ ὑπ' ἀριθ. 83 τοῦ Ποπλίου. Τὰ τοῦ Σταματάκη περὶ αὐτῆς ἔχουσιν οὕτως· «Λίθου φαιοῦ, ὕψ. 0,75, πλάτ. 0,36, πάχ. 0,08. μετ' ἐπιγραφῆς εἰς τὸ ἄνω μέρος. Παριστάνει ἄνδρα ἱστάμενον καὶ κρατοῦντα διὰ τῆς δεξιᾶς στρογγύλον τι. Εἶναι ἐνδεδυμένος χιτῶνα καὶ ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου φέρει χλαμύδα Λίαν κακότεχνον.»

Τρίτον ἡ ὑπ' ἀρ. 98 τοῦ Προσδοκίμου. Περὶ ταύτης ὁ Στα-

ματάκης λέγει· «Λίθου λευκοῦ, ὕψ. 1,05, πλ. 0,40, πάχ. 0,10. Πρὸς τὸ ἄνω ἄκρον φέρει ἀετωμάτιον, κατεστραμμένον τὸ πλεῖστον, ὑπ' αὐτὸ δὲ τὴν ἐπιγραφήν· Προσδ. ὑπ' αὐτὴν δὲ ἑτέραν ἐπὶ Ζωσ. κτλ. Τὸ Παρθένας εἶναι ἐγκεχαραγμένον μεταγενεστέρως. Παριστάνει ἐπὶ κοίλης τετραγώνου ἐπιφανείας γυναῖκα ἱσταμένην ἀντωπόν, ὕψους 0,64, ἐνδεδυμένην χιτῶνα ποδήρη, ἀφίνοντα γυμνὰς τὰς χεῖρας καὶ ἐζωσμένην περὶ τὴν κάτω κοιλίαν. Διὰ μὲν τῆς δεξιᾶς χειρὸς, ἧς μέρος ἐστὶν ἀπεσπασμένον, αἴρει πρὸς τὰ ἄνω δυσδιάκριτόν τι, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς κρατεῖ πρὸς τὰ ἄνω δᾷδα ἀνημμένην. Ἡ δεξιὰ παρειὰ τοῦ προσώπου τῆς γυναικός ἐστιν ἀπεσπασμένη. Εὑρέθη πρὸς ἀνατολὰς τῶν ἐρειπίων Τανάγρας, πέραν τοῦ ἐξ ἄρκτου κατερχομένου μικροῦ ποταμοῦ (Θερμώδοντος) ἐν τοῖς ἀνασκαφεῖσι τάφοις. Ἐδωρήθη εἰς τὴν Συλλογὴν ὑπὸ τοῦ Ἀναγνώστου Γκριμπίθη.»

Μένει ἔτι νὰ δηλώσωμεν καὶ τὸ μέγεθος ἐννέα στηλῶν ἐκ τῶν ἀνωτέρω, ὡς μᾶς διεβιβάσθη·

Τοῦ ἀρ.	75,	ὕψ.	1,05,	πλάτ.	0,40,	πάχ.	0,10.
»	76,	»	1,05,	»	0,30,	»	0,06.
»	77,	»	0,78,	»	0,35,	»	0,10.
»	79,	»	0,82,	»	0,28,	»	0,05.
»	80,	»	0,50,	»	0,25,	»	0,08.
»	87,	»	0,80,	»	0,32,	»	0,10.
»	96,	»	0,48,	»	0,30,	»	0,07.
»	102,	»	0,83,	»	0,35,	»	0,10.
»	103,	»	1,05,	»	0,40,	»	0,15.

Τελειόνοντες τὸ παρὸν ἄρθρον, νομίζομεν ἀναγκαῖον νὰ ζητήσωμεν συγγνώμην, ἂν τινα ἐν αὐτῷ ἀμεθοδέστερον ἐξετέθησαν διότι ἐν βραχεῖ χρόνῳ δὲν ἦτο εὔκολον νὰ γίνῃ καλῶς ἡ ἐκλογὴ καὶ κατάταξις ἑνὸς μέρους ἐκ τῆς πολλῆς ἐν χερσὶν ἡμῶν ὕλης καὶ νὰ συνταχθῶσιν ὡς πρέπει τὰ σημειώματα.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 27 Ἰουνίου 1874.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ Α. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ.

Μετεωρολογικαὶ παρατηρήσεις κοινοποιηθεῖσαι ἐκ τοῦ ἀστεροσκοπείου Ἀθηνῶν.

1874. Μάϊος (Ε. Ν.).

Μέση βαρομετρικὴ θλίψις		750,24 χμ.
Μεγίστη »	»	757,60 (τὴν 31ην).
Ἐλαχίστη »	»	740,78 (τὴν 8ην).
Μέση θερμοκρασία		19,06 ἑκ.
Μεγίστη »		31,4 (τὴν 27ην).
Ἐλαχίστη »		9,7 (τὴν 19ν).

Ἄνεμος ἔπνευσε ΝΔ 17 ἡμέρας, Δ 4, ΒΔ 1, Α 1, ΝΑ 1, Ν 7.

Ἡμέραι βροχῆς 10 (ποσὸν τοῦ καταπεσόντος ὕδατος 50,33 χμ.), ἀστραπῶν 5.

Ἰούνιος (Ε. Ν.).

Μέση βαρομετρικὴ θλίψις		752,68 χμ.
Μεγίστη »	»	759,24 (τὴν 2αν).
Ἐλαχίστη »	»	746,85 (τὴν 23ην).
Μέση θερμοκρασία		27,10 ἑκ.
Μεγίστη »		37,9 (τὴν 20ὴν).
Ἐλαχίστη »		18,2 (τὴν 1ην).

Ἄνεμος ἔπνευσε ΝΔ 12 ἡμέρας, Δ 1, ΒΔ 2, Β 1, ΒΑ 12, Α 1, Ν 1.

Ἡμέραι βροχῆς 2 (ἀνεπαίσθητον τὸ ποσὸν τοῦ καταπεσόντος ὕδατος), ἀστραπῶν 6.

Διορθώσεις καὶ προσθῆκαι εἰς τὴν περὶ τῆς ἑλληνικῆς προφορᾶς πραγματείαν.

Τόμ. Β', τεῦχ. ε', σελ. 324, σημ. 6' γρ. Ausführliche.—σελ. 325, σημ. 6', Curtius, lateinischen., σημ. ε', zu.—σελ. 334, στ. 12 ὅτι τὰ κάγώ.—σελ. 338, σημ. α', Gymnasialwesen.—σελ. 343, στ. 19 τοὺς φθόγγους τῆς ἑαυτῶν.—σελ. 344, στ. 1 καὶ οἱ ἄλλοι.—σελ. 347 στ. 1 καὶ 12 νὰ σημάνωσι.

Τόμ. Γ', τεῦχ. α', σελ. 29, σημ. στχ. 8 ὀνομάζῃ στχ. 15, τῷ Μενεκράτους.—σελ. 32 στ. 27 ὁ Φιλόστρατος.—σελ. 39 σημ. στ. 1 Minneure.—σελ. 46 σημ. α', στ. 4 sogenannte.—σελ. 47, στ. 9 Κηφισίο.—σελ. 55 στ. 6 οἱ Ἕλληνες. — σελ. 63, στ. 16 ἄκον. — σελ. 65, στ. 2, ἀντὶ ἀλλ' ὅμως ἐνομίσαμεν γράφε ἐνομίσαμεν ὅμως. —σελ. 66 στ. 29 τὰ τῆς μητρικῆς.—σελ. 70, στ. 17 oculus. Ἄλλων ὁμοίων παροραμάτων τὴν διόρθωσιν ἀφίνομεν εἰς τὸν ἀναγνώστην, αἰτούμενοι διὰ τοῦτο συγγνώμην.

Σελ. 51, στ. 3, γρ. Ταύτης τῆς δυνάμεως καὶ τῆς ὑγιαινούσης παραδόσεως τὸ κράτος κτλ. —Σελ. 49 μετὰ τὸ Καλλέας, πρὸ τῆς α' σημειώσεως, προσσημειωθήτωσαν τὰ ἑξῆς· Κατὰ ταῦτα καὶ τὸ φιλαθήναιος (Ἀριστφ. Σφῆκ. 282) δὲν πρέπει νὰ γραφῇ φιλαθήναος, ὅπως ὁ Κούρτιος διδάσκει (Stud. 1^2, σελ. 285), ἀλλὰ νὰ ἐκφωνηθῇ φιλαθήνεος, ὅπως καὶ ὁ Βοίκχιος ἀποδέχεται (C. I. G. I, σελ. 450δ)· τοσούτῳ δὲ μᾶλλον, ὅσῳ τὸ Ἀθηνάα, ὅπερ ὁ Κούρτιος φέρει εἰς στηριγμὸν τῆς ἑαυτοῦ γνώμης, ἀποδεικνύει μόνον ὅτι τὸ αι ἐν τῷ Ἀθηναία ἐξεφωνεῖτο ὡς καὶ ἐν τοῖς αἰεὶ, ἐλαία, καίω, κλαίω, πρὶν ἐκ τούτων ἀποβληθῇ τὸ ι· ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν ἀκολουθεῖ ὅτι καὶ τὰ Ἀθηναῖος καὶ Παναθήναια καὶ δὴ καὶ τὸ φιλαθήναιος καὶ τὰ ὅμοια ἐξεφωνοῦντο Ἀθηνάϊος κτλ., διότι τὰ ὀνόματα ταῦτα, καί τοι μυριάκις εὑρισκόμενα ἐν ταῖς ἀττικαῖς ἐπιγραφαῖς, οὐδαμοῦ ὅμως φέρονται γεγραμμένα Ἀθηνάος κτλ., οὐδὲ ἠκούσθη που ὅτι ὁ δῆμος ὁ Ἀθηναίων ἀπέδη διὰ τοῦ χρόνου δῆμος Ἀθηνάων, οὐδὲ ὅτι τὰ Παναθήναια μετεβλήθησάν ποτε εἰς Παναθήναα, ὅπως ἡ Ἀθηναία ἐγένετο Ἀθηνάα καὶ τελευταῖον Ἀθηνᾶ, καὶ τὸ αἰεὶ, ἀεὶ καὶ ἡ ἐλαία, ἐλάα κτλ. Ἀλλὰ περὶ τούτων καὶ τῶν τοιούτων ἀλλαχοῦ πλείονα.

Σελ. 65, στ. 27. Σημειωτέον ὅτι ἐπειδὴ ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος λέγουσιν ἰγὼ, διὰ τοῦτο ἐκεῖ λέγουσι καὶ κ' ἰγὼ, ἀλλὰ τοῦτο οὐδὲν ἔχει κοινὸν πρὸς τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος κεἰγώ.

Σελ. 103 στχ. 32 γρ. Leake. Σλ. 108 στχ. 16 γρ. ἄν. Σλ. 113 στχ. 33 γρ. νὰ

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΜΕΡΩΝ ΤΗΣ ΠΑΡΑ ΤΟΙΣ ΑΡΧΑΙΟΙΣ ΕΛΛΗΣΙΝ ΑΓΩΓΗΣ ΙΔΙΑ.

Β'. (*)

Περὶ μουσικῆς.

Μουσικὴ ἡ τὰ *μουσικὰ* ἐκαλεῖτο παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι κατ' ἀρχὰς μὲν καὶ κυρίως ἡ περὶ τὰ ὄργανα ἐμπειρία καὶ ἡ περὶ τὰς μελῳδίας καὶ τοὺς φθόγγους καὶ τὰς ῥυθμοποιίας καὶ τὰ παραπλήσια ἐπιστήμη (1)· εἶτα δὲ καταχρηστικώτερον ἐκαλεῖτο καὶ πᾶσα μὲν *ἐπὶ ψυχῇ παιδεία*, ἤτοι πᾶν μέσον συντεῖνον εἰς τὴν πνευματικὴν τοῦ ἀνθρώπου μόρφωσιν (2), ἰδίᾳ ὅμως ἐκαλοῦντο τὰ μέσα ἐκεῖνα, ἅπερ συντείνουσιν εἰς μόρφωσιν τῆς καρδίας, ἐφ' ἧς ἐπαισθητότερον ἐπιδρᾷ ἡ κυρίως καλουμένη *μουσική*. Κατὰ ταῦτα λοιπὸν μουσικὴ ἐκαλεῖτο καὶ ἡ *φιλοσοφία* καὶ ἡ *ποίησις* καὶ ἡ *μιμητικὴ* καὶ ἡ *ὀρχηστικὴ* καὶ αὐτὴ ἡ *μαντική*. Ἀπέδιδον δὲ οἱ ἀρχαῖοι εἰς τὰς πνευματικὰς σπουδὰς τὸ ὄνομα τῆς μουσικῆς, καθ' ὅσον αὗται, ὡς καὶ ἡ μουσική, συνετέλουν εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως πρὸς μόρφωσιν τῆς καρδίας, τὸ θυμικὸν τῆς ψυχῆς ἐξεγείρουσαι. Οὕτω π. χ. ἡ μὲν *φιλοσοφία* ἐκαλεῖτο μουσική, καθ' ὅσον μορφώνει τὴν καρδίαν καὶ ῥυθμίζει τὸ ἦθος τοῦ ἀνθρώπου, διδάσκουσα αὐτὸν «τί τὸ καλόν, τί τὸ αἰσχρόν· τί τὸ »δίκαιον, τί τὸ ἄδικον· τί τὸ συλλήβδην αἱρετόν, τί φευκτόν· πῶς »θεοῖς, πῶς γονεῦσι, πῶς πρεσβυτέροις, πῶς νόμοις, πῶς ἀλλοτρίοις, »πῶς ἄρχουσι, πῶς φίλοις, πῶς γυναιξί, πῶς τέκνοις, πῶς οἰκέ-

(*) Τὸ Α' μέρος τῆς παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησιν ἀγωγῆς, ἤτοι τὸ περὶ γυμναστικῆς, ἐπραγματεύθημεν ἐν τῷ α' τόμῳ τοῦ Ἀθηναίου σελ. 315 καὶ ἑφεξῆς. — (1) Σέξτ. Ἐμπ. πρὸς μαθημ.

(2) «Τίς οὖν ἡ παιδεία; ἡ μὲν ἐπὶ σώμασι γυμναστική, ἡ »δ' ἐπὶ ψυχῇ μουσική» (Πλάτ. πολ. 2, 376.). Πρβλ. καὶ Κρίτ. 50. — Κατὰ τὴν εὐρυτέραν ταύτην σημασίαν περιλαμβάνεται ἐν τῇ μουσικῇ καὶ ἡ γραμματική.

»ταις χρηστέον ἐστί· ὅτι δεῖ θεοὺς μὲν σέβεσθαι, γονέας δὲ τιμᾶν, »πρεσβυτέρους αἰδεῖσθαι, νόμοις πειθαρχεῖν, ἄρχουσιν ὑπείκειν, »φίλους ἀγαπᾶν, πρὸς γυναῖκας σωφρονεῖν, τέκνων στερκτικοὺς »εἶναι, δούλους μὴ περιϋβρίζειν· τὸ δὲ μέγιστον μήτε ἐν ταῖς εὐ»πραγίαις περιχαρεῖς, μήτε ἐν ταῖς συμφοραῖς περιλύπους ὑπάρ»χειν, μήτε ἐν ταῖς ἡδοναῖς ἐκλύτους εἶναι, μήτε ἐν ταῖς ὀργαῖς »ἐκπαθεῖς καὶ θηριώδεις» (1)· ὁ δὲ ἀμοιρήσας φιλοσοφίας ἐκαλεῖτο ἄμουσος (2).

Προτιθέμενοι νὰ ἐξετάσωμεν ἐνταῦθα *τὴν κυρίως μουσικὴν ὡς μέσον παιδαγωγικόν*, ἤτοι ὡς μέσον τοιοῦτον, δι' οὗ ἐπεδίωκον οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες τὴν διάπλασιν τῆς τῶν παίδων καρδίας, κρίνομεν καλὸν νὰ προτάξωμεν ὀλίγα τινὰ περὶ τῆς *ἠθοποιήσεως τῶν νέων* καθόλου.

Καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν *ἠθικὴν* μόρφωσιν τῶν νέων καθόλου, μανθάνομεν ὅτι ὁ Ἕλλην ἀπὸ τοῦ χρόνου τῆς γεννήσεως μέχρι τῆς γεροντικῆς αὐτοῦ ἡλικίας οὐδέποτε διετέλει διάγων ἄνευ ἐποπτείας· ὡς βρέφος ἵστατο ὑπὸ τὴν τίτθην, ὡς παῖς ὑπὸ τὸν διδάσκαλον, ὡς ἔφηβος ὑπὸ τὸν γυμνασίαρχον, ὡς μειράκιον ὑπὸ τὸν ἐραστὴν καὶ ὡς ἀνὴρ ὑπὸ τὸν νόμον καὶ τὴν στρατιωτικὴν πειθαρχίαν (3). Τὸ τοῦ παιδαγωγοῦ ἔργον μετήρχοντο ἐν τῇ ἡρωϊκῇ ἐποχῇ πρεσβύτεροί τινες καὶ εὐγενεῖς ἄνδρες, ἢ νεανικοὶ φίλοι

(1) Πλουτ. περὶ παίδ. ἀγ. κεφ. 10. Πρβλ. Σέξτ. Ἐμπ. πρὸς μαθ. 6.

(2) Αὐτόθι.

(3) «Εἰ δ' ἄρχει βρέφους μὲν ἡ τίτθη, καὶ παιδὸς ὁ διδάσκαλος, »ἐφήβου δὲ γυμνασίαρχος, ἐραστὴς δὲ μειρακίου, γενομένου δ' ἐν ἡλι»κίᾳ νόμος καὶ στρατηγὸς, οὐδεὶς δ' ἄναρκτος, οὐδ' αὐτοτελὴς κτλ». (Πλουτ. Ἐρωτ. 9). — «Εἰ δ' ἐκπέφευγε (τὸ παιδίον) τὴν τιτθὴν, παρέλαβε πάλιν »ὁ παιδαγωγὸς, παιδοτρίβης, γραμματοδιδάσκαλος, ἁρμονικὸς, ζωγράφος. »Προάγει ἡλικία, προσγίγνεται ἀριθμητικὸς, γεωμέτρης, πωλοδάμνης, ὑπὸ »τούτων πάντων μαστιγοῦται, ὄρθρου ἐγείρεται, σχολάσαι οὐκ ἔστιν. »Ἔφηβος γέγονεν, ἔμπαλιν τὸν κοσμητὴν φοβεῖται, τὸν παιδοτρίβην, »τὸν ὁπλόμαχον, τὸν γυμνασίαρχον. Ὑπὸ πάντων τούτων μαστιγοῦται, »παρατηρεῖται, τραχηλίζεται. Ἐξ ἐφήβων ἐστὶ καὶ ἤδη εἴκοσι »ἐτῶν, ἔτι φοβεῖται καὶ παρατηρεῖ καὶ γυμνασίαρχον καὶ στρατηγὸν κτλ». (Στοβ. ἀνθολ. 98, 72).

καὶ συγγενεῖς τοῦ παιδαγωγουμένου, *ἑταῖροι καὶ θεράποντες* καλούμενοι (1)· κατὰ δὲ τὴν ἱστορικὴν ἐποχὴν τῆς Ἑλλάδος τὸ τοῦ *παιδονόμου* καὶ *παιδαγωγοῦ* ἐπάγγελμα μετήρχοντο ἐν μὲν τῇ Σπάρτῃ ἄνδρες διακεκριμένοι καὶ ὑπὸ τῆς πολιτείας διοριζόμενοι (2)· ἐν δὲ ταῖς Ἀθήναις καὶ ἀλλαχοῦ δοῦλοι ἰδιωτικοί (3).

Ὁ παιδαγωγὸς κατὰ τὴν ἱστορικὴν τῆς Ἑλλάδος ἐποχὴν καθῆκον εἶχε νὰ παρακολουθῇ πάντοτε τὸν παῖδα, νὰ ἐπιτηρῇ τὰς πράξεις αὐτοῦ καὶ νὰ ὁδηγῇ αὐτὸν εἰς τὸ διδασκαλεῖον τοῦ γραμματιστοῦ καὶ εἰς τὴν παλαίστραν τοῦ παιδοτρίβου (4), ὁπόθεν πάλιν παραλαμβάνων ἐπανῆγεν αὐτὸν οἴκαδε. Ὁ παιδαγωγὸς προσεῖχεν ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς τῶν παίδων *εὐκοσμίας* (5), εἰς ἣν ἀνῆκον τὸ κεκυφότας ἐν ταῖς ὁδοῖς περιπατεῖν, τὸ εὐσχημόνως παρὰ τῇ τραπέζῃ καθέζεσθαι, τὸ τῇ δεξιᾷ χειρὶ δέχεσθαι τὰς

(1) Ἰλ. ι, 443. λ, 785. ψ, 90.

(2) «Ὁ δὲ Λυκοῦργος, ἀντὶ μὲν τοῦ ἰδίᾳ ἕκαστον παιδαγωγοὺς δούλους ἐφιστάναι, ἄνδρα ἐπέστησε κρατεῖν αὐτῶν, ἐξ ὧνπερ αἱ μέγισται ἀρχαὶ καθίστανται, ὃ δὴ καὶ παιδονόμος καλεῖται κτλ.» (Ξενοφ. Λακεδ. πολιτ. 2, 2).

(3) «Τῶν μὲν τοίνυν ἄλλων Ἑλλήνων οἱ φάσκοντες κάλλιστα τοὺς υἱεῖς παιδεύειν, ἐπειδὰν τάχιστα αὐτοῖς οἱ παῖδες τὰ λεγόμενα ξυνιῶσιν, εὐθὺς μὲν ἐπ' αὐτοῖς παιδαγωγοὺς θεράποντας ἐφιστᾶσιν κτλ.» (Αὐτόθι, 2, 1). — «Ἐπειδὰν τοίνυν ἡλικίαν λάβωσιν ὑπὸ παιδαγωγοῖς τετάχθαι· ἐνταῦθα δὴ πολλὴν ἐπιμέλειαν ἐκτέον ἐστὶ τῆς τούτων καταστάσεως, ὡς μὴ λάθωσιν ἀνδραπόδοις ἢ βαρβάροις ἢ παλιμβόλοις τὰ τέκνα παραδιδόντες κτλ.» (Πλουτ. περὶ π. ἀγ. 7.). Πρβλ. Πλάτ. Ἀλκ. Α', 122. Νόμ. 3, 700. Λύσ. 223. Στοβ. Ἀνθ. 43, σ 251. Δίων. Χρυσ. 7, 114. Αἰλ. Ἀριστ. 2, 127.

(4) Krause, Gymn. der Hell. I, σ. 290—330. — «Ἀλλ' ἄρχει τις σοῦ; Ὅδε παιδαγωγός, ἔφη. Μῶν δοῦλος ὤν; Ἀλλὰ τί μήν; ἡμέτερός γε, ἔφη. Ἦ δεινόν, ἦν δ' ἐγώ, ἐλεύθερον ὄντα ὑπὸ δούλου ἄρχεσθαι; Τί δὲ ποιῶν αὖ οὗτος ὁ παιδαγωγὸς σοῦ ἄρχει; Ἄγων δή που, ἔφη, εἰς διδασκάλου» (Πλάτ. Λύσ. σ. 208).

(5) «Μετὰ δὲ ταῦτα εἰς διδασκάλων πέμποντες πολὺ μᾶλλον ἐντέλλονται ἐπιμελεῖσθαι εὐκοσμίας τῶν παίδων ἢ γραμμάτων τε καὶ κιθαρίσεως» (Πλάτ. Πρωτ. σ. 326).

τροφὰς καὶ τὰ παρόμοια (1). Ἡ *αἰδὼς* ἐθεωρεῖτο ὡς ὑψίστη τῶν παίδων ἀρετὴ καὶ ὡς ὡραιότατον αὐτῶν κόσμημα· διὸ καὶ μεγάλη σπουδὴ κατεβάλλετο πρὸς ἀπόκτησιν τῆς ἀρετῆς ταύτης (2). Διὰ τῆς αἰδοῦς προεφυλάσσοντο οἱ παῖδες ἀπὸ παντὸς αἰσχροῦ. Αὕτη ἐκώλυεν αὐτοὺς τοῦ νὰ ἐμφανίζωνται εἰς τὴν ἀγορὰν (3) ἢ εἰς τὰ δικαστήρια (4) καὶ νὰ μεριμνῶσι περὶ πολιτικῶν πραγμάτων (5). Ἐν τῇ Σπάρτῃ μάλιστα οἱ ἔχοντες ἡλικίαν μικροτέραν τῶν τριάκοντα ἐτῶν οὐδέποτε κατέβαινον εἰς τὴν ἀγοράν (6). Καθόλου δ' εἰπεῖν ἡ τοῦ παιδαγωγοῦ ἐποπτεία περιε-

---

(1) «Καὶ αὐτοὶ διδάσκουσιν οἱ παιδαγωγοὶ κεκυφότας ἐν »ταῖς ὁδοῖς περιπατεῖν, ἑνὶ δακτύλῳ τὸ τάριχον ἅψασθαι, δυσὶ δ' ἰχθύν, σῖτον, κρέας, οὕτω κνᾶσθαι, τὸ ἱμάτιον οὕτως ἀναλαβεῖν» (Πλουτ. εἰ διδ. ἀρ. 2). Καί· «Τῇ μὲν δεξιᾷ συνεθίζειν τὰ παιδία δέχεσθαι τὰς τροφὰς, κἂν »προτείνειε τὴν ἀριστερὰν ἐπιτιμᾶν» (Περὶ παίδ. ἀγ. 7. πρβλ. Περὶ τύχ. 5.).

«Οὐδ' ἂν ἐλέσθαι δειπνοῦντ' ἐξῆν κεφάλαιον ῥαφανίδος,
»οὐδ' ἂν ἄνηθον τῶν πρεσβυτέρων ἁρπάζειν οὐδὲ σέλινον,
»οὐδ' ὀψοφαγεῖν οὐδὲ κιχλίζειν οὐδ' ἴσχειν τὼ πόδ' ἑναλλάξ».
(Ἀριϛ. Νεφ. 981).

(2) «Τοὺς νέους ἔφη (Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς) δεῖν ἐπὶ μὲν τῆς οἰκίας »τοὺς γονεῖς αἰδεῖσθαι, ἐν δὲ ταῖς ὁδοῖς τοὺς ἁπαντῶντας, ἐν δὲ ταῖς ἐρημίαις ἑαυτούς» (Διογ. Λαερτ. 5, 82). Πρβλ. καὶ Πλάτ. Νόμ. 9, 879. Πολιτ. 4, 426. Ξενοφ. Συμπ. 3, 12·

(3) «Οὕτω δ' ἔφευγον τὴν ἀγοράν, ὥστε εἰ καί ποτε διελθεῖν ἀναγκα»σθεῖεν, μετὰ πολλῆς αἰδοῦς καὶ σωφροσύνης ἐφαίνοντο τοῦτο ποιοῦντες» (Ἰσοκρ. Ἀρεοπ. 48).

(4) «Καὶ τότε μὲν οὕτως ὑπ' αὐτοῦ (τοῦ πατρὸς) σωφρόνως ἐπαιδευό»μεθα, ὥστ' οὐδὲ ἀκροασόμενοι οὐδέποτε ἤλθομεν ἐπὶ δικαστήριον». (Ἰσαίου περὶ κλ. Κλεων. §. 2). Πρβλ. Ξενοφ. Ἀπομν. 4, 2, 1.

(5) Λυσ. ἐν Θεομν. I, § 4. Αἰσχ. κατὰ Τιμ. § 186.

(6) «Οἱ μέν γε νεώτεροι τριάκοντα ἐτῶν τὸ παράπαν »οὐ κατέβαινον εἰς ἀγοράν, ἀλλὰ διὰ τῶν συγγενῶν καὶ τῶν »ἐραστῶν ἐποιοῦντο τὰς ἀναγκαίας οἰκονομίας» (Πλουτ. Λυκ. 25).

Παραινοῦμεν τοὺς ἡμετέρους νέους νὰ λάβωσιν ὑπ' ὄψιν τὴν μεγάλην ταύτην τῆς αἰδοῦς ἀρετὴν, ἥτις ἐκόσμει τοὺς νέους τῶν ἀρχαίων ἡμῶν προγόνων. Ἂν θέλωσι νὰ πείσωσι τοὺς ἀλλοεθνεῖς ὅτι εἶναι γνήσιοι ἀπόγονοι τῶν αἰδημονεστάτων ἐκείνων νέων, τῶν δοξασάντων τὸ

γρέφετο οὐ μόνον ἐντὸς, ἀλλὰ καὶ ἐκτὸς τοῦ οἴκου (1). Ὁ Ἀριστοφάνης παρεισάγων ἐν ταῖς Νεφέλαις τὸν Δίκαιον λόγον διαλεγόμενον πρὸς τὸν Ἄδικον ἐξεικονίζει τὴν ἀρχαίαν παιδείαν, ἧς τὴν σωφροσύνην ἀντιτίθησι πρὸς τὴν ἐπὶ τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ διαφθοράν (2). Ὁ δὲ Λουκιανὸς, ἤ ὅστις ἕτερος εἶναι ὁ τῶν Ἐρώτων συγγραφεὺς, παρέχει ὡραίαν εἰκόνα τοῦ καθημερινοῦ βίου τοῦ παιδαγωγουμένου παιδός (3). Ἐν γένει δὲ οὐ μόνον οἱ ἰδιῶται, ἀλλὰ καὶ ἡ

ὄνομα τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, πρέπει νὰ φροντίσωσι νὰ μιμηθῶσιν ἐκείνους καὶ ἐν ἄλλαις ἀρεταῖς καὶ ἐν ταύτῃ· ἤτοι πρέπει ν' ἀφήσωσι τὴν κακὴν συνήθειαν, καθ' ἣν παραμελοῦντες τῶν ἑαυτῶν μαθημάτων ἢ χάσκουσιν ἐν τοῖς ἀκροατηρίοις τῶν δικαστηρίων καὶ βουλευτηρίων, ἢ περιφέρονται ἐν τῇ ἀγορᾷ πρὸς ἀκρόασιν νέων εἰδήσεων, ἢ συζητοῦσιν ἀκαίρως καὶ ἀνωφελῶς περὶ πολιτικῶν πραγμάτων.

(1) «Κᾆτα, ὥςπερ δαίμονές τινες, προσελθόντες οἱ παιδαγωγοί, ὅ τε »τοῦ Μενεξένου καὶ ὁ τοῦ Λύσιδος, ἔχοντες αὐτῶν τοὺς ἀδελφοὺς, πα»ρεκάλουν καὶ ἐκέλευον αὐτοὺς οἴκαδε ἀπιέναι· ἤδη γὰρ ἦν ὀψὲ» (Πλάτ. Λύσ. σ. 223.—Πλουτ. Περ. 11).

(2) «Λέξω τοίνυν τὴν ἀρχαίαν παιδείαν ὡς διέκειτο,
»ὅτ' ἐγὼ τὰ δίκαια λέγων ἤνθουν καὶ σωφροσύνη νενόμιστο.
»Πρῶτον μὲν ἔδει παιδὸς φωνὴν γρύξαντος μηδέν' ἀκοῦσαι·
»εἶτα βαδίζειν ἐν ταῖσιν ὁδοῖς εὐτάκτως εἰς κιθαριστοῦ
»τοὺς κωμήτας γυμνοὺς ἀθρόους, κεἰ κριμνώδη κατανίφοι.....
»Πρὸς ταῦτ', ὦ μειράκιον, θαρρῶν ἐμὲ τὸν κρείττω λόγον αἱροῦ·
»κἀπιστήσει μισεῖν ἀγορὰν καὶ βαλανείων ἀπέχεσθαι
»καὶ τοῖς αἰσχροῖς αἰσχύνεσθαι, κἂν σκώπτῃ τίς σε, φλέγεσθαι·
»καὶ τῶν θάκων τοῖς πρεσβυτέροις ὑπανίστασθαι προσιοῦσι κτλ.»
(961 — 993).

(3) «Ὄρθριος ἀναστὰς ἐκ τῆς ἀζύγου κοίτης τὸν ἐπὶ τῶν ὀμμάτων »ἔτι λοιπὸν ὕπνον ἀπονιψάμενος ὕδατι λιτῷ καὶ χιτωνίσκον καὶ χλανίδα »ταῖς ἐπωμίοις περόναις συρράψας ἀπὸ τῆς πατρῴας ἑστίας ἐξέρχεται »κάτω κεκυφὼς καὶ μηδένα τῶν ἀπαντώντων ἐξ ἐναντίου προσβλέπων, »ἀκόλουθοι δὲ καὶ παιδαγωγοὶ, χορὸς αὐτῷ κόσμιος, ἕπονται τὰ σεμνὰ »τῆς ἀρετῆς ἐν χερσὶν ὄργανα κρατοῦντες, οὐ πριστοῦ κτενὸς ἐντομὰς, κό»μην καταψήχειν δυναμένας οὐδ' ἔσοπτρα τῶν ἀντιμόρφων χαρακτήρων »ἀγράφους εἰκόνας, ἀλλ' ἢ πολύπτυχοι δέλτοι κατόπιν ἀκολουθοῦσιν »ἢ παλαιῶν ἔργων ἀρετὰς φυλάττουσαι βίβλοι, κἂν εἰς μουσικοῦ δέαι φοιτᾶν, εὐμελὴς λύρα» (κ. 44).

πόλις μεγίστην ἐλάμβανε πρόνοιαν περὶ τῆς ἠθοποιήσεως τῶν νέων, ὡς μαρτυροῦσι πλὴν ἄλλων καὶ αἱ παιδαγωγικαὶ διατάξεις τῶν τῆς Ἑλλάδος νομοθετῶν. Τοὺς νέους προέτρεπον μὲν εἰς τὴν ἀρετὴν διὰ παραδειγμάτων, διὰ διδασκαλιῶν, δι' ἀποφθεγμάτων, δι' ἐπαίνων καὶ ἀμοιβῶν· ἀπέτρεπον δὲ ἀπὸ τῆς κακίας καὶ ἀπὸ αὐτῆς τῆς τῶν ἀλόγων καὶ ἀψύχων βλάβης διὰ διαφόρων νουθεσιῶν καὶ ποινῶν. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς ἠθοποιήσεως τῶν νέων καθόλου, νῦν δὲ μεταβαίνομεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς κυρίως μουσικῆς, ὡς ἠθοποιοῦ μέσου θεωρουμένης.

Φύσει φιλόμουσον ἦτο τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων τὸ ἔθνος· τούτου ἕνεκα καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς περὶ τὴν μουσικὴν αὐτοῦ σπουδῆς καὶ ἐπιμελείας ἀφανίζεται ἐν τῇ μυθώδει τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ ἐποχῇ. Καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς σκοτεινοῖς τῆς Ἑλλάδος χρόνοις ἀναφέρονται διάφοροι θεράποντες καὶ διδάσκαλοι τῆς μουσικῆς, οἷοι ἦσαν ὁ Ὠλὴν, ὁ Λίνος καὶ ὁ Ὀρφεύς. Καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς ἀρχαιοτάτοις χρόνοις ἀνεγνωρίζετο ἡ θαυμασία δύναμις τῆς μουσικῆς καὶ ἡ μεγίστη αὐτῆς ἐπὶ τῆς καρδίας ἐπίδρασις, ὡς μαρτυροῦσι τά τε περὶ Σειρήνων (1), Ζήθου καὶ Ἀμφίονος (2), Ὀρφέως (3) καὶ Ἀρίωνος (4) μυθολογούμενα καὶ τὰ ᾀδόμενα περὶ τοῦ ἀοιδοῦ, ὃν ὁ Ἀγαμέμνων κατέλιπε φύλακα καὶ παραινετῆρα τῆς γυναικὸς αὐτοῦ Κλυταιμνήστρας, ὅπως διὰ τῆς μουσικῆς κατευνάζῃ τὰ ἄγρια αὐτῆς πάθη καὶ ἀπομακρύνῃ τὴν διάνοιαν αὐτῆς ἀπὸ φαύλων ἐπινοιῶν (5).

---

(1) «ἀλλά τε Σειρῆνες λιγυρῇ θέλγουσιν ἀοιδῇ, — ἥμεναι ἐν λειμῶνι. »πολὺς δ' ἀμφ' ὀστεόφιν θὶς — ἀνδρῶν πυθομένων, περὶ δὲ ῥινοὶ μινύθου»σιν.» (Ὀδ. μ, 44).

(2) Ἡσιόδ. ἀποσπ. 204. Παυσ. 9, 5, 4.

(3) Ἀπολλ. Ῥοδ. Ἀργ. Α, 26.

(4) Ἡρόδ. 1, 23. 24.

(5) Ὀδ. γ, 267. — «Ἀγαμέμνων γοῦν τὸν ἀοιδὸν καταλείπει τῇ Κλυταιμνήστρᾳ φύλακα καὶ παραινετῆρά τινα· ὃς πρῶτον μὲν ἀρετὰς γυναικῶν διερχόμενος ἐνέβαλλέ τινα φιλοτιμίαν εἰς καλοκἀγαθίαν, εἶτα διατριβὴν παρέχων ἡδεῖαν ἀπεπλάνα τὴν διάνοιαν φαύλων ἐπινοιῶν· διὸ Αἴγισθος οὐ πρότερον διέφθειρε τὴν γυναῖκα πρὶν τὸν ἀοιδὸν ἀποκτεῖναι ἐν νήσῳ ἐρήμῃ» (Ἀθην. 1, σ. 14.)

Μεγίστην ἠθοποιὸν δύναμιν ἀπέδιδον εἰς τὴν μουσικὴν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες. Οὕτως ὁ μὲν Πυθαγόρας καὶ οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ ἐθεώρουν τὴν μουσικὴν ὡς κάθαρσιν καὶ καταπράϋνσιν τῆς ψυχῆς καὶ ὡς μέσον ἰατρικὸν τῶν τοῦ σώματος παθῶν (1)· ὁ δὲ Πλάτων ἐθεώρει τὴν μουσικὴν ὡς συντείνουσαν πρὸς σωφροσύνην καὶ ἡμέρωσιν τῶν νεανικῶν ψυχῶν (2). Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης ἐθεώρει αὐτὴν ὡς ἠθοποιοῦσαν τὸν ἄνθρωπον καὶ ὡς συμβαλλομένην πρὸς φρόνησιν (3). Συνῳδὰ τῷ τε Πλάτωνι καὶ Ἀριστοτέλει ἀποφαίνεται καὶ ὁ Στράβων, θεωρῶν τὴν μουσικὴν ὡς παιδεύουσαν καὶ ἐπανορθοῦσαν τὰ ἤθη (4). Κατὰ Πλούταρχον (5) καὶ Πολύβιον οἱ Θη-

---

(1) «Κατεκήλει δὲ (Πυθαγόρας) ῥυθμοῖς καὶ μέλεσι καὶ »ἐπῳδαῖς τὰ ψυχικὰ πάθη καὶ τὰ σωματικὰ» (Πορφυρ. ἐνβ. Πυθ. 30). «Κλεινίας γοῦν ὁ Πυθαγόρειος — εἴ ποτε συνέβαινε χαλεπαίνειν »αὐτὸν δι' ὀργὴν, ἀναλαμβάνων τὴν λύραν ἐκιθάριζε. Πρὸς δὲ τοὺς ἐπι»ζητοῦντας τὴν αἰτίαν ἔλεγε «πραύνομαι». (Ἀθην. 14, 18. Πρβλ. καὶ Αἰλ. π. ἱστ. 14, 23).

«Εἴ περ τοίνυν, φασὶ, φιλοσοφίαν ἀποδεχόμεθα σωφρονίζουσαν τὸν ἀν»θρώπινον βίον καὶ τὰ ψυχικὰ πάθη καταστέλλουσαν, πολλῷ μᾶλλον »ἀποδεχόμεθα τὴν μουσικὴν, ὅτι οὐ βιαστικώτερον ἐπιτάττουσα ἡμῖν, »ἀλλὰ μετὰ θελγούσης τινὸς πειθοῦς τῶν αὐτῶν ἀποτελεσμάτων περιγί»γνεται ὥνπερ καὶ ἡ φιλοσοφία κτλ.» (Σέξτ. Ἐμπ. πρὸς μαθημ. 6). »Πρβλ. καὶ Ἀριστ. πολ. 5 (8), 7. σ. 13 42. καὶ 4 (7), 6. σ. 1341.

(2) «Οἵ τ' αὖ κιθαρισταὶ — σωφροσύνης τε ἐπιμελοῦνται »καὶ ὅπως ἂν οἱ νέοι μηδὲν κακουργῶσι» (Πλάτ. Πρωταγ. κεφ. 43).

(3) «Ἢ μᾶλλον οἰητέον πρὸς ἀρετήν τι τείνειν τὴν μουσικὴν, ὡς »δυναμένην, καθάπερ ἡ γυμναστικὴ τὸ σῶμα ποιόν τι παρασκευάζει, »καὶ τὴν μουσικὴν τὸ ἦθος ποιόν τι ποιεῖν, ἐθίζουσαν δύνασθαι »χαίρειν ὀρθῶς· ἢ πρὸς διαγωγήν τι συμβάλλεται καὶ πρὸς φρό»νησιν.» (Ἀριστ. πολ. 5 (8), 5. σ. 1339 καὶ 4 (7) 5).

(4) «Ὅπου γε καὶ οἱ μουσικοὶ ψάλλειν καὶ αὐλίζειν διδάσκοντες μετα»ποιοῦνται τῆς ἀρετῆς ταύτης· παιδευταὶ γὰρ εἶναί φασι καὶ »ἐπανορθωτικοὶ τῶν ἠθῶν» (σ. 29).

(5) «ἀλλ' οἰνομοθέται τὸ φύσει θυμοειδὲς αὐτῶν (τῶν Θη»βαίων) καὶ ἄκρατον ἀνιέναι καὶ ἀνυγραίνειν εὐθὺς »ἐκ παίδων βουλόμενοι, πολὺν μὲν ἀνεμίξαντο καὶ σπουδῇ καὶ »παιδιᾷ πάσῃ τὸν αὐλὸν, εἰς τιμὴν καὶ προσδρίαν ἄγοντες, λαμπρὸν δὲ

βαῖοι καὶ οἱ Ἀρκάδες (1), διδάσκοντες τοὺς ἑαυτῶν παῖδας τὴν μουσικήν, σκοπὸν εἶχον νὰ διορθώσωσι τὴν φυσικὴν τοῦ ἐθνικοῦ χαρακτῆρος τραχύτητα.

Ἕνεκα τῆς δυνάμεως ταύτης, ἣν ἐνέχει ἥ τε φωνητικὴ καὶ ἡ ὀργανικὴ μουσικὴ πρὸς ἠθοποίησιν τῶν ἀνθρώπων, ἅπαντες οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων ἤδη χρόνων ἐπεμελοῦντο τῆς μουσικῆς καὶ παρελάμβανον αὐτὴν πρὸς παίδευσιν τῶν νέων (2)· πέμποντες δὲ τοὺς ἑαυτῶν παῖδας εἰς διδασκάλους, ἵνα μάθωσι πρὸς τοῖς ἄλλοις μαθήμασι καὶ τὴν μουσικήν, ἐνόμιζον ὅτι μεταδίδουσιν εἰς αὐτοὺς *παιδείαν ἀρετῆς τελέαν* (3). Τὴν ἠθοποιὸν δύναμιν τῆς μουσικῆς καθορῶντες καὶ οἱ ἀρχαῖοι τῆς Ἑλλάδος νομοθέται συμπαρέλαβον αὐτὴν ἐν τῇ ἑαυτῶν νομοθεσίᾳ, τῇ ἀφορώσῃ τὴν τῶν παίδων ἀγωγήν. Πάντων ὅμως τῶν Ἑλλήνων φιλομουσότατοι ἦσαν οἱ Ἀθηναῖοι. Οὗτοι πρὸς τοῖς μαθήμασι, τοῖς

»τὸν ἔρωτα ταῖς παλαίστραις ἐνεθρέψαντο συγκεραννύντες τὰ ἤθη τῶν »νέων» (Πλουτ. Πελοπ. 19).

(1) «Μουσικὴν γὰρ, τήν γε ἀληθῶς μουσικὴν, πᾶσι μὲν ἀνθρώποις »ὠφελος ἀσκεῖν, Ἀρκάσι δὲ καὶ ἀναγκαῖον.....καὶ τῶν μὲν ἄλλων μα»θημάτων ἀρνεῖσθαί τι μὴ γινώσκειν οὐδὲν αἰσχρὸν ἡγοῦνται, τήν γε »μὴν ᾠδὴν οὐδ' ἀρνηθῆναι δύνανται διὰ τὸ κατ' ἀνάγκην πάντας μαν»θάνειν....σπεύδοντες τὸ τῆς ψυχῆς ἀτέραμνον διὰ τῆς »τῶν ἐθισμῶν κατασκευῆς ἐξημεροῦν καὶ πραύνειν». (Πολυβ. 4, 20).

(2) «Τοῖς παλαιοῖς τῶν Ἑλλήνων εἰκότως μάλιστα πάντων ἐμέλησε »πεπαιδεῦσθαι μ ου σ ι κ ή ν· τῶν γὰρ νέων τὰς ψυχὰς ᾤοντο δεῖν διὰ »μουσικῆς πλάττειν τε καὶ ῥυθμίζειν ἐπὶ τὸ εὔσχημον, χρησίμης ὀλονότι »τῆς μουσικῆς ὑπαρχούσης πρὸς πάντα καὶ πᾶσαν ἐσπουδασμένην πρᾶ»ξιν, προηγουμένως δὲ πρὸς τοὺς πολεμικοὺς κινδύνους (Πλουτ. περὶ »μους. 26)». Καί· «Ἐπὶ μέντοι τῶν ἔτι ἀρχαιοτέρων οὐδ' εἰδέναι, φασὶ, »τοὺς Ἕλληνας τὴν θεατρικὴν μοῦσαν· ὅλην δὲ αὐτῆς τὴν ἐπιστήμην »πρός τε θεῶν τιμὴν καὶ τὴν τῶν νέων παίδευσιν παραλαμβάνεσθαι» (αὐτ. 27).

(3) «Τῶν μὲν τοίνυν ἄλλων Ἑλλήνων οἱ φάσκοντες κάλλιστα τοὺς »υἱοὺς παιδεύειν....πέμπουσιν εἰς διδασκάλων μαθησομένους καὶ γράμ»ματα καὶ μ ου σ ι κ ὴ ν καὶ τὰ ἐν παλαίστρᾳ» (Ξενοφ. πολ. Λακ. 2, 1). Ηρβλ. Πλάτ. Κλειτ. 407.

καθιστῶσι τὸν ἄνθρωπον καλὸν κἀγαθόν, κατέταξαν καὶ τὴν μουσικὴν, εἰς ἣν ἐπαίδευον τοὺς ἑαυτῶν παῖδας (1).

Ἡ διὰ τῆς μουσικῆς διάπλασις καὶ ῥύθμισις τῆς τῶν νέων ψυχῆς ἤρχετο ἀπ' αὐτῆς τῆς νεανικῆς ἡλικίας. Ἡ μήτηρ, ἢ ἡ τίτθη καὶ τροφὸς, εἰς ἃς ἦτο ἐπιτετραμμένη ἡ τοῦ νεογεννήτου ἐπιμέλεια, εἶχον πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τὸ καθῆκον νὰ καταπραΰνωσιν ἢ κατακοιμίζωσι τὸ βρέφος, σείουσαι αὐτὸ καὶ ᾄδουσαι ᾠδήν τινα *βαυκάλημα ἢ καταβαυκάλησιν* καλουμένην (2). Οἱ παῖδες ἡλικιωθέντες ἐπαιδεύοντο ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων ἤδη χρόνων ἔν τε τῇ ᾠδῇ καὶ τῷ κιθαρισμῷ, ἐν οἷς ἤδοντο ἐθνικὰ ἄσματα, ἁπλᾶ τὴν μελῳδίαν καὶ ὑπόθεσιν ἔχοντα προτέρων ἢ συγχρόνων ἡρώων πράξεις (κλέα ἀνδρῶν), μεθ' ὧν συνεπλέκοντο πάντοτε καὶ πράξεις θεῶν (3).

Ἡ ἐν τῷ *ᾄδειν* ἄσκησις ἦτο εἰς πάντας τοὺς Ἕλληνας ἀναγκαία καὶ ἀπαραίτητος, καθ' ὅσον πάντες ὤφειλον νὰ ἦναι ἐπιτήδειοι εἰς τὸ νὰ μετάσχωσι κατὰ τὰς μεγάλας ἑορτὰς τῶν τε

(1) «Οὐκ ἐδιδάξατό σε ὁ πατὴρ καὶ ἐπαίδευσεν, ἅπερ ἐνθάδε οἱ ἄλλοι »παιδεύονται οἱ τῶν καλῶν κἀγαθῶν υἱεῖς, οἷον γράμματά τε καὶ κιθα»ρίζειν καὶ παλαίειν καὶ τὴν ἄλλην ἀγωνίαν;» (Πλάτων. Θεάγ. σ. 122).—«Ἦ οὐ καλῶς προσέταττον ἡμῶν οἱ ἐπὶ τούτοις τεταγμένοι »νόμοι, παραγγέλλοντες τῷ πατρὶ τῷ σῷ σε ἐν μουσικῇ καὶ γυμνα»στικῇ παιδεύειν;» (Πλάτ. Κρίτ. κ. 50). Πρβλ. Κλειτ. 70.

(2) «Αἱ δὲ τῶν τιτθευουσῶν ᾠδαὶ καταβαυκαλήσεις ὀνομά»ζονται» (Ἀθην. 14, 10). Ὁ δὲ Πλάτων ἐν Νόμων 8. σ. 790 λέγει· «Ἡνίκα γὰρ ἂν που βουληθῶσι κατακοιμίζειν τὰ δυσυπνοῦντα τῶν »παιδίων αἱ μητέρες, οὐχ ἡσυχίαν αὐτοῖς προσφέρουσιν, ἀλλὰ τοὐναντίον »κίνησιν, ἐν ταῖς ἀγκάλαις ἀεὶ σείουσαι· καὶ οὐ σιγὴν, ἀλλὰ τινὰ με»λῳδίαν· καὶ ἀτεχνῶς οἷον καταυλοῦσι τῶν παιδίων, καθάπερ αἱ τῶν »ἐκφρόνων βακχειῶν ἰάσεις, ταύτῃ τῇ τῆς κινήσεως ἅμα χορείᾳ καὶ »μούσῃ χρώμεναι». Πρβλ. Ἀριστ. Προβλ. 19, 38.

Ὁ Θεόκριτος παρεισάγει (ἐν Εἰδ. 24, 7) τὴν Ἀλκμήνην, κατακοιμίζουσαν τοὺς παῖδας αὐτῆς Ἡρακλέα καὶ Ἰφικλέα διὰ τῆς ἑξῆς ᾠδῆς·

»Εὕδετ', ἐμὰ βρέφεα, γλυκερὸν καὶ ἐγέρσιμον ὕπνον,
»Εὕδετ', ἐμὰ ψυχά, δύ' ἀδελφεώ, εὔσσα τέκνα·
»Ὄλβιοι εὐνάζοισθε καὶ ὄλβιοι ἀῶ ἴδοιτε».

(3) Ὀδ. α, 325. 352. θ, 44. 73. 83.

παιάνων καὶ τῶν ὑπορχηματικῶν ἀσμάτων. Τῆς δὲ *ὀργανικῆς μουσικῆς* δημόσιοι μὲν διδάσκαλοι δὲν ὑπῆρχον οὔτε ἐν Ἀθήναις, οὔτε ἐν ἄλλαις ἑλληνικαῖς πόλεσι· δὲν ἔλειπον ὅμως ἄνδρες, εἰδότες τὴν μουσικὴν καὶ εἴτε παραλαμβανόμενοι ἐν ταῖς οἰκογενείαις πρὸς διδασκαλίαν τῶν παίδων, εἴτε κατ' οἶκον ἢ ἐν ἰδίᾳ σχολῇ τὸ τοῦ μουσικοῦ ἔργον μετερχόμενοι. Τοιοῦτοι μουσικῆς διδάσκαλοι ἔκπαλαι ἀναφέρονται ἐν τῇ Ἑλλάδι· τοιοῦτος ἦτο καὶ ὁ τὸν Ἡρακλέα διδάξας τὸ κιθαρῳδεῖν Λίνος (1).

Συνήθη μουσικὰ ὄργανα παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ὑπῆρχον ἡ *φόρμιγξ* ἢ ἡ *κιθάρα*, ἡ *λύρα* καὶ ὁ *αὐλός*. Ἐκ τούτων δὲ ἡ μὲν τετράχορδος *κιθάρα* ἦτο τὸ κυριώτερον μουσικὸν ὄργανον τῶν Σπαρτιατῶν, δι' οὗ συνωδεύοντο οἱ χοροὶ καὶ οἱ παιᾶνες καὶ εἰς ὃ θελήσαντα τὸν ἐκ Λέσβου μουσικὸν Τέρπανδρον νὰ προσθέσῃ ἔτι μίαν χορδὴν ἐτιμώρησαν οἱ Σπαρτιᾶται, ὡς ἀπομακρυνθέντα τῆς παλαιᾶς ἁπλότητος (2)· ἡ δὲ *λύρα*, ἡ ἰδιάζουσα εἰς τὴν συμφωνίαν τοῦ ἄσματος, ἦτο ποθητὸν ὄργανον τῶν Ἀθηναίων· ὁ δὲ *αὐλὸς* ἐπεχωρίαζε τοῖς Βοιωτοῖς (3). Τὸ αὐλεῖν ἐθεωρεῖτο παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀλκιβιάδου ἀνάρμοστον, διότι οὐ μόνον τὸ πρόσωπον ἠσχήμιζεν, ἀλλὰ καὶ τὴν σύγχρονον χρῆσιν τῆς φωνῆς ἐκώλυε· τούτου ἕνεκα ἀπεδοκιμάσθη παρ' αὐτοῖς ἡ χρῆσις τοῦ αὐλοῦ ἐν τῇ τῶν ἐλευθέρων παιδείᾳ (4). Δύσκολον ὅμως εἶναι νὰ ὁρίσωμεν ἀκριβῶς τὰ εἴδη τῶν

(1) Ἀπολλοδ. 2, 4, 9. Θεοκρ. Εἰδύλλ. 54, 104 κτλ.

(2) «Τέρπανδρον ἀρχαϊκώτερον ὄντα καὶ ἄριστον τῶν καθ' ἑαυτὸν κιθαρῳδῶν, καὶ τῶν ἡρωϊκῶν πράξεων ἐπαινέτην, ὅμως οἱ ἔφοροι ἐζημίωσαν καὶ τὴν κιθάραν αὐτοῦ προσεπατάλευσαν φέροντες· ὅτι μίαν μόνην χορδὴν ἐνέτεινε περισσοτέραν, τοῦ ποικίλου τῆς φωνῆς χάριν· μόνα γὰρ τὰ ἁπλούστερα τῶν μελῶν ἐδοκίμαζον» (Πλουτ. Λακων. ἐπιτ. 17).

(3) Πλουτ. Πελοπ. 10.— «Θηβαῖοι αὐλητικὴν ἐπιτηδεύουσι καὶ ἔστιν ἡ δι' αὐλῶν μοῦσα ἐπιχώριος τοῖς Βοιωτοῖς» (Μαξίμ. Τυρ. 23, 2).

(4) «Ἐπεὶ δὲ εἰς τὸ μανθάνειν ἦκε (Ἀλκιβιάδης), τοῖς μὲν ἄλλοις ὑπήκουε διδασκάλοις ἐπιεικῶς, τὸ δ' αὐλεῖν ἔφευγεν ὡς ἀγεννὲς καὶ ἀνελεύθερον· πλήκτρου μὲν γὰρ καὶ λύρας χρῆσιν οὐδὲν οὔτε σχήματος οὔτε μορφῆς ἐλευθέρῳ πρεπούσης διαφθείρειν, αὐλοὺς δὲ φυσῶντος ἀνθρώπου στόματι καὶ τοὺς συνήθεις ἂν πάνυ μόλις δια-

μουσικῶν ὀργάνων, ἅπερ μετεχειρίζοντο οἱ ἀρχαῖοι ἐν τῇ τῶν παίδων ἀγωγῇ ἕνεκα τῆς μὴ τηρήσεως τῆς δεούσης ἀκριβολογίας περὶ τὴν χρῆσιν τῶν μουσικῶν ὀνομάτων· οὕτω λ. χ. τὸ μὲν *κιθαρίζειν* καὶ ἐπὶ λύρας ἐλέγετο, τὸ δὲ *κιθαριστὴς* ἀντετίθετο πολλάκις τῷ *κιθαρῳδός*.

Ἡ *μουσικὴ* συνησκεῖτο μετὰ τῆς γυμναστικῆς (1). Ἡ δὲ πρώτη περὶ τὴν μουσικὴν διδασκαλίαν, ἀρχομένη φυσικῷ τῷ λόγῳ ἀπὸ τῶν ἁπλουστέρων τόνων, ἐχώρει πρὸς τοὺς πολυπλοκωτέρους. Ἐνετείνοντο δὲ εἰς αὐτοὺς ἐκλεκτὰ τεμάχια ἐκ τῶν ποιημάτων ἐκείνων τῶν ποιητῶν, οἵτινες ἐθεωροῦντο ὡς ἔχοντες μεγίστην δύναμιν ἐπὶ τῆς πνευματικῆς τῶν νέων μορφώσεως· τοιοῦτοι δὲ ἦσαν ὁ Ὅμηρος, ὁ Ἡσίοδος, ὁ Θέογνις, ὁ Φωκυλίδης καὶ ἄλλοι. Διὰ τῶν ποιητικῶν τούτων τεμαχίων, κιθαριζομένων ῥυθμικῶς καὶ ἁρμονικῶς, ἐνόμιζον οἱ ἀρχαῖοι ὅτι καθιστῶντες τοὺς παῖδας ἡμερωτέρους, εὐρυθμοτέρους καὶ εὐαρμοστοτέρους ἀπειργάζοντο αὐτοὺς χρησίμους εἴς τε τὸ λέγειν καὶ πράττειν, «πᾶς γὰρ ὁ βίος »τοῦ ἀνθρώπου εὐρυθμίας τε καὶ εὐαρμοστίας δεῖται» (2). Ὅτι δὲ

»γνῶναι τὸ πρόσωπον. Ἔτι δὲ τὴν μὲν λύραν τῷ χρωμένῳ συμφθέγγεσθαι »καὶ συνᾴδειν, τὸν δ' αὐλὸν ἐπιστομίζειν καὶ ἀποφράττειν ἕκαστον τήν τε »φωνὴν καὶ τὸν λόγον ἀφαιρούμενον. «Αὐλεῖτωσαν οὖν, ἔφη, Θηβαίων »παῖδες· οὐ γὰρ ἴσασι διαλέγεσθαι· ἡμῖν δὲ τοῖς Ἀθηναίοις, ὡς οἱ πα»τέρες λέγουσιν, ἀρχηγέτις Ἀθηνᾶ καὶ πατρῷος Ἀπόλλων ἐστίν, ὧν ἡ »μὲν ἔρριψε τὸν αὐλόν, ὁ δὲ καὶ τὸν αὐλητὴν ἐξέδειρε».....Ὅθεν »ἐξέπεσε κομιδῇ τῶν ἐλευθέρων διατριβῶν καὶ προε»πηλακίσθη παντάπασιν ὁ αὐλός» (Πλουτ. Ἀλκ. 2.)

«Προσθῶμεν δὲ ὅτι συμβέβηκεν ἐναντίον αὐτῷ (τῷ αὐλῷ) πρὸς παιδείαν »καὶ τὸ κωλύειν τῷ λόγῳ χρῆσθαι τὴν αὔλησιν· διὸ καλῶς ἀπε»δοκίμασαν αὐτοῦ οἱ πρότερον τὴν χρῆσιν ἐκ τῶν νέων καὶ τῶν ἐλευθέ»ρων, καίπερ χρησάμενοι τὸ πρῶτον αὐτῷ» (Ἀριστ. πολ. 5 (8), 6).

(1) Κατὰ Πλάτωνα ὁ παῖς ἔπρεπε νὰ ἅπτηται τῆς μουσικῆς κατὰ τὸ δέκατον τρίτον ἔτος τῆς ἡλικίας αὐτοῦ· ἡ δὲ ἐν τῇ μουσικῇ διδασκαλία ἔπρεπε νὰ διαρκῇ ἐπὶ τρία ἔτη (Νομ. 7, 810).

(2) «Πρὸς δὲ τούτοις, ἐπειδὰν κιθαρίζειν μάθωσιν, ἄλλων αὖ ποιητῶν »ἀγαθῶν ποιήματα διδάσκουσι μελοποιῶν, εἰς τὰ κιθαρίσματα ἐν»τείνοντες, καὶ τοὺς ῥυθμούς τε καὶ τὰς ἁρμονίας ἀναγκάζουσιν οἰ»κειοῦσθαι ταῖς ψυχαῖς τῶν παίδων, ἵνα ἡμερώτεροί τε ὦσι, καὶ

μετὰ τῆς πρακτικῆς διδασκαλίας τῆς μουσικῆς συνήπτετο μετὰ τὴν σωκράτειον ἐποχὴν καὶ θεωρητική, τοῦτο γίνεται πολλαχόθεν δῆλον, καὶ ἰδίως ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ τε Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους, οἵτινες ἐξετάσαντες βαθύτερον καὶ θεωρητικώτερον τὴν φύσιν τῆς μουσικῆς ἐξήγαγον ἐντεῦθεν πορίσματα καὶ ὁδηγίας ὠφελιμωτάτας εἰς τὴν μουσικὴν τῶν παίδων διδασκαλίαν.

Ἀνακεφαλαιοῦντες τὰ εἰρημένα λέγομεν ὅτι ἡ μουσικὴ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι μεγάλως τιμωμένη ἀπετέλει πάντοτε μέρος μεταξὺ τῶν μέσων τῆς τῶν παίδων ἀγωγῆς. Αὕτη ἐτάχθη κατ' Ἀριστοτέλην εἰς τὴν παιδείαν οὐχὶ ἡδονῆς χάριν, οὐδὲ ὡς μάθημα ἀναγκαῖον πρὸς βιωτικὰς χρείας, ἀλλ' ὡς τέχνη ἐλευθέριος καὶ χρήσιμος πρός τε τὸ *ἀσχολεῖν ὀρθῶς* καὶ *σχολάζειν καλῶς* [1]). Ἡ μουσικὴ ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων συνδεομένη μετὰ τῆς ποιήσεως [2]) διήγειρε τὸ θυμοειδὲς τῶν ἀνθρώπων εἰς πράξεις μεγάλας καὶ θαυμαστάς. Αὕτη, διατηροῦσα τὴν ἀρχαίαν αὐτῆς μορφὴν καὶ συνεζευγμένη οὖσα μετὰ λέξεων ἁπλῶν καὶ ἐνθουσιαστικῶν, ἐφαίνετο φωνή τις κατιοῦσα ἐκ τοῦ παλαιοῦ κόσμου. Πάντα ἐνταῦθα ἦσαν ἁρμονικά, ἓν ὅλον ἀποτελοῦντα· αἱ λέξεις ἦσαν εὐ-

---

»εὐρυθμότεροι καὶ εὐαρμοστότεροι γιγνόμενοι, χρήσιμοι ὦσιν εἰς τὸ »λέγειν τε καὶ πράττειν· πᾶς γὰρ ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου »εὐρυθμίας τε καὶ εὐαρμοστίας δεῖται» (Πλάτ. Πρωταγ. σ. 326.).

(1) «Οἱ δ' ἐξ ἀρχῆς ἔταξαν (τὴν μουσικὴν) ἐν παιδείᾳ διὰ τὸ τὴν φύ»σιν αὐτὴν ζητεῖν — μὴ μόνον ἀσχολεῖν ὀρθῶς, ἀλλὰ καὶ σχο»λάζειν δύνασθαι καλῶς» (Ἀριστ. Πολ. 5 (8) 3). Καί· «διὸ »καὶ τὴν μουσικὴν οἱ πρότερον εἰς παιδείαν ἔταξαν οὐχ ὡς ἀναγκαίον »(οὐδὲν γὰρ ἔχει τοιοῦτον) οὐδ' ὡς χρήσιμον, ὥσπερ τὰ γράμματα »πρὸς χρηματισμὸν καὶ πρὸς οἰκονομίαν καὶ πρὸς μάθησιν καὶ πρὸς πολι»τικὰς πράξεις πολλάς·—λείπεται τοίνυν πρὸς τὴν ἐν τῇ σχολῇ διαγω»γὴν, εἰς ὅπερ καὶ φαίνονται παράγοντες αὐτήν· ἦν γὰρ οἴονται διαγω»γὴν εἶναι τῶν ἐλευθέρων, ἐν ταύτῃ τάττουσιν» (αὐτ.).

(2) Ἡ μουσικὴ ἤρξατο χωριζομένη τῆς ποιήσεως καὶ ἀποβάλλουσα τὸν ἀρχαισπρεπῆ αὐτῆς χαρακτῆρα ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀριστοφάνους (Πλουτ. περὶ μουσ. 30. Πλάτ. Νόμ. 2. σ. 669. 670). Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης (Πολιτ. 5. (8) 3) μαρτυρεῖ ὅτι ἐπὶ τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ οἱ πλεῖστοι μετεῖχον τῆς μουσικῆς ἡδονῆς χάριν.

σεβεῖς καὶ διδακτικαί· οἱ ῥυθμοὶ μεγαλοπρεπεῖς καὶ ἑορταστικοί· ἡ μελῳδία ἁπλῆ καί σύμμετρος, περιθέουσα καὶ ζωογονοῦσα τὸ σῶμα τῶν λέξεων δι' εὐωδίας πνευματικῆς. Ἡ μουσικὴ συναρπάζουσα τὸν θυμὸν ἀνύψωνεν αὐτὸν εἰς τὸν αἰθέρα τοῦ θείου κόσμου, καθαίρουσα αὐτὸν ἀπὸ παντὸς ῥύπου καὶ γηΐνου φρονήματος. Ἐν τῇ μουσικῇ τῶν νέων παιδεύσει δὲν παρελαμβάνοντο πάντες οἱ ῥυθμοί, ἀλλὰ μόνον ἐκεῖνοι, οἵτινες ἐνομίζοντο ἱκανοὶ καὶ πρέποντες πρὸς καθαρισμὸν τῶν παθῶν· διὸ καὶ μεταξὺ πασῶν τῶν μουσικῶν ἁρμονιῶν τῇ *δωρικῇ* ἀπέδιδον τὰ πρωτεῖα, ἕνεκα τοῦ σοβαροῦ καὶ σεμνοπρεποῦς αὐτῆς χαρακτῆρος (1).

ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ ΣΠΑΘΑΚΗΣ.

---

(1) Περὶ τῶν διαφόρων ἁρμονιῶν καὶ τῆς διαφόρου φύσεως αὐτῶν ἀνάγνωθι Ἀριστ. Πολιτ. 5 (8) 5. καὶ Ἀθην. 14.

Ἐνταῦθα κρίνομεν καλὸν νὰ εἴπωμεν ὀλίγα τινὰ περὶ τῆς παρ' ἡμῖν ἐπικρατούσης ὀλιγωρίας περί τε τὴν μουσικὴν καὶ τὴν δι' αὐτῆς ἠθοποίησιν τῶν ἡμετέρων νέων. Εἶναι ἐντροπὴ μεγίστη νὰ διατελῶμεν ἀναισθήτως πρὸς τὴν μουσικὴν, περὶ ἧν τοσαύτην σπουδὴν ἐπεδείκνυντο οἱ ἀρχαῖοι ἡμῶν πρόγονοι· εἶναι μωρία ἀκατανόητος νὰ περιφρονῶμεν ἢ νὰ παραμελῶμεν τῆς θείας ἐκείνης τέχνης, ἥτις θαυμασιώτατα ἐξημερώνει τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ διεγείρει ἐν αὐτῇ τὸν πρὸς πᾶν ὅ,τι ὑψηλὸν καὶ εὐγενὲς ἐνθουσιασμὸν, καθ' ὃν διεκρίνοντο οἱ ἡμέτεροι πρόγονοι πάντων τῶν ἐθνῶν τῆς ἀρχαιότητος· πρέπει νὰ αἰσχυνώμεθα κραυγάζοντες ἀρρύθμως καὶ ῥινοφωνοῦντες ἀμούσως ἐν τῇ ὡραίᾳ γῇ τῆς Ἑλλάδος, ἐν ᾗ ἐπικρατεῖ θαυμασία τῆς φύσεως ἁρμονία καὶ ἀντηχοῦσι μελῳδικώτατα ᾄσματα τῶν πτηνῶν. Ἐὰν λοιπὸν θέλωμεν νὰ καυχώμεθα μετὰ λόγου ὅτι εἴμεθα γνήσιοι ἀπόγονοι τῶν Ἑλλήνων, πρέπει νὰ μιμηθῶμεν αὐτοὺς καὶ κατὰ τὴν εὐμουσίαν· ἐὰν θέλωμεν νὰ ἴδωμεν τὸ ἔθνος ἡμῶν ἐλεύθερον τῶν ἀγρίων ἐκείνων παθῶν, ἅτινα καθ' ἑκάστην βλέπομεν καταβιβρώσκοντα τὴν καρδίαν αὐτοῦ, πρέπει εὐθὺς ἐν τῇ παιδικῇ κοίτῃ νὰ καυτηριάσωμεν τὰς ῥίζας αὐτῶν διὰ καταλλήλου μουσικῆς. Ἐν οὐδενὶ λοιπὸν οἴκῳ καὶ ἐν οὐδενὶ σχολείῳ, ἔνθα διαπλάσσονται παιδικαὶ καρδίαι, πρέπει νὰ σιγᾷ ἡ μουσική. Μουσικὴν δὲ λέγοντες ἐννοοῦμεν ἐκείνην, ἥτις διὰ τῶν ἐναρμονίων αὐτῆς τόνων δύναται νὰ διεγείρῃ ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἀν-

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ ΤΗΣ ΣΥΓΓΡΑΦΗΣ ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΙΚΟΥ ΦΑΙΔΡΟΥ.

Ὁ Φαῖδρος, κατὰ τὴν κοινὴν τῶν ἀρχαίων μαρτυρίαν καὶ τὴν δόξαν τῶν νεωτέρων γνήσιον τοῦ Πλάτωνος ἔργον, εἶνε συγχρόνως διά τε τὸ περιεχόμενον, τὸν τρόπον τῆς πραγματείας καὶ τὸ ὕφος ἐκ τῶν τὰ μάλιστα τὸ ἐνδιαφέρον κινούντων καὶ ἀξιοσημειώτων πλατωνικῶν ἔργων. Ἀντικείμενον, κατὰ μὲν τὸ φαινόμενον ἁπλοῦν καὶ εὔκολον, ἀλλὰ πλῆρες σπουδαιότητος καταλλήλως μετὰ χαριεντισμῶν συγκεκραμένης, μῦθοι ποικίλοι ἔκ τε παραδόσεως καὶ πλαστοὶ ἁρμονικώτατα καὶ ἐπιτηδειότατα ὑπὸ τοῦ συγγραφέως συμπαρυφασμένοι καὶ τερπνότατα τὸν λόγον ἀρτύοντες, φιλοσοφικαὶ ἰδέαι αἱ ὕψισται καὶ τολμηρόταται, ἃς ποτε

θρώπου αἰσθήματα ἱερά, γενναῖα, ὑψηλὰ καὶ εὐγενῆ. —Ἀλλ' ἐνταῦθα γεννᾶται τὸ ζήτημα, ποία μουσικὴ δύναται νὰ εἰσαχθῇ ἐν Ἑλλάδι οὐ μόνον πρὸς τέρψιν, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἠθοποίησιν τῶν ἐν αὐτῇ κατοικούντων; Ἡ λύσις τοῦ δυσχερεστάτου τούτου ζητήματος ἀπόκειται οὐχὶ εἰς ἡμᾶς, ἀλλ' εἰς τὰς ἤδη ἀγαθῇ τύχῃ συστάσας Μουσικὰς ἑταιρίας καὶ Μουσικοὺς συλλόγους· μᾶλλον δὲ οὐδὲ εἰς αὐτούς, ἀλλ' εἰς δαιμόνιόντινα ἄνδρα, ἐννοήσαντα καλῶς τὴν φύσιν καὶ τὴν δύναμιν τῆς μουσικῆς, μελετήσαντα ἐπισταμένως τὴν ἱστορίαν καὶ τὰ διάφορα αὐτῆς συστήματα, ἐρευνήσαντα ψυχολογικῶς τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ ἀνευρόντα τοὺς τόνους καὶ τὰς ἁρμονίας, τὰς δυναμένας νὰ θίξωσι τὰς χορδὰς τῆς ἑλληνικῆς καρδίας. Τοιοῦτος καὶ μόνος ἀνὴρ δύναται καθ' ἡμᾶς νὰ λύσῃ τὸ δυσχερέστατον περὶ ἑλληνικῆς μουσικῆς ζήτημα καὶ νὰ καταρτίσῃ παρ' ἡμῖν σύστημα ἐθνικῆς μουσικῆς, καταλλήλου πρὸς πάσας τὰς ἀνάγκας τοῦ ἑλληνικοῦ βίου.—Τοιοῦτοι ὅμως δαιμόνιοι ἄνδρες δὲν γεννῶνται ὡς μύκητες, ἀλλὰ προπαρασκευάζονται, πολλαχῶς βοηθούμενοι καὶ ὑποστηριζόμενοι. Ἡ τοιαύτη προπαρασκευὴ καθ' ἡμᾶς πρέπει ν' ἀποτελῇ τὸν κύριον σκοπὸν τῶν Μουσικῶν συλλόγων τε καὶ ἑταιριῶν, καὶ ἓν τῶν σπουδαιοτέρων μελημάτων τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως.

ἀνθρωπίνη διάνοια παρήγαγεν, εἰρωνείαν τινὰ λεπτὴν καὶ ἐπαισθητοτάτην περιβεβλημέναι, φαντασία ζωηρὰ καὶ ὑψιπέτις, ὕφος ἀνθηρὸν καὶ γλῶσσα τελεία καὶ θελκτική, χαρακτηρίζουσι τὸν σπουδαῖον καὶ τερπνὸν ἅμα διάλογον τοῦτον καὶ καθιστῶσιν αὐτὸν ἓν ἐκ τῶν ἐξόχων ἐκείνων γλωσσικῶν ἀριστουργημάτων, οἷα μόνη ἡ μελίῤῥυτος τοῦ Πλάτωνος γραφὶς ἠδύνατο νὰ γράφῃ. Πρὸς δὲ τούτοις πληθὺς γραμματολογικῶν εἰδήσεων τὴν ῥητορικὴν ἀφορωσῶν, κρίσεις ἐμβριθεῖς περὶ ἀτόμων καὶ σχολῶν, καὶ ἡ καθολικὴ ἔποψις, ὑφ' ἣν ἐν τῷ διαλόγῳ τούτῳ ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ ῥητορικὴ ὡς μέσα ἀναπτύξεως καὶ παιδεύσεως τοῦ ἀνθρώπου ἐξετάζονται καὶ συγκρίνονται, αἱ φιλοσοφικαὶ τοῦ Πλάτωνος ἀρχαὶ καὶ ἰδέαι, αἵτινες, ἐν τοῖς ἄλλοις γνησίοις αὐτοῦ ἔργοις εἰδικώτερον ἑκάστη καὶ διὰ μακροτέρων ἀναπτυσσόμεναι καὶ ἐκτιθέμεναι, ἐνταῦθα ὡς ἐν γενικῷ προγράμματι δι' ὀλίγων, ἀλλὰ χαρακτηριστικῶν, γραμμῶν ἀναγράφονται, πάντα ταῦτα αὐξάνουσιν ἔτι μᾶλλον τὴν σπουδαιότητα καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ διαλόγου τούτου καὶ καθιστῶσιν αὐτὸν ἐκ τῶν διδακτικωτάτων ἅμα καὶ τερπνοτάτων ἔργων τῆς ἑλλ. φιλολογίας, ἐν οἷς ἐνετρύφησαν ἀείποτε καὶ ἐντρυφήσουσι πάντες οἱ ἐκτιμῶντες καὶ γεραίροντες τὸ τέλειον καὶ ὑψηλόν.

Διὰ τοῦτο δ' οὐδεὶς ὑπάρχει ὁ ὁπωσοῦν περὶ τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν ἀσχοληθεὶς καὶ μὴ λαβὼν ἀφορμὴν νὰ μελετήσῃ καὶ τοῦτο τὸ σπουδαιότατον πρὸς ὀρθὴν γνῶσιν καὶ ἐκτίμησιν τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας ἔργον, ἐκ τῆς τοιᾶς δὲ ἢ τοιᾶς δὲ θεωρίας τοῦ ὁποίου πηγάζει καὶ ἡ ὄψις, ὑφ' ἣν ἐκλαμβάνει τις τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν. Μάλιστα δὲ διότι ἐν αὐτῷ ὡς ἐν προγράμματι περιέχονται αἱ φιλοσοφικαὶ τοῦ Πλάτωνος ἀρχαί, διὰ τοῦτο πάντες οἱ περὶ τὴν φιλοσοφίαν αὐτοῦ ἐνδιατρίψαντες ἠσχολήθησαν νὰ ὁρίσωσι τὸν χρόνον τῆς συγγραφῆς τοῦ ἔργου τούτου, ὅπως οὕτω καὶ τῶν ἄλλων ἔργων, πολλῶν ἐκ τῶν ὁποίων εἶνε γνωστὸς ὁ χρόνος τῆς συγγραφῆς, ὁρίσωσι τὴν σχέσιν καὶ συνάφειαν πρός τε τὸν Φαῖδρον καὶ τὴν ὅλην πλατωνικὴν φιλοσοφίαν καὶ συμπεράνωσιν ἐντεῦθεν ἂν ἡ πλατωνικὴ φιλοσοφία συστηματικῶς ἀνεπτύχθη, καὶ ἐπομένως καὶ τὰ συγγράμματα τοῦ φιλοσόφου

τούτου καθ' ὡρισμένον καὶ προδιαγεγραμμένον σχέδιον καὶ συνῳδὰ τῷ συστήματι τούτῳ συνεγράφησαν, ἢ ἐλευθέρως καὶ ὡς ὁ καιρὸς ἀπήτει καὶ ἀφορμὴ παρείχετο ὁτὲ μὲν τοῦτο, ὁτὲ δ' ἐκεῖνο τὸ φιλοσοφικὸν ἀντικείμενον ἐπραγματεύθησαν καὶ ἠρεύνησαν ἄνευ ἀμοιβαίου συνδυασμοῦ καὶ σχεδίου.

Διὰ τὸν λόγον λοιπὸν τοῦτον πολλαὶ σοφαὶ καὶ πολυσέλιδοι πραγματεῖαι καὶ εἰδικὰ συγγράμματα συνεγράφησαν ὑπό τε φιλολόγων καὶ φιλοσόφων, ἅτινα ἀντικείμενον ἔχουσι τὴν ἔρευναν καὶ διευκρίνησιν τοῦ Φαίδρου, τοῦ τε δηλ. περιεχομένου καὶ τοῦ χρόνου τῆς συγγραφῆς ὡς καὶ τῶν σχέσεων καὶ ἀναφορῶν αὐτοῦ πρὸς τὰ λοιπὰ γνήσια πλατωνικὰ ἔργα. Αἱ δὲ ὀλίγαι ἡμῶν γραμμαὶ αὗται περὶ τοῦ χρόνου τῆς συγγραφῆς τοῦ Φαίδρου οὔτε τὴν πρόθεσιν οὔτε τὴν ἀξίωσιν ἔχουσιν ὅτι νέον τι ὅλως καὶ τέως ἄγνωστον εὕρημα φέρουσιν εἰς φῶς, ἀλλὰ σκοπὸν προτίθενται τὴν κατά τε τὰς ἀρχαίας καὶ νεωτέρας πηγὰς ἔρευναν τοῦ ζητήματος τούτου καὶ τὴν ἔκθεσιν τῆς ἐκ τῆς ἀμεροληπτου ταύτης ἐρεύνης καὶ ἀντιπαραβολῆς τῶν διαφόρων λόγων καὶ γνωμῶν ἐσχηματισμένης ἡμῶν περὶ τούτου γνώμης.

Ἡ σκηνὴ τοῦ διαλόγου τούτου ὑποτίθεται ὑπὸ τοῦ συγγραφέως κατὰ τὰ ἔτη 408—399 ἢ ἀκριβέστερον καὶ πιθανώτερον μεταξὺ τοῦ 408 καὶ 404 π. Χ. κατὰ τὴν 93ην Ὀλ. καὶ δὴ ἕνεκα τῶν ἑξῆς λόγων.

Ὁ Λυσίας παρίσταται ἐν τῷ διαλόγῳ τούτῳ ὡς ὁ διασημότερος πάντων τῶν συγχρόνων αὐτοῦ ῥητοροδιδασκάλων [1]· ἀλλ' οὗτος ἐπανέκαμψεν ἐκ Σικελίας καὶ τῆς μεγάλης Ἑλλάδος,

1) πρβ. σ. 228, Α. (Λυσίας) δεινότατος τῶν νῦν γράφειν. σ. 257, Β. Λυσίαν τὸν τοῦ λόγου πατέρα. Ὁ A. B. Krische (Ueber Platon's Phædros. Gœttingen 1848, σ. 133) θεωρεῖ τὸν Λυσίαν, ὡς οὗτος ἐν Φαίδρῳ παρίσταται, ὡς ἀρχαϊόν τινα καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίῤῥοιαν τῆς σικελικῆς σχολῆς ἔτι διατελοῦντα λογογράφον, ἀλλ' οὔτε τὴν ὀνομασίαν λογογράφος ὀρθῶς ἐξηγεῖ οὔτε οἱ ἄλλοι λόγοι αὐτοῦ εἰσιν ἰσχυροὶ καὶ βάσιμοι, ὡς θέλομεν ἰδεῖ κατωτέρω. Ἄλλως τε καὶ ἡ εἰρωνεία, μεθ' ἧς ἀποδίδωσιν ὁ Πλάτων τῷ Λυσίᾳ τὰς ἀνωτέρω ὀνομασίας καὶ ἰδιότητας δὲν εἶνε καταληπτὴ, ἂν μὴ ἐπεκράτει τότε τοιαύτη περὶ αὐτοῦ ἰδέα γενικῶς.

ὅπου ὡς δεκαπενταετὴς νεανίας εἶχεν ἀποδημήσει, μετὰ τὴν κατὰ τὸ ἔτος 412 ἐκεῖ συμβᾶσαν ἧτταν καὶ καταστροφὴν τῶν Ἀθηναίων, ἕνεκα τῆς ἐπελθούσης καταδρομῆς τῶν ἀθηναϊζόντων, δηλαδὴ περὶ τὸ ἔτος 411 π. Χ. εἰς Ἀθήνας, ἔνθα κατ' ἀρχὰς μὲν μετήρχετο τὸν ῥητοροδιδάσκαλον, ἀργότερα δ' ἔζη ὡς λογογράφος [1]· ὅπως ἀποκτήσῃ λοιπὸν τὴν ἐν Φαίδρῳ φήμην ἔπρεπε ἐξάπαντος προηγουμένως νὰ δοκιμασθῇ ἐπί τινα καιρὸν ὡς λογογράφος καὶ νὰ παρέλθωσιν ἔτη τινὰ ἀπὸ τῆς ἀφίξεως καὶ ὡς ῥητοροδιδασκάλου παρουσίας αὐτοῦ [2]). Ἀφ' ἑτέρου δ' ὁ Ἰσοκράτης, ὅστις ἐγεννήθη περὶ τὴν 86ην Ὀλ. ἤτοι κατὰ τὸ ἔτος 436 π. Χ. [3]), καλεῖται ἐν τῷ διαλόγῳ τούτῳ νέος ἔτι (σ. 298, Ε)· ὅπως καλῆται ὅμως οὕτως, ἔπρεπε νὰ μὴ ὑπερβαίνῃ τὰ 30 ἔτη, ἑπομένως καὶ ὁ διάλογος δὲν ἠδύνατο νὰ συμβῇ μετὰ τὸ ἔτος 404, καὶ τοῦτο τοσούτῳ μᾶλλον, ὅσῳ καὶ ὁ Λυσίας κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο εἶχε φύγει ἐξ Ἀθηνῶν διὰ τὴν ὑπὸ τῶν τριάκοντα καταδρομήν [4]). Πιθανώτατα λοιπὸν πλάττεται ὁ διάλογος ὡς συμβὰς κατὰ τὴν 93ην Ὀλ.=408—404 π. Χ.

Πότε ὅμως συνεγράφη ὁ διάλογος οὗτος; Ἐν πρώτοις παρατηρητέον, ὅτι πρὸ τοῦ ἔτους 408 ἦν ἀδύνατον νὰ ἴδῃ τὸ φῶς, διότι ὁ Πλάτων, ὅστις κατὰ τὰς μαρτυρίας τῶν ἀρχαίων κατὰ τὴν 84ην Ὀλ., περὶ τὸ ἔτος 428, ἐγεννήθη, ἐγνώρισε κατὰ πρῶτον καὶ ἠκροάσατο τοῦ Σωκράτους εἰκοσαετὴς γενόμενος [5]), του-

1) Διονύσ. Ἁλικαρνασσεὺς παρὰ Westermann, Biographi græci σ. 240. Πλούταρχος, αὐτόθι σ. 242. Σουΐδας, αὐτ. σ. 245. Κικέρων ἐν Βρούτῳ κεφ. 12.

2) Ἴδε καὶ κατωτέρω τὰ περὶ Λυσίου.

3) Διονύσ. Ἁλικαρν. παρὰ Westermann σ. 245. Σουΐδας, αὐτόθι σ. 259.

4) Πλούταρχος παρὰ Westermann σ. 242.

5) πρβ. βίοι ἀνώνυμοι παρὰ Westermann σ. 390—391, Σουΐδαν αὐτ. σ. 396. Φαβρικίου ἑλλ. Βιβλιοθήκης τόμ. III, σ. 60 ἐκδ. Harl. Τὸ ἔτος 428 ἢ 427 παραδέχονται ὡς ἔτος τῆς γεννήσεως τοῦ Πλάτωνος καὶ ὁ Tennemann, System der pl. Philosophie I, σ. 3 ἐπ. καὶ ὁ Ueberweg, ueber die Echtheit und Zeitfolge der pl. Schriften. Wien. 1861, σ. 144.

τέστι κατὰ τὸ ἔτος 408 π. Χ., ἑπομένως, ὡς οἰκοθεν ἐννοεῖται, πρὸ τοῦ ἔτους τούτου οὐδένα σωκρατικὸν διάλογον ἠδύνατο νὰ γράψῃ. Ἀπὸ δὲ τοῦ ἔτους 408 καὶ ἐξῆς ἠδύνατο νὰ γραφῇ ὁ Φαῖδρος, ἤτοι μέχρι τοῦ ἔτους 399 [1]), ὅτε μετὰ τὸν κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο συμβάντα τοῦ Σωκράτους διὰ κωνείου θάνατον κατέλιπεν ὁ Πλάτων τὰς Ἀθήνας καὶ ἐπεχείρησεν ἐπιστημονικὰς ἀποδημίας πρὸς αὔξησιν τῶν ἑαυτοῦ γνώσεων τὸ μὲν πρῶτον εἰς Μέγαρα, κατόπιν δ' εἰς Κυρήνην, Αἴγυπτον, Σικελίαν καὶ μεγάλην Ἑλλάδα, διαρκεσάσας δέκα περίπου ἔτη, ἤτοι μέχρι τοῦ 40οῦ τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἔτους [2]),—ἢ μετὰ τὴν περὶ τὸ ἔτος 388 ἢ 387 συμβᾶσαν ἐπάνοδον τοῦ φιλοσόφου ἐκ τῶν ἐπιστημονικῶν περιοδειῶν αὐτοῦ εἰς Ἀθήνας, ὅτε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἱδρύσατο καὶ τὴν ἐν Ἀκαδημίᾳ σχολὴν, ὡς τῆς φιλοσοφίας διδάσκαλος δημοσίᾳ παρουσιάσθη καὶ ἀρκετὸν χρόνον ὡς τοιοῦτος διέμεινεν αὐτόθι. Διότι εἶνε μὲν πιθανὸν ὅτι ὁ Πλάτων καὶ μεταξὺ τῶν ἀποδημιῶν ἐκείνων καὶ ἰδίᾳ μετὰ τὴν εἰς Κυρήνην καὶ Αἴγυπτον καὶ πρὸ τῆς εἰς Σικελίαν καὶ Ἰταλίαν ἀποδημίας ἐπί τινα χρόνον πάλιν εἰς Ἀθήνας ἐπανῆλθεν, ὡς ὁ Ueberweg ἔκ τινος τοῦ Πλουτάρχου χωρίου ὁρμώμενος εἰκάζει [3]), δὲν εἶνε ὅμως ποσῶς πιθανὸν ὅτι ὁ φιλόσοφος κατὰ τὴν μικρὰν ἐκείνην καὶ παροδικὴν διαμονὴν αὐτοῦ ἐν Ἀθήναις ἦν δυνατὸν τοσοῦτον ὑπὸ τῶν ῥητοροδιδασκάλων νὰ ἐρεθισθῇ, ὥστε ν' ἀναλάβῃ τὴν δημοσίᾳ διὰ τοῦ Φαίδρου καταπολέμησιν αὐτῶν, καὶ τοῦτο τοσούτῳ μᾶλλον, ὅσῳ

1) Ὅτι ὁ Πλάτων καὶ ζῶντος ἔτι τοῦ Σωκράτους συνέγραφε σωκρατικοὺς διαλόγους δηλοῦται ἐκ τοῦ γνωστοῦ περὶ Λύσιδος ἀνεκδότου (Διογ. Λαέρτ. βιβλ. III, § 35. βίοι ἀνών. παρὰ Westermann σ. 352), κατὰ τῆς πιθανότητος καὶ γνησιότητος τοῦ ὁποίου οὐδεὶς σπουδαῖος λόγος ὑφίσταται.

2) Κατὰ τὴν ἑβδόμην ἐπιστολὴν αὐτοῦ (σ. 324, Α.) ὁ Πλάτων μετέβη κατὰ πρῶτον εἰς Συρακούσας «σχεδὸν ἔτη τεσσαράκοντα γεγονὼς» καὶ ἐντὸς ὀλίγου ἐπανέκαμψεν εἰς Ἀθήνας. Ὁ Ueberweg, ὅστις θεωρεῖ τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ὡς νόθον, ὁμολογεῖ οὐχ ἧττον ὅτι ἡ ἀξιοπιστία τῶν ἐν αὐτῇ μνημονευομένων ἱστορικῶν γεγονότων εἶναι ἀναμφήριστος. ἔνθ. ἀνωτέρω σ. 125.

3) ἔνθ. ἀνωτ. σ. 128.

ὁ διάλογος οὗτος καταπολεμῶν τὰς ῥητορικὰς σχολὰς καὶ συνιστῶν τὴν φιλοσοφικὴν σπουδὴν καὶ ἰδίᾳ τὴν προφορικὴν τῆς φιλοσοφίας διδασκαλίαν (σ. 274, C., ἑπ.) φαίνεται ἔχων ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὴν προφορικὴν αὐτοῦ τοῦ Πλάτωνος διδασκαλίαν, ὡς κατωτέρω θέλομεν ἰδεῖ, ἑπομένως βιάζει ἡμᾶς νὰ θέσωμεν τὸν χρόνον τῆς συγγραφῆς αὐτοῦ μετὰ τὴν ἵδρυσιν τῆς σχολῆς καὶ τὴν ἔναρξιν τῆς προφορικῆς διδασκαλίας τοῦ φιλοσόφου· τὴν δὲ σχολὴν βεβαίως δὲν ἵδρυσεν ὁ Πλάτων κατὰ τὴν παροδικὴν ἐκείνην ἐν Ἀθήναις διαμονὴν, διότι πρὸς τί ἤθελεν ἐγκαταλίπει αὐτὴν ἀμέσως πάλιν ἄνευ σπουδαίας καὶ ἀναποδράστου ἀνάγκης καὶ μεταβῆ εἰς Σικελίαν καὶ Ἰταλίαν [1]);

Ἕπεται λοιπὸν ἐκ τούτου ὅτι ὁ χρόνος τῆς συγγραφῆς τοῦ Φαίδρου θετέος εἴτε μεταξὺ τῶν ἐτῶν 408 καὶ 399 ἢ μετὰ τὸ ἔτος 388 εἴτε 387.

Ἀλλὰ ποτέρα τῶν ἐποχῶν τούτων εἶνε διὰ τὴν συγγραφὴν τοῦ Φαίδρου καταλληλοτέρα καὶ πιθανωτέρα; Αἱ περὶ τούτου γνῶμαι τῶν τε ἀρχαίων καὶ νεωτέρων κριτικῶν εἰσι διτταὶ, διότι ἄλλοι μὲν παραδέχονται τὴν πρώτην ἐποχὴν, ἄλλοι δὲ τὴν δευτέραν [2]), διὰ διαφόρους λόγους.

Καὶ ἐκ μὲν τῶν ἀρχαίων Διογένης ὁ Λαέρτιος καὶ ὁ νεοπλατωνικὸς Ὀλυμπιόδωρος θεωροῦσι τὸν Φαῖδρον, ὁ μὲν πρῶτος ἕνεκα τοῦ περιεχομένου, ὁ δ' ἕτερος ἕνεκα τοῦ ὕφους, ὡς τὸ πρῶτον τοῦ Πλάτωνος ἔργον, ἑπομένως ὡς συγγραφέντα ὀλίγον μετὰ τὸ ἔτος 408, κατὰ τὴν 93ην Ὀλ.. Ὁ δὲ Κικέρων ἀφ' ἑτέρου θεωρεῖ τὸν διάλογον ὡς ἔργον τῆς καθεστηκυίας ἡλικίας τοῦ φιλοσόφου. Εἰσὶ

---

1) πρβ. Ueberveg ἔνθ. ἀνωτ.

2) Μόνος ὁ Zeller, ἂν καλῶς ἐνθυμούμεθα, θεωρεῖ πιθανὸν καὶ προτείνει ὡς χρόνον τῆς συγγραφῆς τοῦ Φαίδρου τὸ μεταξὺ τοῦ θανάτου τοῦ Σωκράτους καὶ τῆς ἐπανόδου τοῦ Πλάτωνος 399—388 π. Χ. διάστημα· ὁ δὲ διάσημος Ἄγγλος ἱστορικὸς καὶ φιλόλογος Grote ἐν τῷ περὶ Πλάτωνος μεγάλῳ καὶ ἐξόχῳ αὐτοῦ συγγράμματι (τόμ. I, σ. 169 ἑπ. 280) ἰσχυρίζεται, ὅτι ὁ Πλάτων οὐδένα τῶν σωκρατικῶν διαλόγων ἐδημοσίευσεν, ἔτι ζῶντος τοῦ Σωκράτους, καὶ ἐπιφέρει διὰ μακρῶν τοὺς λόγους.

δ' αἱ μαρτυρίαι αὐτῶν αἱ ἑξῆς. Ὁ μὲν Διογένης λέγει ἐν βίοις φιλοσόφων III, § 38: «λόγος [1]) δὲ πρῶτον γράψαι αὐτὸν τὸν Φαῖδρον· καὶ γὰρ ἔχει μειρακιῶδές τι τὸ πρόβλημα. Δικαίαρχος δὲ καὶ τὸν τρόπον τῆς γραφῆς ἐπιμέμφεται ὡς φορτικόν». Ὁ δὲ Ὀλυμπιόδωρος ἐν βίῳ Πλάτωνος 60 (παρὰ Westermann σ. 384) λέγει: «ὅτι δὲ ὁ Πλάτων τοὺς διθυράμβους ἤσκητο δῆλον ἐκ τοῦ Φαίδρου τοῦ διαλόγου, πάνυ πνέοντος τοῦ διθυραμβώδους χαρακτῆρος, ἅτε τοῦ Πλάτωνος τοῦτον πρῶτον γράψαντος διάλογον, ὡς λέγεται».

Ἀμφότεραι ὅμως αἱ μαρτυρίαι αὗται δὲν δύνανται νὰ ἔχωσι κῦρος ὡς βασιζόμεναι ἐπὶ ὅλως ἐσφαλμένων καὶ ἀνυποστάτων λόγων. Μειρακιῶδες καλεῖ ὁ Διογένης τὸ ἀντικείμενον τοῦ διαλόγου, βεβαίως διότι πρόκειται ἐν αὐτῷ περὶ ἔρωτος· ἀλλὰ δὲν εἶνε τὸ αὐτὸ ἀντικείμενον καὶ ἐν τῷ Συμποσίῳ; δὲν παρετήρησεν ἤδη Διονύσιος ὁ Ἁλικαρνασσεὺς (κρίσις περὶ Λυσίου 435. ἐκδ. Reiske) ὅτι ὁ ἐν τῷ Συμποσίῳ εἰς τὸ στόμα τοῦ Φαίδρου τιθέμενος ἐρωτικὸς οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ παρῳδία τῶν περὶ ἔρωτος ῥητορικῶν ἀσκήσεων τοῦ φίλου αὐτοῦ Λυσίου; Τὸ Συμπόσιον ὅμως ἕνεκα τῆς ἐν αὐτῷ μνείας τοῦ διοικισμοῦ τῶν Μαντινέων ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων (σ. 193, A), ὅστις κατὰ τὸν Ξενοφῶντα (ἑλλ. V, 2, 7.) συνέβη μετὰ τὴν κατὰ τὸ ἔτος 386 γενομένην ἀνταλκίδειον εἰρήνην, κατὰ τὸ ἔτος 385, δὲν ἦτο βεβαίως δυνατὸν νὰ δημοσιευθῇ πρὸ τοῦ ἔτους ἐκείνου, ὁ δὲ Πλάτων ἦν τότε πλέον ἢ τεσσαρακοντούτης, ἑπομένως οὐδαμῶς μειράκιον, εἰ καὶ περὶ ἔρωτος ἔγραφεν. Ἀλλὰ καὶ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ ὕφος, ὅπερ ὁ Δικαίαρχος καὶ Ὀλυμπιόδωρος ἐκλαμβάνουσιν ὡς νεανικὸν καὶ φορτικόν, παρατηρητέον πρῶτον μὲν ὅτι τὸ αὐτὸ ὕφος ἐπικρατεῖ καὶ ἐν τῷ Συμποσίῳ καὶ, εἴς τινα βαθμόν, ἐν τῷ Μενεξένῳ, καὶ ἐν τούτοις ἀμφότερα τὰ ἔργα ταῦτα, τὸ τελευταῖον ἕνεκα τῆς ἐν αὐτῷ ὑπο-

---

1) λόγος ἀντὶ τῆς παραδεδομένης ἐσφαλμένης γραφῆς λόγον, ὡς ὁ Stallbaum ἐπιτυχῶς διώρθωσε (de Phædri platonici tempore natali. Lips. 1849, σ. 14 ἑπ.)· διότι ἄλλως ἔπρεπε νὰ ἦνε διάλογον δὲ ἡ γραφή.

δηλώσεως τῆς ἀνταλκιδείου εἰρήνης (σ. 245, e) [1]), ἣν ἀδύνατον νὰ γραφῶσι πρὸ τῶν ἐτῶν 386 καὶ 385 π. Χ., ὅτε ὁ Πλάτων, ὡς εἴπομεν, δὲν ἦτο νεανίας. Δεύτερον δὲ παρατηρητέον τί ὁ Πλάτων αὐτὸς ἀπολογούμενος διὰ τὸ ποιητικὸν ὕφος ἐν τῷ Φαίδρῳ λέγει ἐν σ. 257, A: «Αὕτη σοι, ὦ φίλε Ἔρως, εἰς ἡμετέραν δύναμιν ὅτι καλλίστη καὶ ἀρίστη δέδοταί τε καὶ ἐκτέτισται παλινῳδία, τά τε ἄλλα καὶ τοῖς ὀνόμασιν ἠναγκασμένη ποιητικοῖς διὰ Φαῖδρον εἰρῆσθαι». Δὲν μαρτυρεῖ ἐνταῦθα ἀριδήλως ὅτι τὸ ποιητικὸν καὶ πομπῶδες ὕφος μετεχειρίσθη κατ' ἀνάγκην, διότι προὔκειτο ν' ἀντιπαραταχθῇ καὶ μετρηθῇ πρὸς τὸν Λυσίαν καὶ τὸν ἀληθινὸν Φαῖδρον, ὅστις, ὡς μορφωθεὶς ἐν τῇ σικελικῇ σχολῇ, ἦν φίλος τοῦ ποιητικοῦ καὶ διθυραμβώδους ὕφους [2]); Ὄχι λοιπὸν ἐκ νεανικῆς παραφορᾶς καὶ ἐπιδεικτιῶν ἢ ἐκ προσφάτου ἔτι ἕξεως, ἀλλ' ἀπὸ σκοποῦ καὶ συνῳδὰ τῷ ἑαυτοῦ σχεδίῳ μετεχειρίσθη ὁ Πλάτων τοιοῦτο περιεχόμενον καὶ τοιοῦτον ὕφος.

Οἱ λόγοι λοιπόν, ἐφ' ὧν οἱ εἰρημένοι δύο συγγραφεῖς στηρίζουσι τὰς ἑαυτῶν μαρτυρίας, εἶνε ἀβάσιμοι καὶ ἐπιπόλαιοι, ἑπομένως καὶ αἱ μαρτυρίαι αὐτῶν πεπλανημέναι καὶ οὐκ ἀληθεῖς οὐδὲ σπουδαῖαι, ὅπερ παρὰ Διογένει συχνότατα συμβαίνει [3]) καὶ παρ' Ὀλυμπιοδώρῳ ὁ Stallbaum ἀρκούντως ἀπέδειξεν [4]). Ἐκτὸς τούτου οὐδεὶς ἄλλος τῶν ἀρχαίων, οἵτινες ἔσχον ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωσι περὶ τοῦ πράγματος, οὔτε ὁ Ἀπουλήϊος, περὶ οὗ λέγεται

---

1) πρβ. Κρυγέρου, histor. philolog. Studien. Berlin 1837, σ. 226 ἑπ. Ὅτι δὲ καὶ ὁ Μενέξενος κατὰ τοῦ Λυσίου διευθύνεται παρετήρησεν ἤδη ὁ Bœckh (Plat. Minos, σ. 182).

2) πρβ. τὴν σημείωσιν τοῦ Stallbaum ἐν τῷ χωρίῳ σ. 135 ἐκδ. 6'. K. Fr. Hermann ἐν Neue Jahrbuecher fuer Philologie 1833, σ. 407. Fr. Ast, Platon's Leben und Schriften, σ. 55.

3) Ὅτι ὁ Διογένης ἀκρίτως καὶ πολλάκις ἐσφαλμένως διέσωσεν ἡμῖν τὰς ἑαυτοῦ μαρτυρίας ἀπέδειξαν ὁ S. Casaubonus, Præfat. σ. 577 ἐκδ. Meibon· ὁ Bayl ἐν τῷ λεξικῷ τοῦ Διογένους σ. 365· ὁ Ross ἐν Commentat. laërtian. σ. 248· ὁ Cobet ἐν Λογίῳ Ἑρμῇ 1867, τ. Α'. τεῦχ. γ'. σ. 429 ἑπ. καὶ ἄλλοι.

4) Ἐν τῇ μικρᾷ, ἀλλ' ἐξαιρέτῳ αὐτοῦ πραγματείᾳ de Phædri plat. tempore natali σ. 7 ἑπ.

ὅτι εἶχεν ὑπ' ὄψιν τὰς ἰδιαιτέρας σημειώσεις τοῦ ἀνεψιοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Πλάτωνος Σπευσίππου, οὔτε ὁ Πλούταρχος οὔτε ἕτερός τις ἐσημείωσε τοιαύτην τινὰ εἴδησιν, ἀπ' ἐναντίας ὁ Κικέρων μαρτυρεῖ ὅλως τοὐναντίον ἐν οἷς, λαμβάνων ἀφορμὴν ἐκ τῆς ἐν τέλει τοῦ Φαίδρου ἐκφερομένης εὐνοϊκῆς περὶ Ἰσοκράτους προφητείας, λέγει, de oratore κεφ. 13. §. 41: Haec de adolescente (Isocrate) Socrates auguratur. At ea de seniore scribit Plato et scribit aequalis, et quidem exagitator omnium rhetorum hunc miratur unum. Διότι, ἂν ὁ Φαῖδρος ἐδημοσιεύετο μεταξὺ 408—399, οὔτε ὁ κατὰ τὸ 436 γεννηθεὶς Ἰσοκράτης θὰ ἦτο εἰσέτι senior οὔτε ὁ aequalis αὐτοῦ Πλάτων τοιοῦτος, ὅστις τότε θὰ ἦτο τὸ πολὺ 28 ἐτῶν (ἴδε σ. 6) [1]· ὅτι δ' ὁ Κικερων, ὅσον ἀφορᾷ τὴν φιλοσοφίαν καὶ ῥητορικὴν ἐν ταῖς μαρτυρίαις καὶ εἰδήσεσιν αὐτοῦ καὶ ἀκριβέστερος καὶ ἀξιοπιστότερος τοῦ Διογένους καὶ Ὀλυμπιοδώρου ἐστὶ καὶ ὅτι τοὺς χρόνους πλησιέστερον πρὸς τὸν Πλάτωνα ἔζη ἢ ἐκεῖνοι οὐδ' εἶνε ποσῶς ἀνάγκη νὰ μνημονευθῇ [2].

Ἐκ τῶν ἀρχαίων λοιπὸν περὶ τοῦ χρόνου τῆς συγγραφῆς τοῦ Φαίδρου μαρτυριῶν μόνη ἡ τοῦ Κικέρωνος κέκτηται πιθανότητα καὶ σπουδαιότητά τινα, αἱ δὲ τοῦ Διογένους καὶ Ὀλυμπιοδώρου οὐ μόνον ἐπὶ ἀβασίμων καὶ ἀνυποστάτων λόγων στηρίζονται, ἀλλὰ καὶ καθ' ἑαυτὰς καὶ κατὰ τὸ γράμμα εἰσὶ λελανθασμέναι καὶ ἀσαφεῖς, ὡς ὁ Stallbaum διεξοδικῶς ἀπέδειξε [3]. Κατὰ δὲ τὸν Κικέρωνα, ὅτε ὁ Πλάτων συνέγραψε τὸν Φαῖδρον, ἦν ἤδη καθεστηκὼς τὴν ἡλικίαν, ἑπομένως ὁ χρόνος τῆς συγγραφῆς τοῦ διαλόγου πίπτει εἰς τὴν δευτέραν τῶν ἀνωτέρω δύο ἐποχῶν, τὴν μετὰ τὸ ἔτος 388 ἢ 387 π. Χ.

---

1) Κατὰ τὸν Κηνσωρῖνον (de die natali κεφ. 15) senior ἐκαλεῖτο ὁ ὑπερβὰς τὸ 45ον ἔτος.

2) Ὡς γνωστὸν ὁ μὲν Κικέρων ἔζη κατὰ τὸν πρῶτον π. Χ., ὁ δὲ Διογένης κατὰ τὸν δεύτερον μ. Χ. καὶ ὁ Ὀλυμπιόδωρος κατὰ τὸν ἕκτον αἰῶνα ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ.

3) De Phædri pl. tempore natali σ. 9 ἑπ. καὶ Prolegomena ad Phædr. XCIX, ἐκδ. 6.'

Οἱ δὲ νεώτεροι κριτικοὶ οἱ περὶ τὸν Πλάτωνα ἀσχοληθέντες καὶ τὸ ζήτημα τοῦτο ἐξετάσαντες ἔχουσιν ἐπίσης διττὰς γνώμας, διότι οἱ μὲν παραδέχονται τὴν γνώμην τοῦ Διογένους καὶ Ὀλυμπιοδώρου διά τε τοὺς ἐκείνων καὶ ἄλλους πλείονας ἐσωτερικούς τε καὶ ἐξωτερικοὺς λόγους, οἱ δὲ τὴν τοῦ Κικέρωνος διὰ πολλοὺς καὶ διαφόρους λόγους.

Καὶ πρὸς μὲν τοὺς προβάλλοντας πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ἰδέας, ὅτι ὁ Φαῖδρος εἶνε τὸ πρῶτον ἢ ἐκ τῶν πρώτων ἔργων τοῦ Πλάτωνος, τοὺς αὐτοὺς καὶ ὁ Διογένης καὶ Ὀλυμπιόδωρος λόγους, νεανικὸν περιεχόμενον καὶ πομπῶδες καὶ φορτικὸν ὕφος, ἀρκοῦσι, νομίζομεν, ὅσα ἀνωτέρω παρατερήθησαν καὶ ἀντερρήθησαν [1]). Οἱ δ' ἄλλοι λόγοι, ἐφ' ὧν οἱ ὑπέρμαχοι τῆς τοιαύτης γνώμης στηρίζονται, δύνανται νὰ συνοψισθῶσιν ἐν τοῖς ἑξῆς. Ὁ Φαῖδρος, λέγουσι, πρέπει νὰ ἐγράφη κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα 408—399, διότι α) ὅ,τι ἐν Φαίδρῳ περὶ Λυσίου λέγεται ἁρμόζει μόνον τῷ νέῳ ἔτι καὶ ἀρχαρίῳ, οὐδαμῶς δὲ καὶ τῷ πρεσβυτέρῳ καὶ περιδόξῳ ῥήτορι Λυσίᾳ, καθόσον ἐν τῷ διαλόγῳ μνημονεύονται μόνον σοφιστικὰ καὶ ἐπιδεκτικὰ ἔργα τοῦ ἀνδρὸς ὄχι δὲ καὶ δικανικά, ἐν οἷς οὗτος κατ' ἐξοχὴν διεκρίθη, ἀλλὰ τὰ ὁποῖα κατὰ τὴν ἰδίαν ὁμολογίαν (κατὰ Ἐρατοσθένους § 3) κατὰ πρῶτον μετὰ τὸ ἔτος 404 ἤρξατο συγγράφειν· β) θὰ ἦτο ἀπρεπὲς καὶ οὐ πρὸς τοῦ Πλάτωνος, ἂν οὗτος τὸν ἤδη γεραρὸν καὶ ἔνδοξον Λυσίαν τόσον αὐστηρῶς καὶ ἀσπλάγχνως ἤθελεν ἐλέγξει καὶ κατειρωνευθῆ, ὡς ἐν Φαίδρῳ συμβαίνει, τοῦτο δ' εὐκόλως ἂν ἐξηγοῖτο, ἂν ὁ μὲν Πλάτων ἦτο εἰσέτι νέος, καθ' ὃν χρόνον

1) Ταύτης τῆς γνώμης εἰσὶν ὁ Schleiermacher, Plato's Werke, τόμ. Α.' 1, σ. 67 ἑπ. ὁ Spengel, Συναγωγὴ τεχνῶν σ. 124, 126· ὁ Krische, ἔνθ. ἀνωτ. σ. 133 ἑπ. καὶ ἄλλοι πολλοί. Ὅ,τι δ' ἕτερον, ὡς λ. χ. τὴν μεγάλην πρὸς ἐπίδειξιν τάσιν καὶ τὰ τοιαῦτα, ἀναφέρει ὁ Schleiermacher πρὸς ἀπόδειξιν τῆς νεανικότητος τοῦ συγγραφέως τοῦ Φαίδρου (ἐν τῇ εἰς τὸν πρῶτον τόμον εἰσαγωγῇ τῆς ἐξαιρέτου αὐτοῦ μεταφράσεως τῶν πλατων. ἔργων) δύναται μόνον ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι ὁ διάλογος συνεγράφη κατὰ τὴν νεανικὴν τοῦ Πλάτωνος ἡλικίαν νὰ ἔχῃ σημασίαν καὶ κῦρος, ὡς λίαν εὐφυῶς ὁ Ueberweg παρατηρεῖ ἐν τῷ προμνημονευθέντι συγγράμματι αὐτοῦ σ. 253 ἑπ.

ἔγραφε τὸν Φαῖδρον, ὁ δὲ Λυσίας καὶ νέος ἔτι ὀπωσοῦν καὶ ἄνευ φήμης καὶ ὑπολήψεως μεγάλης [1]).

Πρὸς ὀρθὴν ἐκτίμησιν τῶν λόγων τούτων ἀνάγκη πρὸ παντὸς ἄλλου τὸν βίον τοῦ Λυσίου ὅσον τὸ δυνατὸν συντόμως καὶ δι' ὀλίγων, ἀλλ' ἀκριβῶς καὶ ὀρθῶς νὰ ἐξετάσωμεν καὶ διευκρινήσωμεν.

Κατὰ τὴν ὁμόφωνον τῶν ἀρχαίων μαρτυρίαν ἐγεννήθη ὁ Λυσίας τὸ 2ον ἔτος τῆς 80ῆς Ὀλ. ἤτοι 459 π. Χ. [2]) Δεκαπενταετὴς δ' ὢν ἀπεδήμησε μετὰ τοῦ πρεσβυτέρου ἀδελφοῦ Πολεμάρχου εἰς τὴν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ ἱδρυομένην ἀποικίαν τῶν Ἀθηναίων Θουρίους [3]), ἐπανέκαμψε δ' εἰς Ἀθήνας μετὰ τὴν κατὰ τὸ ἔτος 412 ἐν Σικελίᾳ συμβᾶσαν ἧτταν καὶ καταστροφὴν τοῦ Ἀθηναϊκοῦ στρατοῦ, τουτέστι περὶ τὸ ἔτος 411

---

1) Ἴδε σὺν ἄλλοις Schleiermacher, Εἰσαγωγὴ εἰς Φαῖδρον σ. 72, 73 ἐπ. Krische, ἔνθα ἀνωτ. σ. 29 ἐπ. 133 ἐπ. Ὁ Fr. Ast ὁρίζει ὡς χρόνον τῆς συγγραφῆς τοῦ Φαίδρου τὸ 2ον ἔτος τῆς 93ης Ὀλ.=407 π. Χ. (Platon's Leben und Schriften σ. 111. πρβ. καὶ σ. 21)· ὁ Bœckh τὸ 6'. ἔτος τῆς 92ας Ὀλ. = 411 π. Χ. (Philolaos des Pythagoreers Lehren....κτλ. Berlin 1819, σ. 104, καὶ Commentat. de reip. Plat. tempore σ. 8)· ὁ Krische τόμ. 6'. εἴτε γ'. τῆς 93ης Ὀλ. = 407 εἴτε 406 π. Χ. (ἔνθ. ἀνωτ. σ. 133 ἐπ.).

2) Κικέρων ἐν Βρούτῳ κεφ. 16. Διονύσ. Ἁλικαρν. παρὰ Westermann σ. 240. Πλούταρχος, αὐτόθι σ. 241. Σουΐδας, αὐτ. σ. 243. Ἡ ὑπὸ Fr. Vater ἐγερθεῖσα (ἐν Jahn's Archiv fuer Philol. nud Pædagogik, τόμ. IX, τεύχ. II, 1843, σελ. 15 ἐπ.) καὶ ὑπὸ K. Fr. Hermann (Gesammelte Abhandlungen....κτλ. σ. 15 ἐπ.) καὶ ἄλλων ἐπιδοκιμασθεῖσα ἀμφιβολία περὶ τῆς ὀρθότητος τῶν μαρτυριῶν τῶν ἀφορωσῶν τὸ ἔτος τῆς γεννήσεως τοῦ Λυσίου δὲν εἶνε ἀρκετὰ δεδικαιολογημένη καὶ στηρίζεται ἐπὶ ἐζητημένων λόγων. Ἴδε Stallbaum Lysiaca ad illustr. Ph. plat. origines, Lips. 1851, σ. 17 ἐπ. καὶ Prolegomena ad Phædr. σ. LIII· ἐκδ. 6'.

3) Ἡ ἀποικία αὕτη ἱδρύθη κατά τινας μὲν τὸ 446=Ὀλ. 83, 3. ἐπὶ ἄρχοντος Καλλιμάχου (Διόδ. Σικελ. XII, 10. πρβ. Wesseling ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ καὶ Bentley, Opuscula σ. 270), κατὰ δὲ τὸν Πλούταρχον καὶ Διον. τὸν Ἁλικαρν. τὸ ἔτος 444=Ὀλ. 84, 1, ὅτε καὶ ὁ Λυσίας ἐκεῖσε ἀπεδήμησε. Φαίνεται ὅμως ὅτι ἡ ἵδρυσις τῆς ἀποικίας διήρκεσε δύο ἔτη, ὡς ὁ Stallbaum πιθανώτατα εἰκάζει (Lysiaca κτλ σ. 9.).

=Ὀλ. 92, 2.[1]) καὶ ἔζη ἐνταῦθα κατ' ἀρχὰς μὲν ὡς διδάσκαλος τῆς ῥητορικῆς, ἣν ἐν Σικελίᾳ παρὰ Τισίᾳ εἶχε σπουδάσει, ἔπειτα δὲ, ἐπειδὴ ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ ὑπερηυδοκιμεῖτο ὑπὸ τοῦ ἀνταγωνιστοῦ αὐτοῦ Θεοδώρου τοῦ Βυζαντίου, ὡς συγγραφεὺς λόγων, οὓς ἐπώλει, καὶ εἰς τὸ εἶδος τοῦτο ὑπερηυδοκίμησε πάντας τοὺς συγχρόνους λογογράφους[2]). Οἱ δὲ λόγοι οὗτοι ἦσαν βεβαίως ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐπιδεικτικοῦ γένους πρὸς ἐξάσκησιν τῶν ἀγοραστῶν, οὐδὲν ἧττον ὅμως φαίνεται ὅτι καὶ δικανικοὺς συγχρόνως δι' ἄλλους συνέγραφε καὶ λόγους τοῦ συμβουλευτικοῦ γένους, πρὶν ἔτι ὁ ἴδιος κατὰ τὸ ἔτος 403 ὡς ῥήτωρ δημοσίᾳ παρουσιασθῇ καὶ ὁμιλήσῃ. Διότι ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ τοῦ Λυσίου μαρτυρία, ἐφ' ἧς οἱ τοὐναντίον διϊσχυριζόμενοι στηρίζονται (κατὰ Ἐρατοσθ. § 3), δηλοῖ μόνον, ὡς ὁ Stallbaum ὀρθότατα παρετήρησε (Lysiaca κτλ. σ. 13), ὅτι ὁ Λυσίας πρὸ τοῦ ἔτους 403, καθ' ὃ ἐξεφώνησε τὸν λόγον ἐκεῖνον, οὐδεμίαν οὔτε ἰδίαν οὔτε ξένην δίκην ἀνέλαβε καὶ δημοσίᾳ διεξήγαγε (πράγματα πρᾶξαι), ἀλλ' ὄχι καὶ ὅτι οὐδὲ δικανικόν τινα λόγον μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἔγραψεν· ἀφ' ἑτέρου δ' ἐν αὐτῷ τῷ Φαίδρῳ, οὗ ἡ σκηνὴ ὑποτίθεται κατὰ τὰ ἔτη 408—404 παρισταμένη (ἰδ. ἀνωτ. σ. 197 ἑπ.) γίνεται ἀμέσως ἢ ἐμμέσως μνεία τοιούτων τοῦ Λυσίου ἔργων ὡς ἤδη ὑπαρχόντων· ἐν σ. 257, C καλεῖται ὁ Λυσίας λογογράφος, ἀλλὰ λογογράφους ἐκάλουν κατὰ τὸν σχολιαστὴν ἐν τῷ αὐτῷ χωρίῳ «Τοὺς ἐπὶ μισθῷ λόγους γράφοντας καὶ πωλοῦντας αὐτοὺς εἰς τὰ δικαστήρια»· καὶ ἐν σ. 258, D. ἀναγινώσκεται· «δεόμεθά σοι, ὦ Φαῖδρε, Λυσίαν περὶ τούτου ἐξετάσαι καὶ ἄλλον, ὅστις πώποτέ τι γέγραφεν ἢ γράψει εἴτε πολιτικὸν σύγγραμμα εἴτε ἰδιωτικόν»· πρβ. καὶ σ. 277, D, ἀλλὰ τί ἐννοητέον ὑπὸ τὸ πολιτικὸν σύγγραμμα, ὁποῖα βεβαίως ἀποδίδονται ἐνταῦθα καὶ τῷ Λυσίᾳ, οὐχὶ λόγον τινὰ τοῦ συμβουλευτικοῦ ἢ δικανικοῦ γένους;

Τὸ βέβαιον λοιπὸν εἶνε ὅτι ὁ Λυσίας κατὰ πρῶτον τὸ ἔτος 403

---

1) Διονύσ. Ἀλικ. παρὰ Westerm. σ. 242. Σουίδας, αὐτ. σ. 245.

2) Κικέρων ἐν Βρούτῳ κεφ. 12. πρβ. καὶ Φαίδρου σ. 228, A. 297, B. καὶ Stallbaum, Prolegom. ad Phaedr. σ. LIV ἑπ.

ὡς δημόσιος ῥήτωρ παρουσιάσθη καὶ ὅτι διὰ τὴν μεγάλην ἐπιτυχίαν ἔκτοτε κατεγίνετο κατ' ἐξοχὴν περὶ τὴν συγγραφὴν λόγων δικανικῶν καὶ τοῦ συμβουλευτικοῦ γένους, ὅτι ὅμως οὐχ ἧττον πρὸ ὡς καὶ μετὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην συνέγραφε καὶ ἐπιδεικτικὰ ἔργα, ἑπομένως πάντα τὰ ῥητορικὰ γένη ἐκαλλιέργει μέχρι τοῦ κατὰ τὸ 80ὸν τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἔτους, περὶ τὸ 380 π. Χ., συμβάντος θανάτου αὐτοῦ[1]), ὡς ἔκ τε τῶν μαρτυριῶν καὶ εἰδήσεων τῶν ἀρχαίων καὶ ἐκ τῆς ἁπλῆς ἀπαριθμήσεως καὶ ἐξετάσεως τῶν ἔργων αὐτοῦ δῆλον καθίσταται[2]). Οὐδ' ἦν δυνατὸν νὰ γείνῃ ἄλλως, ἀφοῦ καὶ αὐτὸς ὁ ἐφευρετὴς τῆς πολιτικῆς ῥητορείας Ἀντιφῶν ἐπίσης ἐκτὸς τοῦ εἴδους τούτου καὶ περὶ τὰ ἄλλα γένη τῆς ῥητορικῆς κατεγίνετο[3]) καὶ πάντες οἱ λογογράφοι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ὁμοίως ἔπραττον, διὸ καὶ καλεῖται ὁ Λυσίας ὑπὸ τοῦ Δημοσθένους, ὡς πάντες οἱ ὁμότεχνοι αὐτοῦ, σοφιστής.[4]).

Κατὰ τὰ εἰρημένα λοιπὸν ἤδη ἀμφότεροι οἱ λόγοι τῶν θεωρούντων τὸν Φαῖδρον ὡς νεανικὸν τοῦ Πλάτωνος ἔργον καταδείκνυνται οὐκ ἀκριβῶς βάσιμοι καὶ ὀρθοί. Διότι, ὅσον μὲν ἀφορᾷ τὸν πρῶτον λόγον, ὅτι ἐν τῷ Φαίδρῳ οὐδεμία γίνεται μνεία πολιτικῶν καὶ δικανικῶν τοῦ Λυσίου ἔργων, οἷα οὗτος μετὰ τὸ 403

---

1) Πλούταρχος παρὰ Westermann, σ. 242.

2) Ὅτι ὁ Λυσίας συνέγραψε λόγους ἐρωτικοὺς μαρτυροῦσιν ὁ σχολιαστὴς τοῦ Πλάτωνος ἐν Γοργίᾳ, κώδ. Α, σ. 347 ἐκδ. Bekker· ὁ Ἁρποκρατίων ἐν λέξει ἀπαγορεύειν (ἀντὶ τοῦ κάμνειν καὶ ἀδυνάτως ἔχειν· Λυσίας ἐν ἐρωτικῷ)· ὁ δὲ Διονύσ. ὁ Ἁλικαρνασσεὺς ἀπαριθμεῖ πάντα τὰ εἴδη τῶν ἔργων τοῦ ῥήτορος, Κρίσις περὶ Λυσίου κεφ. 1: πλείστους δὲ λόγους γράψας εἰς δικαστήριά τε καὶ βουλὰς καὶ ἐκκλησίας εὐθέτους· πρὸς δὲ πανηγυρικοὺς, ἐρωτικοὺς, ἐπιστολικούς· παρὰ Westermann σ. 240. πρβ. καὶ Πλούταρχον ἐν βίῳ Λυσ. σ. 836, Β, παρὰ Westermann, σ. 243. Σουΐδαν αὐτ. σ. 245. Φώτιον, βιβλιοθ. 262, σ. 488.

3) Ἴδε Ruhnken, Opusc. τόμ. Α.' σ. 151 ἐπ. 158 ἐπ. ἐκδ. Bergm.

4) Κατὰ Νεαίρας § 21. Ὅτι δ' ὁ ὑπὸ Δημοσθένους οὕτω καλούμενος Λυσίας ὁ ἡμέτερός ἐστι καὶ ὄχι, ὡς ὁ Taylor φρονεῖ (vit. Lys. σ. 151 ἐπ.), ἕτερός τις σοφιστὴς ἀπέδειξεν ἤδη ὁ Spengel σαφῶς καὶ ἀρκούντως (Συναγ. τεχνῶν) σ. 132 ἐπ.).

ἤρξατο γράφειν κατ' αὐτοὺς, γίνεται ἀρκούντως δῆλον ἐκ τῶν ἀνωτέρω εἰρημένων ὅτι δὲν ἔχει ὀρθῶς ὁ λόγος οὗτος· ὁ δὲ δεύτερος λόγος, ὅτι θὰ ἦτο ἀνάξιον τοῦ Πλάτωνος νὰ ἐπιτιμήσῃ καὶ ἐλέγξῃ οὕτως ἀσπλάγχνως καὶ αὐστηρῶς τὸν γεραρὸν καὶ πλείστης ἀπολαύοντα φήμης Λυσίαν, δηλοῦται ἐπίσης ἀβάσιμος ὤν· διότι, κατὰ τὰ ἄνω εἰρημένα, καὶ ἀμέσως μετὰ τὸ ἔτος 408 ἐὰν ἐγράφετο ὁ Φαῖδρος, ὁ Λυσίας ἦν ἤδη πλέον ἢ πεντηκοντούτης, ἐπομένως ἐπίσης ἀκατάλληλος πρὸς τοιαύτην ἐξέλεγξιν καὶ εἰρωνείαν κατὰ τὰς ἰδέας των[1]). Ἀμφότεροι λοιπὸν οἱ λόγοι οὗτοι εἶνε, ὡς καὶ οἱ τοῦ Διογένους καὶ Ὀλυμπιοδώρου, ὄχι τόσον ἀκριβεῖς καὶ ὀρθοὶ ἐπομένως οὔτε σπουδαῖοι καὶ καθιστῶντες ἀναγκαίαν τὴν κατάταξιν τοῦ Φαίδρου ἐν τοῖς νεανικοῖς καὶ πρώτοις τοῦ Πλάτωνος διαλόγοις.

Ἕτερός τις λόγος λίαν σπουδαῖος πρὸς ὁρισμὸν τοῦ χρόνου τῆς συγγραφῆς τοῦ Φαίδρου ἐνυπάρχει ἐν ταῖς ἐν τῷ διαλόγῳ τούτῳ σχέσεσι τοῦ Πλάτωνος πρὸς τὸν Ἰσοκράτη, περὶ οὗ ἐκεῖνος διὰ τοῦ Σωκράτους προφητείαν τινὰ λίαν εὐνοϊκὴν ἐκφράζει, νέον ἔτι ἀποκαλεῖ καὶ τὰ βέλτιστα ἐξ αὐτοῦ πρεσβυτέρου γενομένου προοιωνίζεται (σ. 290). Ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου λοιπὸν τούτου ὁ μὲν Schleiermacher φρονεῖ ὅτι ἡ περὶ Ἰσοκράτους προφητεία, ὡς προφητεία ἐκ τῶν ὑστέρων, θὰ ἦτο γελοία,[2]) ὁ K. Fr. Hermann ὅμως ὀρθότερόν πως παρατηρεῖ ὅτι ἡ προφητεία ἐκείνη ἐν ἔργῳ τοῦ εἰσέτι νεαροῦ καὶ ἀπείρου Πλάτωνος θὰ ἦτο τόσον ἀναρμοδία καὶ ἀτυχὴς, ὥστε ἀδύνατον ν' ἀποδώσῃ τις τοιαύτην ἀστοχίαν τῷ Πλάτωνι.[3]) Ἄλλως τε καὶ, δύναταί τις νὰ προσθέσῃ, τῆς ἐν τῷ διαλόγῳ σκηνῆς κατὰ τὰ ἔτη 408—404 συμ-

---

1) Τὸ ὅτι ὁ Λυσίας ἐν σ. 278, C. D. συμβουλεύεται νὰ ἐπιδοθῇ τέλος εἰς τὴν σπουδὴν τῆς φιλοσοφίας, ὅπερ ἐν σ. 257, B ὁ Σωκράτης ἐξαιτεῖται παρὰ τοῦ Ἔρωτος χάριν τοῦ ἰδίου, δὲν ἀποδεικνύει βεβαίως τὸ εἰσέτι νεαρὸν τοῦ Λυσίου, ἀλλ' ἡ παρόρμησις αὕτη ἀποτείνεται ἐμμέσως διὰ τοῦ Λυσίου πρὸς πάντας τοὺς τότε σοφιστὰς ἢ ῥητοροδιδασκάλους. πρβ. Stallbaum, Lysiaca... κτλ. σ. 31.

2) Plato's Werke, τόμ. I, σ. 73.

3) Geschichte und System d. pl. philos. τόμ. I, σ. 132.

βαινούσης, λόγοι τεχνικοὶ ἐβίαζον τὸν Πλάτωνα ἣν εἶχε περὶ Ἰσοκράτους γνώμην ὑπὸ προφητικὴν μορφὴν νὰ ἐκφράσῃ, καθόσον ἔπρεπε τόν τε Λυσίαν καὶ Ἰσοκράτη, ὡς καὶ τὰ λοιπὰ πρόσωπα νὰ παραστήσῃ ἐν αὐτῷ ὡς εἶχον καὶ εὑρίσκοντο καθ' ἣν ἐποχὴν πλάττεται ὁ διάλογος, ὅπως ἐπέλθῃ οὕτως ἡ ἐπιδιωκομένη πιθανότης καὶ ἡ ἐντεῦθεν ἀπάτη τοῦ δράματος. Ὁ δὲ Spengel πρὸς ὑποστήριξιν τῆς γνώμης, ὅτι ὁ Φαῖδρος εἶνε τὸ πρῶτον ἔργον τοῦ Πλάτωνος, ἐπεχείρησε ν' ἀποδείξῃ, ὅτι ὁ Πλάτων μόνον κατὰ τὰ πρῶτα τοῦ φιλοσοφικοῦ αὐτοῦ σταδίου ἔτη ἠδύνατο νὰ ἔχῃ τοιαύτην εὐνοϊκὴν περὶ Ἰσοκράτους γνώμην, διότι ἀργότερα ὁ τελευταῖος οὗτος εἶχε λάβει ὅλως ἀφιλόσοφον διεύθυνσιν καὶ ὁ Πλάτων ἐν τῷ Εὐθυδήμῳ ὅλως διάφορον τῆς ἐν Φαίδρῳ γνώμην περὶ αὐτοῦ ἐκφράζει[1]), ἀλλ' ἤδη neberweg δι' ἀκριβοῦς τοῦ πράγματος ἐρεύνης ἀπέδειξεν, ὅτι καὶ ὁ λόγος οὗτος δὲν εἶνε πολὺ ὀρθὸς καὶ βάσιμος[2]).

Οὐδεὶς λοιπὸν μέχρι τοῦδε λόγος φαίνεται ἰσχύων νὰ ὁρίσῃ ὡς χρόνον συγγραφῆς τοῦ Φαίδρου τὸ μεταξὺ 408 καὶ 404 ἢ 399 χρονικὸν διάστημα.

---

1) Isocrates und Plato πραγματεία ἐν τῷ φιλοσοφ-φιλολογικῷ διαμερίσματι τῆς βασ. βαυαρ. Ἀκαδημίας τῶν ἐπιστημῶν, τόμ. VII, μέρ. 3, Muenchen 1855, σ. 725—769.

2) Ueber die Echtheit derpl. Schriften, σ. 255 ἑπ. Ἡ διαφορὰ τῶν περὶ Ἰσοκράτους γνωμῶν τοῦ Πλάτωνος, ἂν δεχθῶμεν ὅτι ὁ ἐν Εὐθυδήμῳ χαρακτηρισμὸς δοκησισόφου ῥήτορος (σ. 304, D: ἀνὴρ οἰόμενος πάνυ εἶναι σοφὸς, τούτων τις τῶν περὶ τοὺς λόγους τοὺς εἰς τὰ δικαστήρια δεινῶν) ἀναφέρεται τῷ ὄντι εἰς τὸν Ἰσοκράτη, ἐξηγεῖται ἴσως ὡς ἑξῆς. Ὁ Πλάτων γενικῶς καὶ ἀπολύτως οὐδένα ῥήτορα ἢ ῥητοροδιδάσκαλον ἐπαινεῖ ἐν συγκρίσει πρὸς τοὺς περὶ τὴν φιλοσοφίαν ἀσχολουμένους, ὡς ἐκ τοῦ Φαίδρου ἀρκούντως δῆλον καθίσταται, ἡ δ' ἐν τῷ διαλόγῳ τούτῳ εὐνοϊκὴ αὐτοῦ περὶ Ἰσοκράτους γνώμη ἔχει κῦρος καὶ τόπον μόνον ἐν συγκρίσει αὐτοῦ πρὸς τὸν Λυσίαν. Ὅτε δ' ἔγραφε τὸν Εὐθύδημον καὶ Πρωταγόραν, ἐσκόπει, φαίνεται, νὰ συγκρίνῃ τὸν Σωκράτη καὶ τὸ σύστημα αὐτοῦ πρὸς τοὺς σοφιστὰς καὶ τὰς διδασκαλίας αὐτῶν καθόλου, καὶ διὰ τοῦτο ἀποφαίνεται ἐν Εὐθυδήμῳ καὶ περὶ τοῦ μαθητοῦ τοῦ Πρωταγόρου Ἰσοκράτους διαφορετικώτερον καὶ δυσμενῶς. πρβ. καὶ Ι. Γουλ, Δοναλδσῶνος, ἱστορ. τῆς ἀρχ. ἑλλ.

Ἀφ' ἑτέρου δ' οἱ ἔχοντες τὴν ἐναντίαν γνώμην καὶ ὡς χρόνον συγγραφῆς τοῦ Φαίδρου παραδεχόμενοι τὴν μετὰ τὸ ἔτος 388 ἢ 387 ἐποχὴν ἐπάγονται πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ἑαυτῶν γνώμης λόγους σπουδαιοτάτους καὶ, ὡς δοκεῖ, ἀξιοπιστοτέρους τῶν ἀνωτέρω. Ὡς δηλ: καὶ αὐτοὶ οἱ τἀναντία φρονοῦντες ὁμολογοῦσιν, ἐν τῷ Φαίδρῳ ὑπάρχουσιν ὡς ἐν προγράμματι ἀναγεγραμμένα τὰ στοιχεῖα καὶ οἱ πυρῆνες τῆς ὅλης πλατωνικῆς φιλοσοφίας, ἅτινα ἐν τοῖς ἄλλοις τοῦ φιλοσόφου ἔργοις ἐκτενέστερον καὶ εἰδικώτερον ἕκαστον ἀναπτύσσονται[1]), τὸ δὲ σχέδιον, ἡ πραγματεία καὶ ποιότης τοῦ διαλόγου λίαν τεχνικὰ καὶ τέλεια[2])· ὅπως ἦ ὅμως τοῦτο δυνατόν, ἀνάγκη νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ὁ Πλάτων πρῶτον ἐτελειοποίησε τὸ φιλοσοφικὸν αὐτοῦ σύστημα καὶ μετὰ ταῦτα ἤρξατο γράφειν καὶ δημοσιεύειν αὐτό, ὡς διατείνονται καὶ οἱ τὸν Φαῖδρον ὡς τὸ πρῶτον αὐτοῦ ἔργον θεωροῦντες· ἀλλὰ πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ κατορθώσῃ τὸ τοιοῦτον ἐν τῇ νεανικῇ αὐτοῦ ἡλικίᾳ καὶ ζῶντος ἔτι τοῦ Σωκράτους ὁ Πλάτων, ὅς τις οὐ μόνον εἰκοσαετὴς τὸ πρῶτον ἐγνώρισεν αὐτὸν καὶ ἤρξατο φιλοσοφεῖν, ἀλλὰ καὶ δέκα ὅλα ἔτη μετὰ τὸν τοῦ διδασκάλου θάνατον κατεξώδευσεν εἰς ἀποδημίας ἐπιστημονικὰς πρὸς αὔξησιν τῶν γνώσεων καὶ μόρφωσίν τε καὶ τελειοποίησιν τοῦ ἰδίου φιλοσοφικοῦ συστήματος;

Καὶ πῶς ἦν τότε δυνατὸν μετὰ τὸ ἔργον τοῦτο νὰ γράψῃ ὁ Πλάτων ἕτερα πολλῷ τοῦ Φαίδρου κατώτερα ἔργα ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν καὶ ἀτελέστερα; Διότι ἡ ὡριμότης τῶν ἐν Φαίδρῳ ἠθικῶν τοῦ Πλάτωνος θεωριῶν ἀποτελεῖ ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἐν Λύσιδι τραχύτητα, ἡ δὲ σαφὴς ἔκθεσις τῶν ἀρχῶν τῆς φιλοσοφικῆς μεθόδου καὶ αἱ ὑγιέστεραι αὐτοῦ θεωρίαι περὶ τῆς φύσεως τῶν ἰδεῶν ἐφηρμοσμένων εἰς τὸν μέγαν μῦθον ἐλλείπουσιν ἐν ἄλλοις νεανικοῖς αὐτοῦ συγγράμμασιν. Ὅτι δ' ἡ ὡριμότης καὶ πληθὺς τῶν

φιλολ. τόμ. Α', σ. 107, σημ. 3, τῆς μεταφράσεως τοῦ κυρίου Ι. Βαλέττα.

1) πρβ. Schleiermacher, Plato's Werke I, 1,σ. 68. ἐπ. Spengel, Συναγωγὴ τεχνῶν, σ. 126 καὶ ἄλλους.

2) πρβ. Krische, ueber Plato's Phædros σ. 130.

ἐν τῷ Φαίδρῳ περιεχομένων ἰδεῶν καὶ αἱ λίαν εὐρεῖαι γνώσεις τῶν διδασκαλιῶν, συστημάτων καὶ ἔργων τῶν τότε ῥητορικῶν σχολῶν, αἵτινες βεβαίως προϋποτιθεῖσι διεξοδικὰς μελέτας καὶ εὐρεῖαν πολυμάθειαν, δὲν δύνανται νὰ προέρχωνται ἀπό τινος νεανίου καὶ ἁπλοῦ μαθητοῦ τοῦ Σωκράτους μένει σχεδὸν ἀναμφίβολον. Πάντες δ' οὗτοι οἱ λόγοι δὲν πείθουσιν ἡμᾶς νὰ μεταθέσωμεν τὸν χρόνον τῆς συγγραφῆς τοῦ Φαίδρου εἰς τὴν ἐποχὴν, καθ' ἣν ὁ φιλόσοφος περατώσας τὰς ἐπιστημονικὰς αὐτοῦ ἀποδημίας εἶχεν ἤδη μορφώσει καὶ ἴδιον σύστημα καὶ πλείστας ἀποκτήσει γνώσεις κατὰ τὸ δεκαετὲς ἐκεῖνο διάστημα, ἤτοι μετὰ τὸ ἔτος 388 ; [1])

Ἀλλ' ἐκτὸς τούτου, προσθέτουσιν οἱ ἐναντία τοῦ Schleiermacher φρονοῦντες, ἐν τῷ Φαίδρῳ ὑπάρχουσι διεσκορπισμέναι καὶ μετὰ τῶν σωκρατικῶν θεωριῶν τεχνικώτατα ἀναμεμιγμέναι πολλαὶ θεωρίαι τῆς Πυθαγορείου σχολῆς, αἵτινες μεθ' ὅλας τὰς ἀντιῤῥήσεις τοῦ Schleiermacher ἀριδήλως ἐν τῷ Φαίδρῳ κατεδείχθησαν[2]), τὰς δὲ διδασκαλίας τοῦ Πυθαγόρου ἠδύνατο μὲν ὁ Πλάτων καὶ ἐν Ἀθήναις καὶ ἐντὸς τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἐκ παραδόσεως, ἴσως δὲ καὶ διὰ συγγραμμάτων, νὰ γνωρίσῃ[3]), νὰ ἐξοι-

1) πρβ. K. Fr. Hermann, Geschichte und System d. pl. Philosophie, I, σ. 373 ἐπ. Ἡ βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον βαίνουσα τελειοποίησις τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας καθίσταται καταφανὴς ἐκ τῶν ἀναμφιβόλως πρώτων τοῦ Πλάτωνος ἔργων, ἐν οἷς πολλαὶ ἀντιφάσεις καὶ διαφοραὶ παρετηρήθησαν ὑπό τε ἀρχαίων καὶ νεωτέρων. πρβ. Κικέρωνος de nat. deor. I, 12. Brucker, histor. critica Philos., I, σ. 663 ἐπ. Tennemann, System d. pl. Philos. I, σ. 372 ἐπ. καὶ ἄλλους.

2) Ἴδε Fr. Ast, Platon's Leben u. Schriften, σ. 109. Bœckh, Philolaos des Pythagoreers Lehren u. Fragm. σ. 105. πρβ. καὶ σ. 48, 56. K. F. Hermann, Gesch. u. System d. pl. Philos. I, 111 ἐπ. 374 ἐπ. Ὁ δὲ Schleiermacher ἀρνεῖται καὶ διαμφισβητεῖ τὴν ὕπαρξιν τοιούτων θεωριῶν ἐν τῇ εἰς Φαῖδρον εἰσαγωγῇ αὐτοῦ.

3) Ὁ Πυθαγόρειος Φιλόλαος, ὁ πρῶτος ἐκδοὺς ἐγγράφως τὰ τοῦ Πυθαγόρου δόγματα (Bœckh, Philolaos...κτλ. σ. 18 ἐπ.), διέμεινεν ἐπὶ πολὺ ἐν Θήβαις καὶ παρ' αὐτῷ ἐδιδάχθησαν οἱ συμμαθηταὶ καὶ φίλοι τοῦ Πλάτωνος Σιμμίας καὶ Κέβης (Κικέρων, de Finibus V, 29. Διογ. Λαέρτ. Η', 46), ὁ δ' ἐπίσης Πυθαγόρειος Ἐχεκράτης διέ-

κειωθῇ ὅμως αὐτὰς τοσοῦτον, ὥστε νὰ συγχωνεύσῃ καὶ συναρμολογήσῃ μετὰ τῆς σωκρατικῆς καὶ τῆς ἰδίας φιλοσοφίας, ὡς ἐν Φαίδρῳ, βεβαίως ἦν ἀδύνατον πρὸ τῆς ἀκριβοῦς καὶ τελείας γνώσεως τῆς σωκρατικῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς διεξοδικῆς μελέτης καὶ ἀντιπαραβολῆς τοῦ Πυθαγορείου συστήματος πρὸς τὸ σωκρατικόν· τοῦτο δ' ἦν ἀδύνατον κατορθωθῆναι πρὸ τῆς εἰς Σικελίαν καὶ Ἰταλίαν ἀποδημίας.

Ἔπειτα δὲ καὶ ἡ καθ' ὕφος καὶ περιεχόμενον στενὴ συγγένεια τοῦ Φαίδρου πρός τε τὸ Συμπόσιον καὶ τὸν Μενέξενον, τὰ ὁποῖα τελευταῖα ἔργα, ὡς εἴδομεν, ἀδύνατον ἦν νὰ γραφῶσι πρὸ τῆς ἀνταλκιδείου εἰρήνης, τουτέστι πρὸ τοῦ ἔτους 386 (πρβ. ἀνωτ. σ. 201) συνηγορεῖ· οὐδὲν ἧττον ὑπὲρ τῆς παρὰ τούτοις κατατάξεως τοῦ Φαίδρου. Πρὸ πάντων ὅμως βαρύνει ἐπὶ τῆς πλάστιγγος ἡ ἀναφορὰ καὶ σχέσις τοῦ διαλόγου τούτου πρὸς τὴν προφορικὴν αὐτοῦ τοῦ Πλάτωνος διδασκαλίαν (πρβ. ἀνωτ. σ. 199)· διότι δύναταί μέν τις, ὡς ὁ Schleiermacher, νὰ διϊσχυρισθῇ ὅτι ἡ θερμὴ καὶ ἐνθουσιώδης σύστασις τῆς προφορικῆς διδασκαλίας ἐν Φαίδρῳ προέρχεται ἐκ τῆς χαρᾶς καὶ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ, ὑφ' ὧν ὁ Πλάτων κατελήφθη, ἅμα ἠκροάσατο τοῦ Σωκράτους, διότι ἀπηλλάγη τέλος καὶ ἀφυπνίσθη ἐκ τῆς ἀπάτης, ἐν ᾗ πρότερον μετὰ τῶν ποιητικῶν ἀσχολιῶν του εὑρίσκετο, καὶ συνιδὼν ποῦ ἔγκειται τὸ συμφέρον τῶν βουλομένων μαθεῖν ἔσπευσε νὰ κοινοποιήσῃ καὶ τοῖς ἄλλοις τὰς περὶ τούτου ἰδέας αὐτοῦ καὶ ν' ἀποτρέψῃ αὐτοὺς τοῦ καταγίνεσθαι πλέον τοῦ λοιποῦ περὶ ῥητορικὰς ἀσκήσεις· ἀλλὰ πρῶτον μὲν παρατηρητέον, ὅτι ὁ Πλάτων περὶ ποιητικὰς καὶ ὄχι ῥητορικὰς ἀσκήσεις ἠσχολεῖτο πρὸ τῆς μετὰ τοῦ Σωκράτους γνωριμίας, ἑπομένως μᾶλλον ἐκείνας ἢ ταύτας ἔπρεπεν ὡς ἀνωφελεῖς καὶ ἀκάρπους νὰ καταπολεμήσῃ, ἔπειτα δὲ καὶ ἡ θέσις, ἣν ὁ Λυσίας ἐν τῷ διαλόγῳ πρὸς τοὺς συγχρόνους ῥητοροδιδασκάλους κατέχει, δὲν ἐξηγεῖται εὐκόλως κατὰ τὸ ἔτος 408 ἢ καὶ ὀλίγον

μενεν ἐν Φλιοῦντι, καθ' ὃν χρόνον ὁ Σωκράτης ἔπιε τὸ κώνειον (Πλάτ. Φαίδων, σ. 57, Α). Ὁ δὲ Κικέρων καὶ ὁ Οὐαλέριος Μάξιμος (VIII, 7) ὀνομάζουσι τὸν Ἐχεκράτην καὶ διδάσκαλον τοῦ Πλάτωνος, ὅστις ἰδιαζόντως ἐτίμα τὸ Πυθαγόρειον σύστημα.

μετὰ τοῦτο· τὴν μεγάλην αὐτοῦ φήμην ἀπέκτησεν ὁ Λυσίας κατὰ πρῶτον μετὰ τὴν ἐν ἔτει 403 ἐκφώνησιν τοῦ κατὰ Ἐρατοσθένους λόγου, καὶ τὴν ἀργότερα, πιθανῶς κατὰ τὸ 384[1]), τοῦ Ὀλυμπιακοῦ. Πρὸ τῆς ἐποχῆς λοιπὸν ταύτης οὔτε τοσαύτην φήμην ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους ῥήτορας ἠδύνατο νὰ χαίρῃ ὁ Λυσίας οὔτε τοῦ Πλάτωνος τὴν χολὴν τοσοῦτον νὰ ταράξῃ, ἀλλὰ μετὰ τὴν ἵδρυσιν τῆς ἐν Ἀκαδημίᾳ σχολῆς ὁ ἀνταγωνισμὸς καὶ τὰ ἐμπόδια, ἅτινα παρενέβαλλον εἰς τὴν εὐόδωσιν τῆς ἐπιχειρήσεως αὐτοῦ αἱ τότε ἄρχουσαι καὶ σχεδὸν ἀποκλειστικῶς τὴν τῶν νέων ἐκπαίδευσιν μετερχόμεναι ῥητορικαὶ σχολαί, ἐν αἷς τότε βεβαίως τὰ πρῶτα ἔφερεν ἡ τοῦ Λυσίου, ἠδύναντο κάλλιστα καὶ φυσικώτατα νὰ δώσωσι τῷ Πλάτωνι ἀφορμὴν νὰ καταπολεμήσῃ μὲν τὰς ῥητορικὰς σχολάς, ἀπογυμνῶν καὶ καταδεικνύων τὴν ποταπότητα καὶ τὸ ἀνωφελὲς τῶν διδασκαλιῶν αὐτῶν, νὰ συστήσῃ δὲ τὴν σπουδὴν τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς προφορικῆς αὐτῆς διδασκαλίας καταδεικνύων τὴν ἐντεῦθεν ὠφέλειαν, ὅπερ καὶ τῷ ὄντι φαίνεται πράξας πρῶτον μὲν καὶ καθόλου διὰ τοῦ Φαίδρου, ἐν ᾧ ἀνδρικώτατα καὶ ἀσπλάγχνως τόν τε Λυσίαν καὶ τὰς ἄλλας σχολὰς ἐλέγχει καὶ καταπολεμεῖ, ἔπειτα δὲ καὶ διὰ τῶν ἀμέσως καὶ ἀλλεπαλλήλως δημοσιευθέντων Μενεξένου καὶ Συμποσίου, ἐν οἷς ἐπίσης καταπολεμεῖ καὶ εἰρωνεύεται τὰς τότε ἐπικρατούσας ῥητορικὰς σχολάς.

Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε λοιπὸν εἰρημένων γίνεται δῆλον, ὅτι ὡς χρόνος τῆς συγγραφῆς τοῦ Φαίδρου μετὰ μείζονος πιθανότητος δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ δευτέρα τῶν δύο εἰρημένων ἐποχῶν, ἡ μετὰ τὸ ἔτος 388 καὶ δὴ αὐτὸ τοῦτο ἢ τὸ ἑπόμενον 387 ἔτος, διότι αὕτη ἔχει ὑπὲρ αὐτῆς τοὺς πιθανωτέρους λόγους[2]), ἦν ἑπομένως ὁ Φαῖδρος τὸ πρῶτον μετὰ τὴν ἵδρυσιν τῆς σχολῆς δημοσιευθὲν ἔργον τοῦ Πλάτωνος καὶ ἐντεῦθεν ἴσως προῆλθεν ἡ πλάνη, ἡ ἐπικρατοῦσα παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, ὅτι εἶνε καθόλου τὸ πρῶτον τοῦ φιλοσόφου ἔργον.

---

1) Clinton, Fasti hellenici, II, σ. 101.

2) Τὴν χρονολογίαν ταύτην παρεδέχθησαν ἤδη ὁ Stallbaum (Ly-

ΚΕΡΑΜΙΩΝ ΛΑΒΑΙ ΕΝΕΠΙΓΡΑΦΟΙ ΑΝΕΥΡΙΣΚΟΜΕΝΑΙ ΕΝ ΤΗ ΑΡΧΑΙΑ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ.

Ὅπου ἄλλοτε ἤκμαζον μεγάλαι ἢ ἐμπορικαὶ τῆς ἀρχαιότητος πόλεις μεταξὺ τῶν ἄλλων ἐρειπίων οὐχ ἧττον ἀξίαν λόγου κατέχουσι θέσιν αἱ παρὰ τὰς νεκροπόλεις τεθραυσμένων κεράμων σωρεῖαι, αἵτινες μετὰ πολλῶν ἄλλων λίθου, ἐνίοτε δὲ καὶ ὑέλου συντριμμάτων ἢ τέφρας καὶ χοὸς σχηματίζουσιν ἐκτεταμένας γεωλοφίας καὶ βουνούς, οἵτινες παρὰ Ῥωμαίοις ἐκαλοῦντο montes testacei καὶ παρ' Ἕλλησι *Κεράμια*, *Κεραμεῖα* ἢ *Κεραμεικοί*. Οὕτω πᾶσαι σχεδὸν τῆς Σικελίας, καὶ πολλαὶ τῆς Αἰγύπτου, Κρήτης, Κύπρου, Φοινίκης, Κιλικίας, Καρίας, Ἰωνίας καὶ Ἑλλάδος παράλιοι ἐπὶ τὸ πλεῖστον πόλεις, αὐταὶ αἱ Ἀθῆναι, τὸ Ἴλιον, Ὀλβία ἡ Βορυσθενὶς καὶ τὸ Παντικάπαιον, γέμουσι κεράμων, μεταξὺ τῶν ὁποίων εὑρίσκονται λαβαὶ ἀμφορέων ἐνεπίγραφοι, μαρτυροῦσαι τὴν ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς καταγωγήν των.

Ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν πληθὺν τῶν σωζομένων κεραμίων, καὶ τὴν ἔκτασιν τοῦ ὑπ' αὐτῶν καλυπτομένου χώρου, πρωτεύει ἀναμφιλέκτως ἡ ἀρχαία Ἀλεξάνδρεια, ἧς αἱ πρὸς ἀνατολὰς καὶ μεσημβρίαν τῆς νεωτέρας πόλεως ἀνωφέρειαι ἐν οἷ βυνοὶ συνίστανται ἀποκλειστικῶς ἀπὸ τῆς κορυφῆς μέχρι τοῦ εἰς βάθος ὀκτὼ ἕως δεκαὲξ καὶ πλειοτέρων μέτρων ἀρχικοῦ ἐδάφους ἐκ στρωμάτων τεθραυσμένων κεράμων, αἰγυπτιακῶν, ῥωμαϊκῶν καὶ ἑλληνικῶν διαφόρων ἐποχῶν, ἀπ' αὐτῆς τῆς κτίσεως τῆς πόλεως ὑπὸ Ἀλεξάνδρου μέχρι τῆς ἁλώσεως αὐτῆς ὑπὸ τῶν Ἀράβων, ἤτοι ἀπὸ τῶν πρώτων

---

siaca...κτλ. σ. 25. Prolegom. ad Phaedr. σ. CXIX ἐκδ. 6'.), ὁ Nitzsch (de Plat. Phaedr. comment. variae. Kiel, 1833, σ. 40 ἑπ.), ὁ K. F. Hermann (Gesch. u. System d. pl. Philos. I, σ. 373—382), ὁ Ueberweg (ueber die Echthheit u. Zeitfolge d. Pl. Schriften, σ. 252 ἑπ.) καὶ ἄλλοι.

Ἐν Μονάχῳ, κατὰ μάϊον τοῦ 1874.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ,
Μακεδών.

Πτολεμαίων μέχρι τῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων καὶ Βυζαντινῶν.

Καὶ τὰ μὲν ἐξωτερικὰ καὶ τὰς κορυφὰς ἀπαρτίζοντα κοιτάσματα σύγκεινται καθ' ὁλοκληρίαν ἐκ συντριμμάτων ἐγχωρίων λαγήνων καὶ ὑδριῶν τῆς χριστιανικῆς ἐποχῆς, θυμιατηρίων πηλίνων, λύχνων τε καὶ ληκύθων φερόντων ἐνίοτε τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ ἢ τὴν εἰκόνα τοῦ ἁγίου Μηνᾶ ἔκτυπον, καὶ πρὸ πάντων ἐκ τεθραυσμένων ἀμφορέων αἰγυπτιακῶν, βυζαντινῶν καὶ ῥωμαϊκῶν· τὰ δὲ μετὰ ταῦτα καὶ βαθύτερον κείμενα στρώματα σύγκεινται ἐκ κεραμίων τοῖς προειρημένοις ὁμοίων, πρὸς δὲ τούτοις ἐκ θραυσμάτων πίθων ῥυπαροκεράμων ἢ καδίσκων, ἐξ ἐκείνων ἃ οἱ Ῥωμαῖοι ἐκάλουν testa, cadus καὶ οἱ Ἕλληνες *διώτας*, ὧν ἐνίοτε αἱ λαβαὶ φέρουσιν ἀκόμψους καὶ χονδροειδεῖς σφραγῖδας Ῥωμαίων κτητόρων, ἢ ὀνόματα ἀπελευθέρων κεραμέων ἐργαστηριαρχῶν· τέλος ἐν τῷ βάθει τῶν χωμάτων, μεταξὺ πλείστων ὅσων ἐγχωρίων ἀγγείων πηλίνων, εὑρίσκονται τεμάχια καὶ θρύμματα κεραμίων ἑλληνικῶν, διακρινομένων διὰ τὴν λεπτότητα τῆς ἐργασίας, τὴν ἀγνότητα τοῦ πηλοῦ καὶ τὴν κομψότητα τῶν λαβῶν, αἵτινες φέρουσι καλλιτεχνικῶς ἐντετυπωμένας σφραγῖδας περιλαμβανούσας διαφόρους γλυφὰς ἢ πάρεργα σύμβολα καὶ ὀνόματα κεραμέων τεχνιτῶν, ἢ ἐπωνύμων ἀρχόντων, Ῥοδίων ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἢ Κνιδίων, Θασίων, καὶ ἄλλων ἐκ διαφόρων τῆς Ἑλλάδος, τοῦ Πόντου, τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ Φοινίκης χωρῶν.

Οἱ μεταξὺ τῶν τῆς νεωτέρας πόλεως τειχῶν καὶ τῆς ἐπὶ τὸν ποταμὸν διώρυγος, ἀπὸ τοῦ ποταμίου λιμένος, τοῦ καλουμένου Κρομμύων ὅρμου (Minat el Bâssal), ὄπισθεν τοῦ Σαραπίου μέχρι τῶν ἐπὶ τῇ διώρυγι κήπων καὶ ἐπαύλεων διάφοροι βουνοί, καθὼς καὶ τὰ πέραν τῆς ἀνατολικῆς πύλης (Rab-esh-Shârq ἢ Rab er-Rashîd), μεταξὺ αὐτῆς καὶ τοῦ νῦν Khâdra, τὸ πάλαι δὲ *Ἐλευσῖνος* καλουμένου χωρίου, ἑκατέρωθεν τῆς εἰς Νικόπολιν ἀγούσης ὁδοῦ, ἐκτεταμένα χώματα βρίθουσι κεραμίων· οὐχὶ δὲ ὀλιγώτερα τὴν πληθὺν εἶνε τὰ εὑρισκόμενα ἐπὶ τῶν παρὰ τὴν θάλασσαν, μεταξὺ Λοχιάδος ἄκρας καὶ Νικοπόλεως γηλόφων, τῶν καλυπτόντων τὴν μεταγενεστέραν ἀνατολικὴν νεκρόπολιν τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐποχῆς.

Ἤδη ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀμάσιος, ἴσως δὲ καὶ πολλῷ πρότερον, εἰσήγετο εἰς Αἴγυπτον ἐκ τῆς Ἑλλάδος πάσης καὶ προσέτι ἐκ Φοινίκης κέραμος πλήρης οἴνου πολὺς, ἀλλὰ τὰ ἔξωθεν εἰσκομιζόμενα ταῦτα οἰνηρὰ κεράμια, καθὼς καὶ τὰ ἐν αὐτῇ τῇ Αἰγύπτῳ κατασκευαζόμενα, συνελέγοντο ἐξ ἁπάσης τῆς χώρας καὶ ἐφέροντο εἰς Μέμφιν, ὁπόθεν ἐκομίζοντο ὕδατος ποτίμου ἔμπλεα εἰς τὰ ἄνυδρα τῆς Συρίας μέρη, καὶ οὕτω δὲν ἠδύνατο νὰ ἴδῃ τις οὔτε ἓν κεράμιον ὡς εἰπεῖν κείμενον ἐν τοῖς κατ' Αἴγυπτον τόποις (Ἡροδ. Γ'. 6.). Εἰς τὸ μετὰ ταῦτα ὅμως, παυσάσης τῆς εἰς Συρίαν ἐξαγωγῆς, τὰ ἐξ Ἑλλάδος καὶ τῶν νήσων, ἢ ἐκ τοῦ Πόντου, τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ Φοινίκης εἰσαγόμενα οἴνου, ἐλαίου, μέλιτος, ὀζηρῶν, ἁλμευτῶν καὶ ταρίχων κεράμια ἠθροίζοντο ἐν τῇ χώρᾳ, καὶ ἐπὶ τέλους μετὰ τῶν ἄλλων ἐγχωρίου ἐργασίας πηλίνων σκευῶν φερόμενα εἰς τὰς νεκροπόλεις ἐρρίπτοντο κατὰ τῶν ταφῶν, ὅπου καὶ σώζονται μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων εἰς περιέργειαν καὶ θαυμασμὸν τῶν πολλῶν.

Γνωστὸν εἶνε, ὅτι παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Αἰγυπτίοις, Ἰουδαίοις, Ἕλλησι καὶ Ῥωμαίοις, οὐχὶ μόνον τοῖς ἐθνικοῖς, ἀλλὰ καὶ αὐτοῖς ἔπειτα τοῖς χριστιανοῖς, ἐν ταῖς κηδείαις ἢ καὶ ἐν τοῖς κατὰ καιροὺς μνημοσύνοις, τοῖς τρίτοις, καὶ ἐννάτοις, καὶ τεσσαρακοστοῖς, καὶ ἐνιαυσίοις, γενεσίοις τε καὶ νεκυσίοις, ὅτε ἐτελοῦντο καὶ ἄλλαι νεκρώσιμοι ἀκολουθίαι, καὶ ἐποιοῦντο ἐναγίσματα καὶ χοαί, εἴθιστο νὰ φέρωσιν οἱ οἰκεῖοι καὶ συγγενεῖς κύλικας καὶ οἰνοχόας, κεράμια μέλιτος, γάλακτος, οἴνου καὶ ἐλαίου διὰ τὰς νομιζομένας σπονδὰς, θυμιατήρια διὰ τὰς θυμιάσεις εἰς ὀσμὴν εὐωδίας, καὶ ληκύθια ἀρωμάτων πλήρη καὶ μύρων εἰς ἐπάλειψιν τῶν νεκρῶν, λύχνους εἰς φωτισμὸν τῶν ὑπογείων ταφῶν, ἀρδάνια περιέχοντα ὕδωρ ἁγιασμοῦ διὰ τοὺς ἁγνισμοὺς τοῦ παρεστῶτος λαοῦ· ἔπειτα, διὰ τὰ ἀκολουθοῦντα ἐπὶ τῶν τάφων περίδειπνα, ἐφέροντο οἴκοθεν διῶται καὶ ἀμφορεῖς οἴνου, ὑδρίαι, βίκοι καὶ σταμνία ὕδατος ποτίμου, κεράμια μέλιτος, τυροῦ, ὠῶν, ταρίχων, καὶ ἄλλων ὀζηρῶν τε καὶ ἁλμευτῶν· πάντα δὲ ταῦτα τὰ εἰς τὰς κηδείας, νεκρωσίμους ἀκολουθίας καὶ περίδειπνα χρησιμεύσαντα πήλινα ἀγγεῖα, μετὰ τὴν ἀπόδοσιν τῶν τελετῶν ἐθραύοντο ἐμ-

προσθεν καὶ ἄνωθεν τῶν ταφῶν, καὶ κατελίποντο ἐκεῖ μέχρις οὗ μετὰ χρόνους ἐγειρόμενα εἰς σωροὺς ἐσχημάτιζον παμμεγέθη χώματα καὶ κολωνούς. Τούτοις πρόξθες ἔτι καὶ τὰς κάλπας, τὰς ὑδρίας καὶ τοὺς κρατῆρας, ἐν οἷς, χρησιμεύσασιν ἄλλοτε εἰς εὐφρόσυνα τρικλίνια, συμπόσια καὶ δεῖπνα, ἀπετίθετο νῦν ἡ τέφρα καὶ σποδὸς τοῦ θανόντος, ὡς ἦτο ἔθος παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς Ἕλλησι καὶ Ῥωμαίοις, οἵτινες ἔκαιον τοὺς νεκρούς των μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς Δ' μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδος. Αὐτῶν δὲ πάλιν τῶν νεκροδόχων ὡς εἰπεῖν ὑδριῶν, αἱ μὲν ὀλίγαι τοῖς ἐπιφανεστέροις ἴδιαι κατετίθεντο ἐντὸς τῶν ὑπογαίων μνημείων καὶ θηκῶν, αἱ δὲ πολλαί, νεκροῖς ἀνήκουσαι ἐκ τοῦ λαοῦ, παρεχώνυντο ἁπλῶς ἐν τῇ γῇ μεταξὺ τῶν λοιπῶν κεραμίων τε καὶ χωμάτων· οὕτω βλέπει τις ἐν τοῖς τελευταίοις τούτοις χρόνοις ἔξωθεν τῆς ἀνατολικῆς τῆς νεωτέρας Ἀλεξανδρείας πύλης, περὶ ἧς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἐγένετο λόγος, ἐπὶ τῇ μεταξὺ αὐτῆς καὶ Ἐλευσῖνος (Khâdra) ἀναμέσου τῶν χωμάτων ἀνοιχθείσῃ ἁμαξιτῇ ὁδῷ, ἐν τοῖς ὀρθίοις καὶ ἀποκρήμνως ἑκατέρωθεν ὑψουμένοις βουνοῖς, ἀκεραίους ἀμφορεῖς καὶ ὑδρίας ἐγκεχωσμένας μεταξὺ τῶν ἄλλων τεθραυσμένων κεραμίων, τῶν κειμένων ὕπερθεν τῶν ἐν τῇ πέτρᾳ ἐσκαμμένων κρυπτῶν.

Τούτοις ὁμοίων ἐν Θήβαις κεραμείων μνείαν ποιοῦνται ἑλληνικοὶ πάπυροι, ἐν οἷς γίνεται λόγος περὶ «ταφῶν καὶ σωμάτων μὴ ὠνομασμένων καὶ ἀδιαστόλων τῶν ἐν *κεραμείοις*», ἤτοι κοινῶν καὶ εὐτελῶν ταφῶν, ὅπου τὰ σώματα ἔκειντο ἀδιακρίτως, ἄνευ θήκης καὶ ὀνόματος, τεθαμμένα ἁπλῶς ὑπὸ τὸ χῶμα ἐν τοῖς ἀπὸ νότου καὶ λιβὸς τῶν Θηβῶν κεραμείοις· καὶ ἐξ ἄλλων παπύρων γνωρίζομεν, ὅτι ταῦτα ἦσαν κατὰ τὴν νεκρόπολιν τῶν Θηβῶν «τὰ *κεράμια* τῆς Λιβύης τοῦ περὶ Θήβας, ἐν τοῖς Μεμνονείοις». Τῶν δὲ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κεραμείων μνημονεύουσιν οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς καλοῦντες αὐτὰ *κεράμους* καὶ *ὄστρακα*· οὕτως ἀναφέρεται ὅτι ἐπὶ τῆς ὑπατείας Οὐαλεντινιανοῦ καὶ Οὐάλεντος, δύο ἔτη μετὰ θάνατον τοῦ Ἰουλιανοῦ (365 μ. Χρ.) «ἡ θάλασσα ὑπονοστήσασα, αὖθις ἐξ ἐπιδρομῆς τοὺς ἰδίους ὅρους παρήμειψε, καὶ μέχρι πολλοῦ τὴν ξηρὰν κατέκλυσεν, ὡς καὶ

»ἐπὶ τῶν κεράμων, ἀποχωρήσαντος τοῦ ὕδατος, θαλάττια εὑ»ρεθῆναι σκάφη» (Ἑρμ. Σωζόμ. ς'. Β'.), καὶ ὅτι ἐν ὑπατείᾳ Ὀ»νωρίου τὸ δέκατον καὶ Θεοδοσίου Β' τὸ ἕκτον (415 μ. Χρ.) «ἄνδρες τὸ φρόνημα ἔνθερμοι ... τὴν φιλόσοφον Ὑπατίαν ..., »ὀστράκοις ἀνεῖλον». (Σωκρ. Σχολ. Ζ'. ιέ.).

Ὅσον ἀφορᾷ ἰδίᾳ τὰ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ εὑρισκόμενα κεράμια, μεταξὺ τοῦ ἀπείρου πλήθους τῶν θρυμμάτων ἀγγείων διαφόρου σχήματος, χρώματος, πηλοῦ καὶ ἐργασίας, διακρίνονται λαβαὶ ἀμφορέων πολλαί, καὶ μεταξὺ τούτων τινὲς τὸ σχῆμα κομψότεραι, φέρουσαι ἐπιγραφάς, γλυφὰς καὶ σφραγῖδας ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἑλληνικάς, ὀλιγίστας δὲ ῥωμαϊκάς, καί τινας σπανιωτάτας φοινικικάς. Φιλάρχαιοι ξένοι συνέλεξαν κατὰ καιροὺς πολλὰς ἐξ αὐτῶν, ἀλλ' εἷς πρὸ πάντων συνήθροισε καὶ ἐπιστημονικῶς κατέταξε καὶ διευκρίνησε 450 περίπου ἐνεπιγράφων ἀμφορικῶν λαβῶν συλλογήν, ὁ J. L. Stoddart, ὅστις καὶ ἐδημοσίευσε τὰς ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου μελέτας του ἔτει 1847 ἐν Λονδίνῳ (Transactions of the royal Society of Literature. Vol. III. p. 1—127. Vol. IV. p. 1—67.), γενόμενος θεμελιωτὴς τοῦ ἰδιαιτέρου τούτου κλάδου τῆς ἐπιγραφικῆς ἀρχαιολογίας. Ἀλλὰ πολλῷ πλουσιώτερα ταύτης καὶ πάσης ἄλλης συλλογῆς τῶν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἀνευρισκομένων ἐνεπιγράφων λαβῶν εἶνε ἀναντιρρήτως ἡ περιέχουσα ὑπὲρ τὰς 900 ἀμφορικὰς ἐπιγραφὰς τοῦ ὁμογενοῦς ἡμῖν φιλαρχαίου ἀνδρὸς ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, γνωστοῦ παντὶ ἀρχαιολογοῦντι διὰ τὴν ἐξάκουστον καὶ πληρεστάτην αἰγυπτιακὴν νομισματικὴν συλλογήν, ἧς ὁ ἐπιστημονικῶς διατεταγμένος κατάλογος ὑπὸ Feuardent ἐστέφθη ἐν ἔτει 1870 παρὰ τῇ ἐν Παρισίοις Ἀκαδημίᾳ τῶν Γραμμάτων καὶ Ἐπιγραφῶν.

Ἐκ τῶν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ εὑρισκομένων ἐνεπιγράφων λαβῶν τὸ ὑπερβαλλόντως πλεῖστον μέρος ἀνήκει ἀμφορεῦσι καὶ διώταις ἐκ Ῥόδου, μικρὸν δὲ μέρος κεραμίοις Κνιδίοις, καὶ ἔτι ὀλιγώτεραι εἶνε αἱ κεραμίοις Θασίοις ἀνήκουσαι καὶ ἄλλοις ἐξ ἄλλων τῆς Ἑλλάδος, Μικρᾶς Ἀσίας καὶ Φοινίκης χωρῶν. Ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Stoddart μεταξὺ 450 λαβῶν ἀριθμοῦνται 350 ἐκ Ῥόδου,

60 ἐκ Κνίδου, 5 ἐκ Θάσου, 8 ἐκ Κορίνθου τῆς ῥωμαϊκῆς ἐποχῆς, καὶ μοναδικαί τινες ἐξ ἄλλων διαφόρων τόπων καὶ νήσων· οὕτω καὶ ἐν τῇ τοῦ Ἰωάννου Δημητρίου συλλογῇ μεταξὺ 970 λαβῶν ὑπάρχουσιν 774 κεραμίων Ῥοδίων, 118 Κνιδίων, 23 Θασίων, 24 Ῥωμαϊκῶν, καὶ μοναδικαί τινες κεραμίων ἐκ Χίου, Κυζίκου, Κρήτης, Ἡρακλείας τῆς ἐν τῷ Πόντῳ, Τύρου τῆς Φοινίκης, καὶ ἄλλων μὴ ὡρισμένων μερῶν.

Πράγματι, ἐκτὸς τῶν ἐγχωρίων αἰγυπτιακῶν πηλίνων σκευῶν καὶ ἀγγείων, ἡ μεγαλειτέρα ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ εἰς Ἀλεξάνδρειαν κεραμίων εἰσαγωγὴ ἐγίνετο ἐκ Ῥόδου, ὅτε, ἀλωθείσης τῆς Τύρου ὑπὸ Ἀλεξάνδρου, οἱ παρὰ τοῦ πλεῖστον ἰσχύσαντος βασιλέως προτιμώμενοι, καὶ εἰς ὑπεροχὴν ναυτικῶν δυνάμεων προαγόμενοι Ῥόδιοι, εὐθὺς μετὰ τὴν κτίσιν τῆς πόλεως Ἀλεξανδρείας (332 πρ. Χρ.) ταῖς εὐνοίαις μάλιστα ἔῤῥεπον πρὸς Πτολεμαῖον, καὶ οἱ εἰς Αἴγυπτον πλέοντες ἐκ Ῥόδου ἔμποροι εἰσάγοντες εἰς Ἀλεξάνδρειαν τὰ προϊόντα τῶν νήσων, ἐπὶ τὸ πολὺ κεράμια οἰνηρά, ἐξῆγον εἰς ἀντάλλαγμα σῖτον, ἀπολαμβάνοντες οὕτω ἐκεῖθεν τὰς πλείστας ἑαυτοῖς προσόδους, καὶ ἀπὸ τῆς Πτολεμαίου ἐν συνόλῳ τρεφόμενοι βασιλείας (Διοδωρ. Κ'. 81.). Αἱ ἐμπορικαὶ αὐταὶ σχέσεις μεταξὺ Ῥόδου καὶ Ἀλεξανδρείας ἐξηκολούθησαν αἱ αὐταὶ καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν Πτολεμαίων καὶ τῶν τούτους διαδεξαμένων Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων μέχρι Κλαυδίου καὶ Νέρωνος, ὅτε, καταλυθείσης τῆς τῶν Ῥοδίων ἐλευθερίας, καὶ ἐπὶ Οὐεσπασιανοῦ καταδουλωθείσης τῆς Ῥόδου εἰς ῥωμαϊκὴν ἐπαρχίαν (Sueton. Vespas. VIII.), ἐπὶ Ἀντωνίνου δὲ τοῦ Εὐσεβοῦς ὑπὸ σεισμοῦ ἐντελῶς καταστραφείσης (155 μ. Χρ.), ἤρχισε καὶ τὸ ἐμπόριον τῶν Ῥοδίων νὰ ἐκλείπῃ ἀπὸ τῶν Αἰγυπτίων αἰγιαλῶν, μέχρις οὗ καὶ ἠφανίσθη ὁλοτελῶς.

Ἀλλὰ καὶ ἐκ Κνίδου φαίνεται ὅτι ἐγίνετο εἰς Ἀλεξάνδρειαν ἐν τοῖς αὐτοῖς χρόνοις, εἰ καὶ πολλῷ μετριωτέρα, οἰνηρῶν κεραμίων εἰσαγωγή, λαβοῦσα μεγαλειτέραν ἐπίτασιν μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς τῶν Ῥοδίων ἐλευθερίας, καὶ ἐξακολουθήσασα μέχρι τῶν χρόνων Σεπτιμίου Σευήρου (193—211 μ. Χρ.), ὡς δύναται νὰ εἰκάσῃ τις ἐκ τοῦ τύπου τῶν γραμμάτων τινῶν τῶν ἐκ Κνί-

δου ἐνεπιγράφων λαβῶν. Ἔτι δὲ καὶ ἐκ Θάσου ἐφέροντο εἰς Ἀλεξάνδρειαν κεράμια οἰνηρὰ ἐπὶ τῶν τελευταίων Πτολεμαίων μετὰ τὴν λῆξιν τοῦ πρώτου Μακεδονικοῦ πολέμου (196 πρ. Χρ.) καὶ ἐφεξῆς, ἐνίοτε δὲ καὶ ἐξ ἄλλων νήσων καὶ παραλίων χωρῶν, Λέσβου, Χίου, Νάξου, Κολοφῶνος καὶ Βηρυτοῦ, καὶ ἐπὶ Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων ἀπὸ Κερκύρας, Κορίνθου, Παρίου τῆς Μυσίας, καὶ πολλῶν τῆς Κρήτης πόλεων, Ἱεραπύτνης, Πολυρρηνίου, Γόρτυνος καὶ Κυδωνιῶν.

Οὕτω νῦν ἐκ τῶν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ ἀλλαχοῦ, ἐν ταῖς ἐπὶ τῇ Μεσογείῳ Θαλάσσῃ καὶ τῷ Εὐξείνῳ Πόντῳ κειμέναις πόλεσιν, εὑρισκομένων κεραμίων δύναταί τις νὰ εἰκάσῃ τὴν ἔκτασιν τῶν ἀλληλεθνῶν καὶ ἐμπορικῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν περιοικούντων τὰς εἰρημένας θαλάσσας λαῶν· ἐπειδὴ δὲ τὰ μὲν τῆς Ῥόδου κεράμια καταπλημμυροῦσι τὰς πόλεις τῆς Σικελίας, Ἰταλίας, Αἰγύπτου, Κύπρου, Φοινίκης, Λυκίας, Ἑλλάδος καὶ Κιμμερίου Βοσπόρου, τὰ δὲ τῆς Κνίδου, εἰ καὶ ἐλάττω τὴν πληθύν, ἀκολουθοῦσιν ἁπανταχοῦ τὰ τῆς Ῥόδου ἐν Κύπρῳ, Αἰγύπτῳ, Σικελίᾳ, Ἰταλίᾳ τε καὶ Ἑλλάδι· ἐν ᾧ τὰ ἐκ Θάσου κεράμια, πλεονάζοντα ἐν Ἑλλάδι καὶ κατὰ τὸν Εὔξεινον Πόντον, εἶνε σπανιώτερα ἐν Κύπρῳ καὶ Ἀλεξανδρείᾳ, ἐκ Σικελίας δὲ καὶ Ἰταλίας ἐλλείπουσι παντελῶς· ἐκ τούτων ἀναλογιζόμεθα, ὅτι οἱ Ῥόδιοι, περὶ τὴν ναυτιλίαν καὶ τὴν κατὰ θάλασσαν ἐμπορίαν πρωτεύοντες παντὸς ἄλλου νησιωτικοῦ λαοῦ, ἦσαν κύριοι τοῦ ἐν τῇ Μεσογείῳ Θαλάσσῃ καὶ τῷ Εὐξείνῳ Πόντῳ ἐμπορίου, οἱ δὲ Κνίδιοι παρείποντο αὐτοῖς ὡς σύμμαχοι ἴσως, ἐν ᾧ οἱ Θάσιοι, σύμμαχοι τῶν Ἀθηναίων καὶ ὑποταγεῖς, ἐδίδοντο μᾶλλον εἰς τὴν μεταξὺ Αἰγαίου καὶ Πόντου ἀκτοπλοΐαν.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ κεραμίων καθ' ὅλου· νῦν δὲ ἐπιχειρῶν ἵνα κατατάξω καὶ περιγράψω τὴν τοῦ ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΗΜΗΡΙΟΥ συλλογὴν κεραμικῶν ἐπιγραφῶν, κρίνω ἐπάναγκες ἵνα ὁμιλήσω ἐν πρώτοις περὶ τῶν ἐκ Ῥόδου, καὶ ἀκολούθως περὶ τῶν ἐκ Κνίδου, Θάσου, Κορίνθου καὶ ἀλλαχόθεν προερχομένων ἐνεπιγράφων λαβῶν, κατὰ τὴν τάξιν τῆς πλειότητος καὶ ἐπιγραφικῆς ἀξίας αὐτῶν.

Α'.

Κεράμια Ῥόδια.

Τῶν ἐκ Ῥόδου κεραμίων ἡ ἄργιλος, ὠχρὰ μὲν ἔξωθεν τὰ δὲ ἔνδον ῥοδινή, εἶνε λεπτή, καθαρωτάτη καὶ λίαν συμπαγής, ὥστε τῶν καταγμάτων αἱ ἐπιφάνειαι φέρουσιν ἐξοχὰς ἀκροτόμους καὶ ἀποθραύσμασι λίθου πυρίτου παρεμφερεῖς. Ἑκάστη λαβή, τὸ σχῆμα κυλινδροειδὴς καὶ κοιλη, φέρει τύπον ἐπιγραφῆς ὀνόματος ἀνδρὸς, ἐν εἴδει σφραγῖδος τετραπλεύρου □ ἢ κυκλοτεροῦς ○, ἐνίοτε δὲ καὶ ῥομβοειδοῦς ◇ καὶ σπανίως ἐλλειψοειδοῦς ⬭ ἢ φύλλῳ κισσοῦ παρομοίας ☘· καὶ ἄλλοτε μὲν τὸ ὄνομα ἐκφέρεται μοναδικὸν κατ' ὀνομαστικήν· ΑΓΗΣΙΣ. ΑΜΥΝΤΑΣ. ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ. ΦΙΛΟΚΛΗΣ, ἢ κατὰ γενικὴν ἄνευ προθέσεως ἢ ἄλλου οἵου δή ποτε προσδιορισμοῦ· ΑΠΟΛΛΩΝΙΟΥ. ΑΛΥΠΟΥ. ΚΑΛΛΩΝΟΣ. ΤΙΜΑΡΧΟΥ· ἄλλοτε ὅμως τὸ ὄνομα ἐκφέρεται κατὰ γενικὴν προηγουμένης τῆς προθέσεως ΕΠΙ, καὶ μάλιστα πολλάκις ἑπομένου ὀνόματος μηνὸς κατὰ γενικήν· ΕΠΙ ΕΥΑΝΟΡΟΣ. ΕΠΙ ΕΥΑΝΟΡΟΣ· ΑΓΡΙΑΝΙΟΥ. — ΕΠΙ ΘΑΡΣΙΠΟΛΙΟΣ. ΕΠΙ ΘΑΡΣΙΠΟΛΙΟΣ· ΘΕΣΜΟΦΟΡΙΟΥ. — ΕΠΙ ΚΡΑΤΙΔΑ· ΕΠΙ ΚΡΑΤΙΔΑ· ΥΑΚΙΝΘΙΟΥ. — Ἄλλοτε πάλιν τὸ μὲν ὄνομα τοῦ ἀνδρὸς ἐκφέρεται κατ' ὀνομαστικὴν ἢ γενικὴν, ἀκολουθεῖ δὲ ὄνομα μηνὸς κατὰ γενικὴν ἢ καὶ ἐνίοτε προηγεῖται· ΧΑΡΙΝΟΣ· ΣΜΙΝΘΙΟΥ. — ΟΛΥΜΠΙΟΣ· ΘΕΣΜΟΦΟΡΙΟΥ. — ΜΑΡΣΥΑ· ΔΑΛΙΟΥ. — ΑΡΙΣΤΕΙΔΑ· ΑΓΡΙΑΝΙΟΥ. — ΑΓΡΙΑΝΙΟΥ· ΑΡΙΣΤΕΙΔΑ. — ΘΕΣΜΟΦΟΡΙΟΥ· ΕΠΙΓΟΝΟΥ.

Ὅτι δὲ τὰ κατὰ γενικὴν ὀνόματα προηγουμένης τῆς ἐπὶ προθέσεως, καθὼς καὶ τὰ κατὰ ὀνομαστικὴν ἢ γενικὴν, προηγουμένου ἢ ἑπομένου ὀνόματος μηνὸς, σημαίνουσι χρονολογίαν ἄρχοντος ἐπωνύμου, παντὶ δῆλον, καὶ οὐδεμία περὶ τούτου ἀμφισβήτησις ἢ ἀπορία. Τί δὲ σημαίνουσι τὰ κατ' ὀνομαστικὴν ἢ γενικὴν μονήρη ἀνδρῶν ὀνόματα; ἄρχοντα ἐπώνυμον ἢ κεραμέα; περὶ τούτου ἀλλοῖαι μέχρι πρὸ μικροῦ ἐπεκράτησαν γνῶμαι. Καὶ ἐν ὅσῳ ἐν ταῖς διαφόροις κεραμικαῖς συλλογαῖς αἱ ἄλλως τε ἐν ἀκεραίαις διώταις ζυγαὶ λαβαὶ εὑρίσκοντο μονάδην κεχωρισμέναι, καὶ δοθείσης τῆς μιᾶς ἐνεπιγράφου λαβῆς ἄγνωστον ἔμενεν ἂν ἡ ἑτέρα

αὐτῇ ὁμόζυγος ἦτο ὡσαύτως ἐνεπίγραφος ἢ ἄγραφος καθ' ὅλου, οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ ἀποφανθῇ περὶ τοῦ πράγματος ἐν ἀσφαλείᾳ· ἀλλὰ τὰ τελευταῖα ἔτη εὑρέθησαν μεταξὺ ἄλλων καὶ ἀκέραιοι ἀμφορεῖς, ἔχοντες σώας ἀμφοτέρας αὐτῶν τὰς λαβάς, ἐπιχύσαντες μέγα ἐπὶ τῷ ζητήματι φῶς, καὶ διασκεδάσαντες πάντα ἐνδοιασμὸν καὶ ἀμφιβολίαν. Μεταξὺ πολλῶν ἐν τῷ Κιμμερίῳ Βοσπόρῳ εὑρεθέντων ἐκ Ῥόδου κεραμίων περιεσώθη ἀλώβητος ἀμφορεύς, ὅστις κατὰ τὸν A. Dumont (Revue archéolog. Mai. 1873.) ἐπὶ τῆς μιᾶς μὲν λαβῆς ἔφερεν ἐν μέσῳ τετραπλεύρου τύπου τὸ ὄνομα ΔΑΜΟΚΛΕΥΣ δωρικῶς κατὰ γενικὴν ἀντὶ *Δαμοκλέος*, ἐπὶ τῆς ἄλλης δὲ λαβῆς ὡσαύτως ἐν μέσῳ τετραπλεύρου σφραγῖδος ΕΠΙ ΑΡΧΙΔΑΙΔΑ· ΔΑΛΙΟΥ, ἤ τοι *ἐπὶ Ἀρχιλαΐδα, μητρὸς Δαλίου*. Ἐπὶ ἑτέρου ἀμφορέως Ῥοδίου τῆς ἐν Κύπρῳ συλλογῆς τοῦ Colonna Cecaldi γέγραπται ἐπὶ μὲν τῆς μιᾶς λαβῆς ΑΜΥΝΤΑ, ἐπὶ δὲ τῆς ἑτέρας ΕΠΙ ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ· ΥΑΚΙΝΘΙΟΥ, ἤ τοι *ἐπὶ Ξενοφῶντος, μητρὸς Ὑακινθίου*. Ἐπὶ τρίτου ἀμφορέως, καὶ τούτου Ῥοδίου, ἀνήκοντος τῇ αὐτῇ συλλογῇ καὶ εὑρεθέντος ἐν Ἰδαλίῳ, ἐπὶ μὲν τῆς μιᾶς λαβῆς γέγραπται ἐντὸς κύκλου ΙΠΠΕΔΑΜ... ἀντὶ *Ἱπποδάμου*, ἐπὶ δὲ τῆς ἑτέρας ὡσαύτως ἐντὸς κύκλου ΕΠΙ ΛΕΟΝΤ... ΔΑΛΙΟΥ, ἤ τοι *ἐπὶ Λεοντίδα, μητρὸς Δαλίου*. Ἀλλὰ πᾶσαι αὐταὶ αἱ ἀνὰ δύο ὁμόζυγοι ἀμφορέων λαβαὶ ἀπαντῶνται καὶ μονήρεις ἀπ' ἀλλήλων κεχωρισμέναι μεταξὺ τῶν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἀνευρισκομένων κεραμίων, καὶ διὰ τῆς παραβολῆς αὐτῶν πρὸς τὰς ὁμοζύγους καταφαίνεται, ὅτι πᾶσα ἀριστερὰ λαβὴ φέρουσα μονῆρες ὄνομα μνημονεύει τὸν κεραμέα ὅστις ἐποίησε τὸ κεράμιον, ἢ οὗ τινος ἦτο ἔργον, καὶ ἐξ ἀνάγκης ὑποτίθησιν ἑτέραν ἀντίθετον δεξιὰν λαβὴν φέρουσαν τὴν χρονολογίαν τοῦ ἔτους τῆς ἐξουσίας ἐπωνύμου τινὸς ἄρχοντος, ἐνίοτε δὲ καὶ αὐτοῦ τοῦ μηνὸς καθ' ἣν ἐτελέσθη ἡ κεραμεία, ὅπως καὶ πᾶσα μονομερὴς καὶ ἑτερόζυγος λαβὴ ποιοῦσα οἵαν δή ποτε ἐπωνύμου ἄρχοντος μνείαν, ὑπονοεῖ ἑτέραν ἀντίθετον καὶ ὁμόζυγον φέρουσαν τὸ ὄνομα τοῦ κεραμέως.

Ἀλλὰ ποῖος κατὰ καιρὸν ἐτέλει ἐν Ῥόδῳ ἐπώνυμος ἄρχων καὶ τίνα ἔφερε τίτλον; Ἡ Ῥόδος ἦτο, ὡς γνωστόν, ἱερὰ τοῦ

Ἡλίου πόλις (Αἰλιαν. Ἀριστείδ. Ῥοδιακ.), καὶ οἱ Ῥόδιοι τιμῶντες τὸν Ἥλιον ὡς ἀρχηγὸν τοῦ γένους αὐτῶν (Διοδωρ. Ε'. 56.) ἐξέλεγον ἐπώνυμον αὐτῶν ἄρχοντα τὸν κατ' ἐνιαυτὸν ἱερατεύοντα ἐν τῷ ναῷ τοῦ προστάτου θεοῦ, καὶ ἀνέγραφον τὸ ὄνομα αὐτοῦ ὡς μέτρον ἀριθμοῦ τοῦ χρόνου ἐν τοῖς δημοσίοις ἐγγράφοις τε καὶ μνημείοις. Οὕτως ἐν παραδείγματι ἐν ψηφίσματι ὑπέρ τινος Διονυσιδώρου Ἀλεξανδρέως ἀναφέρεται· «Ἐπ' ἱερέως Δαμαινέτου, Διοσθύου δωδεκάτᾳ, Βουλαγόρας Ῥόδιος εἶπε» (Corp. Inscr. Graecar. 2525 b.), καὶ κατὰ συγκυρίαν τοῦ αὐτοῦ ἐπωνύμου ἄρχοντος καὶ ἱερέως μνεία γίνεται ἐν διαφόροις ἐνεπιγράφοις λαβαῖς κεραμίων ἐκ τῶν εὑρεθέντων ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ὡς «*Ἐπὶ Δαμαινέτου· Ἀρταμιτίου.*» καὶ «*Ἐπ' ἱερέως Δαμαινέτου· Παράμου*». Ἕτερον ψήφισμα Ῥοδίων εὑρεθὲν ἐν Κυζίκῳ φέρει ἐν ἀρχῇ· « Ἐπὶ ἱερέως Ἀγαστοφάνευς, Σμινθίου,... ἔδοξεν τῷ δάμῳ» καὶ τὰ λοιπά, μεταξὺ δὲ τῶν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ εὑρισκομένων ἐνεπιγράφων λαβῶν διαφόρων συλλογῶν ὁρᾷ τις καὶ τοιάς δε· « *Ἐπὶ Ἀγαστοφάνευς· Δαλίου.*» εἰς μαρτυρίαν, ὅτι καὶ ἐν περιπτώσει καθ' ἣν τὸ προσηγορικὸν *ἱερεύς* ῥητῶς δὲν μνημονεύεται, οὐχ ἧττον ὅμως ὑπονοεῖται, καὶ περὶ τούτου οὐδὲ μία δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία.

Μεταξὺ τῶν κατωτέρω ἀνακοινωθησομένων κεραμικῶν ἐπιγραφῶν ἀπαντῶνται τοιαῦται, φέρουσαι τὸ ὄνομα τοῦ ἐπωνύμου ἄρχοντος μόνον, ἑπομένου ἢ μὴ τοῦ ὀνόματος τοῦ μηνός· ἄλλαι δὲ, μνημονεύουσαι τοῦ ὀνόματος τοῦ αὐτοῦ ἄρχοντος καὶ τοῦ αὐτοῦ μάλιστα μηνός, φέρουσιν ἐκ περισσοῦ καὶ τὸ προσηγορικὸν *ἱερεύς*· ὅθεν βλέπει τις λαβὰς κεραμίων χρονολογουμένων ἀδιαφόρως *ἐπὶ Ξενοφάνευς* ἢ *ἐπ' ἱερέως Ξενοφάνευς· ἐπὶ Τιμαγόρα* ἢ *ἐπ' ἱερέως Τιμαγόρα· ἐπὶ Ἀστυμήδευς, Ὑακινθίου,* ἢ *ἐπ' ἱερέως Ἀστυμήδευς, Ὑακινθίου· ἐπὶ Τεισαμενοῦ, Παράμου,* ἢ *ἐπ' ἱερέως Τεισαμενοῦ, Παράμου.*

Ἐκ τῆς προσθήκης τοῦ ὀνόματος τοῦ μηνὸς εἰκάζομεν, ὅτι ἡ ἐπώνυμος ἱερατεία δὲν διήρκει πλεῖον τοῦ ἑνὸς ἔτους, ἄλλως, ἀντὶ τῆς μνημονεύσεως τοῦ μηνὸς πρὸς ἀκριβέστερον τοῦ χρόνου προσδιορισμὸν, ἠθέλομεν ἔχειν τὴν τάξιν τῆς ἀκολουθίας τῶν τῆς ἱερα-

τείας ἐτῶν· ὅτι δὲ πράγματι ἡ ἱερωσύνη ἑνὸς ἑκάστου ἐπωνύμου ἱερέως δὲν διήρκει μακρότερον τοῦ ἐνιαυτοῦ, τεκμαιρόμεθα κατ' ἀναλογίαν ἐκ τῶν Νόμων τοῦ Πλάτωνος, ἐν οἷς τὸ αὐτὸ ὑποδείκνυται καὶ διὰ τὴν πρὸς Μαιάνδρῳ Μαγνησίαν· «κατ' *ἐνιαυτὸν* »δὲ εἶναι *καὶ μὴ μακρότερον τὴν ἱερωσύνην* ἑκάστῳ..... »καὶ τοὔνομα ἀναγράφειν τούτου *κατ' ἐνιαυτὸν*, ὅπως ἂν γίγνη»ται μέτρον ἀριθμοῦ τοῦ χρόνου, ἕως ἂν ἡ πόλις οἰκῆται». (Πλάτ. Νομ. ιβ'.).

Ἀλλ' ὅ τι ἐκ τῶν συγγραφέων οὐδόλως ἐγνωρίζομεν μέχρι πρό τινος χρόνου, καὶ μόλις ἐκ τῶν ὀλίγων περισωθέντων ψηφισμάτων ἐμάθομεν ἐν ἀποσπάσμασιν ἰσχνοῖς, τὰ ὀνόματα τῶν μηνῶν δῆλα δὴ ἐν ταῖς τῶν Δωριέων ἀποικίαις, καὶ ἰδίᾳ ἐν Ῥόδῳ, ἀνευρίσκομεν νῦν διὰ τῶν κεραμικῶν ἐπιγραφῶν ἐν πληρεστάτῃ σειρᾷ, καὶ χάριτες χρεωστοῦνται τῷ πρώτῳ κεραμιολόγῳ Stoddart διὰ τὴν συμπλήρωσιν τῶν ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἀρχαιολογίᾳ ἕως ἐπ' ἐσχάτων ὑφισταμένων κενῶν. Οἱ μῆνες τῶν Ῥοδίων, ἀρχίζοντες ἀπὸ τῆς φθινοπωρινῆς ἰσημερίας, ἦσαν δώδεκα, καὶ περιελάμβανον ἐναλλὰξ τριάκοντα ἢ εἴκοσιν ἐννέα ἡμέρας, οἷς προσετίθετο ἐν δέκα ἐννέα ἔτεσι, πεντάκις διὰ τρίτου ἔτους καὶ δὶς διὰ δευτέρου, ἐμβόλιμος μὴν τριάκοντα ἡμερῶν· ἦσαν δὲ ἀντιστοιχοῦντες οἱ Ῥόδιοι μῆνες πρὸς τοὺς μῆνας τοῦ μεταγενεστέρου Ἰουλιανοῦ ἔτους παρὰ Ῥωμαίοις καὶ Βυζαντινοῖς περίπου ὡς ἑξῆς·

ΘΕΣΜΟΦΟΡΙΟΣ	Σεπτέμβριος.	ΘΕΥΔΑΙΣΙΟΣ	Μάρτιος
ΔΙΟΣΘΥΟΣ	Ὀκτώβριος.	ΔΑΔΙΟΣ	Ἀπρίλιος.
ΑΓΡΙΑΝΙΟΣ	Νοέμβριος.	ΥΑΚΙΝΘΙΟΣ	Μάϊος.
ΠΕΔΑΓΕΙΤΝΙΟΣ	Δεκέμβριος.	ΣΜΙΝΘΙΟΣ	Ἰούνιος.
ΒΑΔΡΟΜΙΟΣ	Ἰανουάριος.	ΚΑΡΝΕΙΟΣ	Ἰούλιος.
ΑΡΤΑΜΙΤΙΟΣ	Φεβρουάριος.	ΠΑΝΑΜΟΣ	Αὔγουστος.

ἐμβόλιμος ΠΑΝΑΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ. Αὔγουστος-Σεπτέμβριος.

Περὶ τῶν ἑκάστων ἰδίᾳ τύπων τῶν ἐκ Ῥόδου κεραμικῶν ἐπιγραφῶν σημειωτέον ἔτι πρὸς τοῖς ἔμπροσθεν εἰρημένοις, ὅτι ἐν ταῖς τετραπλεύροις σφραγῖσιν ἡ ἐπιγραφὴ πληροῖ συνήθως δύο ἢ καὶ τρεῖς στίχους ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιά, ἐνίοτε δὲ καὶ ὀπισθοβατικῶς ἐκ δεξιῶν πρὸς τὰ ἀριστερά, σπανίως δὲ καὶ βου-

στροφηδὸν κατὰ τοὺς ἀρχαίους· ὀλίγοι εἶνε οἱ μονόστιχοι τύποι, καὶ οὗτοι φέρουσιν ἐπὶ τὸ πολὺ ὀνόματα κεραμέων. Ἐν δὲ ταῖς κυκλοτερέσι σφραγῖσιν ἡ ἐπιγραφὴ γέγραπται ἐντὸς δύο κύκλων, παραλλήλως τῇ περιφερείᾳ, ὀρθίοις γράμμασιν ἢ ἀνεστραμμένοις, καὶ προχωροῦσιν ἐξ ἀριστερῶν ἐπὶ τὰ δεξιὰ, ἢ καὶ ὀπισθοβατικῶς ἐκ δεξιῶν ἐπὶ τὰ εὐώνυμα. Καὶ οἱ μὲν τετράπλευροι τύποι φέρουσιν ἐνίοτε ἀντὶ ἐπισήμου ἐν τῷ μέσῳ ἢ κάτωθεν ἢ ἐπὶ τῶν ἄκρων διαφόρους γλυφὰς, ἀστέρας, κλάδους, βότρυν, διώτην, ἄγκυραν, δελφῖνα, κηρύκειον, παραζώνιον, ἥλιον ἀκτινοβόλον ἢ ῥόδον, ἄλλοτε δὲ σημεῖον οὐδέν· οἱ κυκλοτερεῖς τύποι ἀείποτε φέρουσιν ἐπίσημον ἐν μέσῳ τὸ σύμβολον τῆς Ῥόδου, πολυπέταλον ἀλλ' ἡμιάνοικτον ῥόδον, ἢ τὴν εἰκόνα τοῦ ἀρχηγέτου θεοῦ, κεφαλὴν Ἡλίου ἀκτινοβόλου· ὀλίγαι εἶνε αἱ κυκλοτερεῖς ἀλλὰ μικραὶ σφραγῖδες, καὶ αὗται κεραμέων οὐχὶ ἱερέων ἐπωνύμων, μηδὲν ἔχουσαι ἐπίσημον ἀλλ' ἁπλοῦν ἐν τῷ μέσῳ ὀμφαλόν. Οἱ ὀλίγοι ῥομβοειδεῖς τύποι, καὶ οἱ σπανιώτατοι ἐλλειψοειδεῖς ἢ ἐν σχήματι φύλλου κισσοῦ, φέρουσι τὴν ἐπιγραφὴν ὡς αἱ τετράπλευροι σφραγῖδες εἰς δύο ἢ καὶ τρεῖς στίχους, ἀλλ' ἄνευ ἐπισήμου ἢ ἄλλης γλυφῆς.

Τύποι τῷ αὐτῷ κεραμεῖ ἀνήκοντες φέρουσιν ἐνίοτε μὲν τὸ αὐτὸ τετράπλευρον σχῆμα, ἀλλὰ διάφορον ἄλλοτε γλυφήν· ΚΑΛΛΩΝΟΣ. □ (πτύον). ΚΑΛΛΩΝΟΣ. ▭ (παραζώνιον). ΚΑΛΛΩΝΟΣ. ▭ (κηρύκειον). — ΜΕΝΕΣΤΡΑΤΟΥ. □ (Ἥλιος ἀκτινοβόλος). ΜΕΝΕΣΤΡΑΤΟΥ. □ (δελφὶν ἐπὶ ἀγκύρας). Ἄλλοτε φέρουσιν ἄλλο σχῆμα καὶ ἄλλην γλυφήν· ΔΑΜΟΚΡΑΤΕΥΣ. ▭ (κηρύκειον). ΔΑΜΟΚΡΑΤΕΥΣ. ○ (ῥόδον). ΔΑΜΟΚΡΑΤΕΥΣ. ○ (Ἥλιος ἀκτινοβόλος).

Ἀλλὰ καὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπωνύμου ἱερέως, καὶ τῷ αὐτῷ μηνὶ, αἱ σφραγῖδες φέρουσιν ἀδιαφόρως ἄλλοτε ἄλλο σχῆμα καὶ ἄλλο σύμβολον· ΕΠΙ ΚΑΛΛΙΚΡΑΤΕΥΣ· ΠΑΝΑΜΟΥ. ▭ (ἄνευ ἐπισήμου). ΕΠΙ ΚΑΛΛΙΚΡΑΤΕΥΣ· ΠΑΝΑΜΟΥ. ○ (ῥόδον). ΕΠΙ ΚΑΛΛΙΚΡΑΤΕΥΣ· ΠΑΝΑΜΟΥ. ○ (Ἥλιος ἀκτινοβόλος). ΕΠΙ ΞΕΝΟΦΑΝΤΟΥ· ΑΓΡΙΑΝΙΟΥ. ◇ (ἄνευ ἐπισήμου). ΕΠΙ ΞΕΝΟΦΑΝΤΟΥ· ΑΓΡΙΑΝΙΟΥ. ○ (ῥόδον).

Ἐνίοτε παρὰ ταῖς περὶ ὧν ὁ λόγος σφραγῖσι, κάτωθεν ἢ πλαγίως ἢ καὶ ἀπωτέρω μονήρη ἐπὶ τῶν λαβῶν ἀπαντῶνται καὶ πρόσθετα ἄλλα δεύτερα, μικρὰ, τετράπλευρα, ῥομβοειδῆ, κυκλοτερῆ ἢ ἐλλειψοειδῆ σημάτια, φέροντα ἓν ἢ δύο ἢ τρία τὸ πολὺ γράμματα, οἷα Δ. Κ. Φ. ΑΔ. ΑC. ΑΦ. ΖΟ. ΗΓ. ΙC. ΚΑ. ΛΥ. ΧΙ. ΩΔ. ΠΑΓ. qΥΙ, καὶ πολλὰ ἄλλα ὅμοια· ἄδηλον εἶναι ἂν αὐτὰ παριστάνουσιν ἀριθμοὺς ἢ ἄλλο τι.

Τῶν ῥοδίων κεραμίων αἱ ἐπιγραφαὶ ὡς εἰκὸς εἶνε γεγραμμέναι ἐν δωρικῇ διαλέκτῳ, καθ' ἣν τὸ Η τρέπεται εἰς Α, καὶ τὸ Ο εἰς Υ. Οὕτως ἀπαντᾶται ΔΑΜΑΤΡΙΟΥ ἀντὶ *Δημητρίου*, ΟΝΑΣΑΝΔΡΟΥ ἀντὶ *Ὀνησάνδρου*, καὶ ΑΘΑΝΟΔΟΤΟΥ ἀντὶ *Ἀθηνοδότου*· ἔπειτα ΘΕΥΔΩΡΟΥ ἀντὶ *Θεοδώρου*, ΘΕΥΔΟΤΟΥ ἀντὶ *Θεοδότου*, ΚΛΕΥΜΒΡΟΤΟΥ ἀντὶ *Κλεομβρότου*. Αἱ γενικαὶ τῶν εἰς —ΑΣ πρωτοκλίτων σχηματίζονται εἰς —Α. ΑΣΚΛΑΠΙΑΔΑ ἀντὶ *Ἀσκληπιάδου*, ΑΡΙΣΤΕΙΔΑ ἀντὶ *Ἀριστείδου*, ΗΡΑΓΟΡΑ ἀντὶ *Ἡραγόρου*, ΝΙΚΙΑ ἀντὶ *Νικίου*· ἢ ἐνίοτε καὶ ἑτεροκλίτως εἰς —ΟΥΣ, ὡς ΚΑΛΛΙΟΥΣ ἀντὶ *Καλλίου*, ΑΤΙΜΟΥΣ ἀντὶ *Ἀτίμου*, δῆλα δὴ ἐν τριτοκλίτῳ γενικῇ ἐκ πρωτοκλίτου ὀνομαστικῆς. Καλλίας—Καλλίας, Καλλίους· Ἀτίμας—Ἀτίμας, Ἀτίμους. Αἱ γενικαὶ τῶν εἰς —ΗΣ τριτοκλίτων σχηματίζονται δωρικῶς εἰς —ΕΥΣ ἀντὶ —ους κατὰ τροπὴν τοῦ Ο εἰς Υ, ΑΣΤΥΜΗΔΕΥΣ ἀντὶ *Ἀστυμήδους*, ΔΑΜΟΚΛΕΥΣ ἀντὶ *Δαμοκλέους*, ΜΑΝΕΥΣ ἀντὶ *Μάνεος*, καὶ ΘΕΥΦΑΝΕΥΣ ἀντὶ *Θεοφάνεος*.

Τὰ γράμματα φέρουσι τὸν χαρακτῆρα τῆς ἐποχῆς ἐν ᾗ ἐνετυπώθησαν αἱ ἐπιγραφαί, ἤ τοι τῶν μακεδονικῶν χρόνων ἐπὶ τὸ καλλιγραφικώτερον τὰ πλεῖστα, ὀλίγα δὲ τῶν ῥωμαϊκῶν χρόνων μηνοειδῶς γεγραμμένα διὰ τοῦ Ε καὶ C ἐπὶ Οὐεσπασιανοῦ.

Ῥοδίων κεραμέων τύποι καὶ ἐπίσημα.

1. Ἀγαθοβούλου. □
» Ἀγαθοβούλου. □ (βότρυς).
2. Ἀγαθοκλεῦς. □
3. Ἀγησία. □
4. Ἀγησίππου. □ (δελφίν).
5. Ἄγησις. □
6. Ἀθανοδότου. ○
» Ἀθανοδότου. □ (κέρας Ἀμαλθείας).
7. Ἀθῶος. ○ (Ἥλιος ἀκτινοβόλος).
8. Αἰσχυλεῖνος. ○ (ὀμφαλὸς)
» Αἰσχυλίνου. □
9. Ἀλεξάνδρου. □ (παραζώνιον).
» Ἀλεξάνδρου. ○ (ῥόδον)
10. Ἀλέστης. □
11. Ἀλύπου. □ (βότρυς).
12. Ἀμύντα. □ (στέφανος κάτωθεν).
» Ἀμύντα. □ (δύο ἀστέρες δεξιά).
» Ἀμύντα. □ (στέφανος δεξιά).
13. Ἀναξίδα. ○ (ῥόδον).
14. Ἀναξιππίδα. ○ (ῥόδον).
15. Ἀνδρίκου. □
» Ἀνδρίκου. □ (κηρύκειον).
16. Ἀνδρονίκου. □ (κηρύκειον).
17. ϛονωρδνΑ. □
18. Ἀντιγόνου. □ (ἀστὴρ καὶ κηρύκειον).
19. Ἀντιμάχου. □ (κηρύκειον).
20. Ἀξίου. ○ (ῥόδον).
» υοίξΑ'. ○ (ῥόδον),
21. Ἀπαιλοῦ. □
22. Ἀπελίτου. □ (κηρύκειον).
23. Ἀπίων. □
24. Ἀπολλοδώρου. □
25. Ἀπολλονος[τράτου]. ○ (ῥόδον).
26. Ἀπολλωνίου. □
» Ἀπολλωνίου. □ (ἀστήρ).
27. Ἀρεταίου. □ (κηρύκειον).
28. Ἀρηςάρχου. □
29. Ἀριστάρχου. □ (μεταξὺ τεσσάρων ἀκρογωνιαίων ἀστέρων).
30. Ἀριστείδα. □
» Ἀριστίδα. □
31. Ἀριστίονος. □
» Ἀριστίωνος. □
» Ἀριστίων. □
» Ἀριστίων. □
32. Ἀρισοτοκλεῦς [ἀντὶ Ἀριστοκλεῦς]. ○ (ῥόδον).
» Ἀριστοκλεῦς. ○ (ῥόδον).
33. Ἀριστοκράτευς. □ (ἄνθος σταυροειδὲς).
» Ἀριστοκράτευς. □ (ἑκατέρωθεν ἀστήρ).
» Ἀριστοκράτευς. □ (μεταξὺ τεσσάρων ἀκρογωνιαίων ἀστέρων).
34. Ἀρίστου. □

35. Ἀρίστωνος. □
» Ἀρίστωνος. □ (κηρύκειον).
36. Ἀρτύμα. □
37. Ἀσκλαπιάδα. □
» Ἀσκλαπιάδα. □ (βότρυς).
38. Ἀτίμους. □
39. Αὐτο-κράτευς. □ (ἐν τῷ μέσῳ διώτη).
» Αὐτοκράτευς. ○ (ῥόδον).
40. Ἀφροδισίου. □
41. Βρομίου. □
» Βρομίου. □ (στέφανος).
42. Γνύου. □
» Γνύου. ○ (ῥόδον).
43. Γοργία. □
44. Δαλίου. □ (λαμπὰς ἐν κηροπηγίῳ).
45. Δαματρίου. □
» Δαματρίου. □ (μεταξὺ δύο ἀστέρων).
» Δαματρίου. □ (πῖλοι Διοσκούρων ἀστεροφόροι).
46. Δαμοκλεῦς. □
47. Δαμοκράτευς. □
» Δαμοκράτευς. □ (κηρύκειον).
» Δαμοκράτευς. ○ (ῥόδον).
» ϛυετάρκομαΔ. (ῥόδον).
» Δαμοκράτευς. ○ (Ἥλιος ἀκτινοβόλος).
48. Δαμοφίλου. ○ (ῥόδον).
49. Διοδότου. □
» Διοδότου. □ (ἰχθύς).
50. Διοκλείας. □
» Διοκλείας. □ (μεταξὺ τεσσάρων ἀκρογωνιαίων ἀστέρων).
51. Διονύϲιοϲ. □
» Διονυϲίου. □
» Διονυσίου. ○ (ῥόδον).
52. Δίου. □
53. Διοφάντου. □
54. Δίσκου. □
55. Δρακοντίδα. □
» Δρακοντίδα. □ (ἄγκυρα).
56. νωκάρΔ. □
57. Δῶροϲ. □
» Δώρου. □
58. Εἰρηνίδα. □
59. Ἑκατάμου. □
60. Ἑλλανίκου. ○ (ῥόδον).
61. Ἐπίγονος. ℘
» Ἐπιγόνου. □
62. Ἑρμαγόρα. □
63. Ἑρμαφίλου. □
64. Ἑρμίου. □
65. Ἕρμωνος. □
66. Ἐρυμνεύς. □ (κλάδος φοίνικος καὶ βότρυς.).
67. Ἑταίου. □
68. Εὐβούλου. □ (τρίαινα).
69. Εὐδόξου. □
70. Εὐδώρου. □
71. Εὐκλείτου. □ (κηρύκειον).
72. Εὐφράνορος. ○ (Ἥλιος ἀκτινοβόλος).
» ϛορονάρφυΕ. ○ (Ἥλιος ἀκτινοβόλος).

73. Ζηνᾶ. □
74. Ζήνων. □
» Ζήνωνος. □
» Ζήνωνος. □ (πῖλοι Διοσκούρων).
75. Ἡρακλείτου. □
» Ἡρακλείτου. □ (κηρύκειον).
» Ἡρακλίτου. □ (μεταξὺ τεσσάρων ἀκρογωνιαίων ἀστέρων).
76. Ἡρακλείωνος. □ (βότρυς).
77. Ἡφαιστίονος. □ (βότρυς καὶ θύρσος).
» Ἡφαιστίονος. □ (κηρύκειον).
78. Θάλητος. □ (κέρας Ἀμαλθείας).
79. Θεμίσωνος. □ (βότρυς).
» Θενίσωνος. □ (βότρυς).
80. Θεσμοκλήτου. □
81. Θεσμοκρίτου. □
82. υοτοδυεΘ. □
83. Θεύδωρος. □ (στέφανος).
84. Θέωνος. ○ (ῥόδον).
85. Ἰάσονος. □
» Ἰάσονος. ○ (Ἥλιος ἀκτινοβόλος).
» Ἰάσωνος. □
86. Ἱεροκλεῦς. □
» Ἱεροκλεῦς. □ (κηρύκειον).
» Ἱεροκλεῦς. ○ (ὀμφαλὸς).
87. Ἱέρωνος. □ (κηρύκειον).
88. Ἱερώνυμος. ○ (ὀμφαλὸς).
89. Ἵμα. □ (κηρύκειον).
» Ἵμα. □ (κηρύκειον καὶ βότρυς).
» Ἵμα. □ (κέρας Ἀμαλθείας καὶ κηρύκειον).
90. Ἰξίωνος. □ (κηρύκειον).
91. Ἱππεδάμου. ○ (ῥόδον).
92. Ἱπποκράτευς. ○ (ῥόδον).
93. Ἱππόνεικος. ○ (δελφίν).
94. Ἰσιδώρου. □ (ἀκροστόλιον).
» Ἰσίδωρος ○ (ῥόδον).
95. Καλλικράτευς. □
96. Καλλίου. □ (μεταξὺ τεσσάρων ἀκρογωνιαίων ἀστέρων).
» Καλλίους. □
» Καλλίους. □ (μεταξὺ τεσσάρων ἀκρογωνιαίων ἀστέρων).
97. Κάλλωνος. □ (πτύον).
» Κάλλωνος. □ (παραζώνιον).
» Κάλλωνος. □ (κηρύκειον).
98. Κάρπου. □ (παραζώνιον).
99. Κλεάρχου. □
100. Κλεισιμβροτίδα. □
101. Κλείτου. □
102. Κόσμου. □
103. Κότευς. □
104. Λεοντίδα. □ (ἄγκυρα κάτωθεν).
105. Λίνου. □ (βότρυς).
106. Λυσίδνιος. □

107. Λυσίωνος. ☐ (ἄγκυρα καὶ δελφίν).
108. Μαιναμισχευς. ☐
109. Μάνευς. ☐
» Μάνευς. ☐ (μύρμηξ).
110. Ματροδώρου. ☐
111. Μενεκλεῦς. ☐
» Μενεκλεῦς. ☐ (βότρυς).
112. Μενεκράτευς. ☐
113. Μενεστράτου. ☐ (Ἥλιος ἀριστερόθεν).
» Μενεστράτου. ☐ (δελφὶν ἐπὶ ἀγκύρας).
114. Μενοθέμιος. ☐ (ῥυτὸν καὶ σφῦρα).
115. Μίδα. ☐ (βότρυς).
» Μίδα. ☐ (κηρύκειον καὶ βότρυς).
116. υοθύκιΜ. ☐
117. Μουσαίου. ☐
118. Νάνιος. ☐
119. Νικάγιδος. ☐
120. Νικάνδρου. ☐
» Νικάνδρυ. ☐
121. Νικάνορος. ☐
122. Νικία. ☐
» Νικία. ☐ (πῖλοι Διοσκούρων).
123. Νικοστράτου. ☐
124. Νυσίου. ☐
» Νυσίου. ☐ (κηρύκειον).
» Νυσίου. ☐ (ἄγαλμα γυναικός).
» υοίσυΝ. ☐ (ἄγαλμα γυναικός).
125. Ξένωνος. ○ (ῥόδον, καὶ ἑκατέρωθεν πῖλος Διοσκούρων).
126. Ὀλυμπίου. ☐ (δᾷς καὶ στέφανος).
127. Ὀνασίμου. ☐
128. Παγχάρευς. ☐
» Παγχάρευς. ☐ (σφῦρα).
129. υοκσϊοβαραΠ. ☐
130. Παυσανία ☐
» Παυσανία. ☐ (Ἥλιος ἀριστερόθεν).
» Παυσανίας. ☐
131. απα δεΠ / υορτ ☐ (βουστροφηδόν).
132. Πιστοῦ. ☐
133. Πολυαίνου. ☐
134. Πολυαράτου. ☐ (θύρσος).
135. Πολυκλῆς. ☐
» ςῆλκυλοΠ. ☐
136. Πολυξένου. ☐ (μεταξὺ τεσσάρων ἀκρογωνιαίων ἀστέρων· ἄνωθεν μήκων· κάτωθεν κύαθος).
187. Πράξιμος. ☐
138. Πρώτου. ☐
» Πρώτου. ☐ (κηρύκειον).
139. Ῥόδωνος. ☐
» Ῥόδωνος. ☐ (παραζώνιον).
» ςονωδόΡ' ☐ (παραζώνιον).

» Ῥόδωνος. □ (παραζώνιον καὶ τρίαινα).
140. Σαραπίωνος. □
141. Συμμάχου. □ (ἀστήρ).
142. Στάχυος. □
143. Στράτων. □ (κρατὴρ καὶ βότρυς).
144. Στύραξ. □ (πολυπέταλον ἄνθος).
145. Σωκράτευς. □
» ϛυετάρκωΣ. □
» Σωκράτευς. □ (δᾷς καίουσα).
» Σωκράτευς. □ (δᾷς καὶ στέφανος).
146. Σωσίδα. □
» *Cωσίδα.* □
» Σωσίδα. □ (διαβήτης κάτωθεν).
» Σωσίδα. □ (κηρύκειον).
147. Σωσικλεῦς. □
» Σωσικλεῦς. □ (κηρύκειον).
» Σωσικλῦς. □ (κηρύκειον).
148. Σωσιπάτρου. □
149. *Cωσιφίμου.* □
150. Σώστρατος. □
151. Σωτᾶ. □ (στάθμη).
152. *Cωτήρα.* ○ (ῥόδον).
153. Σωτηρίχου. □
154. Τιμακράτευς. □
155. Τιμαράτου. □
156. Τιμαρέτου. □
157. αδίχραμιΤ. ○ (ῥόδον).
158. Τιμάρχου. ○ (ῥόδον).
159. Τιμογένου. □ (ῥόδον ἐπὶ τὰ δεξιά).
160. Τιμοκλείδα. □
» Τιμοκλείδα. ○ (ῥόδον).
161. Τιμοκράτευς. □
162. Τιμοξένου. ○ (ῥόδον).
163. Τίμους. □
164. Φανία. □
165. Φιλαινίου. □
166. Φιλάρμου. □
167. Φιλοκλῆς. ○
168. Φιλοκράτευς. □
» Φιλοκράτευς. □ (κηρύκειον).
» Φιλοκράτευς. ○ (ῥόδον).
169. Φιλοστεφάνου. □ (παραζώνιον κάτωθεν).
» Φιλοστεφάνου. □ (παραζώνιον ἄνωθεν).
170. Χρησίμου. ○ (ῥόδον).

Ῥοδίων ἱερέων τοῦ Ἡλίου ἐπωνύμων σφραγῖδες καὶ ἐπίσημα.

1. Ἀγαθοδώρου. Δαλίου. ○ (Ἥλιος ἀκτινοβόλος)
2. Διοσσθηου. Ἀγαθκλέ. □ (ἀνορθογράφως ἀντὶ : Διοσθύου. Ἀγαθοκλεῦς).
» Ἀρταμιτίου. Ἀγαθοκλεύς. □
» Ὑακινθίου. Ἀγαθοκλεύς. □
3. Ἐπὶ Ἀγαθυμβρότου. Ἀρταμιτίου. □
4. Ἐπὶ Ἀγαστοφάνευς. Δαλίου. □
5. Ἀρταμιτίου. Ἀγησίδα. □
6. Ἀγοράνακτος. Θεσμοφορίου. □
» Ἀγοράνακτος. Ἀγριανίου. □
» Ἀγοράνακτος. Βαδρομίου. □
» Ἀγοράνακτος. Ἀρταμιτίου. □ (Stoddart ἐσφαλμένως ἀνέγνωσεν : Ἐπὶ Ῥάνακτος. Ἀρταμιτίου).
» Ἀγοράνακτος. Δαλίου. □
» Ἀγοράνακτος. Ὑακινθίου. □ (Stoddart ἐσφαλμένως : Ἐπὶ Ῥάνακτος. Ὑακινθίου).
» Ἀγοράνακτος. Πανάμου. □
7. Ἐπὶ Ἀθανοδότου. □ (Ἥλιος ἀκτινοβόλος).
» Ἐπὶ Ἀθανοδότου. Ἀγριανίου. ○ (ῥόδον).
» Ἐπὶ Ἀθανοδότου. Ἀγριανίου. □
» Ἐπὶ Ἀθανοδότου. Δαλίου. □
8. Ἐπὶ Αἰνήτορος. □ (Stoddart ἀνέγνωσεν ἐσφαλμένως : Ἐπὶ Λίνκτορος).
» Ἐπὶ Αἰνήτορος. □ (Ἥλιος ἀκτινοβόλος).
» Ἐπὶ Αἰνήτορος. Βαδρομίου. □
» Ἐπὶ Αἰνήτορος. Ὑακινθίου. □
» Ἐπὶ Αἰνήτορος. Καρνείου. ○ (ῥόδον).
» Ἐπὶ Αἰνήτορος. Πανάμου. □
9. Ἐπὶ Αἰσχίνου. Ἀγριανίου. □
» Ἐπὶ Αἰσχίνα. Δαλίου. □
» Ἐπὶ Αἰσχίνα. Σμινθίου. □
10. Ἐπὶ Αἰσχυλίνου. □
11. υοίροφομσεΘ. υορδνάξελΑ' ἰπΕ'. ○ (ῥόδον).
» Ἀλεξάνδρου. Ἀγριανίου. □

» Ἀλεξάνδρου. Ἀρταμιτίου.

» Ἐπὶ Ἀλεξάνδρου. Σμινθίου.

12. Ἐπὶ Ἀλεξιάδα. Βαδρομίου.

» Ἐπὶ Ἀλεξιάδα. Ἀρταμιτίου.

» Ἐπὶ Ἀλεξιάδ. Δαλίου.

» Ἐπὶ Ἀλεξιάδ. Σμινθίου

» Ἐπὶ Ἀλεξιάδ. Πανάμου.

13. Ἐπὶ Ἀλεξιμάχου. Ἀγριανίου.

» Ἐπὶ Ἀλεξιμάχου Βαδρομίου.

» Ἐπὶ Ἀλεξιμάχου Ἀρταμιτίου.

» Ἐπὶ Ἀλεξιμάχου Δαλίου.

» Ἐπὶ Ἀλεξιμάχου Δαλίου. ○ (ῥόδον).

14. Ἐπὶ Ἀλεξιμβρότου. Ὑακινθίου. ○ (ῥόδον).

15. Ἐπὶ Ἀμφείδευς. Ὑακινθίου.

16. Ἐπὶ Ἀναξάνδρου. Θεσμοφορίου.

» Ἐπὶ Ἀναξάνδρου. Ἀγριανίου.

» Ἐπὶ Ἀναξάνδρου Βαδρομίου.

» Ἐπὶ Ἀναξάνδρου. Δαλίου.

» Ἐπὶ Ἀναξάνδρου. Ὑακινθίου.

» υοίθνιμ.C. υορδνάξανΑ' ςωέρει ἰπΕ'. ○ (ῥόδον).

» Ἐπὶ Ἀναξάνδρου. Πανάμου.

» Ἐπὶ Ἀναξάνδρου. Πανάμου Δευτέρου.

17. Ἐπὶ Ἀναξιβούλου.

» Ἐπὶ Ἀναξιβούλου. Ἀγριανίου.

» Ἐπὶ Ἀναξιβούλου. Ἀρταμιτίου.

» Ἐπὶ Ἀναξιβούλου. Θευδαισίου.

» Ἐπὶ Ἀναξιβούλου. Πανάμου.

18. Ἐπὶ Ἀναξιδάμου. Δαλίου.

» Ἐπὶ Ἀναξιδάμου. Καρνείου. ○ (ῥόδον).

19. Ἐπ' ἱερέως Ἀναξιμάχου. Ἀρταμιτίου.

20. Ἐπὶ Ἀνδρία. Ἀγριανίου.

» Ἐπὶ Ἀνδρία. Βαδρομίου.

» Ἐπὶ Ἀνδρία. Ἀρταμιτίου.

» Ἐπὶ Ἀνδρία. Ἀρταμιυοιτ (βουστροφηδόν).

» Ἐπ' ἱερέως Ἀνδρία. Δαλίου. ○ (ῥόδον).

» Ἐπὶ Ἀνδρία. Πανάμου. ○ (ῥόδον).
21. Ἐπὶ Ἀνδρομάχου. Ὑακινθίου. □
22. Ἐπ' Ἀνδρονείκου. Θεσμοφορίου. ○ (Ἥλιος).
» Ἐπ' Ἀνδρονείκου. Θεσμοφορίου. ○ (ῥόδον).
» Ἐπὶ Ἀνδρονείκου. Σμινθίου. □
23. Ἐπὶ Ἀνδρονίκου. Βαδρομίου. □ (κηρύκειον).
» Ἐπὶ Ἀνδρονίκου. Ὑακινθίου. □ (κηρύκειον).
» Ἐπὶ Ἀνδρονίκου. Καρνείου. □ (κηρύκειον).
24. Ἀντιγόνου. Ἀρταμιτίου. ○ (ὀμφαλός).
25. νωέλιτνΑ' ϛυερεΙ'. □
26. Ἐπὶ Ἀντιμάχου. □ (κηρύκειον).
27. Ἐπὶ Ἀντιπάτρου. Ἀγριανίου. □
» Ἐπὶ Ἀντιπάτρου. Ἀρταμιτίου. □
28. Ἐπὶ Ἀρατοφάνευς. Ἀγριανίου. ○ (ῥόδον).
» Ἐπὶ Ἀρατοφάνευς. Βαδρομίου. ○ (ῥόδον).
» Ἐπὶ Ἀρατοφάνευς. Σμινθίου. □
29. Ἐπὶ Ἀρεμάχου. Δαλίου. □
» Ἐπὶ Ἀρεμάχου. Καρνειου. □ (ἀντὶ Καρνείου).
» Ἐπὶ Ἀρεμάχου. Πανάμου. □
» Ἐπὶ Ἀρεμάχου Δευτέρου Πανάμου. □
30. Ἐπὶ Ἀρεστράτου. ○ (ῥόδον).
» Ἐπὶ Ἀρεστράτου. Ἀγριανίου. □
31. Ἐπὶ Ἀρισταγόρα. Βαδρομίου. □
32. Ἐπὶ Ἀρισταινέτου. □ (Ἥλιος ἀκτινοβόλος ἀριστερόθεν).
33. Ἐπ' ἱερέως Ἀριστάκου. □
» Ἐπὶ Ἀριστάκου. Βαδρομίου. □
» Ἐπὶ Ἀριστάκου. Πανάμου. ○ (ῥόδον).
34. Ἐπὶ Ἀρισταμένευς. □
35. Ἐπὶ Ἀριστάνακτος. □
» Ἐπὶ Ἀριστάνακτος, Ἀγριανίου. □
36. Ἐπὶ Ἀριστάρχου. □
37. Ἐπ' Ἀριστείδα. □
» Ἐπὶ Ἀριστείδα. □ (Ἥλιος ἀριστερόθεν).
» Ἐπὶ Ἀριστείδα. Θεσμοφορίου. □
» Ἀριστείδα. Ἀγριανίου. ○ (ῥόδον).
» Ἀγριανίου. Ἀριστείδα. □
» Βαδρομίου. Ἀριστείδα. □

» Ἐπὶ Ἀριστείδα. Βαδρομίου. □

« Ἐπὶ Ἀριστείδα. Ἀρταμιτίου. □

» Ἐπὶ Ἀριστείδευς. Ἀρταμιτίου. □

» Ἐπὶ Ἀριστείδα. Δαλίου. □

» Ἐπὶ Ἀριστείδα. Ὑακινθίου. ○ (ῥόδον).

» Ἐπὶ Ἀριστείδα. Ὑακινθίου. □

» Ἐπὶ Ἀριστείδα. Σμινθίου. □

» Ἀριστείδα. Καρνείου. □

» Ἐπὶ Ἀριστείδα. Πανάμου. □

38. ϛονωίτσιρΑ' ἰπΕ'. □

39. Ἐπὶ Ἀριστίππου. □

40. Ἐπὶ Ἀριστογείτου. Δαλίου. □

» Ἐπὶ Ἀριστογείτου. Ὑακινθίου. □

» Ἐπὶ Ἀριστογείτου. Σμινθίου. □

» Ἐπὶ Ἀριστογείτου. Πανάμου. □

41. Ἐπὶ Ἀριστογένευς. Θεσμοφορίου. □

» Ἐπὶ Ἀριστογένευς. Βαδρομίου. □

» Ἐπὶ Ἀριστογένευς. Ἀρταμιτίου. □

» Ἐπὶ Ἀρισστογένευς. Ἀρταμιτίου. □

» Ἐπὶ Ἀριστογένευς. Δαλίου. ○ (ῥόδον).

42. Ἐπὶ Ἀριστοδάμου. Ἀγριανίου. □

» Ἐπὶ Ἀριστοδάμου. Δαλίου. □

» Ἐπὶ Ἀριστοδάμου. Ὑακινθίου. □

43. Ἐπὶ Ἀριστοθέμιος. □

44. Ἐπὶ Ἀριστομάχου. ○ (Ἥλιος ἀκτινοβόλος).

» Ἐπὶ Ἀριστομάχου. Ἀγριανίου. □

» Ἐπὶ Ἀριστομάχου. Ὑακινθίου. ○ (ῥόδον).

» Ἐπ' ἱερέως Ἀριστομάχου. Σμινθίου. □

» Ἐπὶ Ἀριστομάχου. Καρνείου. □

» Ἐπὶ Ἀριστομάχου. Πανάμου. □

45. Ἐπὶ Ἀριστομένευς. Δαλίου ○ (Ἥλιος).

46. Ἀριστομενίδα. Ὑακινθίου. □

47. Ἐπὶ Ἀριστοπόλιος. Πανάμου. □

48. Ἐπὶ Ἀριστοφάνευς. Ἀγριανίου. ○ (ῥόδον).

» Ἐπὶ Ἀριστοφάνευς. Ὑακινθίου. ○ (ῥόδον).

49. Ἐπὶ Ἀριστρατοδάμου. Ἀγριανίου. □

50. Ἐπὶ Ἀριστράτου. Ἀρταμιτίου. □

» Ἐπὶ Ἀριστράτου Δαλίου. ▭
» Ἐπὶ Ἀριστράτου. Ζμίνθιος. ○ (ῥόδον).
» Ἐπὶ Ἀριστράτου. Σμινθίου. ▭
» Ἐπὶ Ἀριστράτου. Καρνείου. ▭
51. Ἐπὶ Ἀριστωνίδα. ▭ (πῖλος Διοσκούρου ἀστεροφόρος).
52. Ἐπὶ Ἀρίστονος. Ἀγριανίου. ▭ (κηρύκειον).
» Ἐπὶ Ἀρίστωνος. Ἀγριανίου. ▭
» Ἐπ' ἱερέως Ἀρίστονος. Ἀρταμιτίου. ▭ (κηρύκειον).
» Ἐπὶ Ἀρίστωνος. Ὑακινθίου. ○ (ῥόδον).
» Ἐπὶ Ἀρίστωνος. Σμινθίου. ▭
» Ἐπὶ Ἀρίστωνος. Καρνείου. ○ (ῥόδον).
53. Ἐπὶ Ἁρμοσίδα. Ἀγριανίου. ○ (ῥόδον).
54. Ἐπὶ Ἁρμοσιλάου. Πανάμου. ○ (ῥόδον).
55. Ἐπὶ Ἀρνιβίου. Δαλίου. ▭
» Ἐπὶ Ἀρνιβίου. Ὑακινθίου. ▭
56. Ἁρπάκου. Δαλίου. ▭
57. Ἐπ' ἱερέως Ἁρποκράτου. Ὑακινθίου. ○ (ῥόδον).
58. Ἐπὶ Ἀρυλαίδα. Δαλίου. ▭
59. Ἐπὶ Ἀρχεμβρότου. Θεσμοφορίου. ▭
» Ἐπὶ Ἀρχεμβρότου. Ἀγριανίου. ▭
» Ἐπὶ Ἀρχεμβρότου. Ἀρταμιτίου. ▭
» Ἐπὶ Ἀρχεμβρότου. Δαλίου. ▭
» Ἐπὶ Ἀρχεμβρότου. Δαλίου. ○ (ῥόδον).
» Ἐπὶ Ἀρχεμβρότου. Ὑακινθίου. ▭
» Ἐπὶ Ἀρχεμβρότου. Πανάμου. ▭
60. Ἐπὶ Ἀρχιβίου. Ἀγριανίου. ▭
» Ἐπὶ Ἀρχιβίου. Δαλίου. ▭
» Ἐπὶ Ἀρχιβίου. Πανάμου. ▭
» Ἐπὶ Ἀρχιβίου. Πανάμου. Β'. ▭
61. Ἐπὶ Ἀρχιδάμου. ▭
» Ἐπὶ Ἀρχιδάμου. Ἀγριανίου. ▭
» Ἐπὶ Ἀρχιδάμου. Ἀρταμιτίου ▭
» Ἐπὶ Ἀρχιδάμου. Πανάμου. ▭
» Ἐπὶ Ἀρχιδαίμου. Πανάμου. ▭
» Ἐπὶ Ἀρχιδάμου. Πανάμου. ○ (ῥόδον).
62. Ἐπὶ Ἀρχιλαίδα. ▭

» Ἐπὶ Ἀρχιλαίδα. Ἀγριανίου. □

» Ἐπὶ Ἀρχιλαίδα. Ἀγριανίου. ○ (ῥόδον).

» Ἐπὶ Ἀρχιλαίδα. Ἀρταμιτίου. □

» Ἐπὶ Ἀρχιλαίδα. Δαλίου. ○ (ῥόδον).

» Ἐπὶ Ἀρχιλαίδα. Δαλίου. □

63. Ἐπὶ Ἀρχίνου. Ἀγριανίου. □

» Ἐπ' ἱερέως Ἀρχίνου. Σμινθίου. □

64. Ἐπὶ Ἀρχοκλεῦς. □ (φύλλον καὶ ἄνθος κισσοῦ).

65. Ἐπὶ Ἀρχοκράτευς. Ἀρταμιτίου. □

» Ἐπὶ Ἀρχοκράτευς. Πανάμου. □

66. Ἐπὶ Ἀστυάνακτος. Δαλίου. □

67. Ἐπὶ Ἀστυμήδευς. □

» Ἐπὶ Ἀστυμήδευς. Βαδρομίου. □

» Ἐπὶ Ἀστυμήδευς. Ἀρταμιτίου. □

» Ἐπὶ Ἀστυμήδευς. Ὑακινθίου. □

» Ἐπ' ἱερέως Ἀστυμήδευς. Ὑακινθίου. □

» Ἐπὶ Ἀστυμήδευς. Πανάμου. □

68. Ἐπὶ Ἀτίμους. Πανάμου Δευτέρου. ○ (ῥόδον).

69. Ἐπὶ Αὐτοκράτευς. □

» Ἐπὶ Αὐτοκράτευς. Θεσμοφορίου. □

» Ἐπὶ Αὐτοκράτευς. Πεδαγειτνίου. □

» Ἐπὶ Αὐτοκράτευς. Βαδρομίου. □

» Ἐπὶ Αὐτοκράτευς. Ἀρταμιτίου. □

» Ἐπὶ Αὐτοκράτευς. Δαλίου. □

» Ἐπὶ Αὐτοκράτευς. Ὑακινθίου. ○ (ῥόδον). IC

» Αὐτοκράτευς. Πανάμου. ○ (ῥόδον).

70. Ἐπὶ Αὐτοκρατίδα. Ἀρταμιτίου. □

71. Ἐπὶ Αὐτονόμου. Ἀγριανίου. □

72. Ἐπὶ Γόργωνος. Ἀγριανίου. ○ (ῥόδον).

» Ἐπὶ Γόργωνος. Πεδαγειτνίου. □

» Ἐπὶ Γοργωνος. Ἀρταμιτίου. □

» Ἐπὶ Γόργωνος. Δαλίου. ○ (ῥόδον).

» Ἐπὶ Γόργωνος. Πανάμου. □

73. Ἐπὶ Δαμαινέτου. Ἀρταμιτίου. □

» Ἐπ' ἱερέως Δαμαινέτου. Πανάμου. □

74. Ἐπὶ Δαμοθέμιος. Θεσμοφορίου. □

» Ἐπὶ Δαμοθέμιος. Ἀγριανίου. □

» Ἐπὶ Δαμοθέμιος. Ἀρταμιτίου. □

75. Ἐπὶ Δαμοκλεῦς. Ἀρταμιτίου. □

» Ἐπὶ Δαμοκλεῦς. Καρνείου. □ (ῥόδον).

76. Δαμοκράτευς. Βαδρομίου. ○ (ῥόδον).

77. Ἐπὶ Δαμοφάνευς. Ἀγριανίου. □

78. Ἐπὶ Δάμωνος. □

79. Ἐπὶ Δευφάνευς. □

80. Ἐπὶ Δίου. Βαδρομίου. ☭

81. Θεσμοφορίου. Δίσκου. □

82. Ἐπὶ Δορκυλαίδα. □ (Ἥλιος ἀκτινοβόλος).

83. Ἐπ' ἱερέως Δορκυλίδα. □

» Ἐπὶ Δορκυλίδα. Καρνείου. □

» Ἐπὶ Δορκυλίδα. Πανάμου. □

» Ἐπὶ Δορκυλίδα. Πανάμου. Δευτ. □

84. Θεσμοφορίου. Ἐπιγόνου. □

85. Ἐπικράτευς. Βαδρομίου. ○ (ῥόδον).

86. υοκάπιπΕ' ἰπΕ'. □

87. Ἐπὶ Ἐρατοφάνευς. Πανάμου. □

88. Ἐπὶ Ἑστιαίου. Δαλίου. □

89. Ἐπὶ Εὐάνορος. □

» Ἐπὶ Εὐάνορος. Ἀγριανίου. □

» Ἐπὶ Εὐάνορος. Ἀρταμιτίου. □

» Ἐπὶ Εὐάνορος. Σμινθίου. □

» Ἐπὶ Εὐάνορος. Πανάμου. □

90. Ἐπὶ Εὐδάμου. Ὑακινθίου. □

91. Ἐπὶ Εὐκλεῦς. □

92. Ἐπ' ἱερέως Εὐκρατίδα. ○ (ῥόδον).

» Ἐπ' ἱερέως Εὐκρατίδα. □

» Ἐπὶ Εὐκρατίδα. Δαλίου. □

» Ἐπὶ Εὐκρατίδα. Δαλίου. ○ (ῥόδον).

93. Ἐπὶ Εὐφράνορος. Δαλίου. □

94. Ἐπὶ Εὐφρο[νί]δα. □

95. Ἐπὶ Εὐφροσύνου. □

96. Ἐπὶ Ἐχεβούλου. Ὑακινθίου. □

97. Πανάμου. Ζήνωνος. □

98. Ἐπὶ Ἡραγόρα. Ἀγριανίου. □

» Ἐπὶ Ἡραγόρα. Ὑακινθίου. □

» Ἐπὶ Ἡραγόρα. Πανάμου. □

99. Ἐπὶ Ἡσιλόχου. □

100. Ἐπὶ Θαρσιπόλιος. □ (ἀστὴρ κομήτης).

» Ἐπὶ Θαρσιπόλιος. □ (Ἥλιος ἀκτινοβόλος).

» Θαρσιπόλιος. Θεσμοφο-

ρίου. □ (ἀστήρ).

» Ἐπὶ Θαρσιπόλιος. Θεσμοφορίου. □

» Ἐπὶ Θαρσιπόλιος. Καρνείου. □

101. Ἐπὶ Θερσάνδρου. Θεσμοφορίου. □

» Ἐπὶ Θερσάνδρου. Πεδαγειτνίου. □

» Ἐπὶ Θερσάνδρου. Ἀρταμιτίου. □

» Ἐπὶ Θερσάνδρου. Ἀρταμιτίου. ○ (ῥόδον).

» Ἐπὶ Θερσάνδρου. Δαλίου. □

» Ἐπὶ Θερσάνδρου. Ὑακινθίου. ○ (ῥόδον). K

» Ἐπὶ Θερσάνδρου. Ⲥμινθίου. □ (Z ἀντὶ Σ).

» Ἐπὶ Θερσάνδρου. Πανάμου. □

102. Ἐπὶ Θέστορος. □

» Ἐπὶ Θέστορος. □ (Ἥλιος ἀκτινοβόλος).

» Ἐπὶ Θέστορος. Ἀγριανίου. □

» Ἐπὶ Θέστορος Πανάμου. □

» Ἐπὶ Θέστορος. Πανάμου. ○ (ῥόδον).

103. Ἐπὶ Θευδώρου. □ (Ἥλιος ἀκτινοβόλος).

» Ἐπὶ Θευδώρου. Θεσμοφορίου. ○ (ῥόδον).

» Ἐπὶ Θευδώρου. Ἀγριανίου. □

» Θεύδωρος. Πανάμου. □

104. Ἐπὶ Θευκράτευς. □ (Ἥλιος ἀκτινοβόλος).

105. Ἐπὶ Θευφάνευς. Ἀγριανίου. ○ (ῥόδον).

106. Ἐπὶ Θρασυδάμου. □ (Ἥλιος ἀκτινοβόλος).

107. Ἐπὶ Ἰασκράτευς. Ἀγριανίου. □ (ἀντὶ Ἰσοκράτευς?)

108. Ἐπὶ Ἰάσονος. Ἀρταμιτίου. □

» υοιτιματρΑ. ϛονοσαΙ. ○ (ῥόδον).

109. Ἱέρακος. Ἀγριανίου. □ (σφῦρα).

110. Ἐπὶ Ἱέρωνος. □

» Ἐπὶ Ἱέρωνος. Διοςθύου. ○ (ῥόδον).

» Ἐπὶ Ἱέρωνος. Ἀγριανίου. □

» Ἐπὶ Ἱέρωνος. Ἀρταμιτίου. □

» Ἐπὶ Ἱέρωνος. Πανάμου. □

111. Ἐπὶ Ἱπποκράτευς. ○ (ῥόδον).

112. Ἐπὶ Καλλιάνακτος. □

113. Ἐπὶ Καλλικράτευς. □

» Ἐπὶ Καλλικράτευς. □ (Ἥλιος ἀκτινοβόλος).

» Ἐπὶ Καλλικράτευς. Ἀγριανίου. □

» Ἐπὶ Καλλικράτευς. Δαλίου. ○ (Ἥλιος).
» Ἐπὶ Καλλικράτευς. Ὑακινθίου. □
» Ἐπὶ Καλλικράτευς. Πανάμου. □
» Ἐπὶ Καλλικράτευς. Πανάμου. ○ (ῥόδον).
» Ἐπὶ Καλλικράτευς. Πανάμου. ○ (Ἥλιος).
114. Ἐπὶ Καλλικρατίδα. □ (Ἥλιος).
» Ἐπὶ Καλλικρατίδα. Ὑακινθίου. □
» Ἐπὶ Καλλικρατίδα. Ὑακινθίου. ○ (ῥόδον).
115. Ἐπὶ Κλεάρχου. □ (Ἥλιος ἀκτινοβόλος).
» Ἐπὶ Κλεάρχου. Πανά[μου] Δευτέ[ρου]. □
116. Ἐπὶ Κληνοστράτου. Ἀρταμιτίου. □
» Ἐπὶ Κλεινοστράτου. Δαλίου. □
» Ἐπὶ Κληνοστράτου. Δαλίου. □
» Ἐπὶ Κληνοστράτου. Δαλίου. ○ (ῥόδον).
» Ἐπὶ Κληνοστράτου. Ὑακινθίου. □
117. Κλεισιμβροτίδα. Ἀγριάνιος. ○ (ῥόδον).
» ϛοιναιργΑ. αδιτορβμισιελΚ. ○ (ῥόδον).
» υομαναΠ. αδιτορβμισιελΚ. ○ (ῥόδον).
118. Ἐπὶ Κλειτομάχου. Διοσθύου. □
» Ἐπὶ Κλειτομάχου. Ὑακινθίου. □
119. Ἐπὶ Κλευδίκου. Θεσμοφορίου. □
120. Ἐπὶ Κλευκράτευς. □ (Ἥλιος).
» Ἐπὶ Κλευκράτευς. Ἀγριανίου. □
» Ἐπὶ Κλευκράτευς. Ἀρταμιτίου. □
» Ἐπὶ Κλευκράτευς. Δαλίου. □
» Ἐπὶ Κλευκράτευς. Σμινθίου. □
» Ἐπὶ Κλευκράτευς. Πανάμου Δευτέρου. □
121. Ἐπὶ Κλεωνύμου. □ (Ἥλιος).
» Ἐπὶ Κλεωνύμου. Ἀγριανίου. □
» Ἐπὶ Κλεωνύμου. Ἀγριανίου. ○ (ῥόδον).
» Ἐπὶ Κλεωνύμου. Ἀρταμιτίου. □
» Ἐπὶ Κλεωνύμου. Δαλίου. □
» Ἐπὶ Κλεωνύμου. Ὑακινθίου. □
» Ἐπὶ Κλεωνύμου. Καρνείου. □

» Ἐπὶ Κλεωνύμου. Πανάμου. ▭

» Ἐπὶ Κλεωνύμου. Πανάμου. Δρου. ▭ (ἤ τοι Δευτέρου).

122. Ἐπὶ Κραταγόρα. Θευδαισίου. ▭

123. Ἐπὶ Κρατίδα. ▭

» Ἐπὶ Κρατίδα. ▭ (Ἥλιος ἀκτινοβόλος).

» Ἐπὶ Κρατίδα. Ὑακινθίου. ▭

124. Κρέοντος. Διοσθύου. ▭

125. Ἐπὶ Λαφείδευς. Βαδρομίου. ▭

» Ἐπ' ἱερέως Λαφείδευς. Δαλίου. ▭

» Ἐπὶ Λαφείδευς. Σμινθίοι. ▭ (ἀντὶ Σμινθίου).

126. Ἐπὶ Λεοντίδα. ▭

» Ἐπὶ Λεοντίδα. Ἀρταμιτίου. ○ (ῥόδον).

» Ἐπὶ Λεοντίδα. Δαλίου. ▭

» Ἐπὶ Λεοντίδα. Δαλίου. ○ (ῥόδον).

» Λεοντίδα. Πανάμου. ▭

127. Ἐπὶ Λίνου. ▭ (κῶνος πίτυος καὶ βότρυς).

128. Ἐπὶ Λυσίππου. Ἀγριανίου. ▭

129. Μαρσύα. Θεσμοφορίου. ▭

» Μαρσύα. Ἀγριανίου. ▭

» Μαρσύα. Πεδαγειτνίου. ▭

» Μαρσύα. Δαλίου. ▭

» Μαρσύα. Ὑακινθίου. ▭

» Ἐπὶ Μαρσύα Ὑακινθίου. ▭

» Μαρσύα. Καρνείου. ▭

130. Ἐπὶ Μενεκράτευς. Πανάμου. ▭

131. Πανάμου. Μενεσθέως. ▭

132. Ἐπὶ Μενιδάμου. Θεσμοφορίου. ▭

» Ἐπὶ Μενιδάμου. Ἀρταμιτίου. ▭

133. Μένωνος. Δαλίου. ▭

134. Μηνοδώρου. Ἀρταμιτίου. ▭

135. Ἐπὶ Μυτίωνος. ▭ (πῖλοι Διοσκούρων).

» Ἐπὶ Μυτίωνος. Σμινθίου. — (Ζ ἀντὶ Σ).

136. Ἐπὶ Ναυσίππου. Πανάμου. ▭

137. Νεῖλος. Βαδρομίου. ▭

138. Ἐπὶ Νικασαγόρα. ▭

» Ἐπὶ Νικασαγόρα. Διοσθύου. ▭

» Ἐπὶ Νικασαγόρα. Ἀγριανίου. ○ (ῥόδον).

» Ἐπὶ Νικασαγόρα. Βαδρομίου. ▭

» Ἐπὶ Νικασαγόρα. Ἀρταμιτίου. ○ (ῥόδον).

» Ἐπὶ Νικασαγόρα. Δαλίου. ▭

» Ἐπὶ Νικασαγόρα. Ὑακιν-

θίου. □

» Ἐπὶ Νικασαγόρα. Ὑακινθίου. ○ (ῥόδον).

» Ἐπὶ Νικασαγόρα. Σμινθίου. ○ (Ἥλιος).

» Ἐπὶ Νικασαγόρα. Πανάμου Δευτέρου. □

139. Ἐπὶ Νικομάχου. Σμινθίου. □

» Ἐπὶ Νικομάχου. Πανάμου. □

140. Ἐπὶ Ξεναρέτου. □

141. Ἐπὶ Ξενοστράτου. □

» Ἐπὶ Ξενοστράτου. Ἀγριανίου. □

142. Ἐπὶ Ξενοφάνευς. □

» Ἐπὶ Ξενοφάνευς. □ (Ἥλιος ἀκτινοβόλος).

» Ἐπ' ἱερέως Ξενοφάνευς. ○ (ῥόδον).

» ϛυεναφονεΞ ϛωερει ΄πΕ. ○ (ῥόδον).

» Ἐπὶ Ξενοφάνευς. Ἀρταμιτίου. ○ (ῥόδον).

» υοιθνικαϒ. ϛυεναφονεΞ ιπΕ. ○ (ῥόδον).

» Ἐπὶ Ξενοφάνευς. Πανάμου. □

143. Ἐπὶ Ξενοφάντου. □

» Ἐπ' ἱερέως Ξενοφάντου. ○ (ῥόδον).

» Ἐπὶ Ξενοφάντου. Ἀγριανίου. ◇

» Ἐπὶ Ξενοφάντου. Ἀγριανίου. ○ (ῥόδον).

» Ἐπὶ Ξενοφάντου. Ἀρταμιτίου. □

» Ἐπ' ἱερέως Ξενοφάντου. Ἀρταμιτίου. □

» Ἐπὶ Ξενοφάντου. Ὑακινθίου. ○ (ῥόδον).

144. Ἐπὶ Ξενοφῶντος. □ (Ἥλιος).

» Ἐπὶ Ξενοφῶντος. Ἀρταμιτίου. □

» Ἐπὶ Ξενοφῶντος. Ὑακινθίου. □

145. Ξένωνος. Δαλίου. □

» Ξένωνος. Δαλίου. ○ (ῥόδον).

146. Ὀλύμπιος. Θεσμοφορίου. □

147. Ἐπὶ Ὀνασάνδρου. □

148. Παιδίππου. Δαλίου. □

» Ἐπὶ Παιδίππου. Ὑακινθίου. □

149. Ἐπὶ Παυσανία. □ (Ἥλιος).

» Ἐπ' ἱερέως Παυσανία. □

» Ἐπὶ Παυσανία. Θεσμοφορίου. □

» Ἐπὶ Παυσανία. Ἀγριανίου. □

» Ἐπὶ Παυσανία. Ἀγριανίου. ○ (ῥόδον).

» Ἐπὶ Παυσανία. Ἀρταμιτίου. □

» Ἐπὶ Παυσανία. Ὑακιν-

θίου. □

» Ἐπὶ Παυσανία. Ὑακινθίου. ○ (ῥόδον).

» Ἐπὶ Παυσανία. Πανάμου. □

» Ἐπὶ Παυσανία. Πανάμου. ○ (ῥόδον).

150. Ἐπὶ Πεισιστρατίδα. Ἀρταμιτίου. ○ (ῥόδον).

151. Ἐπὶ Πεισιστράτου. Ἀγριανίου. ○ (ῥόδον).

» Ἐπὶ Πεισιστράτου. Ἀρταμιτίου. □

» Ἐπὶ Πεισιστράτου. Δαλίου. □

» Ἐπὶ Πεισιστράτου. Σμινθίου. □

152. Ἐπ' ἱερέως Πεκκιράτου. Δαλίου. □

153. Πλούτου. Ἀρταμιτίου. □

154. Ἐπὶ Πολυαράτου. Ἀρταμιτίου. □

» Ἐπὶ Πολυαράτου. Ἀρταμιτίου. ○ (ῥόδον).

» Πολυαράτου. Δαλίου. □

» Ἐπὶ Πολυαράτου. Ὑακινθίου. ○ (Ἥλιος).

» Ἐπὶ Πολυαράτου. Καρνείου. □

» Ἐπὶ Πολυαράτου. Πανάμου. ○ (ῥόδον).

155. Ἐπὶ Πολυκράτευς. □

» Ἐπὶ Πολυκράτευς. Καρνείου. □

» Ἐπὶ Πολυκράτευς. Καρνείου. ○ (ῥόδον).

156. Ἐπὶ Πολυχάρμου. □ (βότρυς).

157. Ἐπὶ Πραξιφάνευς. □

» Ἐπὶ Πραξιφάνευς. Ἀγριανίου. □

158. Ἐπὶ Πυθογένευς. □ (μῦς?)

» Ἐπὶ Πυθογένευς. Ἀγριανίου. □

» Ἐπὶ Πυθογένευς. Βαδρομίου. □

» Πυθογένευς. Ἀρταμιτίου. □

» Ἐπὶ Πυθογένευς. Πανάμου. □

159. Ἐπὶ Πυθοδώρου. Θεσμοφορίου. □

» Ἐπὶ Πυθοδώρου. Διοσθύου. □

» Ἐπὶ Πυθοδώρου. Ἀγριανίου. □

» Ἐπὶ Πυθοδώρου. Ἀρταμιτίου. □

» Ἐπὶ Πυθοδώρου. Δαλίου. □

» Ἐπὶ Πυθοδώρου. Ὑακινθίου. □

» Ἐπὶ Πυθοδώρου. Σμινθίου. □

» Ἐπὶ Πυθοδώρου. Καρνείου. □

» Ἐπὶ Πυθοδώρου. Πανάμου. O (ῥόδον).

160. *Σ*μινθίου. *Σ*ικανοῦ. ▭

161. Ἐπὶ Σοστράτου. Ὑακινθίου. O (Ἥλιος).

» Ἐπὶ Σοστράτου. Ὑακινθίου. ▭

» Ἐπ' ἱερέως Σοστράτου. Ὑακινθίου. O (Ἥλιος).

162. Ἐπὶ *Σ*υμμάχου. O (ῥόδον).

» υοχαμμυΣ ιπΕ. ▭ (Ἥλιος).

» Ἐπὶ Συμμάχου. Ἀγριανίου. ▭

» Ἐπὶ Συμμάχου. Δαλίου. ▭

» Ἐπὶ Συμμάχου. Δαλίου. ▭ (Ν ἀντὶ Χ).

» Ἐπὶ Συμμάχου. Ὑακινθίου. ▭

» Ἐπὶ Συμμάχου. Πανάμου. ▭

163. Στράτονος. Δαλίου. ▭

164. Ἐπὶ Σωδάμου. ▭ (ῥόδον).

» Ἐπὶ Σωδάμου. ▭ (Ἥλιος).

» Ἐπὶ Σωδάμου. Θεσμοφορίου. ▭

» Ἐπὶ Σωδάμου. Ἀγριανίου. ▭

» Ἐπὶ Σωδάμου. Καρνείου. ▭

» Ἐπὶ Σωδάμου. Πανάμου. ▭

» Ἐπὶ Σωδάμου. Πανάμου Δευτέρου. ▭

165. Ἐπὶ Σωσίδα. Ἀγριανίου. O (ῥόδον).

166. Ἐπὶ Σωσικλεῦς. Ἀγριανίου. ▭

» Ἐπὶ Σωσικλεῦς. Ἀρταμιτίου. ▭

» Ἐπὶ Σωσικλεῦς. Θευδαισίου. ▭

» Ἐπὶ Σωσικλεῦς. Δαλίου. ▭

» Ἐπὶ Σωσικλεῦς. Ὑακινθίου. ▭

» Ἐπ' ἱερέως Σωσικλεῦς. Καρνείου. ▭

» υομαναΠ. ςυελκισωΣ ιπΕ. O (ῥόδον).

167. Ἐπὶ Τειμαγόρα. ▭ (ΕΙ ἀντὶ Ι).

» Ἐπὶ ἱερέως Τιμαγόρα. ▭

» Ἐπὶ Τιμαγόρα. Ἀγριανίου. ▭

» Ἐπὶ Τιμαγόρα. Ἀρταμισίου. O (ῥόδον).

» υοιλαΔ. αρογαμιΤ ςωερει ΄πΕ. ▭

» Ἐπὶ Τιμαγόρα. Ὑακινθίου. ▭

» Ἐπὶ Τιμαγόρα. Σμινθίου. ▭ (Ζ ἀντὶ Σ)

» Ἐπὶ Τιμαγόρα. Σμινθίου. ▭

» Ἐπὶ Τιμαγόρα. Πανάμου. ▭

» Ἐπὶ Τιμαγόρα. Πανάμου. O

(ῥόδον).

» Ἐφ' ἱερέως Τιμαγόρα. Πανάμου. ○ (ῥόδον).

168. Ἐπὶ Τιμαράτου. ⊂

169. Τιμάρχου. Ἀγριανίου. ▭

170. Ἐπὶ Τιμασαγόρα. Ὑακινθίου. ▭

» Ἐπὶ Τιμασαγόρα. Σμινθίου. ▭

171. Ἐπὶ Τιμοδίκου. Θεσμοφορίου. ▭

» Ἐπὶ Τιμοδίκου. Ὑακινθίου. ▭

172. Ἐπὶ Τιμοθέου. Ἀγριανίου. ▭

» Ἐπὶ Τιμοθέου. Ἀρταμιτίου. ▭

» Ἐπὶ Τιμοθέου. Δαλίου. ▭

» Ἐπὶ Τιμοθήου. Δαλίου. ▭ (Η ἀντὶ Ε)

» Ἐπὶ Τιμοθέου. Ὑακινθίου. ○ (ῥόδον).

» Ἐπὶ Τιμοθέου. Σμινθίου. ▭

173. Ἐπὶ Τιμοκλείδα. ▭

174. Ἐπὶ Τιμοξένου. ○ (ῥόδον).

» Ἐπὶ Τιμοξείνου. Θεσμοφορίου. ▭

175. Ἐπ' ἱερέως Τιμορρόδου. ▭

» Ἐπ' ἱερέως Τιμουρρόδου. Ἀγριανίου. ▭

» Ἐπὶ Τιμουρρόδου. Βαδρομίου. ▭

» Ἐπὶ Τιμουρρόδου. Ἀρταμιτίου. ▭

» Ἐπὶ Τιμουρρόδου. Δαλίου. ▭

» Ἐπὶ Τιμουρρόδου. Ὑακινθίου. ▭

» Ἐπὶ Τιμουρρόδου. Πανάμου. ▭

176. Ἐπ' ἱερέως Τεισαγόρα. ▭

» Ἐπὶ Τεισαγόρα. Ἀγριανίου. ▭

» Ἐπὶ Τισαγόρα. Ἀγριανίου. ▭

» Ἐπὶ Τισαγόρα. Ἀρταμιτίου. ▭

» Ἐπὶ Τισαγόρα. Δαλίου. ▭

» Ἐπεὶ Τεισαγόρα. Ὑακινθίου. ▭ (ΕΙ = Ι)

» Ἐπὶ Τεισαγόρα. Ὑακινθίου. ▭

» Ἐπὶ Τισαγόρα. Πανάμου. ▭

177. Ἐπὶ Τεισαμενοῦ. Ἀγριανίου. ▭

» Ἐπὶ Τεισαμενοῦ. Ἀρταμιτίου. ▭

» υοιτιματρΑ. υονεμασιεΤ ιπΕ. ○ (Ἥλιος).

» Ἐπὶ Τισαμενοῦ. Πανάμου.

» υομαναΠ. υονεμασιεΤ ςωερει 'πΕ. ○ (Ἥλιος).

178. Ἐπὶ Φαινίδα. ▭ (Stoddart ἀνέγνωσεν ἐσφαλμένως : ἐπὶ Φωνίδα).

179. Φιλαινίου. Πανάμου. ▭

180. Φιλίππου. Δαλίου. ☐
181. Ἐπὶ Φιλοδάμου. Πανάμου. ☐
182. Ἐπὶ Φιλοκράτευς. ☐
183. Ἐπὶ Φιλωνίδα. ☐
184. Χαρῖνος. Ἀγριανίου. ☐
» υοιναιργΑ .ςονιραΧ. ☐ (ῥόδον).
» Χαρῖνος. *Ϛμινθίου.* ☐
185. Ἐπὶ Χαιροκλεῦς. ☐
» Ἐπὶ Χαροκλεῦς. Πανάμου. ☐
186. Ἐπὶ Χρυσαγόρα. Πανάμου. ☐
187. ϛωεθαϹυρΧ ιπΕ. ☐
» Ἐπὶ Χρυσάθεως. Πανάμου. ☐
188. Ἐπὶ Χρυσιδώρου. ☐ (ἀκολουθεῖ)

ΤΑΣΣΟΣ Δ. ΝΕΡΟΥΤΣΟΣ.

ΣΚΕΨΕΙΣ ΠΕΡΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ ΕΝ ΤΟΙΣ ΔΗΜΟΤΙΚΟΙΣ ΣΧΟΛΕΙΟΙΣ.

Ὁ ἐν Ἀθήναις πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλλ. γραμμάτων Σύλλογος συνιδὼν τὸ πλημμελὲς τῆς μεθόδου, καθ' ἣν διδάσκεται ἡ ἑλλ. γλῶσσα ἐν τοῖς ἑλληνικοῖς παιδευτηρίοις, καὶ ἐπιθυμῶν νὰ ἐξευρεθῇ ἄλλη ἁρμοδιωτέρα μέθοδος, συνέστησεν ἀγῶνα, εἰς τὸν ὁποῖον προσεκάλεσε τοὺς ἡμετέρους λογίους ἵνα ἀποφανθῶσι περὶ αὐτῆς.

Εἰς τὴν πατριωτικὴν ταύτην πρόσκλησιν ἀπήντησε μέχρι τοῦδε μετ' οὐ μικρᾶς εὐστοχίας καὶ ἱκανότητος ὁ ἐν Μασσαλίᾳ καθηγητὴς κ. Μαρῖνος Δ. Βεργωτὴς, καὶ τὸ δοκίμιον αὐτοῦ ἐπαινεθὲν ὑπὸ τῆς ἀγωνοδίκου ἐπιτροπῆς ἐτυπώθη δαπάνῃ τοῦ Συλλόγου τὸ 1873.

Ἐπειδὴ ὅμως τὸ θέμα τοῦτο εἶναι σπουδαιότατον, ὡς ἀφορῶν εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ διανοητικὴν μόρφωσιν ὅλης τῆς ἑλλ. νεότητος, ἀφ' ἧς προσδοκᾶται ἡ ἀληθὴς πρόοδος καὶ εὐημερία τοῦ ἡ-

μετέρου ἔθνους, τὰ δὲ μέχρι τοῦδε δημοσιευθέντα δὲν ἐκρίθησαν ἱκανά, ὥστε νὰ διαλευκάνωσι δεόντως τὸ θέμα τοῦτο καὶ νὰ ἐκριζώσωσι προλήψεις πεπαλαιωμένας παρ' ἡμῖν περὶ ἐκπαιδεύσεως, λαμβάνω καὶ ἐγὼ τὸ θάρρος νὰ εἴπω βραχέα περὶ αὐτοῦ. Περιορίζομαι δὲ πρὸς τὸ παρὸν εἰς τὸ πρῶτον ἐκ τῶν προταθέντων τριῶν ζητημάτων, ἤγουν περὶ τῆς διδασκαλίας τῆς ἑλλ. γλώσσης ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις· διότι νομίζω, ὅτι ἐκ τῆς λύσεως τοῦ ζητήματος τούτου ἐξαρτᾶται ἡ λύσις καὶ τῶν δύο ἄλλων ἑπομένων ζητημάτων.

Τὸ πρῶτον ζήτημα σύγκειται ἐκ τριῶν ἐρωτήσεων, Α'.) Τίς ὁ σκοπὸς τῆς διδασκαλίας τῆς ἑλλ. γλώσσης ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις; Β.') ποῖα τὰ ὅρια τῆς διδασκαλίας ταύτης; καὶ Γ.') πῶς δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ ταχύτερον καὶ τελειότερον;

Α'.

Ἵνα ἀπαντήσω εἰς τὴν πρώτην ἐρώτησιν, ἀνάγκη νὰ ἐξηγηθῇ πρότερον, τίς εἶναι ἢ πρέπει νὰ εἶναι ὁ σκοπὸς τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, ἤγουν τῆς ἐν γένει διδασκαλίας ἐν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ. *Σκοπὸς τοῦ δημοτικοῦ σχολείου εἶναι ἡ Χριστιανικὴ καὶ ἠθικὴ μόρφωσις καὶ ἡ διδασκαλία τῶν εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον ἀναγκαίων γνώσεων καὶ δεξιοτήτων.* Τὸ δημοτικὸν σχολεῖον εἶναι τὸ κύριον σχολεῖον τοῦ λαοῦ, ὡς προωρισμένον νὰ μορφώνῃ καὶ νὰ παρασκευάζῃ ὅλα τὰ τέκνα τοῦ λαοῦ πρὸς τὸν κοινωνικὸν βίον καὶ νὰ τὰ καταστήνῃ ἄξια τῆς ἐλευθερίας, τὴν ὁποίαν χορηγεῖ εἰς αὐτὰ ὁ θεμελιώδης νόμος τῆς Ἑλλάδος, εἶναι σχολεῖον ἀνεξάρτητον καὶ αὐτοτελὲς καὶ ὀφείλει νὰ παρέχῃ εἰς ὅλον τὸν λαὸν τὰς γνώσεις ἐκείνας, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἀναγκαῖαι εἰς πάντα πολίτην ἀνεξαιρέτως, καὶ διὰ τοῦτο λέγονται κοιναὶ γράμματα.

Κατὰ τὴν ἐπίσημον στατιστικὴν τοῦ 1870 εἰς τὰ δημοτικὰ

σχολεῖα τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος φοιτῶσι παῖδες	63978
εἰς τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα	6414
εἰς τὰ γυμνάσια	1942
καὶ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον	1244
τὸ ὅλον	73578

Πάντες λοιπὸν οἱ ἐν Ἑλλάδι σπουδάζοντες γράμματα εἶναι ὀλίγον πλειότεροι τοῦ εἰκοστοῦ μέρους τῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος ἀναβαινόντων εἰς 1457874. Ὅθεν εἶναι πολὺ ὀλίγοι οἱ ἐν Ἑλλάδι σπουδάζοντες παραβαλλόμενοι πρὸς τοὺς εἰς τὰ ἄλλα πεπολισμένα κράτη· διότι ἐν Σαξονίᾳ π. χ. σπουδάζουσιν ἐξ ἑκατὸν κατοίκων 18,40, ἐν Πρωσσίᾳ 15,50, ἐν Σουηδίᾳ 13,60, ἐν Βυρτεμβέργῃ 13,20, ἐν Βαυαρίᾳ 13. Διὰ ταῦτα πάντες οἱ ἐν Ἑλλάδι γνωρίζοντες γράμματα εἶναι μόλις ἄρρενες μὲν 207129
θήλεις δὲ 44354

τὸ ὅλον 251483

δηλ. οἱ μὲν ἄρρενες εἶναι τὰ 28,24 ἐπὶ τοῖς ἑκατὸν, οἱ δὲ θήλεις τὰ 6,30 ἐπὶ τοῖς ἑκατόν. Ἐὰν δ' ἐξαιρεθῶσι τὰ μέχρι πέντε ἐτῶν βρέφη, ἤτοι ἄρρενα 104858
καὶ θήλεα 102149

τὸ ὅλον 207007,

οἱ ἐγγράμματοι ἄρρενες εἶναι 32,96 ἐπὶ τοῖς ἑκατὸν, οἱ δ' ἐγγράμματοι θήλεις 7,37 ἐπὶ τοῖς ἑκατόν. Ἐκ τούτων φαίνεται ὅτι ἐντελῶς ἀγράμματοι εἶναι ἐκ μὲν τῶν ἀνδρῶν ὑπὲρ τὰ $^2/_3$, ἐκ δὲ τῶν γυναικῶν ὑπὲρ τὰ 92 ἑκατοστά· εἰς 55 δὲ δήμους τῆς Ἑλλάδος οὐδεμία γυνὴ ὑπάρχει γινώσκουσα γράμματα.

Τὴν μεγάλην ταύτην ἀγραμματωσύνην, εἰς τὴν ὁποίαν ἀκόμη εὑρίσκεται ὁ ἑλληνικὸς λαὸς καὶ μετὰ πεντηκονταετῆ ἀνεξαρτησίαν καὶ μετὰ τεσσαρακοντίαν ἀφ' ὅτου ἐξεδόθη ὁ ἀξιόλογος περὶ δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως νόμος, μὲ τὸν ὁποῖον ἐπροίκισεν ἡμᾶς τὸ 1834 ἡ Βαυαροκρατία, πρέπει ν' ἀποδώσωμεν εἰς τὴν μὴ ἐφαρμογὴν τῶν διατάξεων τοῦ νόμου τούτου καὶ μάλιστα τοῦ 6ου ἄρθρου, τὸ ὁποῖον ὑποχρεοῖ ὅλους τοὺς παῖδας νὰ φοιτῶσιν εἰς τὰ δημοτικὰ σχολεῖα ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ πέμπτου ἔτους τῆς ἡλικίας των μέχρι τοῦ δωδεκάτου συμπεπληρωμένου, καὶ ἐπιβάλλει ποινὰς εἰς τοὺς γονεῖς τοὺς μὴ ὑποχρεοῦντας τὰ τέκνα των νὰ φοιτῶσι τακτικῶς. Τὸ ἄρθρον τοῦτο τοῦ νόμου οὐδέποτε κατὰ δυστυχίαν ἐφηρμόσθη ἐν Ἑλλάδι, ἐνῷ ὅλα τὰ πεπολισμένα ἔθνη τῆς Εὐρώπης χρεωστοῦσι τὴν πρόοδόν των κατὰ μέγα μέρος εἰς τὴν πιστὴν ἐφαρμογὴν τῆς διατάξεως ταύτης.

Ἐκ τῆς προειρημένης στατιστικῆς μανθάνομεν ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν εἰς τὰ ἑλλ. σχολεῖα μεταβαινόντων παίδων εἶναι μικρότατον μόριον τῶν ὅσοι φοιτῶσιν εἰς τὰ δημοτικὰ σχολεῖα καὶ μάλιστα τῶν ὅσοι ὀφείλουσι νὰ φοιτῶσι. Διότι ὑπὲρ τὰ 9/10 τῶν μαθητῶν τῶν δημοτικῶν σχολείων δὲν μεταβαίνουσιν εἰς τὰ ἑλλ. σχολεῖα, ἀλλὰ τρέπονται ἀμέσως εἰς τὸν πρακτικὸν βίον.

Τοῦτο εἶναι εἷς ἐκ τῶν λόγων, διὰ τὸν ὁποῖον οἱ μαθηταὶ ἐν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ δὲν πρέπει νὰ διδάσκωνται τοιουτοτρόπως ὡς ἐὰν ἔμελλον νὰ μεταβῶσι πάντες εἰς τὸ ἑλλ. σχολεῖον, ὡς γίνεται δυστυχῶς εἰς τὰ ἡμέτερα δημοτικὰ σχολεῖα, εἰς τὰ ὁποῖα οἱ παῖδες πάντες καὶ αὐτὰ τὰ κοράσια διδάσκονται μηχανικῶς μέρος τοῦ τυπικοῦ τῆς γραμματικῆς τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς μὲ ὅλους τοὺς εἰς τὴν γλῶσσαν ἡμῶν ἀπηρχαιωμένους τύπους, τὰ ὁποῖα ὄχι μόνον ἀνωφελῆ εἶναι εἰς αὐτούς, ἀλλὰ καὶ ἐπιβλαβῆ εἰς τὴν νοητικὴν ἀνάπτυξιν, εἰς δὲ τὴν ἀνωτέραν κλάσιν ὑποχρεοῦνται ν'ἀναγινώσκωσι κείμενον ἢ χρηστομάθειαν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς, ὡς ἄλλοτε εἰς τὰ κοινὰ σχολεῖα τὴν ὀκτάηχον καὶ τὸ ψαλτήριον, ἵνα δῆθεν τριβῶσι καὶ παρασκευασθῶσι διὰ τὸ ἑλλ. σχολεῖον. Ἀλλ' ἐξ ἐναντίας πρέπει νὰ διδάσκωνται καὶ νὰ ἀναπτύσσωσι τὰς ἠθικὰς καὶ διανοητικὰς δυνάμεις των τοιουτοτρόπως, ὥστε νὰ δύνανται νὰ προοδεύσωσιν, εἴτε εἰς τὸν πρακτικὸν βίον ἐπιδοθῶσιν, εἴτε εἰς ἀνωτέραν ἐκπαίδευσιν. Θέλει δὲ ἐκπληρωθῆ ἔτι μᾶλλον ὁ προορισμὸς τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, ἐὰν αὐτὸ ἀνυψωθῇ, ὥστε νὰ συμπεριλαμβάνῃ εὐρύτερον κύκλον μαθημάτων, ὅσος εἶναι ἀναγκαῖος εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον, καὶ μάλιστα ἐὰν καὶ τὰ ἀτελῆ ἑλλ. σχολεῖα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα μικρὰν ὠφέλειαν πρὸς τὸν πρακτικὸν βίον λαμβάνουσι τὰ τέκνα τοῦ λαοῦ, συγχωνευθῶσι μὲ τὰ δημοτικὰ σχολεῖα, ὡς ἔγραφε καὶ ὁ μακαρίτης Δ. Σ. Μαυροκορδάτος.

Τὴν δημοτικὴν ἐκπαίδευσιν ἐθεώρησαν πάντοτε κυριώτατον μέλημα τῆς πολιτείας καὶ σοφαὶ κυβερνήσεις καὶ μεγαλοπράγμονες πολιτικοὶ καὶ βαθεῖς φιλόσοφοι, καὶ περὶ τῆς βελτιώσεως αὐτῆς πλεῖστα ὅσα ἐγράφησαν καὶ γράφονται ἐν τοῖς πεπολισμένοις ἔθνεσι καὶ μάλιστα ἐν τῇ βαθυπαιδεύτῳ καὶ εὐδαίμονι Γερμανίᾳ.

Ὁ φιλόσοφος Ἀριστοτέλης ἐν Πολιτικοῖς VIII, Κ. 1. λέγει «Ὅτι μὲν οὖν τῷ νομοθέτῃ μάλιστα πραγματευτέον περὶ τὴν τῶν νέων παιδείαν, οὐδεὶς ἂν ἀμφισβητήσειε· καὶ γὰρ ἐν ταῖς πόλεσιν οὐ γινόμενον τοῦτο βλάπτει τὰς πολιτείας» ὁ δὲ λόρδος Brougham εἶπε «Τὸ ἀλφάβητον τοῦ δημοδιδασκάλου εἶναι ἰσχυρότερον τῆς λόγχης τοῦ στρατιώτου». Ἡ ἀλήθεια τῶν λόγων τούτων ἐπεβεβαιώθη ἐξ ἄλλων τε πολλῶν καὶ ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ τελευταίου μεταξὺ Γερμανῶν καὶ Γάλλων πολέμου. Καὶ δικαίως· διότι ἡ δημοτικὴ ἐκπαίδευσις εἶναι ἡ βάσις καὶ τὸ θεμέλιον, ἐφ' ὧν στηρίζεται ἡ ἀληθὴς ἰσχὺς καὶ εὐδαιμονία τῶν ἐθνῶν· αὕτη μορφώνει ἠθικῶς καὶ διανοητικῶς τὸν λαὸν καὶ τὸν καθιστᾷ φιλόπονον, φίλον τῆς τάξεως καὶ τῆς δικαιοσύνης, εὐπειθῆ εἰς τοὺς νόμους καὶ πρόθυμον ὑπὲρ πατρίδος ἀγωνιστήν. Πᾶσα λοιπὸν πολιτεία, ἥτις θέλει νὰ ἀνθῇ καὶ νὰ προοδεύῃ κατὰ τὴν τάξιν, ἡσυχίαν, ἀσφάλειαν, εὐδαιμονίαν, ἠθικὴν καὶ διανοητικὴν εὐεξίαν τῶν ἑαυτῆς πολιτῶν, ἥτις θέλει νὰ προάγηται ἀδιαλείπτως στηριζομένη ἐπὶ τῆς στερεᾶς βάσεως τῶν κοινοτάτων τούτων ἀγαθῶν τῆς πολιτικῆς κοινωνίας, ὀφείλει νὰ παρέχῃ καὶ εἰς αὐτὸν τὸν κατώτατον πολίτην τὴν εὐκολίαν, ἵνα ἀποκτήσῃ τὴν ἀναγκαίαν ἠθικὴν μόρφωσιν καὶ διανοητικὴν ἀνάπτυξιν, ἥτις διαδιδομένη εἰς πάντα τὸν λαὸν ἐξασφαλίζει τὴν δεσποτείαν τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἠθικῆς καὶ καθιστᾷ τὴν πολιτείαν ἰσχυρὰν καὶ εὐδαίμονα.

Ἐπειδὴ λοιπὸν σκοπὸς τοῦ δημοτικοῦ σχολείου πρέπει νὰ εἶναι, νὰ ἀναπτύσσῃ ἠθικῶς καὶ διανοητικῶς τοὺς παῖδας καὶ νὰ τοὺς προπαρασκευάζῃ κυρίως πρὸς τὸν πρακτικὸν βίον, ἔπεται ὅτι ὅλα τὰ ἐν αὐτῷ διδασκόμενα μαθήματα πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον πρέπει πάντοτε νὰ ἀφορῶσι.

Τὸ πρῶτον δὲ καὶ κυριώτατον ἐκ τῶν μαθημάτων τῶν δυναμένων νὰ συντελέσωσι πρὸς τὸν διπλοῦν τοῦτον σκοπὸν εἶναι ἀναντιρρήτως τὸ τῆς ἑλλ. γλώσσης. Ἀλλ' ὁ σκοπὸς οὗτος τότε μόνον ἐπιτυγχάνεται, ὅταν ἀρχίζωμεν τὴν διδασκαλίαν τῆς ἑλλ. γλώσσης ἀπὸ τὴν τῆς νέας ἑλληνικῆς, ἥτις εἶναι ἡ μητρικὴ τοῦ παιδὸς γλῶσσα, ὅταν δηλ. διδάσκωμεν κατὰ πρῶτον τὸν παῖδα

τὴν ἑλλ. γλῶσσαν, ἡ ὁποία τώρα λαλεῖται καὶ γράφεται ὑπὸ τῶν λογίων, περιοριζόμενοι μόνον εἰς τοὺς ὅρους, τοὺς τύπους καὶ τὰς συντάξεις ἐκείνας, τὰς ὁποίας τώρα μεταχειριζόμεθα, καὶ παρατρέχοντες κατὰ πρῶτον πᾶν ὅτι εἶναι ἄχρηστον, εἰς δὲ τὴν σπουδὴν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς εἰσάγωμεν ἔπειτα τοὺς παῖδας τοὺς ἐπιθυμοῦντας ἀνώτερον βαθμὸν ἐκπαιδεύσεως, ἀφοῦ πρότερον ἐξασκηθῶσι δεόντως εἰς τὴν μητρικήν των γλῶσσαν καὶ δι' αὐτῆς ἀναπτυχθῶσι διανοητικῶς. Ἡ σειρὰ αὕτη τῆς διδασκαλίας εἶναι ἀναντιρρήτως ἡ φυσικὴ καὶ ὀρθή· διότι εἰς πᾶσαν στοιχειώδη διδασκαλίαν πρέπει νὰ προχωρῶμεν ἐκ τῶν πλησιεστέρων εἰς τὰ ἀπώτερα, ἐκ τῶν ἁπλουστέρων εἰς τὰ συνθετώτερα, ἐκ τῶν εὐκολωτέρων εἰς τὰ δυσκολώτερα, ἐκ τῶν γνωστῶν εἰς τὰ ἄγνωστα· ἡ δὲ νῦν λαλουμένη ἑλλ. γλῶσσα εἶναι εἰς τὸν ἑλληνόπαιδα πολὺ πλησιεστέρα, ἁπλουστέρα, εὐκολωτέρα καὶ γνωστοτέρα τῆς ἀρχαίας, καὶ αὕτη θέλει χρησιμεύσει εἰς αὐτὸν ὡς μέσον ἀναπτύξεως τῶν διανοητικῶν δυνάμεών του.

Τὴν νέαν ἑλληνικὴν φαίνεται ὅτι ἐννοεῖ καὶ ὁ ἡμέτερος Γερμανὸς νομοθέτης διατάσσων ἐν τῷ 1 ἄρθρῳ τοῦ περὶ δημοτικῶν σχολείων νόμου νὰ διδάσκηται *Κατήχησις, στοιχεῖα τῆς ἑλληνικῆς, ἀνάγνωσις, γραφὴ* κ.τ.λ. Διότι ὁ νόμος οὗτος συνετάχθη κατὰ μίμησιν τῶν περὶ δημοτικῶν σχολείων γερμανικῶν νόμων, οἵτινες πάντες διατάσσουσι νὰ διδάσκωνται **Religion, Anfansgruende der Deutchen Sprache, Lesen** κ.τ.λ., ἤγουν, ἱερά, στοιχεῖα τῆς γερμανικῆς, ἀνάγνωσις κ.τ.λ. Ὅ,τι δὲ εἶναι ἡ γερμανικὴ γλῶσσα πρὸς τοὺς Γερμανούς, εἶναι πρὸς ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας ἡ νέα ἑλληνική. Ἔπειτα, ἐνῷ τὰ ἄρθρα 10 καὶ 11 ἀπαιτοῦσι παρὰ μὲν τοῦ διδασκάλου τῆς β'. τάξεως νὰ γνωρίζῃ *τὴν ἑλληνικὴν τοσοῦτον ὥστε νὰ ὀρθογραφῇ καὶ νὰ ἐκθέτῃ καθαρῶς καὶ ὀρθῶς τὰς ἰδέας του*, παρὰ δὲ τοῦ τῆς γ'. *νὰ ἀναγινώσκῃ τοὐλάχιστον, νὰ γράφῃ καὶ ν' ἀριθμῇ ἐλευθέρως* κ.τ.λ., θὰ ἦτο πολὺ παράλογον νὰ ἀναθέτῃ εἰς τοὺς τοιούτους διδασκάλους τὴν διδασκαλίαν τῶν στοιχείων τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς.

Οὕτως ἐνόει τὸν νόμον καὶ ὁ πρῶτος ἱδρυτὴς τῶν δημοτικῶν

σχολείων τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐπὶ πολλὰ ἔτη διευθύνας αὐτὰ ἐπιτυχῶς μακαρίτης Ἰωάν. Κοκκώνης εἰς τὸν Ὁδηγόν του τὸν τρὶς κατὰ βασιλ. διάταγμα ἐκδοθέντα· διότι ἐν σελ. 207 λέγει «δὲν »ἐννοοῦμεν δ' ἐνταῦθα, ὅτι ἔχομεν νὰ κάμωμεν γραμματικοὺς ἐν»τελεῖς τοὺς μαθητὰς τῶν δημοτικῶν σχολείων, ἀλλὰ νὰ δώσω»μεν εἰς αὐτοὺς συνοπτικὰς γνώσεις περὶ τῶν μερῶν καὶ τῆς συν»θήκης, περὶ τῆς ὀρθῆς γραφῆς καὶ ἐκθέσεως τοῦ λόγου, ὥστε νὰ »ἐννοῶσι τὴν γλῶσσαν νὰ λαλῶσι καὶ ἐκθέτωσι διὰ τῆς γραφῆς, »ὅσον τὸ δυνατὸν ὀρθῶς τακτικῶς καὶ εὐλήπτως τὰς ἐννοίας. Οἱ δὲ »οὕτω προπαιδευόμενοι, ἂν μὲν ἐξελθόντες τῶν δημοτικῶν σχο»λείων μείνωσιν εἰς τὴν τάξιν τοῦ λαοῦ, θέλουσιν ἔχει καὶ ὡς πρὸς »τοῦτο τὸ μάθημα ἱκανὰς καὶ χρησιμωτάτας πρὸς τὴν κατάστα»σίν των γνώσεις· ἂν δὲ μεταβῶσιν εἰς ἀνώτερα σχολεῖα, θέλουσιν »ἔχει τὰς ἀπαιτουμένας ὀρθὰς ἀρχὰς εἰς τὸ νὰ προχωρήσωσιν εὐ»κολώτερα καὶ ταχύτερα εἰς τ' ἀνώτερα μαθήματα.

»Πρὸς κατόρθωσιν δὲ τούτου τοῦ σκοποῦ ἐννοεῖται, ὅτι ἡ κατ' »ἀρχὰς διδασκομένη εἰς παιδάρια γραμματικὴ πρέπει νὰ ἐφαρμό»ζηται εἰς τὰ τῆς λαλουμένης γλώσσης· διότι ἀναντιῤῥήτως ὁ ἀρ»χάριος μαθητὴς δύναται νὰ λάβῃ τὴν ἔννοιαν τῶν μερῶν καὶ τῆς »συνθήκης τοῦ λόγου τῆς μητρικῆς του γλώσσης εὐκολώτερον πα»ρ' ἄλλης τινός. Μία λοιπὸν μικρὰ καὶ σύντομος τοιαύτη γραμματικὴ »τῆς γλώσσης, καθαρισμένης κατὰ τοὺς τύπους, ὡς λαλοῦσι καὶ »γράφουσιν αὐτὴν οἱ λογιώτεροι .... θέλει δοθῆ εἰς χεῖρας τῶν »ἀρχαρίων μαθητῶν.»

Τοιαῦτα μὲν ἐφρόνει καὶ ἔγραφεν ἐγκρίσει τῆς κυβερνήσεως ὁ πρῶτος διευθυντὴς τῶν δημοτικῶν σχολείων, ὅστις ὅλον αὐτοῦ τὸν βίον ἐδαπάνησεν εἰς τὴν μελέτην τῆς ἐν Ἑλλάδι δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως. Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν αὐτοῦ, ὁ μακαρίτης Χριστόπουλος κατὰ γνωμοδότησιν ἐπιτροπῆς διὰ διατάγματος τῆς 23 Ἀπριλίου 1856 ἐπήνεγκεν εἰς τὸν ὁδηγὸν τοῦ Κοκκώνη τὴν ἑξῆς τροποποίησιν «Γραμματικὴ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης διὰ τὰ δημοτικὰ σχολεῖα ὁρίζεται ἡ τῆς ἀρχαίας καὶ μόνης, συντεταγμένη ὅμως ἐπὶ τὸ ἁπλούστατον, καὶ περιέχουσα μόνους τοὺς εἰς τὸ καθαρῶς γραφόμενον καὶ λαλούμενον συνήθεις τύπους, ἐκ-

τὸς τῶν δυϊκῶν τῶν Ἀττικῶν καὶ τῶν εἰς μι, καὶ τῶν μήπω ἐν χρήσει ἀνωμάλων ὀνομάτων καὶ ῥημάτων κ.τ.λ.» Ἴδε Ὁδηγ. ἔκδ. γ'. σελ. ιδ'.

Ἡ νέα αὕτη τροποποίησις γενομένη ὑπ' ἀνδρῶν αὐτοσχεδιαζόντων, ὡς φαίνεται, περὶ δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως, διέστρεψε τὸν νόμον καὶ συνήργησεν εἰς τὴν κατάπτωσιν τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως καὶ τὴν ὀσημέραι ἐπιτεινομένην ἡμιμάθειαν, τὴν ὁποίαν, ὡς λέγει αὐτὸς ὁ ὑπουργὸς τῆς Ἐκπαιδεύσεως κ. Ι. Βαλασόπουλος εἰς τὴν ἀπὸ 3 Ἰουλίου 1874 ἐγκύκλιόν του, δὲν δύναταί τις κατ' ἀξίαν νὰ ἐλεεινολογήσῃ. Ἀντιφάσκει δὲ ἡ διάταξις αὕτη καὶ πρὸς ἑαυτήν· διότι ἐνῷ κατ' ἀρχὰς ὁρίζει νὰ εἶναι ἡ γραμματικὴ τῶν δημοτικῶν σχολείων ἡ μόνης τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς, κατωτέρω διατάσσει νὰ περιέχῃ αὕτη μόνους τοὺς εἰς τὸ καθαρῶς γραφόμενον καὶ λαλούμενον ὕφος συνήθεις τύπους, ἤγουν τὸ θέλω γράψει, ἔχω γράψει, εἶχον γράψει, θέλω γραφθῆ, εἶμαι καὶ ἤμην γεγραμμένος κ.τ.λ. διότι οἱ τύποι γράψω, γέγραφα, ἐγεγράφειν, γραφθήσομαι, γέγραμμαι, ἐγεγράμμην, δὲν εἶναι συνήθεις εἰς τὸ καθαρῶς γραφόμενον καὶ λαλούμενον ὕφος, οὐδὲ θὰ γείνωσί ποτε. Διὰ ταῦτα ἂν καὶ πολλάκις ἐπανελήφθη ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως ὁ διαγωνισμὸς περὶ συντάξεως γραμματικῆς τῶν δημοτικῶν σχολείων κατὰ τὸ πρόγραμμα τοῦτο, καὶ πολλοὶ λόγιοι ἐπαρουσίασαν εἰς αὐτὸν δοκίμια, οὐδεὶς ὅμως ἐπέτυχε· διότι οὐδεὶς δύναται νὰ συμβιβάσῃ τ' ἀσυμβίβαστα.

Σκοπὸς λοιπὸν τῆς διδασκαλίας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις εἶναι διπλοῦς, ὁ πρῶτος εἶναι νὰ καταστήσῃ τὸν παῖδα ἐγκρατῆ τῆς ἑλλ. γλώσσης τόσον, ὥστε νὰ δύναται νὰ μεταχειρίζηται αὐτὴν μετ' εὐκολίας ὡς ὄργανον τῆς μετὰ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων πνευματικῆς συγκοινωνίας, εἴτε μεταδίδων δι' αὐτῆς τὰ ἰδικά του διανοήματα εἴτε μεταλαμβάνων τὰ τῶν ἄλλων, καὶ ἐπομένως ὡς μέσον μαθήσεως καὶ παιδεύσεως. Δεύτερος δ' ἔτι μᾶλλον ὑψηλότερος σκοπὸς εἶναι ἢ πρέπει νὰ εἶναι, ἵνα διὰ τῆς γλώσσης ἀναπτύσσωμεν καὶ μορφώνωμεν τὰς διανοητικὰς καὶ ἠθικὰς δυνάμεις τοῦ παιδός. Ἡ δύναμις τοῦ λέγειν εἶναι στενώτατα συνδεδεμένη μὲ τὴν τοῦ διανοεῖσθαι· καθὼς

οὐδεμία διανόησις ὑπάρχει ἄνευ ἰδέας, οὕτω καὶ οὐδεμία ἰδέα ἐναργὴς ἄνευ λέξεως· ὅθεν πᾶσα μόρφωσις τοῦ ἀνθρώπου ἄνευ γλώσσης μένει κατ' ἀνάγκην εἰς ἄκραν ἐλλειπὴς, ὡς δύναταί τις νὰ βεβαιωθῇ τοῦτο ἐκ τῶν κωφαλάλων. Καθὼς δὲ ὁλοκλήρου ἔθνους ἡ γλῶσσα προοδεύει καὶ βελτιοῦται ὅσῳ μᾶλλον αὐτὸ προοδεύει καὶ βελτιοῦται διανοητικῶς, οὕτω καὶ περὶ τοῦ μερικοῦ ἀνθρώπου συμπεραίνομεν, ὅτι ὅσον μεγαλειτέραν ἔχει εὐκολίαν περὶ τὴν χρῆσιν τῆς γλώσσης του, τόσον ἐντελεστέρα εἶναι καὶ ἡ μόρφωσις τοῦ νοός του, διότι ὁ πλοῦτος τῆς γλώσσης προϋποθέτει καὶ πλοῦτον ἰδεῶν. Ὅσον δὲ προϊμώτερα οἱ παῖδες ἐκφράζουσι τὰς ἰδέας των ἐναργῶς καὶ ὡρισμένως, τόσον ταχύτερα ἀναπτύσσονται διανοητικῶς.

Πρὸς δὲ τούτοις ὅταν ὁ μαθητὴς ἐν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ μάθῃ τὰ στοιχεῖα τῆς μητρικῆς του γλώσσης καὶ δι' αὐτῆς ἐξασκηθῇ δεόντως εἰς τὸ διανοεῖσθαι, θέλει δυνηθῇ, ἐὰν ἐπιθυμῇ ἀνωτέραν ἐκπαίδευσιν, καὶ εἰς τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς τὴν σπουδὴν πολὺ εὐκολώτερον νὰ προοδεύσῃ. Διότι τότε θέλει γνωρίζει τὰ τρία τέταρτα σχεδὸν τῆς ἀρχαίας ἑλλ. γλώσσης, τὰ ὁποῖα ἔχει κοινὰ μὲ τὴν νῦν λαλουμένην, ἤγουν ὅλους σχεδὸν τοὺς τύπους τῶν πτωτικῶν, τοὺς πλείστους τῶν ῥημάτων, τὴν χρῆσιν τῶν ἀκλίτων μερῶν τοῦ λόγου καὶ τὰ στοιχεῖα τῆς συντάξεως καὶ τὰ περὶ συνθέσεως καὶ παραγωγῆς· ἐκ τούτων δὲ ὁρμώμενος εὐκόλως θέλει μάθει τὰ λοιπὰ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς, καθ' ὃ προχωρῶν ἐκ τῶν γνωστῶν εἰς τὰ ἄγνωστα καὶ μεταχειριζόμενος τὴν μητρικήν του γλῶσσαν ὡς ὅρον συγκρίσεως πρὸς τὴν ἀρχαίαν.

Ἡ μὴ τήρησις τῆς φυσικῆς ταύτης σειρᾶς ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς ἑλλ. γλώσσης εἶναι ἡ κυριωτέρα αἰτία, δι' ἣν οἱ ἡμέτεροι παῖδες καὶ μετὰ πολυετῆ σύντονον σπουδὴν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἀπολύονται τῶν Γυμνασίων μὴ γνωρίζοντες νὰ γράφωσι μήτε τὴν ἀρχαίαν μήτε τὴν νέαν, καὶ ὄντες ἀνίκανοι οἱ πλεῖστοι νὰ ἐκθέσωσι τὴν ἁπλουστάτην ὑπόθεσιν, τόσον δὲ μικρὰν οἰκειότητα καὶ ἀγάπην ἔχουσιν εἰς τὰ ἀθάνατα συγγράμματα τῶν ἑαυτῶν προγόνων, τὰ ὁποῖα μορφώνουσι τὴν καρδίαν, ἀναπτύσσουσι τὸν νοῦν, ἀνυψοῦσι τὸ φρόνημα καὶ εὐρύνουσι τὴν διάνοιαν, ὥστε, ἅμα

ἀποφοιτήσωσι, παραιτοῦσιν αὐτὰ ἀνεπιστρεπτεὶ καὶ παραδίδονται εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῶν νεωτέρων μυθιστορημάτων καὶ τῶν ἄλλων ἐλαφρῶν προϊόντων τῆς νεωτέρας γαλλικῆς φιλολογίας, μὲ τὰ ὁποῖα κατακλύζεται ἡ ἀθώα ἑλληνικὴ κοινωνία. Διότι ὄντες σχεδὸν ἄγλωσσοι καὶ μὴ ἔχοντες τὴν παραμικρὰν νοητικὴν ἀνάπτυξιν εἰσάγονται εἰς τὴν σπουδὴν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς, καὶ ἐπειδὴ ἀναγκάζονται νὰ ἀπομνημονεύωσι καθ' ἑκάστην κανόνας γενικοὺς καὶ δυσνοήτους καὶ τύπους πολυποικίλους, τῶν ὁποίων δὲν ἐννοοῦσι τὴν χρῆσιν, λαμβάνουσιν ἀποστροφὴν εὐθὺς ἀπ' ἀρχῆς εἰς τὸ μάθημα.

Ὀφείλομεν δὲ ἀ καταστήσωμεν τὴν μητρικὴν ἡμῶν γλῶσσαν βάσιν τῆς παιδεύσεως τῶν ἡμετέρων παίδων καὶ διὰ τὸν ἑξῆς λόγον, ἵνα δυνηθῶμεν νὰ κανονίσωμεν καὶ νὰ βελτιώσωμεν αὐτὴν καὶ τὴν καταστήσωμεν ἱκανὴν νὰ ἐκπληρώσῃ τὸν μέγιστον ἐν τῇ Ἀνατολῇ προορισμόν της. Διότι ἡ νῦν ὑπὸ τῶν λογίων γραφομένη ἑλληνικὴ γλῶσσα ἔχει μηχανισμὸν πολὺ ἁπλούστερον τῆς ἀρχαίας, ὄντος καὶ τοῦ τυπικοῦ αὐτῆς καὶ τοῦ συντακτικοῦ πολὺ συντομωτέρου, εἶναι ὡς ἐκείνη εὔφωνος καὶ εὔπλαστος, πρὸς δὲ τούτοις εἶναι ἡ μόνη μεταξὺ τῶν ζωσῶν γλωσσῶν, ἥτις δύναται μετὰ μεγίστης εὐκολίας νὰ συμπροοδεύῃ μετὰ τοῦ πολιτισμοῦ οὐ μόνον προσλαμβάνουσα λέξεις ἀπὸ τοὺς ἀκενώτους θησαυροὺς τῆς ἀρχαίας, ἀλλὰ καὶ δημιουργοῦσα νέας. Διὰ τὰ πλεονεκτήματά της ταῦτα, τὰ ὁποῖα οὐδεμία ἄλλη γλῶσσα ἔχει συνηνωμένα, κρίνεται ὑπὸ πολλῶν λογίων τῆς ἑσπερίας Εὐρώπης, ἱκανὴ ὥστε διορθωθεῖσα ἱκανῶς νὰ καταστῇ κοινὴ γλῶσσα τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς ναυτιλίας ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Τὸν ὑψηλὸν τοῦτον σκοπὸν δὲν δύναται νὰ ἐκπληρώσῃ ἡ ἀρχαία Ἑλληνική· διότι ἔχει πολύπλοκον καὶ πολυσύνθετον μηχανισμὸν καὶ διὰ τοῦτο ἡ ἐκμάθησις αὐτῆς ἀπαιτεῖ πολὺν κόπον καὶ χρόνον, ὁ δὲ σημερινὸς αἰὼν προτιμᾷ τὰς γλώσσας, αἵτινες εἶναι εὐκολώτεραι καὶ ἁπλούστεραι. Ἰδοὺ δὲ τί ἔγραφε περὶ τούτου τὸ 1866 εἰς τὸ ἐθνικὸν Ἡμερολόγιον τοῦ Βρετοῦ καὶ ὁ παρ' ἡμῖν σοφὸς καὶ πολὺς ἐν τῷ περὶ τῆς ἑλλην. γλώσσης κ. Φίλιππος Ἰωάννου «Ἀληθῶς εἶναι δύσκολον νὰ ἀχθῇ ὀροθετική τις γραμ-

μὴ χωρίζουσα ἀκριβῶς τὰς δύο γλώσσας, τὴν ἀρχαίαν καὶ τὴν νέαν· ἀλλ' ὅμως εἶναι χρεία νὰ συσταλῇ τοὐλάχιστον ὅσον δυνατὸν ἡ νῦν λίαν εὐρεῖα μεθόριος αὐτῶν ζώνη, ἵνα ὁρισθῇ καὶ διατυπωθῇ ἱκανῶς, μάλιστα κατ' εἶδος, ἤτοι κατὰ τὸ γραμματικὸν αὐτῆς μέρος, ἡ νῦν κοινὴ γλῶσσα τοῦ ἔθνους ἡμῶν. Ἀπαιτεῖται δὲ πρὸς τοῦτο νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν ἀείποτε τὸν τύπον, ὃν ἐνεκόλαψεν εἰς αὐτὴν, ὡς ὀρθῶς ὁ κ. Ἔγγερος λέγει, εἰς διάστημα τοσούτων αἰώνων ἡ ἔμφυτος τοῦ λαοῦ πρὸς διάπλασιν τῆς γλώσσης ὁρμὴ, ἀφεθεῖσα ἄνευ διδασκαλίας καὶ τῆς ἐν σχολείοις ὁδηγίας. Τὸν ῥηθέντα τύπον πολλαχοῦ βαρβαρίζοντα δυνάμεθα μὲν καὶ ὀφείλομεν νὰ διορθώσωμεν ἱκανῶς καὶ καταστήσωμεν ὁμοιότερον πρὸς τὸν τῆς ἀρχαίας, οὐχὶ ὅμως καὶ νὰ ἐξαλείψωμεν. Τὸ προϊὸν ἐκεῖνο τοῦ πνεύματος, ὅπερ ὀνομάζεται γλῶσσα, ὁμοιάζει μὲ τὰ ἐνόργανα προϊόντα τῆς φύσεως, ἅτινα ἔχουσιν ὡρισμένον τινὰ τύπον μὴ δυνάμενον νὰ ἐξαλειφθῇ χωρὶς καταλύσεως καὶ αὐτῶν τούτων. Ἡ κοινὴ ἄρα γλῶσσα τοῦ ἡμετέρου ἔθνους θέλει μείνει πάντοτε πολὺ διάφορος τῆς ἀρχαίας οὐχὶ μόνον κατὰ τὸ λεξικὸν (ὅπερ θέλει περιέχει πλείστας λέξεις μὴ εὐσκομένας εἰς τὸ ἀρχαῖον, θέλει στερεῖσθαι πλείστων ἄλλων ἀχρήστων καταστασῶν, καὶ θέλει δίδει εἰς πολλὰς τῶν ἀρχαίων λέξεων σημασίαν διάφορον τῆς ἀρχαίας), ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν γραμματικὴν, μάλιστα δὲ κατὰ ταύτην· διότι νομίζω ἀδύνατον τὴν κοινὴν χρῆσιν ἤτοι τὴν εἰς τὸ στόμα τοῦ λαοῦ εἰσαγωγὴν τοῦ ἁπλοῦ μέλλοντος καὶ ἁπλοῦ παρακειμένου τῶν ἀρχαίων, τὸν ἐξορισμὸν τῶν συνθέτων χρόνων τῆς ὑποθετικῆς ἐγκλίσεως καὶ μάλιστα τὴν ἀρχαίαν σύνταξιν, ἥτις εἶναι ἀνομοιοτάτη πρὸς τὴν τῆς νέας ἡμῶν γλώσσης. Τούτων οὕτως ἐχόντων φρόνιμον εἶναι νὰ καταλίπωμεν τὸν λογισμὸν τῆς χιμαιρικῆς ἀναστάσεως τῆς προγονικῆς ἡμῶν γλώσσης, νὰ σπουδάσωμεν δὲ μὲ πλειοτέραν πρὸς ἀλλήλους ἁρμονίαν νὰ διατυπώσωμεν μὲν κατ' εἶδος, νὰ πλουτίσωμεν δὲ καθ' ὅλην τὴν νῦν κοινὴν τοῦ ἡμετέρου ἔθνους γλῶσσαν καὶ καταστήσωμεν αὐτὴν ἀξίαν ἔθνους ἐλευθέρου, προεξάρχοντος τῶν ἐθνῶν τῆς Ἀνατολῆς κατὰ τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν καὶ ἀξιοῦντος νὰ ὁδηγήσῃ αὐτὰ εἰς τὸν πολιτισμόν. Ἂς σκεφθῶμεν καλῶς,

Ἐὰν καθιστῶμεν εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν τόσον δύσκολον τὴν ἐκμάθησιν καὶ χρῆσιν καὶ αὐτῆς τῆς κοινῆς τοῦ ἔθνους γλώσσης, ἀναγκάζοντες αὐτὸν νὰ διδάσκηται μετὰ πόνων πολλῶν καὶ μεταχειρίζηται τύπους καὶ συντάξεις τόσον ξένα εἰς αὐτὸν, τόσον δυσμάθητα καὶ δύσχρηστα· ἐὰν καθιστῶμεν εἰς αὐτὸν τόσον δυσμεταχείριστον αὐτὸ τὸ ὄργανον τῆς πνευματικῆς αὐτοῦ ἀναπτύξεως καὶ τῆς εἰς ἄλλους μεταδόσεως τῶν ἐννοημάτων αὐτοῦ, δεσμεύομεν αὐτοῦ τοὺς πόδας, δυσκολύνομεν τὰ μάλιστα τὴν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὰ πρόσω αὐτοῦ κίνησιν, ἑπομένως ἀφαιροῦμεν ἀπ' αὐτοῦ τὴν εἰς αὐτὸ προσήκουσαν πνευματικὴν ἐπὶ τῶν ἀνατολικῶν λαῶν ἡγεμονίαν καὶ τὴν παραδίδομεν εἰς ἄλλο τι ἔθνος ἔχον ὄργανον τῆς ἀνακοινώσεως τῶν ἐννοιῶν αὐτοῦ ἐπιτηδειότερον, συμφωνότερον πρὸς τὸ πνεῦμα τῶν νεωτέρων γλωσσῶν καὶ πρὸς τὰς πραγματικὰς χρείας τῶν λαῶν ἁρμοδιώτερον».

Β'.

Ἀναγνωρίσαντες τὸν σκοπὸν τῆς διδασκαλίας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις, εὔκολον εἶναι νὰ προσδιορίσωμεν τὰ ὅρια τῆς διδασκαλίας ταύτης.

Εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι τὰ ὅρια τῆς νῦν γραφομένης ἑλληνικῆς εἶναι ἀόριστα καὶ δυσδιάκριτα, διότι ἀδιαλείπτως ἡ γλῶσσα προσδεύει προσλαμβάνουσα νέα πλούτη καὶ κάλλη ἀπὸ τοὺς ἀκενώτους θησαυροὺς τῆς ἀρχαίας. Τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι λόγος ἰσχυρὸς ὥστε νὰ μᾶς ἀποτρέψῃ τοῦ νὰ μεταχειριζώμεθα τὴν μητρικὴν ἡμῶν γλῶσσαν ὡς βάσιν τῆς ἡμετέρας παιδεύσεως καὶ ἑπομένως νὰ μανθάνωμεν αὐτὴν καθὼς τώρα λαλεῖται καὶ γράφεται ὑπὸ τῶν λογίων, καὶ ὡς τοιαύτην νὰ πραγματευώμεθα αὐτὴν γραμματικῶς. Διότι τοιαύτη πρόοδος καὶ μεταβολὴ συμβαίνει πάντοτε εἰς ὅλας τὰς ζώσας γλώσσας· μόναι αἱ νεκραὶ μένουσι στάσιμοι, αἱ δὲ ζῶσαι συμβαδίζουσι μὲ τὴν διανοητικὴν πρόοδον τῶν λαλούντων αὐτὴν ἐθνῶν· καὶ ὅμως ὅλα τὰ πεπολισμένα ἔθνη ἔχουσι νὰ ἐπιδείξωσι γραμματικὰς τῆς μητρικῆς των γλώσσης γεγραμμένας ἀνέκαθεν, καὶ ὅτε αἱ γλῶσσαί των ἦσαν ἐν σπαργάνοις, καὶ τὴν

μητρικήν των γλῶσσαν μεταχειρίζονται πάντοτε ὡς βάσιν τῶν σπουδῶν των.

Τῆς νῦν γραφομένης ἑλληνικῆς γλώσσης τὰ ὅρια περιέγραψε πολὺ σοφῶς ὁ κ. Φίλιππος Ἰωάννου εἰς δύο διατριβὰς αὐτοῦ ἐκδοθείσας ἐν τῷ ἐθνικῷ Ἡμερολογίῳ τοῦ 1863 ἔτους τοῦ Μαρίνου Βρετοῦ. Ἐκ τούτων δὲ νομίζω ὅτι πρὸς τὸ παρὸν εἶναι ἀρκετὰ νὰ διδάσκωνται ἐν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ τὰ ἑξῆς· 1) Πρότασις, λέξις, συλλαβή, γράμματα, τόνοι, πνεύματα, συναίρεσις, ἔκθλιψις· 2) τὰ μέρη τοῦ λόγου, αἱ τρεῖς κλίσεις, πλὴν τῆς δευτέρας Ἀττικῆς καὶ τοῦ δυϊκοῦ ἀριθμοῦ· 3) ἐπίθετα, παραθετικά, ἀριθμητικά, συμφωνία ἐπιθέτου μετ' οὐσιαστικοῦ· 4) ἀντωνυμίαι, ἐγκλιτικά· 5) ῥῆμα καὶ μετοχή, περιωρισμένα εἰς τοὺς τύπους τοὺς ὁποίους τώρα μεταχειριζόμεθα ἐν τῇ γραπτῇ γλώσσῃ, παραλειπομένου τοῦ δυϊκοῦ ἀριθμοῦ, τῆς εὐκτικῆς καὶ τῶν ἄλλων εἰσέτι ἀχρήστων, καὶ εἰσαγομένου τοῦ συνθέτου μέλλοντος, παρακειμένου καὶ ὑπερσυντελικοῦ, τῶν δὲ εἰς *μι* ῥημάτων, ὅσα τινὲς τῶν λογίων μεταχειρίζονται εἰς τὸ γράφειν, κατατασσομένων εἰς τὰ ἀνώμαλα· 6) χρῆσις τῶν ἀκλίτων μερῶν τοῦ λόγου· 7) πρότασις ἁπλῆ, πεπλατυσμένη, προσδιορισμοὶ τῶν μερῶν αὐτῆς, ἀντικείμενα, τροπὴ παθητικῆς συντάξεως εἰς ἐνεργητικὴν καὶ τἀνάπαλιν, μέσον ῥῆμα, σύνδεσις προτάσεων, τέλειος λόγος, χρῆσις τῆς Προστακτικῆς καὶ Ὑποτακτικῆς, τροπὴ τῆς δευτερευούσης προτάσεως εἰς παρενθετικὴν μετοχήν, γενικὴ ἀπόλυτος, στίξις· 8) κατασκευὴ λέξεων, ἤγουν παραγωγὴ καὶ σύνθεσις.

Ταῦτα πάντα πρέπει νὰ εἶναι ἐκτεθειμένα συντομώτατα καὶ ἁπλούστατα, ὥστε νὰ περιλαμβάνωνται εἰς ὄχι πλειότερα τῶν δύο τυπογραφικῶν φύλλων, καὶ νὰ δύναται ὁ μαθητὴς οὐ μόνον νὰ τὰ διέλθῃ ὅλα ἐν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐξασκηθῇ εἰς αὐτὰ πρακτικῶς.

Μαθόντες δὲ ταῦτα οἱ μαθηταὶ ἐν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ καθίστανται ἐπιτηδειότεροι εἰς τὸν πρακτικὸν βίον· ὅσοι δ' ἐξ αὐτῶν ἐπιθυμήσωσιν ἀνωτέραν ἐκπαίδευσιν, ὄντες ἤδη ἀρκετὰ ἐγκρατεῖς τῆς μητρικῆς των γλώσσης καὶ γνωρίζοντες τὸ μέγιστον μέρος τοῦ τυπικοῦ καὶ τῶν ἄλλων, τὰ ὁποῖα ἡ ἀρχαία ἔχει κοινὰ

μετὰ τῆς νέας, πολὺ εὐκολώτερα καὶ ταχύτερα μανθάνουσι καὶ τοὺς ὑπολοίπους τύπους τῆς ἀρχαίας καὶ τὴν πολυπλοκωτέραν σύνταξιν αὐτῆς, προχωροῦντες ἐκ τῶν γνωστῶν εἰς τὰ ἄγνωστα, καὶ συγκρίνοντες ταῦτα πρὸς ἐκεῖνα.

Ὅταν ὁ μαθητὴς διδαχθῇ ἐν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ τὰ προειρημένα μέρη τῆς ἑλληνικῆς γραμματικῆς καὶ ἐξασκηθῇ δεόντως εἰς αὐτὰ καθ' ἣν μέθοδον παρακατιόντες θέλομεν ἐξηγήσει, θέλει κατασταθῇ ἱκανὸς νὰ ἐννοῇ τὰ νῦν εἰς τὴν καθαρὰν γλῶσσαν ἡμῶν γραφόμενα βιβλία καὶ περιοδικὰ συγγράμματα καὶ ποιήματα. Τοῦτο δὲ νομίζω ὅτι εἶναι ἀρκετὸν καὶ δὲν πρέπει ν' ἀπαιτήσωμεν μεγαλείτερον βαθμὸν γνώσεως τῆς ἑλλ. γλώσσης παρὰ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου.

Τὸ ἱερὸν Εὐαγγέλιον καὶ τὰ ἄλλα ἐκκλησιαστικὰ βιβλία θέλει μὲν ἐννοεῖ ἀρκετὰ, θέλουσι δὲ διαφεύγει αὐτὸν μονολεκτικοί τινες τύποι ῥημάτων, καί τινες συντάξεις· ἀλλὰ τούτων τὴν τελειοτέραν γνῶσιν νομίζω ἀναγκαῖον ν' ἀπαιτήσωμεν παρὰ τοῦ ἑλληνικοῦ σχολείου.

Γ'.

Μεταβαίνομεν ἤδη εἰς τὴν τελευταίαν ἐρώτησιν, πῶς δύνανται νὰ διδαχθῶσι ταῦτα ταχύτερον καὶ τελειότερον.

Κατὰ τὸν διάσημον παιδαγωγὸν τῆς Πρωσσίας Δειστερβέγον τὴν μητρικὴν ἡμῶν γλῶσσαν μανθάνομεν ὄχι καθ' ὃν τρόπον καὶ τὰς ξένας. Διότι αἱ μὲν ξέναι γλῶσσαι εἶναι καὶ εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ παιδὸς πάντῃ ξέναι, εἶναι ἐκτὸς αὐτοῦ, τὴν δὲ μητρικήν του γλῶσσαν κατέχει ὁ παῖς ἀπὸ τῆς ἑπταετοῦς ἡλικίας, θηλάσας αὐτὴν τρόπον τινὰ μετὰ τοῦ μητρικοῦ γάλακτος. Διὰ τοῦτο δὲν πρέπει, οὐδὲ εἶναι δυνατὸν νὰ διδάσκηται αὕτη καθ' ἣν μέθοδον διδάσκονται ἐκεῖναι. Τὴν μὲν μητρικήν του γλῶσσαν μανθάνει ἕκαστος ἀμέσως μετὰ τῶν ἐποπτικῶν ἀντιλήψεων τῶν ἐξωτερικῶν φαινομένων καὶ τῶν ἐσωτερικῶν διαθέσεων· ὅθεν αὕτη εἶναι συνδεδεμένη οὕτω μετὰ τῶν αἰσθητικῶν τούτων ἀντιλήψεων, ὥστε αὗται μὲν τὰς λέξεις, αἱ δὲ λέξεις ταύτας ἀναπολοῦσιν ἀμέσως εἰς τὸν νοῦν του, ὡς πράγματα σχετικὰ καὶ ἀλληλένδετα. Ἐξ ἐναν-

τίας ὅταν τις ἀρχίζῃ νὰ διδάσκηται ξένην γλῶσσαν, ἑκάστη λέξις, ἣν μανθάνει, ἔχει πρὸς τὰ πράγματα καὶ τὰς ἰδέας σχέσιν ὄχι ἄμεσον ἀλλ' ἔμμεσον, διὰ τῶν λέξεων τῆς μητρικῆς του γλώσσης, αἱ ὁποῖαι σημαίνουσι ταῦτα. Εἰς μὲν τὰς ξένας γλώσσας ἑκάστη λέξις παρίσταται εἰς τὸν νοῦν κεχωρισμένη καὶ ὡς τοιαύτην πρέπει νὰ μανθάνωμεν αὐτήν, εἰς δὲ τὴν μητρικὴν ἡμῶν γλῶσσαν ὁ νοῦς συλλαμβάνει ἐνταὐτῷ τὸ ὅλον, ὁλόκληρον πρότασιν, ἐκφράζουσαν τελείαν ἔννοιαν, καὶ πᾶσα ὁμιλία ἐν αὐτῇ γίνεται διὰ συνεχοῦς ἐκφράσεως κρίσεων, ἐπομένως πάντοτε δι' ὁλοκλήρων προτάσεων. Τὴν μητρικήν του λοιπὸν γλῶσσαν πρέπει νὰ διδάσκωμεν τὸν παῖδα ὄχι ὡς ξένην, ἐπομένως ὄχι διὰ τῆς θεωρίας τῶν σχηματισμῶν αὐτῶν καθ' ἑαυτούς, οὐδὲ δι' ἀποστηθίσεως τύπων καὶ κανόνων γενικῶν, ἀλλὰ διὰ πρακτικῶν παραδειγμάτων, ἤγουν παρουσιάζοντες εἰς τὸν παῖδα ἐννοίας εὐκρινεῖς, καὶ ὅσον τὸ δυνατὸν αἰσθητὰς διὰ τῶν λέξεων καὶ τῶν τύπων, μὲ τοὺς ὁποίους θέλομεν νὰ ἐξοικειώσωμεν τὸν μαθητήν. Τοῦτο εἰς τὴν ἐν γένει διδασκαλίαν τῆς μητρικῆς γλώσσης εἶναι τὸ πρῶτον καὶ κυριώτατον, νὰ καθιστῶμεν δηλ. τὸν μαθητὴν ἐγκρατῆ τῶν λέξεων καὶ τύπων διὰ τῆς πρακτικῆς μεθόδου, παρουσιάζοντες αὐτὰ κατὰ πρῶτον ὄχι καθ' ἑαυτά, ἀλλ' ἐν τῷ ὀργανικῷ ὅλῳ μετὰ τῶν μὲ αὐτὰς συντεταγμένων λέξεων, ἤτοι ἐν προτάσει ἐκφραζούσῃ ἔννοιαν εὐκρινῆ, ἐπομένως μορφὴν καὶ ὕλην πάντοτε συνάμα. Τὸ πρῶτον λοιπὸν καὶ κυριώτατον εἶναι παντοχοῦ ἡ πρακτικὴ ἐξάσκησις, ὥστε νὰ ἐννοῇ τις τὰ διὰ τῶν τύπων ἐκφραζόμενα καὶ νὰ μεταχειρίζηται αὐτοὺς ὀρθῶς, ἤγουν καθὼς συνειθίζουσι νὰ λαλῶσι καὶ νὰ γράφωσιν οἱ εὐπαίδευτοι. Μετὰ δὲ τὴν ἄσκησιν ταύτην πρέπει νὰ προβιβασθῇ ὁ μαθητὴς εἰς τὴν θεωρίαν τῶν τύπων καὶ κανόνων.

Ἡ μέθοδος αὕτη, τὴν ὁποίαν συνιστᾷ ὁ Δειστερβέγος, εἶναι ἐξακολούθησις τῆς φυσικῆς πορείας, τὴν ὁποίαν βαδίζει ἡ μήτηρ κατὰ πρῶτον ἀναπτύσσουσα τὰς ψυχικὰς δυνάμεις τοῦ παιδός. Κατὰ τὴν μέθοδον ταύτην διδάσκοντες καὶ ἡμεῖς τοὺς μαθητὰς τῶν δημοτικῶν σχολείων τὴν μητρικήν των γλῶσσαν, πρέπει ν' ἀρχίζωμεν ἀπὸ τὴν ἁπλῆν πρότασιν, καὶ δι' ἀναλύσεως νὰ προ-

χωρῶμεν εἰς τὰς λέξεις τὰς συλλαβάς, τὰ γράμματα καὶ τὰ ἄλλα ἀναγνωστικὰ σημεῖα, ὡς ἐξηγεῖται ἐν τῇ κατὰ τὸ 1872 ὑπ' ἐμοῦ δαπάνῃ τοῦ πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλλ. γραμμάτων Συλλόγου ἐκδοθείσῃ γραμματικῇ τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσης. Ταῦτα δὲ πάντα πρέπει νὰ ἐφαρμόζωνται ἐπὶ κειμένου ἐπίτηδες γεγραμμένου πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, οἷον ὁ Γεροστάθης κτλ.

Ἐπειδὴ δὲ ὁ παῖς τοῦ δημοτικοῦ σχολείου ὢν πολὺ ἀρχάριος δὲν δύναται νὰ ἐννοήσῃ ἐντελῶς τοὺς γενικοὺς κανόνας καὶ τὰς θεωρίας, ὅλα τὰ τῆς γλώσσης ὅσα χρειάζεται νὰ μανθάνῃ καθ' ἑκάστην, πρέπει νὰ παρουσιάζωμεν εἰς αὐτὸν δι' ἁρμοδίων παραδειγμάτων ὑπὸ μορφὴν θεμάτων ἢ γυμνασμάτων, καὶ νὰ ὁδηγῶμεν τὸν μαθητὴν πῶς νὰ μεταβάλλῃ τὸν λόγον τρέπων λέξιν τινὰ κατ' ἀριθμὸν ἢ γένος, κατὰ χρόνον ἢ πρόσωπον, ἢ συμπληρῶν αὐτὸν διά τινος προσδιορισμοῦ, καὶ ν' ἀντιγράφῃ αὐτὰ καθαρῶς καὶ ὀρθῶς ἐν τετραδίῳ ἔχοντι σχῆμα ὡρισμένον ὑπὸ τοῦ διδασκάλου. Τοιαῦτα γυμνάσματα πάμπολλα ὑπάρχουσιν ἐν τῇ προρρηθείσῃ γραμματικῇ. Εἰς τοιαῦτα γυμνάσματα ἐνασχολούμενος ὁ ἀρχάριος μαθητὴς ἀποκτᾷ πρακτικῶς τὴν ἕξιν τοῦ ὀρθῶς λαλεῖν καὶ γράφειν καὶ συνάμα ἀναπτύσσει τὰς διανοητικὰς καὶ ἠθικὰς αὐτοῦ δυνάμεις, αὐξάνει τὸν μικρὸν θησαυρὸν τῶν λέξεων, τὰς ὁποίας ἔχει ἐναποτεταμιευμένας εἰς τὴν μνήμην του, μανθάνων καὶ ἄλλας λέξεις μετὰ τῆς ὀρθογραφίας των, καὶ καθίσταται ἐγκρατὴς τῶν γραμματικῶν τύπων καὶ τῆς χρήσεως αὐτῶν βλέπων ἐμπράκτως πρὸς τί συντελεῖ ἕκαστος αὐτῶν εἰς τὸ ὀργανικὸν ὅλον, τὴν πρότασιν.

Ἀντιγράφων δὲ πιστῶς τὰ γυμνάσματα ταῦτα, γίνεται ἐγκρατὴς καὶ τῆς ὀρθογραφίας. Διότι τὴν ὀρθογραφίαν μανθάνει ὁ ἀρχάριος παῖς ὄχι διδασκόμενος ξηροὺς κανόνας καὶ ἀποστηθίζων αὐτούς, ἀλλὰ βλέπων μετὰ προσοχῆς τὰ ὑπ' ἄλλων ὀρθῶς γεγραμμένα καὶ δι' ἀντιγραφῆς ἀπομιμούμενος αὐτά· διότι οὕτω μόνον κατορθώνει νὰ γνωρίσῃ τὰς λέξεις καὶ νὰ ἐντυπώσῃ εἰς τὸν νοῦν του τὴν φυσιογνωμίαν τρόπον τινὰ μιᾶς ἑκάστης. Εἶναι δ' ἐκ τῆς πείρας ἐπιβεβαιωμένον ὅτι ἐκεῖνοι τῶν μαθητῶν προοδεύουσι πλειότερον εἰς τὴν γλῶσσαν, οἵτινες ἀντιγράφουσι πλειό-

τέρα κατὰ τὰ πρῶτα μάλιστα τῆς μαθητείας των ἔτη. Εἰς τὰ γυμνάσματα ταῦτα, ἐὰν προπαρασκευάζωνται οἱ μαθηταὶ δεόντως, θέλουσι κάμνει ὀλίγιστα σφάλματα, καὶ ἐπομένως εὐκολώτατα καὶ ταχύτατα δύνανται ταῦτα νὰ ἐπιθεωρῶνται ὑπὸ τοῦ διδασκάλου.

Ἡ δὲ καθ' ὑπαγόρευσιν γραφὴ δύναται μὲν νὰ χρησιμεύσῃ ὡς μέσον ἵνα γνωρίσωμεν τὸν βαθμὸν τῆς προόδου τῶν μαθητῶν εἰς τὴν ὀρθογραφίαν, οὐδόλως ὅμως συντελεῖ εἰς τὴν μάθησιν αὐτῆς, καὶ μάλιστα ἡ καθ' ὑπαγόρευσιν γραφὴ ἡ ὁποία συνήθως γίνεται εἰς τὰ ἡμέτερα σχολεῖα, ἄνευ τινὸς συστήματος καὶ τάξεως, ἀλλ' ἐκ τοῦ τυχόντος βιβλίου· διότι οἱ ἀρχάριοι γράφοντες ἐξ ἀκοῆς τὰ ὑπαγορευόμενα κάμνουσι κατὰ φυσικὸν λόγον πολλὰς ἀνορθογραφίας καὶ ἄλλα σφάλματα, καὶ ἐπαναλαμβάνοντες τὰς ἀνορθογράφους λέξεις, τὰς ἐντυποῦσιν εἰς τὸν νοῦν των ὑπὸ τὴν ἐσφαλμένην ταύτην μορφὴν τόσον βαθέως, ὥστε ὁ διδάσκαλος ἔπειτα ἂν καὶ δαπανᾷ πολὺν χρόνον καὶ κόπον διορθώνων τὰ σφάλματα ἑνὸς ἑκάστου, ὀλίγον συντελεῖ νὰ ἐξαλείψῃ ἀπὸ τὸν νοῦν των τὰς ὅσας ἔλαβον κακὰς ἐντυπώσεις· διότι συνήθως οἱ μαθηταὶ σπανίως ἢ ἀμελῶς ἐπιθεωροῦσι τὰ ἐπιδιορθωθέντα ἔγγραφά των. Εἷς τινας δὲ μαθητὰς ῥιζοῦται τόσον βαθέως ἡ κακὴ αὕτη ἕξις τοῦ ἀνορθογραφεῖν, ὥστε πᾶσα τοῦ διδασκάλου προσπάθεια δὲν ἐξαρκεῖ νὰ τὴν διορθώσῃ καὶ μένουσι διὰ βίου ἀνορθόγραφοι.

Οὕτω παρασκευασθέντες οἱ παῖδες ἐν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ εἰς τὴν μητρικὴν των γλῶσσαν καθίστανται ἱκανοὶ νὰ ἐπιδώσωσιν εἰς πᾶν βιωτικὸν ἐπιτήδευμα. Ὅσοι δὲ ἐξ αὐτῶν μεταβῶσιν εἰς τὸ ἑλλ. σχολεῖον, ὡς νοητικῶς ἀνεπτυγμένοι καὶ γνωρίζοντες ἱκανῶς τὴν μητρικήν των γλῶσσαν, θέλουσι ταχύτερον καὶ εὐκολώτερον προοδεύει, οὐ μόνον εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικήν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ ἄλλα μαθήματα τοῦ ἑλλ. σχολείου.

ΓΕΩΡΓ. ΓΕΡΑΚΗΣ.

Α'.

Ἥρωι ἰατρῶι
Εὐκλῆς Εὐνόμου
Κεφαλῆθεν
ἀνέθηκεν.

θ ε ο (ἱ.

Ἐπὶ Θρασυφῶντος ἄρχοντος (ἐπὶ τῆς Πανδιονίδος ἕκτης πρυτανείας, ἧι (.....
του Παιανιεὺς ἐγραμμάτε(υεν ἐπὶ τὰ ψηφίσματα, Μαιμακτηριῶνος (.....
ἕκτει καὶ δεκάτει τῆς πρυτ(ανείας, ἐκκλησία κυρία ἐν τῶι θεάτ(ρ)ωι· τ(ῶν προέδρων ἐπεψήφιζεν Κλεόμαχος Λα.....
σιος καὶ συμπρόεδροι·
ἔδοξεν τεῖ βουλ(εῖ·
Ἐμπεδίων Εὐμήλου Εὐων(υμεὺς εἶπεν· ὑπὲρ ὧν τὴν πρόσοδον πε(ποίηται ὁ ἱερεὺς τοῦ ἥρωος τοῦ ἰατροῦ Οιο(.... ὅπως ἂν ἐκ τῶν τύπων τῶν ἀνακει(μένων ἐν τῶι ἱερῶι καὶ τοῦ ἀργυρίου κατασ(κευασθῆι ἀνάθημα τῶι θεῶι Ωἰνοχόη (.;.
ἀγα)θεῖ τύχει· δεδόχ(θαι τεῖ βουλεῖ, τοὺς λαχ)όντας προεδ(ρεύειν εἰς τὴν ἐπιοῦσαν ἐκκ)λησίαν χρημα(τίσαι περὶ τούτων, γνώμην) δὲ ξυμβάλλεσ(θαι τῆς βουλῆς εἰς τὸν δῆμον), ὅτι δοκεῖ τ(εῖ βουλεῖ, ἐλέσθαι τὸν δῆ)μον (δύ)ο μὲ(ν ἄνδρας ἐξ Ἀρευπαγιτῶν, τ)ρεῖς δὲ ἐξ ἑαυτῶ(ν, οἵτινες μετά τε τοῦ ἰ)ερέως καὶ τοῦ στρατηγο(ῦ τοῦ ἐπὶ τὴν π)αρασκευὴν καὶ τοῦ ἀρχιτέκτονο(ς) τοῦ (ἐπὶ τὰ) ἱερὰ καθελόντες τοὺς τύπους καὶ εἴτι ἄ)λλο ἐστὶν ἀργυροῦν ἢ χρυσοῦν καὶ τὸ ἀ)ργύριον τὸ ἀνακείμενον στήσαντε(ς κ)ατασκευάσουσι τῶι θεῶι ἀνάθημα ὡς ἂν δύνωνται κάλλιστον καὶ ἀναθήσουσιν ἐπιγράψαντες· ἡ βουλὴ ἡ ἐπὶ Θρασυφῶ(ντ)ος ἄρχοντος ἀπὸ τῶν ἀναθημάτων Ἥρω(ι ἰατρῶι· ἀναγραψάτωσαν δὲ οἱ αἱρεθέν-

τες τὰ ὀνόματα τῶν ἀνατεθηκότων ἐν
τῶι ἱερῶι καὶ σταθμὸν εἰς στήλην λιθί-
40 νην καὶ στησάτωσαν ἐν τῶι ἱερῶι, ἃ δὲ ἂν
οἰκονομήσωσιν, λόγον καταβαλέσθαι αὐ-
τούς· ἐλέσθαι δὲ καὶ δημόσιον τὸν ἀντι-
γραψόμενον, ὅπως ἂν τούτων γενομένων
ἔχει καλῶς καὶ εὐσεβῶς τεῖ βουλεῖ καὶ τῶ(ι
45 δήμωι τὰ πρὸς τοὺς θεούς· θῦσαι δὲ τῶι θε-
ῶι ἀρεστήριον ἀπὸ πεντεκαίδεκα δρα-
χμῶν. Ἐπὶ τὴν κατασκευὴν τῆς οἰνο-
χόης τῶι ἥρωι τῶι ἰατρῶι ἐξ Ἀθηναίων ἁ-
πάντων κεχειροτόνηνται· Γλαυκέτης Κη-
50 φ)ισιεύς· Σωγένης Ἰκαριεύς· Κόνων Ἀλω-
πεκῆθεν· ἐξ Ἀρεοπαγιτῶν· Θέογνις Κυδ(α-
θηναιεύς· Χάρης Ἀφιδναῖος· δημόσιο(ς
κε(χει)ροτόνηται Δημήτριος.

Ἐ)ν τ(ῶ)ι τοῦ ἥρωος τοῦ ἰατροῦ τὰ καθαιρεθέντα
55 εἰς τὸ ἀνάθημα· ἀργυρᾶ· τέτραχμον ὃ ἀνέ-
θηκεν Καλλίστρατος· τύπον ὃν ἀνέθηκε Λα-
μίδιον· τύπον ὃν ἀνέθηκεν Ζωΐ(λ)ος ὑπὲρ τοῦ
παιδίου· τύπον ὃν ἀνέθηκεν Καλλίστιον·
τύπον ὃν ἀνέθηκεν Λαμίδιον· τύπον ὃν ἀνέθη-
60 κεν Ἀσφαλίων· τύπον ὃν ἀνέθηκεν Νικοκλῆ(ς·
τύπον ὃν ἀνέθηκεν Καλλίστιον· τύπον ὃν ἀνέ-
θηκε Φιλιστίς· τύπον καὶ ἀσπίδιον ὃ ἀνέθη-
κεν Εὔθιον· τύπον ὃν ἀνέθηκεν Ζωΐλος· μηρο(ὺς
δύο οὓς ἀνέθηκεν Ξενοκλῆς· τύπον ὃν ἀνέθη-
65 κεν Εὔκλεια· τύπον ὃν ἀνέθηκεν Ὀλυμπίς·
τύπον ὃν ἀνέθηκε Καλλίστιον· ὀφθαλμοὺς
οὓς ἀνέθηκεν Κτήσων· τύπον ὃν ἀνέθηκε Καλλί(σ-
τιον· δραχμαὶ ἕξ. . Ε Τ. α....ἀνεπίγραφον·
τύπον ὃν ἀνέθηκεν Κ(αλλ)ί(σ)τ(ι)ον· μηροὺς οὓς ἀ-
70 ν)έθηκεν Σπινθήρ· τύπον ὃν ἀνέθηκε Π[ατροκλ]·
ὀφθ)αλμοὺς οὓς ἀνέθηκε Λαμίδιον· ὀφθαλμοὺς
οὓς) ἀνέθηκε Φιλοστράτη· ἀκροστόλιον ὃ ἀν(έ-
θηκ)ε Θεό(δ)οτος· τύπον ὃν ἀνέθηκε Σόφον· στῆ-
θος) ὃ ἀνέθηκε Πύρων· τύπον ὃν ἀνέθηκε Μοσχ..
75 ὑπ)ὲρ Καλλιστράτης καὶ Καλλίππου· τύπον ὃν (ἀ-
νέθηκεν Καλλίστιον· τύπον ὃν ἀνέθηκεν

Καλλίστιον· τύπον ὃν ἀνέθηκεν Καλλίστι(ον· τύπον ἀνέθηκε Καλλί(σ)τιον· χεὶρ ἣν ἀνέθη(κε Νικοστράτη· τυπία δύο ἀνέθηκεν Εὐκλῆς.

'Αργυρίου δραχμὰς ΔΠΗΗΗ· τύπων ὁλκὴ ΗΔΠΗ φιάλη ὁλκή Η· κεφάλαιον ΗΗΔΔΔΗΗΗ· ἀπὸ τούτου ἀρεστήριον κατὰ τὸ ψήφισμα ΔΠ· καὶ συνχωνευθέντων τῶν τυπίων καὶ τῆς φιάλης ἀπουσία ΔΗΗ· καὶ εἰς ἀναγραφὴν τῆς στήλης ΠΗΗΗΙΙΙ· ἔργαστρα (*) τῆς οἰνοχόης ΔΗΗ· ἡ οἰνοχόη ἄγει ΗΠΔΔΔΗΗΗΙΙΙ· κεφάλαιον ΗΗΔΔΔΗΗ· λοιπὸν ΗΗ· τοῦτο κατασκευασάμενοι ἀναθήσομεν τύπον.

Β'.

. . . . . .
. . Ο . . . . . .
. . Ι Ι ς ζ ω . . . . . Δ; . . . . Ν; . (ἐπειδὴ πρόσ)οδον ποιη(σ)άμενος πρὸς τὴν βουλ(ὴν ὁ ἱερεὺς τοῦ ἥρωος (το)ῦ ἰατροῦ τοῦ ἐν ἄστει Διον(ύσιος 'Α-πολλωνίου (Κηφι)σιεὺς [κενὸς τόπος] ἐ)μφανίζε(ι) ὑπάρχειν τῶι θεῶι κανοῦν κα(ὶ) οἰν(οχ(ό)ην κα(ὶ π)οτήρια δύο καὶ λιβανωτίδα καὶ (φιάλην) καὶ τ(αῦτ)α γεγονέναι ἄχρηστα διὰ τὸν χρό(νον κ)αὶ διὰ (τ)αῦτα παρακαλεῖ τὴμ βουλὴν ἑλέσ(θαι ἐ)ξ ἑαυτῆς τρεῖς ἄνδρας, ὁμοίως δὲ καὶ δημ(όσιο)ν τ(ὸν λ)ειτουργήσοντα αὐτοῖς, οἵτινες μ(ετὰ) το(ῦ ἱερ)έως καὶ τοῦ ἐπὶ τὴν παρασκευὴ(ν στρατηγοῦ) καὶ τοῦ ἀρχιτέκτονος τοῦ ἐπὶ τὰ ἱερὰ μετακατ)ασκευΩσιν τῶι θεῶι κανοῦν κα(ὶ οἰνοχόην κ)αὶ ποτήρια δύο καὶ λιβανωτίδα καὶ φιάλην,.;. κα)θελόντες καὶ τὰ ἀνακείμενα τυ(πία ἐν τῶι ἱ)ερῶι, ἃ καὶ ἐπιγράψαντες ἀναθήσ(ουσιν τῶι θ)εῶι· ἀγαθεῖ τύχει, δεδόχθαι τεῖ β(ουλεῖ χειρο)τονῆσαι τὴμ βουλ(ὴ)ν ἐξ ἑαυτ(ῆς ἄνδρας τρ)Ες, ὁμοίως δὲ καὶ δημόσιον, οἵτιν(ες μετά)τε τοῦ ἱερέως καὶ τοῦ στρατηγοῦ τοῦ ἐ)πὶ τὴν παρασκευὴν καὶ τοῦ ἀρχιτ(έκτο)νος τοῦ ἐπὶ τὰ ἱερὰ ποιήσονται (τὴν μετακατασκευὴν τῶν προειρημένω(ν καὶ

(*) Ἡ λέξις ἀνεγνώσθη ἤδη ἐν τῇ ὑπ' ἀρ. 857 ἐπιγρ. τῆς Συλλογῆς τοῦ Α. Ῥαγκαβῆ, ἔνθα ὅμως ὄχι τόσον σαφὴς ἡ σημασία της ὅσον ἐδῶ.

κατ)αβαλοῦνται λόγον εἰς τὸ μητρῷ(ον
ὧ)ν ἂν οἰκονομήσωσιν, ἀναγράψου(σι
δὲ) καὶ εἰς τὸ ἱερὸν τὰ μετακατα(σκευ-
ασθ)έντα καὶ καθαιρεθέντα· ἵνα το(ύτων
συν)τελουμένων, εὐσεβῶς ἔχηι (τῆι τε
βου)λῆι καὶ τῶι δήμωι τὰ πρὸς τοὺ(ς
θε)ούς.

Μετακατασκευάσοντες οἵδε
κε)χειροτόνηνται· Διονύσιος Παλληνεύς,
Εὔ)μαχος ἐκ Κολωνοῦ,
Κ)αλλιφῶν Παμβωτάδης, δῆμόσιος Σώταιρος,
στ)ρατηγὸς ἐπὶ τὴν παρασκευὴν
Στ ;)ράτων Ἐκάληθεν.
Τ)άδε μετακατεσκευάσθη·
πο)τήριον οὗ ὀλκὴ ₱ Δ
ἕτερον) ποτήριον οὗ ὀλκὴ ₱ Δ
φι)άλη (ἧ)ς ὀλκὴ—λιβανωτὶς ἧς ὀλκὴ—
κανο)οῦν οὗ ὀλκὴ ΗΗΗΗ
οἰ)νοχόη ἧς ὀλκὴ ΗΔΔ

Ἐπὶ ἱερέως Διονυσίου τοῦ Ἀπολλωνίου
Κηφισιέως,
ζακορεύοντος Ζωβίου Μιλησίου.

[μένει ἔτι κάτω τόπος κενὸς πολύς.]

Τὰ ἀνωτέρω δύο ἀξιόλογα ψηφίσματα, ἐκδοθέντα ἤδη, ἀλλὰ σπουδαστικῶς καὶ ἕνεκα τούτου πολὺ ἀτελῶς καὶ ἡμαρτημένως τὸν παρελθόντα Ἀπρίλιον ἐν Γερμανίᾳ ὑπὸ G. Hirschfeld (ἐν τῷ περιοδικῷ συγγράμματι τοῦ Βερολίνου τῷ καλουμένῳ Hermes, ἐν τόμου 8ου σελ. 350 κ. ἑ.) ἐκδίδομεν καὶ ἡμεῖς σήμερον, ἀντιγράψαντές τα ἐξ αὐτῶν τῶν λιθίνων στηλῶν. Εὑρέθησαν αὗται ἐν Ἀθήναις, ὄχι, ὡς ἐν τῷ Hermes λέγεται, ἐν ὁδῷ Ἀδριανοῦ, ἀλλ' ἐν ὁδῷ Ἀθηνᾶς, καταντικρὺ περίπου τοῦ ποτὲ ἐκκλησιδίου τῆς ἁγ. Μαύρας, ἐν τῇ σκαφῇ τῶν θεμελίων τῆς οἰκίας Θεοφάνους Σαΐτα (ἴδε τὰς πληροφορίας τοῦ Π. Εὐστρατιάδου ἐν Ἐφημ. Ἀρχαιολ. περ. Β'. τεύχ. ιζ'. σελ. 490) καὶ ἠγοράσθησαν ὕστερον παρὰ τῆς Ἑλ. κυβερνήσεως, κεῖνται δὲ νῦν ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, τοῦ κατὰ τὴν ὁδὸν Πατησίων. Καὶ ἡ μὲν προτέρα τῶν στηλῶν εἶναι λίθου Ὑμηττείου καὶ ἀποτελεῖται νῦν ἐκ τριῶν

τεμαχίων εἰς ἃ ποτε ἐθραύσθη, τὸ δὲ σχῆμά της ἄνω εἶναι ὁποῖον τὸ ἀπέδωκεν ὁ Hirschfeld, ὅμοιον πρὸς τὸ τῆς στήλης τῆς Νικαρέτης ἐκ Πηλήκων, τῆς ἐν Ἀκροπόλει, ἐν δεξιᾷ τοῦ ἀπὸ τῶν Προπυλαίων ἀναβαίνοντος, πρὸς τῇ ὀρθοτόμῳ ἐκεῖ πέτρᾳ· ἡ δὲ ἄλλη εἶναι λίθου Πεντελησίου, κολοβὴ ὅλως τὰ ἄνω.—Ἡ προτέρα τῶν στηλῶν εἶναι τῶν Μακεδονικῶν χρόνων, καθὼς δηλοῦται ἐκ τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων της, καὶ ὄχι πολὺ μεταγενεστέρα τῆς 122 Ὀλυμπιάδος, ἤτοι τῶν ἐτῶν τῶν μετὰ τὰ 292 π. Χρ., ὅτε ἐκλείπει ἡ σειρὰ τῶν Ἀθήνησιν ἀρχόντων, ὅθεν καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Θρασυφῶντος ἄρχοντος νῦν πρῶτον ἐμφανίζεται. Ἡ δευτέρα στήλη φαίνεται ἀνήκουσα εἰς τοὺς πρὸ Χριστοῦ ἔτι Ῥωμαϊκοὺς χρόνους. Ὅτι δὲ ἡ ὑπόθεσις ἀμφοτέρων τῶν ψηφισμάτων εἶναι ὁμοία τις καὶ εἰς τὰ σκεύη ἱεροῦ ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ θεοῦ ἀναφέρεται, δηλ. τοῦ ἥρωος τοῦ ἰατροῦ, τοῦ καὶ ἐκ τῶν παλαιῶν συγγραμμάτων γνωστοῦ, (λ. χ. Δημοσθ. π. τ. παραπρεσβ. 249.) εἶδαν ἤδη οἱ ἀναγνῶσται. Ὁμοία ὑπόθεσις εἶναι ἡ τοῦ ἐκ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀμφιαράου ἐν Ὠρωπῷ ψηφίσματος, τοῦ τυπωθέντος ἐν C. I. Gr. ἀρ. 1570. Ἀλλ' ἐκεῖνο ἔχει λεπτομερείας πολλὰς καὶ θαυμαστὴν ἀκρίβειαν περὶ πάντα, ταῦτα δὲ εἶναι πολὺ ἁπλούστερα, μάλιστα τὸ δεύτερον.

Ἀναγνώτω δὲ ὁ περίεργος καὶ τὰ παρὰ Δημοσθένει ἐν τῷ κατὰ Ἀνδροτίωνος ἀπὸ § 69 κ. ἑξ. (=κατὰ Τιμάρχου ἀπὸ § 117 κ. ἑξ.), ἵνα ἴδῃ πῶς ὑπὸ τῶν πολιτικῶν ἐπεκρίνοντο ὅσοι ἀτελῶς ὥριζον ἐν τοῖς ψηφίσμασι τὰ περὶ μετακατασκευῆς ἀναθημάτων.

Σημειώσεις ἄλλας περὶ μήκους τῶν στίχων καὶ περὶ τῶν ἡμετέρων συμπληρώσεων, ἐν πολλοῖς διαφερουσῶν τῶν τοῦ Hirschfeld, ὡς καὶ ἑρμηνευτικὰς τῶν καθ' ἕκαστα τοῦ κειμένου δὲν εὐκαιροῦμεν νὰ γράψωμεν, εἰ καὶ ἠθέλομεν νὰ ἐνδιατρίψωμεν περί τινα. Μόνον δὲ ἐφελκύομεν τὴν προσοχὴν τῶν ἀναγνωστῶν εἰς τὸ ὅτι πλεονάκις ἐν ἀμφοτέροις τοῖς ψηφίσμασι καλεῖται τῷ προσηγορικῷ θεὸς ὁ ἄλλως κυριωνυμούμενος ἥρως ἰατρὸς, ὅπερ φανερώνει, πῶς οἱ παλαιοὶ δὲν διέστελλον ἀκριβῶς τοὺς δογματικοὺς τῆς θεολογίας των ὅρους, καὶ ἔκαμναν ἴσως καλά· ὅθεν καὶ δὲν ἔσχον ποτὲ θρησκευτικοὺς πολέμους κατὰ τὴν ἀκριβῆ σημασίαν

τῆς λέξεως. Ἔτι δὲ θέλομεν νὰ ἐξάρωμεν τὸ ἀφελὲς καὶ ἠθικὸν τῆς τελευταίας περὶ τοῦ λοιποῦ φράσεως τοῦ ά. ψηφίσματος. Ἐκεῖνα τὰ «τοῦτο κατασκευασάμενοι ἀναθήσομεν τύπον» εἶναι τῷ ὄντι délicieux, ὡς ἤθελεν εἰπεῖ Γάλλος ἀνήρ.

ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΕΚ ΤΩΝ ΑΝΑΣΚΑΦΩΝ ΔΙΠΥΛΟΥ.

Αἱ περὶ τὸ Ἀθήνησι Δίπυλον ἀνασκαφαὶ τῆς ἀρχαιολογικῆς ἡμῶν ἑταιρίας, προβαίνουσαι ἀδιαλείπτως κατὰ τὰ γνωστὰ εἰς τοὺς ἐνταῦθα κατοίκους δύο μεταπύργια πυλαῖα ἀνοίγματα καὶ ἐνδοτέρω αὐτῶν, ἀναδεικνύουσι καθ' ἑκάστην εἰς τὸ φῶς μεγαλολίθους τοίχους καὶ τοίχων θεμελίους χωροῦντας πρὸς ἀνατολὰς μάλιστα, ἀλλὰ καὶ πρὸς διαφόρους ἄλλας διευθύνσεις, καὶ τόσον πολλούς, ὥστε πολλάκις ἤδη εἷς τῶν ἡμετέρων ἀπορίᾳ δικαίᾳ συνεχόμενος εἶπεν ἐπιπαρῳδῶν ἕνα ἀρχαῖον στίχον, τὸν περὶ Πύλου, τάδε·

Ἔστι τοῖχος πρὸ τοίχοιο· τοῖχός γέ μέν ἐστι καὶ ἄλλος.

Ἀλλὰ ταῦτα μὲν θὰ διασαφήσει, ὡς εἶναι ἐλπιζόμενον, ὁ μέλλων χρόνος καὶ αἱ προβαίνουσαι ὁσημέραι ἀνασκαφαί, ὅταν μάλιστα ἐκλείψωσι τὰ τρία ἐκεῖ μεγάλα ἐμπόδια, οἱ σωλῆνες τοῦ φωταερίου καὶ ὁ ἀγωγὸς τοῦ ὕδατος τῆς ἁγίας Τριάδος καὶ ὁ πολὺ αἴσχιστος ὀχετὸς τῶν ἀκαθάρτων τῆς πόλεως ὑδάτων. Ἡμεῖς δὲ σήμερον λέγομεν, ὅτι ἐν τῷ νοτιωτέρῳ ἐκ τῶν εἰρημένων δύο πυλαίων ἀνοιγμάτων ἀφοῦ πρὸ τριῶν μηνῶν ἤρχισεν ἐκεῖ ἡ ἀνερεύνησις μιᾶς παλαιᾶς ὑπονόμου, χωρούσης ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολὰς καὶ ἐκτισμένης κακῶς μὲ διαφόρους λίθους καὶ μάρμαρα ἐξ ἀρχαιοτέρων κτιρίων ληφθέντα, ἀνεσύρθησαν ἐκ τῶν τοίχων αὐτῆς πολλὰ λίθου λευκοῦ γλυπτὰ τεμάχια, πρὸ πάντων δὲ μέρη σαρκοφάγων δύο τριῶν μὲ μυθολογικὰς παραστάσεις, ἔτι ἐπιγραφαὶ ἐπιτύμβιαι ἄλλαι τε τοῦ κοινοτέρου εἴδους καὶ μία περιεργοτέρα, οὖσα κεχαραγμένη ἐπὶ ἐπιστυλίου μακροῦ καὶ λέγουσα γράμμασι τῶν μετὰ Χριστὸν Ῥωμαϊκῶν χρόνων τάδε·

Ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος ἐτείμησε Τιβ. Κλαύδιον Ἀττικὸν Ἡρώδην τὸν ἀρχιερέα καὶ ἀγωνοθέτην τῶν Παναθηναίων τῶν μεγάλων καὶ τὸν ἀγωνοθέτην τῶν Καισαρείων τῶν ἐν Ῥώμῃ καὶ τὸν ἀγωνοθέτην τῶν Καισαρείων τῶν ἐν Νεαπόλει καὶ τὸν ἀγωνοθέτην τῶν Καισαρείων τῶν ἐν Ἀντιοχείᾳ καὶ τὸν ἀγωνοθέτην τῶν Καισαρείων τῶν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ τὸν ἀγωνοθέτην τῶν Καισαρείων τῶν ἐν Ἀθήναις καὶ τὸν ἀγωνοθέτην τῶν Καισαρείων τῶν ἐν Ἐφέσῳ καὶ τὸν ἀγωνοθέτην τῶν Καισαρείων τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις καὶ τὸν ἀγωνοθέτην τῶν Καισαρείων τῶν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τῆς Τρωάδος

Τὸ ἐφ' οὗ ἡ ἐπιγραφὴ μνημεῖον πρέπει νὰ ἦτο πολὺ μέγα, ἔχον ἴσως καὶ κίονας, διότι εὑρέθησαν πλησίον ῥαβδωτοὶ κίονες καὶ ἐπιστύλια καὶ γεῖσα οὐκ ὀλίγα. Εἶτα δὲ χωρούσης τῆς ἀνασκαφῆς πλειότερον πρὸς ἀνατολὰς, ἀνεφάνη ἡ ὑπόνομος γενναιοτέρα μὲ σωζομένην ἀρχὴν καμάρας στερεωτάτης λίθοις πωρίνοις κανονικοῖς καὶ μὲ στρῶσιν τοῦ κάτω ἐδάφους ἐπιμελῆ, καὶ ταῦτα μὲν οὕτω ἐπὶ μέτρα περίπου 10, ἔπειτα δὲ ἐπὶ κατεστραμμένης τὸ πλεῖστον τῆς ὑπονόμου ἐφάνη ὑψουμένη γέφυρά τις μετρίου πλάτους, τὸ μὲν ὅλον ἐκτισμένη οὖσα πλίνθοις ὀπτοῦ κεράμου, ἔχουσα δὲ τὸ πρὸς δυσμὰς πρόσωπόν της ἀποτελούμενον ἐξ ἑνὸς ὑπερμεγέθους μαρμάρου λευκοῦ, ἡμικυκλίου σχήματος, ὅπερ φαίνεται νῦν ὡς ἀψὶς, ἦτο δὲ στρογγύλου ποτὲ μεγάλου μνημείου βάσις. Τοῦτο δὲ τὸ ἡμικύκλιον μάρμαρον κακῶς ὂν ἱδρυμένον στηρίζουσι κατὰ τὸ ἄνοιγμα δύο ὀρθὰ μάρμαρα, τὸ μὲν Ὑμήττειον, τὸ δὲ Πεντελήσιον καὶ διὰ τούτων ἀποφράσσεται οἷον διὰ θύρας καὶ παραθυρίου τὸ πρὸς δυσμὰς πρόσωπον τῆς γεφύρας. Τούτων τῶν ὀρθῶν μαρμάρων τὸ μὲν Ὑμήττειον ἐγνώσθη ἐσχάτως ὅτι ἦτό ποτε ἐπιστύλιον δωρικοῦ τινος κτίσματος (μνημείου τιμητικοῦ) σῶζον μόλις καὶ δυσδιακρίτως τὸν κανόνα του καὶ τοὺς σταλαγμούς, τοὺς τῷ δωρίῳ κόσμῳ συνήθεις, καὶ προσέτι ἔχει ἐν σειρᾷ στεφάνους γλυπτοὺς δεκατρεῖς, ἐν οἷς πᾶσιν ἦσάν ποτε γράμματα· ἀλλὰ τὰ μὲν τῶν ἀνωτέρω στεφάνων (ὡς νῦν ἵδρυται τὸ μάρμαρον) δὲν ἐσώθησαν, διότι αὐλακά τινα κατὰ μεσῆς τοῦ μαρμάρου εἶχον σκάψει οἱ καταχρησάμενοί ποτε αὐτῷ εἰς τῆς γεφύρας τὴν στήριξιν, τὰ δὲ κατωτέρω, ἤτοι τὰ ἀπὸ τοῦ 9ου καὶ ἑξῆς στεφάνων, λέγουσι τάδε·

ὁ δῆμος ὁ Ἀθηναίων στρατηγήσαντα.	ὁ δῆμος ὁ Ἀθηναίων γυμνασιαρχήσαντα.	Ἀθηναίων ὁ δῆμος ὁ ἐν Ἴμβρωι εἰκόνι χαλκεῖ.	Ἀθηναίων ὁ δῆμος ὁ ἐν Σαλαμῖνι εἰκόνι χαλκεῖ.	(Ἀθη)ναίων (οἱ ἱ)ππεῖς (εἰκόν)ι χαλκεῖ.

Κατ' ἀμφότερα τὰ ἄκρα εἶναι κολοβὸν τὸ μακρὸν τοῦτο ἐπιστύλιον. Σχῆμα γραμμάτων τὸ τῶν Μακεδονικῶν χρόνων. Τίς δὲ ὁ τιμηθεὶς ἀνήρ, ἄδηλον. Μίαν σιγμὴν ἐκλίναμεν νὰ εἰκάσωμεν, ὅτι ἴσως εἶναι Ναυσικλῆς, ὁ ἐν τῷ περὶ τοῦ στεφάνου λόγῳ τοῦ Δημοσθένους

(§ 114. 115) μνημονευόμενος, διότι ἐκεῖ μὲν (ἰδίως ἐν τῷ νοθευομένῳ ψηφίσματι) λέγεται, ὅτι στρατηγῶν ἐμισθοδότησεν ἐξ ἰδίων τοὺς ἐν Ἴμβρῳ ὁπλίτας Ἀθηναίων οἵτινες ἐβοήθουν τοῖς κατοικοῦσι τὴν νῆσον Ἀθηναίοις καὶ ὡς μὴ εἰσπράξας ὕστερον τὸ ποσὸν παρὰ τοῦ δήμου, ἐστεφανώθη, ἐδῶ δὲ ἐπὶ τοῦ λίθου ἀναφέρεται ὁ ἐν Ἴμβρῳ Ἀθηναίων δῆμος ὡς στεφανώσας τὸν ἄγνωστον ἡμῖν ἄνδρα, τὸν καὶ στρατηγήσαντα καὶ γυμνασιαρχήσαντα κτλ. Ἀλλ' ὕστερον δὲν ἠθελήσαμεν ν' ἀπονείμωμεν ἀξίαν τινὰ εἰς ταύτην τὴν εἰκασίαν, τὴν ἀπὸ τόσον λεπτοῦ μίτου ἀνημμένην· ὅμως δὲ τὴν ἀναγράφομεν ἐδῶ διὰ τοὺς ἐνασμενιζομένους εἰς τὰ τοιαῦτα. Περίεργος δέ τις σύμπτωσις μᾶς ἐγνώρισε κατ' αὐτὰς καὶ ἄλλην ἐπιγραφὴν Ἀττικήν, ἐν ᾗ πάλιν ἀναφέρεται ἡ Ἴμβρος. Κατεδαφιζομένης δηλαδὴ ὑπὸ τῆς ἀρχαιολογ. ἑταιρίας οἰκίας τινὸς ἐπιπροσθούσης τῇ Ἀττάλου στοᾷ, ἵνα ἀναδειχθῇ κάλλιον ὁ βόρειος αὐτῆς τοῖχος ὁ τέως συγκρυπτόμενος (ὡς καὶ ἀνεδείχθη, καὶ ἐφάνη ἔσωθεν ἐξέδρα τις ἀξιόλογος·) ἐξήχθη ἐκ τῶν νεωτερικῶν τοίχων καὶ ἓν στήλης τιμητικῆς ἀρχαίας κάτω μέρος, λίθου Πεντελησίου, σῶζον στέφανον ἀναγεγλυμμένον καὶ ἐντὸς αὐτοῦ τά·

ὁ δῆμος
ὁ ἐν Ἴμβρωι
(τὴν) βουλήν.

Ἔστω λοιπὸν καὶ αὕτη ἡ ἐπιγραφὴ ἐνταῦθα ἀναγεγραμμένη. Τὸ δὲ ἕτερον τῶν, ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν, στηριζόντων τὴν γέφυραν μαρμάρων εἶναι στήλη ἐπιτυμβία μεγάλη, ἔχουσά ποτε ῥόδακας (rosaces) καὶ κατ' ἐνώπιον καὶ ἐκ τοῦ πλαγίου, ὅπερ ὀπωσοῦν σπάνιον, καὶ σώζει τὰ ἑξῆς γράμμασι τῶν Μακεδονικῶν χρόνων·

.....άτης
.....ονο(ς)
ἐκ Κερα)μέων·
Θεό(φ)ρων
Εὐθύφρονος
ἐκ Κεραμέων (*)

(*) Ἐν τῷ περιοδικῷ τούτῳ ἀπέσχομεν μέχρι τοῦδε τῆς ἐκδόσεως ἐπιτυμβίων Ἀττικῆς ἐπιγραφῶν, ἀφοῦ τόσαι ἄλλαι σπουδαιότεραι πε-

Ἐν τῇ ὑπονόμῳ εὑρέθη προσέτι καὶ ἡ ἑξῆς ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή, ἥτις ἀπαρτίζεται ἐξ εἰκοσιδύο τεμαχίων, εἰς ἃ πρὸ αἰώνων ἐθραύσθη, τοῦ μὲν ἑνὸς μεγάλου, τῶν δὲ ἄλλων μικρῶν.

Ἡ βουλ)ὴ ἡ ἐπὶ Τηλοκλέου(ς ἄρ)χοντος ἀνέθ(η)κεν.
Τ)ούς δε ἐστεφά(νωσεν ὁ δῆμο)ς
κρίνας ἄριστα β(ε βουλευκ)έναι·

Φίλιππον	Ἰμεραῖον	Νικοκράτην	ὁ δῆμος
Αστυγένου	Βόωνος	(Ἀρχε)μάχου	τὴν Βου(λ)ήν.
Θυμαιτάδην	Εἰτεαῖον	(Φηγαέα)	

Η βο)υλ(ὴ ἡ ἐπὶ) Τηλοκ(λέου)ς ἄρχοντος ἀνέθ(η)κεν.
Το(ύς) δε ἐ(στεφά)νωσεν ὁ δῆμος
κρίνας ἄρι(στα β)εβουλευκέναι·

Φίλιππον	(Ἰμεραῖον)	Νικοκράτην	ὁ δῆμος
Αστυγένου	Βό(ωνος)	Ἀρχεμάχου	τὴν βουλήν.
Θυμαιτάδην	Εἰτε(αῖον)	Φηγαέα	

στρατηγοῦντος (Ἀρισ;)τείδου Λαμπτρέως.

Δύο εὐμεγέθεις λίθου Πεντελησίου πλίνθοι ἀπετέλουν ποτὲ τὴν διπλῆν ταύτην ἐπιγραφήν, συναρμοζόμεναι ἀλλήλαις κατὰ μῆκος. Ἡ μία πλίνθος σώζεται σχεδὸν ὁλόκληρος καὶ ἔχει μῆκος: 107 γαλ. μέτρ., ὕψος 0, 57, πάχος: 0,36. Τόση θὰ ἦτο καὶ ἡ ἄλλη, ἧς σώζονται τὰ πολλὰ μικρὰ τεμάχια μέ τινα χάσματα. Ἀμφότεραι δὲ εἶναι ἐπιγεγραμμέναι κατὰ τὰς δύο ἀντικειμένας ἐπιμήκεις ἐπιφανείας των, ἔχουσαι τὰ τῶν πρώτων τριῶν στίχων γράμματα μεγάλα καὶ ἐπιμελέστατα κεχαραγμένα, τὰ δὲ ἐν τοῖς στεφάνοις πολὺ μικρότερα. Μόνη διαφορὰ αὐτῶν ὁρᾶται ἐν τῷ περὶ τοῦ στρατηγοῦντος στίχῳ, ὃν εἶχεν ἀνέκαθεν μόνη ἡ ἑτέρα

ριμένουσιν ἔκδοσιν. Ἀλλὰ σήμερον κατ' ἐξαίρεσιν ἐξεδώκαμεν ταύτην καὶ τὴν ἀνωτέρω, διότι ὁ λόγος τὸ ἔφερε. Ἔχει δὲ αὕτη ἡ τῶν Κεραμέων στήλη καὶ μίαν ἐπὶ τῆς πλαγίας ἐπιφανείας νεωτέραν ἐπιγραφὴν τήνδε·

Ἀντίοχος
ἑατὸν ἀνέ(θηκεν;

Τοιαύτας νεωτέρας παρέργους ἐπιγραφὰς ἔχει καὶ τὸ μέγα ἡμικύκλιον μάρμαρον, τάς δε· Πρῖμος· Ἀλέξανδρος. Ἡ δὲ ὑπὸ τὸ παραθύριον τῆς καμάρας πλὰξ ἔχει ἐγκεχαραγμένον σταυροῦ σημεῖον.

τῶν ἐπιφανειῶν. Ὁποίου σχήματος ἦτο τὸ ὅλον μνημεῖον καὶ ὁποῖον ἀνεῖχεν ἀνάθημα, ἀγνοοῦμεν. Ἀλλὰ βέβαιον, ὅτι ἔνθεν καὶ ἔνθεν ἦσαν ἔτι καὶ ἄλλαι λίθων πλίνθοι προσκεκολλημέναι, ὡς δηλοῦσιν αἱ τῶν ἄκρων τομαί, χωρὶς ὅμως νὰ ἐκτείνηται ἐπὶ πλέον ἡ ἐπιγραφή, ἔτι δὲ καὶ ἄνωθεν ἦτο ἄλλος ἐπιτεθειμένος λίθων δόμος, διότι ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τῶν νῦν σωζομένων πλίνθων δὲν εἶναι λεία. Ὑπόθεσιν ὁμοίαν τῇ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης ἔχουσι καὶ ἄλλαι Ἀττικαί, περιεργοτέρα δὲ πασῶν τῶν ἄλλων εἶναι ἴσως ἡ τυπωθεῖσά ποτε παρ' ἡμῶν ἐν Φιλίστορος τόμ. α'. σελ. 190 κ. ἑξ. ἔνθα τὸ ἀνάθημα λέγεται ἄγαλμα καὶ ἀνατίθεται. «... καὶ τῇ Ἀθηνᾷ τῇ Ἡφαιστίᾳ». Χρόνοι τῆς παρούσης ἐπιγραφῆς φαίνονται ὄντες οἱ οὐ πολὺ μετὰ τὴν 122ᾱν Ὀλυμπιάδα, 292. μ. Χρ. μεθ' ὃ ἔτος λήγει ἡ συνέχεια τοῦ καταλόγου τῶν γνωστῶν Ἀττικῶν ἀρχόντων, διότι ὁ ἐνταῦθα παρουσιαζόμενος Τηλοκλῆς ἄρχων εἶναι νέος· εἷς δὲ τῶν τιμωμένων βουλευτῶν ὁ Νικοκράτης Ἀρχεμάχου Φηγαεὺς εἶναι πιθανότατα ὁ αὐτὸς τῷ Νικ. Ἀρχ. Φηγ. ὅστις ἀνεγνώσθη ἤδη πρὸ ἐτῶν ἐν ψηφίσματι ἐκδοθέντι ὑπὸ Πιττάκη ἐν Ἐφημ. ἀρχαιολ. ἀρ. 1364, ἐν ᾧ λέγει γνώμην ἐπὶ Ἰσαίου ἄρχοντος περὶ τιμῆς ἀποδοτέας εἰς τοὺς ἐπὶ Διοτίμου ἄρχοντος βουλευτάς. Τὸν δὲ Διότιμον καὶ τὸν Ἰσαῖον εὑρίσκω ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ Dumont τῷ ἐπιγραφομένῳ Fastes eponymiques d' Athènes, Paris, 1874, κατατεταγμένους ὡς ἄρχοντας τῶν ἐτῶν 286 καὶ 285 πρ. Χρ.

Περὶ τοὺς αὐτοὺς τόπους εὑρέθησαν δύο μεγίστων διαστάσεων τμήματα δωρικοῦ γείσου ἐκ λίθου πωρίνου καὶ ἓν τεμάχιον μικρὸν ἐκ τοῦ κάτω μέρους στήλης ψηφίσματος, σῶζον μόνον τρεῖς κολοβοὺς στίχους τοὺς τελευταίους καὶ ἕνα στέφανον γλυπτὸν, ὅστις ἀνέκαθεν δὲν εἶχε γράμματα ἐντός. Ἰδοὺ τὰ ἀναγινωσκόμενα·

..... τ)οὺς αἱρ(εθέντας. ἀναγράψαι(δὲ) τόδε τὸ ψήφισμ(α ἐν στήλει λιθίνει (καὶ στ)ῆσαι ἐν τῆι [ἀγορᾶι; —

Σχῆμα γραμμάτων τὸ τῶν Μακεδονικῶν χρόνων· ὁ λίθος Ὑμήττειος.

Ὀλίγον δὲ ἀπωτέρω τοῦ τόπου τῆς νῦν ἀνασκαφῆς, πρὸς τῷ ὀχετῷ τῶν ἀκαθάρτων ὑδάτων, ὅπου ἐσκάπτομεν ἀρχὰς Ἰουλίου, εὑρέθη ἐν μικρὸν βάθρον ἀναθήματος κολοβὸν ἔχον τὰ

(ὁ δεῖνα) Πάτρωνος
(ἀνέθηκεν....) καὶ Ἀθηνᾶι.

Σχῆμα γραμμάτων τὸ τῶν Μακεδονικῶν χρόνων. ὁ λίθος Ὑμήττειος.

Πάλιν δ' ἐν τῷ τόπῳ τῆς νῦν ἀνασκαφῆς ἐξήχθησαν ἐξ ἑνὸς παλαιοῦ φρέατος ἓν ὄχι μέγα Ἰωνικὸν κιονόκρανον λίθου Πεντελησίου καὶ βάσεις τρεῖς κιόνων Ἰωνικῶν τέχνης μετριωτάτης, ὧν ἑκάστη ἔχει ἀνὰ δύο γράμματα ΕΥ. ΕΥ. Cω. ἴσως τὰ ἀρκτικὰ ὀνομάτων τῶν αὐτὰς ἐργασαμένων λιθοξόων. Αὐτόθεν ἐξήχθη καὶ σῶμα κίονος ἀῤῥάβδωτον διαμέτρου 2,05, μήκους δὲ πλέον τῶν 0,40, ἔχον ἐγκεχαραγμένον ἐπιεικῶς μικροῖς γράμμασι τῶν ὑστάτων Ῥωμαϊκῶν χρόνων μίαν μόνην λέξιν τήν δε'

ἀ γ ο ρ ά.

Κιόνων δὲ τῆς αὐτῆς διαμέτρου καὶ ἄλλων ὀλίγῳ παχυτέρων εὑρέθησαν περὶ τοὺς αὐτοὺς τόπους καὶ ἄλλα πολλὰ τεμάχια. Εἰ δὲ ἡ λέξις ἀγορὰ ἐγράφη παρά τινος τὸ πάλαι παίζοντος ἢ σπουδάζοντος ἐπὶ τοῦ κίονος, ἀγνοοῦμεν. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ φρέατος ἐξήχθη καὶ μέγας βραχίων λίθινος Σατύρου μὲ χειρίδα δερματίνην. Ὀλίγον δ' ἀπωτέρω ἐν τοῖς ἐρειπίοις εἰς βάθος 6 μέτρων εὑρέθη ἀνάγλυφον κολοβὸν λίθου Ὑμηττείου, παριστάνον τέχνῃ ἀρχαϊκῇ τὰ ἄνω Ἑρμοῦ ἡνιοχοῦντος. Ἄνωθεν καὶ κατὰ τὴν ἀριστερὰν τῷ ὁρῶντι πλαγίαν πλευρὰν ἔχει ὁ λίθος περιθώριον ὑψωμένον, ἔνθα, ὡς καὶ ἐν τῇ βαθυτέρᾳ λείᾳ ἐπιφανείᾳ, σώζονται ἐρυθραὶ βαφῆς λείψανα. Ἔτι λέγομεν, ὅτι ἐντὸς τοῦ περιβόλου τοῦ πρὸς τῷ ὀχετῷ τῶν ἀκαθάρτων ὑδάτων ἀνευρέθησαν δύο ἀκέφαλα καὶ ἄχειρα φυσικοῦ μεγέθους ἀγάλματα, τὸ ἓν πιθανῶς Ἀσκληπιοῦ, τὸ δὲ θηλείας τινὸς θεότητος, ἴσως Ἀρτέμιδος. Ἡ τέχνη τῶν ὄχι ἀξιοκαταφρόνητος. Ὁ λίθος Πεντελήσιος. Ἐσχάτως δὲ εὑρέθη πρὸς δυσμὰς τοῦ ἐξωτέρω παχέος περιβόλου εἰς βάθος μόλις ἑνὸς μέτρου εἷς κολοσσιαίου μεγέθους κορμὸς ἀνδρὸς τεθωρακισμένου,

πιθανῶς Ῥωμαίου αὐτοκράτορος. Τὰ ἐπὶ τοῦ θώρακος ἔμπροσθέν τε καὶ ὄπισθεν ἀνάγλυφα κοσμήματα εἶναι πολλὰ καὶ ποικίλα, ἐξ ὧν ἀναφέρομεν μόνα τὰ ὑπὸ τὰς μασχάλας εἰργασμένα τρόπαια καὶ τελειόνομεν τὸ ἄρθρον, λέγοντες ὅτι καθ'ὅλου ὁ κορμὸς οὗτος ὁμοιάζει τὸν ἐν τῷ Θησείῳ ἐκ Μεγάρων (ἴδε τὸν γερμανιστὶ Κατάλογον τῶν τοῦ Θησείου γλυπτῶν ὑπὸ Kekulé, ἀριθ. 370) καὶ τοὺς ἄλλους δύο θηλειῶν μορφῶν τεθωρακισμένων κορμούς, τοὺς πρὸ ἐτῶν τινων παρὰ τὴν Ἀττάλου στοὰν εὑρεθέντας καὶ νῦν ὄντας ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Πατησίων κτιζομένου ἐθνικοῦ Μουσείου (Ἴδε καὶ περὶ τούτων τὸν ἀρτίως ἐκδοθέντα γερμανιστὶ ὑπὸ Heydemann Κατάλογον τῶν γλυπτῶν τῶν ἐν τῇ Ἀδριανοῦ στοᾷ, τῷ ὡρολογίῳ Ἀνδρονίκου, τῷ οἰκίσκῳ τῶν φυλάκων ἀκροπόλεως καὶ τῷ γραφείῳ τῆς ἐφορίας τῶν ἀρχαιοτήτων ἐν τῷ τῆς παιδείας ὑπουργείῳ, ἀριθ. 836 καὶ 837.)

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 22 Σεπτεμβρίου 1874.

ΣΤΑΦΑΝΟΣ Α. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ.

Ἀνατυποῦμεν δὲ καὶ τὸ ἑξῆς ἄρθρον ἐκ τῆς Παλιγγενεσίας τῆς 18 Ἰουλίου 1874.

«Ὁ γυμνασιάρχης Ναυπλίου Δημ. Πετρίδης ἐπέστειλεν ἡμῖν ὑπὸ ἡμερομηνίαν 30 Ἰουνίου τὰ ἑξῆς.

«Ἐπανελθὼν χθὲς ἐκ τῶν κατὰ τὴν Ἐπίδαυρον ἀρχαίων δὲν ἐθεώρησα ἀπεικὸς νὰ ἀνακοινώσω ὑμῖν τὰ περὶ τοῦ ἐκεῖ ἀνασκαφέντος πρὸ οὐ πολλοῦ χρόνου ἀγάλματος ἐν συντόμῳ. Ἐν τοῖς κατὰ τὸ Ἀσκληπιεῖον τόποις ἐπὶ τῶν ἐρειπίων πολυτελοῦς ναοῦ, ὡς δύναταί τις νὰ εἰκάσῃ ἐκ τοῦ πλήθους τῶν συντετριμμένων κοσμημάτων αὐτοῦ, οἷον μετοπῶν, τριγλύφων, κανόνων μετὰ σταγόνων, ἐχίνων, καλυμματίων, φατνωμάτων κτλ. πρὸς τὰ ΒΔ τοῦ θεάτρου καὶ ἀντίπεραν τοῦ μεταξὺ τῶν πολλῶν ἀρχαίων ἐρειπίων καὶ τοῦ θεάτρου διαρρέοντος ποταμίου κεῖται ἐπὶ τῶν νώτων κορμὸς ἀνδριάντος, πρὸ δύω μηνῶν παρ' ἀγνώστου καὶ τῇ δημοτικῇ ἀρχῇ Λήσσης ἀνασκαφέντος, καὶ ἔχοντος κοιλώματα κατὰ τοὺς ὤμους

καὶ τὸν τράχηλον, ἐν αἷς ἦν ἐντεθειμένη ἡ κεφαλὴ καὶ αἱ χεῖρες.

»Ὁ ἀνδριὰς παριστᾷ ἄνδρα ἐν φυσικῷ μεγέθει μεγαλοπρεπῆ ἔχοντα τὴν στάσιν, στηριζόμενον ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ποδὸς καὶ ἔχοντα ὀλίγον προβεβλημένον καὶ ἐπὶ τοῦ ἄκρου πέλματος καὶ τῶν δακτύλων ἐρειδόμενον τὸν κεκαμμένον πως κατὰ τὸ γόνυ δεξιὸν πόδα, καὶ περιβεβλημένον ποδῆρες καὶ πολύπτυχον ἱμάτιον, ὑποφαίνονται δὲ ὡς κεχωρισμένα δῆθεν τὰ ἁπλῶς δι' ἐνσκαφῶν διακρινόμενα σκέλη ὑπὸ τὰς πλουσίας καὶ περιττῶς ἐξειργασμένας καθέτους καὶ πλαγίας πτυχὰς τοῦ περὶ τὰ στέρνα, τὸν ὦμον καὶ τὸν τράχηλον περιφερομένου ἱματίου. Τοιαύτην εἶχε τὴν στάσιν ὁ κατακείμενος νῦν ἀνδριάς.

»Τίνος ὁ ἀνδριὰς οὗτος καὶ τίνος ἕνεκεν ἀνεστήθη ἐκεῖ ὑπὸ τῶν Ἐπιδαυρίων, μαρτυρεῖται ὑπὸ τῆς παρ' αὐτῷ ἀνασκαφείσης συγχρόνως καὶ κειμένης ἐκεῖ ἐπιγραφῆς. Παρὰ τῷ ἀνδριάντι ἐπὶ λίθου τετραγώνου πλάτους 0,40, μήκους 0,62, καὶ πάχους 0,43, ἀναγινώσκεται πρῶτον τὸ ἑξῆς ἐπίγραμμα·

Ἄνθετο μέν μ' Ἐπίδαυρος Ἀριστείδαο Φίλιππον
Περμαγόθεν θείας κοίρανον ἱστορίας,
Ἀγλάϊσαν δέ μ' ἄν(δρ)ες, ἐπεὶ πολεμογράφον αὐδὰν
Ἔκλαγον ἀμερίων κόσμον ἐπερχόμενος.

»Μετὰ διάκενον δὲ ὡς δύω δακτύλων ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ λίθου ἀναγινώσκεται ἡ ἑξῆς ἐν ἰωνικῇ διαλέκτῳ ἐπιγραφή, ἣν ἀναγράφω ἐφεξῆς, φυλάττων τὸν κατὰ στίχους χωρισμὸν τῶν γραμμάτων, ἅτινα ἔχουσι σχῆμα ὅμοιον τῷ τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων.

Ἐγὼ παντοίων παθέων καὶ ξυνεχέος ἀλληλοφονίης ἀνά τε τὴν Ἀσίαν καὶ τὴν Εὐρώπην καὶ τὰ Λιβύων ἔθνεα καὶ Νησιωτέων πόλιας καθ' ἡμέας γεγενημένων ὁσίῃ
5 χειρὶ τὴν περὶ τῶν καινῶν πράξεων ἱστορίην ἐξήνεγκα ἐς τοὺς Ἕλ(λην)ας, ὅπως καὶ δι' ἡμέων μανθάνοντες ὁκόσα δημοκοπίη καὶ κερδέων ἀμετρησίη καὶ στάσιες ἐμφύλιοι καὶ πίστιων
10 καταλύσιες γεννῶσι κακά, παρατηρήσει παθέων ἀλλοτρίων ἀπενθήτους ποιέωνται τὰς τοῦ βίου δι;(αν)νορθώσιας.

»Τὰ περὶ τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ ἀνατεθέντος τούτου κοιράνου τῆς ἱστορίας Φιλίππου, ἀγνώστου ἐμοὶ καὶ τῇ πτωχῇ μου βιβλιοθήκῃ, ἀφίνω εἰς ὑμᾶς.»

Ταῦτα μὲν ὁ ἐν Ναυπλίῳ φίλος, ἡμεῖς δὲ παραδίδοντες αὐτὰ εἰς τὴν δημοσιότητα, εὐχαριστοῦμεν αὐτῷ, ὅτι καλῶς χρησάμενος τῷ χρόνῳ τῶν διακοπῶν τῶν μαθημάτων ἐγνώρισεν ἡμῖν ἄγνωστον ἄλλοθεν συγγραφέα τῆς ἀρχαιότητος, ἔχοντα τόσην ἠθικὴν τάσιν, ὥστε καὶ ἐπὶ τοῦ λίθου του ἐφρόντισε νὰ τὴν διατρανώσῃ ἐμφαντικῶς, οὐδέν τι διάφορον ποιήσας ἢ ὅ,τι καὶ ὁ Θουκυδίδης καὶ ὁ Πολύβιος καὶ ὁ Διόδωρος καὶ ὁ Σαλλούστιος καὶ ὁ Τάκιτος ἐποίησαν εἰς διάφορα μέρη τῶν συγγραφῶν των, δυσαρεστοῦντες διὰ τοῦτο εἴς τινας νεωτέρους, οἵτινες συνέταξαν θεωρίας, καθ' ἃς πρέπει νὰ ἐξαιρῆται τῆς ἱστορίας πᾶν τὸ καὶ μακρόθεν ὄζον διδασκαλίας ἠθικῆς. Ἂς χαίρωνται οὗτοι τὰς θεωρίας των καὶ τὰς κατ' αὐτὰς ἱστορίας. Εἰς ἡμᾶς δὲ ἂς εἶναι συγχωρημένον νὰ φρονῶμεν σκουριασμένα μετὰ τῶν παλαιῶν.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 15ῃ Ἰουλίου 1874.

Σ. Α. Κ.»

Μετεωρολογικαὶ παρατηρήσεις κοινοποιηθεῖσαι ἐκ τοῦ ἀστεροσκοπείου Ἀθηνῶν.

1874. Ἰούλιος (Ε. Ν.).

Μέση βαρομετρικὴ θλῖψις	750,80	χμ.
Μεγίστη » »	756,05	(τὴν 9ην).
Ἐλαχίστη » »	744,71	(τὴν 26ην).
Μέση θερμοκρασία	28,69	ἑκ.
Μεγίστη »	36,1	(τὴν 18ην)
Ἐλαχίστη »	20,6	(τὴν 4ην)

Ἡμέραι βροχῆς 1 (ἐλάχιστον τὸ ποσὸν τοῦ ὕδατος), ἀστραπῶν 2.

Ἄνεμοι ἔπνευσαν κατὰ ἡμέρας 28 ΒΑ, 2 ΝΔ, 1 Ν.

Αὔγουστος.

Μέση Βαρομετρικὴ θλίψις 749,89
Μεγίστη » » 753,45 (τὴν 30ὴν)
Ἐλαχίστη » » 745,94 (τὴν 1ην)
Μέση θερμοκρασία 28,08
Μεγίστη » 36, 5 (τὴν 7ην)
Ἐλαχίστη » 18, 4 (τὴν 26ην)

Ἡμέραι βροχῆς 1 (0,11 χμ.,) ἀστραπῶν 1. Ἄνεμοι ἔπνευσαν κατὰ ἡμέρας 13 ΝΔ, 12 ΒΑ, 4 Δ, 1 Β, 1 ΝΑ.

Σεπτέμβριος.

Μέση βαρομετρικὴ θλίψις 754,14
Μεγίστη » » 759,76 (τὴν 28ην)
Ἐλαχίστη » » 749,49 (τὴν 13ην)
Μέση θερμοκρασία 24,80
Μεγίστη » 32, 5 (τὴν 10ην)
Ἐλαχίστη » 16, 1 (τὴν 7ην)

Ἡμέραι βροχῆς 1 (4,66 χμ.), ἀστραπῶν 2.
Ἄνεμοι ἔπνευσαν κατὰ ἡμέρας 15 ΒΑ, 8 Β, 4 ΝΔ, 2 Ν, 1 ΒΔ.

ΑΓΓΕΛΙΑ.

—

Ὁ ἄγγλος ἔχει βεβαίως τὸ τελειότατον τῶν ἑλληνικῶν λεξικῶν —ὅ ἐστι τὸ συνταχθὲν ὑπὸ τῶν Liddell καὶ Scott — ἵνα ἐννοῇ τοὺς ἀρχαίους ἕλληνας συγγραφεῖς, ἀλλ' ὁ ἕλλην ἀτυχῶς δὲν ἔχει τοιοῦτον, ἑρμηνεῦον τὴν ἀγγλικὴν, ἵνα καὶ αὐτὸς ἐννοῇ ἐπίσης τοὺς ἄγγλους.

Ἐν τούτοις ἔξοχος ἑλληνιστὴς ἄγγλος, ὅστις συνέγραψε περὶ ἑλληνικῶν ἀρχαίων γραμμάτων, συνεπέρανεν ἐπὶ τέλους ὅτι ἀδύνατον νὰ συνυπάρξωσι πώποτε, τελεία τοῦ πνεύματος ἀνάπτυξις καὶ ἀπόλυτος ἄγνοια τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς.

Ἀλλὰ δὲν ἤθελεν ἡ κρίσις αὕτη εἶναι τάχα δικαιοτέρα ὑπό τινα ἔποψιν, ἐκφερομένη ὡς πρὸς τὴν ἐν γένει ἄγνοιαν τῆς γλώσσης τοῦ ἀγγλαμερικανικοῦ πολιτισμοῦ σήμερον;

Τὸ ζήτημα ὑπὸ τὴν μόνην τοῦ Καλοῦ ἔποψιν θεωρούμενον, ἤθελεν ἴσως παρίστασθαι ὡς ἀδιάλυτον, ἐν ᾧ ἡ φιλοσοφία αἰωρεῖται πάντοτε μεταξὺ δύο σχολῶν, τῆς μὲν παραδεχομένης τὸ ἀπόλυτον Καλὸν, τῆς δὲ τοὐναντίον — ἀλλὰ βεβαιότατα τὸ πρᾶγμα δὲν ἔχει οὕτω καὶ ὡς πρὸς τὴν Ἐπιστήμην, ἐν ᾧ καὶ ὁ ἔσχατος τῶν ἀνθρώπων γινώσκει σήμερον τὴν ἐπιστημονικὴν ὑπεροχὴν τῆς Ἀγγλίας, παραβαλλομένης πρὸς τὴν σύμπασαν ἀρχαιότητα.

Ὅθεν ὁ ὑποφαινόμενος πρὸ δύο ἤδη ἐτῶν ἐπεχείρησε τὴν σύνταξιν λεξικοῦ, σκοπὸν ἔχοντος νὰ περιέχῃ ἀντιστρόφως πάντα τὰ ἐν τοῖς ῥηθεῖσι Liddell καὶ Scott περιεχόμενα, ὥστε δι' αὐτοῦ νὰ εὑρίσκηται πᾶσα λέξις ἢ φράσις ἀγγλικὴ, ἐν ἐκείνοις περιεχομένη, πρὸ τῆς ἀντιστοίχου λέξεως ἢ φράσεως τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς — περιττὸν δὲ νὰ προστεθῇ ἐνταῦθα ὅτι καὶ ἡ σήμερον γραφομένη ὑπὸ τῶν λογίων, δὲν διαφέρει πλέον τῆς ἀρχαίας — τῆς *κοινῆς* τοὐλάχιστον καλουμένης —εἰμὴ μόνον κατὰ τὴν σύνταξιν, τοὺς συνθέτους χρόνους τῶν ῥημάτων, καί τινα μόρια, ὑπὸ τῆς χρήσεως ἤδη πρὸ πολλοῦ καθιερωθέντα.

Τὸ ἔργον τοῦτο δεῖται πράγματι «καὶ πόνου πολλοῦ καὶ

χρόνου μακροῦ», ὥστε, καίτοι οὐδέποτε διακοπὲν μέχρι σήμερον, μόλις ἤγγικε μέχρι τοῦ ἡμίσεος — καὶ τοῦτο μόνον ὡς πρὸς τὴν νοητικὴν ἐργασίαν, οὐχὶ δὲ καὶ τὴν ὑλικήν — ἀλλὰ καὶ τὸ κέρδος ἔσται ἀνάλογον τῷ ἀγῶνι — ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ Ἀμερικῇ — ἔνθα τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα τιμῶνται τὰ μέγιστα, δὲν ὑπάρχει δὲ λεξικὸν — οἷον ἐνταῦθα προτείνεται — δι' οὗ ὁ ἐξηγῶν ἀγγλιστὶ τὸν ἕλληνα λόγον διὰ τῶν Liddell καὶ Scott, νὰ δύνηται νὰ πράττῃ καὶ τοὐναντίον, ὡς ἀπαιτεῖται ἰδίως ἐν τοῖς Λυκείοις καὶ τοῖς ἀνωτέροις ἐκπαιδευτικοῖς Καταστήμασιν.

Ὡς ἐκ τούτου μάλιστα, φίλοι τινὲς παρῄνεσαν τῷ ὑποφαινομένῳ ἵνα τηρῇ μυστικὸν τὸ πρᾶγμα μέχρι τῆς δημοσιεύσεως αὐτοῦ διὰ τοῦ τύπου — ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ ἁπλοῦν κίνητρον τοῦ κέρδους ὡς πρὸς τὸ προκείμενον ἤθελεν εἶναι λίαν ἀγενές, ἐν ᾧ ἡ σύμπραξις τῶν Λογίων ἠδύνατο νὰ συντελέσῃ οὐ μόνον πρὸς τὴν ταχεῖαν, ἀλλ' ἐν ταὐτῷ καὶ τὴν τελείαν ὅσον ἔνεστι διεκπεραίωσιν τοῦ πονήματος — οἱ Λόγιοι τοῦ Ἔθνους προσκαλοῦνται διὰ τῆς παρούσης, ἵνα συμπράξωσιν, εἰ δυνατὸν, μετὰ τοῦ ὑποφαινομένου, πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ κοινωφελοῦς ἐν λόγῳ σκοποῦ.

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΣΤΑΗΣ,
διδάκτωρ τῆς νομικῆς.

Ο ΑΡΧΑΙΟΣ ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΝΑΟΣ ΩΣ ΧΩΡΟΣ ΤΗΣ ΤΟΥ ΘΕΙΟΥ ΛΑΤΡΕΙΑΣ ΕΞΕΤΑΖΟΜΕΝΟΣ.

Γ'.

Περὶ τῶν τῆς λατρείας ἀγαλμάτων.

Ἐν τῇ προηγηθείσῃ δ' διατριβῇ περὶ σηκοῦ τοῦ λόγου ὄντος[1]) ἐρρέθη ὅτι πᾶς ναὸς ἔδει νὰ ἔχῃ τὸ τοῦ θεοῦ ἄγαλμα ἢ σύμβολον, εἰς ὃν ἦτο καθιερωμένος, καὶ ἐν ᾧ ἐτελεῖτο ἡ λατρεία τοῦ θεοῦ, καὶ ὅτι ὀλίγοι ναοὶ ἦσαν ἄνευ ἀγαλμάτων, καὶ οὗτοι ἐν ὑστέροις χρόνοις. Τοσοῦτον δὲ ἀναγκαία ἡ ἐν ναοῖς ὕπαρξις ἀγαλμάτων ἦτο, ὥστε δυνάμεθα γενικῶς εἰπεῖν ὅτι ναὸς ἄνευ ἀγάλματος ἢ συμβόλου δὲν ὑπῆρχεν ἐν χρόνοις τοὐλάχιστον, καθ' οὓς ἐπεκράτησεν ἡ δι' ἀνθρωπίνων ὁμοιωμάτων παράστασις καὶ ἀπεικόνισις τοῦ θείου, ἀπὸ τῶν ὁμηρικῶν δηλονότι καὶ ἐφεξῆς χρόνων μέχρι τῆς τελείας παρακμῆς τῆς ἑλληνικῆς θρησκείας· διότι αὐτὴ ἡ ὕπαρξις τῶν ἀγαλμάτων καὶ ἡ τοῦ θεοῦ λατρεία προεκάλει τὴν τοῦ ναοῦ οἰκοδομὴν, ὅπως φυλάσσηται τοῦτο ἀπὸ πάσης βλάβης καὶ βεβηλώσεως[2]). Ἐν τῇ γ' ταύτῃ διατριβῇ θέλομεν πραγματευθῆ περὶ τῆς σχέσεως τῶν ἀπεικονισμάτων πρὸς τὸν ἀπεικονιζόμενον καὶ λατρευόμενον θεὸν καὶ τῆς τούτου πρὸς τοὺς λατρεύοντας αὐτόν. Ἀλλὰ πρὸ τούτου θέλομεν ἀναζητήσει ἐν παρεκβάσει πρῶτον τὴν σημασίαν τῆς λέξεως ἄγαλμα παρὰ τοῖς διαφόροις συγγραφεῦσι, καὶ δεύτερον τίνα τὰ τῆς λατρείας ἀρχαιότατα σύμβολα καὶ ἀπεικονίσματα τῶν θεῶν, διότι καὶ τούτων ἡ λατρεία διέμενεν ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος καὶ ὅτε ὕστερον ἐπεκράτησεν ἡ δι' ἀγαλμάτων ἀπεικόνισις τοῦ θείου.

1) Περὶ τῆς λέξεως ἄγαλμα.

Ἡ λέξις ἄγαλμα ἀπαντᾶται παρ' Ὁμήρῳ, ἀποδιδομένη εἰς

1) Ἐν σελ. 308 τοῦ β' ἔτους τοῦ Ἀθηναίου.

2) Βλ. περὶ τούτου Ἔρμαννον Β'. § 18. 1) καὶ Boetticher ἐν τῇ τε-

ἔμψυχά τε καὶ ἄψυχα, ἅπερ διὰ τὴν χάριν καὶ καλλονήν των τέρπουσιν ἢ θέλγουσι τὸν ἔχοντα καὶ παρέχουσι κόσμον καὶ κῦδος εἰς τὸν φέροντα αὐτά. Ἐν Ὀδυσσείᾳ[1]) λέγεται ὁ δούρειος ἵππος ἄγαλμα θεῶν θελκτήριον, ἀλλαχοῦ ἵπποι ἢ βόες καλοῦνται ὡςαύτως ἀγάλματα· καὶ αὐτὸς ὁ πρὸς θυσίαν ἀγόμενος καὶ χρυσῷ κεκοσμημένος βοῦς καλεῖται ὡςαύτως ἄγαλμα[2]). Τὴν αὐτὴν σημασίαν τηρεῖ καὶ παρὰ τοῖς ὕστερον, παρ' οἷς ὅμως λέγεται ἐπὶ τῶν ὁμοιωμάτων κυρίως ἢ συμβόλων τῶν θεῶν καὶ ἡρώων, ἐφ' οἷς οὗτοι ἀγάλλονται· ἔτι δὲ καὶ ἐπὶ παντὸς ἄλλου καθ' Ἡσύχιον[3]) καὶ

κτ. τῶν Ἑλλ. 4. σελ. 119 κ. ἑ. καὶ τὸν ἀντιλέγοντα τούτῳ Petersen ἐν τοῖς χρον. τῆς φιλολ. τομ. 57. σ. 353.

1) Ὀδ. θ. 509·

2) Ἰλ. δ, 144. Ὀδ. γ, 438. δ, 602. Ὁ Εὐστάθιος (Ὀδ. γ. 274 σελ. 1467) σημειοῖ· «ἀγάλματα παρὰ μὲν τοῖς ὕστερον τὰ ξόανα, παρὰ δὲ τῷ ποιητῇ πᾶν ᾧτις ἀγάλλεται· διὸ εἰπὼν ἀγάλματα, ἐπάγει ὑφάσματά τε χρυσόν τε.» Ἐτυμολ. μέγα σελ. 5· «ἄγαλμα· ἀγαλλίαμα, καλλώπισμα, πᾶν ἐφ' ᾧ ἀγάλλεταί τις καὶ χαίρει, κἂν τε ἱμάτιον ᾖ, κἂν τε εἰκών. Οἱ δὲ μεθ' Ὅμηρον ποιηταὶ ἄγαλμα εἶπον τὸ ξόανον· τὸ δὲ ἄγαλμα παρὰ τὸ ἀγάλλειν.» Ἐντεῦθεν δῆλον ὅτι παρ' Ὁμήρῳ τηρεῖ ἡ λέξις τὴν ἐκ τῆς παραγωγῆς της ἀπὸ τοῦ ἀγάλλω (ἄγαμαι, γάνυμαι, γάνος, γῆθος, gaudeo. βλ. Κουρτ. Ἐτυμ. σ. 163) σημασίαν. Ὁ Ast ὅμως (ἐν τόμ. Β' σελ. 552 τῶν σημειώσεών του εἰς Πλάτωνος νόμους 11, 931) ἀρέσκεται νὰ παραγάγῃ τὴν λέξιν ἄγαλμα ἀπὸ τοῦ ἀγάλλειν, τοῦ τιμᾶν καὶ σέβειν σημαίνοντος· ἥτις σημασία γίνεται καταφανὴς ἐν τοῖς «θεοῖς καρποῖς ἀγάλλειν» παρὰ Πορφυρίῳ (περὶ ἀποχῆς 4, 22), «καί σε θυσίαισιν ἱεραῖσιν, ὦ Δέσποτ', ἀγαλοῦμεν ἡμεῖς ἀεὶ» παρ' Ἀριστοφάνει (ἐν Εἰρήνῃ 395). Κατὰ ταύτην τὴν παραγωγὴν καὶ σημασίαν τὸ ἄγαλμα προσφέρεται τῷ θεῷ τιμῆς καὶ σεβασμοῦ χάριν, ἤτοι τοῦ ἀγάλλειν αὐτὸν ἕνεκα.

3) Ἐν λ. «Ἄγαλμα· πᾶν ἐφ' ᾧ τις ἀγάλλεται, οὐχ ὡς ἡ συνήθεια τὸ ξόανον.» Σουΐδας· «ἀγάλματα τὰ τῶν θεῶν μιμήματα, καὶ πάντα τὰ κόσμου τινὸς μετέχοντα». Ὅμηρος. Καὶ Ἡσίοδος τὸν ὅρμον ἄγαλμα καλεῖ, Πίνδαρος δὲ τὴν ἐπὶ τάφου στήλην (ἐν Νεμ. 10. 125), Εὐριπίδης (Τρωαδ. 1212. 1218. Ἄλκηστ. 616. κόσμον φέροντας νερτέρων ἀγάλματα) τὸν ἐπὶ νεκροῖς κόσμον. Καὶ ἐφ' ᾧ τις ἀγάλλεται. Καὶ τὸ εἴδωλον, βρέτας....Ἀγάλματα δὲ καὶ τοὺς ἀνδριάντας καὶ τὰς γραφὰς λέγουσιν».

Σουίδαν, ὃ παρέχει κόσμον καὶ δόξαν τῷ ἔχοντι[1]). Ἀλλὰ παρ' αὐτοῖς ἐξενίκησε νὰ καλῆται πρὸ πάντων ἄγαλμα πᾶν ἀνάθημα τοῖς θεοῖς καὶ ἥρωσι καθιερωμένον, οἱονδήποτε καὶ ἂν ἦτο[2]) τοῦτο εἴτε περιφανὲς ὁμοίωμα, εἴτε γραφή, εἴτε ναός, εἴτε ἄλλο τι, μάλιστα δὲ ξόανον, ἤτοι ἐκ ξύλου κατεσκευασμένον ἄγαλμα[3]), ἐφ' ᾧ ἢ ἀγάλλεται ὁ θεός, ἢ ἡμεῖς ἀγάλλομεν, τουτέστι σέβομεν καὶ τιμῶμεν αὐτόν.

Ὁ Παυσανίας πανταχοῦ καλεῖ ἀγάλματα τὰ τῶν θεῶν ὁμοιώματα ἐξ οἱασδήποτε ὕλης καὶ ἂν ὦσι ταῦτα, εἴτε ἐξ ἀργίλλου[4]), εἴτε ἐξ ὀπτῆς γῆς[5]), εἴτε ἐκ γύψου[6]), εἴτε ἐκ ξύλου[7]), εἴτε ἐν μέρει ἐκ ξύλου καὶ ἐλέφαντος, ὡς ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ πλούτου καὶ τῆς πολυτελείας[8]) κατεσκευάζοντο ταῦτα ἐκ χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος[9]), ἐνίοτε δὲ καὶ ἐξ ἀργύρου[10]), καὶ συνήθως ἐκ χαλκοῦ, καί ποτε καὶ ἐκ σιδήρου[11]), διότι ἐκ πασῶν τούτων τῶν ὑλῶν κατεσκευάζοντο ἀγάλματα.

---

1) Τὸ γεγραμμένον εἰς Νεμεακὴν νίκην ποίημα καλεῖ ὁ Πίνδαρος ἐν Νεμ. 8, 27, «Νεμεαῖον ἄγαλμα». Ὁ αὐτὸς αὐτόθι 3, 21 καλεῖ τὸν Ἀριστοκλείδην «χώρας ἄγαλμα.» Ὁ Ἀλκαῖος παρ' Ἀθηναίῳ, 14, 627 λέγει τὰς περικεφαλαίας «ἀνδρῶν ἀγάλματα.» Ἄλλος παρ' Εὐσταθίῳ Ὀδ. θ. 509, σελ. 1608 τοὺς ἀστέρας «νυκτὸς ἀγάλματα». Οἱ τραγικοὶ τὰ τέκνα «γονέων ἀγάλματα».

2) Καὶ αὐτὴν τὴν τῶν Ἀθηνῶν ἀκρόπολιν διὰ τὸ πλῆθος τῶν ἐν αὐτῇ ἀναθημάτων καὶ λοιπῶν κοσμημάτων τῆς τέχνης καλεῖ ὁ Ἀριστείδης (ἐν τῷ Παναθην. σελ. 258.) ἀνάθημα καὶ ἄγαλμα.

3) Bekkeri anecd. graec. 1, σ. 334. «ἄγαλμα, πᾶν ἐφ' ᾧ τις ἀγάλλεται· ἀγάλματα δὲ [καὶ τὰς] γραφὰς καὶ τοὺς ἀνδριάντας λέγουσιν. Οἱ δὲ ἁπλῶς ἄγαλμα πᾶν ἀνάθημα καὶ καθιέρωμα ἢ ξόανον ἤ τι ἄλλο τοιοῦτον εἴη.» Πρβ. Ruhnk. ἐν τῷ Τιμαίου πλατ. λεξ. σελ. 3 κ. ἑ.

4) 1, 2, 4. 7, 22, 6.

5) 1, 3, 1.

6) 1, 40, 3. 9, 32, 1.

7) 8, 17, 2. 9, 3, 1. 5, 13, 4.

8) 7, 21, 4. 8, 25, 4. 8, 31, 1. 7, 26, 3.

9) 1, 24, 5. 5, 11, 1.

10) 1, 5, 1.

11) 3, 12, 8. 10, 18, 5.

Τὴν λέξιν ἄγαλμα μεταχειρίζεται ὁ αὐτὸς πρὸς δήλωσιν τοῦ παρ' ἄλλοις ξοάνου καλουμένου· ὥστε παρ' αὐτῷ ἀμφότεραι αἱ λέξεις αὗταί εἰσι συνώνυμοι[1]). Παρατηρεῖ ὅμως ὁ αὐτὸς ὅτι ξόανα ἦσαν τὰ τῆς ἀρχαιοτέρας ἀτελεστέρας τέχνης ἀπεικονίσματα[2]) τῶν θεῶν καὶ ἡρώων, ἃ οἱ παλαιοὶ δαίδαλα ὠνόμαζον[3])· Ἦσαν δὲ ταῦτα οὐχὶ πάντοτε ἀνθρωπίνης μορφῆς ὁμοιώματα, ἀλλὰ σύμβολα ἁπλῶς, καθιερωμένα τοῖς θεοῖς, ἐκ ξύλων ἢ λίθων ὡς ὁ Κλήμης[4]) μαρτυρεῖ περὶ τούτου, καὶ αὐτὰ ξόανα ὡσαύτως καλούμενα.

Ὁ Παυσανίας ὅμως ξόανα συνήθως ὀνομάζει τὰ ἐκ ξύλου[5]) μόνου[6]) κατεσκευασμένα ἀγάλματα· ἔτι δὲ καὶ ἐκεῖνα, ἃ εἶχον πρόσωπον, πόδας καὶ χεῖρας ἐκ μαρμάρου[7]), καὶ συνήθως ἀκρόλιθα ἀγάλματα ἐλέγοντο. Ἅπαξ δὲ καλεῖ τὸ αὐτὸ ἀμφοτέροις τοῖς ὀνόμασιν ἄγαλμα ξόανον[8]), ἔνθα τὸ ἓν ἐπέχει τόπον οὐσιαστικοῦ τὸ δ' ἄλλο ἐπιθέτου[9]). Ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ χρυσελε-

---

1) Ἐν 9, 3, 1. 8, 31, 3. 7, 26, 3 καὶ 8, 17, 2.

2) Παυσ. 1, 36, 2. «Ἄγαλμα δὲ ἐν τῇ νήσῳ (Ψυτταλείᾳ) σὺν τέχνῃ μέν ἐστιν οὐδέν, Πανὸς δὲ ὡς ἕκαστον ἔτυχε ξόανα πεποιημένα». Ὁ αὐτὸς 2, 19, 3. «Τὸ μὲν οὖν ἄγαλμα τὸ ἐφ' ἡμῖν (τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν Ἄργει) Ἀττάλου ποίημα ἦν Ἀθηναίου, τὸ δὲ ἐξ ἀρχῆς Δαναοῦ καὶ ὁ ναὸς καὶ τὸ ξόανον ἀνάθημα ἦν· ξόανα γὰρ δὴ τότε εἶναι πείθομαι πάντα». Ὑρ. 8, 17, 2.

3) 9, 3, 2.» Οἱ πάλαι τὰ ξόανα ἐκάλουν δαίδαλα· ἐκάλουν δὴ πρότερον ἔτι ἡ Δαίδαλος ἐγένετο Ἀθήνησι.»

4) Κλήμης ἐν προτρεπ. κφ. 4 § 46· «Οἱ ἔτι παλαιότεροι ξύλα ἱδρύοντο περιφανῆ καὶ κίονας ἴστων λίθων· ἃ δὴ καὶ ξόανα προσηγορεύοντο»

5) 9, 3 καὶ 8, 17, 2· «Τοῖς δὲ ἀνθρώποις τὸ ἀρχαῖον, ὁπόσα καὶ ἡμεῖς καταμαθεῖν ἠδυνήθημεν, τά δε ἦν ἀφ' ὧν τὰ ξόανα ἐποιοῦντο, ἔδενος, κυπάρισσος, αἱ κέδροι, τὰ δρύϊνα, ἡ μίλαξ, ὁ λωτός· τῷ δὲ Ἑρμῇ τῷ Κυλληνίῳ τούτων μὲν ἀπὸ οὐδενὸς, θύου δὲ πεποιημένον τὸ ἄγαλμά ἐστιν.»

6) 8, 17, 2. 3, 14, 7. 3, 15 ἐν τελ. 2, 17, 5. 2, 30, 3. 5, 13, 4. 6, 18, 5. 6, 19, 3.

7) 8, 31, 3. 7, 23, 5.

8) 6, 25, 4.

9) Μάλιστα ἡ λέξις ξόανον ἕνεκα τῆς παραγωγῆς ἀπὸ τοῦ ξέω κατὰ

φάντινον ἄγαλμα καλεῖ[1]) ξόανον, ἴσως διότι τοῦτο περιεκαλύπτετο ἐκ χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος, ἦτο δὲ ἔνδον ἐκ ξύλου. Τὸ αὐτὸ λέγεται ἄγαλμα χρυσοῦν ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς[2]).

Παρὰ τοῖς λοιποῖς τῶν συγγραφέων ἐκαλοῦντο, ὡς εἴρηται, ἀγάλματα τὰ ἀνατεθειμένα τῶν θεῶν καὶ ἡρώων ὁμοιώματα ἢ σύμβολα, οἱανδήποτε μορφὴν ταῦτα εἶχον καὶ ἐξ οἱασδήποτε ὕλης ἦσαν, ξόανα δὲ τὰ ἐκ ξύλου κυρίως[3]). Ἀγάλματα πρὸς τούτοις ὠνομάζοντο καταχρηστικῶς καὶ οἱ ἐν ἐπιπέδῳ ἐξέχοντες τύποι θεῶν καὶ ἡρώων[4]).

Ἔτι δὲ, ἀλλὰ σπανίως καὶ καταχρηστικῶς, ἄγαλμα λέγεται καὶ ὁ ἀνδριὰς, ὃν ὁ Παυσανίας συνήθως εἰκόνα[5]) ὀνομάζει, τὸ ὁμοίωμα δηλαδὴ ἀνθρώπου ἐν ξύλῳ, λίθῳ ἢ μετάλλῳ, ὁπωσδήποτε ἀπεικονίζεται τοῦτο εἴτε περιφανὲς, εἴτε ἐν τύποις ἐξέχουσιν, εἴτε καὶ ὡς τετράγωνος στήλη ἢ κίων[6]).

τὸν μέγαν Ἐτυμ. σελ. 154· «Ξόανόν ἐστι τὸ ἐξεσμένον εἴδωλον, λίθινον ἢ ἐλεφάντινον ἢ ξύλινον,» καὶ Ἡσύχιος ἐν λ. «Ξόανα κυρίως τὰ ἐκ ξύλων ἐξεσμένα ἢ λίθων.» Ἄλλοι ὅμως παρατηροῦσιν ὅτι ξόανα ἐκλήθησαν κυρίως τὰ ἐκ ξύλου κατεσκευασμένα εἴδωλα, ὡς Θωμᾶς Μάγιστρος.

1) Ἐν 1, 40, 3.

2) Τὸ τοῦ Φειδίου τῆς Ἀθηνᾶς ἐν τῷ Παρθενῶνι. C. J. Q. I, ἀρ. 150 σελ. 232, 40. «Στέφανος χρυσοῦς, ὃν ἡ Νίκη ἔχει ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, ἡ ἐπὶ τῆς χειρὸς τοῦ ἀγάλματος τοῦ χρυσοῦ.» Πρβ. σελ. 236. 233. 237. § 36.

3) Ὅτι δὲ καὶ τὰ τῶν ἡρώων ὁμοιώματα λέγονται ἀγάλματα ἀνάγνωθι Ἑρμαννον ἔ. ἀ. § 18, 16). Ὁ Servius ἐν Virg. Aen. 2, 225 παρατηρεῖ περὶ τῆς ἀρχαιοτέρας χρήσεως τῆς λέξεως ξόανον τάδε· Delubrum effigies a delibratione corticis: Nam antiqvi felicium arborum ramnos cortice detracto im effigies deorum formabant, unde Qraeci ξόανον dicunt.

4) Παυσ. 5, 11, 2. 9, 11, 2. 2, 3, 1. 3, 18, 5. 3, 19, 4. 8, 48, 3.

5) 1, 8, 5 καὶ σημ. Siebilis.

6) Παυσ. 8, 48, 1. 1, 27, 6. Bekk. ἀνεκδ. σ. 394· «ἀνδριάντα· ὡς ἐν τῇ συνηθείᾳ λέγουσιν αἱ μητέρες περὶ τῶν υἱῶν Ὁ καλὸς ἀνδριάς μου. Δημοσθένης ἐν τῷ ὑπὲρ Κτησιφ. (σελ. 270). Λέγεται δὲ ἀνδριὰς καὶ τὸ ἄγαλμα καὶ ὁ ἐκ χαλκοῦ καὶ ξύλου καὶ χρυσίου καὶ τῆς ἄλλης ὕλης, ὅση

Ἐντεῦθεν διαστέλλεται καὶ ὁ ἀγαλματοποιὸς τοῦ ἀνδριαντοποιοῦ· καὶ ἐκεῖνος μὲν ἀπεργάζεται θεῶν, οὗτος δὲ ἀνθρώπων εἰκόνας[1]).

2) *Τίνα τὰ ἀρχαιότατα τῆς λατρείας σύμβολα ἢ ἀγάλματα τῶν θεῶν.*

Τὸ πάλαι, ἐφ' ὅσον οἱ Ἕλληνες δὲν εἶχον κατασκευάσει ὁμοιώματα τῶν θεῶν, ἀντικείμενα τῆς λατρείας αὐτῶν ἦσαν συμβολικὰ σημεῖα, ἃ ἐδήλουν τὴν παρουσίαν τῶν θεῶν, καὶ εἰς ἃ οἱ εὐσεβεῖς προσέφερον καὶ ὕστερον ἔτι ἐνιαχοῦ τὴν αὐτῶν λατρείαν, διότι αὐτὰ ταῦτα ἐπίστευον ὅτι ἦσαν ἀφιδρύματα τῶν θεῶν, ἢ ὅτι ἐπληροῦντο ἐκ τῆς χάριτος αὐτῶν. Ἦσαν δὲ ταῦτα *ἀργοὶ λίθοι*, συμβολικῶς παριστάνοντες τοὺς φυσικοὺς ἰδίως θεούς· οἷον ἦτο ἐξ ἀρχῆς τὸ τοῦ Ἔρωτος παλαιότατον ἄγαλμα ἐν Θεσπιαῖς κατὰ Παυσανίαν[2]), τῶν Χαρίτων ἐν Ὀρχομενῷ, τοῦ Διὸς ἐν Γυθείῳ, ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἡρακλέους ἐν Ὑήττῳ τῆς Βοιωτίας παρὰ τὴν Κωπαΐδα[3])· ἢ *σωροὶ λίθων* παρὰ τὰς ὁδούς, Ἑρμαῖα καλού-

δύναται δέξαθαι καὶ κατέχειν εἶδος... Λέγεται μέν τοι καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ζώων καταχρηστικῶς ἀνδριάς».

Σιμωνίδης ἐν ἀποσπ. 76(80) Ἀρτέμιδος τόδ' ἄγαλμα. 74(78)·

Μίλωνος τόδ' ἄγαλμα καλοῦ καλὸν, ὅς ποτε Πίσῃ
Ἑπτάκι νικήσας, εἰς γόνατ' οὐκ ἔπεσεν.

1) Bekk. Ἀνεκδ. 1. 335· «ἀγαλματοποιόν φασι καλεῖσθαι τὸν εἰκόνας θεῶν μᾶλλον ἐργαζόμενον, ἀνδριαντοποιὸν δὲ τὸν ἀνθρώπων.»

2) Ἐν 9, 27, 1· «Θεῶν δὲ οἱ Θεσπιεῖς τιμῶσιν Ἔρωτα μάλιστα ἐξ ἀρχῆς, καὶ σφισιν ἄγαλμα παλαιότατόν ἐστιν ἀργὸς λίθος». Πρβ. αὐτόθ. 35, 1. Ἐν Φαραῖς τῆς Ἀχαΐας ὑπῆρχον κατὰ τὸν αὐτὸν Παυσανίαν (7,22,3) παρὰ τῷ Ἑρμοῦ ἀγάλματι τριάκοντα τετράγωνοι λίθοι, περὶ ὧν προσθέτει· «Τούτους σέβουσιν οἱ Φαρεῖς, ἑκάστῳ θεοῦ τινος ὄνομα ἐπιλέγοντες. Τὰ δὲ ἔτι παλαιότερα καὶ τοῖς πᾶσιν Ἕλλησι τιμὰς θεῶν ἀντὶ ἀγαλμάτων εἶχον ἀργοὶ λίθοι». Ὅμοιος λίθος ἐν Γυθείῳ ἐλέγετο Ζεὺς Καππώτας, ἐφ' οὗ καθεσθεὶς ὁ Ὀρέστης, ἀπηλλάγη τῆς μανίας κατὰ τὸν αὐτὸν Παυσ. 3, 22, 1.

3) Ὁ αὐτὸς 9, 23, 3· «Ἐν Ὑήττῳ ναός ἐστιν Ἡρακλέους... ὄντος οὐχὶ ἀγάλματος σὺν τέχνῃ, λίθου δὲ ἀργοῦ κατὰ τὸ ἀρχαῖον».

μενοι[1]). Ὅπως δείξωσι τὴν ἱερότητα τῶν λίθων τούτων, ἔλεγον ὅτι κατέπεσαν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ· οἷον οἱ Ὀρχομένιοι περὶ τῶν παρ' αὐτοῖς λίθων τῶν Χαρίτων, ὡς ὁ αὐτὸς Παυσανίας μαρτυρεῖ[2]). Ὅπερ πιθανοποιεῖ τὴν δόξαν ὅτι οἱ λίθοι οὗτοι ἦσαν, ἐνιαχοῦ τοὐλάχιστον, διιπετεῖς[3]) ἤτοι ἀερόλιθοι, ὡς καὶ περί τινων ὕστερον κατασκευασθέντων ξοάνων ἐπιστεύετο τὸ αὐτό.

Μετὰ τούτους ἔπονται *οἱ τετράγωνοι λίθοι*, οἷοι ἦσαν οἱ τριάκοντα ἐν Φαραῖς τῆς Ἀχαΐας παρὰ τὸ τοῦ Ἑρμοῦ ἄγαλμα, ὧν ἕκαστος ἦτο καθιερωμένος θεῷ τινι ὕστερον[4])· *οἱ τριγωνικοί*, ὡς ὁ ἐν τῷ ναῷ τῶν Χαρίτων ἐν Κυζίκῳ, ὃν αὐτὴ ἡ Ἀθηνᾶ ἐδωρήσατο ὡς πρῶτον τῆς τέχνης ἔργον[5])· ὁ *πυραμοειδὴς λίθος* τοῦ Μειλιχίου Διὸς ἐν Μεγάροις[6])· οἱ *κωνοειδεῖς κίονες* τοῦ Ἀπόλλωνος ἀγυιέως συνήθεις παρὰ Δωριεῦσιν, ἐν Σπάρτῃ καὶ Ἀθήναις ἐπὶ τῶν ὁδῶν ἱστάμενοι καὶ ἐν νομίσμασι τῆς Ἀμβρακίας, Ἀπολ-

---

1) Σουΐδας ἐν λ. Ἑρμαῖον καὶ Εὐσταθ. εἰς Ὀδ. π, 471· «Ἑρμῆς πρῶτος οἷα κῆρυξ καὶ διάκτορος καθήρας τὰς ὁδοὺς, εἴ που λίθους εὗρεν, ἀπετίθει ἔξω ὁδοῦ. Ὅθεν τοὺς τοιοῦτόν τι ποιοῦντας καὶ τὰς ὁδοὺς τῷ Ἑρμῇ ὡς διακτόρῳ ἐκκαθαίροντας εἰς τιμὴν Ἑρμοῦ τοὺς τῶν τοιούτων λίθων σωροὺς Ἑρμαια ἢ Ἑρμαίους λόφους καλεῖν». Αὐτοθι Σχολ. «Ὅθεν καὶ τοὺς ἀνθρώπους ἄχρι τοῦ νῦν εἰς τιμὴν Ἑρμοῦ κατὰ τὰς ὁδοὺς διὰ τὸ τὸν θεὸν εἶναι τοῦτον καθηγεμόνα καὶ ἐπίτροπον τῶν ἐκδικούντων (γρ. ἴσως ἐκδημούντων) σωροὺς ποιεῖν λίθων, καὶ διάγοντας προβάλλειν λίθους, καὶ τούτους καλεῖν Ἑρμαίους λόφους».

Ὁμοίους σωροὺς συσσωρεύουσι νῦν ἐν Πελοποννήσῳ παρὰ τὰς ὁδοὺς οἱ διαβάται, ῥίπτοντες ἕκαστος λίθον καὶ καταρώμενοί τινα ὡς αἴτιον κακοῦ τινος, παραδίδοντες τοῦτον ἴσως εἰς τὸν δαίμονα, τὸν τὴν θέσιν τοῦ ψυχοπομποῦ Ἑρμοῦ καταλαβόντα παρὰ τοῖς τοιούτοις.

2) Ἐν 9, 38, 1.

3) Βλ. Ἑρμαννον ἐν ἑλλ. ἀρχαιολ. Β'. §. 18, 13.

4) Παυσ. 7, 22, 3 βλ. τὸ χωρίον ἐν σημ. 2 τῆς 282 σελίδος.

5) Ἀνθολ. παλατ. Jacobs 1, σ. 297· ἄρ. 342 καὶ Böckh Explicat. εἰς Πίνδαρ. σελ. 172.

6) Ἑρμανν. ἔ. ἀ. Κατὰ Παυσ. 2, 9, 6· ὁ Μειλίχιος Ζεὺς ἦτο εἰκασμένος πυραμίδι, ἡ δὲ πατρῴα Ἄρτεμις κίονι ἐν Σικυῶνι, «σὺν τέχνῃ πεποιημένη οὐδεμιᾷ».

λωνίας καὶ Ὡρικοῦ ἐν Ἰλλυρίᾳ[1]). Στήλη, ἤτοι ξεστὸς λίθος, ἐπὶ τάφου λέγεται ὑπὸ Πινδάρου[2]) ἄγαλμα Ἅιδου.

Ἔτι δὲ καὶ ξύλα ἄξεσα, ἃ ἀτέχνως ἐξεσμένα, ἦσαν ἐν ἀρχῇ θεῶν ἀγάλματα· οἷον σανίς τις τῆς Ἥρας ἐν Σάμῳ, τῆς Ἀθηνᾶς ἐν Λίνδῳ λεῖον ἕδος κατὰ τὸν παρ' Εὐσεβίῳ[3]) Πλούταρχον. Κατὰ δὲ Τερτυλιανὸν[4]) καὶ ἡ Pallas Attica καὶ Ceres Raria ἦσαν rudis pallus ἤτοι κορμὸς ἄξεστος ξύλου. Τὰ δ' ἐν Σπάρτῃ τῶν Διος-

---

1) Ὁ Müller ἐν ἀρχ. τῆς τέχνης § 66. Κίων ἦτο καὶ τὸ ἐν Ἄργει ἄγαλμα τῆς Ἥρας καὶ τὸ τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν Δελφοῖς κατὰ Κλήμεντα ἐν Στρωμ. 1. 418, παρατηροῦντα «πρὶν γοῦν ἀκριβωθῆναι τὰς τῶν ἀγαλμάτων σχέσεις κίονας ἱστάντες οἱ παλαιοὶ ἔσεβον τούτους ὡς ἀφιδρύματα τοῦ θεοῦ».

2) Ἐν Πυθ. 10, 67. Ὁ ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἀθήνησι Πολιάδος Ἀθηνᾶς Ἑρμῆς ἦτο ξύλον, Κέκροπος ἀνάθημα, κατὰ Παυσ. 1, 27, 1. Τὸ δὲ ἐν Δήλῳ τῆς Λητοῦς ἄγαλμα ἦτο ξύλινον ἄμορφον, ὅπερ διὰ τοῦτο προεκάλει τὸν γέλωτα τῶν θεωμένων κατ' Ἀθήναιον, σελ. 614.

3) Ἐν Εὐαγγ. προπαρ. 3, 8· «Ἥρας Σάμιοι ξύλινον εἶχον εἶδος, ὥς φησι Καλλίμαχος·

Οὔπω ποικίλον ἔργον
Ἐς ξόαν', εὐκτέανον ἀλλ' ἐπὶ τεθμὸν, ἄναξ,
Ἥσθα θεᾶς σανίς.

Ὧδε γὰρ καθιδρύοντο θεοὺς τότε. Καὶ γὰρ Ἀθήνης ἐν Λίνδῳ Δαναὸς λεῖον ἔθηκεν ἕδος. Λέγεται δὲ Πείρας, ὁ πρῶτος Ἀργολίδος Ἥρας ἱερὸν εἰσάμενος..... ἐκ τῶν περὶ Τίρυνθα δένδρων ὄγχνην ταμὼν εὐκτέανον Ἥρας ἄγαλμα μορφῶσαι». Κλήμης ἐν προτρεπ. κφ. 4 § 46. «Οἱ παλαιότεροι ξύλα ἱδρύοντο περιφανῆ καὶ κίονας ἵστων ἐκ λίθων· ἃ δὴ καὶ ξόανα προσηγορεύετο διὰ τὸ ἀποξέσθαι τῆς ὕλης. Ἀμέλει ἐν Ἰκάρῳ τῆς Ἀρτέμιδος τὸ ἄγαλμα ξύλον ἦν οὐκ εἰργασμένον (κατ' Ἀρνόβιον ad gentes 6, 11, lignum indolatum) καὶ τῆς Κυθαιρωνίας Ἥρας ἐν Θεσπίᾳ πρέμνον ἐκκεκομμένον· καὶ τὸ τῆς Σαμίας Ἥρας πρότερον μὲν ἦν σανίς, ὕστερον δὲ ἐπὶ Προκλέους ἄρχοντος ἀνδριαντοειδὲς ἐγένετο. Ἐπεὶ δὲ ἀνθρώποις ἀπεικονίζεσθαι τὰ ξόανα ἤρξαντο, βρέτη τὴν ἐκ βροτῶν ἐπωνυμίαν ἐκαρπώσατο. Ἐν Ῥώμῃ δὲ τὸ παλαιὸν δόρυ φησὶν γεγονέναι τοῦ Ἄρεως τὸ ξόανον Οὐάῤῥων ὁ συγγραφεὺς, οὐδέπω τῶν τεχνιτῶν ἐπὶ τὴν εὐπρόσωπον ταύτην κακοτεχνίαν ὡρμηκότων».

4) Ἐν ἀπολογ. 16. Πρβ. Tibul. Eleg. 1, 2, 11 καὶ 1, 10, 20, καὶ Dissen σημειώσεις αὐτόθι.

κούρων ἀγάλματα ἢ ἀφιδρύματα ἦσαν κατὰ Πλούταρχον[1]) «δύο ξύλα παράλληλα δυσὶ πλαγίοις ἐπεζευγμένα», ἃ οἱ Σπαρτιᾶται δόκανα ἐκάλουν.

Πλὴν τούτων καὶ ἄλλα διάφορα θεῶν σύμβολα ἠξιοῦντο τιμῆς καὶ λατρείας ὡς θεῶν ἀγάλματα. Ἐν Ῥώμῃ κατὰ τὸν παρὰ Κλήμεντι[2]) Οὐάρρωνα δόρυ ἦτο τοῦ Ἄρεως ξόανον. Ὡς θεὸς ἐτιμᾶτο παρὰ Χαιρωνεῦσι τὸ τοῦ Ἀγαμέμνονος σκῆπτρον, δόρυ καλούμενον, ὅπερ ὑπὸ τοῦ Ἡφαίστου κατασκευασθὲν τῷ Διΐ, ἐδόθη ὑπὸ τούτου εἰς τὸν Πέλοπα καὶ ὑπὸ τούτου εἰς τοὺς ἀπογόνους κατὰ διαδοχήν. Κομισθὲν δὲ τοῦτο ὑπὸ Ἠλέκτρας τῆς Ἀγαμέμνονος εἰς Χαιρώνειαν, ἐτηρεῖτο κατὰ Παυσανίαν[3]) οὐχὶ ἐν ναῷ, ἀλλ' ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ ἱερέως, καὶ κατὰ πᾶσαν ἡμέραν προεφέροντο θυσίαι καὶ τράπεζα αὐτῷ παρέκειτο παντοδαπῶν κρεῶν καὶ πεμμάτων πλήρης.

Περὶ τῆς τοιαύτης τῶν σκήπτρων χρήσεως προσθέτει ὁ Ἰουστῖνος (43,3) ὅτι ἐν ἀρχαίοις χρόνοις οἱ βασιλεῖς ἀντὶ διαδημάτων εἶχον hastas, ἃς οἱ Ἕλληνες σκῆπτρα καλοῦσι, διότι τὸ πάλαι ἀντὶ ἀγαλμάτων τῶν θεῶν ἐλάτρευον οἱ ἀρχαῖοι hastas· διὸ καὶ νῦν προστίθενται εἰς τὰ τῶν θεῶν ὁμοιώματα hastae. Ἀλλαχοῦ ἐλατρεύετο ἡ Τρίαινα ὡς σύμβολον τοῦ Ποσειδῶνος, τὸ κηρύκειον ὡς σημεῖον τοῦ Ἑρμοῦ[4]) καὶ ἄλλα ὅμοια τούτοις ἀλλαχοῦ.

Ἡ μετάβασις ἀπὸ τῶν ἀκατεργάστων τούτων συμβόλων τῆς τῶν θεῶν παρουσίας ἐγένετο ἰδίως ἀπὸ τῶν τετραγώνων κιόνων, εἰς οὓς προσετέθη κεφαλὴ καὶ χεῖρες, ἢ ἀντὶ χειρῶν πρόκροσσοι, καὶ πρὸς δήλωσιν τῶν τῆς ὑγρᾶς φύσεως καὶ γονιμότητος θεῶν ὁ φαλλός[5]). Οὕτως ἀπεικονίσθη ἐξ ἀρχῆς ὁ Ἑρμῆς παρ' Ἀρκάσι[6])

---

1) Ἐν τῷ περὶ Φιλαδελφίας ἐν ἀρχῇ.

2) Βλ. ἀνωτέρω ἐν σημ. 3 τῆς 284 σελίδος τὸ χωρίον τούτου.

3) Ἐν βιβλ. 9, 40 ἐν τέλει.

4) Βλ. Müller ἐν ἀρχ. τῆς τέχνης § 66.

5) Εὐσέβιος ἐν εὐαγγ. προπαρ. 3, 7 φέρει τοὺς λόγους τοῦ Πορφυρίου, δι' οὓς ἀπεικονίσθησαν ἐκ διαφόρου ὕλης καὶ ἐν διαφόροις σχήμασιν οἱ θεοί.

6) Παυσαν. 8, 31, 4. 39, 4, 48, 4· «Περισσῶς γὰρ δή τι τῷ σχήματι τούτῳ φαίνονταί μοι χαίρειν οἱ Ἀρκάδες.»

καὶ τῆς συγγενέσι τούτων Ἀθηναίοις[1]), καὶ ὁ Διόνυσος ὕστερον καὶ ἄλλοι θεοί[2]). Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ἑρμῆς ὡς ἐνόδιος εἶναι καὶ τῶν ὁδῶν ἔφορος καὶ ὁδηγὸς τῶν ὁδοιπόρων, ἐτίθεντο τοιαῦτα ἀγάλματα αὐτοῦ καὶ ὕστερον διὰ παντὸς ἐν ὁδοῖς καὶ τριοδίοις, μίαν καὶ πλείους κεφαλὰς[3]) φέροντα καὶ ἐπιγραφὰς νουθετικὰς καὶ διδακτικάς[4]).

Ὁ δὲ Διόνυσος ὡς φαλλοφόρος Ἑρμῆς ἐλατρεύετο κατ' ἐξοχὴν παρὰ Μεθυμναίοις κατὰ τὴν παρὰ Παυσανίᾳ καὶ Εὐσεβίῳ διήγησιν[5]).

---

1) Θουκ. 6, 27 καὶ Παυσ. 1, 24, 3, καὶ 4, 33, 4. 8, 48, 4.

2) Οἷον ἡ Ἀφροδίτη ἐν Δήλῳ (Παυσ. 9, 40, 2) ὁ Ζεὺς (8, 48, 4), Ποσειδῶν (8, 35, 6), Ἀθηνᾶ Ἐργάνη καὶ Ἀπόλλων Ἀγυιεὺς (8, 32, 3 καὶ 31, 4)· ὅθεν καὶ τὰ σύνθετα Ἑρμαθήνη, Ἑρμηρακλῆς. Cic. ad Att. 1, 4. Ὕστερον δὲ καὶ ἄνθρωποι, ὡς οἱ πολλοὶ Κοσμηταὶ τῶν γυμνασίων ἐν Ἀθήναις, ὧν τοιαῦτα ἀγάλματα ἀνευρέθησαν ὑπὸ τῆς ἀρχαιολ. ἑταιρίας ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς ταῖς παρὰ τὸν ἅγιον Δημήτριον Κατηφόρη καὶ νῦν φυλάσσονται ἐν τῷ μουσείῳ αὐτῆς, τῷ ἐν τῷ Βαρβακείῳ, περὶ ὧν βλ. Φιλίστορ. 1861, σελ. 199. τεῦχος έ.

3) Ἡσύχιος ἐν λ. Ἑρμῆς τρικέφαλος.

4) CIG. ἐπιγραφὴ 12.

5) Παυσ. 10, 19, 2 καὶ Εὐσέβιος ἐν εὐαγγ. προπαρ. 5, 36. πβλ. Lobeck ἐν Ἀγλαοφ. σελ. 1085. Τοιοῦτος φαλλοφόρος δικέφαλος Ἑρμῆς ἢ μᾶλλον Διόνυσος εἶναι ὁ εὑρεθεὶς ἐν τῷ παναθηναϊκῷ σταδίῳ, καθαριζομένῳ τῷ 1870 ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ Τζίλλερ δαπάναις τοῦ Βασιλέως, ἱστάμενος νῦν ἐν τῇ ἀνατολικῇ εἰσόδῳ τῶν ἀνακτόρων, φέρων δύο κεφαλὰς, διότι τὸ πάλαι ἵστατο παρὰ τὴν σφενδόνην τοῦ σταδίου, ὅπου ἔκαμπτον οἱ σταδιοδρομοῦντες, ὅπως ἐπιβλέπῃ τοὺς ἀναβαίνοντας καὶ καταβαίνοντας ἐν τῷ δρόμῳ ἀγωνιστάς. Εἰς τοῦτο δὲ τὸ μέρος καὶ εὑρέθη κατὰ τὰς εἰρημένας ἀνασκαφάς.

Καὶ ἐν ὑστέροις χρόνοις φαίνεται ὅτι ἐγίνετο χρῆσις τοιούτων ἁπλῶν καὶ αὐτοσχεδιαζομένων οὕτως εἰπεῖν ἀγαλμάτων· διότι Μάξιμος ὁ Τύριος λέγει (ἐν ἀρχῇ τοῦ ἡ λόγου), ὅτι »γεωργοὶ Διόνυσον τιμῶσι πήξαντες ἐν ὀρχάτῳ αὐτοφυὲς πρέμνον, ἀγροικικὸν ἄγαλμα,» ὅπερ ἐκόσμουν μὲ τὴν εἰκόνα τοῦ θεοῦ τούτου, ὡς βλέπομεν ἐν τῇ 42 καὶ 43 εἰκόνι τοῦ συγγράμματος τοῦ Boetticher der Baumcultus der Hell. ὅστις ἐν σελ. 226 τοὺς λιθίνους Ἑρμᾶς νομίζει ἀρχαῖα μόνιμα καὶ ἀμετακίνητα ἀγάλματα θεῶν, τὰ δὲ σκῆπτρα καὶ δόρατα ὡς κινητὰ καὶ φορητὰ ἀγάλματα.

Ἀπὸ τῶν τοιούτων ἀντικειμένων τῆς τῶν θεῶν λατρείας, ἃ ὡς σύμβολα τῶν θεῶν ἐξέλαβε τὸ πάλαι ὁ Ἕλλην καὶ ὕστερον οὐχ ἧττον ἐτίμα, μετέβη οὗτος εἰς τὴν δι' ἀνθρωπίνης μορφῆς παράστασιν τῶν θεῶν, ὅτε ἤδη ἐξέλαβε τούτους ἀνθρωποφυεῖς. Τὰ ἀρχαιότατα δὲ τῆς τοιαύτης παραστάσεως ἔργα μετὰ τοὺς τετραγώνους Ἑρμᾶς εἰσι τὰ λεγόμενα *Παλλάδια*, ἤτοι ξύλινα ἀγάλματα τῆς Παλλάδος Ἀθηνᾶς καὶ ἄλλων θεῶν, ἃ ὡς οὐρανόθεν πεσόντα ἐπιστεύοντο, καὶ ἀείποτε ἦσαν ἐν μεγάλῃ θρησκευτικῇ τιμῇ, διότι ἐθεωροῦντο ὡς ὑπ' αὐτῶν τῶν θεῶν ἀποσταλέντα τοῖς φίλοις αὐτῶν εἰς τὴν γῆν καὶ ἀντιπροσωπεύοντα αὐτούς, καὶ διότι ἡ παρουσία καὶ διάσωσις αὐτῶν, ἐν ᾗ πόλει ὑπῆρχον, συνεπῆγε τὴν εὐδαιμονίαν καὶ σωτηρίαν τῆς πόλεως αὐτῆς. Συνήθως ἔφερον ταῦτα δόρυ καὶ ἄλλα σύμβολα, καὶ εἶχον τοὺς ὀφθαλμοὺς ἡμιανοικτοὺς, τοὺς πόδας συμφυεῖς καὶ τὰς χεῖρας κεκολλημένας εἰς τὰς πλευρὰς τοῦ σώματος, ὅταν δὲν φέρωσί τι.

Τοιοῦτον οὐρανοπετὲς ἢ διϊπετὲς Παλλάδιον ἦτο τὸ ἐν Τροίᾳ, ὅπερ κατ' Ἀπολλόδωρον[1]) ἦτο τρίπηχυ, εἶχε τοὺς πόδας συμβεβηκότας, καὶ ἐν τῇ δεξιᾷ χειρὶ ἔφερε δόρυ, ἐν δὲ τῇ ἑτέρᾳ ἄτρακτον καὶ ἠλακάτην. Ἐν ἄλλοις σωζομένοις ἀπεικονίσμασιν ἀρχαίων Παλλαδίων φέρουσι ταῦτα περικεφαλαίαν, δόρυ καὶ ἀσπίδα καὶ αἰγίδα[2]). Τὸ ἐν Τροίᾳ Παλλάδιον ἐπίστευον ὕστερον ὅτι ἁρπαγὲν ἐν τῇ καταστροφῇ τῆς πόλεως ἐσώθη κατά τινας μὲν ὑπὸ Αἰνείου εἰς Ἰταλίαν[3]), κατ' ἄλλους δὲ εἰς Ἄργος, καὶ κατὰ τοὺς

1) Ἀπολλοδ. 3, 12, 3· «Ἶλος κτίσας πόλιν Ἴλιον ἐκάλεσε, τῷ δὲ Διὶ σημεῖον εὐξάμενος αὐτῷ τι φανῆναι, μεθ' ἡμέραν διϊπετὲς Παλλάδιον πρὸ τῆς σκηνῆς κείμενον ἐθεάσατο. Ἦν δὲ τῷ μεγέθει τρίπηχυ, τοῖς δὲ ποσὶ συμβεβηκὸς, καὶ τῇ μὲν δεξιᾷ δόρυ διηρμένον ἔχον, τῇ δὲ ἑτέρᾳ ἠλακάτην καὶ ἄτρακτον.» Ἄλλους μύθους περὶ τοῦ Παλλαδίου τούτου φέρει ὁ Διονυσ. Ἀλ. ἐν ῥωμ. ἀρχαιολ. 1, 69.

2) Ὡς τὰ ὑπὸ Μυλλέρου συλλεγέντα ἐν τοῖς μνημείοις τῆς ἀρχαίας τέχνης ἐν τῷ ά πίνακι.

3) Παυσ. 2, 23, 5. Πλείω παρὰ Διονυσίῳ ῥ. ἀρχ. 1, 67 καὶ 2, 66, διαστέλλοντι τὸ μὲν ἐν Ῥώμῃ Παλλάδιον ὡς γνήσιον καὶ πρωτότυπον, τὸ δὲ ἐν Ἑλλάδι ὡς ἀντίτυπον ὁμοίωμα ἐκείνου, ὃ, ἐν φανερῷ ὑπάρχον, ἥρπασεν ἐκ Τροίας ὁ Ὀδυσσεὺς καὶ Διομήδης, τοῦ ἑτέρου ἐν κρυπτῷ σωζομέ-

Ἀθηναίους εἰς Ἀθήνας[1]). Διάφορα τῶν Παλλαδίων τούτων εἰσὶ τὰ τῆς Ἀθηνᾶς καθήμενα ἀγάλματα, ἔχοντα σκέλη συμβεβηκότα, χεῖρας καθειμένας καὶ ταῖς πλευραῖς κεκολλημένας, καὶ ὄμματα μεμυκότα, οἷον τὸ πρὸ τῆς εἰσόδου τῆς Ἀθήνησιν Ἀκροπόλεως λίθινον ἄγαλμα, φέρον καὶ γοργόνειον πρὸ τοῦ στέρνου. Καθήμενον φαίνεται ὅτι ἦτο καὶ τὸ ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἀθηνᾶς ἐν Τροίᾳ[2]), καὶ ἄλλα πολλὰ ξόανα τῆς Ἀθηνᾶς καθήμενα ὑπῆρχον ἐν πολλαῖς πόλεσι τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν Στράβωνος μαρτυρίαν[3]), ἐν Φωκαίᾳ, Χίῳ, Μασσαλίᾳ καὶ Ῥώμῃ.

Ὅπου δὲ καὶ ἐν ὑστέροις χρόνοις ἐσώζοντο τοιαῦτα Παλλάδια, ἢ ἦσαν θεατὰ μόνον τοῖς ἱερεῦσιν, ὅλως δ' ἀθέατα τοῖς πολλοῖς διὰ τὴν ἱερότητά των, ἢ σπανίως μόνον θεατά. Ἐντεῦθεν καὶ

νου, ὃ ἐν τῇ ἁλώσει τῆς πόλεως ἔλαβε μεθ' ἑαυτοῦ ὁ Αἰνείας καὶ ἐκόμισεν εἰς Ἰταλίαν. Ὁ Κόνων ὅμως (ἐν Διηγήσεσι 34) λέγει ὅτι ἐν Τροίᾳ ἦσαν πολλὰ Παλλάδια, ὧν τὸ σμικρότατον γνήσιον καὶ διῖπετές.

1) Ὁ αὐτὸς 1, 28, 8. Πρβ. Müller ἐν Εὐμεν. σ. 155.

Διῖπετῆ θεῶν ἀγάλματα λέγονται καὶ τάδε·

Ἐν Θήβαις ἐσώζετο παράδοσις κατὰ Παυσανίαν (9, 12, 3) ὅτι «ὁμοῦ τῷ κεραυνῷ βληθέντι εἰς τὸν Σεμέλης θάλαμον πέσοι ξύλον ἐξ οὐρανοῦ· Πολύδωρον δὲ τὸ ξύλον τοῦτο χαλκῷ λέγουσιν ἐπικοσμήσαντα Διόνυσον καλέσαι Κάδμον.»

Διῖπετὲς ἐλέγετο καὶ τὸ ἐν Ταυρίδι ἄγαλμα τῆς Ἀρτέμιδος κατὰ Εὐριπίδην ἐν Ἰφιγ. Ταυρ. 976, ἔνθα ὁ Ὀρέστης λέγει ὅτι ὁ Φοῖβος ἔπεμψεν αὐτὸν εἰς Ταυρίδα «λαβεῖν τὸ διῖπετὲς ἄγαλμα». Ὡσαύτως διιπετὲς καὶ τὸ τῆς ἐν Ἐφέσῳ θεᾶς ἄγαλμα κατὰ τὰς τῶν Ἀποστόλων πράξεις 19', 35· «Τίς γάρ ἐστιν ἄνθρωπος, ὃς οὐ γινώσκει τὴν Ἐφεσίων πόλιν νεωκόρον οὖσαν τῆς μεγάλης θεᾶς Ἀρτέμιδος καὶ τοῦ Διοπετοῦς;» Οὐρανόθεν πεσὸν ἐπιστεύετο καὶ τὸ ἐν τῇ ἀκροπόλει τῶν Ἀθηνῶν ἁγιώτατον ἄγαλμα τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς κατὰ Παυσανίαν 1, 26, 7. Περὶ Παλλαδίων ἐν γένει καὶ τῶν μύθων αὐτῶν πραγματεύεται διεξοδικῶς ὁ Kreuzer ἐν συμβολ. τομ. Β' σελ. 685 κ. ἑ. ἔκδ. 6.'

2) Ἰλ. ζ. 92, ἣς Ἀθηνᾶς ἐν τοῖς γούνασιν ἔθηκεν ἡ Ἑκάβη πέπλον. πρβ. στοιχ. 273 καὶ 303 καὶ Virg. Aen. 2, 171 κ. ἑ.

3) Ἐν βιβλ. ΙΓ'. σ. 601. πρβ. καὶ Ϛ'. σελ. 264, ἔνθα σημειοῦται ὅτι καταμύει ἡ Ἀθηνᾶ μὴ θέλουσα ἰδεῖν τὰ πρὸ αὐτῆς γινόμενα κακουργήματα. Πρβ. Πλούταρχον ἐν Καμίλλῳ 6, φέροντα καὶ ἄλλα τοιαῦτα περὶ ἀγαλμάτων·

πολλὰ περὶ αὐτῶν μυθεύματα ἦσαν συνήθη[1]), περὶ ὧν ὕστερον ἔσται λόγος.

Ἐπειδὴ ἡ ἑλληνικὴ θρησκεία προῆλθεν ἐκ τῆς λατρείας τῆς φύσεως, καθ' ἃ ἀλλαχοῦ εἴπομεν, καὶ ἐπειδὴ αὐτὰ τὰ δένδρα διὰ τὴν ὀργανικὴν αὐτῶν ζωὴν καὶ τὴν ἐξ αὐτῶν ὠφέλειαν τῶν ἀνθρώπων ἐξελήφθησαν εἴτε ὡς θεοὶ εἴτε ὡς κατοικητήρια θεῶν ἐξ ἀρχῆς[2]), ἔπεται ἐντεῦθεν ὅτι, καὶ ὅτε ὕστερον ἤρχισαν νὰ κατασκευάζωσι τῶν θεῶν ἀγάλματα ἐν μορφῇ ἀνθρωπίνῃ, τὰ πρῶτα αὐτῶν ἀγάλματα ἦσαν ξύλινα, ὅθεν καὶ ὠνομάσθησαν ἀπὸ τούτου ξόανα καὶ ἀπὸ τῆς μορφῆς βρέτη[3]). Καὶ τὰ Παλλάδια λοιπὸν ὡς ἀρχαιότατα ἀπεικονίσματα τοῦ θείου ἦσαν ἐκ ξύλου ἀνθρωπίνης μορφῆς ἀπομιμήματα, καὶ ὡς τοιαῦτα ἐκαλύπτοντο μ' ἀνθρώπινα ἱμάτια, ὡς δεικνύει τὸ ἐν Ἰλίῳ Παλλάδιον, παρ' ᾧ ἡ τῆς Κασσάνδρας ἀπεικονίζεται ἁρπαγή, καὶ ἄλλα[4]).

Τὰ ξύλα δὲ, ἀφ' ὧν κατεσκευάζοντο τὰ τοιαῦτα τῶν θεῶν ἀγάλματα, ἦσαν διάφορα, ἔβενος, κυπάρισσος, κέδρος, δρῦς, μύλαξ, ἐλαία, συκῆ, θύος καὶ ἄλλα[5]), ἀλλὰ πάντοτε εἶχον σχέσιν πρὸς τὸν ἀπεικονιζόμενον θεὸν, ἤτοι ἔδει νὰ ὦσι τούτου ἱερά. Διὸ οὐχὶ πᾶν ξύλον ἐλαμβάνετο καὶ κατεσκευάζετο ἐξ αὐτοῦ τὸ τοῦ θεοῦ ἄγαλμα, ἀλλὰ τὸ εἰς τοῦτον καθιερωμένον. Τῇ Ἀθηνᾷ ἱερὸν δένδρον ἦτο ἡ ἐλαία, τῇ Ἀφροδίτῃ ἡ μύρτος[6]), τῷ Διονύσῳ καὶ τῇ Κυβέλῃ ἡ κληματὶς[7]), τῷ Διονύσῳ ἡ συκῆ καὶ πεύκη, τῷ Ἀσκληπιῷ ἡ ἄγνος ἢ λύγος[8]). Ἐπειδὴ δὲ ὡς ξύλα ὑπέκειντο

1) Βλ. τοὺς περὶ τοῦ ἐν Ῥώμῃ, Λαυϊνίῳ, καὶ Ἄλβᾳ Παλλαδίου μύθους παρὰ Διονυσίῳ ἐν ῥ. ἀρχ. 1, 67 καὶ ἑξῆς.

2) Βλ. Ἀθηναίου ἀ ἔτος σελ. 382 κ. ἑ.

3) Βλ. ἀνωτέρω σελ. 284 σημ. 3. καὶ Παυσ. 2, 19, 3.

4) Βλ. τὰς εἰκόνας τούτου καὶ μάλιστα τὴν 7 ἐν τῷ πίνακι τῶν Μυλλέρου μνημείων τῆς τέχνης. Καὶ δένδρα ἔτι, ἃ καὶ ὕστερον ἐλάτρευον ὡς κατοικητήρια τῶν θεῶν, ἐνέδυον ἀνθρωπίνοις ἐνδύμασι καὶ συμβόλοις, ὡς βλέπομεν ἐν εἰκόνι 34. 42. 43. 44 τοῦ συγγράμματος τοῦ Κ. Böttticher der Baumcultes der Hellenen. 1856.

5) Παυσ. 8, 17, 2. βλ. τὸ χωρίον ἀνωτέρω σελ. 280 σημ. 4.

6) Παυσ. 5, 13, 4.

7) Ἀπόλλ. Ῥόδ. 1. 1125 καὶ σχολ. 8) Παυσ. 3, 14, 7.

ταῦτα εἰς φθορὰν ἐκ τῆς προόδου τοῦ χρόνου, ὅπως προφυλάττωσιν αὐτὰ, ἔπλυνον καὶ ἔλουον κατ' ἔτος ἐν ὡρισμένῃ ἡμέρᾳ[1]), τελοῦντες ἐπὶ τούτῳ ἰδίαν ἑορτὴν, τὰ πλυντήρια, καὶ εἶτα ἤλειφον ἐλαίῳ ἢ μύροις καὶ χρώμασιν. Ἔτι δὲ περιεκάλυπτον αὐτὰ καὶ μάλιστα τὰ τῶν θεαινῶν μὲ ἐνδύματα καὶ ἐκόσμουν μὲ ψέλλια, ὅρμους, ἐνώτια καὶ διαδήματα καὶ μὲ ἄλλα παντὸς εἴδους κοσμήματα, ὥσπερ τὰ τῶν ἀνθρώπων σώματα, νομίζοντες ὅτι ἀρέσκονται καὶ οἱ θεοὶ εἰς ταῦτα. Ἀλλὰ πλείω περὶ τούτου ἀλλαχοῦ.

Ἀπὸ τῶν ἀτέχνων τούτων συμβόλων τοῦ θείου καὶ τῶν Παλλαδίων προῆλθεν ὕστερον διὰ τῆς ἐπὶ τὰ κρείττω ἀναπτύξεως τῆς τέχνης καὶ τῆς ἐπὶ τὸ καλλιμορφότερον παραστάσεως τῶν θεῶν ἡ δι' ἐντέχνων καὶ εὐειδῶν ἀγαλμάτων παράστασις αὐτῶν· ἣν πρόοδον καὶ ἀνάπτυξιν τῆς τέχνης ἀνέφερον οἱ ἀρχαῖοι εἰς τὸν Δαίδαλον καὶ ἄλλους συγχρόνους τούτου καλλιτέχνας[2]). Ὁ Δαίδαλος πρῶτος λέγεται ὅτι κατεσκεύασεν ὁμοιώματα τῶν θεῶν ἔχοντα τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀνοικτοὺς, τοὺς πόδας διαβεβηκότας, τὰς χεῖρας ἐλευθέρας, καὶ ἐν γένει ἀπεικόνισε ταῦτα ὡς ζῶντα καὶ κινούμενα καὶ πλήρη ζωῆς καὶ ἐνεργείας. Πατρὶς δὲ καὶ τόπος, ἐν ᾧ ἀνεπτύχθη ἡ τοῦ Δαιδάλου τέχνη καὶ ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας διετηρήθη, λέγεται ἡ τῶν Ἀθηνῶν πόλις καὶ ἡ Κρήτη, ἔνθα καὶ ἀπόγονοι αὐτοῦ ἐσώζοντο ὕστερον, μετερχόμενοι τὴν λιθοξοΐαν καὶ ἀγαλματοποιΐαν. Τῶν ἔργων αὐτοῦ ἐσώζοντο καὶ ἐπὶ Παυσανίου ἤδη πολλὰ, ὧν οὐκ ὀλίγα ὀνομάζει ὁ περιηγητὴς οὗτος πολλαχοῦ τῆς περιηγήσεώς του[3]), καὶ γενικῶς χαρακτηρίζει[4])

---

1) Ῥοσσ. ἐν ἐγχειριδίῳ ἀρχαιολογ. σελ. 111.

2) Βλ. Müller ἐν τῇ ἀρχαιολ. τῶν τεχνῶν § 70 καὶ Ῥοσσίου ἔ. ἀ. § 87. Σχολ. ἐν Πλατ. Μένωνι σελ. 97. «Τῶν πάλαι δημιουργῶν πλαττόντων τὰ ζῶα συμμεμυκότας ἔχοντα τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ οὐ διεστηκότας τοὺς πόδας, ἀλλ' ἑστῶτα σύμποδα, Δαίδαλος ἄριστος ἀγαλματοποιὸς ἐπιγεγονὼς πρῶτος ἀναπετάννυσί τε τὰ τούτων βλέφαρα, ὡς δόξαι βλέπειν αὐτὰ, καὶ τοὺς πόδας, ὡς νομίσαι βαδίζειν, διίστησι». Πρβ. Διοδ. 1, 98 καὶ 4, 76.

3) Βλ. Ῥόσσιον ἐν σελ. 115.

4) Ἐν βιβλ. 2, 4, 5. «Δαίδαλος δὲ ὁπόσα εἰργάσατο, ἀτοπώτερα μὲν

ὡς ἔχοντα τύπον μὲν ἄχαριν καὶ δύσμορφον, ἀλλά τι θεοπρεπὲς καὶ ἔνθεον.

Ἀλλ' εἰ καὶ ἐκ τῆς προόδου τῆς τέχνης καὶ τῆς φιλοκαλίας καὶ τοῦ πλούτου κατεσκευάσθη ὕστερον μέγα πλῆθος ἀγαλμάτων ἀπὸ πάσης ὕλης ἐν ἁπάσῃ τῇ Ἑλλάδι καὶ ταῖς ἀποικίαις αὐτῆς, καὶ πάντες οἱ τῶν θεῶν ναοὶ ἦσαν πλήρεις ἀρίστων τῆς τέχνης καὶ πολυτίμων ἔργων, πάλιν τὰ τῆς ἀρχαιοτέρας τέχνης, εἰ καὶ δύσμορφα, ἔμενον ἀείποτε ἐν μεγάλῃ τιμῇ, καὶ αὐτοῖς πρὸ πάντων ἦσαν καθιερωμένοι ναοί, καὶ αὐτοῖς προσεφέρετο κατ' ἐξοχὴν λατρεία. Πανταχοῦ τῆς περιηγήσεως τοῦ Παυσανίου εὑρίσκομεν ἀποδείξεις τῆς ἀληθείας ταύτης. Εἰς τοσοῦτον δὲ προέβαινεν ἡ τῶν Ἑλλήνων εὐσέβεια πρὸς τοιαῦτα ἀρχαϊκὰ ὁμοιώματα τῶν θεῶν, ὥστε οὐ μόνον διετήρουν αὐτὰ ὅσον πλεῖστον χρόνον καὶ οἷς τρόποις ἠδύναντο, ἀλλὰ καὶ ἐν ἀνάγκῃ ἀνανεοῦντες αὐτὰ ἐτήρουν πάλιν ἐν τοῖς νέοις τὸν ἀρχαϊκὸν τύπον αὐτῶν, ὅσον ἄτεχνος καὶ ἂν ἦτο, καὶ ὅσον δύσμορφος καὶ ἂν ἐφαίνετο ἐν αὐτοῖς ὁ ἀπεικονιζόμενος θεός. Τοσαύτη δ' ἦτο ἔν τισιν ἡ δυσμορφία, ὥστε ἐκεῖτο ὕστερον ἐκ τούτου ὁ γέλως τῶν θεωμένων ἐν τοῖς χρόνοις τῆς καλλαισθησίας[1]). Αἰτία δὲ τούτου ἦτο ὅτι οἱ θεοὶ δὲν ἤθελον νὰ μεταβάλληται ἡ μορφὴ αὐτῶν, ὡς ὁ Τάκιτος[2]) λέγει, ἢ μᾶλλον διότι οἱ ἀρχαῖοι δὲν ἠρέσκοντο ἐξ εὐσεβείας νὰ μεταβάλλωσιν ὅ,τι ἐν τῇ θρησκείᾳ παρέδωκαν αὐτοῖς οἱ πρόγονοι, ὡς ὁ Ἰσοκράτης βεβαιοῖ[3]).

ἐστιν ἐς τὴν ὄψιν, ἐπιπρέπει δὲ ὅμως τι καὶ ἔνθεον τούτοις». πρβ. καὶ Πλατ. ἐν Ἱππ. Μείζ. σελ. 281.

1) Ἀθην. ιδ', 614». Παρμενίσκος ἦλθεν εἰς τὸ Λητῷον (ἐν Δήλῳ) νομίζων τῆς Ἀπόλλωνος μητρὸς ἄγαλμά τι θεωρήσειν ἀξιόλογον· ἰδὼν δ' αὐτὸ ξύλινον ἄμορφον παραδόξως ἐγέλασεν».

2) Ἐν Ἱστορ. 4, 53· Nolle deos mutari veterem forman.

Ὁ Παυσανίας (3, 16, 1) λέγει ὅτι αὐτοὶ οἱ θεοὶ δι' ὀνείρων ἀπηγόρευον τὴν μεταβολὴν τῶν ἰδίων ἀγαλμάτων.

3) Ἐν Ἀρειοπαγ. §. 11.» Ἐκεῖνο μόνον ἐτήρουν (ἐν τοῖς ἱεροῖς), ὅπως μηδὲν μήτε τῶν πατρίων καταλύσουσι, μήτ' ἔξω τῶν νομιζομένων προσθέσουσιν. Οὐ γὰρ ἐν ταῖς πολυτελείαις ἐνόμιζον εἶναι τὴν εὐσέβειαν, ἀλλ' ἐν τῷ μηδενὶ κινεῖν ὧν αὐτοῖς οἱ πρόγονοι παρέδοσαν».

Ἀπαράλλακτα καὶ παρ' ἡμῖν ἔτι συμβαίνει νὰ τιμῶμεν καὶ σεβώμεθα πλέον ἀρχαίας εἰκόνας, οἱασδήποτε τέχνης καὶ ἂν ὦσιν αὗται, ἢ νέας τελειοτέρας τὴν τέχνην καὶ πολυτιμοτέρας. Τὰς ἐν Ῥώμῃ πρὸ ἐτῶν γραφείσας ὑπὸ καλλιτεχνῶν εἰκόνας τοῦ εἰκονοστασίου τῆς Μητροπόλεως Ἀθηνῶν, ὡς καὶ τὰς πρὸ τούτων τοῦ τῆς ἁγίας Εἰρήνης, γενομένας ἐν τῇ ὁμοδόξῳ Ῥωσσίᾳ, ἐπὶ πολλοὺς ἐνιαυτοὺς ἡ ἐκκλησιαστικὴ τῶν Ἀθηνῶν ἀρχὴ ἀπηγόρευε νὰ τεθῶσιν εἰς προσκύνησιν τῶν πιστῶν, διότι δὲν ἔφερον τὸν Βυζαντινὸν τύπον, ὅστις εἶναι ἤδη καθιερωμένος παρ' ἡμῖν. Ὅπου ὅμως τοῦ τύπου τούτου εἰκόνες δὲν ὑπάρχουσιν, οὐδὲ δυνατὸν εἶναι νὰ παρασκευασθῶσι, δέχονται οἱ πιστοὶ καὶ νέας εἰκόνας νέων τεχνιτῶν. Ἀλλ' ὅμως τὸ εἰς αὐτὰς ἀποδιδόμενον σέβας εἶνε πάντοτε ἧττον. Ἀνάγκη προηγουμένως νὰ ἐπικαθήσῃ ἐπ' αὐτῶν ὁ τοῦ χρόνου πίνος, νὰ πλασθῶσι περὶ αὐτῶν παραδόσεις, ἐνίοτε δὲ καὶ θαύματα, ἵνα ἐξισωθῶσι κατὰ τὴν ἱερότητα πρὸς τὰς ἀρχαίας εἰκόνας.

Ὅμοια γινώσκομεν ὅτι ἐφρόνουν καὶ οἱ ἀρχαῖοι. Τὸ ἐν τῷ Ἐρεχθείῳ ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς, τὸ διιπετὲς αὐτῶν Παλλάδιον, ὅπερ ἐν μεγίστῃ τιμῇ ἐφυλάσσετο ἐν τῷ ναῷ τούτῳ ὑπὸ πολλῶν παρθένων καὶ ἱερειῶν, αὐτὸ τοῦτο ἦτο τὸ ἱερώτατον τῶν Ἀθήνησιν ἀγαλμάτων τῆς θεᾶς ταύτης, οὗ ἡ σωτηρία ἐτήρει καὶ τὴν τῆς πόλεως, τὸ δὲ χρυσελεφάντινον τῆς αὐτῆς θεᾶς ἄγαλμα, τὸ τοῦ Φειδίου θαυμάσιον ἔργον, ὃ ἐφυλάσσετο ἐν τῷ Παρθενῶνι, ἦτο πολυτιμότατον τὴν τέχνην καὶ τὴν ὕλην, ἀλλ' οὐδέποτε ἠξιώθη τῆς αὐτῆς λατρείας καὶ τοῦ σεβασμοῦ τοῦ τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς ἀγάλματος, τοῦ ἐν τῷ Ἐρεχθείῳ ἀείποτε φυλασσομένου. Ἡ αὐτὴ ἀρχαίων καὶ νέων διαστολὴ ἀγαλμάτων ἐγίνετο καὶ ἐν ἄλλαις πόλεσι τῆς Ἑλλάδος. Ἐντεῦθεν ὁ γερμανὸς K. Böttticher[1]) διέστειλε πρὸ μικροῦ τὰ τῆς λατρείας ἀγάλματα ἀπὸ τῶν ἀναθημάτων, τὴν αὐτὴν διαστολὴν ποιήσας καὶ τῶν ναῶν[2]), ἐν οἷς

1) Ἐν τῇ τεκτονικῇ τῶν Ἑλλήνων πρῶτον 4, σ. 247 καὶ τελευταῖον ἐν Φιλολόγῳ 1866 καὶ ἐξῆς ἐν πολλαῖς διατριβαῖς.

2) Ὧν τοὺς μὲν λέγει χρησίμους πρὸς τὴν λατρείαν, τοὺς δὲ πρὸς τὰς πανηγύρεις καὶ τοὺς ἀγῶνας, καὶ διὰ τοῦτο τοὺς δευτέρους καλεῖ Agonale festtempel.

ταῦτα καὶ ἐκεῖνα ἐφυλάσσοντο, δογματίσας ὅτι ὁ μὲν τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς ναὸς καὶ τὸ ἐν αὐτῷ ἀρχαῖον αὐτῆς Παλλάδιον ἦσαν τὰ τῆς λατρείας, ὁ δὲ Παρθενὼν καὶ τὸ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα τῆς παρθένου Ἀθηνᾶς ἦσαν ἀναθήματα καὶ θεάματα διὰ τὰς πανηγύρεις καὶ τοὺς ἀγῶνας, ὅτε ἐξετίθεντο εἰς θέαν καὶ θαυμασμὸν τοῦ κοινοῦ, καὶ χρῆσις αὐτῶν ἐγίνετο. Ὅμοια, λέγει, ἦσαν καὶ πάντα τὰ ἐν τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι ὑπάρχοντα χρυσελεφάντινα καὶ ἄλλα πολύτιμα καὶ καλλιτεχνικὰ ἔργα τῆς πλαστικῆς, καὶ ἀρχιτεκτονικῆς, ἐκλαμβάνων ταῦτα ὡς ἔργα λαμπρότητος καὶ ἐπιδείξεως πλούτου καὶ τέχνης, οὐχὶ δὲ σεβασμοῦ καὶ λατρείας, οἷα κατ' αὐτὸν ἦσαν τὰ ἀρχαῖα. Ἡ τοιαύτη ὅμως διαστολὴ δὲν ἔτυχεν ἔτι γενικῆς ἐπιδοκιμασίας.

3) *Περὶ τῆς εἰς ἀεὶ τηρήσεως τοῦ ἐν ἀρχῇ καθιερωθέντος τύπου ἐν τοῖς ἀγάλμασι τοῖς ναοῖς καὶ ταῖς ἱερουργίαις.*

Ὁ λόγος, δι' ὃν κατὰ τὰ εἰρημένα ἐτηρεῖτο διὰ παντὸς ὕστερον ἀμετάβλητος ὁ παλαιὸς τύπος τῶν ἀγαλμάτων, οἱοσδήποτε καὶ ἂν ἦτο οὗτος, ἦτο κυρίως ὁ ἑξῆς.

Ἐπειδὴ πᾶσα ἱστορικὴ παράδοσις περὶ τῆς ἐκ τῆς Ἀσίας εἰς τὴν Ἑλλάδα μεταναστεύσεως τῶν παναρχαίων τῆς Ἑλλάδος κατοίκων[1]) ἀπώλετο παρ' Ἕλλησι, σὺν ταύτῃ δὲ καὶ ἡ τῶν θρησκευτικῶν ἐννοιῶν πρώτη πηγή, ἐπίστευον πάντες ἀνεξαιρέτως οἱ τῆς Ἑλλάδος κάτοικοι ὅτι ἦσαν αὐτοί τε καὶ οἱ θεοί των τέκνα τῆς γῆς[2]) ἐν ᾗ κατῴκουν, καὶ ὅτι ἕνεκα τῆς κοινῆς ταύ-

1) Ὡς ἀπέδειξεν ἤδη ἡ νέα γλωσσολογικὴ ἐπιστήμη διὰ τῆς ἀνευρέσεως τῆς συγγενείας τῶν ἰνδοευρωπαϊκῶν γλωσσῶν, ὧν πρωτότοκος ἀδελφὴ φαίνεται ἡ ἀρχαία τῶν Ἰνδῶν γλῶσσα, πιθανοποιήσασα συγχρόνως ἡ αὐτὴ ὅτι καὶ αἱ πρῶται θρησκευτικαὶ ἔννοιαι τῶν ἐθνῶν τούτων εἰσὶ κοιναὶ ἔντε τοῖς ὀνόμασι τῶν πρωτευόντων θεῶν καὶ τοῖς ἰδιώμασιν αὐτῶν. Βλ. Ch. Petersen Religion der Griechen 1864 ἀπὸ σελ. 74 κ. ἑ. καὶ Maury histoire des réligiones de la Grèce antique Α' ἀπὸ σελ. 50—236 καὶ Φιλίστορος Γ' ἀπὸ σελ. 102. κ. ἑ.

2) Ἣν δόξαν εἶχον καὶ ἄλλα πολλὰ τῆς ἀρχαιότητος ἔθνη πλὴν τῶν Ἑβραίων, ἐκ τῶν Ἑλλήνων δὲ πρὸ πάντων οἱ Ἀθηναῖοι καὶ Ἀρκάδες. Ἡσιοδ. Θεογ. 116 κ. ἑ. Ἔργ. 108· ὡς ὁμόθεν γεγάασι θεοὶ θνητοί τε

της καταγωγῆς θεοὶ καὶ ἄνθρωποι συνέζων ἐν ἀρχῇ καὶ ἐπιμιξίαν εἶχον πρὸς ἀλλήλους, ὥστε καὶ τέκνα ἐκ θνητῶν οἱ θεοὶ εἶχον. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη κοινωνία διήρκεσεν ἐν ὅσῳ οἱ ἄνθρωποι ἦσαν δίκαιοι καὶ ἀγαθοί[1]). Ὅσον ὅμως οὗτοι ἐξηχρειοῦντο καὶ χείρονες ἐγίνοντο, κατὰ τοσοῦτον καὶ οἱ θεοὶ ἀπεχώρουν κατὰ μικρὸν ἀπ' αὐτῶν καὶ τελευταῖον ἦσαν ἀφανεῖς αὐτοῖς πάντες[2]). Οὐχ ἧττον ὅμως καὶ μακρὰν τῶν ἀνθρώπων ὄντες, ἐτήρουν πάλιν οἱ θεοὶ σχέσιν πρὸς αὐτούς, τοὺς μὲν ἀγαθοὺς προστατεύοντες καὶ βοηθοῦντες, τοὺς δὲ κακοὺς τιμωροῦντες. Ἀλλ' ὅπως οἱ ἄνθρωποι καὶ ἐν τῇ ἀπουσίᾳ καὶ ἀφανείᾳ τῶν θεῶν ἔχωσι πλησίον αὐτῶν ἕκαστος τὸν ἴδιον προστάτην καὶ φίλον θεόν, ἐπλάσθησαν τὰ τούτων σύμβολα καὶ ἀγάλματα, ἃ ἡ οἱ θεοὶ αὐτοὶ κατὰ τὴν δόξαν τοῦ λαοῦ ἐποίησαν καὶ ἔδωκαν τοῖς προφιλέσιν αὐτῶν λαοῖς καὶ ἀνθρώποις, οἷα ἦσαν τὰ λεγόμενα Παλλάδια, ἢ τῶν θεῶν τέκνα καὶ φίλοι τεχνῖται καὶ θεόπνευστοι ἄνδρες κατεσκεύασαν ὕστερον ὁμοιώματα τῶν θεῶν, ἃ οὗτοι ἐπεδοκίμασαν καὶ ἱερὰ αὐτῶν εἶχον.

Μετὰ τῶν θείων τούτων ὁμοιωμάτων συνέστη συγχρόνως καὶ ὁ ἴδιος ἑκάστῳ θεῷ τρόπος τῆς λατρείας. Τοῦτον δὲ ἢ ἐδίδαξαν αὐτοὶ οἱ θεοὶ ἢ παῖδες αὐτῶν, ἢ ἐνέπνευσαν φίλοις αὐτῶν ἀνθρώποις, ἵνα ἐκτελῶσιν ὁσάκις ἤθελον οὗτοι νὰ αἰτήτωσι καλόν τι ἢ νὰ ἐκφράσωσι τὴν εὐγνωμοσύνην των πρὸς τοὺς θεοὺς διὰ τὰς εἰς αὐτοὺς γενομένας εὐεργεσίας, νὰ ἐξιλεώσωσι διὰ τὰ εἰς αὐτοὺς ἁμαρτήματά των, ἢ καὶ νὰ ἀποτρέψωσι τὴν ἐκ τῆς ὀργῆς των τιμωρίαν. Ἀλλ' ἵνα ἐπιτυγχάνωσιν εὐκολώτερον

ἄνθρωποι». Πίνδ. ἐν Νεμ. 6, 1· «Ἓν ἀνδρῶν ἓν θεῶν γένος· ἐκ μιᾶς δὲ πνέομεν ματρὸς ἀμφότεροι». Πλείω περὶ τούτου ἐν τοῖς μικροῖς συγγράμμασι Πρελλέρου ἀπὸ σελ. 157 κ. ἑ.

1) Ἡσιόδου ἀποσπ. 187 παρὰ Göttling ἐν σελ. 294 6′ ἐκδ. «Ξυναὶ γὰρ τότε δαῖτες ἔσαν, ξυνοὶ δὲ θόωκοι ἀθανάτοισι θεοῖσι καταθνητοῖς τ' ἀνθρώποις». Ὁ αὐτὸς ἐν Ἔργ. 197 καὶ Ἄρατος 100 καὶ Παυσ. 8. 2, 2. Πλείω παρὰ Nitzsch ἐν σημ. εἰς Ὀδυσ. τομ. 6′, σελ. 156 κ. ἑ.

2) Ὥστε ἐπὶ τῶν τρωϊκῶν ἤδη χρόνων μόνον ὀλίγοις καὶ φίλοις ἦσαν καταφανεῖς καθ' Ὅμηρον καὶ ἤρχοντο εἰς κοινωνίαν, οὐχὶ δὲ πᾶσιν. Βλ. Ὀδυσ. η, 201—206 καὶ Naegelsbach ἐν ὁμ. θεολ. σελ. 153 6′ ἐκδ.

οἱ ἄνθρωποι πάντων τούτων, ἔδει νὰ ἱκετεύωσι τοὺς θεοὺς καὶ ἐκτελῶσι τὴν πρὸς αὐτοὺς λατρείαν καθ' ὃν τρόπον οἱ θεοὶ αὐτοὶ ἢ οἱ φίλοι αὐτῶν ἐν ἀρχῇ ὥρισαν. Πᾶσα δὲ μεταβολὴ καὶ νεωτερισμὸς ἐν τῇ λατρείᾳ ἦτο ἀσυγχώρητος, ἢ τοὐλάχιστον ἔδει νὰ συγχωρηθῇ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ θεοῦ διὰ θαύματος ἢ ὀνείρων ἢ μᾶλλον ὑπὸ τοῦ ἐν Δελφοῖς χρηστηρίου, ὅπερ ἐν θρησκευτικαῖς ἀπορίαις ἠρωτᾶτο καὶ ἔδιδεν ὁδηγίας τοῖς ἀνθρώποις[1]). Ἡ οὕτω καθιερουμένη ἐν τῇ λατρείᾳ μεταβολὴ καὶ ὁ νεωτερισμὸς ἦτο εὐπρόδεκτος τοῖς θεοῖς.

Μετὰ τῆς λατρείας καὶ τῶν ὁμοιωμάτων τῶν θεῶν συνέχεται καὶ ἡ οἰκοδομὴ τοῦ κατοικητηρίου τῶν θεῶν, τοῦ ναοῦ.

Ὁ ναός, καθ' ἃ ἤδη εἴπομεν, εἶναι οἶκος, δόμος, τοῦ θεοῦ, ἐν ᾧ φυλάσσεται τὸ ὁμοίωμα αὐτοῦ, καὶ ἐν ᾧ οἰκεῖ αὐτὸς ὁ θεὸς προσερχόμενος ὅτε καλεῖται παρὰ τῶν εὐσεβῶν ἵνα ἀκούσῃ τὰς εὐχὰς καὶ δεχθῇ τὰς θυσίας καὶ προσφοράς, ἢ καὶ ἀποτρέψῃ κίνδυνόν τινα ἀπ' αὐτῶν. Καὶ ὁ οἶκος λοιπὸν τοῦ θεοῦ ἐκτίσθη ἐν ἀρχῇ ἢ ὅπως αὐτὸς ὁ θεὸς ὑπέδειξε τοῖς φίλοις αὐτοῦ, ἢ ὅπως οὗτοι ἐνόμισαν ἀρεστὸν τῷ θεῷ. Ἐντεῦθεν ἔπεται ὅτι πᾶσα μεταβολὴ ἢ νεωτερισμὸς καὶ ἐν τῷ ναῷ ὑπὸ τῶν ὕστερον ἦτο ἀσυγχώρητος, καὶ ὡς τοιοῦτος μὴ ἀρεστὸς τῷ θεῷ, εἰ μὴ ἐγίνετο καὶ οὗτος πάλιν τῇ ἐπινεύσει αὐτοῦ.

Ἐπειδὴ λοιπὸν οὕτω καὶ τὰ τρία ταῦτα, ὁμοιώμα, λατρεία καὶ ναός, εἶχον θείαν καταγωγήν, ἔδει νὰ μένωσι διὰ παντὸς ἀμετάβλητα. Καὶ ἐν ᾧ ἐν πᾶσι τοῖς λοιποῖς οἱ Ἕλληνες ἠρέσκοντο εἰς τοὺς νεωτερισμούς, μάλιστα δὲ οἱ Ἀθηναῖοι, οἵτινες διὰ τοῦτο καὶ νεωτεροποιοὶ ὑπὸ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων ἐλέγοντο· καὶ ἐν ᾧ ἐκ τῶν νεωτερισμῶν τούτων προῆλθον πολλὰ καὶ καλὰ καὶ κακὰ ἐν τῇ προόδῳ τοῦ χρόνου, ἰδίως ἐκ τῆς συχνῆς τοῦ πολιτεύματος μεταβολῆς, τὰ τῆς θρησκείας τοὐναντίον ἔμενον ἀείποτε ἀμετακίνητα, ὅπως οἱ θεοὶ παρέδωκαν αὐτὰ τοῖς ἀνθρώποις κατὰ τὴν πεποίθησιν τοῦ λαοῦ, καὶ οἱ πρόγονοι τοῖς ἐπιγινομένοις. Πᾶσα δὲ νέα ἐν τούτοις μεταβολὴ εἴτε παλαιοῦ εἴτε νέου

1) Βλ. τὴν περὶ τούτου διατριβήν μου ἐν Ἀθηναίου τόμῳ ά σελ. 144.

θεοῦ ὅπως ἔχῃ κῦρος ἔδει νὰ κυρωθῇ, ὡς εἴρηται, παρ' αὐτοῦ τοῦ ἐν Δελφοῖς θεοῦ, ὅστις ἦτο ἐν τοῖς θρησκευτικοῖς τῶν Ἑλλήνων γενικὸς ἔφορος, καὶ οὕτω καθιερωθῇ ὑπὸ τῆς πόλεως ἵνα ἐπιβληθῇ τοῖς πολίταις. Ἄλλως ὁ νέους θεοὺς αὐτογνωμόνως εἰςάγων ἢ νέον τρόπον λατρείας θεοῦ γνωστοῦ ἦτο ἀσεβὴς, καὶ ὡς τοιοῦτος ἐτιμωρεῖτο παρὰ τῆς πόλεως, ὡς καὶ ὁ παραμελῶν καὶ ὑβρίζων τὰ κοινὰ ἱερὰ, ἃ ἡ πόλις πᾶσα νόμῳ θεῶν καὶ προγόνων καθιέρωσε καὶ ἐτίμα.

Τὰ οὕτω γενικῶς ῥηθέντα ἐπιβεβαιοῦνται ὑπὸ πολλῶν σωζομένων ἐν τοῖς συγγραφεῦσι μαρτυριῶν, ἀναφερομένων εἰς τὸ ἀμετακίνητον καὶ ἑδραῖον τοῦ ἀρχῆθεν καθιερωθέντος τύπου ἐν τοῖς τῶν θεῶν καὶ ἡρώων ἀγάλμασι, τοῖς ναοῖς καὶ τῇ λατρείᾳ αὐτῶν.

Οἱ Ἕλληνες ἀνεγνώριζον, ὡς γνωστὸν, ἐκ τῶν λατρευομένων θεῶν τινας ὡς Πανελληνίους τρόπον τινὰ, καὶ τούτους ἐλάτρευον πάντες, συνερχόμενοι ἐν ῥητῷ χρόνῳ. Ἀλλὰ πλὴν τούτων εἶχεν ἕκαστος καὶ ἰδίους, οὓς ἐλάτρευον κατ' ἐξοχὴν ὡς προστάτας καὶ φίλους κατ' ἴδιον τρόπον, γνωστὸν αὐτοῖς μόνοις, εἰς οὐδένα ξένον συγχωροῦντες νὰ μετέχῃ τῆς λατρείας ταύτης, ὅπως αὐτοὶ μόνοι ἔχωσιν ὑπὲρ αὐτῶν καὶ τῶν οἰκείων τὴν εὔνοιαν καὶ προστασίαν τοῦ θεοῦ, ὡς ὕστερον ἔσται περὶ τούτου λόγος.

Πᾶσα πόλις, πᾶσα φυλὴ, πᾶς δῆμος, πᾶσα κοινότης, καὶ πᾶσα ὑποδιαίρεσις οἱαδήποτε τῶν πολιτῶν, πᾶς οἰκογενειάρχης καὶ πᾶς ἐν γένει πολίτης εἶχε τῶν ἰδιαιτέρων αὐτοῦ προστατῶν θεῶν καὶ ἡρώων ἀγάλματα, καὶ ἴδιον τρόπον τῆς τούτων λατρείας, ὃν ἐξετέλει ἐν ἰδιαιτέροις ἱεροῖς τόποις, καθιερωθεῖσι καθ' ὃν τρόπον ἀλλαχοῦ εἴπομεν[1]). Εἰς τὸν τόπον τῆς λατρείας συνεχωρεῖτο νὰ συνέλθωσι μόνον οἱ ἀνήκοντες εἰς μίαν τῶν εἰρημένων κοινοτήτων καὶ νὰ τελέσωσι τὰ ἱερά των πάντες ἐν κοινῷ καθ' ὃν τρόπον οἱ θεοὶ αὐτοὶ καὶ οἱ πρόγονοι ἐδίδαξαν αὐτοὺς, καὶ ἐνώπιον τοῦ ἀγάλματος τοῦ θεοῦ ἢ ἥρωός των. Ὅπως δὲ αὐτοὶ καὶ μόνοι ἔχωσι τὴν εὔνοιαν καὶ προστασίαν τοῦ θεοῦ, οὐδένα ξένον ἐδέχοντο νὰ μετέχῃ τῆς λατρείας, πλὴν ἐκείνων, οἷς ἐξ εὐ-

1) Ἐν Ἀθηναίου τόμ. ά, σελ. 387 κ. ἑ.

νοίας ἢ μεγάλης εὐεργεσίας ἕνεκα κοινῇ ἀποφάσει συνεχωρήθη ἡ μετοχὴ αὕτη. Τούτου ἕνεκα, ὅπως τὸ ἄγαλμα ἔδει νὰ μένῃ παρ' αὐτοῖς μόνοις καὶ ἐν τῷ ναῷ αὐτοῦ ἀμεταβλήτῳ, οὕτω καὶ ὁ ἰδιαίτερος τρόπος τῆς τοῦ θεοῦ ἢ ἥρωος λατρείας ἔδει νὰ μένῃ γνωστὸς μόνον τοῖς ἐκ τῆς αὐτῆς κοινότητος οὖσιν. Ἐνταῦθεν ὅσον ἀνωτέρω ἀνατρέχομεν εἰς τοὺς χρόνους, ἀνευρίσκομεν ἱερατικὰ γένη πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, μάλιστα ἐν Ἀθήναις[1]), ὧν ἡ ἀρχαία ἱστορία εἶναι μᾶλλον γνωστὴ ἢ ἡ τῶν λοιπῶν ἑλληνίδων χωρῶν. Τὰ γένη ταῦτα ἔλεγον καὶ πιστευτὸν τοῖς πολλοῖς ἐποίουν ὅτι κατήγοντο ἢ παρ' αὐτοῦ τοῦ θεοῦ, οὗ τὰ ἱερὰ ἐτέλουν, ἢ παρὰ τοῦ πρῶτον παραλαβόντος αὐτὰ παρὰ τοῦ θεοῦ, ἢ παρ' οὗ ταῦτα ἐκανονίσθησαν κατ' ἀρέσκειαν τοῦ θεοῦ. Ὅπως δὲ ταῦτα τηρῶνται ἀείποτε ἀμετάβλητα καὶ μένωσι τοῖς ξένοις ἄγνωστα, μετέβαινε διαδοχικῶς ἡ γνῶσις καὶ ἐκτέλεσις αὐτῶν εἰς τοὺς ἐκ τοῦ αὐτοῦ γένους, οἵτινες ἦσαν ἐν τούτῳ προνομιοῦχοι διὰ παντὸς, καὶ οὐδενὶ ἄλλῳ ἐπετρέπετο νὰ τελέσῃ αὐτά[2]).

Τὰ ἱερὰ ταῦτα, ἃ ἐτελοῦντο ἀείποτε ὑπὸ τῶν ἐκ τοῦ αὐτοῦ γένους ἱερέων, ἐκαλοῦντο πρὸς διαστολὴν ἀπὸ ἄλλων *ἱερατικά*. Ἀλλὰ καὶ τὰ μὴ ἱερατικὰ, ὧν ἡ ἐκτέλεσις ἐσυγχωρεῖτο εἰς πάντα πολίτην ἢ εἰς τὸν ἑκάστοτε ἄρχοντα ἢ προϊστάμενον πάσης κοινότητος, οἷα τὰ φυλετικὰ, τὰ δημοτικὰ, τὰ οἰκογενειακὰ τὰ παρ' ἑκάστου οἰκοδεσπότου, καὶ τὰ ὑπὲρ τῆς πόλεως ἁπάσης ἐν ὡρισμένοις χρόνοις ἢ ἑορταῖς ὑπὸ τοῦ ἄρχοντος βασιλέως[3])

1) Ὁ Meier ἐν ἰδίᾳ πραγματείᾳ de gentilitate Attica ἐξετάζει τὰ τοιαῦτα τῆς Ἀττικῆς γένη, ἀποδεικνύων τίνα τούτων εἶχον κληρονομικῶς τὰς τῶν θεῶν ἱερωσύνας.

2) Ὅθεν καὶ ὁ σχολιαστὴς Αἰσχ. κατὰ Τιμάρχου § 19 «Οὐ παντὶ τῷ βουλομένῳ, λέγει, ἐξῆν ἱεροῦσθαι, ἀλλὰ τῷ ἐκ γένους καταγομένῳ ἱερατικοῦ».

3) Καὶ τοῦτο πρὸς τοῖς ἄλλοις μαρτυρεῖ τὸν ἄκρον σεβασμὸν τῶν Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων εἰς τὰ πατροπαράδοτα ἱερά. Ἀπὸ τῶν Ὁμηρικῶν χρόνων ἐτέλουν οἱ βασιλεῖς θυσίας τινὰς ὑπὲρ τῆς πόλεως ἁπάσης μὴ ἱερατικὰς (Ἀριστοτελ. πολ. γ', 9, 7). Αὐτὰς βεβαίως ἐτέλουν καὶ οἱ τῶν Ἀθηναίων βασιλεῖς· ἀλλ' ὅτε ὕστερον κατηργήθη παρ' αὐτοῖς τὸ μοναρχικὸν πολίτευμα, καὶ ἀντὶ τοῦ βασιλέως ἐξελέχθησαν ἄρχοντες, εἰς

τελούμενα, καὶ ταῦτα ἔμενον μόνιμα καὶ σταθερὰ καὶ ἐτελοῦντο ἀείποτε κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, γνωστὸν γενόμενον παρὰ τοῦ προκατόχου εἰς τὸν διάδοχον.

Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται ἡ μονιμότης καὶ ἡ εἰς ἀεὶ τήρησις τοῦ τρόπου τῆς ἐκτελέσεως τῶν ἱερῶν, διότι ἐν τῇ μονίμῳ καὶ ἀκριβεῖ τηρήσει τούτων στηρίζεται ἡ τοῦ θεοῦ εὐαρέσκεια, καὶ ἡ πρὸς τοὺς προστατευομένους φιλία καὶ ἀγάπη αὐτοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ἡ γνῶσις τούτων ἀνῆκεν εἰς ὡρισμένα γένη καὶ πρόσωπα, ταῦτα ἐν ὅσῳ ἔζων, εἶχον ἰσοβίως τὴν ἱερωσύνην, ὅπου δὲ τοῦτο ἕνεκα ἠθικῶν ἢ ἄλλων λόγων δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ τηρηθῇ, ἐξετέλουν τὰ αὐτὰ πρόσωπα ἐπὶ ῥητὸν χρόνον τὰ τῆς ἱερωσύνης, καὶ εἶτα παρέδιδον αὐτὰ εἰς ἄλλα νέα πρόσωπα, ἔχοντα εἰς τοῦτο δίκαια, ὡς ἐγίνετο ἐν Ἀθήναις ἔν τισι τῆς λατρείας τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς καὶ ἐν Ῥώμῃ ἐν ἄλλοις τε καὶ ἐν τῇ λατρείᾳ τῆς Ἑστίας[1]).

Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἱερωσύνη ἀνῆκεν εἰς ὅλα γένη, ταῦτα δὲ δυνατὸν νὰ ἦσαν μεγάλα καὶ ἰσχυρὰ[2]), ἐξηγεῖται διατὶ ἐνίοτε ἀντέκειντο

οὓς ἀπεδόθησαν τὰ τῆς βασιλείας δίκαια καὶ ἔργα, ὁ δεύτερος τῶν ἀρχόντων τούτων ἐτήρει τὸ ὄνομα τοῦ βασιλέως, ἄρχων βασιλεὺς καλούμενος, μετὰ τοῦ ὀνόματος δὲ καὶ τὰ ἱερατικὰ ἔργα τοῦ βασιλέως, τελῶν ἀείποτε οὗτος μετὰ τῆς γυναικός του, βασιλίσσης καὶ αὐτῆς καλουμένης (Βλ. ψευδοδημοσθένη κατὰ Νεαίρ. § 75), ἃς καὶ ὁ πάλαι βασιλεὺς ἐτέλει ὑπὲρ τῆς πόλεως ἁπάσης θυσίας· διότι ἐν μὲν τοῖς λοιποῖς πᾶσι τοῦ βασιλέως δικαίοις ἐσυγχωροῦντο μεταβολαὶ καὶ νεωτερισμοί, οὐχὶ δὲ ἐν τοῖς θρησκευτικοῖς. Ταῦτα ἔδει νὰ μένωσι διὰ παντὸς οἷα ἐξ ἀρχῆς ἦσαν καὶ νὰ τελῶνται ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἄρχοντος, τηροῦντος τοὐλάχιστον τὸ ἀρχαῖον ὄνομα (Βλ. Ἑρμαννον Α. § 138, 6 καὶ 7). Ὁμοίως ἔπραξαν καὶ οἱ Ῥωμαῖοι μετὰ τὴν κατάργησιν τῆς βασιλείας, ἀναθέσαντες εἰς τὸν rex sacrificulus τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἱερῶν ἔργων τῆς καταλυθείσης βασιλείας, ὅστις διὰ τοῦτο ἦτο ἱερατικὸν πρόσωπον, τηρῶν τὸ τοῦ βασιλέως ὄνομα διὰ παντὸς, ὅπερ ἐν τῇ πολιτείᾳ ἄλλως δὲν ἦτο ἀνεκτόν.

1) Τοιαῦται ἦσαν αἱ τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς τέσσαρες ἀῤῥηφόροι, περὶ ὧν βλ. Παυσ. 1, 27, 3 καὶ Müller Min. Pol. sacra σελ. 14 κ. ἑ. καὶ ἐν Ῥώμῃ αἱ τῆς Ἑστίας ἱεραὶ παρθένοι, Ἑστιάδες καλούμεναι ἀπὸ τῆς θεᾶς. Πλουτ. ἐν Νουμ. 9.

2) Ὡς οἱ 600 ἱερεῖς ἢ ἐπιμεληταὶ τῶν ἐν Λαυϊνίῳ θεῶν, ὧν τὰ θαύματα διηγεῖται ὁ Διονύσιος 1, 67 καὶ ἑξῆς.

εἰς πάντα νεωτερισμὸν καὶ ἀπέκρουον τοῦτον ἐνιαχοῦ ὅλαις δυνάμεσι καὶ διὰ τῆς βίας ὅπου ἦτο ἀνάγκη, καὶ διατὶ ἱερεῖς καὶ ἱέρειαι δὲν ὑπήκουον ἐν τῷ δικαιώματί των οὐδὲ εἰς αὐτὰς τὰς ἐπιταγὰς τῆς πολιτείας ἢ τῶν ἀρχόντων[1]), ὅταν αὗται ἀντέκειντο εἰς τὰ νενομισμένα τῆς λατρείας.

Διὰ τοὺς εἰρημένους λόγους οὐ μόνον τὰ ἱερά, ἤτοι τὰ καθ' ἕκαστον τῆς ἱεροτελεστίας, ἀλλὰ καὶ τὰ ἀγάλματα τῶν θεῶν καὶ οἱ ναοὶ ἔδει νὰ τηρῶσιν εἰς ἀεὶ τὸν ἀρχαϊκὸν αὐτῶν τύπον, ὃν οἱ θεοὶ αὐτοὶ ὑπέδειξαν ἢ παρεδέχθησαν ὡς αὐτοῖς ἀρέσκοντα. Διὸ ἐπισκευαζόμενον τὸ αὐτὸ ἄγαλμα ἔμενε πάντοτε τὸ αὐτό, καὶ ἂν ποτε ἔκ τινος δυστυχήματος ἢ βίας κατεστρέφετο, ἔδει νὰ ἀνακαινισθῇ ἐν τῇ αὐτῇ μορφῇ καὶ τύπῳ, ὃν ἀρχῆθεν εἶχεν, ἐξ ὁμοιωμάτων αὐτοῦ ἢ ἐξ ὀνείρων καὶ παραδόσεων· ὡς ὁ Ὀνατᾶς ἀνεκαίνισε τὸ τῆς Μελαίνης Δήμητρος ἄγαλμα κατὰ τὴν ἀφήγησιν τοῦ Παυσανίου[2]). Ἀλλ' εἰς τοιαύτην ἀνακαίνισιν ἐν ἀνάγκῃ κατέφευγον,

---

1) Ὡς ἡ τῆς Ἀθηνᾶς ἱέρεια ἠρνήθη νὰ καταρασθῇ τὸν Ἀλκιβιάδην, τοῦ δήμου κελεύσαντος. Πλούτ. κεφαλ. ῥωμ. 44.

2) Ἐν 8, 42. Παρὰ τὴν Φιγαλίαν ἦτο σπήλαιον, εἰς ὃ κατὰ τὰς ἐγχωρίους παραδόσεις ἐκρύβη ἡ Δημήτηρ ἐξ ὀργῆς καὶ λύπης μετὰ τὴν ἁρπαγὴν τῆς Περσεφόνης καὶ τὴν πρὸς τὸν Ποσειδῶνα κοινωνίαν. Τὸ σπήλαιον καθιέρωσαν οἱ Φιγαλεῖς διὰ τοῦτο εἰς τὴν θεὰν μελανοφοροῦσαν καὶ ἄγαλμα ξύλου ἐν αὐτῷ τοιᾶδε παραδόξου διαθέσεως· «Ἐπὶ πέτρᾳ καθεζομένη γυναικὶ ἔοικε τἆλλα πλὴν κεφαλήν· κεφαλὴν δὲ καὶ κόμην εἶχεν ἵππου, καὶ δρακόντων τε καὶ ἄλλων θηρίων εἰκόνες προσεπεφύκεσαν τῇ κεφαλῇ· χιτὼνα δὲ ἐνεδέδυτο καὶ ἐς ἄκρους τοὺς πόδας· δελφὶς δὲ ἐπὶ τῆς χειρὸς ἦν αὐτῇ, περιστερὰ δὲ ἡ ὄρνις ἐπὶ τῇ ἑτέρᾳ. Ἐφ' ὅτῳ μὲν δὴ οἱ τὸ ξόανον ἐποιήσαντο οὕτως, ἀνδρὶ οὐκ ἀσυνέτῳ γνώμην ἀγαθῷ δὲ καὶ τὰ εἰς μνήμην δῆλά ἐστι· Μέλαιναν δὲ ἐπονομάσαι φασὶν αὐτὴν, ὅτι καὶ ἡ θεὸς μέλαιναν τὴν ἐσθῆτα εἶχε. Τοῦτο μὲν δὴ τὸ ξόανον οὔτε ὅτου ποίημα ἦν, οὔτε ἡ φλὸξ τρόπον ὅντινα ἐπέλαβεν αὐτὸ μνημονεύουσιν. Ἀφανισθέντος δὲ τοῦ ἀρχαίου Φιγαλεῖς οὔτε ἄγαλμα ἄλλο ἀπεδίδοσαν τῇ θεῷ, καὶ ὁπόσα ἐς ἑορτὰς καὶ θυσίας, τὰ πολλὰ δὴ παρῶπτό σφισιν, ἐς ὃ ἡ ἀκαρπία ἐπιλαμβάνει τὴν γῆν». Ἐρωτήσαντες δὲ περὶ τοῦ πρακτέου τὸν ἐν Δελφοῖς θεόν, «καὶ ὡς ἀνακομισθὲν τὸ μάντευμα ἦκουσαν, τά τε ἄλλα ἐς πλέον τιμῆς ἢ τὰ πρότερα τὴν Δήμητρα ἦγον, καὶ Ὀνατᾶν τὸν Μίκωνος Αἰγινήτην πείθουσιν ἐφ' ὅσῳ δὴ μισθῷ ποιῆσαί σφισιν ἄγαλμα Δή-

καὶ πάλιν ἀδεία καὶ ὁδηγία αὐτοῦ τοῦ ἐν Δελφοῖς θεοῦ. Πρὸ τούτου ὤφειλον παντὶ σθένει νὰ σώσωσι τὸ ἄγαλμα τοῦ προστάτου θεοῦ, ἵνα μὴ πάθῃ βλάβην τινὰ ἢ καὶ ὅλως ἀπολεσθῇ, διότι ἐκ τῆς σωτηρίας αὐτοῦ ἐξηρτᾶτο ἡ σωτηρία τῆς πόλεως καὶ ἡ εὐδαιμονία τῶν πολιτῶν καὶ ἐν γένει τῶν λατρευτῶν καὶ πιστῶν τῷ θεῷ[1]). Διό, ὅπως σώσωσιν ἀπὸ ἁρπαγῆς ἢ κλοπῆς ἐχθρῶν, ἐφύλασσον μὲν ἐν ἀποκρύφοις τόποις τὸ ἀρχαῖον ἄγαλμα, εἰς οὓς μόνον οἱ ἱερεῖς εἰςήρχοντο, ἀντ' αὐτοῦ δὲ ἐξέθετον εἰς θέαν ἄλλο ὁμοίωμα αὐτοῦ ἐν ᾧ πολλά· ὥςτε, καὶ ἄν τι τούτων κλαπῇ, τὸ γνήσιον νὰ μένῃ παρὰ τοῖς πιστοῖς, σὺν αὐτῷ δὲ καὶ ἡ τοῦ θεοῦ εὔνοια καὶ προστασία[2]). Πᾶσα δὲ ἐξ ὀλιγωρίας παραμέλησις τῶν ἱερῶν ἢ καὶ ἀπώλεια τοῦ λατρευομένου ἀγάλματος προεκάλει κατὰ τῶν ὀλιγωρούντων δεινὰς συμφοράς, ἀφ' ὧν, ὅπως σωθῶσιν οἱ πάσχοντες, κατέφευγον ἐν ἀπορίᾳ εἰς τὸν ἐν Δελφοῖς θεὸν, ὅςτις ἐπέβαλλεν αὐτοῖς νὰ ἀνακαινίσωσι ταχέως τὸ ἀπολεσθὲν ἄγαλμα, καὶ νὰ προσφέρωσιν αὐτῷ θυσίας κατὰ τὸ πάτριον ἔθος, ὡς τὸ περὶ Φιγαλέων διήγημα τοῦ Παυσανίου μαρτυρεῖ, ὃ δὲν

μητρος.... Τότε δὴ ὁ ἀνὴρ οὗτος ἀνευρὼν γραφὴν ἢ μίμημα τοῦ ἀρχαίου ξοάνου, τὰ πλείω δὲ, ὡς λέγεται, καὶ κατ' ὀνειράτων ὄψιν, ἐποίησε χαλκοῦν Φιγαλεῦσιν ἄγαλμα, γενεᾷ μάλιστα ὕστερον τῆς ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα ἐπιστρατείας τοῦ Μήδου».

1) Καιομένου τοῦ ἐν Ῥώμῃ ναοῦ τῆς Ἑστίας τὸ 241 π. Χ., ἔνθα τὸ ἐκ Τροίας Παλλάδιον ἐν ἀποῤῥήτῳ ἐφυλάσσετο, καὶ τῶν Ἑστιάδων παρθένων ἐκ φόβου ἀπελθουσῶν, εἰςώρμησεν εἰς τὸ πῦρ εἷς τῶν ἱεροφαντῶν, ὁ Καικίλιος Μέτελλος, ἀνὴρ ὑπατικὸς, καὶ ἔσωσε μὲν ἀπὸ τῶν φλογῶν τὸ Παλλάδιον, ἀπώλεσεν ὅμως αὐτὸς τὴν ὄψιν· «ἐφ' ᾧ τιμὰς παρὰ τῆς πόλεως ἐξηνέγκατο μεγάλας, ὡς ἡ τῆς εἰκόνος αὐτοῦ τῆς ἐν Καπιτωλίῳ γενομένης ἐπιγραφὴ μαρτυρεῖ». Διονυσ. ἔ ἀ. 2, 66. Val. Max. 1, 4, 4.

2) Ὡς τοῦ ἐν Τροίᾳ Παλλαδίου κατὰ Διονύσιον (1, 67, καὶ 2, 55 καὶ ἀνωτέρω σελ. 287 σημ. 3) καὶ τῆς ἐν Ῥώμῃ ἱερᾶς πέλτης, τῆς ἐπὶ Νουμᾶ οὐρανόθεν πεσούσης ἐπὶ σωτηρίᾳ τῆς πόλεως, ἥτις ἐφρουρεῖτο ὑπὸ τῶν Σαλίων ἱερέων, «γενομένων ἔνδεκα ἄλλων καὶ σχῆμα καὶ μέγεθος καὶ μορφὴν παραπλησίων ἐκείνῃ, ὅπως ἄπορον εἴη τῷ κλέπτῃ δι' ὁμοιότητα τοῦ βιοπετοῦς ὅπλου ἐπιτυχεῖν,» Πλουτ. ἐν Νουμ. 13.

εἶναι μοναδικόν[1]). Τοὺς δὲ θέλοντας νὰ νεωτερίσωσιν ἐν τοῖς ἱεροῖς ἢ τοῖς ἀγάλμασιν ἀπεκώλυον δι' ὀνείρων ἢ ἄλλως αὐτοὶ οἱ θεοί, ὡς ἄλλο διήγημα τοῦ Παυσανίου [2]) διδάσκει.

Τὰ περὶ μονιμότητος τῶν ἱερῶν καὶ ἀγαλμάτων ῥηθέντα ἰσχύουσι καὶ περὶ ναῶν. Καὶ ὁ ναὸς ἔδει νὰ μένῃ διὰ παντὸς ἐν τῷ αὐτῷ σχήματι καὶ τύπῳ, ἐν ᾧ ἐξ ἀρχῆς ἐκτίσθη καὶ καθιερώθη τῷ θεῷ καὶ ὁ θεὸς ἀπεδέχθη διὰ τῆς ἐν αὐτῷ τελουμένης λατρείας καὶ τῆς τοῦ ἀγάλματός του ἱδρύσεως. Διό, ὅτε ναὸς εἴτε ἐκ τοῦ χρόνου κατέῤῥεεν, εἴτε ἐκ πυρὸς ἢ ἐπιδρομῆς πολεμίων ἢ καὶ ἐξ ἄλλης τινὸς συμφορᾶς κατεστρέφετο, ἀνεκαινίζετο πάλιν εἴτε λαμπρότερος εἴτε μὴ κατὰ τὴν εὐπορίαν τῶν πιστῶν, ἀείποτε ὅμως ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ, ἂν μάλιστα εἶχεν οὗτος ἱερόν τι μνημεῖον, ὅπερ ἦτο ἀμετακίνητον, ὡς ἐν τῷ Ἐρεχθείῳ ἦτο ἡ τῆς Ἀθηνᾶς πάγκυφος ἐλαία καὶ τὸ διὰ τῆς πληγῆς τῆς τριαίνης τοῦ Ποσειδῶνος ἀναβλύσαν θαλάσσιον ὕδωρ[3]), ἔτι δὲ καὶ ὁ τάφος τοῦ Ἐρεχθέως· ἐν τῷ ἐν Δελφοῖς ὁ ὀμφαλὸς καὶ τὸ μαντικὸν χάσμα, ἐφ' οὗ καθημένη ἐπὶ τρίποδος ἡ ἱέρεια ἐχρησμοδότει[4]), καὶ ἀλλαχοῦ ἄλλο τι τοιοῦτον ἱερὸν μνημεῖον. Ὅπου ὅμως τοιοῦτό τι μνημεῖον δὲν ὑπῆρχε, συνεχωρεῖτο νὰ κτισθῇ ὁ νέος ναὸς καὶ ἐν πλησίον κειμένῳ ἄλλῳ χώρῳ, ἂν μάλιστα τυχαίως ἐκαίετο, διότι τότε ἐξελαμβάνετο τοῦτο ὡς σημεῖον ὅτι ὁ θεὸς δὲν ἠρέσκετο νὰ οἰκῇ ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ[5]).

Ἡ ἀνακαίνισις πρὸ πάντων ναῶν ἔδει νὰ γίνηται πάντοτε ἐν τῷ αὐτῷ καὶ σχήματι καὶ τύπῳ καὶ κατὰ τὴν αὐτὴν ἐργασίαν ἢ ῥυθμόν. Οὕτως ἀνεκαινίσθη δὶς ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ πλούτου καὶ τῆς δόξης τῶν Ἀθηναίων ὁ τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς ναὸς[6]) οἷος

---

1) Ὅμοια παθήματα ἐξ ὀλιγωρίας ἱερῶν παρὰ Αἰλ. ποικλ. ἱστ. 3,42. Ἀπολλοδ. 2, 2, 1.

2) Ἐν 3, 16, 1.

3) Παυσ. 1, 27.

4) Ὁ αὐτὸς 10, 5, 9.

5) Ὁ αὐτὸς 2, 27, 7.

6) Πρῶτον μετὰ τὸν ἐμπρησμὸν αὐτοῦ ὑπὸ τῶν Περσῶν καθ' Ἡρόδ. 8, 55, καὶ πάλιν ὕστερον ὅτε ἐξ ἀγνώστου αἰτίας κατεκάη τὸ δεύτερον

ἐξ ἀρχῆς ἦτο ἀλλὰ λαμπρότερος, καὶ ὁ Παρθενὼν τῆς αὐτῆς θεᾶς ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ χώρου, ἐφ' οὗ ὑπῆρχεν ὁ ἑκατόμπεδος ναὸς αὐτῆς πρότερον, καὶ ἐν τῇ αὐτῇ ἐργασίᾳ τῇ δωρικῇ, ἐν ᾗ καὶ ὁ πρὸ αὐτοῦ, ὡς δεικνύουσι τὰ ἔτι καὶ νῦν σωζόμενα λείψανα τοῦ ἀρχαίου ἑκατομπέδου, μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι ὁ νέος Παρθενὼν εἶχε καθ' Ἡσύχιον[1]) 50 ποδῶν πλέον τοῦ παλαιοῦ μῆκος.

Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται διατὶ παρὰ τοῖς Ἴωσιν ὑπῆρχον ναοὶ δωρικῆς ἐργασίας, ἐν ᾧ ἡ φιλοτιμία τῶν ἑλληνικῶν φύλων ἀπῄτει νὰ ἔχωσι πάντα ἴδια κατὰ τὸν ἀποκλειστικὸν φυλετικὸν αὐτῶν χαρακτῆρα. Ὁ λόγος δὲ εἶναι, ὅτι ἐν ἀρχῇ ἐκτίσθησαν οἱ ναοὶ διὰ θρησκευτικὴν ἢ φυλετικὴν ἢ καὶ ἄλλην αἰτίαν ἐν τούτῳ τῷ ῥυθμῷ, ὃν καὶ ὕστερον ὤφειλον νὰ τηρῶσι διὰ παντὸς ἀμετάβλητον. Ἐντεῦθεν οὐ μόνον παρὰ τοῖς Ἴωσιν Ἀθηναίοις ὑπῆρχον πρὸς τοῖς Ἰωνικοῖς ναοῖς καὶ Δωρικοῦ καὶ Κορινθιακοῦ ὕστερον ῥυθμοῦ ναοί, ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς λοιποῖς τῶν Ἑλλήνων ὡσαύτως.

Εἰς τοσοῦτον δὲ προέβαινεν ἡ θρησκευτικὴ αὕτη σταθερότης καὶ ἐμμονὴ ἐν τοῖς ἅπαξ καθιερωθεῖσιν, ὥστε καὶ ὅτε ἕνεκα πολιτικῶν ἢ κοινωνικῶν λόγων ἔδει νὰ χωρισθῇ ἓν μέρος τῶν πο-

---

κατὰ Ξενοφῶντα ἐν Ἑλλ. 1, 6, 1, ἀνακαινισθεὶς εἰς ὃν τρόπον καὶ σήμερον φαίνεται. Ἡ νῦν διάθεσις αὐτοῦ καὶ οἰκονομία ἐμφαίνει τὸ ἀρχέτυπον τῆς οἰκοδομῆς, ἥτις εἶναι ἀληθὲς πρόβλημα τοῖς ἀρχαιολόγοις καὶ ἀρχιτέκτοσιν ἕνεκα τῶν πολλῶν ἀνίσων τὸ ὕψος καὶ τὴν ἔκτασιν οἰκοδομῶν, ἄλλως μὴ λυόμενον εἰ μὴ διὰ τῆς ὑποθέσεως ὅτι ἀνεκαινίσθη ἐν τῇ αὐτῇ ἀρχαϊκῇ αὐτοῦ συνθέσει καὶ οἰκονομίᾳ.

Διὰ τοὺς αὐτοὺς θρησκευτικοὺς λόγους καὶ ὁ τρὶς ἀνοικοδομηθεὶς μέχρι Δομιτιανοῦ τοῦ αὐτοκράτορος μέγας ναὸς τοῦ Διὸς, Ἥρας καὶ Ἀθηνᾶς ἐπὶ τοῦ Καπιτωλίου λόφου ἐν Ῥώμῃ ἐκτίζετο λαμπρότερος μὲν, ἀλλὰ πάντοτε ἐπὶ τῶν αὐτῶν θεμελίων (Διονύσ. 4, 61) ἢ iisdem vestigiis κατὰ Τάκιτον (hist. 3, 72) καὶ κατὰ τὴν αὐτὴν διάθεσιν, οὐχὶ δὲ διὰ τὸν ὑπὸ Γελλίου (ἐν Noct. Att. 2, 10, 2) φερόμενον λόγον, ὃν ἀποκρούει ὡς ἀνίσχυρον ὁ Βοιττίγερος ἐν τῇ τεκτ. τῶν Ἑλλ. 4, 153. Οἱ Ῥωμαῖοι ἦσαν εὐλαβέστεροι τῶν Ἑλλήνων ἐν τῇ μετακινήσει τῶν ἅπαξ καθιερωθέντων ἐν πᾶσιν ἐν γένει τοῖς θρησκευτικοῖς, προβαίνοντες μάλιστα μέχρι δεισιδαιμονίας κατὰ Πολύβιον 6, 56.

1) Ἐν λ. ἑκατόμπεδος.

λιτῶν καὶ ν' ἀπέλθῃ, ἵνα οἰκήσῃ ἄλλαχοῦ, ἐλάμβανε τοῦτο τὸ μέρος πῦρ ἐκ τοῦ πρυτανείου τῆς μητροπόλεως, εἶχε τὰ αὐτὰ ἱερὰ καὶ τὸν αὐτὸν θεὸν προστάτην, ὃν εἶχον καὶ οἱ ἐν τῇ πόλει· ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀποσπασθῇ τὸ τοῦ θεοῦ ἄγαλμα ἀπὸ τῆς πόλεως, κατεσκευάζετο ἀπομίμημα τούτου κατὰ πάντα ὅμοιον, ὃ *ἀφίδρυμα* ἐκαλεῖτο, καὶ ἐδίδετο τοῖς ἀπερχομένοις, σὺν τούτῳ δὲ καὶ ἱερεῖς ἔμπειροι τῆς λατρείας αὐτοῦ. Ἀπερχόμενοι δὲ οὗτοι καὶ καθιστάμενοι εἰς ἣν χώραν ἤθελον, ἀνεζήτουν ἐν ταύτῃ τόπον ἔχοντα εἰ δυνατὸν τὰς αὐτὰς ἰδιότητας τοῦ τόπου, ἐν ᾧ ἐν τῇ μητροπόλει ᾠκοδόμητο ὁ ναὸς τοῦ προστάτου θεοῦ, καὶ ἐν αὐτῷ ᾠκοδόμουν ναὸν ἐν τῷ αὐτῷ ρυθμῷ καὶ σχήματι τοῦ ἐν τῇ μητροπόλει, ὅπως οὕτως ὁ προστάτης θεὸς ἔχῃ καὶ ἐν τῇ νέᾳ αὐτοῦ κατοικίᾳ, ἃ εἶχε καὶ ἐν τῇ προτέρᾳ[1]). Τὰ ῥηθέντα ἰσχύουσι περὶ τῶν ἑλληνικῶν ἀποικιῶν πασῶν,

---

1) Πλείω περὶ τῶν δικαίων τούτων τῶν μητροπόλεων καὶ ἀποικιῶν βλ. παρ' Ἑρμάννῳ Α' § 74 καὶ τὰ ἐν Ἀθηναίῳ Α' σ. 389 κ. ἑ. ὑπ' ἐμοῦ ῥηθέντα. Τὸ ἐξῆς διήγημα τοῦ Διοδώρου (15, 49), ἐξηγοῦν καί τινα ἄλλα θρησκευτικὰ ἔθιμα, ἐπιβεβαιοῖ τὰ ῥηθέντα.

Οἱ ἐν Ἀσίᾳ Ἴωνες, ὅπως ἐκτελῶσιν ἀσφαλέστερον τὰ Πανιώνια, μετέθησαν ταῦτα ἀπὸ Μυκάλης πλησίον τῆς Ἐφέσου. «Πέμψαντες δὲ θεωροὺς Πυθώδε, χρησμοὺς ἔλαβον ἀφιδρύματα λαβεῖν ἀπὸ τῶν ἀρχαίων καὶ προγονικῶν αὐτοῖς βωμῶν ἐξ Ἑλίκης τῆς ἐν τῷ τότε μὲν Ἰωνίας, νῦν δὲ Ἀχαΐας καλουμένης· Οἱ μὲν οὖν Ἴωνες κατὰ τὸν χρησμὸν ἔπεμψαν εἰς Ἀχαΐαν τοὺς ληψομένους τὰ ἀφιδρύματα· οὗτοι δὲ πρὸς τὸ κοινὸν τῶν Ἀχαιῶν διαλεχθέντες ἔπεισαν διδόναι τὰ ἀξιούμενα. Οἱ δὲ τὴν Ἑλίκην οἰκοῦντες, ἔχοντες παλαιὸν λόγιον ὅτι τότε κινδυνεύσουσιν, ὅταν Ἴωνες ἐπὶ τῶν βωμῶν τοῦ Ποσειδῶνος θύσωσιν, ἀναλογιζόμενοι τὸν χρησμὸν ἀντέλεγον τοῖς Ἴωσι περὶ τῶν ἀφιδρυμάτων, λέγοντες μὴ κοινὸν τῶν Ἀχαιῶν, ἀλλ' ἴδιον αὐτῶν εἶναι τὸ τέμενος· συνέπραττον δὲ αὐτοῖς καὶ οἱ τὴν Βοῦραν οἰκοῦντες. Τῶν δὲ Ἀχαιῶν κοινῷ δόγματι συγχωρησάντων, οἱ μὲν Ἴωνες ἔθυσαν ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τοῦ Ποσειδῶνος κατὰ τὸν χρησμόν, οἱ δ' Ἑλικεῖς τὰ θύματα διαῤῥίψαντες τῶν Ἰώνων, τούς τε θεωροὺς συνήρπασαν ἠσέβησάν τε εἰς τὸ θεῖον· ἀνθ' ὧν φασι μηνίσαντα τὸν Ποσειδῶνα διὰ τοῦ σεισμοῦ καὶ τοῦ κατακλυσμοῦ τὰς ἀσεβούσας πόλεις λυμήνασθαι». Στράβ. 8, 385· «Συμβῆναι δὲ τὸ

ὅπου καὶ ἂν αὗται ἐστέλλοντο. Πλὴν τούτου ὤφειλον αὗται νὰ στέλλωσιν εἰς τὴν μητρόπολιν ἐν καιρῷ δημοτελῶν ἑορτῶν θεωρίας, ἤτοι πρεσβείας ἱερατικὰς, ἵνα τελέσωσιν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ αὐτῶν πατρίδι καὶ ἐνώπιον τοῦ ἀρχετύπου ἀγάλματος τοῦ προςάτου θεοῦ θυσίας κατὰ τὸ ἔθος τῶν προγόνων, καὶ δῶρα πρὸς τούτοις νὰ κομίσωσιν ὡς ἀναθήματα τῷ θεῷ. Τοιαύτην ἀρχὴν ἔσχον αἱ παρ' Ἕλλησι θεωρίαι, δι' ὧν ἐδηλοῦτο ἡ σχέσις καὶ συγγένεια τῆς ἀποικίας πρὸς τὴν μητρόπολιν καὶ ἐν γένει ἡ σχέσις τῶν Ἑλλήνων πάντων ὡς συγγενῶν πρὸς τοὺς πανελληνίους θεούς, ὑπὲρ ὧν ἐτελοῦντο αἱ τέσσαρες μεγάλαι ἑορταὶ καὶ πανηγύρεις κατὰ τετραετίαν· τοὺς δὲ ἀρνουμένους νὰ ἐκτελέσωσι ταῦτα ἀνεκήρυσσον οἱ τῆς μητροπόλεως ἀσεβεῖς καὶ ἠνάγκαζον, ὅσον ἐνεχώρει, νὰ εὐσεβῶσι πρός τε τὴν μητρόπολιν καὶ τοὺς πατρῴους θεούς.

Ταῦτα ἀρκοῦσι, νομίζομεν, νὰ δείξωσιν ὅτι δὲν ἦτο ἀδιάφορον τοῖς εὐσεβέσι τῶν Ἑλλήνων νὰ λατρεύωσι τὸν προστάτην θεὸν ἐν οἱᾳδήποτε μορφῇ καὶ ἀγάλματι καὶ τόπῳ, οὐδὲ νὰ τελῶσιν αὐτῷ ἀσυνήθεις θυσίας καὶ εὐχάς· διότι ἐπίστευον ὅτι αὐτὸ τὸ πατροπαράδοτον ἀρχαῖον ἄγαλμα ὑπῆρχεν ἐν σχέσει ἀμέσῳ πρὸς τὸν δι' αὐτοῦ ἀπεικονιζόμενον θεὸν, ὅςτις ἐν αὐτῷ ἠρέσκετο νὰ λατρεύηται καὶ δι' αὐτοῦ ἤκουε τῶν ἱκεσιῶν καὶ εὐχῶν. Τὴν σχέσιν ταύτην ἐρχόμεθα νὰ δηλώσωμεν ἀκριβέστερον νῦν διὰ τῶν ἑφεξῆς.

πάθος κατὰ μῆνιν Ποσειδῶνος· τοὺς γὰρ ἐκ τῆς Ἑλίκης ἐκπεσόντας Ἴωνας αἰτεῖν πέμψαντας παρὰ τῶν Ἑλικέων μάλιστα μὲν τὸ βρέτας τοῦ Ποσειδῶνος, εἰ δὲ μὴ, τοῦ γε ἱεροῦ τὴν ἀφίδρυσιν· οὐ δόντων δὲ, πέμψαι πρὸς τὸ κοινὸν τῶν Ἀχαιῶν· τῶν δὲ ψηφισαμένων, οὐδ' ὡς ὑπακοῦσαι· τῷ δ' ἐξῆς χειμῶνι συμβῆναι τὸ πάθος, τοὺς δ' Ἀχαιοὺς ὕστερον δοῦναι τὴν ἀφίδρυσιν τοῖς Ἴωσιν». Κατεποντίσθη δὲ ἥ τε Ἑλίκη καὶ ἡ Βοῦρα τὸ 373 π. Χ. κατὰ τὴν πεποίθησιν τοῦ λαοῦ ἐξ ὀργῆς τοῦ Ποσειδῶνος, διότι οἱ τῶν πόλεων τούτων κάτοικοι ἠσέβησαν εἰς αὐτὸν, μὴ δίδοντες τοῖς αἰτοῦσι τὰ ἀφιδρύματα. Ἀφιδρύματα τῆς Ἐφεσίας Ἀρτέμιδος λέγει ὁ Στράβων (4, 180) καὶ ὁ Διονύσιος (4, 25) ὅτι ἦσαν τὰ ἐν Μασσαλίᾳ καὶ Ῥώμῃ ἀγάλματα τῆς θεᾶς ταύτης, τὴν αὐτὴν διάθεσιν ἔχοντα τῷ ἐν Ἐφέσῳ ἀγάλματι τῆς θεᾶς. Πρδ. περὶ τούτων τὴν ἐμὴν πραγματείαν περὶ τῆς ἀρχῆθεν κοινωνίας τῶν Ἑλλήνων πρὸς τοὺς Ῥωμαίους ἐν σελ. 26 καὶ 103, σημ. 26.

4) *Τίς ἡ τοῦ ἀγάλματος σχέσεις πρὸς τὸν θεόν.*

Προῆλθε μὲν ἡ ἑλληνικὴ θρησκεία ἀπὸ τῆς ἑνὸς μόνου θεοῦ λατρείας κατὰ τὰς νεωτάτας ἐρεύνας, τῆς τοῦ Ὑπάτου Διός, τοῦ θεοῦ τοῦ φωτεινοῦ οὐρανοῦ, ὃς παρὰ τοῖς λατρεύουσιν αὐτὸν λαοῖς ὠνομάζετο διαφόρως, ὕστερον ὅμως μετέπεσεν εἰς τὴν πολλῶν θεῶν λατρείαν. Οὗτοι δ' ἦσαν αὐτὰ τὰ περὶ τὸν ἄνθρωπον κτίσματα, καὶ αἱ ἐν αὐτοῖς ἐνοικοῦσαι φυσικαὶ δυνάμεις, ἃς οὗτος ὑπερτέρας αὐτοῦ ἐκλαβὼν καὶ ἀπὸ τούτων καλῶς ἢ κακῶς διατιθέμενος, ἐξέλαβεν ὡς θεούς, καὶ διὰ τῆς λατρείας αὐτῶν ἀπεπειράθη νὰ καταστήσῃ ἑαυτῷ φίλους. Καὶ ἐν ἀρχῇ μὲν οὐδεμίαν διαστολὴν ποιῶν τῶν θεῶν ἀπὸ τῶν κτισμάτων καὶ τῶν ἐν τούτοις δηλουμένων φυσικῶν δυνάμεων[1]), οὐδὲ κατ' ἰδιαίτερον τρόπον ἀπεικόνισεν ἕνα ἕκαστον τῶν θεῶν αὐτῶν. Ὕστερον ὅμως διαστείλας τὸ κτίσμα ἀπὸ τοῦ ἐν αὐτῷ θεοῦ, ὃν ὑπέλαβεν ἐνοικοῦσαν ἐν τῷ κτίσματι δύναμιν, καὶ εἰς ἣν ἀπέδωκε τὴν διὰ τοῦ κτίσματος δήλωσιν τῶν ἐνεργειῶν αὐτῆς καὶ φαινομένων, τότε ἐδέησε διὰ νέων σημείων ἢ τύπων νὰ ἀπεικονίσῃ ἢ διὰ συμβόλων παραστήσῃ τὴν δύναμιν ταύτην ἢ τὸν ἔχοντα ταύτην θεόν. Τὰ πρῶτα δὲ καὶ ἀρχαιότατα ταῦτα ἀπεικονίσματα ἢ σύμβολα τοῦ θεοῦ καὶ τῆς αὐτοῦ δυνάμεως βεβαίως ἦσαν ἀτελέστατα καὶ ἀτεχνότατα, ὡς προελθόντα ἐν τῇ νηπιώδει καταστάσει τοῦ ἀνθρώπου. Ἦσαν δὲ ταῦτα, ὡς ἤδη ἐρρέθη, ἀργοὶ ἢ μικρόν τι ἐξεσμένοι λίθοι ἢ καὶ ξύλα δένδρων. Καὶ ἐκεῖνα μὲν ἐλάτρευσαν ὡς θεούς, διότι ἐπίστευσαν ὅτι ἐστάλησαν παρ' αὐτῶν τῶν θεῶν εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ὅτι ἦσαν οὐρανόπεμπτα, ταῦτα δὲ διότι πολλαχῶς ἦσαν αὐτοῖς ὠφέλιμα, εἴτε δι' οὓς ἔφερον καρποὺς εἰς τροφὴν τῶν ἀνθρώπων καὶ ζώων, εἴτε δι' ἄλλον τινὰ λόγον.

---

1) Σχολιαστὴς Ἡσιόδου ἐν ἀρχῇ· «Ἰστέον ὅτι πάντα οἱ Ἕλληνες, ἃ δύναμιν ἔχοντα ἐώρων, οὐκ ἄνευ ἐπιστασίας θεῶν τὴν δύναμιν αὐτῶν ἐνεργεῖν ἐνόμιζον· ἑνὶ δὲ ὀνόματι τό τε τὴν δύναμιν ἔχον καὶ τὸν ἐπιστατοῦντα τούτῳ θεὸν ὠνόμαζον». Πβρ. καὶ Welker ἐν ἑλλ. μυθολ. ά σελ. 214 κ. ἑ.

Ἀλλ' ἡ πρόοδος τοῦ χρόνου, συνεπάγουσα τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας καὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου διανοίας, ἐπήνεγκε καὶ εἰς τὰς περὶ τοῦ εἴδους τῶν θεῶν ἐννοίας τοῦ ἀνθρώπου νεωτερισμούς, ἀναλόγους πρὸς τὴν τότε διανοητικὴν ἀνάπτυξιν τούτου. Ἐξέλαβε λοιπὸν οὗτος ὕστερον τοὺς θεοὺς ὁμοίους ἑαυτῷ καὶ ἐπομένως ἔχοντας εἶδος καὶ φύσιν ὁμοίαν τῇ ἑαυτοῦ· καὶ θέλων νὰ ἔχῃ τούτους πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν του, ἀπεικόνισεν ἐν ἀνθρωπίνῃ μορφῇ διὰ τέχνης τὸ πρῶτον ἀτελεστάτης. Ἐντεῦθεν προῆλθον τὰ λεγόμενα Παλλάδια. Ἀλλὰ καὶ ταῦτα, ὅπως ἔχωσι θεῖον κῦρος καὶ τύχωσι τῆς τῶν ἀνθρώπων λατρείας, ἐπιστεύθησαν ὅτι ἦσαν θεόπεμπτα, ὅτι κατέπεσον ἐξ οὐρανοῦ, παρ' αὐτῶν τῶν θεῶν κατασκευασθέντα καὶ δοθέντα τοῖς ἀνθρώποις, ἵνα ἔχωσιν αὐτὰ παρ' ἑαυτοῖς. Ἦσαν λοιπὸν ταῦτα σύμβολα ἢ ἀπεικονίσματα τῶν θεῶν ὁρατά, οὐχὶ δὲ αὐτοὶ οἱ θεοί, διότι οὗτοι ἦσαν ἀόρατοι καὶ μακρὰν τῶν ἀνθρώπων· ἀλλ' ὡς ὑπὸ τῶν θεῶν σταλέντα τοῖς ἀνθρώποις ἦσαν τοῖς θεοῖς φίλα, εἰς ἃ οὗτοι ἠρέσκοντο, καὶ ἃ ἐπλήρουν τῆς αὐτῶν χάριτος καὶ ἰσχύος[1]), καὶ διὰ τοῦτο ἦσαν μέσα, δι' ὧν οἱ θεοὶ ἔρχονται εἰς κοινωνίαν πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, ἀκούουσι δι' αὐτῶν τὰς αἰτήσεις καὶ ἱκεσίας των, δέχονται τὰς προσφορὰς καὶ εὐχάς των, καὶ δηλοῦσιν ὁπωσδήποτε δι' αὐτῶν τὴν θέλησίν των ἐν ἐκείνοις τοὐλάχιστον τοῖς χρόνοις, καθ' οὓς ἔπαυσε πᾶσα πρὸς τοὺς ἀνθρώπους προσωπικὴ ἐμφάνισις καὶ κοινωνία, ἀπὸ τῶν προομηρικῶν δηλαδὴ χρόνων καὶ ἐφεξῆς διὰ παντός· διότι ἀγνοοῦντες τὰ πρότερον οἱ ἄνθρωποι, ἐπίστευον ὕστερον ὅτι τὸ πάλαι ἐνεφανίζοντο τοῖς ἀνθρώποις οἱ θεοὶ αὐτοπροσώπως, καὶ συνέζων μετ' αὐτῶν.

Ἐν τῇ αὐτῇ σχέσει μεταξὺ θεῶν καὶ ἀνθρώπων δέον νὰ ἐκλάβωμεν ὅτι ἦσαν καὶ τὰ ὕστερον κατὰ μίμησιν τῶν Παλλαδίων πλασθέντα ἀγάλματα τῶν θεῶν, ὅσα τοὐλάχιστον δι' ἱερούς

---

1) Ἀνάγνωθι περὶ τούτου τὰ ὑπὸ Πλουτάρχου περὶ τοῦ μὴ χρᾶν νῦν ἔμμετρα τὴν Πυθίαν κεφ. 8, ἔνθα περὶ πάντων τῶν τῆς λατρείας ἀγαλμάτων λέγεται τοῦτο. Servius εἰς Αἰν. 1, 449 παρατηρεῖ καὶ περὶ ναοῦ plenum esse praesentia numinis templum.

λόγους ἦσαν ἀντικείμενα τῆς θρησκευτικῆς λατρείας. Πάντα ταῦτα οὐδέποτε, πιστεύομεν, ἐξελήφθησαν ὡς αὐτοὶ οἱ θεοί, εἰ μὴ παρὰ θεομανῶν ἴσως καὶ ὅλως δεισιδαιμόνων ἀνθρώπων[1]). Ἡ γενικὴ τῶν Ἑλλήνων πεποίθησις ἦτο ὅτι τὰ τῶν θεῶν ἱερώτατα ἀγάλματα ἦσαν πεπληρωμένα ἐκ τῆς χάριτος τοῦ θεοῦ, ὃν ταῦτα ἀπεικόνιζον, τὸ πολὺ ὅτι προσήρχοντο ἐν αὐτοῖς ἐν καιρῷ τῆς λατρείας καὶ προσευχῆς, καὶ ὅτι δι' αὐτῶν ἐδήλουν τὰς θελήσεις των τοῖς πιστοῖς. Ἐπειδὴ δὲ οἱ θεοὶ ἠρέσκοντο κατὰ τὴν πίστιν τῶν ἀνθρώπων καὶ ἠγάλλοντο ἐπὶ τοῖς αὐτῶν ἀγάλμασι καὶ προσήρχοντο ἀοράτως εἰς αὐτὰ καὶ ἐπλήρουν ἐκ τῆς ἰσχύος καὶ χάριτος αὐτῶν, ἐντεῦθεν καὶ ὁ ναός, ἐν ᾧ τὸ τοῦ θεοῦ ἄγαλμα, λέγεται οἶκος ἢ δόμος θεοῦ καὶ κατοικητήριον αὐτοῦ, οὐχὶ διότι ἐν αὐτῷ οἰκεῖ πάντοτε ὁ θεὸς—τῶν θεῶν ἡ ἀληθὴς κατοικία εἶναι ἐν Οὐρανῷ, ἐν Ὀλύμπῳ, ἐν ἀέρι, ἐν ὕδασι καὶ ἀλλαχοῦ, ὅπου αὐτοὶ βούλονται, ἀπέρχονται, καὶ παρόντες εἰσὶν—ἀλλὰ διότι καὶ

1) Ἑρμαννος ἔ. ἀ. § 18, 1· «Οἱ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ μόνον ὡς ἀερόλιθοι ἰδιοποιούμενοι ἐν αὐτοῖς ὑπάρχουσαν ἱερότητα, ἄλλως ὅμως, ὡς ἀπομιμήσεις ἁπλαῖ ζώντων σωμάτων ἢ ὡς σύμβολα ἀνθρωπίνης ζωῆς, ἐχρησίμευον εἰς βοήθειαν θρησκευτικῆς φαντασίας. Ἔτι μᾶλλον ἰσχύει τοῦτο ἐπὶ τῶν ἀνθρωπομόρφων συμβόλων, ἅτινα, καὶ ἐν τελείᾳ ἀνθρωπίνῃ μορφῇ ὄντα, ἐκλαμβάνονται ὡς ἱερὰ ἁπλῶς, ἐκπληροῦντα τοὺς τῆς λατρείας σκοπούς, καὶ περὶ ὧν ὑπάρχει πεποίθησις, ὅτι οἱ θεοὶ ἀρεσκόμενοι εἰς αὐτὰ θέλουσιν ἐνοικήσει ἐν αὐτοῖς, καὶ δι' αὐτῶν θέλουσι δεσμευθῆ ἐν τῷ τόπῳ τῆς τούτων ὑπάρξεως. Ὅτε ὅμως ἡ ὑπὸ τῶν ποιητῶν ἀναπτυχθεῖσα μυθολογία καθωδήγησε νὰ περικλείωσι τὴν τοῦ θεοῦ ἔννοιαν ἐν τελείᾳ ἀνθρωπίνῃ μορφῇ, καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῆς δι' αἰσθητῶν σημείων λατρείας κατέστησε κανονικὴν καὶ μόνιμον τὴν διὰ ἀγαλμάτων παράστασιν τῶν θεῶν, τότε ἐπιστεύθη ὅτι ἡ ἵδρυσις ἢ ἱεροτελεσία, δι' ἧς καθιεροῦτο τῷ θεῷ ἡ εἰκὼν ὡς κτῆμα αὐτοῦ, εἶχε τὴν δύναμιν νὰ μεταβάλῃ αὐτὴν εἰς αὐτὸν τὸν θεὸν, καὶ τοὺς κατασκευάζοντας τὰ ὁμοιώματα ταῦτα τεχνίτας ν' ἀναδείξῃ θεοποιοὺς τεχνίτας. Ἐντεῦθεν προεκλήθη τὸ μέγεθος καὶ τὸ πλῆθος τῶν ναῶν, οἵτινες, μὴ ἀποκλείοντες ἄμεσον ἐκδήλωσιν ζώσης θεολατρείας, προϋποθέτουσι παρουσίαν τῆς θεότητος ἐν τοῖς τοίχοις αὐτῶν, καὶ διὰ τοῦτο προεκάλεσαν τὸν ἀρχιτεκτονικὸν καλλωπισμὸν ὡς καὶ τὴν τῶν ἀγαλμάτων τελειότητα ἐν τῇ πλαστικῇ».

εἰς αὐτοὺς προσέρχονται, ὅπως προσέρχονται καὶ εἰς τοὺς πρὸς φιλεῖς αὐτῶν λαοὺς καὶ τόπους· διότι οἱ ναοὶ εἰσι καθιερωμένοι, καὶ διὰ τοῦτο ἀρεστοὶ αὐτοῖς· διότι συνέπεια τῆς τῶν εὐσεβῶν πίστεως εἶναι ὅτι οἱ θεοὶ ἐδέξαντο ἤδη τοὺς εἰς αὐτοὺς καθιερωθέντας ναοὺς καὶ τὰ ἀγάλματα, καὶ ὅτι εὐαρέστως προσέρχονται καὶ διατρίβουσιν ἐν αὐτοῖς, ὅταν θέλωσι καὶ ὅταν προσκαλῶνται παρὰ τῶν λατρευόντων αὐτούς· διό εἰσιν αὐτοῖς οἱ ναοὶ καὶ τὰ ἐν τούτοις ἀγάλματα habitacula terrena, ὡς λέγει ὁ Ἀρνόβιος[1]), ἤ ἕδη αὐτῶν ἐπὶ γῆς.

Διὰ τοῦτο καὶ οἱ εὐχόμενοι προσκαλοῦσι τοὺς θεοὺς νὰ ἔλθωσιν εἰς τὸν ναόν των, ἵνα ἀκούσωσι τῆς εὐχῆς, ἀπολαύσωσι τῆς θυσίας καὶ ἐκτελέσωσι τὰς ἱκεσίας τῶν πιστῶν αὐτοῖς[2]).

Τοῦτο δὲ συμφωνεῖ μὲ τὴν ἔννοιαν, ἣν οἱ Ἕλληνες ἐκ τῶν ὁμηρικῶν ἤδη χρόνων εἶχον περὶ θεῶν· διότι ἐν Ὀδυσσείᾳ[3]) λέγει ὁ Ὅμηρος ὅτι μετὰ τὴν συνέντευξιν τῆς Ἀφροδίτης καὶ Ἄρεως, ὁ μὲν Ἄρης ἀπῆλθεν εἰς Θράκην, ἡ δὲ Ἀφροδίτη εἰς Πάφον τῆς Κύπρου,

Ἔνθα οἱ τέμενος βωμός τε θυήεις.

Ὡσαύτως καὶ περὶ τῆς Ἀθηνᾶς ἀλλαχοῦ[4]), ὅτι ἀπελθοῦσα ἐκ Σχερίης ἦλθεν εἰς Μαραθῶνα καὶ εὐρυάγυιαν Ἀθήνην,

Δῦνε δ' Ἐρεχθῆος πυκινὸν δόμον.

Ἐντεῦθεν καὶ ἐξ ἄλλων πλείστων γίνεται δῆλον ὅτι οὔτε τὸ ἄγαλμα εἶναι αὐτὸς ὁ θεὸς, οὔτε ὁ ναὸς ἡ διηνεκὴς αὐτοῦ κατοικία[5]), ἀλλὰ τὸ σύνηθες κατάλυμα αὐτῶν τρόπον τινὰ, ὅτε ἔρ-

1) Ad gentes 6, 17 καὶ Cic. Verr. 2, 4, 58 καλεῖ τὸν ἐν Καπιτωλίῳ ναὸν domicilium terreste Jovis.

2) Tibull. 2, 5·

Phœbe, fave: novus ingreditur tua templa sacerdos:
Huc age cum cithara carminibusque veni.

Βλ. καὶ ἃ περὶ τῶν θεοφανειῶν τούτων παρατηρεῖ ὁ Ἄγγλος Grote ἐν ἑλλ. ἱστ. τόμ. δ' 141, καὶ γερμ. μεταφρ. 6', 408 κ. ἑ.

3) Ὀδυσ. θ. 262.

4) Αὐτόθι η, 81 πρβ. Ὁμ. ὕμνον εἰς Δημητ. 28 καὶ εἰς Ἀπόλλωνα Πυθ. 169. 347.

5) Ἀνάγνωθι καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ ἐπιμεληθέντος τὴν 6' ἔκδ. τῆς Ὁμ. θεολογίας

χονται εἰς τὴν προσφιλῆ αὐτῶν πόλιν εἴτε αὐτόκλητοι εἴτε προσκαλούμενοι παρὰ τῶν φίλων αὐτοῖς ἀνδρῶν ἢ ἱερέων. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ ναῷ οἰκεῖος αὐτῶν τόπος ἦτο ὁ σηκὸς ἔνθα τὸ ἄγαλμα, ἢ μᾶλλον αὐτὸ τὸ ἄγαλμα, ὃ ἐπλήρουν ἐκ τῆς αὐτῶν χάριτος, καὶ διὰ τοῦτο ἐθεωρεῖτο τοῦτο παρὰ τοῖς πολλοῖς ὡς αὐτὸς ὁ θεός, ὅπερ οὗτος, ἀποδεχθεὶς διὰ τῆς καθοσιώσεως καὶ ἱδρύσεως, προστατεύει καὶ φυλάττει αὐτό τε καὶ τοὺς καθοσιώσαντας αὐτὸ λαοὺς ὡς ἴδιον αὐτοῦ κτῆμα καὶ κειμήλιον [1]).

Ἐκ τῆς τοιαύτης περὶ ἀγαλμάτων ἐννοίας ἐξηγεῖται ἡ συνήθεια, καθ' ἣν ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος *πέδαις ἐδέσμευον τὰ ἀγάλματα τῶν θεῶν, ἵνα μὴ φεύγοντες οὗτοι καταλείπωσιν ἀπροστατεύτους τὰς πόλεις, ἀλλ' ἐμμένωσι διὰ παντὸς ἐν αὐταῖς.* Ὡς ἐν Σπάρτῃ τὸ τοῦ Ἐνυαλίου ἄγαλμα εἶχε πέδαις δεδεμένους τοὺς πόδας καὶ ἐν Ἀθήναις ἡ Νίκη Ἀθηνᾶ ἦτο ἄπτερος [2]). Πέδαις δεδεμένον ἦτο ἐν Σπάρτῃ καὶ τὸ τῆς ὡπλισμένης Ἀφροδίτης ξόανον [3]).

Ἐν Ὀρχομενῷ τῆς Βοιωτίας ὑπῆρχε πρὸς πέτρᾳ δεδεμένον εἴδωλον τοῦ Ἀκταίωνος, λυμαινομένου τὴν γῆν· διότι, ὅπως ἀπαλ-

---

τοῦ Naegelsbach ἐν σελ. 199 φερόμενα. «Τὸ μέρος δὲ τοῦ ναοῦ, εἰς ὃν ἐρχόμενοι οἱ θεοὶ κατέλυον τρόπον τινά, ἦτο τὸ ἄδυτον αὐτοῦ, ἤτοι ὁ σηκός, ἐν ᾧ ἵζαντο τἀγάλματα αὐτῶν, ὡς γίνεται δῆλον ἐκ τοῦ Ὁμήρου, ἐν Ἰλ. ε, 448. 512, ἔνθα ὁ λόγος περὶ τοῦ ἐν Περγάμῳ ναοῦ, οὗ ὁ σηκὸς ἦτο κοινὸς Ἀπόλλωνι, Λητοΐ καὶ Ἀρτέμιδι, καὶ ἐκ τοῦ Ὁμηρικοῦ ὕμν. εἰς Ἀπόλλ. ἐν Κρίσ. 443.

1) Ἡ πεποίθησις αὕτη φαίνεται τοσοῦτον βεβαία, ὥστε ὁ Σοφοκλῆς εἰσήγαγέ που τοὺς θεοὺς ξοανοφόρους, ἤτοι ἀπάγοντας τὰ αὐτῶν ξόανα, ὅπως σώσωσιν αὐτὰ ἀπὸ τῆς διαρπαγῆς καὶ καταστροφῆς τῆς πόλεως, καθ' ἃ ὁ Σχολ. εἰς Αἰσχύλου Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας 289 παρατηρεῖ· «Ὡς οἱ θεοὶ ἀπὸ τῆς Ἰλίου φέρουσιν ἐπὶ τῶν ὤμων τὰ ἑαυτῶν ξόανα, εἰδότες ὅτι ἁλίσκεται». Πρδ. Ἑρμ. ἔ. ἀ.

2) Παυσ. 3, 15, 5· «Τοῦ ναοῦ δὲ ἀπαντικρὺ πέδας ἐστὶν ἔχων Ἐνυάλιος ἄγαλμα ἀρχαῖον. Γνώμη δὲ Λακεδαιμονίων τε ἐς τοῦτό ἐστι τὸ ἄγαλμα καὶ Ἀθηναίων ἐς τὴν ἄπτερον καλουμένην Νίκην, τῶν μὲν οὕποτε τὸν Ἐνυάλιον φεύγοντα οἴχεσθαι σφισιν ἐνεχόμενον ταῖς πέδαις, Ἀθηναίων δὲ τὴν Νίκην αὐτόθι ἀεὶ μενεῖν οὐκ ὄντων πτερῶν».

3) Ὁ αὐτὸς αὐτόθι 3, 15, 8.

λαγῶσιν ἀπὸ τῆς φθορᾶς ταύτης, συνεβούλευσεν ὁ ἐν Δελφοῖς θεὸς τοὺς Ὀρχομενίους νὰ ποιήσωσι χαλκίνην τοῦ εἰδώλου εἰκόνα καὶ νὰ δέσωσι ταύτην πρὸς πέτρα. Εἶδε δὲ τὸ ἄγαλμα τοῦτο δεδεμένον αὐτὸς ὁ Παυσανίας[1]· ὅπερ δηλοῖ ὅτι διὰ τῶν δεσμῶν τοῦ ἀγάλματος ἐδέσμευον αὐτὸν τὸν Ἀκταίωνα, ὡς ἐν αὐτῷ οἰκοῦντα.

Οἱ Χῖοι ἔδεσαν τὸ τοῦ Διονύσου ἄγαλμα, καὶ οἱ Ἐφυραῖοι τὸ τῆς Ἀρτέμιδος[2]). Ὅτε τις τῶν Τυρίων ἀνήγγειλεν αὐτοῖς ὅτι ὁ τῆς πόλεως προστάτης Ἀπόλλων ἐμφανισθεὶς κατ' ὄναρ εἶπεν ὅτι θὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν πόλιν, οἱ Τύριοι ἔδεσαν χρυσαῖς ἁλύσεσι τὸ ἄγαλμα ἐπὶ τῆς βάσεως αὐτοῦ, ἵνα μὴ φύγῃ ἀπὸ τοῦ ναοῦ. Ἀλλ' ὅτε ὕστερον ὁ Ἀλέξανδρος ἐγένετο κύριος τῆς πόλεως, ἔλυσε τὰς ἁλύσεις καὶ ὠνόμασε τὸν θεὸν φίλον αὐτοῦ[3]).

Τὰ ῥηθέντα ἰσχύουσι περὶ πάντων τῶν ἀγαλμάτων τῶν θεῶν ὅσοι εἰσὶ προστάται πόλεώς τινος, καὶ τοιοῦτοί εἰσι συνήθως οἱ πατρῷοι καὶ μητρῷοι καὶ πάτριοι. Πρὸ πάντων ὅμως ἰσχύουσι ταῦτα περὶ τῶν πολιούχων θεῶν, οἷς ἦτο καθιερωμένη πόλις τις, ἐν ᾗ κατ' ἐξοχὴν ἐλατρεύετο ὁ εἰς ὃν ἦτο αὕτη καθιερωμένη, καὶ διὰ τοῦτο ἦτο κατ' ἐξοχὴν φίλη καὶ εὐχαρίστως ἐνδιέτριβεν ὁ θεὸς ἐν αὐτῇ.

Καὶ *πατρῷοι* μὲν θεοί εἰσιν, ὧν ἡ λατρεία, ἀπὸ τῶν πατέρων εἰσαχθεῖσα διὰ τὴν ἀπ' αὐτῶν καταγωγὴν τοῦ γένους ἢ διὰ τὴν ἀρχῆθεν προστασίαν τοῦ γένους ἢ τῆς πόλεως ἢ καὶ δι' ἄλλον λόγον, μετεβιβάσθη εἰς τοὺς υἱοὺς καὶ ἀπογόνους τούτων[4]). Οἱ τοιοῦτοι θεοὶ ἤ εἰσιν τῆς πόλεως ἁπάσης πατρῷοι, ὅτε πάντες οἱ ταύτην συγκροτοῦντες θεωροῦνται ὡς ἓν γένος ἢ μίαν οἰκογένειαν ἀποτελοῦντες, ἤ εἰσι γένους ἑνὸς ἤ τινων μόνον ἴδιοι. Ἐν

1) Παυσ. 9, 38, 4.

2) Κατὰ τὸν Σχολ. Πινδ. Ὀλυμ. 7, 93. Ἄλλα τοιαῦτα παραδείγματα ἄλλων συγγραφέων φέρει ὁ Δοδέκιος ἐν Ἀγλαοφάμῳ σελ. 275 κ. ἑ. Πρβ. καὶ ἄλλους παρ' Ἑρμάννῳ ἔ. ἀ. § 18, 18.

3) Διοδ. 17, 41 καὶ 46. Πρβ. καὶ Πλουτ. ἐν ῥωμ. κεφ. 61 καὶ Böttticher τ. τ. Ἑλ. 4. σελ. 138 καὶ 148.

4) Ἀμμώνιος ἐν λ. «πατρῷα τὰ ἐκ τῶν πατέρων εἰς τοὺς υἱοὺς χωροῦντα.....πάτρια δὲ τὰ τῆς πόλεως ἔθη».

ἑκατέρα περιστάσει λέγονται οὗτοι διὰ τοῦτο καὶ γενέθλιοι [1]), ἀρχηγέται [2]) καὶ πατρογένειοι [3]).

Ἂν δὲ πάντες οἱ τῆς αὐτῆς πόλεως κάτοικοι ἔχουσι κοινὴν τὴν καταγωγήν, τότε οἱ πατρῷοι οὗτοι θεοὶ ἀντιστοιχοῦσι τοῖς ὑπὸ Ῥωμαίων καλουμένοις Penates· οἷοι ἦσαν οἱ ὑπὸ Αἰνείου εἰς Ἰταλίαν κομισθέντες ἐκ Τροίας, ὧν τὰ ἀγάλματα ἐσώζοντο ἐν Λαυϊνίῳ καὶ ἐν Ῥώμῃ ἐν τῷ τῆς Ἑστίας ναῷ [4]).

Πάτριοι τοὐναντίον θεοί εἰσι συνήθως οἱ ὑπό τινος πόλεως ὕστερον δεκτοὶ γενόμενοι καὶ ὑπ' αὐτῆς λατρευόμενοι μετὰ τῶν πρώτων· ὥστε οὗτοί εἰσιν ἐπείσακτοι τῆς πατρίδος τρόπον τινὰ ἢ τῆς χώρας θεοί. Ἡ διαστολὴ ὅμως αὕτη δὲν τηρεῖται ἀκριβῶς παρὰ πᾶσι καὶ πάντοτε, ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πολύ. Τῶν πατρῴων θεῶν τὰ ἱερά, ὡς ἀρχαιοτέρων, ἦσαν ἐπὶ τῆς ἄκρας ἢ ἀκροπόλεως πάσης πόλεως [5]), ἥτις καὶ αὐτὴ πόλις λέγεται [6]), διότι αὐτὴ πρῶτον ᾠκίσθη, ἡ δὲ περὶ αὐτῆς πόλις εἶναι ἐπέκτασις

---

1) Αἰσχ. Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβ. 951.

2) Παυσ. 1, 42, 5.

3) Πλουταρχ. ἐν συμπ. προβλ. 8, 8, 4.

4) Διονύσ. Ἀλ. ῥ. ἀρχ. 1, 69. Πρβ. Lobeck ἐν Ἀγλαοφάμῳ σελ. 1238, ἔνθα φέρων οὗτος τὰ Λυκούργου κατὰ Λεωκράτους § 25· «Ἀλλὰ καὶ τὰ ἱερὰ τὰ πατρῷα, ἃ οἱ πρόγονοι παρέδοσαν αὐτῷ ἱδρυσάμενοι, ταῦτα μετεπέμψατο εἰς τὰ Μέγαρα καὶ ἐξήγαγεν ἐκ τῆς χώρας», προσθέτει ὅτι ἐν τούτοις περιλαμβάνονται τὰ τῆς Ἀθηνᾶς, καὶ τοῦ Ἑρκείου Διὸς καὶ τὸ τοῦ πατρῴου Ἀπόλλωνος ἀγάλματα, καὶ ἄλλων θεῶν, οὓς ὁ Λεωκράτης παρὰ τῶν προγόνων παραλαβὼν ἐλάτρευεν ἐν τῷ ἰδίῳ οἴκῳ. Nam præter tres illos Atticæ præsides et Penates publicos, omnes dii, qvos Athenienses seu publice, seu privatim vicatimque colebant a majoribus acceptos πατρῷοι dici poterant et, quia iidem privatim in lararіis colebantur, θεοὶ ἐφέστιοι, μύχιοι, κτήσιοι, ἕρκειοι». Πλείω περὶ τῶν ἰδίᾳ ἐν τῷ οἴκῳ παρ' ἑκάστου λατρευομένων τούτων θεῶν βλέπε παρὰ Petersen ἐν τῷ περὶ Hausgottesdienst der Griechen 1851, σελ. 30, σημ. 91, καὶ Ἔρμανν. Β' § 7, 5.

5) Vitr. 1, 7. Aedibus vero sacris, qvorum deorum maxime in tutela civitas videtur esse, in exelsissimo loco, unde mœmium maxima pars conspiciatur, areæ distribuantur.

6) Οὕτως ἡ τῶν Ἀθηνῶν ἀκρόπολις κατὰ Θουκ. 2, 15.

αὐτῆς, οἰκισθεῖσα ὅτε ἐπληθύνθησαν οἱ πρῶτοι κάτοικοι εἴτε διὰ γεννήσεων εἴτε ἐκ πολιτογραφήσεως καὶ παραδοχῆς μετοίκων. Ἐντεῦθεν οἱ θεοὶ οὗτοι ἀπὸ τῶν τῆς λατρείας τόπων ἢ τῶν ἐπὶ τῆς ἄκρας ἱερῶν αὐτῶν καλοῦνται ἀκραῖοι καὶ πολιεῖς καὶ πολιοῦχοι[1]).

Ἐπειδὴ ἡ λατρεία τῶν πολιούχων θεῶν ὡς πατρῴων εἶναι πατροπαράδοτος καὶ ἀρχαία, καὶ διὰ τοῦτο κοινὴ πάντων ὅσοι ἔχουσι κοινὴν τὴν καταγωγὴν καὶ ἀποτελοῦσι μίαν κοινότητα, ἔπεται, ὅτι πάντα τὰ μέλη τῆς κοινότητος ταύτης ὀφείλουσι νὰ σέβωνται καὶ προσφέρωσιν ἀνεξαιρέτως λατρείαν εἰς τὸν πολιοῦχον αὐτῶν θεόν. Ἐντεῦθεν ἐπεβάλλετο ὅρκος τοῖς πολίταις Ἀθηναίοις νὰ βεβαιώσωσιν ἂν τελῶσι τὰ ἱερὰ τοῖς τοιούτοις θεοῖς. Ἦσαν δὲ τοῖς Ἀθηναίοις πατρῷοι θεοὶ ἡ Ἀθηνᾶ, ἥτις καὶ πολιοῦχος καὶ πολιὰς κατ' ἐξοχὴν ἐκαλεῖτο, Ζεὺς ὁ Ἕρκειος καὶ Ἀπόλλων ὁ κατ' ἐξοχὴν πατρῷος λεγόμενος· οἱ δὲ μὴ δυνάμενοι νὰ βεβαιώσωσι τοῦτο οὐδὲ πολῖται ἠδύναντο νὰ ὦσιν, οὐδὲ ἀρχὴν διὰ τοῦτο νὰ ἄρξωσιν [2]).

Τούτου ἕνεκα ἡ τῆς Ἀθηνᾶς λατρεία ἦτο παρ' Ἀθηναίοις κοινὴ πᾶσιν οὐ μόνον τοῖς ἐν τῷ ἄστει πολίταις, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐν τοῖς λοιποῖς ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ἀττικὴν δήμοις[3])· ἐλάτρευον δὲ ταύτην κατ' ἔθος τῶν προγόνων ἢ νόμῳ πόλεως πάντες οὗτοι καὶ ἐν ἰδίοις συλλόγοις, ἤτοι ὡς συμφυλέται, γενῆται, δημόται, ὀργεῶνες, οἰκογενειάρχαι, ὁμότεχνοι καὶ ἐν πάσῃ ἄλλῃ τοιαύτῃ κοινωνικῇ ὑποδιαιρέσει ὄντες, ἔτι δὲ καὶ ὡς ἰδιῶται ἁπλῶς.

Εἶχε μὲν πᾶσα τοιαύτη κοινωνικὴ ὑποδιαίρεσις τῶν πολιτῶν τοὺς οἰκείους προστάτας θεούς, ὡς καὶ πᾶς ἰδιώτης τοὺς οἰκιδίους, ἑφεστίους, γενεθλίους, γαμηλίους καὶ πᾶς τεχνίτης τοὺς ἐφόρους τῆς τέχνης θεούς, καὶ ἐλάτρευε τούτους κατὰ χρέος θρη-

1) Ἡσυχ. ἐν λ. Πολιοῦχοι· «Οἱ τὴν πόλιν σώζοντες, καὶ οἱ ἄρχοντες αὐτῆς». Πρβ. καὶ Πολυδ. 9, 40· «Ἀκρόπολις, ἣν καὶ ἄκραν ἂν εἴποις καὶ πόλιν, καὶ τοὺς ἐν αὐτῇ θεοὺς ἀκραίους καὶ πολιεῖς».

2) Ἕρμανν. Α', § 100, 4.

3) Παυσ. 1, 26, 7· «Ἱερὰ μὲν τῆς Ἀθηνᾶς ἐστιν ἥ τε ἄλλη πόλις καὶ ἡ πᾶσα ὁμοίως γῆ· καὶ γὰρ ὅσοις θεοὺς καθέστηκεν ἄλλους ἐν τοῖς δήμοις σέβειν, οὐδέν τι ἧσσον τὴν Ἀθηνᾶν ἄγουσιν ἐν τιμῇ».

σκευτικόν [1])· ἀλλ' ἡ λατρεία τούτων ἦτο αὐτοπροαίρετος καὶ ἐλευθέρα, ὅπως καὶ πᾶσα ἄλλη ἄλλου θεοῦ λατρεία ἐγχωρίου ἢ ξένου· ἡ τοῦ πολιούχου ὅμως θεοῦ λατρεία ἐπεβάλλετο παντὶ πολίτῃ, παντὶ συλλόγῳ, κοινωνικῷ ἢ θρησκευτικῷ καὶ ἄλλῳ οἱῳδήποτε, ὅπως ἐπεβάλλετο καὶ ἡ ἐν δημοσίῳ τόπῳ ἐκτέλεσις τῆς λατρείας παντὸς θεοῦ, ὅστις ἦτο κοινὸς ἁπάσης τῆς πόλεως. Διὸ ἀπολογούμενος ὁ Ξενοφῶν ὑπὲρ τοῦ Σωκράτους, κατηγορηθέντος ἐπὶ ἀσεβείᾳ καὶ εἰσαγωγῇ νέων θεῶν, λέγει ὅτι δημοσίᾳ ἐλάτρευεν οὗτος οὓς καὶ ἡ πόλις ἐλάτρευε θεούς. Διότι ἡ παράλειψις τῆς τοιαύτης δημοσίας λατρείας ἦτο οὐχὶ ἀσέβεια ἁπλῶς, ἥτις προεκάλει τὴν ὀργὴν τοῦ ὀλιγωρηθέντος θεοῦ κατὰ τοῦ ὀλιγωροῦντος μόνον, ἀλλὰ καὶ κατὰ πάντων τῶν πολιτῶν τῆς αὐτῆς πόλεως.

Ἔδει δὲ ἡ λατρεία τοῦ πολιούχου καὶ πατρῴου θεοῦ οὐ μόνον νὰ τελῆται δημοσίᾳ παρὰ πάντων τῶν πολιτῶν καὶ ἐν τῷ τῆς πόλεως τόπῳ, ὅπου τὸ τοῦ θεοῦ τούτου ἄγαλμα ἐσώζετο πάντοτε, ἐπιβλέπον καὶ προστατεῦον διὰ τῆς παρουσίας του τὴν χώραν καὶ τοὺς κατοίκους αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ ἰδίᾳ παρ' ἑκάστου κατὰ τὰ νενομισμένα. Διὸ πᾶς πολίτης ὤφειλε νὰ ἔχῃ καὶ ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ ὁμοίωμα τοῦ πολιούχου θεοῦ καὶ τῶν λοιπῶν πατρῴων θεῶν, νὰ τελῇ αὐτοῖς ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ ἐν ταῖς καθιερωμέναις ἡμέραις θυσίας καὶ εὐχὰς ὑπέρ τε ἑαυτοῦ, τοῦ οἴκου του καὶ τῆς πόλεως ἁπάσης. Ἐν ταῖς τοιαύταις εὐχαῖς καὶ θυσίαις ἱερεὺς ἦτο αὐτὸς ὁ οἰκοδεσπότης, ἐν δὲ ταῖς ὑπὸ τῆς πόλεως ἁπάσης τελουμέναις ὑπῆρχον ἱερεῖς ἰδιαίτεροι ἢ καὶ ἄρχοντες, ἱερωσύνην ἔχοντες ἐν ὅσῳ διήρκει ἡ ἀρχή των, ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν.

Ὁποίαν σημασίαν εἶχεν ἡ ἐν τῇ χώρᾳ τῆς πόλεως διαφύλαξις τοῦ ἀγάλματος καὶ ἐκτέλεσις τῶν ἱερῶν τοῦ πολιούχου καὶ τῶν λοιπῶν πατρῴων θεῶν, μανθάνομεν ἐκ τῆς κατηγορίας τοῦ Λυκούργου κατὰ τοῦ Λεωκράτους, τολμήσαντος νὰ ἐξαγάγῃ εἰς Μέγαρα φεύγων μετὰ τὴν ἐν Χαιρωνείᾳ ἧτταν τῶν Ἀθηναίων τὰ τῆς οἰκίας καὶ τῶν προγόνων του ἱερά, ἐν οἷς καὶ τὰ τῶν πατρῴων καὶ τῶν πολιούχων ὁμοιώματα, καὶ οὕτως ἐν ξένῃ χώρᾳ νὰ προσφέρῃ αὐτοῖς

1) Petersen Hausgottesdienst der Hellenen. σελ. 13 κ. ἑ.

λατρείαν, δεόμενος οὐχὶ ὑπὲρ τῆς πατρῴας γῆς, διότι ταύτην ἐγκατέλιπεν, ἀλλ' ὑπὲρ τῆς ξένης, ἐν ᾗ κατῴκει, καὶ ὑπὲρ τῆς σωτηρίας οὐχὶ τῶν συμπολιτῶν, ἀλλ' ὑπὲρ ἑαυτοῦ μόνου καὶ τῶν ξένων μεθ' ὧν συνῴκει [1]).

Αἰτία δὲ πάντων τούτων ἦτο ἡ μεγίστη σημασία, ἣν εἶχε τὸ τοῦ πολιούχου θεοῦ ἄγαλμα, καὶ ὁ δι' αὐτοῦ παριστάμενος θεὸς ἐπὶ τῆς σωτηρίας τῆς ὑπ' αὐτοῦ προστατευομένης πόλεως καὶ ἐπὶ τῶν κατοίκων αὐτῆς· διότι πλεῖστα γεγονότα, θαύματα, ὀκτασίαι καὶ ἄλλα τοιαῦτα πλαστά τε καὶ ἀληθῆ, ἐπεβεβαίουν τὸ κῦρος τῆς ἐπὶ τὸν πολιοῦχον θεὸν πεποιθήσεως τοῦ λαοῦ· ἣν πεποίθησιν συμφέρον εἶχον οὐ μόνον οἱ ἱερεῖς, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον οἱ ἄρχοντες αὐτοὶ τῆς πόλεως νὰ ἐνισχύωσιν ὅλαις δυνάμεσιν, ἐπ' ἀγαθῷ τῆς πόλεως· γινώσκοντες καλῶς ὅτι *ὅσῳ ἰσχυροτέρα εἶναι παρὰ τῷ λαῷ ἡ ἐπὶ τῶν ἰδίων θεῶν πεποίθησις, τοσούτῳ μεῖζον ἐπενεργεῖ ἐπὶ τοῦ ἤθους καὶ ἐπὶ τοῦ παντὸς βίου τῶν πολιτῶν ἡ θρησκεία οἱαδήποτε αὕτη καὶ ἂν ἦναι*, παρέχουσα θείους ἀληθῶς καρποὺς τοῖς εἰλικρινῶς καὶ ἀδιστάκτως πιστεύουσιν εἰς αὐτήν, ὅπως μαρτυρεῖ πᾶσα παντὸς ἔθνους ἡ ἱστορία.

Τὴν σημασίαν ταύτην τοῦ πολιούχου θεοῦ καὶ τοῦ ἀγάλματος αὐτοῦ θέλομεν ἀποπειραθῆ νὰ δείξωμεν ἐν τοῖς ἑπομένοις.

ΕΥΘ. ΚΑΣΤΟΡΧΗΣ.

---

1) Βλ. τοῦ ῥηθέντος λόγου § 8, 15, 17, 38, 56, 59, 143 καὶ μάλιστα § 25, ἔνθα ἀναγινώσκονται τάδε· «Οὐ γὰρ ἐξήρκεσε τὸ σῶμα τὸ ἑαυτοῦ καὶ τὰ χρήματα μόνον ὑπεκθέσθαι, ἀλλὰ καὶ τὰ ἱερὰ τὰ πατρῷα, ἃ τοῖς ἡμετέροις νομίμοις καὶ πατρῴοις ἔθεσιν οἱ πρόγονοι παρέδοσαν αὐτῷ ἱδρυσάμενοι, ταῦτα μετεπέμψατο εἰς Μέγαρα καὶ ἐξήγαγεν ἐκ τῆς χώρας, οὐδὲ τὴν ἐπωνυμίαν τῶν πατρῴων ἱερῶν φοβηθεὶς ὅτι ἐκ τῆς πατρίδος αὐτὰ κινήσας, συνεκφεύγειν αὐτῷ ἐκλείποντα τοὺς νεὼς καὶ τὴν χώραν ἣν κατεῖχον, ᾐξίωσε, καὶ ἱδρύσασθαι ἐπὶ ξένης καὶ ἀλλοτρίας, καὶ εἶναι ὀθνεῖα τῇ χώρᾳ καὶ τοῖς νομίμοις τοῖς κατὰ τὴν Μεγαρέων πόλιν εἰθισμένοις. Καὶ οἱ μὲν πατέρες ἡμῶν τὴν Ἀθηνᾶν ὡς τὴν χώραν εἰληχυῖαν ὁμώνυμον αὐτῇ τὴν πατρίδα προσηγόρευον Ἀθήνας, ἵν' οἱ τιμῶντες τὴν θεὸν τὴν ὁμώνυμον αὐτῇ πόλιν μὴ ἐγκαταλείπωσι. Λεωκράτης δὲ οὔτε νομίμων οὔτε πατρῴων οὔτε ἱερῶν φροντίσας τὸ καθ' ἑαυτὸν ἐξαγώγιμον ὑμῖν καὶ τὴν παρὰ τῶν θεῶν βοήθειαν ἐποίησε».

Η ΚΑΤΑ ΠΛΑΤΩΝΑ ΤΡΟΦΗ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΙΑ.

(Οὐκ ἔστι περὶ ὅτου θειοτέρου ἂν ἄνθρωπος βουλεύσαιτο, ἢ περὶ παιδείας καὶ ἑαυτοῦ καὶ τῶν ἑαυτοῦ οἰκείων.)
Πλ. Θεάγ. 122 b.

Πᾶν ζῶον, οἷον προσήκει τελειωθὲν εἶναι, τοιοῦτον οὐδέποτε φύεται. Καὶ τοῦτο μὲν κοινὸν ἔχει καὶ ὁ ἄνθρωπος τοῖς ἄλλοις ζώοις· ἀλλὰ τούτων ἕκαστον αὐτὴ ἡ φύσις σχεδὸν ἀρκεῖ ἐν χρόνῳ τεταγμένῳ, τῷ βίῳ αὐτοῦ, τελειῶσαι εἰς τὴν οἰκείαν ἀρετήν, τὸ δὲ τοῦ ἀνθρώπου ἀλλοῖον πέφυκεν· οὔτε γὰρ ἔστι δυνατόν, ὡς ἔοικεν, ἕνα ἕκαστον τέλειον γενέσθαι ἔν γε τῷ παρόντι βίῳ, ἀλλὰ τοῦτο εἴπερ δέδοται, τῷ ὅλῳ ἀνθρωπίνῳ γένει ἀποδέδοται, εἰ καὶ μὴ εὐθυποροῦν ἀεὶ φαίνεται πρὸς τὸ τέλος, οὔτε, καὶ ὅσον προσήκει ἑκάστῳ μεταλαβεῖν τελειότητος, ἡ φύσις ἄν ποτε μόνη παρασχεῖν δύναιτο, ἀλλὰ δεῖ πάντως τῆς τῶν πέλας συνεργείας· Ἡ δὲ συνέργεια αὕτη ἐστὶν ἡ καλουμένη τροφὴ καὶ παιδεία. Ταύτης ἄρα ἔργον ἐστὶ τὸ προσλεῖπον τῆς φύσεως ἀναπληροῦν [1]). Ἀλλ' ἐὰν μὴ γιγνώσκῃ ὁ παιδεύων εἴ τι καὶ ὅ τι προσλείπει τῷ τροφίμῳ καὶ ὅπως ἀναπληρωτέον ἐστίν, οὐκ ἄν ποτε γνώμῃ παιδεύοι, ἀλλ' εἰκῇ. Τὸ δὲ προσλεῖπον τῆς φύσεως γιγνώσκειν ἐστὶ τοῦτο μὲν, τὸ τέλος τοῦ ἀνθρώπου γιγνώσκειν, οἷον προσήκει αὐτὸν εἶναι, τοῦτο δέ, οἷός ἐστιν ἐν τῇ ἀτελείᾳ αὐτοῦ. Τρίτον δέ, ἐγνωσμένων τούτων, τὴν μέθοδον χρὴ εἰδέναι, ᾗ ἄν τις ἄριστα καὶ ἀσφαλέστατα ἀναπληροῖ τὸ προσλεῖπον τοῦτο. Τούτων δὴ πέρι πειράσομαι διελθεῖν, ᾗ Πλάτων ὑφηγεῖται.

Πάντες ἄνθρωποι, φησὶν Ἀριστοτέλης [2]), τοῦ εἰδέναι ὀρέγονται φύσει. Ἴδοι δ' ἄν τις τοῦτο ἐναργέστατα ἐν τοῖς παιδίοις, ὅσην παρέχει ὄχλησιν τοῖς γονεῦσι τὸ καὶ τὸ ἀνερωτῶντα. Εἰδέναι

1) Ἀριστ. Πολιτ. Η, 17.
2) Μεταφ. Α, 1.

δ' ἐστὶ τὴν ἀλήθειαν τῶν πραγμάτων ἐξευρηκέναι. Ἔμφυτος ἄρα ἐστὶν ἡ τῆς ἀληθείας ζήτησις ἀνθρώπῳ [1]), τῆς δὲ ἀπουσίας αὐτῆς ἀπορία καὶ θαυμασμὸς τεκμήρια, ὑφ' ὧν πᾶς διὰ παντὸς τοῦ βίου ἔχεται, ὅστις μὴ ἐκ παίδων κακῶς ἦκται. Τί οὖν ἐμποδίζει ἡμῖν τὴν ἀλήθειαν τῶν πραγμάτων λαβεῖν; Ἡ ἀέναος αὐτῶν κίνησις καὶ ἀλλοίωσις [2]). Πάντα γὰρ ῥεῖ, καθ' Ἡράκλειτον.

Ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος, ἅτε θείας μετασχὼν μοίρας [3]), οὐδ' ὡς ἀπογιγνώσκει μὴ οὐ δύνασθαι τὴν ἀλήθειαν λαβεῖν, οὐδ' ἀποκάμνει ζητῶν, ἀπομαντευόμενος εἶναί τέ τι ὄντως καὶ ἑαυτῷ ληπτόν. Καὶ οὐ μάτην πονεῖ. Καταλαμβάνει γὰρ δὴ τέλος τὴν ὄντως καὶ ἀληθινῶς οὐσίαν, τὴν τῶν ἰδεῶν, ἀχρώματον καὶ ἀσχημάτιστον καὶ ἀναφῆ οὖσαν, μόνῳ νῷ θεατήν [4]). Ἣ δὲ προάγεται ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τῶν ἀειῤῥόων αἰσθητῶν ἐπὶ τὰς μονίμους ἰδέας ἐδίδαξε Πλάτων σαφῶς μάλιστα ἐπὶ τοῦ καλοῦ ἐν τῷ Συμποσίῳ [5]). Ταύτῃ δὲ προάγεται ὁ νοῦς καὶ ἐπὶ τὰς ἄλλας ἰδέας τῆς τε δικαιοσύνης καὶ σωφροσύνης καὶ ὅσαι ἀδελφαὶ αὐτῶν, ὧν τὸ ἐνδιαίτημα οὐκ ἐν τῷ αἰσθητῷ τόπῳ, ἀλλ' ἐν τῷ νοητῷ· ἀναγκαῖον μέντοι τὸν νοῦν ἀπὸ τῶν τῇδε ἄρξασθαι τῆς ζητήσεως καὶ γνώσεως ἐκείνων.

Ἐπ' ἄκρου δὲ τῶν ἄλλων ἰδεῶν ἐστιν ἡ τοῦ ἀγαθοῦ ἰδέα, μόγις θεατὴ τῷ ἀνθρωπίνῳ νῷ· ὀφθεῖσα δὲ προσεπιγιγνώσκεται, ὡς ἄρα πᾶσι πάντων αὕτη ὀρθῶν τε καὶ καλῶν αἰτία ἐστίν, ἔν τε ὁρατῷ φῶς καὶ τὸν τούτου κύριον τεκοῦσα, ἔν τε νοητῷ αὐτὴ κυρία, ἀλήθειαν καὶ νοῦν παρασχομένη [6]). Ὥσπερ οὖν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἔνεστι μὲν ὄψις, ἂν δὲ μή τις αὐτοὺς ἐπ' ἐκεῖνα τρέπῃ, ὧν ἂν τὰς χρόας τὸ ἡμερινὸν φῶς ἐπέχῃ, ἀλλ' ὧν νυκτερινὰ φέγγη, ἀμβλυώττουσί τε καὶ ἐγγὺς φαίνονται τυφλῶν, ὥσπερ οὐκ ἐνούσης καθαρᾶς ὄψεως, ὅταν δὲ, ὧν ὁ ἥλιος καταλάμπει, σαφῶς

1) Πλ. Φίληβ. 58 d, e.
2) Πλ. Θεαίτ. 152 d. Τίμ. 49 c—50, Συμπ. 207 d—208b. (κατὰ τὴν τοῦ Στεφάνου ἔκδοσιν).
3) Πλ. Πρωτ. 322 a.
4) Πλ. Φαῖδρ. 247 c.
5) Πλ. Συμπ. 210 a—212 a.
6) Πλ. Πολ. Ζ', 517 b.

ὁρῶσι καὶ τοῖς αὐτοῖς τούτοις ὄμμασιν ὄψις ἐνοῦσα φαίνεται· οὕτω καὶ τὸ τῆς ψυχῆς· ὅταν μέν, οὗ καταλάμπει ἀλήθειά τε καὶ τὸ ὄν, εἰς τοῦτο ἀπερείσηται, ἐνόησέ τε καὶ ἔγνω αὐτὸ καὶ νοῦν ἔχειν φαίνεται, ὅταν δὲ εἰς τὸ τῷ σκότῳ κεκραμένον, τὸ γιγνόμενόν τε καὶ ἀπολλύμενον, δοξάζει τε καὶ ἀμβλυώττει ἄνω καὶ κάτω τὰς δόξας μεταβάλλον, καὶ ἔοικεν αὖ νοῦν οὐκ ἔχοντι. Καὶ ὥσπερ ἐν τῷ ὁρατῷ ἥλιός ἐστιν ὁ τὸ φῶς παρέχων τοῖς τε ὁρωμένοις, ὥστε ὁρᾶσθαι, καὶ τῇ ὄψει τὴν οἰκείαν δύναμιν ἀποδιδοὺς τά τε ἄλλα καὶ ἑαυτὸν ὁρᾶν, οὕτω καὶ ἐν τῷ νοητῷ τὸ ἀγαθόν ἐστι τὸ τὴν ἀλήθειαν παρέχον τοῖς γιγνωσκομένοις καὶ τῷ γιγνώσκοντι τὴν δύναμιν ἀποδιδὸν τά τε ἄλλα ὄντα γιγνώσκειν καὶ ἑαυτό. Ἔτι δὲ ὁ ἥλιος τοῖς ὁρωμένοις οὐ μόνον τὴν τοῦ ὁρᾶσθαι δύναμιν παρέχει, ἀλλὰ καὶ τὴν γένεσιν καὶ αὔξην καὶ τροφήν, οὐ γένεσις αὐτὸς ὤν· καὶ τοῖς γιγνωσκομένοις τοίνυν οὐ μόνον τὸ γιγνώσκεσθαι πάρεστιν ὑπὸ τοῦ ἀγαθοῦ, ἀλλὰ καὶ τὸ εἶναί τε καὶ ἡ οὐσία ὑπ' ἐκείνου αὐτοῖς πρόσεστιν, οὐκ οὐσίας ὄντος τοῦ ἀγαθοῦ, ἀλλ' ἔτι ἐπέκεινα τῆς οὐσίας πρεσβείᾳ καὶ δυνάμει ὑπερέχοντος [1]).

Οὕτω μὲν οὖν διαφερόντως κάλλει καὶ δυνάμει κεκόσμηται Πλάτωνι τὸ θαυμάσιον τοῦτο ἀγαθόν. Ἀπορεῖται δέ, τίνος χάριν οὕτως ὑπερῆρε Πλάτων τὴν τοῦ ἀγαθοῦ ἰδέαν ὑπὲρ τὰς ἄλλας· καὶ αὖ ἑτέρα μείζων ἀπορία πάρεστί μοι, διατί Πλάτων ἐν τῇ Πολιτείᾳ παισὶ μὲν οὖσι τοῖς φύλαξι σπουδάζει σφόδρα ἀληθεῖς δόξας περὶ θεοῦ ἐμποιεῖν, παιδείᾳ δὲ καὶ ἡλικίᾳ τελειωθέντας, ὡς αὐτάρκεις ἤδη γενομένους, οὐδὲν ἔτι οἴεται δεῖν θεοῦ φροντίζειν,—οὐδαμοῦ γοῦν οὐδαμῶς ἔτι χρῆται αὐτῷ — ὥστε δόξαν παρίστασθαί τινι, ὡς καὶ Πλάτωνος τοῖς αὐτοῖς ἐνεχομένου, ὧν αἰτιᾶται Ἀναξαγόραν [2]), ὅπου μὲν αὐτῷ ἐπάναγκες φαίνεται τῇ τοῦ θεοῦ ἰδέᾳ χρῆσθαι, χρωμένου, ὅπου δὲ μή, χαίρειν ἐῶντος; Τί οὖν κωλύει δέχεσθαι μετὰ πολλῶν καὶ σοφῶν ἀνδρῶν [3]) Πλά-

1) Πλ. Πολ. Ϛ', 507 b—509 c.

2) Πλ. Φαίδ. 97 b—99.

3) Πρὸς τοῖς ὑπὸ Σταλδωμίου καταλεχθεῖσι (Stallbaum Prolegomena ad Plat., Tim. Cap. VI) προστίθημι Schwegler (Geschichte d.

των μηδὲν ἄλλο σημαίνειν τῇ τοῦ ἀγαθοῦ ἰδέᾳ, ἢ αὐτὸν τὸν Θεόν; ἐξ οὗ συμβαίνει ἀμφοτέρας τὰς ἀπορίας διαλύεσθαι. Τάχα δ' ἂν καὶ τοῦτό πῃ συμβάλοιτο εἰς τὴν ἐκδοχὴν ταύτην, ὅτι τὸν ἥλιον ὀνομάζει ἔκγονον τοῦ ἀγαθοῦ [1]) καὶ αὐτὸν θεόν[2]), οὐκ εἰκῇ, δῆλον ὅτι· οὐκοῦν εἰκός, εἰ ὁ ἔκγονος θεός ἐστι, πολλῷ μᾶλλον τὸν ποιητὴν αὐτοῦ θεὸν εἶναι.

Εἰ τοίνυν τοῦθ' οὕτως ἔχει καὶ ὄντως ἄνθρωπος Θεὸν αὐτὸν γνῶναι δύναται, ἀνάγκη θείαν εἶναι καὶ τὴν ἐνοῦσαν αὐτῷ δύναμιν ταύτην[3]). Πῶς οὖν ἔχει τὰ κατὰ τὴν δύναμιν ταύτην καὶ διατὶ πᾶς μὲν διώκει τὸ ἀγαθὸν καὶ τούτου ἕνεκεν πάντα πράττει [4]), οὐ παντὶ δέ, ἢ οὐκ ἐν πάσῃ ἡλικίᾳ καὶ πάσῃ ἕξει δυνατὸν ἀπολαύειν τῆς θείας θέας, τί ἐστι τὸ ὁρμῶν ἐπὶ τὸ ἀγαθὸν καὶ τί τὸ ἐπιπροσθοῦν τῇ ὄψει, τούτων πέρι ἐξηγεῖται ἡμῖν Πλάτων ὧδέ πως·

Δύο εἴδη ἐστὶ τῶν ὄντων, τὸ μὲν αἰσθητόν, ὅ τις κἂν ἅψαιτο, κἂν ἴδοι, κἂν ταῖς ἄλλαις αἰσθήσεσιν αἴσθοιτο, τὸ δὲ νοητόν, ὃ οὐκ ἔστιν ὅτῳ ποτ' ἂν ἄλλῳ ἐπιλάβοιτό τις, ἢ τῷ τῆς διανοίας λογισμῷ· καὶ τὰ μὲν νοητὰ καὶ ἀειδῆ, ἀεὶ κατὰ ταὐτὰ καὶ ὡσαύτως ἔχοντα, εἰκὸς εἶναι ἀσύνθετα, τὰ δὲ αἰσθητά, ἄλλοτε ἄλλως καὶ οὐδέποτε κατὰ ταὐτὰ ἔχοντα, σύνθετα· καὶ τοῖς μὲν συνθέτοις προσήκει διαιρεθῆναι ταύτῃ, ᾗπερ συνετέθη, τοῖς δὲ ἀσυνθέτοις εἰςαεὶ παραμένειν ἀναλλοιώτοις [5]). Τούτων δὴ ὑποκειμένων, τὸ ἡμέτερον αὐτῶν ἐπισκεψώμεθα καὶ εὑρήσομεν τὸ

Philos. ἐν τοῖς περὶ Πλάτωνος) καὶ Herbart (de Platonici systematis fundamento commentatio).

1) Πλ. Πολ. Ϛ', 506 e

2) Πλ. Πολ. Ϛ', 508 a. Ἐπιθ. καὶ Τίμ. 29 e.

3) Ὀρθῶς καὶ κατὰ τὴν διάνοιαν Πλάτωνος ἐξήνεγκε τὸ ἐνταῦθα συμβαῖνον ὁ ποιητὴς Γοίτθης ἐν τοῖςδε·

Wär' nicht das Auge sonnenhaft,
Die Sonne könnt' es nie erblicken.
Läg' nicht in uns des Gottes eigene Kraft,
Wie könnt' uns Göttliches entzücken ?

4) Πλ. Πολ. Ϛ', 505, c.

5) Πλ. Φαίδ. 78 c.—79 a.

μὲν σῶμα ὄν, τὸ δὲ ψυχήν· καὶ τὸ μὲν σῶμά ἐστιν αἰσθητὸν καὶ τὴν τοῦ αἰσθητοῦ μοῖραν εἰληχός, ἀεὶ ῥέον καὶ ἀλλοιούμενον, ἡ δὲ ψυχὴ ἀειδές· ἔτι δὲ τῷ μὲν σώματι δουλεύειν προσήκει, τῇ δὲ ψυχῇ ἄρχειν [1]), καὶ ὅταν μὲν ἡ ψυχὴ τῷ σώματι προσχρῆται εἰς τὸ σκοπεῖν τι ταῖς αἰσθήσεσιν αὐτοῦ, ἢ ταῖς ἐπιθυμίαις αὐτοῦ χαρίζηται, τότε ἕλκεται ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὰ συγγενῆ αὐτοῦ, τὰ οὐδέποτε κατὰ ταὐτὰ ἔχοντα, καὶ αὐτὴ ταράττεται καὶ ἰλιγγιᾷ, ὥσπερ μεθύουσα, ἅτε τοιούτων ἐφαπτομένη, ὅταν δὲ καθ' ἑαυτὴν γίγνηται, ἐκεῖσε οἴχεται εἰς τὸ καθαρόν τε καὶ ἀεὶ ὂν καὶ ἀθάνατον, καὶ πέπαυται τοῦ πλάνου, καὶ περὶ ἐκεῖνα ἀεὶ κατὰ ταὐτὰ ὡσαύτως ἔχει, ἅτε τοιούτων ἐφαπτομένη. Ἐκ δὴ τούτων συμβαίνει τῷ μὲν θείῳ καὶ ἀθανάτῳ καὶ νοητῷ καὶ μονοειδεῖ καὶ ἀδιαλύτῳ καὶ ἀεὶ ὡσαύτως κατὰ ταὐτὰ ἔχοντι ἑαυτῷ ὁμοιότατον εἶναι τὴν ψυχήν, τῷ δὲ ἀνθρωπίνῳ καὶ θνητῷ καὶ ἀνοήτῳ καὶ πολυειδεῖ καὶ διαλυτῷ καὶ μηδέποτε κατὰ ταὐτὰ ἔχοντι ἑαυτῷ ὁμοιότατον εἶναι τὸ σῶμα [2]).

Τοιαύτην οὖν φύσιν ἔχουσα ἡ ψυχή, ἀθάνατός ἐστι καὶ αὐτὴ καὶ ἀΐδιος [3]), πρό τε τῆς τοῦ σώματος γενέσεως αὐτὴ οὖσα καί, φθειρομένου τούτου, αὐτὴ παραμένουσα. Ποῦ δὴ ἦν ἡ ψυχὴ πρὶν ἐν τῷδε τῷ ἀνθρωπίνῳ εἴδει γενέσθαι, καὶ ποῖ ἅπεισι, χωριζομένη αὐτοῦ; Παρὰ τῷ ἑαυτῆς συγγενεῖ, τῷ θείῳ, ἦν, καὶ παρ' ἐκείνῳ πάλιν προσήκει μετὰ τὸν χωρισμὸν ἐπανιέναι [4]). Ἐκεῖ μὲν οὖσα πρότερον ἐθεώρει τὰ ὄντα ὄντως καὶ ἔγνω αὐτὰ καὶ ἐτρέφετο ἐπιστήμῃ ἀκηράτῳ καὶ ἡδυπάθει· ἐλθοῦσα δὲ ἐνθάδε καὶ συγκαθειρχθεῖσα τῷ φθαρτῷ σώματι, λήθην ἔσχεν ἐκείνων, ὁρῶσα

---

1) Πλ. Φαίδ. 79 c. Ἀλκιβ. Α', 129—130 c.

2) Πλ. Φαίδ. 79 c—80 b.

3) Πλ. Φαίδ. 80 c—81 a. 105 e. Πολ. Ι', 608 c—611.

4) Πολλάκις εἴωθε Πλάτων, περὶ νοητῶν καὶ ἀΐδίων ποιούμενος τὸν λόγον, οἷον ψυχῆς καὶ ἰδεῶν, προσάπτειν αὐτοῖς τῶν αἰσθητῶν κατηγορίας, ὕλην καὶ τόπον καὶ χρόνον, ἵνα φανταστότερα γίγνηται καὶ διὰ τοῦτο εὐμαθέστερα καὶ τοῖς μὴ τὰ τέλεια τῆς φιλοσοφίας μεμυημένοις. Πῶς δὲ χρὴ ὑπολαμβάνειν τὰ τοιαῦτα, ἱκανὰ πεπραγμάτευται Ἡγέλῳ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας, ἐν τοῖς περὶ Πλάτωνος.

δὲ τὰ τῇδε εἴδωλα ὄντα ἐκείνων ἀναμιμνήσκεται, καὶ πᾶσα ἡ λεγομένη μάθησίς ἐστιν ἀνάμνησις [1]).

Τῇ δὲ ἀναμνήσει τῶν ὄντως ὄντων συμπαρομαρτεῖ καὶ ἀνάμνησις τῆς ἐκεῖ μακαριότητος, ὅτε ἐκείνοις συνῆν ἡ ψυχή, καὶ ἐκ τούτων ἀναπτεροῦται καὶ προθυμεῖται ἐκεῖσε ἀπελθεῖν, καὶ τοῦτο τῆς ψυχῆς τὸ πάθος ἐστὶν ὁ πολυθρύλητος Πλατωνικὸς ἔρως [2]).

Ὅτι μὲν οὖν ἡ ψυχὴ τῇ ἀληθεστάτῃ φύσει ἁπλοῦν τί ἐστι καὶ ἀειδὲς καὶ τῷ θείῳ καὶ ἀθανάτῳ συγγενὴς καὶ αὐτὴ ἀθάνατος, δεδήλωται. Τοιαύτην δ' ἂν εὕροι τις, εἰ δύναιτο καθαρὰν οὖσαν λογισμῷ διαθεάσασθαι, ὅπερ ὅμως ἀδύνατόν ἐστιν ἐν τῷδε τῷ βίῳ· λελώβηται γὰρ ὑπὸ τῆς τοῦ σώματος κοινωνίας καὶ ἄλλων κακῶν καὶ φαντάζεται ἡμῖν σύνθετος, οὐκ οὖσα τῇ ἀληθείᾳ [3]). Οἷα δὴ φαντάζεται, συνδεδεμένη τῷ σώματι, ἐχόμενόν ἐστι διελθεῖν.

Ἴσμεν που πάντες ὅτι πολλάκις ἐπιθυμοῦντές τι γενέσθαι ἡμῖν, ἐδωδὴν ἢ πόσιν ἢ ἄλλην τινὰ τῶν διὰ τοῦ σώματος ἡδονῶν, κωλυόμεθα ὑφ' ἡμῶν αὐτῶν, ἐὰν μὴ καλὴ καὶ συμφέρουσα ἡμῖν οὖσα ἡ πλήρωσις τῆς ἐπιθυμίας φαίνηται. Ἀλλὰ μὴν τὸ αὐτὸ τἀναντία ποιεῖν ἢ πάσχειν κατὰ ταὐτὸν καὶ πρὸς ταὐτὸν ἀδύνατον. Δῆλον ἄρα ὅτι τὸ κωλῦον ἐν ἡμῖν ἕτερόν τί ἐστι τοῦ ἐπιθυμοῦντος, καὶ ἀμφότερα ταῦτα δύο· καὶ τὸ μὲν κωλῦον,

---

1) Πλ. Φαίδ. 72 e—76 d. Μέν. 81 c—86 b, Φαῖδρ. 249 c. Φίληβ. 34 b. Νόμ. Ε', 732 b.

2) Πλ. Φαῖδρ. 249 a—250 c, 245 b.

3) Πλ. Πολ. Γ', 611 b—612 a. Ἐπιστροφῆς ἄξιον τὸ χωρίον τοῦτο, ὡς διαλῦον τὴν φαινομένην διαφωνίαν περὶ ψυχῆς τῶν ἐν τῷ Φαίδωνι πρὸς τὰ ἐν τῇ Πολιτείᾳ λεγόμενα. Ἐκεῖ μὲν γὰρ λέγεται ἁπλοῦν ἡ ψυχή, ἐν δὲ τῇ Πολιτείᾳ, ἐν τοῖς πρότερον, σύνθετον. Ἐκ δὲ τοῦ προκειμένου χωρίου συνάγεται ὅτι ἐστὶ μὲν ἁπλῆ καθ' ἑαυτήν, ἐπεὶ δέ πῃ συμπέπλεκται τῷ σώματι, τὸ ἐξ ἀμφοτέρων τούτων σύμφυρμα ἐν μὲν τῇ Πολιτείᾳ παρέστησεν ὡς ἕτερον εἶδος τῆς ψυχῆς, καὶ τοῦτο διπλοῦν, θυμοειδὲς καὶ ἐπιθυμητικόν, ἐν δὲ τῷ Φαίδωνι αὐτὸ τοῦτο ἀνήνεγκεν εἰς τὸ σῶμα· τῇ δ' ἀληθείᾳ οὔτε ἡ ψυχὴ ἄνευ τοῦ σώματος δύναται ἐπιθυμεῖν καὶ θυμοῦσθαι, ἄπεστι γὰρ τὸ αἴτιον, οὔτε τὸ σῶμα καθ' ἑαυτό, νεκρὸν γάρ.

ἅτε λογισμὸν ἔχον τοῦ καλοῦ καὶ συμφέροντος καὶ κατὰ τοῦτον τοτὲ μὲν κωλῦον, τοτὲ δὲ ἐῶν, τὸ λογιστικόν ἐστι τῆς ψυχῆς μόριον, τὸ δὲ τυφλῶς καὶ ἄνευ λογισμοῦ ἐπιθυμοῦν, τὸ περὶ τὸ σῶμα ἀεὶ καὶ τὰς τούτου χρείας τετευτακός, τὸ ἐπιθυμητικόν. Ἔτι δὲ ὁρῶμεν πολλάκις τινὰ ὁρμώμενον μὲν ὑπὸ τοῦ ἐπιθυμητικοῦ ἐπί τι, αἱροῦντος δὲ λόγου μὴ δεῖν τοῦτο πράττειν ἀεὶ ἐπιτιμῶντα ἑαυτῷ καὶ θυμούμενον. Εἰκὸς οὖν εἶναί τι τὸ θυμούμενον ἕτερον τοῦ ἐπιθυμητικοῦ, ἅτε ἀντιτεῖνον ἐκείνῳ. Καὶ μὴν καὶ τοῦ λογιστικοῦ ἕτερον τοῦτό ἐστι· τεκμήριον δέ· τά τε γὰρ θηρία, λογισμοῦ ἄμοιρα ὄντα, ὅμως θυμοῦ μεστά ἐστι, καὶ τὰ παιδία. Ἔστιν ἄρα τὸ θυμοειδὲς τρίτον τι εἶδος τῆς ψυχῆς, εὐγενέστερον μὲν τοῦ ἐπιθυμητικοῦ φύσει, ἅτε ἧττον τῷ σώματι δουλεῦον, ἄλογον δὲ καὶ αὐτό, κατήκοον μέντοι τοῦ λόγου καὶ ἐπίκουρον αὐτῷ, ἐὰν μὴ ὑπὸ κακῆς τροφῆς διαφθαρῇ[1]).

Καὶ τὸ μὲν λογιστικόν ἐστι τοῦ θείου συγγενὲς καὶ αὐτὸ θεῖον καὶ ἀθάνατον καὶ πάνθ' ὅσα ἐν τῷ Φαίδωνι τῆς ψυχῆς κατηγόρηται, τοῦ λογιστικοῦ αὐτῆς νῦν κατηγορητέα, τῷ δὲ θυμοειδεῖ καὶ τῷ ἐπιθυμητικῷ ἀποδοτέα, ὅσα ἐκεῖ τῷ σώματι ἀποδέδοται. Ἐν δὲ τῷ Φαίδρῳ, ὅπου λαμπρᾷ εἰκόνι καὶ τοῦ διθυραμβικοῦ χαρακτῆρος πάνυ πνεούσῃ ἐναργῆ ἐποίησεν ἡμῖν Πλάτων τὰ κατὰ τὴν ψυχήν, παρίσταται αὕτη καὶ πρὸ τῆς εἰς τὸ σῶμα κατοικίσεως τὰ αὐτὰ εἴδη ἔχουσα[2]), ὅπερ μέντοι οὐ χρὴ νομίζειν τῷ μονοειδεῖ καὶ ἁπλῷ τῆς ψυχῆς ὄντως ἐναντιοῦσθαι· καίπερ γὰρ προθέμενος τὸν προτοῦ βίον αὐτῆς παραστῆσαι, φανερὸς ὅμως ἐστὶ πρὸς τὸν τῇδε βλέπων καὶ πλάττων τὴν εἰκόνα αὐτῆς, ἵνα ἔχῃ τὰ ἐνθάδε περὶ αὐτὴν συμβαίνοντα διασαφεῖν.

Οὕτω δὴ τούτων διωρισμένων, ἀναλαβόντες τὰ προαπορηθέντα[3]), παρέχομεν λύσιν αὐτῶν τοιάνδε. Ἡ μὲν δύναμις τοῦ θεᾶσθαι καὶ ἐπιγιγνώσκειν τὰ αἰδία ὄντα ἔνεστι τῇ ψυχῇ διὰ συγγένειαν καὶ τὸ προεγνωκέναι, τὸ δ' ἐπιπροσθοῦν τῇ ὄψει καὶ ἀπά-

1) Πλ. Πολ. 436 a—441 c.
2) Πλ. Φαῖδρ. 246 a, κ.τ.ἑ,
3) Σελ. 418.

γον ἐκείνων ἐστὶ τὸ τῷ σώματι συγκαταπεπλεγμένον τῆς ψυχῆς μέρος, τὸ δὲ ἀντιτεῖνον τῷ σώματι, τὸ ἐκ τῆς τῶν τῇδε αἰσθήσεως ἐπὶ τὴν ἐκείνων γνῶσιν ἐπεῖγον ἡμᾶς, ὁ ἐκ τῆς ἀναμνήσεως ἐπεγειρόμενος ἐν ἡμῖν ἔρως.

Ἐκ δὲ τούτων καὶ τὸ τέλος τοῦ ἀνθρώπου εὔπορόν ἐστιν ἡμῖν νῦν δηλῶσαι κατὰ τὴν γνώμην Πλάτωνος. Ὅτε γὰρ ἡ ψυχὴ φύσει συγγενὴς ἐστι καὶ ὁμοιοτάτη τῷ θείῳ καὶ συνῆν πρότερον αὐτῷ καὶ ἐθεώρει καὶ ἐπέγνω αὐτό, εἶτα δὲ ἐξέπεσεν εἰς ἀλλότριον εἶδος καὶ ἐπελάθετο τῶν ἐκεῖ, οὐ μέντοι παντάπασιν ἐξέστη τῆς ἀρχαίας φύσεως, ἀλλὰ καὶ παραμένει ἔτι ἀμυδρὰ μνήμη ἐκείνων καὶ ἔρως ἀναπτερῶν αὐτήν, τούτων οὕτως ἐχόντων, οὐδὲν ἄλλο ἔξεστιν εἶναι τὸ τέλος τοῦ ἀνθρώπου ἢ τὴν ἀρχαίαν φύσιν καὶ ἕξιν ἀναλαβεῖν, τοῦτο δ' ἐστί, θεῷ ὁμοιωθῆναι καὶ συνεῖναι[1]).

Γενναῖον μὲν οὖν τῇ ἀληθείᾳ καὶ ὑπερήφανον ἀπέφηνεν ἡμῖν Πλάτων τὸ τέλος τοῦ ἀνθρώπου, ὥσπερ εἰκὸς ἦν ἀνδρὶ καὶ ἐν τῷδε τῷ βίῳ, εἴπέρ τις καὶ ἄλλος, πλησιάσαντι καὶ ὁμιλήσαντι τῷ θείῳ καὶ εἰς πεῖραν ἐλθόντι τῆς εὐγενείας τοῦ ἀνθρώπου, ἔστι δ' ὅμως ἀνέφικτον ἔν γε τῷ παρόντι βίῳ[2]). Καὶ ἐν τῷ μέλλοντι δὲ οὐ παντὶ ἐφικτόν· ἦν γὰρ ἂν οὕτω τοῖς πονηροῖς κέρδος, ἐπειδὴ πολλὰ κακουργήσασι μηκέτι βιωτὸν αὐτοῖς εἴη, καταστρέφειν τὸν βίον[3])· ἀλλ' ὅτῳ τὰ τῇδε ἄριστα εἰς δύναμιν παρασκεύασται. Παρασκευὴ δ' ἐστὶ κάθαρσις ψυχῆς, τὸ χωρίζειν ὅ τι μάλιστα ἀπὸ τοῦ σώματος αὐτὴν καὶ ἐθίζειν καθ' ἑαυτὴν πανταχόθεν ἐκ τοῦ σώματος συναγείρεσθαί τε καὶ ἀθροίζεσθαι καὶ οἰκεῖν κατὰ τὸ δυνατὸν μόνην καθ' ἑαυτήν, ἐλκυομένην, ὥσπερ ἐκ δεσμῶν, ἐκ τοῦ σώματος[4]).

Εἰ δέ πού τις ἐκ τῶν εἰρημένων συλλογίζοιτο, ὡς Πλάτων τὰ τῇδε οὐδενὸς ἄξια ἡγοῖτο, ἁμαρτάνει τῆς διανοίας αὐτοῦ. Ἅτε

---

1) Πλ. Θεαίτ. 176 b, Νόμ. Δ', 716 c, d. Πολ. Ι', 613 a.
2) Πλ. Φαίδ. 66 a—e.
3) Πλ. Πολ. Ι', 610 d.
4) Πλ. Φαίδ. 67 d.

γὰρ τῶν ἀϊδίων ἐκείνων ὁμοιώματα ὄντα καὶ μετέχοντα ἐκείνων, εἰκὸς καθ' αὑτὰ τίμια εἶναι, πρὸς ἐκεῖνα μέντοι παραβαλλόμενα εἰκότως σμικροῦ ἄξια φαίνεται, ὥςπερ σελήνη πρὸς ἥλιον. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἀναγκαῖον ἡγεῖται ταῦτά τε καταμανθάνειν, ὡς διακεκόσμηται ὑπὸ τῆς φύσεως, ἵνα, ὑπομνήμασι τούτοις χρώμενος ὁ νοῦς καὶ ἅμα οἷον ἐπαναβαθμοῖς, ἀναίρηται πρὸς τὰς ἰδέας [1]), καὶ προθυμεῖσθαι περὶ ἑαυτοὺς τῶν νοητῶν ἰδεῶν αἰσθητὰ εἴδωλα ἀπεργάζεσθαι εἰς δύναμιν ἐκείναις παραπλήσια, ἃ τοῖς τε ἐργάταις αὐτοῖς συνοίσει διάπειραν λαμβάνειν τοῦ ἑαυτῶν ἀξιώματος καὶ τοῖς νεωτέροις καὶ ἐπιγιγνομένοις προσβάλλοντα πρὸς τὰς αἰσθήσεις, ὥςπερ αὔρα φέρουσα ἀπὸ χρηστῶν τόπων ὑγίειαν, εἰς ὁμοιότητά τε καὶ φιλίαν καὶ συμφωνίαν τῷ καλῷ λόγῳ ἄξει [2]). Ἡ δὴ Πλάτωνος γνώμη περὶ τῶν τοιούτων ἐστὶ γιγνώσκειν μὲν καὶ γεύεσθαι πάντων τῶν τῇδε κατὰ νόμον, μὴ ἐγκαταμένειν δὲ μηδὲ τευτάζειν ἀεὶ περὶ αὐτά, ὡς τοῦ τέλους ἁπτομένους, ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ τέλος προβιβάζοντα.

Τὸ μὲν δὴ τέλος καὶ ὁ σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου κατὰ Πλάτωνα δεδήλωται. Ἐχόμενον δ' ἐστὶ θεωρῆσαι, ὅντινα ἂν γίγνοιτο τρόπον ἡ ἐνθάδε παρασκευὴ τῶν τελείων ἐσομένων, καὶ ὅπῃ αὕτη χαλεπὴ καὶ ὅπῃ ῥᾳδία τυγχάνει οὖσα.

Ἀναμνησθῶμεν τῶν ἔμπροσθεν εἰρημένων, ὅτι ἐκ τῆς κοινωνίας ψυχῆς καὶ σώματος τριμερὴς φαίνεται ἡ ψυχή, ἓν μὲν αὐτῆς ἐπιθυμητικόν, ἓν δὲ θυμοειδές, ἓν δὲ λογιστικόν. Ἐκεῖνο μὲν οὖν τῷ σώματι σωτηρίαν καὶ αὔξησιν πορίζειν εἴληχεν ἑκάστου τε τοῦ ἔχοντος καὶ τοῦ ὅλου γένους, τοῦτο δὲ τῆς ἑαυτοῦ τε αὐξήσεως καὶ σωτηρίας κήδεσθαι καὶ τῆς τοῦ τῶν ἄλλων λογιστικοῦ. Τούτων δ' ἕνεκα ἐνέφυσεν ἑκατέρῳ ὁ ποιητὴς ὀρέξεις, τῷ μὲν ἐπιθυμητικῷ, τῆς μὲν τοῦ ἐν ᾧ ἐμπέφυκε σώματος σωτηρίας καὶ αὐξήσεως τὰς ἐδωδῆς καὶ πόσεως ἐπιθυμίας, τῆς δὲ τοῦ γένους, τὴν τῶν ἀφροδισίων· τῷ δὲ λογιστικῷ, τῆς μὲν ἑαυτοῦ εὐπραγίας τὸν οὐράνιον ἔρωτα τῶν ἀϊδίων ὄντων, τῆς δὲ τοῦ τῶν πέλας,

1) Πλ. Συμπ. 211 c, Φαῖδρ. 249 b, c.
2) Πλ. Πολ. Γ', 401 a—d.

τὸν τῆς κοινωνίας καὶ ὁμιλίας ἔρωτα, οὗ μία ἰδέα ἐστὶν ἡ εἰλικρινὴς καὶ ἄδολος παιδεραστία [1]). Ἐπειδὴ δὲ κυριώτατος βίος ἀνθρώπῳ πέφυκεν εἶναι ὁ κατὰ τὸ λογιστικόν, τὴν οἰκείαν ἔχον ἀρετήν,—τούτῳ γὰρ κυρίως προέχει τῶν ἄλλων ζώων [2])—εἰκὸς δήπου καὶ τὸν τούτου ἔρωτα φύσει κρατερώτερον εἶναι τῶν ἐπιθυμιῶν. Καὶ δὴ οὕτως ἔχει τῷ ὄντι· ἴδοι δ' ἄν τις τοῦτο ἐναργῶς ἐν ἀνθρώπῳ ἡλικίᾳ καὶ παιδείᾳ τετελειωμένῳ. Οὐ γὰρ δὴ ὑπολαμβάνειν χρή, ὡς διὰ τῆς παιδείας ἀναιροῦνται αἱ διὰ τοῦ σώματος ἐπιθυμίαι καὶ οἱ εὖ πεπαιδευμένοι γίγνονται ἀναίσθητοι τῶν τοιούτων ἡδονῶν· μᾶλλον δὲ διὰ τῆς ὀρθῆς παιδείας ἀποδίδοται τῷ λογιστικῷ ἡ φύσει καθήκουσα αὐτῷ δύναμις καὶ ἐπιστήμη, οἷς περ ἐπιτίθησι ταῖς ἐπιθυμίαις μέτρα καὶ νόμους.

Φύσει μὲν οὖν οὐ κρατοῦσιν αἱ σωματικαὶ ἐπιθυμίαι τοῦ οὐρανίου ἔρωτος [3]), προτεροῦσι δ' ὅμως χρόνῳ. Ἅμα γὰρ φυομένῳ τῷ ἀνθρώπῳ συμφύονται καὶ αὐτῶν αἱ πολλαὶ ἐν ὅλῃ τῇ δυνάμει, ὅτε οὐδ' ἴχνος λογισμοῦ ἔστιν ἰδεῖν, ὁ δὲ θυμὸς ὡσαύτως ἅμα συγγίγνεται ἐρρωμένος, στερούμενος δὲ τοῦ οἰκείου δεσπότου συνίσταται τῷ ἐπιθυμητικῷ καὶ ὑπηρετεῖ. Τοῦτο μὲν οὖν, ὡς προείρηται, ἐπὶ σωτηρίᾳ τοῦ σώματος δέδοται τοῖς ἀνθρώποις, ἅτε δὲ λόγον καὶ νόμον—τὸ τῶν ἀνθρώπων—οὐκ ἴσχον, τῇ ἑκάστῃ πληρώσει συμπαρομαρτούσῃ ἡδονῇ μεταθέον καὶ πᾶσαν δήποτε λύπην φεῦγον, διττὰ κακὰ ἀπεργάζεται, τοῦτο μὲν πέρα τοῦ μετρίου μεταλαμβάνον τῶν ἡδονῶν τούτων, ἢ φεῦγον τὰ λυπηρά, φθείρει αὐτὸ τὸ σῶμα, ὃ σώζειν τέτακται, τὸ δὲ μέγιστον, τῷ χρόνῳ ἐπειδὰν ἄρχηται ἡ ψυχὴ ἐπεγείρεσθαι, ἐπιῤῥωνυμένου τοῦ λογιστικοῦ αὐτῆς, ἑκάστη ἡδονὴ καὶ λύπη, ὥςπερ ἦλον ἔχουσα προσηλοῖ αὐτὴν πρὸς τὸ σῶμα καὶ προσπερονᾷ καὶ ποιεῖ δοξάζειν τοῦτο ἐναργέστατον εἶναι καὶ ἀληθέστατον, περὶ ὃ ἂν μάλιστα ἡσθῇ ἢ λυπηθῇ [4]), οὗ οὐκ ἂν γένοιτο κακὸν ἄλλο πρεσβύ-

1) Πλ. Πολ. Θ', 580 d, Νόμ. Δ', 721 b, c, Συμπ. 206 b—209 e.
2) Ἀριστ. Ἠθ. Νικ. Α, 6.
3) Πλ. Πολ Ζ'. 516 c, d.
4) Πλ. Φαίδ. 83 b—c.

τερον. Καὶ γὰρ εἴ τις σῶμα Τιβερίου καὶ Κομμόδου ἀνωλεθρότερον ὑπὸ τῶν ἡδονῶν ἔχοι καὶ τὰ πρὸς πλήρωσιν αὐτῶν κατὰ ταὐτὰ ἐκείνοις ἄφθονα, ὥστε μήποτε ἐπιλιπεῖν, καὶ τὸ φιλότιμον δὲ κορεννύναι, ὥσπερ κἀκείνοις, ὑπάρχοι, οὐδ' ὡς ἐκφεύξεται τῶν τιμωριῶν τὴν μεγίστην, οὐδ' ἐν τῷ παρόντι βίῳ· αὕτη δ' ἐστὶν ἡ δούλωσις τοῦ βελτίστου καὶ θειοτάτου τῶν ἑαυτοῦ ὑπὸ τῷ ἀθεωτάτῳ καὶ μιαρωτάτῳ [1]). Ὅτῳ δὲ μήτε τὸ σῶμα ἐξαρκεῖ, μήτε οἱ πόροι, τότε πρὸς τῷ μεγίστῳ κακῷ ποῖα ἄλλα ἐγκατασκηνοῖ, καθ' ἑαυτὰ οὐδὲ ταῦτα σμικρὰ ὄντα, εὔδηλον καὶ οὐδὲν δεῖ λόγῳ κοσμεῖν. Ὅταν δὲ ἐπιστῇ τὸ χρεών, διὰ τὸ προσμεμάχθαι τῷ σώματι ἡ ψυχή, ὥσπερ ὁ Ἡρακλέους χιτών, δυσχώριστος οὖσα, βίᾳ ἐξελκομένη, συνεπισπασαμένη καὶ σάρκας, σὺν πολλῷ μόγῳ καὶ στόνῳ καὶ ἱδρῶτι ἀπαλλάττεται· ἐμβριθὴς δ' οὖσα καὶ γεώδης καὶ ἀκάθαρτος, τῆς μὲν θείας ὄψεως οὐ μήποτε ἀξιωθῇ, κάτω δὲ ἕλκεται εἰς τὸν ὁρατὸν τόπον περὶ τὰ μνήματά τε καὶ τοὺς τάφους κυλινδουμένη [2]).

Τοιαῦτά που γίγνεται τὰ ἄθλα τῆς κακίας· ἃ τις εἰ οἷός τ' ἦν πρότερον σαφῶς λογισμῷ λαβεῖν, προὐθυμεῖτ' ἂν ὡς ἔχοι ποδῶν φεύγειν ἀπ' αὐτῆς, καὶ οὐδ' ἂν ἦν αὐτῷ χαλεπόν· ἀλλὰ γὰρ ἡνίκα αὕτη παραγίγνεται, λογισμὸς οὐκ ἔνι, ἀλλ' ἀγαπᾶν χρὴ ὅτῳ καὶ πρὸς τὸ γῆρας παρεγένετο φρόνησις [3]).

Ἐὰν δή, τούτων οὕτω πεφυκότων, μὴ ἐπιστατῇ ἔξωθεν λογισμός, ὅς, ἕως μὲν παντάπασιν ἀλόγιστός ἐστιν ὁ τρόφιμος, διοριζόμενος τὰς ἀναγκαίας ἐπιθυμίας, ὅσαι τε ἄφυκτοί εἰσι καὶ ὅσαι ἀποτελούμεναι ὠφελοῦσι, καὶ τὰς μὴ ἀναγκαίας, ὅσας ἄν τις ἀπαλλάξειεν ἐκ νέου μελετῶν καὶ ἐνοῦσαι βλαβεραὶ μὲν σώματι, βλαβεραὶ δὲ ψυχῇ εἰσιν, ἐκείναις μὲν ἐπαρκῇ, ταύτας δὲ ἀποτρέπῃ εἰς δύναμιν, ἐπεγειρομένῳ δὲ τῷ λογισμῷ παρατιθῇ τὴν προσήκουσαν τροφήν, νέκταρ καὶ ἀμβροσίαν, θείῳ ὄντι καὶ ἀθανάτῳ, ἀλλὰ τοὐναντίον οἱ ἔξωθεν προσπίπτοντες λόγοι τοιοῦτοι ὦσι, πρὸς οὕς περ ἤδη ὑπὸ τῶν ἐπιθυμιῶν κατακώχιμος γέ-

1) Πλ. Πολ. Θ', 589 e, Θεαίτ. 176 c—177 a, Νόμ. 728 b, c.
2) Πλ. Φαίδ. 81 c, d.
3) Πλ. Νόμ. Β', 653 a.

γονε, τίς μηχανὴ σωτηρίας τῷ τοιούτῳ; Ἀμήχανον εἰπεῖν. Ἐπειδὴ δὲ τότε πράττει τίς τι ἑκών, ὅταν δύνηται ἔχων χρῆσθαι λογισμῷ, κινδυνεύουσιν οἱ κακοὶ γιγνόμενοι ἀκουσίως γίγνεσθαι, αἰτιατέοι δὲ οἱ γονεῖς εἶναι μᾶλλον τῶν τέκνων καὶ οἱ τρέφοντες τῶν τρεφομένων καὶ ὅλως οἱ ὀπηοῦν κρείττονες τῶν ὀπηοῦν ὑποδεεστέρων [1]).

Πῶς οὖν διακειμένη ἡ ψυχὴ ἄριστ' ἂν ἔχοι; Εἰ ἡ παρὰ φύσιν τῶν ἀρχόντων καὶ ἀρχομένων κατάστασις νόσος ἐστὶν ἐν ὅτῳ τοῦτο ἐγγίγνεται, καὶ δὴ καὶ ἐν τῇ ψυχῇ, ἡ κατὰ φύσιν ὑγίεια ἂν εἴη καὶ εὐξία καὶ κάλλος [2]). Γένοιτο δ' ἂν αὕτη, εἰ ἕκαστον τῶν τῆς ψυχῆς μορίων τὴν οἰκείαν ἀρετὴν ἀπολάβοι, ὥστε μὴ μόνον πρόθυμον εἶναι τὰ ἑαυτοῦ ἐπιτελεῖν, ἀλλὰ καὶ δύνασθαι, τὸ μὲν λογιστικόν, ᾧ φύσει προσήκει ἄρχειν καὶ ἔχειν τὴν ὑπὲρ ἁπάσης τῆς ψυχῆς προμήθειαν, εἰ δύναιτο τοῦτο ἔργῳ ὅ τι ἄριστα ἐπιτελεῖν· αὕτη δὲ ἡ ἀρετὴ καλεῖται φρόνησις καὶ σοφία· τὸ δὲ θυμοειδές, ᾧ προσήκει φύσει ὑπηκόῳ εἶναι καὶ συμμάχῳ τοῦ λογιστικοῦ, εἰ προθυμοῖτό τε καὶ δύναιτο τοῦτο ὅτι ἄριστα ἔργῳ ἐπιτελεῖν, μὴ δελεαζόμενον ὑφ' ἡδονῶν καὶ λυπῶν, μηδὲ πτοούμενον ὑπὸ τῶν προσπιπτόντων φόβων ἑκάστοτε, ἀλλὰ διὰ πάντων τούτων διασῴζον, ἣν διὰ τῆς τροφῆς κτησάμενον ἔχοι δόξαν περὶ τῶν δεινῶν, ἅ τε ἀληθῶς ἐστι καὶ οἷα, ἥ, ἣν νῦν ποτε ὑπὸ τοῦ λόγου λαμβάνοι παραγγελίαν· αὕτη δὲ ἡ ἀρετή ἐστιν ἡ ἀνδρεία· τὸ δὲ ἐπιθυμητικόν, ᾧ, τυφλῷ ὄντι καὶ ἀτάκτως κινουμένῳ, προσήκει πειθαρχεῖν τοῖς κρείττοσι γένεσι καὶ κοσμεῖσθαι καὶ ῥυθμίζεσθαι ὑπ' αὐτῶν, εἰ μὴ ἀντιτείνοι, ἀλλὰ προθύμως πείθοιτο δίκην ἀρνίου μᾶλλον ἡμέρου, ἢ τράγου· ἡ δ' ἀρετή, ἣ τὰ τρία γένη τῆς ψυχῆς ὁμοδοξεῖ τὸ λογιστικὸν δεῖν ἄρχειν καὶ οὐ στασιάζει αὐτῷ, οὐδ' ἐπιχειρεῖ δεσπόζειν αὐτοῦ, αὕτη δ' ἐστὶν ἡ σωφροσύνη [3]). Ἡ δὲ τὴν δύναμιν παρέχουσα ἀρετὴ ταῖς τρισὶν ἐκείναις, ὥστε ἐγγενέσθαι, καὶ ἐγγενομέναις σωτηρίαν,

1) Πλ. Τίμ. 87 b. Νόμ. Θ', 860 d κ.τ.λ, Μέν. 77 b—78 b. Πολ. Γ', 492 6, c· e. Γοργ. 515 c—517.

2) Πλ. Πολ. Δ', 444 d, e.

3) Πλ. Πολ. Δ', 427 d—432 a, 441 e—442 d.

τουτέστιν ἡ ποιοῦσα τὸ λογιστικὸν ἄρχειν δύνασθαι, τὴν φρόνησιν ἔχον, καὶ τὸ θυμοειδὲς ἐπικουρεῖν τῷ λογιστικῷ δύνασθαι, τὴν ἀνδρείαν ἔχον, καὶ τὸ ἐπιθυμητικὸν πειθαρχεῖν δύνασθαι καὶ τὰ ἑαυτοῦ πράττειν, ἔχον τὴν σωφροσύνην, αὕτη ἡ ἀρετή ἐστιν ἡ δικαιοσύνη [1]). Ἐν δὴ δικαιοσύνῃ συλλήβδην πᾶσα ἀρετὴ ἕνι [2]).

Τοιαύτης τοίνυν πεφυκυίας τῆς δικαιοσύνης ἡ ἕξις ἀδύνατος παντί, ἀλλὰ μόνοις τοῖς ἄριστα μὲν φῦσιν, ἄριστα δὲ παιδευθεῖσι, πρὸς δὲ καὶ ἡλικίαν τὴν προσήκουσαν ἔχουσιν.

Ἀλλ', ὑπολάβοι ἄν τις, εἰ τοσούτοις μόνον ἐφικτή ἐστιν ἡ δικαιοσύνη, ἄδικοι ἆρά εἰσιν οἱ πολλάκις πλείους; Τοῦτο μὲν οὔ· πολλοὶ γὰρ μεταξὺ τῆς τελείας δικαιοσύνης καὶ τῆς τελείας ἀδικίας βαθμοί. Ἀλλὰ καὶ ἄνευ τούτου, ἐστὶ τῆς φυσικῆς ἐλλείψεως ἀναπλήρωσις δυνατή, ὅταν τοῖς στερουμένοις οἰκείας φρονήσεως ἢ καὶ ἀνδρείας ἔξωθεν ἐπιστατῶσι φρόνησις καὶ ἀνδρεία τῶν κεκτημένων, σκοποῦσαι τὸ κοινὸν ἀγαθόν. Ἐνταῦθα ἤδη προφαίνεται ἡμῖν πολιτείας ἀνάγκη μία, τάξεως δηλαδὴ ἀρχόντων καὶ ἀρχομένων μετὰ δίκης, καὶ νόμων σωζόντων τὴν τάξιν ταύτην. Εἰ γὰρ ἦν δυνατὴ παντὶ ἡ δικαιοσύνη καὶ πᾶς μετὰ σωφροσύνης καὶ ἀνδρείας ἐπιστήμην καὶ νοῦν οἷός τ' ἦν κεκτῆσθαι οἰκεῖον, οὐδὲν ἂν ἔδει τούτου γε ἕνεκα πολιτείας. Ἐπιστήμης γὰρ οὔτε νόμος, οὔτε τάξις οὐδεμία κρείττων, οὐδὲ θέμις ἐστὶ νοῦν οὐδενὸς ὑπήκοον οὐδὲ δοῦλον, ἀλλὰ πάντων ἄρχοντα εἶναι, ἐάν περ ἀληθινὸς ἐλεύθερός τε ὄντως ᾖ κατὰ φύσιν [3])· ἀλλ' ἔδει ἂν μόνον κοινωνίας τῆς τε ἀμοιβαίας βοηθείας ἕνεκα καὶ τῆς τῶν διανοημάτων ἀνακοινώσεως, ὅπερ ἔμφυτος ἔρως ἐστὶν ἀνθρώποις [4]), καὶ συμμαχίας δέ, ἕνεκεν ἀμύνης τῶν ἔξωθεν πολεμίων·

---

1) Πλ. Πολ. Δ', 433 b.

2) Ἀριστ. Ἠθ. Ν. Ε, 3.

3) Διὰ τοῦτο ὁρῶμεν τοὺς ἐν τῇ Πλατωνικῇ πόλει ἄρχοντας ὑπεράνω νόμων καὶ πολιτείας ἱσταμένους, αὐτῶν δὲ τὰς ἀποφάνσεις νόμους ὄντας τῆς πόλεως πολλῷ ἀμείνους καὶ λυσιτελεστέρους τῶν ἐν γράμμασι κειμένων, οἳ τὸ μὲν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ὁρῶσι καὶ βλέπουσι, τὸ δ' ἐπὶ πᾶν ἀδυνατοῦσι (Νόμ. Θ',875 d).

4) Ἀριστ. Πολ. Α, 2.

νῦν δὲ—οὐ γὰρ ἔστιν οὐδαμοῦ οὐδαμῶς ἀλλ' ἢ κατὰ βραχύ· διὸ δὴ τὸ δεύτερον αἱρετέον, τάξιν τε καὶ νόμον[1]), πολιτείαν δηλαδή. Τοῦτο μὲν οὖν, ὅπερ εἴπομεν, μία ἀνάγκη τοῦ εἶναι πολιτείαν. Ἑτέρα δὲ ἥδε· εἴρηται γὰρ ὅτι ὀλιγίστοις ἔξεστι τελέως δικαίοις γενέσθαι, τοῖς ἄριστα φῦσί τε καὶ τραφεῖσι. Καὶ τοὺς ἄλλους δὲ εἰς ὅσον ἐνδέχεται τελειότητος προελθεῖν ἐκ τούτων ἀμφοτέρων ἥρτηται, φύσεως καὶ τροφῆς. Ἀλλὰ τὸ μὲν τῆς φύσεως οὐκ ἐφ' ἡμῖν ἐστίν, εἰμὴ κατὰ βραχύ, τὸ δὲ τῆς τροφῆς ἔστιν. Πολιτεία δὲ τροφὴ ἀνθρώπων ἐστί, φησὶ Πλάτων[2]), καλὴ μὲν ἀγαθῶν, ἡ δὲ ἐναντία κακῶν. Καὶ οἱ ὀλίγοι ἄρα, οἷς φύσει ὑπάρχει τελέως δικαίοις γενέσθαι, οὐκ ἂν γένοιντο τοιοῦτοι, εἰ μὴ ἐν ὀρθῶς πεπολιτευμένῃ πόλει τραφεῖεν. Εἴ τις οὖν βούλοιτο δικαιοσύνην γνῶναι καὶ ἄνδρα δίκαιον, οἷός τ' ἐστὶ καὶ ὅπως γίγνεται, δεήσειεν ἂν πάντως πολιτείαν γνῶναι τὴν ὀρθήν, καὶ ἐν πόλει, ταύτην τὴν πολιτείαν πολιτευομένῃ, ζητεῖν τὸν δίκαιον.

Καὶ ταῦτα μὲν δὴ ταύτῃ. Ἐχόμενον δ' ἐστὶ διελθεῖν περὶ τῆς συστάσεως καὶ διαθέσεως τῆς Πλατωνικῆς πολιτείας, συντόμως μέντοι· δι' ἀκριβείας γὰρ ἱκανὸν ἂν γένοιτο αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ μόνον ἔργον.

Ἐκ τριῶν γενῶν συνέστησε Πλάτων τὴν ἑαυτοῦ πολιτείαν, τοῖς ἐν τῇ ψυχῇ ἀναλόγων, τοῦ ἀρχικοῦ, τοῦ ἐπικουρικοῦ, τοῦ δημιουργικοῦ.

Καὶ τὸ μὲν δημιουργικὸν περιλαμβάνει πάντας τοὺς περὶ γεωργίαν καὶ τέχνας καὶ καπηλείας, ὅλως περὶ χειρουργίας πραγματευομένους, οὓς κοινῷ ὀνόματι οὐκ εἶχε περιλαβεῖν, ἀπὸ δὲ τοῦ κυριωτέρου δημιουργοὺς ἐκάλεσεν. Ἔστι δὲ τοῦτο ἐν τῇ πόλει, ὃ τὸ ἐπιθυμητικὸν ἐν τῇ ψυχῇ, ἐνέχον τὴν πολυειδίαν αὐτοῦ· φύσει δὲ τὸ φαυλότατον γένος· διὸ οὔτε ἀρχῆς, οὔτε ἄλλης πολιτικῆς ὑπουργίας μετέδωκεν αὐτοῖς. Ἔοικε δὲ μηδὲ πολίτας τοὺς τοιούτους καλεῖσθαι προσήκειν τῷ γε ἀκριβεῖ λόγῳ· πολίτης γὰρ ὁρίζεται κατ' Ἀριστοτέλην[3]) ἁπλῶς τῷ μετέχειν

1) Πλ. Νόμ. Θ', 875 c.
2) Πλ. Μενέξ. 238 c.
3) Πολιτ. Γ, 1.

κρίσεως καὶ ἀρχῆς. Μέχρι μὲν δὴ τούτου συγχωροῦμεν Μοργενστέρνῳ. Ὁ δ' ἑξῆς φησι, τοὺς δημιουργοὺς προσεοικέναι τῇ τοῖς Εἵλωσιν [1]), ἐστὶν ἀτυχὴς σφόδρα παραβολή. Οὐ γὰρ δήπου τὸ γεωργεῖν ἐχαρακτήριζε τὴν τάξιν τῶν Εἱλώτων, ἀλλὰ τὸ δουλεύειν· οἱ δὲ παρὰ Πλάτωνι δημιουργοὶ οὕτω διάκεινται πρὸς τοὺς φύλακας, ὥστε προσαγορεύειν αὐτοὺς σωτῆράς τε καὶ ἐπικούρους [2]). Εἰ δὲ διὰ μόνον τὸ γεωργεῖν,—ὃ οὐδὲ κοινὸν πᾶσι τοῖς δημιουργοῖς — ἀπεικαστέοι εἰσὶ τοῖς Εἵλωσιν, ἐξῆν ἂν καὶ πάντας τοὺς ἐφ' ἡμῶν γεωργοὺς καὶ τῶν πολιτικῶν ἀποκεκλεισμένους τοῖς Εἵλωσιν ἀπεικάζειν. Οὐ μὴν οὐδὲ τοῖς μετοίκοις τῶν Ἀθηναίων προσόμοιόν τι ἔχουσιν, ὄχλῳ σύγκλυδι, παντοδαπῷ, ὅπως ἔτυχεν ἐπιδημοῦσι καὶ ἀποδημοῦσιν, ὧν ἡ Ἀθήνησι μονὴ ἦν μὲν ὠφέλιμος τῇ πόλει, οὐ μὴν πάντως ἀναγκαία· ἐξῆν γὰρ καὶ τοῖς πολίταις τὰ ἐκείνων ἐπιτηδεύειν.

Πρόϊμεν δὲ εἰς τὸ τῶν φυλάκων γένος. Οὗτοι εἰσὶ χίλιοι τὸν ἀριθμόν, οἱ ἄριστα πεφυκότες. Διττὸν δὲ τὸ ἔργον αὐτῶν, τούς τε ἔξωθεν πολεμίους ἀπαμύνειν, τούς τε ἔνδον φιλίους κατέχειν, εἴ τις μὴ ἐθέλοι τοῖς νόμοις πείθεσθαι [3]). Καὶ τὴν φύσιν δὴ ἐπιτηδείους δεῖ αὐτοὺς εἶναι εἰς τὸ ἐπιτήδευμα τοῦτο, ὀξεῖς πρὸς αἴσθησιν καὶ ἰσχυροὺς τὸ σῶμα καὶ θυμοειδεῖς τὴν ψυχήν. Ἐπειδὴ δὲ συμβαίνει τοὺς οὕτω πεφυκότας ἀγρίους γίγνεσθαι ἀλλήλοις τε καὶ τοῖς ἄλλοις πολίταις, πρὸς οὓς δεῖ τοὐναντίον ὅ τι πραοτάτους εἶναι, τὴν δὲ τοιαύτην ἕξιν δύναται μόνον ἡ ὀρθὴ τροφὴ καὶ παιδεία ἐμποιῆσαι αὐτοῖς, διὰ τοῦτο κυρίως τούτων χάριν γίγνεται ἡ ἐν τῇ Πολιτείᾳ περὶ τροφῆς καὶ παιδείας πραγματεία [4]).

---

1) Morgenstern «de Plat. civitate perfecta».

2) Πλ. Πολ. Ε', 463 b.

3) Πλ. Πολ. Γ', 415 e, 414 b.

4) Σλειερμάχερος δύο τινῶν ἐπιλαμβάνεται τῆς διατάξεως τῆς περὶ τοὺς φύλακας (Einleit. S. 15 καὶ 16)· ἓν μέν, ὅτι χίλιοι ἄνδρες ἀργοὶ δυσφόρητον ἂν γένοιντο ἄχθος τοῖς τρέφουσι δημιουργοῖς, ἓν δέ, ὅτι στρατιώταις οὐδὲν δέοι οὕτως ἀκριβοῦς παιδείας καὶ διηνεκοῦς μελέτης, καὶ γὰρ ἂν πᾶς πᾶν ἄλλο ἐπιτηδεύων, μελετῶν ἅμα καὶ τὰ στρατιω-

Ἐκ δὲ τοῦ γένους τῶν φυλάκων τοὺς παρὰ πάντα τὸν βίον βασανισθέντας καὶ φανέντας ἀρίστους, πεντηκοντούτας γενομένους καθίστησιν ἄρχοντας τῆς πόλεως [1]).

Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὴν Πλάτωνος γνώμην πάντων μὲν ἐπιτηδευμάτων δυνατή ἐστι γυνὴ κατὰ φύσιν μετέχειν, πάντων δὲ ἀνήρ, ἐπὶ πᾶσι δὲ ἀσθενέστερον γυνὴ ἀνδρός, βούλεται καὶ τὰς γυναῖκας τῶν φυλάκων πάντα τὰ τούτων ἐπιτηδεύειν καὶ πολέμου κοινωνεῖν καὶ ἀρχῶν, καὶ παιδείας ἄρα τῆς αὐτῆς μεταλαμ-

---

τικά, ἱκανὸς γένοιτο ἐν πολέμῳ τὸ ἑαυτοῦ δεόντως ἐπιτελεῖν, ἀλλὰ μόνον τοῖς στρατηγοῖς ἔδει, φησίν, ἀποδοῦναι τὴν ἀκριβῆ τροφὴν καὶ μελέτην ταύτην. Πρὸς ταῦτα ἀκουστέος πρότερον Πλούταρχος (Γάλβα τὰ πρῶτα)· «Ὁ δὲ Πλάτων, φησίν, οὐδὲν ἔργον ὁρῶν ἄρχοντος ἀγαθοῦ καὶ στρατηγοῦ, στρατιᾶς μὴ σωφρονούσης, μηδὲ ὁμοπαθούσης, ἀλλὰ τὴν πειθαρχικὴν ἀρετήν, ὁμοίως τῇ βασιλικῇ, νομίζων φύσεώς τε γενναίας καὶ τροφῆς φιλοσόφου δεῖσθαι μάλιστα, τῷ πράῳ καὶ φιλανθρώπῳ τὸ θυμοειδὲς καὶ δραστήριον ἐμμελῶς ἀνακεραννυμένης, ἄλλα τε πάθη πολλὰ, καὶ τὰ Ῥωμαίοις συμπεσόντα μετὰ τὴν Νέρωνος τελευτήν, ἔχει μαρτύρια καὶ παραδείγματα τοῦ μηδὲν εἶναι φοβερώτερον ἀπαιδεύτοις χρωμένης καὶ ἀλόγοις ὁρμαῖς ἐν ἡγεμονίᾳ στρατιωτικῆς δυνάμεως». Ἀλλὰ καὶ οὕτω τάχ' ἂν συνεχώρησέ τίς πῃ Σλειερμαχέρῳ, εἰ οἱ λεγόμενοι στρατιῶται μηδὲν ἄλλο ἢ στρατιῶται ἦσαν. Ἀλλὰ ὁ σοφὸς ἀνὴρ ἐπελάθετο τοῦ σπουδαιοτάτου αὐτῶν ἔργου, μὴ μόνον τοὺς οἰκείους σώζειν ἐκ τῶν πολεμίων, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς σφετέρας πλεονεξίας, καὶ προσέτι γίγνεσθαι τῷ πλήθει ζῶντα καὶ ἐναργῆ παραδείγματα ἀρετῆς καὶ διαφερομένων δικαιοσύνης καὶ ἁμαρτανόντων τιμωρούς. Τοῦτο δ' ἔστι συναγαγεῖν ἐκ τῆς ὅλης πραγματείας, μάλιστα δὲ Πλ. Πολ. Δ', 421 a, b. Γ', 416 a, b, c· 414 b. Ζ', 539 e. 519 d κ.τ.ἑ. Δ' 425 c κ.τ.ἑ. πάντων γὰρ τούτων ἡ μεταχείρισις ἐπὶ τοῖς φύλαξι γίγνεται. Ἴσως δ' οὐκ εἰκῇ Πλάτων αὐτοὺς οὐ στρατιώτας ὀνομάζει, ἀλλὰ φύλακας καὶ ἐπικούρους τοῖς τῶν ἀρχόντων δόγμασι (Πολ. Γ', 414 b.)· ταῦτα γὰρ οὐδὲν μᾶλλον πρὸς τὸν πόλεμον καὶ τοὺς ἐκτὸς ἔχει ἀναφοράν, ἢ πρὸς εἰρήνην καὶ τοὺς ἔνδον. Εἰσὶν ἄρα ἐν μέρει τῶν ἐν ταῖς καθ' ἡμᾶς πολιτικαῖς κοινωνίαις ἀρχόντων καὶ διδασκάλων καὶ ἱεροκηρύκων καὶ παντοίων ἄλλων προεστώτων τοῦ λαοῦ πρὸς τῷ στρατιώτας εἶναι. Οὔτ' οὖν περιττῆς παιδείας μεταλαμβάνουσιν, οὔτε ἐπαχθεῖς γίγνονται τοῖς δημιουργοῖς, ἄλλως τε καὶ ὀλιγαρκέστατοι ὄντες (Πολ. Γ', 416 d, e.).

1) Πλ. Πολ., Γ' 414 a.

βάνειν, διὰ δὲ τὴν τοῦ γένους ἀσθένειαν τὰ ἐλαφρότερα ἔργα αὐταῖς ἐπιτάττειν [1]).

Ἐπειδὴ δὲ οὐδὲν μεῖζον κακὸν πόλει ἢ ἐκεῖνο, ὃ ἂν αὐτὴν διασπᾷ καὶ ποιᾷ πολλὰς ἀντὶ μιᾶς, οὐδὲ μεῖζον ἀγαθὸν τοῦ, ὃ ἂν συνδῇ τε καὶ ποιῇ μίαν, ἵνα δὴ ἄρῃ τὴν αἰτίαν τοῦ λέγειν ἄλλον ἄλλο τό τε ἐμὸν καὶ τὸ οὐκ ἐμόν, ἀλλὰ πάντας μιᾷ φωνῇ ταὐτὸν φθέγγεσθαι ποιήσῃ, βούλεται μηδένα τῶν φυλάκων μηδεμίαν οὐσίαν κεκτῆσθαι ἰδίαν, ἂν μὴ πᾶσα ἀνάγκη· ἔπειτα οἴκησιν καὶ ταμιεῖον μηδενὶ εἶναι μηδὲν τοιοῦτον, εἰς ὃ οὐ πᾶς ὁ βουλόμενος εἴσεισι· τὰ δ' ἐπιτήδεια, ὅσων δέονται ἄνδρες ἀθληταὶ πολέμου σώφρονές τε καὶ ἀνδρεῖοι, ταξαμένους παρὰ τῶν ἄλλων πολιτῶν δέχεσθαι μισθὸν τῆς φυλακῆς τοσοῦτον, ὅσον μήτε περιεῖναι αὐτοῖς εἰς τὸν ἐνιαυτόν, μήτε ἐνδεῖν· φοιτῶντας δὲ εἰς συσσίτια, ὥσπερ ἐστρατοπεδευμένους κοινῇ ζῆν [2])· ἔτι δὲ καὶ γυναῖκας καὶ παῖδας κοινοὺς εἶναι [3])· γεννᾶν δὲ τοὺς μὲν ἄνδρας ἀρξαμένους ἀπὸ τοῦ τριακοστοῦ ἔτους μέχρι τοῦ πεντεκαιπεντηκοστοῦ,

---

1) Πλ. Πολ. Ε', 455 d—457 a.

2) Πλ. Πολ. Γ', 416 c—417.

3) Πλ. Πολ. Ε', 449—461. Ἥγελος (Gesch. d. Philosophie II S. 257), ὡς ἀναμφισβήτητον ὄν, ὅτι καὶ τὰ τῶν δημιουργῶν ἅπαντα κοινὰ ἐποίησε Πλάτων, τὸ ἐκ τούτου διαπορεῖται, τί ποτ' ἂν ὁρμήσειε τούτους εἰς φιλοπονίαν καὶ προβίβασιν τῶν τεχνῶν, εἰ μὴ ὑπάρχοι ἐλπὶς ἰδίας κτήσεως. Ἀλλὰ τὸ πρᾶγμά ἐστιν οὐχ οὕτως ἀπηλλαγμένον, καὶ Ἀριστοτέλης λέγει (Πολ. Β, 5) ὅτι οὐδὲν σαφὲς περὶ τούτων διώρισται. Οὐ μὴν ἀλλὰ πολλαχόθεν ἐστὶ τεκμήρασθαι ὅτι Πλάτων μόνον τὰ τῶν φυλάκων κοινὰ ἐποίησε, μάλιστα ἐκ τῶνδε. (Πολ. Γ', 416 c —417 b, Δ', 419, Ε', 451, c, d. 461 e· 463 b, c· 464 a, b, c· Ε', 465 b). Ταῦτα μὲν περὶ τῶν φυλάκων κυρίως λέγεται. Περὶ δὲ τῶν δημιουργῶν λέγει μὲν ὅτι πλοῦτος καὶ πενία διαφθείρει αὐτούς, ὡς τοῦ μὲν τρυφὴν καὶ ἀργίαν καὶ νεωτερισμὸν ἐμποιοῦντος, τοῦ δὲ ἀνελευθερίαν καὶ κακουργίαν πρὸς τῷ νεωτερισμῷ· καὶ δὴ κελεύει τοῖς φύλαξι φυλάττειν, ὅπως μήποτε αὐτοὺς λήσει εἰς τὴν πόλιν παραδύντα (Πολ. Δ', 421 d)· ἀλλὰ τοῦτο οὐκ ἔστι κοινότης κτημάτων καὶ γυναικῶν· ἀλλ' ὥσπερ τοῖς Περιοίκοις καὶ τοῖς Εἵλωσι δὴ ἐξῆν κατὰ λόγον τῆς φιλοπονίας καὶ εὐφυΐας ἄλλον ἄλλου πλείω κτᾶσθαι χρήματα, μηδένα δὲ εἶναι πλούσιον, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τοῖς δημιουργοῖς τῆς Πλατωνικῆς πόλεως.

τὰς δὲ γυναῖκας ἀπὸ τοῦ εἰκοστοῦ μέχρι τοῦ τεσσαρακοστοῦ· συμμίγνυσθαι δὲ μὴ ἀτάκτως· οὐ γὰρ ὅσιον· ἀλλ' ἐν ἑορταῖς συνάγειν τοὺς νυμφίους καὶ τὰς νύμφας, καὶ ἐπιτελεσθεισῶν τῶν πρεπουσῶν θυσιῶν καὶ εὐχῶν ποιεῖσθαι τὰς συνέρξεις κλήρῳ, ἵνα πᾶς τις τὴν τύχην ἔχῃ αἰτιάσασθαι, τῇ δ' ἀληθείᾳ ἐπιμελὲς εἶναι τοῖς ἄρχουσιν, ὅπως οἱ φαυλότατοι ταῖς φαυλοτάταις συγγίγνωνται καὶ οἱ ἄριστοι ἐν πολέμῳ ἢ ἄλλοθί που ταῖς ἀρίσταις· ἔτι δὲ καὶ ἆθλα διδόναι τούτοις ἄλλα τε καὶ ἀφθονεστέραν τὴν ἐξουσίαν τῆς τῶν γυναικῶν συγκοιμήσεως, ἵνα καὶ ἅμα μετὰ προφάσεως ὡς πλεῖστοι τῶν παίδων ἐκ τῶν τοιούτων σπείρωνται [1])· καὶ τὰ μὲν τῶν ἀγαθῶν ἀγαθὰ φυόμενα λαμβανούσας τὰς

---

1) Οἱ μεγάλοι ἄνδρες, ἦν ποτε σφαλῶσι, μεγάλα σφάλλονται. Τοῦτό μοι δοκεῖ πεπονθέναι καὶ ὁ μέγας Σλειερμάχερος (Einleit. S. 35), ὑπολαβὼν Πλάτωνα καὶ τοῦτο ἐν ἄθλου μοίρᾳ θέσθαι καὶ ἀμίλλης ἕνεκεν περὶ τὰ ἀριστεῖα συγχωρῆσαι τοῖς νέοις, τὸ συγγίγνεσθαι αἰσχρῶς τοῖς παιδικοῖς, ἐν τοῖσδε· «Τὸν δὲ ἀριστεύσαντά τε καὶ εὐδοκιμήσαντα οὐ πρῶτον μὲν ἐπὶ στρατείας ὑπὸ τῶν συστρατευομένων μειρακίων τε καὶ παίδων ἐν μέρει ὑπὸ ἑκάστου δοκεῖ σοι χρῆναι στεφανωθῆναι; ἢ οὔ; Ἔμοιγε. Τί δέ; δεξιωθῆναι; Καὶ τοῦτο. Ἀλλὰ τόδ', οἶμαι, ἦν δ' ἐγώ, οὐκέτι σοι δοκεῖ. Τὸ ποῖον; Τὸ φιλῆσαί τε καὶ φιληθῆναι ὑπὸ ἑκάστου. Πάντων, ἔφη, μάλιστα· καὶ προστίθημί γε τῷ νόμῳ, ἕως ἂν ἐπὶ ταύτης ὦσι τῆς στρατείας, καὶ μηδενὶ ἐξεῖναι ἀπαρνηθῆναι, ὃν ἂν βούληται φιλεῖν, ἵνα καί, ἐάν τίς του τύχῃ ἐρῶν ἢ ἀρρένος ἢ θηλείας, προθυμότερος ᾖ πρὸς τὸ τἀριστεῖα φέρειν» (Πολ. Ε', 468 b, c.). Ἀμάθους δὲ (Intelligenzblatt d. allgem. Literaturzeitung, N° 77, Octob. 1833) ἀγαστὴ μὲν ἡ προθυμία τοῦ σῶσαι Πλάτωνα τοῦ βυθοῦ τῆς ἀτιμίας, φοβοῦμαι μέντοι μὴ μᾶλλον καταδύῃ αὐτῷ σαπρὸν σχοινίον καθείς. Συγχωρεῖ γὰρ περὶ συνουσίας εἶναι τὸν λόγον, κατὰ φύσιν δὲ ἀρρένων καὶ θηλέων τῶν ἠριστευκότων. Ἀλλὰ τοῦτο ῥᾳδίως ἂν ἐλέγξειέ τις, ὅτι ὁ λόγος περὶ ἀρρένων ἐρώντων μόνον ἐστί, καὶ ἄλλως δὲ παρὰ γυναικῶν ἀριστείας οὐ πάνυ προσδοκᾷ Πλάτων ἐν πολέμῳ. Ἀλλὰ καὶ εἰ τοῦτο οὕτως εἶχε, τοῦ μὲν ψόγου τοῦ νομοθετῆσαι παρὰ φύσιν ἔρωτας ἀπήλλαξεν ἂν Πλάτωνα, ἄλλου δέ, οὐδ' αὐτοῦ σμικροῦ, οὐκ ἄν, ὃν ἀμφότεροι οἱ ἄνδρες ἔλαθον ἑαυτοὺς περιποιοῦντες Πλάτωνι, δεινῆς λέγω ἀφροσύνης. Τὰς γὰρ συνουσίας ταύτας—εἴπερ εἰσίν, εἰ δὲ κατὰ φύσιν ἢ παρὰ φύσιν, θῶμεν τό γε νῦν ἀδιάφορον εἶναι,—βούλεται Πλάτων, ὥς φησιν, ἐπὶ τῆς στρατείας γίγνεσθαι, καὶ πρὸ τῆς μάχης,

ἐπὶ τούτων ἐφεστηκυίας ἀρχὰς εἰς τὸν σηκὸν φέρειν παρά τινας τροφούς, χωρὶς οἰκούσας ἔν τινι μέρει τῆς πόλεως, μηχανωμένας πᾶσαν μηχανήν, ὅπως μηδεμία τῶν μητέρων τὸ ἑαυτῆς αἰσθή-

---

δῆλα δή, ἵνα κατ' αὐτὴν ἀνδραγαθίσωνται. Πῶς οὖν οὐ μωρὸν καὶ καταγέλαστον μέλλοντας μαχεῖσθαι, ἀντὶ τοῦ ὀτρύνειν ἵππων καὶ ἀσπίδων ἐπιμελεῖσθαι καὶ ξιφῶν θήξεως καὶ θωρήξεως καὶ σωμάτων καὶ ψυχῶν καὶ μεμνῆσθαι θούριδος ἀλκῆς καὶ δηΐων ὀρέγεσθαι, ἀντὶ τούτων πρὸς γάμους καὶ εὐνὰς τρέποντα τὸν θυμὸν αὐτῶν, ἀντὶ τοῦ Ἄρεως τὴν πάνδημον Ἀφροδίτην παραστάτιν αὐτοῖς διδόντα ἐν τῇ μάχῃ, ταύτῃ ἐλπίζειν προθύμους ποιῆσαι πρὸς τὸ ἀριστεύειν; Καὶ μὴν οἷα ἐστὶν ἡ παρὰ τῆς Ἀφροδίτης βοήθεια τοῖς ταύτην ἐν πολέμῳ ἐπικαλουμένοις, ἱκανῶς δέδεικται κατὰ τὴν Πάριδος μονομαχίαν πρὸς Μενέλαον καὶ τὴν Ἀντωνίου περὶ Ἄκτιον ναυμαχίαν καὶ τὴν Ἀντιόχου ἐπὶ Ῥωμαίους στρατείαν. Οὕτω μὲν οὖν ἄφρονα ἀποφαίνουσι Πλάτωνα οἱ περὶ συνουσίας δεχόμενοι εἶναι τὸν λόγον. Τάχα δ' ἡμῖν καὶ ἔμπληκτος φανεῖται κατὰ Σλειερμάχερον. Ἵνα γὰρ παραλίπω τὰ πολλὰ ἄλλα χωρία, τὰ κατεσπαρμένα ἁπανταχοῦ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ (Φαῖδρ. 250 e. 254 a. Συμπ. 181 b, κτλ. Γοργ. 494 e. Νόμ. Α', 636 b, c. Η', 836—842), ἐν οἷς ἀποπτύει τὴν βδελυγμίαν ταύτην καὶ δυσχεραίνει ἐπ' αὐτῇ, ἃ μέντοι ἐν αὐτῇ τῇ Πολιτείᾳ ἔμπροσθεν (Γ', 403 a, b.) εἶπε περὶ αὐτοῦ τούτου ἱκανὰ ἀποφῆναι αὐτὸν τοιοῦτον, εἰ χρὴ Σλειερμαχέρῳ πιστεύειν· ἔοικε δ' ὅμως ταῦτα διαφυγεῖν τὸν σοφὸν ἄνδρα· οὐδὲν γοῦν λέγει περὶ αὐτῶν, οὐδὲ συνάπτει πῃ τοῖς προκειμένοις, ὅπερ εἰκὸς ἦν καὶ ἀναγκαῖον· εἰ δὲ τούτων ἔννοιαν εἶχεν, οὐκ ἂν τοιαῦτα κατηγόρησε Πλάτωνος, ὡς ἐγὼ πείθω ἐμαυτόν. Λέγει γὰρ ἐκεῖ Πλάτων· «Ὁ δὲ ὀρθὸς ἔρως πέφυκε κοσμίου τε καὶ καλοῦ σωφρόνως τε καὶ μουσικῶς ἐρᾶν; Καὶ μάλα, ἦ δ' ὅς. Οὐδὲν ἄρα προσοιστέον μανικὸν οὐδὲ ξυγγενὲς ἀκολασίας τῷ ὀρθῷ ἔρωτι; Οὐ προσοιστέον. Οὐ προσοιστέα ἄρα αὕτη ἡ ἡδονή, οὐδὲ κοινωνητέον αὐτῆς ἐραστῇ τε καὶ παιδικοῖς ὀρθῶς ἐρῶσί τε καὶ ἐρωμένοις; Οὐ μέντοι, μὰ Δί', ἔφη, ὦ Σώκρατες, προσοιστέα. Οὕτω δὴ νομοθετήσεις ἐν τῇ οἰκιζομένῃ πόλει φιλεῖν μὲν καὶ ξυνεῖναι καὶ ἅπτεσθαι, ὥςπερ υἱέος, παιδικῶν ἐραστὴν τῶν καλῶν χάριν, ἐὰν πείθῃ· τὰ δ' ἄλλα οὕτως ὁμιλεῖν πρὸς ὃν τις σπουδάζοι, ὅπως μηδέποτε δόξῃ μακρότερα τούτων συγγίγνεσθαι· εἰ δὲ μή, ψόγον ἀμουσίας καὶ ἀπειροκαλίας ὑφέξοντα». Ἀκούοι πᾶς, οἵοις ῥήμασι βάλλει Πλάτων τὸν ἐργάτην ἀνομίας· ἄμουσον καὶ ἀπειρόκαλον ἀποκαλεῖ αὐτόν, καὶ ταῦτα Ἕλληνα, καὶ ταῦτα Ἀθηναῖον· οὗ οὐκ ἴσμεν μεῖζον ἂν ὄνειδος γενόμενον. Πλάτων

σεται, τὰ δὲ τῶν φαύλων, καὶ εἴ τι τῶν ἀγαθῶν ἀνάπηρον γίγνεται, καὶ τὰ ἐκ τῶν ἀώρων ἢ ὑπερηλίκων, συγγενομένων ἀκ-

---

τοίνυν καταφαίνεται ἡμῖν ἐνταῦθα ἔμπληκτός τε ὤν, περὶ τῶν σπουδαιοτάτων νῦν μὲν οὕτω, μεθ' ἡμέραν δὲ ἄλλως γιγνώσκων, καὶ ἐπιλήσμων δέ, οἷς ἔμπροσθεν ἐγεγράφει, σμικρῷ ὕστερον ἐναντία γράφων. Ἔτι καὶ τοῦτο συμβαίνει. Πλάτων συνεχώρησεν, ἕως ἂν ἐπὶ ταύτης ὦσι τῆς στρατείας,—οὗ μοι πᾶς ἀντεχέσθω—συγγίγνεσθαι καὶ θηλείαις, ἐάν τίς τινος ἐρῶν τυγχάνῃ· θηλείαις—πότερον παρθένοις ἢ γεννώσαις; εἰ μὲν παρθένοις, μήπω εἰκοσαέτισιν, — ἡλίκας κατά γε τὴν ἐμὴν ἔννοεῖ Πλάτων τὰς θηλείας λέγων, — τί ὄφελος τοῦ πρότερον τεθέντος νόμου (Πολ. Ε′, 460 e) τοῦ ὁρίζοντος τοῦ γάμου τὴν ἡλικίαν; εἰ δὲ γεννώσαις, πρὸς τί ἡ νόμῳ κατάστασις ἑορτῶν καὶ θυσιῶν καὶ ὕμνων ἐπὶ τοῖς γάμοις καὶ τῆς ἄλλης περὶ αὐτοὺς τελετῆς καὶ χρόνου συνέρξεως καὶ κλήρων καὶ τῶν ἄλλων; ἢ μέλλει ἐπὶ τῆς στρατείας πάντα ταῦτα τελεῖσθαι; οἴεσθαί γε χρή. Ἔτι δὲ καὶ Ἀριστοτέλης, ὃς ἐκὼν εἶναι οὐ πάνυ τι χαρίζεται Πλάτωνι, καὶ ῥᾷον διέφυγεν ἂν αὐτόν τι τῶν ὑπὲρ Πλάτωνος ἢ τῶν κατὰ Πλάτωνος, λέγει περὶ τούτου· «Ἄτοπον δὲ καὶ τὸ κοινοὺς ποιήσαντα τοὺς υἱούς, τὸ συνεῖναι μόνον ἀφελεῖν τῶν ἐρώντων, τὸ δὲ ἐρᾶν μὴ κωλῦσαι μηδὲ τὰς χρήσεις τὰς ἄλλας, ἃς πατρὶ πρὸς υἱὸν εἶναι πάντων ἐστὶν ἀπρεπέστατον καὶ ἀδελφῷ πρὸς ἀδελφόν· ἐπεὶ καὶ τὸ ἐρᾶν μόνον». (Ἀριστ. Πολ. Β′, 4). Διαῤῥήδην φησὶν Ἀριστοτέλης ὅτι τὸ συνεῖναι ἐκώλυσε Πλάτων· ψέγει δὲ αὐτὸν ὅτι τὸ ἐρᾶν συνεχώρησε, τί τάχ' ἂν ἔδρασεν, εἰ ἤσθετο ὅτι καὶ τὸ συνεῖναι συνεχώρησε; Τί οὖν οὐ προδιέλυσε ταῦτα ὁ σοφὸς ἀνήρ, πρὶν ἐξήνεγκε τὴν καταδίκην Πλάτωνος;

* * *

Ἦν ποτε χρόνος, ὅτε ἀφασία με εἶχε, μὴ συνορῶντα, τί ποτ' ἦν τῆς Πλατωνικῆς ῥήσεως τὸ αἴτιον τοῦ σφάλματος· ἐδόκουν γάρ, κἂν εἴ τις βίᾳ βούλοιτο διαστρέψαι τὴν διάνοιαν τῶν ῥημάτων, μὴ ἂν δύνασθαι· τὸ γὰρ φιλεῖν οὐδαμοῦ οὐδὲν πλέον δύναται ἢ φιλεῖν. Νῦν δὲ δοκῶ μοι μαντεύεσθαι τὸ αἴτιον, Ἀμάθους ὑπαινιξαμένου. Τῇ περὶ ἧς ὁ πολὺς ὅδε λόγος ῥήσει Πλάτωνος, ἣν ἔμπροσθεν παρεθέμεθα, ἕπεται τάδε· «Καλῶς, ἦν δ' ἐγώ· ὅτι μὲν γὰρ ἀγαθῷ ὄντι γάμοι τε ἕτοιμοι πλείους ἢ τοῖς ἄλλοις καὶ αἱρέσεις τῶν τοιούτων πολλάκις παρὰ τοὺς ἄλλους ἔσονται, ἵν' ὅ τι πλεῖστοι ἐκ τοῦ τοιούτου γίγνωνται, εἴρηται ἤδη. Ταῦτα, ὡς ἔοικεν, ἀνήνεγκε Σχλειερμάχερος εἰς τὰ προηγούμενα, ὡς ἐπιβεβαίωσιν ἢ διασάφησιν ἐκείνων. Ἄκιστα ὀρθῶς. Ἔχει γὰρ τὸ πρᾶγμα ὧδέ πως· Πλάτων προτίθεται ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ περὶ τῶν ἄθλων διελθεῖν τῶν δοτέων τοῖς ἐν πολέμῳ ἀριστεύσασι. Πρῶτον μὲν οὖν ἆθλον ἔταξε τὸ στεφανωθῆναι ὑπὸ μειρακίων καὶ παίδων,

μαίαις γυναιξί, καὶ τὰ ἐξ ἀκμαίων μὲν ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, ἀλλὰ μὴ συνέρξαντος ἄρχοντος, γεννώμενα, καὶ τὰ ἐξ ὑπερηλί-

---

δεύτερον τὸ δεξιωθῆναι ὑπ' αὐτῶν, τρίτον τὸ φιλῆσαί τε καὶ φιληθῆναι. Ταῦτά ἐστιν ἆθλα τῶν ἠριστευκότων. Γλαύκων δὲ βούλεται τῷ φιλεῖν μὴ μόνον ἆθλῳ, ἀλλὰ καὶ παρορμήματι πρὸς τὸ ἀριστεύειν χρῆσθαι. Ἐπειδὴ δὲ συνέβαινεν, ὡς εἰκός, τινὰ φιλότιμον μὲν καὶ τἆλλα ἄμωμον, αἰσχρὸν δὲ τὸ εἶδος, οἷον Σωκράτην τινὰ ἢ Θεαίτητον, ἐρῶντά τινος τῶν καλῶν καὶ βουλόμενον φιλεῖν, μὴ στέργεσθαι, τοῦτο δὴ προστίθησι Γλαύκων τῷ νόμῳ, ἐπὶ γοῦν τῆς στρατείας μηδενὶ ἐξεῖναι ἀπαρνηθῆναι τὸ φιλεῖσθαι ὑπὸ τοῦ βουλομένου. Οἷος δ' ἐστὶν ὁ ἔρως οὗτος καὶ κατὰ τίνα νοῦν τὸ φιλεῖν γίγνεται, προεδήλωσε Πλάτων ἡμῖν ἐν οἷς ἔμπροσθεν παρεθέμην, διαφέρει δ' οὐδὲν ἡ διάνοια τοῦ χωρίου ἐκείνου τῆς τοῦδε ἀλλ' ἢ τοῦτο, ὅτι ἐκεῖ μὲν ἔξεστι φιλεῖν καὶ ξυνεῖναι καὶ ἅπτεσθαι, ὥςπερ υἱέος, παιδικῶν ἐραστὴν τῶν καλῶν χάριν, ἐὰν πείθῃ, ἐνταῦθα δέ, κἂν μὴ πείθῃ. Ἐφάνη τοίνυν ἡμῖν ἐν τῇ ἀπαριθμήσει τὸ φίλημα τρίτον ἆθλον, αὐτὸ δὲ τοῦτο καὶ παρόρμημα. Μετὰ δὲ τοῦτο ἐχόμενον ἦν εἰπεῖν περὶ αὐτῆς τῆς γαμικῆς συνουσίας, ὡς ἄλλου ἄθλου· ἀλλ' ἐπειδὴ ἐτύγχανε προειπὼν περὶ αὐτοῦ ἐν τῷ περὶ γάμων κεφαλαίῳ (Πολ. Ε', 460 b), ἠναγκασμένος ἅμα τε ἐπιμνησθῆναι τούτου ἐνταῦθα, ὡς ἄθλου, καὶ ὑπομνῆσαι ὅτι προείρηται, διὰ βραχυλογίαν, καθ' ἣν εἴωθεν ὁ γὰρ, πρωταγωνιστεῖν, ἐγένετο ἡ ἄτοπος μέν, συνήθης δὲ παρ' Ἕλλησι συμπλοκὴ λόγων διαφόρων. Εἴη δ' ἂν τοιόςδε που ὁ λόγος πλήρης· «Καλῶς, ἦν δ' ἐγώ· φθήσομαι δέ σε εἰπών, ἢ μέλλεις ὑπολήψεσθαι, ὅτι καὶ τὰς τοῦ σώματος ἐπιθυμίας τῶν ἀρίστων ὑπολόγους ποιεῖσθαι χρὴ περὶ ἆθλων διϊόντας, μὴ μόνον δεξιώμασι καὶ φιλήμασι παρὰ τῶν καλῶν ἑστιᾶν αὐτούς· ἀλλὰ γὰρ εἴρηται ἤδη ὅτι καὶ τούτῳ γεραροῦμεν αὐτούς, καὶ πῶς, ὅτι κατὰ φύσιν καὶ ὡς μάλιστα συμφέρει τῇ πόλει, τοὺς ἀρίστους ταῖς ἀρίσταις συγγίγνεσθαι πλειστάκις, ἵνα ὅ τι πλεῖστοι ἐκ τῶν τοιούτων γίγνωνται· ἀρκεῖ δὴ ὑπομνῆσαι τοῦτο ἐνθάδε». Τοῦτο ἤδη ἐχρῆν μᾶλλον ἐνστῆναι Σλειερμαχέρῳ, ὥστε μὴ ἐκλαβεῖν τὰ ἑπόμενα ὡς ἐπιβεβαιοῦντα ἢ διασαφοῦντα τὰ προηγούμενα· ἐν γὰρ τούτοις περὶ τεκνώσεως γίγνεται λόγος, τοῖς δὲ προηγουμένοις, ἐν οἷς περὶ ἔρωτος καὶ ἀῤῥένων λέγεται, οὐδὲν προσήκει τεκνώσεως.

Μετὰ δὲ ταῦτα πρόεισι Πλάτων καταλέγων καὶ τὰ λοιπὰ τῶν ἆθλων, ὅτι δεῖ προσέτι τιμᾶν τοὺς ἀρίστους ἔδραις τε καὶ κρέασιν ἠδὲ πλείοις δεπάεσιν, καὶ ἀποθανόντας ὡς δαίμονας θεραπεύειν καὶ προσκυνεῖν.

Ἐγὼ μὲν οὖν οἶμαι ἱκανῶς δεδηλῶσθαι οἷον ἔρωτα συνεχώρησε Πλάτων

ψυχῆς δικαίας σώφρονός τε κἀγαθῆς.

κων ἀμφοτέρων,— οἷς ἔξεστι συγγίγνεσθαι, ᾧ ἂν ἐθέλωσι, — μὴ τρέφειν [1]).

Οὐδέν ἐστιν, ἐφ' ὅτῳ μᾶλλον διαβεβόηται ὁ φιλανθρωπότατος Πλάτων, ἢ τῷ νομοθετῆσαι ἀπανθρωπότατον ἔργον, τὴν ἄμβλωσιν καὶ εἰς θάνατον ἀπόθεσιν τῶν κακῶς γιγνομένων παιδίων· καὶ οἱ μέν, ὡς ἀναμφισβήτητον ὂν τὸ πρᾶγμα, καταχρῶνται ὅπου καὶ ὅπῃ ἑκάστῳ λυσιτελεῖν φαίνεται, οἱ δέ, ἐν οἷς Μοργενστέρνος, παντελῶς ἀπαλλάττουσι Πλάτωνα. Ἐγὼ γοῦν οὕτω διάκειμαι, ὥστε, ἅμα μὲν εὐλαβεῖσθαι μὴ οὐχ ὅσιον ᾖ οὕτω δεινὸν ἔργον ἀνδρὶ ὁσίῳ ἀκρίτως ἀποδιδόναι, ἅμα δέ, ἡγεῖσθαι ὅσιον εἶναι καὶ Πλάτωνος αὐτοῦ προτιμᾶν τὴν ἀλήθειαν. Φέρε δὴ ἐπισκεψώμεθα, πῶς ποτ' ἔχει τὸ πρᾶγμα. Δύο ἢ τρεῖς ῥήσεις ἐν τῇ Πολιτείᾳ εἰσὶν ὑποπτοι· σαφῶς γὰρ οὐδαμοῦ ἐξενήνεκται τὸ τοιοῦτον. Ὃν δὲ τούτου παρέχεται λόγον Σταλβώμιος [2]), Πλάτωνα αἰσχύνεσθαι περὶ οὕτως ἀπανθρώπου ἔργου σαφῶς λέγειν, ὀκνῶ ἀποδέξασθαι. Ἔστι γὰρ δὴ Πλάτωνος ἀξίωμα πολλαχοῦ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ ἐξενηνεγμένον καὶ ἐν αὐτῇ δὴ τῇ Πολιτείᾳ σμικρὸν ἔμπροσθεν [3]), τὸ μὲν ὠφέλιμον εἶναι καλόν, τὸ δὲ βλαβερὸν αἰσχρόν. Εἰ δὴ Πλάτων τὴν πρᾶξιν ταύτην ὠφέλιμον ἡγεῖτο, ἀνάγκη καὶ καλήν, ἐπὶ δὲ τοῖς καλοῖς οὐδεὶς νοῦν ἔχων αἰσχύνεται. Πολλῷ μᾶλλον αἴτιόν μοι φαίνεται ὀλιγωρία τις ὡς παρέργου ὄντος. Ἐξετάσωμεν νῦν αὐτὰς τὰς ῥήσεις. «Δεῖ μὲν ἐκ τῶν ὡμολογημένων τοὺς ἀρίστους ταῖς ἀρίσταις συγγίγνεσθαι ὡς πλειστάκις, τοὺς δὲ φαυλοτάτους ταῖς φαυλοτάταις τοὐναντίον, καὶ τῶν μὲν τὰ ἔκγονα τρέφειν, τῶν δὲ μή, εἰ μέλλει τὸ ποίμνιον ὅ τι ἀκρότατον εἶναι· καὶ ταῦτα πάντα γιγνόμενα λανθάνειν, πλὴν αὐτοὺς τοὺς ἄρχοντας, εἰ αὖ ἡ ἀγέλη τῶν φυλάκων ὅ τι μάλιστα ἀστασίαστος ἔσται» [4])· καὶ μικρὸν προβάς, τὸ αὐτὸ πλατυτέρως λέγων «Τὰ μὲν δὴ τῶν ἀγαθῶν, φησί, λαβοῦσαι (αἱ ἀρχαὶ) εἰς τὸν σηκὸν οἴσουσι παρά τινας τροφούς. γωρὶς οἰκού-

1) Πλ. Πολ. Ε', 459 d—461 c.
2) Stallb. adnot. in Pl. Remp. Ε', 461 c.
3) Πλ. Πολ. Ε', 457 b.
4) Πλ. Πολ. Ε', 459 d.

σας ἔν τινι μέρει τῆς πόλεως· τὰ δὲ τῶν χειρόνων, καὶ ἐάν τι τῶν ἑτέρων ἀνάπτηρον γίγνηται, ἐν ἀπορρήτῳ τε καὶ ἀδήλῳ κατακρύψουσιν ὡς πρέπει»[1]). Ὅπερ οὖν ἐκεῖ εἶπε μὴ τρέφειν, ἐνταῦθα λέγει ἐν ἀπορρήτῳ καὶ ἀδήλῳ κατακρύπτειν ὡς πρέπει. Ἀλλὰ πῶς τὸ κατακρύπτειν τῷ ἀποκτείνειν ταὐτόσημόν ἐστιν, ἔγωγε οὐκ ἐννοῶ. Ὁμολογεῖ δέ μοι καὶ Κράμερος[2]). Τί μέντοι βούλεται Πλάτων διὰ τούτων τῶν ῥημάτων μάλιστα δηλῶσαι, ἐγὼ φράσω, ὅ μοι φαίνεται. Ἐν τοῖς φύλαξι πάντως ἐγγενήσονται καὶ κακοί· οὗτοι δὲ δῆλα δὴ ὅτι οὔτε συνίσασιν αὐτοὶ κακοὶ ὄντες· ἔστι γὰρ καὶ τοῦτο κακοῦ, τὸ μὴ γιγνώσκειν ἑαυτὸν κακὸν ὄντα· οὔτε τοὺς ἄρχοντας, καίπερ γιγνώσκοντας, φρόνιμόν ἐστιν αὐτοῖς τὴν κακίαν ἄντικρυς προφέρειν, διὰ τὸ ἀστασίαστον· οὗ δὴ χάριν καὶ ἡ κατὰ τὴν σύνερξιν ἀπάτη μεμηχάνηται. Τούτους οὖν, ἐν τοῖς ἀγαθοῖς καταλέγοντας ἑαυτούς, εἰκός, εἰ αἴσθοιντο τὰ ἑαυτῶν ἔκγονα εἰς τοὺς δημιουργοὺς ἐξωθούμενα, — τοῦτο γὰρ πείθομαι βούλεσθαι Πλάτωνα χρῆσθαι τοῖς τοιούτοις παιδίοις, δηλώσω δ' ἐν τοῖς ἑξῆς, — ἅπαντα ἐμπλῆσαι βοῆς καὶ ταραχῆς καὶ στάσεως· τὸ δ' αὖ ἀεὶ λανθάνειν οὐκ ἦν τῶν ῥᾳδίων. Τοῦτο δὴ συνορῶν Πλάτων καὶ δεδιὼς τὸν κίνδυνον, παραινεῖ τοὺς ἄρχοντας καὶ τὰς ἀρχούσας τούτου κυρίως φροντίζειν, ὅπως ὅ τι μάλιστα κατακρυβήσεται καὶ ἄδηλον γενήσεται τοῖς γονεῦσι τὸ τεχθέν, τί δὲ μετὰ τοῦτο ἔσται περὶ τὸ τέκνον τοῦτο, ἧττονος λόγου καὶ φροντίδος τό γε νῦν ἄξιον ἡγεῖται. Σημαίνει δὲ καὶ ἡ ἐπιφερομένη ῥῆσις τοῦ Γλαύκωνος «εἴπερ μέλλει καθαρὸν τὸ γένος τῶν φυλάκων ἔσεσθαι», ὅτι τοῖς φύλαξιν ἄχρηστά ἐστι τὰ τοιαῦτα ἔκγονα καὶ περὶ τούτου ἡ σπουδή, οὐ περὶ θανάτου αὐτῶν. Κοινὸν δὲ ποιεῖται τὸν λόγον Πλάτων καὶ περὶ τῶν ἀναπήρων. Ἐν δὴ ταύταις ταῖς ῥήσεσιν οὐδὲν περὶ θανάτου ἔνεστιν οὔτε τῶν τῶν κακῶν ἐκγόνων, οὔτε τῶν ἀναπήρων. Μεταβῶμεν νῦν ἐπὶ τὸ καιριώτατον χωρίον, τὸ περὶ τῶν ἐκγόνων τῶν ὑπερη-

---

1) Πλ. Πολ. Ε', 460 c.

2) Fried. Cramer «Gesch. d. Erzieh. im Altert. II S. 330. Anmerk.

λίκων· «καὶ ταῦτά γ' ἤδη πάντα, διακελευσάμενοι προθυμεῖσθαι μάλιστα μὲν μηδ' εἰς φῶς ἐκφέρειν κύημα μηδέν, ἐὰν γένηται, ἐὰν δέ τι βιάσηται, οὕτω τιθέναι, ὡς οὐκ οὔσης τροφῆς τῷ τοιούτῳ» [1]). Διὰ μὲν τοίνυν τοῦ πρώτου κώλου εἴ τις πείθεται αὐτὴν τὴν ἄμβλωσιν σημαίνεσθαι, ἤ τι τούτου ἐπιεικέστερον, —καὶ γὰρ ἂν καὶ ἄλλαι μηχαναὶ εἶεν εὐπροσωπότεραι, τῆς συλλήψεως κωλυτικαί—, οὕτω πεπείσθω, οὐδὲν ἔχω ἀντιλέγειν· οὐχ ὁμοίως δὲ καὶ τὸ ἑπόμενον προϊέναι δίκαιον· λογίζομαι δὲ ὧδε· τὸ μὲν ἀπεύχεσθαι Πλάτωνα τὴν ἀρχὴν μηδὲν γίγνεσθαι ὑπερηλίκων τέκνον, διὰ τὸ φύεσθαι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀσθενικά, εἰκὸς καὶ πιθανόν, τὰ δὲ γενόμενα ἅπανθ' ἁπλῶς κελεύειν θανατοῦν, μηδὲν λογιζόμενον μηδὲ φροντίζοντα, εἴ πού τι αὐτῶν ἀγαθὸν τυγχάνει πεφυκός, ἀτοπώτατόν μοι φαίνεται· πολλὴν γὰρ ἂν καταγνοίη τις ἀμάθειαν Πλάτωνος πρὸς τῇ ἀπανθρωπίᾳ, εἰ ὑπολάβοι μὴ εἰδέναι αὐτὸν ὅτι καὶ ἐκ πρεσβυτῶν οὐ σπανίως ἐρρωμενέστατα φύεται τέκνα. Καὶ γὰρ οἱ Σπαρτιᾶται, ἀποτιθέντες τὰ ἀσθενικὰ τέκνα, οὐ διωρίζοντο τὰ ἀποθετέα τε καὶ μὴ τῇ τῶν γονέων ἡλικίᾳ, ἀλλὰ τῇ ἐπισκέψει, οἷον ἐφαίνετο ἕκαστον κατὰ ταύτην. Ἐκ μὲν δὴ τούτων οὐκ ἔχει λόγον ὑπολαμβάνειν ὅτι πάντα ἁπλῶς εἰς θάνατον ἀποτιθέναι διατάττει. Ὅτι δὲ οὐδὲ ἕν, τεκμαιρόμεθα ἔκ τε τοῦ μὴ διωρίσθαι τῷ λόγῳ καὶ ἐκ τούτου, ὅτι οὐδὲ ἀνάπηρον οὐδέν, καθ' ἃ προδέδεικται. Σκεψώμεθα δὲ καὶ τῇδε. Τοὺς μὲν ἄλλους κακοὺς ἐλπίζει λήσειν καὶ συνέργων ταῖς φαύλαις καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν ἐξωθῶν τῶν φυλάκων, τοὺς δὲ ὑπερήλικας ἀδύνατον, ἢ οὐδ' ἂν ἔδει ὅρον τάξαι τοῦ χρόνου τῶν εἰς τὸ κοινὸν γεννήσεων. Πῶς οὖν οὗτοι εἰδότες ἀνέξονται ἀπολλυμένων τῶν σφετέρων τέκνων; καὶ ταῦτα διὰ μηδεμίαν κακίαν, διὰ δὲ γῆρας, ὃ τιμᾶν προσήκει; Οὐκ ἔστιν· ἀλλ', οἶμαι, ἠγάπα Πλάτων, εἰ ἔπειθεν αὐτοὺς μόνον μὴ ἀντέχεσθαι τοῦ δικαίου τῆς εἰς τοὺς φύλακας κατατάξεως τῶν σφετέρων τέκνων. Ἐμοὶ τοίνυν φαίνεται, ὥσπερ βουλόμενος Πλάτων τοῖς ὑπερήλιξιν οὑτωσὶ προαγορεύειν. «Ἢ ποιεῖτε, ὅπως μηδὲν τέκνον φύσετε, ἢ γεννηθὲν περιόψεσθε ἐξωθούμενον τῶν φυλάκων».

1) Πλ. Πολ. Ε', 461 c.

Οὐ λανθάνει δέ με, ὅτι μεγάλην ἔχουσιν αἰτίαν τῆς παρερμηνείας αἱ λέξεις αὗται· «μὴ τρέφειν» καὶ «ὡς οὐκ οὔσης τροφῆς τῷ τοιούτῳ», ὡς ὄντος τοῦ λόγου περὶ σιτίων[1]) ἢ διαμονῆς ἐν τῷ βίῳ[2]). Τί δὲ ἀληθῶς σημαίνουσιν ἐνταῦθα, διάδηλον γίγνεται ἐκ τῆς ἐν τῷ Τιμαίῳ ῥήσεως «Καὶ μὴν ὅτι γε τὰ μὲν τῶν ἀγαθῶν θρεπτέον ἔφαμεν εἶναι, τὰ δὲ τῶν κακῶν εἰς τὴν ἄλλην λάθρα διαδοτέον πόλιν»[3]), ἔνθα ἀντίκειται τῷ τρέφειν τὸ διαδιδόναι εἰς τὴν ἄλλην πόλιν· τοῦτο ἄρα ἐστὶ τὸ μὴ τρέφειν ἐν τῇ Πολιτείᾳ. Ἡ αὐτὴ δὲ ῥῆσις, ἡ ἐν τῷ Τιμαίῳ, ἣν ἂν ἡ τρανοτάτη ἀπόδειξις, ὅτι οὐδεὶς λόγος περὶ παιδοκτονίας ἐν τῇ Πολιτείᾳ γίγνεται, καὶ ταύτῃ ἰσχυρίσατο Μοργενστέρνος. Ἀλλὰ Στείγχαρτος[4]) φησὶν ὅτι Πλάτων ἐν τῷ Τιμαίῳ, πολλῷ ὕστερον γραφέντι, πειρᾶται ἐπὶ τὸ φιλανθρωπότερον μεταποιῆσαι τὴν διάνοιαν τῶν ἐν τῇ Πολιτείᾳ γεγραμμένων. Εἶεν· ἡμῖν καὶ τοῦτο ἀρκέσει, εἰ Πλάτων πρεσβύτερος γενόμενος ὀρθότερον ἔγνω. Οὐ γὰρ δήπου τούτοις κρίνεται ἀνδρὸς ἀρετή, οἷς νεώτερος ὤν, πολλῶν ἔτι ἄπειρος, εἶπεν ἢ ἔπραξεν, ἀλλ' οἷς πρεσβύτερος γενόμενος· ἡ γὰρ τῆς διανοίας ὄψις ἄρχεται ὀξὺ βλέπειν, ὅταν ἡ τῶν ὀμμάτων τῆς ἀκμῆς λήγειν ἐπιχειρεῖ[5])· ὁ δὲ βουλόμενός τινα ἀναλλοίωτον εἶναι ταῖς γνώμαις, ἣ θεὸν βούλεται αὐτὸν πεφυκέναι, ὥσπερ τὴν Ἀθηνᾶν, ἅμα τῇ γενέσει τέλειον, τοῦ ὀρθοῦ καὶ ἀληθοῦς γνωμονικόν, ἢ ἠλίθιον, ἃς παιδιόθεν ἔλαβε δόξας εἰς τὸ γῆρας διασώζοντα. Ἀλλ', οἶμαι, οὐδὲν καινότερον εἴρηται ἐν τῷ Τιμαίῳ, ὃ οὐ προείρηται καὶ ἐν τῇ Πολιτείᾳ. Λέγει γὰρ αὐτοῦ· «καὶ ἐάν τε σφέτερος (τῶν ἀρχόντων) ἔκγονος ὑπόχαλκος ἢ ὑποσίδηρος γένηται, μηδενὶ τρόπῳ κατελεήσουσιν, ἀλλὰ τὴν τῇ φύσει προσήκουσαν τιμὴν ἀποδόντες ὥσουσιν εἰς δημιουργοὺς ἢ

1) Οὕτω μεθερμήνευσε Μιλλερος.

2) Οὕτω Σλειερμάχερος.

3) Πλ. Τίμ. 19 a.

4) Steinhart «Einleit. in die Uebers. d. Plat. Staates von Müller» S. 688.

5) Πλ. Συμπ. 219 a.

εἰς γεωργούς» [1]). Πότ' οὖν εἰκὸς τὴν ἔξωσιν ποιεῖσθαι τῶν ἅμα τῇ γεννήσει πεφασμένων ἢ ὑπειλημμένων κακῶν, εἰ μὴ ἅμα γεννωμένων; Τούτοις προσθῶμεν καὶ ὅσα ἐν τοῖς Νόμοις περὶ τούτου γέγραπται [2]), ὅπου οὔτε περὶ ἀμβλώσεως γίγνεται λόγος, οὔτε περὶ ἀποθέσεως. Καίτοι καὶ ἐνταῦθα οὐ γέγονεν ἐρημία τῶν βουλομένων ἀεί τι καινὸν λέγειν.

Τοιαύτη τίς ἐστιν ἡ Πολιτεία τοῦ Πλάτωνος, ὀνόματι καὶ ἔργῳ ἀριστοκρατία, τῶν φύσει καὶ παιδείᾳ ἀρίστων κρατούντων. Μέγιστον δὲ αὐτῆς τὸ ἐξεῖναι ἐν αὐτῇ ἑκάστῳ μεταλαμβάνειν τελειότητος καὶ εὐδαιμονίας, ὅπως ἡ φύσις ἀποδίδωσι [3])· τοῦτο γὰρ δίκαιον· τὴν δὲ Τύχην καὶ τὴν κακουργίαν αὐτῆς ἐξωρίσθαι, ἧς ἴδιον, σμικρὰ μὲν ἀδικούσης φωρᾶσθαι, τὰ δὲ μέγιστα, μάλιστα λανθάνειν· μεγίστη δὲ ἀδικία ἐστὶν ἀνθρώπῳ τό, δυνάμενον φύσει φρόνιμον καὶ σοφὸν γενέσθαι, ἀτυχῆσαι τούτου. Τῆς δὴ τοιαύτης ἀδικίας προὐθυμήθη Πλάτων εἰς δύναμιν προφυλάξαι τοὺς ἑαυτοῦ πολίτας. Ὅτι δὲ τελέως προὐχώρησεν αὐτῷ, οὐδ' ἂν εἷς ἔτι ἀξιώσειεν, ἐπειδὴ τοσαῦτα ἤλεγξεν Ἀριστοτέλης καὶ τῶν νεωτέρων πολλοί. Τοῦτο μέντοι ἔχω ἰσχυρίζεσθαι, ὅτι εἰ μὴ τὴν ἀρίστην Πολιτείαν Πλάτων ἀπέφηνε, τοῦτο γοῦν ἄριστα κατέδειξεν, ἐν τίνι μάλιστα κάμνουσιν αἱ πόλεις, καὶ οἷς μεμέληκεν ἢ μέλει τῆς εὐπραγίας τῶν ἀνθρώπων ἐποίησε δυνατὸν ἀσφαλῶς διορθοῦν τὰ κακῶς ἔχοντα καὶ πρὸς τὸ ἀεὶ βέλτιον κατευθύνειν.

Καίτοι ἔστιν οἵ, ὁρῶντες ὅτι Πλάτων οὐδὲ γρῦ περὶ τροφῆς καὶ παιδείας τοῦ δημιουργικοῦ γένους λέγει ἐν τῇ Πολιτείᾳ, κακίζουσιν αὐτὸν, ὡς καταφρονήσαντα τοῦ γένους τούτου. Οἱ δὲ τοιοῦτοι οἴονται, ὡς ἔοικε, τότε μάλιστα φροντίζειν τοῦ δήμου, ἐὰν ὡς πλεῖστα γράφωσι καὶ λέγωσι περὶ τῆς παιδείας αὐτοῦ, παιδείαν δὲ ἄνευ λόγου καὶ γράμματος μὴ γνωρίζειν. Οὐχ οὕτω μέντοι καὶ Πλάτων. (ἀκολουθεῖ)

ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΜΩΡΑΪΤΗΣ.

---

1) Πλ. Πολ. Γ', 415 c.
2) Πλ. Νόμ. Ε', 740 d.
3) Πλ. Πολ. Δ', 421 c.

ΚΕΡΑΜΙΩΝ ΛΑΒΑΙ ΕΝΕΠΙΓΡΑΦΟΙ ΑΝΕΥΡΙΣΚΟΜΕΝΑΙ ΕΝ ΤΗ ΑΡΧΑΙΑ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ. (*)

Β'.

Κεράμια Κνίδια.

Τῶν κεραμίων τῆς Κνίδου ἡ ἄργιλος εἶνε μᾶλλον ἁδρὰ καὶ πορώδης, χρώματος ἔξωθεν ῥυπαρωτέρου ἐρυθροῦ καὶ ἔνδον μελανίζουσα ἐκ μορίων ἄμμου τῷ πηλῷ μεμιγμένων ἐν εἴδει σποδοῦ· αἱ λαβαὶ πεπλατυσμέναι τὸ σχῆμα, ἐν τῇ κατάξει παρουσιάζουσι τοῦ κατάγματος τὴν ἐπιφάνειαν ἀνώμαλον καὶ τραχεῖαν.

Ἑκάστη λαβὴ φέρει ἄνωθεν τύπον ἐπιγραφῆς ἐνίοτε μὲν ἑνός, συνηθέστερον δὲ δύο ὀνομάτων ἀνδρῶν, ἐν εἴδει σφραγῖδος τετραπλεύρου □ ἢ ῥομβοειδοῦς ◇, ἐνίοτε δὲ κυκλοτεροῦς ○ καὶ σπανίως ἐλλειψοειδοῦς ⬭ ἢ καὶ φύλλῳ κισσοῦ ἔχοντι μίσχον ☙ παρεμφεροῦς. Ἐν ταῖς ὀλίγαις ἐπιγραφαῖς, ἐν αἷς ἀναγινώσκεται ἓν ὄνομα μόνον, τοῦτο ἐκφέρεται κατὰ γενικὴν, σπανιώτατα δὲ κατ' ὀνομαστικὴν, καὶ δηλοῖ, ὡς εἰκάζω, τὸν κεραμέα ὅστις ἐποίει ἢ οὗ τινος ἦτο τὸ ἔργον· οἷον ΑΠΟΛΛΩΝΙΟΥ. — ΘΕΡΣΑΝΔΡΟΥ. — ΕΥΚΡΑΤΗΣ.— ΜΕΝΕΣΤΡΑΤΟΣ· καθ' ὅσον μάλιστα ἀκολουθεῖ πολλάκις καὶ ὁ προσδιορισμὸς ΚΝΙΔΙΟΝ, ἤ τοι κεράμιον Κνίδιον· οὕτως ΑΓΑΘΙΝΟΥ. ΚΝΙΔΙΟΝ.— ΘΕΡΣΑΝΔΡΟΥ. ΚΝΙΔΙΟΝ.— ΕΥΚΡΑΤΗΣ ΚΝΙΔΙΟΝ·— ἅπαξ μάλιστα ἀπαντᾶται καὶ ΚΝΙΔΙΟΣ, ἤ τοι ἀμφορεὺς Κνίδιος.

Ἀλλ' ὅτι πάντα τὰ κατὰ γενικὴν ἐκφερόμενα ὀνόματα δὲν σημαίνουσιν ἀνεξαιρέτως κεραμεῖς, ὡς ἐξ ἀνάγκης εἰκάζει τις ἀναγινώσκων τὰς ἐπὶ μονάδην εὑρισκομένων λαβῶν ἐπιγραφὰς, ἀλλὰ πολλάκις δηλοῦσι τὸν ἐπώνυμον ἄρχοντα τοῦ ἔτους ἐν ᾧ ἐγένετο ἡ κεραμεία, τοῦτο βεβαιοῦται ἐξ ἀκεραίων Κνιδίων ἀμφορέων, ὧν σώζονται αἱ ἑκατέρωθεν λαβαὶ μετὰ τῶν ἰδίων ἐπιγραφῶν, καὶ τούτων ἡ μὲν ἐπὶ τῆς μιᾶς λαβῆς μνημονεύει τὸν κεραμέα, ἡ δὲ ἄλλη ἐπὶ τῆς ἑτέρας λαβῆς τὸν ἐπώνυμον ἄρχοντα, ἀμφότεραι δὲ αἱ ἐπιγραφαὶ φέρουσι τὰ ὀνόματα κατὰ γενικήν. Οὕτως ἐν τῇ μικρᾷ κεραμικῇ συλλογῇ τοῦ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Αἰγυπτιακοῦ Ἰνστι-

(*) Συνέχεια καὶ τέλος· ἴδε τὸ προηγούμενον τεῦχος γ'.

τούτου ὑπάρχει ἀλώβητος Κνίδιος ἀμφορεύς, εὑρεθεὶς κατὰ τὸ ἔτος 1871 ἐν τοῖς χώμασι τῆς πρὸς Νικόπολιν ἤ τοι Ῥάμλε ἀγούσης ὁδοῦ πλήρης ὠῶν καὶ ἄμμου. Ἐκ τῶν ἐν τῷ περὶ οὗ ὁ λόγος κεραμίῳ κατατεθειμένων ὠῶν, ἡλικίας διχιλίων περίπου ἐτῶν, δὲν σώζονται νῦν εἰ μὴ τὰ κελύφη, κατατεθρυμμένα ἐπὶ τὸ πολύ, ἀλλ' ἕνια ἀκέραια, εἰ καὶ ἔσωθεν ἐκ διατμήσεως κενά, καὶ ἐπὶ μὲν τῆς μιᾶς τοῦ ἀμφορέως λαβῆς γέγραπται ΑΓΗΣΙΚΛΕΥΣ κατὰ δωρικὴν γενικὴν ἀντὶ Ἀγησικλέος ἀπ' ἀρεστερῶν εἰς τὰ δεξιὰ τῷ ἀναγινώσκοντι, ἐπὶ δὲ τῆς ἑτέρας ΥΟΝΙΔΙΦ ἤ τοι Φιλίνου, τῶν γραμμάτων ἀπὸ δεξιῶν εἰς τὰ ἀριστερὰ ὀπισθοβαινόντων, εἰς τρόπον ὥς τε αἱ ἑκατέρωθεν ἐπιγραφαὶ νὰ ἀρχίζωσιν ἐκ τῶν ἔξωθεν καὶ νὰ λήγωσι πρὸς τὸν λαιμὸν τοῦ ἀγγείου. Ὅθεν εἰκάζω ἐξ ἀναλογίας πρὸς τὰ Ῥόδια κεράμια, ὅτι καὶ ἐνταῦθα ἡ μὲν ἐπὶ τὰ ἀριστερὰ λαβὴ δηλοῖ, ὅτι ὁ ἀμφορεὺς ἦτο *Ἀγησικλέος ἔργον*, ἡ δὲ ἐπὶ τὰ δεξιά, ὅτι ἐγένετο *ἐπὶ ἄρχοντος ἐπωνύμου Φιλίνου*· πράγματι ἐν τῇ τοῦ ὁμογενοῦς ἡμῶν ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ κεραμικῇ συλλογῇ ὑπάρχει ἐνεπίγραφος κεραμίου λαβὴ φέρουσα τύπον ΥΝΙΔΙΦ ΙΠΕ .ΙΝΚ ἤ τοι «κεράμιον *Κνίδιον: ἐπὶ Φιλίνου*», καὶ ἑτέρα φέρουσα ΕΠΙ ΦΙΔΙΝΟΥ· ἐν ἀμφοτέραις δὲ ταύταις ταῖς ἐπιγραφαῖς διὰ τῆς προθέσεως ΕΠΙ σαφῶς καὶ ἀναμφιλέκτως ἀποδείκνυται ὅτι Φιλῖνος ἦτο ἐπώνυμος ἄρχων.

Καὶ ἐπὶ μὲν ἀκεραίου ἀμφορέως οἷος ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος, εὔκολος εἶναι ἡ διάκρισις τοῦ ὀνόματος τοῦ κεραμέως ἀπὸ τοῦ τοῦ ἐπωνύμου ἄρχοντος, ἀλλ' ἐπὶ τῶν μονάδην εὑρισκομένων λαβῶν, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἓν καὶ μόνον ἀναγινώσκεται ὄνομα, ἡ διάγνωσις εἶνε λίαν δύσκολος καὶ σχεδὸν ἀδύνατος· οὐχ οὕτως ἐν ἐκείναις ὅπου τοῦ ὀνόματος τοῦ ἐπωνύμου ἄρχοντος κατὰ γενικὴν προηγεῖται ἡ πρόθεσις ΕΠΙ, ὡς λόγου χάριν ΕΠΙ ΑΝΑΞΑΝΔΡΟΥ. ΚΝΙΔ.— ΕΠΙ ΑΡΙΣΤΙΑ. ΚΝ.— ΕΠΙ ΔΡΑΚΟΝΤΟΣ. ΚΝΙ.—

Ἐν ἄλλαις ὅμως, ταῖς καὶ πλείσταις, Κνιδίων ἀμφορέων λαβαῖς, αἱ σφραγῖδες φέρουσιν ἀμφότερα τὰ ὀνόματα ἐν ταὐτῷ, τοῦ τε ἐπωνύμου ἄρχοντος καὶ τοῦ κεραμέως, καὶ ἐπὶ τούτοις τὸν προσδιορισμόν, ὅτι τὸ κεράμιον εἶναι Κνίδιον· οὕτω: ΔΙΟΚΛΕΥΣ. ΜΕΝΕΣΤΡΑΤΟΥ. ΚΝΙ. — ΕΠΙ ΔΡΑΚΟΝΤΟΣ. ΚΑΙΝΙΑ. ΚΝΙ-

ΔΙΟΝ. — ΕΠΙ ΕΥΦΡΑΓΟΡΑ. ΜΑΡΩΝΟΣ. ΚΝΙΔΙΟΝ. — ΕΠΙ ΕΥΑΝΟΡΟΣ. ΝΙΚΑΣΙΒΟΥΛΟΣ [ἐποίησεν]. — ΕΠΙ ΕΥΚΡΑΤΙΟΝΟΣ. ΝΙΚΙΑΣ [ἐποίησε, κεράμιον] ΚΝΙΔΙΟΝ. — Σημείωσαι δὲ ὅτι τοῦ μὲν ἐπωνύμου ἄρχοντος τὸ ὄνομα ἐκφέρεται κατὰ γενικὴν, προηγουμένης τῆς ΕΠΙ προθέσεως ἢ καὶ παραλειπομένης, τοῦ δὲ κεραμέως ἀδιαφόρως, κατὰ γενικὴν δηλοῦσαν οὗ τινος τὸ κεράμιον ἦτο ἔργον, ἢ κατ' ὀνομαστικὴν δηλοῦσαν ὅς τις αὐτὸ ἐποίησε. Τοιαῦται μονάδην εὑρισκόμεναι λαβαὶ, ἐν μιᾷ καὶ μόνῃ σφραγῖδι ἀμφότερα φέρουσαι τὰ ὀνόματα, ὑποθέτουσιν ὅτι ἡ ἄλλη ὁμόζυγος λαβὴ ἔμενεν ἄνευ ἐπιγραφῆς, ἢ τὸ πολὺ ἴσως ἔφερε μικρὰ, ἐν ἢ δύο γράμματα περιέχοντα σημάτια πρόσθετα, ὡς ἐκεῖναι ὧν μνημόνευσα ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, λόγον ποιούμενος περὶ κεραμίων Ῥοδίων.

Ἄλλως δὲ καὶ ἐξ ἄλλων μνημείων, ἀλλὰ μάλιστα ἐξ αὐτῶν τούτων τῶν ἐνεπιγράφων λαβῶν, φαίνεται ὅτι ὁ κατ' ἐνιαυτὸν ἐν Κνίδῳ ἐπώνυμος ἄρχων ἐκαλεῖτο ΔΑΜΙ*Ο*ΡΓΟΣ. Οὕτω ἐν τῇδε τοῦ κυρίου ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ συλλογῇ μεταξὺ ἄλλων ἀπαντᾶται ΕΠΙ ΘΕΥΓΕΝΕΥΣ. ΚΝΙΔΙΟΝ. Καὶ πάλιν ΕΠΙ ΔΑΜΙ*Ο*ΡΓΟΥ ΘΕΥΓΕΝΕΥΣ. ΚΝΙΔΙΟΝ· ἔπειτα ΕΠΙ ΔΑΜΙ*Ο*ΥΡΓΟΥ ΕΥΓΕΝΟΥ. ΕΙΡΗΝΙΔΑ. καὶ περαιτέρω ΕΠΙ ΔΑΜΙ*Ο*ΡΓΟΥ ΠΟΛΥΧΑΡΜΟΥ.— Δαμιοργοὶ δὲ ἦ τοι Δαμιουργοὶ καὶ κοινῶς Δημιουργοὶ ἐκαλοῦντο καὶ ἐν ἄλλαις δωρικαῖς πόλεσιν οἱ ἀνώτατοι ἄρχοντες (Θουκ. Ε, 47.— Livius. xxxviii, 30.)· ἀλλ' ἐν Κνίδῳ τοῦ Δαμιουργοῦ ἡ λειτουργία ἦτο κατ' ἐνιαυτὸν, ἐν ᾧ τοῦ ἱερέως τοῦ Ἡλίου τὸ ἀξίωμα ἦτο διὰ βίου, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν· καὶ πολλάκις συνέβαινεν ὁ ἱερεὺς διὰ βίου νὰ ἦνε συγχρόνως καὶ δαμιουργὸς διὰ δοθέντα ἐνιαυτόν· οὕτως ἀπαντᾶται «Ἐπὶ Αὐρ. Κέλσου ἱερέως διὰ βίου.» καὶ ἀλλαχοῦ «Μάρ. Αὐρ. Εὐδόξου (δις), ἱερέως διὰ βίου τοῦ μεγίστου καὶ ἐνφανεστάτου θεοῦ Ἡλίου, καὶ δαμιουργοῦ». (Corp. Inscript. Graec. 2653.).

Ὅτι ἀποβλέπει τὴν διάλεκτον τῶν Κνιδίων ἐπιγραφῶν, αὕτη εἶναι ἡ αὐτὴ ὡς τῶν Ῥοδίων ἥ τοι δωρικὴ, καθ' ἣν τὸ Η τρέπεται εἰς Α, καὶ τὸ Ο εἰς Υ, οἷον *Ἐπὶ Δαμιοργοῦ Θευγένευς* ἀντὶ «ἐπὶ δημιουργοῦ Θεογένεος». Σημείωσαι δὲ, ὅτι τὰ γράμματα φέρουσιν

ἐπὶ τὸ πλεῖστον χαρακτῆρας τῆς ῥωμαϊκῆς ἐποχῆς μεταξὺ Οὐεσπασιανοῦ καὶ Μάρκου Αὐρηλίου (69 μέχρι 180 μ. Χρ.), ὅτε τὰ **E**, **C** καὶ **Ω** ἐγράφοντο μηνοειδῶς, ἀλλὰ δὲν λείπουσι καὶ πολλαὶ ἄλλαι ἐπιγραφαὶ τῶν Μακεδονικῶν χρόνων, εἰ καὶ ὀλιγώτεραι παραβαλλόμεναι πρὸς ἐκείνας.

Ἐν ταῖς τετραπλεύροις σφραγῖσιν αἱ ἐπιγραφαὶ σπανίως πληροῦσι δύο στίχους, ἐπὶ τὸ πλεῖστον τρεῖς, ἐνίοτε δὲ καὶ τέσσαρας ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιὰ ἢ καὶ ὀπισθοβατικῶς ἐκ δεξιῶν ἐπὶ τὰ εὐώνυμα, καὶ φέρουσιν ἀντὶ ἐπισήμου μεταξὺ τῶν δύο στίχων ἢ ἐν τέλει τοῦ κατωτάτου διαφόρους γλυφάς, διώτην, βότρυν, στάχυν, μέλισσαν, ἄγκυραν, ἀκροστόλιον, πηδάλιον, βούκρανον, σφῦραν, καὶ τὰ ὅμοια· ἐνίοτε ὅμως δὲν φέρουσι τοιοῦτο σημεῖον οὐδέν. Ἐν ταῖς ῥομβοειδέσι σφραγῖσιν οἱ στίχοι ἀκολουθοῦσι παραλλήλως τὰς τέσσαρας τοῦ ῥόμβου πλευράς, καὶ τὸ ἐπίσημον κεῖται ἐν τῷ μέσῳ. Αἱ κυκλοτερεῖς περιέχουσι τὴν ἐπιγραφὴν γεγραμμένην ἑλικοειδῶς, ἀρχίζουσαν ἀπὸ τῆς περιφερείας καὶ λήγουσαν πρὸς τὸ κέντρον, σπανίως μετὰ ἐπισήμου ἐν τῷ κέντρῳ, ἐπὶ τὸ πλεῖστον δὲ ἄνευ τοιούτου τινός. Αἱ ὀλίγαι ἐλλειψοειδεῖς σφραγῖδες ἀκολουθοῦσι τὸν τύπον τῶν τετραπλεύρων, αἱ δὲ φύλλῳ κισσοῦ παρεμφερεῖς φέρουσι τὴν ἐπιγραφὴν παραλλήλως τῇ περιφερείᾳ καὶ τὸ ἐπίσημον ἐν τῷ μέσῳ.

Τύποι καὶ σφραγῖδες Κνιδίων κεραμέων καὶ δημιουργῶν.

1. Ἀγαθίνου. Κνίδιον. ▭
2. Ἀγαθοβούλου. Ἐπὶ Ἀριστάκου. ▭
» Ἀγαθοβούλου. Ἐπὶ Ἀριστάρχου. ▭
3. Ἀγάθων. Μοσχίονος. ▭
4. Ἀγησικλεῦς. ▭ υονιλιΦ. ▭ (ἐν ἑκατέρᾳ λαβῇ ἀκεραίου ἀμφορέως Κνιδίου, ὡς εὑρηται ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Αἰγυπτιακοῦ Ἰνστιτούτου.)
5. Ἀθαλλίνου. Ἐπὶ Νικασιβούλου. ▭
6. Ἀθηναίου. ⬭ (μέλισσα).
7. Ἀθηνοδότου ○ (ἑλικοειδῶς).

8. Ἀλκίφρων. Ἀντιόχου. □
9. Ἀμύντα. Κνίδιον. □ (διώτη).
» Ἐπὶ Ἀμύντα. Ἀγαθοδώρου. Κνίδι. ○ (ἑλικοειδῶς).
» Ἐπὶ Ἀμύντα. Ἀρχαγόρα. Κνί. □
10. Ἐπὶ Ἀναξάνδρου. Ἀνακταγόρα. Κνίδιον. □
» Ἐπὶ Ἀναξάνδρου. Κνίδι. □ (κορύνη).
11. Ἐπὶ Ἀπολλωνίδα. Ἀπολλωνίου. Κνιδ. ◇ (ἄγκυρα?).
» Ἐπὶ Ἀπολλωνίδα. Ἀρίστωνος. Κνίδ. □ (ἄγκυρα).
12. Ἀπολλωνίου. Κνί. □ (διώτη).
» Ἀπολλωνίου. ○ (ἑλικοειδῶς).
» Ἐπὶ Ἀπολλωνίου. Κνίδιον. □ (ἀκροστόλιον).
13. Ἐπὶ Ἀριστάρχου. Κλινία. Κνίδιος. □ (σφῦρα).
14. Ἐπὶ Ἀριστία. Κν. ○ (ἑλικοειδῶς).
15. Ἀριστιάδα. Ἀρτάμωνος. □
16. Ἀριστοκλεῦς. Κνίδιον. □ (βούκρανον).
» Κνίδιον. Ἀριστοκλεῦς. □ (βούκρανον).
» Ἐπὶ Ἀριστοκλεῦς. Ἀπολλωνίου. □ (βούκρανον).
» Ἐπὶ Ἀριστοκλεῦς. Ἑρμογένου. ○ (ἀνθρήνη).
17. Ἐπὶ Ἀριστοπόλιος. Θευδοσίου. Κνίδι. □ (ἄγκυρα).
18. Ἀριστοτέλευς. Ἁρμοκράτευς. Κνίδιον. □
19. Ἐπὶ Ἀρχαγόρα. Ἀλκαίου. Κνίδι. □
20. Ἐπὶ Ἀσκληπιοδώρου. Ἀναξάνδρου. Κνίδιον. □
» Ἐπὶ Ἀσκληπιοδώρου. Θευφείδευς. Κνίδιον. □ (βότρυς).
21. Βιότας. Φανίας. □ (διώτη).
22. υοκσιοΒ. □
23. Βουλάρχου. Κνιδίων. □ (διώτη).
24. νοιδινΚ. υοχραππΙ' ευνΓ ιπΕ'. ○ (βούκρανον).
25. Δαιδάλου. Ἀξιοῦ. Κνιδίων. □
26. Δαμοκρίτου. Κρατίδα. ○ (βούκρανον).
27. Ἐπὶ Διογένευς. Δαμόκλου. Κνί. □ (κορύνη).
» Ἐπὶ Διογένευς. Κλέων. Κνίδιον. □ (κηρύκειον).
28. Ἐπὶ Διοδότου. □
29. Διοκλεῦς. □ (κλάδος φοίνικος).
» Διοκλεῦς. Μενεστράτου. Κνί. ◇ (σκῆπτρον).

29. Ἐπὶ Διοκλεῦς. Μενεστράτου. Κνί. ◇ (σκῆπτρον).
» Ἐπὶ Διοκλεῦς. Ἀγαθίνου. Κνίδιον. □
30. Ἐπὶ Διονυcιου. Moςχου. Κνίδιον. □
» Ἐπὶ Διονυσίου. Νικιππος. Κνίδιον. □
» Ἐπὶ Διονυσίου. Τιμοθείου. Κνίδιον. □
31. Δουλάρχου. Μονᾶς. □
32. ϛοτνοκαρΔ. □
» Δράκοντος. Κνίδιον. □
» Ἐπὶ Δράκοντος. Κνί. ○
» Ἐπὶ Δράκοντος. Κλινία. Κνίδιον. □ (ἀκροστόλιον).
» Ἐπὶ Δράκοντος. Νικία. Κνίδιον. □ (ἀκροστόλιον).
33. Ἐπὶ Ἐπιχάρμου.....Κνίδιον. ◇
34. Ἐπὶ Ἑρμοδώρου. Ἀγαθίνου. Κνί. ◇
35. Ἐπὶ Ἑρμοκρίτου. Ἀγθείνου. Κνίδιον. □
36. Ἐπὶ Ἑρμοφάντου. Εὐδούλου. Κνίδιον. □ (ἀκροστόλιον).
37. Ἐπὶ Εὐάνορος. Νικασίβουλος. □
» Ἐπὶ Εὐάνορος. Ἱπολόχου. Κνίδιον. □
» Ἐπὶ Εὐάνορος. Εὐκλείδα. Κνίδιον. □ (στάχυς).
38. Ἐπὶ Δαμιουργοῦ Εὐγένου. Εἰρηνίδα. □
39. Ἐπὶ Εὐκλείδα. Κνίδιον. □ (στάχυς).
40. Ἐπὶ Εὐκράτευς. Ἀπολλωνίου. Κνίδιον. ◇ (διώτη).
» Ἐπὶ Εὐκράτευς. Θευφείδευς. □
» Ἐπὶ Εὐκράτευς. Νικασιβούλου. □
» ιδινΚ. ϛηταρκυΕ. □
41. Ἐπὶ Εὐκρατίονος. Νικίας. Κνίδιον. □ (σφῦρα).
42. Ἐπὶ Εὐροκλεῦς. Νικέα. Κνίδι. □ (ἀκροστόλιον).
43. Ἐπὶ Εὐφραγόρα. Ἀριστάνδρου. Κνίδ. □ (πηδάλιον).
» Ἐπὶ Εὐφραγόρα. Μάρωνοϲ. Κνίδιον. □ (διώτη).
» Ἐπὶ Δαμιοργοῦ Εὐφραγόρα. Σωτίονος. Κνίδιον. ◇ (κηρύκειον).
44. Ἐπὶ Εὐφράνορος. Ἀπολλώνιος. Κνί. ◇
45. Εὐφροσύνου. Κνίδιον □
46. Θερσάνδρου. ◇ (κλάδος φοίνικος).
» Θερσάνδρου. Κνίδιον. □
47. Ἐπὶ Δαμιοργοῦ Θευγένευς. Κνίδιον. □ (◎)

47. Ἐπὶ Θευγένευς. Κνίδιον. ▭ (μέλισσα).
48. Θευδωρίδα. ▭ (διώτη).
» Ἐπὶ Θευδωρίδα. Διοκλεύς. Κνίδιον. ▭
49. Θευκλεύς. Ἐπὶ Εὐκράτευς. Κνίδιον. ⟋ (διώτη).
» Θευκλευς. Ἐπὶ Εὐφράνορος. Κνί. ⟋ (διώτη).
50. Ἐπὶ Θηϱοκράτευς. Ἀπολλωνίου. Κνίδι. ▭
» Ἐπὶ Θηϱοκράτευς. Ἀπολλωνίου. Κνίδ. ◇ (μέλισσα).
51. Κνίδ. Ἴμα. ▭ (ἀκροστόλιον).
52. Ἐπὶ Ἱπολόχου. Δράκοντος. Κνιδίου. ○ (ἑλικοειδῶς).
53. Ἐπὶ Δαμιοργοῦ Καλλεοδότου. Διονυσίου. Κνίδιον. ▭
54. Καλλιδάμα. Ἀγαθίνου. Κνίδιον. ▭ (μέλισσα).
» Ἐπὶ Καλλιδάμα. Ἀναξάνδρου. Κνίδιον. ▭ (κορύνη).
» Καλλιδάμα. Μένητος. Κνίδιον. ▭
» Ἐπὶ Καλλιδάμα. Ξάνθου. Κνί. ▭ (ἀκροστόλιον).
55. Ἐπὶ Κλευκράτευς. Κνιδίων. ○ (ἑλικοειδῶς, ἐν τῷ μέσῳ τρίαινα).
56. Ἐπὶ Κλευμβρότου. Κνίδιον. ▭ (κηρύκειον).
» Ἐπὶ Κλευμβρότου. Ἀναξάνδρου. Κνίδον. ▭ (κορύνη).
» Κλευμβρότου. Ἀπολλωνίου. Κνίδι. ◇ (διώτη).
» Ἐπὶ Κλευμβρότου. Ἀπολλωνίου. Κνί. ◇ (μέλισσα).
» Κλευμβρότου. Μενεσθέως. ▭
57. Κουδρόπολις. Εὐτύχιος. ▭
58. Κνίδιον. Κρατίδα. Μάρωνος. ▭
» Κρατίδα. Πολύαινος. ○ (βούκρανον). Stoddart ἐσφαλμένως ἀνέγνωσε T. AINOC καὶ ἀπέδωκε τῇ πόλει Αἶνῳ· ὁ δὲ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Calvert τὸ βούκρανον ἐξέλαβε γλαῦκα, καὶ ἀνέγνωσε «Κρατίδα Αἶνος.»
59. Κνίδ. Μαρων. Ἐπὶ Ἀγία. ▭ (ἄγκυρα).
60. Ἐπὶ Μενεκράτευς. Κνίδι. Ἀγαθίνυ. ◯ (ἀστὴρ).
» Ἐπὶ Μενεκράτευς. Κν. Ἀθαλλίνυ. ◯ (ἀστὴρ).
» Ἐπὶ Μενεκράτευς. Ἀναξάνδρου. Κνίδι. ▭ (κορύνη).
» Ἐπὶ Μενεκράτευς. Διονυσίου. Κνίδιον. ▭
» Ἐπὶ Μενεκράτευς. Ἐπιφάνιος. Κνίδιον. ▭ (ἀστήρ).
» Ἐπὶ Μενεκράτευς. Ξάνθου. Κνίδιον. ▭ (ἀκροστόλιον).

60. Κνίδιον. Ἐπὶ Μενεκράτευς. Σωτίωνος. ▭
61. Μενεστράτευς. ▭
62. Μενέστρατος. ▭
63. Ἐπὶ Μενίππου. Ἡνιόχου. Κνίδιον. ▭
64. Μόσχου. ▭
65. Ἐπὶ Νικίδα. Ἀγαθίνου. ▭ (ἀστὴρ).
» Ἐπὶ Νικίδα. Ἀθηναίου. Κνίδιον. ▭ (βότρυς).
66. Ἐπὶ Νικίππου. Διοσθένευς. Κνίδιον. ▭
67. Ἐπὶ Νικομάχου. Θευκλεῦς. Κνί. ℘
68. Ξάνθου. Κνίδιον. ▭ (ἀκροστόλιον).
69. Ἐπὶ Πειθιάδα. Ἀξιοῦ. ○ (ἐν τῷ κέντρῳ ⧖ ἢ τοι Κνίδ.)
70. Πολιούχου. Ἀστραγάλου. ○ (βούκρανον).
71. Πολυαράτου. Παυσανία. ▭
72. Ἐπὶ Δαμιοργοῦ Πολυχάρχου. ▭
73. Ἐπὶ Πτολεμαίου. Ἀσκλαπιάδα. ▭ (διώτη).
74. Ἐπὶ Τιμακλεῦς. Νικασιβούλου. ▭ (ἄγκυρα).
75. Ἐπὶ Τιμοκλέωνος. ▭
76. Ἐπὶ Τιμοκράτευς. Κνίδιον. ▭ (ἄγκυρα).
77. Τιμοξένου. Κνίδιον. ▭
78. ϛυελετοτσιρΑ. υολυοβμαλιΦ. ○ (τρίαινα).
79. υονιλιΦ. ▭
» υνιλιΦ ιπΕ. ινΚ. ▭
» Ἐπὶ Φιλίνυο [ἀντὶ Φιλίνου]. ▭ (μεταξὺ τεσσάρων ἀκρογωνιαίων ἀστέρων).
80. Φιλίππου. Ἀριστοκράτευς. ▭
» Ἐπὶ Φιλίππου. Διονυσίου. Κνίδιον. ▭
81. Ἐπὶ Φιλομβροτίδα. Ἀγθείνου. Κνίδι. ▭
82. Κνίδιον. Χρυσίππου. ▭ (κεφαλὴ λέοντος).
» Ἐπὶ Χρυσίππου. Ἀριστοκλεῦς. Κνίδιον. ▭ (κηρύκειον).
» Ἐπὶ Χρυσίππου. Μένητος. Κνίδι. ▭

Γ'.

ΚΕΡΑΜΙΑ ΘΑΣΙΑ.

Τῶν ἐκ Θάσου κεραμίων αἱ ἐνεπίγραφοι λαβαί, σπανιώτεραι οὖσαι ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, καὶ οὐχὶ πολυπληθεῖς ὡς ἐν Ἑλλάδι, περὶ

τὸν Εὔξεινον Πόντον καὶ ἀλλαχοῦ, ἔχουσιν ἄργιλον καθαρωτέραν τῆς τῶν Κνιδίων, ἀλλ' ἧττον συμπαγῆ, πολυάριθμα στιλπνὰ ψηγμάτια περικλείουσαν, καὶ βαθυτέρας χροιᾶς τῶν Ῥοδίων. Οἱ τύποι τῶν σφραγίδων εἶναι τετράπλευροι ▭ ἀνεξαιρέτως, καὶ φέρουσιν ἐπιγραφὴν εἰς δύο στίχους, ὧν ὁ μὲν ἀναφέρει ἀπαραιτήτως τὸ ἐθνικὸν ΘΑΣΙΩΝ, ὁ δὲ ἕτερος μονῆρες ὄνομα ἀνδρὸς, μεταξὺ δὲ τούτων ἐν τῷ μέσῳ ἀναφαίνονται ἔκτυπα ἐπίσημα διάφορα καὶ ποικίλα, οἷον κέρας Ἀμαλθείας, ἀκροστόλιον, δελφὶν, σφῦρα, Ἡρακλῆς τοξότης, κεφαλὴ κριοῦ, λάγηνος, λύρα, χελώνη καὶ τὰ ὅμοια.

Τὰ ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς μονήρη ὀνόματα εἶνε ἄδηλον ἂν ἐμφαίνωσιν ἄρχοντα ἢ κεραμέα. Οἱ πρὸ ἐμοῦ **Stoddart** ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ **Perrot** ἐν Γαλλίᾳ, καὶ τούτοις ἀκολουθοῦντες πολλοὶ ἄλλοι, προκατειλημμένοι ἐκ τῶν Ῥοδίων καὶ Κνιδίων κεραμικῶν ἐπιγραφῶν, ἃς ἀνεξαιρέτως ἐνόμιζον ἀρχόντων ὀνόματα καὶ οὐδέ ποτε κεραμέων, ὑπελάμβανον καὶ τοὺς ἐπὶ τῶν Θασίων ἀμφορέων μνημονευομένους ὡς ἄρχοντας ἐπωνύμους· ἐν τούτῳ δὲ πιθανὸν νὰ εἶχον δίκαιον, καθ' ὅσον τὸ μὲν τοῦ ἀνδρὸς ὄνομα ἐκφέρεται ἐπὶ τὸ πλεῖστον κατ' ὀνομαστικὴν, ἐνίοτε δὲ καὶ κατὰ γενικὴν, ἀλλὰ τὸ ἐθνικὸν ἀείποτε κατὰ γενικὴν πληθυντικὴν, ὡς λόγου χάριν ΘΑΣΙΩΝ ΑΡΙΣΤΟΜΕΔΑΣ.— ΘΑΣΙΩΝ ΤΙΜΟΚΛΗΣ.— ΔΕΙΝΩΠΑ ΘΑΣΙΩΝ.— ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΘΑΣΙΩΝ.— καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς, ὡς νὰ ὑπονοῆται τρόπον τινὰ *ἄρχων* ἢ *ἄρχοντος*· ἐκ τοῦ ἄλλου ὅμως οὐδὲ μία μέχρι τοῦ νῦν εὑρέθη κεραμικὴ ἐπιγραφὴ ἐκ Θάσου προσθέτουσα κλῆσιν οἵαν δή ποτε τοιούτου τινὸς ἄρχοντος ἐπωνύμου *ἱερέως*, φέρ' εἰπεῖν, ὡς τῶν Ῥοδίων, *δαμιουργοῦ* ὡς τῶν Κνιδίων, ἢ *ἀστυνόμου* ὡς τῶν παρὰ τὸν Εὔξεινον Πόντον Σινωπίων, Ποσειδωνίων καὶ Ἡρακλειωτῶν· τῇ ὑποθέσει μάλιστα ταύτῃ ἀπ' εὐθείας ἀντιφέρεται Θασίου κεραμίου σφραγὶς, περιγραφομένη παρ' αὐτοῦ τοῦ προμνησθέντος **G. Perrot** (**Revue archéologique 1861. III Vol. p. 288—289.**), ἐν ᾗ ἄνωθεν τοῦ Ἡρακλέα τοξότην παριστάνοντος ἐπισήμου ἐπιγέγραπται ΠΥΛΑΔΕ...ΚΕΡΑΜΑΡ...ὁ ἀδιστάκτως δύναται νὰ ἀναγνώσῃ τις Πυλάδευς κεραμάρχου, ἤτοι Πυλάδου κεραμίων ἐργοστηριάρχου· ἐν δὲ

ταῖς κεραμικαῖς τοῦ Εὐξείνου Πόντου ἐπιγραφαῖς πολλάκις ἀναφέρεται τὸ ὄνομα τοῦ κεραμέως ῥητῶς, καὶ παρὰ τοῦτο ἐπίσης τὸ τοῦ ἄρχοντος, οἷον «*Καλλισθένου* κεραμέως, *Ἡρακλείδα* ἀστυνόμου», καὶ «Ἀστυνομοῦντος *Δελφινίου* τοῦ Καλλίου, *Βάκχιος* Διοδώρου ἐπόησε». (Stephani, Compte rendu ect. 1860).

Ταῖς τελευταίαις ταύταις τοῦ Πόντου ἐπιγραφαῖς ἐὰν παραβάλῃ τις καὶ τὴν παρὰ Stoddart ἀναφερομένην, καὶ ἐν Ὀλβίᾳ τῇ ἐπὶ τῷ Βορυσθένει εὑρεθεῖσαν ἐπὶ κεράμου ἐπιγραφὴν «Ἀστυνόμου *Πόσιος* τοῦ Ἀστύου, *Μιλτιάδης* [ἐποίησε]», εὐλόγως θέλει μὲ δικαιώσει εἰκάζοντα, ὅτι καὶ ἐν ταῖς τῶν Ῥοδίων καὶ Κνιδίων κεραμίων ἐπιγραφαῖς τὸ μὲν ἐκ τῶν ὀνομάτων σημαίνει τὸν ἐπώνυμον ἄρχοντα, τὸ δὲ τὸν κεραμέα, ἐν δὲ ταῖς τῶν Θασίων μόνον τὸν κεραμέα.

Ἡ ἐπὶ τῶν Θασίων κεραμίων γραφὴ φέρει χαρακτῆρας ἐπὶ τὸ πολὺ τῆς τελευταίας Μακεδονικῆς ἐποχῆς, μετὰ τὴν λῆξιν τοῦ Μακεδονικοῦ πολέμου (ἐν ἔτει 196 πρ. Χρ.), καὶ τῆς τῶν πρώτων Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων μέχρι Νέρωνος (54 μέχρι 68 μ. Χρ.), ὅτε τὸ μὲν C ἐγράφετο μηνοειδῶς, ἀλλὰ τὸ E ἐφύλαττεν ἔτι τὸ εὐθύγραμμον αὐτοῦ σχῆμα, καὶ τὸ Ω ἐγράφετο ἀκόμη τοξοειδῶς.

Ἐν ἐπιμέτρῳ σημειωτέον, ὅτι τὰ Θάσια κεράμια ἦσαν ἐπὶ τὸ πολὺ οἰνηρά, τοῦ οἴνου τῆς Θάσου ὄντος ἐπ' ἴσης περιζητήτου ὡς τοῦ τῆς Χίου καὶ Λέσβου, ὡς περὶ τούτου ἀναφέρουσιν Ἐπίλυκος, Ἄλεξις καὶ Εὔβουλος παρ' Ἀθηναίῳ (Δειπνοσ. Α', 51.)· ἀλλὰ παρὰ τὸν οἶνον, καὶ ἔλαιον ἐκ τῆς Θάσου ἐξήγετο οὐκ ὀλίγον, μέλι, τυρὸς καὶ διάφορα ἁλμευτά, πάντα ἐν κεραμίοις.

Θασίων κεραμέων τύποι.

1. Θασίων. . . . . (κεφαλὴ κριοῦ).
2. Θασίων. Αἰσχρίων. (πῖθος).
3. Ἀνακρέων. Θασίων. (κέρας Ἀμαλθείας).
4. Θασίων. Ἀνδρίων. (τόξον).
5. Θασίων. Ἀντιάναξ. (λύρα).
6. Θασί[ων]. Ἀρέτων. (κέρας Ἀμαλθείας).

7. Θασίων. 'Αριστοκλῆς. ☐ (κέρας 'Αμαλθείας).
8. Θασίων. 'Αριστομέδας. ☐ ('Ηρακλῆς τοξότης).
9. νωισαΘ. ϛονοτσιρΑ. ☐ (δελφίν).
10. Θασίων. Αὐξίνιος. ☐ (σφῦρα).
11. Δεινώπα. Θασίων. ☐ (πῖλος Διοσκούρου ἀστεροφόρος).
12. Θασίων. Διοφάνης. ☐ (πάγουρος).
13. ϛοιλωϕοδΗ. Θασίων. ☐ (δελφίν).
14. Θασίων. Κρατῖνος. ☐ (δελφίν).
15. Θασίων. Λάκρος. ☐ (κέρας 'Αμαλθείας).
16. Θασίων. Ναύπλιος. ☐ (ἀκροστόλιον).
17. Νικοδήμου. Θασίων. ☐ (διώτη).
18. Θασίων. Παίστρατος. ☐ (λάγηνος).
19. ϛολιφμαΠ. νωισαΘ. ☐ (χελώνη).
20. Πολυτίμου. Θασίων. ☐ (ἀρυτὴρ, simpulum).
21. ΣάτυροϹ. ΘαϹίων. ☐ (θύρσος).
22. Θασίων. Τιμοκλῆς. ☐ (προσωπεῖον).
23. Θασίων. Φείδων. ☐ (κέρας 'Αμαλθείας).
24. ΦιλίϹκοϹ. ΘαϹίων. ☐ (κέρας 'Αμαλθείας).

Δ'.

Ἄλλων προελεύσεων κεράμια σπάνια.

Ἐν τῇ κεραμικῶν ἐπιγραφῶν τοῦ ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ συλλογῇ εὑρίσκονται καὶ μονήρεις τινὲς λαβαὶ κεραμίων ἐκ διαφόρων Ἑλληνικῶν νήσων ἢ παραλίων πόλεων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τοῦ Πόντου καὶ τῆς Φοινίκης μετ' ἐπιγραφῶν μνημονευουσῶν ἁπλῶς τὴν προέλευσιν, ἢ μόνον τὸν κεραμέα, σπανίως δὲ ἀμφότερα, ἐπὶ τὸ πολὺ ἄνευ ὀνόματος ἄρχοντος ἐπωνύμου.

α) ΠΑΡΟΥ. Τῶν ἐκ Πάρου κεραμίων ἡ ἀργιλος εἶνε μᾶλλον ἐρυθρὰ, τῇ τῶν Θασίων προσομοιάζουσα, μετὰ ψηγματίων στιλπνῶν, καὶ αἱ λαβαὶ αὐταὶ Θάσιον φέρουσι σχῆμα·

1. ΝΟΙΡΑΠ 2. ΠΑΡΙΟΝ 3. ΠΑΡΙΩΝ

ἤτοι κεράμιον Πάριον, κέραμος Παρίων.

6′) ΝΑΞΟΥ. Ἐκ τῆς νήσου ταύτης ἑνὸς μόνου τύπου ἀπατῶνται ἐνεπίγραφοι λαβαί, ἀναφέρουσαι, ὡς καὶ αἱ πρὸ τούτων μνημονευθεῖσαι τῆς Πάρου, ἁπλῶς τὴν προέλευσιν ΝΑΞΙΟΝ ἤ τοι κεράμιον Νάξιον.

γ′) ΧΙΟΥ (?). Αἱ ἀκόλουθοι ἐνεπίγραφοι λαβαὶ ἀργίλου λεπτῆς καὶ χροιᾶς τῆς τῶν Ῥοδίων ὁμοίας, εἶνε καὶ τῶν Ῥοδίων κεραμίων κομψότεραι, λεπτοφυεῖς καὶ κυλινδρικώτεραι, φέρουσι δὲ τύπους τετραπλεύρους καὶ μικρογραφικούς, περιέχοντας μονήρη ὀνόματα κεραμέων κατὰ γενικήν. Ὁ Stoddart, ὅστις καὶ αὐτὸς εἶχεν εὑρεῖ τὰ ὅμοια καὶ κατέγραψεν ἐν τῇ ἰδία αὐτοῦ συλλογῇ, ἐδίσταζεν ἂν ἔπρεπε νὰ τὰ ἀποδώσῃ εἰς Σμύρνην ἢ εἰς Χίον, καθ' ὅτι καὶ ἐν ἑκατέρᾳ τῶν πόλεων τούτων ὑπῆρξαν ἄρχοντες φέροντες τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος ὀνόματα, ἐκεῖνος δὲ ἄρχοντας ἐξελάμβανε πάντοτε καὶ πανταχοῦ τὰ διάφορα ἐπὶ τῶν ἐνεπιγράφων κεραμίων ἀναγινωσκόμενα ὀνόματα. Ἐγὼ δέ, κατ' ἀναλογίαν τῶν ἐπὶ τῶν Ῥοδίων, Κνιδίων καὶ Θασίων κεραμίων ἀπαντωμένων μονάδην ὀνομάτων, ἀναγνωρίζω αὐτὰ ὡς κεραμέων ὀνόματα, καὶ διὰ τὴν γνωστὴν ἐκ Χίου ἐν οἰνηροῖς κεραμίοις, τοῖς λεγομένοις *κάδοις*, μεγάλην χιακοῦ οἴνου τὸ πάλαι ἐξαγωγὴν εἰκάζω, ὅτι αἱ ἐξῆς ἐπιγραφαὶ πρέπει νὰ ἀποδοθῶσι τῇ πόλει καὶ νήσῳ Χίῳ. «Ἀλλὰ κάδοις Χίου με κατάβρεχε»... (Ἡδύλος ἐπιγράμμασι, παρ' Ἀθηναίῳ Δειπνοσ. ΙΑ′, 45.)

1. ΗΓΗΣΙΟΥ 2. ΙΚΕΣΙΟΥ 3. ΛΥΣΙΟΥ

δ′) ΚΥΖΙΚΟΥ. Ἐκ τῆς πόλεως ταύτης ἑνὸς μόνον τύπου εὑρίσκονται κεραμίων λαβαί, φέρουσαι κυκλοτερῆ σφραγῖδα ἔχουσαν ἐν τῷ μέσῳ κηρύκειον ἀντὶ ἐπισήμου, καὶ γύρωθεν τὴν ἐπιγραφὴν ΙΑΣΟΝΟΣ ΚΑΙ ΚΑΛΙΠΠΟΥ. ΚΥΖΙΚΗ[ΝΩΝ]. Τὴν Κύζικον ἐπὶ τοῦ τρίτου Μιθριδατικοῦ πολέμου κηρυχθεῖσαν ὑπὲρ τῶν Ῥωμαίων καὶ ὑπομείνασαν καρτερικῶς στενὴν παρὰ τοῦ Μιθριδάτου πολιορκίαν (73 πρ. Χρ.) οἱ Ῥωμαῖοι ὑπὸ τὸν Λούκουλλον ἐπικουρήσαντες διέσωσαν, καὶ πόλιν ἐλευθέραν ἀποκατέστησαν (libera civitas), ἧς προΐσταντο δύο καθ' ἕκαστον ἔτος ἐκλεγόμενοι ἄρχοντες, ὡς

οἱ duumviri ἐν ταῖς Ῥωμαϊκαῖς ἀποικίαις, καὶ ὧν τὰ ὀνόματα ἀνεγράφοντο ὡς μέτρον χρόνου ἐπὶ τῶν μνημείων.

ε') ΚΟΛΟΦΩΝΟΣ. Καὶ ἐκ ταύτης τῆς πόλεως ἑνὸς μόνου τύπου εὑρίσκονται ἐνεπίγραφοι κεραμίων λαβαί, ταῖς τῶν Ῥοδίων προσομοιάζουσαι τὸ σχῆμα καὶ τὸν πηλόν, φέρουσαι ἐπιγραφὴν μνημονεύουσαν τὴν προέλευσιν καὶ τὸν κεραμέα· ΚΟΛΟΦΩΝΙΟΝ. ΑΠΟΛΛΩΝΙΟΥ. □, ἤ τοι «κεράμιον Κολοφώνιον, ἔργον Ἀπολλωνίου.»

ς') ΚΡΗΤΗΣ. Ἐκ τῶν ἐν Κρήτῃ πόλεων μόνης τῆς Ἱεραπύτνης εὑρίσκονται κεράμια ἐνεπίγραφα, φέροντα τύπον τετράπλευρον, καὶ ἐν αὐτῷ ἐπιγραφὴν ΣΩΣΟΣ ΙΑΡΑΠΥΤΝΙ. ἤ τοι «Σῶσος Ἱεραπυτνίων»· ἄδηλον δὲ ἂν τὸ ὄνομα τοῦ ἀνδρὸς σημαίνει ἄρχοντα ἐπώνυμον, ἤ τοι *πρωτόκοσμον*, ὡς οὗτος ἐν ταῖς Κρητικαῖς πόλεσιν ἐκαλεῖτο, ἢ ἁπλῶς κεραμέα. Γνωστὸν εἶνε ὅτι ἐκ Κρήτης ἐκτὸς οἴνου ἐγίνετο εἰς Αἴγυπτον καὶ μεγάλη ἐλαίου εἰσαγωγή, ὡς καὶ ἐπὶ τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, οἱ δὲ τὸ ἔλαιον περιέχοντες ἀμφορεῖς ἦσαν ἐκ τῶν μεγαλειτέρων, ὡς ἐκ τοῦ πάχους τῶν σωζομένων λαβῶν δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν.

ζ') ΤΗΣ ΕΝ ΤΩ ΠΟΝΤΩ ΗΡΑΚΛΕΙΑΣ. Αἱ πέριξ τοῦ Πόντου τῶν Μιλησίων καὶ Μεγαρέων ἀποικίαι Ὀλβία ἡ Βορυσθενίς, Χερσόνησος, Παντικάπαιον, Σινώπη, Τευθρανία ἡ καὶ Θύμαινα, καὶ Ἡράκλεια, ἔχουσαι ἴδια κεραμεῖα πρὸς κατασκευὴν κεράμων καὶ πλίνθων ὀπτῶν, ἐπέθετον αὐταῖς τύπους σφραγίδων φερουσῶν τὸ ὄνομα τοῦ κατ' ἐνιαυτὸν ἐν ἑκάστῃ τῶν πόλεων τούτων ἀστυνόμου, καὶ τὸ αὐτὸ ἔπραττον καὶ ἐπὶ τῶν κεραμίων, σταμνίων, βίκων καὶ ἀμφορέων, ἐν οἷς ἐξήγαγον ἐπὶ τὸ πλεῖστον μέλι, ταρίχη, καὶ ἄλλα διάφορα ἁλμευτὰ (πρβλ. Πολύβ. Δ', 38.). Ἐκ τούτων πολλὰ εἰςήγοντο εἰς Ἀλεξάνδρειαν Ποντικὰ ταρίχων κεράμια (Πλούταρχ. ἐν βίῳ Ἀντωνίου, κθ'.), καὶ αἱ μέχρι τοῦ νῦν ἀνευρεθεῖσαι τοιούτων ἀμφορέων λαβαὶ ἀνήκουσι τῇ ἐν τῷ Πόντῳ Ἡρακλείᾳ, καὶ χρονολογοῦνται ἀπὸ τῶν χρόνων ἑνὸς καὶ μόνου ἄρχοντος τοῦ καλουμένου ΔΑΜΟΚΡΑΤΟΥ, ὅστις δὲν ἦτο πλέον ὁ ἐξ ἀρχῆς καθ' ἕκαστον ἐνιαυτὸν ἐκλεγόμενος ἀστυνόμος, ἀλλὰ δυνάστης, ἄρχων διὰ βίου, τοῦ ὁποίου αἱ σφραγῖδες ἐκ-

τὸς τοῦ ὀνόματος ἔφερον καὶ τὸν ἀριθμὸν τοῦ ἔτους τῆς ἐξουσίας.

Τοιαύτην κατάλυσιν τῆς τῶν Ἡρακλειωτῶν ἐλευθερίας καὶ ἐπιβολὴν τυραννίδος ἀναφέρει Διόδωρος (ΙΕ′, 81.) κατὰ τὴν ἑκατοστὴν τετάρτην Ὀλυμπιάδα (364. πρ. Χρ.) καὶ ἑξῆς, τὴν ὑπὸ Κλεάρχου, ὅστις τυραννεύσας τῶν Ἡρακλειωτῶν ἐπιφανῶς ἦρξεν ἔτη δώδεκα· ἔπειτα τὸν Διονύσιον τύραννον ἄρξαντα ἔτη τριάκοντα δύο, καὶ τελευτήσαντα τῷ τρίτῳ ἔτει τῆς ἑκατοστῆς καδεκάτης ὀγδόης Ὀλυμπιάδος (306 πρ. Χρ.), καὶ μετὰ τοῦτον τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ Ὀξάθραν καὶ Κλέαρχον, ἄρξαντας ἔτη ἑπτακαίδεκα (Διόδ. Κ′, 77.), Πτολεμαίου τοῦ Λάγου βασιλεύοντος ἐν Αἰγύπτῳ. Ὅθεν ὁ ἐν ταῖς ἐξ Ἡρακλείας ἐνεπιγράφοις λαβαῖς Δαμοκράτης φαίνεται ὅτι ἐτυράννευσεν ὑστερώτερον ἐπὶ τῶν μεταγενεστέρων Πτολεμαίων.

1. ΔΑΜΟΚΡΑΤΟΥ Γ′ ▭ ἔτους τρίτου.
2. ΔΑΜΟΚΡΑΤΟΥ Δ′ ▭ ἔτους τετάρτου.
3. ΔΑΜΟΚΡΑΤ*ΗΣ* Δ′ ▭ ἔτους τετάρτου.
4. ΔΑΜΟΚΡΑΤΗΣ Ε′ ▭ ἔτους πέμπτου.
5. ΔΑΜΟΚΡΑΤΗΣ ΚΓ′ ▭ ἔτους εἰκοστοῦ τρίτου.

Καὶ αὗται μὲν εἶναι αἱ τοῦ δυνάστου Δαμοκράτου ἐν Ἀλεξανδρείᾳ εὑρισκόμεναι σφραγῖδες ἐπὶ λαβῶν ἀμφορέων, αἱ δὲ ἐν Ὀλβίᾳ τῇ ἐπὶ τῷ Βορυσθένει εὑρεθεῖσαι κεράμων σφραγῖδες ἐξ Ἡρακλείας φέρουσιν ὄνομα ἀστυνόμου, οἷα ἡ ὑπὸ Stoddart ἀναφερομένη «Χαβρία ἀστυνόμου Ἡρακλεωτᾶν.»

η′) ΤΥΡΟΥ ΤΗΣ ΦΟΙΝΙΚΗΣ. Ἡ Τύρος, Ζοῦρ καὶ Σοῦρ ἐν γλώσσῃ Φοινικίᾳ, ἤ τοι Σὸρ κατὰ τοὺς Ο′ μεταφραστάς, τὸ μεθερμηνευόμενον Π έ τ ρ α, ἐκαλεῖτο ἐπὶ Ῥωμαίων Sara, καὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο ἀπαντᾶται ἐν Ῥωμαϊκαῖς ἐπιγραφαῖς εὑρισκομέναις ἐν Ἀλεξανδρείᾳ. Ἡ μητρόπολις αὕτη τῶν ἁπανταχοῦ τῆς οἰκου-

μένης Φοινικικῶν ἀποικιῶν μικρὸν πρὸ τῆς κτίσεως τῆς Ἀλεξανδρείας (332 πρ. Χρ.) ἁλωθεῖσα ὑπὸ Ἀλεξάνδρου καὶ καταστραφεῖσα, ἀνέλαβε μετέπειτα κατ' ὀλίγον μέρος τῆς παλαιᾶς αὐτῆς εὐημερίας, καὶ ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν Σελευκιδῶν ἀπέκτησεν αὐτονομίαν τινὰ (126 πρ. Χρ.) καὶ ἐπέδωσεν ἐκ νέου εἰς τὴν μεταξὺ Συρίας καὶ Αἰγύπτου ἐμπορίαν καὶ θαλασσοπλοΐαν μέχρι τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων ἐπὶ Αὐγούστου Καίσαρος, ὅς τις ἀφῆρεσε τέλος πᾶσαν τῶν Τυρίων ἐλευθερίαν (ἐν ἔτει 18 πρ. Χρ.) καὶ κατέστησε τὴν Φοινίκην μετὰ τῆς Συρίας Ῥωμαϊκὴν ἐπαρχίαν.

Κατὰ τὸ διάστημα τῆς ὀλιγοχρονίου τῶν Τυρίων ὑπὸ τοὺς Σελευκίδας αὐτονομίας, προΐσταντο τῆς πολιτείας οἱ λεγόμενοι Κριταὶ ἤτοι Shophetim, ὡς οἱ Suffetes ἐν Καρχηδόνι, ἄλλοτε εἷς, καὶ ἄλλοτε δύο, κατ' ἐνιαυτὸν διαχειριζόμενοι τὴν διαπεπιστευμένην αὐτοῖς ἐξουσίαν. Ἐν τῷ πρὸς μεσημβρίαν τῆς πόλεως μεγαλειτέρῳ καὶ ἀνοικτῷ λιμένι προσωρμίζοντο τὰ ἐξ Αἰγύπτου καταπλέοντα, ἢ ἵσταντο ἐπὶ ἀγκύρας τὰ διὰ τὴν Αἴγυπτον ὑπὸ φόρτωσιν εὑρισκόμενα πλοῖα, δι' ὃ καὶ «*Αἰγύπτιος λιμὴν*» ἐκαλεῖτο οὗτος· μεταξὺ δὲ τῶν ποικίλων ἄλλων ἐκ Τύρου καὶ λοιπῆς Φοινίκης καὶ Συρίας προϊόντων καὶ ἐμπορευμάτων, ὧν ἐγίνετο μεγάλη διὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν ἐξαγωγή, ἠριθμοῦντο καὶ σταμνία μικρὰ καὶ βῖκοι οἴνου φοινικίου ἐκ Βύβλου, καὶ ἄλλα κεράμια οἴνου καταβαίνοντος ἀπὸ τοῦ Λιβάνου, τῆς Χελβῶνος καὶ Δαμασκοῦ (πρβλ. Ἀθήν. Δειπνοσ. Α, 51. 52. 53. — Ἰεζεκιὴλ κζ', 18.— Ὡσηὲ ιδ', 7.).

Ἐν τῇ τοῦ ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ κεραμικῇ συλλογῇ ὑπάρχουσι τρεῖς ἀμφορέων λαβαὶ ἐκ Τύρου τῆς Φοινίκης, ὧν ἡ ἄργιλος ὁμοιάζει πολὺ κεραμίοις Κνιδίοις, ἀλλὰ τὸ ἐπὶ τῆς μιᾶς ἐπίσημον, καὶ τῶν λοιπῶν δύο αἱ φοινικικαὶ ἐπιγραφαί, δὲν ἀφίνουσιν οὐδὲ μίαν περὶ τῆς ἀληθοῦς αὐτῶν προελεύσεως ἀμφιβολίαν. Τούτων ἡ πρώτη φέρει ἀντὶ σφραγῖδος ἔκτυπον τὴν εἰκόνα τῆς γονιμότητος, τὸ ξύλινον εἴδωλον τὸ ἐν τῷ ἄλσει τῆς Ἀστάρτης (Κριταὶ β', 13.— Βασιλ.

1.

Πρώτ. ζ', 4.— ιβ', 10.), ἥ τοι Τυρίας Ἀφροδίτης καὶ Βάαλ θηλείας (Κριταὶ ς', 25. 30.), περὶ οὗ Ἀθηναγόρας ἐν τῷ πρὸς Ἕλληνας λόγῳ ποιεῖται μνείαν λέγων· «Γυναῖκες γοῦν ἐν εἰδωλίοις »τῆς Φοινίκης πάλαι προκαθέζοντο ἀπαρχόμεναι τοῖς ἐκεῖ θεοῖς »αὐτῶν τὴν τοῦ σώματος ἑαυτῶν μισθαρνίαν, νομίζουσαι τῇ »πορνείᾳ τὴν θεὸν ἱλάσκεθαι.» Ἐν τοῖς ἄλσεσι καὶ εἰδωλίοις τούτοις ἵδρυτο τὸ ξύλινον εἴδωλον ἐν σχήματι τοῦ ἱεροῦ καὶ μυστηριώδους συμβόλου τῆς γονιμότητος, ὃ παρίσταται ἐν ἄλλοις τε πολλοῖς τῶν Φοινίκων μνημείοις, ἐν Συρίᾳ καὶ ἐν Λιβύῃ, ἐπὶ νομισμάτων τε καὶ φυλακτηρίων, ὅπως καὶ τὸ ὁμοίωμα τῆς ἐν Πάφῳ Ἀφροδίτης, ἥτις φοινικίας καὶ αὕτη καταγωγῆς κατὰ τὸν ὅμοιον κατεσκεύαστο τρόπον. « Simula-

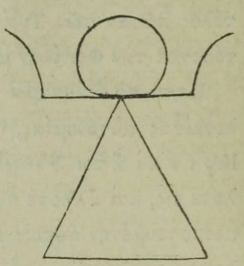

»crum deae non effigie humana; continuus orbis latio»re initio tenuem in ambitum, metae modo, exsurgens; ὡς ἀναφέρει ὁ Τάκιτος (Hist. II, 3.).

2 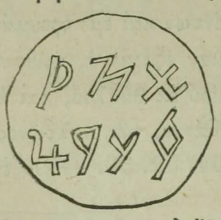 Ἡ δευτέρα λαβὴ φέρει κυκλοτερῆ σφραγῖδα περιέχουσαν Φοινικικοὺς χαρακτῆρας τῶν Μακεδονικῶν χρόνων ἐπὶ Σελευκιδῶν, 3 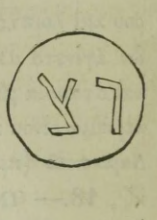

εἰς δύο στίχους ἐκ δεξιῶν ἐπὶ τὰ ἀριστερά, ὧν ἡ μεταγραφὴ εἰς Ἑλληνικοὺς χαρακτῆρας ἤθελεν εἶνε ϘΞΑ ἐν τῷ πρώτῳ καὶ ΘΒΚΧ ἐν τῷ δευτέρῳ στίχῳ· ἀγνοῶν δὲ ἂν ταῦτα εἶνε ὄνομα κεραμέως ἢ ἐπωνύμου Κ ρ ι τ ο ῦ, ἀφίνω εἰς ἄλλους εἰδήμονας τῆς Φοινικίας γραφῆς καὶ γλώσσης ἵνα ἀποφανθῶσι μετ' αὐθεντικότητος περὶ τούτου.

Ἡ τρίτη λαβὴ φέρει μικρότερον τύπον κυκλοτερῆ περιέχοντα δύο μόνους χαρακτῆρας ἑβραιοφινικικοὺς τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων, ἀλλὰ κατ' ἐξαίρεσιν ἐξ ἀριστερῶν ἐπὶ τὰ δεξιά, ὡς συμβαίνει ἐνίοτε, εἰ καὶ σπανίως, καὶ ἐν ἄλλαις ὀλίγαις φοινικικαῖς τῆς Σικε-

λίας ἐπὶ νομισματοσήμων ἐπιγραφαῖς· οἱ δύο χαρακτῆρες μεταγραφόμενοι ἑλληνιστὶ ZP ἤτοι ΖΟΥΡ εἶναι τὸ ὄνομα τῆς πόλεως Τύρου, ἀπαραλλάκτως ὡς ἐναγινώσκεται καὶ ἐπὶ τῶν ἑλληνοφοινικικῶν αὐτῆς νομισμάτων ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν Σελευκιδῶν, Ἀντιόχου Δ', Δημητρίου Α' καὶ Β' καὶ Ἀντιόχου Ζ' (169—134 πρ. Χρ.).

θ') ΑΓΝΩΣΤΟΥ ΠΡΟΕΛΕΥΣΕΩΣ ΔΙΠΛΑΙ ΛΑΒΑΙ. Μεταξὺ τῶν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν περιγραφεισῶν ἐνεπιγράφων λαβῶν εὑρίσκονται ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ ἄλλαι τινές, ἔχουσαι τὸ σχῆμα πεπλατυσμένον καὶ ἰδιόρρυθμον, ὡς ἂν ἦσαν δύο παρακείμεναι καὶ ἀλλήλαις συμφυεῖς λαβαί, τὴν δὲ ἄργιλον φαιὰν μὲν ἔξωθεν, τὰ δὲ ἔνδον ἐρυθροκιτρίνην, ῥυπαρόφαιον καὶ ἀδρομερῆ. Οἱ τύποι τῶν ἐπιγραφῶν εἶνε ἀνεξαιρέτως τετράπλευροι ▭, φέροντες παχυλοῖς καὶ ἀκόμψιος γράμμασι τῆς ῥωμαϊκῆς ἐποχῆς ἐγγεγραμμένα κεραμέων ὀνόματα ἄνευ γλυφῆς ἢ συμβόλου τινός· τέσσαρες μόναι ἐκ τῶν διπλῶν τούτων λαβῶν ποιοῦσιν ἐξαίρεσιν, ἔχουσαι τὸ ὄνομα μικροῖς καὶ κομψοτέροις γράμμασιν ἐγγεγραμμένον, καὶ τούτων πάλιν δύο μόναι φέρουσι κάτωθεν γλυφὴν παριστῶσαν κορύνην. Αἱ λαβαὶ ἐκ τοῦ μεγέθους αὐτῶν φαίνεται ὅτι ἀνῆκον μεγάλοις ἀμφορεῦσιν ἢ μᾶλλον πίθοις, ἐξ ἐκείνων ἐν οἷς ἀπεταμιεύετο σῖτος, οἶνος, ἔλαιον καὶ τὰ ὅμοια, ἀλλὰ τίνος προελεύσεως εἶνε ἄδηλον. Ἐπὶ τεμαχίου ἐκ τοῦ χείλους τινὸς τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος πίθων ἀνέγνωσα τὴν ἐπιγραφὴν ΘΕΩΝ ΔΩΡΑ.

1. ΑΓΑΘΑ. ▭ (κορύνη).
2. ΑΠΟΛΟΝΙΟΔ. ▭ ἤ τοι Ἀπο*λονίου*.
3. ΥΟΧΟΔ. ▭ ΤΟΙΦΑ. ▭ ἤ τοι Ἀριστολόχου. Δύο λαβαὶ τῷ αὐτῷ ἀνήκουσαι ἀμφορεῖ, ἐφ' ἑκατέρας τῶν ὁποίων ἐγγέγραπται τὸ ἥμισυ τοῦ ὀνόματος.
4. ΑΙΠΛΑΚΣΣΑ ΥΟΔ ▭ ἤ τοι Ἀ*σσκλ[η]πιάδου*.
5. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ. ▭ (κορύνη).
6. ΟΤΟΑΙΟΥΝΟΙΔ. ▭ ἤ τοι Διονυσιαστοῦ.
7. ΜΑΝΙCΜ ΑΡΙΟC ▭ ἤ τοι Μάνις Μάριος.

8. ΝΙΚΟΜΑΧΟΥ. ▭

9. ΣΙΜΩΝΕΙΔΑ. ▭

10. ΙΑΖΩΣ / ΑΟq ▭ ἢ τοι Σωζαιρόα. (;)

11. ΣΩΠΑΤΡΟΥ. ▭

» ΣΩΠΑΤqΟΥ ▭

» ΣΩΠΑΤΡΟΥ. ▭ Σωπάτρου ἀντὶ Σωπάτρου.

Ε'.

Ῥωμαϊκῶν ἀμφορέων καὶ πίθων λαβαί.

Τὰ ῥωμαϊκῆς κατασκευῆς πήλινα σκεύη, ὧν τὰ συντρίμματα εὑρίσκονται μεταξὺ τῶν ἄλλων τῆς ἀρχαίας Ἀλεξανδρείας κεραμίων, ἀνήκουσιν τῇ τάξει τῶν λεγομένων opera doliaria· εἶνε δὲ *λάγηνοι* καὶ *κάδοι* πρὸς μεταφορὰν οἴνου ἢ ξηρῶν ὀπωρῶν, πρὸ πάντων ὅμως *πίθοι* (dolia), ἐν οἷς ἀπετίθετο οἶνος, ἔλαιον, σῖτος καὶ τὰ ὅμοια, καὶ *ἀμφορεῖς*, ἐν οἷς ἐκ τῶν πίθων ἐγίνετο ἡ τοῦ οἴνου μετάγγισις. Πάντα ταῦτα ἐξ Ἰταλίας καὶ Σικελίας, ἢ ἐκ τῶν ἐν Ἀφρικῇ καὶ Ἑλλάδι ῥωμαϊκῶν κτήσεων καὶ ἀποικιῶν.

Αἱ λαβαὶ τῶν εὐμεγέθων τούτων δοχείων, ὡς εἰκός, εἶνε πολὺ μεγαλείτεραι τῶν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν περιγραφεισῶν, ἡ δὲ ἄργιλος αὐτῶν ἀδρομερὴς καὶ χρώματος ῥυπαρωτέρου ἐρυθροῦ ἢ φαιοῦ, καὶ φέρουσι τύπον σφραγῖδος τετραπλεύρου ▭ ἢ ἐλλειψοειδοῦς ⬭, περιεχούσης τὸ ὄνομα τοῦ κεραμέως μεγάλοις καὶ παχυλοῖς γράμμασιν ἐντετυπωμένον καὶ ἐκφερόμενον κατὰ γενικὴν, οἷον Galli, Canini, ὑπονοουμένης τῆς λέξεως officina ἢ opus· ἐνίοτε ὅμως τὸ ὄνομα γέγραπται καὶ κατ' ὀνομαστικὴν, οἷον Lucius, Hanno, ὑπονοουμένου τοῦ ῥήματος fecit.

Οἱ ἐργοστασιάρχαι κεραμεῖς, figuli καλούμενοι ἐν γένει, ἰδίᾳ δὲ doliarii, fictiliarii καὶ vascularii κατὰ τὰ διάφορα παρ' αὐτῶν κατασκευαζόμενα εἴδη, ἦσαν ἀπελεύθεροι πάντες, οἱ δὲ ἐργά-

ται (fabriles) ἦσαν ἀργυρώνητοι δοῦλοι· ἐπεὶ δὴ δὲ, ὡς γνωστὸν, ἡ ὑπὸ τοῦ Μομμίου κατασκαφεῖσά ποτε καὶ πολὺν χρόνον ἐρήμη μείνασα Κόρινθος ἀνεκτίσθη πάλιν καὶ κατῳκίσθη ἐν ἔτει 44 πρ. Χρ. ὑπὸ Ἰουλίου Καίσαρος, ἐποίκους πέμψαντος τοῦ ἀπελευθερικοῦ γένους πλείστους (Στράβ. Η'. 23), ὁ Stoddart εἰκότως ἐγνωμάτευσεν, ὅτι αἱ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ εὑρισκόμεναι καὶ ῥωμαϊκὰ ἢ ῥωμαϊστὶ γεγραμμένα ἑλληνικὰ ὀνόματα φέρουσαι ῥωμαϊκῶν ἀμφορέων καὶ πίθων λαβαὶ ἀνήκουσι τῇ τῶν ἀπελευθέρων ἀποικίᾳ (Colonia libertinorum) Κορίνθῳ, εἰ καὶ ἐπὶ τὸ ὑπερβολικώτερον ἐνόμισεν, ὅτι τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος ὀνόματα οὐχὶ κεραμεῖς, ἀλλὰ τοὺς κατ' ἐνιαυτὸν ἐκλεγομένους duumviros juri dicundo, ἤ τοι ἐπωνύμους ἄρχοντας δικαστὰς, σημαίνουσιν, ὡς ἐπὶ τῶν μικρῶν τῆς Κορίνθου χαλκίνων νομισμάτων τῆς ῥωμαϊκῆς ἐποχῆς, ἐν οἷς ἀπὸ τῶν χρόνων Τιβερίου μέχρι Καλιγόλα (15—41 μ. Χρ.) ἀναγράφονται δύο, ἀπὸ δὲ Κλαυδίου μέχρι Ὄθωνος (41—69 μ. Χρ.) εἷς duumvir, πάντες φέροντες ῥωμαϊκὰ καὶ σπανίως ἑλληνικὰ μὲν ἀλλὰ ῥωμαϊστὶ γεγραμμένα ὀνόματα.

Ἀλλ' ὅπως καὶ ἂν ἔχῃ τὸ πρᾶγμα, εἴτε ἐκ Κορίνθου ἀποκλειστικῶς, εἴ τε ἐκ πολλῶν ἄλλων πόλεων τῆς Ἰταλίας καὶ ῥωμαϊκῶν ἐν Λιβύῃ καὶ Ἑλλάδι ἀποικιῶν, βέβαιον εἶνε ὅτι αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος ἐνταῦθα ῥωμαϊκῶν ἀμφορέων καὶ πίθων λαβαὶ φέρουσιν ἐντετυπωμένας σφραγῖδας περιεχούσας ἀπελευθέρων ὀνόματα ἄλλοτε ῥωμαϊκὰ, καὶ ἄλλοτε ῥωμαϊστὶ μὲν γεγραμμένα, ἀλλὰ πάντως ἑλληνικὰ καὶ ἑλληνιστὶ κατὰ τὸν δώριον τρόπον κλινόμενα, οἷον Archeia, Gorgia, καὶ τὰ ὅμοια.

1. ARCHEIA. ▭ Archeia (opus).
2. CANINI. ▭ Canini (opus).
» ININAC. ▭ » »
3. DAMAS. ▭ Damas (fecit).
4. M. EXSONI. ▭ manu Exonii.
5. GALLI. ▭ Galli (opus).
6. GORGIA. ▭ Gorgia (opus).

6. ΓΟΡΓΙΑ ▭ Γοργία (ἔργον).
7. HANNO ◯ Hanno (fecit).
8. ΚΕΦΩΝΑΛΟΣ ▭ Κεφάλωνος (ἔργον).
9. L L. F. ▭ Libertus Lucius fecit.
» L. LVC. ▭ » »
» L. LVCIVS. ▭ » »
10. MAR. B. ▭ Marcelli Bellucii (opus).
11. ΦΙΛΙΣ ⬭ Φίλις (ἐποίησε).
» V. PHILIS. ▭ Philis (fecit].
12. Q. ▭ Qorinthi ?
» QOP. ▭ Qorinthi ? ἢ Qorinthium Optimum. (scilic. Vinum).
13. RVMAS. ▭ Rumas (fecit).
14. P. S. R. ▭ Publius Servius Rumas (fecit).
15. SOTE. ▭ Sotera (opus) ἢ Soterius (fecit).
16. VISELLI. ▭ Viselli (opus).
» SC. PA. ▭ | VISELLI. ▭ ἐφ' ἑκατέρας τῶν λαβῶν τοῦ αὐτοῦ ἀμφορέως Scalentis Pauli Viselli (opus).

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἀνευρισκομένων ἐνεπιγράφων λαβῶν κεραμίων, ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἑλληνικῶν, ἑκάστης τῶν ὁποίων πάλιν ὑπάρχουσι πλεῖσται ἄλλαι ὁμοιότυποι κατὰ δεκάδας καὶ ἑκατοστύας, ἐκτὸς ἐκείνων αἵτινες, μὴ φέρουσαι τῆς προελεύσεως αὐτῶν μηδὲ μίαν οἵαν δή ποτε ἀναμνηστικὴν ἐπιγραφήν, κεῖνται κατὰ μυριάδας μετὰ σωρείας ἀκαταμετρήτου ἄλλων συντριμμάτων κεραμίων παντοδαπῶν. Τὰ κεράμια ταῦτα ἤ τοι ὄστρακα, ὡς ἐκαλοῦντο τὸ πάλαι, ἀπαρτίζουσι νῦν ὑπὸ τὰ κύκλῳ τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀλεξανδρείας χώματα καὶ τοὺς βουνοὺς ἐκτεταμένα κοιτάσματα, ἃ κατέστησαν τοῖς τελευταίοις τούτοις χρόνοις ἀνεξάντλητα ὀρυχεῖα, ὅθεν ὀρύσσεται

ἡ πρὸς κατασκευὴν κεραμοκονίας καὶ τεχνικῶν κεραμολίθων, ἔτι δὲ πρὸς ὑδραυλικὴν λιθοδομίαν, πρὸ πάντων ὅμως πρὸς κατάστρωσιν τῶν ὁδῶν καὶ λεωφόρων τῆς νέας Ἀλεξανδρείας χρησιμεύουσα ὕλη.

Ἐκπλήττεται ὁ θεώμενος τὴν ἀπ' αἰώνων ἐπισώρευσιν τοσούτου κεράμου, τεθρυμμένου καὶ ἐρριμμένου ὅπου ἄλλοτε τὸν μεταξὺ τοῦ ἀρχαίου Πτολεμαϊκοῦ καὶ τοῦ μεταγενεστέρου Βυζαντινοῦ περιβόλου περικλειόμενον χῶρον τῆς πόλεως, καὶ τὴν μεταξὺ αὐτῆς καὶ Νικοπόλεως ταινίαν γῆς, περιελάμβανον ἐννέα αἰώνων ταφαὶ, ἀπὸ τῆς θεμελιώσεως τῆς πόλεως ἐπὶ Ἀλεξάνδρου μέχρι τῆς ἁλώσεως αὐτῆς ὑπὸ Ἀράβων. Ἐν τούτοις δέον ἵνα ἐνθυμηθῶμεν, ὅτι ἡ ἐπικήδειος καὶ ἐπιτάφιος χρῆσις τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος κεράμου ἦτο ὑστάτη καὶ τελευταία, καὶ πρὶν συντριβῶσι καὶ ῥιφθῶσι κατὰ τῶν ταφῶν τὰ κεράμια, αὐτὰ εἶχαν ἤδη χρησιμεύσειν εἰς τὰς τοῦ καθ' ἡμέραν βίου τῶν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ οἰκούντων χρείας· εἰς δὲ τὴν πολυανθρωποτάτην τῆς τότε οἰκουμένης πόλιν Ἀλεξάνδρειαν οὐχὶ μόνον ἐκ τῶν ἑλληνικῶν νήσων καὶ πόλεων, ἀλλὰ καὶ ἐξ Ἰταλίας καὶ Σικελίας, Πόντου, Μικρᾶς Ἀσίας, Φοινίκης καὶ Λιβύης εἰσήγετο κέραμος οἴνου, ἐλαίου, μέλιτος, ξηρῶν ὀπωρῶν, ταρίχων, καὶ ἄλλων σιτίων πολύς· ἀλλ' ἐπὶ πᾶσι πλειότερα ἦσαν τὰ ἐγχώρια ἐν Αἰγύπτῳ κατασκευαζόμενα κεράμια, ἐν οἷς ἀπετίθετο ὁ Μαρεώτης οἶνος καὶ ὁ Ταινιωτικὸς, ὁ κατὰ τὴν Ἀντυλλαν πόλιν, καὶ ὁ κατὰ τὴν Θηβαΐδα, καὶ μάλιστα κατὰ τὴν πόλιν Κοπτοῦ, ἔτι δὲ ὁ κρίθινος οἶνος ἤ τοι ζῦθος εἰς χρῆσιν τῶν ἀπόρων ἐκ τοῦ λαοῦ. Τοιαῦτα ἐγχώρια πήλινα σκεύη ἦσαν οἱ Αἰγύπτιοι ἀμφορεῖς, καὶ τὰ ἐκ τῆς Καινῆς καὶ Κοπτοῦ καταγόμενα κεράμεα ἐκπώματα, ἐκ γῆς μετ' ἀρωμάτων συμπεφυρμένης, καὶ τὰ ἐν τοῖς κεραμείοις τοῖς ἐν τῇ Ναυκράτει γινόμενα, ἀφ' ὧν καὶ ἡ πλησίον πύλη ἐκαλεῖτο Κεραμική... (Ἀθην. Δειπνοσ. ΙΑ. 11. 61.).

Διὰ τῆς ἐπὶ τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων ὁσημέραι αὐξανούσης καταναλώσεως τῶν ἐξορυττομένων κεραμίων πρὸς ὑδραυλικὰς ἐργασίας καὶ κατάστρωσιν παλαιῶν καὶ νέων ὁδῶν, ἡ πληθὺς αὐτῶν ἐπὶ τέλους ἡμέραν τινὰ ἐν τῷ μέλλοντι θέλει ἐξαντληθῆ καὶ ἐκ-

λείψει, καὶ μετ' αὐτῶν αἱ ἐνεπίγραφοι λαβαὶ μετὰ τῶν ἐπ' αὐτῶν ὀνομάτων, τῶν μαρτυρούντων τὴν ἐκ τῶν ἑλληνικῶν ἐμπορικῶν καὶ ναυτικῶν πόλεων ἀρχαίαν καταγωγήν. Σκοπὸς δὲ τῆς δημοσιεύσεως τῶν μέχρι τοῦδε ἀνευρισκομένων τοιούτων ἐνεπιγράφων λαβῶν εἶνε ἡ διάσωσις τῶν εὐτελῶν μὲν κατὰ τὴν ὕλην, ἀξίων δὲ μελέτης καὶ σπουδῆς διὰ τὴν ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα μικρολογικῶν τούτων μνημείων, ἀπὸ τῆς ἐπικειμένης καὶ ἀναποδράστου καταστροφῆς. ΤΑΣΣΟΣ Δ. ΝΕΡΟΥΤΣΟΣ.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΟΜΗΡΙΚΩΝ ΕΠΙΘΕΤΩΝ ΒΟΩΠΙΣ, ΓΛΑΥΚΩΠΙΣ.

Ἐν τῷ Β' τόμῳ τοῦ Ἀθηναίου, σελ. 364, ἐδημοσιεύθη βιβλιοκρισία τοῦ γλωσσολόγου Max Müller περὶ τῶν τρωϊκῶν ἀνακαλύψεων τοῦ κ. Σλίμαν, ἐν ᾗ γίνεται λόγος πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ περὶ τῶν ὁμηρικῶν ἐπιθέτων βοώπιδος καὶ γλαυκώπιδος. Εἰς ἀντίκρουσιν τῶν περὶ τούτων κρίσεων τοῦ κ. Μυλλέρου ἔγραψεν ὁ κ. Σλίμαν ἐν τῇ Academy τοῦ Λονδίνου τὴν ἐξῆς διατριβήν, ἣν χάριν τῶν ἀναγνωστῶν τοῦ Ἀθηναίου δημοσιεύομεν, λαμβάνοντες ἐκ τῆς παρ' ἡμῖν Ἐφημερίδος τῶν Συζητήσεων.

«*Ἥρα βοῶπις καὶ γλαυκῶπις Ἀθήνη*».

»Ὁ καθηγητὴς Μὰξ Μύλλερος ἐν τῷ σπουδαιοτάτῳ αὐτοῦ ἄρθρῳ, τῷ καταχωρισθέντι ἐν τῷ φύλλῳ τῆς *Ἀκαδημίας* τῆς 10ης τοῦ παρελθόντος ἰανουαρίου γράφει: «Ὅτι δήποτε καὶ ἂν σημαίνῃ τὸ *γλαυπῶπις*, δὲν δύναται νὰ σημαίνῃ γλαυκοπρόσωπον, «πλὴν ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι καὶ ἡ *βοῶπις* Ἥρα παρίστατο ὡς βου«πρόσωπον τέρας».

»Μὴ δυνάμενος ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ ἐπιδείξω εἴδωλον τῆς Ἥρας μετὰ κεφαλῆς βοὸς, δύναμαι τοὐλάχιστον ἀναμφισβητήτως ν' ἀποδείξω ὅτι αὕτη ἀρχικῶς ἔφερε κεφαλὴν βοὸς, ἐξ οὗ τὸ ὁμηρικὸν αὐτῆς ὄνομα παρήχθη. Ἀναγινώσκω τῳόντι τὰ ἑπόμενα ἐν

τῷ *Ἄργῳ Παν*όπτῃ τοῦ Θ. Πανόφκα· «ὅτε ἐν τῇ μάχῃ μεταξὺ »θεῶν καὶ γιγάντων οἱ πρῶτοι ἔλαβον μορφὰς ζώων, ἡ Ἥρα »ἔλαβε τὴν μορφὴν λευκῆς βοὸς, **nivea Saturnia vacca**». (Ὀβιδ. Μεταμ. στ. 330). Κεφαλὴν βοὸς εὑρίσκομεν ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῆς νήσου Σάμου, ἥτις εἶχε τὸν ἀρχαιότατον τῆς Ἥρας ναὸν καὶ ἦτο περιβόητος ἐπὶ τῇ λατρείᾳ τῆς θεᾶς αὐτῆς. (**Miontne**, περιγρ. ἀρχ. νομ. πίν. **VXI**, 6). Εὑρίσκομεν ἐπίσης τὴν κεφαλὴν τῆς βοὸς ἐν τοῖς νομίσμασι τῆς Μεσσήνης, Σαμίας ἀποικίας ἐν Σικελίᾳ (**Millingen**, ἀρχ. νομίσματα ἑλληνικῶν πόλεων, πίν. **II**, **12**). Ἐκτὸς τούτων ἡ σχέσις τῆς Ἥρας πρὸς τὴν βοῦν δείκνυται ὑπὸ τοῦ ὀνόματος *Εὔβοια*, ὅπερ ἦτο τὸ ἐπίθετον αὐτῆς (Παυσαν. **II**, **22**, **1** καὶ **2**), ὑπὸ τοῦ ὀνόματος μιᾶς τῶν τιθηνῶν αὐτῆς (Πλουτάρ. Συμποσ. Προβλ. **II. 9. 2.** Ἐτ. Μ. **388**, **56**), καὶ τοῦ ὀνόματος τῆς νήσου ἐν ᾗ αὕτη ἐτράφη (Πλουτάρ. Σωζ. περὶ τῶν ἐν Πλαταιαῖς Δαιδάλων, 3). Καὶ ἐν τῇ λέξει *Εὔβοια* περιλαμβάνεται τὸ ὄνομα *βοῦς*. Ἡ Ἥρα προσέτι ἔφερεν ἐν Κορίνθῳ τὸ ὄνομα *βουναία* (Παυσ. **II. 4**, **7**), ἐν τῷ ὁποίῳ ὑπάρχει ἐπίσης ἡ λέξις *βοῦς*. Λευκὰς ἔτι βοῦς ἔθυον τῇ Ἥρᾳ (Παυσ. **IX. 3**, **4**. Ἡσύχ. ἐν λ. *ἄγαν χαλκεῖος*). Ἡ ἱέρεια αὐτῆς ἐπωχεῖτο ζεύγει λευκῶν βοῶν πρὸς τὸν ναὸν τῆς Ἀργείας Ἥρας (Ἡροδ. **I. 31** καὶ Λουκιαν. Χάρων, **10**). Ἰώ, ἡ θυγάτηρ τοῦ Ἰνάχου, μετεβλήθη ὑπὸ τῆς Ἥρας εἰς βοῦν (Λουκιαν. *Θεῶν διάλογοι*, **3**. Διοδ. **I. 24**, **25**. Ἡροδ. **II. 41**). Ἡ Ἰὼ ἦτο ἱέρεια τῆς Ἥρας (Αἰσχ. Ἱκετ. **299**. Ἀπολλοδ. **II. 1**, **3**), καὶ παρίσταται ὡς ἡ βούθεος Ἥρα (Κρέϋζερ, *Συμβολική*, **II. 576**). Ἡ αἰγυπτία θεὰ Ἶσις ἐγεννήθη ἐν Ἄργει καὶ συνεταὐτίσθη μετὰ τῆς βουμόρφου Ἰοῦς. (Διοδ. **I. 24**, **25**, Ἀπολλοδ. **II. 1. 3**, Ὑγίν. **145**). Ἡ Ἶσις παρίστατο ἐν Αἰγύπτῳ ὡς γυνὴ βούκερως, ὥσπερ ἡ Ἰὼ ἐν Ἑλλάδι (Ἡροδ. **II. 41**). Ἡ Ἥρα δ' εἶναι πάντως ἡ αὐτὴ τῇ Ἶσιδι, τῇ Ἰοῖ, τῇ Δήμητρι τῇ Μυκαλησσίᾳ, ἥτις ἔλαβε τὸ ὄνομα αὐτῆς «ἡ μυκησαμένη» ἀπὸ τοῦ σχήματος αὐτῆς βοὸς καὶ εἶχε τὸν ναὸν αὐτῆς ἐν Μυκαλησσῷ τῆς Βοιωτίας· αὕτη εἶχε θυρωρὸν τὸν Ἡρακλέα, οὗτινος ἔργον ἦτο νὰ κλείῃ τὸ ἱερὸν τὴν νύκτα καὶ ἀνοίγῃ τὴν ἡμέραν (Παυσ. **IX. 9**,**4**). Οὕτω ἡ ὑπηρεσία αὐτοῦ ἦτο

ἡ αὐτὴ τῇ τοῦ Ἄργου, ὅστις τὴν πρωΐαν λύει τὴν βούμορφον Ἰὼ καὶ τὴν ἑσπέραν προσδένει αὐτὴν τῇ ἐλαίᾳ (Ὀβιδ. *Μεταμ.* 1. 630), ἥτις ὑπῆρχεν ἐν τῷ ἱερῷ ἄλσει τῶν Μυκηνῶν, πλησίον τοῦ *Ἡραίου* (Ἀπολλοδ. II. 1. 3). Ἡ Ἀργεία Ἥρα εἶχεν ὡς σύμβολον τῆς γονιμότητος ῥοιάν, ἥτις, ὅπως καὶ τὰ ἄνθη δι' ὧν ὁ στέφανος αὐτῆς ἐκοσμεῖτο, μετέδιδον αὐτῇ ἐπίγειον (tellurian) χαρακτῆρα. (Πανόφκα, *Ἄργος Παν*όπτης, Πίν. 11. 4. Καβαλβέν, *συλλ. ἑλλ. νομισ.* Πίν. 111. 1. Μυλλέρ. *Μνημεῖα*, XXX. 132. Δουκὸς δὲ Λουϋν, *νομισματ. μελέται* σ. 22—25).

»Ὅπως ἐν Βοιωτίᾳ τὸ ἐπίθετον *Μυκαλησσία*, ἡ *μυκωμένη*, ἐδόθη τῇ Δήμητρι ἐκ τῆς βοείας αὐτῆς μορφῆς, οὕτως ἐν τῇ πεδιάδι τοῦ Ἄργους τὸ ὄνομα *Μυκῆναι* (ἀπὸ τοῦ *μυκάω* ἐπίσης) ἐδόθη εἰς τὴν περιβόητον ἐπὶ τῇ λατρείᾳ τῆς Ἥρας πόλιν, καὶ τοῦτο μόνον ἐκ τῆς βοείας μορφῆς τῆς Ἥρας δύναται νὰ ἐξηγηθῇ.

Μετὰ τὴν μακρὰν αὐτὴν σειρὰν τῶν ἀποδείξεων οὐδεὶς βεβαίως καὶ πρὸς στιγμὴν δύναται ν' ἀμφιβάλῃ ὅτι τῆς Ἥρας τὸ ὁμηρικὸν ἐπίθετον *βοῶπις* δὲν δεικνύει ὅτι ἡ ἀρχικὴ αὐτῆς παράστασις ἦτο μετὰ κεφαλῆς βοός. Ἀλλὰ θεὰ τοιαύτην φέρουσα φύσιν, βουπρόσωπον δηλονότι τέρας, οὐδόλως εἶναι ἐν ἁρμονίᾳ πρὸς τὰς ὡραίας μορφὰς ἐν τοῖς ὁμηρικοῖς ἔπεσιν· ἀφ' οὗ δ' ὁ ποιητὴς δίδει τὸ ἐπίθετον *βοῶπις* καὶ εἰς θνητὰς γυναῖκας (Ἰλ. Γ, 144 καὶ Σ, 40), πρόδηλον εἶναι ὅτι πολὺ πρὸ τῆς ἐποχῆς του οἱ ἄνθρωποι εἶχον πλέον παύσει παριζῶντες τὴν Ἥραν μετὰ κεφαλῆς βοός. Τὸ ἐπίθετον ὅμως αὐτῆς *βοῶπις*, ὅπερ εἶχε καθιερωθῇ διὰ τῆς συνηθείας τῶν αἰώνων, ἐξηκολούθησε διδόμενον αὐτῇ, ἡ δ' ἀρχικὴ αὐτοῦ ἔννοια εἶχεν ἀναμφιβόλως λησμονηθῇ, ὅτε ὁ Ὅμηρος ἔγραψε, καὶ πιθανῶς οὐδὲν ἄλλο ἐννοεῖ ὁ ποιητὴς διὰ τοῦ *βοῶπις* ἢ μεγαλόφθαλμος. Ἐπειδὴ τὸ Ἴλιον, ὅπερ ὁ Ὅμηρος ἔψαλε, πρέπει νὰ κατεστράφη πλέον ἢ 1000 ἔτη πρὶν τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, θὰ εὕρισκον βεβαίως ἐν ἐκείνῳ βουπρόσωπά τινα εἰδωλα, ἂν ἡ Ἥρα ἐλατρεύετο ἐν Ἰλίῳ· ἀλλὰ τοιοῦτόν τι δὲν ὑπῆρξεν. Εὗρον ἀληθῶς ἐκεῖ τρεῖς καλῶς πεπλασμένας κεφαλὰς βοὸς μετὰ μακρῶν κεράτων καὶ ἐπὶ τῶν ὤτων ἀγγείων, ὡς νομίζω (ἴδε εἰκόν. 149 ἀριθ. 2952 καὶ εἰκόν. 173, ἀριθ. 3345 τοῦ Ἄτλαντός μου).

Ἀλλ' εἰ καὶ πιστεύω ὅτι αὗται παριστῶσι τὴν Ἥραν, οὐδὲν ἔχω μέσον ν' ἀποδείξω τοῦτο.

Ἀπὸ τῆς Ἥρας τὴν ἀρχικὴν βοὸς κεφαλὴν παρήχθη ἀναμφιβόλως ἡ ἱερὰ αὐτῆς βοῦς, ἧς πολλὰ δείγματα εὗρον ἐν τῷ βάθει τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν. Εὗρον ἐκεῖ συγχρόνως ἀφθονίαν εἰδώλων τῆς Ἥρας διστέρνων, μὲ πεπιεσμένον τὸ πρόσωπον καὶ *πόλον* ἐπὶ τῆς κεφαλῆς. Πρόδηλον λοιπὸν ὅτι ἡ μεταμόρφωσις τῆς κεφαλῆς τῆς Ἥρας εἶχεν ἐπέλθει πρὶν ἢ τὰ κυκλώπια τείχη τῶν Μυκηνῶν οἰκοδομηθῶσιν.

»Ὁ καθηγητὴς Μὰξ Μύλλερος γράφει προσέτι: «Εἰ καὶ δύναταί τις ν' ἀπορήσῃ ἐπὶ τῇ παρ' Ὁμήρῳ κατατάξει τῆς Ἀθήνης ὡς πολιούχου θεᾶς ἐν Τροίᾳ, εἶναι ἐν τούτοις, ὡς ὑποθέτω, βέβαιον ὅτι ὅτε ὁ ποιητὴς (Ἰλ. Ζ, 311) εἶπεν: *ἀνέηνε δὲ Παλλὰς Ἀθήνη*, δὲν ἠννόησεν ὅτι τὸ ἄγαλμα τῆς θεᾶς ἐκίνησε τὴν γλαυκὸς κεφαλὴν αὐτῆς εἰς σημεῖον τῆς μὴ ἀποδοχῆς τῶν ἱκεσιῶν καὶ προσφορῶν τῶν *γεραιῶν* τοῦ Ἰλίου, αἵτινες εἶχον συναθροισθῆ ἐν τῷ ἱερῷ αὐτῆς». Ἐντελῶς συμφωνῶ μετὰ τοῦ σοφοῦ καθηγητοῦ· τῆς Ἀθήνης ἡ γλαυκὸς κεφαλὴ πρέπει ν' ἀντικατεστάθη ὑπὸ γυναικείας κεφαλῆς αἰῶνας πρὸ τῶν χρόνων τοῦ Ὁμήρου, ἀλλὰ τὸ ἐπίθενον αὐτῆς *γλαυκῶπις*, ὅπερ ἐπίσης εἶχε καθιερωθῆ διὰ τῆς χρήσεως τῶν αἰώνων, ἐξηκολούθησεν ἀποδιδόμενον αὐτῇ. Καὶ ἡ σημασία αὐτοῦ εἶχεν ἀναμφιβόλως λησμονηθῆ πολὺ πρὸ τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἔγραφεν ὁ Ὅμηρος, καὶ αὐτὸς δὲ πιθανῶς ἐννόει γλαυκὸς ὀφθαλμούς. Ἄξιον δ' ἰδιαιτέρας παρατηρήσεως εἶναι ὅτι ὁ ποιητὴς δίδει τὸ ὄνομα τοῦτο ἀποκλειστικῶς τῇ Ἀθήνῃ, οὐδέποτε δὲ θνηταῖς γυναιξίν.

Καὶ αὐτὰ τὰ τελευταῖα προϊστορικὰ ἐρείπια τῆς Τροίας εἰσὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας ἀρχαιότερα τοῦ Ὁμήρου, καὶ οὕτω συμβαίνει ὅπως ἀπὸ ἓξ ποδῶν ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν πρὸς τὸ παρθενικὸν ἔδαφος μέχρι βάθους πεντήκοντα ποδῶν, εὑρίσκωμεν ἐν πάσῃ διαστρώσει ἐρειπίων ἀριθμὸν γλαυκοπροσώπων εἰδώλων ὀστεΐνων ἢ μαρμαρίνων ἢ ἐπιπεπλασμένων ἐπὶ πηλίνων ἀγγείων μεθ' ὅλων τῶν ἰδιοτήτων γυναικός. Τὰ εἴδωλα ἀγγεῖα αὐτὰ ἔχουσιν ἀνεξαιρέτως δύο πτέρυγας καὶ κάλυμμα κράνει ὅμοιον

μετὰ χαίτης. Ἀπὸ τὴν γλαυκὴν κεφαλὴν τῆς Ἀθήνης παρήχθη τὸ ἱερὸν αὐτῆς πτηνόν, ὅπερ δὲν εὑρίσκομεν ἐν Τροίᾳ, διότι, ὅτε ἡ τελευταία προϊστορικὴ πόλις ἐγκατελείφθη, ἡ μεταμόρφωσις δὲν εἶχεν ἔτι συντελεσθῆ καὶ ἡ θέσις πρέπει νὰ ἔμεινεν ἔρημος αἰῶνας πρὸ τοῦ Ὁμήρου. Δυνατὸν καὶ νὰ κατῳκήθη αὖτη ἐπὶ βραχὺ κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ ποιητοῦ, διότι, ὡς ἀνωτέρω εἶπον, συνέλεξα ἐκεῖ, ἀκριβῶς κάτωθεν τῶν ἐρειπίων τῆς ἑλληνικῆς ἀποικίας, ἑβδομήκοντα περίπου πηλίνων ἀγγείων τεμάχια, ἅπερ ὡρισμένως οὔτε προϊστορικὰ οὔτε ἑλληνικὰ εἶναι. Ἀλλ' ἡ γλαύξ, ὡς τῆς Ἀθήνης τὸ ἱερὸν πτηνόν, φαίνεται καὶ εἰς τοῦ Σιγείου καὶ εἰς τῶν Ἀθηνῶν τὰ νομίσματα, ἀμφοτέρων περιφήμων ἐπὶ τῇ λατρείᾳ τῆς Ἀθηνᾶς, ἥτις ἦν ἡ πολιοῦχος αὐτῶν θεά, καὶ λίαν ἐστὶ πιθανὸν ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι μετήνεγκον τὸ ἱερὸν πτηνὸν ἐκ τῆς Τρωάδος ὅτε κατέκτησαν τὸ Σίγειον κατὰ τὸ 605 π. χ. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὰ σπάνια τοῦ Σιγείου νομίσματα τὰ μέχρι τοῦδε εὑρεθέντα εἰσὶν ἐκ χαλκοῦ μόνον καὶ χρονολογοῦνται ἐκ τῶν Ἀλεξανδρινῶν χρόνων. Ἀλλ' οὐδέποτε ἐγένοντο ἀνασκαφαὶ ἐπὶ τῆς τοποθεσίας τοῦ Σιγείου, ἐλπίζω ὅμως ὅτι καὶ ἡ προχειροτέρα ἀνασκαφὴ μέχρι τοῦ παρθενικοῦ ἐδάφους θέλει ἀποκαλύψει ἀργυρᾶ νομίσματα ἀρχαιοτέρας ἐποχῆς.

»Τὰ ἐρείπια καὶ χώματα ἐν Σιγείῳ ἔχουσι κατὰ μέσον ὅρον πάχος 6 $^1/_2$ ποδῶν. ΕΡΡΙΚΟΣ ΣΑΙΜΑΝ.»

1. Ἐγράψαμεν καὶ ἀλλαχοῦ ὅτι, ὅταν πρόκηται νὰ ὁρίσωμέν τι, ὁ ὁρισμὸς πρέπει νὰ ἐμφαίνῃ τὰ οὐσιώδη διακριτικὰ γνωρίσματα τοῦ ὁριστέου, οἷον ἄνθρωπός ἐστι ζῶον λογικόν· περιφέρεια κύκλου ἐστὶ καμπύλη, ἧς τὰ σημεῖα ἀπέχουσιν ἐξ ἴσου ἐκ τοῦ κέντρου, κτλ., τοῦτο δὲ πρῶτος ἐδίδαξεν ἡμῖν ὁ Σωκράτης.

Ἀναγινώσκομεν εἰς τὸν Πλάτωνα·

Θεαί. Οἷόν τι λέγεις, ὦ Σώκρατες;

Σωκ. Οἷον καὶ Ἡσίοδος περὶ ἀμάξης λέγει τὸ:

Ἑκατὸν δέ τε δούρατ' ἀμάξης
(ἔργ. καὶ ἡμ. ς. 454)

ἃ ἐγὼ μὲν οὐκ ἂν δυναίμην εἰπεῖν, οἶμαι δὲ οὐδὲ σὺ, ἀλλ' ἀγαπῶμεν ἂν ἐρωτηθέντες ὅ,τι ἐστὶν ἅμαξα, εἰ ἔχοιμεν εἰπεῖν, τροχοί, ἄξων, ὑπερτερία, ἄντυγες, ζυγόν.

Θεαί. Πάνυ μὲν οὖν. (Πλάτ. τ. 2. σελ. 118. ἔκδ. F. Astius).

Καὶ ἀλλαχοῦ·

Θεαί. Τὸ δὲ τρίτον τί λέγεις;

Σωκ. Ὅπερ ἂν οἱ πολλοὶ εἴποιεν, τὸ ἔχειν τι σημεῖον εἰπεῖν ᾧ τῶν ἁπάντων διαφέρει τὸ ἐρωτηθέν.

Θεαί. Οἷόν τινα τίνος ἔχεις μοι λόγον εἰπεῖν;

Σωκ. Οἷον, εἰ βούλει, ἡλίου πέρι ἱκανὸν οἶμαί σοι εἶναι ἀποδέξασθαι ὅτι τὸ λαμπρότατόν ἐστι τῶν κατὰ τὸν οὐρανὸν ἰόντων περὶ γῆν (idem. ς. 192).

Καὶ ἀλλαχοῦ·

Θεαί. Πῶς τι τοῦτο;

Σωκ. Φράσω, ἐὰν οἷός τε γένωμαι· ὀρθὴν ἔγωγε ἔχων δόξαν περὶ σοῦ ἐὰν μὲν προσλάβω τὸν σὸν λόγον γιγνώσκω δὴ σε, εἰ δὲ μὴ, δοξάζω μόνον.

Θεαί. Ναί.

Σωκ. Λόγος δέ γε ἦν ἡ τῆς σῆς διαφορότητος ἑρμηνεία.

Θεαί. Οὕτως. (idem. ς. 194).

2. *Mouvement uniforme.* Ἡ κίνησις καθ' ἣν τὸ κινητὸν διανύει ἴσα διαστήματα ἐν ἴσοις χρόνοις, ὁπότε ἀπανταχοῦ τῆς ὁδοῦ αὐτοῦ ἔχει τὴν αὐτὴν ταχύτητα ἀμετάβλητον, καλεῖται γαλλιστὶ mouvement uniforme, μετεφράσθη δὲ *ὁμοιόμορφος κίνησις*, *ὁμαλὴ κίνησις*, *ἰσομερὴς κίνησις*.

Ταύτην καλοῦμεν ἡμεῖς *ὁμοιοταχῆ* ἢ *ἰσοταχῆ* κίνησιν, διότι τὸ τάχος ἴσον πάντοτε, ὡς εἴρηται· εἶναι δὲ τοῦτο τὸ οὐσιῶδες γνώρισμα, τὸ διακρίνον τὴν κίνησιν ταύτην πάσης ἄλλης κινήσεως.

Ὑπάρχει δὲ καὶ κίνησις ἀνισοταχὴς, οἷα ἡ τῶν καταπιπτόντων σωμάτων, ἧς ἡ ταχύτης ἄνισος καὶ οὐχὶ ἡ αὐτὴ εἰς πᾶν σημεῖον τῆς ὁδοῦ τοῦ κινητοῦ. Ἐπειδὴ δὲ αὕτη αὐξάνει ἀναλόγως τῷ χρόνῳ, κατὰ σταθερὰν δὲ ποσότητα γ ἀνὰ πᾶν δευτερόλεπτον, *ἰσοταχῶς μεταβαλλομένην κίνησιν* ἐκαλέσαμεν ταύτην (uniformément varié).

3. *Oscillations du pendule* μετεφράσθη *αἰωρήσεις* τοῦ ἐκκρεμοῦς. Προκειμένου περὶ κινήσεως, οἷα ἡ τοῦ ἐκκρεμοῦς, παρατηροῦμεν ταύτην ἰσοχρόνως γινομένην· ἤτοι ἡ μετάβασις τοῦ ἐκκρεμοῦς ἐκ τοῦ α εἰς τὸ β γίνεται εἰς χρόνον τὸν αὐτὸν καθ' ὃν καὶ ἡ ἐπάνοδος ἐκ τοῦ β εἰς τὸ α, πρὸς δὲ τούτοις καὶ τὰ μικρὰ τόξα, ἅτινα διαδοχικῶς διαγράφει, καί περ ἐλάσσονα τὸ μῆκος βαθμηδὸν γινόμενα, *ἰσοχρόνως* διανύει ἕκαστον· πρέπει λοιπὸν ἡ λέξις, ἥτις πρόκειται νὰ δείξῃ τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος κίνησιν τοῦ ἐκκρεμοῦς, νὰ σημάνῃ καὶ τὴν διακριτικὴν ταύτην ἰδιότητα τῆς κινήσεως αὐτοῦ, ἤδη δὲ μόνον ἡ λέξις *πάλλεσθαι*, ἐν ᾧ παριστάνει τὴν κίνησιν, οἷα γίνεται, ἔχει καὶ τὴν σημασίαν *τοῦ ἰσοχρόνου*, διότι ἐν χρήσει εἰς τὴν κίνησιν τῆς καρδίας, ἥτις ἐκτελεῖ τοὺς παλμοὺς αὐτῆς ἰσοχρόνως καὶ ἰδίως 7 παλμοὺς ἀνὰ 6′′· *παλμὸν* λοιπὸν καλοῦμεν τὴν διάνυσιν ἑκάστου τῶν διαδοχικῶς ὑπὸ τοῦ ἐκκρεμοῦς ἐν ἴσῳ χρόνῳ διαγραφομένων τόξων· *παλμοὺς* καλοῦμεν καὶ τὰς ἰσοχρόνους δονίσεις τῶν σωμάτων.

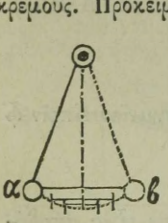

Β.'

1. *Κέντρον τῆς βαρύτητος.* Γνωστὸν ὑπάρχει, ὅτι ἡ συνισταμένη τῶν δύω παραλλήλων δυνάμεων Π καὶ Κ, σχ. **1**, τῶν ἐπὶ τῶν περάτων τῆς κεραίας ΑΒ ἐφηρμοσμένων, διέρχεται διὰ τοῦ σημείου ο, τοῦ διαιροῦντος τὴν ΑΒ εἰς δύω τμήματα ἀντιστρόφως ἀνάλογα πρὸς τὰς δυνάμεις, δηλαδὴ Π : Κ : : ΟΒ : ΟΑ (1)

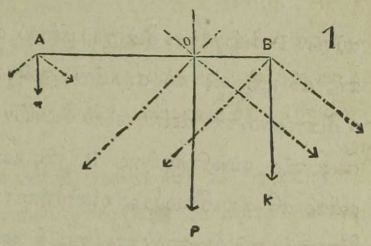

1

Καταφανῶς *διὰ τοῦ αὐτοῦ σημείου ο θέλει διέρχεσθαι ἀείποτε ἡ συνισταμένη* καὶ ὅταν, τῶν δυνάμεων Π καὶ Κ ἐπὶ τῶν αὐτῶν σημείων Α καὶ Β ἐνεργουσῶν, ἡ διεύθυνσις αὐτῶν ἐν τῷ διαστήματι μεταβάλληται μὲν, διατηρῆται δὲ ὁ παραλληλισμός, διότι καὶ εἰς πᾶσαν νέαν διεύθυνσιν τῶν δυνάμεων τὴν αὐτὴν συνθήκην (1) μεταξὺ τῶν αὐτῶν ποσοτήτων ἐκπληροῦμεν, πρὸς εὕρεσιν τοῦ σημείου τῆς ἐφαρμογῆς τῆς συνισταμένης Ρ.

2. Τοιούτου ὄντος τοῦ *χαρακτηριστικοῦ* τοῦ ῥηθέντος σημείου ο, πρόκειται νῦν νὰ ὀνομάσωμεν, νὰ ὁρίσωμεν αὐτό· πρὸς τοῦτον δὲ τὸν σκοπὸν παρατηροῦμεν ταῦτα.

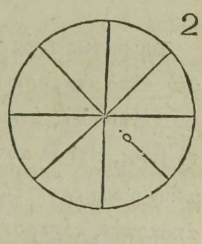

2

Ἡ λέξις *κέντρον* ἔχει γενικὴν σημασίαν, ὡρισμένην δὲ εἰς τὰς φράσεις *κέντρον τῆς περιφερείας*, *κέντρον τοῦ κύκλου*, *κέντρον τῆς σφαίρας*, σχ. **2** (α)· εἶναι δὲ τὸ κέντρον τοῦτο τὸ σημεῖον ο ἔνθα διατέμνονται αἱ ἄπειροι τὸν ἀριθμὸν ἀκτῖνες τῶν σχημάτων τούτων.

Ὁμοίαν τινὰ διατομὴν τῶν διευθύνσεων τῆς συνισταμένης Ρ, ἀπείρων τὸν ἀριθμὸν, παριστάνει τὸ σημεῖον ο τοῦ σχήματος **1**, ἐκλήθη διὰ τοῦτο τὸ σημεῖον ο, σχ. **1**, *κέντρον* καὶ προσεπωνομάσθη ὡρισμένως *κέντρον τῶν παραλλήλων δυνάμεων*, ἡ δὲ

(α) Μεταφορικῶς λέγομεν κέντρον ἐνεργείας, κεντρικὸν κατάστημα, κτλ.

ἐπωνυμία αὕτη, οὖσα σύμφωνος πρὸς τὸ πρᾶγμα ἵνα ἀνακαλῆται ἡ ἔννοια τῆς ῥηθείσης ἰδιότητος αὐτοῦ, ὀρθή ἐστιν, ὡς λέγομεν καὶ *κέντρον τῆς σφαίρας*, κτλ.

3. Τοῦ σημείου ο, σχ. 1, ὁρισθέντος, θεωρήσωμεν τὰς ἴσας καὶ παραλλήλους ἕλξεις τῆς βαρύτητος (τοῦ βάρους), τὰς γινομένας ἐπὶ τῶν ἀτόμων τῆς κεραίας αβ, σχ. 3· ἡ συνισταμένη αὐτῶν P διέρχεται διὰ τοῦ μέσου ο τῆς αβ καὶ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ο διατέμνονται ἀείποτε αἱ διευθύνσεις τῆς συνισταμένης P, τῆς κεραίας αβ λαμβανούσης οἱασδήποτε θέσεις ἐν τῷ διαστήματι, σχ. 4 καὶ 5, τοῦθ' ὅπερ σύμφωνον καὶ πρὸς τὰ εἰρημένα, § 1.

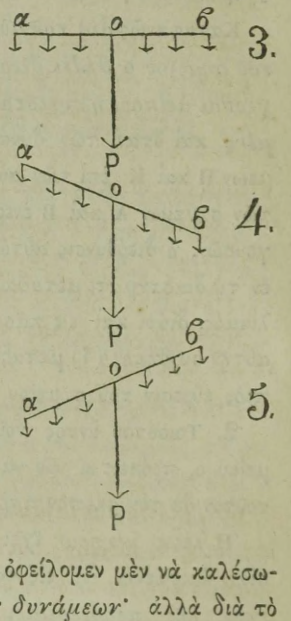

Ὁρίσωμεν νῦν τὸ σημεῖον τοῦτο ο κατὰ τὴν ῥηθεῖσαν ἰδιότητα αὐτοῦ.

Συμφώνως πρὸς τὰ ἀνωτέρω, § 2, ὀφείλομεν μὲν νὰ καλέσωμεν αὐτὸ *κέντρον τῶν παραλλήλων δυνάμεων*· ἀλλὰ διὰ τὸ ὡρισμένον τῆς ἐννοίας, ἐπειδὴ ἐνταῦθα αἱ δυνάμεις ὡρίσθησαν τὸ εἶδος, εἰσὶ δὲ αὗται αἱ ἕλξεις τῆς βαρύτητος, καλοῦμεν τὸ σημεῖον ο *κέντρον τῶν ἕλξεων τῆς βαρύτητος* καὶ συνήθως, κατ' ἀποκοπήν, *κέντρον τῆς βαρύτητος*· ὀρθὴ δὲ ἡ ἐπωνυμία αὕτη.

4. Ἴδωμεν νῦν ἂν τὴν φράσιν *κέντρον τῆς βαρύτητος* (κατ' ἀποκοπήν, ὡς εἴρηται, τοῦ *ἕλξεων*) δυνάμεθα νὰ ἁπλοποιήσωμεν καὶ νὰ συνάψωμεν, ἀλλ' οὕτως ὥστε ἡ σημασία ἡ ἀρχικὴ νὰ μὴ παραβλάπτηται.

Δὲν δυνάμεθα νὰ ἀντικαταστήσωμεν τὴν φράσιν *κέντρον τῆς βαρύτητος τῶν σωμάτων* ὑπὸ τῆς φράσεως *κεντροβαρὲς τῶν σωμάτων*, ὅπερ μεθερμηνευόμενον δηλοῖ *ἰδιότητα τῶν σωμά-*

των τοῦ ἔχειν τὸ κέντρον βαρὺ, διότι περὶ τοιούτου τινὸς δὲν πρόκειται ἐνταῦθα, δηλαδὴ δὲν πρόκειται νὰ ἐκφράσωμεν *ὅτι ἔχουσι τὰ σώματα τὸ κέντρον βαρὺ*, ὅτι ἡ σφαῖρα ἔχει βαρὺ τὸ εἰς τὸ κέντρον αὐτῆς κείμενον ὑλικὸν ἄτομον, διότι καὶ πάντα τὰ λοιπὰ ἄτομα τῆς σφαίρας ἔχουσιν ἐπίσης βάρος, ἀλλὰ πρόκειται ἐνταῦθα νὰ διακρίνωμεν τὸ σημεῖον κατὰ τοῦτο, ὅτι *δι' αὐτοῦ διέρχεται ἀείποτε ἡ συνισταμένη τῶν ἕλξεων τῆς βαρύτητος, ὡς διὰ κέντρου, καὶ περ τοῦ σώματος λαμβάνοντος οἱανδήποτε ἐν τῷ διαστήματι θέσιν*, τοῦτο δὲ δὲν ἐμφαίνει ἡ λέξις *κεντροβαρές*.

Πρὸς δὲ τούτοις, ἐπειδὴ τὸ κέντρον τῆς βαρύτητος δύναται εἶναι καὶ ἐκτὸς τοῦ σώματος, ἡ ῥηθεῖσα ἔννοια τοῦ *κεντροβαροῦς* δὲν ἐφαρμόζεται εἰς τοῦτο, διότι τὸ σημεῖον τότε μὴ ὂν ὑλικὸν καὶ μέρος τοῦ σώματος συστατικὸν, δὲν εἶναι βαρὺ αὐτὸ, εἶναι ὅμως κέντρον τῶν ἕλξεων τῆς βαρύτητος. Συμφωνοῦμεν διὰ ταῦτα καὶ πρὸς τὸν Κοῦμαν καλέσαντα καὶ τούτου τὸ σημεῖον *κέντρον τῆς βαρύτητος* (α).

Γ'.

Coëfficient de dilatation. Ῥάβδοι διάφοροι τὴν φύσιν καὶ ἴσαι πρὸς ἓν μέτρον τὸ μῆκος θερμανθεῖσαι κατὰ 1°, ἐπιμηκύνονται κατὰ ποσότητα διάφορον, οἷον ῥάβδος σιδήρου, ἔχουσα μῆκος ἑνὸς μέτρου εἰς θερμοκρασίαν 0°, θερμανθεῖσα κατὰ 1° διαστέλλεται, ἤτοι αὐξάνει τὸ μῆκος κατὰ τὴν ποσότητα 0^{μ}, 000011821=λ, ἐν ᾧ ῥάβδος ἐκ λευκοχρύσου ἑνὸς μέτρου τὸ μῆκος εἰς 0°, αὐξάνει ὀλιγώτερον καὶ μόνον κατὰ τὴν ποσότητα 0^{μ}, 000008842, θερμανθεῖσα κατὰ 1° ἐπίσης.

Τοῦτο δὲ τὸ ἐπαύξημα λ τοῦ μήκους 1^{μ} καλοῦσιν οἱ Γάλλοι coëfficient de dilatation lineaire, μετεφράσθη δὲ *συντελεστὴς γραμμικῆς διαστολῆς*. Ἡμεῖς καλοῦμεν αὐτὸ *κατὰ μέτρον διαστολήν*.

Ἡ λέξις *συντελεστὴς* δὲν ἔχει τὸν τόπον της ἐνταῦθα, διότι

(α) Κοῦμα Σειρὰ φυσικῶν καὶ μαθηματικῶν πραγματειῶν σ. 86.

δὲν σημαίνει τὸ πρᾶγμα αὐτὸ, ὅπερ πρόκειται νὰ δείξωμεν. *Κατὰ μέτρον διαστολὴ*, ἀντὶ τοῦ *συντελεστὴς γραμμικῆς διαστολῆς* καὶ τὸ πρᾶγμα αὐτὸ παριστάνει, οἷον ὑπάρχει, καὶ ὀλιγοσύλλαβος εἶναι. Ἔπεται ὅτι coëfficient de dilatation cubique καλοῦμεν *κατὰ κύβον διαστολὴν*, ἀντὶ τοῦ *συντελεστὴς κυβικῆς διαστολῆς*.

Ἡ λέξις *συντελεστὴς* περιέπεσεν ἐν χρήσει, διότι αὐξανομένου κατὰ λ. τοῦ μήκους ἑνὸς μέτρου σώματός τινος, ὅταν ἡ θερμοκρασία αὐτοῦ αὐξήσῃ κατὰ ἕνα βαθμὸν, τὸ μῆκος 100^{μ} αὔξεται κατὰ λ. 100, ὅταν ἡ θερμοκρασία τούτου αὐξήσῃ ἐπίσης κατὰ ἕνα βαθμόν· ἄλλως δὲ τὸ λ δὲν συντελεῖ αὐτὸ εἰς τὴν διαστολὴν, ἀλλὰ δεικνύει μόνον τίς ἐστιν αὕτη.

Δ'.

Ἡ ζυγός. Τὸ ὄργανον δι' οὗ προσδιορίζονται τὰ βάρη τῶν σωμάτων καλεῖται κοινῶς μὲν ἡ ζυγαριὰ, ἑλληνιστὶ δὲ ἡ ζυγὸς *θηλυκῶς*· ὅτι δὲ οὕτως ἔχει, ἀναγινώσκομεν:

α'. «Ζυγὸς ἀρσενικῶς μὲν ἐπὶ τῶν βοῶν· θηλυκῶς δὲ ἐπὶ τῶν σταθμῶν». (Ἀμμωνίου περὶ διαφορῶν λέξεων).

β'. Ζυγὸς (ὁ) ἐπὶ τῶν βοῶν, θηλ. (ἡ) ἐπὶ τῶν σταθμῶν. Thomas. Ζυγὸς (ἀρσ.) ἐπὶ ἁμάξης· ἐπὶ δὲ σταθμοῦ οὐ ζυγὸς (ἀρσ.) ἀλλὰ τὰ ζυγά. (Λεξ. Ἐρρίκου Στεφάνου).

γ'. Τινὰ οὐσιαστικὰ τῆς β' κλίσεως μετὰ τοῦ γένους συμμεταβάλλουσι καὶ τὴν ἔννοιαν, οἷον ὁ ζυγὸς, ἡ ζυγὸς (ἡ ζυγαριὰ) (Γραμ. Βερναρδάκη. § 168. Σημ. δ. σελ. 32).

Οὐδεὶς ἀναιρεῖ τὴν ῥηθεῖσαν διάκρισιν ὁ ζυγὸς καὶ ἡ ζυγός· συμφέρει δὲ αὕτη τοῖς ἐπιστήμοσι πρὸς διάκρισιν τῶν ἐννοιῶν.

Σημείωσις. Ἀκαδημιακῶν μὴ ὑπαρχόντων, εἰς οὐδένα ἐπιβάλλεται ἡ ὀνοματολογία, ἣν ἑλλόγως μεταχειριζόμεθα εἰς τὴν διδασκαλίαν ἡμῶν· λίαν ὠφέλιμον ὅμως ἤθελεν εἶναι εἴς τε τὴν ἐπιστήμην καὶ τοὺς σπουδάζοντας αὐτὴν νέους νὰ μεταχειρίζωνται οἱ διδάσκοντες τοὺς αὐτοὺς ἐπιστημονικοὺς ὅρους.

Δ. Σ. ΣΤΡΟΥΜΠΟΣ.

ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΒΟΙΩΤΙΑΣ ΚΑΙ ΣΠΑΡΤΗΣ ΑΝΕΚΔΟΤΟΙ.

Ἡ ἀρχαιολογικὴ ἡμῶν Ἑταιρία πρό τινος χρόνου ἀπέστειλε τὸν πρότερον ἐν Τανάγρᾳ πολλοὺς μῆνας διαμείναντα καὶ ἀνασκάψαντα τάφους καὶ ἄλλως ἐπιμεληθέντα τὰ ἐκεῖ ἀρχαῖα Παν. Σταματάκην εἰς Σπάρτην, ἔνθα ἦτο χρεία ὑπηρεσίας ἀρχαιολογικῆς διά τε τὸ νέον ἐκεῖ ἐπ' αἰσίοις οἰωνοῖς κτιζόμενον Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον καὶ δι' ἄλλας ἐπιμελείας τῶν πολλῶν διεσπαρμένων ἀρχαίων, εἰς Τάναγραν δέ, τὸ νῦν Σχηματάρι, ἀπέστειλε τὸν Ἀθαν. Δημητριάδην, ἵνα ἐξακολουθήσῃ τὴν ἀνασκαφὴν τάφων καὶ τὴν εἰς τὸ Μουσεῖον τὸ ἐκεῖ συναγωγὴν τῶν ἔτι διεσπαρμένων ἀρχαίων. Ἔχει δὲ λάβει τὸ Συμβούλιον τῆς Ἑταιρίας παρ' ἀμφοτέρων τῶν ἀποστόλων πλείονας ἐκθέσεις περὶ τῶν ἔργων των, ἐκ δὲ Τανάγρας καὶ πρότερον μὲν καὶ πρὸ ὀλίγων δὲ ἡμερῶν ἔλαβεν οὐκ ὀλίγα πήλινα εἰδώλια ἐξορυχθέντα ἐκ τάφων, ἄξια λόγου εἴτε διὰ τὰ σχήματά των εἴτε διὰ τὴν διατήρησιν τῶν χρωμάτων των, ἔτι δὲ καὶ ἀγγεῖα πήλινα πολλὰ καί τινα χαλκᾶ ἐργαλεῖα, χειρουργικά, ὡς φαίνεται. Ἀλλὰ περὶ τούτων πάντων ἄλλοτε ἔσται λόγος εἴτε παρ' ἡμῶν εἴτε παρ' αὐτῶν τῶν ἐπιστατησάντων εἰς τὴν εὕρεσιν. Σήμερον δὲ ἐκδίδονται ἐνταῦθα ἐπιγραφαί τινες, ὧν ἐπέμφθησαν ἡμῖν ἀντίγραφα καὶ ἔκτυπα ἐκ τῶν δύο μερῶν τῶν ἄνω δηλωθέντων καὶ ἔτι ἐκ Θηβῶν.

Καὶ πρῶτον μὲν ἐκδίδομεν τὰς ἐκ Σχηματαρίου, περὶ ὧν γράφει ὁ Δημητριάδης τάδε· «Τῇ 11 Νοεμβρίου 1874 κρεμασθεὶς ἀντέγραψα δύο ἐπιγραφὰς φαινομένας ἐπὶ τῆς πρὸς δυσμὰς ἐπιφανείας τῆς γεφύρας τοῦ Ἀσωποῦ, τῆς κειμένης πλησίον τῆς συμβολῆς τοῦ Λάρη, ἥτις πρὸ δωδεκαετίας ᾠκοδομήθη ἐκ τῶν τοῦ τείχους Τανάγρας λίθων, ἐν οἷς καὶ πλεῖστοι ἐνεπίγραφοι συντριβέντες κατετάφησαν. Τούτων ἡ μὲν εἶναι ἀρχὴ προξενικοῦ ψηφίσματος, ἡ δὲ ἀναθηματικὴ Ἑρμιόνης τινός. Ἐν δὲ τῇ ὡς 200 βήματα πέραν τῆς γεφύρας κειμένῃ ἐκκλησίᾳ τοῦ ἁγ. Θωμᾶ ἀντέγραψα καὶ ἀπετύπωσα παρεκτὸς ἄλλων τριῶν, μίαν ἐντε-

τειχισμένην πρὸ τῆς πύλης ἔχουσαν τετράστιχον ἡρωελεγεῖον καὶ ὑπ' αὐτὸ προξενικοῦ ψηφίσματος ἱκανὸν μέρος».

Ἐκ τῶν ἄνω δηλουμένων ἐπιγραφῶν παρατρέχομεν ἡμεῖς τὴν «ἀρχὴν προξενικοῦ ψηφίσματος» καὶ δίδομεν τὸ κείμενον τῆς ἀναθηματικῆς, ἔχον ὡς ἑξῆς·

Ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος
Ἑρμιόνην
γυναῖκα προφήτου
Ἀφροδεισίου
ἐπὶ σωφροσύνῃ.

Τὸ πεμφθὲν ἀποτύπωμα δεικνύει γράμματα τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων. Εἶναι δὲ ἐγκεχαραγμένη, ὡς ἐπέστειλεν ὁ Δημητριάδης, ἐπὶ βάθρου μέλανος λίθου, οὗ ἡ φαινομένη τώρα ἐπιφάνεια ἔχει μῆκος μὲν 0,70, πλάτος δὲ 0,23.

Τῆς δευτέρας λέξεως τοῦ τρίτου στίχου τὸ ἀρκτικὸν ἐμικρογράφησα, ὑποθέτων, ὅτι ὁ Ἀφροδείσιος ἦτο προφήτης ἤτοι ἑρμηνεὺς θεοῦ τινος τῶν κατὰ τὴν Βοιωτίαν μαντικῶν, καὶ τόσῳ μᾶλλον τοῦτο ὑπέθεσα, ὅσῳ κύριον ὄνομα Προφήτης ἀκόμη δὲν ἔτυχεν' ἀπαντήσω.

Τὸ δὲ ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας τοῦ ἁγ. Θωμᾶ ἡρωελεγεῖον καὶ τὸ ὑπ' αὐτὸ προξενικὸν ψήφισμα εἶναι μὲν ἤδη πρόπαλαι γνωστὰ τοῖς ἀρχαιολόγοις, ὡς δημοσιευθέντα ἐν τῷ α' τόμῳ του Corpus Inscriptionum Graecarum, ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ ἐκεῖ κείμενον τοῦ ψηφίσματος δὲν εἶναι πλῆρες ἐν τῷ τελευταίῳ στίχῳ, ὡς τὸ σταλὲν ἡμῖν ἔκτυπον μαρτυρεῖ, ἐκδίδομεν ἐφεξῆς πάντα τὰ γράμματα τοῦ λίθου πρὸς συμπλήρωσιν μὲν καὶ ἐπικύρωσιν τοῦ ἐν τῷ C. I. Gr. δοθέντος κειμένου, πρὸς διόρθωσιν δὲ ἐκείνων οἵτινες λαβόντες τὸ ἔμμετρον ἐπίγραμμα ἐκεῖθεν καὶ μετατυπώσαντες ἐπήνεγκαν εἰς αὐτὸ αὐθαιρέτους τινὰς μεταβολάς, ὡς ἐγένετο τοῦτο ἐν τῷ τοῦ Overbeck συγγράμματι Schriftquellen etc 1575. — Ἔτι δὲ πρότερον ὁ Welcker, ὃν ἀναφέρει ὁ Keil ἐν Sylloge Inscriptionum Boeoticarum, σελ. 57 ἐθεώρησε τὸ Φορύστας τοῦ ἐπιγράμματος βάρβαρον καὶ ἐπέρασεν ἡ εἰς τὸ

ὀρθὸν τοῦ ὀνόματος δυσπιστία καὶ εἰς τοῦ Pape τὸ λεξικὸν τῶν κυρίων ὀνομάτων τῆς Ἑλληνικῆς, ἐπειδὴ καὶ ὁ ἐντριβὴς ἐν τῇ ὀνοματολογίᾳ Keil ἔκλινε νὰ εἰκάσῃ Κορύστας ἀντὶ τοῦ Φορύστας. Ἀλλὰ τὸ χάρτινον ἔκτυπον ἐδῶ εἶναι πάνυ σαφές.

Ὁ λίθος, ὢν μόνον κατὰ τὴν δεξιὰν τῷ ὁρῶντι πλευρὰν καὶ γωνίαν ἀβλαβὴς, κατὰ δὲ τὰς λοιπὰς κολοβὸς καὶ ἔχων μῆκος 0,87 καὶ ὕψος 0,45, ἔχει γράμματα τάδε·

Εἰκόνα τήν δε ἀνέθηκε Φορύστας
παῖς ὁ Τρίακος | κήρυξ νικήσας καλὸν
ἀγῶνα Διός· | ἄλλους τε ἀθλοφόρους
πτανοῖς ποσὶν εἶλον ἀγῶνας, |
εὐόλβου δὲ πάτρας ἄστυ καλὸν στεφανο(ῖ.
Καφισίας ἐπόεισε.
...ώιρω ἄρχοντος μεῖνος Ἱπποδρομίω προτριακάδι, ἐπεψάφιδδε
..ος Μνάσωνος, Ἀθάνιχος Δωροθίω ἔλεξε· δεδόχθη τῦ δάμυ
πρόξεν)ον εἶμεν κὴ εὐεργέταν τᾶς πόλιος Ταναγρείων Διογσκορίδαν
...ρ;ω Ἀθανεῖον, αὐτὸν κὴ ἐσγόνως κὴ εἶμεν αὖτυς γᾶς κὴ Fυκίας ἔππα)σιν κὴ Fισοτελίαν κὴ ἀσφαλίαν κὴ ἀσουλίαν κὴ πολέμω κὴ ἰράνας ἰ)ώσας κὴ κατὰ γᾶν κὴ κατὰ θάλατταν κὴ τὰ ἄλλα πάντα καθάπερ τῦ)ς ἄλλυς προξένυς κ(ὴ εὐερ)γέτ(η)ς.

Τὸ ο τοῦ εἶλον ἐν τῷ δ'. στίχῳ τοῦ ἐπιγράμματος φαίνεται σαφῶς ἐν τῷ ἐκτύπῳ, καὶ τὸ ο δὲ τὸ ἐν τέλει τοῦ ἑ. στίχου εἶναι ἀρκετὰ σαφές, μετ' αὐτὸ δέ, ὡς σημειοῖ ὁ Δημητριάδης, «εἶναι μικρὸν ξέσμα, μόνον ἰῶτα ἐγχωροῦν, ὅθεν νομίζει, ὅτι συμπληρωτέον στεφανο(ῖ), ὥστε λέγειν τὸν Φορύσταν· τὸ δὲ καλὸν ἄστυ τῆς εὐόλβου πάτρας στεφανοῖ με, ἤ· στέφανο(ι), ἐξ οὗ ἡ ἔννοια· οἱ δὲ στέφανοι τῶν νικώντων εἰσὶ καλὸν ἄστυ (=περίβολος, ἕρκος) τῆς εὐόλβου πατρίδος.» Ἀλλὰ τοῦτο ἐγὼ τὸ τελευταῖον οὐ μάλα προσδέχομαι. Ὁ Boeckh ἐξέδωκε· στεφαν(ῶ), εἰ καὶ Ο εἶχε τὸ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν του ἀντίγραφον τοῦ Leake, διὰ νὰ συμφωνήσῃ τὸν λόγον πρὸς τὸ ἀνωτέρω εἶλον. Εἰς στήριξιν δὲ τῆς γραφῆς τοῦ ὀνόματος τοῦ Φορύστα συντελεστικὸν εἶναι ν' ἀναφέρω, ὅτι τῇ 24 Μαρτίου 1874 ἀνέγνων ἐπὶ στήλης ἐπιτυμβίας Ἀττικῆς ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Σπυρ. Κόμνου ἐνταῦθα, τάδε· Φί-

λιππος Φορύσκου Παλληνεύς. Φαίνεται ὅτι τὸ Φορύστας καὶ τὸ Φορύσκος εἶναι τοῦ αὐτοῦ θέματος. Τὸ δὲ ὄνομα τοῦ Τριακος, ὅπερ καὶ αὐτὸ οἱ περὶ τὸν Leake καὶ τὸν Welcker (ὄχι ὅμως ὁ Boeckh οὔτε ὁ Keil) ἐθεώρησαν ὕποπτον καὶ ἐξέδωκαν Ὁ τ ρ ί α κ ο ς, θέλομεν τὸ εὑρεῖ κατωτέρω ἐπικυρούμενον ἐκ λίθου ἄλλου Θηβαϊκοῦ.

Ἔτι ἐκδίδομεν ἐκ τῶν ἐν τῇ συλλογῇ Σχηματαρίου ἐπιτυμβίων λίθων τοὺς ἑξῆς, ὧν μᾶς ἐστάλησαν ἔκτυπα παρὰ Δημητριάδου μετὰ σημειώσεως τοῦ μεγέθους αὐτῶν.

1. Ἄρχιππος. (ἐπὶ στήλ. λίθου μέλανος, ὕψ. 0,95, πλ. 0,37.)
2. Δαμοκλία. (» » » » » 0,68, » 0,32.)
3. Μνασίφιλος.(» » » » » 0,89, » 0,36.)
4. Πολουκλία.(» » » » » 0,37, » 0,23.)
5. Τιούχων. (» » » » » 0,24, » 0,23.)

Καὶ τούτων μὲν τῶν πέντε στηλῶν τὰ γράμματα φαίνονται ὀπωσοῦν παλαιότερα, τὰ δὲ τῶν ἑξῆς εἶναι τῶν Ῥωμ. χρόνων.

1. Ἄλκις. (ἐπὶ στήλ. λίθου μέλανος, ὕψ. 0,28, πλ. 0,22.)
2. Δαμώ. (» » » » » 0,65, » 0,32.)
3. Ἰράνα. (» » » » » 0,76, » 0,46.)
4. Κτησικλία.(» » » λευκοῦ μετ' ἀετωματίου καὶ δύο ροδάκων τετραφύλλων. ὕψ. 0,13, πλ. 0,36.)
5. Πρα ο ύ λ α
   χρηστά. (ἐπὶ στήλ. λίθου μέλανος » 0,80, » 0,41.)
6. Ἐπὶ
   Εὐμαρείδη.(» » » » » 0,92, » 0,31.)
7. Ἐπὶ Ὀ(ν)ασίμυ. » » » » 0,95, » 0,40.)
8. Ἐπὶ
   Εὐτύχῳ.
   Εὐήμερος Σωκράτους

Ἀνθηδόνιος χαῖρε. (ἐπὶ στήλ. λίθου λευκοῦ, μετ' ἀετωματίων καὶ ροδάκων δύο διπλῶν, ὕψ. 1,03, πλ. 0,49.— Οἱ δύο ποῶτοι στίχοι εἶναι ἐν τῷ τυμπάνῳ τοῦ ἀετωματίου, οἱ δὲ ἄλλοι δύο ὑπὸ τῷ γείσῳ καὶ γράμμασι πολὺ ὑστερωτέροις. Ἐγένετο διπλῆ χρῆσις τῆς στήλης, ὡς φαίνεται.

Ἐκ Θηβῶν δ' ἔχομεν τὰς ἐξῆς ἐπιγραφάς, ὧν καὶ ἀντίγραφα καὶ ἔκτυπα χάρτινα ἔπεμψεν εἰς τὴν ἑταιρίαν ὁ ἐκεῖ ἐπαρχιακὸς δημοδιδάσκαλος Ἐπαμινώνδας Κορομάντζος, ὅστις καὶ ἄλλως γίνεται χρησιμώτατος εἰς τὰ ἐκεῖ ἀρχαῖα, ἐφορεύων μετὰ ζήλου τῆς πρὸ δύο ἐτῶν ἐκεῖ συστάσης ἀρχαιολογικῆς Συλλογῆς καὶ πλουτίζων αὐτὴν διὰ περισυναγωγῆς τῶν ἐσκορπισμένων τῆς ἀρχαίας τέχνης λειψάνων.

Π)αμμάχον, ὦ Θήβα, κρατέοντά με παῖδα(ς ἀγῶνα
καὶ τὸ πάλιν μεσάταν ἁλικίαν τίς ἐρεῖ
τοίας ἐκ προβολᾶς εὐάγκριτον; Ἄδε Νέμειος
νίκα μοι λεκτῶν ἦλθεν ἀπ' ἠϊθέων
πατρὸς δῶμα Τρίακος· ἄεθλα γὰρ οἱ παρὰ Δίρκαι
ἀμφαδὸν Ἑλλάνων πλεῖστα φέροντι νέοι.
Τεισικράτης ἐποίησ(ε.

«Ὁ λίθος, ἐφ' οὗ τὸ ἐπίγραμμα, εἶναι τειχισμένος ἐν τῇ κλίμακι τοῦ ἐνταῦθα ξενοδοχείου Παπαδάμη, ἀνάστροφα.» Ταῦτα ὁ φίλος Ἐπαμινώνδας. Ἡμεῖς δὲ λέγομεν, ὅτι τὰ γράμματα εἶναι σχεδὸν ὅμοια μὲ τὰ τοῦ ἀνωτέρω τοῦ Φορύστα ἐπιγράμματος, ἔχοντα μικροὺς εἰς τὰ ἄκρα τῶν κεραιῶν ἀκρέμονας (apices) καί πως φαίνονται τῶν μεταγενεστέρων Μακεδονικῶν χρόνων. Ἀλλ' ὅμως ἔχων τις ἐν νῷ, ὅτι περὶ τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων ἐν διαφόροις τόποις τῆς Ἑλλάδος δὲν ἔχομεν πολὺ ἀσφαλῆ γνῶσιν, δύναται νὰ εἴπῃ, ὅτι ὁ Τεισικράτης ὁ ποιήσας τὸν ἀνδριάντα τοῦ τιμηθέντος ἐπιγράμματι Νεμεονίκου εἶναι ὁ αὐτὸς τῷ Τισικράτει, οὗ μνημονεύει ὁ Πλίνιος ἐν Φυσ. Ἱστορ. XXXIV, 8, 19, 83, 89, ἔτι δὲ καὶ XXXV, 11, 40, 126, ὡς μαθητοῦ τοῦ περιφήμου Λυσίππου καὶ ἀκμάσαντος περὶ τὴν ΡΚ'. Ὀλυμπιάδα (300 πρ. Χρ.) Θαῤῥαλεώτερον δὲ δυνάμεθα νὰ εἰκοτολογήσωμεν, ὅτι ὁ Νεμεονίκης οὗτος ὁ παγκράτιον νικήσας παίδων (= παμμάχον ... παῖδας ἀγῶνα) καὶ οὗ τὸ ὄνομα δὲν περιέχεται ἐν τοῖς στίχοις, ἦ ἀδελφὸς ἦτο τοῦ Φορύστα ἐκείνου, ἐκ τοῦ αὐτοῦ πατρὸς Τρίακος γεννηθείς, ἦ αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ Φορύστας ἦτο. Περὶ δὲ τοῦ ὅλου νοήματος τοῦ ἐπιγράμματος καὶ διὰ τί οὕτως ἐστίξαμεν αὐ-

τοῦ τὰς λέξεις καὶ ὄχι ἄλλως, δὲν εὐκαιροῦμεν νὰ εἴπωμεν τὰ δέοντα, ἅπερ θὰ ἦσαν ἀναγκαίως πολλά. Ἄλλοι κατὰ ταύτην ἢ κατ' ἄλλην στίξιν ἂς τὸ ἑρμηνεύσωσι διὰ μακρῶν. Ἡμεῖς δὲ χωροῦμεν εἰς ἄλλα.

Οὐκ ἔστ' οὐδὲν τέρμα βίου θνητ(ῶν ἐπι)νοί(α)ις,
ἀλλὰ τύχη κρείσσων ἐλπίδος (ἐξ)εφάνη,
ἣ καὶ Τιμοκλέην Ἀσωπίχου ἠφάνισ' υἱὸν
πρόσθε, πρὶν ἐνδείξασθ' ἔργα πρέποντα φύσει·
ὃ(ς) Βασίλεια Διὸς καὶ ἐν Ἡρακλέους τρὶς ἐν ἄθλοις
ἵπποις νικήσας δῶματ' ἐπηγλάϊσεν.
Πολύκλειτος ἐπόεισε.

Ὁ λίθος, ἐφ' οὗ τὸ ἐπίγραμμα, εἶναι, καθ' ἃ μοὶ γράφει ὁ αὐτὸς φίλος, τετειχισμένος εἰς τὴν ἀρκτικὴν κλίμακα τοῦ ἐν Θήβαις ναοῦ τοῦ ἁγ. Γεωργίου, κατέχων τὸ πλεῖστον τοῦ μήκους τῆς πρὸς τῇ γῇ βαθμίδος. Τὸ μῆκός του μέτρων 2, τὸ ὕψ. 0,36, τὸ πάχ. 0,83. Ἔχει δὲ ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἐπιφανείας πρὸς δεξιὰ τῷ ὁρῶντι καὶ ἕτερον ἐπίγραμμα, οὗ μόνον τὰ ἐξῆς σώζονται·

. . . . . Πουθιηοστ . . . .
. . . . Πούθια παγκ(ράτιον
Παιδ . . . . εκρατεω ;. . . . . .
Κορϐ;είδας ἱεραῖ νΗ;α. . . . . .
ἐγ νίκας ἔτι θερμὸς ὀ(ρούσας;. . . . . .
Φοίδου τῶν ἐτύμων ! . . . . . .
Λύσιππος Σι(κυώνιος ἐποίησε.

Τὰ γράμματα τοῦ δευτέρου τούτου ἐπιγράμματος κάπως νεώτερα καὶ ἀμελέστερον φαίνονται κεχαραγμένα ἢ τὰ τοῦ πρώτου. Ἀλλ' οὐδ' ἐκεῖνα εἶναι τόσον καλά, ὅσον ὑποτίθενται τὰ τῶν χρόνων, ἐν οἷς ἤκμασεν ὁ νεώτερος Πολύκλειτος, ὁ μαθητὴς τοῦ Ναυκύδους (διότι βέϐαια δὲν εἶναι πρέπον νὰ ὑπάγῃ τινὸς ὁ νοῦς εἰς τὸν μέγαν Πολύκλειτον) καὶ σύγχρονος τοῦ Σικυωνίου Λυσίππου. Ὅμως δὲ παραδεχόμεθα, ἀφοῦ ὁ λίθος τὸ θέλει, ὅτι τοῦ περιφήμου Λυσίππου καὶ τοῦ ὄχι ἀσήμου νεωτέρου Πολυκλείτου ἴσταντο ἔργα ἀνδριάντες δύο ἀθλοφόρων νικητῶν ἐπὶ ἑνὸς βάθρου

ἐν Θήβαις, τούτου δὴ τοῦ σωζομένου. Τὰ ἐν τῷ ε'. στίχῳ τοῦ προτέρου ἐπιγράμματος μνημονευόμενα Βασίλεια Διὸς ὅτι εἶναι ἀγὼν ἱδρυθεὶς ἐν Λεβαδείᾳ μετὰ τὴν ἐν Λεύκτροις νίκην (ἔτ. 371 π. Χ.), εἶναι γνωστὸν ἐκ τοῦ Διοδώρου 15, 53.

Τώρα δὲ μεταβαίνω εἰς δύο παλαιοτέρας καὶ σπουδαιοτέρας ἐπιγραφάς, ὧν ὁ αὐτὸς φίλος ἔπεμψε τὰ χάρτινα ἔκτυπα. Δυστυχῶς ὅμως εἶναι ἀμφότεραι κολοβαί. Περὶ τῆς προτέρας, ἧς εὐθὺς παρατίθημι τὸ κείμενον, ἔχω τὴν ἑξῆς πληροφορίαν. «Ὁ λίθος ἔχει ὕψ. 0,90, πλ. 0,49, πάχ. 0,65. Εὑρέθη περὶ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος Μαΐου εἰς βάθος ἐπιπόλαιον ἐν τῷ κήπῳ τοῦ Παν. Χοντρογαρέφως, κειμένῳ πλησιέστατα τοῦ ἱπποδρομίου. Ἦτο τοποθετημένος (ὡς ὁ κηπουρὸς μὲ ἐβεβαίωσεν) ἐπὶ λίαν εὐρέος τοίχου, καὶ μετεκομίσθη εἰς τὴν Συλλογὴν κατὰ τὰ τέλη Αὐγούστου, ἔνθα νῦν φέρει τὸν ἀρ. 100. Ἐγένετο μετὰ ταῦτα ἐν τῇ θέσει ἐκείνῃ διὰ σκαφῆς ζήτησις τῶν λειπόντων τεμαχίων, ἀλλ' οὐδὲν εὑρέθη».

Ἰδοὺ τὸ κείμενον, ὡς τὸ συνεκροτήσαμεν·

Τύδε χρεί;) ματα συνεβ(άλονθο ἐν τὸν πόλεμον
ὃν;) ἐπο(λέμιον;) Βοιωτοὶ πεl.....
π)οττὼς ἀσεβίοντας τὸ ἴαρο(ν τοῦ Ἀπόλλωνος τοῦ
Π;)ουθίω.

Ἀριστίωνος ἄρχοντος Ἀλυζῆοι.....
πρισγέες Χάροψ Δάδωνος: Ἀριστο.....
Ἀνακτοριέες τριάκοντα μνᾶς: πρι(σγέες.....
Φόρμω: Ἄρκος: Τέρεος ————
Βυζάντιοι : χρουσίω Λαμψακανῶ στ(ατῆρας..;...
ὀγδοέκοντα πέτταρας : ἀργυρίω Ἀτ(τικῶ δράχμας δεκαέξ· σύνεδροι Βυζαντίων (ἐκόμιξαν;
τὸ χρυσίον Κερκῖνος Εἰροτίμω ΑΓ.....
Δ)ηλοπτίχω Διωνύσιος Εἰραίωνος—
Ἀθανόδωρος : Διωνυσίω : Τενε/.....
πρόξενος : Βοιωτῶν Χ;ειδίας: Δι.....
Νικολάω ἄρχοντος Ἀλυζ(ῆοι..... ...
ἄλλας τριάκοντα μνᾶς ΕΓ.....

πρισγεῖες Ἀλυζαίων Θεο/.....
Ἀ)λεξάνδρου Δίων Πολυχ.....
Ἀ)γεισινίκω ἄρχοντος Βυσζάντιοι....
.ονθο ἄλλως πεντακατίως στατεῖρα(ς χρυ-
σ)ῶς Λαμψακανὼς ἐν τὸν πόλεμον τὸν ὑ(πὲρ τῶ
ἱάρω τῶ ἐμ Βελφοῖς ἐπολέμιον Βοιωτ(.....
σύνεδροι ΕΙΝΙ;ξαν Σῶσις Καρατίχω
Π)αρμενίσκος Πυράμου.

Πιθανώτατα ὁ πρῶτος καὶ ὁ τελευταῖος στίχος τῆς ἐπιγραφῆς σώζονται, ὅσον τοὐλάχιστον ἐκ τῆς ὄψεως τοῦ ἐκτύπου εἰκάζω, διότι ἄνω μὲν εὐθεῖά τις γραμμὴ ὁπωσοῦν βαθεῖα ἐγχρίμπτει ἐπὶ κεφαλῆς τῶν πρώτων γραμμάτων, ὑπὲρ αὐτὴν δὲ κενόν τι μικρὸν μὲν ἀλλά πως μεῖζον ἑνὸς διαστίχου σώζεται, κάτω δὲ μετὰ τὸν κέ. στίχον πάλιν κενὸς ἐπὶ ποσὸν φαίνεται τόπος καὶ μετὰ τὸ ὄνομα τοῦ Πυράμου οὐδὲν ἴχνος γράμματος ὑπολείπεται. Καὶ αἱ ἀρχαὶ δὲ τῶν στίχων κατὰ τὸ πλεῖστον φαίνονταί μοι σῷαι, μάλιστα ἀπὸ τοῦ έ. στίχου καὶ ἑξῆς, εἰ καὶ ἀκριβῶς εἰπεῖν ὀρθότομος ἐκεῖ γωνία τοῦ λίθου δὲν διακρίνεται, ἀλλὰ φαίνεται φαγωμένη. Ἐκολοβώθησαν δὲ πάντων τῶν στίχων τὰ τέλη, διότι τὸ πλάτος τοῦ λίθου ἐκεῖ ἐξέλιπεν, ἴσως κατὰ τὸ ἓν τρίτον τοῦ ὅλου, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ ὀλιγώτερον, ἂν ἐκ τῶν στίχων δεκάτου καὶ εἰκοστοῦ πρώτου καὶ εἰκοστοῦ δευτέρου συμπεράνωμεν, ἔνθα διὰ ὀλίγων γραμμάτων προσθήκης, ὡς βλέπει ὁ ἀναγνώστης, τὴν συνέχειαν πρὸς τοὺς ἑπομένους στίχους ὄχι ἀπιθάνως ἀποκατεστήσαμεν.

Ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ ἀναφέρεται εἰς τὸν κακὸν ἐκεῖνον ἱερὸν πόλεμον, τὸν διαπολεμηθέντα δέκα ἔτη ἀπὸ τοῦ 355 μέχρι τοῦ 346 πρ. Χρ. καὶ λήξαντα μὲ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ Μακεδόνος Φιλίππου ἐν Ἑλλάδι, γίνεται φανερὸν ἐκ τῆς ὅλης κεφαλίδος καὶ ἐκ τῶν στίχων κβ.' καὶ κγ. Ἂν καλῶς τῶν τῆς κεφαλίδος ὀλίγων γραμμάτων ἐγένετο ἡ συμπλήρωσις παρ' ἡμῶν, ἂς κρίνωσιν ἄλλοι. Χρέος μόνον ἡμεῖς ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι τὰ πρὸ τοῦ *ματα* φαινόμενα ἐπὶ τοῦ ἐκτύπου ἴχνη τοῦ κάτω μέρους δύο τριῶν γραμμάτων δὲν ἄγουσι πάντως εἰς τὰ *ρη* ἢ *ρει*, ὥστε δυνατὸν

καὶ ἀναλώματα νὰ ἔκειτο ἐκεῖ ποτε ἢ ἄλλο τι ὅμοιον ὄνομα. Ἔτι λέγομεν ὅτι μετὰ τὸ πε φαίνεται ἓν ὀρθῆς κεραίας ὑπολειπόμενον κάτω μέρος, ὅπερ ὅμως εὑρίσκεται πλησιέστερον πρὸς τὸ Ε παρ' ὅσον ἔπρεπεν, ἵνα ἀποτελέσῃ ταῦ ἢ ὕψιλον ἢ φῖ ἢ ψῖ.

Εἰς τὸ σύνολον τῆς ἀναγραφῆς παρατηροῦμεν τάδε· τριῶν ἐτῶν συνδρομαὶ εἰς τὸν πόλεμον ἀναφέρονται, ἂν δὲ τῶν πρώτων ἢ συνεχῶν τινων ἐτῶν τοῦ πολέμου ἢ ὄχι, ἄδηλον, διότι δὲν ἔχομεν συνεχῆ κατάλογον τῶν ἀρχόντων τοῦ κοινοῦ τῶν Βοιωτῶν, ὥστε νὰ ἠξεύρωμεν πότε ἠρχόντευσαν ὁ Ἀριστίων τοῦ ά. στίχου, ὁ Νικόλαος τοῦ ις'. καὶ ὁ Ἀγεισίνικος τοῦ κ'. Φαίνεται δέ, ἂν δὲν εἶναι ὅλως τύχης ἔργον, ὅτι κατ' ἀλφαβητικὴν τάξιν ἀνεγράφησαν Ἀλυζαῖοι, Ἀνακτοριῆς, Βυζάντιοι, καὶ ὕστερον πάλιν Ἀλυζαῖοι, Βυζάντιοι, ὅτε δεύτερον συνέδραμον. Περὶ δὲ τούτων οὐδὲν εὗρον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἱεροῦ πολέμου λεγόμενον, ὅτι ἐβοήθουν τότε τοῖς Βοιωτοῖς ὁπωσδήποτε, ἢ ὡς σύμμαχοι, ἢ ὡς χρήματα τελοῦντες μόνον ἐξ εὐσεβείας ὑπὲρ τοῦ ἱεροῦ ἢ καὶ διὰ κοσμικὰ συμφέροντα. Ἀλλὰ πόσα χάσματα δὲν ἔχει ἡ ἀρχαία ἱστορία!

Ἐν τῷ τέλει τοῦ θ'. στίχου πιθανὸν νὰ ἔλειψαν αἱ ἑκατοντάδες στατήρων, διότι οἱ Βυζάντιοι τὸ δεύτερον ἔδωκαν (ἴδε στίχον κά.) ἄλλους 500· ἀλλὰ τοῦτο ἀβέβαιον.— Ἐν τῷ ή. στίχῳ εἷς τῶν πρέσβεων τῶν Ἀλυζαίων (πόλεως παραθαλασσίου τῆς Ἀκαρνανίας) ἂν ὀνομάζεται μὲ πρωτοφανὲς ὄνομα ἑαυτοῦ καὶ τοῦ πατρός, δὲν πρέπει νὰ θαυμάζωμεν. Ἀρκόλυκος ἤδη που εὑρέθη κύριον(*) καὶ Ἄρκος λοιπὸν (=ἄρκτος) ὡς Λύκος, δυνατὸν νὰ ὑπῆρξεν. Τὸ δὲ Τέρεος ἐκλαμβάνομεν μᾶλλον ἀντὶ τοῦ Τήρεος (Θρακικοῦ ὀνόματος) κείμενον ἢ ἀντὶ τοῦ Τηρέως. Παρατηρητέον δὲ καὶ τὸ ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ ἔχει τινὰς ἀνωμαλίας γραφῆς. Πρισγέες καὶ πρισγεῖες, Ἀλυζῆοι καὶ Ἀλυζαίων, χρουσίω καὶ χρυσίον, Βυζάντιοι καὶ Βυσζάντιοι.— Ἔχει δὲ καὶ ἀνωμαλίαν στίξεως, ὡς βλέπει ὁ ἀναγνώστης, κατὰ περίσσειαν ἢ ἔλλειψιν, ἐξ οὗ ἀσάφεια ἔν τισι. Τὸ δὲ ἐν στίχῳ κγ'. *Βελφοῖς* λαμπρῶς βεβαιοῖ τὴν ἐν τῷ

(*) Ἴδε Φιλίστορος τόμον 1, σελ. 526.

Μεγάλῳ Ἐτυμολογικῷ σελ. 196 καὶ 200 τεθησαυρισμένην ταύτην γραφήν. Προσθέτω δ' ἐγὼ ὅτι καὶ Δολφοί ποτε ἐλέγοντο οἱ Δελφοί, διότι οὕτω εὗρον τὴν λέξιν γεγραμμένην ἐπί τινος μικροῦ τεμαχίου δημοσίας ἐπιγραφῆς, ὅπερ πρὸ ἐτῶν εἶδα ἐν τῇ Ἁδριανείῳ στοᾷ, πρός τινι τῶν μεσαίων κιόνων κείμενον, ἐξέδωκε δὲ ὁ Πιττάκης ἐν τῇ Ἀρχ. Ἐφημερ. ὑπ' ἀρ. 3142, λέγων ὅτι εἶναι ἐκ Καλύμνου ὁ λίθος. Ὁπωςδήποτε, μνημονεύονται ἐκεῖ καὶ οἱ Ἀμφικτίονες. Τὸ δὲ Δολφοὶ ὅμως καὶ μετὰ τὴν τοῦ Πιττάκη ἔκδοσιν, ἥτις ἐγένετο τῷ 1857, δὲν ἐπέρασεν ἀκόμη εἰς τὸ ἐν ἔτει 1863 ἐκδοθὲν λεξικὸν τοῦ Pape, ἴσως διότι δὲν ἐπιστεύθη. Ἐγὼ ἀνέγνων τὸν λίθον πρῶτον τῇ 20 Ἰουνίου 1867, ὡς εὑρίσκω ἐν τοῖς σημειώμασί μου. Καὶ ταῦτα μὲν οὕτω παρεκβατικώτερον. Περὶ δὲ τοῦ ἐν τῷ κδ'. στίχῳ ῥήματος *εἴνιξαν*, οὗ τὰ τρία γράμματα ΙΝΙ εἶναι πολὺ ἀμφίβολα, δὲν ἔχω δυστυχῶς τίποτε νὰ εἴπω ἄλλο, εἰμὴ ὅτι καὶ εἴτιξαν καὶ εἴπιξαν καὶ εἴμιξαν καὶ ἔμοιξαν δύναταί πως ν'ἀναγνωσθῇ, ἀλλὰ ἐν ποίᾳ σημασίᾳ, δὲν εἰξεύρω. Ἄλλα τινὰ ἔχει ἡ ἐπιγραφὴ ἀσαφῆ, ὡς ἐν στίχ. ιγ'. ἔνθα μετὰ τὸ Εἱραίωνος ὄνομα εἶναι ὡς δύο γραμμάτων τόπος κενὸς καὶ ἄδηλον μένει, ἂν τὰ ὕστερον ἐν τῷ ιδ'. καὶ ιέ. ςίχῳ ὀνόματα εἶναι συνέχεια τῶν ἀνωτέρω συνέδρων τῶν Βυζαντίων ἢ ἀνδρῶν ἄλλης τινὸς πόλεως, ὡς τὸ Τενε / καὶ τὸ πρόξενος (ἂν δὲν εἶναι κύριον ὄνομα·) φαίνονται ὑποδηλοῦντα. Αὐτόθι καὶ τὰ· Βοιωτῶν Χειδίας ἢ Μειδίας, ὡς εἶναι διεσταλμένα ἀπὸ τοῦ προηγουμένου πρόξενος καὶ τοῦ ἑπομένου Δι.. διὰ ςίξεως, πλεῖστον σκότος ἔχουσι δι' ἐμέ. Περὶ τούτων λοιπὸν πάντων καὶ περὶ ἄλλων ἃ δὲν παρετήρησα, περιμένω παρ' ἄλλων διασαφήσεις. Πλειοτέρας δὲ τοιαύτας θὰ ζητήσω διὰ τὸ κείμενον τῆς δευτέρας δημοσίας Θηβαϊκῆς ἐπιγραφῆς, εἰς ἣν νῦν μεταβαίνω, διότι αὐτῆς δὰ τὸ σκότος πολύ.

.....;.....

...ἀ)νδρῶ(ν) ὅσοι ἂν α.....

....τ)ὴν ἐξ Ἀρείου πάγου βουλὴν..

δεδόχ)θαι τωῖ δήμωι | αι....εμ.α.δεσι..

..... ων ——————————

——————————

——————————

5 .....ἔλεξε· ἐπιδεὶ ἐπὶ Θευγνωτείδα (ἄρχοντος...
..κ)αταλειφθέντες ἐν τοῖ Πειραε(ῖ....
..ἀποδόμεν τὰμ Μωνυχίαν κομι....
..'Αθ)ανῆοι τοῖς στροτιώτης αὐτοι αὐ! ...
εὑρί;)σκονθι τὰ εὐεργε....α γεγεν....
10 ....ων τῶν πρωί;ην (πεπ)ραγμέν(ων...
...δ)έ;ξασθη τῶν χρειμάτων τῶ....
..ἄρ;τια, ὅπως κα κομιττάμενοι τ....
...η λιμένα..ἀτελιῶν οἱ φιλο! ....
...μεν τῇ πόλι Θειβήων τὰς ἀποΔ;...
15 ..στ)ροτιώτης, δεδόχθαι τοῖ δάμοι.....
....ὁπόττα παρκέκλεικε αυ...
....! Προστατειρίοι μεῖνι κατ...
....ς κὴ τοὶ 'Αρεοπαγῖτη κὴ....
..τα)λάντων κὴ δύο κὴ δρά(χμ)α...
20 ...ίων κὴ ἡμιωβελίω τὸ ἐπιβάλλο(ν...
.... ς 'Αθανήων (ἔ)χι ἁ πόλις Θει(βήων..
...κων, ὅπως κα διαμένοι ἁ φ(ιλ...
... ος ἄνδρας ὁπ....
.....ο.....
....;....

Ὁ λίθος, ἐφ' οὗ ἡ ἐπιγραφή, φέρει νῦν ἐν τῷ Μουσείῳ Θηβῶν τὸν ἀρ. 99. Ἐξετειχίσθη δὲ τὸ παρελθὸν ἔτος ἐκ τῆς οἰκίας τοῦ ἐν Θήβαις σαγματοποιοῦ Σωτηρίου Ῥουπάκα.

Τὰ γράμματα εἶναι ἀβαθῶς κεχαραγμένα οὔτε τόσον καλά, ὡς τὰ τοῦ προτέρου λίθου καὶ φαίνονταί πως νεώτερα, πάντως ὅμως θὰ εἶναι τῶν Μακεδονικῶν ἔτι χρόνων, ἅτε μὴ ἔχοντα apices, καθ' ὅσον διακρίνω ἐν τῷ σταλέντι ἐκτύπῳ. Πάντα δὲ τῶν στίχων τὰ γράμματα εἶναι ἐντὸς δύο λεπτῶν γραμμῶν (χαρακίων) κεχαραγμένα, ἄγραφοι δὲ ἀφέθησαν οἱ ἀπὸ τοῦ δ'. (πλὴν δύο γραμμάτων) μέχρι τοῦ ζ'. τέσσαρες στίχοι, ὡς τοὺς ἐδήλωσα δι' ἁπλῶν γραμμῶν.

Φανερὸν εὐθὺς γίνεται ἐκ τῶν ἀνωτάτω στίχων, ὅτι ἔχομεν ἐνώπιόν μας στήλην, εἰς τῆς ὁποίας τὸ ἐπάνω μέρος ἐγράφη Ἀττικῇ διαλέκτῳ ψήφισμα τῶν Ἀθηναίων, κατωτέρω δὲ μετὰ διάλειμμα ψήφισμα τῶν Θηβαίων Αἰολιστὶ, βεβαίως διά τινα κοι-

νοπραγίαν τῶν δύο πόλεων, ποίαν δὲ ταύτην καὶ πότε γενομένην, ἄδηλον ἐμοί. Ἄξιον δὲ τὸ πρᾶγμα ζητήσεως. Ἴσως εἴς τι τῶν ἐπὶ Πολυσπέρχοντος καὶ Κασσάνδρου ἢ τῶν ἐπὶ Δημητρίου τοῦ πολιορκητοῦ γενομένων ἀναφέρεται ἡ ἐπιγραφή.

Ἐκ Σπάρτης δὲ ἀνακοινοῦμεν τὰ ἑξῆς δύο ἐπιτύμβια ἐπιγράμματα, ὄντα τῶν μετὰ Χριστὸν κατωτάτω Ῥωμαϊκῶν χρόνων, ὡς δεικνύει τὸ λεκτικὸν αὐτῶν καὶ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων τὸ ἐπὶ τῶν ἐκτύπων τοῦ Σταματάκη.

1.

Τρωΐλε χαῖρε. Κα-
μὼν πολλὴν ἄτροπον χθόναN
ἀνδρῶν | καὶ πόντου σπεύσας
συνεχῆ συχνὰ κύματα πλεῦσαιN, |
ὡς ἵνα σοί τι τύχῃ δώῃ καλὸν
ἐξαπίνης τι, | οὐκ ἔλαβες χά-
ριν ἐκ καμάτων σῶν οὐδέ
σε γαῖα | σὴ κατέχει Σπάρτη
πολὺ φίλτατος, ἀλλὰ Κορώνη |
γῆσε κρατεῖ τύμβοις τὸ πε-
πρωμένον οὐ προφυγόν-
τα, | τεσσαράκοντα μόνους
ζήσαντα χρόνους ἐνι-
αυτῶν.

2.

Θρέπτος ὁ ταῖς Μούσαις ἁρέσας, ὃν
ἐπήνεσεν Ἑλλὰς / καὶ περίφρων Ἀσίη
καὶ νοεροὶ βασιλεῖς / οὐκέτι ταῖς
θυμέλαις ταῖς εὐστεφάνοις παρεδρεύω /
τερπνὰ μέλη κελαδῶν τοῖς λιγυροῖσι
χοροῖς / οὐδὲ σύνευνον ὁρῶ φιλο-
σύνγαμον οὐδὲ τὰ τέκνα / κεῖμαι
τοῦτον ἔχων οἶκον ὑπαίδιον.
Παροδεῖτα χαῖρε.

Τὸ μὲν πρότερον τῶν ἐπιγραμμάτων, οὗ τῶν ἑξαμέτρων στίχων τὴν διαίρεσιν ἐδήλωσα ἐγὼ διὰ ὀρθῶν κεραιῶν, ὑποτίθεται ὡς τεθὲν ἐπὶ κενοταφίου σήματος. Εἶναι δὲ ἡ ἔχουσα αὐτὸ στήλη μικρὰ μετ' ἀετωματίου, λίθου ὑπομέλανος, ὕψ. 0,32, πλ. 0,23, πάχ. 0,03 καὶ εὑρέθη ἔν τινι τῆς Σπάρτης ἰδιωτικῇ οἰκίᾳ καὶ κατετέθη ἀπὸ τοῦ 1872 εἰς τὸ ἐκεῖ Μουσεῖον ὑπ' ἀρ. τοῦ καταλόγου 268.—Τὸ δὲ Β^ον ἐπίγραμμα, ὃ καὶ ὁπωσοῦν κάλλιον, γέγραπται ἐπὶ στήλης μετ' ἀετωματίου ἔχοντος ἐν τῷ μέσῳ ῥόδον Ἰωνικόν. Ὁ λίθος ὑπομέλας, ὕψ. 0,62, πλ. 0,40, πάχ. 0,05 περίπου. Εὑρέθη τὸ παρελθὸν ἔτος ἐν τοῖς ἐρειπίοις τῆς ἀρχαίας Σπάρτης, ἐν ἀνασκαφῇ χωρικοῦ, παρ' οὗ ὁ Ἑλληνοδιδάσκαλος Π. Κουμανταράκης λαβὼν τὸ κατέθεσεν εἰς τὸ Μουσεῖον. Ταῦτα κατὰ τὰς πληροφορίας τοῦ Σταματάκη. Αἱ γραμμαὶ αἱ διακρίνουσαι τοὺς στίχους εἶναι ἐπὶ τοῦ λίθου οὕτως ὡς ἀπεδόθησαν. Κατὰ ποίαν σημασίαν ἐν τῷ γ'. στίχῳ νοεροὶ λέγονται οἱ βασιλεῖς, οἱ ἐπαινέσαντες τὸν Θρέπτον ὅτε ἔζη, δὲν εἶναι εὔδηλον. Ἴσως κεῖται τὸ νοεροὶ ἀντὶ τοῦ νοήμονες, νουνεχεῖς, συνετοί, πεπαιδευμένοι.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 26 Δεκεμβρίου 1874.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ Α. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ.

Μετεωρολογικαὶ παρατηρήσεις κοινοποιηθεῖσαι ἐκ τοῦ ἀστεροσκοπείου Ἀθηνῶν.

1874. Ὀκτώβριος (Ε. Ν.)

Μέση βαρομετρικὴ θλίψις		755,30
Μεγίστη »	»	761,37 (τὴν 27ην).
Ἐλαχίστη »	»	747,37 (τὴν 23ην).
Μέση θερμοκρασία		19,53 ἑκ.
Μεγίστη »		27,7 (τὴν 4ην).
Ἐλαχίστη »		11,1 (τὴν 30ὴν).

Ἡμέραι βροχῆς 11, ἀστραπῶν 6, ποσὸν τοῦ καταπεσόντος ὕδατος 63,71χμ.

Ἄνεμοι ἔπνευσαν κατὰ ἡμέρας 10 ΒΑ, 8 Β, 6 ΝΔ, 3 Ν, 2 ΝΑ, 1 ΒΔ, 1 Δ.

Νοέμβριος.

Μέση βαρομετρικὴ θλίψις		750,16.
Μεγίστη »	»	760,21 (τὴν 5ην).
Ἐλαχίστη »	»	727,77 (τὴν 21ην).
Μέση θερμοκρασία		13,82 ἑκ.
Μεγίστη »		20,9 (τὴν 11ην).
Ἐλαχίστη »		3,5 (τὴν 24ην).

Ἡμέραι βροχῆς 15, ἀστραπῶν 3, βροντῶν 2· ποσὸν τοῦ καταπεσόντος ὕδατος 74,80χμ.

Ἄνεμοι ἔπνευσαν 10 ἡμέρας ΒΑ, 8 Ν, 4 ΝΔ, 4 ΒΔ, 1 Β, 1 Α, 1 ΝΑ, 1 Δ.

Δεκέμβριος.

Μέση βαρομετρικὴ θλίψις		750,55·
Μεγίστη »	»	758,58 (τὴν 18ην).
Ἐλαχίστη »	»	737,40 (τὴν 16ην).
Μέση θερμοκρασία		12,92 ἑκ.
Μεγίστη »		17,8 (τὴν 15ην).
Ἐλαχίστη »		3,7 (τὴν 10ην).

Ἡμέραι βροχῆς 13, ἀστραπῶν 5, βροντῶν 1· ποσὸν τοῦ καταπεσόντος ὕδατος 102,83χμ.

Ἄνεμοι ἔπνευσαν 14 ἡμέρας ΝΔ, 9 Ν, 5 Δ, 2 ΝΑ, 1 ΒΔ.

Η ΚΑΤΑ ΠΛΑΤΩΝΑ ΤΡΟΦΗ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΙΑ*).

Διττὴν γάρ τινα παιδείαν προσήκει παιδεύεσθαι τὸν δῆμον ἐν πάσῃ πολιτικῇ κοινωνίᾳ, πρώτην μὲν καὶ κυριωτάτην τὴν ἠθικήν, περιποιοῦσαν τοῖς τροφίμοις μάλιστα τὰς ἠθικὰς ἀρετάς, ὧν κυριωτάτη ἐστὶν ἡ σωφροσύνη· δευτέραν δὲ καὶ μὴ ὡς καλήν, ἀλλ' ὡς ἀναγκαίαν, βιοποριστικήν τινα, ἣν οὐκ ἄξιον παιδείαν προσαγορεύειν· ἡ δ' ἐπιστημονικὴ παιδεία οὐ προσήκει τῷ δήμῳ, εἰ μὴ κατὰ βραχύ. Ἀλλ' ἐκείνη δῆλον καὶ ἐκ τοῦ ὀνόματος ὅτι ἐν ἔθεσι χρηστοῖς ἐστιν· ἔθη δὲ χρηστὰ ἐγγίγνεται, εἰ ἀπανταχοῦ τις ἐξ ἁπαλῶν ὀνύχων ἀκούει καὶ ὁρᾷ παραδείγματα χρηστὰ ἐν ἔργοις τε καὶ λόγοις, καὶ αὐτὸς τὰ τοιαῦτα μιμεῖσθαι προτρέπεται, τὰ δ' ἐναντία ἐξορίζεται τῆς κοινωνίας, ὥστε μηδεμίαν αἴσθησιν ἐγγίγνεσθαι τούτων τοῖς νέοις. Τοῦτο δέ μοι δοκοῦσιν οἱ παλαιοὶ ὀξέως διορᾶν. Διὸ δὴ πολλὰ μὲν καὶ παντοδαπὰ διδακτήρια οὐκ ἂν εὕροις παρ' αὐτοῖς, παιδονόμους δὲ καὶ σωφρονιστὰς καὶ κοσμητὰς καὶ Ἄρειον Πάγον ἔφορον τῶν ἠθῶν. Ἐβούλοντο γάρ, οἶμαι, ὅλην τὴν χώραν γόνιμον, εὐήλιόν τε καὶ εὔπνουν ἀπεργάζεσθαι[1]), οὐχ ὥσπερ ἐν χειμερίᾳ χώρᾳ κηπίδια ἀποταμόντες καὶ περιφράξαντες θερμάναντές τε καὶ πιάναντες, ταύτῃ προσδοκῶσι γενναίους καρποὺς συγκομίσασθαι, τὰ δὲ ἐκτὸς ἐῶσι χαίρειν ἔχοντα, ὅπως ἔχει. Οἵους δὲ καρποὺς ἔφερεν ἡ παιδεία ἐκείνη, λάβοι ἄν τις ἔννοιαν, εἰ ἐνθυμηθείη, ὅτι Σοφοκλῆς τοῦ δήμου μάλιστα λόγον εἶχε, τὰς ἑαυτοῦ τραγῳδίας ποιῶν, καὶ περὶ πλείστου ἐποιεῖτο τὸν παρ' αὐτοῦ ἔπαινον.

Τοῦτο δὴ ὑπάρχει τῇ Πλατωνικῇ πόλει. Ἅπασα γὰρ αὕτη

(*) Συνέχεια· ἰδὲ τὸ προηγούμενον δ' τεῦχος.

1) Πλ. Πολ. Γ', 401 b, c, d.

ἐστὶν ἓν μέγα ἠθικὸν παιδευτήριον, ἔχον παιδευτὰς μὲν τοιούτους, οἵους ἔπλασε Πλάτων τοὺς φύλακας· τῇ δὲ κακίᾳ οὐδὲ ὀπή τις κατελείφθη πάροδος· ἀλλὰ καὶ εἴ ποτε εἰσέλθοι, οἱ αὐτοὶ φύλακες ἱκανοὶ ἔσονται ἀπαμύνειν, κολάζοντες τοὺς κακούς. Ὅσην δὲ ῥοπὴν ἔχει τὸ τῶν κρειττόνων παράδειγμα πρὸς τὸ τρέψαι τοὺς ἰδιώτας ἐπ' ἀρετὴν ἢ κακίαν, Πλάτων σαφῶς ἐδίδαξε[1]).

Τῆς δὲ βιοποριστικῆς παιδείας νῦν μὲν διὰ τὴν τῶν τεχνῶν ἐπίδοσιν ἀναγκαῖόν ἐστι καθίστασθαι διδακτήρια κοινά, ἐπὶ δὲ Πλάτωνος καὶ ἐν τῇ Πλατωνικῇ πόλει οὐχ οὕτω. Ἐξήρκει γὰρ τῷ υἱῷ ὑπὸ τῷ πατρὶ διδάσκεσθαι τὴν πατρῴαν τέχνην, ἢ παρ' ἄλλῳ τεχνίτῃ ἄλλην, ὅπερ καὶ νῦν ἔτι γίγνεται ἐν πολλοῖς λαοῖς, οἳ καὶ τὰς εἰς τοῦτο ἀναγκαίας ἕξεις, οἷον ἀριθμεῖν καὶ μετρεῖν καὶ σταθμᾶσθαι ῥᾳδίως ἐμπειρίᾳ κτῶνται, κἂν εὕροι τις τοιούτους ἀσφαλεστέρους λογιστὰς τῶν ἐπιστημόνων.

Τοσαῦτα μὲν οὖν περὶ τῆς πόλεως καὶ πολιτείας, ἐν ᾗ δεῖ τρέφεσθαι τοὺς ἐσομένους ἀγαθοὺς ἄνδρας. Πρὶν δ' αὐτῇ τῇ τροφῇ γενομένων ἐπιβαλέσθαι, προσήκει διελθεῖν τὰ πρὸ τῆς γενέσεως, τὰ κατὰ τοὺς γάμους καὶ τὰς κυήσεις, ἃ ὀρθῶς γιγνόμενα μέγα συμβάλλεται εἰς τὴν εὐεξίαν τῶν ἐκγόνων· διὸ πραγματεύεται καὶ περὶ τούτων Πλάτων. Τὰ μὲν γὰρ ἄλογα ζῶα ὑπ' ἐμφύτου ὁρμῆς τυφλῆς ἐλαύνεται πρὸς τὰς συνουσίας, ἀνθρώπῳ δὲ θείας μοίρας μετασχόντι οὔτε προσήκει ἀγνοεῖν, ὅν τινα σκοπὸν ἔχει ὁ γάμος, πρός τε τοῦτον βλέποντα γαμεῖν, μὴ πρὸς τὸ ἑαυτῷ ἥδιστον. Περὶ μὲν οὖν τῆς σεμνότητος τοῦ γάμου διδάσκει τάδε· «Πέφυκε μὲν τὸ ἀνθρώπινον γένος θνητόν, ἔστη δ' ἢ μετείληφεν ἀθανασίας, οὗ καὶ ἐπιθυμίαν ἴσχει πᾶς πᾶσαν· τὸ γὰρ γενέσθαι κλεινὸν καὶ μὴ ἀνώνυμον κεῖσθαι τετελευτηκότα τοῦ τοιούτου ἐστὶν ἐπιθυμία. Ἔστι δὲ ἡ ἀθανασία αὕτη τὸ παῖδας παίδων καταλείπεσθαι. Τούτου δ' ἀποστερεῖν ἑκόντα ἑαυτὸν οὐδέποτε ὅσιον· ἐκ προνοίας δ' ἀποστερεῖ, ὃς ἂν παίδων καὶ γυναικὸς ἀμελῇ». Τούτου δὴ ἕνεκα ζη-

1) Πλ. Νόμ. Δ', 709 c—712.

μιοῦσθαι βούλεται νόμῳ τὸν μὴ γαμοῦντα[1]). Πρὸς δὲ τὴν τῶν γάμων κοινωνίαν καὶ σύμμιξιν ἀνάγκη τὴν ἄγνοιαν ἐξαιρεῖν, παρ' ὧν τέ τις ἄγεται γυναῖκα καὶ οἷς ἐκδίδωσι, περὶ παντὸς ποιούμενον ὅτι μάλιστα τὸ μὴ σφάλλεσθαι μηδαμῶς ἐν τοῖς τοιούτοις κατὰ τὸ δυνατόν. Τῆς οὖν τοιαύτης σπουδῆς χάριν χρὴ ἐν ταῖς συνόδοις τῶν πολιτῶν πρὸς τὰ ἱερὰ τῆς πόλεως, ἕνεκα θεραπείας τῶν θεῶν γιγνομέναις, χορεύειν κόρους τε καὶ κόρας καὶ θεωρεῖν ἀλλήλους γυμνοὺς καὶ γυμνὰς μέχρις αἰδοῦς σώφρονος. Ὁπότε δέ τις σκοπῶν καὶ σκοπούμενος πιστεύει ἐξευρηκέναι κατὰ νοῦν ἑαυτῷ καὶ πρέποντα κοινωνὸν γάμου, εἰς τὴν τεταγμένην ἡλικίαν ἐλθών, οὕτω γαμείτω[2]).

Γενομένων δὲ τῶν γάμων χρὴ μάλιστα προσέχειν τὸν νοῦν τῇ τε παιδουργίᾳ, ὅπως ἔμφρονες καὶ νήφοντες ἐπὶ τὸ ἔργον τρέπωνται, καὶ τῇ κυήσει, ὅπως ἡ μήτηρ τὸν χρόνον τοῦτον μήτε ἡδοναῖς τισι πολλαῖς ἅμα καὶ μάργοις προσχρήσεται, μήτε αὖ λύπαις[3])· τῆς τε εὐεξίας τοῦ κυουμένου χάριν ἱκανοὺς ποιεῖσθαι περιπάτους· τὰ γὰρ σώματα πάντα πάντων ὑπὸ τῶν σεισμῶν τε καὶ κινήσεων κατακινούμενα ὀνίναται[4]).

Τῇ δὲ γενέσει τῶν παίδων ἅμα ἕπεται καὶ ἡ τῆς τροφῆς χρεία, ἣν οἱ πολλοί, ὥσπερ καὶ τἄλλα ζῶα, ὑπὸ ἐμφύτου ὁρμῆς ποιοῦνται περὶ τὰ ἑαυτῶν τέκνα πρὸς σωτηρίαν τῆς ζωῆς. Ἀλλὰ τὰ μὲν ἄλλα ζῶα οὐκ ἂν ῥᾳδίως ἐκσταίη τῆς ἑαυτῶν φύσεως, οὔτε πρὸς τὸ θηριωδέστερα, οὔτε πρὸς τὸ ἡμερώτερα γενέσθαι· ἄνθρωπος δὲ παιδείας μὲν ὀρθῆς τυχὼν καὶ φύσεως εὐτυχοῦς θειότατον ἡμερώτατόν τε ζῷον γίγνεσθαι φιλεῖ, μὴ ἱκανῶς δὲ ἢ μὴ καλῶς τραφὲν ἀγριώτατον, ὁπόσα φύει γῆ[5]). Τούτων δὲ τὴν ἀλήθειαν ἡμεῖς τοῦ εἰπόντος μᾶλλον οἷοί τ' ἐσμὲν ἐπικυροῦν οἱ γνόντες Μαρίους καὶ Σύλλας καὶ τὰς τριαν-

1) Πλ. Νόμ. Δ', 721 a—e. Συμπ. 207 d—208 e.

2) Ταῦτα ἐν τοῖς Νόμοις (Ϛ', 771 d—773), ὅπου Πλάτων οὐ κατέστησε κοινότητα γάμων καὶ κτημάτων.

3) Πλ. Νόμ. Ζ' 792 e.

4) Πλ. Νόμ. Ζ' 789 d, e.

5) Πλ. Νόμ. Ϛ', 766 a.

δρίας ἐκείνας καὶ τὴν μακρὰν σειρὰν τῶν ἑπομένων κακῶν. Πλάτων γὰρ τηλικούτων ἄπειρος γεγένηται· ἧ γὰρ ἂν πολλῷ μᾶλλον διηπορεῖτο, εἴτε τι θηρίον τυγχάνει ἄνθρωπος Τυφῶνος πολυπλοκώτερον ὂν καὶ μᾶλλον ἐπιτεθυμμένον, εἴτε ἡμερώτερόν τε καὶ ἁπλούστερον, θείας τινὸς καὶ ἀτύφου μοίρας φύσει μετέχον[1]).

Δεῖ δὲ τὴν ὀρθὴν παιδείαν πάντως δύνασθαι σώματα καὶ ψυχὰς ὡς κάλλιστα καὶ ἄριστα ἐξεργάζεσθαι. Ἡγεῖται δὲ ἡ τοῦ σώματος θεραπεία, περὶ ἧς Πλάτων ὧδε γιγνώσκει· ἐπειδὴ ἡ πρώτη βλάστησις τοῦ ἀνθρώπου μεγίστη καὶ πλείστη φύεται, πολλὴ δὲ αὔξη ἐπιῤῥέουσα χωρὶς πολλῶν πόνων καὶ συμμέτρων μυρία κακὰ ἐν τοῖς σώμασιν ἀποτελεῖ[2]), παραινεῖ μὴ ἐᾶν τὰ γενόμενα τυχηρῶς ἐπιτρέφεσθαι, ἀλλὰ πλάττειν, οἷον κήρινα, καὶ μέχρι δυοῖν ἐτοῖν σπαργανᾶν, καὶ τὰς τροφοὺς περιφέρειν αὐτά, μέχρις ἂν ἱκανῶς ἵστασθαι δυνατὰ γίγνηται, καὶ τότε διευλαβεῖσθαι, μή πῃ βίᾳ ἐπερειδομένων στρέφηται τὰ κῶλα, καὶ ὅλως τιθηνεῖσθαι καὶ κινεῖν αὐτὰ ὅ τι μάλιστα διὰ πάσης νυκτὸς καὶ ἡμέρας, οἷον ἀεὶ πλέοντα, καὶ ταῦτα διαπονεῖν, ἕως ἂν τριετὲς ἀποτελεσθῇ τὸ γιγνόμενον. Συμφέρει δὲ ἡ κίνησις οὐ μόνον τῷ σώματι, ἀλλὰ καὶ τῇ ψυχῇ· ὃ δή, φησι, καὶ ἐξ ἐμπειρίας λαβοῦσαι αἱ μητέρες καὶ τροφοί, ἡνίκ' ἂν βουληθῶσι κατακοιμίζειν τὰ δυσυπνοῦντα, οὐχ ἡσυχίαν αὐτοῖς προσφέρουσιν, ἀλλὰ κίνησιν, καὶ οὐ σιγήν, ἀλλά τινα μελῳδίαν. Αἰτία δὲ τούτου, ὅτι πᾶσα ψυχὴ σύνεστι δείμασί τισιν ἐκ παίδων καὶ κινεῖται ἐμφόβως καὶ μανικῶς· ὅταν οὖν τις τοῖς τοιούτοις πάθεσιν ἔξωθεν προσφέρῃ σεισμόν, κρατεῖ ἡ τῶν ἔξωθεν κίνησις καὶ ἀπεργάζεται γαλήνην καὶ ἡσυχίαν ἐν τῇ ψυχῇ[3]).

Ψυχὴ δὲ παιδικὴ πρώτην ἔχει αἴσθησιν ἡδονῆς καὶ λύπης[4]), ταύτης μὲν δι' ἔνδειάν τινα τῆς περὶ τὸ σῶμα ἕξεως, ἐκείνης

1) Πλ. Φαῖδρ. 230 a.
2) Πλ. Νόμ. Ζ' 788 a— 789 a.
3) Πλ. Νόμ. Ζ' 789 e—791 a.
4) Πλ Νόμ. Β' 653 a.

δὲ διὰ πλήρωσιν καὶ ἀπαλλαγήν. Ἐκδηλοῦσι δὲ τὴν ἐπιθυμίαν κλαυθμοναῖς καὶ βοαῖς μετὰ θυμοῦ· τοῦτον γὰρ ἔχουσιν ὑπηρετοῦντα ταῖς ἐπιθυμίαις· αἱ δὲ τροφοί, ἵνα ἡσυχάσωσιν αὐτά, προφθάνουσι τὰς ἐπιθυμίας καὶ παρασκευάζουσιν αὐτοῖς ἡδονὰς ἀγνώστους καὶ περιττάς. Οὐ γὰρ ἐπιθυμεῖ τὰ νεογενῆ, πρὶν διαφθαρῆναι, ποιοῦ τινος βρώματος, ἀλλ' ἁπλῶς βρώματος, οὐδὲ ποιοῦ ποτοῦ, ἀλλὰ ποτοῦ ἁπλῶς, καὶ τῶν ἄλλων ὡσαύτως[1]). Ποιοῦσι δὴ οὕτως αὐτὰ προπετῆ πρὸς τὰς ἡδονὰς καὶ ἀπεργάζονται τὰ ἤθη αὐτῶν δύσκολα καὶ ἀκράχολα, ἀπὸ σμικρῶν εἰς θρήνους καὶ ὀδυρμοὺς κινούμενα, καὶ εἰς ἡλικίαν ἐλθόντων αἱ ἕξεις αὖται στρέφουσι τῆς ψυχῆς τὴν ὄψιν περὶ τὰ κάτω καὶ οὐκ ἐῶσιν ἀναβλέψαι πρὸς τὸ ἀληθῶς ὂν καὶ γεύεσθαι βεβαίου καὶ καθαρᾶς ἡδονῆς[2]). Τοῦτο δ' ἐστὶ διαφθορὰ μεγίστη πασῶν. Οὐ μὴν οὐδὲ τοὐναντίον ὀρθόν, ἡ σφοδρὰ καὶ ἀγρία δούλωσις· ποιεῖ γὰρ τοὺς παῖδας ταπεινοὺς καὶ ἀνελευθέρους καὶ μισανθρώπους[3]). Δεῖ δὲ περὶ μὲν τὰ τοιαῦτα τὴν μέσην τέμνειν, τάς τε ἀθώους καὶ ἀβλαβεῖς ἡδονὰς συγχωροῦντα καὶ τὰς ἀναγκαίας καὶ συμμέτρους λύπας μὴ πάντως ἀποσοβοῦντα, κατασκευάζειν δ' ἐν αὐτοῖς ἦθος ἱλαρὸν καὶ πρᾶον· τοῦτο δὲ μάλιστα σκοπεῖν, ὅπως εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐθισθήσονται μισεῖν μὲν καὶ φεύγειν ἃ καὶ εἰς τὸν ἔπειτα χρόνον δεήσει μισεῖν καὶ φεύγειν, στέργειν δέ, ἃ στέργειν, καὶ τοῦτό ἐστιν ἡ ὀρθὴ παιδεία[4]), ἐν τῇ ἀκριβεστάτῃ αὐτῆς σημασίᾳ, ἣν ἡμεῖς βουλόμεθα ἠθικὴν παιδείαν προσαγορεύειν, ἃς δὲ ἐμποιεῖ ἀρετάς, εἰσὶ πρωτίστη μὲν ἡ σωφροσύνη, ἐπὶ ταύτῃ δὲ ἡ ἀνδρεία, καθ' ὅσον ἐθίζεται ὁ θυμὸς καταλιμπάνειν τὴν συμμαχίαν τοῦ ἐπιθυμητικοῦ καὶ κατήκοος γίγνεσθαι τοῦ ἔξωθεν λόγου, ἕωσπερ ἂν ἅπῃ ὁ ἔνδον, ἐλθόντος δὲ, τούτου. Ταύτας δὴ τὰς ἀρετὰς δεῖ μάλιστα ἐπιμελεῖσθαι τοὺς τροφέας ἐμποιεῖν τοῖς παιδίοις πρώτας· ἄνευ γὰρ

1) Πλ. Πολ. Δ' 437 d, e· 439 a.
2) Πλ. Πολ. Ζ' 519 b.
3) Πλ. Νόμ. Ζ' 791 d—792 c.
4) Πλ. Νόμ. Β' 653 b, c.

τούτων οὐκ ἂν ἐπιγένοιτο οὐδ' ἡ τιμιωτάτη πασῶν, ἡ φρόνησις. Ἀρχὴ δὲ παντὸς ἔργου μέγιστον ἄλλως τε καὶ τοῖς ἁπαλὴν καὶ εὔπλαστον ἔτι τὴν ψυχὴν ἔχουσι παιδίοις· κυριώτατα γὰρ τότε ἐμφύεται τούτοις πᾶν ἦθος διὰ ἔθος[1]).

Ἄρχονται δὲ οἱ παῖδες τὸ πρῶτον ὑπὸ γονεῦσι τρεφόμενοι. Ἔστι δὲ τὸ ἔργον αὐτῶν τῆς τροφῆς οὔ τι φαῦλον, οὐδὲ παντὶ εὐχερές. Οἱ γὰρ πολλοὶ θησαυρίζουσι διὰ παντὸς τοῦ βίου χρήματα καὶ κτήματα, ἵνα ὅ τι πλουσιωτάτους τοὺς παῖδας καταλίπωσιν, οὐδὲν τούτου προὐργιαίτερον ποιούμενοι, τούτων δέ, οἷς ταῦτα παραδώσειν μέλλουσιν, ὀλιγωροῦσιν[2]), ὥςπερ εἴ τις τοῦ ὑποδήματος ἐπιμελεῖται, τοῦ δὲ ποδὸς ἀμελεῖ. Χρὴ δέ, λέγει Πλάτων χρυσᾶ ἔπη, παισὶν αἰδῶ πολλήν, οὐ χρυσὸν καταλείπειν· πρὸς δὲ τοῦτο τοῦ νουθετεῖν καὶ ἐπιπλήττειν καὶ κολάζειν οὐδὲν ὄφελος, ἐὰν μὴ φαίνωνται αὐτοὶ δρῶντες διὰ βίου, ἃ ἂν τοὺς παῖδας νουθετῶσιν. Ὁ αὐτὸς δὲ λόγος καὶ περὶ πάντων τῶν πρεσβυτέρων ἐν τῇ πόλει, ὧν τὰ ἐν λόγοις καὶ ἔργοις παραδείγματα ἐῤῥωμένως καθάπτεται τῶν ψυχῶν τῶν νέων. Οὐ γὰρ ὀρθῶς παρακελεύονται οἱ λέγοντες, ὡς δεῖ πάντα αἰσχύνεσθαι τὸν νέον, πᾶν δὲ τοὐναντίον, τοὺς πρεσβυτέρους δεῖ αἰσχύνεσθαι τοὺς νέους καὶ πάντων μάλιστα διευλαβεῖσθαι, μή ποτέ τίς τινα αὐτῶν ἴδῃ τῶν νέων ἢ ἐπακούσῃ δρῶντα ἢ λέγοντά τι τῶν αἰσχρῶν· ὡς ὅπου ἀναισχυντοῦσι γέροντες, ἀνάγκη καὶ νέους ἐνταῦθα εἶναι ἀναιδεστάτους[3]). Τούτων δὴ ὑπαρχόντων παρὰ τῶν πρεσβυτέρων, ῥᾳδίως ἐθισθήσονται καὶ οἱ νεώτεροι τὰ σφίσι καθήκοντα ἐπιτελεῖν, οἷον σιγὰς παρὰ πρεσβυτέροις, ὡς πρέπει, καὶ κατακλίσεις καὶ ὑπαναστάσεις[4]), καὶ γονέων δὴ θεραπείας ἄλλως τε καὶ γήρᾳ ἀπειρηκότων, ὅπερ ἐν μεγίστῳ τίθεται Πλάτων· ὅτῳ γάρ, φησι, γονεῖς ἢ πρόγονοι γηραιοὶ ἐν

---

1) Πλ. Νόμ. Ζ' 792 e.

2) Πλ. Νόμ. Γ' 694 d—695 b.

3) Πλ. Νόμ. Ε' 729 a—c.—Maxima debetur puero reverentia (Juvenal.).

4) Πλ. Πολ. Δ' 425 b· Νόμ. Ι' 879 b, c.

οἰκίᾳ κεῖνται κειμήλιοι, διανοεῖσθαι χρὴ ὡς οὐδὲν πρὸς θεῶν τιμιώτερον ἄγαλμ' ἂν κτήσαιτο τούτων, οὓς ὅταν ἀγάλλῃ τις τιμαῖς, γέγηθεν ὁ θεός[1]).

Ταύτῃ προσδοκᾷ Πλάτων τὴν ἀρίστην καὶ ἀσφαλεστάτην παιδαγωγίαν. Ὅπου δὲ ταῦτα μὴ ἀρκεῖ, χρηστέον καὶ τῇ κολάσει. Δεῖ μέν τοι μὴ ἀτίμως κολάζειν μηδὲ μεθ' ὕβρεως· τοῦτο γὰρ ὀργὴν ἐμποιεῖ μᾶλλον καὶ ἰσχυρογνωμοσύνην[2]), καὶ ἡ διαστρέφει τὴν γνησίαν αὐτῶν φύσιν, ἢ ὑπούλους ἀπεργάζεται, ὥστε μὴ οἷόν τ' εἶναι ἔτι καθορᾶν, ἐφ' ὃ ἕκαστος πέφυκεν. Μεγίστης δὲ σπουδῆς ἄξιον ἡγεῖται τοῦτο Πλάτων[3]). Καὶ γὰρ τὰ τρία γένη τῆς πόλεως αὐτοῦ τῇ φύσει, ἀπολαβούσῃ τὴν προσήκουσαν παιδείαν, διακρίνεται. Πληγῶν δὲ ἔοικε Πλάτων βουλομένῳ ἀπαλλάξαι τὰ νῶτα τῶν ἐλευθέρων παίδων, πλὴν μόνον εἴ τις ἀμελοῖ γονέων[4]), οὐχὶ δὲ παντὸς πρεσβυτέρου[5]), ὡς φησὶ Κράμερος[6]), οὐδ' ὃ φησιν ὁ αὐτὸς, ὡς Πλάτων πληγαῖς κολάζει τὸν παραβαίνοντα τοὺς νόμους τῆς παιδαγωγίας, ἀληθές· λέγει μὲν γὰρ δεῖν κολάζειν τοὺς τοιούτους παῖδας πάντα τὸν προστυγχάνοντα, ἀλλ' οὐ λέγεται πληγαῖς κολάζειν· ἔστι τε ὁ λόγος, ὡς ἔοικε, περὶ δούλων[7]).

Τοῖς δὲ γονεῦσι παραστατεῖ ἐν τῇ τροφῇ ἡ τροφός, ἧς ἔργον ἦν ἡ οἴκοι θεραπεία τῶν παίδων, οὐ μόνον ἐν τῇ νηπιότητι, ἀλλὰ καὶ πέρα ταύτης, ἕως ἂν μὴ ἱκανοὶ ὦσιν αὐτοὶ ἑαυτοῖς βοηθεῖν. Ἐπιμνηστέον δ' ἐνθάδε, οὗ περὶ Πλάτων ἡμῖν ἐμβάλλει μνήμην, ὡς ἄρα τὰ κατὰ τὰς χεῖρας ἀνοίᾳ τροφῶν καὶ μητέρων οἷον χωλοὶ γεγόναμεν ἕκαστοι, μόνον τὴν δεξιὰν ἀσκοῦντες, τὴν δ' ἀριστερὰν ἀργὴν ἐῶντες, καὶ ταῦτα τῆς φύσεως

1) Πλ. Νόμ. Δ' 717 b, ΙΑ' 930 e—932 c.
2) Πλ. Νόμ. Ζ' 793 e.
3) Πλ. Πολ. Ζ' 537 a.
4) Πλ. Νόμ. ΙΑ' 932 b.
5) Πλ. Νόμ. Θ' 880 b.
6) Fried. Cramer «Gesch. d. Erz. im Altert.» II. S. 343.
7) Πλ. Νόμ. Ζ' 808 e, καὶ Stallbaum «Argumentum libri sebtimi Legum», τῶν ἐν τῇ 808ῃ σελίδι τῶν Νόμων.

ἑκατέρων τῶν μελῶν σχεδὸν ἰσορροπούσης. Δεῖ δὲ ἀρτίχειρας καὶ ὅλως ἀρτιμελεῖς πάντας γιγνομένους μηδὲν τοῖς ἔθεσιν ἀποβλάπτειν τὰς φύσεις εἰς τὸ δυνατόν[1]). Ἐπειδὴ δὲ τὴν πρώτην ἐν λόγοις τροφὴν οἱ παῖδες παρὰ τῶν τροφῶν μάλιστα κομίζονται ὁμιλίᾳ καὶ διηγήσει μύθων, βούλεται Πλάτων ὑποτετυπῶσθαι αὐταῖς, ἅ τε καὶ ὡς δεῖ μυθολογεῖν καὶ ὁμιλεῖν τοῖς παισίν, ἵνα μὴ λαμβάνωσιν ἐν ταῖς ψυχαῖς δόξας ἐναντίας ἐκείνων, ἃς ἐπειδὰν τελεωθῶσιν, ἔχειν δεῖ αὐτούς[2]). Ὁποῖα δὲ δεῖ ταῦτα εἶναι, ὕστερον ῥηθήσεται.

Εἰς μὲν τοίνυν τὴν τῶν τρία ἔτη γεγονότων ἡλικίαν ταῦτα εἴ τις ἀκριβῶς ἀποτελεῖ καὶ μὴ παρέργως χρῆται οὐ σμικρὰ εἰς ἀρετὴν τοῖς τροφίμοις. Ἔστι γὰρ καὶ ἄνευ τῆς ἄλλης σπουδαιότητος τῆς πρώτης ἡλικίας χρόνος τριετὴς οὐ σμικρὸν μόριον τοῦ βίου διαγαγεῖν ἄμεινον ἢ χεῖρον. Πᾶσα γὰρ νύξ τε καὶ ἡμέρα σχεδὸν οὐχ ἱκανή ἐστι τῷ προθυμουμένῳ τῷ τε σώματι τὴν προσήκουσαν ἀποδιδόναι θεραπείαν καὶ τῇ ψυχῇ μαθήματα καὶ ἔθη τὸ τέλεόν τε καὶ ἱκανὸν αὐτῶν ἐκλαμβάνειν[3]). Ἀλλ' ὅσης σπουδῆς ἀξία ἐστὶν ἡ πρώτη ἡλικία, τοσαύτην αὖ ἔχει δυσχέρειαν. Οὐ γὰρ ἔστι τὰ τοιαῦτα νόμοις διαλαμβάνειν καὶ ἐπιζήμια ποιεῖν διὰ σμικρότητα καὶ πυκνότητα, οὐδὲ ῥᾴδιον ὑπὸ δημοσίων ὑπηρετῶν ἐπισκοπεῖσθαι· ἐθιζόμενοι δὲ οἱ ἄνθρωποι ἐν τοῖς σμικροῖς καὶ πυκνοῖς παρανομεῖν, εὐχερῶς ἅπτονται καὶ τῶν μειζόνων. Μία δὴ ὁδὸς λείπεται, διδάξαι τοὺς φρονιμωτέρους καὶ ἐλευθεριωτέρους τῶν πολιτῶν, ὅτι χωρὶς τῆς ἰδίας διοικήσεως ἐν ταῖς πόλεσιν ὀρθῆς γιγνομένης μάτην ἂν τὰ κοινά τις οἴοιτο ἕξειν τινὰ βεβαιότητα θέσεως νόμων, τοὺς δέ, συννοήσαντας, ὡς ἀληθῆ, χρῆσθαι οἷον νόμοις ἀγράφοις καὶ παράδειγμα παρέχειν καὶ τοῖς ἄλλοις, ὥστε τῷ χρόνῳ γενέσθαι ταῦτα οἷον πάτρια καὶ ἱερὰ ἔθιμα[4]).

---

1) Πλ. Νόμ. Ζ' 794 d—795 d.
2) Πλ. Πολ. Β' 377 b.
3) Πλ. Νόμ. Ζ' 807 d... Πολ. Γ' 406 d—407 b.
4) Πλ. Νόμ. Ζ' 788 a, b, c· 790 a, b. 793 a, b.

Ἀπὸ δὲ τοῦ τετάρτου ἔτους, ὅτε ἡλικίαν ἔχουσιν οἱ παῖδες λείπειν τὸν πατρικὸν οἶκον καὶ ἐξιέναι εἰς τὴν μεγάλην καὶ ταραχώδη ἀνθρωπίνην κοινωνίαν, μειζόνων δεῖ φροντίδων ἤδη. Εἰ γὰρ χαλεπὴν ἡγεῖτο τὴν οἴκοι τροφὴν διὰ τὴν τῶν οἰκείων ἀπειρίαν ἢ ὀλιγωρίαν, πολὺ μείζονα ἂν εὕροι τις ταύτην παρὰ τοῖς μηδὲν προσήκουσι καὶ τυχοῦσιν ἀνθρώποις· νόμοις δὲ ἀπαγορεύειν τοὺς τούτων λόγους καὶ σχήματα καὶ τὰ ἀπειρημένα μὴ γίγνεσθαι ἢ μὴ λανθάνειν γιγνόμενα ἐν τοσούτῳ πλήθει οὐ ῥᾴδιον[1]). Πρόσεστι δὲ τούτοις καὶ τόδε· ὅτι ὁ παῖς κατὰ ταύτην μάλιστα τὴν ἡλικίαν δυσμεταχειριστότατός ἐστιν· ἡ μὲν γὰρ φρόνησις αὐτοῦ οὔπω κατήρτυται, τὰ δὲ τοῦ σώματος ὄργανα ἐπέρρωσται, ὥστε ἐπαρκεῖν ταῖς ὀρέξεσιν αὐτοῦ[2]). Τούτων ἕνεκα δεῖ τοὺς παῖδας ἀπὸ τῆς ἡλικίας ταύτης παραδίδοσθαι παιδαγωγοῖς οἷον χαλιναγωγοῖς αὐτῶν.

Παισὶ δὲ τριετέσι μέχρις ἑξετῶν προσήκει μάλιστα τὸ παίζειν. Τῇ δ' ὀξυνοίᾳ Πλάτωνος οὐ διέφυγε τὸ σπουδαῖον τῶν παιδιῶν, ἀλλὰ βούλεται αὐτὰς παιδιὰς μὲν δοκεῖν, εἶναι δὲ παιδεύματα. Διατάττει δὴ τὰ τηλικαῦτα ἄῤῥενα καὶ θήλεα ὁμοῦ συνιέναι εἰς τὰ κατὰ κώμας ἱερὰ κοινῇ τὰ τῶν κωμητῶν εἰς ταὐτὸν ἕκαστα[3]) καὶ συμπαίζειν παιδιὰς αὐτοφυεῖς τοῖς τηλικούτοις, ἃς, ἐπειδὰν συνέλθωσιν, αὐτοὶ σχεδὸν ἀνευρίσκουσι· τὰς δὲ τροφοὺς ἔτι τῶν τηλικούτων κοσμιότητός τε καὶ ἀκολασίας ἐπιμελεῖσθαι, τῶν δὲ τροφῶν αὐτῶν καὶ τῆς ἀγέλης συμπάσης τάττεσθαι ἑκάστης μίαν γυναῖκα κοσμήτριαν κατ' ἐνιαυτόν, ἐξ αὐτῶν τῶν τροφῶν αἱρουμένην[4]).

---

1) Δῆλον ὅτι ἐν μὴ καλῶς τεταγμένῃ πολιτείᾳ τὸ δεινὸν τοῦτο γίγνεται. Ἀριστοτέλης ἐπιτάττει τοῖς παιδονόμοις καὶ τὴν οἴκοι διαγωγὴν τῶν παίδων κατὰ τὴν ἡλικίαν ταύτην ἐπισκοπεῖν. (Ἀριστ. Πολ. Η 17).

2) Οὕτω γοῦν οἶομαι δεῖν διασαφεῖν τὰ τάχ' ἂν ῥιμύτερον δόξαντ' εἰρῆσθαι περὶ παίδων φύσεως τάδε· ἁ παῖς πάντων θηρίων δυσμεταχειριστότατόν ἐστιν· ὅσῳ γὰρ μάλιστα ἔχει πηγὴν τοῦ φρονεῖν μήπω κατηρτυμένην, ἐπίβουλον καὶ ῥιμὺ καὶ ὑβριστότατον θηρίων γίγνεται. Πλ. Νόμ. Ζ' 808 d.

3) Διεῖλε γὰρ ἐν τοῖς Νόμοις τὴν πόλιν εἰς δώδεκα φυλὰς καὶ κώμας (Νόμ. Ε' 745 b).

4) Πλ. Νόμ. Ζ' 794 a, b.

Ἰδοὺ δὴ τὰ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἡλικίᾳ συμπαικτήρια τῶν παίδων[1]) Πλάτων ἤδη πρὸ διχιλίων ἐτῶν λόγῳ καθίστη. Καίτοι εἴ τις βούλοιτο ὑπ' αὐγὰς θεάσασθαι τὸ πρᾶγμα, σμικρὸν ἂν εὕροι τὸ ὅμοιον ἀμφοτέροις· τὸ γὰρ αὐτοφυὲς τοῦ Πλάτωνος πόρρω ἵσταται τῶν νῦν καθεστηκυιῶν παιδιῶν ἐν Γερμανίᾳ[2]). Εἰκότως. Οὐ γὰρ οἱ παῖδες αὐτοὶ ἀνευρήκασιν, ἀλλ' ὑπὸ πρεσβυτέρων καθεστήκασιν, οἷς οὐκέτι αὐτοφυεῖς ἦσαν. Πλάτων δὲ τούτῳ ἐπιτρέπων οὐκ ἠξίωσε λόγῳ κοσμεῖν αὐτὸς τὰ τοιαῦτα.

Σκεψώμεθά γε μήν, εἴ πῃ ἄλλῃ ὑπέθετο ἡμῖν Πλάτων τοὺς τύπους τῶν παιδιῶν τούτων. Φησὶ τοίνυν τὸ νέον ἅπαν, ὡς ἔπος εἰπεῖν, τοῖς τε σώμασι καὶ ταῖς φωναῖς ἡσυχίαν ἄγειν οὐ δύνασθαι, κινεῖσθαι δὲ ἀεὶ ζητεῖν καὶ φθέγγεσθαι, τὰ μὲν ἀλλόμενα καὶ σκιρτῶντα, οἷον ὀρχούμενα μεθ' ἡδονῆς καὶ προσπαίζοντα, τὰ δὲ φθεγγόμενα πάσας φωνάς· καὶ τὰ μὲν ἄλλα ζῶα οὐκ ἔχειν αἴσθησιν τῶν ἐν ταῖς κινήσεσι τάξεων οὐδὲ ἀταξιῶν, ἡμῖν δὲ δεδόσθαι ὑπὸ τῶν θεῶν τὴν ἔνρυθμόν τε καὶ ἐναρμόνιον αἴσθησιν μεθ' ἡδονῆς[3]). Ἐντεῦθεν ἔστι συναγαγεῖν ὅτι χρὴ πᾶσαν παιδιὰν τῶν παίδων ὅ τι μάλιστα ἐν κινήσει μὲν εἶναι τοῦ τε σώματος καὶ τῆς φωνῆς, κινήσει δὲ εὐτάκτῳ. Τοῦτο δὴ πρῶτον μελήσει τῷ κοσμητῇ ἢ τῇ κοσμητρίᾳ προσεθίζειν τοὺς παῖδας, ἑδραίους δὲ χειρουργίας καὶ λεπτουργίας καὶ ὀμματοφθορίας εἰς δύναμιν ἀπείργειν[4]). Εἶτα δέ φησι τὸν ὁτιοῦν ἀγαθὸν ἄνδρα ἔσεσθαι μέλλοντα τοῦτο αὐτὸ ἐκ παίδων εὐθὺς μελετᾶν δεῖν παίζοντά τε καὶ σπουδάζοντα ἐν τοῖς τοῦ πράγματος ἑκάστοις προσήκουσιν· οἷον τὸν μέλλοντα ἀγαθὸν ἔσεσθαι γεωρ-

---

1) Die Kindergärten τῶν Γερμανῶν.

2) Περὶ τῶν παρ' ἡμῖν καθεστώτων νηπιαγωγείων οὐδεὶς ἐνθάδε λόγος. Οὐ γὰρ καιρὸς τανῦν καταδεῖξαι τὴν νόσον αὐτῶν.

3) Πλ. Νόμ. Β' 653 e· 664 e.

4) Ueberhaupt sollte es in diesen Spielen etc. alles Gekünstelte und Schulmässige ebenso, wie anderseits das Kindische beseitigt sein, das so oft in sie ist hineingetragen worden». (Παρασημείωσις τοῦ σοφοῦ καθηγητοῦ τῆς παιδευτικῆς τοῦ ἐν Λειψίᾳ Πανεπιστημίου Μασίου).

γὸν ἤ τινα οἰκοδόμον, τὸν μὲν οἰκοδομοῦντά τι τῶν παιδείων οἰκοδομημάτων παίζειν χρή, τὸν δ' αὖ γεωργοῦντα, καὶ ὄργανα ἑκατέρῳ σμικρά, τῶν ἀληθινῶν μιμήματα, παρασκευάζειν τὸν τρέφοντα αὐτῶν ἑκάτερον, καὶ δὴ καὶ τῶν μαθημάτων, ὅσα ἀναγκαῖα προμεμαθηκέναι προμανθάνειν, οἷον τέκτονα μετρεῖν ἢ σταθμᾶσθαι καὶ πολεμικὸν ἱππεύειν παίζοντα, ἤ τι τῶν τοιούτων ἄλλο ποιοῦντα, καὶ πειρᾶσθαι διὰ τῶν παιδιῶν ἐκεῖσε τρέπειν τὰς ἡδονὰς καὶ ἐπιθυμίας τῶν παίδων, οἳ ἀφικομένους αὐτοὺς δεῖ τέλος ἔχειν[1]). Ἀλλὰ Πλάτων οὔτε ἀγαθοὺς γεωργούς, οὔτε οἰκοδόμους, οὔτε εἰς ἄλλο τι ἐπὶ μέρους ἐπιτήδευμα ἀγαθοὺς ἄνδρας βούλεται ἐκπαιδεύειν, ὅπως ἐξέλαβε Κάππιος[2]). Τοιαύτη γὰρ παιδεία ἥρμοζεν ἂν ἐν Αἰγύπτῳ ἢ Ἰνδίαις, ὅπου τὸ ἐπιτήδευμα ἑκάστου προώριστο. Ἴσως δὲ καὶ τοῖς νεωτέρος λαοῖς, ὅσοι τὸ χρηματίζεσθαι νομίζουσι τὸ ἀνθρώπινον τέλος, εἴη ἂν ἡ ὑφήγησις αὕτη Πλάτωνος οὐκ ἀπόβλητος. Ταύτην δὲ μόνην ἡγεῖται Πλάτων ὀρθὴν παιδείαν, ἣ ποιεῖ τὸν ἄνθρωπον ἐκ παίδων ἐπιθυμητήν τε καὶ ἐραστὴν τοῦ πολίτην γενέσθαι τέλεον ἄρχειν τε καὶ ἄρχεσθαι ἐπιςάμενον μετὰ δίκης[3]), τουτέστιν ἄνθρωπον γενέσθαι τέλεον τῆς οἰκείας ἀρετῆς, εἴπερ ἡ ὀρθὴ πολιτεία καὶ οἱ ὀρθοὶ νόμοι οὐδὲν ἀλλ' ἢ τοῦτο σκοποῦσι[4])· καὶ ἐν τούτοις ἄρα παίζειν τοὺς παῖδας βούλεται, ἃ ἐπιτήδειά ἐστι τοῦτον τὸν ἔρωτα ἐμποιῆσαι· τὴν δὲ εἰς χρήματα τείνουσαν παιδείαν, ἤ τινα πρὸς ἰσχὺν ἢ πρὸς ἄλλο ἐπι-

1) Πλ. Νόμ. Α′ 643 b—d.

2) A. Kapp «Platon's Erziehungslehre». S. 29. Οὗτος, ὡς ἔοικεν, ἔσφηλε καὶ Κράμερον (Gesch. d. Erz. im Altert. II S. 333), καὶ νεωστὶ ἔτι Μόλλερον (Schmid's päd. Encykl. B. IX S. 106).

3) Πλ. Νόμ. Α′ 643 e—644 b.

4) Πλ. Νόμ. Ε′ 728. a, b, c. Παρεπίσκεψαι Palmer «evangel. Pädagogik». 4 Aufl. S. 8. Ὅτι ἐν πόλει, οἵα ἡ Πλάτωνος, οὐ τυγχάνουσιν οἱ πολῖται πάντων τῶν φύσει προσηκόντων αὐτοῖς δικαίων, ὥςτε συμβαίνειν τὸν τέλεον πολίτην εἶναι καὶ τέλεον ἄνθρωπον, καὶ ἐγὼ συνεχώρησα (ἔπιθι προηγουμένου τεύχους σελ. 440). Ἀλλ' οὐ περὶ τῆς Πλάτωνος πόλεως ἐστὶν ὁ λόγος, περὶ δὲ τῆς ὀρθῶς πολιτευομένης πόλεως ἄν τις ἔχοι ἐκεῖνο ἰσχυρίζεσθαι.

τήδευμα ἄνευ νοῦ καὶ δίκης, βάναυσον προσαγορεύει καὶ ἀνελεύθερον καὶ οὐδὲ ἀξίαν τὸ παράπαν παιδείαν καλεῖσθαι. Καὶ ἄλλως δὲ οὐκ ἦν δυνατὸν Πλάτωνα παραινεῖν πρὸς τὸ ὕστερον ἐπιτήδευμα τῶν παίδων βλέποντα τὸν τροφέα παρατιθέναι τούτοις τὰς παιδιάς, ὅς γε προσδοκᾷ ἐκ τῶν παιδιῶν καταμαθεῖν, ἐφ' ὃ ἕκαστος πέφυκεν[1]).

Ἀλλὰ μέντοι τὸ Ἀριστοτέλους πολύγνωστόν ἐστιν, ὅτι τῷ ἀνθρώπῳ ἐκ παίδων ἐστὶ τὸ μιμεῖσθαι σύμφυτον, καὶ τούτῳ διαφέρει τῶν ἄλλων ζώων, ὅτι μιμητικώτατόν ἐστι καὶ τὰς μαθήσεις ποιεῖται διὰ μιμήσεως τὰς πρώτας, καὶ χαίρουσι τοῖς μιμήμασι πάντες[2])· αἱ δὲ μιμήσεις, ἐὰν ἐκ νέων πόρρω διατελέσωσιν, εἰς ἔθη τε καὶ φύσιν καθίστανται καὶ κατὰ σῶμα καὶ φωνὰς καὶ κατὰ τὴν διάνοιαν[3]). Τὸ δὴ ἐπιτείνειν τὸ μιμητικὸν αὐτοῦ ἄτοπον ἂν εἴη, ὅτε ἡ φύσις ἱκανὸν ἐνέθηκε· πολλῷ δὲ μᾶλλον δεῖ σκοπεῖν, τίνα μιμήματα ἐπιτήδειά ἐστιν εἰς τὸ ἐμποιῆσαι ἦθος ἐπιεικὲς καὶ παρασχεῖν μαθήσεις χρηστὰς εἰς τὸν μέλλοντα βίον, καὶ τίνα τοὐναντίον, καὶ τὰ μὲν ἐᾶν μιμεῖσθαι, ῥυθμίζοντα ἐπὶ τὸ προσφορώτατον, τῶν δὲ ἀφέλκειν εἰς τοὐναντίον, ὥσπερ οἱ τὰ διεστραμμένα τῶν ξύλων ὀρθοῦντες ποιοῦσιν. Ἐπιεικὲς δ' ἂν εἴη ἦθος τὸ σῶφρον, ἀνδρεῖον, ὅσιον, ἐλευθέριον καὶ τὰ τοιαῦτα πάντα. Τὸ δὲ λαγωοὺς καὶ βατράχους καὶ ἰχθῦς ἐν φωναῖς καὶ ἐν σχήμασι μιμεῖσθαι, τί μέρος συμβάλλεται πρὸς τὸ εἰρημένον ἦθος, ἔγωγε οὐκ ἔχω συμβαλέσθαι[4]).

Χρὴ δέ, φησι Πλάτων, μηδὲν οὕτω διευλαβεῖσθαι, ὡς τὸ καινοτομεῖν ἢ παρανομεῖν περὶ τὰς παιδιάς· ἄγνοιαν δὲ καταγιγνώσκει τῶν πολλῶν τῆς τῶν παιδιῶν δυνάμεως, ὅτι διανοοῦνται αὐτὰς κινουμένας παιδιὰς ὄντως εἶναι καὶ οὐ τὴν μεγίστην ἐξ αὐτῶν σπουδὴν καὶ βλάβην συμβαίνειν[5]). Τὸ δ' ἔστιν

---

1) Πλ. Πολ. Ζ' 537 a.
2) Ἀριστ. Ποιητ. 4.
3) Πλ. Πολ. Γ' 395 d.
4) Πλ. Πολ. Γ' 395 d—397 b, καὶ τῆς δε αελ. 509 καὶ 510.
5) Πλ. Νόμ. Ζ' 797 a—798 d.

ἀδύνατον ἐκ τῶν ἐν ταῖς παιδιαῖς παρανομούντων ἐννόμους καὶ σπουδαίους ἄνδρας αὐξάνεσθαι[1]).

Πλὴν δὲ τῶν τοιούτων παιδιῶν ὀρέγονται φύσει οἱ παῖδες μύθων ἀκούειν περὶ τοιούτων πραγμάτων καὶ οὕτω λεγομένων, ἃ καὶ ὡς μάλιστα τοῖς τηλικούτοις πρόσφορα τυγχάνει. Ταῖς δὲ τροφοῖς παρὰ τοῖς ἀρχαίοις καὶ τοῦτο προσῆκε, μύθοις τέρπειν τοὺς παῖδας. Τοιούτων δ' οὐκ ἦν ἀπορία παντοδαπῶν· ἀλλ', ὡς εἰκός, καὶ οἱ παραδιδόντες καὶ οἱ παραλαμβάνοντες, μόνον τοῦ ἡδέος ἐστοχάζοντο, εἰ δέ τις ὠφέλεια ἢ βλάβη ἐκ τούτων γίγνοιτο, οὔτ' ἐφρόντιζον οὔτ' ἂν ἠδύναντο. Οὐχ οὕτως ἔδοξε Πλάτωνι· ἀλλ' ἀκριβέστατα ἐννοήσας τὴν δύναμιν τῆς πρώτης ψυχικῆς τροφῆς, ὅπερ ἐστὶ τὰ μυθολογούμενα τοῖς παιδίοις, πλεῖστον ἐσπούδασε περὶ τὴν διόρθωσιν καὶ ὑποτύπωσιν αὐτῶν. Νῦν οὖν ἐπιχειροῦντες περὶ τούτων τὰ προσήκοντα λέγειν, ἐμβαίνομεν εἰς τὴν πραγματείαν τοῦ ἑτέρου τῶν δύο κυρίων ἑλληνικῶν παιδευμάτων, ἃ καὶ Πλάτων παρεδέξατο, τῆς μουσικῆς.

Ἐν μὲν τῇ συνηθείᾳ ἐκαλεῖτο μουσικὴ πᾶν τὸ ὁπηδήποτε δυνάμενον ἅπτεσθαι ἐξ εὐθείας τῆς ψυχῆς καὶ παιδεύειν αὐτὴν πρὸς ἀρετήν. Λόγοι ἄρα καὶ μέλη καὶ ὄρχησις, καὶ τῶν λόγων οὐ μόνον ἡ ποίησις, ἀλλὰ καὶ οἱ χύδην, καὶ αἱ ἐπιστῆμαι δὲ αὐταί· καὶ γὰρ ταύτας ἐν παιδείας μέρει ἐποιοῦντο, δυναμένας τοὺς χρωμένους βελτίους ποιεῖν τὰ ἤθη καὶ τὴν διάνοιαν. Κατὰ ταύτην τὴν ἰδέαν ὀνομάζει καὶ Πλάτων τὴν φιλοσοφίαν μεγίστην μουσικήν[2]), ἅτε τὴν τελείαν ἀρετὴν ἐν τῇ ψυχῇ κατασκευάζουσαν, ἣν πολλαχοῦ Πλάτων ἁρμονίαν ὀνομάζει καὶ συμφωνίαν[3]). Οὐ μὴν ἀλλ' ἐν τῇ Πολιτείᾳ, καίπερ εὐλαβούμενός τι καινοτομεῖν περὶ τὰ καθιερωμένα ὑπὸ τοῦ μακροῦ χρόνου, ἀφορίζει αὐτῆς τὰς ἐπιστήμας. Ἴδοι δ' ἄν τις ἐνθένδε τὴν εὐλάβειαν αὐτοῦ. «Τίς οὖν ἡ παιδεία; ἢ χαλεπὸν εὑρεῖν βελτίω τῆς ὑπὸ τοῦ πολλοῦ χρόνου εὑρημένης;

---

1) Πλ. Πολ. Δ' 424 c.

2) Πλ. Φαῖδ 60 e—61 b.

3) Πλ. Πολ. Δ' 443 d—444 a. Η' 548 b· 554 c. Νόμ. Γ' 689 d, 691 a. 696 c. Δάχ. 188 c, d. Φαῖδ. 93.

ἔστι δέ που ἡ μὲν ἐπὶ σώμασι γυμναστική, ἡ δ' ἐπὶ ψυχῇ μουσική»[1]). Ὕστερον δέ· «Τί οὖν ἂν εἴη μάθημα ψυχῆς ὀλκὸν ἀπὸ τοῦ γιγνομένου ἐπὶ τὸ ὄν; . . . . ἆρα μουσική, ὅσην τὸ πρότερον διήλθομεν; Ἀλλ' ἦν ἐκείνη γε ἀντίστροφος τῆς γυμναστικῆς, ἔθεσι παιδεύουσα τοὺς φύλακας, κατά τε ἁρμονίαν εὐαρμοστίαν τινά, οὐκ ἐπιστήμην παραδιδοῦσα, καὶ κατὰ ῥυθμὸν εὐρυθμίαν, ἔν τε τοῖς λόγοις ἕτερα τούτων ἀδελφὰ ἄττα ἔχουσα καὶ ὅσοι μυθῳδεῖς τῶν λόγων καὶ ὅσοι ἀληθινώτεροι ἦσαν· μάθημα δὲ πρὸς τοιοῦτόν τι ἀγαθόν, οἷον σὺ νῦν ζητεῖς, οὐδὲν ἦν ἐν αὐτῇ»[2])· ἔνθα οὔπω ἀπηλλάχαται αἱ ἐπιστῆμαι τῆς μουσικῆς· τὸ γὰρ «ὅσην τὸ πρότερον διήλθομεν» δηλοῖ ὅτι καὶ ὅσην οὔπω διῆλθον, αἱ ἐπιστῆμαι δηλαδή, μουσική ἐστι. Καὶ τέλος δὴ προϊὼν λέγει· «Καὶ μὴν τί ἄλλο λείπεται μάθημα μουσικῆς καὶ γυμναστικῆς καὶ τῶν τεχνῶν κεχωρισμέννον;» Ἔθηκε δὴ ὡς τρίτον παίδευμα παρὰ τὴν μουσικὴν καὶ γυμναστικὴν τὰς ἐπιστήμας. Οἱ μέντοι πρῶτοι λόγοι καὶ μῦθοι, οἱ λεγόμενοι τοῖς παιδίοις ἅμα συνιεῖσι τὰ λεγόμενα, περιέχονται προδήλως ὑπὸ τῆς μουσικῆς.

Ὑποξενίζει δέ τι παρὰ Πλάτωνι ἡ διάρθρωσις τῶν δύο κυρίων παιδευμάτων πρὸς ἄλληλα. Τίθησι μὲν γὰρ ἀρχὴν τούτων, οὗ καὶ ἔμπροσθεν ἐπερανήσθημεν, ὅτι πᾶν νέον ζῶον τοῖς τε σώμασι καὶ ταῖς φωναῖς κινεῖσθαι ἀεὶ ζητεῖ καὶ φθέγγεσθαι· καὶ τὰ μὲν ἄλλα ζῶα οὐκ ἔχει αἴσθησιν τῶν ἐν ταῖς κινήσεσι τάξεων καὶ ἀταξιῶν, ἡμῖν δὲ δεδώκασιν οἱ θεοὶ τὴν ἔνρυθμόν τε καὶ ἐναρμόνιον αἴσθησιν μεθ' ἡδονῆς. Τὴν δὴ τοιαύτην κίνησιν τῆς τε φωνῆς καὶ τοῦ σώματος, τὸ σύνολον τῆς παιδείας, χορείαν ὀνομάζει, εἰδὴ δὲ αὐτῆς, τὴν μὲν τῆς φωνῆς κίνησιν, οὕτως ἐρρυθμισμέννην, ὥστε συμβάλλεσθαι πρὸς ἀρετὴν ψυχῆς, τὴν μουσικήν, τὴν δὲ τοῦ σώματος, μέχρι μὲν παιδιᾶς, ὄρχησιν, ἂν δὲ μέχρι τῆς τοῦ σώματος ἀρετῆς ἡ τοιαύτη κίνησις γίγνηται, τὴν ἔντεχνον ἀγωγὴν ἐπὶ τὸ τοιοῦτον αὐτοῦ γυμναστικὴν προσαγορεύει[3]).

1) Πλ. Πολ. Β' 376 e.
2) Πλ. Πολ. Ζ' 521 d. 522 a.
3) Πλ. Νόμ. Β' 673 a.

Τῆς δὲ μουσικῆς διαστέλλει δύο μέρη, ἓν μὲν λόγους καὶ μύθους μὴ ᾄδομένους, ἓν δὲ μέλη, τοῦτ' ἔστι λόγους μεθ' ἁρμονίας καὶ ῥυθμοῦ[2]). Λόγων δ' αὖ διττὸν εἶδος, τὸ μὲν ἀληθές, ψεῦδος δὲ ἕτερον. Ψευδεῖς δὲ λόγους λέγει τοὺς πεπλασμένους μύθους, οἷς τὸ πρῶτον δεῖ τρέφειν τὰς ψυχὰς τῶν παιδίων. Οὐ γὰρ ἁπλῶς ἀποδοκιμάζει Πλάτων τὸ ψεῦδος, ἀλλ' ὅσα τις κακῶς ψεύδεται, ἐμποιοῦντα ἐν τῇ ψυχῇ ἄγνοιαν τοῦ ἀληθῶς ὄντος. Ὅσα δὲ πρὸς τοῦ ὄντος τὴν θέαν τρέπει τὴν διάνοιαν καὶ κατὰ τοῦτο πλάττει τὸ ἦθος, ἄν τε γεγονότα τυγχάνῃ, ἄν τε μή, ἀκούειν προσήκει τοὺς παῖδας, μᾶλλον δὲ τὰ πεπλασμένα. Ἐν γὰρ τοῖς τοιούτοις τὸ ψεῦδος (die dichterische Umhüllung) αὐτὸ μὲν καθ' ἑαυτὸ οὔτ' ὠφελεῖ οὔτε βλάπτει, ἔστι μέντοι οἷον ἡδυσμά τι τῆς ὑγιοῦς τροφῆς, τῆς ἀληθείας, ἣν αἱ ψυχαὶ τῶν νέων, διὰ τὸ σπουδαῖον αὐτῆς, ψιλὴν οὕτως οὐ δύνανται φέρειν, καθάπερ καὶ τῶν σιτίων τὰ χρηστά, ἔχοντα ὡς ἔτυχεν, οὐ πάνυ εὐόρεκτα ὄντα οὐδ' εὔπεπτα, ποιοῦμεν ἀρτύμασι καὶ παντοδαπῇ παρασκευῇ[1]).

Ὑφηγεῖται δ' ἡμῖν Πλάτων τοὺς τύπους, ἐν οἷς δεῖ τοὺς μύθους ποιεῖν, ἢ καθ' οὓς τοὺς πεποιημένους κρίνειν· τοὺς δ' ἐγκριθέντας βούλεται ἀναγκάζειν τροφοὺς καὶ μητέρας λέγειν τοῖς παισί.

Πρῶτον μὲν οὖν περὶ θεούς, μὴ πλάττειν ἀδικίας αὐτῶν καὶ ἐπιβουλὰς καὶ τέκνων βρώσεις καὶ πατέρων τιμωρίας, καὶ ἔχθρας, καὶ θεομαχίας, οἷα Ἡσίοδος καὶ Ὅμηρος ἐψεύσαντο περὶ Οὐρανοῦ καὶ Κρόνου καὶ Γιγάντων, μηδὲ διηγεῖσθαι τοῖς παισί, μήτ' ἐν ὑπονοίαις πεποιημένα, μήτε ἄνευ ὑπονοιῶν. Ὁ γὰρ νέος οὐχ οἷός τε κρίνειν ὅ τί τε ὑπόνοια καὶ ὅ τι μή, ἀλλ' ἃ ἂν τηλικοῦτος ὢν λάβῃ ἐν ταῖς δόξαις δυσέκνιπτά τε καὶ ἀμετάστατα φιλεῖ γίγνεσθαι. Ἀλλ' ἀποδιδόναι τῷ λόγῳ, οἷος τυγχάνει ὁ θεὸς ὤν. Ἔστι δὲ τῷ ὄντι ἀγαθός. Τοιοῦτος δ' ὢν οὔτ' ἂν αὐτὸς κακὸν ποιοῖ, οὔτ' ἂν ἄλλοις αἴτιος κακοῦ γίγνοιτο. Οὔκουν πάντων ἂν εἴη αἴτιος ὁ θεός, ἀλλὰ τῶν μὲν ἀγαθῶν αἴτιος, τῶν δὲ κακῶν

2) Πλ. Πολ. Γ′ 398 c.

1) Πλ. Νόμ. Β′ 659 c, 660 a.

ἄλλα ζητητέον τὰ αἴτια. Εἰ δέ τινες κακῶς πράττουσι, λεκτέον ὡς κακοὺς ὄντας ὁ μὲν θεὸς δίκαια καὶ ἀγαθὰ ἐργαζόμενος κολάζει, οἱ δὲ δίκην διδόντες ὠφελοῦνται ὑπὸ τοῦ θεοῦ[1]).

Ἔπειτα δὲ μὴ πλάττειν τὸν θεὸν μήτε αὐτὸν γόητα, φανταζόμενον ἄλλοτ' ἐν ἄλλαις ἰδέαις[2]), μήτε ἡμᾶς ψεύδεσι παράγοντα· οὐ γὰρ ἀληθῆ. Ἀνάγκη γάρ, εἴ περ τι ἐξίσταιτο τῆς ἑαυτοῦ ἰδέας, ἢ ἐν ἑαυτῷ ἔχειν τὴν αἰτίαν, ἢ ἔξωθεν. Ἀλλ' ἔξωθεν ἀδύνατον· τὰ γὰρ ἄριστα ἔχοντα ἥκιστα ὑπ' ἄλλου ἀλλοιοῦταί τε καὶ κινεῖται· ὁ δὲ θεὸς καὶ τὰ τοῦ θεοῦ πάντῃ ἄριστα ἔχει. Αὐτὸν δὲ ἑαυτὸν μεταβάλλειν τὸν θεὸν καὶ τοῦτο ἀδύνατον. Ἀνάγκη γὰρ ἢ ἐπὶ τὸ βέλτιον ἢ ἐπὶ τὸ χεῖρον ἑαυτὸν μεταβάλλειν. Ἀλλ' ἐπὶ τὸ βέλτιον ἀδύνατον· οὐ γὰρ ἔστι τι τοῦ ἀρίστου πρεσβύτερον ἀρετῇ· ἐπὶ δὲ τὸ χεῖρον οὐδεὶς ἑκὼν μεταβάλλει ἑαυτόν. Οὐδαμῶς ἄρα ὁ θεὸς ἀλλοιοῦται. Τὸ δὲ αὐτὸν μὲν μὴ ἀλλοιοῦσθαι, ἡμῖν δὲ ποιεῖν ἑαυτὸν δοκεῖν παντοδαπὸν φαίνεσθαι, ψεῦδος ὂν καὶ ἀπάτη, ἀνάρμοστόν ἐστι θεοῦ κατηγορεῖν[3]).

Τοιαῦτα μὲν δὴ περὶ θεοὺς ἀκουστέον τε καὶ οὐκ ἀκουστέον τοὺς παῖδας, εἰ μέλλουσι θεούς τε τιμᾶν καὶ γονέας καὶ τὴν ἀλλήλων φιλίαν μὴ περὶ σμικροῦ ποιεῖσθαι. Εἰ δὲ μέλλουσιν ἀνδρεῖοι εἶναι καὶ προτιμᾶν καλὸν θάνατον αἰσχροῦ βίου, ἀνάγκη μὴ πλάττειν τὰ ἐν Ἅιδου οὕτω δεινά, οἷα Ὁμήρῳ καὶ ἄλλοις ποιηταῖς πέπλασται[4]), μηδὲ ποιεῖν τοὺς παῖδας φρίττειν ἀκούοντας Κωκυτοὺς καὶ Στύγας καὶ ἐνέρους καὶ ἀλίβαντας καὶ τὰ τούτοις παραπλήσια, πᾶν δὲ τοὐναντίον.

Ἀνδρείας δ' ἐστὶ καὶ μάλιστ' ἀνδρὶ προσῆκον τὸ κατέχειν ἑαυτὸν ἔν τε δεινοῖς, ὥστε μὴ θρηνεῖν καὶ ὀδύρεσθαι, ἔν τε τερπνοῖς, ὥστε μὴ ἐνδιδόναι ἰσχυρῷ γέλωτι, αἰσχύνεσθαι δὲ ἐπὶ τοῖς τοιούτοις καὶ ὅλως στάσιμον καὶ δυσμετάπτωτον εἶναι ἐπὶ θάτερα. Καὶ τοὺς τροφίμους ἄρα οὔτε ἀκούειν χρὴ τοιοῦτόν τι

---

1) Πλ. Πολ Β' 377 – 380.
2) Ὁμηρ. Ὀδ. ρ 485.
3) Πλ. Πολ. Β' 380—383.
4) Ὁμ. Ὀδ. λ 488. ω 6—9. Ἰλ. Υ 64. Ψ 103. Ὀδ. κ 495.

σπουδῇ, οἷα πολλὰ παρ' Ὁμήρῳ ἔστιν εὑρεῖν[1]), οὔτε, ἐπιὸν αὐτοῖς τοιοῦτον ἢ λέγειν ἢ ποιεῖν, συγγιγνώσκειν[2]). Ταῦτα μέντοι ἔστιν οἳ μέμφονται Πλάτωνος, ὡς οὔτε καλὸν οὔτε θεάρεστον ὂν τὸ δυσπαθῆ εἶναι, τὸ δὲ ἐναντίον θεοπρεπέστερον, καὶ μετὰ τούτων δηλαδὴ καὶ Περίκλειον ἦθος καὶ Σωκράτους τρόπον τῆς τελευτῆς καὶ Φωκίωνος βίον καὶ θάνατον καὶ ὅσοις ἄλλοις τοῦ αὐτοῦ γένους ἡ ἀνθρωπίνη ἱστορία κεκόσμηται. Ἀλλ' ἕκαστος τῷ οἰκείῳ μέτρῳ μετρῶν, ἄλλοτ' ἄλλῳ ὄντι, ἄλλοτ' ἄλλως ἔχον φανεῖ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα· τὸ δὲ Πλάτωνος μέτρον ἁπλοῦν ἐστι καὶ ἀεὶ ὡσαύτως ἔχον, ὥσπερ καὶ τἀληθές.

Καὶ ἀλήθειαν δέ γε περὶ πολλοῦ ποιητέον. Ἀλήθεια γὰρ πάντων μὲν ἀγαθῶν θεοῖς ἡγεῖται, πάντων δὲ ἀνθρώποις· ἧς ὁ γενήσεσθαι μέλλων μακάριος καὶ εὐδαίμων ἐξ ἀρχῆς εὐθὺς μέτοχος εἴη, ἵνα ὡς πλεῖστον χρόνον ἀληθὴς ὢν διαβιοῖ[3]). Τὸ δὲ ψεῦδος, ὥσπερ εἴρηται, χρήσιμον μέν ἐστιν ὡς ἐν ἀρτύματος εἴδει καὶ πρὸς ὠφέλειαν, οὐ μὴν παντὶ χρηστέον τούτῳ, ἀλλὰ τοῖς ἄρχουσιν ἐπ' ὠφελείᾳ τῶν ἀρχομένων. Ψέγειν ἄρα δεῖ, εἴ τίς τι δολοφρονέων λέγει ἀνθρώπων, περὶ δὲ θεῶν μηδὲ λέγειν τὸ παράπαν[4]).

Καὶ μὴν καὶ σωφροσύνης, εἴπερ τινὸς καὶ ἄλλου, δεῖ τοῖς νέοις. Σωφροσύνης δὲ τὰ τοιάδε μέγιστα, ἀρχόντων μὲν ὑπηκόους εἶναι, αὐτοὺς δὲ ἄρχοντας τῶν περὶ πότους καὶ ἀφροδίσια καὶ περὶ ἐδωδὰς ἡδονῶν. Ὅσα δὴ παρ' Ὁμήρῳ καὶ τοῖς ἄλλοις ποιηταῖς εὕρηται, ἢ θρασύτητες ἰδιωτῶν πρὸς ἄρχοντας[5]), ἢ ἐγκώμια εὐωχίας καὶ θοίνης[6]) καὶ ἔρωτες ἀθέμιτοι[7]) καὶ ἀκράτειαι[8]) καὶ δωροδοκίαι καὶ αἰσχροκέρδειαι θεῶν τε καὶ ἀνθρώπων καὶ τὰ τοιαῦτα, ἄν τε ἀληθῆ, ἄν τε μή, τυγχάνῃ ὄντα, οὐκ ἐπιτήδεια νέοις ἀκούειν.

---

1) Ὅμ. Ἰλ. Ω 10, κ. ἑξ. Χ 168. 414. Σ 54, Π 433. Α 599.
2) Πλ. Πολ. Γ' 386—389
3) Πλ. Νόμ. Ε', 730 c.
4) Πλ. Πολ. Γ', 389 b, d.
5) Ὅμ. Ἰλ. Α, 225.
6) Ὅμ. Ὀδ. ι, 342.
7) Ὅμ. Ὀδ. θ, 266 κ. ἑξ.
8) Ὅμ. Ἰλ. Ξ 293 κ. ἑξ.

Τέλος δὲ δὴ δεῖ μηδαμῶς χωρίζειν δικαιοσύνην εὐδαιμονίας, διδάσκοντας, ὡς εἰσί τινες ἄδικοι μέν, εὐδαίμονες δέ, καὶ τἀνάπαλιν, καὶ ὡς λυσιτελεῖ τὸ ἀδικεῖν, ἐὰν λανθάνῃ. Οὔτε γὰρ συμφέρει τοιαῦτα ἀκούειν τοὺς νέους, ἀλλ' οὐδέ γε ἀληθῆ ἐστι[1]). Τοῦτο δὲ ἵνα δῆλον γένηται, διηγήσεως δεῖ. Ὅτι μὲν πᾶσιν ἀνθρώποις ἔνεστι φύσει ὄρεξις εὐδαιμονίας, δῆλον. Πλάτων δὲ εἰωθότως αὐτῷ οὐδὲν τῶν φύσει ὑπαρχόντων ἀπόβλητον ἡγεῖται, ζητεῖ δ' ἀεὶ τὴν ἀρίστην αὐτοῦ ἕξιν ἀποφῆναι. Καὶ δὴ καὶ τῆς τῆς εὐδαιμονίας ὀρέξεως ἔχει λόγον καὶ οὐδὲν ὀκνεῖ κατὰ τὴν δόξαν τῶν πολλῶν τέλος τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ἀποφῆναι[2]). Ἀλλὰ μὴν εὐδαίμονές ἐσμεν κτήσει ἀγαθῶν· καὶ μέχρι μὲν τοῦδε πάντες ὁμολογοῦσιν ἀλλήλοις, τίνα δ' ἐστὶν ὄντως ἀγαθὰ καὶ τούτων ποῖα τὰ μέγιστα καὶ κυριώτατα, οὐδαμῶς. Τὰ μὲν οὖν τοῖς παλαιοῖς δοκοῦντα ἀγαθὰ καὶ τὴν τάξιν αὐτῶν παρίστησι τὸ γνωστὸν σκόλιον τόδε·

Ὑγιαίνειν μὲν ἄριστον ἀνδρὶ θνατῷ·
Δεύτερον δὲ φυὰν καλὸν γενέσθαι·
Τὸ δὲ τρίτον πλουτεῖν ἀδόλως·
Καὶ τὸ τέταρτον ἡβᾶν μετὰ φίλων.

Πλάτων μέντοι ἄλλην ἔχει γνώμην περὶ τῶν ἀγαθῶν. Διττά, φησίν, ἐστὶν ἀγαθά, τὰ μὲν θεῖα, τὰ δὲ ἀνθρώπινα· καὶ θεῖα μὲν λέγει αὐτὰς τὰς ἔμπροσθεν καταλεχθείσας ἀρετάς, φρόνησιν καὶ ἀνδρείαν καὶ σωφροσύνην καὶ δικαιοσύνην· ἀνθρώπινα δὲ τὰ αὐτὰ σχεδὸν τοῖς πολλοῖς, ὑγίειαν καὶ κάλλος καὶ ἰσχὺν σώματος καὶ πλοῦτον οὐ τυφλόν, ἀλλ' ὀξὺ βλέποντα, ἄν περ ἅμα φρονήσει ἕπηται. «Ἥρτηται δ' ἐκ τῶν θείων θάτερα, καὶ ἂν μὲν δέχηταί τις τὰ μείζονα, κτᾶται καὶ τὰ ἐλάττονα, εἰ δὲ μή, στέρεται ἀμφοῖν»[3]). Οὗ οὐκ ἂν εὕροις ῥᾳδίως ἀληθέστερον ἄλλο, ἀλλ' οὐδέ γε μᾶλλον ἀγνοούμενον ὑφ' ἡμῶν.

Καὶ μὴν καὶ ἡδονὴν εἰκὸς εὐδαιμονίᾳ προσεῖναι· καὶ δικαιοσύνῃ ἄρα. Εἰ δ' οὕτως ἔχει, σκεπτέον.

---

1) Πλ. Πολ. Γ', 392 a, b.
2) Πλ. Συμπ. 204 e. Εὐθύδ. 278 e κ. ἑξ.
3) Πλ. Νόμ. Α', 631 b, c.

Πρῶτον μὲν εἰδέναι χρὴ ὅτι ἕκαστον τῶν τριῶν γενῶν τῆς ψυχῆς ἔχει οἰκείαν ὁρμήν, τὸ μὲν λογιστικὸν πρὸς τὸ μανθάνειν, τὸ δὲ θυμοειδὲς πρὸς τιμὴν καὶ εὐδοξίαν, τὸ δὲ ἐπιθυμητικὸν πρὸς πολλά τινα, διότι δὲ διὰ χρημάτων μάλιστα ἀποτελεῖται ταῦτα, ἐν κεφαλαίῳ εἰπεῖν, πρὸς χρήματα. Ταύτῃ δὴ καλεῖ Πλάτων τὸ μὲν φιλομαθὲς καὶ φιλόσοφον, τὸ δὲ φιλόνεικον καὶ φιλότιμον, τὸ δὲ φιλοκερδὲς καὶ φιλοχρήματον. Καὶ ἡδοναὶ δὴ τριτταί εἰσιν, ἑνὸς ἑκάστου μία ἰδία, πληρουμένης δηλαδὴ τῆς ἐπιθυμίας. Εἰ τοίνυν τρεῖς τοιούτους ἀνθρώπους, ὧν ἓν τούτων μάλιστα κρατεῖ, ἄλλῳ ἄλλο, ἐν μέρει ἕκαστον ἀνερωτῶμεν, τίς τούτων τῶν βίων ἥδιστος, δῆλον ὅτι τὸν ἑαυτοῦ ἕκαστος ἐγκωμιάσεται· ὁ μὲν χρηματιστικὸς πρὸς τὸ κερδαίνειν καὶ ἀπολαύειν τὴν τοῦ τιμᾶσθαι ἡδονὴν ἢ τὴν τοῦ μανθάνειν οὐδενὸς ἀξίαν φήσει εἶναι, πλὴν εἴ τι αὐτῶν ἀργύριον ποιεῖ· ὁ δὲ φιλότιμος τὴν μὲν ἀπὸ τῶν χρημάτων ἡδονὴν φορτικήν τινα ἡγεῖται, καὶ αὖ τὴν ἀπὸ τοῦ μανθάνειν, ὅτι μὴ μάθημα τιμὴν φέρει, καπνὸν καὶ φλυαρίαν· ὁ δε φιλόσοφος οἶδε μὲν καὶ τίθησι καὶ τὰς ἄλλας ἡδονὰς ἡδονὰς εἶναι· καὶ γὰρ αὐτὸς τούτων γεύεται, ὅσαι ἀναγκαῖαι καὶ θεμιταί· βελτίστην μέντοι καὶ ἀληθεστάτην καὶ βεβαιοτάτην τὴν ἀπὸ τοῦ μανθάνειν ἡγεῖται. Τίς οὖν τούτων ἀληθέστατα λέγει; σκεπτέον. Πᾶν, ὃ ἂν μέλλῃ καλῶς κριθήσεσθαι, ἐμπειρίᾳ καὶ φρονήσει καὶ λόγῳ χρὴ κρίνεσθαι. Ἀλλ' ὁ μὲν χρηματιστικὸς μόνον τῆς ἀπὸ τοῦ κερδαίνειν ἡδονῆς ἐμπειρότατός ἐστι, τῆς δὲ ἀπὸ τοῦ τιμᾶσθαι ἧττον, τῆς δὲ ἀπὸ τοῦ μανθάνειν οὐδαμῶς· ἀχρεῖος ἄρα κριτὴς ἂν εἴη. Ὁ δὲ φιλότιμος τῆς μὲν ἀπὸ τοῦ τιμᾶσθαι μάλιστα, τῆς δὲ ἀπὸ τοῦ κερδαίνειν καὶ τῶν εὐπαθειῶν ἧττον, τῆς δ' ἀπὸ τοῦ μανθάνειν ἥκιστα· καὶ οὗτος ἄρα ἀδέξιος κριτής. Ὁ δὲ φιλόσοφος καὶ τῶν τριῶν ἔμπειρος· ἀνάγκη γὰρ αὐτῷ ἐκ παιδὸς ἀρξαμένῳ γεύεσθαι τούτων. Περὶ μὲν οὖν ἐμπειρίας οὕτως. Ἔφαμεν δὲ χρῆναι ἔτι κρίνεσθαι φρονήσει καὶ λόγῳ· ταῦτα δὲ τῷ φιλοσόφῳ μάλιστα οἰκεῖά ἐστιν. Ἡ τοῦ φιλοσόφου ἄρα κρίσις ἀληθεστάτη ἂν εἴη καὶ κυρία[1]).

1) Πλ. Πολ. Θ', 580 d—583 α.

Ἔτι δὲ οὐδ' ἀληθεῖς εἰσιν αἱ διὰ τοῦ σώματος ἡδοναί, αἱ μέγισται νομιζόμεναι, ἀλλ' ἐσκιαγραφημέναι, οὐδ' ἄξιον ἡδονὰς καλεῖν, ἀλλ' ὀρθότερον λυπῶν παύλας. Ἔστι γὰρ λύπη ἡδονῆς ἐναντίον καὶ μεταξὺ αὐτῶν τὸ μήτε χαίρειν μήτε λυπεῖσθαι, ἡσυχία τις περὶ ταῦτα τῆς ψυχῆς. Τοιοῦτον δ' ἐστὶ καὶ ὑγίεια τῷ ὑγιαίνοντι. Ἀλλ' οἱ κάμνοντες οἴονται μηδὲν εἶναι ὑγιείας ἥδιον, καὶ ῥαΐζοντες χαίρουσι μᾶλλον τῶν ὑγιαινόντων. Οὗτοι γὰρ τούτου γε ἕνεκα ἡσυχίαν ἄγουσιν. Εἰ οὖν τις τὴν ἐκ τοῦ ὑγιάζεσθαι ἡδονὴν περὶ πλείστου ποιεῖται, ἀναγκαῖον προκατασκευάζειν ἑαυτῷ νόσους, ἵνα τούτων ἀπαλλαττόμενος ἥδηται. Ὅμοιον δὴ συμβαίνει καὶ τοῖς τὰς ἄλλας ἡδονὰς ἐν μεγίστῳ τιθεμένοις. Τοῖς οὖν ταύτας θηρεύουσιν ἀναγκαῖον λύπας σρίσιν αὐτοῖς προκατασκευάζειν. Καὶ, ὡς ἔοικε, Πλάτωνι βοηθοῦντες οἱ ἐπὶ τῶν Καισάρων διεφθαρμένοι Ῥωμαῖοι ἐνεδείξαντο ἔργῳ τὴν ἀλήθειαν ταύτην. Ἐπεὶ γὰρ κορέσαιντο βρωμάτων, εἶτα ἐξήμουν αὐτὰ ἐπίτηδες, ἵνα ἐγείροντες τὴν ἐκ τῆς πείνης λύπην, ἥδοιντο πάλιν ἐσθίοντες· ὡς οὔσης δηλαδὴ τῆς ἡδονῆς ἐν τῷ τῆς λύπης ἀπαλλάττεσθαι· παυομένης δὲ τῆς λύπης συμπαύεται καὶ ἡ ἡδονή. Ἀλλ' αὕτη οὐκ ἔστι καθαρὰ ἡδονὴ ἡ λύπῃ μεμιγμένη, ἀλλ' ἡ ἡσυχίαν ἀγούσης τῆς ψυχῆς ἐπιγιγνομένη. Τοιαύτη δὲ ἡ ἐκ τοῦ μανθάνειν καὶ θεωρεῖν. Καὶ τῆς εἰλικρινεστάτης ἄρα καὶ ἐνδελεχεστάτης ἡδονῆς ἂν γεύοιτο ὁ σοφός[1])· ὁ αὐτὸς δ' ἐστὶ καὶ ὁ δίκαιος κατὰ Πλάτωνα· ἄνευ γὰρ τῶν ἄλλων ἀρετῶν οὐκ ἔστι σοφόν τινα εἶναι.

Περὶ δὲ τῶν παρ' ἀνθρώπων τιμῶν, εἰ μὴ ἐν τῷ παραχρῆμα, πρός γε τὸ τέλος τοῦ βίου γενόμενον, ἐπειδὰν ἀναλάμψῃ τὸ τῆς δικαιοσύνης κάλλος, εἰκὸς εὐδοκιμεῖν τε καὶ τὰ ἆθλα φέρεσθαι τὸν δίκαιον.

Καὶ μὴν ὑπό γε θεοῦ οὐδέποτε ἀμελεῖται ὁ δίκαιος, ὃς προθυμεῖται ὁμοιοῦσθαι αὐτῷ, ἀλλ' ἐάν τε ἐν πενίᾳ γίγνηται, ἐάν τε ἐν νόσοις ἤ τινι ἄλλῳ τῶν δοκούντων κακῶν, ὑπολητέον, ὡς τούτῳ ταῦτα εἰς ἀγαθὸν τελευτήσει ζῶντι ἢ καὶ ἀποθανόντι[2]).

---

1) Πλ. Πολ. Θ', 583 b—587.

2) Πλ. Πολ. Γ', 612 b—614 κ. ἑξ.

Πάντως ἄρα ὁ δικαίως βιῶν εὐδαιμονέστατα καὶ ἥδιστα βιοῖ ἐνθάδε τε καὶ μεταλλάξας[1])· καὶ ταῦτα χρὴ καὶ λέγειν τοῖς παισίν.

Τοὺς μὲν δὴ τύπους τῶν λόγων, οἵους τε λεκτέον καὶ μή, διήλθομεν. Περὶ δὲ τῆς λέξεως, ὡς χρὴ ταῦτα λέγειν, τοιάδε διετύπωσε Πλάτων. Πᾶσα ποίησις, καὶ χύδην δὲ λόγος ἐξενηνεγμένος, ὁ μὲν διὰ μιμήσεως ὅλος ἐστίν, ὥςπερ τὸ δρᾶμα, ὁ δὲ δι' ἀπαγγελίας αὐτοῦ τοῦ ποιητοῦ, οἷον ἡ μελικὴ ποίησις, ὁ δὲ ἐξ ἀμφοτέρων μικτός, οἷον τὸ ἔπος. Καὶ εἰ δέοι ἡδονῇ κρίνεσθαι παρὰ τῷ ὄχλῳ τοὺς τρεῖς τούτους τῆς λέξεως τύπους, φέροι ἂν τὰ πρῶτα ὁ διὰ μιμήσεως τὸ πᾶν περαίνων, τὸ δρᾶμα, τὰ δεύτερα δὲ ὁ κεκραμένος, καὶ ὕστερος ἡδονῇ γίγνεται ὁ ἄνευ μιμήσεως· ὅλως δὲ εἰπεῖν, ἡ μίμησις τέρπει μᾶλλον τῆς ἁπλῆς ἀπαγγελίας. Ἀλλ' οὐ περὶ τοῦ ἡδίστου ἡ σπουδή, περὶ δὲ τοῦ ἀρίστου καὶ ὠφελιμωτάτου τοῖς πολίταις. Ὅπου μὲν οὖν ἡ μίμησις ἡδεῖα οὖσα καὶ ὠφέλιμος ἅμα ἐστί, κέρδος ἂν εἴη, ὅπου δὲ ἐκεῖνο μόνον ὑπάρχει, μέγας κίνδυνος ἐπικρέμαται. Αἱ γὰρ μιμήσεις, ἐὰν ἐκ νέων πόῤῥω διατελέσωσιν, εἰς ἕθη τε καὶ φύσιν καθίστανται καὶ κατὰ σῶμα καὶ φωνὰς καὶ κατὰ τὴν διάνοιαν, αἱ μὲν ἀγαθαὶ δηλαδὴ εἰς ἀγαθά, αἱ δὲ ἐναντίαι εἰς τἀναντία. Οὐ δὴ σμικρὸν διαφέρει τὸ τοιάδε ἢ τοιάδε εἶναι τὰ μιμήματα, ἀλλὰ κἂν ἀσφαλῆ γένοιτο ταῦτα τεκμήρια ἤθους σπουδαίου καὶ μή. Ὁ μὲν γὰρ σπουδαῖος, ἐπειδὰν ἀφίκηται ἐν τῇ διηγήσει ἐπὶ λέξιν τινὰ καὶ πρᾶξιν ἀνδρὸς ἀγαθοῦ, ἐθελήσει ὡς αὐτὸς ὢν ἐκεῖνος ἀπαγγέλλειν καὶ οὐκ αἰσχυνεῖται ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ μιμήσει, μάλιστα μὲν μιμούμενος τὸν ἀγαθὸν ἀσφαλῶς τε καὶ ἐμφρόνως πράττοντα, ἐλάττω δὲ καὶ ἧττον ἢ ὑπὸ νόσων ἢ ὑπὸ ἐρώτων ἐσφαλμένον ἢ καὶ ὑπὸ μέθης ἤ τινος ἄλλης ξυμφορᾶς· ὅταν δὲ γίγνηται κατά τινα ἑαυτοῦ ἀνάξιον, οὐκ ἐθελήσει σπουδῇ ἀπεικάζειν ἑαυτὸν τῷ χείρονι, εἰ μὴ ἄρα κατὰ βραχύ, ὅταν τι χρηστὸν ποιῇ, ἀλλ' αἰσχυνεῖται ἅμα μὲν ἀγύμναστος ὢν τοῦ μιμεῖσθαι τοὺς τοιούτους, ἅμα δὲ καὶ δυσχεραίνων ἑαυτὸν ἐκμάττειν τε καὶ ἐνιστάναι εἰς τοὺς τῶν κακιόνων τύπους, ἀτιμάζων τῇ διανοίᾳ. Ὁ δὲ κακὸς αὖ, ὅσῳ ἂν

1) Πλ. Νόμ. Β', 660 e.—663 e.

φαυλότερος ᾖ, πάντα τε μᾶλλον διηγήσεται, καὶ οὐδὲν ἑαυτοῦ ἀνάξιον οἰήσεται εἶναι, σπουδῇ τε καὶ ἐναντίον πολλῶν, καὶ δὴ καὶ βροντὰς καὶ ψόφους ἀνέμων τε καὶ χαλαζῶν καὶ ἀξόνων καὶ τροχιλίων καὶ σαλπίγγων καὶ πάντων ὀργάνων φωνάς, καὶ ἔτι κυνῶν καὶ προβάτων καὶ ὀρνέων φθόγγους. Ἔστι δὴ τὸ μὲν εἶδος τῆς λέξεως τοῦ σπουδαίου ἀνδρός, ἀπολαβὸν καὶ τὴν προσήκουσαν ἁρμονίαν καὶ ῥυθμόν, τὸ μέλος, ἅτε ἥκιστα μετέχον μιμήσεως, τοῦ δὲ φαύλου ἡ παντοδαπὴ ἄλλη ποίησις[1]), ἣν ἐξορίζει Πλάτων τῆς ἑαυτοῦ πόλεως. Φαίνεται δὲ διαφέρειν τούτοις τὰ ἐν τοῖς Νόμοις. Ἐκεῖ γὰρ συγχωρεῖ καὶ ἀναγκαῖον δὴ νομίζει θεᾶσθαι καὶ γνωρίζειν μιμήματα αἰσχρῶν σωμάτων καὶ διανοημάτων κατὰ λέξιν τε καὶ ᾠδὴν καὶ ὄρχησιν κεκωμῳδημένα· ἄνευ γὰρ γελοίων τὰ σπουδαῖα καὶ πάντων τῶν ἐναντίων τὰ ἐναντία μαθεῖν μὲν οὐ δυνατόν, εἰ μέλλει τις φρόνιμος ἔσεσθαι[2]), ποιεῖν δὲ οὐκ ἂν δύναιτο ἀμφότερα, εἴ τις αὖ μέλλει καὶ σμικρὸν ἀρετῆς μεθέξειν, ἀλλ' αὐτῶν ἕνεκα τούτων καὶ μανθάνειν αὐτὰ δεῖ, τοῦ μήποτε δι' ἄγνοιαν δρᾶν ἢ λέγειν ὅσα γελοῖα, μηδὲν δέον· δούλοις δὲ τὰ τοιαῦτα καὶ ξένοις ἐμμίσθοις προστάττειν μιμεῖσθαι[3]), σπουδὴν δὲ περὶ αὐτὰ εἶναι μηδέποτε μηδ' ἡντινοῦν, μηδέ τινα μανθάνοντα αὐτὰ γίγνεσθαι φανερὸν τῶν ἐλευθέρων, μήτε γυναῖκα μήτ' ἄνδρα[4]). Ἀλλ' ἐκ τούτων τοῦτο πάρεστι μαθεῖν, ὅτι μέγα παραλλάττει αὐτόν τινα μιμεῖσθαί τι τῶν φαύλων μιμημάτων ἢ ἄλλων μιμουμένων θεᾶσθαι καὶ γνωρίζειν. Ὥστε ἀπορήσειεν ἄν τις, πότερον ὅλως ἀπεῖπε Πλάτων ἐν τῇ Πολιτείᾳ μηδὲ τὸ παράπαν θεᾶσθαι καὶ γνωρίζειν φαῦλα μιμήματα, ὡς βλαβερὸν ὄν, ἢ μᾶλλον ἀπορίᾳ τῶν μιμησομένων — δούλους γὰρ καὶ ξένους οὐ χωρεῖ ἡ τελεία πόλις Πλάτωνος — ἀχρηστία τούτων κατ' ἀνάγκην γίγνεται. Καὶ γὰρ ἐκεῖ φησι· «Γνωστέον μὲν γὰρ καὶ μαινομένους καὶ πονηροὺς ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας, ποιητέον δὲ

---

1) Πλ. Πολ. Γ', 392 c — 398 b.
2) Πλ. Νόμ. Γ', 678 a, b.
3) Οἷον ἐλέγοντο ποιεῖν οἱ Σπαρτιᾶται, μεθύσκοντες τοὺς Εἵλωτας.
4) Πλ. Νόμ. Ζ', 816 d—e.

οὐδὲν τούτων οὐδὲ μιμητέον[1]). Ἔτι δὲ ἐκ τῶν δύο λόγων, καθ' οὓς ἀπαγορεύει τὴν μίμησιν τῶν φαύλων, τοῦ μὴ οἷόν τ' εἶναι ἕνα τὸν αὐτὸν ἐπιτηδεύειν τέ τι τῶν ἀξίων λόγου ἐπιτηδευμάτων καὶ πολλὰ μιμεῖσθαι, καὶ τοῦ τοὺς μιμουμένους τι τῶν αἰσχρῶν τῷ χρόνῳ τοῦ εἶναι ἀπολαύειν[2]), οὕπω εἰκός ἐστι συλλογίσασθαι ὅτι καὶ τὸ ἄλλων αὐτουργούντων, εἰ ἐνείη, θεᾶσθαι βλαβερὸν ἡγήσατο. Καὶ ὅμως καὶ τοῦτο ἀπεῖπεν ἐν τοῖς ὕστερον[3]) Πλάτων καὶ ἁπλῶς πᾶσαν μίμησιν ἐξώρισε τῆς ἑαυτοῦ πόλεως. Λόγον δὲ προβάλλεται οὐ πάνυ τι ἀναμφισβήτητον, ὥς γέ μοι δοκεῖ. Φησὶ γάρ, ὃ καὶ συγχωρητέον, τὰς ἰδέας μόνας ἔχεσθαι ἀληθείας, τὰ δὲ αἰσθητὰ εἴδωλα εἶναι τῶν ἰδεῶν, δεύτερα ἀπὸ τῆς ἀληθείας, τὴν δὲ γραφικὴν καὶ ποιητικὴν εἶναι τῶν εἰδώλων μίμησιν, τρίτην ἄρα ἀπὸ τῆς ἀληθείας· τοὺς δὲ γραφεῖς καὶ ποιητὰς οὔ φησιν ἐπίστασθαι αὐτὰ τὰ πράγματα, οἷά ἐστιν, ἀλλ' οἷα φαίνεται, καὶ οὕτω ταῦτα μιμεῖσθαι· εἰ γὰρ ἐπιστήμονες ἦσαν τῇ ἀληθείᾳ, ὧν περ καὶ μιμοῦνται, πολὺ πρότερον ἐν τοῖς ἔργοις ἂν σπουδάζειν ἢ ἐπὶ τοῖς μιμήμασι, καὶ πειρᾶσθαι ἂν πολλὰ καὶ καλὰ ἔργα ἑαυτῶν καταλιπεῖν μνημεῖα, καὶ εἶναι προθυμεῖσθαι ἂν μᾶλλον τοὺς ἐγκωμιαζομένους ἢ τοὺς ἐγκωμιάζοντας[4]). Ὃ δὴ λέγομεν ἐν τούτοις ἀμφισβητήσιμον, τοῦτό ἐστι,

---

1) Πλ. Πολ. Γ', 396 a.

2) Πλ. Πολ. Γ', 395 a—d.

3) Πλ. Πολ. Γ', 595 a—b.

4) Πλ. Πολ. Γ', 595 c—602 b. Δῆλον ὅτι Πλάτων τούτοις ὑπηρέτησε τῇ φιλοτιμίᾳ τοῦ Ῥωμαίου Σαλλουστίου τοῦ ἐξᾶραι μὲν τὰ οἰκεῖα, ἀμαυρῶσαι δὲ τὰ τῶν Ἑλλήνων ἐν τοῖςδε: «optumus quisque (Romanus) facere quam dicere, sua ab aliis bene facta laudari quam ipse aliorum narrare malebat» (de Catil. conjurat § 8). Καὶ ταῦτά φησι, μέλλων συγγράψειν τῶν εὐγενεστάτων Ῥωμαίων ἀγενέστατον καὶ αἴσχιστον ἔργον, μεγέθει μόνον καὶ καινότητι ἐξαίσιον. Ἀλλ' οἱ Ἕλληνες ἠπίσταντο οὐ μόνον τοὺς λόγους τῶν ἔργων κρείττους, ἀλλὰ καὶ τὰ ἔργα τῶν λόγων ἀποδεικνύναι. Ἀμαθὲς δὲ οἰεσθαι fortunâ, ὥς φησιν, invenisse ibi scriptorum magna ingenia, καὶ μὴ τὰς ὡς ἀληθῶς μεγάλας καὶ γενναίας πράξεις τὴν μεγίστην αἰτίαν ἔχειν τοῦ ἐγγενέσθαι magna ingenia scriptorum.

τὸ τοὺς ποιητὰς ἀεὶ εἴδωλα μιμεῖσθαι τῶν ἰδεῶν καὶ μὴ πολλάκις πρὸς αὐτὰς τὰς ἰδέας βλέποντας πειρᾶσθαι ταύτας μιμεῖσθαι· ἐπεὶ ποῖον εἴδωλον ἐμιμήσατο Φειδίας τὴν Ἀθηνᾶν ἢ τὸν Ὀλύμπιον Δία ποιήσας; ἢ Σοφοκλῆς τὴν Ἀντιγόνην; ἢ Ὅμηρος Ἀνδρομάχην, καὶ Ἕκτορα, καὶ ἄλλους; Ὅτι μὲν γὰρ πολλὰ καὶ παρ' Ὁμήρῳ καὶ τοῖς ἄλλοις ποιηταῖς εἰδώλων ἐστὶ μιμήματα, ὁμολογητέον· περὶ δὲ αὐτῶν τῶν μεγίστων τε καὶ καλλίστων, πολέμων τε πέρι καὶ στρατηγιῶν καὶ διοικήσεων πόλεων καὶ παιδείας πέρι ἀνθρώπων, περὶ ὧν ἐρωτᾷ Πλάτων Ὅμηρον, δίκαιον, ἐμοὶ δοκεῖν, ὑπὲρ Ὁμήρου ἀποκρίνεσθαι, ὅτι καὶ πόλεις βέλτιον ᾤκησαν δι' Ὅμηρον πᾶσαι αἱ χρησάμεναι αὐτῷ, καὶ πόλεμοι εὖ ἐπολεμήθησαν πάντες, καὶ παιδείας ἡγεμὼν γέγονεν Ὅμηρος πᾶσι τοῖς χρησαμένοις, οὐ μέντοι δι' Ὅμηρον μόνον· οὐδὲ γὰρ δυνατόν, οὐδ' ἂν ἄλλον τίς τινα ἐπιδείξειεν ἕνα μόνον ἄνδρα τηλικαῦτα κατορθώσαντα, μὴ συμβαλομένων μυρίων ἑτέρων· διὰ δὲ τὸ κοινὸς γενέσθαι Ὅμηρος πᾶσιν εἰς ὠφέλειαν, οὐκ ὀνομάζεται αὐτός, ἀλλ' ὁ ἀεί τι εἰσενεγκὼν ἴδιον· ἐπεὶ καὶ ὁ μέγας Ἀλέξανδρος Ἀριστοτέλους λέγεται μαθητής, οὐχ Ὁμήρου· πάντες γὰρ Ὁμήρου ἦσαν. Ἀλλ' εἰ ὀλίγον ἔτι χρόνον ἐπέζη Πλάτων, ἔγνω ἂν σαφῶς, τί ἄρα δύναται Ὅμηρος. Ἀλλ', οἶμαι, Πλάτων πέπονθεν οἷον αὐτὸς ἡμῖν ὑποτίθεται ἐν τῷ Πρωταγόρᾳ[1]). Ἐντρυφῶν γὰρ Ὁμηρικῇ ἀμβροσίᾳ καὶ νέκταρι καὶ κεκορεσμένος, τούτων οὐκέτι οἴεται δεῖν χάριν εἰδέναι Ὁμήρῳ, προσήκειν γὰρ οὕτως ἔχειν, ὅτι δ' ἐνιαχοῦ καὶ βροτεία τροφὴ παραμέμικται, οὐ συγγιγνώσκει[2])· εἰ δ' ἐγεγόνει ἐν ἀνθρώποις ἀμούσοις καὶ ἀπαιδεύτοις, ἠγάπησεν ἂν καὶ ἐπόθησε τὴν Ὁμήρου φαυλότητα καὶ διαφθορὰν τῶν πόλεων.

Ἐμβριθέστερος δὲ φαίνεται ὁ ἕτερος λόγος, καθ' ὃν καταδικάζει τὴν μιμητικὴν ποίησιν, ὅτι ἅπτεται τοῦ παθητικοῦ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦτο ἐγείρουσα καὶ τρέφουσα ποιεῖ ἐπισκοτεῖν τῷ λογιστι-

---

1) Πλ. Πρωτ. 327—328.

2) Ἀτεχνῶς ὥσπερ καὶ πολλοὶ τῶν νῦν Ἑλληνικῇ ἀμβροσίᾳ τεθραμμένων ἔχουσι πρὸς τοὺς τροφοδότας Ἕλληνας.

κῷ[1]). Καίτοι καὶ ἐν τούτῳ ποθήσειεν ἄν τις διεστάλθαι τὰ ἐγειρόμενα πάθη τῷ ὑπουργεῖν τῷ λογιστικῷ καὶ μή, καὶ τοῖς μὲν ἐνδιδόναι, τοῖς δὲ μή· καὶ γὰρ ἡ μανία καὶ ὁ ἔρως, ἃ ἐγκωμιάζει ἐν τῷ Φαίδρῳ, πάθη δήπου ἐστίν, ὑπουργικὰ μέντοι τῷ λογιστικῷ. Τούτοις δὲ προσθῶμεν, ὅτι ἐν τοῖς ὕστερον γραφεῖσι Νόμοις πλὴν τῶν κωμικῶν θεαμάτων καὶ τὴν τραγῳδίαν συνεχώρησεν[2]), ἂν μέντοι αὕτη κριθεῖσα ὑπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς πόλεως φαίνηται μὴ ἐναντιουμένη τοῖς ἤθεσι καὶ νόμοις τῆς πόλεως· ὥστε ἐνταῦθα δῆλον ὅτι ποιεῖται τὴν εἰρημένην διαστολὴν καὶ οὐχ ἁπλῶς καταδικάζει τὴν μίμησιν, ὅτι μίμησις. (ἀκολουθεῖ)

ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΜΩΡΑΪΤΗΣ.

ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΤΗΣ ΝΗΣΟΥ ΣΥΡΟΥ.

Ἡ ἔρευνα τῶν ἐπιγραφῶν τῆς νήσου Σύρου ἤρξατο ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τῆς παρούσης ἑκατονταετηρίδος. Πρὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης οὐδεμία συρία ἐπιγραφὴ ἦτο γνωστή· οἱ δὲ περιηγηταί, διερχόμενοι τῆς Σύρου, μόλις ἔρριπτον βλέμμα ἐπὶ τῶν παρὰ τῷ λιμένι εὑρισκομένων ἀρχαίας πόλεως ἐρειπίων (1). Κατόπιν ὅμως, ὅτε ἡ

1) Πλ. Πολ. Γ', 602 c—907 α.

2) Πλ. Νόμ. Ζ', 817 α—d.

(1) Μόνος ὁ Tournefort (Voyage, lett. VIII, p. 3), ὁ Krienen (Breve descrizione dell' Arcipelago, p. 95) καὶ ὁ Σύριος Δελλαρόκκας (Traité sur les abeilles I, p. 34) ἀναφέρουσιν ὀλίγα τινὰ περὶ ἀρχαίων τῆς Σύρου μνημείων. Ὁ Δελλαρόκκας, ὡς καὶ ὁ Tournefort, ἀναφέρει, ὅτι ἐν τῷ Ἁγίῳ Γεωργίῳ τῆς Ἄνω Σύρου ὑπῆρχεν ἐπιγραφὴ (ἡ ὑπ' ἀρ. 20), ἧς ὅμως ἠγνόει τὸ περιεχόμενον· ἔτι δὲ ἀνάγλυφον, παριστῶν σεῖστρον μετ' ἄλλων τινῶν (ἰδὲ ἀρ. 11, ὑποσημ. 22). Εἰς ταῦτα δὲ προσθέτει· «On en a mis à profit beaucoup d'autres, telles que des blocs de marbre, de tronçons de colonnes qui soutiennent la cathédrale, et d' autres qui sont devant l' église des capucins, et qu' on n' a point encore employés. Il reste en-

Ἑλλὰς ἀπέσεισε τὸν ζυγὸν τῆς δουλείας καὶ ἐπὶ τῶν λειψάνων τῆς ἀρχαίας Σύρου ἀνηγείρετο ἡ Ἑρμούπολις, ἐκτὸς ἄλλων ἀρχαιοτήτων, καὶ ἐπιγραφαὶ ἤρχισαν νὰ ἀνακαλύπτωνται· φιλόμουσοι δὲ ἄνδρες ἐν Ἑρμουπόλει, πᾶν τὸ ἀνασκαπτόμενον ἢ ἐν παραβύστῳ κατακείμενον συλλέγοντες, κατὰ τὸ ἐνὸν αὐτοῖς, ἐν τῷ τότε *Μουσείῳ* (2) ἀπέθετον, καθιστῶντες οὕτως εὐπροσίτους εἰς τοὺς σοφοὺς τῆς ἀλλοδαπῆς τὰς ἀνακαλυπτομένας ἐν τῇ νήσῳ ἀρχαιότητας. Δυστυχῶς ὅμως μετά τινα ἔτη τὸ Μουσεῖον διελύθη· αἱ ἀρχαιότητες αὐτοῦ εἰς στενὴν ἐκλείσθησαν τοῦ γυμνασίου γωνίαν· τῶν δὲ κατόπιν ἀνακαλυφθέντων ἐνεπιγράφων μαρμάρων ὀλίγα μέν τινα προσετέθησαν εἰς τὰ ἐν τῷ γυμνασίῳ, τῶν δὲ λοιπῶν

---

core sur le lieu un pan de muraille, bâti avec de gros quartiers de marbre bâtard taillé à facettes, qu'on croit avoir servi à un temple dédié au dieu Pan, d'après des médailles sur lesquelles on voit la tête de ce dieu d'un côté, avec une chèvre au revers». Ἀλλ' ἡ περὶ ναοῦ τοῦ Πανὸς δοξασία αὕτη οὐδεμίαν ἔχει ὑπόστασιν· διότι τὸ ἀναφερόμενον λείψανον, ὑπάρχον εἰσέτι, δεικνύει, ὅτι ἀπετέλει μέρος τείχους ἀκροπόλεως (ἰδὲ ὑποσημ. 5). Κατόπιν ἀναφέρει ὁ Δελλαρόκκας περὶ τῆς ἀνακαλύψεως προτομῆς τοῦ Ἀδριανοῦ, νομισθείσης τότε τοῦ Φερεκύδους. (ἰδὲ ὑποσημ. 12, ά. 4). Ὁ δὲ Krienen, προκειμένου περὶ ἀρχαιοτήτων τῆς Σύρου, ἀναφέρει μόνον ὀλίγα περὶ λειψάνων ναοῦ τινος κατὰ τὸ δυτικὸν αὐτῆς (ἰδὲ ὑποσημ. 33).

(2) Τὸ Μουσεῖον ἦν σύλλογος σκοπῶν τὴν διάδοσιν ὠφελίμων γνώσεων παρὰ τοῖς κατοίκοις τῆς νήσου, οὐχὶ δὲ μουσεῖον ἀρχαιολογικόν, ὡς ἐνόμισάν τινες Εὐρωπαῖοι. Ὁ σύλλογος οὗτος ἱδρύθη τὸ 1835· συστήσας δὲ ἀναγνωστήριον, βιβλιοθήκην, ἐσπερινὰς παραδόσεις καὶ συλλογὴν ἀρχαιολογικήν, ἔδαινεν ἐπί τινα ἔτη ἀκμάζων· ἀλλὰ κατὰ τὰ ἔτη 1841—2 πεσὼν εἰς μαρασμόν, διελύθη. Τότε ἡ περιουσία αὐτοῦ περιῆλθεν εἰς χρῆσιν τοῦ Γυμνασίου Ἑρμουπόλεως ἐπὶ τῷ ὅρῳ, ὅτι «ἂν ἔπειτα ἤθελε συστηθῇ ἄλλο τοιούτου εἴδους Κατάστημα θέλει μεταβαίνει εἰς ἰδιοκτησίαν αὐτοῦ.» (Ἰδὲ Κανονισμὸν, ἄρθ. 38). Δυστυχῶς ὅμως ἔκτοτε μόνον ἀπόπειραι ἐγένοντο συστάσεως ὁμοίου συλλόγου καὶ οὐδὲν πλέον· ἐν δὲ τῷ παρόντι, σύλλογος μὲν νὰ ἱδρυθῇ φαίνεται δυσχερές· μουσείου δὲ ἀρχαιολογικοῦ τὴν ἵδρυσιν οὐδόλως ἀμφιβάλλομεν ὅτι συνεργούσης τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρίας, προθύμως θέλει ἀναλάβει ὁ δῆμος Ἑρμουπολιτῶν, ὁ ἐπὶ φιλοκαλίᾳ ἀεὶ διακριθεὶς καὶ δὴ ὑπὲρ τῶν ἐν Ἑλλάδι ἀρχαιοτήτων μόνος πάντων τῶν ἑλληνικῶν δήμων ἀδρότατα συνεισφέρων.

ἐν οἰκίαις ἢ ἐξοχικαῖς θέσεσιν ἐσπαρμένων διεσώθησαν ὅσα διέφυγον τὴν τῶν ἀρχαιοκαπήλων αὐθαιρεσίαν καὶ τὴν ὀλιγωρίαν τῶν ἀμαθῶν.

Εὐθὺς δ' ἅμα τῇ ἀνευρέσει τῶν πρώτων συρίων ἐπιγραφῶν, ἤρξαντο γινόμεναι ἐκδόσεις αὐτῶν· ἔκτοτε δὲ ἐν τῇ πληθύϊ τῶν δημοσιευομένων ἀρχαιολογικῶν διατριβῶν καὶ συγγραμμάτων παρουσιάζοντο ἐκ διαλειμμάτων ὀλίγα τινὰ ἀναφερόμενα εἰς τὰς ἐπιγραφὰς τῆς Σύρου (3). Γενικὰς δὲ συρίων ἐπιγραφῶν ἐκδόσεις,

---

(3) Ἐξέδωκαν ἐπιγραφὰς τῆς Σύρου·

Μουστοξύδης ἐν Αἰγιναίᾳ Ἐφημερίδι, 1831, σελ. 11—16.

Expédition scientifique, III, Pl. 15, F. IV.

Prokesch von Osten, ἐν Denkwürdigkeiten und Erinnerungen aus dem Orient, I Band, 1836, S. 61.

Πιττάκης ἐν Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι, ἀρ. 272, 496, 498, 509, 511, 512, 513, ἔτ. 1839—40.

Ross ἐν Inscriptiones Græcæ Ineditæ, Fasc. II, 1842, n.106—111.

Ζωντανὸς ἐν Ἱστορικῇ Περιλήψει τῆς νήσου Σύρου, ἐν Ἐφημερίδι Ἀγγελιῶν, 1842, ἀριθ. 83 καὶ 84. Αἱ αὐτόθι ἐπιγραφαὶ μετὰ τῶν εἰς αὐτὰς σημειώσεων ἀντεγράφησαν ἐκ τῶν ἐκδόσεων τοῦ Μουστοξύδου καὶ Ross.

Curtius ἐν Rheinisches Museum, 1843, S. 103.

Bœckh ἐν τῷ Corpus Inscriptionum Græcarum, 2347 c—q.

Lebas, ἐν Revue Archéologique, 1844, Tom. I, p. 41.

Ἀνώνυμος, ἐν Rheinisches Museum, 1848, S. 83.

Lebas, ἐν Voyage etc. 1850. — Inscriptions des Iles n. 1882—1903.

Ussing, ἐν Graeske og Latinske Indskrifter i Kjöbenhavn, 1854, S. 34, n. 12.

Conze, ἐν τῷ Bulletino dell' Instituto etc. 1859, p. 166.

Γ. Παπαδόπουλος, ἐν Revue Archéologique, 1862, X, p. 230.

Keil, ἐν Rheinisches Museum, 1865, S. 541—558.

Ἀνώνυμος ἐν Πανδώρᾳ, 1866, σελ. 537.

Lenormant, ἐν Rheinisches Museum, 1867, S. 295.

Τ. Ἀμπελᾶς, ἐν Πανδώρᾳ, 1870, σελ. 475.

Egger, Comptes rendus des séances de l' Académie des Inscriptions etc. 1870, p. 194.

ἐπιστημονικῆς τινος ἀξίας, παρέσχον κυρίως ὁ Bœckh καὶ ὁ Lebas. Ἀλλ' οὗτοι ἐκ τῶν πολυαρίθμων ἐπιγραφῶν τῆς Σύρου, ἃς διέσωσεν ἡμῖν ὁ χρόνος, μόλις ἐγνώριζον, ὁ μὲν Bœckh 16· ὁ δὲ Lebas 25, ἐν αἷς καὶ αἱ τοῦ Bœckh. Τούτων δὲ πολλὰς, καὶ τῶν μᾶλλον ἀξίων λόγου τὰς πλείστας ὁ μὲν Bœckh μετὰ ἁμαρτημάτων καὶ ἀσόχων ἐν πολλοῖς συμπληρώσεων ἐδημοσίευσεν· ὁ δὲ Lebas μόνον τὰ κείμενα καὶ ταῦτα ἐν πολλοῖς ἡμαρτημένα. Καὶ ἐγένοντο μὲν κατόπιν νέαι τινὲς ἐκδόσεις, ἁμαρτήματά τινα ἐκείνων διορθοῦσαι, καί τινας ἄλλας ἀγνώστους ἐπιγραφὰς γνωστὰς καθιστῶσαι· ἀλλὰ καὶ αἱ ἐκδόσεις αὗται ἦσαν τὸ πλεῖστον ἡμαρτημέναι, καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν δημοσιευθεισῶν ἐπιγραφῶν μικρός· τὸ δὲ πλῆθος τῶν ἡμαρτημένων ἐκδόσεων καθίστα ἀμφίβολον καὶ αὐτῶν τῶν ὀρθῶν τὴν ἀκρίβειαν. Εἰς τοιοῦτον σημεῖον εὑρίσκοντο αἱ ἐργασίαι τῶν περὶ τὰς ἐπιγραφὰς τῆς Σύρου ἀσχοληθέντων, ὅτε ἐπεχειρήσαμεν τὴν ἔρευναν αὐτῶν. Μετὰ πολλοὺς κόπους ἱκανὰ ἡμαρτημένα ἐν ταῖς ἄλλαις ἐκδόσεσι διωρθώσαμεν, πολυαρίθμους δὲ ἀνεύρομεν ἀγνώστους τέως ἐπιγραφάς. Ὑπὸ δὲ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρίας εἰς Σῦρον ἀποσταλέντες (3*), τάς τε ἐκδεδομένας ἐπεθεωρήσαμεν καὶ τὰς ἀγνώστους πάσῃ δυνατῇ ἐπιμελείᾳ ἐξηκριβώσαμεν κατὰ τὸ ἐνόν.

Τῶν ἐργασιῶν ἡμῶν τὰ ἐξαγόμενα ἐνταῦθα ἐκθέτοντες, θέλομεν διαιρέσει τὴν περὶ τούτων πραγματείαν εἰς δύο μέρη, ὧν τὸ μὲν

Κλὼν Στέφανος, ἐν Πατρίδι Σύρου, 1870, ἀρ. 223.

Wecklein, ἐν Neue Jahrbücher für Philologie und Pädagogik, 1873, S. 204.

Mommsen, ἐν τῷ Corpus Inscriptionum Latinarum, vol. III. 1873, n. 486, p. 94, 985.

Τ. Ἀμπελᾶς, ἐν Ἱστορίᾳ Σύρου, 1874. Τῶν ἐν αὐτῇ ἐπιγραφῶν αἱ πλεῖσται ἀντεγράφησαν, ὡς ὁ συγγραφεὺς ἀναφέρει, ἐκ τῆς ἀνωτέρω μνημονευομένης διατριβῆς τοῦ κ. Ζωντανοῦ.

Α. Μ. Κ. ἐν Νεολόγῳ Ἀθηνῶν, 1 Ἰανουαρίου 1875.

(3*) Ἰδὲ Πρακτ. τῆς Ἀρχ. Ἑταιρ. 1873—4, σ. 32.

πρῶτον θέλει περιλάβει τὰς ἐπιγραφὰς τὰς ἐν τοῖς ἐρειπίοις τῆς ἀρχαίας πόλεως καὶ τῶν πολιχνῶν τῆς Σύρου εὑρεθείσας· τὸ δὲ δεύτερον ἐπιγραφὰς τὸ πλεῖστον εὐκτικὰς, κεχαραγμένας κατὰ τὰς ἀκτὰς τῆς θέσεως *Γραμμάτων*. Τὴν δὲ διαίρεσιν ταύτην θεωροῦμεν ὡς μόνην ἁρμοδίαν, καθότι αἱ μὲν τοῦ πρώτου μέρους, ἃς πρὸς διάκρισιν τῶν ἄλλων *ἐγχωρίους* θέλομεν ὀνομάσει, ἀναφέρονται ἐμμέσως ἢ ἀμέσως εἰς τὸν βίον τῶν ἀρχαίων Συρίων καὶ τὴν ἀρχαίαν τῆς Σύρου τοπογραφίαν· αἱ δὲ τοῦ δευτέρου, ἀνεξάρτητοι οὖσαι τοῦ παρελθόντος τῆς νήσου, πόλεις καὶ χώρας παρουσιάζουσι ξένας καὶ ξένους ἀνθρώπους, οἵτινες ἐν καιρῷ τρικυμίας εἰς τὸν ὅρμον τῶν Γραμμάτων καταφεύγοντες, ἐπὶ τῶν βράχων ταύτας ἐχάρασσον (4).

Α'. Ἐπιγραφαὶ τῆς Σύρου ἐγχώριοι.

Αἱ πλεῖσται τῶν ἐπιγραφῶν τούτων τῆς Σύρου ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἀρχαίαν αὐτῆς πρωτεύουσαν· ὅθεν, πρὶν ἢ ἐξετάσωμεν ταύτας κρίνομεν εὔλογον νὰ εἴπωμεν ὀλίγα τινὰ περὶ αὐτῆς· ἐν παρόδῳ δὲ καὶ περὶ τῆς λοιπῆς τοπογραφίας τῆς ἀρχαίας Σύρου.

Ἀπὸ τῶν μεσημβρινῶν προπόδων τοῦ λόφου Δηλίου χθαμαλὸς ἐκτείνεται πρὸς νότον κλάδος, ὅστις ἐγγὺς τοῦ λιμένος τῆς Ἑρμουπόλεως σχηματίζει λοφίσκον. Ὁ λοφίσκος οὗτος, φέρων τὸ ὄνομα *Καταιλύματα*, οἱ ἀνατολικοὶ αὐτοῦ πρόποδες καὶ τὰ γειτνιάζοντα τῆς πεδιάδος καὶ παραλίας μέρη, ἄφθονα παρέχοντα λείψανα οἰκοδομημάτων ἀρχαίων, εἰσὶν ἀναμφιβόλως ὁ τόπος, ἐν

(4) Πρὶν ἢ εἰσέλθωμεν εἰς τὸ κύριον τῆς διατριβῆς μέρος ὀφείλομεν νὰ σημειώσωμεν, ὅτι ἐκ τῆς πληθύος τῶν περὶ ἀρχαίας Σύρου γραφέντων, ὧν δυστυχῶς τὰ πλεῖστα ἀναφέρονται εἰς Σῦρον μυθώδη, ἐκεῖνα μόνον τῶν ἡμαρτημένων ἀνηρέσαμεν, ὅσα ὑπὸ διακεκριμένων ἀνδρῶν γραφέντα ἠδύναντο νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ὀρθά. Διὰ δὲ τὰ πλεῖστα τῶν ἄλλων ματαίαν θεωροῦντες πᾶσαν συζήτησιν, ἠρκέσθημεν νὰ ἀντικαταστήσωμεν τὰ ὀρθὰ ἀντὶ τούτων.

ᾧ ἔκειτο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἡ ὁμώνυμος τῆς Σύρου πρωτεύουσα (4*). Καὶ ἐπὶ μὲν τοῦ λόφου Καταιλυμάτων φαίνονται λείψα-

---

(4*) Ὅτι ἡ Σῦρος εἶχεν ὁμώνυμον πρωτεύουσαν μανθάνομεν ἐκ τοῦ Πτολεμαίου («Σῦρος νῆσος καὶ πόλις», III, 15)· ἔλαβε δ' αὕτη τὸ ὄνομα κατ' ἀρχαιοτάτους χρόνους.

Περὶ τοῦ ὀνόματος τῆς τε πόλεως καὶ τῆς νήσου ἐπιτραπήτω ἡμῖν νὰ σημειώσωμέν τινα ἐνταῦθα. Τὴν λέξιν Σῦρος ὁ μὲν Bochart, ἐν τῇ Ἱερᾷ αὐτοῦ Γεωγραφίᾳ παράγει ἐκ τοῦ φοινικικοῦ usira=πλουσία ἢ usura=εὐδαίμων, ὁ δὲ παρ' ἡμῖν Γερμανὸς κ. Δέφνερ (Ἱστ. Σύρου σ. 84)ἐκ τῆς ῥίζης suar, sur=λάμπω, στίλβω, εἶμαι λευκὸς,ἄλλοι δὲ (Pappe, Wört. der Griech. Eigennamen, ἐν λ. Σῦρος) ἐθεώρησαν συγγενῆ πρὸς τὸ Ὑρία. Ἀλλ' αἱ ἐτυμολογίαι αὗται ἥκιστα φαίνονται προσεγγίζουσαι τῇ ἀληθείᾳ. Καθ' ἡμᾶς πιθανώτερον ὅτι τὸ ὄνομα Σῦρος εἶναι αὐτὸ τοῦτο τὸ Τύρος (ἀδιάφορος ὁ τονισμός), δοθὲν τῇ Σύρῳ ὑπὸ τῶν εἰς αὐτὴν ἀποικησάντων Φοινίκων. Τοῦτο εἶναι τοσούτῳ μᾶλλον πιθανόν, καθ' ὅσον καὶ Σοὺρ (Σῦρος) ἐγχωρίως ἐκαλεῖτο ἡ Τύρος, ἐξ οὗ καὶ πᾶσα ἡ χώρα ἐκλήθη Συρία (γῆ)=γῆ τῆς Σύρου=Τύρου. Ἐκτὸς δὲ τῆς προφανοῦς ταὐτότητος τῶν λέξεων, γνωρίζομεν, ὅτι καὶ εἰς πλείστους ἄλλους τόπους ἔδωκαν οἱ Φοίνικες ὀνόματα ἐκ τῆς ἰδίας αὐτῶν πατρίδος (ἰδὲ Ueber phönicische Ortsnamen von J. Olshansen in Rhein. Mus. 1853, S. 334). Καίτοι δὲ παρ' Ὁμήρῳ καὶ Ἡσυχίῳ ἁπαντᾷ καλουμένη Συρίη ἡ νῆσος, πιστεύομεν, ὅτι ἀρχαιότερον εἶναι τὸ ὄνομα Σῦρος, ὡς ὄνομα τῆς ἐν τῇ νήσῳ πόλεως· ἀπὸ ταύτης δ' ὅτι ἡ νῆσος ἐκλήθη κτητικῶς Συρίη (νῆσος)=νῆσος τῆς πόλεως Σύρου, ἐπειδὴ κατ' οὐδένα ποτὲ φωνητικὸν νόμον ἦτο δυνατὸν νὰ μετατραπῇ τὸ Συρίη εἰς Σῦρος. Ὅμοια δὲ παραδείγματα, ἐκτὸς τῆς Συρίας κληθείσης οὕτως ἀπὸ τῆς Τύρου, ἔχομεν πλεῖστα ἄλλα· ὡς Κόρινθος—Κορινθία, Χώνη—Χωνία, Μεσσήνη—Μεσσηνία, Σικυὼν—Σικυωνία, Ἄργος — Ἀργεία (Θουκ. 2, 7) καὶ Ἀργολίς, κτλ. Ὁπωσδήποτε ὅμως, παλαίτατα φαίνεται, ὅτι ἐκαλεῖτο ἡ νῆσος Συρίη· εἶτα δὲ ἀποβαλοῦσα τὸ ὄνομα τοῦτο, ἐκλήθη Σῦρος. Οὕτω δὲ ὠνομάζετο οὐ μόνον κατὰ τοὺς ἑλληνικοὺς χρόνους, ἀλλὰ καὶ μετὰ Χριστὸν ἔτι, ἂν πρέπῃ νὰ πιστεύσωμεν τὸν Ἡσύχιον (300 μ. Χ.), λέγοντα «Συρίη ἐνὶ γαίῃ τῇ περὶ πόντον. Ἡ νῦν λεγομένη Σῦρος νῆσος»· (λέξ. Συρίη). Ἐκτὸς δὲ τοῦ ὀνόματος τούτου, ἀπὸ τῶν χρόνων Διογένους τοῦ Λαερτίου (200 μ. Χ.) ἁπαντᾷ ἐν χρήσει τὸ ὄνομα Σύρα· «Σώζεται δὲ καὶ ἡλιοτρόπιον ἐν Σύρᾳ τῇ νήσῳ», (ἐν βίῳ Φερεκύδους). Καὶ ἀνεκδότου δὲ νομίσματος ἑλληνικῆς

να τείχους ἀκροπόλεως (5), ἐρείπια δεξαμενῆς (6), καὶ ἄλλα τινά, ἥττονος λόγου ἄξια. Ἀμέσως δὲ κάτωθεν τῶν λειψάνων τοῦ τείχους ὑπάρχει μικρὸν πεδίον (ἡ νῦν πλατεῖα Μωραϊτίνη), ἐν ᾧ καὶ ψήφισμα τιμητικὸν Βερνίκης εὑρέθη καὶ ἐπιστολὴ τῶν αὐτοκρατόρων Σεπτιμίου Σεβήρου καὶ Καρακάλλα, καὶ προτομὴ τοῦ Ἀδριανοῦ, καὶ ἐπὶ βράχου Ἀθηνᾶς Φρατρίας ἐπιγραφή, ἐξ ὧν μετὰ πιθανότητος δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι αὐτόθι ὑπῆρχεν ἡ ἀγορὰ καὶ τὸ πρυτανεῖον τῆς πόλεως. Ἀνατολικώτερον δὲ

ἐποχῆς ἔχομεν ἀπεικόνισμα, φέρον τὸ ὄνομα ΣΥΡΑ.—Περὶ δὲ τοῦ ὀνόματος Σκῦρος, ὅπερ, ἕνεκα συγχύσεως τῆς Σύρου πρὸς τὴν Σκῦρον ἀπεδόθη τῇ Σύρῳ κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους, ἀρκεῖ νὰ σημειώσωμεν, ὅτι τοσούτῳ ἦν σύνηθες μέχρι χθὲς καὶ τοσαύτη βεβαιότης ὑπῆρχε περὶ τῆς ὀρθότητος τούτου, ὥστε καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν Συριῶν ἐν ἐγγράφοις τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἀπαντᾷ λεγομένη ἡ Σῦρος Σκίρα.—Περὶ τοῦ τονισμοῦ τῆς λέξεως Σῦρος ἰδὲ ἀρ. 20.

(5) Τοῦ τείχους τούτου σώζονται τὴν σήμερον, κατ' ἀποστάσεις, λείψανα εἰς ἔκτασιν 60 περίπου μέτρων κατὰ τὸ πρὸ Α. μέρος τῆς κορυφῆς. Τὸ μέγιστον τῶν λειψάνων τούτων (20 μ. μῆκ.), ὑπάρχον ἄνωθεν τοῦ ναοῦ τῆς Κοιμήσεως, παρουσιάζει σημεῖα πύλης· ἐνταῦθα τὸ τεῖχος ἔχει πάχ. 0,80 καὶ ὕψ. 0,50· λίθος ἀργὸς 1,40 μήκ. ἀποτελεῖ τὴν οὐδὸν τῆς πύλης· σταθμῶν οὐδὲν μέρος σώζεται· ἀμφοτέρωθεν δὲ μόνον τῷ εἰσερχομένῳ ὑπάρχει κοιλότης, ἐν ᾗ ἐκινεῖτο ὁ στροφεὺς τοῦ θυρέτρου (Ἰδὲ καὶ Prokesch, Denkwürdigkeiten u. s. w. I, S. 61).

(6) Ὀλίγον μετὰ τὴν πύλην, πρὸς τὰ ἀριστερὰ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ τείχους φαίνεται ἔτι καὶ νῦν ἐντὸς οἰκίσκου ὁ κρουνὸς τῆς δεξαμενῆς. Ἡ δεξαμενὴ αὕτη, ὅλως ἀφανὴς τὴν σήμερον, ἔκειτο ἔνδοθεν τοῦ τείχους· ἦν δὲ, ὡς μαρτυροῦσιν οἱ ἰδόντες αὐτὴν, ἱκανῶς μεγάλη. Αὕτη ἐλάμβανε τὸ ὕδωρ δι' ὑδραγωγῶν ἀπὸ τῆς Πηγῆς, τῆς κρήνης τοῦ Γυρίου καὶ τῆς τοῦ Ἐπισκοπείου. Ἐκ τούτων ὁ ὑδραγωγὸς τῆς Πηγῆς, διευθυνόμενος διὰ τῆς φάραγγος αὐτῆς, τῆς δυτικῆς πλευρᾶς καὶ τῶν νοτίων καὶ νοτιοανατολικῶν προπόδων τοῦ λόφου τῆς Ἄνω Σύρου, διήρχετο κατὰ τὴν γέφυραν τοῦ Παυσιλύπου εἰς τὴν ἀντίπεραν ὄχθην τοῦ ἐκεῖ χειμάρρου καὶ βαίνων ἐπὶ τοίχου, σωζομένου ἐν μέρει πρό τινων ἐτῶν, ἐχώρει πρὸς τὴν δεξαμενήν. Περὶ δὲ τῶν ἄλλων ὑδραγωγῶν γνωρίζομεν μόνον, ὅτι τοῦ μὲν ὑδραγωγοῦ τοῦ Γυρίου μικρὸν μέρος κατεστραμμένον ἐκεῖ πλησίον φαίνεται· τοῦ δὲ Ἐπισκοπείου, ὅτι διήρχετο διὰ γεφύρας κατὰ τὴν θέσιν Καμάρας.

τοῦ πεδίου τούτου, ἔνθα αἴφνης ταπεινοῦται τὸ ἔδαφος, κοίλωμα σχηματίζεται, πρὸς τὴν θάλασσαν κεκλιμένον, ἐν ᾧ ὑπάρχουσι λείψανα ἀρχαίου θεάτρου. Ταῦτά εἰσι τὰ σπουδαιότερα τῶν λειψάνων, ἅτινα διεσώθησαν ἡμῖν ἐκ τῆς ἀρχαίας πόλεως Σύρου· ἐν δὲ τῇ περιοχῇ αὐτῶν εὑρέθησαν αἱ πλεῖσται τῶν πολιτικῶν ἐπιγραφῶν (7).

---

(7) Πλὴν τῆς πόλεως Σύρου ὑπῆρχον ἔτι ἐν τῇ νήσῳ· 1) Ἀρχαιοτάτη πόλις τῶν προϊστορικῶν πειρατικῶν χρόνων, κατὰ τὴν ὀρεινὴν θέσιν Χαλανδριανήν, οὖσα ἀρχαιοτέρα τῆς τε ἀρχαίας πόλεως Σύρου καὶ τῶν ἄλλων παραθαλασσίων πολιχνῶν, κτισθεισῶν, ὅτε αἱ ἑλληνικαὶ θάλασσαι κατέστησαν πλωϊμώτεραι. Κατὰ τὴν θέσιν ταύτην πολυάριθμοι εὑρέθησαν τάφοι, περὶ ὧν ἱκανὰ ἔγραψεν ὁ κ. Γ. Παπαδόπουλος (Revue Archéologique, 1862, X. Πανδώρα Τόμ. ΙϚ', 1865, σ. 121)· κακῶς ὅμως ὑπέθεσεν οὗτος, ὅτι ἀνῆκον εἰς τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους, καὶ ὅτι, αὐτόσε μεταφερόμενοι, ἐθάπτοντο οἱ ἐν Γυάρῳ ἀποθνήσκοντες πολιτικοὶ τῆς Ῥώμης κατάδικοι. Τοῦτο οὐδεμίαν ἔχει ὑπόστασιν. Ἡ κατασκευὴ τῶν τάφων καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς εὑρεθέντα ἀγαλμάτια, ὅμοια ὄντα πρὸς τὰ ἐν ἄλλαις ἀρχαιοτάταις νεκροπόλεσιν εὑρισκόμενα, προδήλως δεικνύουσιν, ὅτι ἡ νεκρόπολις αὕτη εἶναι ἀρχαιοτάτη. Οὐδόλως δ' εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἀλλαχόθεν μετεφέροντο αὐτόσε οἱ νεκροί, καθ' ὅσον πλεῖσα περὶ τὴν θέσιν ταύτην ὑπάρχοντα ἐρείπια ἀποδεικνύουσι τὴν αὐτόθι ὕπαρξιν πόλεως. Παρεμφερὲς πρὸς τὰ σύρια ἀγαλμάτια τῆς Χαλανδριανῆς ὑπάρχει εἰκονισμένον ἐν τῇ πραγματείᾳ τοῦ Thiersch: Ueber Paros und parische Inschriften.—2) Πολίχναι εἰς Ποσείδεια, Φοίνικα καὶ Γαληνσσᾶν (ἰδὲ ἀριθ. 38 καὶ 39). — 3) Πολίχναι εἰς Βάρην, ὅπου τέσσαρες ὑπάρχουσιν ἐρειπιῶνες· ἔτι εἰς Ἅγ. Μιχαὴλ καὶ Παναυλαίς. Ἐν Ἁγίῳ Μιχαὴλ ἄξιον λόγου μνημεῖον ὑπάρχει, ἐν μέρει ἐκκεχωσμένον, ὑπόγειον ὑδραυλικὸν οἰκοδόμημα, πιθανῶς κρήνη μετὰ ὑδραγωγοῦ. Φέρει δὲ ἐκ τούτου ἡ θέσις τὸ ὄνομα Ἑλληνικόν. Περὶ δὲ τῶν ἐρειπίων τῆς ἐν Παναυλαῖς πολίχνης ὑπέθεσεν ὁ Ross, ὅτι ἀνήκουσι τῇ ἐν τῷ ψηφίσματι τοῦ Ὀνησάνδρου (C. I. G. n. 2347c) ἀναφερομένῃ Ἐσχατιᾷ. Ἀλλ' ἡ εἰκασία αὕτη ἀποδεικνύεται ἡμαρτημένη· πρῶτον μὲν, διότι τὸ ψήφισμα ἀναφέρει ἁπλῶς, ὅτι ἀφηρπάγησαν οἰκετικὰ σώματα ἐκ τῆς καλουμένης Ἐσχατιᾶς, ὅπερ οὐδόλως ἀποδεικνύει, ὅτι ἡ Ἐσχατιὰ ἦτο πόλις· δεύτερον δὲ, διότι αἱ Παναυλαὶ κεῖνται ἐπὶ κορυφῆς ὄρους καὶ οὐχὶ ἐν ἐσχατιᾷ. — Τὰ δὲ περὶ ἄλλων ἐν Σύρῳ κωμοπόλεων ὑπό τινων ἀναφερόμενα εἰσὶν αὐτόχρημα μῦθοι.

Κατὰ δὲ τοὺς νοτιοδυτικοὺς τοῦ λοφίσκου τῶν Καταιλυμάτων πρόποδας, οὓς ὁρίζει ὁ χείμαρρος *Λαλακιᾶς*, ἔκειτο τῆς πόλεως νεκροταφεῖον, ὡς πλεῖστοι τάφοι κατὰ καιροὺς αὐτόθι εὑρεθέντες δεικνύουσιν. Ἐκτὸς δὲ τῶν ὀλίγων ἐπιτυμβίων ἐπιγραφῶν, αἵτινες ὡρισμένως γνωρίζομεν ὅτι ἀνεκαλύφθησαν αὐτόθι, ἀνήκουσι πιθανῶς τῷ νεκροταφείῳ τούτῳ καὶ αἱ πλεῖσται τῶν ἄλλων, αἵτινες εὑρέθησαν τετοιχισμέναι ἐν Ἑρμουπόλει ἢ ἄνω Σύρῳ (8).

Πλὴν δὲ τῶν ἄλλων τῆς ἀρχαίας πόλεως λειψάνων καὶ τοῦ νεκροταφείου αὐτῆς, διαφόρων ἱερῶν ἴχνη καὶ θέσεις ἀφιερωμένας εἰς θεοὺς ἀνευρίσκομεν ἔν τε τῇ πόλει καὶ τῇ πεδιάδι καὶ τοῖς πέριξ ὄρεσι. Καὶ κατὰ μὲν τὴν πόλιν καὶ παρ' αὐτῇ ἀπαντῶμεν τὰς θέσεις, ἐν αἷς ἔκειντο ναοὶ τῆς *Φρατρίας Ἀθηνᾶς*, τῆς *Ἴσιδος* καὶ τοῦ *Ἀσφαλείου Ποσειδῶνος*. Ἐπὶ δὲ τῶν πέριξ ὀρέων, ἀρχόμενοι ἀπὸ νότου, ἀπαντῶμεν κατ' ἀρχὰς λόφον ἱερὸν τῷ *Διΐ* (τοῦ Ζιᾶ τὸ βουνί)· εἶτα τὸ *Σκληπεῖ* (Ἀσκληπίειον)· ἱερὸν μυστηριώδους θεότητος, ἴσως τῆς *Κυβέλης*, κατὰ τὴν θέσιν *Πατέλλι*· καὶ ἀπέναντι τῆς Δήλου, τὸ *Δῆλι* (Δήλιον), ἐφ' οὗ κατὰ τὸν Ross (Inselreisen, II, S. 27) ὑπῆρχεν ἴσως ἱερὸν τοῦ *Ἀπόλλωνος*. Πλὴν δὲ τούτων, τοπωνυμίαι τῆς Σύρου διέσωσαν ἡμῖν πολλῶν ἄλλων ἱερῶν τὴν μνήμην. Οὕτως ἔχομεν, παρὰ τὰ *Πηγαδάκια*, εἰς τὴν θέσιν *Πολλώνια*, ἱερὸν τοῦ *Ἀπόλλωνος*· εἰς τὸ *Καβεῖρι*, πρὸς τὰ Δ. τῆς νήσου, ἱερὸν τῶν *Καβείρων* (9)· εἰς τὰ *Πωμώνια*,

---

Πλὴν τούτων ὑπάρχουσι λείψανα πύργου εἰς τὰ ΝΑ. τῆς Σύρου ὄρη, τὰ καλούμενα Νήταις, κατὰ τὴν θέσιν Παληόπυργος· ἔτι δὲ ὀχυρώματα εἰς τὸν κατὰ τὰ ΒΑ. παράλια τῆς Σύρου ἀπόκρημνον λόφον, τὸν καλούμενον Καστρί, καὶ εἰς τὰ πλησιόχωρα τῆς Ἑρμουπόλως ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὄρους Σκοπέλου· ἀλλὰ τὰ ὀχυρώματα ταῦτα ἴσως ἀνήκουσιν εἰς μεταγενεστέρους χρόνους.

(8) Τάφοι ἀνήκοντες τῇ πόλει Σύρῳ εὑρέθησαν ἔτι ἐν τῇ πλατείᾳ Λεωτσάκου καὶ κατὰ τοὺς πρόποδας τοῦ λόφου τῆς Ἄνω Σύρου.

(9) Μεταξὺ πασῶν τῶν ἐν Σύρῳ λατρευομένων θεοτήτων οἱ Κάβειροι ἐτύγχανον ἐξαιρετικῆς λατρείας, ὡς δείκνυται ἐκ τῶν πολυαρίθμων συρίων νομισμάτων, τῶν φερόντων τοὺς θεοὺς τούτους. Ἡ λατρεία αὐτῶν

κατὰ τὰ βόρεια τοῦ ὄρους Πύργου, ἱερὸν πιθανῶς τῆς ῥωμαϊκῆς θεότητος *Πωμώνας*· εἰς τὴν ὀρεινὴν καὶ ποιμενικὴν θέσιν *Παναυλαὶς* (Πανὶ-αὐλαὶ= Πανὸς αὐλαὶ) ἱερὸν τοῦ *Πανός*, καὶ ἕτερον τοῦ *Ποσειδῶνος* εἰς *Ποσείδεια*· ἔτι δὲ κατὰ τὰς βορειοτάτας τῆς νήσου ἐσχατιὰς, κατὰ τὴν θέσιν *Γράμματα*, ἓν ἢ δύο ἱερὰ, ὧν τὸ ἓν τοῦ *Σεράπιδος*. Καὶ εἰς πλεῖστα δὲ ἄλλα τῆς Σύρου μέρη, ἔνθα ἐρημικοὶ ναΐσκοι τοῦ χριστιανισμοῦ ὑπάρχουσι νῦν, λείψανα ἀρχαίων ἱερῶν καὶ βωμῶν ἀπαντῶμεν. Τούτων ὅμως πάντων ἐπισημότατα εἶναι τὰ κατὰ τὴν παραλίαν τοῦ *Φοίνικος* ἀνακαλυφθέντα λείψανα ἀρχαίου ναοῦ, πιθανῶς τοῦ *Διονύσου*. Εἰς τὸν ναὸν τοῦτον καὶ τοὺς ἐν τῇ ἀρχαίᾳ πόλει Σύρῳ ναοὺς τῆς Φρατρίας Ἀθηνᾶς, τῆς Ἴσιδος καὶ τοῦ Ποσειδῶνος ἀναφέρονται αἱ ὀλίγαι θρησκευτικαὶ τῆς Σύρου ἐπιγραφαὶ, ἃς μέχρι τοῦδε γνωρίζομεν.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν λειψάνων τῆς ἀρχαίας πόλεως Σύρου,

φαίνεται εἰσαχθεῖσα εἰς τὴν νῆσον κατὰ τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους· διότι καὶ ἐπὶ τῶν ἑλλην. χρόνων, πρὶν δηλ. ἡ γείνῃ νέα εἰσαγωγὴ ἀνατολικῶν θεοτήτων εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀπαντῶσιν οἱ Κάβειροι εἰς τὰ νομίσματα τῆς Σύρου. Περὶ δὲ τῆς γενέσεως τῆς λατρείας αὐτῶν καὶ τῆς σημασίας τῆς λέξεως πολλὰ καὶ διάφορα ὑπὸ διαφόρων ἐλέχθησαν Εὐρωπαίων. Τὸ καθ' ἡμᾶς ὅμως οἱ θεοὶ οὗτοι οὐδὲν ἄλλο ἦσαν εἰμὴ οἱ καρκίνοι θεοποιηθέντες, ὡς καὶ ὁ Ἡσύχιος μαρτυρεῖ· «Κάβειροι, καρκίνοι· πάνυ δὲ τιμῶνται οὗτοι ἐν Λήμνῳ, ὡς θεοί· λέγονται δὲ εἶναι Ἡφαίστου παῖδες». Καὶ ἐν τῇ ὁμιλουμένῃ δὲ ἑλληνικῇ μέχρι τοῦ νῦν κάβουροι καλοῦνται οἱ καρκίνοι. Ὅθεν εἰς τὸ ὄνομα τοῦτο τῶν καρκίνων νομίζομεν ὅτι πρέπει νὰ ζητηθῇ ἡ σημασία τῆς λέξεως. Τὴν δ' ἀλήθειαν τῆς θεοποιήσεως ταύτης τῶν καρκίνων μαρτυρεῖ καὶ ἡ κατὰ τὸ αὐτὸ μέρος τοῦ οὐρανοῦ παρ' ἀλλήλοις θέσις τοῦ ἀστερισμοῦ τοῦ Καρκίνου καὶ τῶν Διδύμων ἢ Διοσκούρων, ταυτιζομένων ὡς γνωστὸν τοῖς Καβείροις.—Ὁμοίαν δὲ ἀρχὴν πρέπει νὰ ἀποδώσωμεν καὶ εἰς τὸν ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ ἀναφερόμενον θεὸν τῆς Συρίας Μαμμωνᾶν, ὅστις, ὡς φαίνεται, εἶναι θεοποίησις ἐντόμου, οὗ τὴν ὀνομασίαν μαμμοῦνι διετήρησεν ἡ ὁμιλουμένη, ἀποδοῦσα εἰς πᾶν εἶδος ἐντόμου. Τοιοῦτον παράδειγμα, ἐκτὸς πολυπληθῶν ὁμοίων αἰγυπτιακῶν καὶ φοινικικῶν θεοποιήσεων, ἔχομεν καὶ ἐν τῇ νεωτέρᾳ Ἑλλάδι τοὺς Καλλικαντσάρους, οἵτινες, ὡς ἤδη ὑπ' ἄλλων παρετηρήθη, εἶναι θεοποίησις τῶν κανθάρων (Καλοὶ-κάνθαροι).

τοῦ νεκροταφείου αὐτῆς καὶ τῶν ἱερῶν τῆς νήσου, θεωρουμένων κυρίως ὡς τόπων ἐν οἷς εὑρέθησαν ἐπιγραφαὶ ἀρχαῖαι.

Χρονολογικῶς δὲ ἐξεταζόμεναι αἱ ἐγχώριοι τῆς Σύρου ἐπιγραφαὶ, ἀνήκουσι δύο μὲν εἰς ἀρχαιοτάτους χρόνους· ὀλίγαι τινὲς εἰς ἑλληνικούς· πλείονες εἰς μεταγενεστέρους· αἱ δὲ πλεῖσται καὶ σπουδαιόταται εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων. Τοῦτο δὲ οὐδόλως πρέπει νὰ θεωρήσωμεν ὡς ἁπλῆν σύμπτωσιν· διότι καὶ πάντα τὰ ἄλλα μνημεῖα τῆς ἐποχῆς ταύτης σπουδαιότερα πάσης ἄλλης ἀναφαίνονται. Προφανῶς δὲ ἐκ τούτου ἐξάγεται, ὅτι ἡ Σῦρος τότε μάλιστα ἤκμαζεν, ἀπὸ τῆς καταπτώσεως τῆς Δήλου ἀκμὴν καὶ εὐημερίαν λαβοῦσα. Καίτοι δὲ κυρίως εἰς τοὺς ῥωμαϊκοὺς χρόνους ἀνήκουσιν αἱ ἐπιγραφαὶ αὗται τῆς Σύρου, μεγάλην ἔχουσι σπουδαιότητα καὶ διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν ἑλληνικῶν χρόνων· διότι καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην διετήρει ἡ Σῦρος κατὰ τὸ πλεῖστον τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ βίου καὶ ἀμετάβλητον τὸν πολιτικὸν αὐτῆς ὀργανισμόν.

Συγκρινόμεναι δὲ πρὸς τὰς λοιπὰς ἱστορικὰς πηγὰς, δηλ. τοὺς συγγραφεῖς, τὴν νομισματικὴν, τὰς τοπωνυμίας, τὴν ἀρχιτεκτονικὴν καὶ γλυπτικὴν, παρ' ὧν δυνάμεθα νὰ ἀρυσθῶμεν εἰδήσεις περὶ τῆς ἀρχαιότητος τῆς Σύρου, εὑρίσκονται ἐν γένει αἱ ἐπιγραφαὶ πολλῷ τούτων ἐπισημότεραι, ὡς χορηγοῦσαι ἡμῖν τὰς πλείστας εἰδήσεις, ἃς ἔχομεν περὶ τοῦ βίου τῶν ἀρχαίων Συρίων, καὶ ἰδίως περὶ τοῦ ἐν Σύρῳ πολιτεύματος, τῶν θρησκευτικῶν τελετῶν καὶ ἀγώνων καὶ τῶν στεφανηφόρων ἀρχόντων αὐτῆς. Ἐκ δὲ τῶν ἄλλων ἱστορικῶν πηγῶν οἱ μὲν συγγραφεῖς πληροφοροῦσιν ἡμᾶς μετὰ θετικότητος μόνον περὶ τῆς ἁλώσεως τῆς Σύρου ὑπὸ τῶν Σαμίων[10]·

(10) Πλὴν τῶν παρ' Ὁμήρῳ περὶ Σύρου λεγομένων (Ὁμ. Ὀδύσ. Ο, ς. 403 κ. ἑ.), ὧν ἀμφίβολος εἶναι ἡ ἱστορικὴ ἀξία, καὶ πλὴν τῆς ἐλεύσεως εἰς Σῦρον ἀποικίας Ἰώνων ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Ἱππομέδοντος (Σχολ. Διονυσ. Περιηγ. σ. 525), ὅπερ ὡσαύτως δὲν εἶναι βέβαιον, μόνη ἱστορικὴ μαρτυρία περὶ τῶν ἑλληνικῶν χρόνων τῆς Σύρου ἀπολείπεται ἡμῖν ἀπόσπασμά τι τοῦ Θεοπόμπου, διασωθὲν παρὰ τῷ Σχολιαστῇ τοῦ Ἀριστοφάνους (εἰς Εἰρήν. 363), καθ' ὃ ἡ Σῦρος ἐκυριεύθη ποτὲ ὑπὸ τῶν Σαμίων προδοσίᾳ Κιλλικῶντός τινος. Τὸ γεγονὸς τοῦτο, καίτοι ἄλλως ὑ-

ἡ δὲ νομισματικὴ περὶ τῶν ἐν Σύρῳ λατρευομένων θεῶν· αἱ δὲ τοπωνυμίαι περὶ τῆς θέσεως διαφόρων ναῶν, ἀγνώστων ἀλλαχόθεν ἡμῖν. Ἀλλ' ἐκ τῶν ἱστορικῶν πηγῶν αἱ μᾶλλον δυνάμεναι νὰ ἐξισωθῶσι πρὸς τὰς ἐπιγραφὰς εἶναι ἡ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ γλυπτικὴ 1) ὡς παρέχουσαι ἡμῖν, πλὴν ἄλλων, μνημεῖα τῶν ἀρχαιο-

---

π' ἄλλων ἀναφερόμενον, ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀμφιβολίας εἶναι ἀληθὲς, ὡς ὑπὸ ἀξιοπίστου ἱστορικοῦ μαρτυρούμενον· ἐγένετο δὲ ἡ τῆς Σύρου κατάληψις πιθανῶς ἐπὶ Πολυκράτους, ὅστις καὶ ἄλλας νήσους καὶ τὴν Δῆλον ὑπέταξε. Παραθέτομεν ἐνταῦθα τὰ ὑπὸ τοῦ Σχολιαστοῦ ἀναφερόμενα ἐν τῷ στ. τοῦ Ἀριςοφάνους· οὐδὲν πονηρὸν, ἀλλ' ὅπερ καὶ Κιλλικῶν. «Οὐκ οἶδ' ὅπως φησὶν οὐδὲν πονηρὸν ποιεῖν ταῦτα πράττειν εἶναι ὅπερ καὶ Κιλλικῶν· ὁ γάρ τοι Κιλλικῶν ἐπὶ πονηρίᾳ διαβόητός ἐστι. Φασὶ γὰρ οἱ μὲν Σάμον ἢ Μίλητον προδοῦναι Πριηνεῦσι. Θεόπομπος (cod. Θεόφραστος) δὲ ἐν τῷ ιγ' τῶν ἱστοριῶν τῶν ἑαυτοῦ Σύρον φησὶν αὐτὸν τὴν νῆσον προδεδωκέναι Σαμίοις. Πυνθανομένων δὲ πολλάκις αὐτοῦ τινῶν τί μέλλει ποιεῖν, ἔλεγε· Πάντα ἀγαθά. Πάντα οὖν ἀγαθά φησι ποιεῖν, ὡς ἔφη καὶ Κιλλικῶν. Τῆς δὲ προδοσίας τοιαύτην ὑποσχεῖν τιμωρίαν. Θεαγέννην τινὰ ἄνδρα Σύριον, τῆς νήσου τῆς ὑπὸ Κιλλικῶντος προδοθείσης πολίτην, πρὸ πολλοῦ μετοικήσαντα εἰς τὴν Σάμον κρεοπωλεῖν καὶ οὕτως ἀπάγειν τὸν ἑαυτοῦ βίον. Ἀγανακτήσαντα δὴ ἐπὶ τῇ προδοσίᾳ τῆς πατρίδος, ἐπιστάντος τοῦ Κιλλικῶντος ὠνήσασθαι παρ' αὐτοῦ κρέας δοῦναι κρατεῖν αὐτῷ, ἵνα ἀποκόψῃ τὸ περιττόν. Τοῦ δὲ πεισθέντος καὶ κρατοῦντος τοῦ Κιλλικῶντος προφάσει τοῦ πλεονάζον ἀποκόψαι τὸ κρέας, ἐπανατεινάμενον τὴν κοπίδα κόψαι τὴν χεῖρα τοῦ Κιλλικῶντος, καὶ εἰπεῖν ὡς ταύτῃ τῇ χειρὶ ἑτέραν οὐ προδώσεις πόλιν. Μέμνηται δὲ καὶ Καλλίμαχος (fr. 227)· «Μὴ σύγε, Θεόγενες, κόψῃς χέρα Κιλλικόωντος». Ἱστορεῖ δὲ καὶ Λέανδρος ἐν δευτέρῳ Μιλησιακῶν προδοῦναι Μίλητον, καὶ ὅτε ἀνέῳξε τὰς πύλας τῶν πολεμίων (?) πυνθανομένου τινὸς ὅ τι τοῦτο ἐποίησεν, ἀποκρίνασθαι ἀγαθὰ Κιλλικῶν». (Müller, Fragm. Hist., II, p. 334). Ἄλλως διηγεῖται ταῦτα ὁ Σουΐδας· «Κιλλικών. Οὐδὲν πονηρὸν, ἀλλ' ὅπερ καὶ Κιλλικών. Οὗτος παρέδωκε τὴν Σάμον. Ὡσεὶ εἶπεν· οὐδὲν κακὸν ποιῶ, ἀλλ' ἱεροσυλῶ. Ἐπὶ πονηρίᾳ γὰρ ἐτεθρύλλητο ὁ Κιλλικών, ὃς προὔδωκε Μίλητον Πριηνεῦσι. Πυνθανομένων δὲ πολλάκις αὐτοῦ τινων, τί μέλλει ποιεῖν, ἔλεγε πάντα ἀγαθά· καὶ ἔστι παροιμία· πάντα ἀγαθὰ, ὡς ἔφη Κιλλικών. Ὕστερον μέντοι παρὰ Θεαγένους τινὸς εἰσῆλθεν ὠνησόμενος κρέα· κἀκεῖνος ὑποδεῖξαι ἐκέλευσε, πόθεν κόψαι θέλει· προτείναντος δὲ τὴν χεῖρα ἀπέκοψε, καὶ εἶπε, ταύτῃ τῇ χειρὶ οὐ προδώσῃς πόλιν ἑτέραν».

τάτων πειρατικῶν χρόνων, ἐν τῇ νεκροπόλει καὶ τοῖς ἐρειπίοις τῆς Χαλανδριανῆς (ἰδὲ ὑποσ. 7)· 2) δεικνύουσαι τὰ μέρη τῆς Σύρου, ἅτινα ἐξέλεξαν κατὰ καιροὺς οἱ κάτοικοι πρὸς οἴκησιν αὐτῶν, καὶ 3) ὡς ἐμφαίνουσαι τὴν εἰς τὰς τέχνας ἐπίδοσιν τῶν Συρίων καὶ τὴν οἰκονομικὴν τῆς Σύρου κατὰ τὴν ἀρχαιότητα κατάστασιν. Ἀλλὰ καὶ τούτων τέλος σπουδαιότεραι πρέπει νὰ θεωρηθῶσιν αἱ ἐπιγραφαί· διότι, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, εἰς ταύτας ὀφείλομεν τὰς πλείστας εἰδήσεις περὶ τοῦ πολιτικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ τῆς Σύρου ὀργανισμοῦ, τῶν δύο κυριωτάτων στοιχείων πάσης πολιτείας(10*).

Μετὰ τὰ προεισαγωγικὰ ταῦτα περὶ τῆς τοπογραφίας τῆς ἀρχαίας Σύρου καὶ τῆς ἀξίας τῶν διαφόρων περὶ αὐτῆς ἱστορικῶν πηγῶν, μεταβαίνομεν νῦν εἰς τὰ διάφορα τῶν ἐπιγραφῶν εἴδη, ἀρχόμενοι ἀπὸ τῶν πολιτικῶν (11).

(10*) Μετὰ τῶν διαφόρων τούτων πηγῶν δέον νὰ συναριθμήσωμεν καὶ λείψανά τινα τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσης, διασωθέντα, πρὸς ταῖς πολυαρίθμοις ἀρχαίαις τοπωνυμίαις, παρὰ τοῖς Συρίοις χωρικοῖς. Αἱ τοπωνυμίαι καὶ τὰ λείψανα ταῦτά εἰσι πολλοῦ λόγου ἄξια, διότι ἐκτὸς τῶν ἄλλων, ἅτινα διδάσκουσιν ἡμᾶς, δεικνύουσιν ἀναντιρρήτως, ὅτι ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων ἑλληνικῶν χρόνων μέχρι σήμερον οὐδ' ἐπὶ μίαν γενεὰν ἔπαυσέ ποτε κατοικουμένη ἡ Σῦρος· τὸ δὲ κατοικοῦν ταύτην στοιχεῖον, εἴτε ἐθνικὸν, εἴτε ἀνατολικὸν, εἴτε δυτικὸν τὴν θρησκείαν, οὐδέποτε ἔπαυσεν ὂν ἑλληνικόν. Ἀλλὰ περὶ τούτων ἴσως ἀλλαχοῦ πλείονα.

Περὶ δέ τινων παραδόσεων παρὰ τοῖς Συρίοις εἰς τὴν ἀρχαίαν Σῦρον ἀναφερομένων, εἰς ἃς ἀπέδωκαν ἄλλοι ἱστορικὸν κῦρος, οὐδὲν ἀξιοῦμεν νὰ εἴπωμεν, διότι πᾶσαί εἰσιν εἰκασίαι, μῦθοι καὶ φαντασίαι μεταγενέστεραι, γεννηθεῖσαι αἱ πλεῖσαι κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα. Τοῦτο δὲ εἰς οὐδένα θέλει φανῇ παράδοξον ἐκ τῶν εἰδότων, ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ σύγχρονος ἡμῖν ἐποχὴ ὑπῆρξε γονιμωτάτη εἰς παροχὴν ἀφθόνου περὶ Σύρου μυθολογικῆς ὕλης.

(11) Ἐνταῦθα ἀναφέρομεν τὰ μέρη, καθ' ἃ εὑρίσκονται σήμερον ἐπιγραφαὶ τῆς Σύρου ἐγχώριοι.

1. Δεκαὲξ ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Γυμνασίου Ἑρμουπόλεως (ἀρ. 4, 5, 6, 7, 13, 14, 17, 18, 19, 20, 21, 28, 29, 30, 35.—Ὑποσημ. 12, ἀρ. 3).

2. Πέντε παρὰ τῷ ἐν Σύρῳ προξένῳ τῆς Γαλλίας κ. Challet (ἀρ. 9, 10, 25, 33, 39).

3. Δεκατρεῖς τῇδε κἀκεῖσε ἐν Σύρῳ (ἀρ. 2, 15, 16, 23, 26, 27, 31, 32, 34, 36, 37.—Ὑποσ. 12, ἀ. 4, ὑποσ. 41, ἀ. 6).

Α'. Πολιτικαὶ ἐπιγραφαί (12).

Μετὰ τὰ δύο γνωστὰ τοῦ δήμου Συρίων ψηφίσματα, τὰ τιμητικὰ τοῦ Ὀνησάνδρου καὶ τῆς Βερνίκης, ἅτινα ἐπέχυσαν τὸ πρῶτον φῶς ἐπὶ τοῦ πολιτικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ βίου τῶν ἀρχαίων Συρίων, ἐκτενὴς σειρὰ παρουσιάζεται ἡμῖν δημοθοινιακῶν ἐπιγραφῶν πολλοῦ λόγου ἀξίων· διότι οὐ μόνον τρανῶς μαρτυροῦσι τὴν

---

4. Δύο ἐν τῷ Θησείῳ Ἀθηνῶν· εἰσὶ δ' αὗται τὸ ψήφισμα τὸ τιμητικὸν Ὀνησάνδρου (ὑποσ. 12, ἀρ. 2) καὶ ἡ ἐπιτύμβιος Κλάδου (ὑποσ. 34, ἀριθ. 5).

5. Μία δημοθοινιακὴ ἐν Ἀθήναις, ἐν τῇ οἰκίᾳ Γάσπαρη, προξένου ποτὲ τῆς Γαλλίας (ἀρ. 1).

6. Ἑτέρα ἐν Μελίτῃ (ἀρ. 3).—7. Ἑτέρα, ἐν Τήνῳ (ἀρ. 8).

8. Ὀκτὼ ἄγνωστον ποῦ (ἀρ. 22, 24, ὑποσ. 12, ἀρ. 1, ὑποσ. 41, ἀρ. 1, 2, 3, 4).

9. Δύο ἀπωλέσθησαν ἐπὶ ἀνεγέρσεως οἰκοδομῶν (ἀ. 11, 38) καὶ μία, ἐπὶ βράχου κεχαραγμένη, ἐξηλείφθη (ἀρ. 12).

Ὀφείλομεν νὰ σημειώσωμεν ἐνταῦθα ὅτι αἱ ἐπιγραφαί, αἱ ἀναφερόμεναι ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Σύρου ὡς δυσανάγνωστοι ἢ ἀκατάληπτοι, εἰσὶ πᾶσαι ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐξακριβωθεῖσαι αἱ μὲν παρ' ἄλλων, αἱ δὲ παρ' ἡμῶν.

(12) Πλὴν τῶν ἐνταῦθα δημοσιευομένων πολιτικῶν τῆς Σύρου ἐπιγραφῶν ὑπάρχουσιν ἐκδεδομέναι αἱ ἑξῆς·

1. Δύο ἐπιστολαὶ αὐτοκρατόρων, ὧν ἡ μία τοῦ Ἀδριανοῦ (C. I. G. n. 2347 e), ἡ δὲ τοῦ Σεπτιμίου Σεβήρου καὶ Καρακάλλα (Lebas n. 1892). Περὶ τῆς πρώτης λέγει ὁ Lebas τὰ ἑξῆς· «Le temps...nous a conservé un rescrit d'Hadrien qui ne peut dater que de l'an 125 ou 126 de notre ère, et qui rappelle des mesures prises par Nerva dans l'intérêt de tous les citoyens de Syra. Le rescrit d'Hadrien ne devait pas leur être moins favorable, puisque la même année, suivant toute vraisemblance, les Syriens élevèrent à Hadrien une statue, etc.» Ὁ δὲ Bœckh ἀναφέρει, ὅτι ὑπῆρχεν ἐντετοιχισμένη ἐν τοίχῳ οἰναποθήκης, ἴσως ἐν Ἄνω Σύρῳ· «In tabula infixa muro cellae vinariae ex Prokeschii schedis indidem acceptis ....Viderat olim hunc titulum Tournefortius (Itin. ep. 8, p. 3) in muro ecclesiae, vidit etiam Mustoxydes». Ἀλλ' ἡ ἐπιγραφὴ, ἣν εἶδον οὗτοι ἦτο ἄλλη, ἡ ὑπ' ἀρ. 20.—Περὶ δὲ τῆς ἑτέρας τῶν δύο ἐπιστολῶν λέγει ὁ Lebas· «Non loin de là (τοῦ ναοῦ τῆς Μεταμορφώσεως ἐσφαλμένως ἀντὶ τῆς Κοιμήσεως) sur une plaque de marbre, qu'on

διακεκριμένην θέσιν, ἣν κατεῖχεν ἡ Σῦρος μεταξὺ τῶν Κυκλάδων κατὰ τοὺς ῥωμαϊκοὺς χρόνους, ἀλλὰ καὶ παρέχουσιν εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἑλληνικῶν δημοθοινιῶν ἀκριβέστατας εἰδήσεις. Μνημονεύουσι δὲ κυρίως θυσίας καὶ δημοθοινίας, γενομένας ἐν Σύρῳ κατὰ τοὺς ῥωμαϊκοὺς χρόνους ὑπὲρ τῶν αὐτοκρατόρων καὶ τῶν οἴκων αὐτῶν, τῆς συγκλήτου, τοῦ δήμου Ῥωμαίων καὶ τοῦ δήμου Συρίων. Ἐκ

---

a jugée trop pesante pour la transporter au musée, se trouve une inscription presque entièrement effacée, mais dans laquelle à force de patience, je suis parvenu à reconnaitre un rescrit de Septime Sévère et de Caracalla». (Itinéraire p. 28). Ἡμεῖς ἀμφοτέρας τὰς ἐπιγραφὰς ἐζητήσαμεν, ἀλλὰ δὲν εὕρομεν. Ἀναφέροντες δὲ ταῦτα, εὐχόμεθα, ἵνα οἱ ἐν Σύρῳ φίλοι τῶν ἀρχαιοτήτων, ἐρευνήσαντες ἀνεύρωσιν αὐτὰς, ἐὰν σώζωνται εἰσέτι.

2. Ψήφισμα τιμητικὸν Ὀνησάνδρου, εὑρεθὲν, κατὰ τὰ τέλη τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος, ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου Καταιλυμάτων, ὡς παρὰ γερόντων τινῶν ἐμάθομεν. Ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Μουστοξύδου (Αἰγιν. Ἐφ. 1831, σ. 11), τοῦ Bœckh (n. 2347) καὶ τοῦ Lebas (n. 1885)· εὑρίσκεται δὲ νῦν ἐν τῷ Θησείῳ.

3. Ψήφισμα τιμητικὸν Βερνίκης, ἐπὶ ἐπιμήκους ὀρθογωνίου μαρμάρου (μῆκ. 1, 17, πλ. 0,29 καὶ πάχ. 0,11), ἐπὶ μιᾶς τῶν μειζόνων πλευρῶν τὴν ἐπιγραφὴν φέροντος μετὰ στεφάνων ἐλαίας ἑκατέρωθεν αὐτῆς. Κατὰ τὸν κατάλογον τῆς συλλογῆς τοῦ Γυμνασίου Ἑρμουπόλεως «ἀνεσκάφη εἰς τὴν τοποθεσίαν τῆς ἀρχαίας πόλεως, ἔξω τῆς Β. γωνίας τοῦ πρώτου νεκροταφείου τοῦ πλησίον τῆς ἐκκλησίας τῶν Ψαριανῶν, ὅπου εἰς πτωχὸς ἀνέκτιζε τὴν καλύβην του. Οἱ μετ' αὐτοῦ γωνιαῖοι λίθοι ἐδόθησαν εἰς τὰς Β. οἰκοδομὰς κατ' ἐπιταγὴν τῆς Κυβερνήσεως». Νῦν ὑπάρχει ἐν τῷ αὐτῷ Γυμνασίῳ. Ἐξέδωκαν δὲ αὐτό· Ross, Inscr. Gr. Ined. II, n. 109.—Ἀρχ. Ἐφημ. ἀρ. 512.—Curtius, Rhein. Mus. 1843, S. 103.—C. I. G. n. 2347 l.—Lebas, Voyage, Inscr. des Iles, n. 1886. Τῶν ἐκδόσεων τούτων αἱ τρεῖς πρῶται ἔχουσιν ἁμαρτήματά τινα, ἡ δὲ τοῦ Bœckh καὶ Lebas ὀρθὴ, ἀλλ' οὐχὶ παντοῦ ἀκριβὴς κατὰ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων.

4) Ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ ἐπὶ μεγαλοπρεποῦς κυλινδρικοῦ βάθρου (ὕψ. 0,80 καὶ διάμ. 1 περίπου μ.), εὑρεθέντος τῷ 1824 ἐν ᾗ θέσει νῦν κεῖται ὁ ναὸς τῆς Κοιμήσεως. Ἐπὶ τοῦ βάθρου τούτου ἦν ἱδρυμένη προτομὴ τοῦ Ἀδριανοῦ (οὐχὶ ἀνδριὰς, ὡς ἐνόμισάν τινες), ἥτις ἀνακαλυφθεῖσα τῷ 1771 κατὰ τὴν αὐτὴν θέσιν, παρεχωρήθη ὑπὸ τοῦ

τῶν πολυπληθῶν δὲ ἐπιγραφῶν τοῦ εἴδους τούτου, οἷαι πιθανῶς καθ' ἕκαστον ἱδρύοντο ἔτος, αἱ μέχρι τοῦ νῦν ἀνακαλυφθεῖσαί εἰσιν ὀκτὼ τὸν ἀριθμόν, χαραχθεῖσαι τρεῖς μὲν ([12*]) ἐπὶ τοῦ

ἐπιτρόπου τῆς Σύρου Γιαννουλάκη Σαλάχα τοῖς θαλασσοκρατοῦσι τότε ἐν τῷ Αἰγαίῳ Ῥώσσοις. Ἀναφέρων τοῦτο ὁ Σύριος Δελλαρόκκας (Traité sur les abeilles, tom. I, p. 33) προσεπιφέρει, ὅτι ἐθεωρήθη ὡς παριστῶσα τὸν Φερεκύδη· ἐν δὲ τῷ περὶ Φερεκύδους κεφαλαίῳ (p. 56) μετὰ τοὺς ἐπαίνους τοῦ Γρονοβίου εἴς τινα εἰκόνα τοῦ Συρίου σοφοῦ (Thes. Antiq. Græc. II, f. 37) προστίθησιν· «En effet le buste qui a été trouvé il y a quelques années à Syra, parmi les ruines de l'ancienne ville représentoit un philosophe d'une très belle figure, ayant l'air majestueux et ce passage de Gronovius me confirme encore dans la persuasion où nous étions alors que ce monument représentoit Phérécyde». Ἀλλ' ἡ ὑπόθεσις αὕτη ἀπεδείχθη ψευδὴς ἐκ τῆς ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ εὑρέσεως τοῦ βάθρου τῆς προτομῆς. Ἰδὲ καὶ Μουστοξ. ἐν Αἰγιν. Ἐφημ. 1831, Μαρτ. 15, σελ. 14· «Ἴσως ἐπ' αὐτῆς (τοῦ βάθρου δηλ.) ἵστατο τὸ ἄγαλμα τοῦ αὐτοκράτορος, τὸ ὁποῖον μ' εἶπέ τις γέρων τῶν ἐγχωρίων, ὅτι εἶδεν εἰς Σύραν καὶ ὅτι ἐπικρατοῦντος τοῦ πολέμου τὸ 1771 ἐπῆραν οἱ Ῥῶσσοι». Εὑρίσκεται δὲ νῦν τὸ βάθρον εἰς τὸν ἐν Ἑρμουπόλει ναὸν τῆς Μεταμορφώσεως μεταβεβλημένον εἰς κολυμβήθραν. Τὴν ἐπιγραφὴν ἐξέδωκαν Μουστοξ. ἐν Αἰγιν. Ἐφημ. 1831.— Expédition Scientifique III, Pl. 15, F. IV.—Prokesch, Denkwürdigkeiten u. s. w. I, S. 61, μετά τινων ἁμαρτημάτων. — C. I. G. 2347 d.— Lebas n. 1891.

([12*]) Ἐκ τῶν τριῶν δημοθοινιακῶν ἐπιγραφῶν, τῶν χαραχθεισῶν ἐπὶ Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς ἡ ὑπ' ἀρ. 1 φαίνεταί πως ἀρχαιοτέρα, δι' ἄλλα τε καὶ διὰ τὰ ὑπεράνω ὑπάρχοντα ἐγγλύμματα, δεικνύοντα ἴσως ὅτι ἐχαραχθησαν πρὶν ἢ καθιερωθῶσιν ὡρισμένα ἐπὶ τῶν δημοθοινιακῶν ἐπιγραφῶν σύμβολα. Ἀμφίβολος δὲ φαίνεται καὶ ἡ τῆς 7ης ἐπιγραφῆς ἐποχή, ἠκρωτηριασμένης οὔσης ἐν ἀρχῇ, οὗ ἕνεκα ἀγνοοῦμεν οὐ μόνον τὸν στεφανηφόρον ἄρχοντα, ὑφ' οὗ ἡ ἀναφερομένη δημοθοινία ἐγένετο, ἀλλὰ καὶ τὸν αὐτοκράτορα, ἐφ' οὗ ἐχαράχθη. Ἡ σύγκρισις ὅμως τοῦ τύπου αὐτῆς πρὸς τὰς λοιπὰς δημοθοινιακὰς ἐπιτρέπει νὰ ἀναγάγωμεν αὐτὴν μετὰ βεβαιότητος μὲν εἰς τοὺς μεταξὺ Κομμόδου καὶ Δεκίου χρόνους (193—249), μετὰ μικρᾶς δέ τινος πιθανότητος εἰς τοὺς εὐθὺς μετὰ τὸν Σεπτίμιον Σεβῆρον (192—211), δηλ. τοὺς χρόνους τοῦ Καρακάλλα (212—217).

αὐτοκράτορος Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς (138—161)· αἱ δὲ λοιπαὶ ἐπὶ Μάρκου Αὐρηλίου καὶ Λουκίου Οὐήρου (161—169), Κομμόδου (180—193), Σεπτιμίου Σεβήρου (193—211) καὶ Δεκίου (249—251). Κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν αὐτὰς δημοσιεύοντες, θέλομεν προσθέσει εἰς ἑκάστην παρατηρήσεις τινὰς, ἰδίως περὶ τῶν ἡμαρτημένων γραφῶν τῶν προγενεστέρων ἐκδόσεων, εἶτα δὲ ἐν συνόλῳ ὁμιλήσει περὶ τῶν ἐν αὐταῖς ἀναφερομένων.

1.

Ἀγαθῇ τύχῃ.

Ὑπὲρ τῆς τοῦ Αὐτοκράτορος Καίσαρος
Τί(του) Αἰλίου Ἀδριανοῦ Ἀντωνείν[ου
Σεβαστοῦ Εὐσεβοῦς ὑγεί[α]ς καὶ [αἰ-
ωνίου διαμονῆς ὅλου τ[ο]ῦ οἴκου αὐ[τοῦ
καὶ δήμου Ῥωμαίων καὶ ἱ[ερᾶ]ς συν[κ]λήτου
καὶ τοῦ Συρίων δήμου Ἀρισταγόρας Ἀρισταγ[όρου ὁ στεφανηφόρος ἄρχω[ν καὶ] ἐπώνυμος σὺν
σ]υναρχείνῃ Πώλλῃ Σκύμ[νου τῶ νέω χρόνω ἐκ[αλ]λιέρησεν Ἑστία [Π]ρυτ[ανεία] καὶ
τοῖ[ς ἄλλοι]ς [θε]οῖς πᾶσι καὶ πάσ[αις καὶ
τ]ῇ μὲν πρώτη ἡμέρα τοῖς τὴν [γερουσ]ίαν μετέχουσιν [ἀ]ν[δράσιν ἀνὰ
δηνάρια τ[ρ]ία καὶ οἶνον [παρέσ]χεν
ταῖς δὲ [γ]υν[αιξὶ]ν [καὶ] τ[αῖς παισὶν
ἀνὰ ἀσσάρια ὀκτὼ κ[α]ὶ οἶν[ο]ν [τῇ δὲ δευτέρα ἡμέρα τοῖς στεφανηφ[ό]ρ[οι]ς.....
τα καὶ τοῖς πολείταις πᾶσι[ν ἀνὰ δη]ν[άριον] ἓν καὶ τοῖς ἐλευ[θέροις παισὶν
καὶ τοῖς] κατοικοῦσιν καὶ οἶνον [παρέσχεν.
Ἐπὶ τούτων] ἦν ὑγεία, [εὐκαρπία, εὐετηρία.

Αὕτη εὑρίσκεται νῦν ἐν Ἀθήναις, ἐν τῇ οἰκίᾳ Γάσπαρη (λίθου μῆκ. 0,76, πλ. 0,37 καὶ πάχ. 0,09)· φέρει δὲ ἄνω ἄτεχνον ἀέτωμα καὶ ἐγκεχαραγμένον ἐλαίας στέφανον. Ὑπὲρ τὸ ἀέτωμα ὑπάρχουσιν, ἐν ταῖς γωνίαις, ἀνὰ εἷς ῥόδαξ (rosace), καὶ ἕτερος ἐντὸς τοῦ στεφάνου. Τὸ κείμενον τῆς ἐπιγραφῆς, ἡμαρτημένον ἐν μέρει καὶ ἀσυμπλήρωτον, ἐξέδωκε τὸ πρῶτον ὁ Lebas (n. 1888)·

τοῦτο δὲ προσπαθήσας νὰ συμπληρώσῃ ὁ Keil (Rhein. Mus. 1865, S. 542) ἐν πολλοῖς ἀπέτυχεν. Ἐν τῷ 6ῳ στίχ. ἀμφοτέρων τῶν ἐκδόσεων ὑπάρχει *τῆς συν[κ]λήτου*, ἐνῷ ὁ λίθος φέρει *ί[ερᾶ]ς συν[κ]λήτου*. Ἐν τῷ 9. στίχ. συμπληροῖ ὁ Keil *Σκύμ[νου τῷ εἰθισμένῳ χρό]νῳ· ἀλλ' ἡ συμπλήρωσις τῷ εἰθισμένῳ* εἶναι ἡμαρτημένη, μὴ ὑπάρχοντος ἐπὶ τοῦ λίθου τοῦ ἀπαιτουμένου χώρου. Ἀντὶ δὲ τούτου, μετὰ πιθανότητος πρέπει νὰ συμπληρώσωμεν *τῶ νέω χρόνω*, ὅπως ἐν ἄλλαις ἔχομεν *τῷ νέῳ ἔτει* (ἀρ. 6, 7, 8)· οὕτω δὲ μόνον δύνανται νὰ δικαιολογηθῶσι τὰ ὡρισμένως ἐπιφερόμενα *τῇ μὲν πρώτη ἡμέρα, τῇ δὲ δευτέρα ἡμέρα*. Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὸ *χρόνος*, ἀπὸ τῶν πρώτων ἤδη αἰώνων τοῦ χριστιανισμοῦ ἀπαντᾷ σημαῖνον τὸ ἔτος. Ἐν τῷ 13 στίχ. συμπληροῖ *ἀν[δρ]ά[σι δι]α[ν]ο[μῆς ἀνὰ*, ἐνῷ, ὡς ὁ ὑπάρχων χῶρος καὶ τὰ σωζόμενα ἴχνη δεικνύουσι, μόνον *ἀν[δράσιν ἀνὰ* πρέπει νὰ συμπληρωθῇ. Ἐν τῷ 17 στίχ. συμπληροῖ *τοῖς στεφανηφο[ροῦσι]ν [πάν]τα· ἀλλ' ἐν τῷ* μεταξὺ ἴχνη γραμμάτων ὑπάρχοντα, δεικνύουσιν, ὅτι ὑπολείπεται ἔτι χῶρος κενός. Ἐν τῷ 18 στίχ. ἀπατηθεὶς ἐκ τοῦ ἡμαρτημένου κειμένου τοῦ Lebas, ἔθηκε *[π]άντα [παρέσχ]εν*, ἐνῷ συμφώνως πρὸς τὰ ἴχνη τῶν γραμμάτων πρέπει νὰ συμπληρώσωμεν *ἀνὰ δη]ν[άριον] ἕν*. Ἐν τοῖς ἑπομένοις στίχοις ἔχει *καὶ τοῖς ἐλευθέρ[οις καὶ τοῖς] κατοικοῦσιν καὶ οἶνον*· ἀλλὰ καὶ ἡ συμπλήρωσις αὕτη δὲν εἶναι ὀρθή, ἀφίνουσα ἴχνη γραμμάτων ἀσυμπλήρωτα καὶ καθιστῶσα ταυτολόγον τὸ κείμενον. Ταῦτα τὰ ἁμαρτήματα τῶν δύο ἐκδόσεων.

2.

Ἀγαθῇ
τύχη.

Ὑπὲρ ὑγείας
τοῦ κυρίου ἡμῶν Αὐτοκράτο-
ρ]ος Καίσαρος Τί(του) Αἰλίου Ἀδριανοῦ Ἀντωνείνου Σεβαστοῦ Εὐσεβοῦς τύχης καὶ δήμου Ῥωμαίων καὶ τοῦ Συρίων δήμου Λ(ούκιος) Μιλιώνιος Σκύμνος αὐθαίρετος ἄρχων

στεφανηφόρος σὺν ἀρχείνῃ Τε[ί
μα Φιλαργύρου γυναικὶ ἰδία ἐκαλ-
λιέρησεν Ἑστία Πρυτανεία καὶ
τοῖς ἄλλοις θεοῖς πᾶσι καὶ πάσαις
καὶ ἐδημοθοίνησεν πάντας τοὺς
κατοικοῦ[ν]τα[ς] τὴν νῆσσον ἐλε[υ-
θέρους καὶ ἐλευθέρας καὶ τὰ τού-
των τέκνα καὶ τοὺς ἐκ τῶν ἀστ[υ-
γειτόνων νήσσων ἐπιδημήσαν-
τας. Ἐπὶ τούτων ἦν ὑγεία.

Ἡ φέρουσα τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην πλὰξ (μῆκ. 0,65 καὶ πλ. 0,30) ἀνεκαλύφθη τῷ 1870, ἐν τῇ ἐξοχῇ Ἐπισκοπείῳ, ἐν τῇ ἰδιοκτησίᾳ Χαραλάμπου (ὅπου ὑπάρχει νῦν ἔτι ἐντετοιχισμένη), μετ' ἄλλων λίθων εἰς ἐπικάλυμμα μεταγενεστέρου τάφου. Φέρει δὲ ἄνωθεν τῆς ἐπιγραφῆς γεγλυμμένον ἐλαίας στέφανον, ἐν ᾧ ὑπάρχουσιν αἱ λέξεις «*Ἀγαθῇ τύχῃ*», κάτωθεν δὲ δελφῖνα. Τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην ἐξέδωκε τὸ πρῶτον ἐν Πανδώρᾳ, καὶ εἶτα ἐν Ἱστορίᾳ τῆς Σύρου (σ. 248) Τ. Ἀμπελᾶς, ἀλλ' ἄνευ τῆς ἀπαιτουμένης ἀκριβείας. Ἐκ δὲ τῆς Πανδώρας λαβὼν τὸ κείμενον ὁ Γάλλος ἀκαδημαϊκὸς Egger, ἐπαρουσίασε περὶ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης σημείωσιν εἰς τὴν ἐν Παρισίοις Ἀκαδημίαν τῶν Ἐπιγραφῶν (Comptes Rendus etc. 1870, p. 194), ἐν ᾗ ἐπειράθη νὰ διορθώσῃ τὰ ἡμαρτημένως ἔχοντα· ἀλλ' ὅμως, διὰ τὸ ἀδύνατον τοῦ πράγματος, οὐδὲν κατώρθωσεν. Ἵνα δὲ περὶ τοῦ ἀληθοῦς βεβαιότης ὑπάρχῃ, ἀναφέρομεν ἐνταῦθα τὰ ἐν ταῖς μνημονευθείσαις ἐκδόσεσιν ἡμαρτημένα. Ἐν τῇ Πανδώρᾳ ἐδημοσιεύθη δὶς ἐν ἀρχῇ τὸ *ἀγαθῇ τύχῃ*, ὅπερ ὁ Egger, νομίσας ὅτι ὑπῆρχε καὶ ἐπὶ τοῦ λίθου, ἀπέδωκε τῷ χαράκτῃ. Ἐν τῇ ἐκδόσει τῇ ἐν τῇ Ἱστ. Σύρου ὑπάρχει (στ. 8) *Α(ἴλιος)*, ἐνῷ ὁ λίθος φέρει *Α(ούκιος)*. Ἐν τῷ 10 στ. ἐτέθη *συν αρχειν ητε μα*, ὅπερ οὐδεμίαν ἔχει ἔννοιαν, ἐνῷ πρέπει νὰ ἀναγνώσωμεν *σὺν ἀρχείνῃ Τε.μα*. Τὸ *Τε. μα* τοῦτο πιθανώτατα εἶναι *Τε[ί]μα*, ἤτοι *Τιμὴ*, ὅπερ ἀπαντᾷ καὶ ἐν ἑτέρᾳ ἐπιγραφῇ ὡς ὄνομα γυναικός· οὐχὶ δὲ *Ἡρίλλα*, ὡς ὑποθέτει ὁ Egger. Ἐν τῷ 15 στ. τῶν ἐκδόσεων τούτων ὑπάρχει *νῆσον*, ἐνῷ ἡ πλὰξ ἔχει

νῆσσον. Σημειωτέον δὲ, ὅτι ἡ γραφὴ αὕτη, ἀπαντωμένη καὶ κατωτέρω (στ. 18), δὲν εἶναι ἁπλοῦν τοῦ χαράκτου ἁμάρτημα, ἀλλὰ συνήθης κατὰ τοὺς ὑστερωτέρους χρόνους. Περὶ ταύτης λέγει ὁ Ἡρωδιανὸς (Cram. An. III, p. 249,30)· «ἔτι ἁμαρτάνουσιν οἱ γράφοντες νῆσος διὰ δύο σσ, ὡς θάλασσα καὶ μέλισσα κτλ.» Εὕρηται δὲ παρὰ διαφόροις γραφομένη ἡ λέξις διὰ σσ, ὡς παρὰ τῷ Διονυσίῳ τῷ Περιηγητῇ (435) καὶ τῷ Ἀράτῳ (982)· ἔτι δὲ καὶ ἐν ἐπιγραφαῖς.—Ἐν δὲ τῷ 18 στ. παρελείφθη μετὰ τὸ *ἀστυγειτόνων* τὸ *νήσσων*. Ταῦτα τὰ κυριώτερα ἁμαρτήματα, ὅσα εἰς τὰς ῥηθείσας ἐκδόσεις ἀπαντῶμεν.

3.

Ὑπὲρ τῆς τοῦ Αὐτο-
κράτορος Καίσαρος Τί(του) Αἰλίο[υ Ἀ-
δριανοῦ Ἀντωνείνου Σεβασ[τοῦ Εὐ-
σεβοῦς ὑγείας καὶ αἰωνίου [διαμο-
νῆς ὅλου τοῦ οἴκου αὐτοῦ καὶ [δήμου
Ῥωμαίων καὶ ἱερᾶς συνκλ[ήτου καὶ
τοῦ Συρίων δήμου..αλο...

Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη ἀντεγράφη ὑπὸ τοῦ Bröndsted ἐν Μελίτῃ, παρὰ τῷ Vicenzo Bonavita, ὅστις εἶχε λάβει αὐτὴν παρὰ τοῦ Ἄγγλου περιηγητοῦ Comer· φέρει δὲ ἄνω στέφανον ἐλαίας καὶ δύο δελφῖνας. Ταύτην ἐξέδωκε τὸ πρῶτον ὁ Ussing (Graeske og Latinske Indskriften i Kjöbenhavn S. 34, n. 12), καὶ εἶτα ὁ Keil (Rhein. Mus. 1865, S. 553), διορθώσας καί τινα ἁμαρτήματα ἐκείνου.—Οὗτος συμπληροῖ τὸν 7ον στίχ. *τοῦ Συρίων δήμου* [*Κλ*]*ά*[*δ*]*ος*, δανειζόμενος τὸ ὄνομα τοῦτο ἐκ τῆς ἐπιτυμβίου (ὑποσ. 41 ἀρ. 5), «Λεύκιε Ποστούμιε Κλάδε, χαῖρε.» Ἀλλ' ἡ συμπλήρωσις αὕτη δὲν εἶναι ὀρθή· διότι ἔπρεπε νὰ προτάσσηται ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τὸ *Λεύκιος Ποστούμιος*, ὅπερ δὲν γίνεται.

4.

Ὑ]πὲρ τῆς τῶν Αὐτοκρατόρων Μάρκου Αὐρηλίου
Ἀ]ντων[ε]ίνου καὶ Λουκίου Αὐρηλίου Ἀρμενιακ[ῶν]

Π]αρθι[κῶ]ν Μηδικῶν νείκης καὶ σωτηρίας
κα]ὶ αἰ[ωνίας] διαμονῆς ὅλου τοῦ οἴκου αὐ-
τῶ]ν κ[αὶ ἱερᾶ]ς συνκλήτου καὶ δήμου Ῥωμαίων
καὶ] δή[μου Συρ]ίων Ἐ. Ἐλεύθερος Β'. στεφανηφό-
ρο]ς καὶ ἐπών[υμος ἄ]ρχων κλήρω καὶ χειροτονίᾳ προγραφε[ὶς
σ]ὺν γυναικὶ [ἀρχεί]νῃ Ὀν[η]σιφόρῳ φιλοτείμως τε καὶ ἐ[πι-
φ]ανῶς [δημοθοι]νίαν παρασχόμενος τῇ Συρίων πό-
λει] ἀπάσ[ας τὰ]ς νομιζομένας θυσίας ἐκαλλιέρησ[ε]ν
δι' ὅλου ἐνιαυτοῦ Ἑστίᾳ Πρυτανείᾳ καὶ τοῖς ἄλλοις
θεοῖς πᾶσι καὶ πάσαις καὶ τοῖς μὲν τὴν γερουσίαν
μετέχουσιν παρέσχεν ἐκ[τ]ενῶς πάντα τὰ δίκαι[α
τ]αῖς ἠθισ[μέν]αις ἡμέραις τοῖς δὲ λοιποῖς τοῖς [κα]τ[οι
κ]οῦσιν πᾶσιν [ἀν]δράσι τε καὶ γυναιξὶν καὶ τέκνοις [αὐτῶν
κ]αὶ τοῖς ἐπιδημήσασιν ἀστυγείτοσιν παρέσχεν [τὰ κα-
τὰ] τὸ ψήφισμα τὸ γενόμενον καὶ κ[υρ]ωθὲν ὑπὸ
τῆς] βουλῆς καὶ το[ῦ] δήμου πάντα ἐκτενῶς [κ]αὶ ἔ[ξ]ωθ[εν
τῶν ἐ]νγεγραμ[μέ]νων ἐν τῷ ψηφίσματι ἑκάστω τ[ῶν
συνεορτα]σάντων ἔδωκε[ν οἶνον;] φιλοτείμως. Ἐπὶ
τούτων ἐ]γέν[ετ]ο ὑγε[ία.

Αὕτη ὑπάρχει ἐπὶ πλακὸς μαρμαρίνης (μῆκ. 0,60, πλ. 0,46 καὶ πάχ. 0,08), φερούσης ἄνω κεχαραγμένον ἐλαίας στέφανον καὶ ἑκατέρωθεν τούτου δύο δελφῖνας. Ἡ πλὰξ αὕτη, πιθανῶς εὑρεθεῖσά ποτε κατὰ τὰ ἐρείπια τῆς ἀρχαίας πόλεως, εἶχεν ἐντοιχισθῆ μετ' ἄλλων ἀρχαίων λειψάνων εἰς τὸν ἐν Ἄνω Σύρῳ ναὸν τοῦ Ἁγ. Γεωργίου. Εἶτα δὲ κατὰ 1839, ὅτε κατεδαφισθεὶς ὁ ναὸς ἀνεκαινίσθη, ἐδωρήθη αὕτη ὑπὸ τοῦ Δυτικοῦ Ἐπισκόπου τῷ ἐν Ἑρμουπόλει τότε Μουσείῳ. Ἐδημοσιεύθη δὲ τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Πιττάκη (Ἀρχ. Ἐφημ. ἀρ. 511), ἀλλὰ μετὰ τοσούτων ἁμαρτημάτων, χασμάτων καὶ στρεβλῶν συμπληρώσεων, ὥστε καθίστατο ὅλως ἀκατάληπτος. Κατόπιν ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Bœckh (C. I. G. 2347 k, A'), ὅστις ἐθεώρησεν αὐτὴν ἀποτελοῦσαν μέρος τῆς ὑπ' ἀρ. 7, καὶ ὑπὸ τοῦ Lebas (n. 1889). Ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς ἐκδόσεσι τούτων πολλὰ ἦσαν τὰ ἡμαρτημένα. Μετὰ τούτους ὁ Keil, ἐκδοὺς ταύτην (Rhein. Mus. 1865, S. 542), διώρθωσέ τινα χωρία· ἀλλὰ μόνον ἐκεῖνα, ἐν οἷς ἐβοηθήθη διὰ τῆς πρὸς ἀλλήλας τῶν ἐπιγραφῶν παραθέσεως.—Μετὰ τὰς διορθώσεις ταύτας

ἀπολείπεται ἡμῖν νὰ ἐξετάσωμεν τὰ μένοντα ἔτι ἡμαρτημένα. Ὁ Keil συνεπλήρωσεν ἐν ἀρχῇ [*ἀγαθῇ τύχῃ*]· ἀλλὰ τοιοῦτον δὲν ὑπῆρχέ ποτε ἐπὶ τοῦ λίθου. Τὸ ἐν τῷ 6 στίχ. πρὸ τοῦ *Ἐ. Ἐλεύθερος* ἀπαντώμενον παρεμφερὲς γράμματι σχῆμα ἐξελήφθη ὑπὸ τοῦ Bœckh ὡς Σ, ὑπὸ δὲ τοῦ Lebas καὶ τοῦ Keil ὡς Μ· τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι γράμμα, ἀλλὰ μικρὸς κλάδος, ὡς συχνάκις ἀπαντῶμεν τοιούτους, δίκην στιγμῆς, εἰς ἐπιγραφὰς τῆς αὐτῆς ἐποχῆς. Ἐκ δὲ τῶν ἑπομένων τὸ Β, ὡς παρατηρεῖ ὀρθῶς ὁ Bœckh, σημαίνει ὁμωνυμίαν τοῦ πατρὸς πρὸς τὸν υἱόν, ὅτι δηλ. ὁ Ἐλεύθερος εἶχε πατέρα Ἐλεύθερον. Τὸ πρὸ τοῦ *Ἐλεύθερος*, Ε φαίνεται ἀκατάληπτον· ἀνάλογόν τι δὲ ἀπαντῶμεν ἔν τινι ἐπιγραφῇ τῆς Ἰσαυρίας (C. I. G. n. 4385), ἐν ᾗ ὑπάρχει «*Μ. Μάριος Μ. Μαρίου Πίου υἱός.*» Ἐν τῷ 7 στίχ. γράφε *κλήρω*, ἀντὶ *καὶ κλήρω* (Lebas, Keil). Ἐν τῷ 10 στίχ. ἡ πλὰξ φέρει *ἐπι-φ]ανῶς....ríαν παρασχόμενος*· ὁ δὲ Lebas καὶ Bœckh ἔχουσιν ἡμαρτημένως....*παρεχόμενος*. Πειρώμενος δὲ οὗτος νὰ συμπληρώσῃ τὸ...*ríαν* προτιμᾷ ἀντὶ τοῦ *δημοθοινίαν* τὸ *προθυμίαν*· τὴν δὲ συμπλήρωσιν ταύτην παραδέχεται καὶ ὁ Keil, ὅλως ἡμαρτημένην· διότι ὁ λίθος καθαρῶς δεικνύει...*ríαν*. Ἐν τῷ 15 στίχ. ὁ Keil παραλείπει τὸ *πᾶσι*. Ἐν τῷ 16 στίχ. ἔχει *ἀποδημήσασιν*, ἀντὶ *ἐπιδημήσασιν*. Ἐν τῷ 21 στίχ. μετὰ τὸ *ὑγεία* προσθέτει *εὐκαρπία, εὐετηρία*· ἀλλ' ὁ λίθος οὐδόλως φέρει αὐτόθι ἴχνη γραμμάτων.

5.

Ἀγαθῇ [τύχῃ].

Ὑ]πὲρ τῆς τοῦ κυ[ρίου] ἡμῶν Αὐ[τοκράτορος Καίσαρος Μ(άρκου) Αὐρηλί[ου Κ]ομμόδου Ἀντωνίνου Σεβ(αστοῦ) [Εὐσεβ]οῦς τύχης καὶ νίκης ἱερᾶς τε [συνκλ]ήτου καὶ δήμου Ῥωμαίων [καὶ δήμ]ου Συρίων Ἀνταῖος Μοδέστο[υ στεφ]ανηφόρος ἐπώνυμος ἄρχων [ἐκαλλιέ]ρησεν Ἑστία Πρυτανεία καὶ τοῖς [ἄλλοι]ς θεοῖς πᾶσι καὶ παρέσχεν τῇ μὲν [συν-

ὁδ]ῶ τῆς γερουσίας τῇ τετράδι τὰ ἐξ ἔ[θους
αὐτ]οῖς πάντα τῇ δὲ γενεσίῳ ἡμέρ[α τοῦ
κυ]ρίου Αὐτοκράτορος παρέσχεν τοῖς μ[ὲν
γερου]σιασταῖς δεῖπνον καὶ ἔδωκεν [ἑ-
κάστ]ῳ σφυρίδος δηνάρια πέντε ἐλευ[θέ-
ραις] δὲ γυναι[ξ]ὶν πάσαις καὶ θηλείαι[ς
παισὶν] οἶνον καὶ ἔδω[κ]εν ταῖς μὲ[ν γυ-
ναιξὶν] διανομῆς ἀνὰ ἀσσά[ρ]ια ὀ[κτὼ,
ταῖς δὲ] παισὶν ἀνὰ [ἀ]σσάρια [τ]έσσα[ρα τῇ
δὲ ἑξῆς] ἡμ[έ]ρα πα[ρέ]σχεν τοῖς μὲ[ν γε-
ρουσιαστ]αῖ[ς] καὶ ἄλλοις οἷς [ἐ]βουλή[θη
δεῖπνον] καὶ ἔδωκεν ἑκά[σ]τῳ δι[ανομῆς
ἀνὰ δην]άριον ἐν τοῖς [δὲ] λοιπο[ῖς] πολ[εί-
ταις καὶ παι]σὶν ἐλευθέρ[οι]ς καὶ πα[ρ]οικο[ῦσιν
παρέσχεν] οἶνον καὶ [ἔδωκεν δ]ιανομῆ[ς
τοῖς μὲν π]ολείταις ἀνὰ δηνά[ρι]ον ἓν [ἐλευ-
θέροις δὲ] παισὶν ἀνὰ ἀσσάρια ὀκτὼ [ἐκά-
λεσε δὲ] καὶ τοὺς παρ[ε]πιδημοῦντας [ἐκ
τῶν Κυκλά]δων νήσων οἷς τὰ αὐτὰ παρ[έ-
σχεν ὅσα κ]αὶ τοῖς πολεί[τ]αι[ς] σὺν ἀρχείνῃ
.....θοῖ Καλλίστου τοῦ Θεογνώ[στου.
Ἐπὶ] τούτων ἦν ὑγεία εὐκαρπία
εὐετηρ[ία.

Αὕτη εὑρέθη ἐπὶ μαρμαρίνης πλακὸς (μῆκ. 0,50, πλ. 0,27 καὶ πάχ. 0,06), πρὸς τὰ ἄνω ἀποτετμημένης, ἔν τινι τῶν κατὰ τὰ Καταιλύματα οἰκίσκων. Παρέχει δὲ ὀλιγώτερα πρὸς διόρθωσιν ἁμαρτήματα· τὸ μὲν, διότι ἐξ ἀρχῆς καλοῦ ἔτυχεν ἀντιγραφέως, τοῦ κ. Conze· τὸ δὲ, διότι τῶν ἐν αὐτῇ ἐλλειπόντων εὐκόλως τὰ πλεῖστα συνεπληρώθησαν ἐκ τῶν ἄλλων ὁμοειδῶν ἐπιγραφῶν. Ἀλλ' ὅμως καὶ τούτου (ἰδὲ Bulletino dell'Instituto, 1859, p. 167) καὶ τοῦ μετεκδόντος αὐτὴν Keil (Rhein. Mus. 1865) διέφυγόν τινα τὴν προσοχήν, ἅτινα μόνα ἀναφέρομεν ἐνταῦθα. Οὕτως ἐν 24 στ. καὶ αἱ δύο ἐκδόσεις φέρουσιν ἐσφαλμένον καὶ ἀσυμπλήρωτον, ΤΑΟΙΚΟ...., ἀντὶ τοῦ ἐν τῷ λίθῳ ΠΑΙΟΙΚΟ....., ὅπερ συμπληρωτέον πα[ρ]οικο[ῦσιν] παρέσχεν]. Ἐν τοῖς ς. 26—27 συμπληροῦσιν ἀμφότεροι τοῖς δὲ]παισίν· ἀλλ' οὕτω δὲν πλη-

ροῦται ἅπας ὁ ἐπὶ τοῦ λίθου κενὸς χῶρος. Ἐν τῷ 31 στ. συμπληροῖ ὁ Keil τὸ....ΘΟΙ διὰ τοῦ *Ἐπαγα]θοῖ*· ἀλλ' ἡ συμπλήρωσις αὕτη οὐδεμίαν βεβαιότητα παρέχει. Ἡμαρτημένη δὲ ὅλως εἶναι ἡ ἐν τῷ αὐτῷ στίχῳ συμπλήρωσις τοῦ *Θεογγω*... διὰ τοῦ *Θέωνος*, προφανέστατα συμπληρωτέου *Θεογγώ[στου*, ὡς καὶ τὰ ἐπὶ τοῦ λίθου ἴχνη ὑποβοηθοῦσιν.

6.

Ἀγαθῇ τύχ[ῃ]
Ὑ]πὲρ τ[ῆς] τοῦ κυρίο[υ] ἡμῶν Αὐτοκρά[τορ]ος Καίσαρος Λ(ουκίου) Σεπτιμίου Σε[βε]ίρου Περτίνακος Σεβ(αστοῦ) τύχης καὶ νίκης ἱ[ερᾶς τε] συγκλ[ή]τ[ο]υ καὶ δήμου Ῥωμαίων καὶ [δήμου Συρίων Μό[δε]στος Ἀνταίου στε[φανηφ]όρος ἐπὼν[υμος ἄ]ρχων ἐκαλλιέρησ[ε]ν δι'] ὅλου τοῦ ἔτους Ἑστίᾳ Πρυτανείᾳ καὶ τοῖ[ς ἄ]λλοις θεοῖς καὶ παρέσχεν τῆ[ι μ]ὲν τετράδι τῆ]ι γερουσίᾳ πάντα τὰ ἑξ [ἑθ]ους τῷ δὲ νέῳ ἔτει] τοῖς μὲν τὴν γερουσίαν νέμουσιν δεῖπνον κα]ὶ ἔδωκεν ἑκάστῳ αὐτῶν σφυρίδος δηνάρια πέντε·] γυναιξὶν δὲ ἐλευθέραις καὶ παισὶν θηλείαις πα]ρέσχεν οἶνον καὶ ἔδωκεν ἑκάστῃ διανομῆ]ς ἀνὰ ἀσσάρια ὀκ[τὼ τῇ δὲ ἑξῆς ἡμέρᾳ παρέσχ]εν τοῖς [μὲν γερουσιασταῖς καὶ ἄλλοις οἷς ἐβουλήθη δεῖπνον καὶ ἔδωκεν κτλ.] — — — —
— — — — — — — — —

Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη, ἀνέκδοτος ἔτι οὖσα, εὑρίσκεται ἐπὶ πλακὸς τεθλασμένης (μῆκ. 0,50—60, πλ. 0,35 καὶ πάχ. 0,08), ἀνασυρθείσης πρὸ 5 ἐτῶν, ὑπὸ τῆς βυθοκόρου ἀπὸ τοῦ βυθοῦ τοῦ λιμένος Σύρου. Φέρει δ' αὕτη ὑπεράνω ἐλαίας στέφανον μετὰ κλωνῶν κισσοῦ. Τὸ περισωθὲν τῆς ἐπιγραφῆς κείμενον, ὃν ἱκανῶς σαφὲς, εὐκόλως συμπληροῦται· μόνον δ' ἡ συμπλήρωσις τοῦ 15 στ. παρέχει μικράν τινα δυσχέρειαν, ὡς μὴ συμβιβαζομένων τῶν περισωθέντων γραμμάτων μετὰ τῶν ἀντιστοίχων μερῶν ἄλλων ὁμοειδῶν ἐπιγραφῶν. Ὅτι ὅμως πρέπει νὰ συμπληρωθῇ *καὶ ἔδω]κεν ἑκάστῃ*

διανομῆ]ς καθιστῶσι πιθανώτατον τά τε σωζόμενα τῶν ἑπομένων καὶ ἄλλα τινὰ τῶν δημοθοινιακῶν ἐπιγραφῶν ἀνάλογα χωρία.

7.

. . . . . .

τῷ] δὲ νέῳ ἔτει παρέ[σχεν τοῖς τὴν γερουσ]ίαν νέμο[υσ]ιν δεῖπνον καὶ ἔ[δωκεν ἑκάστῳ αὐτῶν σφυρίδος δηνάρια ἓξ [γυν]αιξὶν δὲ [ἐλε]υθέ[ραι]ς καὶ θηλείαις παισὶν καὶ θεραπαινίσιν ἃ[ς ἐκάλεσε]ν παρέσχεν οἶνον κ[αὶ ἔ]δωκεν δ[ιανομῆς τ]αῖς μὲν ἐλευθέραις καὶ θεραπαινί[σιν ἀν[ὰ ἀσ]σάρια ὀκτὼ ταῖς δὲ παισὶν ἀνὰ ἀσσά[ρια τέσσ[α]ρα τῇ δὲ ἑξῇ[ς] ἡμέρᾳ παρέσχεν [τοῖς μὲν γερου[σιασ]ταῖς καὶ ἄλλοις οἷς ἐβουλήθη] δεῖπνον καὶ ἔδωκεν ἑκάστ[ῳ δι]ανομ[ῆς δ[ηνάριον ἕ]ν τοῖς δὲ λοιποῖς [π]ο[λείτ]αις [καὶ ἐλε[υθέρο]ι[ς π]ᾶσιν παρέσχεν οἶνον καὶ ἔδ[ωκεν δι]αν[ομ]ῆς τοῖς μὲν πολείταις ἀνὰ δηνάριον [ἓν τ]οῖς δὲ ἄλλοις ἀνὰ ἀσσάρια ὀκτ]ὼ ἐ]κάλ]εσ[ε]ν δὲ καὶ τοὺς παρεπιδημοῦν]τ[α]ς [ἐκ] τῶν Κυκλάδων νήσων οἷς] παρέσ[χεν] τὰ αὐτὰ ὅσα καὶ τοῖς πο]λείτ[αις πρ]ογέγραπται σὺν ἀρχείν]η Π[ρε]ίμα [Ὡρ]είωνος γυναικὶ αὐτοῦ]. Ἐπὶ τούτων ἦν ὑγεία εὐκαρ]πία [ε]ὐετηρία.

Ἡ φέρουσα τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην πλάξ (μῆκ. 0,40, πλ. 0,30 καὶ πάχ. 0,09), τεθραυσμένη πρὸς τὰ ἄνω, εὑρέθη, πρό τινων ἐτῶν, ἔν τινι τῶν κατὰ τὰ Καταιλύματα οἰκίσκων, χρησιμεύουσα ὡς βαθμίς. Ταύτην ἐξέδωκε τὸ πρῶτον ὁ Πιττάκης (Ἀρχ. Ἐφημ. ἀρ. 513) μετὰ πλείστων ἁμαρτημάτων, χασμάτων καὶ στρεβλῶν συμπληρώσεων· εἶτα δέ, ὁ Ross (Inscr. Gr. Ined. II n. 110), ὁ Bœckh (C .I. G. n. 2347 K b) καὶ ὁ Lebas (n. 1887)· ἀλλὰ καὶ οὗτοι, ἐν πολλοῖς ἐλλιπῶς. Ἐπὶ τῶν ἐκδόσεων τούτων στηριζόμενος ὁ Keil (Rhein. Mus. 1865, S. 542), προσεπάθησε νὰ ἐξακριβώσῃ τὸ κείμενον τῆς ἐπιγραφῆς·

πλὴν ἐν μέρει μόνον κατώρθωσε τοῦτο. Ἐν τῷ 5 στίχ. ἔχομεν κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Bœckh, *ar..αριον.r παρέσχερ*, ὅπερ οὗτος μὲν συνεπλήρωσεν *ἀρ*[*ὰ ἀσσ*]*άριον* [*ἕ*]*ρ*· ὁ δὲ Keil, ἐκ τῆς περιόδου κρίνων, ὅτι οὔτε *ἀσσάριον*, οὔτε *δηνάριον* ἠδύνατο νὰ συμπληρωθῇ, ἀφῆκε τὸν χῶρον κενόν. Ἀλλ' ἀντὶ τούτων ἔχομεν ἐπὶ τοῦ λίθου *ἁπλῶς θεραπαιρίσιν α.....r παρέσχερ*· τὰ δὲ τῶν γραμμάτων αὐτόθι λείψανα ὑποβοηθοῦσι νὰ συμπληρώσωμεν *θεραπαιρίσιν ἀ*[*ς ἐκάλεσε*]*ρ κτ.λ.* Ὡς δὲ καὶ ὁ Keil παρετήρησε, διὰ τῆς συμπληρώσεως τοῦ Bœckh ὅλως ἀνώμαλος καθίσταται ἡ περίοδος καὶ εἰς ἄτοπον φέρει· διότι μετὰ τὸ *ἀρ*[*ά ...άριον* [*ἕ*]*ρ*, εὐθὺς ἀναφέρεται κατωτέρω, ὅτι ἔδωκε πάλιν εἰς τὰς γυναῖκας καὶ τὰς θεραπαινίδας *ἀρ*[*ὰ ἀσ*]*σάρια ὀκτώ*. Ἐν τῷ 9 στίχ. συμπληροῖ ὁ Keil *οἷς ἐβουλή*[*θη καλεῖν*, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ λίθου οὔτε σημεῖα γραμμάτων ὑπάρχουσιν, οὔτε χῶρος ἱκανὸς διὰ τὸ *καλεῖν*. Ἐν δὲ τῷ 19 στίχ. ἀκολουθῶν τὸ ἡμαρτημένον τοῦ Bœckh καὶ Ross κείμενον, συνεπλήρωσε *σὺν ἀρ*[*χεί*]*ῃ Π*[*α*]*σιμ*[*ή*]*λῳ Ἰσίωνος*· ἀλλ' ἡ συμπλήρωσις αὕτη, καταστρέφουσα τὸ ἀληθὲς τῆς ἀρχίνης ὄνομα, εἶναι ὅλως ἡμαρτημένη. Ἀντὶ δὲ ταύτης, ἐκ τῶν ἐπὶ λίθου σωζομένων καὶ ἐξ ὀλίγων ἰχνῶν ἐξαλειφθέντων γραμμάτων, συμπεραίνομεν ὅτι πρέπει νὰ συμπληρωθῇ *σὺν ἀρχείῃ Π*[*ρε*]*ίμα* [*Ὡρ*]*είωνος*.

8.

Ἀγαθῇ τύχῃ

Ὑπὲρ ὑγείας καὶ σωτηρίας τῶν κυρίων ἡμῶν καὶ θειοτάτων Αὐτοκρατόρων Γαΐων Μ[ε]σσίων Κυίντων Τραϊανῶν Δεκίων] Σεβ6β6. καὶ [Ἑρενν. Ἐτρουσκίλλ]α[ς] Σεβ(αστῆς) καὶ τοῦ σύνπαντος αὐτῶν οἴκ[ου καὶ τῆς ἱερᾶς συν]κλήτου καὶ τοῦ δήμ[ου Ῥωμαίων καὶ δήμου Συρίων [Ἀπ]ολλωνίδης Ἰου[λια ἄδου στεφαν[ηφόρ]ος ἐπ]ών[υμος ἄρχ]ων [ἐκαλλιέρησεν Ἑστία Πρυταν[ε]ία [καὶ] τοῖς [ἄλλοις θεοῖ]ς πᾶσι καὶ παρέσχεν τοῖς τὴν γερουσ[ίαν νέμο]υσιν [τ]ε[τ]ρά[ῖ]ι τὰ ἐξ ἔθους πά[ντ]α τῷ δὲ νέῳ ἔ[τει τοῖς τὴν γερο]υσίαν νέμουσιν δε[ίπν]ον καὶ ἔδωκεν νομ[ῆ]ς [ἀν]ὰ [δ(ηνάρια)] δέκα γυναιξὶ δὲ καὶ παρθένοις ἐλευθέραις πάσαις καὶ ταῖς τῶν στεφα-

νηφόρων θεραπαινίσιν καὶ τῶν ἱερέων οἶνον καὶ ἄρτου λ(ίτραν) ά
καὶ κρέως χοιρείου λ. ά καὶ νομῆς ἀνὰ [δην.] ά τῇ δὲ δευτέρα
ἡμέρα ὁμοίως τοῖς μὲν τὴν γερουσίαν νέμουσιν καὶ ἄλλο[ις
πολείταις πάνυ πολλοῖς καὶ ἑτέροις οἷς ἐβουλήθη καλέσαι
δεῖπνον καὶ ἔδωκεν νομῆς τοῖς μὲν τὴν γερουσίαν νέ-
μουσιν ἀνὰ δ. ϛ' τοῖς δὲ λοιποῖς πᾶσιν ἀνὰ δην. ά τοῖς
δὲ λοιποῖς πολείταις ἐνδήμοις τε καὶ ἀποδήμοις ἔδω-
κε]ν ἑκάστῳ ἄρτου λ. ϛ' καὶ κρέως χοιρείου λ. ϛ' καὶ νομῆς
ἑκάσ]τῳ ἀνὰ δην. ἓν τῇ δὲ τρίτῃ ἡμέρα ταῖς ἀρχείαις
καὶ ἄλλαις αἷς ἐβουλήθη καλέσα]ι παρέσχεν δεῖπνον [ταῖς δὲ
λοιπαῖς γυναιξὶν ἔδωκεν ἑκάστῃ] ἄρτου λ. μί[α]ν καὶ κ[ρέως
χοιρείου λ. μίαν τῇ δὲ τετάρτῃ ἡμέρα ; τ]οῖς τ[ὴν
γερουσίαν νέμουσιν ; —]

Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη, φέρουσα ἄνω στέφανον μετὰ δελφίνων, εὑρίσκεται ἐν Τήνῳ παρὰ τῷ ναῷ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ· ἐξεδόθη δὲ τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Lebas ἀσυμπλήρωτος ἐν ταῖς τηνίαις ἐπιγραφαῖς (n. 1850). Μετὰ δὲ ταῦτα ὁ Keil ἀναγνωρίσας αὐτὴν ὡς συρίαν, ἐδημοσίευσε μετά τινων ἐκ τῶν ἄλλων δημοθοινιακῶν τῆς Σύρου ἐπιγραφῶν, συμπληρώσας τινὰ αὐτῆς κενά (Rhein. Mus. 1865, S. 550). Ἀλλὰ καὶ τὸ κείμενον τοῦ Lebas ἔν τισιν εἶναι ἡμαρτημένον, καὶ ἡ ἔκδοσις δὲ τοῦ Keil, ἐκτὸς τῶν μεινάντων ἀσυμπλήρωτων, δὲν εἶναι ὅλως ἀπηλλαγμένη ἁμαρτημάτων. Ἐν τοῖς στίχ. 22—25 τῆς ἐκδόσεως ταύτης ἔχομεν·

καὶ πολίτισιν αἷς ἐβουλήθη καλέσα]ι παρέσχεν δεῖπνον [καὶ
ἔδωκεν.....] ἄρτου λ. μί[α]ν καὶ κ[ρέως
χοιρείου λ. μίαν.....τ]οῖς τ[ὴν
γερουσίαν νέμουσιν—]

Ἡ ἐν ἀρχῇ συμπλήρωσις *καὶ πολίτισιν* εἶναι λίαν ἀπίθανος, καθ' ὅσον οὐδαμοῦ τῶν δημοθοινιακῶν ἐπιγραφῶν καλοῦνται αἱ γυναῖκες *πολίτιδες*. Ἐξ ἀναλογίας δὲ πρὸς ἄλλα τῶν ἐπιγραφῶν τούτων χωρία κρίνοντες, θεωροῦμεν πιθανωτέραν τὴν συμπλήρωσιν *καὶ ἄλλαις* (παράβαλε ἀρ. 5. στίχ. 21. — ἀρ. 7. στίχ. 9). Καὶ ἡ ἐν τῷ ἑπομένῳ δὲ στίχῳ ἀτελὴς συμπλήρωσις *καὶ ἔδωκεν*..... οὐδόλως φαίνεται ὀρθή· διότι δὲν ἦτο δυνατὸν, ἀφοῦ

αἱ ἀρχῖναι καὶ αἱ ἄλλαι γυναῖκες ἐδείπνησαν, νὰ δοθῇ εἰς αὐτὰς κατόπιν ἄρτος καὶ κρέας. Τὸ καθ' ἡμᾶς ὀρθότερα εἶναι ἡ συμπλήρωσις *ταῖς δὲ λοιπαῖς γυναιξὶν ἔδωκεν ἑκάστῃ*, καθ' ἣν ὁ ἄρτος κτλ. ἐννοεῖται διὰ πάσας τὰς γυναῖκας, αἵτινες δὲν εἶχον προσκληθῆ εἰς τὸ δεῖπνον. Τὸ δὲ ἐν τῷ 24ῳ στίχ. κενὸν, ἐὰν παραδεχθῶμεν ὡς ὀρθὰ τὰ ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Keil *τ]οῖς τ[ὴν γερουσίαν νέμουσιν* —, ἴσως πρέπει νὰ συμπληρώσωμεν *τῇ δὲ τετάρτῃ ἡμέρᾳ*· διότι ἂν ἐγίνετο παροχή τις τοῖς γερουσιασταῖς κατὰ τὴν τρίτην ἡμέραν ἔπρεπε νὰ προτιμηθῶσιν οὗτοι, ὡς πάντοτε τῶν γυναικῶν καὶ νὰ τεθῶσιν ἐν πρώτοις· ἢ, ἐὰν εἵποντο, ἔπρεπε νὰ ἔχωμεν ἐπὶ τοῦ λίθου *τ]οῖς δὲ τ[ὴν γερουσίαν νέμουσιν* (13).

Καὶ ταῦτα μέν εἰσι τὰ κείμενα τῶν δημοθοινιακῶν ἐπιγραφῶν καὶ αἱ παρατηρήσεις, ἃς εἴχομεν νὰ ποιήσωμεν περὶ τοῦ τόπου τῆς εὑρέσεως αὐτῶν, καὶ τῶν ἡμαρτημένων καὶ ἐλλιπῶν τῶν διαφόρων ἐκδόσεων. Νῦν δὲ, μεταβαίνοντες εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν ἐν αὐταῖς ἀναφερομένων, θέλομεν ὁμιλήσει πρῶτον μὲν περὶ τῶν στεφανηφόρων, εἶτα δὲ περὶ τῶν ὑπ' αὐτῶν τελουμένων θυσιῶν καὶ δημοθοινιῶν, εἰς ἃ κυρίως ἀνάγονται αἱ ὑπὸ τῶν ἐπιγραφῶν τούτων χορηγούμεναι ἡμῖν εἰδήσεις.

Τὸ ἀξίωμα τοῦ *στεφανηφόρου ἄρχοντος* ὑπῆρχεν εἰς πλείστας τῶν ἑλληνίδων πόλεων κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ὡς μαρτυροῦσι πολυπληθεῖς ἀρχαῖαι ἐπιγραφαὶ καί τινα χωρία ἀρχαίων συγγραφέων· ἀλλ' αἱ ἐκ τούτων διδόμεναι ἡμῖν πληροφορίαι εἰσὶν ἐλάχισται, οὐδεμίαν σαφῆ ἰδέαν παρέχουσαι περὶ τοῦ ἀξιώματος τούτου. Ἦν δὲ ὁ στεφανηφόρος ἐν Σύρῳ, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ, θρησκευτικὸς ἄρχων (14), τὴν ἐκτέλεσιν δημοσίων θυσιῶν ὡς κύριον

(13) Τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην ὡς καὶ τὴν ὑπ' ἀρ. 3, ἐκτὸς τῆς Σύρου ὑπάρχουσαν, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἴδωμεν καὶ νὰ λάβωμεν ἀπ' αὐτῆς ἔκτυπον. Τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων ταύτης πολλῷ τῶν ἄλλων διάφορον δύναται νὰ ἴδῃ ὁ βουλόμενος παρὰ τῷ Lebas (n. 1850).

(14) Ἡμαρτημένως θεωρεῖ ὁ Lebas τοὺς στεφανηφόρους τῆς Σύρου ὡς πολιτικοὺς ἄρχοντας. Ὅτι δὲν ἦσαν τοιοῦτοι, δείκνυται προφανῶς ἐκ τοῦ χωρίου τῆς δ'. δημοθοινιακῆς ἐπιγραφῆς, ἐν ᾧ ἀναφέρεται ὁ Λούκιος Μιλιώνιος Σκύμνος «αὐθαίρετος ἄρχων», ὅτι δηλαδὴ, ὡς σημει-

αὐτοῦ καθῆκον ἔχων· ἐξελέγετο δὲ πιθανῶς ὑπὸ τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου μεταξὺ τῶν ἐν τῇ νήσῳ διακρινομένων ἐπὶ πλούτῳ καὶ ἐξόχῳ κοινωνικῇ θέσει, διὰ κληρώσεως καὶ χειροτονίας. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς, ὅτι τὸ τοιοῦτον εἶδος τῆς ἐκλογῆς ῥητῶς ἀναφέρεται ἐν μιᾷ μόνῃ τῶν δημοθοινιακῶν ἐπιγραφῶν (ἀρ. δ', ς. 7)· «Ἐλεύθερος Β' στεφανηφόρος ἐπώνυμος ἄρχων κλήρῳ καὶ χειροτονίᾳ προγραφείς»· ἀλλ' ὅμως εὐκόλως δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐγίνετο οὕτω, κατ' ἀναλογίαν σκεπτόμενοι πρὸς ἄλλα ὅμοια ἀξιώματα, ὁμοίως ἐν Ἀθήναις διδόμενα, καὶ γνωρίζοντες ὅτι τὰ μεγάλα χρηματικὰ ποσὰ, ἅτινα οὗτοι ἔπρεπε νὰ δαπανήσωσιν, ἀπῄτουν πολίτας πλουσίους. Ἐνίοτε ὅμως δὲν ἐγίνετο ἐκλογή· ἀλλ' αὐθορμήτως ἐκ τῶν πολιτῶν προσεφέρετό τις, καὶ τοῦτο ἐννοεῖται ἐν τῇ β'. δημοθοινιακῇ ἐπιγραφῇ (ς. 9), ἐν ᾗ ἀπαντῶμεν «αὐθαίρετος ἄρχων στεφανηφόρος». Τὸ τοιοῦτον ὅμως, ἅπαξ μόνον ἀναφερόμενον, φαίνεται, ὅτι ἦτο σπάνιον· διότι, ἂν ἄλλως εἶχε, πρὸς τιμὴν τοῦ στεφανηφόρου, ἤθελεν ἀναφέρεσθαι ἐξ ἅπαντος, ὅτι ἦτο αὐθαίρετος.

Συμμετεῖχε δὲ τοῦ ἀξιώματος καὶ τῶν καθηκόντων τοῦ ἄρχοντος καὶ γυνὴ καλουμένη *ἀρχίνη*, ἥτις ἄλλοτε μὲν ἦτο, ὡς φαίνεται, σύζυγος τοῦ ἄρχοντος, ἄλλοτε δὲ ἄλλη τις διακεκριμένη πολῖτις, ἴσως κλήρῳ ἐκλεγομένη. Καὶ περὶ μὲν τοῦ κατὰ καιροὺς ἰσχύοντος τῶν δύο τούτων τρόπων τῆς ἀπονομῆς τοῦ ἀξιώματος τῆς ἀρχίνης, οὐδὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, καίτοι διαφοραί τινες περὶ τὰς δημοθοινιακὰς ἐπιγραφὰς παρέχουσιν ἀφορμὴν ὑποθέσεως, ὅτι κατ' ἀρχὰς μὲν ἴσως αἱ ἀρχῖναι ἦσαν σύζυγοι τῶν ἀρχόντων, εἶτα δὲ, καὶ ἄλλαι πολῖτιδες. Ὅτι ὅμως ἀρχῖναι δὲν ἦσαν πάντοτε τῶν ἀρχόντων σύζυγοι ἐξ αὐτῶν τῶν δημοθοινιακῶν ἐπιγραφῶν καὶ ἐξ ἄλλων τινῶν μανθάνομεν. Καὶ ἀρχίνη μὲν σύζυγος τοῦ ἄρχοντος ἀναφέρεται οὖσα ἡ Τίμα (ἀρ. 2) καὶ ἡ Πρίμα (ἀρ. 7). Πιθανώτατα δὲ καὶ ἡ Ὀνησίφορον (ἀρ. 4) ἦτο σύζυγος τοῦ ἄρχοντος Ἐλευθέρου· διότι ἄλλως καθίσταται ἀνεξήγητος ἡ ἀποσιώπησις τοῦ ὀνόματος τοῦ πατρὸς αὐτῆς, καὶ αὐτὸ δὲ τὸ *γυναικί*,

οὖται κατωτέρω, ἀνεδέχθη αὐθορμήτως τὴν στεφανηφόρον ἀρχὴν, τοῦθ' ὅπερ οὐδέποτε ἐγίνετο ἐπὶ πολιτικῶν ἀρχῶν.

(ὑπονοουμένου *ἰδίᾳ*), φαίνεται τότε περιττόν. Ὅτι δὲ ἐγίνοντο ἀρχῖναι καὶ ἄλλαι ἢ τῶν ἀρχόντων σύζυγοι, ἐκτὸς τῶν πολλῶν ὁμοίων παραδειγμάτων τῶν ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἀπαντώντων εἰς ἀναλόγους λειτουργίας, καὶ σύριαι μαρτυρίαι δεικνύουσιν. Οὕτως ἐν τῷ τιμητικῷ τῆς Βερνίκης ψηφίσματι (C. I. G. n. 2347, p) ἀναφέρεται, ὅτι αὕτη πρὸς τοῖς ἄλλοις «ἀρχείνη τε γενομένη ἐκ τῶν ἰδίων ἀφιδῶς (sic) ἐπετέλεσεν καὶ θεοῖς καὶ ἀνθρώποις ὑπὲρ τῆς πατρίδος», ὅπερ τῇ ἀληθείᾳ ἦτο ἀδύνατον νὰ λεχθῇ, ἂν ἡ Βερνίκη ἤθελε συνάρξει μετὰ τοῦ συζύγου αὐτῆς. Ἐκτὸς δὲ τούτου, αὐτὸ τὸ ἔν τισι τῶν δημοθοινιακῶν ἀναφερόμενον, ὅτι αἱ ἀρχῖναι ἦσαν σύζυγοι τῶν ἀρχόντων, πιθανῶς δεικνύει, ὅτι ἐγίνοντο καὶ ἄλλαι γυναῖκες ἀρχῖναι· διότι ἄλλως ἦν περιττὸν νὰ λεχθῇ τοῦτο ([15]).

(15) Ἐνταῦθα σημειοῦμεν πιθανάς τινας οἰκογενειακὰς σχέσεις τῶν ἀρχινῶν καὶ ἀρχόντων πρὸς ἀλλήλους καὶ πρὸς ἄλλους τινὰς Συρίους ἢ Συρίας γνωστοὺς ἐκ τῶν λοιπῶν ἐπιγραφῶν τῆς Σύρου. 1) Ὁ ἐπὶ τοῦ Ἀντωνίνου ἄρχων Λ. Μιλιώνιος Σκύμνος (ἀ. 2) εἶναι πιθανῶς πατὴρ τῆς ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ αὐτοκράτορος ἀρχίνης Πώλλης (ἀ. 1), τῆς συναρξάσης μετὰ τοῦ Ἀρισταγόρου. Εἰς τοῦτο δὲ νομίζομεν ὅτι δὲν ἀντιφάσκει ἡ ὑπόθεσις ἣν ἐποιήσαμεν, ὅτι ἡ ὑπ' ἀρ. 1 ἐπιγρ. φαίνεται ἀρχαιοτέρα τῆς ὑπ' ἀρ. 2. Τῆς δὲ Τίμας συζύγου τοῦ Σκύμνου ἴσως εἶναι ἀδελφὸς ὁ Νικοκράτης, οὗ περιεσώθη τὸ ἀνάγλυφον (ἀ. 27).—2). Αἱ ἀρχῖναι... θὼ (ἀ. 5) καὶ Παῦλα (ἀ. 22) εἶναι πιθανῶς θυγατέρες τοῦ αὐτοῦ Καλλίστου υἱοῦ τοῦ Θεογνώστου, καίτοι ὁ ἐν τῇ ἐπιγρ. 5 προσδιορισμὸς Θεογνώστου δεικνύει ἴσως ὅτι ὑπῆρχε καὶ ἕτερος τότε Κάλλιστος ἐν Σύρῳ.—3) Ὁ στεφανηφόρος Ἀνταῖος Μοδέστου, ὁ σύζυγος τῆς...θοῦς (ἀ. 5)· φαίνεται ἀναμφιβόλως πατὴρ τοῦ στεφανηφόρου Μοδέστου (ἀ. 6).—

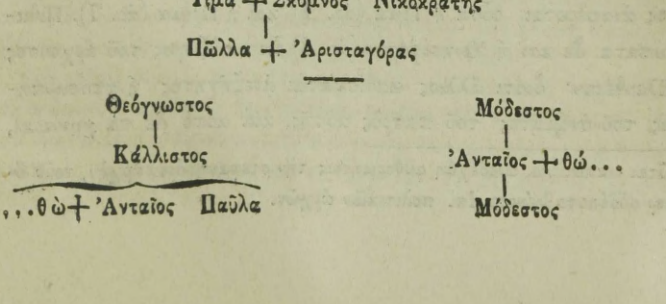

Τὰ δὲ ἔργα, ἅτινα ἐξετέλουν οἱ στεφανηφόροι κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἐνιαυσίου αὐτῶν ἀρχῆς, ἦσαν θυσίαι, παροχὴ εἰθισμένων τινῶν τοῖς γερουσιασταῖς καὶ δημοθοινίαι.

Αἱ *θυσίαι*, αἵτινες πρέπει νὰ θεωρηθῶσι τὸ κύριον αὐτῶν καθῆκον, προσεφέροντο τῇ Ἑστίᾳ τῇ ἐν τῷ Πρυτανείῳ τῆς πόλεως (*Ἑστίᾳ Πρυτανείᾳ*) καὶ πᾶσι τοῖς ἄλλοις θεοῖς καὶ θεαῖς. Καίτοι δὲ περὶ τοῦ χρόνου τῆς τελέσεως αὐτῶν δὲν ἔχομεν τὴν ῥητὴν πασῶν τῶν ἐπιγραφῶν μαρτυρίαν, ὡς ὅμως ἔκ τινων τούτων ἐξάγομεν, ἐτελοῦντο συνήθως δι' ὅλου τοῦ ἔτους· μόνον δὲ ἐν ἀρχαιοτέροις χρόνοις πιθανῶς ἐτελοῦντο κατὰ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, ὑπὲρ τῆς ἐν τῇ νήσῳ καθ' ἅπαν τὸ ἔτος αὐγείας, εὐκαρπίας, εὐετηρίας.»

Μετὰ τὰς θυσίας ἀναφέρεται, ὅτι ἀπέδιδον οἱ στεφανηφόροι *τὰ εἰθισμένα* τοῖς γερουσιασταῖς (16). Τίνα δ' ἦσαν τὰ εἰθισμένα ταῦτα μετὰ βεβαιότητος δὲν γνωρίζομεν· μόνον δὲ περὶ τοῦ χρόνου τῆς ἐπιτελέσεως αὐτῶν ἀναφέρουσί τινες τῶν ἐπιγραφῶν· ἡ μὲν δ', ὅτι ἐγίνετο ταῖς *ἠθισμέναις* (sic) *ἡμέραις*· αἱ δὲ τρεῖς ἑπόμεναι (έ, ς', ζ'.), *τῇ τετράδι*. Ἐκαλεῖτο δὲ *τετρὰς*, ὡς γνωστὸν ἡ τετάρτη παντὸς ἀρχομένου μηνὸς (*τετρὰς ἀρχομένου*), ἢ ἡ πρὸ τῆς τελευτῆς τοῦ μηνὸς τετάρτη ἡμέρα (*τετρὰς φθίνοντος*). Ἦτο δ' αὕτη ἱερὰ τοῦ Ἡρακλέους καὶ τοῦ Ἑρμοῦ, ἐτελοῦντο δὲ συμπόσια καὶ θυσίαι κατ' αὐτήν.

Ἐκτὸς δὲ τῶν θυσιῶν καὶ τῶν τῇ γερουσίᾳ παρεχομένων τῇ

---

(16) Ἡ ἐν ταῖς δημοθοινιακαῖς ἐπιγραφαῖς παντελὴς περὶ βουλευτῶν σιωπὴ ἠδύνατο νὰ παράσχῃ ἀφορμὴν ὑποθέσεως, ὅτι οἱ γερουσιασταὶ (οἱ τὴν γερουσίαν μετέχοντες, οἱ νέμοντες τὴν γερουσίαν) ἦσαν αὐτοὶ οἱ βουλευταί, γερουσίας ὀνομαζομένης τῆς βουλῆς. Ὅτι τὸ πρᾶγμα δὲν ἔχει οὕτω, προφανῶς δεικνύει ἡ δ' δημοθοινιακὴ ἐπιγραφή, ἐν ᾗ ἀναφέρεται βουλή, ψηφίσασα τὰ κατὰ τὴν δημοθοινίαν, καὶ γερουσία, μετασχοῦσα ταύτης. Τί ἦτο ἡ γερουσία αὕτη ἀγνοοῦμεν· τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἦτο ἄλλη ἢ ἡ βουλή, ὅπως ἁπανταχοῦ καὶ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος ἐνιαχοῦ.— Περὶ τῆς ταὐτότητος ἢ μὴ τῆς γερουσίας καὶ βουλῆς, ἔν τισι τῶν ἑλληνίδων πόλεων, δύναται νὰ ἴδῃ ὁ βουλόμενος ἐν τῇ περὶ ἐφεσίων ἐπιγραφῶν διατριβῇ τοῦ Κουρτίου (Hermes, 1870).

τετράδι, ἐγίνοντο, ὡς εἴπομεν, ὑπὸ τῶν στεφανηφόρων καὶ *δημοθοινίαι*, συμπόσια δηλ. καὶ παροχαὶ εἰς ἅπαντα τὸν δῆμον. Ἦσαν δὲ αἱ δημοθοινίαι, ὡς γνωστὸν, συνηθέσταται κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, γινόμεναι κυρίως ἐπὶ ἀγώνων καὶ θρησκευτικῶν ἑορτῶν. Πλήρη ὅμως ἀναλογίαν πρὸς τὰς συρίας δημοθοινίας οὐδόλως εὑρίσκομεν τῶν ἀλλαχόθεν περισωθεισῶν ἡμῖν δημοθοινιῶν, καίτοι καὶ εἰς ταύτας συνήθως παρίστανται διανομαὶ ἄρτου καὶ οἴνου καὶ κρεάτων καὶ ἐνίοτε χρημάτων.

Ἐκ τῶν γνωσῶν ἡμῖν δημοθοινιακῶν τῆς Σύρου ἐπιγραφῶν αἱ μὲν ἀρχαιότεραι δὲν παρέχουσι βεβαίαν τὴν ἐποχὴν τοῦ ἔτους, καθ' ἣν ἐγίνοντο αἱ δημοθοινίαι· αἱ δὲ μεταγενέστεραι δεικνύουσιν, ὅτι αὗται ἐγίνοντο συνήθως κατὰ τὸ νέον ἔτος (16*). Τὰ ἐν ταῖς δημοθοινίαις γινόμενα μόνον ἅπαξ ἐπὶ Μάρκου Αὐρηλίου καὶ Λουκίου Οὐήρου ἀναφέρονται ὡς πρότερον ἐψηφισμένα ὑπὸ τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου· ἄγνωστον δὲ ἂν καὶ τὰ ἐν ταῖς ἄλλαις δημοθοινίαις ἀπονεμόμενα ἐψηφίζοντο προηγουμένως ἢ ἐδίδοντο κατ' ἔθος.

Διήρκουν δὲ αἱ δημοθοινίαι συνήθως δύο ἡμέρας· καὶ κατ'ἀρχὰς μὲν λιτότεραι οὖσαι, περιωρίζοντο, (ὡς τοὐλάχιστον ἐν τῇ ἀ. δείκνυται), εἰς διανομὴν μόνον οἴνου καὶ χρημάτων· τοῦ χρόνου ὅμως προϊόντος καθίσταντο πολυτελέστεραι, ἐξ οὗ ἀποδεικνύεται, ὅτι ζωὴ καὶ ἀκμὴ, καίτοι μετ' ἐκλελυμένης διαίτης, διετηρεῖτο ἔτι ἐν Σύρῳ. Ἐκ δὲ τῶν δύο ἡμερῶν τῶν δημοθοινιῶν, τῇ μὲν πρώτῃ παρείχετο δεῖπνον τοῖς γερουσιαςαῖς, καὶ ἐδίδοντο αὐτοῖς *δηνάρια σφυρίδος*, πρὸς παρασκευὴν δηλ. τῶν φαγητῶν, ἅπερ ἕκαστος ἔμελλε νὰ φέρῃ ἐν σπυρίδι, εἰς τὸ κοινὸν δεῖπνον. Προσεφέρετο δὲ τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ εἰς τὰς γυναῖκας καὶ τὰς παρθένους οἶνος, καὶ διενέμοντο χρήματα· ἐν δὲ τῇ ζ' καὶ η' δημοθοινίᾳ παρίστανται καὶ θεραπαινίδες μετέχουσαι διανομῶν τοιούτων, καὶ προκρινόμεναι μά-

(16*) Μία μόνη ἡ ἐπὶ Κομμόδου (ἀρ. 5) ἀναφέρεται γενομένη τῇ γενεσίῳ ἡμέρᾳ αὐτοῦ. Ἦσαν δὲ συνήθεις παρὰ τοῖς ἀρχαίοις αἱ τῇ γενεσίῳ ἡμέρᾳ ἑορταὶ, καθ' ἃς πολυτελῆ ἐδίδοντο συμπόσια καὶ θυσίαι προσεφέροντο τοῖς θεοῖς.

λισα τῶν παρθένων ἐν τῇ ζ' δημοθοινίᾳ, καὶ ἐν ἴσῃ μοίρᾳ τιθέμεναι πρὸς τὰς ἐλευθέρας γυναῖκας. Εἰς τὴν δημοθοινιακὴν ὅμως ταύτην ἐπιγραφὴν πιθανῶς ἐννοοῦνται μόνον αἱ τῶν στεφανηφόρων καὶ ἱερέων θεραπαινίδες, αἱ καὶ ἐν τῇ ὑςάτῃ τῶν δημοθοινιῶν ἀναφερόμεναι.—Τὴν δ' ἐπιοῦσαν, προσεφέρετο αὖθις δεῖπνον εἰς τοὺς γερουσιαστὰς καὶ εἰς ἄλλους τῶν διακεκριμένων πολιτῶν. Τὰ δεῖπνα ὅμως τὰ κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην γινόμενα παρίστανται διάφορα τῶν τῆς προτεραίας, ὡς μὴ ὄντα ἀπὸ σπυρίδος. Ἐνῷ δὲ κατὰ τὴν πρώτην ἡμέραν ἀναφέρονται μετὰ τοὺς γερουσιαστὰς ἰδίᾳ γινόμεναι παροχαὶ εἰς τὰς γυναῖκας, κατὰ τὴν δευτέραν ταύτην ἡμέραν ἰδίᾳ αὖθις διενέμετο οἶνος καὶ χρηματικόν τι ποσὸν, (μεῖζον ὅμως τοῦ διδομένου εἰς τὰς γυναῖκας,) εἰς τοὺς πολίτας, τοὺς παῖδας, τοὺς παροικοῦντας καὶ παρεπιδημοῦντας ἐκ τῶν Κυκλάδων νήσων. Λίαν δὲ ἀξιοσημείωτον εἶναι τὸ περὶ παρεπιδημούντων μέρος τῶν δημοθοινιακῶν ἐπιγραφῶν, καὶ μάλιστα ἐκείνων, αἵτινες ἀναφέρουσιν *ἐπιδημήσαντας* ἀντὶ *ἐπιδημοῦντας*, προφανῶς δεικνυουσῶν, ὅτι τότε πρὸς μόνον τὸν σκοπὸν τῶν γινομένων ἑορτῶν ἐπεδήμουν ἀστυγείτονες ἐκ τῶν Κυκλάδων. Καίτοι δὲ καθ' ἑαυτὸ ἐλάχιστον φαίνεται τοῦτο, ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ὅμως μαρτυρεῖ τὴν τότε τῆς Σύρου ἐπισημότητα· διότι ἡ παρεπιδημία αὕτη νησιωτῶν ἐν Σύρῳ, πρὸς δὲ ἡ παντελὴς ἔλλειψις μαρτυρίας κατὰ τὰς λοιπὰς νήσους περὶ τοιούτων ὑπὲρ τῶν αὐτοκρατόρων δημοθοινιῶν, προφανῶς δεικνύουσιν, ὅτι εἰς μόνην τὴν Σῦρον ἐτελοῦντο τότε τοιαῦται, εἰς ἃς, ὡς εἰς κοινὰς πανηγύρεις, συνήρχοντο οἱ ἀστυγείτονες νησιῶται.

Καὶ τοιοῦτος μὲν ὁ γενικὸς τῶν συρίων δημοθοινιῶν χαρακτήρ. Πλὴν δέ τινων ἀνωτέρω σημειωθέντων, ἰδιάζοντα παρέχουσιν αἱ τῆς β' καὶ δ' ἐπιγραφῆς δημοθοινίαι. Εἰς τὴν πρώτην τούτων οὐδόλως ἀναφέρεται γενομένη παροχὴ τῶν εἰθισμένων τοῖς γερουσιασταῖς· εἰς ἀμφοτέρας δὲ κοινῇ παρίστανται συμμετασχόντες ἄνδρες, γυναῖκες, τέκνα καὶ ἐπιδημήσαντες ἀστυγείτονες. Ἀλλὰ τοῦτο οὐδόλως δεικνύει, ὅτι συνευωχήθησαν ἄνδρες καὶ γυναῖκες. Ἐκ τῶν ἄλλων δημοθοινιῶν σαφῶς δεικνύεται ἡ φροντὶς ἣν ἐλάμβανον, ὅπως μὴ συμμιγνύωνται τὰ δύο φῦλα, ὅπερ, ἐν παρόδῳ

εἰρήσθω, καθιστᾷ ἀναμφισβήτητον, ὅτι, καίτοι ἠθικῶς εἶχε καταπέσει τότε ἡ Ἑλλὰς, μεγίστη ὅμως πάντοτε κατεβάλλετο μέριμνα ὑπὲρ τῆς διατηρήσεως τῆς οἰκογενειακῆς ἁγνότητος. Ἐκ τοῦ σταθεροῦ τούτου φαινομένου τῶν πλείστων δημοθοινιῶν δυνάμεθα εὐλόγως νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι καὶ κατὰ τὰς δύο ταύτας δημοθοινίας ἰδιαιτέρως ἐθοινᾶτο ἕκαστον φῦλον.

Πολλῷ δὲ πασῶν τῶν ἄλλων διάφορος παρίσταται ἡ ἐσχάτη τῶν δημοθοινιακῶν ἐπιγραφῶν. Ἡ ἐν αὐτῇ ἀναφερομένη δημοθοινία εἶναι ἡ μόνη τῶν συρίων, ἧς ἀκριβῶς δυνάμεθα νὰ ὁρίσωμεν τὴν χρονολογίαν, καθ' ὅσον ὁ Δέκιος ([17]), ἐφ' οὗ ἐγένετο αὕτη, διέμεινεν ἐπὶ τοῦ θρόνου μόνον ἀπὸ τοῦ **249—251** μ. Χ. Ἐν τῇ δημοθοινίᾳ ταύτῃ τὰ πάντα φαίνονται ἀφθονώτερα τῶν ἐν ταῖς ἄλλαις· διότι, ἀντὶ τῶν δύο ἡμερῶν, ἃς διήρκουν ἄλλοτε αἱ ἑορταὶ, φαίνονται πιθανῶς ἤδη τέσσαρες, τὰ ποσὰ τῶν διανεμομένων χρημάτων εἰσὶ διπλάσια, κατὰ πρῶτον διανέμεται κρέας καὶ οὐδεμιᾶς τῶν ἡμερῶν τὰ δεῖπνά εἰσιν ἀπὸ σπυρίδος.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν δημοθοινιῶν καὶ τῶν ἄλλων, ὅσα ἐξετέλουν οἱ στεφανηφόροι ἄρχοντες. Σημειωτέον δὲ ἐνταῦθα, ὅτι καὶ μετὰ τὸ πέρας τῆς ἐνιαυσίου ἀρχῆς διετήρουν οὗτοι τὸ ὄνομα τοῦ στεφανηφόρου, ὡς καὶ αἱ μετ' αὐτῶν συνάρξασαι, τὸ τῆς ἀρχίνης. Οὕτως ἐν τῇ πρώτῃ τῶν δημοθοινιακῶν ἐπιγραφῶν ἀναφέρονται κατὰ τὴν δευτέραν ἡμέραν μετέχοντες τῆς δημοθοινίας οἱ *στεφανηφόροι*· ἐν δὲ τῇ ὑστάτῃ, θεραπαινίδες τῶν *στεφανηφόρων*, λαμβάνουσαι μέρος εἰς τὰς διανομὰς, καὶ αἱ *ἀρχῖναι* πᾶσαι, προσκαλούμεναι εἰς δεῖπνον κατὰ τὴν τρίτην ἡμέραν. Προφανῶς δὲ οἱ στεφανηφόροι οὗτοι καὶ αἱ ἀρχῖναι ἦσαν οἱ κατὰ τὰ προηγούμενα ἔτη τοιοῦτοι γενόμενοι.

Πρὸς τιμὴν δὲ τοῦ ἀποτιθεμένου τὴν ἀρχὴν καὶ ἔνδειξιν δῆθεν σεβασμοῦ καὶ ἀγάπης πρὸς τὴν ῥωμαϊκὴν αὐλὴν, ἱδρύοντο κατ' ἔτος αἱ δημοθοινιακαὶ ἐπιγραφαί. Ἱδρύοντο δὲ πιθανῶς ἐν τῇ πό-

(17) Δέκιοι ἐννοοῦνται ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ὁ Αὐτοκράτωρ C. Messius Quintus Traianus Decius καὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ Q. Herennius Etruscus Messius Decius καὶ C. Valens Hostilianus Messius Decius (ἰδὲ καὶ Keil in Rhein. Mus.)

λει κατὰ τὸν λόφον τῶν Καταιλυμάτων, ὅπου εὑρέθησάν τινες· ἐκεῖθεν δὲ μετηνέχθησαν αἱ πλεῖσται τῶν τῇδε κακεῖσε διεσπαρμένων, μόνης τῆς ἐν τῇ ἐξοχῇ Ἐπισκοπείῳ εὑρεθείσης (ἀρ. 2), παρεχούσης πιθανότητα, ὅτι ἀρχῆθεν αὕτη ἵστατο αὐτόθι, ἔνθα ἴσως καὶ ἐγένετο ἡ δημοθοινία.

Περαίνοντες τὸν περὶ δημοθοινιακῶν ἐπιγραφῶν λόγον, παρατηροῦμεν ὅτι ὁ τύπος αὐτῶν εἶναι ὅλως ἰδιάζων τῇ Σύρῳ, οὐδαμοῦ τῆς Ἑλλάδος εὑρεθεισῶν ἀναλόγων δημοθοινιακῶν ἐπιγραφῶν· μόνον δὲ τὸ προοίμιον αὐτῶν παρουσιάζεται σύνηθες, μετά τινων παραλλαγῶν, εἰς διαφόρους ἐπιγραφάς, μνημονευούσας κολακείας ἕνεκεν, ἔργα γενόμενα ὑπὲρ τῆς ὑγείας τῶν αὐτοκρατόρων, τοῦ οἴκου αὐτῶν κτλ. Μείζονα δὲ κατὰ τοῦτο ὁμοιότητα παρέχει ἐπιγραφή τις τῆς Ἰσαυρίας, ἣν ἐδημοσίευσεν ὁ Boeckh, εἶτα δὲ ἐπιδιορθώσας ἐξέδωκεν ὁ Keil. Ταῦτα περὶ τῶν δημοθοινιακῶν ἐπιγραφῶν.

Ὡς ἐπίμετρον δὲ τῶν μέχρι τοῦδε ῥηθέντων προσθέτομεν γλωσσικάς τινας παρατηρήσεις περὶ τοῦ κειμένου τῶν ἐπιγραφῶν τούτων ([17*]), καὶ πίνακα συγκριτικὸν τῶν ἐν αὐταῖς ἀναφερομένων, πρὸς πληρεστέραν κατάληψιν τοῦ κοινοῦ χαρακτῆρος τῶν συρίων δημοθοινιῶν. (ἀκολουθεῖ)

ΚΑΩΝ ΣΤΕΦΑΝΟΣ.

(17*) Ἐν ταῖς δημοθοινιακαῖς ἐπιγραφαῖς τὸ μακρὸν ι πανταχοῦ ἀντικαθίσταται διὰ τοῦ ει· πλὴν τῶν ἐξῆς Ἀντωνίνου (έ, 4), νίκης (έ, 5, ς′, 4). Τὸ προσγεγραμμένον ι συνήθως παραλείπεται· εἰς τὴν ς′ ἐπιγρ. πανταχοῦ φυλάσσεται· ἐκ δὲ τῶν ἄλλων σημειωτέον τὸ Ἀγαθῇ τύχηι (ά, 1), καθαρῶς οὕτως ἔχον ἐπὶ τοῦ λίθου. — Τὸ τελικὸν ν φυλάσσεται καὶ πρὸ συμφώνου, πλὴν τῶν ἐξῆς θεοῖς πᾶσι (ά, 11. δ′, 13. δ′, 12. έ, 10. ή, 8) καὶ ἀνδράσιτε (δ′, 15). Ἐνιαχοῦ ὑπάρχει ν ἀντὶ μ ἢ γ· συνκλήτου (ά, 6. γ′, 6. δ′, 5), ἐνγεγραμμένων (δ′, 19), σύνπαντος (ή, 5)· ἐν μιᾷ δὲ μόνῃ ἐπιγραφῇ συγκλήτου (ς, 5). — Ἀνορθογραφίας ἔτι ἁπαντῶμεν· νῆσσον (δ′, 15), νήσσων (δ′, 18) περὶ ὧν καὶ ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος, ἠθισμέναις (δ′, 14)· σολοικισμὸν δὲ ὑπὲρ ὑγείας... τύχης (δ′, 3, 7).

Ἀρ. ἐπιγραφῆς.	Αὐτοκράτορες, ἐφ᾽ ὧν ἐγένοντο αἱ δημοθοινίαι.	Ἐποχὴ δημοθοιν. ἐν τῷ ἔτει.	Ἡμέραι δημοθοινιῶν καὶ τὰ
1		Νέον ἔτος	ἁ ἡμ. γερουσιασταῖς οἶνον καὶ διανομῆς δην. 3 γυναιξὶν » » ἀσσαρ. 8 ταῖς παισὶν » » » »
2	Ἀντωνῖνος. (138—161)	Ἄδηλος.	δημοθοινία, ἀνδράσι γυναιξί,
3			
4	Μ. Αὐρήλιος καὶ Λ. Οὐῆρος. (161—169)	Ἄδηλος.	δημοθοινία ἀνδράσι, γυναιξί,
5	Κόμμοδος. (180—193)	Γενέσιος ἡμέρα αὐτοκράτορος	ἁ ἡμ. γερουσ. δεῖπνον καὶ σφυρίδος δ. 5 γυναιξὶν οἶνον » διανομῆς ἀσ. 8 ταῖς παισὶν » » » » 4
6	Σεπτ. Σεβῆρος. (193—211)	Νέον ἔτος	ἁ ἡμ. γερουσ. δεῖπνον καὶ σφυρ. δ. 5; γυναιξὶν οἶνον καὶ διανομῆς ἀσ. 8 ταῖς παισὶν » » » »
7	;	Νέον ἔτος	ἁ ἡμ. γερουσ. δεῖπνον καὶ σφυρ. δ. 6 γυναιξὶν οἶνον καὶ διαν. ἀσ. 8 ταῖς παισὶν » » » » 4 θεραπαιν. τισὶν » » » » 8
8	Δέκιος. (249—251)	Νέον ἔτος	ἁ ἡμ. γερουσ. δεῖπνον καὶ διαν. δ. 10 γυναιξὶν οἶνον, ἄρτου λ. 1, κρέας λ. 1. δ. 1 ταῖς παισὶν » » » » θεραπαιν. στεφανηφόρων » » » » ἱερέων » » » γ᾽ ἡμ. ἀρχίναις καὶ ἄλλαις δεῖπνον λοιπαῖς γυναιξὶν ἄρτ. λ. 1, κρέας λ. 1.

γνωστῶν συρίων δημοθοινιῶν.

κατ' αὐτὰς παρεχόμενα.	Ἄρχοντες καὶ ἀρχῖναι οἱ τὰς δημοθοινίας ποιήσαντες.
δ' ἡμ. στεφανηφόροις οἶνον καὶ διαν. δην. ; πολίταις » » » » 1 τοῖς παισὶν » » » » » παροικοῦσιν » » » » »	Ἀριστ. Ἀρισταγόρου καὶ Πῶλλα Σκύμνου.
τέκνοις καὶ ἐπιδημήσασι.	Λ. Μιλιόνιος Σκύμνος καὶ Τίμα Φιλαργύρου.
	...αλο..καὶ...
τέκνοις, ἐπιδημήσασιν.	Ἐλεύθερος Ἐλευθέρου καὶ Ὀνησίφορον.
δ' ἡμ. γερ. καὶ ἄλλοις δεῖπνον καὶ διανομῆς δ. 1 λοιποῖς πολίταις οἶνον » » » τοῖς παισὶν » » ἀσ. 8 παροικοῦσιν » » δ. 1 παρεπιδημοῦσιν » » » »	Ἀνταῖος Μοδέστου καὶ...θῶ Καλλίστου.
δ' ἡμ.....	Μόδεστος Ἀνταίου καὶ.....
δ' ἡμ. γερ. καὶ ἄλλοις δεῖπνον καὶ διανομῆς δ. 1 λοιποῖς πολίταις οἶνον » » 1 τοῖς παισὶν » » ἀσ. 8 παροικοῦσιν » παρεπιδημοῦσιν » » δρ. 1	..... καὶ Πρῖμα Ὡρίωνος.
δ' ἡμ. γερουσιασταῖς δεῖπνον καὶ διανομῆς δ. 2 ἑτέροις πολίταις » » » 1 καὶ ἄλλοις » » » 1 λοιποῖς πολίταις ἄρτ. λ. 2, κρέας λ. 2, δην. 1 παρεπιδημοῦσιν » » » 1 δ' ἡμ. ;	Ἀπολλωνίδης Ἰουλιάδου καὶ.....

Κ. Σ.

«Σωκρ. Καλῶς δὲ κἀκεῖνος εἶπεν, ὃς ἔφη τὴν »γεωργίαν τῶν ἄλλων τεχνῶν μητέρα καὶ τρο»φὸν εἶναι. Εὖ μὲν γὰρ φερομένης τῆς γεωρ»γίας, ἐρρῶνται καὶ αἱ ἄλλαι τέχναι ἅπασαι· »ὅπου δ' ἂν ἀναγκασθῇ ἡ γῆ χερσεύειν, ἀποσβέν»νυνται καὶ αἱ ἄλλαι τέχναι σχεδόν τι καὶ κατὰ »γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν.» Ξενοφ. Οἰκονομικ.

Οὐδεὶς ἀμφισβητεῖ τὴν ἀλήθειαν τῶν τοῦ Σωκράτους λόγων, ὅτι ἡ γεωργία, ἤτοι ἡ *ἐργασία τῆς γῆς ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου*, ἐστὶν ἡ μήτηρ καὶ τροφὸς τῶν ἄλλων τεχνῶν· ἄνευ γὰρ προϊόντων γεωργίας οὔτε τεχνῖται οὔτε τέχναι γεννῶνται ἢ τρέφονται· ἄνευ δὲ πάλιν προϊόντων γεωργίας καὶ τεχνῶν, οὔτε ἔμποροι γεννῶνται, οὔτε ἐμπόριον ὑπάρχει.

Οἱ ἄνθρωποι, γεννηθέντες οὐχὶ ὡς οἱ κοχλίαι ἐνδεδυμένοι καὶ φερέοικοι, ἔζησαν ἐπὶ πολλὰ ἔτη, ἐπὶ αἰῶνας ἴσως, γυμνοὶ καὶ ἄστεγοι, ἀφιεροῦντες τὴν ἐργασίαν των ἐπὶ τῆς γῆς μόνον, συνάγοντες καρποὺς καὶ χόρτα πρὸς διατήρησιν καὶ πολλαπλασιασμόν. Πολλαπλασιασθέντων δὲ καὶ μὴ δυναμένων ζῆν ὁμοῦ πάντων ἐν τῇ πρώτῃ κοιτίδι, ἐν ταῖς εὐκραέσι χώραις, ταχέως ἐπῆλθεν ἡ τῆς ἐνδυμασίας καὶ τῆς στέγης ἀνάγκη. Ἀλλὰ καὶ τὰ πρῶτα κεφάλαια τὰ δόντα τὴν ζωὴν τῇ ὑφαντικῇ καὶ τῇ οἰκοδομίᾳ ἀπὸ τῆς ἐπὶ τῆς γῆς ἐργασίας παρήχθησαν. Ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἠδυνήθη ἢ ἠθέλησε συναγαγεῖν ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ τροφὴν ἱκανὴν θρέψαι αὐτὸν ἐπὶ δύο ἡμέρας, τότε διὰ τῆς οἰκονομίας τοῦ ἡμίσεος τῆς τροφῆς ἐσχημάτιζε τὸ πρῶτον τῆς κοινωνίας κεφάλαιον καὶ ἔδιδε κατὰ πρῶτον ζωὴν τῇ βιομηχανίᾳ. Ὅθεν, ἐπειδὴ πρώτη τοῦ ἀνθρώπου χρεία ἐστὶν ἡ τροφὴ «ἕνεκα τοῦ εἶναί τι καὶ ζῆν», διὰ δὲ τῆς οἰκονομίας τῆς τροφῆς γεννῶνται αἱ ἄλλαι τέχναι, ἕπεται ὅτι ἡ γεωργία ἐστὶν ἡ μήτηρ καὶ ἡ τροφὸς αὐτῶν, κατὰ συνέπειαν δὲ, πρώτη πηγὴ τοῦ πλούτου, ἤτοι τῶν πρὸς τὸ ζῆν χρησίμων.

Μετ' οὐ πολὺ δὲ, πάλιν διὰ τοῦ περισσεύματος, διὰ τῆς οἰκονομίας τῶν γεωργῶν καὶ βιομηχάνων γεννᾶται τὸ ἐμπόριον. Ἀμ-

φότερα δὲ ταῦτα τὰ τέκνα τῆς γεωργίας, ἅμα γεννηθέντα, ἀποδίδουσιν ἀντάξια τὰ τροφεῖα τῇ μητρὶ, καὶ συντελοῦσι πρὸς μείζονα τοῦ πλούτου παραγωγὴν δι' ἀμοιβαίας καὶ τῳόντι συγγενικῆς βοηθείας. Ὡς γνήσια δὲ καὶ φιλόστοργα τέκνα οὐκ ἐπιλανθάνονται τῆς καταγωγῆς των, διὸ τὰ πλεῖστα καὶ νουνεχῆ, ἀφοῦ ἀποκτήσωσιν ἱκανὰ τὰ ἀγαθὰ ἐκ τῆς βιομηχανίας ἢ τοῦ ἐμπορίου, ἐπανέρχονται μετὰ χαρᾶς εἰς τὸν τῆς μητρὸς βίον, ἐξασφαλίζουσιν ἐν αὐτῷ ἀπολαυὴν, ἄνεσιν, ἐλευθερίαν, καὶ γίνονται πάλιν ἀπὸ τέκνων μητέρες ἄλλων τέκνων προωρισμένων τὴν αὐτὴν διανῦσαι πορείαν.

Καὶ ὁ Ἀδὰμ Σμὴθ, λαλῶν περὶ τῆς χρήσεως τῶν κεφαλαίων, ἀποφαίνεται, ὅτι «ἀσυγκρίτῳ τῷ λόγῳ ἡ διὰ τὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς χρῆσις αὐτῶν ἐστὶν ἡ λυσιτελεστέρα τῇ κοινωνίᾳ»(1). Ἀπαριθμήσας δὲ τὰ πλεονεκτήματα τῆς γεωργίας καὶ τοὺς λόγους δι' οὓς ἐστὶ προηγητέα τῆς βιομηχανίας καὶ τοῦ ἐμπορίου, συμπεραίνει οὕτως· «Ἄλλως τε ἡ ὡραιότης τῆς ἐξοχῆς, αἱ ἡδοναὶ »τοῦ ἀγροτικοῦ βίου, ἡ ἠρεμία τοῦ πνεύματος ἣν ὁ ἄνθρωπος ἐλ»πίζει εὑρεῖν ἐν τῷ χωρίῳ, ἡ ἀνεξαρτησία ἣν πραγματικῶς ἡ »ἐξοχὴ παρέχει, ὅπου ἄδικοι νόμοι οὐκ εἰσεχώρησαν, εἰσὶ τόσα θέλ»γητρα πάντας κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον καταγοητεύοντα· ὁ »ἄνθρωπος, ὢν κατὰ πρῶτον προωρισμένος εἰς τὴν καλλιέργειαν »τῆς γῆς, φαίνεται ὅτι ἐν πάσαις ταῖς περιπετείαις τῆς ζωῆς του »διατηρεῖ προτίμησίν τινα τῇ ἀρχικῇ ἀσχολίᾳ τοῦ γένους του»(2).

Ἐνίοτε ἕνεκα αἰτίων τοπικῶν, ἢ μεγάλων πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν καταστροφῶν, ἡ φυσικὴ τῶν ἐθνῶν πορεία ἀνατρέπεται. Οὕτως, ἕνεκα τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Σκυθυκογερμανῶν εἰς τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην καὶ τῶν Τούρκων εἰς τὴν Ἑλλάδα, πολλαὶ πόλεις καὶ ἰδιῶται ἐπλούτησαν διὰ τοῦ ἐμπορίου ἢ τῆς βιομηχανίας· ἀλλὰ τὰ πλούτη ταῦτα εἰσὶ πρόσκαιρα καὶ ἀβέβαια ἕως οὗ ἐξασφαλισθῶσιν ἐπὶ τῆς γῆς, ἐπὶ κτημάτων. «Οὐδὲν ἴχνος, λέγει ὁ αὐτὸς Ἀδὰμ Σμὴθ, μένει ἔτι τοῦ ἀπείρου πλούτου τῶν Ἀνσεα-

(1) Πλούτου τῶν ἐθνῶν Βιβλ. β'. Κεφ. ε'.
(2) Αὐτόθι Βιβλ. γ'. Κεφ. α'.

τικῶν πόλεων, ἐνῷ αἱ Ἰταλικαὶ πόλεις, αἱ πλουτήσασαι ἐν τῷ μεσαιῶνι διὰ τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιομηχανίας, ἀφιερώσασαι τῇ γεωργίᾳ τὸν πλοῦτον τοῦτον καὶ καλλιεργήσασαι τὴν Ἰταλίαν μέχρι τῶν κορυφῶν τῶν ὀρέων, διετήρησαν εὐδαίμονα τὴν χώραν ταύτην μ' ὅλας τὰς ἐπιδρομὰς ἃς ὑπέστη ἐν τῷ τέλει τοῦ ιε'. καὶ ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ ις'. αἰῶνος» (1). Ἡμεῖς δὲ αὐτοί ἐσμεν καθ' ἡμέραν μάρτυρες καταστροφῆς μεγάλων περιουσιῶν ἐμπορικῶν καὶ βιομηχανικῶν, καταστροφῆς προερχομένης ἐξ ἀσημάντων ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ πολιτικῶν συμβεβηκότων, ἐξ ἑνὸς διπλωματικοῦ ἐγγράφου, ἐνίοτε ἔκ τινος ψευδοῦς εἰδήσεως.

Ταῦτα γινώσκοντες οἱ Ἕλληνες οἱ ἐκ τοῦ ἐμπορίου τὸν πλοῦτον κτησάμενοι, ἠγόρασαν γαίας καὶ κτήματα ἐν Οὐγγαρίᾳ, ἐν ταῖς Ἡγεμονίαις, ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ, ὀλίγοι δὲ μέχρι τοῦδε ἐν τῇ πατρίδι των Ἑλλάδι, ἕνεκα τῆς μόλις χθὲς ἐξαλειφθείσης ληστείας, τῆς ἀφαιρούσης τὴν ὠφέλειαν καὶ τὴν ἡδονὴν τοῦ ἀγροτικοῦ βίου· ἐξ οὗ προκύπτει ζημία μεγίστη, διότι πολλῶν καὶ πολυτίμων ἡ πατρὶς ἐζερήθη κεφαλαίων, πολλῶν δὲ καὶ ἀνδρῶν πολυτιμοτέρων.

Προηγήθη ἄρα ἡ γεωργία καὶ προηγητέα ἐστὶ καὶ προτιμητέα τῆς βιομηχανίας καὶ τοῦ ἐμπορίου, οὐ μόνον ὡς πρώτη καὶ φυσικωτέρα τοῦ πλούτου πηγή, ἀλλὰ καὶ ὡς ἀσφαλεστέρα τοῖς τε ἰδιώταις καὶ ταῖς κοινωνίαις ἐν γένει. Ἡ Αἴγυπτος, ἡ Ἰνδική, τὸ Σινικὸν Κράτος, ἡ Ἑλλὰς, ἡ Ῥώμη διὰ τῆς γεωργίας προώδευσαν εἰς τὸν πολιτισμὸν τὸ πάλαι. Διὰ τῆς γεωργίας ἡ Ἀμερικανικὴ Ὁμοσπονδία ἐγένετο κολοσσὸς, ἡ δὲ Ῥωσσία γίνεται γίγας.

Μὴ ἀκολουθήσασα τὴν φυσικὴν ταύτην πορείαν ἡ Δυτικὴ Εὐρώπη, μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς Ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ἐβάδισε βραδύτερον τοῦ εἰκότος εἰς τὸν πολιτισμόν. Οἱ κατακτήσαντες αὐτὴν Γερμανοὶ καὶ Σκύθαι, μετὰ πολυχρόνιον ἀταξίαν γενόμενοι κύριοι ἐκτεταμένων γαιῶν, διατηρουμένων ἀδιαιρέτων διὰ τοῦ δικαιώματος τῆς πρωτοτοκίας, καὶ καταφρονοῦντες καὶ κατατυραννοῦντες τοὺς γεωργοὺς, ἐγένοντο αἴτιοι τῆς παρακμῆς τῆς

(1) Αὐτοθ. Βιβλ. δ'. Κεφ. δ'.

γεωργίας. Ὀλίγον δὲ κατ' ὀλίγον διὰ τῆς καταπιέσεως τῶν τὴν γῆν ἐργαζομένων ἀφ' ἑνὸς, διὰ τῆς προτιμήσεως τῶν κατοίκων τῶν πόλεων ἀφ' ἑτέρου, ἐδόθη ἐν τῇ Εὐρώπῃ αἰτία τῆς γεννήσεως τοῦ ἐμπορικοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος, τοῦ ἐπὶ πολὺ ἐπικρατήσαντος καὶ γενομένου αἰτίου τῆς βραδείας προόδου τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης. Ἐπὶ τοῦ συστήματος τούτου, ὡς γνωστὸν, ἐβασίσθη ὁ Κολβὲρ, οὐ μόνον ἀμελήσας, ἀλλὰ καὶ καταδιώξας τὴν γεωργίαν πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς βιομηχανίας τῶν πόλεων, ῥίψας οὕτω τὴν Γαλλίαν εἰς ἀπελπιστικὴν πτωχείαν.

Ἐν τῷ μέσῳ τοιαύτης ἀμηχανίας ἐγεννήθη ἐν Γαλλίᾳ ὁ Κένεϋ (Quesnay), ἰατρὸς καὶ φιλόσοφος. Βλέπων οὗτος τὴν ἀθλίαν κατάσασιν τῆς γεωργίας ἐν τῇ πατρίδι του, ἀρυσθεὶς ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων τὰς ἀληθεῖς ἀρχὰς τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας, ἔθετο ἐπὶ κεφαλῆς τῆς συγγραφῆς του (Tableau Economique) τοὺς ἀνωτέρω περὶ γεωργίας λόγους τοῦ Σωκράτους, καὶ δι' ἀκαταμαχήτων ἐπιχειρημάτων ἀπέδειξεν, ὅτι αἰτία τῆς ἐλεεινῆς καταστάσεως τῆς Γαλλίας ἦν ἡ ὑπὸ τῶν κυβερνώντων παραγνώρισις τοῦ προορισμοῦ τῆς γεωργίας ἐν τῇ οἰκονομίᾳ τῶν ἐθνῶν. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Κενέϋ ἀρχεται ἐν Εὐρώπῃ ἡ καταδίκη τοῦ ἐμπορικοῦ συστήματος, πλήρης μὲν κατὰ θεωρίαν, ἀτελὴς δὲ καὶ βραδεῖα ἐν τῇ ἐφαρμογῇ, ἕνεκα τῶν προλήψεων, πρὸ πάντων ὅμως ἕνεκα τῆς δυσκόλου καταργήσεως τῶν ἀδίκων μὲν καὶ ἐπιζημίων, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ χρόνου καθιερωμένων θεσμῶν ὑπὲρ τῆς βιομηχανίας.

Μετὰ τὸν Κένεϋ ἐλθὼν ὁ Ἀδὰμ. Σμὶθ καὶ ἐν ἐκτάσει ἐξελέγξας καὶ καταδικάσας τὸ ἐμπορικὸν οἰκονομικὸν σύστημα, τὸ δεσπόζον ἔτι ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του ἐν Ἀγγλίᾳ, ἀνεγέννησε τὴν Οἰκονομικὴν ἐπιστήμην, εὑρὼν πάσας τὰς βάσεις αὐτῆς εὐκρινῶς ἀνεπτυγμένας ἐν ταῖς συγγραφαῖς τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Ξενοφῶντος, τοῦ Δημοσθένους, τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἡ διαίρεσις τῶν ἔργων (1), ὁ ἀληθὴς ὁρισμὸς τοῦ πλούτου (2), ἡ ἐλευθερία τοῦ ἐμ-

(1) Πλάτ. Πολιτείας Βιβλ. ϛ'. Νόμ. Βιβλ. η'. Ξενοφ. Κύρ. παιδείας Βιβλ. η'.

(2) Ἀριστοτ. Πολιτ. Ξενοφ. Οἰκονομ.

πορίου (1), ὁ ὁρισμὸς τοῦ νομίσματος (2), τῆς πίστεως (crédit) (3), τῶν τραπεζῶν (4) καὶ ἄλλαι πολλαὶ ἰδέαι, ὧν ἡ ἀνάπτυξις, πρωτοφανὴς νομισθεῖσα, ἐδόξασε τὸν Σμὴθ, ἠρύσθησαν σιωπηλῶς ἐκ τῆς ἑλληνικῆς σοφίας.

Ἀπ' ἀρχῆς οὖν μέχρι τέλους τῆς σπουδαιοτάτης ὄντως συγγραφῆς τοῦ Ἀδὰμ Σμὴθ αἱ περὶ γεωργίας γνῶμαι τοῦ Σωκράτους καὶ τοῦ Κένεϋ, ἢ τῶν Φυσιοκρατῶν (οὕτως ὠνομάσθησαν οἱ ὀπαδοί του) ἐπικρατοῦσι καὶ θεωροῦνται ὡς ἀσφαλεῖς πρὸς τὴν ταχυτέραν πρόοδον καὶ ἀνάπτυξιν τῶν ἐθνῶν. Κατ' αὐτὸν, ὡς πρὸ ὀλίγου ἔλεγον, ἡ βραδύτης τοῦ πολιτισμοῦ ἐν τῇ Δυτικῇ Εὐρώπῃ μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς Ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας ἐστὶν ἀποδοτέα εἰς τὴν ἐξ ἰδιοτελείας τῶν κατακτητῶν προελθοῦσαν ἀμέλειαν καὶ καταφρόνησιν τῆς γεωργίας. Συμφωνῶν τῷ Σωκράτει λέγει, ὅτι οἱ ἐν τοῖς ἀγροῖς ζῶντες καὶ ἐργαζόμενοι, καὶ κατὰ τὴν εὐεξίαν τοῦ σώματος καὶ κατὰ τὴν ἀγχίνοιαν καὶ κατὰ τὴν ἀνεξαρτησίαν, ὑπερέχουσι τῶν ἐν τοῖς ἐργαστηρίοις ἐργαζομένων· καὶ, ὡς ὁ Σωκράτης ἀποφαίνεται ὅτι ἡ ὠφελιμωτέρα τῇ κοινωνίᾳ χρῆσις τῶν κεφαλαίων ἐστὶν ἡ ἐπὶ τῆς γεωργίας γιγνομένη, ὡς δίδουσα ζωὴν εἰς ἐργασίας παραγωγικὰς, συγχρόνως δὲ αὐξάνουσα τά τε ἐτήσια τῆς γῆς προϊόντα καὶ τὴν γενικὴν ἐνέργειαν, ἐπομένως δὲ τὰ εἰσοδήματα καὶ τὸν πλοῦτον πάντων τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας (5).

Καὶ εὑρίσκει μὲν ὁ Σκῶτος οἰκονομολόγος ἀτελείας τινὰς ἐν τῷ *Γεωργικῷ Συστήματι*, προερχομένας ἐκ τοῦ ὑπερμέτρου ζήλου καὶ τῆς δικαίας ἀγανακτήσεως, μεθ' ὧν κατεπολέμησεν ὁ Κένεϋ τὸ ἐμπορικὸν σύστημα τὸ καταστρέψαν τὴν πατρίδα του, αἱ ἐκφρασθεῖσαι ὅμως ἐν τῷ ἰδίῳ αὐτοῦ συγγράμματι ἰδέαι περὶ τῆς πηγῆς καὶ τῆς χρήσεως τοῦ πλούτου, πρὸς δὲ τούτοις οἱ ἔπαινοι οὓς ἀπονέμει τῷ τε ἀρχηγῷ καὶ τῇ Φυσιοκρατικῇ Σχολῇ,

(1) Πλάτ. Νόμ. Βιβλ. η'. Συμπόσιον.
(2) Πλάτ. Πολιτ. Βιβλ. β'. Ἀριστοτ. Ἠθ. Μεγάλ. Βιβλ. δ'.
(3) Δημοσθ. ὑπὲρ Φορμίωνος.
(4) Δημοσθ. περὶ Παραπρεσβ. πρὸς Ἀπατούριον.
(5) Πλούτ. τῶν ἐθνῶν Βιβλ. β'. Κεφ. ε'.

εἰσὶ τεκμήρια τῆς ὑπὸ τοῦ Σμὴθ παραδοχῆς τῶν περὶ γεωργίας ἰδεῶν τοῦ Γάλλου φιλοσόφου. «Μεθ' ὅλων ὅμως τῶν ἀτελειῶν του, λέγει ὁ Σμὴθ, τὸ σύστημα τοῦτο ἐστὶν ἴσως, ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε δημοσιευθέντων περὶ πολιτικῆς οἰκονομίας, τὸ πλησιέστερον τῇ ἀληθείᾳ, καὶ διὰ τοῦτο ἄξιον τῆς προσοχῆς παντὸς ἀνδρὸς, θέλοντος ἐρευνῆσαι μετ' ἐπιστασίας τὰς ἀρχὰς ἐπιστήμης τοσοῦτον σπουδαίας. Ἐὰν τὸ εἰρημένον σύστημα, λέγον τὴν ἐπὶ τῆς γῆς ἐργασίαν ὡς μόνην παραγωγικὴν, δίδῃ ἴσως στενὴν καὶ περιωρισμένην ἰδέαν τῶν πραγμάτων, ἀφ' ἑτέρου ὅμως, παρουσιάζον τὸν πλοῦτον τῶν ἐθνῶν ὡς συγκείμενον οὐχὶ ἐκ τοῦ μὴ καταναλωσίμου χρυσοῦ καὶ ἀργύρου, ἀλλ' ἐκ τῶν καταναλωσίμων ἀγαθῶν τῶν ἐτησίως ἀναπαραγομένων ὑπὸ τῆς ἐθνικῆς ἐργασίας, πρὸς δὲ τούτοις δεικνύον τὴν πληρεστάτην ἐλευθερίαν ὡς τὸ μόνον μέσον πρὸς ἐπίτευξιν μείζονος ἐτησίας ἀναπαραγωγῆς, φαίνεται ὑφ' ὅλας τὰς ἐπόψεις τόσον ὀρθὸν, ὅσον μέγα καὶ γενναῖον.» (1)

Ἔνιοι τῶν μαθητῶν τοῦ Σμὴθ κατέκριναν ὡς ὑπέρμετρον καὶ ἄτοπον τὴν ὑπὸ τοῦ διδασκάλου προτίμησιν καὶ ἀγάπην τῆς γεωργίας, ἀλλ' οἱ πλείονες αὐτῶν, καὶ φιλόσοφοι καὶ πολιτικοὶ καὶ ἰδιῶται, ἀσπάζονται σήμερον πληρέστατα τὰς τοῦ ἀναγεννήσαντος τὴν πολιτικὴν οἰκονομίαν ἰδέας, καὶ ἐφαρμόζουσιν αὐτὰς καὶ ὡς κυβερνῆται τῶν ἐθνῶν καὶ ὡς συγγραφεῖς καὶ ὡς κεφαλαιοῦχοι· τεκμήρια ἡ παραδοχὴ τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἐμπορίου, ἡ κατάργησις τῶν διατιμήσεων καὶ τῶν προστατευτικῶν τῆς βιομηχανίας νόμων, ἡ σύστασις ὑπουργείων τῆς γεωργίας, γεωργικῶν σχολῶν, γεωργικῶν τραπεζῶν, συλλόγων, ἐπιμελητηρίων, ἀσφαλιστικῶν καταστημάτων κατὰ τῶν ἐκ τῆς χαλάζης κινδύνων, αἱ γεωργικαὶ ἐκθέσεις καὶ τὰ βραβεῖα, ἡ ὁσημέραι παντοῦ ἐπεκτεινομένη ἀγάπη καὶ προτίμησις τοῦ ἀγροτικοῦ βίου.

Πρόσφατον καὶ πλησιέστερον ἡμῖν παράδειγμα ἐστὶν ἡ Ἰταλία, ἧς ἡ καλλονὴ καὶ ἡ εὐφορία ἐγένοντο αὐτῇ αἴτια πολυχρονίων παθημάτων. Ἡ Τιάρα καὶ ἡ Μίτρα συνομώσασαι ἐξή-

(1) Βιβλ. 4ον, Κεφ. 9ον.

ραναν τὰς πλουσίας αὐτῆς πηγὰς, ἐπιχύσασαι τὴν ἐρημίαν καὶ τὴν νόσον ἐκεῖ, ὅπου ἄλλοτε ἔθαλλον οἱ καρποὶ τῆς Δήμητρος καὶ τῆς Ὑγείας. Ἡ Σικελία καὶ ἡ Μεγάλη Ἑλλὰς, αἱ διὰ τοῦ σίτου των τὸ πάλαι τρέφουσαι τριπλάσιον ἀριθμὸν κατοίκων καὶ πρὸς τούτοις τὴν Ῥώμην αὐτὴν, εἶχον καὶ ἔτι ἔχουσιν ἀνάγκην ξένου σίτου, ἀποχερσωθεῖσαι ὑπὸ τῶν Βουρβωνικῶν νόμων τῶν τὴν γεωργίαν καταπιεζόντων, καὶ ὑπὸ τῶν χαύνων καὶ ῥυπαρῶν καλογήρων, οἵτινες διὰ τῆς ἀπάτης καὶ δεισιδαιμονίας ἐγεγένηντο κύριοι τῶν καλητέρων κτημάτων. Οἱ τῶν δύο Σικελιῶν βασιλεῖς, ἵνα φαίνωνται δημοτικοὶ τοῖς ἀνοήτοις ὄχλοις τῶν πόλεων, καὶ ὅπως ἐπευφημῶνται καὶ θυμιάζωνται ὑπὸ γυμνῶν λαζαρόνων καὶ ἀμαθῶν ἱερέων, ἀπηγόρευον τὴν ἐξαγωγὴν τῶν προϊόντων τῆς γῆς, ἢ ἠνάγκαζον διὰ νόμων τοὺς κτηματίας καὶ παραγωγεῖς πωλεῖν αὐτὰ εἰς εὐτελεστάτας τιμὰς, δεῖγμα τῷ ὄντι βασιλικῆς προνοίας καὶ χριστιανικῆς πρὸς τοὺς ὑπηκόους ἀγάπης! Διὰ τοῦ τρόπου τούτου οἱ μὲν ἀγροὶ ἐγένοντο ἔρμαιον τῶν καλογήρων καὶ τῶν λῃστῶν, αἱ δὲ πόλεις τῶν λαζαρόνων. Ἐγνώρισα κτηματίας Σικελοὺς καὶ Νεαπολίτας παραιτήσαντας ἀκαλλιέργητα τὰ κτήματά των ἕνεκα τῶν ἀντικοινωνικῶν ἐκείνων νόμων τῶν καταστησάντων ἄχαρι καὶ ἀλυσιτελὲς τὸ τοῦ γεωργοῦ ἐπιτήδευμα. Ὁ πρό τινων ἐτῶν διελθὼν τὰς χώρας τῆς Μεσημβρινῆς Ἰταλίας ἀπὸ Βρεντησίου εἰς Ἀγκῶνα ἔβλεπε τὰ ἀποτελέσματα τῆς τῶν Βουρβώνων πολιτικῆς περινοίας· οὐ μόνον ἡ χώρα ἀλλὰ καὶ οἱ ἄνθρωποι ἐφαίνοντο ἄγριοι καὶ πειναλέοι· ὀλίγα ἀμύγδαλα καὶ αἱ ἐλαῖαι ἃς ἔδιδον τὰ γηραιὰ ἀλλ' ἠμελημένα δένδρα, ἦσαν τὰ μόνα σχεδὸν προϊόντα τῆς ἄλλοτε πλουσίας Ἀπουλίας. Ἐλθὼν ὁ Καβοὺρ ἀνὴρ πολιτικὸς, οἰκονομικὸς καὶ γεωργικὸς, εὐθὺς μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἰταλίας, ἐφήρμοσεν ἐπ' αὐτῆς τὰς ὑγιεῖς τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας θεωρίας, καὶ καταργήσας προνόμια, διατιμήσεις, προστατευτικοὺς νόμους, μοναστήρια καὶ λοιπὰ μεσαιωνικὰ λείψανα, ἔθετο τὴν πατρίδα του ἐπὶ φυσικῆς καὶ ἀσφαλοῦς τροχιᾶς. Ὁ παρακολουθήσας ἔκτοτε τὴν πορείαν τῆς Ἰταλίας γνωρίζει ὁποίαν πρόοδον ἔκαμεν ἡ γεωργία, πα-

ρ' αὐτὴν δὲ ἡ βιομηχανία καὶ τὸ ἐμπόριον. Καὶ αὐτὴ ἡ πρὸ ὀλίγου μνημονευθεῖσα Ἀπουλία, διασχιζομένη νῦν καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις, ὡς καὶ ἡ λοιπὴ Ἰταλία, ὑπὸ σιδηροδρόμων, βαθμηδὸν καλλιεργεῖται· αἱ νεκραὶ καὶ ῥυπαραὶ πόλεις αὐτῆς, Βάριον, Βαρλέττα καὶ ἄλλαι, ἀνακαινίζονται καὶ καλλωπίζονται. Ἡ Ἰταλία διὰ τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἐμπορίου, διὰ τῆς ἀποδόσεως τῶν ἐκκλησιαστικῶν γαιῶν εἰς χεῖρας ἐνεργοὺς, διὰ τῆς ἀνυψώσεως τῆς γεωργίας, θέλει μετ' οὐ πολὺ ἐκπλήξει τὸν κόσμον διὰ τῆς εἰς τὸν πλοῦτον καὶ τὸν πολιτισμὸν προκοπῆς. Ἡ οἰκονομικὴ κρίσις, συνέπεια φυσικὴ τῶν γενομένων καὶ ἔτι γινομένων διὰ τὴν ἀνεξαρτησίαν θυσιῶν, σχεδὸν παρῆλθεν· ὁ ἄτεγκτος αὐτῆς ἐχθρὸς (ἡ Παπωσύνη), ὁ τὴν Εὐρώπην ἅπασαν ἐν τῇ στιγμῇ ταύτῃ ἀνησυχῶν, κατευνασθήσεται, καὶ τότε φανήσεται ἐν ὅλῃ τῇ λαμπρότητι τὸ τοῦ Καβοὺρ ἔργον.

Ἡ Ἑλλὰς διὰ τῆς γεωργίας ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ηὔξησε τοσοῦτον εἰς πλοῦτον καὶ πολυανθρωπίαν, ὥστε καὶ στόλον μεγάλον καὶ στρατὸν πολυάριθμον, ὅπως πολεμήσῃ τὴν Ἀσίαν ἐπὶ τῆς Τρωϊκῆς χώρας ἐξέπεμψε, καὶ πλείστας ἀποικίας εἰς Εὐρώπην, Ἀσίαν καὶ Ἀφρικὴν ἱδρύσατο. Ἀναντιῤῥήτως ὑπῆρξεν ἀπ' ἀρχῆς καὶ ἁπλῆ τις βιομηχανία καὶ ἐμπόριον ἐσωτερικὸν ἐν τῇ Ἑλλάδι· ἅμα γὰρ τῇ συστάσει κοινωνίας, ναὶ μὲν προηγεῖται ἡ τῆς τροφῆς χρεία, ἀλλὰ ταύτῃ παρακολουθεῖ ἐγγὺς ἡ τῆς ἐνδυμασίας καὶ τῆς κατοικίας, μετ' οὐ πολὺ δὲ διὰ τῆς διαιρέσεως τῶν ἔργων καὶ τῆς συστάσεως νομίσματος γεννᾶται τὸ ἐμπόριον. Ἀλλ' οἱ Ἕλληνες προὐτίμησαν καὶ ἀφιέρωσαν τὸ πλεῖστον μέρος τῆς ἐργασίας καὶ τῶν κεφαλαίων εἰς τὴν γῆν, βέβαιοι ὄντες ὅτι ἄφθονα τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαῖα ἔχοντες, ἔξουσιν, ἂν θέλωσι, καὶ τὰ περιττὰ, ἢ τὰ τῆς πολιτελείας διὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου. Ὅθεν ἀφῆκαν τοῖς Φοίνιξι τὴν φροντίδα τοῦ μετακομίζειν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰ πολυτελῆ βιομηχανήματα τῆς Ἀσίας, αὐτοὶ δὲ τῇ γεωργίᾳ μᾶλλον προσεῖχον καὶ δι' αὐτῆς προὐχώρουν καὶ ἐπληθύνοντο. Οὕτως αἱ τῆς Βορείου Ἀμερικῆς ἀποικίαι, ἀφιερώσασαι τῇ γεωργίᾳ ἅπασαν

τὴν ἐργασίαν καὶ ἅπαντα τὰ ἑαυτῶν κεφάλαια, ἐάσαντες δὲ τῇ Μητροπόλει τὴν φροντίδα τοῦ προμηθεύειν αὐταῖς τὰ τῆς βιομηχανίας ἔργα, ἐπληθύνθησαν καὶ ἐκραταιώθησαν· ἅπαν τὸ ἐμπόριον τοῦτο ἐγίνετο μέχρι τινὸς διὰ μόνων ἀγγλικῶν κεφαλαίων· διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἡ βιομηχανικὴ ὅλως τότε καὶ λάτρις τοῦ ἐμπορικοῦ συστήματος Ἀγγλία ἠγνόει κατὰ πόσον συνετέλει εἰς τὸ μεγαλεῖον τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν.

Τεκμήρια τῆς ἐπὶ τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων προόδου τῆς γεωργίας καὶ τῆς πρὸς τὸν ἀγροτικὸν βίον ἀγάπης τῶν Ἑλλήνων εἰσὶ, πρῶτον αὐτὸς ὁ Ὅμηρος, ὁ πιςότατος τῆς φύσεως ζωγράφος· ἔπειτα ἡ περιγραφὴ τοῦ βίου καὶ τῆς διαίτης τῶν τότε ἀνδρῶν. Οἱ βασιλεῖς αὐτοὶ ἠγάπων καὶ ἐνεθάῤῥυνον τὴν γεωργίαν διαμένοντες ἐν τοῖς ἀγροῖς καὶ ἀνταμείβοντες τοὺς γεωργούς. Ἐπὶ τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀχιλλέως, μεθ' ἑτέρων ἀγροτικῶν εἰκόνων ἐφαίνετο καὶ βασιλεὺς, ἔχων τὸ σκῆπτρον ἐν ταῖς χερσὶ, γηθόσυνον δὲ τὴν καρδίαν, ἐν τῷ μέσῳ τῶν θεριζόντων τὸν σῖτον βαθυληΐου τεμένους·

«Ἐν δ' ἐτίθει τέμενος βαθυληΐον· ἔνθα δ' ἔριθοι
»Ἤμων ὀξείας δρεπάνας ἐν χερσὶν ἔχοντες,
»Δράγματα δ' ἄλλα μετ' ὄγμον ἐπήτριμα πίπτον ἔραζε,
»Ἄλλα δ' ἀμαλλοδετῆρες ἐν ἑλλεδανοῖσι δέοντο·
»Τρεῖς δ' ἄρ' ἀμαλλοδετῆρες ἐφέστασαν· αὐτὰρ ὄπισθεν
»Παῖδες δραγμεύοντες ἐν ἀγκαλίδεσι φέροντες
»Ἀσπερχὲς πάρεχον· βασιλεὺς δ' ἐν τοῖσι σιωπῇ
»Σκῆπτρον ἔχων ἑστήκει ἐπ' ὄγμου γηθόσυνος κῆρ. Ἰλ. Σ. 550.

Περιγράφονται δὲ οἱ τότε βασιλεῖς καὶ προΰχοντες οὐ μόνον εἰς τὰ πολιτικὰ καὶ πολεμικὰ ἔμπειροι, ἀλλὰ καὶ τὸ ἄροτρον ἱκανοὶ διευθύνειν καὶ αὔλακας δι' αὐτοῦ εὐθείας καὶ βαθείας ἀνωρύξαι.

Ὁ Λαέρτιος (ἐν Ὀδυσσείᾳ ω, 220 κ. ἑ.) περιποιεῖται τὰ ἐν τῷ κήπῳ του δένδρα καὶ κλαδεύει αὐτὰ φορῶν χειρόκτια, οὐχὶ πρὸς ματαίαν ἐπίδειξιν ἢ θηλυπρέπειαν, ἀλλ' ὅπως αἱ τῶν φυτῶν ἄκανθαι καὶ αἱ βάτοι μὴ πληγώνωσι τὰς χεῖράς του.

«Τὸν δ' οἷον πατέρ' εὗρεν εὐκτιμένῃ ἐν ἀλωῇ,
»Διστρεύοντα φυτόν· ῥυπόωντα δὲ ἕστο χιτῶνα,
»Ῥαπτὸν, ἀεικέλιον· περὶ δὲ κνήμῃσι βοείας
»Κνημῖδας ῥαπτὰς δέδετο, γραπτῦς ἀλεείνων,
»Χειρίδας τ' ἐπὶ χερσὶ, βάτων ἕνεκα....»

Οὕτως ὁ μέγας πολιτικὸς καὶ στρατηγικὸς Γουλιέλμος ὁ Γ'. (Prince d'Orange), ὁ βασιλεὺς τῶν Ἄγγλων γενόμενος, ἐπεμελεῖτο τῶν δένδρων καὶ φυτῶν τοῦ κήπου του μετ' ἐξιδιασμένης ἀγάπης. Καίτοι δὲ πολλὰ πράγματα παρεῖχεν αὐτῷ ἡ τῆς Ἀγγλίας δεινὴ κατάστασις ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς, διετήρησεν ὅμως μέχρι θανάτου τὸν πρὸς τὴν γεωργίαν ἔρωτά του, καὶ γράφων πρὸς τοὺς φίλους γνωστοποιεῖ αὐτοῖς περὶ τῆς προόδου ἢ τῆς ἀποτυχίας τῶν ὑπ' αὐτοῦ καλλιεργουμένων πεπώνων ἢ ἀσπαράγων (1).

Τὰ τοῦ Ὀρχομενοῦ πλούτη, ἡ εὐδαιμονία τῶν περὶ τὴν Κωπαΐδα μνημονευομένων ἐν τῇ Ἰλιάδι πόλεων, ἀπὸ τῆς γεωργίας προήρχοντο. Οὐ μόνον δὲ ἐπὶ τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ μετέπειτα μέχρι τῶν Μηδικῶν καὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τῆς γεωργίας τὸ πλεῖστον ἔζων, καὶ πολλοὶ τῶν κτηματιῶν ἐν τοῖς ἑαυτῶν ἀγροῖς διητῶντο. Ἀρχομένου τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ὁ Θουκυδίδης διηγεῖται μετὰ πόσης λύπης οἱ Ἀθηναῖοι πειθόμενοι τῷ Περικλεῖ ἐγκατέλιπον τὰς ἐν τοῖς ἀγροῖς οἰκίας των, ἔνθα ἔζων αὐτόνομοι (selt governed) καὶ εἰσεκομίζοντο ἐντὸς τῶν τειχῶν τῶν Ἀθηνῶν·

»Τῇ τε οὖν ἐπὶ πολὺ κατὰ τὴν χώραν αὐτονόμῳ οἰκήσει με»τεῖχον οἱ Ἀθηναῖοι· καὶ ἐπειδὴ ξυνῳκίσθησαν, διὰ τὸ ἔθος ἐν »τοῖς ἀγροῖς ὅμως οἱ πλείους τῶν τε ἀρχαίων καὶ τῶν ὕστερον »μέχρι τοῦδε τοῦ πολέμου πανοικησίᾳ γενόμενοί τε καὶ οἰκήσαντες, οὐ ῥᾳδίως τὰς μεταναστάσεις ἐποιοῦντο, ἄλλως τε καὶ »ἄρτι ἀνειληφότες τὰς κατασκευὰς μετὰ τὰ Μηδικά, ἐβαρύ»νοντο δὲ καὶ χαλεπῶς ἔφερον οἰκίας τε καταλιπόντες καὶ ἱερὰ,

(1) Macaulay. Ἱστορ. τῆς Ἀγγλίας.

»ἀ διὰ παντὸς ἦν αὐτοῖς ἐκ τῆς κατὰ τὸ ἀρχαῖον πολιτείας πά»τρια, δίαιτάν τε μέλλοντες μεταβάλλειν, καὶ οὐδὲν ἄλλο ἢ »πόλιν τὴν αὑτοῦ ἀπολείπων ἕκαστος» (1).

Οὕτως ἐν Ἀγγλίᾳ ζῶσι νῦν οἱ εὐγενεῖς καὶ κτηματίαι, ἔχοντες μόνιμον κατοικίαν ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀγρῶν αὐτῶν καὶ σπανίως εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἐρχόμενοι, ἔνθα οὐδὲ οἰκίας ἰδίας ἔχουσιν, ὡς καὶ οἱ Ἀθηναῖοι τὸ πάλαι. Ὡς δὲ νῦν ἐν Ἀγγλίᾳ αἱ στεραιότεραι καὶ μεγαλοπρεπέστεραι οἰκίαι εἰσὶν ἐν τοῖς ἀγροῖς, οὕτω καὶ τότε ἐν τῇ Ἀττικῇ μεγαλοπρεπέστεραι ἦσαν, διὰ τὰς αὐτὰς αἰτίας, αἱ ἐξοχικαὶ οἰκίαι ἢ αἱ ἐν τῇ πόλει· «Τοιγάρτοι »διὰ ταῦτα μετὰ τοσαύτης ἀσφαλείας διῆγον, ὥστε καλλίους »εἶναι καὶ πολυτελεστέρας τὰς οἰκήσεις καὶ τὰς ἐπισκευὰς τὰς »ἐπὶ τῶν ἀγρῶν ἢ τὰς ἐντὸς τείχους, καὶ πολλοὺς τῶν πολιτῶν »μηδ' εἰς τὰς ἑορτὰς εἰς ἄστυ καταβαίνειν, ἀλλὰ αἱρεῖσθαι »μένειν ἐπὶ τοῖς ἰδίοις ἀγαθοῖς μᾶλλον ἢ τῶν κοινῶν ἀπολαύειν» (2).

Μετὰ τὸν Πελοποννησιακὸν ὅμως πόλεμον, ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τοῦ οἰκονομικοῦ τοῦ Ξενοφῶντος, ἥ τε δίαιτα καὶ τὰ ἤθη τῶν Ἑλλήνων μετεβλήθησαν. Ἀφ' ἑνὸς μὲν ὁ τῆς Ἀσίας χρυσὸς εἰσρεύσας εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐπολλαπλασίασεν ἐν ταῖς πόλεσι τὴν πολυτέλειαν καὶ τὴν διαφθοράν· ἀφ' ἑτέρου δὲ οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι καὶ ἡ εἰς τὴν ἄκρατον δημοκρατίαν πτῶσις τοῦ πολιτεύματος ἀφῄρουν τὴν ἀσφάλειαν, καὶ ἑπομένως τὴν ὠφέλειαν καὶ τὴν ἡδονὴν τοῦ ἀγροτικοῦ βίου. Οἱ μὲν πλούσιοι κτηματίαι μεταναστεύοντες εἰς τὰς πόλεις ἐσήποντο ὑπὸ τῆς ἀργίας καὶ τῶν ἡδονῶν ἢ ἐξηχρειοῦτο ἐν τῇ δημοκοπίᾳ· τῆς δὲ γεωργίας ἀμελουμένης, τὰ προϊόντα καὶ οἱ ἄνθρωποι ἠλαττοῦντο καὶ ἐξησθένουν, ἡ Ἑλλὰς παρήκμαζεν.

Ὡς δὲ ὁ νῦν Ἀθηναῖος ὁ ἐν τοῖς καφφενείοις καὶ τοῖς θεάτροις ἐνδιαιτώμενος, θαυμάζει ἀκούων ὅτι ἐν Ἀγγλίᾳ οὐ μόνον οἱ ἄνδρες οἱ εὐγενεῖς, ἀλλὰ καὶ αἱ ὡραῖαι καὶ εὔκαμπτοι γυναῖκες καὶ θυγατέρες αὐτῶν γεννῶνται καὶ ἀνατρέφονται ἐν τοῖς ἀ-

(1) Θουκυδ. Βιβλ. Β'. Κεφ. 15—16.
(2) Ἰσοκρ. Ἀρειοπαγητικός.

γροῖς, φυτεύουσι καὶ περιποιοῦνται τὰ ἄνθη καὶ τὰ δένδρα, φροντίζουσι περὶ τὰς καλλονῆς τῶν παραδείσων, γνωρίζουσι τὰ ὀνόματα καὶ τὴν φύσιν τῶν φυτῶν, ἐπιτηροῦσι τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ὠπωρῶν καὶ λαχάνων, οὕτω καὶ ὁ εἰς τὰ τοῦ πολέμου μόνον προσέχων Σπαρτιάτης Λύσανδρος ἐθαύμαζεν ἀκούων τὸν Κῦρον λέγοντα, ὅτι αὐτὸς κατεμέτρησε καὶ διέταξε τοὺς στίχους τῶν δένδρων τῶν ἐν τῷ παραδείσῳ τῶν Σάρδεων, καὶ ὅτι πολλὰ ἐξ αὐτῶν ὁ ἴδιος ἐφύτευσεν, ὧν εἰθισμένος μὴ δειπνεῖν ἀπρὶν ἱδρῶσαι, ἢ τῶν πολεμικῶν τι ἢ τῶν γεωργικῶν ἔργων μελετῶν». (Ξενοφ. Οἰκονομικός).

Πρὸ τριάκοντα περίπου ἐτῶν ἐν Τοσκάνῃ οὔτε εὐγενεῖς καὶ οἱ μεγαλοκτήμονες κατεσπατάλων τὰ εἰσοδήματά των ἐν ταῖς πόλεσιν· ἡ γεωργία ἠμελεῖτο, τὰ κτήματα ἐπωλοῦντο εἰς εὐτελεστάτας τιμάς, τὰ προϊόντα ἠλαττοῦντο, οἱ κτηματίαι ἐπτώχευον, ὁ λαὸς ἐλιμοκτόνει. Δύο ἕδραι καθηγητῶν τῆς γεωργικῆς, ἡ μὲν ἐν Φλωρεντίᾳ, ἡ δὲ ἐν τῷ Πανεστημίῳ Πίσης, μετέβαλον τὴν Τοσκάνην ἐντὸς ὀλίγων ἐτῶν. Οὐ μόνον οἱ νέοι, ἀλλὰ καὶ οἱ γέροντες τῶν κτηματιῶν ἠκροάζοντο τακτικῶς τῶν εὐαρέστων καὶ ὠφελίμων μαθημάτων, καὶ μετὰ τῶν καθηγητῶν παρηκολούθουν τῇ ἐπὶ τῶν ἀγρῶν ἐφαρμογῇ τῶν θεωριῶν τῆς ἐπιστήμης ἐν τοῖς παρὰ ταῖς εἰρημέναις πόλεσιν ἱδρυθεῖσιν ἀγροκηπίοις, ἐνίοτε δὲ καὶ πορρωτέρω διὰ πρωϊνῶν ἐκδρομῶν. Οὕτω καὶ ἐπιστάται ἐπιστήμονες ἀνεφάνησαν, διευθύνοντες νῦν μετ' ἐπιτυχίας τὰ μεγάλα κτήματα, καὶ οἱ εὐγενεῖς οὐ μόνον ἡδονὴν, ἀλλὰ καὶ ὠφέλειαν εὑρίσκοντες εἰς τὴν λατρείαν τῆς Δήμητρος καὶ τῆς Ἀρτέμιδος, ἀφῆκαν τοὺς ἐν ταῖς πόλεσι τῆς Ἀφροδίτης βωμοὺς, καὶ συντόνως καὶ μεθ' ἁμίλλης ἐνασχολοῦνται πρὸς βελτίωσιν τῶν ἑαυτῶν κτημάτων καὶ τῶν προϊόντων. Ἡ τῶν δημητριακῶν καρπῶν καλλιέργεια, ἡ οἰνοποιΐα, ἡ τῆς μετάξης παραγωγὴ, μεγάλως κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἀνεπτύχθησαν καὶ ὁσημέραι ἀναπτύσσονται. Τὰς γεωργικὰς σχολὰς παρηκολούθησαν τὰ γεωργικὰ συγγράμματα, οἱ γεωργικοὶ σύλλογοι, τὰ γεωργικὰ ἐπαρχιακὰ ἐπιμελητήρια, αἱ γεωργικαὶ ἑταιρίαι.

Ἐν τῇ τελευταίᾳ ἐπιδημικῇ ἀσθενείᾳ τῶν μεταξοσκωλήκων ἡμεῖς αὐτοὶ εἴδομεν ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὴν ἄπειρον ὠφέλειαν, τὴν προελθοῦσαν ἐκ τῶν ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν καὶ τῆς πατριωτικῆς δραστηριότητος τῶν εἰρημένων σωματείων. Πρῶτον μὲν συνεννοηθέντα μετὰ τῶν ἐν Λομβαρδίᾳ ὁμοίων ἔπεμψαν ἄνδρας εἰς ὅλα τὰ μέρη τοῦ κόσμου, ὅπου παράγεται μέταξα, ἵνα ἀγοράσωσι σπόρον ἀμόλυντον· καὶ εἰς τὰ κεντρικώτερα ἐκεῖνα μέρη τῆς Ἀσίας, εἰς ἃ οὐκ εἰσεχώρουν οἱ Εὐρωπαῖοι ἕνεκα τῶν κινδύνων καὶ τῶν ἀπαγορεύσεων τῆς Ῥωσσίας, ἐστάλησαν Ἰταλοὶ ἀγορασταί, δοθείσης ἀδείας καὶ προστασίας αὐτοῖς ὑπὸ τῆς Ῥωσσικῆς Κυβερνήσεως μετὰ τὰς συστάσεις καὶ τὰς ἐπανειλημμένας παρακλήσεις τῆς Ἰταλικῆς. Συγχρόνως δὲ διὰ τῶν ἀλλεπαλλήλων ἐρευνῶν, τῶν γινομένων πρὸς ἀνακάλυψιν τοῦ κακοῦ ἐπὶ τῶν φύλλων τῆς μορέας, ἐπὶ τοῦ σπόρου, ἐπὶ τῶν σκωλήκων, ἀνεκαλύφθη διὰ μικροσκοπίου ὅτι πολλοὶ κόκκοι τοῦ σπόρου εἶχον μικράς τινας πιέσεις ἢ κηλίδας. Ἡ διαλογὴ τῶν ὑγιῶν κόκκων ἦν πολύμοχθος καὶ ἀδύνατος· ὅθεν ἐσκέφθησαν καὶ εὗρον τὸν τρόπον παραγωγῆς ἐγχωρίου ὑγιοῦς σπόρου, ὃν ἔδιδον τοῖς πεφοβισμένοις χωρικοῖς ἐπὶ συμφωνίᾳ πληρωμῆς μετὰ τὴν συγκομιδήν, ἐπιτυχοῦσαν. Οἱ γεωργοί, βλέποντες τὸ παράδειγμα καὶ τὸ θάρρος τῶν κτηματιῶν καὶ γεωπόνων, ἐξηκολούθησαν ἀνατρέφοντες τοὺς μεταξοσκώληκας, πρὸς ὠφέλειαν αὐτῶν τῶν ἰδίων καὶ τῆς πατρίδος των. Ἡ μέθοδος τῆς παραγωγῆς καθαροῦ σπόρου ἦν ἁπλουστάτη. Κατὰ πρῶτον ἐξελέγοντο ἐπὶ τούτῳ οἱ μεγαλήτεροι καὶ ὡραιότεροι βόμβυκες, ἔπειτα αἱ ζωηραὶ καὶ ὑγιεῖς *ψυχαὶ* αἱ ἐξ αὐτῶν ἐξελθοῦσαι· αἱ δ' ἐκλεκταὶ αὗται *ψυχαὶ* ἐτοποθετοῦντο, ἑκάστη χωριστά, ἐντὸς μικρῶν τετραγωνικῶν διαιρέσεων ἐκ χάρτου κατεσκευασμένων. Ἐνταῦθα ἑκάστη *ψυχὴ* κεχωρισμένη τῶν ἄλλων κατέθετε τὸν ἑαυτῆς σπόρον· μετὰ ταῦτα ὁ σπόρος ἑκάστης διαιρέσεως ἐξετάζετο διὰ τοῦ μικροσκοπίου· καὶ ὅσων μὲν διαιρέσεων ὁ σπόρος ἦν ἐντελὴς καὶ καθαρός, οὗτος ἐφυλάττετο· ὅπου δὲ ἀνεκαλύπτετο κηλίς τις ἢ ἀτέλεια, ἔστω καὶ εἰς ὀλίγους κόκκους, ἅπας ὁ τῆς διαιρέσεως ἐκείνης σπόρος ἀπερρίπτετο.

Τ' ἀποτελέσματα ταῦτα γνωρίζουσα ἡ ἰταλικὴ κυβέρνησις ἐσύστησε γεωργικὰς σχολὰς καὶ ἐν ταῖς μεσημβριναῖς ἐπαρχίαις, ἐν Πανόρμῳ τῆς Σικελίας, ἐν Πόρτικι (Portici) παρὰ τῇ Νεαπόλει καὶ ἀλλαχοῦ, ὅπως ταχύτερον ἀναζωογονήσῃ αὐτάς.

Ὅθεν προκειμένου τοῦ ζητήματος, πῶς δύνανται ὠφελιμώτερον τῇ Ἑλλάδι δαπανᾶσθαι δραχμαὶ ἑκατὸν πεντήκοντα χιλιάδες ἐτησίως, ἐγὼ νομίζω ὅτι εἰς οὐδὲν ἄλλο εὐεργετικώτερον κατὰ τὸ παρὸν ἢ εἰς τὴν σύστασιν, μᾶλλον δὲ τὴν διατήρησιν

Α.' Τριῶν γεωργικῶν σχολῶν, τῆς μὲν παρὰ ταῖς Ἀθήναις, τῆς δὲ ἐν Τύρινθι, καὶ τῆς τρίτης ἐν τῇ Φθιώτιδι παρὰ τῇ πόλει Λαμίᾳ· καὶ διὰ μὲν τὴν τῶν Ἀθηνῶν σχολὴν ἡ τῆς θεωρητικῆς διδασκαλίας ἕδρα ἔσεται ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ, διὰ δὲ τὰς τῆς Τίρυνθος καὶ Φθιώτιδος ἐν τοῖς Γυμνασίοις Ναυπλίου καὶ Λαμίας.

Β'. Παραδείσου ἢ κήπου εὐρυχώρου παρὰ τῇ πόλει Ἀθηνῶν, προωρισμένου ἀ. πρὸς ἐγκλιμάτισιν φυτῶν ξένων χωρῶν· β'. πρὸς βελτίωσιν καὶ ἐξημέρωσιν τῶν ἐγχωρίων· γ'. πρὸς παραγωγὴν νέων εἰδῶν δένδρων, ὀπωρῶν, ἀνθῶν (1). Τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας ἐρημωθείσης, πολλὰ τῶν φυτῶν της ἀγρίευσαν, οὕτως εἰπεῖν, ἴσως δὲ καὶ ἐξηφανίσθησαν εἴδη τινὰ ἐκ τῶν εὐγενεστέρων καὶ ἐπιμελείας χρηζόντων· πολλὰ δὲ χωρία ἀποχερσωθέντα ἐγένοντο νοσηρά· ὅ,τι δὲ συνέβη τοῖς φυτοῖς, φυσικῷ τῷ λόγῳ συνέβη καὶ τοῖς κτήνεσι. Διὰ τῆς ἐπιστήμης, βοηθουμένης ὑπὸ τῆς πείρας, καὶ τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῶα βελτιωθήσονται, καὶ τὰ νοσηρὰ μέρη διὰ καταλλήλου γεωργίας καὶ φυτείας ἀντὶ βλάβης ὠφέλειαν παρέξουσι. Πρὸς δὲ τούτοις διὰ τῆς διηνεκοῦς σπορᾶς τῶν πρωτοτύπων φυτῶν ὑπὸ κλίμα διάφορον τῆς ἄλλης Εὐρώπης, ἕξομεν νέα εἴδη δένδρων, καρπῶν, ἀνθέων, μὴ ὑπαρχόντων καὶ μὴ δυναμένων παραχθῆναι ἀλλαχοῦ.

---

(1) Αἱ γαῖαι αἱ ἀπαιτούμεναι διὰ τὰ ἀγροκήπια (fermes modèles) καὶ διὰ τὸν πρὸς ἐγκλιμάτισιν κῆπον δοθήσονται ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως, ἐχούσης ἱκανὰς καὶ καταλλήλους.

Τὸ τῆς Ἑλλάδος κλίμα διὰ τὴν μορέαν, τὴν ἐλαίαν, τὴν ἄμπελον ἐστὶ καταλληλότερον τοῦ κλίμακος τῆς Ἰταλίας καὶ Γαλλίας· ἡ τῆς μετάξης παραγωγὴ ἐντὸς ὀλίγων ἐτῶν γενήσεται δεκαπλασία διὰ τῆς πολλαπλασιάσεως τῶν μορεῶν αἵτινες ἁπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος εὐδοκιμοῦσι καὶ ταχέως αὐξάνουσιν. Ὀλίγαι μόνον γνώσεις ἀπαιτοῦνται περὶ τῆς ἀνατροφῆς τῶν μεταξοσκωλήκων. Ἐν Λομβαρδίᾳ καὶ πάσῃ σχεδὸν τῇ Ἰταλίᾳ, ἔτι δὲ μᾶλλον ἐν Γαλλίᾳ, αἱ ἀτμοσφαιρικαὶ κατὰ τὸ ἔαρ μεταβολαὶ συχνάκις ἐκθέτουσιν εἰς κίνδυνον ἄπειρον πλοῦτον, βλάπτουσαι τὸ πολύτιμον σινικὸν ζωΰφιον. Ἐν τῇ πατρίδι ἡμῶν τὸ εὔκρατον τοῦ κλίματος ἐστὶν ἀνεκτίμητον πλεονέκτημα διὰ τὸ πλούσιον τοῦτο προϊόν. Αἱ ἐλαῖαι ὁμοίως, καὶ ταχύτερον αὐξάνουσιν ἐν Ἑλλάδι καὶ ἀφθονώτερον δίδουσι καρπὸν ἢ ἀλλαχοῦ. Καθαριζόμεναι καὶ κοπριζόμεναι καταλλήλως, πλειότερον καὶ ἀσφαλέστερον εἰσόδημα παρέξουσιν· ὀλίγη δὲ προσοχὴ καὶ καθαριότης εἰς τὴν τοῦ ἐλαίου παραγωγὴν διπλασιάσει τὴν τιμήν· βεβαίως ἕνεκα τῆς ἀφθονίας τῶν ἐλαιῶν, τῆς θερμότητος τοῦ κλίματος καὶ τῆς ὡριμότητος πολλοῦ συγχρόνως καρποῦ, ἀδύνατον ὅλον τὸ ἔλαιον τῆς Ἑλλάδος νὰ γίνῃ ὡς τὸ τῆς Τοσκάνης ἢ τοῦ Αἴξ, ὅπου αἱ ἐλαῖαι σπανίως ὡριμάζουσιν ἐντελῶς, οὐδέποτε δὲ σταφιδοῦνται ἢ στάζουσιν ἔλαιον ὡς ἐν Ἑλλάδι· ἀλλὰ τοὐλάχιστον τὸ ἥμισυ δυνάμεθα παράγειν ὑγιὲς καὶ κατάλληλον εἰς βρῶσιν δι' ἡμᾶς καὶ τοὺς ξένους, θλίβοντες τὰς ἐλαίας ὑγιεῖς καὶ μὴ σεσηπυίας, ἐκτείνοντες τὰς πρώτας συναζομένας εἰς ἀποθήκας, ἵνα μὴ θερμαίνωνται, καὶ καθαρώτερα τὰ ἐλαιοτριβεῖα διαρηροῦντες (1).

Ἡ ἄμπελος ἐπιτυγχάνει εἰς ὅλα τῆς Ἑλλάδος τὰ μέρη, καὶ καλλιεργεῖται, τοὐλάχιστον ἐν τῇ Ἀττικῇ, ἐντελέστερον ἢ ἐν Ἰταλίᾳ, ἔτι δὲ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Γαλλίᾳ· αἱ σταφυλαὶ παράγον-

(1) Πρὸς παραγωγὴν καλλίστου ἐλαίου ἀπαιτοῦνται ἀ. καθαριότης ἀγγείων καὶ ἐλαῖαι ὑγιεῖς, ὅ σύντριψις καὶ ἔκθλιψις αὐτῶν ἄνευ θερμοῦ ὕδατος· τὸ μετὰ τὴν πρώτην ἔκθλιψιν παραγόμενον διὰ τῆς προσθήκης θερμοῦ ὕδατος ἐστὶ δευτέρας ποιότητος.

ται ἄφθονοι καὶ ὡριμάζουσιν ἅπασαι ἐντελῶς, ὅπερ σπανίως συμβαίνει ἀλλαχοῦ. Ἡ ὑπὸ τὸ αὐτὸ ὄνομα κατάταξις (ὅπερ καταλλήλως οἱ ἀλλοδαποὶ ἀμπελογραφίαν ἐκάλεσαν) τῶν εἰδῶν τῶν κυριωτέρων σταφυλῶν τῶν ὑπὸ τὰ διάφορα ὀνόματα καλλιεργουμένων ἐν ταῖς νήσοις καὶ ἐν τῇ Στερεᾷ, ἐπομένως ἡ παραγωγὴ οἴνων ὑπὸ τὸ αὐτὸ ὄνομα, ἐχόντων τὸν αὐτὸν τύπον (ἤτοι γεῦσιν καὶ χρῶμα) πάντοτε, καταστήσει ζητητοὺς ἐν τῷ ἐξωτερικῷ τοὺς ἡμετέρους οἴνους, ἅμα δὲ καὶ πολυτίμους. Ἡ κτηνοτροφία συμβαδίζουσα τῇ γεωργίᾳ, βοηθοῦσα αὐτὴν καὶ ὑπ' αὐτῆς βοηθουμένη, συντελέσει πρὸς κρείττονα καὶ ἀφθονωτέραν παραγωγὴν τῶν προϊόντων ἑκατέρας. Ἐν συντόμῳ τὰ προϊόντα τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐπομένως ὁ πληθυσμὸς αὐτῆς διπλασιασθήσονται. Ἕκαστος δὲ ἐννοεῖ, ὅτι ἡ αὔξησις τῶν προϊόντων καὶ τοῦ πληθυσμοῦ εὑρύνει βαθμηδὸν, ἀλλὰ μετ' ἀσφαλείας, τὸν κύκλον τῆς ἐθνικῆς βιομηχανίας καὶ τοῦ ἐμπορίου.

Ἡ ἀποτυχία τῆς ἐν Τίρυνθι σχολῆς ἂς μὴ προβάλλεται ὡς ἐπιχείρημα κατὰ τῶν γεωργικῶν σχολῶν. Ἡ σχολὴ ἐκείνη, περιωρισμένη ἐν τῷ ἀγροκηπίῳ μόνον, τὸ πολὺ ἐπιστάτας κτημάτων ἐμπειρικοὺς ἠδύνατο μορφῶσαι, οὐχὶ δὲ καὶ ἄνδρας γεωργικοὺς ἢ γεωπόνους. Πρὸς τούτοις οἱ γεωργοὶ, στερούμενοι τῶν ἀπαιτουμένων προκαταρκτικῶν γνώσεων τῆς φυσικῆς, τῆς χημείας, τῆς βοτανικῆς, δυσκόλως ἐννοοῦσι τὴν θεωρίαν τῆς γεωργίας, δυσκόλως δὲ καὶ παραδέχονται τοὺς νεωτερισμούς. Ἕνεκα τούτου διὰ τὴν πλήρη καὶ ἀποτελεσματικωτέραν ἐπιτυχίαν ἡ θεωρία τῆς ἐπιστήμης ταύτης πρέπει νὰ διδάσκηται ἐν ταῖς πόλεσιν. Ἔπειτα κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς συστάσεως τῆς ἐν Τίρυνθι σχολῆς τὰ κεφάλαια ἦσαν ὀλίγιστα ἐν Ἑλλάδι, ἡ ἀσφάλεια ἐξέλιπε, καὶ τὸ χείριστον οἱ Ἕλληνες ἀεροβάτουν. Τὰ πράγματα ὅμως μετεβλήθησαν, διὸ καὶ αἱ γεωργικαὶ σχολαὶ καθίστανται ἀναγκαιόταται ἐν Ἑλλάδι, τοὐλάχιστον μία ἐν Ἀθήναις.

Τῶν μαθημάτων τῆς γεωργίας ἀκροάσονται καὶ νέοι καὶ ἄνδρες, μαθηταὶ, κτηματίαι, βουλευταί· θελγόμενοι δὲ ἐκ τῶν ποικίλων καὶ εὐαρέστων γνώσεών της, βλέποντες τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν καὶ τὴν ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς προερχομένην ὠφέλειαν,

ἐπιληφθήσονται ἐπιμελῶς τῆς καλλιεργείας τῶν ἑαυτῶν κτημάτων, ὀλίγον δὲ κατ' ὀλίγον ἡ ἐν τοῖς ἀγροῖς ἐνδιαίτησις καὶ ἡ γεωργία προτιμηθήσονται τῆς ἐν ταῖς πόλεσι διαμονῆς, τῆς πολιτικῆς καὶ θεσομανίας· αἱ ἐπερχόμεναι γενεαὶ ἔσονται ὑγιέστεραι, ἠθικώτεραι, πλουσιώτεραι.

Τύχῃ ἀγαθῇ! ἔχομεν θεσμοὺς ἐξασφαλίζοντας πληρεστάτην ἐλευθερίαν καὶ ἰσότητα τῇ τῶν ἀτόμων ἐνεργείᾳ (1)· ἡ ἀσφάλεια ἐμπεδοῦται, ἡ Κυβέρνησις μεριμνᾷ περὶ ἐπεκτάσεως συγκοινωνίας δι' ὁδῶν καὶ σιδηροδρόμων. Ἀφ' ἑτέρου ἡ βασιλικὴ οἰκογένεια, ὑπογραμμὸς οἰκογενειακῶν ἀρετῶν, ἁπλότητος καὶ τάξεως περὶ τὸν βίον, ἐνδιαιτωμένη ἐπὶ πολλοὺς μῆνας ἐν Δεκελείᾳ, ἐν αὔραις καθαραῖς καὶ ὑγιειναῖς, καὶ φροντίζουσα περὶ μορφώσεως παραδείσου ὠφελίμου καὶ ἡδονικοῦ, γίνεται ἡμῖν καὶ κατὰ τοῦτο παράδειγμα ἀξιομίμητον.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ ά. Νοεμβρίου 1874.

Γ. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ.

ΔΑΝΤΟΥ ΑΛΙΓΙΕΡΟΥ ΤΗΣ ΘΕΙΑΣ ΚΩΜΩΔΙΑΣ ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ. (*)

Φαντασιώδης ὁδοιπορία διὰ τῶν τριῶν μετὰ θάνατον ἐνδιαιτημάτων τῆς ψυχῆς (κατὰ τοὺς Καθολικοὺς), τοῦ Ἅδου, τοῦ Καθαρτηρίου καὶ τοῦ Παραδείσου, ἀποτελοῦσι τὴν ὑπόθεσιν τῆς ἀθανάτου ἐποποιΐας τῶν Ἰταλῶν, τῆς Θείας Κωμῳδίας τοῦ Δάντου, εἰς τρία ταὐτώνυμα βιβλία διῃρημένης. Ὁ Ἅδης εἶναι ὡσεὶ τεράστιον χωνίον, οὗ ἡ ἄκρα φθάνει εἰς τὸ κέντρον τῆς Γῆς, ὅπου ἐντὸς πάγου μέχρις ὀσφύος μένει ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἅδου, ὁ τρικέφαλος καὶ πελώριος Σατανᾶς, ὁ Δίτης, ἤτοι Πλούτων. Τὸ ἐσωτερικὸν τεῖχος τοῦ χωνίου περιέχει ἐννέα κυκλικὰς βαθμίδας, ὅπου κολάζονται οἱ ἁμαρτωλοί, αἵτινες, καθ' ὅσον χωροῦσι πρὸς τὸ κέντρον, γίνονται

(1) Ἐκτὸς τῶν διατιμήσεων ἄρτου, κρέατος καὶ ἰχθύων, σολοικισμοῦ ἀηδοῦς καὶ ἀεικοῦς ἐν μέσαις Ἀθήναις κατὰ τὸ τέλος τοῦ ιθ'. αἰῶνος.

(*) Ἐκ τῆς ὅσον οὔπω ἐκδοθησομένης τοῦ κ. Γ. Ε. Ἀντωνιάδου μεταφράσεως τῆς θείας κωμῳδίας τοῦ Δάντου ἐδόθησαν εἰς τὴν διεύθυνσιν τοῦ Ἀθηναίου πρὸς δημοσίευσιν τὰ ἑπόμενα ἀποσπάσματα.

στενώτεραι, καὶ βαρύτερα περιέχουσιν ἁμαρτήματα. Φρουροὶ τῶν διαφόρων κύκλων εἶναι ἀρχαῖοι δαίμονες τῆς ἑλλην. μυθολογίας, ἀνάλογοι πρὸς τὰ τιμωρούμενα ἁμαρτήματα. Διάβολοι μεταφέρουν εἰς τὸν Ἅδην διὰ τῆς ἀνοικτῆς πύλης αὐτοῦ τὰς ψυχὰς τῶν ἀποθανόντων, αἵτινες, διαβᾶσαι ἐπὶ πορθμείου τοῦ Χάρωνος τὸν Ἀχέροντα ποταμὸν, ἔρχονται πρὸ τοῦ Μίνωος, ὅστις κρίνων αὐτοὺς περιστρέφει τὴν οὐρὰν αὐτοῦ τοσάκις, ὁπόσας βαθμίδας θέλει νὰ κρημνισθῶσιν εἰς τὰ κάτω. Καὶ εἰς μὲν τὸν πρῶτον κύκλον, Limbus καλούμενον, ἤτοι προτάρταρα, μένουσιν οἱ μήτε καλὸν μήτε κακὸν πράξαντες ἐν τῷ βίῳ, μισητοὶ καὶ εἰς τὸν Θεὸν καὶ εἰς τὸν διάβολον, οὓς οὔτε ὁ Ἅδης οὔτε οἱ οὐρανοὶ ἐδέχθησαν, κατόπιν δὲ εἰς εἴδός τι Ἠλυσίων πεδίων αἱ ἐνάρετοι ψυχαὶ τῶν ἀρχαίων καὶ τὰ ἀβάπτιστα παιδία, περιμένοντες τὴν δευτέραν παρουσίαν. Ἐκ δὲ τοῦ ἕκτου κύκλου ἄρχονται τὰ κυρίως Τάρταρα, ὅπου μεταφέρει τὰς ψυχὰς ἐπὶ ἀκατίου διὰ τῆς τελματώδους λίμνης Στυγὸς ὁ Φλεγύας εἰς τὴν πόλιν Δίταν ἢ Πλουτωνίαν.

Ἐν τῇ ἑπομένῃ ἐκ τοῦ βιβλίου Ἅδου λγ'. ῥαψῳδίᾳ ὁ Δάντης εὑρίσκεται εἰς τὸν Ἀντηνορῶνα, ὑποδιαίρεσιν τοῦ ἐννάτου κύκλου, ὅπου τιμωροῦνται οἱ προδόται τῆς πατρίδος, οὕτω κληθέντα ἐξ Ἀντήνορος τοῦ Τρωὸς, συνεργήσαντος τοῖς Ἀχαιοῖς εἰς ἁρπαγὴν τοῦ Παλλαδίου τῆς Τροίας. Ἰδὼν δὲ δύω ἐμπεπηγμένους ἐντὸς τοῦ πάγου μέχρις ὀσφύος, ἐξ ὧν ὁ ἕτερος ἐπέκειτο τῷ ἑτέρῳ καὶ ἐῤῥοκάνιζε τὸ κρανίον αὐτοῦ, ἐρωτᾷ αὐτὸν τὴν αἰτίαν.

Ῥαψῳδία λγ'.

1 Ἐκ τοῦ ἀγρίου γεύματος ἀνύψωσε τὸ στόμα
ἐκεῖνος ὁ ἁμαρτωλὸς, σπογγίσας εἰς τὰς τρίχας
τῆς κεφαλῆς, ἣν ὄπισθεν κατεστραμμένην εἶχεν·
2 Καὶ εἶπεν ἔπειτα· «Ζητεῖς ἀπελπισμένον πόνον
ν' ἀνανεώσω, ὅστις, πρὶν ἀκόμη ὁμιλήσω,
καὶ μόνον ἂν τὸν στοχασθῶ, μοῦ θλίβει τὴν καρδίαν.
3 Ἀλλ' ἂν γενοῦν οἱ λόγοι μου ὡς σπέρμα καρποφόρον
ὀνείδους τοῦ προδοτικοῦ ἀνδρὸς ὃν ῥοκανίζω,
καὶ λέγοντα καὶ κλαίοντα συγχρόνως θὰ μὲ ἴδῃς.
4 Δὲν ἠξεύρω ποῖος εἶσαι σὺ, οὐδὲ μὲ ποῖον τρόπον
ἔχεις ἐνταῦθα καταβῆ, ἀλλ' ὅμως Φλωρεντῖνος
ἀληθινὰ μοῦ φαίνεσαι, ὁπόταν σὲ ἀκούω.
5 Νὰ μάθῃς πρέπει πῶς ἐγὼ ὁ κόμης Οὐγολῖνος,
αὐτὸς ἀρχιεπίσκοπος ὁ Ῥουγγιέρης ἦτο.

Τώρα σοὶ λέγω διὰ τί τοιοῦτος γείτων εἶμαι.

6 Καὶ ὅτι μὲν ἐκ τῶν κακῶν μηχανορράφιῶν του
ἐμπιστοσύνην παρασχὼν εἰς τοῦτον συνελήφθην
καὶ ἐφονεύθην ἔπειτα, δὲν χρῄζω νὰ τὸ εἴπω.

7 Ἀλλ' ὅμως ὅ,τι δυνατὸν νὰ ἤκουσες δὲν εἶναι,
τουτέστι πόσον ἀλγεινὸς ὑπῆρξ' ὁ θάνατός μου,
θὰ μὲ ἀκούσῃς, κι᾽ ἂν αὐτὸς μ' ἀδίκησε θὰ κρίνῃς.

8 Μικρὸς φεγγίτης ἔσωθεν ἐκείνου τοῦ κλωβίου,
ὅπερ προσέλαβ' ἐξ ἐμοῦ τὸ ὄνομα τῆς πείνης,
κ' εἰς τὸ ὁποῖον μέλλουσι καὶ ἄλλοι νὰ κλεισθῶσι,

9 Μοῦ εἶχεν ἐκ τῆς τρύπας του πολλὰ φεγγάρια δείξει,
ὁπότε τὸν ὀλέθριον ἀπεκοιμήθην ὕπνον,
καθ' ὃν ἐσχίσθη πρὸ ἐμοῦ τοῦ μέλλοντος ὁ πέπλος.

10 Αὐτὸς ἐφάνη εἰς ἐμὲ ὡς ἄρχων καὶ δεσπότης,
τὸν λύκον καὶ τοὺς λυκιδεῖς διώκων εἰς τὸ ὄρος,
τὸ φράττον εἰς τοὺς Πισαεῖς τὴν θέαν πρὸς τὴν Λοῦκκαν.

11 Μὲ λειποσάρκους καὶ ταχεῖς καὶ γυμνασμένους σκύλλους,
τῶν Σισμονδῶν καὶ Γκαλανδῶν καὶ Λαφραγκῶν τὰ γένη,
εἶχεν ἐκπέμψει ἔμπροσθεν αὐτοῦ ἐν τῷ μετώπῳ.

12 Μετὰ βραχεῖαν δὲ φυγὴν καὶ ὁ πατὴρ κ' οἱ παῖδες
κατάπονοι μ' ἐφαίνοντο, καὶ μὲ ὀξεῖς ὀδόντας
μ' ἐφάνη σπαρασσόμενα νὰ βλέπω τὰ πλευρά των.

13 Ὁπότε δὲ ἐξύπνησα, πρὶν ἡ αὐγὴ χαράξῃ,
νὰ κλαίουν εἰς τὸν ὕπνον των ἀκούω τοὺς υἱούς μου,
οἵτινες ἦσαν μετ' ἐμοῦ, καὶ ἄρτον νὰ ζητῶσι.

14 Εἶσαι πολὺ σκληρόκαρδος, ἂν ἤδη δὲν λυπῆσαι,
εἰκάζων τί προάγγελμα εἰς τὴν καρδίαν εἶχα·
Καὶ ἂν δὲν κλαίῃς, διὰ τί νὰ κλαίῃς συνειθίζεις ;

15 Καὶ ἦσαν ἤδη ἔξυπνοι καὶ ἤγγιζεν ἡ ὥρα,
καθ' ἣν συνήθως εἰς ἡμᾶς τροφὴ ἐχορηγεῖτο·
καὶ ἡγωνία ἕκαστος διὰ τὸ ὄνειρόν του.

16 Καὶ ἀπὸ κάτω ἤκουσα τοῦ φρικαλέου πύργου
ἡ πύλη νὰ καρφώνηται· διὸ καὶ ἐθεώρουν
τοὺς παῖδας κατὰ πρόσωπον χωρὶς νὰ εἴπω λέξιν.

17 Δὲν ἔκλαιον· τόσον πολὺ ἐντὸς ἀπελιθώθην·
ἀλλὰ τὰ τέκνα ἔκλαιον· καὶ ὁ μικρός μ' Ἀνσέλμος
εἶπε·—«Κυττάζεις ἔτσι δά! πατέρα μου, τί ἔχεις;»
18 Καὶ ὅμως δὲν ἐδάκρυσα, οὐδ' ὅλην τὴν ἡμέραν
ἀπόκρισιν τοὺς ἔδωκα, οὐδ' ὕστερα τὴν νύκτα,
ἕως ὁ ἄλλος ἥλιος ἐξῆλθεν εἰς τὸν κόσμον.
19 Ὁπότε δέ τις ἀμυδρὰ φωτὸς ἀκτὶς εἰσῆλθεν
εἰς τὴν ὀδυνηρὰν εἱρκτήν, κ' οἱ ὀφθαλμοί μου εἶδον
ἐπὶ τεσσάρων ὄψεων τὴν ἐμαυτοῦ εἰκόνα,
20 Ἐδάγκασα τὰς χεῖράς μου τὰς δύω ἐκ τοῦ πόνου·
ἐκεῖνοι δὲ νομίσαντες πῶς εἶχα κάμει τοῦτο
ὑπὸ τοῦ πόθου τῆς τροφῆς, ἠγέρθησαν ἀμέσως
21 Κ' εἶπαν· «Πολὺ μικρότερον θὰ αἰσθανθῶμεν πόνον,
ἂν φάγῃς, πάτερ, ἐξ ἡμῶν. Σὺ ἔχεις μᾶς ἐνδύσει
τὰς σάρκας τὰς ἐλεεινάς· καὶ σὺ ἀφαίρεσέ τας.
22 Τότ' ἐπραΰνθην, ἵνα μὴ πλειότερον τοὺς θλίψω·
καὶ πάντες ἤμεθα βωβοὶ ἐκείνην τὴν ἡμέραν
καὶ τὴν ἐπαύριον. Ἃ γῆ σκληρά, πῶς δὲν ἀνοίχθης!
23 Εἰς τὴν τετάρτην δὲ ἀφοῦ ἐφθάσαμεν ἡμέραν,
ὁ Γάδδος εἰς τοὺς πόδας μου κατέπεσεν ἐκτάδην,
καὶ εἶπε· «Πῶς βοήθειαν, πατέρα, δὲν μοῦ δίδεις;»
24 Ἐκεῖ ἀπέθανε. Καὶ 'γὼ, καθὼς μὲ βλέπεις τώρα,
εἶδα νὰ πίπτουν καὶ οἱ τρεῖς ὁ εἷς μετὰ τὸν ἄλλον
πέμπτης ἡμέρας μεταξὺ καὶ ἕκτης. Ὅθεν ἤδη
25 Τετυφλωμένος ἤρχισα νὰ ψηλαφῶ καθένα.
Δύω ἡμέρας ἔκραζον αὐτοὺς ἀποθαμμένους.
Κατόπιν ὑπερίσχυσεν ἡ πεῖνα τῆς ὀδύνης.»
26 Ταῦτα εἰπὼν μετὰ λοξοῦ τοῦ βλέμματος ἐκ νέου
ἀνήρπασε τὸ ἄθλιον κρανίον μὲ ὀδόντας,
συντρίψαντας τὸ κόκκαλον εὐρώστως ὡσὰν σκύλλου.
27 Ἃ Πίσα, ἐξουθένημα τοῦ ἔθνους τῆς ὡραίας
ἐκείνης γῆς, ὅπου τοῦ Si ἀκούεται ὁ φθόγγος!
ἀφοῦ βραδεῖς οἱ γείτονες νὰ σὲ κολάσουν εἶναι,
28 Ἂς κινηθῶσιν ἡ Γοργὼν συνάμα κ' ἡ Καπρία,

καὶ ἂς τεθῶσιν ὡς φραγμὸς τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἄρνου,
ὥστ' οὗτος εἰς τοὺς κόλπους σου πάντ' ἄνθρωπον νὰ πνίξῃ·

29 Διότι, ἂν κ' ἐφέρετο κατηγορία ὅτι
τὰ φρούριά σου προὔδωκεν ὁ κόμης Οὐγολῖνος,
τοὺς παῖδας σὺ δὲν ἔπρεπε νὰ βασανίσῃς οὕτως.

30 Ἀθώους ἀπεδείκνυεν ἡ νέα ἡλικία,
ὦ νέα πόλις τῶν Θηβῶν, τὸν Οὖγον καὶ Βριγάταν,
κι' αὐτοὺς τοὺς δύω οὓς καλεῖ τὸ ᾆσμα ἀνωτέρω.

31 Μετέπειτα μετέβημεν ἀπώτερον εἰς τόπον,
ἔνθα ὁ πάγος ἀπηνῶς ἐγκλείει ἄλλον ὄχλον,
ἀνεστραμμένον ὕπτιον καὶ ὄχι κεκυφότα.

32 Αὐτὰ τὰ κλαύματα ἐδῶ δὲν συγχωροῦν τὸ κλαίειν,
κι' ὁ πόνος εἰς τὰ ὄμματα ἐμπόδιον εὑρίσκων
ἐπαναστρέφ' εἰς τὰ ἐντὸς τὴν βάσανον ν' αὐξήσῃ·

33 Διότι συμπυκνούμενα τὰ πρῶτα δάκρυά των
γεμίζουσιν ὁλόκληρον τοῦ ὀφθαλμοῦ τὴν κόγχην
ὑπὸ τὰ βλέφαρα, ὡσὰν κρυστάλλινοι διόπτραι.

34 Καὶ μολονότι, ἕνεκα τοῦ παγετώδους ψύχους,
τὸ πρόσωπόν μου σκληρυνθὲν ἐγένετο τυλῶδες,
καὶ εἶχε πᾶσαν αἴσθησιν τελείως ἀποβάλει,

35 Μ' ἐφάνη ὅτι ἄνεμον ὀλίγον ᾐσθανόμην,
διὸ καὶ εἶπα·—«Τίς κινεῖ αὐτὸν, διδάσκαλέ μου;
δὲν εἶναι ἔλλειψις ἀτμῶν τελεία ἐδῶ κάτω;»

36 Κ' ἐκεῖνος μοὶ ἀπήντησε·—«Θὰ φθάσῃς μετ' ὀλίγον
ἐκεῖ, ὅπου ἀπόκρισιν τὸ ὄμμα θὰ σοῦ δώσῃ,
ὡς ἴδῃς τὴν ἐκχέουσαν τὸν ἄνεμον αἰτίαν·

37 Ἰδοὺ δὲ εἷς τῶν δυστυχῶν τοῦ κρυεροῦ κρυστάλλου
φωνὴν ἀφῆκε πρὸς ἡμᾶς·—«Ὦ σεῖς ψυχαὶ κακοῦργοι
τοσοῦτον, ὥστ' ἐρρίφθητε εἰς τὴν ἐσχάτην θέσιν·

38 Ἐκ τοῦ προσώπου τοὺς σκληροὺς ἐκβάλετέ μου πέπλους,
τὸν πόνον ὅστις μοῦ πληροῖ τὸ στῆθος νὰ ἀφρώσω
ὀλίγον, πρὶν τὰ δάκρυα κρυσταλλωθῶσι πάλιν.

39 Κ' ἐγὼ—«Ἂν θέλῃς παρ' ἐμοῦ βοήθειαν, τῷ εἶπα,
πές μοι τίς ἦσο. Κ' ἔπειτα, ἐὰν δὲν σ'ἀπαλλάξω,

μοῦ πρέπει κάτω 'ς τὸν βυθὸν τοῦ πάγου νὰ ὑπάγω.»

40 —«Ἐγὼ εἶμαι, μ' ἀπήντησεν, ὁ μοναχὸς Ἀλβῖγος,
ὁ χορηγὸς τῶν ὀπωρῶν τοῦ ἀπαισίου κήπου,
ὅθεν ἐνταῦθα φοίνικα λαμβάνω ἀντὶ σύκου».

41 —«Ὦ! εἶπα πρὸς αὐτὸν, λοιπὸν ἀποθαμμένος εἶσαι;
—«Πῶς, ἀπεκρίθη πρὸς ἐμὲ, εἰς τὸν ἐπάνω κόσμον
εὑρίσκεται τὸ σῶμά μου, διόλου δὲν γνωρίζω.

42 Τοιοῦτον ὁ Πτολεμαιὼν αὐτὸς προτέρημ' ἔχει,
ὥστε πολλάκις ἡ ψυχὴ ἐνταῦθα καταπίπτει,
προτοῦ ἀκόμ' ἡ Ἄτροπος τὴν ὥθησιν τῆς δώσῃ.

43 Καὶ ὅπως προθυμότερον θελήσῃς ν' ἀφαιρέσῃς
τὰ παγωμένα δάκρυα ἀπὸ τὸ πρόσωπόν μου,
μάθε πῶς, ὅταν ἡ ψυχὴ τὴν προδοσίαν κάμῃ,

44 Καθὼς ἐγὼ, διάβολος ἀμέσως τῆς ἁρπάζει
τὸ σῶμα, ὅστις ἔσωθεν τὸ κυβερνᾷ κατόπιν·
ἕως ὁ χρόνος τῆς ζωῆς ὁλόκληρος παρέλθῃ·

45 Ἐκείνη δ' εἰς δεξαμενὴν κρημνίζεται τοιαύτην.
Κ' ἴσως ἀκόμα φαίνεται ἐπὶ τῆς γῆς τὸ σῶμα
καὶ τῆς ψυχῆς, ἥτις ἐδῶ κρυόνει ὄπισθέν μου.

46 Ἐὰν κατέβῃς πρὸ μικροῦ, βεβαίως τὴν γνωρίζεις·
Εἶν' ὁ κὺρ Βράγκας Δόριας, καὶ ἔκτοτε παρῆλθον
χρόνοι πολλοὶ, ἀφοῦ αὐτὸς ἐνταῦθα ἐνεκλείσθη».

47 —«Νομίζω, εἶπα πρὸς αὐτὸν, ζητεῖς νὰ μ' ἀπατήσῃς·
διότ' ὁ Βράγκας Δόριας ποτὲ νεκρὸς δὲν ἦτο,
καὶ τρώγει καὶ ἐνδύεται καὶ πίνει καὶ κοιμᾶται.

48 —«Ἐπάνω εἰς τὸ βάραθρον τῶν Κακωνύχων, εἶπεν,
ἐκεῖσε, ὅπου βράζεται ἡ πίσσα ἡ ἰξώδης,
δὲν εἶχεν ἔτι καταβῆ ὁ Μιχαῆλος Ζάγχης,

49 Ὁπότ' ἐκεῖνος δαίμονα 'ς τὴν θέσιν του ἀφῆκεν
ἐντὸς τοῦ σώματος αὐτοῦ κ' ἑνὸς τῶν συγγενῶν του,
ὅστις συνέπραξεν αὐτῷ κατὰ τὴν προδοσίαν.

50 Ἀλλ' ὅμως τώρα ἔκτεινον πρὸς τὰ ἐδῶ τὴν χεῖρα·
τοὺς ὀφθαλμούς μου ἄνοιξον.» Ἐγὼ πλὴν τὸ ἠρνήθην,
καὶ ἔπραξα εὐγένειαν νὰ τῷ φερθῶ ἀγροίκως.

51 Ἃ Γενουᾶται, ἄνθρωποι ἐστερημένοι πάσης
χρηστοηθείας, ἔμπλεοι παντοειδοῦς κακίας,
πῶς δὲν διασκορπίζεσθε ἀπὸ τοῦ κόσμου τούτου;
52 Διότι μὲ τὴν πάγκακον σκιὰν τοῦ Ῥωμανίτου
εὗρον καὶ ἕνα ἐξ ὑμῶν, οὗ ἡ ψυχὴ μὲν ἤδη
λούετ' ἐντὸς τοῦ Κωκκυτοῦ, ὡς ἐκ τῶν πράξεών του,
ἐνῷ τὸ σῶμα φαίνεται εἰσέτι ζῶν ἐπάνω.

Αἱ κάτωθι 4 ῥαψῳδίαι ἐλήφθησαν ἐκ τοῦ Καθαρτηρίου, ἤτοι τοῦ β', βιβλ. τῆς Θ. Κ. Τὸ Καθαρτήριον κεῖται, κατὰ Δάντην, ἐν τῷ Ἰσημερινῷ τοῦ Δυτ. ἡμισφαιρίου τῆς Γῆς, ὅπερ κατὰ τὸν 13 αἰῶνα ἐπιστεύετο ὡς ἀκατοίκητον καὶ κατασκέπαρον ὑπὸ θαλασσῶν· εἶναι δὲ τοῦτο νῆσος μεμονωμένη, ἀποτελοῦσα ὄρος ὑψηλότατον καὶ κωνοειδὲς, ἐπικείμενον τῷ Ἀδῃ καὶ ἐκ διαμέτρου ἀντίθετον πρὸς τὸ ὄρος Σιὼν τοῦ Ἀνατολικοῦ ἡμισφαιρίου. Ἄγγελος Κυρίου μεταφέρει ἀπὸ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Τιβέρεως ἐπὶ πλοιαρίου τὰς πρὸ τοῦ θανάτου μετανοησάσας ψυχὰς εἰς τὴν νῆσον ἐκείνην, εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς ὁποίας ἵσταται ὡς φρουρὸς ὁ Κάτων. Εἰς τὸ κράσπεδον τοῦ ὄρους αἱ ψυχαὶ, πρὶν ἀναβῶσιν εἰς αὐτὸ, περιφέρονται τοσοῦτον χρόνον, ἐφ' ὅσον ἀνέβαλον τὴν μετάνοιαν ἐν τῷ βίῳ. Τὸ ὄρος περιτέμνεται ὁλόγυρα ὑπὸ ἑπτὰ ἐπιπέδων ὁδῶν. Ἐπὶ τῆς κατωτάτης, παρὰ τὴν πύλην τοῦ Καθαρτηρίου, ἄγγελος χαράσσει μὲ τὴν αἰχμὴν ῥομφαίας ἑπτὰ Ρ, ἤτοι Peccata = ἁμαρτήματα, ἐπὶ τοῦ μετώπου ἑκάστης ψυχῆς, καὶ ἀνοίγει εἰς αὐτὴν τὴν πύλην. Ἐπὶ τῶν ἑπτὰ κυκλικῶν ὁδῶν καθαρίζονται αἱ ψυχαὶ ἀπὸ τὰ ἑπτὰ θανάσιμα ἁμαρτήματα, τὴν ὑπερηφάνειαν, τὸν φθόνον, τὴν ὀργὴν, τὴν ἀκηδίαν, τὴν φιλαργυρίαν, τὴν γαστριμαργίαν καὶ τὴν ἀσέλγειαν. Συγκοινωνοῦσι δ' αἱ ὁδοὶ αὗται δι' ἀποτόμων καὶ στενῶν κλιμάκων, εἰς ἑκάστην τῶν ὁποίων φρουρεῖ εἷς ἄγγελος, μέχρι τοῦ ὀροπεδίου, ὅπου κεῖται ὁ ἐπίγειος Παράδεισος, ἡ ἀρχαία κατοικία τοῦ Ἀδὰμ καὶ τῆς Εὔας. Ἐνταῦθα δ' αἱ ψυχαὶ, ἀφοῦ πίωσι τὸ ὕδωρ τῆς Λήθης καὶ τῆς Εὐνόας, ἀνίπτανται εἰς τοὺς οὐρανούς.

Νῦν δὲ οἱ ποιηταὶ Δάντης, Βιργίλιος ὁ ὁδηγὸς αὐτοῦ, καὶ Στάτιος ὁ ῥωμαῖος ποιητὴς, ὅστις ἐπέρανεν ἐπὶ πεντακόσια ἔτη τὴν κάθαρσιν αὐτοῦ, συναναβαίνουσιν εἰς τὸν Παράδεισον, καὶ εὑρίσκονται ἤδη εἰς τὸν τελευταῖον κύκλον, ὅπου ἐντὸς φλογῶν καθαρίζονται οἱ ἀσελγεῖς.

Ῥαψῳδία κζ'.

1 Καθὼς, ὅταν τὰς πρώτας του ἀκτῖνας ἀκοντίζῃ
ἐκεῖσε ὅπου ἔχυσεν ὁ Πλάστης του τὸ αἷμα

(ἐνῷ ὑπὸ τὸν ὑψηλὸν Ζυγὸν ὁ Ἴβηρ κεῖται)

2 κ' ἡ μεσημβρία τὰς ῥοὰς τοῦ Γάγγου διαφλέγῃ,
οὕτως ὁ Φοῖβος ἵστατο· καὶ ἔκλιν' ἡ ἡμέρα,
ὅτε ὁ ἄγγελος Θεοῦ φαιδρὸς μᾶς ἐπεφάνη.

3 Ἵστατο ἔξω τῶν φλογῶν ἐπάνω εἰς τὴν ὄχθην,
καὶ ἔψαλλε «Μακάριαι αἱ καθαραὶ καρδίαι,»
μὲ τόνον ἠχηρότερον πολὺ τοῦ ἀνθρωπίνου.

4 Κατόπιν·—«Ἅγιαι ψυχαί, δὲν προχωρεῖ τις πλέον,
ἂν δὲν τὸν καύσῃ πρὶν τὸ πῦρ. Εἰσέλθετε εἰς τοῦτο,
καὶ μηδαμῶς κωφεύητε εἰς τοὺς ψαλμοὺς τοὺς πέραν.»

5 Τοιαῦτα ὅτε ἤλθομεν πλησίον του μᾶς εἶπε.
Ὅθεν τοιοῦτος ἔγεινα, ὡς ἤκουσα τὸν λόγον,
ὁποῖος ὁ ριπτόμενος εἰς ἀνοιγμένον λάκκον.

6 Ἐπὶ τῶν συμπλεκτῶν χειρῶν προέτεινα τὸ σῶμα,
βλέπων τὸ πῦρ, καὶ εἰς τὸν νοῦν ἀναπολῶν ἀκμαῖα
σώματ' ἀνθρώπων, ἅτινα καιόμενά ποτ' εἶδα.

7 Καὶ πρὸς ἐμὲ οἱ ἀγαθοὶ ἐστράφησαν ἡγέται·
μοὶ εἶπε δ' ὁ Βιργίλιος·— «Ὦ τέκνον μου, ἐνταῦθα
βάσανος ναί, πλὴν θάνατος δὲν δύναται νὰ ἦναι.

8 Φέρ' ἐν τῷ νῷ, φέρ' ἐν τῷ νῷ! Καὶ ἂν ἐπὶ τῶν νώτων
τοῦ Γηρυόνου ἄλλοτε ὡδήγησά σε σῶον,
τί τώρα πλησιέστερος εἰς τὸν Θεὸν θὰ πράξω;

9 Καὶ πίστευσον ὡς βέβαιον, ὅτι καὶ ἂν ἀκόμη
ἐν μέσῳ τῶν φλογῶν αὐτῶν χιλίους μείνῃς χρόνους,
οὐδὲ ἁπλῆν τῆς κεφαλῆς δὲν θὰ σ' ἀφήρουν τρίχα.

10 Ἂν δ' ἴσως ὑποπτεύησαι πῶς σ' ἀπατῶ, πρὸς ταύτας
πλησίασον, καὶ πάρεχε εἰς σεαυτὸν τὴν πίστιν,
ἐμβάλλων μὲ τὰς χεῖράς σου τὸ ἄκρον τῆς ἐσθῆτος.

11 Τώρα λοιπὸν ἀπόβαλον, ἀπόθες πάντα φόβον·
στρέψε τὸ βῆμα πρὸς ἐδῶ, καὶ εὐθαρσῶς προχώρει.»
Πλὴν μ' ὅλην τὴν πεποίθησιν ἀκίνητος ἐστάθην.

12 Ὅτε ἱστάμενον τραχὺν κἀσάλευτον μὲ εἶδεν,
εἶπεν ὀλίγον ταραχθείς·— «Γιέ μου, βλέπε τώρα!
Τὴν Βεατρίκην ἀπὸ σοῦ χωρίζ' ὁ τοῖχος οὗτος.»

13 Καθὼς ἐπιθανάτιος ὁ Πύραμος ἀκούσας
τῆς Θίσβης τὄνομ' ἄνοιξε τὸ ὄμμα καὶ τὴν εἶδε,
καθ' ὃν καιρὸν ἐγένετο τὸ μόρον ἐρυθρόχρουν,
14 Ὁμοίως, ἡ τραχύτης μου ἀφοῦ ἐμαλακύνθη,
πρὸς τὸν σοφόν μου ὁδηγὸν ἐστράφην ἄμ' ἀκούσας
τὸ ὄνομ' ὅπερ πάντοτε ἀκμάζει εἰς τὸν νοῦν μου.
15 Ὅθεν ἐκεῖνος ἔσεισε τὴν κεφαλὴν καὶ εἶπε·
—«Πῶς; θὰ στεκόμεθα ἐδῶ;» Ἐγέλασε κατόπιν,
ὡς πράττουν πρὸς τὸ νήπιον, ὅπερ νικᾷ ἓν μῆλον.
16 Ἔπειτα μέσα εἰς τὸ πῦρ ἐμβῆκεν ἔμπροσθέν μου,
παρακαλῶν τὸν Στάτιον νὰ ἔλθῃ ἀπ' ὀπίσω,
ὅστις εἰς τὴν μακρὰν ὁδὸν μᾶς εἶχε χωρισμένους.
17 Εὐθὺς δ' ὡς εἰσεχώρησα, θὰ ἔπιπτον ἀσμένως
ἐντὸς ὑέλου ζέοντος τὸ σῶμα νὰ δροσίσω·
τοσοῦτον ἦτο ἄμετρος ὁ ἐμπρησμὸς ἐνταῦθα.
18 Ὁ δὲ πατήρ μου ὁ γλυκὺς, ὅπως μοὶ δώσῃ θάρρος,
προῆγε πάντοτε λαλῶν περὶ τῆς Βεατρίκης,
λέγων—«Ἰδοὺ μοῦ φαίνεται, τοὺς ὀφθαλμούς της βλέπω.»
19 Μία δὲ ψάλλουσα φωνὴ ἀπὸ τοῦ πέραν μέρους
μᾶς καθωδήγει, καὶ ἡμεῖς, προσέχοντες ἀπαύστως
εἰς ταύτην, ἔξω ἤλθομεν πλησίον τῆς ἀνόδου.
20 —«Δεῦτ' ἔλθετε οἱ τοῦ ἐμοῦ πατρὸς εὐλογημένοι.»
ἤχησεν ἔνδοθεν φωτὸς, ὅπερ τοιοῦτο ἦτο,
ὥστε μ' ἐνίκησε καὶ 'κεῖ δὲν ἴσχυον νὰ βλέπω·
21 —«Ὁ Ἥλιος ἀπέρχεται, κ' ἐσπέρας προσεγγίζει,
ἐπρόσθεσε, μὴ μένετε, πλὴν σπεύσατε τὸ βῆμα,
ἐν ὅσῳ χρῶμα μελανὸν ἡ Δύσις δὲν λαμβάνει.»
22 Ἐντὸς τοῦ βράχου ἡ ὁδὸς ἀνέβαινεν ὀρθία,
κειμένη οὕτως, ὥστ' ἐγὼ ἐμπρός μου τὰς ἀκτῖνας
τοῦ Φοίβου διερρήγνυον τοῦ ἤδη κεκμηκότος.
23 Μόλις δ' ὀλίγας εἴχομεν βαθμίδας δοκιμάσει,
ὅτε τὸν Φοῖβον δύοντα ἠσθάνθημεν ὀπίσω,
ἐκ τῶν ἐκλιπουσῶν σκιῶν, ἐγὼ καὶ οἱ σοφοί μου.
24 Καὶ πρὶν ἀκόμ' εἰς ὅλας του τὰς ἀπεράντους χώρας

μίαν καὶ μόνην πρόσοψιν προσλάβῃ ὁ ὁρίζων,
κ' ἡ νὺξ τὰς διαστάσεις της ἁπάσας ἀποκτήσῃ,
25 Μίαν βαθμίδα ἕκαστος ἐλάβομεν ὡς κοίτην·
διότι μᾶς ἐσύντριψε τοῦ ὄρους ἡ ποιότης
τὴν δύναμιν πρὸς ἄνοδον, ἀλλ' ὄχι καὶ τὸν πόθον.
26 Καθὼς δὲ μηρυκάζουσαι διάγουσιν ἡσύχως
αἱ αἶγες, ταχυκίνητοι καὶ ἱταμαὶ δειχθεῖσαι
ἐπάνω εἰς τὰς κορυφάς, πρὶν ἔτι κορεσθῶσι,
27 Σιωπηλαὶ ὑπὸ σκιὰν τοῦ ζέοντος ἡλίου,
τηρούμεναι ὑπὸ βοσκοῦ, ὅστις ἐπὶ τῆς ῥάβδου
στηρίζεται, κ' ἐπιτηρεῖ αὐτὰς ἐστηριγμένος·
28 Καθὼς προσέτι ὁ ποιμὴν, ὁ μένων ἐν ὑπαίθρῳ,
παρὰ τὸ ποίμνιον αὐτοῦ ἡσύχως νυκτερεύει,
προσέχων μήπως ἄγριον θηρίον τὸ σκορπίσῃ·
29 Τοιοῦτοι τότε ἤμεθα ἐκεῖ οἱ τρεῖς συνάμα,
ἐγὼ πρὸς αἶγα ὅμοιος κ' ἐκεῖνοι πρὸς ποιμένα,
σφιγμένοι ὑπὸ τοῦ κρημνοῦ ἐντεῦθεν καὶ ἐκεῖθεν.
30 Μόλις ὀλίγος οὐρανὸς ἐφαίνετο αὐτόθεν,
πλὴν τοὺς ἀστέρας ἔβλεπον ἐκ τοῦ ὀλίγου τούτου
πλέον μεγάλους καὶ λαμπροὺς ἢ ὡς συνήθως εἶναι·
31 Καὶ οὕτω μηρυκάζοντα κ' ἐκείνους θεωροῦντα
ὁ ὕπνος μὲ κατέλαβεν· ὁ ὕπνος ὁ πολλάκις
πρὶν ἢ συμβοῦν τὰ πράγματα γινώσκων τὰς εἰδήσεις.
32 Τὴν ὥραν, ὅτε ἔστειλε τὰς πρώτας της, νομίζω,
ἀκτῖνας ἀπ' ἀνατολῶν εἰς τόρος ἡ Κυθήρη,
ἣν φλόγες πάντοτ' ἔρωτος θαῤῥεῖς ὅτι τὴν φλέγουν,
33 Μ' ἐφαίνετ' ὅτι εὐειδῆ καὶ νεαρὰν γυναῖκα
κατ' ὄναρ ἔβλεπον ἐντὸς λειμῶνος πλανωμένην,
δρέπουσαν ἄνθη. Κ' ἔλεγε τοιαῦτα τραγῳδοῦσα·
34 —«Ἂς μάθῃ, ὅστις ἐρωτᾷ ὁποῖον τόνομά μου,
ὅτι ἡ Λεία εἶμ' ἐγώ· τὰς ῥαδινὰς δὲ χεῖρας
κινοῦσα περιφέρομαι νὰ πλέξω στέφανόν μου.
35 Κοσμοῦμαι, ὅπως ἄσμενος εἰς τὸν καθρέπτην βλέπω.
Ἀλλ' ἡ Ῥαχὴλ ἡ ἀδελφὴ ποτέ της δὲν ἀφίνει

τὸ κάτοπτρον, καὶ κάθηται καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν.
36 Τοὺς ὀφθαλμούς της τέρπεται νὰ βλέπῃ τοὺς ὡραίους,
καθὼς ἐγὼ κοσμήματα νὰ κάμνω μὲ τὰς χεῖρας·
ἐκείνη χαίρει βλέπουσα, κ' ἐγὼ ἐργαζομένη.»
37 Καὶ νῦν ὑπὸ τῶν λάμψεων τῶν τοῦ φωτὸς προδρόμων,
αἵτινες τόσον ἀρέσκαι τοῖς ὁδοιπόροις εἶναι,
καθ' ὅσον ἐπιστρέφοντες πλησίον καταλύουν,
38 Τὰ σκότη ἐδιώκοντο μακρὰν ἁπανταχόθεν,
καὶ μετ' αὐτῶν ὁ ὕπνος μου· διὸ καὶ ἀνηγέρθην,
ἰδὼν τοὺς θείους ἀοιδοὺς ἀνεγερθέντας ἤδη.
39 —«Ἐκεῖνος ὁ γλυκὺς καρπός, ὃν διὰ τόσων κλάδων
ἡ τῶν θνητῶν προσπάθεια πορεύεται ζητοῦσα,
σήμερον θέλει ὅλην σου τὴν πεῖναν καταπαύσει.»
40 Τοιούτους ὁ Βιργίλιος μετεχειρίσθη λόγους
λαλῶν μοι, καὶ δωρήματα ὠδέποτ' ἔλαβέ τις,
ἅπερ πρὸς τούτους ὅμοια καθ' ἡδονὴν νὰ ἦναι.
41 Τοσοῦτον δ' ἀλλεπάλληλος μοῦ ἤρχετο ὁ ζῆλος
νὰ ἀναβῶ, ὥστ' ἔπειτα εἰς ἕκαστόν μου βῆμα
ἐνόουν αὐξανόμενα πρὸς πτῆσιν τὰ πτερά μου.
42 Ἀφοῦ δὲ διετρέξαμεν τὴν κλίμακ' ἀναβάντες
ὁλόκληρον, κ' ἐφθάσαμεν ἐπὶ τοῦ ἄκρου βάθρου,
ἐκάρφωσ' ὁ Βιργίλιος ἐπάνω μου τὸ βλέμμα,
43 καὶ εἶπε· —«Τὰς προσωρινὰς καὶ αἰωνίας φλόγας
ἔχεις ἰδεῖ, ὦ τέκνον μου, καὶ ἦλθες ἐπὶ τόπου,
ὅπου ἐγὼ, τὸ κατ' ἐμὲ, δὲν διακρίνω πλέον.
44 Ἐνταῦθα σὲ ὡδήγησα μὲ σύνεσιν καὶ τέχνην·
τὴν ἔφεσίν σου τοῦ λοιποῦ ὡς ὁδηγόν σου λάβε·
ἐξῆλθες ἀπὸ τῶν στενῶν καὶ ἀποκρήμνων δρόμων.
45 Ἰδὲ τὸν Φοῖβον φέγγοντα ἐκεῖ τὸ μέτωπόν σου·
ἰδὲ καὶ τὰ δενδρύλλια, τὰ ἄνθη καὶ τὴν χλόην,
ἅτινα μόνη αὕτ' ἡ γῆ αὐτοφυῶς παράγει.
46 Ἕως φαιδρὰ τὰ ὄμματα προσέλθουν τὰ ὡραῖα,
ἅτινα κλαίοντα πρὸς σὲ μὲ ἔκαμαν νὰ ἔλθω,
καὶ νὰ καθήσῃς δύνασαι κ' ἐκεῖ νὰ περιέλθῃς·

47 Μὴ περιμένῃς λόγους μου καὶ νεύματά μου πλέον·
θέλησιν ἔχεις ὑγιᾶ, ὀρθὴν καὶ ἐλευθέραν,
καὶ ἂν δὲν πράξῃς κατ' αὐτὴν ἁμάρτημα θὰ ἦτο·
Διὸ καὶ σὲ ἐπικοσμῶ μὲ στέφανον καὶ μίτραν.

Ῥαψῳδία κη'.

1 Ἤδη περίεργος ἐντὸς κιόλογυρα νὰ ἴδω
τὸ θεῖον δάσος τὸ πυκνὸν καὶ θαλερὸν ἐκεῖνο,
ὃ ἐμετρίαζε τὸ φῶς τὸ νέον εἰς τὸ ὄμμα,
2 Μὴ περιμένων ἄλλο τι κατέλιπον τὴν ὄχθην,
μὲ βῆμα διερχόμενος βραδὺ τὴν πεδιάδα
ἐπὶ ἐδάφους χύνοντος ἀπανταχόθεν μῦρα.
3 Αὔρα γλυκεῖα, ἐν αὐτῇ μὴ πάσχουσα κἀμμίαν
μεταβολὴν, μὲ ἔπληττεν ἐπάνω τοῦ μετώπου
μὲ πλῆξιν ὄχι σιγαλοῦ ἀέρος σφοδροτέραν·
4 Ἐξ ἧς ταχέως ἅπαντα προσέκλινον τὰ φύλλα,
ἀθρόα ὑποτρέμοντα, πρὸς τὴν πλευρὰν ἐκείνην,
ὅπου τὸ ὄρος τᾶγιον σκιὰν τὴν πρώτην ῥίπτει·
5 Μὴ ὅμως ἀποβάλλοντα τὴν στάσιν τὴν ὀρθίαν
τοσοῦτον, ὥστε τὰ μικρὰ πτηνὰ νὰ μὴ ἀφίνουν
ἐπὶ τῶν ἄκρων ὅλην των τὴν τέχνην νὰ δεικνύουν·
6 Ἀλλ' ἡδονῆς ἀνάπλεα καὶ ἄδοντα τὰς ὥρας
τὰς πρώτας ὑπεδέχοντο ἀνάμεσα τῶν φύλλων,
ἅπερ πρὸς τὰς ᾠδὰς αὐτῶν μὲ θροῦν βαρὺν ὑπήχουν,
7 Ὁποῖος συναθροίζεται εἰς κλάδον ἀπὸ κλάδου
εἰς τοῦ Κλασσίου τὰς ἀκτὰς καθ' ὅλον τὸν πευκῶνα,
ὅταν ὁ Αἴολος ἐκτὸς τὸν Εὖρον ἀπολύῃ.
8 Ἤδη τὸ βῆμα τὸ βραδὺ μὲ εἶχε μεταφέρει
τοσοῦτον εἰς τὰ ἔνδοθεν τοῦ δάσους τοῦ ἀρχαίου,
ὥστε οὐδόλως ἴσχυον νὰ ἴδω πόθεν ἦλθον.
9 Κ' ἰδοὺ μοῦ παρεμπόδισε τὸν περαιτέρω δρόμον
εἷς ῥύαξ πρὸς τἀριστερὰ μὲ τὰ μικρά του ῥεῖθρα,
λυγίζων τὴν βλαστήσασαν ἐπὶ τῆς ὄχθης χλόην.
10 Ὅλα τὰ πλέον καθαρὰ νερὰ τῆς ὑφηλίου,

κάποιον μίγμα ἤθελε φανῇ πῶς περιέχουν
πρὸς τοῦτο συγκρινόμενα, οὐδὲν ἐντός του κρύπτον.

11 Ἂν κ' ἐν ταὐτῷ μελαχροινὸν, μελαχροινὸν κινεῖται
ὑπὸ τὴν ἄληκτον σκιὰν, μηδέποτε ἀκτῖνα
νὰ εἰσχωρῇ ἀφίνουσαν Ἡλίου ἢ Σελήνης.

12 Ἐστάθην ἐπὶ τῶν ποδῶν καὶ διὰ τῶν ὀμμάτων
διῆλθον τὸ ποτάμιον ἐκεῖθεν νὰ θαυμάσω
τὴν ἄπλετον τῶν δροσερῶν Μαΐων ποικιλίαν.

13 Ἐκεῖ δ' ἐφάνη εἰς ἐμὲ (οὕτω καθὼς ἓν πρᾶγμα
ἐξαίφνης ἐπιφαίνεται, ὅπερ τὴν ἔκπληξίν μας
ἐγεῖρον ἀπωθεῖ μακρὰν πᾶσαν ἑτέραν σκέψιν·)

14 Μονήρης μία δέσποινα, ἥτις περιεπάτει
ᾄδουσα καὶ ἐκλέγουσα ἐκ τῶν ἀνθέων ἄνθη,
δι' ὧν ὁ δρόμος της παντοῦ ζωγραφημένος ἦτο.

15 «—Εἴθε, ὡραία δέσποινα, εἰς ἔρωτος ἀκτῖνας
θερμαινομένη, ἂν τυχὸν δὲν μ' ἀπατᾷ τὸ ἦθος,
ὅπερ συνήθως τῆς ψυχῆς μαρτύριον ὑπάρχει,

16 Σοὶ ἔλθῃ ἡ διάθεσις νὰ προχωρήσῃς τόσον
πρὸς τοῦτο τὸ ῥυάκιον, ἐλάλησα πρὸς ταύτην,
ὥστε νὰ δυνηθῶ κ' ἐγὼ ν' ἀκούσω τᾷσματά σου.

17 Μὲ κάμνεις νὰ ἀναπολῶ ποῦ καὶ ὁποία ἦτο
ἡ Περσεφόνη τὸν καιρὸν, ὁπότε τὴν μητέρα
καὶ τἄνθη τὰ ἐαρινὰ ἐκεῖνα ἐστερήθη.»

18 Καθὼς ὁπόταν στρέφηται μὲ πέλματα σφιγμένα
πρὸς ἄλληλα κ' ἐπὶ τῆς γῆς γυνὴ ἐπορχουμένη,
καὶ μόλις πόδα πρὸ ποδὸς εὐκίνητον προβάλλῃ,

19 Οὕτως ἐστράφη πρὸς ἐμὲ ἐπὶ τῶν ἀνθυλλίων
τῶν κροκωτῶν καὶ πορφυρῶν, ὁμοία πρὸς παρθένον,
ἥτις σεμνοὺς τοὺς ὀφθαλμοὺς χαμαὶ καταβιβάζει.

20 Εἰς τὰς εὐχάς μου ἔπειτα ηὐδόκησε νὰ κλίνῃ
τοσοῦτον πλησιάσασα, ὥστ' ὁ γλυκὺς ὁ ἦχος
ἔφθανε πλέον πρὸς ἐμὲ μὲ τὰ νοήματά του.

21 Εὐθὺς δ' ἀφοῦ ἐπάτησεν ἐκεῖ, ὅπου τὰ ῥεῖθρα
τοῦ καλλιῤῥόου ποταμοῦ τὴν χλόην ἐπιλούουν,

τὰ ὄμματα μοὶ ἔκαμε τὴν χάριν νὰ ὑψώσῃ.

22 Οὐδόλως ὑπὸ τὰς ὀφρῦς, πιστεύω, τῆς Κυθήρης
τοσοῦτον φῶς ἀπήστραψεν, ὅτε ὑπὸ τοῦ τέκνου
ἐτρώθη, ὅλως πράξαντος παρὰ τὰ εἰθισμένα.

23 Καὶ ἐμειδία ὄρθιος ἐκ τῆς ἑτέρας ὄχθης
γεμίζουσα τὰς χεῖράς της μὲ χρώματα ποικίλα,
ἅτιν' ἀσπόρως ἐκ τῆς γῆς τῆς ὑψηλῆς βλαστάνουν.

24 Ὁ ῥύαξ μᾶς ἐχώριζε διὰ τριῶν βημάτων·
ἀλλ' ὁ Ἑλλήσποντος ἐκεῖ, ἔνθα διῆλθ' ὁ Ξέρξης
(εἰσέτι πάντων χαλινὸς τῶν ἀνθρωπίνων τύφων),

25 Σφοδρότερον δὲν ἔλαβε τὸ μῖσος τοῦ Λεάνδρου
διὰ τὴν μεταξὺ Σηστοῦ κ' Ἀβύδου κύμανσίν του,
ὅσον ἐκεῖνος ὑπ' ἐμοῦ, διότι δὲν ἀνοίχθη.

26 —«Εἶσθε νεήλυδες ἐδῶ, εἶπεν ἐκείνη, κ' ἴσως,
διότι εἰς αὐτὸν γελῶ τὸν ἐκλεχθέντα τόπον
τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἡ φωλεὰ νὰ γείνῃ,

27 Θαυμάζοντες ὑπό τινος κατέχεσθ' ὑπονοίας·
ἀλλ' ὁ ψαλμὸς ἂς χύσῃ φῶς ὁ λέγων «Εὔφρανάς με»,
ὅστις τὰ νέφη δύναται τοῦ νοῦ σας νὰ σκορπίσῃ.

28 Σὺ δὲ ὁ προηγούμενος καὶ δεηθείς μου λέγε,
ἂν ἄλλο τι ἐπιθυμῇς ν' ἀκούσῃς, διότ' ἦλθον
πρὸς πᾶσάν σου ἐρώτησιν ν' ἀποκριθῶ προθύμως.»

29 —«Τὰ ὕδατα, ὡμίλησα, κι᾽ ὁ θόρυβος τοῦ δάσους
ἐντός μου ἀντιμάχονται πρὸς μίαν νέαν πίστιν
πράγματος, ὅπερ ἤκουσα πρὸς ταύτην ἐναντίου.»

30 Ἐκείνη δὲ μ' ἀπήντησε·— «Θὰ εἴπω ποῖον εἶναι
τὸ αἴτιον τοῦ πράγματος, ὅπερ σοὶ φέρει θαῦμα,
καὶ θὰ καθάρω τὴν ἀχλὺν τὴν περιβάλλουσάν σε.

31 Τὸ ἀγαθὸν τὸ ὕψιστον, αὐτάρεσκον ὑπάρχον,
ἄνθρωπον ἔπλασ' ἀγαθὸν ἐπ' ἀγαθῷ, καὶ μνῆστρα
τὴν γῆν αὐτὴν τῷ ἔδωκεν εἰρήνης αἰωνίου.

32 Ἐκ σφάλματός του ἔμεινεν ἐνταῦθα ἐπ' ὀλίγον·
ἐκ σφάλματός του εἰς κλαυθμοὺς μετέβαλε καὶ θλίψεις
ἀθῶα μειδιάματα καὶ παιδιὰς γλυκείας.

33 Ἵνα δὲ μὴ ἡ ταραχὴ, ἣν ὑπ' αὐτὴν γεννῶσι
τῶν τε ὑδάτων καὶ τῆς γῆς αἱ ἀναθυμιάσεις,
κατόπιν τῆς θερμότητος φερόμεναι ὡς πλεῖστον,
34 Ποιήσῃ πρὸς τὸν ἄνθρωπον ἐνόχλησιν κἀμμίαν,
ὑψώθη πρὸς τὸν οὐρανὸν τὸ ὄρος τοῦτο τόσον,
καὶ εἶν' ἀπὸ τῆς πύλης του ἀπηλλαγμένον τούτων.
35 Λοιπὸν, καθ' ὅσον ὁ ἀὴρ ὁλόκληρος κινεῖται
κυκλοτερῶς, ἅμα λαβὼν τὴν πρώτην κίνησίν του,
ἐὰν μὴ ἄλλοθέν ποθεν διαῤῥηχθῇ ὁ κύκλος·
36 Τοιαύτη κίνησις κτυπᾷ ἐπὶ τοῦ ὕψους τούτου,
ὅπερ εἶν' ὅλον ἔκθετον εἰς ζωογόνον αὔραν,
καὶ κάμνει νὰ ἠχολογῇ τὸ πυκνωμένον δάσος.
37 Τὰ δὲ πληττόμενα φυτὰ ἰσχύουσι τοσοῦτον,
ὥστε μὲ τὴν ἰσχὺν αὐτῶν πληροῦσι τὸν ἀέρα,
κἀυτὸς περιστρεφόμενος τριγύρω τὴν σκορπίζει.
38 Ἡ δ' ἄλλη γῆ ἀφ' ἑαυτῆς, καθ' ὅσον εἶν' ἀξία,
ἢ ἐκ τοῦ κλίματος αὐτῆς, γεννᾷ καὶ συλλαμβάνει
ποικίλα ξύλα ἔχοντα ποικίλας τὰς δυνάμεις.
39 Δὲν ἤθελε λοιπὸν φανῇ ὡς θαῦμα ἐκεῖ πέραν,
ὅταν ἀκούσωσιν αὐτὰ, τὸ ὅτι ἄνευ σπόρου
καταφανοῦς ἐκφύεται ἀπὸ τῆς γῆς φυτόν τι.
40 Καὶ μάθε πῶς τὸ ἅγιον πεδίον, ὅπου τώρα
εὑρίσκεσαι, εἶν' ἔμπλεον ἁπάντων τῶν σπερμάτων,
κ' ἔχει καρποὺς ἐν ἑαυτῷ, οἵους ἐκεῖ δὲν κόπτουν.
41 Δὲν ἐκπηγάζει ἐκ φλεβὸς τὸ ὕδωρ, ὅπερ βλέπεις,
ἤντιν' ἀτμοὶ ἀναπληροῦν πυκνούμεν' ὑπὸ πάγου,
ὡς ποταμὸς ἀναπνοὴν λαμβάνων κἀποβάλλων,
41 Ἀλλ' ἐκ πηγῆς ἐξέρχεται παγίας καὶ βεβαίας,
ἥτις τοσοῦτον ἐκ βουλῆς Θεοῦ ἀναλαμβάνει,
ὅσον ἐκχέει, ἀνοικτὴ εἰς δύω μέρη οὖσα.
42 Κ' ἐντεῦθεν μὲν κατέρχεται μὲ δύναμιν τοιαύτην,
ὥστε τὴν μνήμην ἀφαιρεῖ ὡς πρὸς τὰς ἁμαρτίας,
ἐκεῖθεν δ' ὡς πρὸς τὰ καλὰ τὴν ἀποδίδει ἔργα.
43 Ἐνταῦθα Λήθη, οὕτω δὲ κατὰ τὸ ἄλλο μέρος

Εὐνόα ἔχει ὄνομα· οὐδ' ἐνεργεῖ διόλου,
ἐάν τις πρῶτον δὲν γευθῇ ἐντεῦθεν καὶ ἐκεῖθεν.
45 Ἡ δὲ ἡδύτης του πασῶν τῶν ἄλλων ὑπερέχει·
καὶ μολονότι ἀρκετὰ σοὶ ἐκορέσθη ἴσως
ἡ δίψα, ὥστε πλείονα νὰ σοὶ ἀποκαλύψω,
46 Κ' ἓν ἄλλο φιλοδώρημα σοὶ κάμνω κατὰ χάριν·
οὐδ' ἧττον προσφιλὴς, φρονῶ, ὁ λόγος μου θὰ σ' εἶναι,
ἂν διὰ σὲ ἐκτείνεται ὑπὲρ τὰς ὑποσχέσεις.
47 Ὅσοι τὸ πάλαι τὸν χρυσοῦν ἐξύμνησαν αἰῶνα
καὶ τὴν εὐδαίμονα ζωὴν αὐτοῦ, τὸν τόπον τοῦτον
ἐπάνω εἰς τὸν Παρνασσὸν ὠνειροπόλουν ἴσως.
48 Ἐδῶ ὑπῆρξεν ἄκακος ἡ ἀνθρωπίνη ῥίζα·
ἐνταῦθα πάντοτ' ἄνοιξις καὶ πᾶς καρπὸς ὑπάρχει·
αὐτὸ τὸ πολυθρύλητον ἐκεῖνο νέκταρ εἶναι.»
49 Ἐγὼ δὲ πρὸς τοὺς ποιητὰς ἐξ ὁλοκλήρου τότε
ἐστράφην πρὸς τὰ ὄπισθεν, καὶ εἶδον ὅτι εἶχον
ἀκούσει μετὰ γέλωτος τὰς τελευταίας φράσεις.
Εἶτα τὸ βλέμμα ἔστρεψα πρὸς τὴν ὡραίαν κόρην.

Ῥαψῳδία κθ'.

1 Μὲ τόνον ᾄδουσα καθὼς γυνὴ ἐρωτευμένη,
εἰς τοὺς ἐσχάτους λόγους της προσέθηκε κατόπιν·
«Μακάριοι, ὧν καλυπταί εἰσιν αἱ ἁμαρτίαι.»
2 Καὶ ὡς αἱ Νύμφαι, αἵτινες μονήρεις ἐπλανῶντο
εἰς τὰς σκιὰς τῶν ἄλσεων, ἐκείνη μὲν ποθοῦσα
νὰ ἀποφύγῃ, αὕτη δὲ τὸν ἥλιον νὰ ἴδῃ,
3 Τότ' ἐναντίον τῆς ῥοῆς τοῦ ποταμοῦ ἐκινήθη
τὴν ὄχθην διαβαίνουσα· κ' ἐγὼ καθὼς ἐκείνη,
ἀκολουθῶν βῆμα μικρὸν μετὰ μικροῦ ἐπίσης.
4 Οὐδ' ἑκατὸν αὐτῆς κ' ἐμοῦ τὰ βήματα δὲν ἦσαν,
ὅτε στροφὴν ταὐτόχρονον ἐποίησαν αἱ ὄχθαι,
καὶ οὕτω πρὸς ἀνατολὰς εὑρέθην ἐστραμμένος.
5 Οὐδ' οὕτως εἴχομεν μακρὰν πορείαν διανύσει,

ὁπότε ὅλη πρὸς ἐμὲ ἡ δέσποινα ἐστράφη,
—«Ὦ ἀδελφέ μου, λέγουσα, θεώρει κι ἀκροάζου.»

6 Καὶ ἴδε, μία λαμπηδὼν διέτρεξεν ἐξαίφνης
τὸ δάσος τὸ ἀπέραντον ἀφ' ὅλων τῶν σημείων,
ὥστε ἂν ἦτο ἀστραπὴ ἀμφιβολίαν εἶχα.

7 Ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ ἀστραπὴ ὡς ἔρχεται καὶ φεύγει,
κ' ἐκείνη διαμένουσα ἀνέλαμπ' ἐπὶ μᾶλλον,
διενοούμην κ' ἔλεγον, τί πρᾶγμα εἶναι τοῦτο;

8 Καὶ διὰ τοῦ φωτολαμποῦς ἀέρος μελῳδία
μελίῤῥητος διέτρεχεν· ὅθεν ὀργὴ δικαία
μὲ ἤγαγε νὰ μέμφωμαι τὸ τόλμημα τῆς Εὔας.

9 Διότ' ἐκεῖ, ὅπου ἡ γῆ κιὸ οὐρανὸς ὑπείθουν,
μία γυνὴ, καὶ μάλιστα πλασμένη πρὸ ὀλίγου,
οὐδένα πέπλον πρὸ αὐτῆς ὑπέφερε νὰ ἔχῃ.

10 Πρὸ τοῦ ὁποίου εὐλαβῶς ἂν ἤθελε διάγει,
ἐγὼ εὐθὺς ἐξ ὑπαρχῆς ἐκείνας τὰς ἀφάτους
θὰ ἐγευόμην ἡδονὰς κ' ἐπὶ μακρὸν αἰῶνα.

11 Ἐνῷ δ' ἐν μέσῳ ἀπαρχῶν ἐβάδιζον τοσούτων,
ἐκ τῆς ἀλήκτου ἡδονῆς ἐξηρτημένος ὅλος,
ἐπιθυμῶν καὶ πλείονας προσέτι θυμηδίας,

12 Ὁμοία, ἔμπροσθεν ἡμῶν, πρὸς ἀναμμένας φλόγας
ὑπὸ τοὺς χλοεροὺς θαλλοὺς ἐγένετο ἡ αὔρα,
κ' ἤδη ὁ ἦχος ὁ γλυκὺς ἠκούσθη ὡσὰν ᾆσμα.

13 Ὦ ἱεραὶ καὶ ἅγιαι παρθένοι, ἐὰν πεῖναν
χάριν ὑμῶν ὑπέφερον καὶ ψύχη κιἀγρυπνίας,
νὰ σᾶς καλέσω ἀρωγοὺς ἀνάγκη μὲ βιάζει.

14 Νῦν πρέπει νᾶμα δι' ἐμὲ ὁ Ἑλικὼν νὰ χύσῃ,
ἡ Οὐρανία κιὸ χορὸς αὐτῆς νὰ μὲ συνδράμῃ,
νὰ στιχουργήσω πράγματα δυσνόητα εἰς ἄκρον.

15 Ὀλίγον τι ἀπώτερον παρίσταν' εἰς τὰς ὄψεις
ἀπατηλῶς δένδρα ἑπτὰ χρυσᾶ ὁ μακρὸς χῶρος,
ὅστις ἀκόμη μεταξὺ ἡμῶν καὶ τούτων ἦτο.

16 Ἀλλ' ὅτε ἐπλησίασα τοσοῦτον πρὸς ἐκεῖνα,
ὥστε τὸ πρᾶγμα τὸ κοινὸν, τὸ ἀπατῶν τὸ ὄμμα,

οὐδὲν χαρακτηριστικὸν ἀπέβαλλ' ἐκ τοῦ μήκους,
17 Τοῦ λογικοῦ ἡ δύναμις, ἥτις παράγει κρίσεις
λυχνίας τὰ παρέστησε, καθὼς τῷ ὄντι ἦσαν,
καὶ τὰς φωνὰς τοῦ ἄσματος τὸ Ὡσαννὰ ψαλλούσας.
18 Ἐφωτοβόλουν ἄνωθεν τὰ σκεύη τὰ ὡραῖα,
ὄντα πολὺ λαμπρότερα σελήνης ἐν αἰθρίᾳ,
ἐν μέσῳ τοῦ μηνὸς αὐτῆς περὶ τὰς μέσας νύκτας.
19 Ἐγὼ δὲ πλήρης θαυμασμοῦ ὀπίσω ἐπεστράφην
πρὸς τὸν καλὸν Βιργίλιον· κἀκεῖνος μοὶ ἀπεκρίθη
μὲ ὄχι ὀλιγώτερον ἐκπεπληγμένην ὄψιν.
20 Κατόπιν πρὸς τὰ πράγματα τὰ ἔξοχα ἐστράφην,
ἅτινα τόσον πρὸς ἡμᾶς βραδέως ἐκινοῦντο,
ὥστε κ' ὑπὸ τῶν νεαρῶν νυμφῶν θὰ ἐνικῶντο.
21 Ἡ δέσποινα μ' ἐπέπληξε·—«Τί φλέγεσαι τοσοῦτον
ὑφ' ἡδονῆς θεώμενος τὰ στραπηβόλα φῶτα,
κ' ἐκεῖνο τὄπισθεν αὐτῶν ἐρχόμενον δὲν βλέπεις;»
22 Τότε λαὸν ἐρχόμενον κατόπιν τούτων εἶδα,
ὡσεὶ κατόπιν ἀρχηγοῦ, λευκὰ ἐνδεδυμένον·
κἀοὐδέποτε ὑπῆρξ' ἐδῶ τὸ ἄσπιλον τοιοῦτο.
23 Ἐκ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς ἀπήστραπτε τὸ ὕδωρ,
καὶ ἀντανέκλα πρὸς ἐμὲ τἀριστερὸν πλευρόν μου,
ἂν ἐθεώρουν ἐν αὐτῷ, καθὼς καὶ ὁ καθρέπτης.
24 Ὅτε δ' ἐγὼ 'ς τὴν ὄχθην μου τοιαύτην εἶχα θέσιν,
ὥστε ἁπλῶς ὁ ποταμὸς μ' ἐχώριζ' ἐξ ἐκείνων,
διὰ νὰ ἴδω κάλλιον ἀνέστειλα τὸ βῆμα.
25 Καὶ εἶδον τὰ φλογίδια χωροῦντα πρὸς τὰ πρόσω,
ἀφίνοντα χρωματιστὸν ὀπίσω τὸν ἀέρα·
καὶ ἀνοιγμένων σημαιῶν τὴν θεωρίαν εἶχον,
26 Ὑφ' ὧν ἐκεῖνος εἰς ἑπτὰ ταινίας πρὸς τὰ ἄνω
κεχωρισμένος ἔμενε, τὰ χρώματα ἐχούσας,
ὅθεν ζωστῆρ' ἡ Ἄρτεμις κἀμὲ Φοῖβος τόξον κάμνει.
27 Λῦτ' αἱ σημαῖαι ὄπισθεν ὑπὲρ τὴν ὅρασίν μου
προῆγον μηκυνόμεναι· κ' αἱ δύω τελευταῖαι
ἀπεῖχον δέκα βήματα, νομίζω, ἀπ' ἀλλήλων.

28 Ὑφ' οὗτ' ὡραῖον οὐρανόν, καθὼς τὸν περιγράφω,
ὡς εἴκοσι καὶ τέσσαρες πρεσβῦται ἀνὰ δύω
προσήρχοντο τὰς κεφαλὰς μὲ κρίνους ἐστεμμένοι·
29 Συνέψαλλον δὲ σύμπαντες·—«Εὐλογημένη ἔσο
ἐν θυγατράσι τοῦ Ἀδὰμ, κ' εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας
εὐλογημένα ἔστωσαν τὰ ἔξοχά σου κάλλη!»
30 Ἀφοῦ δ' ἀπέναντι ἐμοῦ εἰς τὴν ἑτέραν ὄχθην
τὰ ἄνθη καὶ ἡ δροσερὰ ἐπίλοιπος βοτάνη
ἐκείνου ἀπηλλάγησαν τοῦ ἐκλεκτοῦ θιάσου·
31 Ὡς λάμπει ἐν τῷ οὐρανῷ ἀστὴρ μετὰ ἀστέρα,
ὁμοίως ζῶα τέσσαρα κατόπιν τούτου ἦλθον,
στεφανωμένα ἕκαστον διὰ θαλλῶν πρασίνων·
32 Καθὲν μὲ πτύρυγας ἑπτὰ ἐπτερωμένον ἦτο,
πλήρη δ' ὀμμάτων τὰ πτερά· κ' οἱ ὀφθαλμοὶ τοῦ Ἄργου
θὰ ἦσαν ἀπαράλλακτοι, ἂν ἦσαν τώρα ζῶντες.
33 Νὰ περιγράψω τὰς μορφὰς αὐτῶν, ὦ ἀναγνῶστα,
στίχους ἐξῆς δὲν δαπανῶ· δαπάνη ἄλλη σφόδρα
μ' ἐπείγει, κ' ἐλευθέριος δὲν δύναμαι νὰ ἦμαι.
34 Ἰδὲ τὸν Ἰεζεκιὴλ, ὅστις τὰ περιγράφει,
καθὼς τὰ εἶδ' ἐρχόμενα ἀπὸ βορείων τόπων
ἐν μέσῳ φέγγους καὶ πυρὸς, νεφέλης καὶ ἀνέμου·
35 Κἂποῖα ἐν τοῖς δέλτοις του θὰ τὰ ἰδῇς, τοιαῦτα
ἦσαν καὶ ἐδῶ· πλὴν τῶν πτερῶν, καθ' ἃ ὁ Ἰωάννης
σύμφωνος εἶναι μετ' ἐμοῦ, κἀπάδει πρὸς ἐκεῖνον.
36 Ὁ χῶρος δὲ ὁ μεταξὺ ἐκείνων τῶν τεσσάρων,
ἓν δίτροχον θριαμβικὸν ἐμπεριεῖχεν ἅρμα,
ὅπερ ἐκ τοῦ λαιμοῦ γρυπὸς συρόμενον προϋχώρει.
37 Καὶ οὗτος ἄνω ἔτεινε τὰς δύο πτέρυγάς του
ὑπὲρ τὴν κεντρικὴν γραμμὴν ἐν μέσῳ τῶν ἑτέρων,
καὶ οὕτω δὲν παρέβλαπτε κἀμμίαν διασχίζων.
38 Τοσοῦτον δὲ ὑψώνοντο, ὥστ' ὁραταὶ δὲν ἦσαν·
κ' ἐφ' ὅσον ἦτο πετεινὸν, εἶχε χρυσᾶ τὰ μέλη,
τὰ δὲ λοιπὰ λευκόχροα μικτὰ μετὰ πορφύρας.
39 Μὲ ἅρμα τόσον εὔμορφον δὲν ἔτερψε τὴν Ῥώμην

Σκιπίων ὁ Ἀφρικανὸς κἰὸ Αὔγουστος ἀκόμη,
καὶ τὸ τοῦ Φοίβου πενιχρὸν θὰ ἦτο ὡς πρὸς τοῦτο·
40 τοῦ Φοίβου, ὅπερ ἐκτραπὲν τοῦ δρόμου κατεκάη
κατὰ παράκλησιν τῆς Γῆς τῆς ἀφωσιωμένης,
ὁπότε δίκαιος ὁ Ζεὺς ὑπῆρξεν ἀποῤῥήτως.
41 Τρεῖς δὲ γυναῖκες ἤρχοντο ὀρχούμεναι ἐν κύκλῳ
παρὰ τὸν δεξιὸν τροχόν· ἡ μὲν κοκκίνη τόσον,
ὥστε δυσκόλως εἰς τὸ πῦρ θὰ τὴν διέκρινέ τις.
42 Ἡ ἄλλη δ' ἦτο πράσινος, ὡσεὶ πλασμένας εἶχε
τὰς σάρκας καὶ τὰ κόκκαλα ἀπὸ σμαράγδου λίθου·
χιὼν δ' ἡ τρίτη πρὸ μικροῦ ἐφαίνετο πεσοῦσα.
43 Κἰότὲ μὲν ὑπὸ τῆς λευκῆς, ὁτὲ δὲ τῆς κοκκίνης
ἐφαίνοντο συρόμεναι· καὶ πρὸς τὸ ἆσμα ταύτης
ἀργὸν αἱ ἄλλαι ἢ ταχὺ ἐῤῥύθμιζον τὸ βῆμα.
44 Ἀριστερόθεν τέσσαρες ἐν εὐθυμίᾳ ἦσαν
ἐνδεδυμέναι πορφυρᾶ, τὸ βῆμ' ἀκολουθοῦσαι
μιᾶς ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τρεῖς ὀφθαλμοὺς φερούσης.
45 Μετὰ τὸ ὅλον σύμπλεγμα τὸ διαγεγραμμένον,
εἶδα καὶ δύω γέροντας τὸ ἔνδυμ' ἀνομοίους,
ἀλλὰ ἐξ ἴσου ἐμβριθεῖς καὶ σεβαστοὺς τὸ ἦθος.
46 Καὶ ὁ μὲν εἷς ἐφαίνετο ἐκείνου τοῦ ἐξόχου
τοῦ Ἱπποκράτους ὀπαδὸς, ὃν ἔπλασεν ἡ φύσις
ἐκ τῶν τὰ μάλιστα αὐτῇ ἀγαπητῶν πλασμάτων·
47 Ἐδείκνυε δ' ὁ ἕτερος μελέτας ἐναντίας,
κρατῶν ῥομφαίαν φαεινὴν κἰόξεῖαν· ὢν τοιοῦτος,
ὥστε καὶ πέραν τοῦ νεροῦ μ' ἐνέπνεε τὸν φόβον.
48 Ἔπειτα εἶδα τέσσαρας μὲ ταπεινὸν τὸ σχῆμα,
καὶ πάντων τούτων ὄπισθεν πρεσβύτην ἄνδρα μόνον
ἐρχόμενον ὑπνώττοντα μὲ πρόσωπον ἀγχίνουν.
59 Οὗτοι δ' οἱ ἄνδρες οἱ ἑπτὰ ἐνδεδυμένοι ἦσαν
καθὼς ὁ πρῶτος ὅμιλος, ἀλλ' ὅμως δὲν ἐφόρουν
περὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν στεφάνους ἀπὸ κρίνων,
50 Ἀλλ' ἀπὸ ῥόδων καὶ ἀνθῶν πορφυρωδῶν ποικίλων.
Θὰ ὤμνυέ τις θεωρῶν ὀλίγον τι μακρόθεν,

ὅτι ἐκαίοντ' ἅπαντες ὑπὲρ τὰ βλέφαρά των.
51 Καὶ ὅτε ἐπλησίασε τὸ ἅρμα ἀντικρύ μου,
βροντὴ ἠκούσθη. Κιὸ λαὸς ὁ ἄξιος ἐκεῖνος
ἐφάνη ὡς ἐμποδισθεὶς νὰ μὴ βαδίσῃ πλέον,
διότι ἔστησαν ἐκεῖ τὰς πρώτας των σημαίας.

Ῥαψῳδία Λ'.

1 Ἀφοῦ δὲ ἡ ἑπτάστερος τοῦ οὐρανοῦ τοῦ πρώτου,
οὐδέποτε γνωρίσασα ἐπιτολὴν ἢ δύσιν,
οὐδ' ἄλλου νέφους κάλυμμα ἢ τὸ τῆς ἁμαρτίας·
2 Ἥτις ἐνταῦθα ἕκαστον εἰς τὰ καθήκοντά του
προσεκτικὸν καθίστανεν, ὡς κάμν' ἡ κατωτέρω
τὸν στρέφοντα τὸν οἶακα νὰ φθάν' εἰς τὸν λιμένα,
3 Ἀπέμειναν ἀκίνητος· οἱ φιλαλήθεις ἄνδρες,
οἱ ἀνὰ μέσον τοῦ γρυπὸς καὶ τῆς ἐλθόντες πρῶτοι,
ἐστράφησαν πρὸς τὄχημα ὡσὰν πρὸς τὸν σκοπόν των.
4 Καὶ ὡσανεὶ ἀπόστολος τοῦ οὐρανοῦ εἷς τούτων
τρὶς ψάλλων ἀνεβόησε·—«Δεῦρ' ἐκ Λιβάνου, νύμφη»·
ὁμοίως δὲ κατόπιν του καὶ ἅπαντες οἱ ἄλλοι.
5 Καθὼς δὲ οἱ μακάριοι ἐν τῇ ἐσχάτῃ κρίσει
θ' ἀναστηθῶσιν ἕκαστος ταχέως ἐκ τοῦ τάφου,
τὴν σάρκ' ἀνακουφίζοντες τὴν προσκτηθεῖσαν πάλιν·
6 Ὁμοίως καὶ εἰς τὴν φωνὴν τοῦ σεβαστοῦ πρεσβύτου,
ἐπὶ τοῦ θείου ἅρματος ἑκατοστὺς ἠγέρθη
ἀγγέλων καὶ ὑπηρετῶν τοῦ αἰωνίου βίου.
7 «—Εὐλογημένος, ἅπαντες ἐβόων, ὁ προβαίνων»·
προσέτι, ἄνθη ῥίπτοντες ὁλόγυρα κ' ἐπάνω,
«Ἄγετε δότε λείρια διὰ χειρῶν ἐμπλέων.»
8 Εἶδον ἐγὼ καὶ ἄλλοτε, ἡμέρας ἀρχομένης,
τὸ μέρος τῆς ἀνατολῆς ὁλόκληρον ῥοδόχρουν
καὶ μὲ λαμπρὰν γλαυκὴν στολὴν τὸν οὐρανὸν τὸν ἄλλον·
9 Καὶ σκιερὸν τὸ πρόσωπον τοῦ Φοίβου ἀνατέλλον,
ὥστε, καθ'ὅσον οἱ ἀτμοὶ τὸ φῶς του ἐξησθένουν,
ὁ ὀφθαλμὸς ἐπὶ πολὺ ἀντεῖχε νὰ τὸ βλέπῃ·

10 Ὁμοίως κατασκέπαστος μὲ σύννεφον ἀνθέων,
ὑπὸ ἀγγελικῶν χειρῶν πεμπόμενον πρὸς τἄνω,
καὶ πάλιν ἐν τῷ ἅρματι καὶ εἰς τὰ ἔξω πίπτον,
11 Ἐπὶ λευκοῦ καλύμματος μ' ἐλαίαν ἐστεμμένη,
μοὶ ἐπεφάνη δέσποινα μὲ πράσινον μανδύαν,
ἐσθῆτα φέρουσα χροιᾶς καθὼς αἱ ζῶσαι φλόγες.
12 Ἡ δὲ ψυχή μου, μείνασα τοσοῦτον ἤδη χρόνον,
χωρὶς ποτε νὰ ὑποστῇ τὸ θάμβος καὶ τὸν τρόμον,
ὑφ' ὧν κατεσυντρίβετο εἰς τὴν ἐμφάνισίν της,
13 Ἐνῷ δὲν τὴν ἐγνώριζεν εἰσέτι μὲ τὸ ὄμμα,
ἐκ μυστικῆς δυνάμεως ἐκεῖθεν ἐρχομένης,
τὸ μέγα κράτος ἔρωτος ἀρχαίου συνῃσθάνθη,
14 Καθ' ἣν στιγμὴν μοῦ ἔπληξε τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐκείνη
ἡ δαιμονία δύναμις, ἥτις μὲ εἶχεν ἤδη
πληγώσει, πρὶν τὴν παιδικὴν ἀφήσω ἡλικίαν.
15 Ἐστράφην πρὸς τἀριστερὰ μὲ τὴν αἰδημοσύνην,
μὲ τὴν ὁποίαν τὸ μικρὸν πρὸς τὴν μαμμάν του τρέχει,
ὅταν ἡ φόβος τὸ κρατῇ ἢ λυπημένον ἦναι.
16 Νὰ εἴπω τὸν Βιργίλιον — «Οὔτε ῥανὶς κἀμμία
τοῦ αἵματος δὲν ἔμεινε μὴ τρέμουσα ἐντός μου,
καὶ τὰ σημεῖα παλαιᾶς φλογὸς ἀναγνωρίζω.»
17 Ἀλλ' ὅμως ὁ Βιργίλιος μᾶς εἶχ' ἐγκαταλείψει,
ἀφανισθεὶς, Βιργίλιος ὁ ἥδιστος πατήρ μου,
Βιργίλιος, εἰς ὃν ἐγὼ ἀφέθην νὰ μὲ σώσῃ.
18 Οὔτε τὰ ὅσα ἔχασεν ἡ μήτηρ ἡ ἀρχαία
ἐμπόδισαν τὰς καθαρὰς ὑπὸ τῆς δρόσου γνάθους
ὅπως μὴ πάλιν γείνωσι θολαὶ ὑπὸ δακρύων.
19 — «Δάντη, ἂν κιὸ Βιργίλιος ἀναχωρεῖ ἐντεῦθεν,
ἀκόμη μὴ ὀδύρεσαι, ἀκόμη μὴ δακρύῃς·
ἓν ἄλλο ξίφος δάκρυα νὰ σ' ἀποσπάσῃ πρέπει.»
20 Ὡς ναύαρχος ἐρχόμενος εἰς πρύμνην καὶ εἰς πρῶραν
νὰ ἴδῃ τοὺς ἐφ' ὑψηλῶν ὑπηρετοῦντας ξύλων,
καὶ ἐνθαῤῥύνων ἅπαντας νὰ πράττωσι τὸ πρέπον·
21 Οὕτως ἐπὶ τὰ τἀριστεροῦ τειχίου τῆς ἀμάξης,

(ἅμα στραφεὶς εἰς τοῦ ἐμοῦ ὀνόματος τὸν ἦχον,
ὅπερ συγκαταλέγεται ἐνταῦθα κατ' ἀνάγκην)
22 Εἶδον ἐκείνην τὴν προτοῦ φανεῖσάν μοι γυναῖκα,
ἐν μέσῳ τῆς ἀγγελικῆς πομπῆς, κεκαλυμμένην,
ῥίπτουσαν βλέμμα πρὸς ἐμὲ ἐκεῖθεν τῶν ῥευμάτων·
23 Καίτοι ἀπὸ τῆς κεφαλῆς, ἣν ἐστεμμένην εἶχε
μὲ τὸν θαλλὸν τῆς Ἀθηνᾶς, ὁ καταπίπτων πέπλος
δὲν ἄφινε νὰ φαίνεται ἡ ὄψις της εὐδήλως.
24 Εἰσέτι δὲ ἀγέρωχος μὲ ἦθος βασιλίσσης
ἐξηκολούθησε καθὼς ἐκεῖνος, ὅστις λέγει
τοὺς δριμυτέρους λόγους του φυλάττων τελευταίους·
25 — «Θεώρει με καλῶς. Ἐγὼ, ἐγῶμ' ἡ Βεατρίκη·
καὶ πῶς ἔκρινες ἄξιον νὰ ἀναβῇς τὸ ὄρος;
δὲν εἴξευρες ὅτ' εἶν' ἐδῶ ὁ ἄνθρωπος εὐδαίμων;»
26 Κατέπεσαν πρὸς τὴν λαμπρὰν πηγὴν τὰ ὄμματά μου·
πλὴν βλέπων ἐμαυτὸν ἐκεῖ τἀπέσυρα 'στὴν χλόην,
τοσαύτη μοῦ ἐβάρυνε τὸ μέτωπον αἰσχύνη.
27 Ὡς φαίνεται δ' ἀγέρωχος ἡ μήτηρ πρὸς τὸ τέκνον,
οὕτως ἐφάνη πρὸς ἐμέ· διότι τῆς τραχείας
φιλοστοργίας πάντοτε πικρὰ ἡ γεῦσις εἶναι.
28 Κ' ἐκείνη μὲν ἐσίγησεν· οἱ δ' ἄγγελοι ἀμέσως·
—«Ἐπὶ σοὶ, Κύριε, ἤλπισα» συνέψαλλον κατόπιν,
πλὴν πέραν τοῦ «τοὺς πόδας μου» δὲν ἔφερον τὸν ὕμνον.
29 Ὡς κρυσταλλοῦται ἡ χιὼν ἐπάνω εἰς τὴν ῥάχιν
τῆς Ἰταλίας, μεταξὺ τῶν στελεχῶν τῶν ζώντων,
ὑπὸ πνοῆς Ἰλλυρικοῦ ἀνέμου πηγνυμένη,
30 Ἔπειτ' αὐτὴ εἰς ἑαυτὴν εἰσδύει συντακεῖσα,
ὅταν ἐκπέμπῃ ἄνεμον ἡ χώρα τῶν Ἀσκίων,
καὶ φαίνεται καθὼς τὸ πῦρ τὸ τῆκον τὴν λαμπάδα,
31 Οὕτω κ' ἐγὼ ἀδάκρυτος κι᾽ἀστένακτος ἐστάθην,
πρὶν ἡ ἐκεῖνοι ψάλωσιν, οἱ πάντοτε τὸ ᾆσμα
ῥυθμίζοντες πρὸς τὴν φωνὴν τῶν αἰωνίων κύκλων.
32 Ἀλλ' ὅμως ὅτ' ἐνόησα ἐκ τῶν ἡδέων φθόγγων
τὸν ἔλεόν των πρὸς ἐμὲ, πλέον ἢ ἐὰν εἶχον

εἰπεῖ «Ὦ γύναι, διὰ τί τὸν βασανίζεις τόσον;»

33 Ὁ κύκλῳ τῆς καρδίας μου συνεσφιγμένος πάγος
πνεῦμα καὶ ὕδωρ ἔγεινε, κ' ἐξῆλθε μ' ἀγωνίαν
τοῦ στήθους, ἐκ τοῦ στόματος καὶ διὰ τῶν ὀμμάτων.

34 Ἐκείνη ὅμως μένουσα εἰς τὴν ῥηθεῖσαν θέσιν
τοῦ ἅρματος ἀκίνητος, ἀπήνθυνε κατόπιν
τὸν λόγον πρὸς τὰ πλάσματα τὰ εὐσεβῆ τοιοῦτον·

35 —«Ὑμεῖς εἰς τὴν αἰώνιον ἡμέραν ἀγρυπνεῖτε
τόσον καλῶς, ὥστ' οὔτε νὺξ οὔθ' ὕπνος δὲν σᾶς κλέπτει
ἓν βῆμα, ὅπερ ὁ αἰὼν εἰς τὰς ὁδούς του κάμνει.

36 Διὸ καὶ μᾶλλον μεριμνῶ εἰς τὴν ἀπόκρισίν μου
νὰ μὲ νοήσῃ ὁ ἀνὴρ ὁ κλαίων ἐκεῖ πέραν,
ἵνα τὸ ἄλγος ἰσωθῇ πρὸς τὸ ἁμάρτημά του.

37 Οὐ μόνον δι' ἐπήρειαν τῶν κύκλων τῶν μεγάλων,
οἵτινες πᾶσαν ὁδηγοῦν σποράν πρὸς ἕν τι τέλος,
καθ' ὅσον οἱ ἀστερισμοὶ τὴν παρακολουθοῦσιν·

38 Ἀλλὰ διὰ δαψίλειαν τῶν τοῦ Θεοῦ χαρίτων
(ὧν ἡ βροχὴ ἔχει ἁτμοὺς τοσοῦτονἐπῃρμένους,
ὥστε δὲν προσεγγίζουσιν αὐτοὺς τὰ ὄμματά μας)·

39 Κατὰ τὸν νέον βίον του αὐτὸς τοιοῦτος ἦτο
δυνάμει, ὥστε ἂν τυχὸν καλὰς ἀπέκτα ἕξεις,
ἤθελον κάμει ἐν αὐτῷ προόδους θαυμασίας.

40 Πλὴν τόσῳ μᾶλλον μοχθηρὰ καθίσταται καὶ χέρσος
ἡ γῆ ἐκ τῆς κακῆς σπορᾶς καὶ μὴ καλλιεργείας,
καθ' ὅσον ἔχει δύναμιν γηΐνην καλλιτέραν.

41 Πρὸς ὥραν τὸν ἐκράτησα διὰ τῆς ὄψεώς μου·
δεικνύουσα δὲ πρὸς αὐτὸν τοὺς νέους ὀφθαλμούς μου,
εἰς τὴν εὐθεῖαν μετ' ἐμοῦ ὁδὸν τὸν καθωδήγουν.

42 Εὐθὺς δ' ἀφοῦ εἰς τὴν φλιὰν ἐπάνω τῆς δευτέρας
μετέβην ἡλικίας μου, καὶ ἤλλαξα τὸν βίον,
αὐτὸς ἀπέστη ἀπ' ἐμοῦ κ' εἰς ἄλλας παρεδόθη.

43 Ὁπότε δ' ἀπὸ τῆς σαρκὸς ἀνέβην εἰς τὸ πνεῦμα,
καὶ εἶχον κατὰ καλλονὴν καὶ ἀρετὴν αὐξήσει,
ἔγεινα ἧττον ἀσπαστὴ καὶ προσφιλὴς εἰς τοῦτον·

44 Καὶ ἔστρεψεν εἰς τὴν ψευδῆ ὁδὸν τὰ βήματά του,
ἐπιδιώκων ἀγαθοῦ ἀπατηλὰς εἰκόνας,
οὐδέποτε ὑπόσχεσιν πληρούσας ἀκεραίαν.
45 Ἀνωφελῶς ἐζήτησα ὑπὲρ αὐτοῦ ἐμπνεύσεις,
δι' ὧν τὸν ἀνεκάλεσα καθ' ὕπνους τε καὶ ἄλλως·
τόσον ὀλίγην προσοχὴν ἐπέστησεν εἰς ταῦτα.
46 Τοσοῦτον δὲ κατέπεσεν, ὥστε τὰ μέσα ὅλα
ὑπὲρ τῆς σωτηρίας του ἀνεπαρκῆ ὑπῆρξαν,
ἐὰν δὲν τῷ ἐδείκνυον τἀπολωλότα πλήθη.
47 Ἕνεκα τούτου τῶν νεκρῶν τὴν πύλην ἐπεσκέφθην,
καὶ κλαίουσα ἀπέτεινα δεήσεις πρὸς ἐκεῖνον,
ὅστις ὡδήγησεν αὐτὸν ἕως ἐδῶ ἐπάνω·
48 Τοῦ δὲ Θεοῦ ἡ ὑψηλὴ βουλὴ διερρηγμένη
θὰ ἦτο, ἂν διέβαινε τὴν Λήθην, καὶ τοιαῦτα
ἐγεύετο ἐδέσματα, χωρὶς νὰ ἀποτίσῃ
τὸν ἔρανον τῆς δάκρυα χεούσης μετανοίας».

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ.

Ἅδου ραψῳδία ΛΓ'. τρίστ. 5. Ὁ Οὐγολῖνος podestà, ἤτοι ἀρχισράτηγος καὶ ἀρχιδικαστὴς τῆς Πίσης, εἶχεν ἐν στιγμῇ ὀργῆς φονεύσει ἀνεψιόν τινα τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ῥουγγιέρου· οὗτος δὲ, συνεννοηθεὶς ὑπούλως μετὰ τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ, ὑπεκίνησεν εἰς ἀποστασίαν τὸν λαὸν, δυσηρεστημένον διότι ὁ κόμης εἶχεν ἐκχωρήσει διὰ συνθήκης εἰς τοὺς Φλωρεντίνους καὶ Λουκκαεῖς ὁρούριά τινα τῆς Πίσης, καὶ συλλαβὼν αὐτὸν μετὰ δύω υἱῶν αὐτοῦ, τοῦ Γάδδου καὶ Οὔγου, καὶ δύω ἐγγόνων, τοῦ Ἀνσέλμου καὶ Βριγάτα, ἐνέκλεισεν αὐτοὺς εἰς τὸν πύργον τῆς Muda, ἤτοι τόπον ὅπου ἐκλείοντο οἱ κυνηγετικοὶ ἱέρακες τῆς πολιτείας, ἵν' ἀλλάσσωσι τὰ πτερά. Μετὰ 9 μῆνας ἔῤῥιψε τὰς κλεῖς τοῦ πύργου εἰς τὸν Ἄρνον, καὶ ἀφῆκεν αὐτοὺς ν' ἀποθάνωσι τῆς πείνης τὸ 1289.

10. Ὁ Οὐγολῖνος ἦτο Γουέλφος (ἤτοι παππιστὴς), ὄνομα παραγό-

μενον ἐκ τοῦ γερμανικοῦ Wolf=λύκος. Τὸ ὄρος Ἅγιος Ἰουλιανὸς χωρίζει τὴν Λοῦκκαν ἀπὸ τῆς Πίσης.

13. Εἶχον ἰδεῖ πάντες ὅμοιον ὄνειρον, ὅτι δὲν ἤθελον λάβει πλέον τροφήν.

25. Ὁ πόνος συγκεντρώνων τὰ ὑγρὰ διετήρει τὴν ζωὴν κατὰ τῆς ἀποξηραινούσης τὸ σῶμα πείνης, ἀλλὰ τὴν ὀγδόην ἡμέραν ἐπέφερεν αὕτη τὸν θάνατον.

28. Δύω νησίδια ἀντικρὺ τῆς Πίσης, 20 μίλια μακρὰν τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἄρνου.

31. Εἰς τὸν Πτολεμαιῶνα, ὑποδιαίρεσιν τοῦ ἐννάτου κύκλου, ὅπου ἐτιμωροῦντο οἱ προδόται τῶν φίλων καὶ συγγενῶν, οὕτω καλούμενον ὑπὸ τοῦ Δάντου ἀπὸ Πτολεμαίου τοῦ Ἀβούβου, ὅστις φιλοξενῶν ἐφόνευσε τὸν ἀρχιερέα τῶν Ἰουδαίων Σίμωνα καὶ τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ ἐν καιρῷ τοῦ γεύματος. Ἴδ. Μακκαβ. Α', 16.

40. Οὗτος, βαπισθεὶς ὑπό τινος συγγενοῦς του Μαμφρέδου, ἐκάλεσεν αὐτὸν μετὰ τοῦ υἱοῦ του εἰς γεῦμα ἐν τῷ κήπῳ αὐτοῦ. Ἐν τέλει δὲ τοῦ γεύματος ἐφώνησε· «Φέρετε τὰς ὀπώρας», καὶ εἰς τὸ σύνθημα τοῦτο ὁπλοφόροι κεκρυμμένοι ἐπέπεσαν καὶ ἐφόνευσαν πατέρα καὶ υἱόν. Ἔκτοτε δ' ἔμειναν παροιμιώδεις αἱ ὀπῶραι τοῦ Ἀλβερίγου.

44. Σύμφωνα πρὸς τὸν Εὐαγγελιςὴν Ἰωάννην λέγοντα (13, 27)· «Καὶ μετὰ ψωμίον τότε εἰσῆλθεν εἰς τὸν Ἰούδαν ὁ Σατανᾶς». Ὅτι δὲ ἡ ψυχὴ κατέρχεται εἰς τὸν Ἅδην εἶναι τοῦ ποιητοῦ ἐπίνοια.

46. Οὗτος ἐφόνευσε προδοτικῶς τὸν πενθερόν του Ζάγχην ἐν ὥρᾳ γεύματος, ἵνα κληρονομήσῃ τὰ κτήματά του.

Καθαρτηρίου ᾠψ. ΚΖ'. τρίστ. 1. Κατὰ τὰς ἀτελεῖς γεωγραφικὰς γνώσεις του ὁ Δ. ὑποθέτει ὅτι, ἐνῷ ἦτο ἑσπέρα εἰς τὸ ὄρος τοῦ Καθαρτηρίου, εἰς μὲν τὴν Ἱερουσαλὴμ ἦτο πρωΐα, εἰς δὲ τὴν Ἱσπανίαν (Ἴβηρ ποτ.) μεσονύκτιον, καὶ εἰς τὰς Ἰνδίας (Γάγγης) μεσημβρία.

8. Ἤτοι ἂν σὲ ἔσωσα ἐκ τοῦ δόλου. Ἴδ. Ἅδην. ΔΖ', 33.

13. Ἴδ. Ὀβιδ. Μεταμορφώσεις Δ', 145.

22. Ἐβάδιζον πρὸς ἀνατολάς.

32. Ἤτοι δύω ὥρας πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ Ἡλίου.

34. Ἡ Λεία παριστάνει τὴν ἀρχαίαν Ἐκκλησίαν, ἡ δὲ Ῥαχὴλ ἡ ἀδελφὴ αὐτῆς τὴν νέαν.

37. Λόγοι ἐξερχόμενοι ἐκ τῆς καρδίας τοῦ ἐξορίστου Δάντου.

43. Τοῦ Καθαρτηρίου δηλονότι καὶ τοῦ Ἅδου τὰς φλόγας. Ὁ Βιργίλιος, ἀντιπροσωπεύων τὴν ἐπίγειον σοφίαν, παύει πλέον νὰ ὁδηγῇ τὸν Δάντην, καὶ μετ' ὀλίγον ἐξαφανίζεται· παραλαμβάνει δ' ἔπειτα τοῦτον ἡ Βεατρίκη, ἤτοι ἡ οὐράνιος σοφία, καὶ τὸν ὁδηγεῖ εἰς τοὺς οὐρανοὺς τοῦ Παραδείσου.

Ῥαψῳδία, τρίστ. 7. Κλάσσιον, παλαιὰ κατεστραμμένη πόλις παρὰ τὴν Ῥάβενναν, Classis ὑπὸ Ῥωμαίων καλουμένη.

9. Ὁ ῥύαξ τῆς Λήθης.

12. Maggio, ἐν τῷ πρωτοτύπῳ λέγεται ὁ κοινῶς παρ' ἡμῖν λεγόμενος Μάϊς, ἤτοι ἀνθοδέσμη τῆς πρωτομαΐας.

14. Ἐννοεῖ τὴν ἐνάρετον, κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα ζήσασαν, κόμησσαν τῆς Τοσκάνης Ματθίλδην, ἀντιπροσωπεύουσαν ἐνταῦθα τὸν εὐσεβῆ καὶ ἐνάρετον βίον.

22. Ὅτε ὁ Ἔρως ἐζήτησε νὰ φιλήσῃ τὴν μητέρα του Ἀφροδίτην, ἔπεσεν ἐκ τῆς φαρέτρας του ἓν βέλος καὶ ἐπλήγωσεν αὐτήν, καὶ οὕτως ἐμμανῶς ἠγάπησεν αὕτη τὸν Ἄδωνιν.

25. Διότι τὸν ἐμπόδισε νὰ ὑπάγῃ πρὸς τὴν ἐρωμένην του Ἡρώ.

27. Ψαλμὸς 92.

29. Ὁ ποιητὴς εἶχεν ἀκούσει παρὰ τοῦ Στατίου (Ῥαψ. ΚΑ', 16), ὅτι ἀπὸ τῆς πύλης τοῦ Καθαρτηρίου ἕως ἄνω δὲν ὑπῆρχεν οὔτε ὑετὸς οὔτε ἄνεμος, καὶ ὅμως εὑρίσκει ἐνταῦθα καὶ ῥύακα καὶ αὔραν.

33. Αἱ ἀναθυμιάσεις τοῦ Ἡλίου γεννῶσι κατὰ Δάντην τὰς θυέλλας.

35. Ὁ ἀνώτατος (ἔννατος) κρυστάλλινος οὐρανός, περιστρεφόμενος ἀπ' ἀνατολῶν πρὸς δυσμάς, γεννᾷ κατὰ τὸν ποιητὴν τὴν τακτικὴν αὔραν τοῦ παραδείσου.

49. Οἱ ποιηταὶ γελῶσι διὰ τὴν πλάνην, εἰς ἣν εὑρίσκοντο περὶ τῆς εὐδαιμονίας τῶν ἀνθρώπων κατὰ τὸν λεγόμενον χρυσοῦν αἰῶνα.

Ῥαψῳδ. ΚΘ', τρίστ. 1. Ἡ Ματθίλδη χαιρετᾷ τὸν Δάντην μὲ τὸν ψαλμὸν 32, 1, διότι εἶχεν ἤδη καθαρισθῇ ἐκ τῶν ἁμαρτιῶν.

17. Ἑπτὰ λυχνίαι εἶναι τὰ 7 Μυστήρια κατὰ τὴν Ἀποκάλυψιν (Ι', 12).

20. Ἡ νύμφη, μεταβαίνουσα εἰς τὸν οἶκον τοῦ γαμβροῦ, συνήθως περιπατεῖ καμαρωτὰ καὶ μὲ βῆμα ἀργόν.

26. Ἡ Ἶρις τοῦ Ἡλίου καὶ τῆς Σελήνης.

28. Οἱ 24 πρεσβύται εἶναι τὰ 24 βιβλία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ἀποτείνονται δὲ πρὸς τὴν θεομήτορα Μαρίαν. (Ἴδ. Ἀποκαλ. 4, 4). Οἱ κρῖνοι σημαίνουν τὸ ἄσπιλον τῶν δογμάτων αὐτῶν.

31. Ἤτοι τὰ 4 Εὐαγγέλια τῆς Νέας Διαθήκης. Οἱ πράσινοι θαλλοὶ

σημαίνουν τὴν ἐλπίδα τῆς μελλούσης μακαριότητος. Τὰ τρία ζεύγη τῶν πτερύγων, τὸ παρελθόν, μέλλον καὶ παρόν. Τὰ ὄμματα, τὴν τὰ πάντα διορῶσαν σοφίαν τῶν Εὐαγγελίων. (Ἰδ. Ἰεζεκ. 4, 13).

36. Τὸ Ἅρμα σημαίνει τὴν Ἐκκλησίαν ὁδηγουμένην ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ, ἤτοι τοῦ γρυπὸς, ὅστις ὡς λέων μὲν ἀνήκει εἰς τὴν γῆν, ὡς ἀετὸς δὲ εἰς τὸν οὐρανόν.

37. Ἡ Κεντρικὴ γραμμὴ εἶναι τὸ Μυστήριον τῆς Εὐχαριστίας, ὡς τὸ σπουδαιότατον τῶν ἄλλων ἓξ μυστηρίων (γραμμῶν). Τὸ χρυσοῦν τῶν μελῶν σημαίνει τὴν ἀκτινοβολίαν τοῦ θείου φωτός· τὸ δὲ λευκὸν τὴν ἀθωότητα, καὶ τὸ πορφυροῦν τὴν ἀγάπην τοῦ Χριστοῦ.

41. Αἱ τρεῖς γυναῖκες εἶναι αἱ τρεῖς χριστιανικαὶ ἀρεταὶ, Ἀγάπη (ἐρυθρὰ), Ἐλπὶς (πράσινος) καὶ Πίστις (λευκή).

42. Ὅτε μὲν προηγεῖτο ἡ πίστις, ὁτὲ δὲ ἡ ἀγάπη, ἀλλ' ἡ ἀγάπη ἐκανόνιζε τὸν χορὸν, διότι εἶναι ἡ σπουδαιοτάτη πασῶν κατὰ τὸν Παῦλον (Ἐπιστ. πρὸς Κορινθ. 13, 3).

43. Αἱ κοσμικαὶ ἀρεταὶ, Σύνεσις, Σωφροσύνη, Δικαιοσύνη καὶ Ἀνδρεία· ὁδηγεῖ δὲ αὐτὰς ἡ τριόμματος Σύνεσις, βλέπουσα εἰς τὸ παρὸν, παρελθὸν καὶ μέλλον.

44. Ὁ εὐαγγελιστὴς Λουκᾶς, ὡς ἰατρὸς, κατὰ τὴν ἐπις. Παύλου πρὸς Κολοσσαεῖς (4, 14,) καὶ ὁ Παῦλος ὡς συγγραφεὺς τῶν ἐπιστολῶν.

47. Οἱ ἀπόστολοι Πέτρος, Ἰάκωβος, Ἰωάννης καὶ Ἰούδας ὡς συγγραφεῖς τῶν λοιπῶν ἐπιστολῶν. Ὁ δὲ μόνος γέρων εἶναι ὁ Ἰωάννης τῆς Ἀποκαλύψεως ἐν ὀπτασίᾳ.

49. Ἦσαν ἐστεμμένοι μὲ πορφυρᾶ ἄνθη, διότι εὐηγγελίσαντο τὴν σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων μόνον διὰ τοῦ α ἵ μ α τ ο ς τοῦ Χριστοῦ.

Ῥαψῳδ. Λ'. τρίστ. 3. Ἡ μικρὰ Ἄρκτος (Septentrio) εἶναι αἱ ἑπτὰ ὁδηγοὶ λυχνίαι.

3. Οἱ 24 συγγραφεῖς τῆς Π. Δ. Ἐσράφησαν δὲ οὗτοι πρὸς τὸ ὄχημα, ἤτοι τὴν χριστ. ἐκκλησίαν, διότι ὅλη ἡ Παλαιὰ Διαθήκη σκοπὸν ἔχει νὰ προαναγγείλῃ τὴν ἔλευσιν τοῦ Χριστοῦ.

4. Ὁ Σολομών. Ἴδε Ἆσμα Ἀσμάτων (4, 4).

7. Ἰδ. Αἰνειάδα Βιργιλ. VI, 878.

11. Ἡ Βεατρίκη, ἤτοι ἡ Θεολογία, φέρουσα τὰ τρία χρώματα τῆς πίστεως, ἐλπίδος καὶ ἀγάπης.

Ἡ Βεατρίκη εἶχεν ἀποθάνει πρὸ 10 ἐτῶν, ἤτοι τὸ 1290. Ἡ δὲ ὀπτασία αὕτη τοῦ Δάντου γίνεται τὸ 1300.

19. Δόγοι τῆς Βεατρίκης. Τοῦτο εἶναι τὸ μόνον χωρίον τῆς Θείας Κωμῳδίας, ὅπου ἀναφέρεται τὸ ὄνομα τοῦ Δάντου. Ξίφος δ' ἐννοεῖ τὴν τύψιν τοῦ συνειδότος.

25. Ὁ λόγος εἰρωνικός.

28. Κατὰ τὸν 31 Ψαλμὸν 1—9.

30. Τὸ θέρος εἰς τὴν Ἀφρικὴν αἱ ἀκτῖνες τοῦ Ἡλίου, ὄντος ἐν τῷ τροπικῷ, πίπτουσι καθέτως· ὅθεν οἱ ἄνθρωποι δὲν ἔχουσι σκιάν.

31. Πρὸς τὴν φωνὴν τῶν αἰωνίων κύκλων, ἤτοι πρὸς τὴν καλουμένην ἁρμονίαν τῶν οὐρανίων σφαιρῶν. Ἰδ. Παράδεισον Α', 77, 83.

37. Τῶν κύκλων τῶν μεγάλων, ἤτοι τῶν οὐρανῶν οἵτινες προσδιορίζουσι τὴν τύχην παντὸς πράγματος κατὰ τὴν γέννησίν του.

42. Ὁ Δάντης εἰς τὸ Συμπόσιόν του (Δ', 24.) διαιρεῖ τὸν βίον εἰς τέσσαρας ἡλικίας· ἡ πρώτη περιλαμβάνει τὰ πρῶτα 25 ἔτη, ἡ δὲ Βεατρίκη ἀπέθανε κατὰ τὸ 26ον ἔτος.

47. Πρὸς τὸν Βιργίλιον.

Γ. Ε. ΑΝΤΩΝΙΑΔΗΣ.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑΙ ΕΙΔΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΕΞ ΑΘΗΝΩΝ.

Αἱ πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ Διπύλου ἀνασκαφαὶ τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἡμῶν ἑταιρίας ἐξακολουθοῦσαι ἀπὸ καιροῦ ἀδιακόπως κατὰ δύο διευθύνσεις, μίαν περὶ αὐτὸν τὸν δυτικὸν περίβολον τῆς πόλεως, μεταξὺ τῶν δύο πυλαίων ἀνοιγμάτων καὶ ἐπέκεινα πρὸς βορρᾶν, κατὰ τὴν ποτὲ Μεγάλην στακτοθήκην, καὶ ἄλλην παραπλεύρως τοῦ ἐκ τοῦ νοτιωτέρου τῶν ἀνοιγμάτων χωροῦντος πρὸς δυσμὰς καὶ τὸ ἐκκλησίδιον τῆς ἁγ. Τριάδος ὑδραγωγείου, ἀναδεικνύουσιν ἐκ διαλειμμάτων τινὰ ἄξια προσοχῆς, ἀλλ' οὐδὲν μεγάλης σημασίας· πρέπει ὅμως νὰ ἐξακολουθήσωσι μέχρις οὗ τὰ δι' αὐτῶν ζητούμενα ἀσφαλῆ σημεῖα τῆς Ἀθηναϊκῆς τοπογραφίας προέλθωσιν εἰς φῶς, ὅπερ ἀδύνατον νὰ μὴ γένῃ, ὅταν τὰ ἐπιτοπίως ἔτι ὑφιστάμενα τοῦ ἔργου ἐμπόδια ἀρθῶσιν ἐκ μέσου,

τρία ὄντα καὶ δυσπάλαιστα τῇ ἀληθείᾳ, ὡς καὶ ἄλλοτε εἴπομεν, ὁ ὀχετὸς τῶν ἀκαθάρτων ὑδάτων, οἱ μεγάλοι σωλῆνες τοῦ φωταερίου καὶ τὸ ὑδραγωγεῖον. Ἕως τότε ἂς ἀρκώμεθα εἰς μετριώτερα πορίσματα τῶν ἀνασκαφῶν τούτων. Ἐν τῶν τοιούτων, ὅπερ ὅμως ἴσως καὶ ἱκανῶς σημαντικὸν ἀπὸ τοῦδε δύναται νὰ θεωρηθῇ παρὰ τῶν τοπογραφούντων, εἶναι ἡ ἀναφαινομένη ὀσημέραι πολλὴ ταπεινότης τοῦ παλαιοῦ ἐδάφους πρὸς βορρᾶν τοῦ ἐκκλησιδίου τῆς ἁγ. Τριάδος. Ἐκεῖ εἰς βάθος 5 καὶ 6 μέτρων εὑρέθησαν ἀρτίως τειχίων τινῶν γραμμαὶ καί που καὶ τάφοι, κατεσραμμένοι ἢ σεσυλημένοι πρόπαλαι. Ἀλλὰ ἡμεῖς σήμερον τόσον μόνον περὶ αὐτῶν λέγομεν, μὴ εὐκαιροῦντες νὰ λεπτολογήσωμεν. Ἐκτυποῦμεν δὲ ἐδῶ κατ' ἐξαίρεσιν τὸ κείμενον μιᾶς ἐπιτυμβίας ἐπιγραφῆς, ἀναγνωσθὲν ἐπὶ στήλης εὑρεθείσης τῇ 31 Ἰανουαρίου ἐν τῷ εἰρημένῳ βάθει μεταξὺ τῶν χωμάτων, ὄχι ἐν οἰκείᾳ θέσει ἱδρυμένης. Εἶναι λίθου Πεντελησίου, ὕψους 1,34, πλάτους 0,43, πάχους 0,12. Ἔχει ἄνω κυμάτιον ἁπλοῦν. Εἶτα δ' ἐπὶ τῆς ἀμέσως κατωτέρω λείας τοῦ λίθου ἐπιφανείας πρῶτον εἶναι κεχαραγμένον τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ

Ἄ ρ χ ι π π ο ς
Σ κ α μ β ω ν ί δ η ς

κατωτέρω δὲ διακρίνονται λευκὰ ἴχνη στεφάνου φύλλων ἐλαίας ὄντος ποτὲ ἐπ' αὐτῆς γεγραμμένου ἢ καὶ κεχρυσωμένου, οὗ ἡ διάμετρος 0,22. Μετὰ τὸν στέφανον ἕπεται ἡρωελεγεῖον ἐπίγραμμα ἰδιορρύθμον τὸ ἑξῆς·

Εἴ τις ἐν ἀνθρώποις ἀρετῆς ἕνεκ' ἐστεφανώθη,
πλεῖστον ἐγὼ μετέχων τῶ δ' ἔτυχον στεφάν(ο
χρυσῶ· Ἀθηναίων δὲ ἐστεφάνωσε πόλις·
εὐδαίμων δὲ ἔθανον, παίδων παῖδας καταλείπω(ν.

Ὁ ἄνθρωπος τό γε νῦν ἄγνωστος ἡμῖν ἀλλαχόθεν, ἐκ βιβλίων δηλ. ἢ ἄλλων ἐπιγραφῶν. Τὰ γράμματα εἶναι τῶν πρώτων Μακεδονικῶν χρόνων. Στέφανοι δὲ ἐπὶ ἐπιτυμβίων στηλῶν δὲν εἶναι πολὺ συχνὸν πρᾶγμα. Ἐν τῇ Συλλογῇ μου τῶν ἐπιτυμβίων Ἀττικῶν ἐπιγραφῶν, τῇ ἐκδοθείσῃ τὸ 1871, τέσσαρες μόνοι γλυ-

πτοὶ σημειοῦνται (ἴδε τὸν πίνακα) μεταξὺ τεσσάρων καὶ ἐπέκεινα χιλιάδων μνημείων, καὶ ἐκεῖνοι δὲ οἱ τέσσαρες εἶναι ἴσως πάντες ἄλλου εἴδους, τιμητικοὶ (ὁποῖαι καὶ αἱ ταινίαι) μετὰ θάνατον, ἐνῷ ἐδῶ δυνατὸν καὶ πιθανὸν εἰπεῖν ὅτι ἔχομεν ἀπεικονισμένον τὸν ἔτι ἐν τῇ ζωῇ δοθέντα παρὰ τῆς πόλεως στέφανον, ὡς δηλοῦσιν αἱ λέξεις τοῦ ἐπιγράμματος.

Χάριν τῆς φρασεολογικῆς ὁμοιότητος πρὸς τὸ ἐκτυπωθὲν ἐπίγραμμα καὶ χάριν τοῦ αὐτοῦ δήμου Σκαμβωνιδῶν, δημοσιεύομεν καὶ ἓν ἄλλο ἔμμετρον ἐπιτύμβιον ἐπίγραμμα, ὅπερ ἐπὶ στήλης λίθου Πεντελησίου τῶν αὐτῶν Μακεδονικῶν χρόνων, εὑρεθείσης πέρυσι δυτικοβορείως τῶν ἀνακτόρων ἐνταῦθα (μετὰ καὶ ἄλλων πολλῶν) ἐν τοῖς θεμελίοις τῆς οἰκίας τοῦ Ἀριστείδου Παπούδωφ, ἀνέγνωμεν, καὶ ἴσως εἶναι ἔτι ἀνέκδοτον·

Εἴ τινα γῆ κατέχει χρηστήν,
καὶ τήν δε γυναῖκα, οὐδεμιᾶς
θνητῆς λειπομένην ἀρετεῖ· εὐδαί-
μων δ' ἔλιπεν βίοτον καὶ πᾶσι ποθεινή.
....φίλη Ξανθιππίδης
...δ)ούλου· Σκαμβωνίδης.

Ἔτι ἐκτυποῦμεν ἐνταῦθα ἓν ἀρθρίδιον ὅπερ εἴχομεν δημοσιεύσει ἐν τῷ τῆς 13 Νοεμβρίου 1874 φύλλῳ τῆς «Ἐφημερίδος».

«Ἡ ἀρχαιολογικὴ ἡμῶν ἑταιρία ἀνασκάπτουσα τὰ ἔξω τοῦ δυτικοῦ περιβόλου τῆς πόλεως ἐπέτυχε σήμερον ἀξιόλογον λάρνακα σαρκοφάγον λίθου λευκοῦ, ἐνῳκοδομημένην ἐντὸς τοίχου ἀσβεστοκτίστου, κατὰ τρόπον πρωτοφανῆ. Ἀφαιρεθέντος τοῦ περιβάλλοντος τὴν λάρνακα τοίχου εὑρέθη αὕτη σῴα. Εἶχε δὲ ἄνωθεν ὡς κάλυμμα μαρμαρίνην κλίνην μετὰ στρώματος καὶ προσκεφαλαίου. Τὸ στρῶμα παρίστανε Νηρηίδας μετὰ Τριτώνων, γλυφῆς τῶν μετὰ Χριστὸν ῥωμαϊκῶν χρόνων. Μετακινηθέντος δὲ τοῦ ἐπικαλύμματος ἐφάνησαν ἐν τῇ λάρνακι δύο σκελετοὶ ἀνθρώπινοι καὶ κοσμήματα ἱκανὰ χρυσᾶ, τὰ ἑξῆς· Δύο βραχιόλια μὲ ὑαλίνας δέκα πέτρας ἕκαστον ἐντὸς κοιλωμάτων· δύο ἄλλα βραχιόλια μὲ

γράμματα ὡς κιγκλίδας, λέγοντα τὸ μὲν *Φιλωτέρα*, τὸ δὲ *Ἀμυμώνης*· ἓν ζεῦγος ἐνωτίων· μία στεφάνη μὲ δύο τρύπας κατὰ τὰ ἄκρα· ἓν κομβίον μὲ ὀμμάτια ὑάλινα· ἓν νόμισμα χρυσοῦν τοῦ Ἀδριανοῦ Καίσαρος μὲ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ καὶ ὀπίσω τρόπαιον, ἔτι λείψανα οὐκ ὀλίγα ὑφάσματος χρυσοϋφάντου διὰ λεπτοτάτων νημάτων καὶ μέρη χρυσογαϊτάνου. Ταῦτα προχείρως ἀνεκοινώσαμεν πρὸς εὐχαρίστησιν τῶν περιέργων, λέγοντες καὶ τοῦτο ἔτι, ὅτι οἱ βουλόμενοι νὰ ἴδωσι τὰ πολύτιμα πράγματα θέλουσι τὰ εὑρεῖ ἀποτεθειμένα ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς ἀρχαιολογικῆς ἑταιρίας, τῷ ἐν τῷ Βαρβακείῳ.»

Εἰς τὰ ἄνω προσθέτομεν σήμερον τάδε·

Ἡ θέσις ἔνθα εὑρέθη καὶ κεῖται ἔτι ἡ λάρναξ, εἶναι ἔξω τοῦ παχέος περιβόλου πρὸς δυσμὰς τοῦ «ὄρου τοῦ Κεραμεικοῦ». Τὸ δὲ στρῶμα τὸ ἐπὶ τοῦ κλινοειδοῦς ἐπικαλύμματος ἦτο ἀνέκαθεν κενὸν καὶ λεῖον. Οὐδέποτε ἔσχεν ἐπάνω του ἀνακεκλιμένους ἄνδρα καὶ γυναῖκα λιθίνους, ὡς ἄλλα τοιαῦτα ἀλλαχοῦ μνημεῖα εὑρίσκονται, ἓν δὲ καὶ ἐν Ἀθήναις, ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Πατησίων Μουσείου, ἐξ Ἰθάκης προερχόμενον.

Τοῦ πρώτου ζεύγους τῶν βραχιολίων αἱ πέτραι εἶναι ἐλλειψοειδοῦς σχήματος καὶ δὲν φαίνονται οὖσαι ὑάλιναι, ἀλλὰ μᾶλλον αὐτὸ τοῦτο πετράδια τῶν τιμίων, ὑποκυάνου χρώματος. Τρεῖς δ' ἐξ αὐτῶν ἐξετασθεῖσαι ἀκριβέστερον ἔδειξαν ὅτι ἔχουσι καὶ γλυφάς, ὁποίας δὲ, ἄλλοτε θὰ εἴπωμεν.

Τοῦ Ἀδριανοῦ τὸ νόμισμα δὲν ἔχει ἐπιγραφὴ περὶ τὸ τρόπαιον· ὅθεν θεωρητέον ὡς τῶν ὄχι εἰς συναλλαγὴν χρησιμευόντων, ἀλλ' ὡς δανάκης ἢ χαρώνειος ὀβολὸς διὰ τοὺς νεκρούς. (*)

Τὸ ὅλον βάρος τῶν χρυσῶν εἶναι περὶ τὰ 75 δράμια. Εὑρέθη ἔτι ἐν τῇ λάρνακι βελόνη μεγάλη ἢ σακορράφα ὀστέϊνη, ἔτι καί τινα μικρότατα θραύσματα ὀστέϊνα, τεχνικῶς κεκοσμημένα

(*) Παρὰ Πολυδεύκει 9,82 ὁ δανάκης λέγεται νόμισμα Περσικόν, καὶ περίεργον ὅτι ἡ λέξις διεσώθη ἐν χρήσει παρὰ τοῖς σημερινοῖς Ῥώσσοις ὀλίγον παρηλλαγμένη εἰς ν τ έ γ κ α.

χρυσῷ ἐπαλλὰξ καὶ χρώματι σκοτεινῷ, τέλος εἰς μικρὸς μαργαρίτης. Ἄλλα ἀκριβέστερα περὶ τῶν ἄνω πραγμάτων καὶ τῆς λάρνακος αὐτῆς ἀποκείσθωσαν εἰς ἄλλον χρόνον καὶ τόπον.

Ὡσαύτως ἐκτυποῦμεν ἓν ἄλλο ἀρθρίδιον, ὅπερ εἴχομεν δημοσιεύσει ἐν τῷ τῆς 9 Δεκεμβρίου 1874 φύλλῳ τῆς «Παλιγγενεσίας», τοῦτο δὲ ἄνευ τινὸς προσθήκης ἢ μεταβολῆς.

«Ἡ ἐν τῷ τῆς 30 Νοεμβρίου φύλλῳ τῆς «Ἐφημερίδος», τυπωθεῖσα ἐπιγραφή, ὡς ἀναγνωσθεῖσα ἐπὶ λίθου εὑρεθέντος ἐν ἀνορύξει θεμελίων ἐν τῷ γηπέδῳ τοῦ Σπυρ. Στρέφη, βορειοδυτικῶς τοῦ ἐνταῦθα (ἐν Ἀθήναις) ἐκκλησιδίου τῆς ἁγ. Τριάδος ἔχει ἀκριβῶς οὕτω·

Ο...

·ΕΣΟΔΟ

ΤΕΣΕΛΕΥΣΙΝΑΔΕ

δηλ. μεταγραφομένη εἰς τὴν συνήθη γραμματικὴν καὶ συμπληρουμένη δεόντως, λέγει·

ὅ[ρος

τ]ῆς ὁδοῦ

τῆς Ἐλευσῖνά δε

Ὄχι λοιπὸν ΕΣΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΛΕΥΣΙΝΑΔΕ, ὡς ἐτυπώθη ἐν τῇ «Ἐφημερίδι.» Εἶναι δὲ ὁ λίθος ὁ ἔχων τὰ γράμματα πώρινος, εἰς σχῆμα στήλης πλατείας ὕψους ἑνὸς περίπου μέτρου γαλλικοῦ, τὰ ἄνω ὀλίγον βεβλαμμένος. Εὑρέθη δὲ τῇ 26 Νοεμβρίου, καὶ ὡς εἶπαν οἱ σκαφεῖς, ἂν εἶπαν πιστά, εὑρέθη ἱστάμενος ὀρθός, εἰς τὰ χώματα ἁπλῶς τεθεμελιωμένος καὶ εἰς βάθος μό-

λις 1 1/2 μέτρου ὑπὸ τὴν σημερινὴν τῆς γῆς ἐπιφάνειαν, τὰ δὲ γράμματα ἔβλεπαν πρὸς τὴν καὶ τὸ πάλαι καὶ νῦν ὁδὸν τὴν Ἐλευσῖνά δε. Λέγομεν δὲ ἡμεῖς ἔτι, ὅτι τοιοῦτος ὅρος τῆς αὐτῆς ὁδοῦ εὑρέθη καὶ ἄλλος ἤδη πρὸ τεσσάρων ἐτῶν κατὰ τοὺς αὐτοὺς περίπου τόπους (ἴδε Πρακτικὰ ἀρχαιολ. ἑταιρ. τοῦ ἔτους 1870, σελ. 9.), πλησιέστερον ὅμως τῆς ἁγ. Τριάδος καὶ ὄχι τεθεμελιωμένος. Ἦτο δὲ ἐκεῖνος καὶ μικρότερος καὶ λίθου Ὑμηττείου, τὰ δὲ γράμματά του ἦσαν νεώτερα, ἤτοι τῆς μετ' Εὐκλείδην ἄρχοντα γραμματικῆς.»

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 18 Φεβρουαρίου 1875.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ Α. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ.

Μετεωρολογικαὶ παρατηρήσεις κοινοποιηθεῖσαι ἐκ τοῦ ἀστεροσκοπείου Ἀθηνῶν.

1875. Ἰανουάριος (Ε. Ν.)

Μέση βαρομετρικὴ θλίψις		755,99χμ.
Μεγίστη	» »	765,54 (τὴν 12ην).
Ἐλαχίστη	» »	747,39 (τὴν 23ην).
Μέση θερμοκρασία		7,87 ἑκ.
Μεγίστη	»	16,9 (τὴν 26ην).
Ἐλαχίστη	»	0,2 (τὴν 10ην).

Ἡμέραι βροχῆς 9, βροχῆς καὶ χαλάζης 1, χιόνος 1· ποσὸν τοῦ καταπεσόντος ὕδατος 30,72χμ. Ἡμέραι πάγου 1, ἀστραπῶν 2, βροντῶν 1.

Ἄνεμοι ἔπνευσαν 11 ἡμέρας ΒΑ, 5 Β, 3 Δ, 3 ΝΔ, 3 ΒΔ, 3 Ν, 2 ΝΑ, 1 Α.

Φεβρουάριος.

Μέση βαρομετρικὴ θλίψις		749,06.
Μεγίστη	» »	756,75 (τὴν 19ην).
Ἐλαχίστη	» »	737,74 (τὴν 14ην).
Μέση θερμοκρασία		8,78 ἑκ.
Μεγίστη	»	18,1 (τὴν 25ην).
Ἐλαχίστη	»	—2,8 (τὴν 3ην).

Ἡμέραι βροχῆς 15, βροχῆς καὶ χαλάζης 1, χιόνος 1· ποσὸν τοῦ καταπεσόντος ὕδατος 97,79χμ. Ἡμέραι πάγου 2, ἀστραπῶν 1, βροντῶν 1.

Ἄνεμοι ἔπνευσαν 5 ἡμέρας ΒΑ, 5 Ν, 4 ΝΑ, 3 ΒΔ, 3 ΝΔ, 3 Δ, 1 Α, 4 Β.

Η ΚΑΤΑ ΠΛΑΤΩΝΑ ΤΡΟΦΗ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΙΑ (*).

Τοσαῦτα μὲν δὴ καὶ περὶ λέξεως ποιημάτων τε καὶ χύδην λεγομένων. Ἑπόμενον δ' ἐστὶ περὶ μελῶν εἰπεῖν. Ἔστι δὲ τὸ μέλος λόγος μεθ' ἁρμονίας καὶ ῥυθμοῦ[1]). Ὅσον μὲν οὖν αὐτοῦ λόγος ἐστί, δεῖ λέγεσθαι ἐν τοῖς αὐτοῖς τύποις καὶ ὡσαύτως, ὥςπερ καὶ τὸν μὴ ᾀδόμενον λόγον, περὶ οὗ προείρηται. Τὴν δ' ἁρμονίαν καὶ τὸν ῥυθμὸν δεῖ ἀκολουθεῖν τῷ λόγῳ. Ἐπειδὴ δὲ θρηνεῖν καὶ ὀδύρεσθαι οὐ πρέπει τοῖς ἐπιεικέσιν οὐ μόνον ἀνδράσιν, ἀλλ' οὐδὲ γυναιξίν, ἀφαιρεῖ τὰς θρηνώδεις ἁρμονίας, τὴν μιξολυδιστὶ καὶ συντονολυδιστί. Ἔτι δὲ τὰς χαλαράς τε καὶ συμποτικάς, τὴν ἰαστὶ καὶ λυδιστί. Μέθη γὰρ φύλαξιν ἀπρεπέστατον καὶ μαλακία καὶ ἀργία. Δεῖ δὲ δύο μόνον ἁρμονιῶν, ὧν ἡ μὲν πρεπόντως ἂν μιμήσαιτο φθόγγους καὶ προσῳδίας ἀνδρείου, ἐν πολέμῳ καὶ ἐν πάσῃ βιαίῳ ἐργασίᾳ παρατεταγμένως καὶ καρτερούντως φέροντος τῆς τύχης τὰς μεταπτώσεις, ἡ δὲ ἐν εἰρηνικῇ πράξει ὄντος σῶφρον καὶ μέτριον ἦθος ἂν μιμήσαιτο, εὐπρόσοδον δεήσεσι καὶ νουθετήσεσι. Τοιαύτας δὲ ἁρμονίας ὀνομάζει ὁ Σωκράτει διαλεγόμενος Ἀδείμαντος τὴν δωριστὶ καὶ φρυγιστί. Ἀλλ' ὁ Σωκράτης· «οὐκ οἶδα ἐγώ, φησί, τὰς ἁρμονίας, ἀλλὰ κατάλιπε.....ταύτας δύο, βίαιον, ἑκούσιον, δυστυχούντων, εὐτυχούντων, σωφρόνων, ἀνδρείων ἁρμονίας, αἵτινες φθόγγους μιμήσονται κάλλιστα, ταύτας λεῖπε»[2])· ὥςπερ εἰ ἔλεγεν· «ὁποίας εἶναι δεῖ τὰς ἁρμονίας, ὥστε τί κατορθοῦν, τοῦτό ἐστιν ἐμὸν εἰπεῖν· εἰ δὲ καὶ ὑπάρχουσιν αἱ ἁρμονίαι αὗται, καὶ ὅπως ὀνομάζονται, οὐ πάνυ μέλει μοι». Ἠσθάνετο γὰρ δήπου Πλάτων, ὅτι ἡ φρυγιστί, καί περ τῶν ἄλλων μᾶλλον πλησιάζουσα τῇ, οἵαν ἐβούλετο τὴν εἰρηνικήν, οὐ μέν τοι ἀκριβῶς τοιαύτη ἦν. Οὐκ ἄρα καταλείπει αὐτὴν Πλάτων, ἀλλὰ καταλείπεται ἀπορία ἐπιτηδειοτέρας. Οὔκουν δικαίως ψέγει ἐν τούτῳ Ἀριστοτέλης[3]) τὸν διδάσκαλον, ὅτι μετὰ τῆς δω-

(*) Συνέχεια καὶ τέλος· ἴδε τὸ προηγούμενον τεῦχος ε'.
1) Πλ. Πολ. Γ', 398 d.
2) Πλ. Πολ. Γ', 398 c—399 c.
3) Πολιτ. Θ', 7.

ριστὶ καὶ τὴν φρυγιστὶ καταλείπει· ὅπερ Σταλβώμιος ἤδη ἐσημειώσατο[1]) καὶ ἐμοὶ συνδοκεῖ.

Τούτοις δ' ἀκολούθως καὶ τὰ πολύχορδα καὶ πολυαρμόνια ὄργανα ἐξαιρεῖ καὶ αὐλούς, καταλείπει δὲ λύραν καὶ κιθάραν κατὰ πόλιν καὶ κατ' ἀγροὺς τοῖς νομεῦσι σύριγγα.

Ἐχόμενον δ' ἐστὶ περὶ ὀρχήσεως διελθεῖν, ἣν Πλάτων, τῆς τοῦ σώματος κινήσεως μόνον λόγον ἔχων, συνεδύασε πρὸς τὴν γυμναστικήν[2]), ὃ δὴ παράδοξον εἴπομεν. Ἔστι γὰρ ἡ ὀρχηστική, ὡς αὐτὸς Πλάτων ὁρίζεται[3]), ἔντεχνος μίμησις τῶν λεγομένων καὶ ᾀδομένων ῥυθμῷ καὶ σχήμασι, διὰ τὸ μὴ πάνυ δύνασθαι πάντα φθεγγόμενον εἶτ' ἐν ᾠδαῖς εἶτ' ἐν λόγοις ἡσυχίαν παρέχεσθαι τῷ σώματι τὴν γένεσιν λαβοῦσα· καὶ κατωτέρω κελεύει τὴν ὄρχησιν συντιθέναι μετὰ τῆς ἄλλης μουσικῆς· ὥστε συγγενεστέρα φαίνεται τῇ μουσικῇ ἢ τῇ γυμναστικῇ. Θεωρήσωμεν δὲ καὶ ὧδε· τῆς μὲν γυμναστικῆς τὸ τέλος ἐστὶν ὑγίειαν καὶ εὐεξίαν τῷ σώματι κατασκευάζειν, τῇ δὲ ὀρχήσει πρόσεστι μὲν καὶ τοῦτο, ἀλλ' ὡς πάρεργον, κύριον δ' ἐστὶ τὸ ἄρτι εἰρημένον. Ἔτι δὲ ἡ μὲν γυμναστικὴ ἐστι τῶν δι' ἑαυτὰ μὲν οὐδαμῶς ἀσπαστῶν, ἐπίπονος οὖσα, τῆς δ' ἀπ' αὐτῆς ὠφελείας χάριν[4]), ἡ δὲ ὀρχηστικὴ καὶ δι' ἑαυτὴν ἀσπαστὴ καὶ διὰ τὰ ἐξ αὐτῆς ἀποβαίνοντα.

Ἀνάλογα δὲ τῇ κατὰ τὴν φωνὴν ἁρμονίᾳ ἐστὶ κατὰ τὸ σῶμα τὰ σχήματα, ὁ δὲ ῥυθμὸς κοινόν ἐστιν ἀμφοτέροις[5]). Δεῖ δὲ καὶ τὰ σχήματα καὶ τοὺς ῥυθμοὺς συμφωνεῖν τοῖς ἄλλοις πᾶσι, καὶ ἐν κεφαλαίῳ εἰπεῖν, πάντα ταῦτα, λόγον καὶ λέξιν καὶ ἁρμονίαν καὶ ῥυθμὸν καὶ σχήματα δεῖ ἀκολουθεῖν τῷ τῆς ψυχῆς ἤθει, ἐπιεικεῖ ὄντι ἐπιεικῆ ὄντα[6]).

Τῆς δὲ ὅλης ὀρχήσεως διαιρεῖ δύο εἴδη, τὴν μὲν τῶν καλλιόνων σωμάτων, μιμουμένην ἐπὶ τὸ σεμνόν, τὴν δὲ τῶν αἰσχιόνων,

---

1) Stallb. Adnot. ad Plat. Remp. III. 398 e,
2) Πλ. Νόμ. Β', 673 a. Η', 795 e.
3) Πλ. Νόμ. Ζ' 816 a, c. Β', 673 d.
4) Πλ. Πολ. Β', 357 e. Νόμ. Α' 646 c.
5) Πλ. Νόμ. Β' 672 e.
6) Πλ. Πολ. Γ', 400 d.

ἐπὶ τὸ φαῦλον. Καὶ αὖ τῆς σπουδαίας, ἓν μὲν εἶδος τίθησι τὴν πολεμικήν, μιμουμένην τὰς κατὰ πόλεμον παντοίας κινήσεις, τὴν καλουμένην πυῤῥίχην, ἕτερον δὲ εἶδος τὴν εἰρηνικήν, ἧς παντοῖοι μὲν τρόποι εἰσίν, οὐ μὴν πάντες δόκιμοι, ἀλλ' ἣν ὀρχεῖται ὁ κόσμιος καὶ πρὸς τὸ σωφρονεῖν γεγυμνασμένος, ἐμμελῶς κινούμενος, ταύτην μόνην, ἐμμέλειαν ὀρθῶς ἐπωνομασμένην, ἐπιδοκιμάζει. Ἄλλο δέ τι εἶδος, τὸ βακχικόν, μιμουμένων Νύμφας καὶ Πᾶνας καὶ Σειληνοὺς καὶ Σατύρους, οὐθ' ὡς εἰρηνικόν, οὐθ' ὡς πολεμικόν, οὐθ' ὅτι ποτὲ βούλεται ἔχων ἀφορίσασθαι, ἐᾷ κεῖσθαι μεταξὺ αὐτῶν, ἄχρηστον ἐν πόλει ἀποφαινόμενος.

Τῆς δὴ σπουδαίας ὀρχήσεως τὰ δύο εἴδη ἐπιδοκιμάζει, τὴν πολεμικὴν πυῤῥίχην καὶ τὴν εἰρηνικὴν ἐμμέλειαν. Τὴν δὲ ἐπὶ τὸ γελοιότερον μίμησιν κινήσεων φαύλων σωμάτων, ὅπερ εἴρηται, ἐᾷ μὲν θεᾶσθαι, οὐ μὴν αὐτοὺς τοὺς ἐλευθέρους μιμεῖσθαι, ἀλλὰ δούλοις καὶ ξένοις ἐμμίσθοις προστάττειν[1]).

Ὥσπερ δ' ἐν παντὶ καὶ ἄλλῳ Πλάτων τῶν φύσει καθεστώτων οὐδὲν ἀπόβλητον ἡγεῖται, ἐπιλαμβανόμενος δ' αὐτοῦ τῷ τῆς διανοίας λογισμῷ ῥυθμίζει ἐπὶ τὸ βέλτιστον, ὡς προσήκει λογικοῖς ζώοις, οὕτω καὶ τὸ τῶν χορῶν, καὶ τὸ τῆς μέθης δή, ἄλλως δοκοῦν παιδιὰ μόνον εἶναι καὶ οὐδὲ τῶν καλῶν, ἀπέφηνε πλείσης σπουδῆς ἄξιον, ὀρθῶς γιγνόμενον. Ἀρχὴν μὲν οὖν τίθησι τῶν χορῶν, οὗπερ πολλάκις ἤδη ἐπεμνήσθημεν, τὴν ἔμφυτον κίνησιν παντὸς νέου ζώου τῷ σώματι καὶ τῇ φωνῇ, καὶ τὴν ἐν τούτῳ πλεονεξίαν τοῦ ἀνθρώπου, ἔχοντος αἴσθησιν ῥυθμοῦ καὶ ἁρμονίας, ἃ οἱ δεδωκότες θεοὶ δέδονται ἡμῖν καὶ συγχορευταὶ καὶ συνεορτασταί, Μοῦσαι καὶ Ἀπόλλων καὶ Διόνυσος, ἵνα ἐπανορθώμεθα μετ' αὐτῶν ἐν ταῖς πρὸς ἀνάπαυλαν τῶν πόνων τεταγμέναις ἑορταῖς τὰ ἐν τῷ βίῳ χαλώμενα καὶ διαφθειρόμενα τῆς παιδείας, συνείροντες ἀλλήλους ᾠδαῖς τε καὶ ὀρχήσεσι[2]). Ποῖα μὲν οὖν ᾄδειν χρή, πρότερον εἴρηται, ὧν μέγιστόν ἐστι τὸ μὴ χωρίζειν τὸ δίκαιον τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἡδέος· ταῦτα ἐπᾴδειν δεῖ ἅπασαν τὴν πόλιν ἁμως-

1) Πλ. Νόμ. Ζ' 814 e—816 e.
2) Πλ. Νόμ. Β', 653 c—654 a.

γέ πως ἀεὶ μεταβαλλόμενα καὶ πάντως παρεχόμενα ποικιλίαν, ὥστε ἀπληστίαν εἶναί τινα τῶν ὕμνων τοῖς ἄδουσι καὶ ἡδονήν, εἰς δὲ τὴν οὐσίαν ἀεὶ τὰ αὐτὰ μένειν[1]). Συνίστασθαι δὲ διέταξε τοὺς πολίτας κατὰ τρεῖς χοροὺς τῇ ἡλικίᾳ διακρινομένους· ὧν ὁ μὲν τῶν μέχρις ὀκτωκαίδεκα ἐτῶν παίδων ὁ τῶν Μουσῶν ἐστιν, ὁ δὲ τῶν μέχρι τριάκοντα ἐτῶν ἀνδρῶν ὁ τοῦ Ἀπόλλωνος, ὁ δὲ τῶν μέχρις ἑξήκοντα, οἷς ὀρχεῖσθαι ἔξεστι, καὶ τῶν μετὰ τὰ ἑξήκοντα, ἀφειμένων τῆς ὀρχήσεως, ὁ τοῦ Διονύσου. Οἱ γὰρ τηλικοῦτοι, ὄντες τὸ ἄριστον τῆς πόλεως, οἷοί τ' ἂν εἶεν τὰς καλλίστας καὶ ὠφελιμωτάτας ᾠδὰς καὶ τὰ ταύταις ἑπόμενα ἐξευρίσκειν, καὶ οἱ νεώτεροι ἔπονται ῥᾳδίως, ἢ ἂν οἱ πρεσβύτεροι ὑφηγῶνται· ἐπειδὴ δὲ τὸ ἐλαφρὸν ἐπέλιπεν αὐτοὺς καὶ πρός τε ὄρχησιν ἀδύνατοί εἰσι καὶ πρὸς τὸ ᾄδειν ὀκνηροὶ καὶ αἰσχυντηλοί, τῆς τοῦ γήρως αὐχηρότητος φάρμακον ἐδωρήσατο Διόνυσος τὸν οἶνον, ὥστε ἀνηβᾶν αὐτοὺς καὶ δυσθυμίας λήθην ἔχειν καὶ πρὸς τὸ ᾄδειν δὴ προθυμοτέρους γίγνεσθαι[2]). Ἓν μὲν οὖν τοῦτο μέγα ἀγαθὸν τῆς Διονύσου δωρεᾶς. Ἕτερον δὲ τὸ καθορᾶν τὰς φύσεις τῶν πολιτῶν, πῶς ἔχουσιν. Ὅτι μὲν γὰρ ὁ οἶνος κάτοπτρον τῆς ψυχῆς ἐστι, πᾶσι τυγχάνει γνώριμον ὄν, ἐν δὲ τοῖς πράγμασιν ἄλλως εἰώθε κρίνεσθαι· ὑπολαμβάνομεν γὰρ τὸν μεθύοντα χείρονα ἑαυτοῦ γίγνεσθαι, ἐπισκοτούμενον τὸν νοῦν. Τὸ δ' ἔοικεν ἄλλως ἔχειν, τὸν μεθύοντα, αἱρομένου τοῦ λογισμοῦ, γίγνεσθαι, οἷος τῷ ὄντι πεπαίδευται τὸ ἦθος, τὸν δὲ νήφοντα φαντάζεσθαι πολλάκις ἀμείνω ἑαυτοῦ, σχηματιζόμενον. Τοὺς γὰρ ὄντως σώφρονας καὶ κοσμίους οὐ μή ποτε ποιήσῃ ὁ οἶνος ἀκολάστους καὶ ὑβριστάς, οὐδ' ἂν μυρίαι ἀφορμαὶ ὑπάρχωσιν[3])· εἴη γὰρ ἂν αὐτῷ σχεδὸν παρὰ φύσιν. Πάρεστι δὲ καὶ νῦν τῷ βουλομένῳ πεῖραν λαμβάνειν, τὰ ἄλλων ἄλλα λαῶν ἤθη ἐν μέθαις γνωρίζοντα καὶ παραβάλλοντα. Τοῦτο δὴ ἐννοήσας Πλάτων ἕρμαιον ἡγήσατο τῇ ἑαυτοῦ πόλει τοιαύτην ἔχειν τοὺς ἄρχοντας τῶν πολιτῶν ἀληθῆ ἅμα καὶ ἀκίνδυνον βάσανον[4]). Περὶ

1) Πλ. Νόμ. Β', 662, 663, 665 c.
2) Πλ. Νόμ. Β', 664 c—666 d.
3) Πλ. Νόμ. Α', 649 d—650 b.
4) Πλ. Νόμ. Α', 648 b.

πολλοῦ γὰρ ποιεῖται τὸ γνωρίζειν αὐτοὺς τῶν πολιτῶν τὴν ἀληθῆ ἕξιν.

Ἄνευ δὲ τούτων γίγνεται ἡ ἐν τοῖς οἴνοις διατριβὴ γυμνασία τοῖς μήπω τετελειωμένοις εἰς τὰς ἠθικὰς ἀρετάς. Ὅπως γάρ, δέον ἀφοβίαν καὶ καρτερίαν ἀσκεῖν, ἐν τοῖς ἐναντίοις ποιούμεθα τὰς μελέτας, ἐν φόβοις καὶ πόνοις, τοῦθ' ὅπερ πολὺ ἦν παρὰ τοῖς Σπαρτιάταις, οὕτω καὶ εἰ δέοι ποτὲ φόβον ἀσκεῖν, ἐν ἀφοβίαις προσήκει τοῦτο μελετᾶν. Ἀλλὰ μὴν δεῖ πάντας φοβεῖσθαι δόξαν αἰσχράν, πράττοντας ἢ λέγοντάς τι τῶν μὴ καλῶν ἔν τε πολέμῳ, ἔν τε εἰρηνικαῖς ὁμιλίαις. Τοῦτο δ' ἐστὶν ἡ αἰδώς, τὸ δ' ἐναντίον ἀναίδεια. Ἐν δὴ τοῖς ὁρμῶσιν ἡμᾶς πρὸς ἀναίδειαν προσήκει τὸ αἰδεῖσθαι μελετᾶν. Πολλὰ δ' ἐστὶ τοιαῦτα ἀκούσματα καὶ θεάματα τὰς ἐπιθυμίας ἐπεγείροντα καὶ ἐπὶ ἡδονὰς παρακαλοῦντα, ὧν δεῖ πάντων ἔμπειρον εἶναι τὸν ὁλοκλήρως ἀγαθὸν ἐσόμενον[1])· καὶ τοῦτο μάλιστα ψέγει τῶν Σπαρτιατῶν, ὅτι χωλὴ ἐτύγχανεν οὖσα παρ' αὐτοῖς ἡ ἀνδρεία, μόνον τῶν δεινῶν κρατοῦσα, τῶν δὲ ἡδέων καὶ θωπευτικῶν δι' ἀμελετησίαν ἡττωμένη[2]). Οὐ γὰρ δήπου διέφυγε Πλάτωνα τὰ αἴτια τῆς τοῦ εὐκλεεστάτου Παυσανίου καὶ Κλεανδρίδου καὶ Πλειστώνακτος καὶ ἄλλων Σπαρτιατῶν αἰσχρᾶς χρημάτων καὶ ἡδονῶν καὶ δόξης ἀδόξου ἥττης. Ἀλλ' αἱ μὲν ἄλλαι μελέται πᾶσαι οὐκ ἀπηλλάχαται κινδύνου, ἡ δ' ἐν οἴνοις ἀκίνδυνός τέ ἐστι καὶ δύναται μάλιστα ἐν ἡμῖν αἰδῶ κατασκευάζειν· τὰ γὰρ μὴ καλῶς τεθραμμένα ἐν ἡμῖν πάθη, θυμός, ἔρως, ὕβρις, ἀμάθεια, φιλοκέρδεια, ὑπεροψία διὰ πλοῦτον, κάλλος, ἰσχὺν καὶ τὰ τοιαῦτα ὑπὸ τοῦ οἴνου διάδηλα γιγνόμενα, αὐτόν τε τὸν ἔχοντα ποιεῖ ἀνανήψαντα γιγνώσκειν ἑαυτὸν ἄμεινον, οἷος τῷ ὄντι ἐστί, καὶ προθυμεῖσθαι βελτίω γίγνεσθαι, τούς τε κηδομένους αὐτοῦ νουθετεῖν δεόντως. Ὅτι δὲ τέλος καὶ φιλοφρονέστεροι πρὸς ἀλλήλους ἀπαλλάττουσιν οἱ ἐν πότοις συνόντες, ἐὰν ὀρθῶς γίγνωνται οὗτοι, εὔδηλόν ἐστι[3]).

---

1) Πλ. Νόμ. Γ', 678 a, b. Α', 647 c, d. Ἐνθυμητέον καὶ τοῦ ἐν τῷ Συμποσίῳ Σωκράτους.

2) Πλ. Νόμ. Α', 634.

3) Πλ. Νόμ. Α', 648 c, d. 649 d, e. Β', 671 c, d, e.

Ταῦτα καὶ περὶ τῆς ἐν πότοις κοινῆς διατριβῆς, ἣν Πλάτων ἐν παιδείας μεγάλῃ μοίρᾳ τίθεται[1]· διὸ καὶ ἡμεῖς τὸν περὶ τούτων λόγον συνείραμεν τῷ περὶ χορῶν καὶ μουσικῆς.

Ἔστι δὲ ἡ ἐν μουσικῇ τροφὴ κυριωτάτη, ὅτι μάλιστα καταδύεται εἰς τὸ ἐντὸς τῆς ψυχῆς ὅ τε ῥυθμὸς καὶ ἡ ἁρμονία καὶ ἐρρωμενέστατα ἅπτεται αὐτῆς, φέρει τε τὴν εὐσχημοσύνην, καὶ ποιεῖ εὐσχήμονα, ἐάν τις ὀρθῶς τραφῇ, εἰ δὲ μὴ τοὐναντίον· καὶ ὅτι αὖ τῶν παραλειπομένων καὶ μὴ καλῶς δημιουργηθέντων ἢ μὴ καλῶς φύντων ὀξύτατ' ἂν αἰσθάνοιτο ὁ ἐκεῖ τραφείς, ὡς ἔδει, καὶ ὀρθῶς δὴ δυσχεραίνων τὰ μὲν καλὰ ἐπαινοῖ καὶ χαίρων καταδεχόμενος εἰς τὴν ψυχὴν τρέφοιτ' ἂν ἀπ' αὐτῶν καὶ γίγνοιτο καλός τε κἀγαθός, τὰ δ' αἰσχρὰ ψέγοι τ' ἂν ὀρθῶς καὶ μισοῖ ἔτι νέος ὤν, πρὶν καὶ λόγον δυνατὸς εἶναι λαβεῖν· ἐλθόντος δὲ τοῦ λόγου ἀσπάζοιτ' ἂν αὐτὸν γνωρίζων δι' οἰκειότητα μάλιστα ὁ οὕτω τραφείς[2]). Ὅτε δὴ τηλικαύτην ἔχει τὴν δύναμιν ἡ μουσική, πλείης δεῖται εὐλαβείας· ἁμαρτών τε γάρ τις μέγιστ' ἂν βλάπτοιτο, τό τε ἁμαρτεῖν ῥᾷστον διὰ τὸ τοὺς ποιητὰς ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ μόνον τοῦ ἡδέος στοχάζεσθαι, περὶ δὲ ὠφελείας ἢ βλάβης τῶν χρωμένων ἢ ὀλιγωρεῖν ἢ μηδὲ οἵους τ' εἶναι εἰδέναι[3]). Οὗτοι γὰρ πολλάκις ῥήματα ἀνδρῶν ποιοῦντες τὸ σχῆμα γυναικῶν καὶ μέλος ἀποδιδόασι, καὶ αὖ μέλεσι καὶ σχήμασιν ἐλευθέρων ῥυθμοὺς δούλων προσαρμόττουσιν, ἢ τοὐναντίον· ἔτι δὲ διασπῶσιν οἱ ποιηταὶ ῥυθμὸν καὶ μέλος καὶ λόγον, λόγους ψιλοὺς εἰς μέτρα τιθέντες ἄνευ μέλους, μέλος δ' αὖ καὶ ῥυθμὸν ἄνευ ῥημάτων, ψιλῇ κιθαρίσει καὶ αὐλήσει προσχρώμενοι, ἅπερ ἀμουσίας καὶ ἀγροικίας μεστά ἐστι κατὰ Πλάτωνα, καὶ πᾶν ὅσον τάχους τε καὶ ἀπταιστίας καὶ φωνῆς θηριώδους σφόδρα φίλον[4]). Τούτων ἕνεκα καθίστησι δοκιμαστὰς οὐ νεωτέρους πεντήκοντα ἐτῶν, οἳ τῶν ὑπαρχόντων παλαιῶν

1) Πλ. Νόμ. Α', 641 b—d.

2) Πλ. Πολ. Γ', 401 d—402 a

3) Πλ. Νόμ. Β', 670 e. — «Ἄλλος μὲν τεκεῖν δυνατὸς τὰ τῆς τέχνης, ἄλλος δὲ κρῖναι, τίν' ἔχει μοῖραν βλάβης τε καὶ ὠφελείας τοῖς μέλλουσι χρῆσθαι. Πλ. Φαῖδρ. 274 e.

4) Πλ. Νόμ. Β', 669 b—670 a.

ποιημάτων καὶ ᾠδῆς καὶ ὀρχήσεως τρόπων ἐκλέξουσι τὰ πρέποντα καὶ ἁρμόττοντα, παραλαμβάνοντες ἅμα ποιητικοὺς καὶ μουσικοὺς ἄνδρας[1]), λόγον ἴσχοντες μὴ τῆς ἡδείας Μούσης, ἀλλὰ τῆς σώφρονος καὶ τεταγμένης· οἱ γὰρ ἐν τῇ ἑτέρᾳ τούτων τρεφόμενοι, ἄπειροι ὄντες τῆς ἑτέρας, ἴσως ἥδονται, ἐκ περιττοῦ δὲ ἡ μὲν βελτίους ἡ δὲ χείρους τοὺς τροφίμους παρέχεται[2]). Καὶ ἂν δὲ δέῃ τι νέον ποιεῖν, βούλεται μὴ ἐξεῖναι παντί, ἀλλ' ὅστις γέγονε μὲν μὴ ἔλαττον πεντήκοντα ἐτῶν, ἀγαθὸς δὲ καὶ τίμιός ἐστιν ἐν τῇ πόλει, δημιουργὸς ἔργων καλῶν, τούτῳ δεῖ ἀποδιδόναι μόνῳ παῤῥησίαν ἐν Μούσαις[3]). Ἐπειδὰν δὲ συζήσωνται ταῦτα ὅ τι ἄριστα, βούλεται καθιερῶσαι, ὥςε μηδένα τολμᾶν εἰς ταῦτα παρανομεῖν, μηδ' ἐθίζεσθαι τοὺς παῖδας ὀρέγεσθαι ἀεί τινος καινοῦ τρόπου μουσικῆς.[4]). Οὐδαμοῦ γὰρ κινοῦνται μουσικῆς τρόποι ἄνευ πολιτικῶν νόμων τῶν μεγίστων[5]). Λανθάνει δὲ ἡ ἐν τούτοις παρανομία ὡς ἐν παιδιᾶς μέρει παραδυομένη, εἶτα ῥέμα ὑπορρεῖ πρὸς τὰ ἤθη τε καὶ τὰ ἐπιτηδεύματα, ἐκ δὲ τούτων εἰς τὰ πρὸς ἀλλήλους συμβόλαια μείζων ἐκβαίνει, ἐκ δὲ δὴ τῶν συμβολαίων ἔρχεται ἐπὶ τοὺς νόμους καὶ πολιτείας σὺν πολλῇ ἀσελγείᾳ, ἕως ἂν τελευτῶσα πάντα ἰδίᾳ καὶ δημοσίᾳ ἀνατρέψῃ[6]). Ταύτην δὲ τὴν παρανομίαν περὶ τὴν μουσικὴν μετὰ τῶν ἄλλων αἰτιᾶται Πλάτων τῆς διαφθορᾶς τῆς ἑαυτοῦ πατρίδος[7]).

Ἐνταῦθα τελευτῶμεν τὸν περὶ μουσικῆς λόγον, ἀναμιμνήσκοντες ὅτι καὶ τοῖς μήπω ἐξέτεσιν ἔξεστι μεταλαμβάνειν τῆς ἐν αὐτῇ τροφῆς, οἷα τοῖς τηλικούτοις ἐπιτηδεία ἐστί, μὴ μόνον τῆς ἐν λόγοις ψιλοῖς, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐν ἁρμονίᾳ καὶ ῥυθμῷ, ἄλλων ᾀδόντων ἀκροωμένοις, εἰ μὴ αὐτοὶ ᾄδειν δύνανται.

Μετὰ δὲ τὴν ἡλικίαν ταύτην βούλεται Πλάτων διακρίνεσθαι

---

1) Πλ. Νόμ. Ζ', 802 b.
2) Πλ. Νόμ. Ζ', 802. c, d.
3) Πλ. Νόμ. Η', 829 c, d.
4) Πλ. Νομ. Ζ', 799 a.
5) Πλ. Πολ. Δ', 424 c.
6) Πλ. Πολ. Δ', 424 d, e.
7) Πλ. Νόμ. Γ', 700 κ. ἑξ.

τὰ γένη καὶ πρὸς τὰ μαθήματα τρέπεσθαι. Τὰ δὲ μαθήματα ταῦτα μέχρι τοῦ δεκάτου ἔτους τελείου ἐστὶ γυμνάσια μάλιστα πολεμικά, ἱππεύειν καὶ τοξεύειν καὶ ἀκοντίζειν καὶ σφενδονᾶν[1]). Ἐντεῦθεν δὲ ἄρχεται τὸ ἕτερον τῶν Ἑλληνικῶν παιδευμάτων, ἡ γυμναστικὴ[2]) παρὰ Πλάτωνι, ᾗ ἀποδῶμεν τῷ λόγῳ τὰ προσήκοντα.

Πρὸ παντὸς ἀξιολογώτατόν ἐστι Πλάτωνος ἡ γνώμη παρὰ τὰ τέως νομιζόμενα, μὴ ὑπολαμβάνειν τὰ δύο κύρια παιδεύματα, τὸ μὲν ἐπὶ σώματι, πρὸς θεραπείαν αὐτοῦ, τὸ δὲ ἐπὶ ψυχῇ, ἀλλ' ἀμφότερα τῆς ψυχῆς στοχάζεσθαι. Οἱ μὲν γὰρ διὰ βίου γυμναστικῇ ὁμιλοῦντες, μουσικῆς δὲ μὴ ἁπτόμενοι, τὸ μὲν θυμοειδὲς τῆς ψυχῆς αὐτῶν ἀπεργάζονται σκληρὸν καὶ δύσκολον μέχρις ἀγριότητος, τὸ δὲ φιλομαθὲς καὶ λογιστικὸν αὐτῶν, ἅτε οὐκ ἐγειρόμενον, οὐ δὲ τρεφόμενον, οὐδὲ διακαθαιρομένων τῶν αἰσθήσεων αὐτοῦ, ἀσθενές τε καὶ κωφὸν καὶ τυφλὸν γίγνεται. Μισόλογος δὴ ὁ τοιοῦτος γίγνεται καὶ ἄμουσος καὶ πειθοῖ μὲν διὰ λόγων οὐδὲν ἔτι χρῆται, βίᾳ δὲ καὶ ἀγριότητι, ὥσπερ θηρίον, πρὸς πάντα διαπράττεται, καὶ ἐν ἀμαθίᾳ καὶ σκαιότητι μετὰ ἀρρυθμίας τε καὶ ἀχαριστίας ζῇ. Ὁ δ' αὖ παρέχων μουσικῇ καταυλεῖν καὶ καταχεῖν τῆς ψυχῆς διὰ τῶν ὤτων, ὥσπερ διὰ χώνης τὰς γλυκείας τε καὶ μαλακὰς καὶ θρηνώδεις ἁρμονίας, καὶ μινυρίζων καὶ γεγανωμένος ὑπὸ τῆς ᾠδῆς διατελῶν τὸν βίον ὅλον, οὗτος τὸ μὲν πρῶτον, εἴτι θυμοειδὲς εἶχεν, ὥσπερ σίδηρον ἐμάλαξε καὶ χρήσιμον ἐξ ἀχρήστου καὶ σκληροῦ ἐποίησεν· ὅταν δὲ ἐπέχων μὴ ἀνῇ, ἀλλὰ κηλῇ, τὸ μετὰ τοῦτο ἤδη τήκει καὶ λείβει, ἕως ἂν ἐκτήξῃ τὸν θυμὸν καὶ ἐκτέμῃ ὥσπερ νεῦρα ἐκ τῆς ψυχῆς καὶ ποιήσῃ μαλθακὸν αἰχμητήν· καὶ ἐὰν μέν γε ἐξ ἀρχῆς φύσιν ἄθυμον λάβῃ, ταχὺ τοῦτο διεπράξατο, ἐὰν δὲ θυμοειδῆ, ἀσθενῆ ποιήσας τὸν θυμὸν ὀξύρροπον ἀπειργάσατο, ἀπὸ σμικρῶν ταχὺ ἐρεθιζόμενόν τε καὶ κατασβεννύμενον· ἀκράχολοι οὖν καὶ ὀργίλοι ἀντὶ θυμοειδοῦς γεγένην-

1) Πλ. Νόμ. Ζ', 794 c, d.

2) Καταχρηστικῶς ὀνομάζει Πλάτων καὶ τὴν τιθήνησιν τῶν παιδίων καὶ αὐτῶν τῶν κυουμένων τὴν κίνησιν γυμναστικήν. Νόμ. Ζ', 789 a, b.

ται, δυσκολίας ἔμπλεῳ. Ἐπὶ δὴ τὰ δύο ταῦτα τῆς ψυχῆς, τὸ θυμοειδὲς καὶ τὸ φιλόσοφον, οὐκ ἐπὶ ψυχὴν καὶ σῶμα, δέδωκε θεός τις ἀνθρώποις γυμναστικὴν καὶ μουσικήν, ὅπως ἂν ἀλλήλοιν ξυναρμοσθῆτον ἐπιτεινομένω καὶ ἀνιεμένω μέχρι τοῦ προσήκοντος· καὶ ὁ κάλλιστα μουσικῇ γυμναστικὴν κεραννὺς καὶ μετριώτατα τῇ ψυχῇ προσφέρων, οὗτός ἐστι μουσικώτατος καὶ εὐαρμοστότατος[1]). Ὅτι δὲ καὶ ὑγίειαν καὶ κάλλος καὶ ἰσχὺν τοῦ σώματος ἀπεργάζεται ἡ γυμναστική, οὐκ ἀπόφησιν· ἀλλὰ ταῦτα καθ' ἑαυτὰ οὔτε ἀγαθὰ ἡγεῖται, οὔτε κακά, ἀλλὰ τοῖς μὲν δικαίοις καὶ ἀγαθοῖς οὖσιν ἀγαθά, τοῖς δὲ κακοῖς κακά[2]). Οἷς μέντοι μήπω σαφῶς ἐπὶ θάτερα ἔρρεψε τὰ ἤθη, τοῖς νέοις, οὔ φησι τιμιώτατον εἶναι σῶμα τὸ καλόν, οὐδὲ τὸ ἰσχυρόν, οὐδὲ τὸ τάχος ἔχον, οὐδέ γε τὸ ὑγιεινόν, κατὰ τὴν κοινὴν δόξαν, οὐδ' αὖ τὰ τούτων ἐναντία· κίνδυνον γὰρ φέρει τῇ ψυχῇ ἀμφότερα· ἐκεῖνο μὲν ποιεῖ χαύνους τὰς ψυχὰς καὶ θρασείας, ταῦτα δὲ ταπεινὰς καὶ ἀνελευθέρους. Λείπεται ἄρα ἡ μέση ἕξις ἡ ἀρίστη τε καὶ ἀσφαλεστάτη[3]). Ἔτι δὲ ἡγούμενος οὐ τὸ χρηστὸν σῶμα τῇ ἑαυτοῦ ἀρετῇ ψυχὴν ἀγαθὴν ποιεῖν, ἀλλὰ τοὐναντίον ψυχὴν ἀγαθὴν τῇ ἑαυτῆς ἀρετῇ σῶμα παρέχειν ὡς οἷόν τε βέλτιστον, ταύτην θεραπεύσαντα ἱκανῶς βούλεται παραδιδόναι αὐτῇ τὰ περὶ τὸ σῶμα ἀκριβολογεῖσθαι, καὶ ἀπαιδευσίας τεκμήριον ποιεῖται οὐ μόνον τὸ δικαστῶν δεῖσθαι πρὸς θεραπείαν τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ καὶ ἰατρῶν τοῦ σώματος[4]), ὅτι μὴ τραυμάτων ἕνεκα καὶ ἐπετείων νοσημάτων ἐπιπεσόντων[5]). Αὐτὸς δὲ ὅσον τοὺς τύπους ὑφηγεῖται τῆς χάριν τοῦ σώματος γυμναστικῆς. Ἡ δ' ἔστι τοιαύτη, οἵα ὀρθότερον ἂν καλεῖσθαι διαιτητική. Μέθης γὰρ ἀπέχεσθαι κελεύει καὶ ποικιλίας ὄψων καὶ ἡδυσμάτων καὶ πεμμάτων καὶ ἑταίρας ὁμιλίας καὶ τὰ τοιαῦτα[6]). Αὐτὰ μὲν τὰ γυμνάσια καὶ τοὺς πόνους, ὅπερ εἴρηται,

1) Πλ. Πολ. Γ', 410 b—412 a.
2) Πλ. Νόμ. Β', 661 d.
3) Πλ. Νόμ. Ε', 728 d, e. Πολ. Ζ, 494 b, c.
4) Τοὐναντίον δήπου ἢ τανῦν νομίζεται.
5) Πλ. Πολ. Γ', 405 a, b, d.
6) Πλ. Πολ. Γ', 403 d—404 e.

οὐ πρὸς ἰσχὺν τοῦ σώματος βλέποντα, ὥσπερ τοὺς ἀθλητάς, μεταχειρίζεσθαι προσήκει, ἀλλ' ὡς μουσικῆς ἀντίῤῥοπα, πρὸς ἔγερσιν καὶ ἐπίῤῥωσιν τοῦ θυμοειδοῦς τῆς ψυχῆς. Βούλεται δὲ καὶ ταῦτα πάσης περιεργείας καθαρεύειν, καὶ ὥσπερ μουσικὴ ἐφάνη ἀρίστη ἡ ἁπλουστάτη καὶ ἀπέριττος, καὶ ἡ γυμναστικὴ κατὰ ταὐτὰ ἴσχνη διωκτέα ἡ ἀρίστη[1]). Τῶν δὴ πολλῶν καὶ ποικίλων γυμνασίων μόνης τῆς πάλης ἐπιμέμνηται, ὡς ἐπιτηδειοτάτης ταύτην τὴν ἕξιν ἀπεργάζεσθαι, καὶ ταύτης τῶν δύο εἰδῶν, ἀλινδήσεως καὶ ὀρθοπάλης, ταύτην μόνην δοκιμάζει[2]). Ἐπειδὴ δὲ καὶ πολεμικοὺς ἅμα γίγνεσθαι τοὺς ἑαυτοῦ τροφίμους βούλεται Πλάτων, ἀνάγκη καὶ τὰ περὶ τὸν πόλεμον διαπονεῖν, τοξικήν τε καὶ πᾶσαν ῥῖψιν καὶ πελταστικὴν καὶ πᾶσαν ὁπλομαχίαν καὶ διεξόδους τακτικὰς καὶ πορείας στρατοπέδων καὶ στρατοπεδεύσεις καὶ ὅσα εἰς ἱππικὴν μαθήματα συντείνει· ἅπερ γυμνάσια τίθησι καὶ ταῦτα[3])· οὐδὲν γὰρ μᾶλλον εἰς πόλεμον συμβάλλεται ἢ εἰς τὴν εἰρημένην σώματος καὶ ψυχῆς ἕξιν, καὶ ῥᾳδίως ἄν τις ἀνεύροι ἐν τούτοις χωρὶς τῆς πάλης καὶ τἆλλα γυμνάσια, ἐξ ὧν τὸ πένταθλον τῶν παλαιῶν συνέκειτο, ἅλμα καὶ δρόμον καὶ δίσκον καὶ ἀκόντιον.

Δεκαετεῖς δὲ γενομένους τοὺς παῖδας καιρὸς ἐπὶ τρία ἔτη γράμματα μανθάνειν. Γράμματα δὲ λέγει τὸ γράφειν καὶ ἀναγιγνώσκειν καὶ τὴν ἑρμηνείαν καὶ ἐκμάθησιν τῶν γραπτέων ἢ ἀναγνωστέων λόγων[4]). Καὶ ἐκεῖνα μὲν βούλεται διαπονεῖν μέχρι τοῦ δυνατοὺς εἶναι γράφειν καὶ ἀναγιγνώσκειν, πρὸς τάχος δὲ ἢ κάλλος ἀπηκριβῶσθαι, οἷς μὴ φύσις ἐπέσπευσεν, ἐν τοῖς τεταγμένοις ἔτεσι, χαίρειν ἐᾶν[5]). Περὶ δὲ τῶν λόγων, οὓς τοῖς παισὶ δεῖ ἀνα-

1) Πλ. Πολ. Γ', 410 a, b.

2) Πλ. Νόμ. Ζ', 795 d—796 a.

3) Πλ. Νόμ. Ζ', 813 d.

4) Ῥουσσὼς τίθησι μετὰ τὸ δωδέκατον ἔτος τὰ μαθήματα ταῦτα· Κοϊντιλιανὸς δὲ ἀπὸ τοῦ ἑβδόμου τὴν ἀρχὴν αὐτῶν.

5) Πλ. Νόμ. Ζ' 809 e—810 b. Ἄλλως Κοϊντιλιανὸς «Non ist aliena res, quae fere ab honestis negligi solet, cura bene ac velociter scribendi». Ἀλλ' ἄλλοι καιροὶ ἄλλα τὰ καλὰ καὶ συμφέροντα ἀποφαίνουσι, τά γε ἀνθρώπινα· οὐ μέντοι τὰ θεῖα.

γιγνώσκειν παρατιθέναι καὶ μανθάνειν, οἱ μὲν ἐβούλοντο ἐν τοῖς οὖσι ποιητικοῖς συγγράμμασι σπουδαίοις ἢ κωμικοῖς τρέφειν τοὺς νέους καὶ διακορεῖς ποιεῖν, ὅλους ποιητὰς ἐκμανθάνοντας· οἱ δ' αὖ ἐκ πάντων κεφάλαια ἐκλέγειν καὶ συνάγειν εἰς ταὐτόν, ἀνθολογίαν δηλαδὴ ἢ χρηστομάθειαν συντιθέναι, καὶ ταῦτα παρατιθέναι τοῖς νέοις ἐκμανθάνειν· ἀμφότεροι δὲ τὴν πολυμάθειαν καὶ πολυπειρίαν τῶν νέων ἔσπευδον. Πλάτων δ' ἀποφαίνεται μηδετέρους πανταχῇ ἀληθεύειν· τὴν γὰρ πολυμάθειαν φέρειν τοῖς παισὶ κίνδυνον· βούλεται δὴ ταύτης μὲν ὀλιγωρεῖν, πρὸς δὲ τὰ ὑφ' ἑαυτοῦ ἐν τοῖς Νόμοις διηγημένα, ὧν ἡμεῖς τοὺς τύπους ἐν τῷ περὶ μουσικῆς λόγῳ ἐδηλώσαμεν, πρὸς ταῦτα βλέποντα τὸν παιδευτήν, ὥσπερ πρὸς παράδειγμα, ποιεῖσθαι τὴν ἐκλογὴν τῶν πρὸς ἀνάγνωσιν καὶ ἐκμάθησιν παραθετέων τοῖς νέοις, εἴτε ποιημάτων, εἴτε ψιλῶν λόγων.

Τοῖς δὲ τριακαίδεκα ἔτη γεγονόσι προσήκει λύρας ἅψασθαι, ἐμμεῖναι δὲ τρία ἔτη. Βούλεται δέ, ὅπερ ἔμπροσθεν εἴρηται, μηδαμῶς ψιλῇ κιθαρίσει χρῆσθαι, ἀλλ' ἃ ἂν ὁρίσωνται μέλη οἱ ἐπὶ τούτῳ τεταγμένοι χρηστὰ εἶναι, μανθάνοντας, τούτων χάριν προσχρῆσθαι τοῖς φθόγγοις τῆς λύρας, σαφηνείας ἕνεκα τῶν χορδῶν, ἀποδιδόντας πρόσχορδα τὰ φθέγματα τοῖς φθέγμασι· τὴν δὲ ἑτεροφωνίαν τῆς λύρας, ἄλλα μὲν μέλη τῶν χορδῶν ἰεισῶν, ἄλλα δὲ τοῦ τὴν μελῳδίαν συνθέντος ποιητοῦ, καὶ δὴ καὶ πυκνότητα μανότητι καὶ τάχος βραδυτῆτι καὶ ὀξύτητα βαρύτητι σύμφωνον καὶ ἀντίφωνον παρεχομένους, καὶ τῶν ῥυθμῶν ὡσαύτως παντοδαπὰ ποικίλματα προσαρμόττοντας τοῖς φθόγγοις τῆς λύρας, πάντα τὰ τοιαῦτα μὴ προσφέρειν τοῖς μέλλουσιν ἐν τρισὶν ἔτεσι τὸ τῆς μουσικῆς χρήσιμον ἐκλήψεσθαι διὰ τάχους[1]). Ἦν ἄρα τοῦ κιθαριστοῦ ἔργον καὶ τὰ μέλη διδάσκειν, οὐ μόνον κιθαρίζειν, ὅπερ δῆλον γίγνεται καὶ ἐκ τῆς ἐν τῷ Πρωταγόρᾳ σπουδαίας διηγήσεως τῶν κατὰ τὴν παιδείαν τῶν νέων Ἀθήνησι[2]).

Ἑξῆς δὲ τούτοις καθίστησι γυμνάσια καὶ διδασκαλεῖα κοινά.

---

1) Πλ. Νόμ. Ζ', 812 d, e.
2) Πλ. Πρωταγ. 326 b.

Τὰ μὲν συνήθη γυμνάσια καὶ τὰ διδασκαλεῖα βούλεται κατὰ μέσην τὴν πόλιν ᾠκοδομῆσθαι, τὰ δὲ ἵππων καὶ τῆς ἄλλης πολεμικῆς ἀσκήσεως γυμνάσια καὶ εὐρυχώρια ἔξωθεν· ἐν δὲ τούτοις πᾶσι διδασκάλους ἑκάστων, ξένους οἰκοῦντας, πεπεισμένους μισθοῖς παρὰ τῆς πόλεως, διδάσκειν τε πάντα ὅσα πρὸς τὸν πόλεμόν ἐστι μαθήματα τοὺς φοιτῶντας, ὅσα τε πρὸς μουσικήν, οὐχ ὃν μὲν ἂν ὁ πατὴρ βούληται, φοιτῶντα, ὃν δ' ἂν μή, ἐῶντα τῆς παιδείας, ἀλλὰ τὸ λεγόμενον πάντ' ἄνδρα καὶ παῖδα κατὰ τὸ δυνατόν, ὡς τῆς πόλεως μᾶλλον ἢ τῶν γεννητόρων ὄντας, παιδευτέον ἐξ ἀνάγκης[1]).

Ἐπειδὴ δὲ Πλάτωνι δοκεῖ δεῖν καὶ τὰς γυναῖκας τῶν αὐτῶν ἐπιτηδευμάτων μετέχειν τοῖς ἀνδράσιν, ἑπόμενόν ἐστι τὸ καὶ παιδείας αὐταῖς τῆς αὐτῆς μεταδεδωκέναι ἔν τε μουσικῇ καὶ ἐν γυμναστικῇ, ὥσπερ εἴρηται. Οὐ μὴν ἀλλ' ἐξαίρετον ἐποιήσατο τὸ τῶν ᾠδῶν. Βούλεται γὰρ αὐτὰς πρεπούσας ἑκατέρῳ γένει ἀποδιδόναι, τὸ μὲν μεγαλοπρεπὲς καὶ τὸ πρὸς τὴν ἀνδρείαν ῥέπον, ἀρρενωπὸν καλῶν, ἄρρεσι, τὸ δὲ πρὸς τὸ κόσμιον καὶ σῶφρον μᾶλλον ἀποκλῖνον θηλυγενέστερόν φησι καὶ θηλείαις ἀποδίδωσι[2]).

Συμπάσης δὲ τῆς ἐν μουσικῇ καὶ γυμναστικῇ παιδείας ἀρρένων τε καὶ θηλέων κατέστησεν ἕνα ὕπατον ἄρχοντα, ὃν ἐπιμελητὴν τῆς παιδείας προσαγορεύει. Τὴν δὲ ἀρχὴν ταύτην τίθησι τῶν ἐν τῇ πόλει ἀκροτάτων ἀρχῶν πολὺ μεγίστην. Διὸ δεῖ καὶ τὸν αἱρούμενον ἄξιον ταύτης εἶναι, τὸν ἄριστον τῶν ἐν τῇ πόλει, μὴ ἔλαττον πεντήκοντα ἐτῶν, παίδων γνησίων πατέρα, μάλιστα μὲν υἱέων καὶ θυγατέρων, εἰ δὲ μή, θάτερα[3]), ἔχοντα ἀκριβῆ ἐπιστή-

(1) Πλ. Νόμ. Ζ', 804 d. 813 b. c. Ἰδοὺ δὴ καὶ ἡ ἀναγκαία μαθητεία (Schulzwang) παρὰ Πλάτωνι, ᾗ τοὺς χρωμένους τανῦν λαοὺς δικαίως ἄν τις εὐδαιμονίσειε τοῦ δύνασθαι χρῆσθαι. Τὸ εἰς Σόλωνα ἀναφέρειν τὴν ἀναγκαίαν μαθητείαν οὔ μοι δοκεῖ πάνυ ὀρθὸν εἶναι. Ἦν γὰρ ὁ Σόλωνος νόμος ὁ περὶ τούτου συμβουλευτικός, οὐκ ἀναγκαστικός. (Schoemann griechische Alterthümer I Band. S. 518, 2 Auflage. Τὰ ἐν τῷ Κρίτωνι σ. 50 c. οὐκ ἐναντιοῦται τοῖς δε)· τὸ δὲ «ἐξ ἀνάγκης» τοῦ Πλάτωνος ποιεῖ τὴν ἀναγκαίαν μαθητείαν.

2) Πλ. Νομ. Ζ', 802 e.

3) Πλ. Νόμ. Ϛ', 765 d—766 b.

μην τῶν καθηκόντων αὐτῷ, ἵνα καὶ τοῖς ἄλλοις μηνυτής τε ἅμα καὶ τροφεὺς γίγνηται[1])· ἄρχειν δὲ ἐπὶ πέντε ἔτη, μεθ' ὃ νέον αἱρεῖσθαι· ἐξεῖναι δ' αὐτῷ ὑπὸ τοῦ νόμου προσλαμβάνειν εἰς ταύτην τὴν ἐπιμέλειαν οὓς ἂν ἐθέλῃ τῶν πολιτῶν, ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, οἷον παιδονόμους, ἐπιμελομένους κόσμου καὶ παιδείας καὶ φοιτήσεως εἰς τὰ διδασκαλεῖα καὶ γυμνάσια καὶ οἰκήσεων τῶν παίδων[2]).

Ἣν ἔμπροσθεν ἐκάλεσα ἠθικὴν παιδείαν, ὡρίσθω ἡ μέχρι τοῦ ἐκκαιδεκάτου ἔτους, οὐχ ὡς μόνως, ἀλλ' ὡς μάλιστα ἔθεσι τοῦ τῆς ψυχῆς ἤθους οὖσα παιδεία[3]) ἐν μουσικῇ γυμναστικῇ κεκραμένῃ. Τέταται δὲ καὶ παρ' αὐτὴν μέν, μάλιστα δὲ μετ' αὐτὴν διὰ τῆς ἐχομένης ἡλικίας πάσης ἡ ἐπιστημονικὴ παιδεία, ἧς ἐστι τὸ ἀναγαγεῖν τὴν ψυχὴν ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν ὄντων τῶν γιγνομένων καὶ ἀπολλυμένων ἐπὶ τὴν θέαν τοῦ ὄντως ὄντος καὶ ἀεὶ κατὰ ταὐτὰ ἔχοντος, οὗ ἔστιν, ὡς ἔμπροσθεν διῆλθομεν, τὸ τέλος τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ δὲ ἠθικὴ παιδεία ἐστὶν ἅμα ταύτης προοδοποιητική, καὶ πάντως δεῖ προϋπάρχειν, ἢ μηδὲ τῆς ἐπιστημονικῆς ἅπτεσθαι. Ἔστι γὰρ οὐδαμοῦ δεινὸν οὐδὲ σφοδρὸν ἀπειρία τῶν πάντων, οὐδὲ μέγιστον κακόν, ἀλλ' ἡ πολυπειρία καὶ πολυμαθία μετὰ κακῆς ἀγωγῆς γίγνεται πολὺ τούτων μείζων ζημία[4])· καὶ αὐτὸ τοῦτο ἀλλαχοῦ[5]) τὴν μεγίστην ἀμάθειαν ἀποκαλεῖ, τὸ ὑπὸ ἐπιστήμης εἰδέναι μέν, ὅ τι καλὸν καὶ ἀγαθόν ἐστι καὶ ὅ τι πονηρὸν καὶ ἄδικον, καὶ πάνυ λογιστικοὺς εἶναι καὶ πάντα τὰ κομψὰ καὶ ὅσα πρὸς τάχος τῆς ψυχῆς πέφυκε διαπεπονῆσθαι, διὰ δὲ κακὴν ἀγωγὴν τὸ μὲν πονηρὸν φιλεῖν τε καὶ ἀσπάζεσθαι, τὸ δὲ ἀγαθὸν μισεῖν· ἄνευ γὰρ συμφωνίας οὐδ' ἂν τὸ σμικρότατον εἶδος φρονήσεως γένοιτο. Τὸ δ' ἐκ τῆς πολυμαθείας μετὰ κακῆς ἀγωγῆς, δεινὸν ὄν, δεινότερον ἀποβαίνει, ἐὰν οἱ οὕτως ἔχοντες ἅμα εὖ πεφυκότες τυγχάνωσιν. Οἱ γὰρ τοιοῦτοι φύσει ἔχοντες ὀξεῖαν τὴν

1) Πλ. Νόμ. Ζ', 809.
2) Πλ. Νόμ. Ϛ', 764 d.
3) Sittlich-religiöse Erziehung.
4) Πλ. Νόμ. Ζ', 819 a.
5) Πλ. Νόμ. Γ', 689.

τῆς διανοίας ὄψιν, ὀξύτερον διορῶσι τὰ ἐφ' ἃ τέτραπται ἡ ὄψις αὐτῶν καὶ τοσούτῳ πλείω κακὰ οἷοί τ' εἰσὶν ἐργάζεσθαι[1]). Ὑπαρχούσης δὲ τῆς ἠθικῆς παιδείας οὕτω δὴ δεῖ σκοπεῖν τὰς φύσεις τῶν μελλόντων τῆς ἐπιστημονικῆς ἅψεσθαι. Μόνοις γὰρ τοῖς τὴν φύσιν ἐπιτηδείαν ἔχουσιν οἴεται δεῖν μεταδιδόναι ταύτης, οὓς καὶ βούλεται φύλακας τῆς πόλεως εἶναι. Ἐπιτηδείως δὲ πεφύκασιν, οἵ ἂν εὐμαθεῖς ὦσι καὶ μνήμονες καὶ ἀγχίνοι καὶ ὀξεῖς καὶ ὅσα ἄλλα τούτοις ἕπεται, καὶ αὖ νεανικοί τε καὶ μεγαλοπρεπεῖς τὰς διανοίας, οἷοι κοσμίως μετὰ ἡσυχίας καὶ βεβαιότητος ἐθέλειν ζῆν[2]). Ταῦτα δὲ ὀλιγάκις ἐθέλει εἰς ταὐτὸ συμφύεσθαι ἅμα, ἀλλ' οἱ μὲν ἐκεῖνα ἔχοντες ὑπὸ ὀξύτητος φέρονται ὅπῃ ἂν τύχωσι καὶ τὸ βέβαιον ἅπαν αὐτῶν ἐξοίχεται· οἱ δ' αὖ τὰ ἤθη βέβαια καὶ δυσκίνητα ἔχοντες, οἷς ἄν τις μᾶλλον ὡς πιστοῖς χρήσαιτο, ἔχουσιν ὡσαύτως καὶ πρὸς τὰς μαθήσεις δυσκινήτως, ὥσπερ ἀπονεναρκωμένοι, καὶ ὕπνου καὶ χάσμης ἐμπίπλανται. Εἰσὶ τοίνυν οἱ ἀμφότερα ἔχοντες σπάνιοι· καὶ τῆς παιδείας δὴ τῆς ἐπιστημονικῆς ὀλίγοις καὶ ἀριστίνδην μεθεκτέον ἐστί[3]).

Πρὸ δὲ τῆς ἐν τῇ θεωρίᾳ τῶν ὄντων διατριβῆς,— ἔστι δ' αὕτη ἡ ἐν φιλοσοφίᾳ σχολή, — ἀναγκαῖόν ἐστι προπαιδευθῆναι μαθήμασί τισιν, ἃ τὴν δύναμιν ἔχει περιάγειν τῆς ψυχῆς τὸ ὄμμα ἀπὸ τῶν δοξαστῶν πρὸς τὰ ἐπιστητά. Τοιαῦτα δ' ἐστὶ μαθήματα τὰ κοινῷ μὲν ὀνόματι μαθηματικὰ καλούμενα, ἰδίᾳ δὲ ἕκαστον αὐτῶν ἀριθμητικὴ καὶ λογιστική, γεωμετρία μετὰ στερεομετρίας, ἀστρονομία. Αἱ μὲν γὰρ ἄλλαι τέχναι καὶ πραγματεῖαι ἢ πρὸς δόξας ἀνθρώπων καὶ ἐπιθυμίας εἰσίν, ἢ πρὸς γενέσεις τε καὶ συνθέσεις, ἢ καὶ πρὸς θεραπείαν τῶν φυομένων τε καὶ συντιθεμένων[4]). Τὰ δὲ μαθηματικὰ ἐπιλαμβάνεταί τι τοῦ ὄντος, οὐ μέντοι οὐδ' αὐτὰ εἰλικρινῶς, ἀλλ' οἷον ὀνειρώττει περὶ αὐτό. Οἱ γὰρ περὶ ταῦ-

1) Πλ. Πολ. Ζ', 519 a.

2) Ἀτεχνῶς οἷον διαγράφει τὸ ἦθος τοῦ Θεαιτήτου (Θεαίτ. 144).

3) Πλ. Πολ. Ϛ', 503.

4) Πλ. Πολ. Ζ', 533. Τοῖς αὐτοῖς ἐνέχονται καί, ἃς πρότερον διήλθομεν, γυμναστικὴ καὶ μουσική· πλὴν ὅτι ἡ ὀρθὴ μουσικὴ τροφὴ ἐμποιεῖ ἐπιθυμίας καὶ δόξας ὀρθὰς καὶ ἀληθεῖς, πάντως μέντοι δόξας.

τα πραγματευόμενοι χρῶνται ὑποθέσεσι, περὶ ὧν οὐδένα λόγον οὔτε ἑαυτοῖς οὔτε ἄλλοις ἔτι ἀξιοῦσι διδόναι, ὡς παντὶ φανερῶν, ἃς καὶ ἀξιώματα καλοῦσιν· ἐκ τούτων δ' ἀρχόμενοι, τὰ λοιπὰ τῇ διανοίᾳ διεξιόντες ὀρθῶς, τελευτῶσιν ὁμολογουμένως ἐπὶ τοῦτο, οὗ ἂν ἐπὶ σκέψιν ὁρμήσωσιν. Ὅτι δὴ αἱ μὲν ἀρχαὶ αὐτῶν πισταὶ μόνον εἰσίν, ἀλλ' οὐκ ἐπιστηταί, τὸ δ' ἐκ τούτων πᾶν αὐτῶν νοήσει περαίνεται, διὰ τὴν σύμμικτον ταύτην φύσιν μεσεύει τῶν τε περὶ τὰ καθαρῶς νοητά, ἄνευ ὑποθέσεως αὐτῆς τῆς τοῦ παντὸς ἀρχῆς ἁπτομένων, καὶ τῶν περὶ τὰ δοξαστά. Ἔτι δὲ καὶ κατ' ἄλλο τι ἔχεται τῶν αἰσθητῶν τὰ μαθηματικά. Διανοούμενοι γὰρ περὶ τῶν ἀϊδίων σχημάτων, οἷον τριγώνου, προσχρῶνται οἱ μαθηματικοὶ ὁρωμένοις σχήμασι καὶ γράφουσι τοιαῦτα εἴδωλα ἐκείνων καὶ ποιοῦνται περὶ αὐτῶν τοὺς λόγους[1]).

Ἡ μὲν τοίνυν μεγίστη ἀξία τῶν μαθηματικῶν, ἄν τις εἰς ἀκρίβειαν αὐτῶν ἴῃ, ἐστὶ παρασκευάζειν τοὺς χρωμένους ἐπὶ τὴν τοῦ ἀληθῶς ὄντος ἐπιστήμην. Διὸ οὐδὲ χρὴ παντάπασιν αἰσθητοῖς χρῆσθαι, οὔτε διαγράμμασιν, οὔτε τοῖς ἐν τῷ οὐρανῷ συμβαίνουσιν· ἐπεὶ κἂν ὅτι κάλλιστα τὰ τοιαῦτα ἀπειργασμένα καὶ συνεστῶτα τυγχάνῃ, ἄτε αἰσθητῶν ὄντων καὶ σώματα ἐχόντων, οὐκ ἂν λάβοι τίς ποτε τἀληθὲς αὐτῶν ταύτῃ[2]).

Ἀλλὰ καὶ χωρὶς τῆς ἀκριβείας ταύτης τὰ μαθήματα ταῦτα, μάλιστα δὲ τὴν ἀστρονομίαν—αὕτη γὰρ σχεδὸν καὶ τἆλλα δύο συλλαβοῦσα ὑφ' ἑαυτῇ ἔχει — τίμια ἡγεῖται Πλάτων καὶ χρήσιμα, καὶ παντὶ ἐλευθέρῳ σπουδῆς ἄξια, εἰς τὸ δύνασθαι διαριθμεῖσθαι νύκτα καὶ ἡμέραν, Σελήνης δὲ καὶ Ἡλίου καὶ τῶν ἄλλων ἄστρων περιφορᾶς ἐμπείρως ἔχειν, ἵνα μὴ καταψευδώμεθα τῶν μεγάλων τούτων θεῶν, ὡς μηδέποτε τὸν αὐτὸν δρόμον ἰόντων, ἀλλὰ πάντῃ πλανωμένων, καὶ τῶν μὲν θᾶττον ὡς βράδιον, τῶν δ' ἐναντίως ὡς ἐναντίως κινουμένων. Ὃ γάρ φασιν οἱ πολλοὶ τὸν μέγιστον θεὸν καὶ ὅλον τὸν κόσμον οὔτε ζητεῖν δεῖν οὔτε πολυ-

1) Πλ. Πολ. Ϛ', 510 b—511 e. Ζ', 533 c.

2) Πλ. Πολ. Ζ', 525 c, d. 529 a—530 b.

πραγμονεῖν τὰς αἰτίας ἐρευνῶντας, ὡς οὐχ ὅσιον ὄν, ἐναντίως ἔχει[1]).

Ἐπὶ τούτοις καὶ τοῦτο ἔτι ἀξιόλογον τῶν μαθημάτων τούτων, ὅτι ποιεῖ τούς τε φύσει λογιστικοὺς εἰς πάντα τὰ μαθήματα ὀξεῖς φαίνεσθαι, οἵ τε βραδεῖς, ἄν ἐν τούτῳ παιδευθῶσι καὶ γυμνάσωνται, κἂν μηδὲν ἄλλο ὠφεληθῶσιν, ὅμως εἰς γε τὸ ὀξύτεροι αὐτοὶ ἑαυτῶν γίγνεσθαι πάντως ἐπιδιδόασιν[2]). Ἐν γὰρ τούτοις τοῖς μαθήμασιν ἑκάστου ὄργανόν τι τῆς ψυχῆς ἐκκαθαίρεταί τε καὶ ἀναζωπυροῦται ἀπολλύμενον καὶ τυφλούμενον ὑπὸ τῶν ἄλλων ἐπιτηδευμάτων, κρεῖττον ὂν σωθῆναι μυρίων ὀμμάτων[3]).

Τέλος δὲ καὶ τῆς εἰς τὸν πρακτικὸν βίον χρησιμότητος αὐτῶν ἄξιον ἐπιμνησθῆναι. Σχεδὸν γὰρ πᾶσαι τέχναι προσχρῶνται τούτοις[4]). Ἣν δὲ καὶ ταύτην διχῇ διαλάβωμεν, τὴν μὲν εἰς πόλεμον ἐλευθεριωτέραν ἡγεῖται Πλάτων, καὶ γὰρ τὴν τῶν πολεμικῶν ἄσκησιν τοῖς ἐλευθέροις προσήκειν[5]), τὴν δὲ εἰς καπηλείας καὶ γεωργίας καὶ ναυτιλίας καὶ τὰ τοιαῦτα φορτικωτέραν[6]). Ὅπου δὴ κελεύει δεῖν μὴ μόνον τὰ δημόσια νομίσματα καὶ μέτρα καὶ σταθμὰ ἔμμετρά τε εἶναι καὶ ἀλλήλοις σύμφωνα, ἀλλὰ καὶ πάντα τὰ ἴδια σκεύη, μῆκος αὐτῶν καὶ βάθος καὶ τὸν πρὸς ἄλληλα λόγον συντετάχθαι, ὥστε ἐν παντὶ ἔχειν ἀφορμὴν τοὺς πολίτας περὶ ἀριθμοὺς καὶ λογισμοὺς διατρίβειν, οὐχ οὕτω τοῦ ὠφελίμου χάριν ποιεῖ, ὡς τῆς ἀπὸ τούτων ἐγέρσεως τῆς διανοίας. Ψέγει δὲ τὴν ἀνελευθερίαν καὶ φιλοχρηματίαν, ἧς ἕνεκα μάλιστα ἐσπούδαζον Αἰγύπτιοι καὶ Φοίνικες περὶ τὰ μαθηματικά[7]).

Χρὴ δὲ προβάλλειν τὰ μαθηματικὰ παισὶν ἔτι οὖσιν, ἡ αὐτοῖς εὐληπτά ἐστι, τὸ δὲ ἀκριβὲς αὐτῶν εἰς ἀκμαίαν ἡλικίαν

---

1) Πλ. Νόμ. Ζ', 821—822. Ἐν τοῖς μαθηματικοῖς φαίνεται Σωκράτης, εἴπερ που καὶ ἀλλαχοῦ, οἷον διπρόσωπος Ἰανός, τῷ ἑτέρῳ φθεγγόμενος παρὰ Ξενοφῶντι (Ἀπομν. Δ, ζ, 56), τῷ δὲ ἑτέρῳ παρὰ Πλάτωνι ἐν τῇ Πολιτείᾳ.

2) Πλ. Πολ. Ζ', 526 b. Νόμ. Ε', 747 b.

3) Πλ. Πολ. Ζ' 527 e.

4) Πλ. Πολ. Ζ', 522 c.

5) Πλ. Πολ. Ζ', 522 d, e, 521 d. 526 d.

6) Πλ. Πολ. Ζ', 525 c. 527 d.

7) Πλ. Νόμ. Ε', 746 e—747 c.

ὑπερτίθεσθαι, εἰς τὸ ἑπτακαιδέκατον καὶ ὀκτωκαιδέκατον ἔτος, ὡς ἔοικε· τῇ δὲ ἐν τούτοις σπουδῇ τὸ τῆς παιδιᾶς σχῆμα περιτιθέναι, τὸ δὲ βίαιον καὶ ἐπάναγκες ὅσον ἐνδέχεται ἐξαιρεῖν· οὕτω γὰρ οἵ τε παῖδες ἑαυτῶν εὐμαθέστεροι γίγνονται καὶ τὰ μαθήματα ἔμμονα[1]). Ἐπαινεῖ δὲ τὴν παρ' Αἰγυπτίοις συνήθη μέθοδον τῆς διδασκαλίας. Ἦν γὰρ ἐκείνοις ἐξευρημένα μαθήματα τῶν παίδων χάριν τοῦ μετὰ παιδιᾶς καὶ ἡδονῆς μανθάνειν, περί τε λογισμοὺς μήλων διανομαὶ καὶ στεφάνων πλείοσιν ἅμα καὶ ἐλάττοσιν ἁρμοττόντων ἀριθμῶν τῶν αὐτῶν καὶ ἄλλα παραπλήσια, καὶ περὶ μετρήσεις, καὶ ὡς ἐν παιδιᾶς μέρει ἐξήρουν αὐτῶν τὴν περὶ ταῦτα ἐνοῦσαν φύσει τοῖς ἀνθρώποις γελοίαν τε καὶ αἰσχρὰν ἄγνοιαν[2]).

Μετὰ δὲ τὰ ἑπτακαίδεκα ἢ ὀκτωκαίδεκα ἔτη ἐν δυσὶν ἢ τρισὶν ἔτεσι μέχρι τῶν εἴκοσι τίθησι τὰ ἀναγκαῖα γυμνάσια, ὧν διὰ τὸ ἐπίπονον καὶ σκληρὸν ἀνάγκη παύεσθαι τῶν ἄλλων μαθημάτων. Κόποι γὰρ καὶ ὕπνοι μαθήμασι πολέμιοι[3]). Διαφέρει δὲ ταῦτα τῶν παιδείων ἐκείνων μόνον ὅτι ἐκεῖνα μὲν ἐλαφρότερά ἐστι καὶ τῆς παιδιᾶς τὸν τύπον ἔτι φέρει, ταῦτα δὲ τραχύτερα καὶ τὸν αὐστηρὸν σρατιωτικὸν χαρακτῆρα φέροντα.

Πρὸς τοῦτο δὲ χρὴ βλέπειν καὶ οὓς καθίστησι γυμνικοὺς ἀγῶνας, πολεμικὴν ἕξιν ἐμποιεῖν, καὶ ὅσα τῶν ἀγωνισμάτων πρὸς πόλεμόν ἐστιν, ἐπιτηδεύειν τε βούλεται καὶ ἆθλα νικητήρια τιθέναι, ὅσα δὲ μή, χαίρειν ἐᾶν. Τριττοὺς δὲ τίθησι τοὺς ἀγῶνας, τοὺς μὲν παίδων, τοὺς δὲ μειρακίων ἀγενείων, τοὺς δὲ ἀνδρῶν, θηλειῶν δέ, τοὺς μὲν ἀνήβων κορῶν, ἃς χρὴ γυμνὰς ἀγωνίζεσθαι, τοὺς δὲ τῶν τριακαιδεκετίδων μέχρι γάμου, σὺν πρεπούσῃ στολῇ ἐσταλμένων. Ἀγωνίσματα δὲ τίθησι δρόμον μὲν ἐνόπλιον, ἀλλ' οὐ ψιλόν, ἀντὶ δὲ πάλης τὴν ἐν τοῖς ὅπλοις μάχην, παγκρατίῳ δὲ τὴν πελταστικὴν ὅλην ἀνθίστησιν ἀμιλλωμένων τόξοις καὶ πέλταις καὶ λίθων βολῇ ἐκ χειρός τε καὶ σφενδόναις· ἔτι δὲ ἱπ-

1) Πλ. Πολ. Ζ', 536 d, e.
2) Πλ. Νόμ. Ζ', 819.
3) Πλ. Πολ. Ζ', 537 b.

πικοὺς ἀγῶνας οὐ μόνῳ δρόμῳ ἁμιλλωμένων, ἀλλὰ καὶ ὅπλοις ἀγωνιζομένων ἅμα[1]).

Εἰς δὲ τὰ μέχρι τοῦδε γυμνάσια καὶ μαθήματα προσήκει καταλέξαι καὶ τὴν θήραν· καὶ γὰρ ταύτην οὐδὲν ἧττον τῶν ἄλλων μαθημάτων ἡγεῖται συντείνειν εἰς παιδείαν[2]). Μέγιστα δὲ αὐτῆς δύο, χωρὶς τῆς περὶ ταύτην τερπνῆς διαγωγῆς, ἓν μέν, ὅτι γνωρίζουσι τὴν οἰκείαν χώραν διεξερευνώμενοι αὐτὴν θέρους καὶ χειμῶνος, ὅπερ οὐδενὸς ἔλαττον μάθημα ὑπολαμβάνει, τὸ διὰ ἀκριβείας ἐπίστασθαι πάντας τὴν ἑαυτῶν, ἓν δέ, ὅτι ἐμποιεῖ εὐψυχίαν καὶ εὐτολμίαν καὶ ἔστιν ἀρίστη μελέτη τῶν ἀληθινῶν πολεμικῶν ἀγώνων, οὐχ ὅλως ἀκίνδυνος οὖσα. Διὸ οὐδὲ πᾶσαν θήραν θηρεύειν ἐᾷ, πολυειδῆ οὖσαν, ἀλλ' ὅση ἔχει τὸ βελτίους ἀπεργάζεσθαι τὰς ψυχὰς τῶν νέων. Ἔστι δ' αὕτη ἡ τῶν τετραπόδων ἵπποις καὶ κυσὶ καὶ τοῖς ἑαυτῶν σώμασι, καὶ μόνους τοὺς τοιούτους θηρευτὰς ἐᾷ ὅπου καὶ ὅπῃ ἂν ἐθέλωσι κυνηγετεῖν· τὴν δὲ ἄρκυσι καὶ πλεκταῖς ἀποκωλύει, ὅτι δηλαδὴ τό τε σῶμα ἀργὸν ἐᾷ καὶ τὸ τῆς ψυχῆς ἦθος δολιώτερον καθίστησι. Τὴν αὐτὴν δὲ ἀργίαν σώματος καὶ ψυχῆς ἔχει καὶ ἡ τῶν ἐνύδρων θήρα· διὸ καὶ ταύτην ἀποδοκιμάζει, οὐ μέντοι νόμῳ. Τὴν δὲ τῶν ὀρνίθων ἐλευθέριον μὲν ἡγεῖται οὐδὲ ταύτην, ἐᾷ μέντοι θηρεύειν ἐν ἀργοῖς καὶ ὄρεσιν, ἐν δὲ ἐργασίμοις καὶ ἱεροῖς κωλύει[3]).

Ἡ δὲ διατελὴς αὕτη διατριβὴ περὶ γυμνάσια καὶ ἀγῶνας καὶ κυνηγέσια, ἄνευ τῶν εἰρημένων, καὶ τοῦτο ἔχει μέγα ἀγαθόν, ὅτι ἀμβλύνει τὸ κέντρον τῶν σωματικῶν ἐπιθυμιῶν, περὶ ὧν τῆς ἀποτροπῆς τῶν ἀθεμίτων καὶ ἀμέτρων ἱκανὰ ἐπραγματεύσατο ἐν τοῖς Νόμοις[4]) ἀναγνώσεως καὶ ἐπιστροφῆς ἄξια. Ἔτι δὲ δεῖ τὰ γυμνάσια ταῦτα καὶ βάσανον γίγνεσθαι τῶν γενναιοτάτων καὶ καρτερικωτάτων, οὓς, ἂν καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις μαθήμασιν ἐντρεχέστατοι ἀεὶ φαίνωνται, εἴκοσιν ἔτη γεγονότας, ἀποκρίνει Πλάτων τῶν ἄλλων καὶ παιδεύει ὡς ἄρχοντας ἐσομένους.

---

1) Πλ. Νόμ. Η', 832 e—834 d.
2) Πλ. Νόμ. Ζ', 763 a, b. Πολ. Γ', 412 b.
3) Πλ. Νόμ. Ζ', 823 b—824 b.
4) Πλ. Νόμ. Η', 836—842.

Κελεύει οὖν τούτοις μείζους τιμὰς ἀποδιδόναι πρεπούσας, καὶ τὰ χύδην μαθήματα παισὶν ἐν τῇ παιδείᾳ γενόμενα τούτοις συνάγειν εἰς σύνοψιν οἰκειότητος ἀλλήλων τῶν μαθημάτων καὶ τῆς τοῦ ὄντος φύσεως[1]). Μόνη γάρ, φησιν, ἡ τοιαύτη μάθησις βέβαιος, ἐν οἷς ἂν ἐγγένηται. Καὶ μεγίστη δ' ἔτι πεῖρα διαλεκτικῆς φύσεως καὶ μή. Τὴν γὰρ διαλεκτικὴν ποιεῖται οἷον θριγκὸν τῶν μαθημάτων, ἧς χάριν τὰ ἄλλα μαθήματα ἐν προπαιδείας μέρει τίθεται[2]). Χρὴ δὲ ἐμμένειν ἐν τῇ συνοπτικῇ ταύτῃ μελέτῃ μέχρι τοῦ τριακοστοῦ ἔτους[3]).

Τῶν δὲ τριακοντούτων γενομένων, δοκιμασθέντων πάλιν, ὁποῖοι γεγόνασι καὶ ἐν ταύτῃ τῇ παιδείᾳ, οἱ προκριθέντες μειζόνων τε τιμῶν τυγχάνουσι, καὶ ἤδη ἐπιχειροῦσι τῇ διαλεκτικῇ καὶ μένουσι μεταλαμβάνοντες αὐτῆς ἐνδελεχῶς καὶ συντόνως, οὐδὲν ἄλλο ποιοῦντες, ἔτη πέντε[4]). Πρὸ δὲ τοῦ τριακοστοῦ ἔτους ἐπισφαλὲς ἡγεῖται ἅπτεσθαι τῆς διαλεκτικῆς. Ἡ γὰρ δύναμις καὶ ἡ σπουδὴ αὐτῆς ἐστι τὰς τέως κυρίας δόξας ἀληθεῖς τε καὶ μὴ καταβάλλειν, ὑπεξαιροῦσαν τὴν κρηπῖδα αὐτῶν. Συμβαίνει ἄρα μὴ μόνον τὰ Ὁμήρου, ὅσα ἔμπροσθεν ἐμέμψατο Πλάτων, καὶ ὅσα τῶν ἄλλων ποιητῶν παρόμοιά ἐστιν, ὑπὸ τῆς διαλεκτικῆς σαθρὰ ὄντα ἐξελέγχεσθαι, ἀλλὰ καὶ τοιαῦτα, οἷα τὰ σεμνὰ ἰαμβεῖα τοῦ θεσπεσίου ποιητοῦ τάδε·

«Οὐ γὰρ τί μοι Ζεὺς ἦν ὁ κηρύξας τάδε,
οὐδ' ἡ ξύνοικος τῶν κάτω θεῶν Δίκη.
οὐδὲ σθένειν τοσοῦτον ᾠόμην τὰ σὰ
κηρύγμαθ', ὥστ' ἄγραπτα κἀσφαλῆ θεῶν
νόμιμα δύνασθαι θνητὸν ὄνθ' ὑπερδραμεῖν.
οὐ γάρ τι νῦν γε κἀχθές, ἀλλ' ἀεί ποτε
ζῇ ταῦτα, κοὐδεὶς οἶδεν, ἐξ ὅτου 'φάνη»[5]).

---

1) Πλ. Πολ. Ζ', 537 c. 531 d. Οὐκ ἔστι τοῦτο παραπλήσιον τῇ ταινῦν ἐλλογίμῳ Concentration des Unterrichts;
2) Πλ. Πλ. Ζ', 534 e.
3) Πλ. Πολ. Ζ', 537 d.
4) Πλ. Πολ. Ζ', 539 e.
5) Σοφοκλ. Ἀντιγ. 450—455.

μηδὲ ταῦτα ὑπομένειν τὴν ῥύμην τῆς διαλεκτικῆς. Καὶ ἐνταῦθα ἤδη φανερός ἐστιν ὁ μέγας κίνδυνος ὁ ἐκ τῆς διαλεκτικῆς τοῖς νέοις. Ἐννοήσαντες γὰρ ὅτι τοιοῦτον ἄμαχον ὅπλον οὖσα τυγχάνει, καταχρῶνται ὡς παιδιᾷ ἀεὶ εἰς ἀντιλογίαν, καὶ μιμούμενοι τοὺς ἐξελέγχοντας, αὐτοὶ ἄλλους ἐξελέγχουσι, χαίροντες, ὥσπερ σκυλάκια, τῷ ἕλκειν τε καὶ σπαράττειν τῷ λόγῳ τοὺς πλησίον ἀεί[1]), ἢ κατ' ἄλλην εἰκόνα, ὥσπερ οἱ τὰ σκολύθρια τῶν μελλόντων καθιζήσεσθαι ὑποσπῶντες χαίρουσι καὶ γελῶσιν, ἐπειδὰν ἴδωσιν ὕπτιον ἀνατετραμμένον[2]). Ὅταν δὴ πολλοὺς μὲν αὐτοὶ ἐλέγξωσιν, ὑπὸ πολλῶν δ' ἐλεγχθῶσι, σφόδρα καὶ ταχὺ ἐμπίπτουσιν εἰς τὸ μηδὲν ἡγεῖσθαι ἀληθὲς εἶναι· οὔτε γὰρ ταῦτα, ἃ πρότερον ἐνόμιζον ἀληθῆ, ἔτι ὡς τοιαῦτα τιμῶσιν, οὔτε τὰ ὄντως ἀληθῆ εὑρίσκουσι· συμβαίνει δὴ τοὺς τοιούτους ἀνόμους καὶ ἀθέους γίγνεσθαι. Καὶ τούτων πικρὰ ἔχων παραδείγματα Πλάτων, ἐπὶ γήρως ὁδῷ ἤδη ὤν, ὅτε εἰκὸς αὐτὸν μὲν ὅ τι ἐγγυτάτω τοῦ θείου γεγονέναι, τοὺς δ' ἀεὶ ἐπιγιγνομένους τῶν προγεγενημένων μᾶλλον ἀποθέους ἐπιτρέφεσθαι, τῆς πόλεως ἀεὶ κατολισθαινούσης, ἐν τοῖς Νόμοις[3]) ποθεῖ τὸ πιστὸν καὶ ἀνυπονόητον τῶν παλαιῶν, προτιμῶν, ὡς ἔοικε, τὸ διὰ βίου πάντας δοξάζειν περὶ τὰ ὄντα δόξας ἀληθεῖς, καίπερ περὶ τῶν τοιούτων ἐν τῇ Πολιτείᾳ λέγων τὸν νῦν βίον ὀνειροπολοῦντας καὶ ὑπνώττοντας, πρὶν ἐνθάδε ἐξεγρέσθαι, εἰς Ἅιδου πρότερον ἀφικομένους τελέως ἐπικαταδαρθάνειν[4]).

Εἰς μὲν δὴ τὰ τοιαῦτα ταχὺ ἐμπίπτουσιν ὅσοι νέοι ἢ κακῶς προπαιδευθέντες[5]) ἅπτονται τῆς διαλεκτικῆς. Ὁ δὲ πρεσβύτερος καὶ τὸ ἦθος κόσμιος καὶ βέβαιος τῆς μὲν τοιαύτης μανίας οὐκ ἂν ἐθέλοι μετέχειν, τὸν δὲ διαλέγεσθαι ἐθέλοντα καὶ σκοπεῖν τἀληθὲς μᾶλλον μιμήσεται ἢ τὸν παιδιᾶς χάριν παίζοντα καὶ ἀντιλέ-

---

1) Πλ. Πολ. Ζ', 539 b.
2) Πλ. Εὐθύδ. 278 c.
3) Πλ. Νόμ. Ι', 887 c—888 c.
4) Πολ. Ζ', 534 c, d.
5) Διαφέρει γὰρ οὐθὲν νέος τὴν ἡλικίαν ἢ τὸ ἦθος νεαρὸς (Ἀριστ. Ἠθ. Νικ. 1).

γοντα[1]). Οὐ γὰρ καθαιρεῖ ἡ διαλεκτικὴ τοῦ καθαιρεῖν ἕνεκα, πλὴν τάς γε ψευδεῖς δόξας, ἀλλ' ἵνα ἀναστήσῃ βεβαιότερα καὶ ὑπερηφανώτερα, τὴν τῆς ἐπιστήμης κρηπῖδα ὑποτιθεῖσα. Πορεύεται γὰρ μετὰ τὴν ἀναίρεσιν τῶν ἀλόγων ὑποθέσεων ἐπ' αὐτὴν τὴν ἀρχὴν τοῦ παντός, ἵνα βεβαιώσηται, καὶ ὡς ἐν βορβόρῳ βαρβαρικῷ τινι τὸ τῆς ψυχῆς ὄμμα κατορωρυγμένον ἠρέμα ἕλκει καὶ ἀνάγει ἄνω, συνερίθοις καὶ συμπεριαγωγοῖς χρωμένη τοῖς μαθηματικοῖς[2]). Ἁψαμένη δὲ τῆς ἀνυποθέτου ἀρχῆς, πάλιν αὖ ἐχομένη τῶν ἐκείνης ἐχομένων, οὕτως ἐπὶ τελευτὴν καταβαίνει[3]). Γίγνονται δὴ ταύτῃ αἱ μὲν πρότερον ἀληθεῖς δόξαι νῦν ἐπιστῆμαι, αἱ δὲ ψευδεῖς ἐῶνται κατακεῖσθαι.

Τὸ δὲ ἀξίωμα τῆς διαλεκτικῆς καὶ ὅλως τῆς φιλοσοφίας— σχεδὸν γὰρ ταὐτόσημά ἐστι παρὰ Πλάτωνι— ἄλλως τε καὶ παρὰ τὴν τῶν πολλῶν ἄσοφον καὶ ἄμουσον ἕξιν παραβαλλόμενον, ἐναργὲς ἡμῖν ἐποίησε Πλάτων εἰκόνι ἀφελεῖ μὲν καὶ νηφούσῃ, εὐστόχῳ δέ[4])· ἣν διὰ μῆκος οὐ δύναμαι παραθέσθαι ἐνθάδε.

Ἐκ δὲ τῆς εἰκόνος ταύτης καὶ τὸ τῶν μαθηματικῶν καὶ τῆς διαλεκτικῆς καὶ φιλοσοφίας, σαφέστερον γίγνεται, ἥν τινα δύναμιν ἔχει ἑκάτερα. Ἐκεῖνα μὲν δύναται λύειν τὴν ψυχὴν ἀπὸ τῶν δεσμῶν καὶ μεταστρέφειν τὸ ὄμμα αὐτῆς ἀπὸ τῶν σκιῶν πρὸς αὐτὰ τὰ τὰς σκιὰς ῥίπτοντα καὶ ἀνάγειν ἐκ τοῦ καταγείου εἰς τὸ τοῦ ἡλίου φῶς, ἡ δὲ διαλεκτικὴ καὶ φιλοσοφία ἀναγκάζει αὐτὴν αὐτὸ τὸ ἡλιακὸν φῶς ὁρᾶν καὶ τὰ ἐν αὐτῷ ὄντα, καὶ τέλος ἀποβλέπειν πρὸς αὐτὸν τὸν ἥλιον[5]).

Γενομένους δὲ πέντε καὶ τριάκοντα ἔτη χρὴ τοὺς οὕτω τεθραμμένους καταβαίνειν πάλιν εἰς τὸ σπήλαιον ἐκεῖνο παρὰ τοὺς δεσμώτας καὶ ἄρχειν ἐκείνοις τὰ περὶ τὸν πόλεμον καὶ ὅσαι νέων ἀρχαὶ ἐπὶ πεντεκαίδεκα ἔτη, ἵνα μηδ' ἐμπειρίᾳ ὑστερῶσι τῶν ἄλ-

---

1) Πλ. Πολ. Ζ', 539 c.
2) Πλ. Πολ. Ζ', 533 d.
3) Πλ. Πολ. ΣΤ', 511 b.
4) Πλ. Πολ. Ζ', 514—518 d.
5) Πλ. Πολ. Ζ', 532 a, b, c.

λων[1]). Τοῦτο γὰρ μάλιστα ἔχει τὴν αἰτίαν τῆς διαβολῆς τῆς ἐπιστημονικῆς παιδείας παρὰ τοῖς πολλοῖς, ὅτι ὁ ταύτην πεπαιδευμένος, ἀτριβὴς ἔτι ὢν καὶ τὴν δυσκολίαν παντὸς ἔργου, εἰ μέλλει εὐθυπορήσειν, συνειδώς, εὐλαβῶς ἁπτόμενος αὐτοῦ, διάδηλος γίγνεται προσπταίων ἐν τῇ μεταχειρίσει. Ὁ δὲ τυφλὸς ἐπιστήμης, τριβῇ δὲ πολυχρονίῳ κεχρημένος, μηδὲν δὲ εὐλαβούμενος, ἅτε μὴ εἰδώς, μηδ' ὑποπτεύων μήτε ἕρματα μήτε σκοπέλους, ἐρρωμένως δράττεται παντὸς καὶ εὐκόλως μεταχειρίζει. Οὕτω δὴ εἰ δέοι διαγωνίζεσθαι αὐτοὺς ἐν τοῖς πολλοῖς, οὐδαμοῦ ἂν φανείη ὁ ἐπιστημονικός. Τὸ δ' ἀληθὲς εἰπεῖν, ἀμφότεροι μὲν οὕτως ἔχοντες οὐ πάνυ χρήσιμοί εἰσιν, εἰ καὶ πᾶς που σπουδαῖος τὸ μὲν εὐλαβὲς ἐκείνου στέρξειεν ἂν καὶ συγγνοίη, τούτου δ' ἂν δυσχεράνειε τὸ θρασὺ καὶ φορτικόν· ὅ γε μὴν μέγιστον, συμβαίνει τὸν μὲν ἐπιστήμονα, ὁτῳοῦν ἐπιχειροῦντα, σὺν βραχείᾳ μελέτῃ τοῦ πράγματος ἐγκρατῆ γίγνεσθαι· αὐτὸς γὰρ εὑρήσει πόθεν καὶ πῶς ἁπτόμενος τὴν μελέτην ἁπλανῶς ποιεῖσθαι δυνήσεται, καὶ ἅμα συνειδὼς τὴν ἀπειρίαν, αὐτὸς ἑαυτὸν ἐπείγει· τὸν δὲ τρίβωνα ἐκεῖνον οὔτε γνῶσις ἀγνοίας ἐπείγουσα βιάζεται, οὔτε εὔκαιρον τὴν ἐπιστήμην λαβεῖν, ὁπηνίκ' ἂν αὐτῷ δόξῃ.

Ἡ τοίνυν ἀτέλεια ἡ ἐκ τῆς ἀπειρίας οὐκ ἔλαθε Πλάτωνα. Διὸ βούλεται ἀναστρέφεσθαι πεντεκαίδεκα ἔτη ἐν τοῖς πολλοῖς καὶ ταῖς πραγματείαις αὐτῶν, καὶ ἅμα βασανίζεσθαι καὶ ἐν τούτῳ, ὁποῖοι γενήσονται.

Πεντηκοντούτων δὲ γενομένων τοὺς ἀριστεύσαντας πάντα πάντῃ ἐν ἔργοις τε καὶ ἐπιστήμαις πρὸς τέλος ἤδη ἀκτέον καὶ ἀναγκαστέον ἀνακλίναντας τὴν τῆς ψυχῆς αὐγὴν εἰς αὐτὸ ἀποβλέψαι τὸ πᾶσι φῶς παρέχον, καὶ ἰδόντας τὸ ἀγαθὸν αὐτό, παραδείγματι χρωμένους, καὶ πόλιν καὶ ἰδιώτας καὶ ἑαυτοὺς κατακοσμεῖν τὸν ἐπίλοιπον βίον ἐν μέρει ἑκάστους, τὸ μὲν πολὺ πρὸς φιλοσοφίαν διατρίβοντας, ὅταν δὲ τὸ μέρος ἥκῃ, πρὸς πολιτικοῖς ἐπιταλαιπωροῦντας καὶ ἄρχοντας ἑκάστους τῆς πόλεως ἕνεκα, οὐχ ὡς καλόν τι, ἀλλ' ὡς ἀναγκαῖον πράττοντας, καὶ οὕτως ἄλλους ἀεὶ

1) Πλ. Πολ. Ζ', 539 e.

παιδεύσαντας τοιούτους, ἀντικαταλιπόντας τῆς πόλεως φύλακας, εἰς μακάρων νήσους ἀπιόντας οἰκεῖν· μνημεῖα δ' αὐτοῖς καὶ θυσίας τὴν πόλιν δημοσίᾳ ποιεῖν, ἐὰν καὶ ἡ Πυθία ξυναναιρῇ, ὡς δαίμοσιν, εἰ δὲ μή, ὡς εὐδαίμοσί τε καὶ θείοις[1]).

Τοιούτους δὴ βούλεται Πλάτων τοὺς δυναστεύοντας ἐν τῇ ἑαυτοῦ πόλει πεφυκέναι τε καὶ τετράφθαι, παρισωμένους ἀρετῇ καὶ ὡμοιωμένους μέχρι τοῦ δυνατοῦ τελέως ἐν ἔργῳ τε καὶ λόγῳ ἐν πόλει ἑτέρᾳ τοιαύτῃ.

ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΜΩΡΑΪΤΗΣ.

ΓΡΑΜΜΑΤΟΛΟΓΙΑ ΥΠΟ ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΒΕΡΓΚ (*).

Μηνὶ Μαΐῳ τοῦ 1872 εἶδε τέλος πάντων τὸ δημοσιογραφικὸν φῶς τὸ ἐναγωνίως ὑπὸ τοῦ φιλολογικοῦ κόσμου ἀναμενόμενον φιλοπόνημα τοῦ Θοεδώρου Βέργκ, ἡ *Ἱστορία τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων* (τόμος πρῶτος). Μέγα δ' ὡς εἰκὸς ἅμα τῇ ἐμφανίσει αὐτοῦ ἤγειρε τὸ φιλολογικὸν διάφορον τὸ νέον τοῦτο προϊὸν τοῦ καλάμου τοῦ Βέργκ, ὅς τις ἔχει τὸ χάρισμα ὅ,τι καὶ ἂν ἀναλαμβάνῃ ἐν ταῖς χερσὶ νὰ περιβάλληται τὸν δημιουργικὸν τύπον. Ὡς τοιοῦτον ἐχαρακτήριζε τὸν συγγραφέα ἀπὸ τῆς ἕδρας καὶ ἐν ἰδιαιτέραις ὁμιλίαις ὁ ἀείμνηστος Βοίκχιος· ὡς τοιοῦτον συνιστῶσι τὸν ἄνδρα αἱ ἀπειροπληθεῖς διατριβαὶ αὐτοῦ, αἱ τὰ πολλὰ καὶ ποικίλα περιοδικὰ τῆς Γερμανίας, μάλιστα δὲ τὰ φιλολογικά, κατακοσμοῦσαι.

Ἀφ' οὗ μέχρι τοῦ νῦν ἐκράτησεν ἡ γνώμη ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, καθ' ἣν ὁ Ὅμηρος δὲν ὑπολαμβάνεται τόσον ἱστορικὸν πρόσωπον, ὅσον τὰ ποιήματα αὐτοῦ ἡ Ἰλιὰς καὶ ἡ Ὀδύσσεια, ἀφ' οὗ τὴν γνώμην ταύτην ἠσπάσαντο οἱ διαπρεπέστεροι τῶν φιλολόγων,

---

1) Πλ. Πολ. Ζ', 540 a, b, c.

(*) «Griechische Literatur geschichte von Theodor Bergk. Erster Band. Berlin, Weidmanische Buchhandlung»

οἷοι ὁ Φρειδερῖκος Αὔγουστος Οὐόλφιος, ὁ Γοδοφρεῖδος Ἑρμᾶννος, ὁ Λαχμᾶννος, ὁ Κιρχὸφ καί τι καὶ ὁ Γρότε, νῦν ἐν τῇ προαγγελθείσῃ *Ἱστορίᾳ τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων* σπουδαία ἐγείρεται ἡ φωνὴ ὑπὸ τοῦ Βὲργκ κατὰ τῆς δοξασίας τῶν προειρημένων, ἤτοι ὑπ' ἀνδρὸς συγκαταλεγομένου εἰς τοὺς κορυφαίους ἱερομύστας τῆς ἐπιστήμης. Ἐν τῷ πρώτῳ λοιπὸν τόμῳ παρὰ τὴν εἰσαγωγὴν, ἀφορῶσαν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν χώραν καὶ τὸν Ἑλληνικὸν λαὸν, πραγματεύεται ὁ συγγραφεὺς τὸ περὶ γλώσσης καὶ γραφῆς ζήτημα, τὴν μυθολογίαν, τὰ περὶ ἱερῶν, τὰ ἴχνη τῆς παναρχαίου ποιήσεως καὶ τοὺς μυθολογουμένους ἐκπροσώπους αὐτῆς μέχρι τῆς σελίδος 407, τὴν ἀρχαιοτάτην ἐπικὴν ποίησιν τ. ἔ. τὰ Ὁμηρικὰ καὶ τὰ Ἡσιόδεια ἔργα, τὰ πρῶτα κυρίως ἐξετάζει ἀπὸ σελ. 440—913. Τὸ δὲ πάντων παραδοξότατον, μάτην ζητεῖ ὁ ἀναγνώστης ἐν τῷ συγγράμματι τοῦ Βὲργκ νὰ προσανατολισθῇ ὡς πρὸς τὰς νεωτέρας περὶ τῆς κριτικῆς, καὶ καθ' ὅλου περὶ τοῦ Ὁμηρικοῦ ζητήματος πραγματείας· διότι ὁ συγγραφεὺς ἀδιαφορῶν πρὸς ταύτας ἐκτίθησι τὰς ἰδίας ἐπόψεις. Ἡ δὲ τάσις, εἰς ἣν ἀνήκει ὁ Βέργκ, καθίσταται ὅλως δυσπροσδιόριστος, διότι ἀναφαίνεται συντηρητικώτερος μὲν τῶν συντηρικῶν καὶ μᾶλλον ἀρνησιόμηροστῶν ἀρνησιομήρων· διότι ὑπολαμβάνει τὸν Ὅμηρον γραπτῶς συνθέντα τὴν Ἰλιάδα· μᾶλλον δ' ἀρνησιόμηρος, διότι τὰ δύο τριτημόρια τῆς Ἰλιάδος καταδικάζει νοθείας. Ὅτι δὲ τοιαύτη σύζευξις τῶν διεστωσῶν τάσεων ἄγει εἰς εὐχάριστον λύσιν τοῦ Ὁμηρικοῦ ζητήματος, καὶ μάλιστα εἰς συνεπῆ διαμόρφωσιν τοῦ συστήματος, οἷον εὕρηται παρὰ Λαχμάννῳ, τοῦτο ἀποβαίνει ὀλίγον πιθανὸν, ἐὰν κατ' ἐξοχὴν παραβληθῇ ἡ ὑπὸ τοῦ Βὲργκ ἀνάλυσις τῆς Ἰλιάδος πρὸς τὴν ὑπ' αὐτοῦ τούτου ἐκτεθειμένην χρονολογίαν. Ὅθεν κατὰ ταῦτα ἡ ἀρχικὴ Ἰλιὰς, ἡ οὐδὲν ὅμως τὸ κοινὸν πρὸς τὴν τοῦ Γρότε ἔχουσα [1], συνετάχθη ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου ἔτει 943 καὶ

(1) Ὁ Γρότε ὁρμᾶται ἐκ τῆς ἀρχῆς, ὅτι ἐν τῇ Ἰλιάδι ὑπολανθάνει ἀρχικός τις σκελετὸς, ὅστις μετὰ ταῦτα πληρωθεὶς καὶ περισαρκωθεὶς τρόπον τινὰ ὑπὸ ξένων χειρῶν, ἀπώλεσε τὴν κατὰ πρῶτον σχεδιογραφηθεῖσαν ὑφ' ἑνὸς συμμετρίαν του. Τὸν ἀρχικὸν τοῦτον σκελετὸν (τὴν Α-

δὴ ἐπὶ περγαμηνῆς, ἢ κάλλιον ἐπὶ δορᾶς ζώου, ἅ τε τῆς λέξεως περγαμηνῆς νεωτερικώτερον ἠχούσης. Ἡ δ' ἁπλῆ οἰκονομία τοῦ ἀρχικοῦ ποιήματος εὐχερῶς ἐπέτρεπεν ἐπαυξήσεις, ὃ ἐπωφελοῦντο οἱ μαθηταὶ καὶ μιμηταὶ τοῦ Ὁμήρου ὅπως τὰ ποιητικὰ αὐτῶν προϊόντα ἐγκατελέγωσι τῷ λαμπροτάτῳ ἔπει. Μετέπειπα δὲ ἐπεξειργάσθη τὸ ὅλον διασκευαστής, ἐξεφανίσας μεγάλα τεμάχια γνησίας ποιήσεως καὶ ἀναπληρώσας αὐτὰ διὰ ἰδίων ἐργασιῶν. Πρῶτον μετὰ τὴν προεισαγωγικὴν ταύτην συναποτελείωσιν συνετάχθησαν αἱ ῥαψῳδίαι Ψ καὶ Ω καὶ μετ' αὐτὰς προςετέθη ὁ Κατάλογος τῶν Νεῶν, ὃν ἐν τούτοις προσφυῶς γνωματεύει ὁ Βέργκ σχόντα τὴν ἀρχὴν ἐκ παλαιτέρου ποιήματος, οὗ ὑπόθεσις ὁ ἐξ Αὐλίδος ἀπόπλους. Ἡ οὕτω λοιπὸν κατ' οὐσίαν μέχρι τῆς παρούσης αὐτῆς καταστάσεως περιελθοῦσα Ἰλιὰς ὑπέστη τελευταῖον καί τινας βραχυτέρας διασκευάς. Πᾶσαι δ' αὗται αἱ βίαιαι ἀλλοιώσεις, αἵτινες προϋποτιθεμένης στοματικῆς διαδόσεως τῶν ποιημάτων ἀπῄτουν ἴσως ἑκατονταετηρίδας, φαίνεται, ὅτι ἀνεξαρτήτως τῆς γραπτῆς συνθέσεως τοῦ ἔργου συναπετελέσθησαν ἐν τεσσαράκοντα ἔτεσιν. Διασκευὴν δῆλον ὅτι τοῦ Καταλόγου τῶν Νεῶν, ἐν ᾗ ὁ Βέργκ εὑρίσκει ὑπαινιγμὸν τῆς ἀκμῆς τῆς θαλασσίας δυνάμεως τῶν Ῥοδίων, τίθησιν εἰς τὸ ἔτος 900. Ὡςαύτως ἠδύνατό τις νὰ ὑποβάλῃ καὶ τὸ 920, ἐπειδὴ ἡ θαλασσία ἐκείνη ἡγεμονία τίθεται ἐν τοῖς ἔτεσι 928 — 905, καὶ τῷ ὑπαινιγμῷ ὑπάρχει πρόχειρος πλείων ἀφορμὴ διαρκοῦντος τοῦ χρόνου τῆς ἀκμῆς μετὰ ταῦτα. Ἐν τούτοις, ὅπως ποτ' ἂν ᾖ, ἀναγκαζόμεθα νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ἅπασαι, ἢ τοὐλάχιστον αἱ πλεῖσται ἀλλοιώσεις καὶ διαφθοραὶ τῆς Ἰλιάδος ἐπερατώθησαν ἔτι ὑπὸ τὰ ὄμματα τοῦ Ὁμήρου, ἂν ἄλλως τῷ ποιητῇ τούτῳ ἦτο ἐπικεκλωσμένη μεσαία ἡλικία τῆς ζωῆς. Ὅθεν εἶναι πολὺ πιςευτὸν, ὅτι εἰς τὴν πρώτην ἐπέκτασιν τῶν ποιήσεών του συνῄνεσε καὶ αὐτός· διότι σχολιακὴ ἐργασία, ὡς ὁ Ἕκτορος ἀπὸ τῆς Ἀνδρομάχης

χιλῃδα) ἀπῄρτιζον κατὰ τὸν Γρότε αἱ ῥαψῳδίαι Α, Θ, Λ, Μ, Ν, Ξ, Ο, Π, Ρ, Σ, Τ, Υ, Φ, Χ, ἴδε Δ. Θερειανοῦ Νύξεις περὶ τοῦ Ὁμηρικοῦ ζητήματος 57 κ. ἑ.

ἀποχωρισμὸς, ἔπρεπε νὰ ὑπολαμβάνηται ὑπ' αὐτοῦ ὡς πραγματικὸς πλουτισμὸς τῆς Ἰλιάδος. Ἧττον ὅμως καθίσταται πιστευτὸν, ὅτι ἴσια ἴσια ὁ περιώνυμος οὗτος ἀποχωρισμὸς εἶναι ἔργον μαθητοῦ, ἢ μιμητοῦ. Ὅτι δὲ ὁ Βέργκ περὶ πολλοῦ ποιεῖται ὑπὲρ τῆς ὑποθέσεώς του, ὅτι δηλ. φαίνεται ἀνάρμοστον ἐν κρισίμῳ στιγμῇ νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν μάχην ὁ Ἕκτωρ, ἐν ᾧ πᾶς ἄλλος ἠδύνατο νὰ πληρώσῃ τὴν παραγγελίαν τῇ Ἑκάβῃ, τοῦτο τοῖς ὀλιγίστοις θὰ ἐφαίνετο ἱκανῶς σπουδαῖον πρὸς δικαιολογίαν τοιαύτης παραδόξου ἀθετήσεως, μάλιστα θὰ εὕρισκέ τις τὸν ἀναφερόμενον λόγον οὐ μόνον πολὺ ὀλίγον σπουδαῖον, ἀλλ' ἐν γένει οὐδὲ λόγον ὄντα. Ἐπὶ τῇ ὑποθέσει, ὅτι εἶναι ἀπρεπὲς τὸ νὰ ἀνεχθῇ ὁ Ἕκτωρ ν' ἀναχωρήσῃ τῆς μάχης, τίς ὁ λόγος ὅπως τὸ ἀπρεπὲς τοῦτο, ἅ τε ἀνάξιον ὂν τοῦ Ὁμήρου, προσαφθῇ τῷ ποιητῇ τοῦ ἀποχωρισμοῦ; Δεικνύει ἄρα οὗτος ταπεινότερον αἴσθημα ὑπὲρ τοῦ εὐπρεποῦς, ἢ ἄλλος τις τῶν ποιητῶν καὶ τοῦ Ὁμήρου αὐτοῦ μὴ ἐξαιρουμένου; Ἡ μοναδικὴ διέξοδος, ἡ τὴν ἀπορίαν ἐπιλύουσα, τὸ νὰ ὑποτεθῇ, ὅτι πρῶτον ἐπιγενέστερος διατάκτης ἐγκαθήρμοσε τὴν σκηνὴν ἐν τῇ συναφείᾳ αὐτῆς, τὸ μέσον, λέγομεν τοῦτο, ὃ παρέχει ἡ περὶ ᾀσμάτων θεωρία, ἐνταῦθα δὲν εἶναι προσιτόν· ἐπειδὴ κατὰ τὸν Βέργκ τὸ περὶ ὁ λόγος τεμάχιον ἐξ ἀρχῆς ἐξεταζόμενον συνετάχθη ὑπὲρ τῆς συναφείας τῆς Ἰλιάδος. Ἐντεῦθεν ἐξ ἀνάγκης ἀγόμεθα εἰς τὸ ἑξῆς ἀντίθετον συμπέρασμα «ἐπειδὴ ὁ ποιητὴς, ᾧ χρεωστοῦμεν τὸν ἀποχωρισμὸν τοῦ Ἕκτορος, δεικνύει ἀριδήλως τὴν λεπτοτάτην αἴσθησιν διὰ τὸ ποιητικῶς σύμμετρον καὶ εὐπρεπὲς, διὰ ταῦτα ἡ ὑπ' αὐτοῦ κατὰ τὸ δοκοῦν τροποποίησις τῆς σκηνῆς δυνατὸν καὶ ποιητικῶς νὰ δικαιολογηθῇ.» Καὶ πράγματι ὁ ἀναγνώστης εὐκόλως δύναται νὰ πεισθῇ, ὅτι τὸ συζητούμενον τμῆμα, ὡς εἶναι ἀπαραίτητον διὰ τὴν Ἰλιάδα, οὐδαμόθι ἠδύνατο νὰ ἐγκαταλεχθῇ πρεπωδέστερον, ἢ ἐνταῦθα, ὅπου ἄρχεται τὸ λαμπρὸν μὲν, ἀλλὰ βραχὺ στάδιον τοῦ Ἕκτορος.

Ἔτι δ' ἀπιθανώτερον τῆς δραστικότητος τῶν μετὰ ταῦτα ποιητῶν, ἥτις προϋποτίθεται πολὺ εὐρυνομένη, εἶναι τὸ καταστρεπτικὸν ἔργον τῶν διασκευαστῶν. Ἡ ἀφαίρεσις μακρῶν τεμα-

χίων γνησίας Ὁμηρικῆς ποιήσεως δὲν συνάδει τῷ ὑψίστῳ σεβασμῷ, οὗ ὁμολογουμένως ἀπήλαυσεν ἡ ὁμηρικὴ ποίησις παρά τε τοῖς συγχρόνοις καὶ τῆς μεταγενεστέροις. Ἡ Ἰλιὰς καὶ ἡ Ὀδύσσεια, ὡς καὶ ὁ Βὲργκ αὐτὸς διὰ μακρῶν ἀποφαίνεται, ἐκρίνοντο ὡς ἡγιασμένον ἔδαφος, ἐφ' οὗ ἄλλοι ποιηταὶ οὐδαμῶς ἐτόλμων νὰ πατήσωσιν. Οὐδέποτε οἱ μετέπειτα ποιηταὶ ἐξελέξαντο νὰ ἐπεξεργασθῶσιν ὑπόθεσιν, ἣν ὁ Ὅμηρος αὐτὸς ἐπραγματεύθη. Καὶ ὅμως πῶς θ' ἀπετόλμων κολόβωσιν καὶ παραμόρφωσιν τῶν μουσικωτάτων ἐκείνων ποιητικῶν ἔργων; Καὶ ἂν πράγματι εἷς τις εἶχε πρόχειρον τὴν πρὸς τοῦτο ἀναγκαίαν ἀδιαφορίαν, πῶς ἦτο δυνατὸν οὕτω πράττων νὰ εὐδοκιμήσῃ παρὰ τῷ ἔθνει καὶ ἀποσκυβαλίσῃ τὸ γραπτῶς σωζόμενον ἀρχέτυπον ἔργον τοῦ Ὁμήρου;

Τῇ δὲ προϋποθέσει, καθ' ἣν τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα ἀμέσως ἐξ ἀρχῆς συνετέθησαν γραπτῶς, ἢ τοὐλάχιστον πολὺ ἐνωρὶς ἀνεγράφησαν, ἀντιφωνεῖ τελέως ἡ παραδοχὴ βαθέως ἀπτομένης μετασχηματίσεως τῶν ποιημάτων τούτων, ὡς θὰ διευκρινισθῇ καὶ ἄνευ εἰδικωτέρας ἀποδείξεως. Πλὴν ἡ προϋπόθεσις ἐκείνη παρέχει εὐκταῖον μέσον πρὸς ἀπομάκρυνσιν οὐ μικροῦ ἀριθμοῦ τόσον ὑποδεεστέρων, ὅσον ἀξιολογωτέρων ἀνισοτήτων. Ἡ προσοχὴ εἰς φειδωλίαν χώρου ἔμελλεν ἀναγκαίως καὶ τοῦτο νὰ φέρῃ, ἤγουν αὐτολεξεί, ἢ σχεδὸν αὐτολεξεὶ ἐπαναλαμβονόμενα χωρία δεύτερον ἁπαντῶντα νὰ μὴ ἐξαλείφωνται, ἀλλ' ἡ ὕπαρξις αὐτῶν νὰ ὑποσημαίνηται διά τινος σημείου, ὃ τοῦ λοιποῦ θὰ παρεῖχεν ἀφορμὴν εἴς τινας πλάνας. Ἐπίστευον, ὅτι ἔπρεπε ν' ἀναπληρώσωσιν, ὅπου οὐδὲν ἦν ἀναπληρωτέον, ὡς ἐν παραδείγματι, αἱ στερεότυποι περιγραφαὶ τῶν εὐωχιῶν καὶ τῶν θυσιῶν ἐπεισαγόμεναι ἑκάστοτε ἄφθονοι. Καὶ ὁ γνωστὸς τρόπος τῶν διασκευαστῶν τοῦ ἀρύεσθαι τὰς προσθήκας αὐτῶν ἐκ τοῦ Ὁμήρου ἧττον ἐστὶν ἀποδοτέος τῇ πνευματικῇ ἀδυναμίᾳ τῶν ἀνθρώπων τούτων· διότι τὸ κατασκευάσαι ἐν τῇ μητρικῇ γλώσσῃ ἀνεκτούς τινας στίχους δὲν εἶναι δυσχερὲς, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον τὸ παραγαγεῖν ἐκ τῆς κατὰ τὰς ἐπιτομὰς τηρουμένης χρήσεως. Τοῦτο βλέπει ὁ ἀναγνώστης λίαν σαφῶς *ἐπὶ τῆς βουλῆς τῶν γερόντων*, ἥτις κατὰ τὴν ἐκδοχὴν τοῦ Βὲργκ ἀντὶ μακροτέρας καὶ καλλίονος ἀφηγήσεως τοῦ

πολεμικοῦ συμβουλίου. Ἡ τῶν ἡγεμόνων βουλή, λέγει ὁ συγγραφεύς, ἐγχωρεῖ ἕνεκα τῆς ποιητικῆς συνθέσεως. Διότι οἱ ἡγεμόνες, ἂν μὴ προεγίνωσκον τὴν πρόθεσιν τοῦ Ἀγαμέμνονος, δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ ἐννοήσωσι τὴν κυρίαν ἔννοιαν τοῦ λόγου του ἐνώπιον τοῦ λαοῦ.

Εἶναι ὅμως σωστὰ σωστὰ ὁ κύριος λόγος ὁ δυνάμενος νὰ ἰσχύῃ διὰ τὸν ἐκ τοῦ ποιήματος ἐξοβελισμὸν *τῆς βουλῆς τῶν γερόντων*, διότι ὁ τρόπος τῶν ἡγεμόνων ἐξαγγέλλει ἐντελῆ ἄγνοιαν τοῦ ἀληθινοῦ σκοποῦ τοῦ Ἀγαμέμνονος, λόγος ἐξ ἴσου ἰσχύων πρὸς τὸ ὑπὸ τοῦ Βέργκ προστιθέμενον τεμάχιον. Προδήλως ἐν τῇ ἀρχαιότητι, λέγει ὁ ἐπικριτὴς τῆς συγγραφῆς τοῦ Βέργκ, ῥαψῳδός τις, ὑπέλαβε τὴν βουλὴν τῶν ἡγεμόνων ἀναγκαίαν καὶ τὴν φαινομένην ἔλλειψιν ἐπλήρωσε κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτῷ, τ. ἔ. διὰ τῆς κατὰ λέξιν ἐπαναλήψεως ἡγουμένου τεμαχίου, ᾧ αὐτὸς ἐξ ἀνάγκης προσέθηκεν ἔτι ὀλίγους στίχους ὑφ' ἑαυτοῦ συντεθέντας. Ὡσαύτως δ'ὅς τις εἶχεν ἀφορμὴν νὰ παραδέχηται ἐλλείψεις, ὅπου τοιαῦται δὲν ὑπῆρχον, οὕτως ἀφήρει ἐπ' εὐκαιρίᾳ καὶ τὴν συμπλήρωσιν πραγματικῶς ὑπαρχόντων ἐλλειμάτων ἐκ τοῦ μὴ ὀρθοῦ χωρίου. Παραδείγματα τούτου παρέχει ἀμέσως ἡ πρώτη ῥαψῳδία τῆς Ὀδυσσείας. Ὁ Κιρχὸφ, οὗ τὴν πρὸς τοῦτο γνώμην ἀποδέχεται ὁ Βέργκ, σαφῶς ἀπέδειξεν, ὅτι ἡ τῆς Ἀθηνᾶς πρὸς τὸν Τηλέμαχον πρόσκλησις (ς. 272—304) ἀδεξίως ἐλήφθη ἐκ τῆς δευτέρας ῥαψῳδίας. Ὅσῳ ὀλίγον καὶ ἂν ἀποβαίνει δυνατὴ ἀντίρρησίς τις κατὰ τῆς ὀρθότητος τῆς ἀποδείξεώς του, οὐδὲν ἧττον ἡ ἀποβολὴ ἁπάσης τῆς ῥαψῳδίας οὐδένα λόγον ἔχει. Πιθανώτατα λέγουσιν οἱ ἐπικριταὶ τοῦ συγγράμματος τοῦ Βέργκ ἀντὶ τῶν προσκρουόντων στίχων οὐδὲν ἄλλο πρότερον ὑπῆρχεν ἢ ὅ,τι ἡ Ἀθηνᾶ ἀπὸ ς. 90—95 ὑποσημαίνει ὡς ἰδίαν ἐντολὴν πρὸς τὸν Τηλέμαχον καὶ μόνον ὡς ἐκ τῆς ἀλλαγῆς τοῦ προσώπου μεταβάλλονται ἀναγκαίως τὰ λεγόμενα αὐτά. Ἡ δὲ δευτέρα ἡμαρτημένη ἀναπλήρωσις ἐν τῇ αὐτῇ ῥαψῳδίᾳ ἁπαντᾷ ἀπὸ ς. 374—380.

Καὶ αὗται μέν εἰσιν αἱ τῶν πλειόνων κατὰ τὴν Γερμανίαν φιλολόγων γνῶμαι περὶ τοῦ συγγράμματος τοῦ Βέργκ, νῦν δὲ ἂς ἐξετάσωμεν κεφάλαιά τινα τῆς συγγραφῆς, τὸ περὶ Ὁμήρου ὡς

ἱστορικοῦ προσώπου, τὸ περὶ πατρίδος καὶ τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν ἤκμασεν. Ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν λοιπὸν ὁ Ὅμηρος *ὡς ἱστορικὸν πρόσωπον* ἀποφαίνεται ὁ συγγραφεὺς, ὅτι τὰ μὲν ὁμηρικὰ ποιήματα, ἡ Ἰλιὰς καὶ ἡ Ὀδύσσεια, εἰσὶ τ' ἀρχαιότατα καὶ τὰ κράτιστα προϊόντα τῆς Ἑλληνικῆς φιλολογίας, τὸ δὲ πρόσωπον τοῦ ποιητοῦ κρύπτεται ὄπισθεν τοῦ ὑποκειμένου τῆς ποιήσεως αὐτοῦ οὕτως, ὥστε ἐξ αὐτῆς ὁ ἀναγνώστης οὐδὲν δύναται νὰ ἀρυσθῇ περὶ τοῦ συγγραφέως. Καὶ συνέπλασαν μὲν οἱ Ἕλληνες ἐν μεταγενεστέροις καιροῖς ἐκ πάντων τῶν μύθων καὶ τῶν παραδόσεων βιογραφίαν τοῦ Ὁμήρου, πλὴν ἀλλ' ὅμως πάσης ἀξιοπιστίας γυμνήν. Ὅθεν ὁ δημιουργὸς τῶν ἀνεφίκτων ἐκείνων ποιητικῶν ἔργων κεῖται ὅλος ἐν τῷ σκότει. Τὸ μεγαλεῖον ὅμως τῶν ἔργων αὐτῶν, τῶν ὅλως αἴφνης ἐκ τῆς πολιωτάτης ἀρχαιότητος δίκην ἡλίου ἀνατελλόντων, ἀπαιτεῖ ἵνα ἐνατενίζωμεν εἰς ὡρισμένον πρόσωπον· διότι αἱ ποιήσεις αὗται οὔτ' ἀπαρχαὶ, οὔτ' ἀπέριττος δημοτικὴ ᾠδή εἰσιν, ἀλλὰ ποιητικὸν προϊὸν δημιουργηθὲν διὰ πάσης ἐντέχνου τελειότητος καὶ ἑπομένως μετὰ συναισθήσεως. Καὶ τὰ μὲν δημοτικὰ ᾄσματα στεροῦνται ὡρισμένου ὀνόματος ποιητοῦ· ἡ δ' ἔντεχνος ποίησις προσαρτᾶται ἑκάστοτε εἰς ἕνα τοιοῦτον, ἐπειδὴ τὸ μόνον πρόσωπον εἶναι ἡ δημιουργικὴ τάσις ἐκείνης· δι' ὃ τὸ ὄνομα τοῦ Ὁμήρου εἶναι καὶ ὀφείλει νὰ ἦναι ἱστορικόν. Καὶ τοῦτο εἶναι συνάμα τὸ πρῶτον ἀσφαλὲς μεμαρτυρημένον ὄνομα τοῦ ποιητοῦ. Καὶ ἀπέδωκαν μὲν αὐτῷ πολλὰ πλαστῶς, ὅμως διαστέλλεται ἀκριβῶς ἐκ τῶν παλαιοτέρων μυθικῶν προσώπων, οἷον Ὀρφέως, Λίνου, Εὐμόλπου καὶ Μουσαίου. Παρὰ τούτοις μὲν πρωταγωνιστεῖ τὸ στοιχεῖον τῶν δαιμόνων ἅμα καὶ τῶν ἡρώων, ἐν ᾧ ὁ Ὅμηρος ἀπαύστως ἐπιφαίνεται ἐν ταῖς ποιήσεσιν ὡς ἄνθρωπος. Τὸ δ' ὅτι οὐδὲν ἀξιόπιστον περὶ αὐτοῦ γινώσκομεν, τοῦτο ἐπιμαρτυρεῖ τὸν οὐχὶ μυθικὸν αὐτοῦ χαρακτῆρα. Πρὸς τούτοις πᾶσαι αἱ ἀπόπειραι τοῦ παραγαγεῖν καὶ ἐκ τῆς λέξεως Ὁμήρου ἀπόδειξιν κατὰ τοῦ ἑνὸς προσώπου ἀπέτυχον, ἅτε τοῦ ὀνόματος σημαίνοντος *ἐνέχυρον*, ἤτοι σημασίαν ὅλως ξένην τῆς ποιητικῆς προσωπικότητος. Ἐντεῦθεν δῆλον, ὅτι τὸ ὄνομα οὔτε ἐπενοήθη, οὔτε κατεσκευάσθη πρὸς ὡρισμένον σκοπόν.

Εἶτα ὁ συγγραφεὺς πραγματεύεται τὸ *περὶ πατρίδος* τοῦ ποιητοῦ ζήτημα, ὃ διαφέρει καὶ αὐτοῖς τοῖς ἀπαρνουμένοις τὴν προσωπικότητα τοῦ Ὁμήρου, ἅ τε τῆς πατρίδος τοῦ ποιητοῦ συνωνύμου οὔσης τῇ τῶν ποιημάτων καταγωγῇ. Ἑπτὰ ὡς γνωστὸν πόλεις μνημονεύονται ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἐρίζουσαι περὶ πατρίδος Ὁμήρου, ἡ Σμύρνη, ἡ Χίος, Κολοφών, Ἰθάκη (ἢ Κύμη), Πύλος, Ἄργος καὶ Ἀθῆναι· διότι αὗται ἔσχον τὴν ἀρχὴν τὸ πρῶτον διὰ παντοίων συνδυασμῶν, ἐξ αὐτῶν τῶν ὁμηρικῶν ποιημάτων παραγομένων. Καὶ ἡ μὲν Ἰλιὰς ἀναφέρεται ὅλως ὡρισμένως εἰς τὴν παραλίαν τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἧττον δ' ὁριστικῶς ἡ Ὀδύσσεια. Ἐν αὐτῇ περιλαμβάνονται ἀναφοραί τινες ἐπὶ τῆς καταστάσεως τῆς εὐρωπαϊκῆς Ἑλλάδος, πλὴν αὗταί εἰσι προσθῆκαι πλασθεῖσαι ὑπὸ τῶν ῥαψῳδῶν ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς κατὰ τοὺς τόπους τούτους ἀπαγγελίας τῶν ποιημάτων. Τοὐναντίον ἡ περιγραφὴ τῆς ἡδυπαθείας παρὰ τοὺς Φαίαξι καὶ τῆς ἀκολασίας τῶν Ἰθακησίων μνηστήρων ἐνδεικνύουσι τὴν μικρὰν Ἀσίαν, ἥτις δέον νὰ κρίνηται πατρὶς ἀμφοτέρων τῶν ποιήσεων. Ἐκ δὲ τῶν ἀξιώσεων τῶν ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ πόλεων μᾶλλον δεδικαιολογημέναι εἰσὶν αἱ τῆς Σμύρνης, καὶ δὴ κατὰ ταύτας ὁ ποιητὴς ὡρμᾶτο ἐξ Αἰολίδος. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἐν τοῖς ὁμηρικοῖς ποιήμασιν ὑπερισχύει ὁ Ἰωνικὸς χαρακτὴρ, καὶ ἑπομένῳ τῷ λόγῳ ἡ γένεσις τῶν ὁμηρικῶν ποιημάτων τίθεται περὶ τὴν Ἰωνίαν, συνάγεται, ὅτι ὁ Ὅμηρος καταλιπὼν τὴν πατρίδα αὐτοῦ κατῴκησεν ἐν ἰωνικαῖς πόλεσιν, ὧν ἔρχεται πρώτη ἡ Χίος, ὅπου ἤκμασεν ἀρχαῖον γένος ῥαψῳδῶν. Ὁ δὲ σύνδεσμος οὗτος τῶν Αἰολικῶν καὶ Ἰωνικῶν στοιχείων διασώζει ἐν τούτοις τὰς ἑαυτοῦ ἀξιώσεις καὶ ὡς πρὸς τὴν γλῶσσαν. Καὶ εἶναι πολὺ σπουδαῖον, ὅτι τὸ αἰολικὸν φῦλον, κατ' ἐξοχὴν δ' ἡ Θεσσαλία ὑπῆρξεν ἡ κυρία κοιτὶς τῆς ποιήσεως, καὶ αὐτόθεν μετενεχθεῖσα, οὕτως εἰπεῖν, ἡ τῆς ποιήσεως ἐμβολὰς ἐπὶ τὴν δραστικωτέραν καὶ μᾶλλον ἀνεπυγμένην Ἰωνικὴν φυλὴν ἑτερατούργησεν, ἅ τε προϊὸν ἀμφοτέρων τῶν φύλων. Ἡ δὲ συναμφότερος δραστικότης γινώσκεται καὶ ἐκ τῆς συνεπιδράσεως διαφόρων φυλετικῶν μύθων ἔν τε τῇ Ἰλιάδι καὶ ἐν τῇ Ὀδυσσείᾳ. Εἰς τὸν ἀχαϊκο-αιολικὸν μυθικὸν κύκλον τῆς Τροίας ἐπεισάγεται

ὡς ξένος ὁ Νέστωρ καὶ ὁ τῆς Πύλου μῦθος, ὡσαύτως καὶ Γλαῦκος καὶ ὁ Σαρπηδών. Μάλιστα τῷ τοῦ Γλαύκου μύθῳ συγκαταμίγνυνται ἱστορικὰ κεφάλαια τοῦ μύθου, καὶ ἰδίᾳ ἐκ τῆς ἱστορίας τῶν Λυκίων καὶ Ἰώνων, διότι κατὰ τὸν Ἡρόδοτον καὶ ἐν τοῖς μετέπειτα χρόνοις ἦρχον τῶν καθ' ἑκάστην Ἰωνικῶν πολιτειῶν ἀπόγονοι τοῦ Γλαύκου. Παραπλήσιοι παρατηρήσεις δυνατὸν νὰ γείνωσι καὶ ἐν τῇ Ὀδυσσείᾳ.

Καὶ ἡ ἐποχὴ (1), καθ' ἣν ὁ Ὅμηρος ἤκμασεν, ἀδύνατον νὰ προσδιορισθῇ ἀκριβῶς· διότι ἅπασαι αἱ τῶν ἀρχαίων περὶ τούτου εἰδήσεις εἰσὶν εἰκασίαι, οὐδεμίαν ἀξίαν ἔχουσαι. Ἐπειδὴ δὲ τὰ Ὁμηρικὰ ποιήματα εἰσὶν ἰωνικά, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἦναι πρε-

---

(1) Ἐξ ἴσου δυσπροσδιόριστος, λέγει ὁ συγγραφεὺς ἐν σ. 463 κ. ἑ., ἐστὶν ὁ αἰὼν τοῦ Ὁμήρου, τὸ πότε δηλ. ἐγεννήθη καὶ ἐτελεύτησεν ὁ ποιητής. Τὸ ζήτημα τοῦτο συνδέεται τῷ ἄλλῳ σχετικῷ ἐπ' ἴσης ζητήματι, περὶ τοῦ πότε ἄρχεται ἡ νέα ἐκείνη διάπλασις τῆς ἐπικῆς ποιήσεως καὶ πότε ἐφίκετο τοῦ κολοφῶνος αὐτῆς, ὃν δὴ παριστάνουσι τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα. Ἑπομένως τὸ παρὸν ζήτημα ἀποβαίνει ἐξ ἴσου σπουδαῖον καὶ διὰ τοὺς ἀπαρνουμένους τὴν προσωπικότητα τοῦ Ὁμήρου. Καὶ περὶ μὲν τῆς πατρίδος τοῦ ποιητοῦ ὑπῆρχον παραδόσεις τοῦ λαοῦ, αἵτινες, καί τοι ἀλλήλων διαφέρουσαι ἐν τέλει ἀναφέρονται πρὸς τὴν Σμύρνην· περὶ τῆς ἐποχῆς ὅμως τούτου οὐδεμία παλαιὰ παράδοσις ὑπάρχει, διότι ὁ λαὸς εἶναι ἀδιάφορος πρὸς τὴν χρονολογίαν, καὶ πρῶτον ἐν τοῖς μετέπειτα χρόνοις ἐγένετο ἀπόπειρα τοῦ πληρῶσαι τὸ ἐπαισθητὸν τοῦτο ἔλλειμμα. Αἱ δὲ τῶν παλαιῶν περὶ τούτου μαρτυρίαι εἰσὶν ἀνεξαιρέτως εἰκοτολογίαι, καί τινες μὲν αὐτῶν προσπελάζουσαι, ἔνιαι δὲ διαφέρουσαι, καὶ ἄλλαι πάλιν ἀποκλείουσαι ἀλλήλας... Ἄξιον σημειώσεώς ἐστιν, ὅτι οὐδ' αὐτοὶ οἱ τὰ μάλιστα ὀνομαστοὶ ἐρευνηταὶ τῆς Ἀλεξανδρινῆς περιόδου συνεφώνουν ἀλλήλοις, διότι ὁ μὲν Κράτης τίθησι τὸν Ὅμηρον περὶ τὸ 1105, ἤτοι 80 ἔτη μετὰ τὸν Τρωϊκὸν πόλεμον, ὁ δὲ Ἐρατοσθένης ἀκριβῶς 100 ἔτη μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς Τροίας (ἔτει 1083), ἦγουν πρὸ τῆς Ἰωνικῆς ἐποικήσεως· ὁ Ἀρίσταρχος περὶ τοὺς χρόνους τῆς ἱδρύσεως τῶν ἀποικιῶν (ἔτ. 1043), ἐν ᾧ ὁ Ἀπολλόδωρος τὴν γέννησιν, οὐχὶ δὲ τὴν ἀκμὴν τοῦ ποιητοῦ, τίθησιν 100 ἔτη ὕστερον (ἔτ. 943)... Ἐν δὲ σ. 473 ὁ συγγραφεὺς ἀποδέχεται τὴν ἀρχὴν τῶν Ὀλυμπιάδων ὡς τὴν ἀσφαλεστέραν χρονολογίαν, καθ' ἣν θετέα ἡ τοῦ Ὁμήρου ἀκμή, διότι ἐν τῇ ἐποχῇ ταύτῃ καθίσταται δυνατὴ ἡ ὑποτύπωσις εἰκόνος τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἐπικῆς ποιήσεως.

σδυγενέστερα τῶν κατὰ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν Ἰωνικῶν ἀποικιῶν, ἤγουν τοῦ ἔτους 1043 π. Χ. Ὁ τύπος ὅμως τῆς ὁμηρικῆς ποιήσεως προϋποτίθησιν ἀνωτέραν ἀνάπτυξιν τῆς τέχνης, ὅλως ἀπηλλαγμένην τοῦ ἀκάμπτου καὶ κατὰ συνθήκην οὕτως εἰπεῖν παλαιοῦ ὕφους. Παραλληλισμὸς τοῦ τρωϊκοῦ Ἕκτορος πρὸς τὸν ὁμώνυμον ἱστορικὸν βασιλέα τῆς Χίου καθιστᾷ δυνατὴν τὴν διαφορὰν τοῦ δευτέρου τούτου εἰς τὴν Ἰλιάδα, τελευτήσαντος περὶ τὸ 943 π. Χ. Ἀνωτέρω δὲ τοῦ μέσου τῆς δεκάτης ἑκατονταετηρίδος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μετατοπισθῇ ἡ Ἰλιὰς ἕνεκα τῆς πρὸς τοὺς Κυκλικοὺς συναφείας αὐτῆς. Ἀλλὰ καὶ νεώτερος τῆς δεκάτης ἑκατονταετηρίδος δὲν φαίνεται ὁ Ὅμηρος ὤν· ἐπειδὴ ἐν ἀρχῇ τῆς Θ′. ἑκατονταετηρίδος τὸ δελφικὸν μαντεῖον ἀπεκρίθη εἰς ἰωνικὴν διάλεκτον, ἣ διασαφοῖ μόνον ἡ βιαία ἐπίδρασις τῶν ὁμηρικῶν ποιημάτων. Τεκμαίρεται λοιπὸν ὁ Βέργκ, ὅτι ἡ μὲν Ἰλιὰς συνετέθη ἀμέσως μετὰ τὸ μέσον τοῦ Ι′., ἡ δὲ Ὀδύσσεια ἐν ἀρχῇ τοῦ Θ′. αἰῶνος, ἅτε αὐτὴ ὁμολογουμένως ἐνδεικνυμένη ὡς τὸ νεώτερον ἔργον τοῦ ποιητοῦ. Καὶ τὴν μὲν Ἰλιάδα ἀναφέρει εἰς τὸν Ὅμηρον αὐτὸν, τὴν δ' Ὀδύσσειαν εἰς ἀπόγονον, ἢ μαθητὴν ἴσῃ εὐφυΐᾳ πεπροικισμένον, εἰκοτολογῶν τοῦτον ὡς ἕνα τῶν ἐν Χίῳ Ὁμηριδῶν.

Τὸ δὲ τῆς προσωπικότητος τοῦ ποιητοῦ κατακλύζουσι μυθικαὶ παραδόσεις, ἀναφερόμεναι ἔνθεν μὲν εἰς τὸν πατέρα ἐκείνου Μέλητα (1), ἔνθεν δ' εἰς τὴν τυφλότητα καὶ εἰς τὸν θάνατον καὶ τὸν τάφον αὐτοῦ ἐπὶ τῆς Ἴου. Ἐκ τῆς αὐτῆς νήσου φαίνεται ὁρμωμένη καὶ ἡ τοῦ Ὁμήρου μήτηρ, ἡ κρύφα τῶν πατρῴων οἴκων ἐν τῇ κυοφορίᾳ ἐκλιποῦσα καὶ ἐν Λυδίᾳ παρὰ τὸν Μέλητα ποταμὸν υἱὸν τεκοῦσα. Τοσαῦτα περὶ τῆς προσωπικότητος τοῦ Ὁμήρου. Περὶ δὲ τυχῶν καὶ τῶν ἀνέκαθεν συστατικῶν στοιχείων τῶν ὁμηρικῶν ποιημάτων φρονεῖ ὁ Βέργκ, ὅτι σὺν τῷ προϊόντι χρόνῳ

(1) Δι' ὃ προσωνυμεῖται ὁ Ὅμηρος Μελησιγενὴς, ὃ πιθανῶς ἀνάγεται εἰς τὴν παλαιὰν ποίησιν τῶν ῥαψῳδῶν. Αὐτόθεν δὴ ἔσχε τὴν ἀρχὴν καὶ ἡ ἐπωνυμία τοῦ ποιητοῦ Μαιόνιος ἢ Μαιονίδης, ἡ τὴν Σμύρνην καὶ Λυδίαν ὑπαινισσομένη, καίπερ τοῦ ἐπιθέτου τούτου παρὰ τοῖς ἐπιγενεστέροις παραληφθέντος ὡς γενεαλογικοῦ.

ὑπέστησαν παντοίας προσθήκας καὶ ἀλλοιώσεις μὴ περισωθέντα ἐν τῇ ἀρχικῇ αὐτῶν μορφῇ, πλὴν κατ' οὐσίαν κρίνει τὰς ὁμηρικὰς ποιήσεις ὡς ἑνότητα ἐχούσας.

Τὸ ὅτι δὲ ἡ ἀπόπειρα τοῦ Βέργκ τοῦ ἀγαγεῖν τὸ ὁμηρικὸν ζήτημα εἰς τὴν ὁριστικὴν αὐτοῦ λύσιν δὲν ἐπέτυχε πλέον τῶν πρὸ αὐτοῦ, αἰτία τούτου εἶναι, ὅτι καὶ ἐνταῦθα ἡ ἔννοια τῆς ἑνότητος ἐλήφθη πολὺ αὐστηρότερον, ἢ ὅσον ἡ παλαιοτάτη ἐκείνη ποίησις ἐπέτρεπεν. Εἰς τὴν πλάνην ταύτην ἐξετέθησαν ὡς εἰκὸς καὶ αὐτοὶ οἱ μάλιστα περὶ Ὁμήρου ἐπαΐοντες· διότι ὅσῳ τις ἐξ ἀκριβοῦς μελέτης πείθεται περὶ τῆς ἀπαραμίλλου τελειότητος τῆς ὁμηρικῆς ποιήσεως, τοσούτῳ μᾶλλον θ' ἀρέσκηται νὰ προϋποθέσῃ συνεπῶς τὴν αὐτὴν τελειότητα καὶ ὡς πρὸς τὴν σύνθεσιν. Καί τοι τοῦτο προὐκάλεσε θεωρίας, ἃς δὲν δύναται νὰ ἐγκολπωθῇ ὁ περὶ τὸν Ὅμηρον ἀσχολούμενος, ἄτ' ἀναιρούσας ἀλλήλας, οὐδὲν ἧττον ἕνεκα τῶν ἐργασιῶν τῶν διαπρεπεστάτων κριτικῶν ἰσχυρῶς προὐβιβάσθη ἡ βαθυτέρα κατανόησις τῆς ὁμηρικῆς ποιήσεως. Ἐκ τῆς ἀπόψεως ταύτης δέον νὰ κρίνηται καὶ τὸ ἔργον τοῦ Βέργκ, ὃ ἀνομολογουμένως ἐστὶν ὁ καρπὸς μακρᾶς καὶ ἀσπασίου περὶ τὸν ποιητὴν μελέτης, ἐξαιρομένης ἕνεκα τῆς ἀμφιλαφοῦς πολυμαθείας, ὡς δὴ τοσοῦτον κατάδηλον γίνεται τοῦτο ἐν τοῖς περὶ τῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως, περὶ τοῦ χαρακτηρισμοῦ τοῦ Ὁμήρου, πρὸς τούτοις δὲ καὶ ἐν τοῖς περὶ τῆς ἀναλύσεως τῆς τε Ἰλιάδος καὶ Ὀδυσσείας τμήμασιν, ὥσθ' αἱ παρατηρούμεναι ἀδυναμίαι τοῦ προκειμένου συγγράμματος ἐπανορθοῦνται ἑκατονταπλασιόνως διὰ τῶν ἐν αὐτῷ τούτῳ ἀπαστραπτουσῶν ἀρετῶν.

Ἐν Ἀθήναις, κατὰ Ἰούλιον τελευτῶντα, 1874.

Ν. ΠΕΤΡΗΣ.

Θεωρητικὴ ἐφαρμογὴ τοῦ πειράματος τοῦ Huyghens.

I.

Ἐν πρώτοις ἀνακαλοῦμεν διὰ βραχέων εἰς τὴν μνήμην τοῦ ἀναγνώστου τὸ πείραμα τοῦ Huyghens.

Δεσμὶς φωτὸς ἡ Ια συνάγεται ὑπὸ τοῦ φακοῦ L ἐπὶ τοῦ κρυστάλλου Ἰσλανδίας S, ἐξ οὗ ἐξέρχεται διηρημένη εἰς δύω ἀκτῖνας, τὴν συνήθη ἢ *κοινὴν* O καὶ τὴν ἀσυνήθη ἢ *ἔκτακτον* E. σχ. 1.

Τὰς ἐξερχομένας ταύτας δύω ἀκτῖνας δεχόμεθα ἐπὶ δευτέρου κρυστάλλου Ἰσλανδίας S′, ὅπερ στρέφομεν διὰ τῆς χειρὸς καὶ ἐπικυροῦμεν ταῦτα :

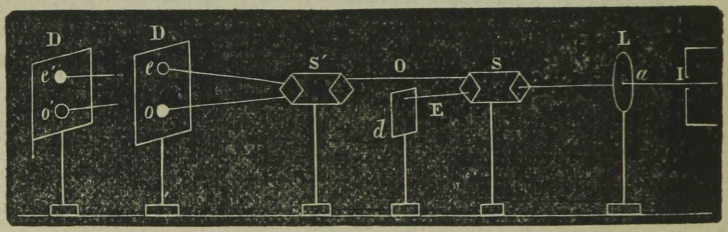

Σχ. 1.

α′. Ἐὰν αἱ πρωτεύουσαι ἢ *κύριαι* τομαὶ τῶν δύω κρυστάλλων S καὶ S′ ὦσι παράλληλοι πρὸς ἀλλήλας, βλέπομεν ἐπὶ τοῦ διαφράγματος D τὸ κοινὸν εἴδωλον o τῆς κοινῆς ἀκτῖνος O καὶ τὸ ἔκτακτον εἴδωλον e τῆς ἐκτάκτου ἀκτῖνος E.

β′. Ἐὰν αἱ κύριαι τομαὶ τοῦ S καὶ S′ ὦσι κάθετοι πρὸς ἀλλήλας, βλέπομεν τότε ἐπὶ τοῦ D τὸ κοινὸν εἴδωλον o′ τῆς ἐκτάκτου ἀκτῖνος E καὶ τὸ ἔκτακτον εἴδωλον e τῆς κοινῆς ἀκτῖνος O.

γ′. Ἐὰν αἱ κύριαι τομαὶ τοῦ S καὶ S′ σχηματίζωσι πρὸς ἀλλήλας γωνίαν 45^0, βλέπομεν ἐπὶ τοῦ D τέσσαρα εἴδωλα ἰσοεντατικὰ τὸν φωτισμόν.

δ'. Τῶν κυρίων τομῶν τῶν S καὶ S' τεθεισῶν εἰς θέσεις ἐνδιαμέσους, δηλαδὴ ὥστε νὰ σχηματίζωσι πρὸς ἀλλήλας γωνίας διαφόρους τῶν γωνιῶν 0^0, 90^0, 45^0, βλέπομεν ἐπὶ τοῦ D τέσσαρα εἴδωλα μεταβλητὰ τὸν φωτισμὸν, καὶ ἰσοεντατικὰ ἀνὰ δύω.

II.

Γνωστὴ τοῦ πειράματος τούτου συνέπεια εἶναι ὅτι, *αἱ δύω ἀκτῖνες* O *καὶ* E, *αἱ ἐκ τοῦ κρυστάλλου* S *ἐξελθοῦσαι, εἰσὶν ἀκτῖνες πεπολωμέναι.*

Τῷ ὄντι, ἀφαιρέσωμεν τὸν κρύσταλλον S καὶ δεχθῶμεν τὴν φυσικὴν ἀκτῖνα Ια ἐπὶ τοῦ S', βλέπομεν τότε ἐπὶ τοῦ D δύω εἴδωλα, τὸ κοινὸν o καὶ τὸ ἔκτακτον e, ἰσοεντατικὰ τὸν φωτισμὸν, διατηροῦσι δὲ τὸν φωτισμὸν τοῦτον ἀμετάβλητον ὅταν στρέφωμεν τὸν κρύσταλλον S'. Ἐκ τούτου ἕπεται, ὅτι *τὸ σταθερὸν κατὰ τὴν ἔντασιν τοῦ φωτισμοῦ τῶν δύω εἰδώλων, συνιστᾷ χαρακτῆρα διακριτικὸν τοῦ φυσικοῦ φωτὸς* Ια.

Τὰ δύω ταῦτα εἴδωλα διαγράφουσιν ἕκαστον ἐν ᾧ στρέφομεν τὸν κρύσταλλον S', κύκλου περιφέρειαν, καὶ μείζων μὲν εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ ἐκτάκτου εἰδώλου, ἐλάσσων δὲ ἡ ὑπὸ τοῦ κοινοῦ ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ διαγραφομένη.

Τὸ σχῆμα 2 δεικνύει τὰ εἴδωλα ταῦτα ἐπὶ τῶν διαφόρων σημείων τῶν περιφερειῶν, ἃς διαγράφουσιν.

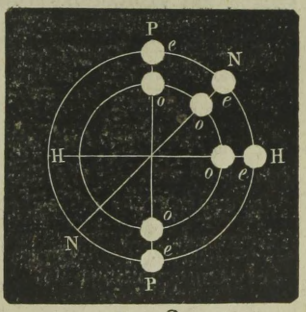

Σχ. 2.

Ἐὰν ἡ κυρία τομὴ τοῦ S' ἦναι κάθετος τῷ ὁρίζοντι, τὰ δύω εἴδωλα, τὸ κοινὸν o καὶ τὸ ἔκτακτον e, κεῖνται ἐπὶ τῆς καθέτου τῷ ὁρίζοντι διαμέτρου PP, καθ' ἣν ἡ κυρία τομὴ τοῦ S' προεκβαλλομένη τέμνει τὸ διάφραγμα D.

Ἐὰν ἡ κυρία τομὴ τοῦ S' ἦναι ὁριζόντιος, τὰ δύω εἴδωλα o καὶ e εἰσὶν ἐπὶ τῆς ὁριζοντίου διαμέτρου HH.

Τέλος, ἐὰν ἡ κυρία τομὴ τοῦ S′ σχηματίζῃ γωνίαν 45^0 μὲ τὴν κάθετον τῷ ὁρίζοντι PP καὶ ἑπομένως καὶ μὲ τὴν ὁριζόντιον HH, τὰ δύω εἴδωλα κεῖνται ἐπὶ τῆς διαμέτρου NN, ἥτις διέρχεται διὰ τῆς διαιρέσεως 45^0. Κατὰ τὴν διάμετρον δὲ ταύτην NN τέμνεται τότε τὸ διάφραγμα D ὑπὸ τοῦ ἐπιπέδου τῆς κυρίας τομῆς τοῦ S′ προεκβαλλομένου.

Ἀναθέσωμεν ἤδη ἐν τῇ ἀρχικῇ θέσει αὐτοῦ τὸν κρύσταλλον S (σχ. 1). Ὁ κρύσταλλος οὗτος διαιρεῖ τὴν φυσικὴν ἀκτῖνα Ια εἰς δύω ἀκτῖνας O καὶ E, διακόπτοντες δὲ τὴν ἔκτακτον ἀκτῖνα E διὰ τοῦ διαφράγματος d, καὶ δεχόμενοι τὴν κοινὴν ἀκτῖνα O ἐπὶ τοῦ κρυστάλλου S′, βλέπομεν ἐπὶ τοῦ διαφράγματος D δύω εἴδωλα, τὸ κοινὸν o καὶ τὸ ἔκτακτον e, ἅτινα ἐξετάσωμεν νῦν.

Περιστρεφομένου τοῦ κρυστάλλου S′, βλέπομεν τὰ δύω εἴδωλα o καὶ e νὰ στρέφωνται μὲν ὡς εἴρηται, ἀλλὰ παρατηροῦμεν πρὸς τούτοις ὅτι, *ἕκαστον εἴδωλον ἀλλάσσει τὴν ἔντασιν τοῦ φωτισμοῦ του βαθμηδὸν μέχρι σβέσεως αὐτοῦ*· ἔπεται ὅτι ἡ ἔντασις τοῦ φωτισμοῦ δὲν εἶναι σταθερὰ ὡς ὅταν ἐδεχόμεθα ἐπὶ τοῦ S′ φυσικὴν ἀκτῖνα· ἡ ἀκτὶς λοιπὸν O, ἐπειδὴ διῆλθε διὰ τοῦ κρυστάλλου S, ἐκτήσατο ἰδιότητας νέας, ἃς ἡ φυσικὴ ἀκτὶς δὲν ἔχει· διὸ πρὸς διάκρισιν ἐκλήθη *ἀκτὶς πολώσεως*· χρώμενοι δὲ τῇ ὀνομασίᾳ ταύτῃ, δὲν προτιθέμεθα καὶ νὰ δικαιολογήσωμεν αὐτήν.

Ἡ κοινὴ ἀκτὶς O, ἣν ἐδέχθημεν ἐπὶ τοῦ κρυστάλλου S′, δίδει δύω ἀκτῖνας o καὶ e, αἵτινες λαμβάνουσιν ὡς εἴρηται ἐντάσεις φωτισμοῦ διαφόρους, ὅταν στρέφωμεν τὸν κρύσταλλον S′, τὰς ἐντάσεις δὲ ταύτας παριςάνει τὸ σχῆμα 3· βλέπομεν ἐπὶ τούτου. 1ον. Ὅταν αἱ κύριαι τομαὶ τῶν δύω κροστάλλων S καὶ S′ ὦσι παράλληλοι πρὸς ἀλλή-

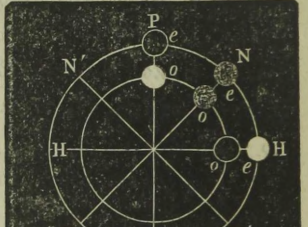

Σχ. 3.

λας καὶ κάθετοι τῷ ὁρίζοντι, καὶ ἑπομένως παρατεινόμεναι τέμνουσι τὸ διάφραγμα D κατὰ τὴν κάθετον τῷ ὁρίζοντι PP, ἡ ἔκτακτος ἀκτὶς e σβέννυται καὶ ἐπὶ τοῦ διαφράγματος D βλέπομεν τὴν κοινὴν ἀκτῖνα o μόνην.

2ον. Ὅταν αἱ κύριαι τομαὶ τῶν κρυστάλλων S καὶ S′ ὦσι κάθετοι πρὸς ἀλλήλας, παρατεινόμεναι δὲ τέμνουσι τὸ διάφραγμα D, ἡ μὲν κατὰ τὴν PP, ἡ δὲ κατὰ τὴν HH, τὰ δύω εἴδωλα κεῖνται ἐπὶ τῆς ὁριζοντίου διαμέτρου HH, καὶ αἱ ἐντάσεις τοῦ φωτισμοῦ αὐτῶν ἀντηλλάχθησαν ἀμοιβαίως, δηλαδὴ ἡ κοινὴ ἀκτὶς o ἐσβέσθη, ἡ δὲ ἔκτακτος e, ἥτις ὑπῆρχεν ἐσβεσμένη, ἀνέλαβε τὴν ἔντασιν τοῦ φωτισμοῦ αὐτῆς.

3ον. Ὅταν αἱ κύριαι τομαὶ τῶν S καὶ S′ σχηματίζωσι πρὸς ἀλλήλας γωνίαν 45°, δηλαδὴ, ἡ μὲν τέμνει τὸ διάφραγμα κατὰ τὴν PP, ἡ δὲ κατὰ τὴν NN, τότε τὰ δύω εἴδωλα o καὶ e ἔχουσι τὴν αὐτὴν ἔντασιν τοῦ φωτίσμοῦ, ἐπὶ τῆς NN κείμενα.

4ον Τῶν κυρίων τομῶν τῶν κρυστάλλων S καὶ S′ σχηματιζουσῶν πρὸς ἀλλήλας γωνίας ἐνδιαμέσους, τὰς μεταξὺ 0° καὶ 45° περιεχομένας, ἢ τὰς μεταξὺ 45° καὶ 90°, τὰ δύω εἴδωλα o καὶ e εἰσὶν ἄνισα τὸν φωτισμὸν, κείμενα μεταξὺ 0° καὶ 45° ἢ μεταξὺ 45° καὶ 90°.

Βλέπομεν δὲ οὕτως ὅτι τὸ εἴδωλον o, κείμενον ἐν πρώτοις ἐπὶ τῆς PP, ὅπως φθάσῃ ἐπὶ τῆς HH, ἐν ᾗ ὑπάρχει ἐσβεσμένον, λαμβάνει πάσας τὰς ἐνδιαμέσους ἐντάσεις φωτισμοῦ. Ὡσαύτως ἔχει καὶ περὶ τοῦ εἰδώλου e, ἐν ᾧ μεταβαίνει ἐκ τοῦ P εἰς τὸ H, καθίσταται βαθμηδὸν ἐντατικώτερον τὸν φωτισμόν.

Ἐὰν ἐξακολουθήσωμεν νὰ στρέφωμεν τὸν κρύσταλλον S, τιθέμενοι τὴν κυρίαν αὐτοῦ τομὴν κατὰ τὴν NN′, τὸ φαινόμενον ἐπαναλαμβάνεται, δηλαδὴ τὸ εἴδωλον e, ὅπερ ἐπὶ τῆς HH κείμενον εἶναι ἐντατικὸν τὸν φωτισμὸν, ἐξασθενεῖ βαθμηδὸν μέχρις οὗ σβεσθῇ ἅμα φθάνον ἐπὶ τῆς PP, ἐνῷ τὸ εἴδωλον o, ὅπερ ἐπὶ τῆς HH κείμενον ὑπάρχει ἐσβεσμένον, αὐξάνει τὸν φωτισμὸν βαθμηδὸν, καὶ οὕτως ἐφεξῆς, μέχρι συμπληρώσεως τῆς ὅλης περιστροφῆς.

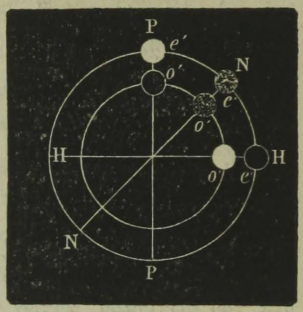

Σχ. 4.

Ἐὰν ἐπὶ τοῦ κρυστάλλου S′ δεχθῶμεν τὴν ἔκτακτον ἀκτῖνα E, διακόψωμεν δὲ τὴν κοινὴν O, ἔχομεν τότε, ἐν ᾧ στρέφομεν τὸν κρύσταλλον S′, φαινόμενον παραπλήσιον, οἷον δεικνύει τὸ σχῆμα 4.

Δέδεικται λοιπὸν ὑπὸ τοῦ πειράματος τοῦ **Huyghens**, ὅτι αἱ δύω ἀκτῖνες O καὶ E αἱ ἐξελθοῦσαι ἐκ τοῦ κρυστάλλου S, εἰσὶν ἀκτῖνες πολώσεως, τοῦθ' ὅπερ γνωστόν.

III.

Συνάγομεν ἡμεῖς νέας συνεπείας ἐκ τοῦ πειράματος τοῦ **Huyghens** τὰς ἑξῆς·

Α′. *Αἱ δύω ἀκτῖνες* O *καὶ* E *αἱ ἐξελθοῦσαι ἐκ τοῦ κρυστάλλου* S, *οὐχὶ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐπολώθησαν.*

Τῷ ὄντι, διακόπτομεν ἐν πρώτοις τὴν ἔκτακτον ἀκτῖνα E διὰ τοῦ διαφράγματος d, δεχόμεθα δὲ τὴν κοινὴν O ἐπὶ τοῦ δευτέρου κρυστάλλου S′, οὗτινος ἡ κυρία τομὴ παράλληλος τῇ κυρίᾳ τομῇ τοῦ S· ὁ κρύσταλλος S′ ἐπέχει τόπον ἀναλυτοῦ, καὶ ἐπὶ τοῦ διαφράγματος D *ἔχομεν τὸ κοινὸν εἴδωλον* o, *τοῦ ἐκτάκτου εἰδώλου* e *σβεσθέντος*, συμφώνως πρὸς τὸ πείραμα τοῦ **Huyghens**, I. α′ καὶ σχ. 3.

Τούτου δὲ δειχθέντος, διακόπτομεν νῦν τὴν ἀκτῖνα O καὶ δεχόμεθα ἐπὶ τοῦ κρυστάλλου S′, τεθέντος ὡς εἴρηται ἀνωτέρω, τὴν ἀκτῖνα E, *βλέπομεν τότε ἐπὶ τοῦ διαφράγματος* D *τὸ ἔκτακτον εἴδωλον* e′, *τοῦ κοινοῦ εἰδώλου* o′ *σβεσθέντος*, σχ. 4. καταφανῶς δὲ τοῦτο εἶναι τὸ ἐναντίον ἐκείνου, ὅπερ εἴχομεν ἀνωτέρω, ὅτε ἐπὶ τοῦ S′ ἐδέχθημεν τὴν ἀκτῖνα O. Συνάγομεν ἐκ τούτων ὅτι *αἱ δύω ἀκτῖνες* O *καὶ* E, *ἐξελθοῦσαι ἐκ τοῦ κρυστάλλου* S, *δὲν ἐπολώθησαν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον.*

Β′. *Αἱ ἀκτῖνες αἱ ἐξελθοῦσαι ἐκ κρυστάλλου διαιροῦντος*

δίχα τὴν ἀκτῖνα ἐπολώθησαν εἰς ἐπίπεδα κάθετα πρὸς ἄλληλα.

Τῷ ὄντι, ἀφ' οὗ διακόψωμεν τὴν ἔκτακτον ἀκτῖνα E, σχ. 1, δεχόμεθα τὴν ἀκτῖνα O ἐπὶ τοῦ κρυστάλλου S′, οὗτινος ἡ κυρία τομὴ παράλληλος τῇ κυρίᾳ τομῇ τοῦ S ἢ σχεδὸν παράλληλος· βλέπομεν τότε ἐπὶ τοῦ διαφράγματος D τὸ κοινὸν εἴδωλον o τῆς ἀκτῖνος O, ἔχον τὴν μείζονα ἔντασιν τοῦ φωτισμοῦ αὐτοῦ, τὸ δὲ ἔκτακτον εἴδωλον e σχεδὸν ἐσβεσμένον σχ. 3.

Θεωρήσωμεν νῦν τὰς δύω ταύτας ἀκτῖνας πολώσεως o καὶ e, τὰς ἐξελθούσας ἐκ τοῦ κρυστάλλου S′, αὐτὰς καθ' ἑαυτάς.

Ἐπειδὴ ἡ κοινὴ ἀκτὶς o ἔχει τὴν μείζονα ἔντασιν τοῦ φωτισμοῦ, τὸ ἐπίπεδον πολώσεως αὐτῆς εἶναι παράλληλον τῷ ἐπιπέδῳ προσπτώσεως (α).

Ἡ ἑτέρα ἀκτὶς, ἡ ἔκτακτος e, ἔχει τὴν ἐλαχίστην ἔντασιν τοῦ φωτισμοῦ, ὅθεν τὸ ἐπίπεδον πολώσεως αὐτῆς εἶναι κάθετον τῷ ἐπιπέδῳ προσπτώσεως· ἐκ τούτων ἕπεται ὅτι *τὰ δύω ἐπίπεδα πολώσεως, τὸ τῆς* o *καὶ τὸ τῆς* e, *εἰσὶ κάθετα πρὸς ἄλληλα.*

Συνήθως πρὸς ἀπόδειξιν τῆς προτάσεως ταύτης, δεχόμεθα τὰς ἀκτῖνας χωριστὰ, καὶ πρῶτον μὲν τὴν ἀκτῖνα O, ἔπειτα δὲ τὴν E, ἐπὶ μελαίνης ὑάλου κεκλιμένης κατὰ 35^0, 25′, στρέφομεν τὴν ὕαλον ὡς πρὸς τὴν ἀκτῖνα, τηροῦσαν σταθερὰν τὴν εἰρημένην γωνίαν ὡς πέριξ ἄξονος, μέχρις οὗ λάβῃ τὴν θέσιν, ἣν πρέπει νὰ ἔχῃ, ὅπως ἀντανακλάσῃ ἑκάστην ἀκτῖνα, τὴν O ἢ τὴν E, ἔχουσαν τὴν μεγίστην ἔντασιν τοῦ φωτισμοῦ αὐτῆς, βλέπομεν τότε εἰς τὸ διάστημα τὰ ἐπίπεδα πολώσεως τῶν

(α) «Ἡ δίεδρος γωνία τῶν δύω διαδοχικῶν ἐπιπέδων ἀνταναλάσεως (πόλωσις δι' ἀνταναλάσεως μὲ τὸ ὄργανον Biot) γίνεται πρόξενος ἀπολύτως τοῦ αὐτοῦ ἀποτελέσματος, οὗτινος γίνεται πρόξενος ἡ γωνία τῶν δύω κυρίων τομῶν.... ἡ δὲ ἀναλογία δὲν συνίσταται μόνον εἰς τὰς περιόδους τῶν μεταβολῶν τῆς ἐντάσεως, ἡ φύσις αὐτὴ τῶν τροποποιήσεων, ἃς ἐμβάλλουσιν εἰς τὰς ἀκτῖνας αἱ δύω διάφοροι ἐργασίαι εἶναι ἀκριβῶς μία καὶ ἡ αὐτή. (Biot t. II. p. 407)».

ἀκτίνων τούτων, σχηματίζοντα πρὸς ἄλληλα γωνίαν ὀρθήν.

Λέγομεν ἐνίοτε ὅτι φυσικὴ ἀκτὶς φωτὸς διαιρεῖται ὑπὸ τοῦ κρυστάλλου εἰς δύω ἀκτῖνας, αἵτινες ὑπάρχουσι πεπολωμέναι *κατ' ἀντίθεσιν* (en sens contaire) καὶ ἐννοοῦμεν ὅτι, ἐὰν αἱ κύριαι τομαὶ τῶν κρυστάλλων S καὶ S′ τεθῶσι παραλλήλως πρὸς ἑαυτάς, βλέπομεν μὲν ἐπὶ τοῦ διαφράγματος D τὸ κοινὸν εἴδωλον ο τῆς ἀκτῖνος O, σχ. 3, δὲν βλέπομεν ὅμως ἐπίσης τὸ κοινὸν εἴδωλον ο′ τῆς ἀκτῖνος E, σχ. 4, τοὐναντίον βλέπομεν τὸ ἔκτακτον εἴδωλον ε′ τῆς ἀκτῖνος E τότε, τὸ δὲ κοινὸν εἴδωλον ο′ αὐτῆς σβέννυται.

Γ′. Ὁ τουρμαλῖνος (α), κρύσταλλος διαιρῶν δίχα τὴν φυσικὴν ἀκτῖνα, δύναται νὰ ἀντικαταστήσῃ τὸν κρύσταλλον Ἰσλανδίας S′ τὸν ἐν τῷ πειράματι σχ. 1.

Ἐπὶ τοῦ τουρμαλίνου T δεχόμεθα τὴν ἀκτῖνα O, σχ. 5, ἀφ' οὗ διακόψωμεν τὴν ἀκτῖνα E. Ὁ τουρμαλῖνος ἐπέχει τόπον ἀναλυτοῦ, ὡς ὁ κρύσταλλος Ἰσλανδίας S′ τοῦ πειράματος σχῆμα 1.

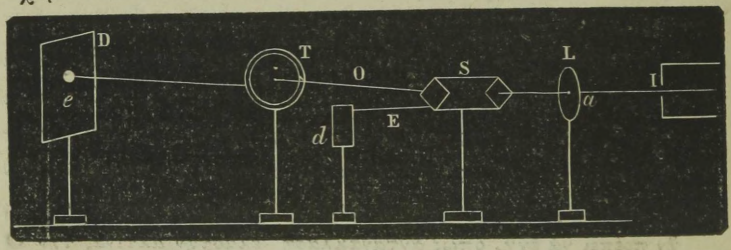

Σχ. 5.

Ἐὰν στρέψωμεν τὸν τουρμαλῖνον παραλλήλως εἰς ἑαυτὸν, βλέπομεν ἐπὶ τοῦ διαφράγματος D τὸ εἴδωλον τὸ ἐκ τῆς ἀκτῖνος O προερχόμενον, νὰ ἀλλάσσῃ βαθμηδὸν τὴν ἔντασιν τοῦ φωτισμοῦ μέχρι σβέσεως αὐτοῦ.

Τὴν μεταλλαγὴν τοῦ φωτισμοῦ, ἣν ὑφίστασαι τὸ εἴδωλον, ἑρμηνεύομεν. Στρεφομένου τοῦ τουρμαλίνου T, ἡ κυρία τομὴ

(α) Οἱ κάτοικοι τοῦ Ceylan οὕτως ὠνόμασαν τὸν κρύσταλλον· καλεῖται καὶ μαγήτης τοῦ Ceylan, καὶ ἡ ἀφιζῖτις.

αὐτοῦ σχηματίζει διαδοχικῶς γωνίας διαφόρους μὲ τὴν κυρίαν τομὴν τοῦ κρυστάλλου S. Ὅταν αἱ κύριαι τομαὶ τῶν δύω κρυστάλλων λάβωσι παράλληλον πρὸς ἑαυτὰς θέσιν, τότε, κατὰ τὸ πείραμα τοῦ Huyghens, πρέπει νὰ ἴδωμεν ἐπὶ τοῦ διαφράγματος D τὸ κοινὸν εἴδωλον ο τῆς κοινῆς ἀκτῖνος O, I, α', ἤδη δὲ ὁ τουρμαλῖνος ὅταν ἔχῃ πάχος μεῖζον ἑνὸς χιλιοστομέτρου (α), ἐμποδίζει νὰ διέλθῃ δι' αὐτοῦ ἡ κοινὴ ἀκτίς, τούτου ἕνεκα λοιπὸν εἴδωλον δὲν ἐμφανίζεται.

Ὅταν δὲ ἀκολούθως, τοῦ τουρμαλίνου περιστρεφομένου, τεθῇ ἡ κυρία αὐτοῦ τομὴ καθέτως τῇ κυρίᾳ τομῇ τοῦ S, βλέπομεν τότε ἐπὶ τοῦ διαφράγματος D εἴδωλον πεφωτισμένον, διότι τὸ εἴδωλον τοῦτο εἶναι τὸ ἔκτακτον τῆς κοινῆς ἀκτῖνος O, I, β', ἡ δὲ ἔκτακτος ἀκτὶς διέρχεται πάντοτε διὰ τοῦ τουρμαλίνου. Τὸ εἴδωλον τοῦτο μεταβάλλεται διαδοχικῶς κατὰ τὴν ἔντασιν τοῦ φωτισμοῦ του, ἐν ᾧ βαθμηδὸν μεταβαίνει ἡ κυρία τομὴ τοῦ τουρμαλίνου ἐκ τῆς καθέτου τῷ ὁρίζοντι θέσεως αὐτῆς εἰς τὴν ὁριζόντιον, σχ. 3 ἡ ὁδεύει ἀντιστρόφως.

Ἔχομεν καταφανῶς παραπλήσιον τὸ ἐξαγόμενον, ὅταν διακόψωμεν μὲν τὴν κοινὴν ἀκτῖνα O, δεχθῶμεν δὲ ἐπὶ τοῦ τουρμαλίνου T τὴν ἔκτακτον ἀκτῖνα E.

Δ'. Ἑρμηνεύομεν δὲ, συμφώνως πρὸς τὸ πείραμα τοῦ Huyghens, τὸ φαινόμενον καθ' ὃ «δύω ἐλάσματα τουρμαλίνου συνιστῶσι σύστημα ἀδιαφανὲς ὅταν αἱ κύριαι αὐτῶν τομαὶ, ἤ, ὅπερ τὸ αὐτὸ, ὅταν οἱ ἄξονες αὐτῶν, διότι οἱ ἄξονες εἰσὶν ἐν τῷ ἐπιπέδῳ τῶν ἐλασμάτων, ὦσι διασταυρωμένως».

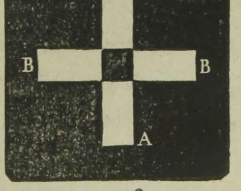

Σχ. 6.

Ὁ τουρμαλῖνος AA, σχ. 6, ἔχων πάχος μεῖζον ἑνὸς χιλιοστομέτρου, καὶ δεχόμενος φυσικὴν ἀκτῖνα, ἀφίνει ἐλευθέραν τὴν ἔκτακτον ἀκτῖνα, ἥτις μόνη

(α) Τὸ πάχος τὸ ἀπαιτούμενον ὅπως ἐμποδισθῇ ὁλοσχερῶς ἡ διάβασις τῆς ἀκτῖνος ταύτης, εἶναι διάφορον κατὰ τοὺς διαφόρους τουρμαλίνους.

διέρχεται δι' αὐτοῦ. Ἡ ἀκτὶς αὕτη προσπίπτει ἐπὶ τοῦ δευτέρου τουρμαλίνου ΒΒ, οὗτινος ἡ κυρία τομὴ κεῖται καθέτως τῇ τοῦ ΑΑ, ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει, συμφώνως πρὸς τὸ πείραμα τοῦ Huyghens, I, 6′, πρέπει τὸ κοινὸν εἴδωλον τῆς ἐκτάκτου ἀκτῖνος νὰ ἐμφανισθῇ τῷ παρατηρητῇ, τῷ ἔχοντι τὸν ὀφθαλμὸν αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ ΒΒ· ἐπειδὴ ὅμως ὁ τουρμαλῖνος Β ἔχει πάχος μεῖζον ἑνὸς χιλιοστομέτρου, δὲν ἀφίνει τὴν κοινὴν ἀκτῖνα νὰ διαβῇ· ἐκ τούτου λοιπὸν προέρχεται τὸ σκότος, ὅπερ ἐμφανίζεται ἐν τῇ διασταυρώσει τῶν δύω τουρμαλίνων.

Ἐὰν διὰ δεσμίδος φωτὸς φωτίσωμεν τὸν σταυρὸν, διὰ φακοῦ δὲ προβάλωμεν αὐτὸν ἐπὶ τοῦ διαφράγματος, θέλομεν ἰδεῖ καὶ οὕτως τὸ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ σταυροῦ τετράγωνον ἐσκοτισμένον.

Ἐὰν τότε στρέψωμεν τὸν ἕνα τουρμαλῖνον καὶ ἐλαττώσωμεν τὴν ὀρθὴν γωνίαν, ἡ ἔντασις τοῦ φωτὸς εἰς τὸ ἐσταυρωμένον μέρος αὐξάνει βαθμηδὸν, τῆς γωνίας τοῦ ΑΑ καὶ ΒΒ γινομένης βαθμηδὸν μικροτέρας τῆς ὀρθῆς, ὥστε ὅταν αὕτη καταντήσῃ μηδὲν, τότε τὸ διὰ τῶν δύω τουρμαλίνων διερχόμενον φῶς ἔχει τὴν μείζονα ἔντασιν τοῦ φωτισμοῦ αὐτοῦ, συμφώνως πρὸς τὰ ῥηθέντα I, α′, τοῦτο δὲ ἀνήκει εἰς τὴν ἔκτακτον ἀκτῖνα καὶ ὡς τοιοῦτον διέρχεται διὰ τοῦ ΒΒ.

Δ. Σ. ΣΤΡΟΥΜΠΟΣ.

(Κατεχωρίσθη ἐν τῇ Revue des sciences «Les mondes» T. XXXIV. p. 562. Paris 1874. Août).

ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΤΗΣ ΝΗΣΟΥ ΣΥΡΟΥ (*).

Περατώσαντες τὸν περὶ δημοθοινιακῶν ἐπιγραφῶν λόγον, πρὶν ἢ εἰσέλθωμεν εἰς ἕτερον τῆς πραγματείας ἡμῶν κεφάλαιον, θέλομεν εἰπεῖ ὀλίγα τινὰ περὶ δύο ἐπιγραφῶν, ἐν ταῖς πολιτικαῖς κατατακτέων, αἵτινες, καίπερ κολοβαὶ καὶ κατεφθαρμέναι, παρέχουσιν ὅμως πληροφορίας τινὰς περὶ τῆς ἀρχαίας Σύρου.

9.

κρατουν — — — — — — [τρ]εχον— — — — — — —
.....— —εἰ μὲν δοῦλ[ο]ς εἴη ὁ τῶν προδ[ηλ]ουμένων [δράσα]ς αὐτὸν μὲ[ν μαστει]γοῦσθ[αι] δημοσίᾳ ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς τῇ ἑξῆς τοῦ ἀδικήματ]ος ἡμέρα πληγ[ὰς] ἑκατὸν τυπτόντων δύο οὓς ἂν ἐξ αὐτῶν ἕλωνται αἱ] ἀδικηθεῖσαι φυλαὶ τὸν δεσπότην δὲ αὐτοῦ ἀποτίνειν δραχμὰς ἑκατ]ὸν [ἀ]τ[ικ]ὰς αἳ ἔσονται ἱεραὶ τῆς θεοῦ εἰ δὲ μὴ παραδιδῷ πρὸς κόλασιν τὸ]ν οἰ[κ]έτ[ην δ]ιακο[σία]ς ἀποτεινύτω εἰ δὲ ἐλεύθερος εἴη ὁ τῶν προδηλ]ουμένων δράσας εἴτε αὐτῶν τῶν τρεχόντων τις δραχμὰς ἀττικάς;] πεντ[ήκο]ντα κα[ὶ] ἑκατὸν εἰσπρασσέσθω αἵτινες ὁμοίως ἔσ]ονται ἱεραὶ τῆς θεοῦ κα[ὶ ἱ]ε[ρόσυ]λος ἔστω καὶ ἐναγὴς νομιζέσθω καὶ.....το διδόσθω τῶ[ν ἑ]τέρων δύο [φυλ]ῶν μή τις ἂν [ἐ]ξ αὐτῶν τῆ]ς ἐπιούσ[η]ς [ἡ]μέ[ρας].....υρα νεικήσῃ εἰσπρασσέτ]ωσαν.....καὶ πρὸς τὴν κόλασιν ἀγέτωσαν τοὺς αἰτίους οἱ ἄρχ]οντες εἰασαν.....[αὐτοὶ μ]ὲν ἄδ[ικοι νομι]ζέσθωσαν ὁ βουλόμενος δὲ] καὶ[δυνάμενος].....ς ἔστω ταῦτα ἃ δεῖ τοὺς ἄρχοντας] πράσσε[ιν.....ομέ]νων δεδρακέναι τι τῶν .....τοὺς αἰτιωμένους .....δικαζέτωσαν ὀμνύντες.....ἐμ]πόδιον ἐκ τῆς παρολκῆς.

Ἡ κολοβὴ αὕτη ἐπιγραφή, εὑρεθεῖσα πρό τινων μηνῶν ἐν Ἄνω Σύρῳ, ἐν κατεδαφισθέντι τοίχῳ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου, εἶναι, ὡς πασιφανῶς δείκνυται, τὸ ποινικὸν μέρος νόμου ἢ κανονισμοῦ τινος (19). Καὶ ἐν ἀρχῇ μὲν αὐτῆς ἀναφέρονται αἱ

(*) Συνέχεια· ἰδὲ τὸ προηγούμενον ε′ τεῦχος.

(19) Τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης, εὑρεθείσης ὅτε ἐλείπομεν ἐκ τῆς Σύρου, ἐπροθυμοποιήθη νὰ πέμψῃ ἡμῖν ἔκτυπον ὁ χρηστὸς φίλος κ. Ἰωσὴφ Α. Σαλάχας, οὗ αἱ εὐγενεῖς διαθέσεις ἐν πολλοῖς ὑπῆρξαν ἡμῖν ἀρωγοί. Ἔχει δὲ ὁ φέρων τὴν ἐπιγραφὴν λίθος μῆκ. 0,30 μέτρ. περίπου, πλ. 0,50 καὶ πάχ. 0,10.

ποιναὶ, ἃς ὁ ἀδικήσας ἔπρεπε νὰ ὑποστῇ, ἂν ἦτο δοῦλος ἢ πολίτης ἐλεύθερος· εἶτα δὲ δίδεται ἐντολὴ εἰς τοὺς ἁρμοδίους ἄρχοντας περὶ τῆς ἐκτελέσεως τῆς ποινῆς, καὶ παρέχεται, ἐν περιπτώσει ἀκηδίας αὐτῶν, τὸ δικαίωμα τῷ βουλομένῳ καὶ δυναμένῳ νὰ φροντίσῃ περὶ τῆς ἐκτελέσεως αὐτῆς. Καὶ περὶ μὲν τῶν ἀναφερομένων ποινῶν, προστίμου καὶ ῥαβδισμοῦ περιττὸν νὰ σημειώσωμέν τι· διότι, ὡς γνωστὸν, συνηθέσταται αὗται ἦσαν ἐν Ἑλλάδι. Τίς δὲ ἡ κυρία τῆς ἐπιγραφῆς ὑπόθεσις; Μὴ εὑρεθέντος τοῦ ἐπιλοίπου τῆς ἐπιγραφῆς τμήματος, ὅπερ ἀπετέλει τὸ κύριον ταύτης μέρος, εἰς εἰκασίας μόνον δυνάμεθα νὰ καταφύγωμεν. Τὰ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἀναφερόμενα *ἱερόσυλος ἔστω καὶ ἐναγὴς νομιζέσθω*, τὸ ἐπανειλημμένως ἀπαντῶν *τῆς θεοῦ* (19*), τὸ *τρεχόντων τις* καὶ *αἱ ἀδικηθεῖσαι φυλαὶ* δεικνύουσιν, ὅτι τὸ ἀδίκημα, εἰς ὃ ἐπεβάλλοντο αἱ ποιναὶ, ἦτο παράβασις διατάξεων θρησκευτικοῦ τινος δρομικοῦ ἀγῶνος, τελουμένου πρὸς τιμὴν θεᾶς τινος· ἡ δὲ παράβασις τῶν διατάξεων παρέβλαπτε τὰ δικαιώματα φυλῶν συμμετεχουσῶν τοῦ ἀγῶνος. Θρησκευτικὸν δὲ ἀγῶνα τελούμενον ἐν Σύρῳ πρὸς τιμὴν θεᾶς ἔχομεν ἐκ τοῦ ψηφίσματος τοῦ τιμητικοῦ τοῦ Ὀνησάνδρου (C. I. G. n. 2347) λαμπαδοδρομίαν, γινομένην κατὰ τὴν ἑορτὴν τῆς Δήμητρος. Τῆς λαμπαδοδρομίας λοιπὸν ταύτης μετὰ μεγάλης πιθανότητος τὰς διατάξεις περιεῖχεν ἡ ἐπιγραφή· τοῦτο δ' ἐπιμαρτυροῦσί πως καὶ αἱ ἐν Ἀθήναις λαμπαδοδρομίαι, καθ' ἃς ἠγωνίζοντο δι' ἰδίων γυμνασιαρχῶν καὶ δρομέων διάφοροι φυλαὶ, ὅπερ καὶ ἐν τῷ συρίῳ τούτῳ ἀγῶνι ἐμφαίνεται.

(19*) Ἐκ τῶν δύο χωρίων τῶν ἀναφερόντων ΤΗΣ θεοῦ δείκνυται προφανέστατα, ὅτι ἡ θεὰ αὕτη οὐ μόνον ἀνεφέρετο ὀνομαστὶ εἰς τὸ πρῶτον μέρος τῆς ἐπιγραφῆς, ἐν ᾧ ὑπῆρχεν αὐτὸς οὗτος ὁ κανονισμός, ἀλλὰ καὶ ὅτι διακεκριμένην κατεῖχε θέσιν ἐν τοῖς ἐκεῖ ἐκτιθεμένοις, ὅπερ οὐδόλως ἦν δυνατὸν, ἂν μὴ ταῦτα ἀνεφέροντο εἰς αὐτὴν τὴν θεάν.

10.

π]αραγέγονεν [ἐπὶ .....
τὴν ἀγορὰν.....
διαρρήδ,ν ὁ.....
μοβράκη θεοῦ ἀγ.....
αὖθα.....
λως οὖν ὑπε.....
ον μεσ. υ.....
υμε.....
ωστ .....
μιων.....
μων.....
σ.ω.....
υμετ.....
.....
.....
εν ἐν.....
ξενι.....
τ]ὸ γέ[ν]ος.....

Ἡ φέρουσα τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην πλὰξ (πλ. 0,53, μ. 43) ἀνεκαλύφθη πρὸ 15 περίπου ἐτῶν κατὰ τὴν θέσιν *Πατέλλι*· δυστυχῶς ὅμως εἶναι τοσοῦτον ἐφθαρμένη, ὥστε μετὰ πολλοὺς κόπους ἐλάχιστα μόνον ταύτης ἠδυνήθημεν νὰ ἐξακριβώσωμεν. Ἡ θέσις, ἐν ᾗ αὕτη εὑρέθη, κεῖται ἐπὶ ἑνὸς τῶν νοτιανατολικῶν κλάδων τοῦ ὄρους Πύργου, ἀπέναντι τοῦ λόφου τῆς Ἄνω Σύρου. Τρεῖς ναΐσκοι αὐτόθι ὑπάρχουσι, τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Ἁγ. Ἄννης, ἔτι δὲ μικρὸν σπήλαιον ἐγγὺς τοῦ πρώτου τούτων, καὶ ἑτέρου ἡ εἴσοδος μεταξὺ αὐτῶν, εἰς μεγίστην ἔκτασιν ὑπογείως ἐκτεινομένου. Κατὰ τὴν θέσιν τοῦ πρώτου ναΐσκου, ναὸς ἀρχαῖος ὑπῆρχεν, οὗτινος τὰ θεμέλια διατηροῦνται ἐν μέρει, ἀποτελοῦντα τὰ θεμέλια τοῦ σημερινοῦ ναΐσκου. Ἦν δὲ ὁ ναὸς οὗτος ἐγηγερμένος ἐπὶ μικροῦ ἐπιπέδου, σχηματιζομένου ὑπὸ διπλοῦ κρηπιδώματος, ἠρειπωμένου ἤδη· συνείχετο δὲ, ὡς τὰ σωζόμενα λείψανα δεικνύουσι, μετὰ τοῦ παρακειμένου σπηλαίου, ὅπερ

ἀπετέλει τὸ ἄδυτον αὐτοῦ. Καὶ κατὰ τοὺς δύο δὲ ἄλλους ναΐσκους ἀπαντῶμεν λελαξευμένα μάρμαρα, καὶ παρ' ἑνὶ τούτων, τῷ τῆς Ἁγ. Ἄννης, κατὰ τὴν ΒΑ. αὐτοῦ γωνίαν ἐπὶ τοῦ βράχου κεχαραγμένα μεγαλοσχήμως τὰ γράμματα ταῦτα μόνα·

Ο
Κ

Ἐκ τῶν εἰρημένων λειψάνων, τοῦ παρακειμένου σπηλαίου καί τινων ἐν αὐτῷ ἀνακαλυφθεισῶν ἀρχαιοτήτων, οἷον τμήματος ἀγάλματος παιδὸς, μαρμάρων λελαξευμένων, θραύσματος ὑελίνου ἀγγείου, λαβόντες τινὲς ἀφορμὴν, ἐπειράθησαν ἐπὶ ἀνυπάρκτων παραδόσεων καὶ φαντασιωδῶν λόγων στηριζόμενοι νὰ ἀποδείξωσιν, ὅτι αὐτόθι κατῴκει ὁ Φερεκύδης ([20]). Καὶ οὗτοι μὲν δύνανται, ποιητικῇ ἀδείᾳ, νὰ σκέπτωνται ὅπως βούλονται· τὸ δὲ ἀληθὲς εἶναι ὅτι ναὸς ἀρχαῖος ἔκειτο αὐτόθι, ὡς δεικνύουσιν οἱ ἐν τῇ ἐρημίᾳ ἐπ' αὐτῶν τῶν λειψάνων ἐγγεγερμένοι χριστιανικοὶ ναΐσκοι, ἡ εὕρεσις τῆς ἐπιγραφῆς καὶ αὐτὸ τὸ σπήλαιον κοινωνοῦν ποτε μετὰ τοῦ ναοῦ. Τίς δ' ἡ αὐτόθι λατρευομένη θεότης μετὰ βεβαιότητος δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν· μετά τινος ὅμως πιθανότητος ἦν ἡ Κυβέλη (*ἡ ἐν Σαμοθράκῃ Θεὸς*), ἡ ἀναφερομένη ἐν τῇ ἐπιγραφῇ, ὡς ἐκ τῶν περισωθέντων

---

(20) Πλὴν τοῦ σπηλαίου τούτου, καὶ ἕτερον ὑπάρχει ἐν Σύρῳ ἐν τῇ θέσει Φώκου, κατὰ τὰ ἀνατολικὰ τῆς νήσου, σπηλιὰ 'ς τὰ Φώκου ἢ σπηλιὰ τοῦ Φιλοσόφου καλούμενον, ὅπερ κατά τινα ἰδέαν ἀπαντῶσαν παρὰ τοῖς ἐγχωρίοις ἐχρησίμευέ ποτε ὡς κατοικία τοῦ Φερεκύδους ἢ ὡς τόπος, ἐν ᾧ εἶχεν ἡλιοτρόπιον. Ἀλλ' ἡ ἰδέα αὕτη εἶναι μῦθος ἁπλοῦς τοῦ 19ου αἰῶνος· διότι ὁ Σύριος Ἀββᾶς Δελλαρόκκας (1790), ἐνῷ σελίδας ὅλας ἔγραψεν ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ περὶ ἡλιοτροπίου ἐν Σύρῳ καὶ Φερεκύδους, οὐδὲ λέξιν ἀναφέρει περὶ τοῦ σπηλαίου τούτου. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ σπήλαιον, οὐδὲν ἀνθρωπίνης χειρὸς φέρον ἴχνος, μικρὸν, χθαμαλὸν καὶ ὅλως ἀκανόνιστον ὄν, καὶ τυφλῷ καθιστᾷ δῆλον, ὅτι οὔτε ὡς οἴκημα ἠδύνατο νὰ χρησιμεύσῃ ποτὲ, οὔτε ἵνα δεικνύωνται ἐν αὐτῷ αἱ ἐτήσιαι τοῦ ἡλίου τροπαί.

γραμμάτων καὶ τῶν ἰχνῶν δείκνυται. Καὶ περὶ μὲν τῆς ἐν Σύρῳ λατρείας τῆς Κυβέλης *(Γῆς, Μητρὸς θεῶν)* οὐδεμίαν ἄλλην πληροφορίαν ἔχομεν· μεγάλως ὅμως ἐτιμᾶτο ἐν Σύρῳ ἡ μετ' αὐτῆς πολλάκις ταὐτιζομένη Δήμητρα *(Γῆ-Μήτηρ)*, ἧς ναὸς κοινὸς καὶ τῆς Περσεφόνης ὑπῆρχεν ἐν Σύρῳ, ἄδηλον ποῦ. Κατὰ παράδοξον δὲ σύμπτωσιν ὁ Πιττάκης, ὁμιλῶν περὶ τοῦ ψηφίσματος τοῦ τιμητικοῦ τῆς Βερνίκης, ἐν ᾧ ἀναφέρεται τοῦτο (Ἀρχ. Ἐφημ. 512), λέγει, ὅτι ὁ ναὸς τῆς Δήμητρος καὶ Κόρης, οὗ ἱέρεια ἐγένετο ἡ Βερνίκη, ἔκειτο κατὰ ταύτην τὴν θέσιν, χωρὶς ὅμως νὰ ἐπιφέρῃ ἀπόδειξίν τινα. Τί τὸ ἀληθὲς, ἴσως δείξῃ τὸ μέλλον.

Β'. Θρησκευτικαὶ ἐπιγραφαί.

Αἱ θρησκευτικαὶ τῆς ἀρχαίας Σύρου ἐπιγραφαὶ, ἃς μέχρι τοῦδε γνωρίζομεν, χορηγοῦσιν ἡμῖν πληροφορίας τινὰς περὶ τῆς θρησκείας τῶν ἀρχαίων Συρίων καὶ τινων ἀρχαίων τῆς νήσου ναῶν, ὧν τρεῖς μὲν εὑρίσκοντο ἐν τῇ ἀρχαίᾳ πόλει Σύρῳ, δηλ. τῆς Ἴσιδος, τῆς Φρατρίας Ἀθηνᾶς καὶ τοῦ Ἀσφαλείου Ποσειδῶνος· ἕτερος δὲ ἐν Φοίνικι, παρὰ τῇ ἀκτῇ.

11.

Claudius Secundus Viator
Tribunicius
templum Isidis cum omni ornatu
sua pecunia
fecit.

Ἐκ τῆς λατινικῆς ταύτης ἐπιγραφῆς, ἀνακαλυφθείσης τῷ **1817** ὑπὸ τοῦ Ἰησουΐτου πατρὸς Βεντούρη ([21]), μανθάνομεν,

---

(21) Αὕτη, διατηρουμένη ἐν Ἄνω Σύρῳ, ἐν τῷ μοναστηρίῳ τῶν Ἰησουϊτῶν, ἀπώλετο, πρὸ πολλῶν ἐτῶν, ἐπὶ τῆς ἀνακαινίσεως αὐτοῦ. Τὸ δ' ἀντίγραφον ἐλάβομεν ἐκ σημειώσεως τοῦ πατρὸς Βεντούρη, ἣν εὕρομεν, μόλις διασωθεῖσαν, ἐπὶ μικροῦ τεμαχίου χάρτου. Αὕτη ἀναφέρει ταῦτα·

ὅτι ὑπῆρχεν ἐν Σύρῳ ναὸς τῆς Αἰγυπτίας θεᾶς Ἴσιδος, ὃν ἤγειρε καὶ διεκόσμησεν ὁ Κλαύδιος Σεκοῦνδος, τὸ ἀξίωμα *κλητὴρ δημαρχικός*. Ὁ Ῥωμαῖος οὗτος ὑπάρχει ἡμῖν γνωστὸς καὶ ἐξ ἄλλων ἐπιγραφῶν καὶ ἔκ τινος βάθρου ἀγάλματος, ὅπερ ἤγειρε τιμῶσα αὐτὸν ἡ τῶν Ἐφεσίων Βουλή (21*). Ἔκειτο δὲ ὁ ναὸς τῆς Ἴσιδος ἐν τῇ ἀρχαίᾳ πόλει Σύρῳ, ἐν ᾗ θέσει ὑπάρχει νῦν τὸ παντοπωλεῖον Ἑρμουπόλεως. Κατὰ τὴν θέσιν ταύτην ὑπῆρχον ἔτι λείψανα αὐτοῦ κατὰ τὸ 1855, ὅτε, οἰκοδομουμένου τοῦ παντοπωλείου, μετηνέχθησαν ὅπως εἶχον ἔξωθεν τοῦ νῦν θεάτρου «Ἀπόλλωνος». Παρουσιάζουσι δὲ ταῦτα παρεμφερές τι τοξοειδεῖ ἐδωλίῳ μετὰ νώτου ὁμοιοσχήμου ἐπὶ μαρμαρίνων θεμελίων στηριζόμενον. Τὸ ἐδώλιον, ἔχον μῆκος 1,70 μ., ὕψος 0,80 καὶ πάχος 0,97, ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν ἰσομεγέθων σχεδὸν μαρμάρων καὶ φέρει ἐπίστρωμα ἐκ τριῶν μαρμαρίνων πλακῶν· ὁ δ' ἐπ' αὐτοῦ πρὸς τὰ ὄπισθεν στηριζόμενος νῶτος (ὕψ. 0,80 καὶ πάχ. 0,35), ἰσομήκης ὢν τῷ ἐδωλίῳ, σύγκειται ἐκ δύο τμημάτων σχεδὸν ἰσομεγέθων. Δύο δ' ἕτερα ἰσομεγέθη τμήματα τοῦ νώτου εὑρέθησαν ἐγγὺς κατακείμενα, ἅπερ βεβαίως ἐπέκειντο ἐπὶ τῆς καταστραφείσης ἐπεκτάσεως τοῦ ἐδωλίου.

«Epigrafe trovata nel 9bre del 1817 in Sira in campo di Pasquale Sargologo nella marina dove si vedono le fondamenta di esso Tempio.— Domenico Venturi Soc. J.» Ὡς παρὰ γερόντων ἐμάθομεν, ἡ εἰρημένη ἰδιοκτησία ὑπῆρχεν ὅπου νῦν κεῖται τὸ παντοπωλεῖον.

(21*) Ἐπὶ τοῦ βάθρου τούτου, εὑρεθέντος ἐν τῷ ἀρχαίῳ ᾠδείῳ τῆς Ἐφέσου, ὑπάρχει ἡ ἑξῆς δίγλωσσος ἐπιγραφή·

Ti. Claudio...f.	Ἡ γερουσία ἐτείμ[ησεν
Secundo	Τι. Κλαύδιον Σεκ[οῦνδον
viatori tribuni[cio	οὐϊάτορα τριβουν[ίκιον
accenso velat[o lictori curiato gerusia honoris caussa su[a pec.	ἀκκῆνσον οὐηλ[άτον λείκτορα κουριάτιον ἐκ τῶν ἰδίων.

Ἰδὲ Hermes, 1870, S. 215.—C.I.L., III, p. 2, n. 6078.

Πλὴν δὲ τῶν λειψάνων τούτων, ἀνῆκε πιθανώτατα τῷ αὐτῷ ναῷ ἄγαλμά τι, εὑρεθὲν ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος κατὰ τὴν νῦν πλατεῖαν Λεωτσάκου, ἐγγὺς δηλ. τῆς θέσεως τοῦ ναοῦ, ἔτι δὲ ἀνάγλυφον παριστῶν πλὴν ἄλλων σεῖστρον καὶ ἀγγεῖον λωτοστεφές. Καὶ τοῦ μὲν ἀναγλύφου εἰκόνα δύναται νὰ ἴδῃ ὁ βουλόμενος παρὰ τῷ Tournefort καὶ ἐν τῇ Expédition Scientifique en Morée (22)· τὸ δὲ ἄγαλμα, ὡς ἐμάθομεν παρὰ τοῦ καθηγητοῦ

(22) Τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο, ληφθὲν πιθανώτατα ἐκ τῶν ἐρειπίων τοῦ ναοῦ, εἶχεν ἐντοιχισθῆ πρὸ αἰώνων ἐν τῷ ἐπισκοπικῷ οἴκῳ τῆς Ἄνω Σύρου. Τῷ 1772 οἱ ἐν Αἰγαίῳ Ῥῶσσοι ᾔτησαν αὐτὸ παρὰ τῶν Συριων, ἀλλὰ δὲν ἔλαβον· τῷ 1849 ἐδωρήθη ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Βλάγκη τῷ ἐν Ἑρμουπόλει τότε Μουσείῳ· νῦν δ' ὑπάρχει ἐν τῷ Γυμνασίῳ Ἑρμουπόλεως.

Παραθέτομεν ἐνταῦθα, εὑρόντες μεταξὺ ἄλλων παλαιῶν ἐγγράφων, τὸ ἀνέκδοτον ἔγγραφον τοῦ Ῥώσσου ναυάρχου Σπυριδώφ, δι' οὗ ἐζήτει τὸ ἀνάγλυφον.

«Εἰς τὸ νησὶ τῆς Σύρας, εἰς τοὺς προεστοὺς καὶ συντίχους
καὶ κοσμικοὺς καὶ ὅλου τοῦ ἱεροῦ καταλόγου ὑγείαν
καὶ μακροημερωσύνην δέομαι.

Ἔχω εἴδησιν ὅτι εἰς τὸ νησί σας εἰς τὸ παλαιὸ κάστρο ὀνομαζόμενον Σύρα καὶ φαίνεται ἐκρεμισμένον, καὶ εἰς τὸ ἀριστερὸν μέρος τῆς πόρτας τῆς ἐκκλησίας εἶναι μία μαρμαρένια πλάκα καὶ ἄλλα παρόμοια εἰς τὴν ὁποίαν εἶναι πελεκημένο φιάλη καὶ ἄλλα ἐργαλεῖα τῶν παλαιῶν θυσιαστῶν ἀπὸ τὸν καιρὸν τῶν εἰδωλολατρῶν.

Μὲ τὸ νὰ ἦναι ἐκεῖνο τὸ πρᾶγμα καὶ φτιάσιμο παλαιὸν, τὸ ὁποῖον χρειάζεται κατὰ τὸν ὁρισμὸν τῆς Εὐσπλαγχνικωτάτης ἡμῶν μεγάλης βασιλίσσης πάσης Ῥωσσίας νὰ στείλωμεν ἐκεῖνα εἰς τὸ Πετερμποῦργον, καὶ διὰ τοῦτο λαβαίνοντας ταύτην τὴν γραφήν μας χωρὶς ἄργητα νὰ στείλετε ἐκεῖνα τὰ πράγματα εἰς τοῦ λόγου μου ἐδῶ εἰς τὸ πόρτο Ἄουζα ὁμοίως καὶ ὅτι ἄλλα παλαιὰ ἤθελαν εὑρεθῆ εἰς τὸ νησί σας μὴν ἀψηφῶντας τοὺς κόπους σας.

Νὰ τὰ στείλετε ἐδῶ μὲ γράμμα ἐδικόν σας γραμμένο διὰ ὅλα κατὰ ὄνομα ὅτι στέλνετε διὰ νὰ τὰ στείλω ἐγὼ εἰς τὸ Πετερμποῦργον. Καὶ ταῦτα θέλουν προξενήσει εἰς τοῦ λόγου σας τιμὴν πῶς ὅτι αὐτὰ τὰ πράγματα εὑρέθηκαν εἰς τὸ νησὶ τῆς Σύρας. Κάμετε καθὼς σᾶς γρά-

τῆς φιλοσοφίας κ. Φιλίππου Ἰωάννου, ὅστις εἶδε τότε αὐτὸ ἐν Σύρῳ, καλλίστης ὂν τέχνης καὶ ἐν ἀρίστῃ τηρούμενον καταστάσει, ἦν μεγέθους $\frac{3}{4}$ περίπου μέτρ. καὶ παρίστα γυναῖκα, κρατοῦσαν διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς τὸ κέρας τῆς Ἀμαλθείας, ὅπως, ὡς γνωστὸν, ἀπαντᾷ παρισταμένη ἡ Ἶσις παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ([23]). Τοῦτο δὲ, ὡς καὶ ἡ παρὰ τῷ ναῷ εὕρεσις τοῦ ἀγάλματος, πείθει ἡμᾶς νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι τὸ ἄγαλμα τοῦτο ἦν πράγματι τῆς Ἴσιδος καὶ ὅτι ἀνῆκε τῷ ναῷ αὐτῆς.

Εἰσήχθη δὲ ἐν Σύρῳ ἡ λατρεία τῆς αἰγυπτίας ταύτης θεᾶς πιθανώτατα κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων· διότι εἶναι μὲν ἀληθὲς, ὅτι ἀπὸ τῶν διαδόχων τοῦ Ἀλεξάνδρου ἤρχισε νὰ διαδίδηται παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἡ λατρεία αὐτῆς, πλὴν δὲ τούτου, ὅτι καὶ πρὸ τοῦ 333 π. Χ., ὡς δείκνυται ἔκ τινος ψηφίσματος δημοσιευθέντος ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Κουμανούδη (Παλιγγ. 10 Σεπτ. 1871, Hermes 1871, S. 351), οἱ ἐν Πειραιεῖ Αἰγύπτιοι ἔμποροι εἶχον οἰκοδομήσει ναὸν τῇ θεᾷ· ἀλλ' ὅμως ἐν Σύρῳ πρὸ τῶν ῥωμαϊκῶν χρόνων οὐδ' ἐλάχιστον παρουσιάζεται σημεῖον τῆς λατρείας αὐτῆς· ἐκ δὲ τῶν πολυαρίθμων συρίων νομισμάτων τῶν φερόντων εἰκονισμένην τὴν Ἶσιν τὸ ἀρχαιότατον πάντων ([23*]) μόλις ἀνέρχεται εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Δομετιανοῦ (80 μ. Χ.).

φομε τὸ γληγορώτερον διὰ τὰ ὁποῖα ἐγὼ εἰς τὴν ὑπακοήν σας ἔχοντας τὴν ἐλπίδα μου μένω.

Ἰανουαρίου 25 1772.

Admiral i Kabaler Gregorii Spiridow

«Δραγομάνος τῶν ὑπερεξοχωτάτων ἀτμιρὰλ Παῦλος Παυλοβίτζης.»

Sekretar Petr....

(Ῥωσσιστὶ καὶ ἑλληνιστί).

(23) Τὸ ἄγαλμα τοῦτο ἐγένετο ἄφαντον ἐκ τῆς Σύρου κατὰ τὰς ἐπὶ Καποδιστρίου ταραχάς.

(23*) Περὶ τῆς ἐποχῆς τῆς ἐγέρσεως τοῦ ναοῦ ἀπ' οὐδεμιᾶς τῶν σχετικῶν πρὸς τὸν ναὸν τοῦτον τῆς Ἴσιδος πληροφοριῶν ἠδυνήθημεν νὰ ἐξαγάγωμέν τι ἐπακριβῶς. Ἴσως ὅμως ἐπισταμένη ἐξέτασις εἰδήσεών

12.

Ἀθηνᾶς Φρα[τρίας.

Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη ὑπῆρχε κεχαραγμένη ἐπὶ βράχου, οὐ μακρὰν τῆς θαλάσσης κειμένου, ὄπισθεν τοῦ ἐν Ἑρμουπόλει ναοῦ τῆς Κοιμήσεως ([24]). Ἐξεδόθη δὲ τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Ross (Inselreisen I, S. 9), εἶτα δὲ, ὑπὸ τοῦ Bœckh (C. I. G. n. 23479) καὶ τοῦ Lebas (n. 1882). Περὶ ταύτης κακῶς ἐνόμισάν τινες ([25]), ὅτι σημαίνει *Φρατρεῖον Ἀθηνᾶς*, τόπον, εἰς ὃν συνήρχετο ἀδελφότης τις. Ἡ ὑπὸ τοῦ Bœckh συμπλήρωσις εἰς *Φρα[τρίας ἢ Φρα[τριώτιδος* εἶναι ἀναμφισβήτητος, καθ' ὅσον μάλιστα καὶ ἐν Ἀθήναις ἀπαντῶμεν τὸ ἐπίθετον *Φρατρία* ἀποδιδόμενον τῇ Ἀθηνᾷ. Ἐκτὸς δὲ πάσης ἀμφιβολίας εἶναι, ὡς παρατηρεῖ καὶ ὁ Ross (Inselreisen I, S. 9) καὶ ὁ Lebas (Itineraire p. 28), ὅτι αὐτόθι ὑπῆρχε ναὸς τῆς Φρατρίας Ἀθηνᾶς, εἰς ὃν συνήρχοντο αἱ ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτῆς διατελοῦσαι φρατρίαι τῆς ἀρχαίας Σύρου.

13.

Ποσειδῶνος Ἀσφαλείου.

14.

Ἐπ(ὶ) [ἱ]ερέως Νικαγόρου
τὸ κοινὸν τῶν ἐρανιστῶν
ῶ]ν ἠρχεράνιζε Μάρων
Ποσειδῶνι καὶ Ἀμφιτρίτει.

τινων, χορηγουμένων ὑπὸ ῥωμαϊκῶν ἐπιγραφῶν περί τινων συγγενῶν τοῦ Κλαυδίου Σεκούνδου, παράσχῃ θετικὰ πρὸς ἐξακρίβωσιν τούτου τεκμήρια (Ἰδὲ Corpus Inscr. Latin. v. III, n. 3665, 4153, 5336, 6179, II. 10).

(24) Περὶ τῆς θέσεως τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης λέγει ὁ ἰατρὸς Ζωντανὸς ἐν τῇ Ἱστορικῇ Περιλήψει (ἐφημ. τῶν Ἀγγελιῶν, 1842, ἀρ. 80)· «Ἡ πέτρα, ἐπὶ τῆς ὁποίας ὑπάρχει ἡ ἀνωτέρω ἐπιγραφὴ τῆς Ἀθηνᾶς Φρατρίας, ἀπέχει περὶ τὰ 40—50 βήματα ἀπὸ τὴν θάλασσαν ἐπὶ γηπέδου πετρώδους καὶ κατά τινας πόδας ὑψηλοτέρου.» Δυστυχῶς ὅμως, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἔτι καθ' ἣν ὁ Lebas ἐπεσκέφθη τὴν Σῦρον, εἶχεν ἐξαλειφθῇ αὕτη ὑπὸ τοὺς πόδας τῶν διαβατῶν.

(25) Ἱστορ. Περίλ. ἔνθα ἀνωτ.

Αἱ δύο αὗται ἐπιγραφαὶ [26] ἀνεκαλύφθησαν παρὰ τῇ Ἑρμουπόλει, κατὰ τὴν θέσιν τὴν καλουμένην *Ἔνθερμον* [27], ἐν ᾧ τόπῳ ὑπάρχει νῦν αὐλὴ βυρσοδεψείου Μενελάου Κορνηλάκη. Ἐκ τούτων ἡ μὲν πρώτη ὑπάρχει ἐπὶ μαρμάρου ἐπιμήκους (μ. 0,65 καὶ πλ. 0,23), εὑρεθέντος κατὰ τὸ 1835. Ἐκ ταύτης μανθάνομεν, ὅτι αὐτόθι ὑπῆρχε ναὸς Ποσειδῶνος Ἀσφαλείου, μεθ' οὗ ἐπιθέτου ἐλατρεύετο ὁ Ποσειδῶν κυρίως παρὰ τοῖς Δωριεῦσιν, ὡς ἐν Ῥόδῳ, Σπάρτῃ καὶ τῇ νησίδι Ἱερᾷ, τῇ παρὰ τῇ Θήρᾳ.

Ἡ δὲ δευτέρα ἐπιγραφὴ εὑρέθη κατὰ τὴν αὐτὴν θέσιν, τῷ 1839, ἐπὶ ὀρθογωνίου βάθρου (μῆκ. 0,74, πλ. 0,96 καὶ πάχ. 33) [28], ἀνήκοντος εἰς σύμπλεγμα τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Ἀμφιτρίτης, ὅπερ ἀφιερώθη τοῖς θεοῖς τούτοις ὑπὸ κοινοῦ ἐρανιστῶν. Τὸ σύμπλεγμα τοῦτο, ὡς ἐμάθομεν παρά τινος γέροντος, οὐδεμίαν εἴδησιν ἔχοντος τῆς ἐπιγραφῆς, εὑρέθη, ἐπὶ τῆς ἱδρύσεως τῆς Ἑρμουπόλεως, ἐν τοῖς ἐρειπίοις τοῦ ναοῦ· ἐξαχθὲν

(26) Τούτων ἡ 13 ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Ross (Inselreisen I, S. 9), εἶτα ὑπὸ τοῦ Πιττάκη (Ἀρχ. Ἐφημ. 498), τοῦ Bœckh (C. I. G. 2347 h) καὶ τοῦ Lebas (n. 1883). Ἡ δὲ 14 τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Πιττάκη (Ἀρχ. Ἐφημ. ἀρ. 272) μετὰ ἁμαρτημάτων, ὅλως τὴν ἔννοιαν παραμορφούντων· εἶτα δὲ ὑπὸ τοῦ Ross (Inscr. Gr. Ined. II, n. 107), τοῦ Bœckh (C. I. G. n. 2347j) καὶ τοῦ Lebas (n. 1884).

(27) Ἔ(ν)θερμος ἢ Ἔθαρμος, κακῶς ὑπό τινων μετατραπεῖσα εἰς Θερμασιὰ, καλεῖται μέχρι τοῦ νῦν ἡ θέσις αὕτη ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων, διὰ τοὺς ἐκ τῶν αὐτόθι λιμναζόντων ὑδάτων προξενουμένους πυρετούς· Ἔνθερμος δὲ ὀνομάζεται καὶ ἐν τοῖς μεσαιωνικοῖς τῆς Σύρου ἐγγράφοις.

(28) Περὶ τοῦ βάθρου τούτου, εὑρισκομένου ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Γυμνασίου Ἑρμουπόλεως ὑπ' ἀρ. 19, ἀναφέρει ἐσφαλμένως ὁ αὐτόθι κατάλογος τῶν ἐπιγραφῶν· «Μάρμαρον μὲ ψήφισμα τῆς πόλεως Σύρου κατὰ τὸ πλάτος» «τετριμμένον καὶ δυσανάγνωστον,» εὑρέθη «ἐνταῦθα εἰς ἕνα κῆπον τῶν Ταλάντων κείμενον ὡς τράπεζα.» Ἐκ τῆς σημειώσεως ταύτης ἀπατηθέντες πολλοὶ τῶν διὰ τῆς Σύρου κατόπιν διελθόντων ἀρχαιολόγων, μεγάλους κατέβαλον κόπους, διὰ νὰ ἀναγνώσωσι τὴν ἐπιγραφὴν, οὖσαν ἀληθῶς λίαν ἐφθαρμένην· οὐδεὶς ὅμως ηὐτύχησε νὰ ἐννοήσῃ, ὅτι ἦτο ἤδη ἐκδεδομένη. Σημειοῦντες ταῦτα, εὐχόμεθα, ἵνα δοθῇ τέρμα εἰς τὴν δυσάρεστον ταύτην κωμῳδίαν.

δὲ τῆς Ἑλλάδος, μετηνέχθη εἰς Ἀγγλίαν. Περὶ δὲ τῶν ἐρανιστῶν ὁ βουλόμενος δύναται νὰ ἴδῃ ἐν ἐκτάσει ἐν τῷ νεωστὶ ἐκδοθέντι συγγράμματι τοῦ κ. Foucart, Des associations religieuses chez les Grecs.

Πλὴν δὲ τοῦ συμπλέγματος καὶ τῶν δύο ἐπιγραφῶν, πολλὰ εὑρέθησαν ἐν τῇ θέσει Ἐνθέρμῳ λείψανα, ἀνήκοντα εἰς τὸν ναόν. Ἐσώζοντο δὲ ἐπί τινα χρόνον στῆλαι ἱκαναί, τὸ μαρμαρόστρωτον τοῦ ναοῦ ἔδαφος καὶ λείψανα τοῦ σηκοῦ ([29])· κατόπιν ὅμως τὰ πλεῖστα τούτων ἐχρησίμευσαν εἰς κατασκευὴν ἀσβέστου μεθ' ὅλην τὴν προσπάθειαν, ἣν κατέβαλεν ἡ ἀρχὴ πρὸς διάσωσιν αὐτῶν. Μετά τινα δ' ἔτη, εὑρισκόμενος ὁ Lebas ἐν Σύρῳ, οὐδὲν ἄλλο εὗρεν, εἰμὴ τὸ λιθόστρωτον τοῦ ναοῦ. Νῦν δὲ καὶ αὐτὸς ὁ τόπος τοῦ ναοῦ καταχωσθεὶς ἐλησμονήθη, μόλις διατηρούμενος ἐν τῇ μνήμῃ ὀλίγων ἀνθρώπων.

15.

Ἐπὶ] ἱερέ[ως
Ἀρ]ιστέου τ[οῦ Ἀ-
ριστέου Μαραθω[νίου
κανηφορουσῶ[ν
Πρωτογενεία[ς καὶ
Φίλας τῶν Ἀριστέ-
ου θυγατέρων
κλειδουχοῦντος
δὲ Ἀριστέου τοῦ
Φιλωνίδου
ζακορεύοντος
Κροίσου.

16.

Ἡ]ρώδ[ης] τῷ. . . .

(29) Εὑρέθησαν πρὸς τούτοις αὐτόθι δύο χαλκᾶ νομίσματα. Τούτων τὸ μεῖζον (μεγ. 4 1|5) φέρει ἀφ' ἑνὸς τὸν Ποσειδῶνα, πρὸς τὰ δεξιὰ ἐστραμμένον· ἀφ' ἑτέρου, τράγον ἱστάμενον καὶ ἐστραμμένον ὁμοίως· ἐπὶ δὲ τοῦ ἐδάφους, κάνθαρον καὶ τὰ γράμματα ΣΥΡ. Τὸ δ' ἕτερον (μέγ. 3 1|2) φέρει ἀφ' ἑνὸς τὸν Ποσειδῶνα, ἐστραμμένον πρὸς τὰ δεξιά· ἀφ' ἑτέρου, τράγον γονυκλινῆ, ὁμοίως ἐστραμμένον καὶ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ΣΥΡΑ.

Αἱ δύο αὗται ἐπιγραφαὶ εὑρέθησαν ἐν Φοίνικι, παρὰ τῇ ἀκτῇ, κατὰ τὴν θέσιν *Ἀργελλιὸ* ([30]) ἢ *Ἅγη Στράτεο* (Ἅγιος Στρατηγὸς), ἐν λειψάνοις ναοῦ τοῦ Ἁγ. Μιχαὴλ, ἐγερθέντος ἐπὶ τῶν ἐρειπίων ναοῦ ἀρχαίου. Ἡ ὑπ' ἀριθ. 15 ἐπιγραφὴ ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ κ. Γ. Παπαδοπούλου ([31]) μετά τινων μικρῶν ἁμαρτημάτων (Revue Archéol. 1862, x, p. 230)· ἦτο δὲ κεχαραγμένη, ὡς αὐτὸς ἀναφέρει, «ἐπί τινος ἡκρωτηριασμένης στήλης ἐφ' ὑψηλῆς βάσεως, ἧς τὸ σωζόμενον εἶναι 0,58 x. 0,22.» Ἐκ τοῦ περισωθέντος τῆς ἐπιγραφῆς μέρους δείκνυται, ὅτι ἐγένετό τι πιθανῶς ἀφιέρωμα ἐν τῷ ναῷ, εἰς ὃν αὕτη ἀνῆκεν, ἐπὶ ἱερέως Ἀριστέου, ὅτε ἦσαν κανηφόροι αἱ θυγατέρες αὐτοῦ Πρωτογένεια καὶ Φίλα, κλειδοῦχος ὁ Ἀριστέας καὶ νεωκόρος ὁ Κροῖσος. —Ἡ δὲ ἑτέρα ἐπιγραφὴ εὑρίσκεται ἐπὶ πεταυροειδοῦς μαρμάρου, ἔχοντος μ. 1,73, πλ. 0,33 καὶ πάχ. 0,10. Τὸ μάρμαρον τοῦτο φέρει κατὰ τὰ ἄκρα δύο μεταγενέστερα κοιλώματα πρὸς συναρμογήν· ὑπῆρχε δὲ, ὡς πολλὰ ἀνάλογα παραδείγματα πείθουσι νὰ παραδεχθῶμεν, ἐπὶ τοῦ θριγκοῦ τοῦ ναοῦ, ὃν ἤγειρεν Ἡρώδης τις, ὡς ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς δείκνυται. Τίς ὁ Ἡρώδης οὗτος ἀγνοοῦμεν· κατὰ παράδοξον ὅμως σύμπτωσιν, ἐκτὸς τῆς ὁμωνυμίας τοῦ ἀνδρὸς τούτου πρὸς τὸν Ἡρώδην τὸν Μαραθώνιον, τὸν ἐπιλεγόμενον Ἀττικὸν, συνέπεσε νὰ ᾖ ἐκ Μαραθῶνος καὶ ὁ ἱερεὺς τοῦ αὐτόθι θεοῦ Ἀριστέας.

---

(30) Ἡ παραγωγὴ τῆς λέξεως εἶναι ἄγνωστος (ὑποκορ. τοῦ ἄργελλα;) Παρ' Εὐσταθίῳ ἀναφέρονται (εἰς Διον. Περιηγ. 1166) καλούμεναί ἀργίλαι ὑπόγεια οἰκήματα· παρὰ Σουΐδα δὲ «Ἀργελλα, οἴκημα Μακεδονικὸν, ὅπερ θερμαίνοντες λούονται.» Σημειωτέον δ', ὅτι εἰς Ἀργελλιὸ εὑρέθη πλὴν ἄλλων καὶ λουτρών.

(31) Στίχ. 5. Πρωτογενείας γρ. Πρωτογενείας [καί]. Στίχ. 8, κλειδουχοῦντος γρ. κλειδουχοῦντος δέ. Ὁ λίθος ὁ φέρων τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην εἶναι νῦν ἐντετοιχισμένος ἐν Φοίνικι, ἐν ἐξοχικῇ οἰκίᾳ Παρασκευᾶ· φαίνεται δὲ ὡς ἁπλῆ πλάξ. Ἡ δὲ ἑτέρα ἐπιγραφὴ ὑπάρχει ἐν γειτονικῷ λιθῳ. Ταύτης τὸ ἔκτυπον ὀφείλομεν τῷ φίλῳ Ἰωσὴφ Σαλάχᾳ.

Πλὴν τῶν δύο τούτων ἐπιγραφῶν, πολλὰ ἄλλα εὑρέθησαν ἐν τῇ θέσει ταύτῃ λείψανα τοῦ ναοῦ. Περὶ τῶν λειψάνων τούτων ἀναφέρει τινὰ ὁ κ. Παπαδόπουλος· ἐκτὸς δὲ τῶν παρ' αὐτοῦ ἀριθμουμένων, ὑπάρχουσιν ἔτι αὐτόθεν ληφθέντες πολλοὶ λελαξευμένοι λίθοι ἐν γειτονικῷ ληνῷ, ἡμιμόριον στήλης (ὕψ. 1 μ.) ἐν παρακειμένῳ σταύλῳ καὶ δέκα περίπου κιονόκρανα τῇδε κἀκεῖσε τοῦ Φοίνικος διεσπαρμένα ([32]). Ὅσον δὲ καὶ ἂν θεωρηθῇ μικρὸς ὁ ναὸς οὗτος, ὡς καὶ ὁ κ. Παπαδόπουλος συμπεραίνει εὐλόγως, φαίνεται ὑπό τε ἀρχιτεκτονικὴν καὶ θρησκευτικὴν ἔποψιν εἷς τῶν ἐπισημοτάτων τῆς ἀρχαίας Σύρου ναῶν, ὡς ἔκ τε τῶν λειψάνων αὐτοῦ καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ὑπηρετούντων αὐτῷ δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν.

Ἀλλ' εἰς τίνα θεὸν ἀνῆκεν οὗτος; Ἐκ τοῦ ἐν τῇ δευτέρᾳ ἐπιγραφῇ σωζομένου ΤΩΙ..., ἀναφερομένου ἀναμφιβόλως εἰς τὴν θεότητα τὴν ἐν αὐτῷ λατρευομένην, δείκνυται, ὅτι εἰς θεὸν καὶ οὐχὶ θεὰν ἦν ἀφιερωμένος ὁ ναός· οὕτω δὲ καταστρέφεται ἄρδην ἡ ὑπό τινων ἐκφρασθεῖσα ἰδέα, ὅτι ἀνῆκε τῇ Ἀφροδίτῃ ([33]). Ἀφ' ἑτέρου δὲ, ἡ διακεκριμένη θέσις, ἣν κα-

(32) Εὑρέθη προσέτι αὐτόθι πρὸ πολλῶν ἐτῶν, ἐπιτύμβιον ἐνεπίγραφον ἀνάγλυφον, ἄνδρα καὶ γυναῖκα παριστῶν, ὅπερ ἁλιεὺς ὑπεξελὼν, μετήνεγκεν ἀλλαχοῦ. Γενομένης δ' ἐσχάτως αὐτόθι ἀνασκαφῆς ὑπὸ τοῦ ἐν Σύρῳ Γάλλου προξένου κ. Challet, ἀπεκαλύφθη ψηφιδωτὸν, ὅπερ ἀναμφιβόλως ἀνῆκε τῷ ναῷ. Τοῦ ψηφιδωτοῦ τούτου λεπτομερεστάτην περιγραφὴν ἐδημοσίευσεν ἐν Πανόπτῃ Σύρου καὶ τῇ Ἀνατ. Ἐπιθεωρήσει ὁ εὐπαίδευτος ἀρχιτέκτων κ. Ἐλευθεριάδης.

(33) Ὁ Krienen, ὁμιλῶν περὶ τῆς νήσου Σύρου, ἐπιφέρει ταῦτα·

«L'unico vestigio, che vi si osservi risguardante l'antichità, è quello delle ruine del già sontuoso tempio di Venere all' occidente dell' Isola ove tuttavia esiste una marmorea statua rappresentante una Donna.» (Breve descrizione dell' Arcipelago, p. 95, in Livorno 1773). Ὁ Ross (Inselreisen II, S. 27) καὶ ὁ Lebas (Voyage, p. 30) παραδέχονται, ὅτι ὁ ναὸς οὗτος εἶναι ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος. Τὸ καθ' ἡμᾶς ὅμως νομίζομεν, ὅτι οὐδεμίαν πίστιν πρέπει νὰ ἀποδώσωμεν εἰς ταῦτα, καθ' ὅσον, ἐκτὸς τοῦ ἥκιστα ἀξιοπίστου τοῦ Krienen, ὁ

τέχει οὗτος μεταξὺ τῶν ναῶν τῆς Σύρου, δεικνύει, ὅτι εἰς θεὸν τὰ μάλα ἐν Σύρῳ τιμώμενον ἀνῆκε. Ἀλλὰ τοῦ Ποσειδῶνος, τοῦ Ἀπόλλωνος, τοῦ Ἀσκληπιοῦ, τοῦ Πανὸς καὶ τῶν Καβείρων γνωρίζομεν ἤδη ἀλλαχοῦ τῆς νήσου ὑπάρχοντα ἱερά· ὅθεν πιθανώτατον εἶναι, ὅτι ὁ ναὸς οὗτος ἀνῆκεν εἴς τινα τῶν ἄλλων θεῶν, τῶν ἐν Σύρῳ τιμωμένων, δηλ. τὸν Διόνυσον, ὃν καὶ ἐν νομίσμασιν αὐτῆς ἀπαντῶμεν, καὶ ἑορτὴν (Διονύσια) μετ' ἀγώνων δραματικῶν πρὸς τιμὴν αὐτοῦ τελουμένην γνωρίζομεν (C. I. G. n. 2347)· ἢ τὸν Ἡρακλέα, οὗ καὶ ἑορτὴ ἐτελεῖτο μετὰ πομπῆς. Καὶ ὑπὲρ τοῦ Ἡρακλέους μὲν παρίσταταί πως ὑπερμαχοῦσα ἡ διὰ τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ, ἀρχηγοῦ τῶν οὐρανίων δυνάμεων, ἀντικατάστασις τοῦ ἐθνικοῦ θεοῦ· ὑπὲρ τοῦ Διονύσου δὲ, ἥ τε μείζων αὐτῷ ἀποδιδομένη ἐν Σύρῳ λατρεία, ὡς ἀλλαχόθεν δείκνυται, καὶ τὰ ἐπὶ τμήματος βωμοῦ ([34]) αὐτόθι εὑρεθέντος μετὰ σταφυλῶν καὶ κισσοῦ ἔγκαρπα. Καὶ αὗται μὲν αἱ περὶ τούτου πιθανότητες· τὴν δ' ἀλήθειαν ἴσως καταδείξῃ τὸ μέλλον.

κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ζῶν καὶ περὶ Σύρου γράψας Στέφανος Δελλαρόκκας, ἐνῷ πάσας τὰς ἐπὶ τῶν ἡμερῶν αὐτοῦ γνωστὰς ἀρχαιότητας καταλέγει, οὐδὲν ἀναφέρει περὶ τοῦ μνημείου τούτου. Πόσον δὲ φιλαλήθης ἦτο ὁ Krienen φαίνεται καὶ ἐκ τῆς παντελοῦς σιωπῆς, ἣν τηρεῖ περὶ τῆς προτομῆς τοῦ Ἀδριανοῦ, ἣν ἔλαβον τότε οἱ Ῥῶσσοι ἐκ τῆς Σύρου (ἰδὲ ἐν ἀρχῇ ὑποσημ. 12, ἀρ. 4).

Ἐνταῦθα δέον νὰ σημειώσωμεν καὶ τὴν γνώμην τοῦ κ. Παπαδοπούλου (Révue Archéol., 1862, X), καθ' ἣν ὁ ναὸς οὗτος ἀνῆκεν ἴσως τῷ Ποσειδῶνι. Ἡ γνώμη αὕτη στηριζομένη ἐπὶ μόνης τῆς τοπωνυμίας Ποσείδεια εἶναι ὅλως ἀβάσιμος· διότι δεικνύει μὲν ἡ τοπωνυμία, ὅτι ὑπῆρχε ναὸς τοῦ Ποσειδῶνος, ἀλλ' ἐν τῇ γειτονι ἐξοχῇ τῶν Ποσειδείων καὶ οὐχὶ ἐν Φοίνικι.

(34) Ὁ βωμὸς οὗτος, καίτοι ἐλάσσων, εἶναι ὁμοιότατος πρός τινα ἐν Δήλῳ εὑρεθέντα, ἐν ἐρειπίοις ναοῦ, μεγαλοπρεπῆ βωμὸν, οὗ εἰκόνα παρέχει ὁ Tournefort (Voyage, I, 376). Ὁ δήλιος οὗτος βωμὸς, διασωθεὶς, τύχῃ ἀγαθῇ, ἐκ τῶν χειρῶν τῶν πολυειδῶν ἐχθρῶν καὶ φίλων τῶν ἑλληνικῶν ἀρχαιοτήτων, μετηνέχθη εἰς Σῦρον, πρὸ ἐτῶν, καὶ εὑρίσκεται ἐν τῇ ἐσωτερικῇ αὐλῇ τοῦ λοιμοκαθαρτηρίου. Τὸ δὲ τμῆμα τοῦ βωμοῦ τοῦ Φοίνικος εὑρίσκεται παρὰ τῷ κ. Challet.

Γ.' Ἐπιτύμβιοι ἐπιγραφαί.

Μεταξὺ τῶν διαφόρων εἰδῶν τῶν ἐγχωρίων τῆς Σύρου ἐπιγραφῶν πολυπληθέστεραί εἰσιν αἱ ἐπιτύμβιοι. Καίτοι δὲ αὗται, πρὸς τὰς πολιτικὰς καὶ θρησκευτικὰς συγκρινόμεναι, παρίστανται ἧττον σπουδαῖαι, ἱκανὰς ὅμως χορηγοῦσι πληροφορίας περὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ τῶν Συρίων βίου, περὶ τῶν ἐν Σύρῳ ξενικῶν στοιχείων καὶ ἰδίως τοῦ ῥωμαϊκοῦ, παρέχουσαι ἅμα ὀλίγους στίχους ἀγνώστου μούσης καὶ δείγματά τινα συρίας γλυπτικῆς.

Τὰ ἐπιτύμβια τῆς Σύρου μνημεῖά εἰσι κυρίως στῆλαι καὶ ἀνάγλυφα. Καὶ αἱ μὲν στῆλαι ἔχουσι τὸ σύνηθες πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος σχῆμα καὶ μέγεθος, ἐπιμήκεις οὖσαι, στενώτεραι πρὸς τὰ ἄνω καὶ μετ' ἀετώματος· τὰ δὲ ἀνάγλυφά εἰσι τὸ πλεῖστον μικρά, τινὰ μετ' ἀετώματος καὶ κάτω τὴν ἐπιγραφὴν φέροντα.

Αἱ δὲ ἐπ' αὐτῶν ἐπιγραφαί εἰσιν αἱ μὲν ἔμμετροι, αἱ δὲ πεζαί. Τῶν ἐμμέτρων μία μὲν ἀναφέρεται πρὸς παῖδα, ἑτέρα πρὸς ἄνδρα, ἄλλη πρὸς ἱερέα καὶ δύο πρὸς γυναῖκας. Αἱ δὲ πεζαί, πολυαριθμότεραι τῶν ἐμμέτρων, εἰσὶν αἱ πλεῖσται ἑλληνικαί, ὡς εἰκός· τινὲς ἑλληνολατινικαὶ καὶ μία λατινική. Ἀναφέρεται δ' ἐν αὐταῖς κυρίως τὸ ὄνομα τοῦ θανόντος καὶ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ· ἐπιλέγεται δὲ τὸ *χρηστὲ χαῖρε* συνήθως μόνον ἐπὶ τῶν ἀναγλύφων, ὡς ἂν ὁ διαβάτης ἀπηύθυνε τὸν χαιρετισμὸν πρὸς τὰς ἐπ' αὐτῶν παρισταμένας ζώσας τῶν θανόντων μορφάς.

17.

....ν οὐδ' ἐπίελπτον ἔην κάλλος τε νόος τε
Καὶ σθέν]ος ἠνορέη τ' (sic) ἐξαέτους βρέφεος
Νικοκρ]άτευς ὃν τίκτε γυνὴ καλή τε καὶ ἐσθλὴ
....αἰδοίη Νικοκράτευς ἄλοχος
'Ανδρὸς τ]οῦ κλέος εὐρὺ Πανέλλησίν τε καὶ αὐτοῖς
Αἰνεά]δαις σοφίης εἵνεκεν ἠδ' ἀρετῆς
Πατρὶς δ']'Αντιόχεια κλυτῆς ἁλόχοιο παρ' ὄχθαις
Μαιάν]δρου ποταμοῦ καλλινάου χθαμαλαῖς
Οὔνε]κεν ἁρπάξας (sic) 'Εριούνιος Εὐβουλῆϊ
Κεῖνον;] ἄθυρμα φέρεν Φερσεφόνη τ' ἀλόχῳ

Πικρὸν] ἄχος λείπων πάππῳ μεγακύδεϊ φωτὶ
Μουσαί]ῳ πάτραις τ' ἠδὲ γονεῦσι φίλοις.

18.

Ἐνθάδε τὴν ἱερὰν [κεφ]αλ[ὴν κατὰ γαῖα καλύπτει
Ἀμπέλιον.....
Μουσαῖος φιλόπατρι[ς .....
Αἰνοπαθὴς Παυλεῖνά τε μ[ήτηρ ἐνθάδ' ἔθαψαν;
Καλὴν ἠδ' ἀγαθὴν καὶ μείλιχον ἠδὲ [θε]ουδῆ
Μουνολεχῆ προτέραις ἐναρίθμιον ἡρωε[ίναις
Οὕνεκα δὴ σοφίη τε σαοφροσύνη τε [καὶ αἰδοῖ
Πουλύ τι πασάων προφερεστάτη ἔσκε [γυναικῶν
Καὶ δ' αὐτὴ πάτρη μιν ὑπείροχα κυδαίνου[σα
Πᾶσ' ἅμα μυρομένη τε τάφοις ἐνεθήκατ[ο τοῖσδε.

Αἱ δύο αὗται ἐπιγραφαὶ, ἐπιτύμβιοι παιδὸς καὶ γυναικὸς, εὑρέθησαν κατὰ τὰ Καταιλύματα, κεχαραγμέναι παραπλεύρως ἀλλήλαις ἐπὶ μεγάλης μαρμαρίνης πλακὸς (μῆκ. 0.55, πλ. 0,90, πάχ. 0,07), ἀποτελούσης ποτὲ πιθανῶς μίαν τῶν πλευρῶν τοῦ εἰς ὃ ἀνῆκε μνημείου. Ταύτας ἐξέδωκε τὸ πρῶτον ὁ Ross (Inscr. Gr. Ined. II, n. 111), εἶτα δὲ, ὁ Bœckh (C. I. G. 2347, O) καὶ ὁ Lebas (n. 1899). Ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς τρισὶν ἐκδόσεσι ταύταις ὑπάρχουσιν ἁμαρτήματά τινα, καί τινες γενόμεναι συμπληρώσεις εἰσὶν ἀπίθανοι ([35]).

Ἐκ τῶν ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς ἀναφερομένων ὁ μὲν Νικοκράτης (ἐπιγρ. 17) ἦν ἀναμφιβόλως Σύριος (στ. 12 *πάτραις*), πατὴρ τοῦ θανόντος ἑξαετοῦς βρέφους, ὅπερ ἐγέννησεν ἐκ συζύγου Ἀντιοχίδος. Ἡ δὲ Ἀμπέλιον (ἐπιγρ. 18) ἦν ἴσως θυγάτηρ τοῦ Μουσαίου καὶ τῆς Παυλίνης καὶ ἀδελφὴ τοῦ Νικοκράτους, ἥτις διὰ τὰ ἔξοχα αὐτῆς προτερήματα, ὡς ἀναφέρει ἡ ἐπιγραφὴ, ὑπὸ πάσης τῆς πατρίδος ἐθρηνήθη, θανοῦσα. Σημειωτέον δὲ,

(35). Ἐν τῇ 17η ἐπιγρ., στ. 1 τῆς ἐκδόσεως τοῦ Ross ἀπαντῶμεν Παυλεί]νου ἐπίελπτον, ἐνῷ ὁ λίθος φέρει ...ν οὐδ' ἐπί-ελπτον· ἐν τῷ 11 στ. Πα[ύλ]ῳ, ἐνῷ ὁ λίθος φέρει καθαρῶς πάππῳ· ἐν τῷ 4. στ. τῆς ἑτέρας ἐπιγραφῆς Παυλείνα τε ι [ἀλόχῳ], ὁ δὲ

ὅτι οἱ ἀποδιδόμενοι ταύτῃ ἔπαινοι οὐδεμίαν φέρουσι σπουδαίαν σημασίαν, ὡς δυνάμενοι νὰ ἀποδοθῶσιν ὑπὸ ἐλεγειακοῦ ποιητοῦ καὶ εἰς μετρίων προτερημάτων γυναῖκα· τὰ περὶ Νικοκράτους ὅμως λεγόμενα, καίτοι ὑπερβολικά, πρέπει νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι δὲν ἀναφέρονται εἰς ἄσημον ἄνδρα.

19.

Ἔσθλὸν τῇδ' ἱερῆα καὶ εὐσεβῆ ἀμφικαλύπτει
Χθὼν ἥδε Κλειτοφῶντα τὸν Ἐρασισθένου
Στήλην δ' ἔστησεν θυγάτηρ ἐπὶ σήματι τήν δε
Αὔξουσα φήμην πατρὸς εὐκλεῆ (sic) γραφῇ.

Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη, εὑρεθεῖσα ἐπὶ στήλης ἐπιτυμβίου (ὕψ. 0,52, πλ. 0,20), παρὰ τῇ ἀριστερᾷ ὄχθῃ τοῦ χειμάρρου *Λαλακιᾶ*, ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Lebas (Revue Archéol. 1844, I p. 44), καὶ εἶτα ἐν τῷ Rheinisches Museum (1848, S. 83) μετά τινων ἁμαρτημάτων· ἐπιδιορθωθεῖσα δὲ κατόπιν, ἐδημοσιεύθη αὖθις ὑπὸ τοῦ Lebas (Voyage, Inscr. d. Iles, n. 1896). Διὰ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης, ὡς δῆλον, τιμᾶται ἱερεύς τις Ἐρασισθένης ἐσθλὸς καὶ εὐσεβὴς ὑπὸ τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ· πλὴν δὲ τούτου, οὐδὲν ἄλλο ἐκ ταύτης ἄξιον λόγου μανθάνομεν (35*).

λίθος φέρει ΠΑΥΛΕΙΝΑΤΕΙΔΑ. Σημειωτέον δ', ὅτι τὸ μετὰ τὸ Παυλεῖνάτε ὑπάρχον Ι, ἀπαντώμενον καὶ ἐν τῇ 17 ἐπιγρ. (στ. 3, ΕΣΘΛΗΙ, στ. 4 ΙΑΙΔΟΙΗ) δὲν εἶναι γράμμα, ὡς ἐνόμισεν ὁ Ross καὶ ὁ Bœckh, ἀλλ' ἁπλῶς στιγμή.—Ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Bœckh, ἐπιγρ. 17, στ. 1 ὑπάρχει ἐπίληπτον ἀντὶ ἐπίελπτον.—Ἐν τῇ ἐκδόσει τέλος τοῦ Lebas, ἐπιγρ. 17, στ. 11, πατέρι ἀντὶ πάππῳ· ἐπιγρ. 18, στ. 4 ΠΑΥΛΕΙΝΑΤΕΙΔΑ.

Ἐκ δὲ τῶν γενομένων συμπληρώσεων ἐπιτυχέσεραί εἰσιν αἱ τοῦ Bœckh· ἀλλὰ καὶ αὗται, ἐνιαχοῦ ἀμφίβολοι. Οὕτω τῆς ἐν τῷ 6 στ. συμπληρώσεως Κεκροπί]δαις πιθανωτέρα φαίνεται ἡ τοῦ Ross Αἰνεά]δαις· διότι τὸ παρὰ Ῥωμαίοις (Αἰνεάδαις) κλέος ἦν τότε ἐπίζηλον· οἱ δ' Ἀθηναῖοι (Κεκροπίδαι) περιλαμβάνονται εἰς τοὺς Πανέλληνας.

(35*) Μετρικῶς θεωρουμένη ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη, σύγκειται, ὡς καὶ ὑπ' ἄλλων παρετηρήθη, ἐξ ἑνὸς ἑξαμέτρου δακτυλικοῦ καὶ ἑνὸς τριμέτρου ἰαμβικοῦ ἀντὶ τοῦ συνήθους δακτυλικοῦ πενταμέτρου.

20.

Ἄνδρα σοφὸν Μούσαισι τετειμένον ἐσθλὸν ἑταῖρον
Πᾶσι φίλοις ἀγαθῶ χρησάμενον βιότω[ι]
Εἰ[ρ]ηναῖον ἔδεκ[τ]ο πάτρης Με[ρο]πηΐδος ὄντα
Σῦρος.

Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη ὑπάρχει ἐπὶ ἀγκωνοειδοῦς λίθου (36), εὑρεθέντος ἐν Ἄνω Σύρῳ ἐντετοιχισμένου ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγ. Γεωργίου· ἐξεδόθη δὲ κατ' ἀρχὰς ἡμαρτημένως ὑπὸ τοῦ Lebas (Inscr. Grecques et Latines, n. 148) καὶ Πιττάκη (Ἀρχ. Ἐφημ. ἀρ. 509)· εἶτα δὲ ὀρθῶς ὑπὸ τοῦ Ross (Inscr. Gr. Ined. II, n. 106), τοῦ Bœckh (C. I. G. 2347 p.) καὶ τοῦ Lebas (Voyage, Inscr. d. Iles n. 1900) καὶ τοῦ Wecklein (Neue Jahrb. für Philologie, 1873, S. 204). Αὕτη, καίτοι σύρραμμα συνήθων ἐλεγειακῶν φράσεων, οὐχ ἧττον ὅμως μετ' ἄλλων τινῶν ἐπιγραφῶν, παρουσιαζουσῶν ἡμῖν πολίτας ξένων πόλεων, παρέχει ἰδέαν τινὰ περὶ τῶν ἐν Σύρῳ παροίκων. Περὶ τοῦ ἐν τῷ τελευταίῳ ἀτελεῖ στίχῳ ἐμφαινομένου μακροῦ χρόνου τῆς παραληγούσης τοῦ *Σῦρος* σημειωτέον, ὅτι εἶναι ὁ ὀρθός, ὡς μαρτυρεῖ τὸ χωρίον τοῦ Στράβωνος «Σῦρος δ' ἐστὶ μηκύνουσα τὴν πρώτην συλλαβήν» (Στρ. 485). Πρὸς τοῦτο δὲ οὔτε ὁ Ὅμηρος, ὃν οἱ ἀντιδοξοῦντες προβάλλουσιν, ἀντιμαρτυρεῖ, οὔτε ἄλλο τι τῶν ἐμμέτρων χωρίων, ἐν οἷς ἐσώθη τὸ ὄνομα *Σῦρος*. Οὕτω παρὰ μὲν τῷ Ὁμήρῳ (Ὀδ. Ο, 404) ἀναγινώσκομεν·

Νῆσός | τις Συ|ρίη κι|κλήσκεται | εἴπου ἀ|κούεις| (37)·

– ⏑ – – – ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ – –

(36) Ὁ λίθος οὗτος ἀπετέλει, ὡς ἐκ τοῦ μεγέθους καὶ τοῦ σχήματος αὐτοῦ δείκνυται, μέρος τοῦ μνημείου τοῦ Εἰρηναίου· ἔχει δὲ ὕψ. 0,30 μ. καὶ τὴν ἐσωτερικὴν γωνίαν τοξοειδῶς γεγλυμμένην· τῶν δὲ σκελῶν αὐτοῦ τὸ μὲν ἔχει μῆκ. 0,47, τὸ δὲ 0,27.

(37) Πλὴν τοῦ ὁμηρικοῦ τούτου στίχου, ἁπαντᾷ ἡ Σῦρος καλουμένη Συρίη ἔν τινι χωρίῳ ἀγνώστου ποιητοῦ, διασωθέντι παρ' Ἡσυχίῳ, «Συρίη ἐνὶ γαίῃ τῇ περὶ πόντον. Ἡ νῦν λεγομένη Σῦρος νῆσος.» Τὸ χωρίον τοῦτο, ἂν ἀληθῶς ἀναφέρηται τῇ Σύρῳ, ὡς ὁ Ἡσύχιος λέγει, πρέπει νὰ διορθωθῇ «Συρίη ἐνὶ γαίῃ τῇ πέρι πόντος·» διότι ὅπως νῦν ἔχει οὐδόλως συμβιβάζεται πρὸς τὸ «Ἡ νῦν λεγομένη Σῦρος νῆσος.»

παρὰ δὲ Λαερτίῳ·

Τὸν κλεινὸν Φερεκύδη
Ὄν τί|κτει ποτὲ | Σῦρος·
– – – ⏑ ⏑ – ⏑

ἐν δὲ τῷ ἑξῆς στίχῳ τῆς ἑπομένης ἐπιγραφῆς·

Κεῖται ὑ|πὸ σκιε|ρὰν Σύ|ρου κόνιν | ἁ βαρυ|πενθής (38).
– ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ – – – ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ – –

21.

Θεοφίλα χρηστὴ
χαῖρε.
Ἄδ' ἀρετὰν στέρξασα καὶ ἔνδικα λέκτρα ξυνεύνου
Νικίου ἱμερτὰ παῖς ξένε Θειοφίλα
Κεῖται ὑπὸ σκιερὰν Σύρου κόνιν ἁ βαρυπενθὴς
Ὀρφανὸν ἐν ζωοῖς παῖδα λιποῦσα πατρὸς
Ὑστάτιον τελέσασ(α) τὸν ἐγ Μοιρέων ἐνιαυτὸν
Πέμπτον ἐπὶ τρισσαῖς πλησαμένα δεκάσιν
Τοὔνεκά μιν τὰν πρόσθε περίφρονα καὶ μακαριστὰν
Ἑστιαῖος φθιμένην τῷδ' ὑπέθηκε τάφῳ.

Αὕτη ἀνεκαλύφθη, πρό τινων ἐτῶν, κατὰ τὰ ἐρείπια τῆς ἀρχαίας πόλεως, ἐπὶ μαρμαρίνης πλακὸς (μ.ῆκ. 0,53, πλ. 0,37)· εἶναι δ' ἔτι ἀνέκδοτος. Τὸ μέτρον αὐτῆς εἶναι τὸ σύνηθες ἐλεγειακὸν μετά τινων μετρικῶν ἁμαρτημάτων. Τὸ κείμενον οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν παρέχει γραφῆς, πλὴν τοῦ ὑπὸ τοῦ χαράκτου τεθέντος *τελέσασ*, ἀντὶ *τελέσασα*· τὸ δὲ περιεχόμενον εἶναι σαφὲς, ἐξυμνοῦν τὰς ἀρετὰς τῆς περίφρονος καὶ μακαριστῆς Θεοφίλας, Δωρίδος πιθανῶς τὴν καταγωγὴν, θυγατρὸς τοῦ Νικίου καὶ συζύγου τοῦ Ἑστιαίου, θανούσης τριάκοντα πέντε ἐτῶν (38*).

22.

Παῦλα Καλλίστου
ἀρχεῖνη χαῖρε.

---

(38) Παράβαλε τὰ ὑπὸ Βελλίου ἐν Εὐαγγ. Κήρυκι (1860, Α', σ. 11) γραφέντα, ἅτινα ὅμως, σημειωτέον, δὲν εἶναι πάντα ὀρθά.

(38*) Ποῦ εὑρίσκεται νῦν ἡ πλὰξ ἰδὲ ὑποσημ. 11.

Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη ὑπῆρχεν ἐπὶ ἀναγλύφου, παριστῶντος τὴν Παῦλαν καθημένην ἐπὶ ἕδρας καὶ κρατοῦσαν νήπιον. Τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο, εὑρεθὲν πιθανῶς κατὰ τὰ Καταιλύματα, ἐνετοιχίσθη ἐν οἰκίᾳ τῆς Ἄνω Σύρου, ὅθεν ἐξαχθὲν πρό τινων ἐτῶν ὑπὸ ἀρχαιοκαπήλου, ἐπωλήθη Εὐρωπαίῳ ([39]). Ἡ ἀρχίνη Παῦλα φαίνεται οὖσα ἀδελφὴ τῆς ἀρχίνης...θοῦς Καλλίστου τῆς ἀναφερομένης ἔν τινι τῶν δημοθοινιακῶν ἐπιγραφῶν (ἀρ. 5).

23.

Νικία
χρηστὲ χαῖρε.

Αὕτη ὑπάρχει ἐπὶ ἀναγλύφου μικροῦ (μ. 0,33, πλ. 0,25) ἐν Ἑρμουπόλει, ἐν τῇ οἰκίᾳ Φ. Σαλάχα. Παριστᾷ δὲ τὸ ἀνάγλυφον παῖδα ἱστάμενον κατὰ μέτωπον, καὶ διὰ μὲν τῆς δεξιᾶς χειρὸς προσφέροντα σταφυλὴν εἰς ἀλέκτορα, μεθ' οὗ παίζει, ἐν δὲ τῇ ἀριστερᾷ κρατοῦντα σφαιροειδές τι ἄθυρμα ἢ μῆλον. Ὁμοίας παραστάσεις ἀπαντῶμεν συχνάκις ἐπὶ ἀναγλύφων· καὶ ἐν τῇ συλλογῇ δὲ τοῦ Γυμνασίου Ἑρμουπόλεως ὑπάρχει ἄγαλμα σύριον κολοβόν, παριστῶν παῖδα κρατοῦντα περιστερὰν μετ' ἀνοικτῶν πτερύγων καὶ προσφέροντα αὐτῇ σταφυλήν.

24.

Εὐτακτορ
χαίριν (sic).

Τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην ἔφερεν ἀνάγλυφον, ἀνακαλυφθὲν, τῷ **1847**, ἐν Ἑρμουπόλει, κατὰ τὴν θέσιν τῶν πέντε μύλων τῶν Καταιλυμάτων, καὶ παριστῶν παῖδα πλαγίως ἱστάμενον καὶ προσφέροντα, ὡς ἀνωτέρω, ἀλέκτορι σταφυλήν. Τὸ ἀνάγλυφον ἀγνοοῦμεν ποῦ ὑπάρχει· τὸ δ' ἀντίγραφον ἐλάβομεν ἐξ ἀντιγράφου Ζαβοῦ, νομισματολόγου Ἰθακησίου, ὅπερ οὗτος εἶχε δώσει μετὰ σχετικῆς σημειώσεως τῷ ἐπισκόπῳ Νικολάῳ Μαρινέλλῃ.

(39) Τὸ ἀντίγραφον τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης εὐγενῶς μοὶ παρέσχεν ὁ ἄρτι θανὼν Σύριος ἐπίσκοπος Νικόλαος Μαρινέλλης, ἀνὴρ πολυμαθὴς καὶ μέγα μέρος τοῦ βίου αὐτοῦ καταναλώσας εἰς ἱστορικὰς περὶ τῆς νήσου Σύρου ἐρεύνας.

25.

Στράτων
Θεομένου
χρηστὲ χαῖρε.

Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη ὑπάρχει ἐπὶ ἀναγλύφου (ὕψ. 0,50, πλ. 0,33), παριστῶντος ἄνδρα, παῖδα καὶ γυναῖκα. Πρὸς τὰ ἀριστερὰ τοῦ ἀναγλύφου κάθηται ἐπὶ βράχου, μέρος μὲν γυμνός, μέρος δὲ κεκαλυμμένος δι' ἱματίου ὁ Στράτων, ἐπερείδων τὴν κεφαλὴν ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ βραχίονος στηριζομένου ἐπὶ τοῦ γόνατος· ὁ παῖς ἐκτείνει πρὸς αὐτὸν τὴν δεξιὰν χεῖρα· ἡ δὲ σύζυγος ἵσταται ἐγγύς, κεκαλυμμένην ἔχουσα τὴν κεφαλὴν καὶ συντεθειμένας τὰς χεῖρας. Τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο, εὑρεθὲν πιθανῶς κατὰ τὰ Καταιλύματα, ὑπῆρχεν ἐντετοιχισμένον ἐν οἰκίᾳ τῆς Ἄνω Σύρου, ὅθεν ἐξαχθὲν ὑπὸ τοῦ ἰδιοκτήτου, προσηνέχθη τῷ προξένῳ κυρίῳ Challet. Εἶναι δὲ σχεδὸν κατεστραμμένον.

26.

Σερβειλία Τύχη Σερβειλίῳ Τροφίμῳ
χρηστῷ πάτρωνι καθώς
διετάξετο sic.

Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη, δημοσιευθεῖσα τὸ πρῶτον ὑφ' ἡμῶν ἐν τῇ *Πατρίδι* Σύρου (4 Ἰουνίου 1870), ὑπάρχει ἐπὶ ἀναγλύφου (μ. 1,08, πλ. 0,48), ὅπερ μετηνέχθη ποτὲ ἐκ τῶν Καταιλυμάτων εἰς Ἄνω Σῦρον καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὸν κατὰ τὴν παρακειμένην φάραγγα τοῦ *Ῥαχαμοῦ* ναΐσκον τοῦ Χριστοῦ. Ὁ διὰ τοῦ ἀναγλύφου παριστάμενος Σερβίλιος φέρει χιτῶνα καὶ ἱμάτιον· ἔχει δὲ συντετριμμένας τὰς χεῖρας καὶ τὴν κεφαλήν. Εἰς τοῦτον θανόντα ἡ Σερβιλία Τύχη, ἀπελεύθερος αὐτοῦ, ἤγειρεν ἐπὶ τοῦ τάφου τὸ ἀνάγλυφον, ὡς εἶχεν αὐτὴν διατάξει. Τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο εὑρίσκεται νῦν ἐν τῇ Ἀστυνομίᾳ Ἑρμουπόλεως.

27.

Νεικοκράτη Φιλαργύρου
καὶ Πώλλης υἱὲ χρηστὲ
χαῖρε.

Τὸ φέρον τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην ἀνάγλυφον (ὕψ. 0,40, πλ. 0,26), ἀνακαλυφθὲν πιθανῶς κατὰ τὰ Καταιλύματα, εὑρίσκεται νῦν ἐν τῷ παρὰ τῇ Ἑρμουπόλει κήπῳ Ἰω. Παλαιολόγου καὶ παριστᾷ νέον πολεμιστὴν καὶ παῖδα. Τούτων ὁ μὲν πολεμιστής, νέος γυμνὸς, φέρει αἰγίδα καὶ κρατεῖ διὰ τῆς δεξιᾶς δύο δόρατα· ὁ δὲ παῖς, ὡσαύτως γυμνὸς, κρατεῖ διὰ μὲν τῆς δεξιᾶς καδίσκον, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς, ἕτερόν τι. Ἡ ἐπιγραφὴ ἐξεδόθη διὰ τῶν συνήθων γραμμάτων ἐν Πανδώρᾳ ὑπὸ ἀνωνύμου (1866, σελ. 537), καὶ ὑπὸ τοῦ **Lenormant** ἐν **Rhein. Museum** (1867, S. 295, n. 292).

28.

Δεινομένης
Λεόντου.

Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη ὑπάρχει ἐπὶ στήλης ἐπιτυμβίου (μῆκ. 0,75, πλ. 0,22-25 καὶ πάχ. 0,05), εὑρεθείσης κατὰ τὰ Καταιλύματα. Τὸ *Δεινομένης* εἶναι ἀναμφιβόλως ὄνομα ἀνδρὸς, ἀπαντῶν καὶ ἐν ἑτέρᾳ ἐπιγραφῇ τῆς Σύρου (ἀ. 31)· τὸ δὲ *Λεόντου*, γενικὴ τοῦ *Λεόντης*, πρῶτον ἤδη ἀπαντᾷ. Ἡ ἐπιγραφὴ ἐξεδόθη ἐν Ἀρχ. Ἐφημ., ἀρ. 496, C. I. G., n. 2347, ὑπὸ **Lebas**, n. 1895 καὶ 2002 ἐσφαλμένως καὶ ὑπὸ **Conze** ἐν τῷ **Bulletino etc.** 1859, p. 169.

29.

Φρονίμα Φιλοδάμω.

Ὑπάρχει ἐπὶ στήλης ἐπιτυμβίου (μῆκ. 0,75, πλ. 0,20—25 καὶ πάχ. 0,05), εὑρεθείσης ὡσαύτως κατὰ τὰ Καταιλύματα. Ὁ κ. **Conze** ἐνόμισεν, ὅτι μετηνέχθη ἐκ τῆς Μιτυλήνης, ὅπερ δὲν εἶναι ἀληθές. Ταύτην ἐξέδωκαν ἐσφαλμένως ὁ **Bœckh** (C. I. G. ἀρ. 2347m) καὶ ὁ **Lebas** (Voy. Inscr. n. 1902), ὀρθῶς δὲ, ὁ **Conze** (Bulletino etc. 1859, p. 167). Ἡ ἀναφερομένη *Φρονίμα* φαίνεται Δωρὶς τὴν καταγωγήν.

30.

Μ]ενεκράτεια
Νικαγόρου χρηστ-
τὴ χαῖρε
γυνὴ δὲ Κλεοφί-
λου τοῦ Διογένου
πάλι χαῖρε.

Ὑπάρχει ἐπὶ μαρμαρίνης στήλης (μῆκ. 0,40 πλ. 27 καὶ πάχ. 0,08)· ἐξεδόθη δὲ τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Lebas (n. 1893). *Νικαγόρας* εὕρηται καὶ ἐν τῇ ὑπ' ἀρ. 14 συρίᾳ ἐπιγραφῇ, ἴσως ὁ αὐτός.

31.

Ἀμφιμένης
Δεινομένου.

Αὕτη εὑρίσκεται ἐπὶ στήλης ἐπιτυμβίου (μῆκ. 0,65, πλ. 0,26—28), ὑπαρχούσης ἐν τῷ παρὰ τῇ Ἑρμουπόλει κήπῳ τοῦ κ. Ἰω. Παλαιολόγου· ἐξεδόθη δὲ τὸ πρῶτον ἐν Πανδώρᾳ (1866, σελ. 537), εἶτα ὑπὸ τοῦ Lenormant (Rhein Mus. 1867, S. 295).

32.

Λυσέας Λεω[δά]μαν-
τ[ο]ς Κ[αλλ]ίω Τιμέου.

Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη εὑρέθη κατὰ τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ χειμάρρου *Λαλακιᾶ* (40), ἐπὶ στήλης ἐπιτυμβίου (μῆκ. 0,85, πλ. 29—30 καὶ πάχ. 0,06 ½), ἀποτελούσης μέρος ἐπικαλύμματος μεταγενεστέρου τάφου. Τὸ ὄνομα *Κάλλιος* ἀπαντᾷ καὶ καὶ παρὰ Σουΐδᾳ.

33.

Dis Manibus
Mario Severo
Potiolano.

(40) Ὑπάρχει νῦν ἐν τῇ οἰκίᾳ Βουγιούκα, ἐν ἧς τῇ θέσει εὑρέθη.

Αὕτη ὑπάρχει ἐπὶ μικροῦ τμήματος μαρμάρου (μῆκ. 0,25 καὶ πλ. 0,18), εὑρεθέντος ἐντετοιχισμένου ἐν οἰκίᾳ τῆς Ἄνω Σύρου. Εἰρήσθω διὰ τοὺς ἰδιώτας, ὅτι τὸ Dis Manibus, ἴσον τῷ συγχρόνῳ ἑλληνικῷ «*Θεοῖς Καταχθονίοις*,» σημαίνει τὸ παρ' ἡμῖν «*τῇ σκιᾷ*».

34.

— — — Savinc (sic)
— — — c]vm cvi
— — — Σαβείνῳ cc
— — — Μελήθης ; (41)

Ἡ κολοβὴ αὕτη ἐπιγραφὴ εὑρέθη ἐπὶ μικροῦ τμήματος μαρμάρου (μ. 0,40, πλ. 0,20, πάχ. 0,10), κατὰ τὴν θέσιν *Σκληπί*, παρὰ τῷ ναΐσκῳ τοῦ Ἁγ. Γεωργίου, παρ' ᾧ καὶ ὑπάρχει. Ὡς ἐκ τοῦ σωζομένου αὐτῆς μέρους δείκνυται, εἶναι ἐπιτύμβιος Σαβίνου τινὸς Ῥωμαίου, ἀποθανόντος καὶ ταφέντος αὐτόθι. Τὸ δὲ ὄνομα *Σκληπί*, προδήλως ἀπὸ *Ἀσκληπίειον* προκύψαν, δεικνύει, ὡς καὶ ὑπ' ἄλλων παρετηρήθη, ὅτι αὐτόθι ὑπῆρχεν ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἔνθα πιθανῶς νοσηλευόμενος ὁ Σαβῖνος οὗτος ἀπέθανε. Περὶ δὲ τοῦ ἱεροῦ καὶ αὐτὴ ἡ θέσις συμμαρτυρεῖ, ὑψηλὴ οὖσα καὶ ὑπὸ τῆς αὔρας τῆς ἐγγὺς θαλάσσης διαπνεομένη· «καὶ γὰρ Ἕλληνες ἐν τόποις καὶ καθαροῖς καὶ ὑψηλοῖς ἐπεικῶς ἱδρυμένα Ἀσκληπίεια ἔχουσι.» (Πλουτ. Ῥωμαϊκ. 94). — Πλὴν

---

(41) Πλὴν τῶν ἐνταῦθα ἐπιτυμβίων τῆς Σύρου ἐπιγραφῶν, ὑπάρχουσιν ἔτι ἐκδεδομέναι· 1) «Θεοῖς καταχθονίοις Πο[πλίου] Ἀβασκάντου Φλάβιος Εὐ...» Αὕτη, ὑπάρχουσα ἐν Σύρῳ, ἀπώλετο· ἐξεδόθη δὲ ὑπὸ τοῦ Bœckh (C. I. G. 2347n) καὶ τοῦ Lebas (1897).—2) «Οὔλπιος Μ....|..[Ἰουλίᾳ] Μεμ[μίᾳ συμ|βί[ῳ] μ[νήμης χ]άριν| ἐνορκίζομαι ὑμεῖν τοῖς κα|τοικοῦσιν εὐσεβεῖν τὸ[ν] [τό]πον|... ὑὸς Ἀλέξανδρος - -| [ἐκ] τῶν τοῦ πραιτωρίου τ[ο]ῦ ἀν|θυπάτου Ἰουλία Μεμμία - -» Αὕτη, ἐκδοθεῖσα ὑπὸ τοῦ Bœckh (C. I. G. n. 2347a) καὶ τοῦ Lebas (1901), ὑπῆρχεν, ὡς ὁ Bœckh ἀναφέρει, ἐν Σύρῳ· «super janua hypogaei domus privatae·» Ἡμεῖς ἐζητήσαμεν, ἀλλὰ δὲν εὕρομεν αὐτήν.—3) «Ἡγήμαχος Σωκράτου» (Lebas n. 1897).— 4) «Φερέμαχε χρηστὲ

τῆς ἐπιγραφῆς, τὰ μόνα εὑρεθέντα ἐν τῷ τόπῳ ἀρχαῖα λείψανα εἰσὶ τάφοι ἱκανοὶ εἰς τὰ πέριξ καὶ μάρμαρα κατειργασμένα, οἷα φαίνονται ἐντετοιχισμένα καὶ ἐν τῷ αὐτόθι ναῷ τοῦ Ἁγ. Γεωργίου. (ἀκολουθεῖ)

ΚΑΩΝ ΣΤΕΦΑΝΟΣ.

χαῖρε,» ἐπὶ ἀναγλύφου (Lenormant, Rhein. Mus. 1867, S. 295). Ἄγνωστον ποῦ ὑπάρχει.—5) «L. P. Cladi.|Λεύκιε Ποστούμιε|Κλάδε χαῖρε,» ἐπὶ ἀναγλύφου παριστῶντος τὸν Ῥωμαῖον Κλάδον καὶ παῖδα ἱστάμενον παρ' αὐτῷ. (Μουστοξ. ἐν Αἰγιναίᾳ 1831, σελ. 12. C. I. G. n. 2347f. Lebas, Inscr. des Iles n. 2009. C. I. L., III n. 486, p. 94,985). Ὑπάρχει ἐν τῷ Θησείῳ—6) «Δάμων Ἡρακλείδου|Χαλκιδεὺς χαῖρε,» ἐπὶ ἀναγλύφου (ὕψ. 0,48, πλ. 0,30), παριστῶντος «γέροντα ἐπὶ ἐδωλίου καθήμενον κατὰ κρόταφον (en profil), περιβεβλημένον χλαμύδα, καὶ τοὺς πόδας ἐπὶ σκίμποδος ἐπακουμβῶντα, ἄντικρυ δ' αὐτοῦ ὄρθιον σῶμα παριστῶν παιδίον φέρον χιτῶνα καὶ προσφέρον διὰ τῆς ἀριστερᾶς αὐτοῦ χειρὸς πυξίον, ἐνῷ ὁ γέρων τείνει τὴν χεῖρα ἵνα λάβῃ αὐτό». Τὸ ἀνάγλυφον ἐν πολλοῖς βεβλαμμένον καὶ ἄνευ κεφαλῶν. Τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων ἀγνοοῦμεν. Ὁ ἐκδοὺς εἰκάζει «ἐκ τῆς γραφῆς, ὅτι ἡ ἐποχὴ τοῦ ἀναγλύφου τούτου εἶναι τῶν πρώτων ῥωμαϊκῶν χρόνων·» ἀναφέρει δ' ὅτι εὑρίσκεται ἐν οἰκίᾳ τῆς Ἑρμουπόλεως, ἀλλὰ δὲν ὁρίζει ποῦ. (Α. Μ. Κ. ἐν Νεολόγῳ Ἀθηνῶν 1 Ἰανουαρ. 1875).

Ἡμαρτημένως δὲ ἐξεδόθησαν ὡς ἀνήκουσαι τῇ Σύρῳ αἱ ἑξῆς ἐπιτύμβιοι ἐπιγραφαὶ ἄλλων μερῶν.

1. Δήλου· [Κλέ]ανδρος, κτλ. (Ἀρχ. Ἐφημ. ἀρ. 497).
   Ὑμέναιος, κτλ. (Ἀρχ. Ἐφημ. ἀρ. 507).
2. Πάρου· Φίλτων. (Πανδώρα 1866, σελ. 537).

Ἐξεδόθη δὲ ὑπὸ τοῦ Lebas ὡς ἀνήκουσα τῇ Σύρῳ (n. 1895) καὶ τῇ Δήλῳ (n. 2002) ἡ συρία ἐπιγραφὴ (ἀρ. 28) «Δεινομένης Λεόντου.»

Μεσαιωνικὴ βιβλιοθήκη ἢ συλλογὴ ἀνεκδότων μνημείων τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, ἐπιστασίᾳ *Κ. Σ. Σάθα*, τόμ. Δ'.

Καὶ ὑπὸ τὴν εἰδικωτέραν ἐπιγραφὴν

Μιχαὴλ Ψελλοῦ Ἑκατονταετηρὶς βυζαντινῆς ἱστορίας (976—1077), ἐν Παρισίοις 1874, σελ. CXIX καὶ 299. Ἐν τέλει: τοῦ αὐτοῦ *Λόγοι ἐπιτάφιοι* εἰς τοὺς πατριάρχας Μιχαὴλ Κηρουλάριον, Κωνσταντῖνον Λειχούδην καὶ Ἰωάννην Ξιφιλῖνον (1043—1075) σ. 303—462.

Ὁποῖον καὶ ὁπόσον εἶνε τὸ ὄφελος τὸ ἐκ τῆς μεσαιωνικῆς βιβλιοθήκης τοῦ φιλοπόνου κυρίου Κ. Σάθα προσγινόμενον εἴς τε τὴν νεωτέραν ἑλληνικὴν ἱστορίαν καὶ εἰς τὴν μελέτην τῆς βυζαντινῆς καὶ τῆς νεωτέρας ἔτι ἑλληνικῆς φιλολογίας καὶ γλώσσης, περὶ τούτων δὲν προτιθέμεθα νὰ γράψωμεν, οὐ μόνον διότι τοῦτο εἰς ἄλλους ἀπόκειται τοὺς περὶ ταῦτα εἰδικώτερον ἀσχολουμένους, ἀλλὰ καὶ διότι τὸ βιβλίον ἔτυχεν ἤδη καλῆς ὑποδοχῆς καὶ ὁ ἐκδότης αὐτῆς πολλῶν καὶ δικαίων ἐπαίνων ἠξιώθη ἕνεκα τῆς ἀκαμάτου αὐτοῦ δραστηριότητος καὶ ἐπιμελείας, μεθ' ἧς ἐπεχείρησε τὴν ἔκδοσιν τῶν ἀνεκδότων τούτων μνημείων. Ἡμεῖς ἰδόντες ἐν τῷ Δ'. τούτῳ τόμῳ ἐκδεδομένην ἱστορίαν Μιχαὴλ τοῦ Ψελλοῦ, τοῦ τοσοῦτον γνωστοῦ καὶ ὀνομαστοῦ παρὰ Βυζαντινοῖς συγγραφέως, τοῦ *ὑπάτου τῶν φιλοσόφων* ὀνομασθέντος, ἀνδρὸς

καὶ ἐν ἀξιώμασι μεγάλοις διατελέσαντος καὶ εἰς τὰ τῆς βασιλείας πράγματα πολλαχῶς ἐπιδράσαντος, ἐκινήθημεν ὑπὸ πλείονος περιεργείας καὶ μετὰ μείζονος σπουδῆς ἐπεδόθημεν εἰς τὴν ἀνάγνωσιν αὐτοῦ. Ὁ Μ. Ψελλὸς ὡς συγγραφεὺς—διότι ὡς ἱστορικὸς ἂς κριθῇ παρ' ἄλλων ἐγκυψάντων εἰς τὴν μελέτην τῶν βυζαντινῶν ἱστορικῶν — εἶνε ἐκ τῶν δοκιμωτάτων τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ· διότι ἂν ἐξαιρέσῃ τις κηλῖδάς τινας ἀναποφεύκτους, αἵτινες κατὰ φυσικήν τινα ἀνάγκην παρηκολούθησαν τὸν κάλαμον αὐτοῦ ἐκ τῆς ἐν τῷ γράφειν ἐπικρατούσης συνηθείας, τῆς ἀδυσωπήτου ταύτης δεσποίνης παντὸς συγγραφέως, φαίνεται ὅτι εἶνε δεξιὸς καὶ σώφρων συγγραφεύς. Δὲν εἶνε ἐκ τῶν μεταγενεστέρων ἐκείνων συγγραφέων τοῦ παρακμάζοντος ἑλληνισμοῦ, οἵτινες, προσπαθοῦντες νὰ μιμηθῶσιν ἕνα τινὰ τῶν μεγάλων τῆς λαμπρᾶς ἐποχῆς συγγραφέων, τεκμηριοῦσι μὲν σύντονον σπουδὴν καὶ ἀκριβῆ μελέτην τοῦ προκειμένου συγγραφέως, γίνονται δὲ αὐτοὶ σαφὴς ἀπόδειξις, ὅτι ὅσον καὶ ἂν ἀγωνισθῇ τις νὰ ὑπερπηδήσῃ τοὺς μεταξὺ παρεμπεσόντας χρόνους, δὲν δύναται ν' ἀπαλλαγῇ τῆς ἐπιδράσεως τῆς συνηθείας καὶ οὕτως εἰπεῖν νὰ μὴ ἀναπνεύσῃ τὴν περιέχουσαν αὐτὸν συγγραφικὴν ἀτμόσφαιραν. Τίς παρὰ τὸν Λουκιανὸν ὑπῆρξεν εὐτυχέστερος προγεγενημένου λεκτικοῦ μιμητής; Ἀλλὰ τίς δὲν διορᾷ παρ' αὐτῷ καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς φράσεως ὅτι εἶνε ἄλλου φυράματος συγγραφεὺς παρὰ τὸ ἐξ οὗ διεπλάσθη ὁ Πλάτων καὶ Ξενοφῶν καὶ οἱ ἄλλοι οἱ δοκιμώτατοι τῶν Ἀττικῶν; Ὁ Μ. Ψελλὸς εἶχεν ἱκανὴν ὀρθοφροσύνην, ὥστε νὰ ἐννοήσῃ ὅτι ματαιοπονεῖ ὁ τὰ ἀνέφικτα ἐπιχειρῶν, καὶ ἠρκέσθη μόνον εἰς τὸ νὰ ἐμφορηθῇ ὅσον οἷόν τε πλεῖστον τοῦ πνεύματος τοῦ συγγραφικοῦ τῶν ἀρχαίων, τῆς περὶ τὴν ἔννοιαν καὶ φράσιν ἀκριβείας καὶ σωφροσύνης, ἀδιαφορῶν ἂν τὸ λεκτικὸν αὐτοῦ περιέχει που καί τινας τῶν ἐπ' αὐτοῦ συνηθεστάτων τύπων ἢ λέξεων ἢ συντάξεων. Ὡς ἐκ τούτου δὲ καὶ ἐκ τῆς φυσικῆς αὐτοῦ φιλοκαλίας, ἥτις ἐγίνωσκε νὰ διακρίνῃ τοῦ λόγου τὴν χάριν καὶ ἁρμονίαν, καὶ ἐπειδὴ συνεδύασεν, ὡς αὐτὸς περὶ ἑαυτοῦ λέγει (σελ. 121 καὶ 122), τὴν ἐπιστήμην, τὴν φιλοσοφίαν δηλ., πρὸς τὴν τέχνην τοῦ λόγου, τὴν ῥητορικήν, ἀπέβη εἷς τῶν κατ' ἐκείνους

τοὺς χρόνους θαυμαστῶν συγγραφέων. Ἀναγινώσκεται δὲ καὶ σήμερον οὐχὶ ἀηδῶς, ὅσον καὶ ἂν ἐνίοτε ῥυπαίνηται ὑπὸ τῶν σπίλων τῆς βυζαντινῆς συνηθείας.

Ἀλλ' ἐννοεῖται τοῦτο οἰκοθεν ὅτι πᾶς ἀρχαῖος συγγραφεύς, ἵνα ὀρθῶς κριθῇ μάλιστα ὡς πρὸς τὸ λεκτικὸν αὐτοῦ, εἶνε ἀνάγκη πρῶτον πάντων ν' ἀποκατασταθῇ ὅσον ἔνεστιν ἀσφαλέστερον εἰς τὴν πρωτότυπον ἢ πρωτόγραφον αὐτοῦ μορφήν, εἶνε ἀνάγκη δηλ. ν' ἀπαλλαγῇ ἀπὸ πάσης παραμορφώσεως καὶ ἀσχημίας, ἣν ἔλαβε παρὰ τῶν ἑκάστοτε ἀντιγραφέων ἢ ἐκδοτῶν αὐτοῦ, καὶ ν' ἀποδοθῇ τὸ σύγγραμμα οἷον ἐξῆλθεν ἐκ τῆς διανοίας καὶ τῶν χειρῶν αὐτοῦ τοῦ συγγραφέως. Διότι ὁπόσα κατά τε τὸ πλῆθος καὶ τὸ μέγεθος ἁμαρτήματα ἐπηνέχθησαν εἰς τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς ὑπὸ τῆς ἀμβλυωπίας καὶ ἀμαθείας τῶν ἀντιγραφέων τῶν κατὰ τοὺς πολλοὺς παρελθόντας αἰῶνας, καθ' οὓς ἄγνωστος ἦν ἡ τυπογραφία, ἢ ὑπὸ τῆς ἀκρισίας καὶ οἰήσεως τῶν μετὰ τὴν εὕρεσιν τῆς τυπογραφίας ἐκδοτῶν, γινώσκει μόνος ὁ τῶν ἀρχαίων χειρογράφων πολλὴν λαβὼν πεῖραν καὶ εἰς τὸ εἶδος τοῦτο τῆς κριτικῆς ὀπωσοῦν βαθύτερον ἐγκύψας. Μὴ νομίσῃ δέ τις ὅτι τὸ κακὸν τοῦτο τοσοῦτο μεῖζον εἶνε, ὅσον ἀρχαιότερος ὁ συγγραφεὺς καὶ μακρότερος ὁ χρόνος καθ' ὃν πολλάκις ἀντεγράφη· διότι καὶ ἐγγύτατος τῆς τυπογραφίας συγγραφεύς, δὶς ἢ τρὶς μέχρι τῆς τυπώσεως ἀντιγραφείς, ἐὰν ἔτυχε κακοῦ ἀντιγραφέως, ἔπαθε πολλὰ καὶ δεινὰ παθήματα. Πρὸς ἀπόδειξιν τούτου δὲν ἔχω, νομίζω, ἀνάγκην μαρτυριῶν. Ἀλλ' ἄν τις χρῄζῃ τοιούτων, πρόχειρον μὲν ἔχω ἐξ αὐτῆς τῆς μεσαιωνικῆς βιβλιοθήκης ὅσα λέγει ὁ Καισάριος Δαπόντες τόμ. Γ', σελ. 166 «ἡ φιλονεικία αὕτη (ἣν ἐφιλονείκησεν ἐπὶ τοῦ βασιλικοῦ διβανίου περὶ πίστεως μὲ ἕναν ἐφέντην ὁ Παναγιωτάκης ὁ μέγας διερμηνεὺς κατὰ τὴν ις'. μ. Χ. ἑκατονταετηρίδα) εἶνε γεγραμμένη καὶ γνωστὴ εἰς πολλούς, λανθασμένη δὲ καὶ διεφθαρμένη ἀπὸ τοὺς ἀντιγραφεῖς, οἵτινες ἀντιγράφουσι βιβλία καὶ καλὰ κάνουσι, δὲν τὰ διαβάζουσι δὲ ὕστερα νὰ διορθώνουν τὰ λάθη, ὅτι ἀνάγκη νὰ λανθάσωσι, καὶ κακὰ κάνουσι· καὶ οὕτω διεφθάρησαν πάμπολλα βιβλία καὶ διαφθείρονται καθ' ἑκάστην ἀπὸ τοιούτους ἀμελεῖς ἢ καὶ ἀμαθεῖς ἀντιγραφεῖς· ὁ

Θεὸς νὰ τοὺς κρίνῃ, ὅτι πολὺ κακὸ κάνουσι» ἴδ. καὶ διὰ στίχων τοῦ αὐτοῦ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν τόμ. Γ', σ. νε'. Τίς δὲ ἀγνοεῖ παρ' ἡμῖν τὸ ἐκ τῆς μόλις παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος πολύκροτον καὶ δυστυχέστατον ἐκεῖνο σύγγραμμα τοῦ Ζαβείρα, τὸ ὁποῖον οὐχὶ ὑπὸ τοῦ ἀντιγραφέως, ἀλλὰ καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ συγγραφέως κατελείφθη χειρόγραφον πλῆρες ἁμαρτημάτων οὐχὶ πάντων ἐξ ἀμαθείας, ἀλλ' ἐξ ἀμελείας ἢ παραδρομῆς, τὰ ὁποῖα ἔμελλον πιθανώτατα ἐν δευτέρᾳ ἀντιγραφῇ ἢ κατὰ τὴν τύπωσιν νὰ διορθωθῶσιν;

Ἕνεκα τῆς κακῆς ταύτης καταστάσεως τῶν κατὰ πάντας τοὺς αἰῶνας χειρογράφων, οἱ παλαιοὶ γραμματικοί, παραδίδοντες τοὺς ἀρχαίους ποιητὰς καὶ συγγραφεῖς, πρὶν προβῶσιν εἰς τὴν ἑρμηνείαν καὶ κρίσιν αὐτῶν, πρώτιστον ἔργον εἶχον τὴν διόρθωσιν τῶν κειμένων, τὴν ἀπαλλαγὴν δηλ. αὐτῶν ἀπὸ τῆς λύμης τῶν ἀντιγραφέων. Τὸ ἔργον τοῦτο σήμερον ἔχουσιν οἱ διὰ τοῦ τύπου ἐκδόται· καὶ εἶνε ἔργον τῷ ὄντι δυσχερέστατον, ἀπαιτοῦν πολλὰς γνώσεις καὶ βαθεῖαν κρίσιν. Ἡ δὲ δυσχέρεια τοῦ ἔργου αὐξάνει μάλιστα ὅταν κατὰ πρῶτον ὁ συγγραφεὺς ἐκδίδεται· διότι τότε ὁ ἐκδότης οὐδὲν ἄλλο ἔχων βοήθημα παρὰ τὸ χειρόγραφον, πρὸς μυρίας ἔχει νὰ παλαίσῃ δυσκολίας αὐτὸς μόνος ἀγωνιζόμενος. Καὶ ὅταν μὲν ὁ ἐκδιδόμενος συγγραφεὺς εἶνε προωρισμένος νὰ τύχῃ πολλῶν ἀναγνωστῶν, ὀλίγον εἶνε τὸ κακόν, διότι ἐν δευτέρᾳ καὶ τρίτῃ καὶ ἄλλαις πολλαῖς ἀφεύκτως ἐπακολουθούσαις ἐκδόσεσι διορθοῦνται τῇ πρώτης τὰ ἁμαρτήματα. Ὅταν δὲ εἶνε ἐκ τῶν σπανίως ἐκείνων ἀναγινωσκομένων συγγραφέων, οἵτινες ὀλίγας παρέχουσιν ἐλπίδας δευτέρας καὶ τρίτης ἐκδόσεως, ἀπαιτοῦσι πλείστην ἀκρίβειαν καὶ σύντονον προσοχὴν κατ' αὐτὴν τὴν πρώτην ἔκδοσιν.

Τοιοῦτος βεβαίως συγγραφεὺς εἶνε καὶ ὁ Ψελλός, καὶ διὰ τοῦτο πολὺ λυπούμεθα ὅτι περὶ τὴν ἔκδοσιν αὐτοῦ δὲν κατεβλήθησαν τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα κριτικὰ καὶ φιλολογικὰ κεφάλαια, ὥστε νὰ ἐκδοθῇ ὅσον τὸ δυνατὸν ἀπηλλαγμένος ἁμαρτημάτων. Δὲν ἀμφιβάλλομεν ὅτι ὁ κ. Σάθας, ὡς ἔμπειρος χειρογράφων ἀναγνώστης ἠγωνίσθη μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας καὶ ἐπιμονῆς νὰ ἀποκατα-

στήσῃ τὸ σύγγραμμα τοῦ Ψελλοῦ εἰς τὴν ἀρχέτυπον αὐτοῦ μορφήν. Ἀλλ' εἴτε διὰ τὴν κακὴν κατάστασιν τοῦ χειρογράφου, εἴτε δι' ἄλλους λόγους ἀγνώστους εἰς ἡμᾶς, ἐξέδωκεν αὐτὸν οὕτως ἡμαρτημένον, ὥστε δὲν εἶνε οὐδεμία ὑπερβολή, ἂν εἴπωμεν ὅτι ὅσαι σελίδες, τοσαῦτα, ἴσως δὲ καὶ πλείονα τὰ ἐν αὐτῷ ἁμαρτήματα, τοῦ ὁπωσοῦν ἀπείρου καὶ ἀνυπόπτου ἀναγνώστου πολλαχῶς δυσχεραίνοντα τὴν κατάληψιν. Ὥστε νέα διόρθωσις καὶ δευτέρα τις ἔκδοσις φαίνεται ἀπαραίτητος, ἵνα καὶ εἰς τὸν Ψελλὸν αὐτὸν ἀποδοθῇ ἡ ὀφειλομένη εἰς πάντα συγγραφέα δικαιοσύνη, καὶ χάριν τῶν ἀναγνωστῶν αὐτοῦ ἀφαιρεθῇ τὸ πλεῖστον τῆς ἀχλύος, ἥτις ἐκάλυπτε μέχρι τοῦδε τοσοῦτον τὴν Χρονογραφίαν τοῦ Ψελλοῦ, ὥστε ἐθεωρήθη ὑπ' ἀνδρῶν εἰδημόνων τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης δυσμετάφραστος καὶ μάλιστα δυσνόητος (ἴδ. Σάθα πρόλογ. σελ. CXIV).

Καὶ περὶ μὲν τοῦ χειρογράφου, περὶ τῆς ποιότητος δηλ. αὐτοῦ καὶ κριτικῆς ἀξίας, δύναταί τις βεβαίως καὶ ἐκ μόνων τῶν ὑπὸ τὸ κείμενον διαφόρων γραφῶν ὁπωσοῦν ἀσφαλῶς νὰ εἰκάσῃ, προτιμότερον ὅμως εἶνε νὰ περιμείνωμεν τὴν περιγραφὴν αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ κυρίου Σάθα, ὅστις ἔκαμε πλείστην καὶ μακροτάτην τοῦ κώδικος χρῆσιν. Περὶ δὲ τῆς μεθόδου δι' ἧς ἐξέδωκεν αὐτό, εἶνε λίαν ἀξιέπαινος ὁ κ. Σάθας διότι δὲν ἐμιμήθη τὴν παρ' ἡμῖν γενομένην ἔκδοσιν τοῦ ἀτυχοῦς Ζαβείρα, ἀλλ' ἐξέδωκε τὸν Ψελλὸν *ὅσον* τοὐλάχιστον *ἐδυνήθη* καθαρὸν ἀντιγραφικῶν σφαλμάτων, σημειώσας ὑπὸ τὸ κείμενον τὰς διαφόρους γραφάς. Τὸ λυπηρὸν εἶνε ὅτι ὁ κ. Σάθας δὲν διέμεινε πολὺ πιστὸς εἰς τὴν ὀρθὴν μέθοδόν του· διότι πολλάκις παραδόξως βλέπομεν τὴν μὲν ἀναντιῤῥήτως ἐσφαλμένην γραφὴν τοῦ χειρογράφου διατηρουμένην ἐν τῷ κειμένῳ, τὴν δὲ εὔστοχον αὐτῆς διόρθωσιν παρηγκωνισμένην εἰς τὰς ὑπὸ τὸ κείμενον σημειώσεις, ὅπερ ἄλλο μὲν κακὸν δὲν εἶνε, συντελεῖ δὲ μόνον εἰς τὴν ἀκαθαρσίαν τοῦ κειμένου. Οὕτω π. χ. σελ. 9, στίχ. 21 γράφεται ἐν τῷ κειμένῳ «καὶ πολύ τι πλῆθος κατὰ νώτου τούτοις *συνεισπεσόντος*», ἡ δὲ ἐναργὴς διόρθωσις *συνεισπεσόντες* παρεμπέφθη εἰς τὰς σημειώσεις· σελ. 18, στίχ. 23 ἐν τῷ κειμένῳ «κἂν μὴ τὸ τέλος *προσῄει*», ὅπερ ἀνόητον· ἡ διόρθωσις ἐν

ταῖς σημειώσεσι: *προσίῃ* σελ. 20, στ. 10 «ψῦχος *ἀκμάζων*» ἐν τῷ κειμένῳ· τὸ ὀρθὸν ψ. *ἀκμάζον* ἐν ταῖς σημειώσεσι· σελ. 23, στίχ. 14 «ἑβδομηκοστὸν οὖν καὶ δεύτερον ἔτος τῆς *βασιλείας* ἄγων», ὅπερ μετὰ τὰ προειρημένα ἀδύνατον νὰ εἶνε ὀρθόν· τὸ ὀρθὸν κεῖται ἐν ταῖς σημειώσεσιν: *ἡλικίας*. Αὐτόθι στίχ. 24 ἐν τῷ κειμένῳ «θησαυροὺς *ἔμπλεω*» διορθοῦται ἐν ταῖς σημ. *ἔμπλεως*. σελ. 28, στ. 12 ἐν τῷ κειμένῳ φέρεται ἀνοήτως «καὶ *τῶν ἀναγκαίων* τῆς φύσεως *μαρασμῶν* τὸ γῆρας αὐτῷ ἐπήνεγκε», ἡ μόνη ὀρθὴ γραφὴ *τὸν ἀναγκαῖον* τῆς φ. *μαρασμὸν* εὑρίσκεται ἐν ταῖς σημειώσεσι. Καὶ ἄλλα πολλὰ πάμπολλα τοιαῦτα παραδείγματα ἐδύνατό τις νὰ συλλέξῃ πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ εἰρημένου. Ὁμοίαν ἀνακολουθίαν τοῦ κ. Σάθα περὶ τὴν μέθοδον τῆς ἐκδόσεως παρατηρεῖ τις καὶ κατὰ τὴν ὀρθογραφίαν πολλῶν λέξεων· διότι ἐν ᾧ πολλὰς ἀνορθογραφίας τοῦ χειρογράφου φρονίμως ποιῶν διώρθωσε, κατέλιπεν ἄλλας οὐκ ὀλίγας, αἵτινες ἀσχημίζουσι τὸ κείμενον· πολλάκις δὲ συμβαίνει καὶ τοῦτο τὸ παράδοξον ὅτι αἱ αὐταὶ λέξεις ἐνιαχοῦ μὲν γράφονται ὀρθῶς, ἀλλαχοῦ δὲ ἡμαρτημένως. Ἀλλὰ περὶ τούτων κρίνομεν περιττὸν νὰ ἐκτείνωμεν πλειότερον τὸν λόγον· διότι πολὺ πιθανὸν τὰ πολλὰ τῶν τοιούτων ἁμαρτημάτων νὰ εἶνε τυπογραφικὰ σφάλματα.

Μεταβαίνομεν δὲ εἰς ἐκεῖνα τὰ ἁμαρτήματα τοῦ κειμένου, τὰ ὁποῖα κατελείφθησαν ἀδιόρθωτα καὶ δυσχεραίνουσιν αὐτοῦ τὴν ἀνάγνωσιν καὶ κατανόησιν. Ἀλλὰ πρὶν εἰσέλθωμεν εἰς αὐτὸ τὸ κείμενον τῆς Χρονογραφίας τοῦ Ψελλοῦ, παρακαλοῦμεν νὰ μᾶς συγχωρηθῇ νὰ διορθώσωμεν ὀλίγα τινὰ ἁμαρτήματα παρεισρήσαντα εἰς τὰ ἀποσπάσματα τὰ ἐξ ἄλλων ἀνεκδότων συγγραμμάτων τοῦ Ψελλοῦ, τὰ ἐκδιδόμενα ἐν τῷ Προλόγῳ τοῦ κυρίου Σάθα. Ἐν σελ. XXXI παρατίθεται μικρὰ περικοπὴ ἐκ τοῦ ἀνεκδότου *Ἐγκωμίου εἰς τὴν μητέρα*. Ἐν ταύτῃ λοιπὸν περιγράφων τὸν πατέρα του, πρὸς ὃν ὁμοιάζει ὁ Ψελλός, λέγει στ. 13 καὶ ἑξ.

«καὶ εἴγέ τις εἶδε τῶν γνωματεύειν εἰδότων ἀπὸ σωμάτων ψυχὰς πρὶν ἢ *λαλοῦντας* ἀκούσειε».

Τίνες οὗτοι οἱ πολλοὶ λαλοῦντες, δὲν εἶναι οὐδαμόθεν φανερόν· οὐδὲ εἶνε πιθανὸν ὅτι ὁ Ψελλὸς συνέταξε τὸ ῥῆμα *ἀκούω* μετὰ

αἰτιατικῆς. Ἀναντίῤῥητος μοὶ φαίνεται ἡ ἐξῆς στίξις καὶ διόρθωσις «καὶ εἴγέ τις εἶδε τῶν γνωματεύειν εἰδότων ἀπὸ σωμάτων ψυχάς, πρὶν ἢ *λαλοῦντος* (τοῦ πατρὸς δηλ. τοῦ Ψελλοῦ, περὶ οὗ ὁ λόγος) ἀκούσειε, κτλ.» — Ἐν ἄλλῃ περικοπῇ ἄλλου ἀνεκδότου πονήματος, ἐκδοθείσῃ ἐν σελ. XLVII ἑξ. περιγράφων τὴν ἀθλίαν κατάστασιν τῶν Ἑλλήνων λογίων καὶ φιλοσόφων, λέγει σελ. XLVIII, στίχ. 10 ἑξ.

«οἱ δὲ προκαθήμενοι ἐν σεμνῷ τῷ προσώπῳ καὶ μεγάλῳ τῷ πώγωνι ὠχροί τε καὶ σκυθρωποὶ καὶ κατεσπακότες τὴν ὀφρύν, καὶ πιναροὶ τὴν *ὑπερβολήν*.»

Τί σημαίνει *πιναροὶ τὴν ὑπερβολήν*; Οὐδέν. Γραπτέον *πιναροὶ τὴν περιβολὴν* ὅ ἐ. ῥυπαροὶ τὴν ἐνδυμασίαν, ἥτις οὐδέποτε λέγεται *ὑπερβολή*, ἀλλὰ *περιβολή*, (πρβλ. περιβόλαιον, περιβάλλομαι). Ὀλίγον κατωτέρω ἐν τέλει τῆς αὐτῆς περικοπῆς ἐξέδωκεν ὁ κ. Σάθας·

«παιδιὰν οὖν ἡμᾶς ὁ βάρβαρος (ὃν ὁ Ψελλὸς ὑποθέτει ἐπισκεπτόμενον τὴν Ἑλλάδα) ἥγηται καὶ τρυφᾷ ταῖς ἐνδείαις ἡμῶν καὶ *ἄπασιν* οὐ πλέον ἢ σοφὸς γεγονώς, ἀλλ' ἔλαττον ἢ ἀμαθής.»

Πιστεύω ὅτι οὐδεὶς δύναται νὰ ἑρμηνεύσῃ ἐκεῖνο τὸ *ἄπασιν*. Ὅταν ὅμως γράψητε ἀντ' αὐτοῦ τὸ μόνον γνήσιον *ἄπεισιν*, καὶ ἔννοια καὶ σύνταξις καὶ πάντα εὐοδοῦνται. Ὁ βάρβαρος ὁ ἐλθὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα παιδιὰν ἡμᾶς ἡγεῖται, τρυφᾷ ταῖς ἐνδείαις ἡμῶν καὶ *ἀπέρχεται* ἐντεῦθεν οὐχὶ πλέον ἢ σοφὸς γεγονώς, ἀλλ' ἔλαττον ἢ ἀμαθής, δηλ. καὶ τοῦ ἀμαθοῦς ἀμαθέστερος. — Σελ. XCVII. Ἐν τῇ «πρὸς τὸν Διογένην ὅτε ἐτυφλώθη» ἐπιστολῇ γράφεται εὐθὺς ἐν ἀρχῇ· «Ἀπορῶ...πότερον ὡς δυστυχέστατόν σε ἄνθρωπον *ἀποκλαύσομαι* ἢ ὡς εὐκλεέστατον *θαυμάσομαι* μάρτυρα;» Ἀλλὰ οὐδεὶς ἀγνοεῖ ὅτι ἐνταῦθα ὁ μέλλων εἶνε παντάπασιν ἀνάρμοστος καὶ ἀντ' αὐτοῦ ἀπαιτεῖται τῆς ὑποτακτικῆς ὁ ἀόριστος *ἀποκλαύσωμαι* — *θαυμάσωμαι* ὅ ἐ. *νὰ κλαύσω* — *νὰ θαυμάσω*. Ἐν τῇ αὐτῇ δὲ ἐπιστολῇ ἐν στίχ. τελευταίῳ τῆς αὐτῆς σελίδος ἐξέδωκεν ὁ κ. Σάθας·

«καὶ ὀμμάτων *στερηθέντος* σε τοῦ κρείττονος φωτὸς κατηξίωσε (ὁ θεὸς δηλ.)».

Ἀμφιβάλλω ἂν τὸ προφανέστατον τοῦτο ἁμάρτημα πρέπει ν' ἀποδοθῇ εἰς τὸν ἀντιγραφέα, παραβλεφθὲν ὑπὸ τοῦ ἐκδότου, ἢ εἰς τὸν τυπογράφον. Τὸ βέβαιον εἶνε ὅτι πρέπει νὰ γράψῃ τις «καὶ ὀμμάτων *στερηθέντα* σε.... κατηξίωσε».

Ἀλλὰ καιρὸς εἶναι νὰ εἰσέλθωμεν εἰς αὐτὴν τὴν ἱστορίαν τοῦ Ψελλοῦ. Καὶ πρῶτον πάντων ἀποροῦμεν, διὰ τί τὸ ἱστορικὸν τοῦτο σύγγραμμα τοῦ Ψελλοῦ, τὸ ὁποῖον αὐτὸς ὠνόμασε *Χρονογραφίαν*, ὁ κύριος Σάθας μετωνόμασε *Βυζαντινῆς Ἱστορίας ἑκατονταετηρίδα*. Ἴσως αἰτία τούτου ὑπῆρξεν ἡ μακρὰ ἐπιγραφὴ ἡ ἐν ἀρχῇ τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ, ἔχουσα μετὰ τῶν ὑπὸ τοῦ κ. Σάθα ὀρθῶς ἀναπληρουμένων χασμάτων ὡς ἑξῆς: «Χρονογραφία πονηθεῖσα τῷ πανσόφῳ μοναχῷ Μιχαὴλ τῷ ὑπερτίμῳ, ἱστοροῦσα τὰς πράξεις τῶν βασιλέων, τοῦ τε Βασιλείου καὶ Κωνσταντίνου τῶν πορφυρογεννήτων, τοῦ τε μετ' αὐτοὺς Ῥωμανοῦ τοῦ Ἀργυροπώλου, τοῦ μετ' ἐκεῖνον Μιχαὴλ τοῦ Παφλαγόνος, τοῦ ἀπὸ καισάρων ἄρξαντος μετ' αὐτὸν ἀνεψιοῦ τούτου Μιχαήλ, τῶν ἑξῆς δύω αὐταδέλφων καὶ πορφυρογεννήτων, τῆς τε κυρᾶς Ζωῆς καὶ τῆς κυρᾶς Θεοδώρας, τοῦ σὺν αὐταῖς Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου, τῆς μονοκρατορίσσης θατέρας τῶν δύω ἀδελφῶν κυρᾶς Θεοδώρας, (τοῦ μετ' ἐκείνην Μιχαὴλ τοῦ Στρατιωτικοῦ), τοῦ μετ' ἐκεῖνον Ἰσαακίου τοῦ Κομνηνοῦ καὶ ἕως τῆς ἀναῤῥήσεως Κωνσταντίνου τοῦ Δούκα (πρὸς δὲ καὶ τῆς μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ βασιλευσάσης συζύγου Εὐδοκίας, τοῦ τε συνάρξαντος αὐτῇ Ῥωμανοῦ τοῦ Διογένους καὶ τοῦ μετ' αὐτὸν βασιλεύσαντος Μιχαὴλ τοῦ Δούκα)».

Τίς ἔγραψε τὸν μακρὸν τοῦτον τίτλον, ἂν δηλ. αὐτὸς ὁ Ψελλός, ἤ τις τῶν ἀντιγραφέων, ὅστις ἠθέλησε νὰ χαρακτηρίσῃ ἐνταὐτῷ καὶ νὰ περιλάβῃ τὴν ἔκτασιν τῆς ἱστορικῆς συγγραφῆς, τοῦτο εἶνε ἄδηλον. Ἀλλ' ὁπωσδήποτε καὶ ἂν ἔχῃ, δὲν ὑπάρχει, νομίζω, λόγος ἀποχρῶν νὰ μεταβάλωμεν τὸν τίτλον, ὅταν δὲν μεταφράζωμεν, ἀλλ' ἐκδίδωμεν τὸ πρωτότυπον σύγγραμμα· διότι ὁ φιλολογικὸς κόσμος δὲν θέλει νὰ μάθῃ πῶς ὁ κ. Σάθας π. χ. ἢ ἄλλος τις ἤθελεν ἁρμοδιώτερον ὀνομάσῃ τὸ σύγγραμμα τοῦτο τοῦ Ψελλοῦ, ἀλλὰ πῶς αὐτὸς οὗτος ὁ συγγραφεὺς ἢ ἡ ἄμεσος μετ' αὐ-

τὸν βυζαντινὴ παράδοσις ὠνόμασεν αὐτό. Ἂν δὲ ὁ φερόμενος τίτλος εἶνε μακρός, δὲν ἦτο βεβαίως ἀνάγκη νὰ παραληφθῇ ὅλος ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ βιβλίου, ἀλλὰ μόνον ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ: *Χρονογραφία*, ἥτις, ὡς γνωστόν, εἶνε καὶ ἡ γνησία βυζαντινὴ ὀνομασία τῶν τοιούτου εἴδους συγγραφῶν.

Σελ. 4, στίχ. 14 ἐξέδωκεν ὁ κ. Σάθας ὡς ἑξῆς:

«Καὶ θαυμάσειέ τις ἐνταῦθα τὸν Κωνσταντῖνον, ὅτι ἐξὸν κατ' ἰσομοιρίαν *τῶν πατρῴων κλήρων*, τὴν ἡγεμονίαν φημὶ τῷ ἀδελφῷ διανείμασθαι, ὁ δὲ τοῦ πλείονος αὐτῷ παρακεχωρήκει.»

καὶ κατέστησε διά τε τῆς ἐσφαλμένης γραφῆς καὶ τῆς ἐλλιποῦς στίξεως τὸ χωρίον ἐντελῶς ἀκατανόητον. Ἀντὶ νὰ καταδείξωμεν ποῦ καὶ διὰ τί εἶνε ἐσφαλμένη ἡ γραφὴ καὶ ἡ στίξις, προτιμότερον εἶνε νὰ διορθώσωμεν τὸ χωρίον, ἵνα διαλάμψῃ εὐθὺς ἡ μόνη ὀρθὴ καὶ ἔννοια καὶ γραφή. Γραπτέον «ἐξὸν κατ' ἰσομοιρίαν *τὸν πατρῷον κλῆρον, τὴν ἡγεμονίαν φημί*, τῷ ἀδελφῷ διανείμασθαι κτλ.». Ὅτι ὁ *κλῆρος ὁ πατρῷος*, ἡ ἡγεμονία, εἶνε αὐτὴ ἡ κληρονομικὴ βασιλεία, τοῦτο ἐνταῦθα εἶνε πρόδηλον, πρβλ. ὅμως τὸ ἑξῆς χωρίον σελ. 103 ἐν τέλ. «καὶ τὸν τῆς βασιλείας κλῆρον ἑαυτῇ τε κἀκείνῃ συνδιαιρεῖ».

Σελ. 5, στίχ. 15 ὁ κ. Σάθας ἐξέδωκε

«καὶ πρῶτος αὐτὸς (ὁ βασιλεὺς Βασίλειος) *εἰ καὶ* μόνος, τῆς τε συνεισφορᾶς τῶν δημοσίων ἐφρόντιζε καὶ τῆς τοῦ κοινοῦ διορθώσεως»

καὶ ἐξέδωκεν οὕτω, διορθώσας τὴν τοῦ χειρογράφου γραφὴν *ἦ κε*. Ἀλλ' ἀπορῶ πῶς δὲν παρετήρησεν ὁ κ. ἐκδότης ὅτι ἡ διόρθωσις αὕτη καταστρέφει τὴν ἔννοιαν τοῦ *πρῶτος αὐτός*· διότι ὅταν τις εἶνε μόνος, δὲν δύναται πλέον νὰ λέγηται ὅτι *πρῶτος τῶν ἄλλων* (οἵτινες δὲν ὑπάρχουσι) πράττει τι. Ἀναμφιβόλως ἔγραψεν ὁ Ψελλός: *ἦ καὶ μόνος* ὅ ἐ. καὶ πρῶτος αὐτὸς *ἦ καὶ μόνος αὐτός*, ὅπερ ἐντονώτερον τοῦ προηγουμένου.

Αὐτόθ. στ. 25 καὶ 27 διορθωτέον τὸ *μετεβάλλετο* καὶ *μεταβαλλόντων* εἰς *μετεβάλετο* καὶ *μεταβαλόντων*, ἐπειδὴ ἀόριστον ἀπαιτεῖ ἡ ἔννοια.

Σελ. 6, στίχ. 2

«καὶ τῆς τε νεότητος τῆς τε βασιλείας ὅσον εἰκὸς *παραπέλαυεν*».

Ὁ τύπος οὗτος δὲν εἶνε οὔτε τῶν δοκίμων συγγραφέων οὔτε βυζαντινός. Πιστεύω ὅτι κατὰ λάθος ἢ τοῦ ἀντιγραφέως ἢ τοῦ τυπογράφου παρεισέφρησε τὸ παράδοξον τοῦτο ἁμάρτημα ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ *παραπέλαυεν*.

Αὐτόθ. στίχ. 3 καὶ ἑφεξῆς ἐξέδωκεν ὁ κ. Σάθας

«Ἀφ' οὗ δὲ ὁ Σκληρὸς *ἐκείνῳ*, καὶ ὁ μετ' ἐκεῖνον Φωκᾶς καὶ αὖθις *ὁ πρῶτος τρίτος ἐγεγόνει, καὶ οἱ λοιποὶ βασιλείαν* ἤρξαντο καὶ ἐξ ἑκατέρων τῶν μερῶν ἀντανέστησαν, ὅλοις ἱσίοις ἀπενεχθεὶς τῆς τρυφῆς, ὅλῳ πνεύματι ἀντείχετο τῆς σπουδῆς».

Ὁ μὲν λόγος εἶνε περὶ τῶν αἰτίων δι' ἃ, καὶ τοῦ χρόνου, ἀφ' οὗ Βασίλειος ὁ Β'., πρώην τρυφηλὸς βασιλεύς, ἤρξατο μετὰ σπουδῆς νὰ φροντίζῃ περὶ τῶν τῆς βασιλείας πραγμάτων. Ἀλλὰ πῶς εὐοδοῦται ἡ ἔννοια ἐν τῷ οὕτως ἐκδοθέντι χωρίῳ; Τί σημαίνει ἐκείνη ἡ δοτικὴ *ἐκείνῳ* καὶ ποῦ ἀποδίδεται; Τί σημαίνει δὲ ὅτι *ὁ πρῶτος* (ὁ Σκληρὸς δηλονότι) *τρίτος ἐγεγόνει*; τί γεγονὸς εἶνε τοῦτο δυνάμενον ν' ἀποτρέψῃ τὸν Βασίλειον τοῦ πρότερον τρυφηλοῦ καὶ ἀνειμένου βίου; Τίνες δὲ *οἱ λοιποὶ* οἱ πλὴν τοῦ Σκληροῦ καὶ Φωκᾶ πράγματα παρασχόντες τῷ βασιλεῖ; Οὔτε ἡ ἱστορία οὔτε ὁ Ψελλὸς μνημονεύει ἄλλου τινὸς τοιούτου. Ἔπειτα τί σημαίνει τὸ *βασιλείαν ἤρξαντο;* Πάντα ταῦτα εἶνε ὁμολογουμένως καὶ ἀναντιῤῥήτως ἀκατανόητα, καὶ οὐδεὶς, πιστεύω, ἀμφιβάλλει ὅτι ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ ὑποκρύπτεται οὐχὶ ἓν μόνον ἁμάρτημα, ἀλλὰ πολλὰ προελθόντα ἐκ τῆς ἀμελείας καὶ ἀμαθείας τοῦ ἀντιγραφέως. Ἀλλὰ πῶς πρέπει νὰ διορθωθῶσι; Ἐκ τῆς τοῦ Ψελλοῦ ἀμέσως ἑπομένης διηγήσεως εἶνε φανερὸν ὅτι πρῶτος ἐπανεστάτησε κατὰ τοῦ Βασιλείου ὁ Σκληρός· κατὰ τούτου δὲ στρατηγὸς ἐπέμφθη ὁ Φωκᾶς Βάρδας, ὅστις καὶ κατενίκησε τὸν Σκληρὸν καὶ ἠνάγκασεν αὐτὸν ν' ἀπέλθῃ εἰς τὴν Ἀσσυρίαν, ὅπου ἐφυλακίσθη μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν ὑπὸ τοῦ βασιλέως Χοσρόου· ὅτι μετὰ τοῦτο ὁ Φωκᾶς, τυραννίδος ὀρεγόμενος, ἐπανεστάτησε καὶ αὐτὸς κατὰ τοῦ Βασιλείου· ὁ δὲ Σκληρὸς διαφυγὼν ἐκ τῆς Ἀσσυρίας κα-

τ' ἀρχὰς μὲν φοβούμενος μὴ δὲν δυνηθῇ κατ' ἀμφοτέρων νὰ πολεμήσῃ, κατά τε τοῦ βασιλέως καὶ κατὰ τοῦ ἀντάρτου Φωκᾶ, προσέρχεται εἰς τοῦτον, καὶ προσφέρει τὰς ὑπηρεσίας του, ἔχων τὰ δευτερεῖα μετ' αὐτόν. Ἀφ' οὗ δὲ ἔν τινι μάχῃ ἀπέθανεν ὁ Φωκᾶς, μένει πάλιν μόνος αὐτὸς ἀντάρτης καὶ παρατείνει τὸν πόλεμον πρὸς τὸν βασιλέα, μέχρις οὗ ἠνάγκασε τοῦτον νὰ ζητήσῃ συνδιαλλαγήν. Οὕτως ἐχόντων τῶν *πραγμάτων* κατὰ τὴν διήγησιν αὐτοῦ τοῦ Ψελλοῦ, δὲν διστάζομεν νὰ διορθώσωμεν τὴν διεφθαρμένην φράσιν τοῦ κειμένου ὡς ἑξῆς: «ἀφοῦ δὲ ὁ Σκληρὸς *ἐκεῖνος* (ὁ γνωσὸς δηλ. καὶ περιβόητος) καὶ ὁ μετ' ἐκεῖνον Φωκᾶς καὶ αὖθις ὁ πρῶτος (δηλονότι ὁ Σκληρὸς), ὃς τρίτος ἐγεγόνει (ἀντάρτης δηλ. ἢ πολέμιος μεθ'ἑαυτὸν καὶ τὸν Φωκᾶν) *καταπολεμεῖν τὴν* βασιλείαν ἤρξαντο, καὶ ἐξ ἑκατέρων τῶν μερῶν ἀντανέστησαν κτλ.». Καὶ περὶ μὲν τῆς ἀκαταλλήλου δοτικῆς *ἐκείνῳ* ὅτι ἐτρέψαμεν αὐτὴν εἰς τὴν μόνην ὀρθὴν ὀνομαστικήν, οὐδεὶς, νομίζω, θέλει ἀντείπῃ, ὅταν παρατηρήσῃ ὅτι μυριάκις φωρᾶται ὁ ἀντιγραφεὺς τοῦ συγγράμματος τούτου συγχέων τὰς καταλήξεις τῶν διαφόρων πτώσεων. Περὶ δὲ τῆς προσθήκης τοῦ ὃς, ὅπερ μόνον δύναται νὰ φέρῃ τάξιν ἐν τῇ ἀτάκτῳ καὶ συγκεχυμένῃ πλοκῇ, οὐδὲν μᾶλλον θέλει ἀντείπῃ ὅστις ἐνθυμηθῇ ὅτι πολλάκις ὁ ἀντιγραφεὺς οὗτος παραλείπει καὶ λέξεις ὁλοκλήρους καὶ συλλαβὰς τὰς μὲν ἐκ τῆς ἀρχῆς, τὰς δὲ ἐκ τοῦ τέλους τῶν λέξεων· ἐνταῦθα δὲ συνέπεσε καὶ νὰ ὁμοφωνῇ ἡ παραλειφθεῖσα ἀντωνυμία ὃς πρὸς τὴν κατάληξιν τῆς προηγουμένης λέξεως *πρῶτΟΣ*, τὸ ὁποῖον ὑπεβοήθησε τὴν γενομένην παράλειψιν. Ὁμοίας παραλείψεις θέλομεν ἴδῃ κατωτέρω. Τὸ δὲ *καὶ οἱ λοιποὶ* ἐκεῖνο, τὸ ἀκατανόητον ἐν τῇ συναφείᾳ πρὸς τὰ ἑπόμενα, νομίζομεν ὅτι εἶνε λείψανον ἐλεεινὸν τοῦ πολλαχῶς ἀκρωτηριασθέντος καὶ διαφθαρέντος *καταπολεμεῖν τὴν*.

Αὐτόθι, στίχ. 24

«καὶ Βάρδαν τινὰ..... ἀξιόμαχον *περὶ* τὸν τυραννήσαντα Σκληρὸν κρίναντες».

Ἑλληνιστὶ δὲν λέγεται *ἀξιόμαχος περί τινα*, ἀλλ' *ἀξιόμαχος πρός τινα*, οὐδ' εἶνε ἀνάγκη παραδειγμάτων.

Σελ. 7, στίχ. 14 περιγράφεται ὁ Βάρδας Φωκᾶς, μεταξὺ δὲ τῶν στρατιωτικῶν αὐτοῦ ἀρετῶν λέγεται καὶ τὸ ἑξῆς·

«ὁ γάρ τοι πληγὴν παρ' ἐκείνου δεξάμενος εὐθέως ἀφήρητο τὴν ψυχήν· κἂν *πόῤῥω μὲν* ἐπεβόησεν, ὅλην συνετάραττε φάλαγγα.»

Οὐδεὶς ἐννοεῖ, πιστεύω, τί θέλει ἐκεῖνος ὁ *μέν*· διότι αὐτοῦ πλέον λήγει ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ Φωκᾶ, οὐδ' ὑπάρχει ἀπόδοσίς τις τοῦ συνδέσμου. Ἔπειτα καὶ ἡ θέσις τοῦ *μὲν* εἶνε ὕποπτος· διότι ὤφειλε νὰ τεθῇ μετὰ τὸ *κἄν*. Διὰ ταῦτα εἶνε βεβαίως ἡμαρτημένον τὸ χωρίον. Νομίζω δὲ ὅτι ὁ Ψελλὸς ἔγραψε: «κἂν *πόῤῥωθεν* ἐπεβόησεν».

Σελ. 10, στίχ. 27.

«Ὁ τοίνυν Φωκᾶς, ὡς καὶ τοὺς βασιλεῖς διατεταγμένους ἐμεμαθήκει εἰς τὴν παράταξιν *οὐκ ἔτι ἀναβολαῖς* τοῦ μάχεσθαι ἦν, ἀλλὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην κρίσιν τοῦ πολέμου δημοτελῆ ἔθετο».

Ἡ φράσις *ἀναβολαῖς εἰμί*, δὲν λέγεται οὕτως ἁπλῶς ἀντὶ τοῦ *ἀναβάλλω*· ἀλλὰ μετὰ τῆς *ἐν* προθέσεως: *ἐν ἀναβολαῖς εἰμί*, ὅπως ἀνωτέρω σελ. 7, στίχ. 23 «*ἐν συμβολαῖς* εὐθὺς ἐγεγόνεισαν», ἀντὶ τοῦ *συνέβαλον*. Ὅθεν ἀνάγκη ἢ τὸ ἔτι νὰ θεωρήσωμεν ὡς παραφθορὰν τοῦ *ἐν*, ἤ, ὅπερ ἀληθέστερον μοὶ φαίνεται, νὰ προσθέσωμεν τὴν πρόθεσιν, ὡς ἐξ ἀβλεψίας τοῦ ἀντιγραφέως παραληφθεῖσαν.

Αὐτόθ. στίχ. 29.

«Καὶ τῷ τῆς τύχης *ἑαυτῷ* ἐπέτρεψε πνεύματι».

Εἴδομεν ἀνωτέρω τὴν ὀνομαστικὴν *ἐκεῖνος* εἰς τὴν δοτικὴν *ἐκείνῳ* παραφθαρεῖσαν. Ἰδοὺ ἐνταῦθα προφανέστατον ὅμοιον ἁμάρτημα τὴν δοτικὴν *ἑαυτῷ* ἀντὶ τῆς μόνης ὀρθῆς αἰτιατ. *ἑαυτόν*: Ὁ Φωκᾶς ἐπέτρεψεν ἑαυτὸν τῷ τῆς τύχης πνεύματι. Πολλάκις φωρᾶται ὁ ἀμαθὴς οὗτος ἀντιγραφεὺς ὅτι παρασύρεται ὑπὸ τῶν γειτνιαζόντων τύπων μετὰ θαυμαστῆς ἠλιθιότητος, ὅπως ἐνταῦθα ὑπὸ τῶν δοτικῶν *τῷ—πνεύματι*.

Σελ. 13, στίχ. 6.

«Πολλοῖς δὲ περὶ τούτου κυμαινόμενος λογισμοῖς καὶ πολ-

λὰς λαμβάνων μεταβολὰς καὶ τροπὰς, ἅπαξ ποτὲ τοῦ *κρατήσαντος λογισμοῦ*, καὶ μεθίστησιν ἀθρόως τῆς διοικήσεως τὸν παρακοιμώμενον».

Ἡ γενικὴ *τοῦ κρατήσαντος λογισμοῦ* μὴ ἔχουσα ποῦ ν' ἀποδοθῇ εἶνε παντάπασιν ἀνερμήνευτος. Ἀλλὰ πρόχειρος ἡ θεραπεία: ἁπλῆ μετάθεσις τοῦ ἄρθρου διαυγάζει καὶ τὴν ἔννοιαν καὶ τὴν σύνταξιν: ἅπαξ ποτὲ *κρατήσαντος τοῦ λογισμοῦ*, ὅ ἐ. ἀφ' οὗ ἅπαξ ποτὲ ὑπερίσχυσεν ὁ λογισμὸς τῆς ἀπομακρύνσεως τοῦ παρακοιμωμένου:

Σελ. 15, στίχ. 15.

«διὸ ταύτην τὴν ἀποστασίαν *δὶς αὖθις* ὠδίνας τῷ αὐτοκράτορι».

Ὁ λόγος εἶνε περὶ τῆς δευτέρας ἀποστασίας τοῦ Σκληροῦ, περὶ ἧς εἴπομεν ἀνωτέρω. Ἀλλὰ πῶς εἶνε δυνατὸν νὰ λέγεται ὅτι ὁ Σκληρὸς *δὶς αὖθις* ὤδινε τὴν ἀποστασίαν τῷ αὐτοκράτορι; *δὶς αὖθις* σημαίνει *δύο φορὰς πάλιν*, ὅ ἐ. αὕτη εἶνε ἡ τετάρτη ἀποστασία· ὁ δὲ Σκληρὸς μέχρι τοῦδε ἅπαξ μόνον εἶχεν ἀποστατήσῃ, ἐν γένει δὲ ὅλαι αὐτοῦ αἱ ἀποστασίαι ὑπῆρξαν δύω. Δὲν ὑπάρχει λοιπὸν ἀμφιβολία περὶ τοῦ ἁμαρτήματος τῆς γραφῆς. Ἀλλὰ τὰ πράγματα ἐπανέρχονται εἰς τὴν ἀληθῆ αὐτῶν τάξιν, ὅταν ἀντὶ τοῦ *δὶς αὖθις* γράψωμεν *εἰςαῦθις*, ὅ ἐ. *πάλιν*, *ἐκ δευτέρου*· καὶ αὕτη μόνη εἶνε ἡ ἀλήθεια. Τὸ *εἰςαῦθις* μετεχειρίσθη ὁ Ψελλὸς σελ. 44, στίχ. 4.

Αὐτόθ. στίχ. 19.

«οὐ μέχρι δὲ τούτου κατεστρατήγει τὸν αὐτοκράτορα, ἀλλὰ καὶ τὰς ναῦς ἀπέχων, ὁπόσαι *εἰς τὸ πομπεῖον* ἐτύγχανον ἱκαναὶ, κτλ.».

Τί εἶνε τοῦτο τὸ *πομπεῖον* ἐγὼ τῇ ἀληθείᾳ ἀγνοῶ. Ἐν τῇ ἀρχαιοτέρᾳ γλώσσῃ πομπεῖον λέγεται ὁ τόπος ἔνθα φυλάττονται τὰ πρός τινα οἱανδήποτε πομπὴν χρήσιμα σκεύη. Ἀλλὰ τοιοῦτον μέν τι ἐνταῦθα εἶνε ἀνάρμοστον. Ἂν δὲ παρὰ Βυζαντινοῖς ὑπῆρχεν ἄλλο τι καθίδρυμα οὕτως ὀνομαζόμενον ἀγνοῶ· νομίζω ὅμως ὅτι καὶ ἂν ὑπῆρχεν, οὐδὲν τοιοῦτον χωρεῖ ἐνταῦθα· διότι ἂν ἤθελε τόπον τινὰ νὰ ὁρίσῃ, ὤφειλε νὰ γράψῃ *ἐν τῷ πομπείῳ*, ἂν καὶ τότε

ἤθελε πλεονάζῃ τὸ *ἱκαναί*. Νομίζω λοιπὸν ὅτι τὸ μὲν *πομπεῖον* εἶνε ἡμαρτημένον καὶ ἀντ' αὐτοῦ ἀνάγκη ν' ἀναγνωσθῇ *πομπεύειν*: ὁπόσαι εἰς τὸ πομπεύειν ἐτύγχανον ἱκαναί. Τὸ δὲ *πομπεύω* ἐκλαμβάνεται εἰς τὴν σημασίαν τοῦ παρὰ τοῖς ἀρχαιοτέροις συνήθους *παραπέμπω*, ὅ ἐ. συμπαραπλέω, συνοδεύω. Αἱ δὲ νῆες *αἱ εἰς τὸ πομπεύειν ἱκαναὶ* εἶνε τὰ πολεμικὰ ἐκεῖνα πλοῖα τὰ συμπαραπλέοντα μετὰ τῶν φορτηγῶν καὶ ἐν καιρῷ πολέμου προφυλάττοντα τὴν μεταφορὰν τῶν τροφίμων ἀπὸ τῆς ἁρπαγῆς τῶν πολεμίων. Τώρα ἐννοοῦμεν τί ἦτο ἐκεῖνο τὸ στρατήγημα τοῦ Σκληροῦ, δι' οὗ κατεστρατήγει τὸν αὐτοκράτορα, τὰς ναῦς ἀπέχων (ἐμποδίζων) ὁπόσαι εἰς τὸ πομπεύειν ἐτύγχανον ἱκαναί, καὶ τῷ στρατῷ ἀποθησαυρίζων ὅσα ἐκεῖθεν εἰς τὰ βασίλεια ἤγετο.

Αὐτόθι στίχ. 26.

«ἀλλ' ἐπὶ πολλοῖς ἔτεσι τουτὶ *διεκυμαίνετο κακόν*.»

Ἰδοὺ πάλιν ἐπ' αὐτοφώρῳ καταλαμβανόμενος ὁ ἀντιγραφεὺς ὅτι παραλείπει συλλαβήν τινα ἢ λέξιν ὅταν ὁμοιάζῃ πρός τινα τῶν παρακειμένων. Ὅπως ἀνωτέρω σελ. 6, στ. 3 παρέλειψε τὴν ἀντωνυμίαν ὃς διὰ τὴν ὁμοιότητα αὐτῆς πρὸς τὴν κατάληξιν τῆς προηγουμένης λέξεως *πρῶτος*, ἀπαραλλάκτως ἐνταῦθα παρέβλεψε τὸ ἀπαραίτητον ἄρθρον *τὸ* διὰ τὴν ὁμοιότητα πρὸς τὴν κατάληξιν τοῦ *διεκυμαίνετο*. Τὸ δὲ κακὸν τὸ διακυμαινόμενον ἦτο ἡ ἀποστασία τοῦ Σκληροῦ, περὶ ἧς ὁ λόγος.

Σελ. 18 στίχ. 27.

«Ἐπειδὴ καὶ τὸ βάρβαρον ἀνεκάθηρε, καὶ τὸ ὑπήκοον.... παντοδαπῶς ἐχειρώσατο (ὁ βασιλεὺς Βασίλειος) *οὐκ ἔτι μὲν ἐπὶ τῆς προτέρας ἠξίωσε προαιρέσεως*, ἀλλὰ τὰ προὔχοντα τῶν γενῶν καθελὼν καὶ εἰς ἴσον τοῖς ἄλλοις καταστήσας κατὰ πολλὴν εὐπέτειαν τὸ κράτος διακυβεύων ἐτύγχανε».

Καὶ ἐν τούτῳ τῷ χωρίῳ, τοῦ ὁποίου ἡ ὅλη ἔννοια εἶνε φανερά, δὲν βλέπομεν τὴν ἀνάγκην τοῦ *μὲν*, ὅστις μένει ἄνευ τινὸς ἀποδόσεως, δὲν ἐννοοῦμεν δὲ καὶ τί σημαίνει τὸ *οὐκ ἔτι ἠξίωσεν ἐπὶ τῆς προτέρας προαιρέσεως*.—*Ἀξιῶ ἐπὶ τῆς προαιρέσεως* δὲν εἶνε φράσις ἑλληνική. Ἀλλὰ τούτων αἴτιος εἶνε ὁ ἀντιγραφεύς, ὅστις καθ' ἃ καὶ ἐκ τῶν ἐν τῇ ἐκδόσει σημειωθέντων αὐτοῦ ἁμαρ-

τημάτων φαίνεται καὶ ὁ κ. Σάθας ὁμολογεῖ, πολλάκις παραλείπει τὰ τέλη τῶν λέξεων. Οὕτως ἐνταῦθα ἐὰν ἀντὶ τοῦ ἀδιανοήτου καὶ περιττοῦ *μὲν* γράψωμεν *μένειν*, βλέπομεν ὅτι τὰ πάντα εὐοδοῦνται· *οὐκέτι μένειν ἐπὶ τῆς προτέρας ἠξίωσε προαιρέσεως, ἀλλὰ* κτλ.

Σελ. 19, στίχ. 1.

«λογάδα περὶ *αὐτὸν* πεποιηκὼς ἀνδρῶν»

Καὶ ἐνταῦθα καὶ ἔν τινι προηγουμένῳ χωρίῳ σελ. 18, στ. 12 «πρὸς τοὺς ἀγράφους τῆς *αὐτοῦ* εὐφυεστάτης ἐκυβέρνα ψυχῆς» ἀνάγκη νὰ γραφῇ αὐτοπαθὴς ἀντωνυμία *αὐτὸν, αὐτοῦ*.

Αὐτόθι, στίχ. 8.

«*ταῦτα* γοῦν ἐπιόντα τῇ γλώττῃ ῥήματα ταῦτα συνείρων τοῖς γράφουσιν ὑπηγόρευε».

Ἐν τούτῳ τῷ χωρίῳ παρὰ τὴν ἑαυτοῦ συνήθειαν ὁ ἀντιγραφεὺς προσέθηκε συλλαβήν τινα· διότι ἡ ὀρθὴ γραφὴ καὶ στίξις εἶνε: *τὰ* γοῦν ἐπιόντα...ῥήματα, ταῦτα κτλ.

Αὐτόθ. στίχ. 20.

«ἀλλὰ καὶ τῶν καταστασιασάντων *αὐτῶν*, εἶτα δὲ καθαιρεθέντων τὴν ἐν χρήμασιν εὐδαιμονίαν ἐκεῖσε φέρων ἀπεθησαύρισε».

Ἄλλο πάλιν τοῦτο τὸ χωρίον δεῖγμα τοῦ διανοητικοῦ νυσταγμοῦ τοῦ ἀντιγραφέως, ὅστις παρασυρθεὶς ὑπὸ τῆς προηγηθείσης γενικῆς *καταστασιασάντων* παρέφθειρε καὶ τὸ ἀντικείμενον *αὐτόν*, τὸ κατ' αἰτιατικήν, εἰς γεν. *αὐτῶν*· διότι ἐνταῦθα δὲν πρόκειται περὶ *αὐτῶν* τῶν καταστασιασάντων πρὸς ἄλλο τι ἀντιδιαστελλομένων, ἀλλὰ περὶ ἀνθρώπων οἵτινες *κατεστασίασαν τὸν βασιλέα*, εἶτα δὲ καθῃρέθησαν, καὶ τὰ χρήματα αὐτῶν ἐδημεύθησαν.

Αὐτόθι, στίχ. 25.

«καταγῆς ἐρριμένοι» καὶ «πορφυρᾶν ἐσθῆτα»

ἀντὶ τοῦ *κατὰ γῆς ἐρριμμένοι* καὶ *πορφυρᾶν* ἐ. σημειωθήτωσαν ὡς τυπογραφικὰ ἁμαρτήματα. Καὶ ὅμως περὶ τοῦ *καταγῆς* δὲν φαίνεται δίκαιον νὰ ἐγκαλῇτις τὸν τυπογράφον· διότι ὁ κ. Σάθας καὶ ἀλλαχοῦ ἠκολούθησε τὴν παράδοξον ταύτην ὀρθογραφίαν, ἄδηλον ἂν ἐξ ἰδίας γνώμης καὶ πεποιθήσεως ἢ ἐκ πολλῆς εὐλαβείας

πρὸς τὸ χειρόγραφον. Οὕτω π. χ. σελ. 11, στ. 1 ἐξέδωκε «κατασκοπὸν» ἀντὶ τοῦ *κατὰ σκοπόν*· σελ. 21, στίχ. 1 «τοῖς καθένα» ἀντὶ τοῦ *τοῖς καθ' ἕνα*· σελ. 24, στίχ. 12 «τονῦν» ἀντὶ τοῦ *τὸ νῦν*· σελ. 87, στίχ. 1 «καταλόγον» ἀντὶ τοῦ *κατὰ λόγον*· σελ. 92, στίχ 6 καὶ 103, στίχ. 5 «καταμέρος»· σελ. 23, στίχ. 6 καὶ 102, στίχ. 10 «καταβραχύ». Καὶ ταῦτα, ἐν ᾧ γράφει πολλαχοῦ διηρημένα *κατὰ βραχὺ*, *κατὰ μέρος*, *κατὰ σκοπόν*, ἐν ᾧ γράφει (σελ. 10 στίχ. 27, καὶ σελ. 8 στίχ. 26) *οὐκ ἔτι* καὶ σελ. 103, στίχ. 5 *μὴ δ' ὅτι* καὶ σελ. 51, στίχ. 6 *ἐπὶ τροχάδην* (ἀλλαχοῦ σελ. 23, στίχ. 5 *ἐπιτροχάδην*) καὶ ἄλλα τοιαῦτα οὐκ ὀλίγα.

Σελ. 20, στ. 12 καὶ ἑξ. διηγεῖται ὁ Ψελλὸς τὰς στρατιωτικὰς ἀρετὰς τοῦ βασιλέως Βασιλείου τοῦ Β'. Μεταξὺ δὲ τῶν ἄλλων ἀπαριθμεῖ καὶ τὰς τακτικὰς ἢ στρατηγικὰς αὐτοῦ γνώσεις· ὅθεν λέγει:

«Τὰ δὲ τῶν στρατοπέδων εἰς τὸ ἀκριβὲς εἰδώς, *οὐ πλήθει* φημὶ τάξεως, οὐδὲ λόγους συνηρμοσμένους, κτλ.».

Τίς δὲν βλέπει ὅτι ἡ δοτικὴ ἐκείνη *πλήθει* εἶνε ὅλως ἀνερμήνευτος; Ἀλλ' ὅταν παρατηρήσῃ τις τὰς προηγουμένας καὶ τὰς ἑπομένας αἰτιατικάς, αἵτινες σημαίνουσι τὸ τί εἵξευρεν ὁ Βασίλειος, δὲν θὰ διστάσῃ νὰ μετατρέψῃ τὴν δοτ. εἰς αἰτιατικὴν *πλήθη*. Τί δὲ εἶνε τὰ πλήθη τῆς τάξεως; εἶνε τὰ ποσὰ τῶν στρατιωτῶν τὰ δυνάμενα ν' ἀποτελέσωσι τάξεις ἢ τάγματα.

Αὐτόθι. στίχ. 19·

«ἀλλ' ἑκάστου καὶ τὴν φύσιν καὶ τὴν τεχνικὴν ἀγωνίαν εἰδὼς καὶ πρὸς ὃ ἢ τῷ ἤθει ἢ τῇ παιδείᾳ συνήρμοστο πρὸς τοῦτο *συνεῖχε* καὶ συνεβίβαζε».

Ἡ ἔννοια εἶνε φανερά· ὁ Βασίλειος ὡς ἀληθὴς στρατηγὸς ἔτατταν ἕκαστον τῶν στρατιωτῶν ἢ ἀξιωματικῶν ἐκεῖ ὅπου ἦτο ἁρμόδιος ἢ ἐκ τῆς φύσεως αὐτοῦ, ἢ ἐκ τῆς στρατιωτικῆς ἀγωγῆς καὶ παιδείας. Ἀλλ' ἐν τῷ παρατεθέντι χωρίῳ ἡ γραφὴ *συνεῖχε* εἶνε διόρθωσις τοῦ κ. Σάθα ἀντὶ τοῦ ἐν τῷ χειρογράφῳ φερομένου *συνεῖγε*. Τοῦτο βεβαίως δὲν εἶνε ὀρθόν· ἀλλὰ διὰ τί νὰ διορθωθῇ εἰς τὸ *συνεῖχε* καὶ οὐχὶ εἰς τὸ *συνῆγε*; Νομίζω ὅτι αὕτη ἡ διόρθωσις ἤθελεν ἀποδώσῃ τὴν ὀρθοτάτην ἔννοιαν· διότι ὁ

Ψελλὸς θέλει νὰ εἴπῃ οὐχὶ ὅτι ὁ Βασίλειος *συνεῖχε* τοὺς ἤδη τεταγμένους, ἀλλὰ ὅτι *συνῆγε*, δηλ. *ἦγε* καὶ *συμπαρέττατε καὶ συνεβίαζε* τοὺς ἀνθρώπους ἀναλόγως τῆς ἀρμοδιότητος αὐτῶν.

Αὐτόθ. στίχ. 23·

«πολεμῶν δὲ καὶ κατὰ φάλαγγα ἵστασθαι *ἐπήγγειλε* μὲν καὶ ἐποιεῖτο τὸ σχῆμα, οὐ πάνυ δὲ τὴν πρᾶξιν ἐβούλετο.

Ἐκ τῶν ἑπομένων παρατατικῶν παντὶ δῆλον ὅτι ὁ Ψελλὸς ἔγραψεν οὐχὶ *ἐπήγγειλε*, ἀλλ' *ἐπήγγελλε*.

Σελ. 21, στίχ. 3—8.

«Εἰ δέ τις τῶν ἀκμαιοτάτων ἢ ὀξυτάτων ἄλλως ἑαυτὸν ἀποβιασάμενος πορρωτάτω τῆς φάλαγγος ἀφιππάσατο (οὕτως ἐξ ἅπαντος διορθωτέον τὸ κατ' εὐκτικὴν ἐκδοθὲν: *ἀφιππάσαιτο*) καὶ συμμίξας τοῖς πολεμίοις τροπὴν ἐποιήσατο, ἐπαναζεύξας οὐ στεφάνων οὐδ' ἀριστείων ἐτύγχανεν, ἀλλ' εὐθὺς τοῦ τον τοῦ τε στρατεύματος διῄρει καὶ μετὰ τῶν παρανομούντων τάξας ἐτιμωρεῖτο. Μεγάλην ῥοπὴν πρὸς τὸ νικᾶν ἡγεῖτο τὴν μὴ ἀπερρῳγυῖαν σύνταξιν καὶ τούτῳ μόνῳ ἀτρέπτους τὰς τῶν Ῥωμαίων ἐνόμιζε φάλαγγας».

Ἡ ἔννοια εἶνε πολὺ φανερά· τὸ μόνον ἀνεξήγητον εἶνε τὸ ἀσύνδετον καὶ *ἀπερρῳγὸς τῆς τοῦ λόγου συντάξεως*, ὅπερ βλέπομεν ἀπὸ τοῦ «Μεγάλην ῥοπὴν πρὸς τὸ νικᾶν ἡγεῖτο» καὶ ἑρεξῆς. Ἡ πρότασις αὕτη ἄνευ συνδέσμου τινὸς προστιθεμένη εἰς τὰ προηγούμενα ὁμοιάζει πρὸς τὸν ὑπὸ τοῦ Βασιλείου τιμωρούμενον, ὡς πορρωτάτω τῆς φάλαγγος ἀφιππάζοντα. Εἶνε, νομίζομεν, ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ *Μεγάλην* καὶ *ῥοπὴν* ὑπῆρχεν, ἀλλ' ἐξέπεσεν ὁ *γάρ*.

Αὐτόθι, στίχ. 15.

«Ἀπεμέριζε δὲ τὸ ἑαυτοῦ ἦθος καὶ κατάλληλον ἐδίδου καιροῖς τε μαχίμοις καὶ εἰρηνικαῖς καταστάσεσι, μᾶλλον δ' *εἴ τ' ἀληθὲς ἐρεῖν*, πανουργότατος μὲν ἐν πολέμοις ἦν, ἐν δὲ εἰρήνῃ βασιλικώτερος».

Ἡ πλοκὴ *εἴ τἀληθὲς* (οὕτως ὀρθογραφεῖται ἡ λέξις κατὰ τοὺς παλαιοὺς τοὐλάχιστον καὶ οὐχὶ *τ' ἀληθὲς*) *ἐρεῖν* δὲν εἶνε οὐδαμῶς οὔτε ἑλληνικὴ οὔτε βυζαντινή. Ὅθεν ἀνάγκη ἢ ὑποθέσω-

μεν ὅτι ἐξέπεσε τὸ ῥῆμα *δεῖ*, καὶ νὰ γράψωμεν *εἰ δεῖ τ' ἀληθὲς ἐρεῖν*, ὅπερ ἂν δὲν εἶνε τοῦ δοκίμου ἑλληνισμοῦ, εἶνε ὅμως φράσις βυζαντινὴ (καὶ αὐτὸς ὁ Ψελλὸς μετεχειρίσθη τὸ *ἐρῶ* ἀντὶ τοῦ *εἶπω*, οἷον σελ. 287, 14 «ἵνα—ἐρῶ»), ἢ, ὅπερ καὶ πιθανώτερον, νὰ γράψωμεν *μᾶλλον δέ, τἀληθὲς ἐρεῖν* (=τἀληθὲς εἰπεῖν, ἵνα τἀληθὲς εἴπω).

Αὐτόθ. στίχ. 23. Ὁ παρατατικὸς τοῦ *ἀφίημι* ἐξεδόθη κατά τινα τύπον *ἠφίει* ὅλως ἄγνωστον ἀντὶ τῶν μόνων ὀρθῶν *ἀφίει* ἢ *ἧφιει*· τούτων τὸν δεύτερον μετεχειρίσθη ὁ Ψελλὸς σελ. 143 στίχ. 13.

Σελ. 23, στίχ. 8 περιγράφων μετὰ πολλῆς ἀκριβείας τὰς σωματικὰς ἰδιότητας Βασιλείου τοῦ Β'. λέγει ἐν τέλει καὶ περὶ τοῦ γέλωτος αὐτοῦ:

«Ὁ δὲ γέλως αὐτῷ *καὶ χασμὸν* εἶχε καὶ τῷ παντὶ συνεβράσσετο σώματι».

Χασμὸς εἶνε ὅ,τι ἡ *χάσμη*, καθομ. «*χασμουρητός*». Ἀλλὰ πῶς εἶνε δυνατὸν ὁ γέλως νὰ ἔχῃ χάσμην; δάκρυα καὶ γέλως, κλαυθμὸς καὶ γέλως (κλαυσίγελως) συνδυάζονται πολλάκις· ἀλλὰ χάσμη καὶ γέλως ὁμοῦ δὲν ἠκούσθη, ἢ τοὐλάχιστον δὲν δύναται ὁ συνδυασμὸς ἀμφοτέρων νὰ εἶνε χαρακτηριστικόν, σταθερὸν δηλ. γνώρισμα τοῦ γέλωτος ἀνθρώπου τινός. Εὐτυχῶς ἡ διόρθωσις εἶνε τοσοῦτον εὔκολος καὶ ἐναργής, ὥστε αὐτὴ μόνη ἀρκεῖ ν'ἀπαλλάξῃ ἡμᾶς πάσης περαιτέρας σκέψεως. Ὁ Ψελλὸς ἔγραψεν ὅτι ὁ γέλως τοῦ Βασιλείου εἶχε *καγχασμὸν* καὶ ἐξερρήγνυτο μετὰ κλονήσεως ὅλου τοῦ σώματος. Μία μικρὰ κεραία τοῦ Γ ἐξαλειφθεῖσα μετεποίησε τὸν ΚΑΓΧΑΣΜΟΝ εἰς ΚΑΙ ΧΑΣΜΟΝ.

Περὶ τὸ μέσον τῆς 23 ταύτης σελίδος τελευτᾷ ὁ *πρῶτος τόμος*, ὅ ἐ. τὸ πρῶτον κεφάλαιον τῆς Χρονογραφίας τοῦ Ψελλοῦ. Ἐνταῦθα δὲ διακόπτοντες καὶ ἡμεῖς τὴν κρίσιν ταύτην, παρατηροῦμεν ὅτι ἂν, θέλοντες νὰ καθαρίσωμεν τὸ κείμενον τοῦ συγγραφέως ἀπὸ τῶν ἁμαρτημάτων τοῦ ἀντιγραφέως, ἐξακολουθήσωμεν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ἐφιστῶντες τὴν προσοχὴν ἡμῶν ἐπὶ παντὸς ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ κ. Σάθα ἀπαντωμένου σφάλματος, ὑπάρχει φόβος μήπως ἡ διατριβὴ αὕτη ἐξογκωθῇ τοσοῦτον, ὅσον δὲν ἐπι-

τρέπει οὔτε ἡ ὀλίγη ἡμῶν πρὸς τὰς τοιαύτας ἐργασίας εὐκαιρία οὔτε ὁ σκοπὸς τοῦ παρόντος περιοδικοῦ. Ἄλλοτε ἴσως λάβωμεν καιρὸν νὰ δημοσιεύσωμεν κατ' ἐκλογὴν μόνον τὰς σπουδαιοτάτας τῶν εἰς τὸν Ψελλὸν διορθώσεων. Νῦν δὲ ἐπαναλαμβάνομεν ὅ,τι καὶ καὶ ἀνωτέρω ὑπεδείξαμεν, ὅτι διὰ τῶν παρατηρήσεων τούτων σκοπὸν ἔχομεν τὴν ζήτησιν τῆς ἀληθείας, δὲν ἐννοοῦμεν δὲ παντάπασι νὰ ἐλαττώσωμεν τὸν ζῆλον τοῦ φιλοπόνου κ. Σάθα. Ἐξ ἐναντίας, συνιστῶντες αὐτῷ μόνον ὀλίγον τι πλείονα προσοχήν, εὐχόμεθα νὰ ἔχῃ πάντοτε ὁμοίας εὐκαιρίας ὥστε νὰ ἐξάγῃ εἰς φῶς ἐκ τῆς σκοτίας τῶν βιβλιοθηκῶν συγγραφεῖς, οἷος ὁ Ψελλός.

Ἀθήνησι, τῇ 10 Ἀπριλίου 1875.

ΙΩ. ΠΑΝΤΑΖΙΔΗΣ.

.....Ι.....
.....ΔΙ..Ι.
.....Ο..ΓΡ....
.....Λ.
.....ΜΙ.....ΟΝΟ
.....Ο...Ι.ΑΚΛΙ.
.....ΡΙΟ.
.....Λ.....ΟΛ...ΣΜΟΙΟΥ
...Κ;ΑΙΕΙΔΟ;ΤΟ€Ι;ΜΟ.....Ι..ΔΕΜ....ΛΙΣΛΝ/
.-(δ)οκεῖ ἀδικεῖν ΚΛ' ..ΟΥΝΜΑΙΤΟΥ..Ι.....οὔ(ἄ)ν μοι δοκεῖ ἄξιον εἶναι τὸ ἀδί(κ)ημα Ι ..ΟΛΛ... Π.ΟΥ.πολλων ΗΤΗΜ ,η μετρα εὐορΧοῦντι μ(έν) Ποι πολ(λ)ὰ καὶ ἀγαθά, εἰ δ' ἐπιορκο()ην τἀναντία· ὀμνύναι δ(ὲ) τὸν ὅρκον καὶ τὸν λογιστὴν «λογιεῖσθαι ἃ ἄν μοι δοκεῖ ἀν(ηλ)ωκέναι.» κ(αὶ) το(ὺ)ς σ(υν)ηγόρους «(συνεγορήσειν τῶι δήμωι τ(ὰ) δίκαια καὶ ψ(η)φιεῖσθαι ἃ ἄν μοι δοκεῖ δικαιότατα εἶναι»· τ(ῶ)ι δὲ εὐθύ(ν)ωι μὴ ἐξεῖναι ἐξελεῖν τὴν εὖθυναν, ἐὰν μὴ τοῖς (π)λέοσιν δ(ό)ξει τῶν δέκα τῶΜ αἱρ(εθέΜτων διαψηφιζομένοις (κ)ρύβδην· τὴν δὲ ψῆφον διδότω (ὁ ἕν)ος δήμαρχος (κ)αὶ ἐξορκού(τ)ω αὐτοὺς ἐναντίον τῶν δημο[τῶν), εἶΜαι δὲ καὶ ἔφεσιν αὐτῶι (ε)ἰς ἅπαντας τοὺς δημότας· ἐ(ὰν δ)έ τις ἐφῆι, ἐξορκούτω ὁ δήμα(ρ)χος τοὺ δημότας καὶ διδό(τω τ)ὴν ψῆφον, ἐὰν παρῶσιν μὲ ἐλάττους Η:ΔΔΔ: ἐὰν δὲ καταψ(ηφίζω)νται αὐτῶΩ οἱ δημόται, ὀφειλ(έ)τω τὸ ἡμιόλιον ὅσου ἂν (τιμηθεῖ αὐτῶι ὑπὸ τῶν δέκα τῶν αἱρ(ε)θέντων· μὴ ἐξεῖναι δ'(ἐκ τῦ) (;)
ἱ;ερῦ: ἀφεῖναι τοὺς δημότας τῶι δημάρχωι πρὶν ἂ(ν)δω.....
υας ὁ περυσινΩ δήμαρχος καὶ τὰ (ἄ)λλα χ;ρηματίσ(η)ι τ(ὰ ἐν τῶι) ψηφίσματι, ἐὰν δὲ (ἀ)φῆι, ὀφειλέτω . δραχμὰς ἐὰν ΟΕΤ.....
ει ἀργύριον δανείζειν τοὺ ἱερεα(ς) ἀξιόχρειωι ἐπ.....
ι ἢ οἰκίαι ἢ συνοικίαι καὶ ὅρον ἐπ(ισ)τάναι οὗ ἂν εἶ (θεοῦ, παραγράφοντα οὕτου ἂν εἶ τὸ ἀργύριο(ν), ἐὰν δὲ μὴ ὁρί.....
ὀφείλειν τὸν ἱερέα οὗ ἂν εἶ θεοῦ ἱερεὺς καὶ τὰ χρ(ήματα αὐτοῦ ὑποκείσθω τῶι θεῶι οὗ ἂν εἶ ἱερε(ι)ωμένος, τῆι (δ.....
ει θυέτω τὴν πληροσίαν ὁ δήμαρχος τῶ(ι) Διὶ ἀπὸ :Ρ;: δραχμῶν κ-
αὶ νεμέτω τὰ κρέα τεῖ ἑβδόμει ἱσταμένου τοῖς π(ολίταις κ-
αὶ συναγοράζουσιν καὶ συνενεχυράσΟΥ€ΙΝΑ.....
ΛΙ τῆι δὲ ἐνάτει ἐπὶ δέκα τοῦ Ποσιδεῶν(ο)ς μεν(ὸς χρηματίζ-

εἰν πε(ρὶ Διο)νυσίων, τὰ δὲ ἄλλα πάντα τ.....
.....χρ)ηματίζειν πλὴν τοῦ δ.....
...ηι ἡμέραι τὸν δήμα(ρχον...
40 . . . . . ο.....ον δρα(χμ....
...ΙΙ Τ....
.....

Τὸ κείμενον τῆς ἄνω ἐπιγραφῆς ἀντεγράψαμεν ἀπὸ στήλης λίθου Ὑμηττείου τεθραυσμένης εἰς δύο τεμάχια, κολοβῆς τὰ ἄνω καὶ τὰ κάτω, ὕψους δὲ ἐν ὅλῳ 0,52, πλάτους 0,54, πάχους 0,10. Εὑρίσκοντο τὰ δύο τεμάχια χωριστὰ παρὰ δυσὶ κατοίκοις τοῦ ἐν τῇ Μεσογαίᾳ Ἀττικῆς χωρίου Μαρκοπούλου, ἀρτίως δὲ ἀγορασθέντα παρὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἡμῶν Ἑταιρίας ἐκομίσθησαν εἰς Ἀθήνας διὰ τοῦ Π. Σταματάκη, ὅστις μᾶς ἐπληροφόρησεν, ὅτι εὑρέθησαν πρὸ 4 ἐτῶν ἐν σκαφῇ ἀμπέλου ἐγγὺς τοῦ Μαρκοπούλου πρὸς τὰ νοτιοδυτικά, κατὰ τὴν θέσιν Δαρδίστη.

Ἐκ τοῦ σωζομένου μέρους τῆς ἐπιγραφῆς δὲν ἀποδεικνύεται ἀσφαλῶς, ἂν ἔχομεν ἐνώπιόν μας ψήφισμα δήμου Ἀττικοῦ (ὑποτά τινα ὀλίγα ἐσώθησαν) καὶ δή ἀγνώστου τινὸς ἢ καὶ τοῦ Μυρρινοῦντος, ὅστις ὑποτίθεται ὅτι ἔκειτο ἡμίσειαν ὥραν ἀνατολικῶς τοῦ Μαρκοπούλου ἐν τῇ σημερινῇ θέσει Μερέντα, ἢ ψήφισμα τοῦ δήμου Ἀθηναίων. Φαίνεται μὲν πιθανώτερον ἐκ τοῦ τόπου τῆς εὑρέσεως ὅτι εἶναι ψήφισμα τῶν Μυρρινουσίων, κανονιστικὸν καὶ ἄλλων μὲν μερῶν τῆς δικαιοδοσίας ἢ ἀρχῆς τῶν δημάρχων, μάλιστα δὲ τῶν ἀφορώντων εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ χρηματικοῦ τῶν διαφόρων ἱερῶν, ἀφ' οὗ χρηματικοῦ ἐγίνοντο αἱ εἰθισμέναι θυσίαι εἰς τοὺς θεούς· ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀπίθανον καὶ τὸ ἄλλο, νὰ εἶναι ψήφισμα ἐν Ἀθήναις ὑπὸ τοῦ ὅλου δήμου τῶν Ἀθηναίων ψηφισθέν, δι' οὗ νὰ ἐκανονίζοντο τὰ τῆς ἀρχῆς τῶν κατὰ τοὺς δήμους δημάρχων ἐν γένει. Ὅπωςδήποτε τὸ περιεχόμενον τῶν 41 τούτων στίχων, ἐφ' ὅσον ἠδυνήθημεν νὰ τὸ ἀναγνώσωμεν, εἶναι πολὺ περίεργον καὶ διδακτικὸν διὰ τὴν ἐσωτερικὴν διοίκησιν τῶν δήμων. Ὅσα ἐκ παλαιῶν ἐπιγραφῶν ἢ βιβλίων περὶ ταύτης ἠξεύραμεν ἕως τώρα, συνηρμολογήθησαν καλῶς ὑπὸ Schoemann ἐν Griech. Alterthüm. Τόμ. Α'. σελ. 380 κ. ἑ. τῆς Β'. ἐκδόσεως. Πρβλ. καὶ

Hermann, Griech. Staatsalterthüm. (έ. ἐκδ. § 121—2). Τὰ περὶ τῶν διαφόρων ὅρκων τῶν ἀναφερομένων ἐν τοῖς στίχοις 10—16 φαίνονται ἡμῖν νέα, ὡς καὶ τὰ περὶ *λογιστοῦ* ἐν τοῖς δήμοις. Τοὐλάχιστον ἐν τῷ τοῦ Hermann βιβλίῳ § 154, 1. 6 ἐκφράζονται ἔτι καὶ ἐν ἔτει 1874 ἀμφιβολίαι. Ἀξιοσημείωτα δὲ εἶναι καὶ τὰ ἐν στίχ. 20—22 λεγόμενα περὶ τῆς ἐφέσεως εἰς ἅπαντας τοὺς δημότας, ὅτι τὰ κατ' αὐτὴν καὶ ἐν ἑνὶ μόνον δήμῳ τῆς παλαιᾶς Ἀττικῆς δὲν ἦτο δυνατὸν ν' ἀποφασισθῶσι διὰ ψηφηφορίας, πλὴν ἐὰν ἦσαν παρόντες τοὐλάχιστον 130 δημόται, νῦν δέ, ἐν μηνὶ Μαρτίῳ τοῦ 1875, ὁ Ἕλλην quantum mutatus ab illo!

Ἀνωτάτω καὶ μάλιστα πρὸς ἀριστερὰ τῷ ὁρῶντι ὁ λίθος ἔχει τὴν ἐπιφάνειαν πολὺ τετριμμένην καὶ ἄλλως κεκρουσμένην· δι' ὃ τὰ μέχρι τοῦ 9 στίχου γράμματα, ἅτε δυσανάγνωστα πολύ, τὰ ἀπεδώκαμεν κεφαλαίοις καὶ ὡς ἀμφίβολα ἂς θεωρηθῶσι τινὰ ἐξ αὐτῶν. Ὡσαύτως καί τινα τῶν ἐν τοῖς δυσὶν ἑπομένοις στίχοις. Πόσον μέρος λίθου ἔλειψεν ἄνω καὶ κάτω, ἄδηλον, ἀλλὰ πιθανὸν ὅτι τὰ $^2/_3$ τοῦ ὅλου.

Τὸ τῶν γραμμάτων σχῆμα καὶ ἡ ἀνώμαλος ὀρθογραφία ὑποδεικνύουσιν ὅτι ἐγράφη ἡ στήλη τὸν τέταρτον πρὸ Χριστοῦ αἰῶνα, ἴσως ὀλίγας δεκάδας ἐνιαυτῶν μετὰ τὸ τέλος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Τὸ Ε ἀντὶ τοῦ Η ἁπαντᾷ τοὐλάχιστον τρισκαιδεκάκις ἐν ς. 10, 11, 14, 15, 16, 17, 22, 24, 33, 34 (δίς), 36 (δίς). Ἄλλας ἀνωμαλίας ἢ ἰδιοτροπίας εὑρίσκει τις ἐν τοῖς: τῶμ αἱρεθέμτων, ἐπισάναι, οὕτου τῶν ς. 17, 18 καὶ 30. Καθαρὰς δὲ ἀνορθογραφίας καὶ σφάλματα ἔχομεν ἐν τοῖς: εὐορχοῦντι ἀντὶ εὐορκοῦντι, καὶ ποι ἀντὶ μοι, καὶ εἶμαι ἀντὶ εἶναι, καὶ αὐτωῦ ἀντὶ αὐτοῦ, καὶ περισυνωΕ ἀντὶ περισυνὸς τῶν ς. 12, 20, 24, 26 καὶ εἴ τι ἄλλο τοιοῦτο. Λέξιν δὲ μίαν ἐν στίχῳ 33ῳ τὴν *πληροσίαν*, σαφέστατα κεχαραγμένην, δὲν ἠξεύρομεν πῶς νὰ τὴν ἐκλάβωμεν, ὡς ἡμαρτημένως γεγραμμένην καὶ κατὰ τραυλισμόν τινα ἴσως ἀντὶ: προηροσίαν, ἢ ὡς νέαν τινά, νῦν πρῶτον ἡμῖν παρουσιαζομένην, σύνθετον ἐκ τοῦ πλήρης καὶ ὁσία, τῆς ὁσίας λαμβανομένης ἐν τῇ σημασίᾳ προσφορᾶς κατὰ ἔθος ἱερὸν ἢ καὶ θυσίας, ἂν καὶ τὰ λεξικὰ

δὲν φέρουσι σαφῆ παραδείγματα ταύτης τῆς χρήσεως. Τὸ ἐκ τοῦ Ἀρχίου ἐν τῇ Ἀνθολογίᾳ τῇ Παλατινῇ 9, 91, 2: ὦ ἄνα, χαίροις, Ἑρμῆ, καὶ λιτῇ προσγελάσαις *ὁσίῃ*, εἶναι τὸ μᾶλλον πλησιάζον εἰς τὴν ἔννοιαν, ἧς χρήζομεν ἐνταῦθα. Ὑποπτεύομεν δὲ καὶ τὴν ἐν ς. 12 λέξιν μ ε τ ρ α, καί περ σαφῶς γεγραμμένην καὶ αὐτήν, ἔξω ἂν λανθάνῃ ἐν αὐτῇ ἡ Δήμητρα, ἣν ὅμως δυσκολευόμεθα πολὺ νὰ παραδεχθῶμεν ἐν ἐκείνῃ τῇ θέσει.

Ἐκ τῶν συμπληρώσεων ἡμῶν, τῶν ὄχι πολλῶν, καὶ ἐκ τῶν στίξεων ἃς προσεθήκαμεν, θέλει ἰδεῖ ὁ ἀναγνώστης, πῶς τινων λόγων τὴν συνέχειαν ἐνοήσαμεν καὶ πῶς ἐν ἄλλοις ἀφήκαμεν τὴν διάγνωσιν εἰς ἄλλους κρείττονας ἡμῶν. Δυσοικονόμητα μᾶς ἐφάνησαν, ἐκτὸς τῶν πρώτων κάκιστα διατεθειμένων ἕνδεκα στίχων, ἰδίως τὰ τέλη τῶν στίχων $24^{ου}$ καὶ $25^{ου}$ καὶ αἱ ἀρχαὶ τοῦ $25^{ου}$ καὶ $26^{ου}$ ὡς καὶ ἄλλα τινά. Τὸ νὰ συνεχίσῃ τις τὸν στίχον $25^{ον}$ μετὰ τοῦ $26^{ου}$ γράφων· *πρὶν ἂν δῶι τὰς εὐθύνας*, βέβαια ἤθελεν εἶναι ῥᾷστον, ἀλλ' ἡμεῖς δὲν το ἐκάμαμεν, διότι οὔτε ἐχώρουν ἐκεῖ πάντα τῆς φράσεως ταύτης τὰ γράμματα καὶ τὸ ΓΑΣ ἐν ἀρχῇ τοῦ $26^{ου}$ στίχου, ὃν πάνυ σαφές, ἠναντιοῦτο, καὶ τέλος δὲν ἠθέλαμεν νὰ ὑποθέσωμεν καὶ ἐδῶ καθὼς ἀλλοῦ σφάλματα τοῦ χαράκτου. Προλέγομεν δὲ εἰς τοὺς θελήσοντας μετὰ μελέτην εὐσυνείδητον νὰ συμπληρώσωσιν ἐπὶ πλέον τὸ ὅλον κείμενον καὶ νὰ ἑρμηνεύσωσι τὰ καθ' ἕκαστά του, ὅτι πάντες οἱ στίχοι τῆς ἐπιγραφῆς ἀπαρεγκλίτως ἔχουσιν ἀνὰ 46 γράμματα καὶ εἶναι στοιχηδὸν γεγραμμένοι, αἱ δὲ διπλαῖ ἐπάλληλοι στιγμαί, αἱ ἐν τοῖς στίχοις 22, 33 καὶ 40 ἀπαντῶσαι πρὸ τῶν ἀριθμητικῶν σημείων καὶ μετ' αὐτὰ, δὲν κατέχουσι τόπον ὁλοκλήρου γράμματος, ἀλλ' εἶναι μετριοφρόνως στριμμωμέναι μεταξὺ τῶν κανονικῶν διαστημάτων τῶν γραμμάτων. Τοῦτο εἶναι χρεία νὰ ἠξεύρῃ ὁ μέλλων συμπληρωτὴς καὶ ἑρμηνευτὴς τοῦ κειμένου, ἵνα μὴ κατατολμήσῃ τι, ἐφ' ᾧ ὕστερον θὰ μετανοεῖ.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 22 Ἀπριλίου 1875.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ Α. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ.

Ἐκτυποῦμεν καὶ τὸ ἑξῆς ἡμῶν ἀρθρίδιον ἐκ τῆς «Παλιγγενεσίας» τῆς 12 Ἀπριλίου 1875, ὀλίγον μεταβεβλημένον.

ΕΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑΙ ΕΙΔΗΣΕΙΣ.

«Τῇ 31 παρελθόντος μηνὸς Μαρτίου ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς τῆς ἀρχαιολογικῆς ἑταιρίας ταῖς παρὰ τὸ Δίπυλον εὑρέθησαν ἀργυρᾶ νομίσματα 58. Τούτων τὰ 36 εἶναι τετράδραχμα, 4 μὲν τοῦ βασιλέως Μιθραδάτου τοῦ ς'. τοῦ ἐπικληθέντος Εὐπάτορος, 32 δὲ Ἀθηναίων· τὰ δὲ λοιπὰ 22 εἶναι δραχμαὶ Ἀθηναίων.

Τῶν τετραδράχμων τοῦ Μιθραδάτου δύο μὲν εἶναι κατὰ πάντα ὅμοια, ἔχοντα ἔνθεν μὲν τὴν κεφαλὴν τοῦ βασιλέως τεταινιωμένην, ἔνθεν δὲ ἔλαφον βόσκουσαν καὶ ἀστέρα ἐπὶ ἡμισελήνου καὶ ἓν γράμμα Α ὑπὲρ μονόγραμμα τόδε· ΜΕ, ὑποκάτωθεν δὲ τοῦ *Εὐπάτορος* τὸ ἐργαστηρίου ἢ ἔτους δηλωτικὸν γράμμα Γ. Τὰ δὲ ἄλλα δύο διαφέρουσι, καθ' ὅσον τὸ μὲν ἔχει Β, τὸ δὲ Δ.

Ἐκ δὲ τῶν 32 Ἀττικῶν τετραδράχμων, ὄντων πάντων τοῦ κόμματος τοῦ μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, πέντε μὲν εἶναι τῶν σχετικῶς παλαιοτέρων, διότι ἔχουσι πρὸς τῇ γλαυκὶ σύμβολα μόνον ἔτι καὶ μονογράμματα διάφορα, ἓν δὲ αὐτῶν δεικνύεται πάνυ περίεργον, ὡς ἔχον μεταξὺ τῶν ποδῶν τῆς γλαυκὸς κεχαραγμένα (ὄχι ἔκτυπα) τὰ ΗΡ. Τὰ δὲ λοιπὰ 27 εἶναι ἐκ τῶν ἐχόντων πρὸς τοῖς συμβόλοις καὶ ὀνόματα ἀρχόντων τῶν ἐπὶ τοῦ κόμματος. Τούτων δ' ἓν ἀξιολογώτατον, τὸ ἔχον τὰ τοῦ Μιθραδάτου καὶ τοῦ Ἀριστίωνος ὀνόματα.

Ἐκ δὲ τῶν 22 δραχμῶν, δύο μὲν πάλιν εἶναι τῶν σχετικῶς παλαιοτέρων, τῶν μὲ σύμβολα μόνον, τρεῖς δὲ ἔχουσι τὸ ὄνομα τοῦ βασιλέως Μιθραδάτου καὶ ὁμοῦ τὸ τοῦ ἐξωλεστάτου δημαγωγοῦ Ἀριστίωνος, τέσσαρες δὲ τὸ τοῦ ὄχι παστρικωτέρου Ἀπελλικῶντος, ἡνωμένον μετὰ τοῦ Γοργίου καὶ Σίμωνος, αἱ δὲ λοιπαὶ ἄλλαι ἄλλων ἀρχόντων ὀνόματα φέρουσι. Μάλιστα δὲ ἐν ταῖς δραχμαῖς ταύταις ὑπάρχουσιν, ὑποθέτομεν, σπάνιαι ἢ καὶ ἀνέκδοτοι πολλαί, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν τετραδράχμων τινὰ θὰ εἶναι ἴσως ἀνέκδοτα, τοῦθ' ὅπερ οἱ ἰδίως νομισματολόγοι θέλουσιν ἐξακριβώσει. Ἐν Ἀθήναις, τῇ 10 Ἀπριλίου 1875.

Σ. Α. Κ.»

Μετεωρολογικαὶ παρατηρήσεις κοινοποιηθεῖσαι ἐκ τοῦ ἀστεροσκοπείου Ἀθηνῶν.

1875. Μάρτιος (Ε. Ν.)

Μέση βαρομετρικὴ θλίψις 752,19.
Μεγίστη » » 763,78 (τὴν 8ην).
Ἐλαχίστη » » 735,74 (τὴν 2αν).
Μέση θερμοκρασία 9,13 ἑκ.
Μεγίστη » 18,4 (τὴν 11ην).
Ἐλαχίστη » 2,5 (τὴν 26ην).

Ἡμέραι βροχῆς 10, βροχῆς καὶ χιόνος 1, χιόνος 2· ποσὸν τοῦ καταπεσόντος ὕδατος 70,39χμ. Ἡμέραι πάγου 1, ἀστραπῶν 2, βροντῶν 1.

Ἄνεμοι ἔπνευσαν 7 ἡμέρας ΝΔ, 6 ΒΑ, 5 Δ, 5 Β, 3 Α, 2 ΝΑ, 2 Ν, 1 ΒΔ.

Ἀπρίλιος.

Μέση βαρομετρικὴ θλίψις 752,94.
Μεγίστη » » 759,38 (τὴν 3ην).
Ἐλαχίστη » » 745,94 (τὴν 26ην).
Μέση θερμοκρασία 14,84 ἑκ.
Μεγίστη » 23,2 (τὴν 12ην).
Ἐλαχίστη » 5,5 (τὴν 19ην).

Ἡμέραι βροχῆς 11, χαλάζης 1· ποσὸν τοῦ καταπεσόντος ὕδατος 31,59χμ. Ἡμέραι ἀστραπῶν καὶ βροντῶν 2.

Ἄνεμοι ἔπνευσαν 14 ἡμέρας ΝΔ, 3 ΒΑ, 5 Ν, 3 ΝΑ, 2 Δ, 2 ΒΔ, 1 Α.

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ.

Ἐν σελ. 627 στίχ. 34 προσθετέα μετὰ τὸ Βέργκ ἡ λέξις *τίθεται*.

Σελ. 625 στίχ. 5 ἀνάγνωθι *μετέπειτα* ἀντὶ μετέπειπα.
» » » 6 » *ἐξαφανίσας* ἀντὶ ἐξεφανίσας.

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΕΝ ΤΩι Γ'. ΤΟΜΩι ΤΟΥ ΑΘΗΝΑΙΟΥ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.

Σελ.

Πρόλογος ..... α'.

Ὁμηρικὰ ζητήματα ὑπὸ Γ. Νικολαΐδου 3

Βάσανος τῶν ἀποδείξεων τῶν ἐκ τῆς γραφῆς καὶ τῆς ἐτυμολογίας λαμβανομένων ὑπὲρ τῆς ἐρασμικῆς προφορᾶς ὑπὸ Θ. Παπαδημητρακοπούλου (συνέχεια καὶ τέλος).. 26

Ἐπιγραφαὶ τῆς ἀρχαίας πόλεως Ἀλεξανδρείας ὑπὸ Τ. Δ. Νερούτσου (συνέχεια καὶ τέλος)..... 71

Περὶ τοῦ πλήθους τῶν τῆς Ἀττικῆς κατοίκων καὶ του κατ' ἐνιαυτὸν παραγομένου ἐν αὐτῇ ποσοῦ τῶν δημητριακῶν καρπῶν τὸ πάλαι καὶ νῦν ὑπὸ Εὐθ. Καστόρχη. 91

Τοπογραφικαὶ πληροφορίαι περὶ Δεκελείας ὑπὸ Τιμολέοντος Βάσου διαγγελέως τῆς Α. Μ. τοῦ Βασιλέως..... 126

Περὶ Φωτίου ὑπὸ Α. Διομήδους Κυριακοῦ..... 185

Ἐπιγραφαὶ Τανάγρας ἀνέκδοτοι ὑπὸ Στεφάνου Α. Κουμανούδη..... 164

Μετεωρολογικαὶ παρατηρήσεις κοινοποιηθεῖσαι ἐκ τοῦ ἀστεροσκοπείου Ἀθηνῶν.....179, 275, 486, 600, 692

Διορθώσεις καὶ προσθῆκαι εἰς τὴν περὶ προφορᾶς πραγματείαν 180

Περὶ τῶν μερῶν τῆς παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησιν ἀγωγῆς ὑπὸ Ἀριστείδου Σπαθάκη 181

Περὶ τοῦ χρόνου τῆς συγγραφῆς τοῦ Πλατωνικοῦ Φαίδρου ὑπὸ τοῦ ἐν Μονάχῳ Γεωργίου Κωνσταντινίδου, Μακεδόνος 194

Κεραμίων λαβαὶ ἐνεπίγραφοι ἀνευρισκόμεναι ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἀλεξανδρείᾳ ὑπὸ Τάσσου Δ. Νερούτσου.....213, 441

Σκέψεις περὶ τῆς ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις διδασκαλίας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ὑπὸ Γεωργίου Γεράκη, πρώην γυμνασιάρχου 245

Ψηφίσματα Ἀττικὰ δύο ὑπὸ Στεφάνου Α. Κουμανούδη.. 262

Σελ.
Ἐπιγραφαὶ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν Διπύλου ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ.. 267
Ἐπιγραφὴ Ἐπιδαύρου..... 273
Ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικὸς ναός, ὡς χῶρος τῆς τοῦ θείου λατρείας ἐξεταζόμενος ὑπὸ Εὐθ. Καστόρχη..... 277
Ἡ κατὰ Πλάτωνα τροφὴ καὶ παιδεία ὑπὸ Σπυρίδωνος Μωραΐτου (συνέχεια καὶ τέλος).....415, 489, 601
Περὶ τῶν Ὁμηρικῶν λέξεων βοῶπις καὶ γλαυκῶπις ὑπὸ Ἐρρίκου Σλίεμαν..... 462
Περὶ ἐπιστημονικῶν ὅρων ὑπὸ Δ. Σ. Στρούμπου..... 466
Ἐπιγραφαὶ Βοιωτίας καὶ Σπάρτης ἀνέκδοτοι ὑπὸ Στεφάνου Α. Κουμανούδη..... 473
Ἐπιγραφαὶ τῆς νήσου Σύρου ὑπὸ Κλωνὸς Στεφάνου 643, 513
Ἀνάγκη γεωργικῶν σχολῶν ἐν Ἑλλάδι ὑπὸ Γ. Νικολαΐδου 550
Δάντου Ἀλιγιέρου τῆς θείας κωμῳδίας ἀποσπάσματα ὑπὸ Γεωργίου Ἐμ. Ἀντωνιάδου..... 566
Ἀρχαιολογικαὶ εἰδήσεις καὶ ἐπιγραφαὶ ἐξ Ἀθηνῶν ὑπὸ Στεφάνου Α. Κουμανούδη..... 594
Γραμματολογία Θεοδώρου Βὲργκ ὑπὸ Ν. Πετρῆ..... 623
Ὀπτικὴ ἀνωτέρα ὑπὸ Δ. Σ. Στρούμπου..... 634
Κριτικὰ καὶ ἑρμηνευτικὰ ὑπὸ Ἰωάννου Πανταζίδου..... 668
Ἐπιγραφὴ Ἀττικῆς ἀνέκδοτος ὑπὸ Στεφάνου Α. Κουμανούδη..... 687
Ἀρχαιολογικαὶ εἰδήσεις ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ..... 691